

CONTENTS

Preface	..	Page I ff
Text of the Sutra		2
Manuscripts of the text and critical notes		१२८
Indexes—		
I	Index of words	१०८
II	Index of deities mentioned in Index I	५१५
III	<i>Proper names mentioned in Index I</i>	५१०
IV	Some names of hymns and verses	५१८
V	Verses quoted by Pratikas and contained in the Sakalāsakha of the Rigveda	५०१
VI	Verses quoted only by Pratikas and not found in the Sakalāsakha of the Rigveda	६१८
VII	(A) Verses quoted in full	६१८
	(B) Gathas Slokas, etc	६१५
VIII	(A) Yajus, Nigūdas etc	६११
	(B) Nividā	६०१
IX	Prasas Atispruṣṭā etc	६४१

PREFACE

1.

THE Śāṅkhayana Śrauta Sūtra is one of the two great Sūtra works thus far known which treat of the duties of the Hoṭar and his assistants at the celebration of the so-called Śrauta or Vaitanika sacrifices, beginning with the Darsaparna masī Iṣṭi and ending with the complicated Sattraḥ or 'sacrificial sessions'

The text of this work I now lay before my colleagues. And, inasmuch as the progress of our common studies depends in great measure upon the facility with which the original sources of our knowledge of ancient India may be consulted, I have added to the text a series of indexes, hoping that they will answer all demands that can reasonably be made upon an editor and will prove of much value as tools and material for further investigation.

Years ago, Professor Weber* advanced the opinion that the home of the Śāṅkhayanas was in the western regions of India. His view was confirmed and our knowledge of the matter made precise by Professor Buhler, to whose eminent scholarship Sanskrit philology is greatly indebted, in the preface to his translation of the Āpastamba Dharma Sūtra †. From a passage of the Mahānava concerning the geographical distribution of the Vedas and the Vedic schools, he quotes the following couplet

उत्तरे गुर्जरे द्वेष्टे बभूवुः परिकीर्तिता ।
कौशेयिकं ब्राह्मणं च शशाया शकुनयनीं खिता ॥

* Indische Literaturgeschichte ed 2 p 59

† Sacred Books of the East vol 11 p xxx

Sutra are strikingly similar, in style and general character, to the Brahmanas—a fact which speaks strongly in favour of Śankhayana's work being anterior to that of Āsvalayana. Important also is the fact that it embodies detailed prescriptions for the performance of human sacrifices. These sacrifices probably belonged to a very remote age, and had already begun to pass into desuetude during the period of the composition of the Vedic hymns. One of these prescriptions gives us an interesting clue for the explanation of *Rigveda X, 18, 8*, and incidentally also an argument in favour of our assuming an early date for Śankhayana—see below.

In this connection, it may be added that the history of the *Maṭrayānya Śukla*, which has been so well elucidated by Dr. von Schroder, shows that oblivion sometimes befalls the very works that have an especial claim upon our interest.

2

The principles of sound criticism have been applied to the texts of Vedic hymns and have disproved the beliefs long current concerning the integrity of those texts. As applied to the products of the Sutra period, the same principles appear to be leading to results similar, but even more far-reaching.

I have already* pointed out that most of the Śrauta Sutras bear a strong family likeness and differ from each other only in matters of comparatively small importance. From this one might be tempted to infer that they were handed down by a tradition the integrity of which was unaffected by the usual fate of all ancient literary compositions. I think it can be shown, however, that such was not the case, and that the original manuals of the ancient Sutra Śāstras became gradually enlarged by various additions and modifications due partly to the mutual influence of the

* In the introduction to my *New and Full Moon Sacrifice* Jena, 1880.

different schools and partly to the natural development of the ritual. Indeed, Ānartīya himself, the commentator to Śāṅkhayana, occasionally observes that this or that rule has been borrowed from the work of another Śakha*. Moreover, a passage from the supplement to the Gobhlaya grīhya saṃgraha†

आत्मतन्त्रेषु यद्वाक्यं तत्सुयोक्तं पारतन्त्रिकम् ।

विशेषा खलु सामान्या य चीक्या वेद्यादिभिः ॥

states expressly that deficiencies in one Sutra work are to be filled up by drawing upon some other.

This method of procedure has been evidently adopted by the adherents of the Śāṅkhayana Śakha, and the fact may be illustrated by a good many actual instances to be found in their work. Let us take for example II, 7, 1 ff. The rules read

प्रथमाह्निके जुहोति । १ । दृश्यमाने वा न चचे । २ । उपोदथ नृषिते । ३ ।
उदिते वा । ४ । पुरस्तात् काले मन कुर्वीत । ५ । तस्यापराधे प्रायश्चित्तम् । ६ ।

Here it will be noticed that the Sūtras are palpably lacking in homogeneity. Rules 2 and 4 leave it to the sacrificer to decide upon one of two permissible times. The restriction of rule 5 has plainly the appearance of being an after-thought, and still more is this the case with rule 6, which imposes an expiation upon such as adopt the alternatives permitted by rules 2 and 4.

Had the intent of the passage been this that the sacrificer should exercise all due care to observe the time as fixed by rule 1 or rule 3, and that he should be permitted to choose another time only in case he had neglected both the main alternatives or had been prevented from observing

* शाखान्दरात्

† Gobhlaya C'hya Sutra ed by Candrakānta Tarkalankara Bbl Ind p 880 Bloomfield ed and transl of the Gobhlaya grīhya saṃgraha pars 5a Ze tsehr ft der Deutschen Morgen länd schen Gesellschaft xxiv 548 585

them, we should then have expected the wording of the passage to run about as follows.

प्रथमाह्नमिते जुहोति । १ । उपोदय युपिते । १ । तस्मिन्काले नन कुर्वीत । १ ।
तस्यापराधे प्रायश्चित्तं कृत्वा दृश्यमाने नचने । ४ । उदिते । ५ ।

The inconsistency and awkwardness of the traditional text can be accounted for, in my opinion, only by assuming that we have before us a conglomeration of various doctrines originating in the varying opinions and practices of several successive teachers and jumbled together here by the last redactor of the text without regard to their historical succession and to their intrinsic compatibility. The original prescriptions respecting the time of beginning the sacrifice were closely limited, in the long run, strict conformity with them must often have been a great inconvenience. The limits were therefore extended in accordance with the laxer practices of other Gurus. Later and more severe Yajūikas disapproved of such an innovation, and enforced its rejection by demanding an expiation for offences committed in obedience to the rules of less rigorous authorities.

My opinion is confirmed by the commentary, which explains the Sutras in question in the following way

1. प्रथमाह्नमिते स्तमितमात्रे इत्यर्थं । सायमह्नमिते पुरा तमसस्मिन्काले जुहुयादिति युते ।

2. वागर्थो विकल्पार्थं । पक्षवर्गमेकदिनचतुर्दशकाले जुहुयात् । एवमपि शास्त्रान्तरात् ।

3. प्रातस्तनो होमकाल । उपोदयमुदयसमीपे विगतायामुपनि । प्रातः पुरा द्यादप्यह्ने तमनि तस्मिन्काले जुहुयादिति युते ।*

* It is interesting to observe that the Aitareya Brāhmaṇa at V 29 1 ff., rejects in strong terms the very practice here particularly recommended and winds up by quoting the Yajūgatha given below. Thus स यो जुहोति जुहोति यथा कुमाराय वा वत्साय वा ज्ञाताय स न प्रतिदध्यात्तदकं नत् । अथ य उदिते अह्नि यथा कुमाराय वा वत्साय वा ज्ञाताय स न प्रतिदध्यात्तदकं नत् etc

4. वागब्दो विकल्पार्थः । प्रथम इति वर्तते । प्रथमोदिते षादित्ये जुञ्ज्यादेव मपि शाखान्तरे श्रुतत्वात् ।*

5. पुरसाद्यो अभिहितं कालं प्रथमाश्रमिने प्रातश्चर्यादिषु श्रुतिते तत्रैव मन कुर्यात् । इतरौ तु कालौ पद्यादभिहितौ । दृश्यमाने वा नक्षत्रे उदिते वेति तौ मनस्यपि नारोपयन् । ननु प्रतिपिडया किमर्थमुपदेशः । ज्ञापनार्थः । यत्र स्रुति रलि तत्र शाखान्तरं विद्यमानमपि नादर्शयन् ।†

6. अत एव प्रथमाश्रमितानुदितयार्चान्तव्यं येन तस्यापराधे प्राचक्षितं श्रुत्यन्तरे पद्यते

The above example may suffice to illustrate the composite character of our text, but other and similar examples may easily be found. All together, they naturally suggest the historical problem of discriminating between the different elements that make up the text—between the rules which properly belong to the school of the text in question and those which have been borrowed from the dicta of other schools and teachers. At present, the problem cannot well be solved. All extant Sutra works must first be published in good editions and the comparative study of their contents thereby facilitated ‡. But to give even now an idea of the way in which I think that the results of these critical studies ought to be presented in print, I subjoin a typical example. Here the original Śaṅkhayana rules are printed in letters of large size, and the Vārttikas thereto in letters of smaller size. Thus

प्रातः प्रातरश्रुतं ते वदन्ति पुरादयाञ्छ्रुतिं ये द्विद्वाचम् ।

द्विवा कौत्वंद्विवा कौत्वंद्वनं द्वावा श्रुतिर्नं तदा श्रुतिरपाम् ॥

* It would appear from the foregoing note that this Sutra number 4 is taken from the Atareyans or from a school nearly related to them.

† The commentator is evidently at a loss to know how to deal with this incongruity. The difficulty has struck him, but the true solution of it lay of course far beyond his horizon.

‡ This comparison will yield some interesting results. For an example I

प्रथमास्तमिते जुहोति । १ ।

दग्गमाने वा मघचे । १ ।

उपोदयं व्युपिते । २ ।

उदिते वा । १ ।

पुरस्तात् काले मन कुर्वति । १ ।

तस्यापराधे प्रापयितम् । २ ।

The work of Sankhāyana, and those of the other Sutrakāras, can claim, therefore, only a very low rank as literary compositions. Nevertheless, they deserve our serious attention, because they constitute, along with the Brāhmanas, the principal material for our researches into the religious antiquities of the Vedic age. The varied information which they contain will prove useful for elucidating many passages of the Samhitās that are still involved in obscurity. I have already shown* that two important passages in the Rīgveda, namely, X, 18, 8 and X, 85, 21 and 22, can be satisfactorily explained only by referring them to an old usage connected with the human sacrifice and alluded to by Sankhāyana at Sr. Sutra XVI, 13, 7 and 13. The usual understanding of the first-mentioned stanza as a summons to the wife of the deceased to leave her husband's corpse and return to her place among the survivors is incompatible with a strict philological interpretation, though this application or rather misapplication probably dates back to very old times. In like manner, the difficulties of Rīgveda V, 2, 1 to 6 can be solved only with the help of a knowledge of the ritual †. It must be borne in mind that the Rīgveda and the Atharvaveda are for the most part prayer-books, and that these

may here refer to the almost literal agreement between Sankh Sr S XIII 13 1 and Pancavimsa Brāhm IX 3 1

* In an article published in the Journal of the German Oriental Society vol XL p 708 ff

† Compare my article in the Journal just mentioned vol XXXIII p 218 ff

prayers were but links in a long chain of more or less developed ceremonies. Herein, therefore, I agree fully with Professor Bloomfield, who, in his excellent studies on the Atharvaveda,* advocates the same opinion.

Moreover, the horse sacrifice or Asvamedha is described in detail by Sankhayana, Asvalayana, and others, and their accounts give us a most interesting picture of a popular religious festival in ancient India. The later brahmanical system permitted only a very few of the laity to take part in solemn celebrations. Quite differently here in the Sutra, the Asvamedha is represented as a great national feast. The chosen victim was permitted to roam at large in full liberty for a whole year. Sons of noble families attended him and guarded him against all harm from neighbouring princes. All classes and ranks of subjects of the king who offered the sacrifice were present at the ceremonies. Old men and householders, young men and maidens were assembled and addressed by bards reciting old tales and accompanying them on the lute †

In short, these dry Sutras are not without their interesting features. And even from their most prosaic portions we may hope to win much material of value, not only for the solution of the exegetical difficulties of the Veda, but also for the enlargement of our knowledge of the Vedic religion and of Aryan antiquities.

3

Respecting my method of arranging the Sutras, and, in particular, of dividing them, a few words must be said. My divisions often disagree entirely with those of the commen-

* See his seven hymns of the Atharvaveda. *American Journal of Philology* vol. VII p. 46 ff. and also *Journal of the Am. Oriental Society* vol. XIII.

† See my article 'Nationales Opfer in Altindien' in the *Festschrift anlässlich Stuttgart 1898* p. 40 ff.

tator, Ānartīya. The latter, apparently, is not guided by any positive principle, but breaks off arbitrarily in just whatever place he feels called upon to give a bit of comment. A good many word-collocations, which, as they appear in Ānartīya's work, have the semblance of Sūtras, can be shown to be mere fragments of a Sūtra, the integrity of which can be restored by simply reading the fragments uninterruptedly. To a certain extent, accordingly, I agree with Dr. Knauer, who* first introduced the practice of setting aside the division into Sūtras and of giving a real prose text. But in order to justify my own method of procedure, I adduce a few examples.

Thus at Sankhāyana S'ranta Sutra, I, 14, 19, we read इष्टं च बीतं चाभुदुभे चैनं न इति वा ख्यावाश्रयिषीं चरस पाताम् etc. Ānartīya makes a stop after वा in order to insert the remark एनमित्यस्य ख्याने न इति वा प्रक्षिपत् and thus cuts in two the text of the mantra precisely in the middle of a sentence †

At IV, 5, 13, S'ankhāyana's rule in its complete form should read, एतेनैव धर्मणानाहिताग्ने पिण्डपितृयज्ञः क्रियेत। Ānartīya's treatment of this rule furnishes a typical example by which we may estimate the breadth of scope and the critical acumen of the scholiast. As commingled in Ānartīya's work the text of the rule (here printed in large letters) and the text of the comment (here printed in small letters) run as follows एतेनैव धर्मणानाहिताग्ने. पिण्डपितृयज्ञः । एतेनैव धर्मण्यवकारकरणान् गार्हपत्यं । ततश्च दक्षिणतः प्रथमक्रियते । अनाहिताग्नेः कृतावसथस्येत्यर्थः । पिण्डपितृयज्ञा भवतीति वाक्यशयः । तथा च द्रुत्यन्तरम् । अथानाहिताग्निना कार्यं ॥ क्रियेत । पिण्डपितृयज्ञ इति वर्तते । विनापि दग्धाङ्ग-तया पिण्डपितृयज्ञो ज्ञेयः कर्तव्यः । तथा चानुदृष्टदर्शनम् । तदाङ्ग etc

The scholiast was doubtless accustomed to the concise

* In his careful though somewhat wordy edition of the Gōbhīlīya Gṛhyasūtra Darpat and Leipzig 1834

† The words न इति वा I deem to be a mere gloss and have bracketed them

style of the later Sūtras, and perhaps also to the excessively abbreviated style of the grammarians. On this account he was probably puzzled to find in the rule before him so superfluous a thing as the finite verb-form क्तिचेन. "If the verb has its ordinary meaning," he may have reasoned, "then here is a lavish and unwarranted expenditure of three needless syllables." And accordingly he attributes to them a deeper meaning than they can possibly have, and extorts from them an interpretation void of all reason. In fact, the presence of the word in the rule is a sign that the rule goes back to a time when the most extreme brevity had not yet become the foremost law of the Sūtrakāris, and we thus have a new bit of evidence for the early date of Śākhayāna.

As an example of the commentator's inconsistency may be mentioned the passage X, 2, 2. Here Śākhayāna makes but one Sūtra of the words उपप्रयत्नो अक्षरमित्याद्यं शब्दे प्र वो देवायेति समुद्धेः, while he makes two of the corresponding passage at X, 5, 2. अग्निं न स्रष्टिभिरित्याद्यं शब्देः अग्निं न र इति समुद्धेः। Similar instances may be found at X, 6, 18 and 19 as compared with X, 8, 14 and 15, and at XI, 4, 10 as compared with XI, 5, 4, etc.

I have endeavoured to avoid these inconsistencies and to divide the text into Sūtras in accordance with the demands of the sense and the indications of internal evidence. And in this attempt I have derived some aid from the commentary itself, which now and then states that it explains प्रतिपत्ति-लाघवाये अत्रम् though the end of the Sūtra be farther on. Examples of this are at II 8 22 9 14 IV, 1 2, etc. The reader may easily find all instances of this kind as they are mentioned in the foot notes to my edition of the Sūtra-text.

Although I have done my best to carry out the plan adopted by me, I fear that I have not been everywhere equally successful. Nor was this perhaps to be expected in view of the interjections and additions discussed in the foregoing section and in view of the difficulties inherent in

the text itself. In doubtful cases I have followed for the most part the divisions as given by the commentary. To meet any possible objections to this procedure which may be raised by some specially severe scholar, and to facilitate the study of the commentary published in the following volumes, I have indicated the Sūtracchedana of Anartiya by Arabic numerals placed over the lines.

In conclusion, I desire to express my sincere thanks to Mr. Chatfield, *Director of Public Instruction in the Bombay Presidency*, to the Chief Librarians of the Royal Libraries of Berlin and Munich, to Professors Max Muller and Thibaut, and to Dr. Rost, for the assistance which they have kindly given me in the work of procuring the manuscripts used for this edition; and especially to Dr. Rudolf Hoernle, whose ever ready help will be gratefully remembered by all who have had occasion to seek it.

ALFRED HILLEBRANDT.

BRESLAU, }
June, 1888. }

LIST OF ERRATA

The distance of my home in Breslau from the place of printing, Calcutta, is so great that it has not been possible to give me the opportunity of reading more than a single proof. In consideration of this fact I beg that the reader will excuse the length of this list

Page	3	line	21	read	अग्रय
"	7	"	16	"	निक्षिप्ति । प्राग्राम्युञ्ज
"	10	"	18	"	या सु-
"	18	"	17	"	जुक्तपूर्णा
"	19	"	11	"	उपप्रयत्नो
"	32	"	1	combine	पञ्चदशेषु
"	37	"	13	read	अघेय
"	40	"	13	"	इत्याप्यावयति
"	41	"	21	"	इत्येवमन्त
"	45	"	13	"	न
"	49	"	6	del	ऽ before वा
"	50	"	3	read	म्रद्धे
"	56	"	19	"	याधीयमाने instead of *या धीयमानं
"	59	"	20	del	after य
"	63	"	20	read	अघे instead of अघे
"	70	"	6	"	नासिद्धिरे
"	73	"	9	"	प्रस्थितान्मन्त्रयन्ति
"	77	"	19	"	इन्द्र instead of इन्द्र
"	83	"	6	read	स्तोत्रिय
"	88	"	13	combine	आपुरक्षा
"	90	"	1	read	येन
"	98	"	18	separate	प्रो अफै
"	99	"	11	separate	प्र ज्ञतानीति
"	107	"	7	read	दिविस्मृयेति
"	"	"	22	separate	सु सुत
"	108	"	14	read	विदि and इन्द्रय
"	"	"	10	separate	ऽ प लमि-
"	109	"	17	"	विद्यात् उथा

Page	112	line	5	separate	चोदसेति
"	119	"	22	read	14 instead of 13
"	123	"	7	"	पिब
"	125	"	6	combine	यतोवृषतीक and ततोवृ•
"	126	"	9	separate	सु मेघ
"	"	"	20	read	•मुखीया instead of •मुखीया
"	133	"	14	"	क्रियमाणेषु
"	134	"	12	separate	सु युतमा
"	136	"	8	"	सु प्रत•
"	137	"	1	read	विष्टमिप्रत्यये
"	139	"	20	"	अन्निरस्य
"	140	"	2	"	विदथ्य•
"	"	"	18	combine	कन्वाकख्यापी
"	142	"	6	read	यियस्यमाना
"	"	"	10	"	यदेयाद्यो
"	"	"	11	separate	अत्ति भवो
"	143	"	5	read	न्यङ्गेने•
"	144	"	15	"	यद्द्वितीय•
"	147	"	6	"	•याच्छन
"	148	"	5	"	प्रमीयेताद•
"	149	"	21	"	उत्थाय
"	151	"	2	"	चतुर्विंश•
"	152	"	20	"	उद्भिदल•
"	158	"	9	"	ता instead of मा
"	159	"	3	combine	यथाऽह्य
"	160	"	1	read	क्रीलिना (see Index of words)
"	"	"	4	separate	मनोनादि प•
"	161	"	17	"	वलभिदा
"	"	"	18	"	•चिगस्त्रामेन
"	165	"	17	I propose to read	विवदे ऽयाताम्
"	167	"	14	read	खार•
"	171	"	17	"	अरुन मखान् ?
"	186	"	16	read	•वृषतीभ्या
"	194	"	20	del	
"	205	"	13	combine	अन्यत्रामदावर्धान्
"	206	"	15	"	ऽद्विरसु सनि
"	218	"	16	read	स्यन्दा•

Page 220	line 13	read	•छवनीया
" 221	" 14	write instead of the doubtful and probably incorrect reading the usual form	समयेत् or मंसयेत् ।
" 223	" 15	read	रग्नि०
" "	" 22	"	मंसिष्या०
" 224	" 13	"	•पञ्च०
" 231	" 13	write	इति च
" 233	" 3	separate	उप प्र०
" 239	" 16	add	Samvat 1524
" 241	" 4	write (J) instead of (F)	
" 242	" 16	"	चटिन०
" 245	" 15	"	•प्रच०
" 254	" 17	"	•मीति
" 255	" 18	"	स्यर्था
" 257, 259,		and everywhere else write	Ā, ñ instead of A, á.
" 262	line 3	read	•मिडू० instead of •चडू०
" 263	" 7	"	अधि० " " अधि०
" 267	" 19	read	आल०
" 268	" 21	"	आ
" 269	" 12	del	(5)
" 270	" 11	read	पुण्ड्रा'
" 271	" 5	add	all MSS उच०
" 277	" 16	read	पर०
" 278	" 5	"	अग्नि०
" 280	" 10	"	1 (2) अ०
" 281	" 5	combine	•दीवस०
" 282	" 17	del	अद्वि
" "	" 18	add	अद्वितीयो XII, 19, 5
" 293	" 22	read	अथ च
" 309	" 7	"	अथा०
" 312	" 20	add	XIII, 14, 6 after V, 11, 11
" 316	" 3	read	26 instead of 36
" 329	" 16	add	8, before 27
" 330	" 18	del	1, after 15
" 331	" 2	read	V 3, 1 15, 1
" 347	" 8	read	195, 29 instead of 193, 29

Page	359	line	8	read	पर्यं०
"	360	"	2	"	कुपुष
"	364	"	11	read	त्रा०
"	"	"	20	"	०पयित्
"	368	"	6	"	गुर्
"	379	"	14	del	XV, 6, 1.
"	"	"	19	add	XV, 6, 1.
"	383	"	29	read	subj.
"	388	"	20	"	विक्रिधः
"	401	"	13	"	अनुपदिष्ट
"	"	"	17	"	(5)
"	410	"	14	read	अनादिन
"	412	"	19	"	धायं०
"	414	"	2	"	०नम्य
"	419	"	7	"	नीयमान V, 10, 6,
"	420	"	18	add	" or निमुष्ट (?) "
"	425	"	8	read	4, 2, instead of 4, 2, 8
"	470	"	20	add	21; after 10, 3, 14
"	433	"	20	read	21, 2 instead of 2, 2
"	451	"	14	"	V, 16, 4
"	460	"	6	"	XVI, 1, 15
"	469	"	19	"	14, 1, 7, instead of 14, 7, 7;
"	478	"	18	"	पष्ट०
"	511	"	16	insert	ष्टि XVI, 1, 1
"	512	"	1	del	XVI, 1, 1
"	525	"	1	del	5, 1
"	549	"	2	"	26 1
"	555	"	18	read	पय्या
"	559	"	1	"	M instead of M. S
"	569	"	3	"	०विषा
"	570	"	4	"	1, Δ, 14, 6, 15, 8 instead of 1—3
"	572	"	33	ad 1	V, 11, 7
"	574	"	16	"	7 16, XIV, 57, 11.
"	576	"	22	read	XVIII, instead of XVII
"	582	"	39	"	पय० " " पय
"	"	"	31	"	ए द्विभ्रुवर्षे
"	583	"	9	ad 1	XVIII, 8, 11

Page 593	line 12	read	12 instead of 13
" 599	" 32	"	प्रकृतित्वात्
" 606	" 9	"	VIII, 62, 1—6
" 611	" 18	"	VIII, 89, 1—4
" 618	" 16	del	VIII, 6, 12, 7, 16
" 622	" 27	read	XVI, 11, 21
" 630	" 28	insert	अप मा यन्, XVIII, 21, 11
" 637	" 35	read	मु०

शाङ्खायनश्रौतसूत्रम् ।

श्रौतम् ।

Preliminary remarks

1. Extracts from the commentary will be given in a second volume, in case better manuscripts should become accessible to the editor
2. The critical notes will be contained in the IIIrd fasc
3. The numerals over the lines indicate the division of Sūtras as given by Varadattasuta Anantīva

मस्य च च्छन्दाभानस्याध्वमादिव्यञ्जनान्ध्यान आकारः सुतस्त्रिमात्रः
गृह्यः । १८ । मकारान्तो वा । १० । तं प्रणव इत्याचरते । ११ ।
श्रवसाने मकारान्तं सर्वेष्वृगणेषु सपुरोनुवाक्येषु । १२ । तेनार्धर्ष-
सुप्तरस्थाः सधायवस्यति पादं वा तत्सततमित्याचरते । १३ । म

* or इत्याहताम् । १० । सप्तयोदेः । ११ । Comm. केर्त्त विप्रयोदेः इति
छन्दोः । तेषामप्ययमेवार्थः ।

† Comm. केचित्तु उक्तस्य च्छन्दाभानभ्योऽन्त आरभ्य न प्रणव इत्याचरन्
इत्येवमन्तमेकं सूत्रं प्रवचयिष्यामि ।

सर्वेषामृगणानां धर्मो ये कर्मसंयोगेन चोद्यन्ते । १४ । विदूरेष्वपि
 कर्मस्वन्तरेण प्रथमां परिधानीयां च संतानार्था ऽर्धर्चन काङ्क्षति
 । १५ । अर्धर्चन्यायाश्चर्चः । १६ । वचनादन्यत् । १७ । उच्चैर्न्यायश्च-
 र्चन्दः । १८ । वचनादुपांशुता । १९ । संस्वारन्यायता च शब्दानाम् ।
 २० । ऐकस्वर्थं च । २१ । उच्चैस्तरां प्रणवः पुरोनुवाक्यायाः । २२ ।
 प्रणवाद्याज्योच्चैस्तराम् । २३ । उच्चैस्तरां वषट्कारः । २४ । समो वा
 । २५ । प्रणवो येयजामहो वषट्कारः संप्रैषाः प्रैषास्योच्चैरुपांशुहविः-
 पु । २६ । देवतानामधेयं चोपांशु निगमम्यानेषु । २७ । भूर्भुव इति
 पुरस्ताज्जपः । २८ । ये यजामहे वीषलोजः सहः सह ओजः स्वरि-
 त्युपरिष्ठादिति चतुष्टयं सर्वासु याज्यासु । २९ । अनुयाजेषु तु येय-
 जामहो नास्ति । ३० । अनुवषट्कारे च । ३१ । सुतेन याज्यान्तेन
 वषट्कारस्य संधानम् । ३२ । अनुतेन वा । ३३ । तदुपांशुयाजे
 नास्ति । ३४ । ॥१॥

शावयेदाकारमावाहनम् । १ । येयजामहः सुतादिः पुरस्ताद्या-
 ज्यानाम् । २ । चतुर्मात्रा याञ्जिकी सुतिः । ३ । मन्ध्यचराणां तालु-
 स्थाने आइकारोभवतः । ४ । ओष्ठ्यम्याने आइकारोभवतः । ५ ।
 अन्यानि प्रकृत्याचराणि । ६ । एकारोकारो च प्रकृत्यौ । ७ । याज्यान्ते
 । ८ । विमर्जनीयो रिफितो रेफमापद्यते । ९ । लुप्यते ऽरिफितः । १० ।
 अनुस्वारं मकारः । ११ । अन्यानि प्रकृत्या व्यञ्जनानि । १२ । औ-
 कारो वषट्कारे चतुर्मात्रः । १३ । पकारादोत्तरो ऽकारः । १४ ।
 प्रकृत्या वोभौ । १५ । पूर्वा वा प्रकृत्या । १६ । प्रकृत्याकार इति
 जाश्रुकर्षः । १७ । माहतरायन्तरं वषट् कुर्यात्पुरस्तादीर्घमुपरिष्ठा-

द्वस्रम् ।१८। उपरिष्टाच्च येयजामहादेवतादेशनं सपुरोनुवाक्ये ।
 १९। सप्रैवे तु न विद्यते ।२०। जुहोतीत्युक्ते सर्पिः प्रतीयेत ।२१।
 स्वाहाकारोऽन्ते होममन्त्राणाम् ।२२। समिदाधानमन्त्राणां च ।
 २३। मन्त्रप्रथक्त्वात्कर्मप्रथक्त्वम् ।२४। इतिकरणश्च मन्त्रान्ते ।२५।
 मन्त्रान्तेन करणेधु कर्मणः संनिपातनम् ।२६। संप्रेषितो ऽन्वाह ।२७।
 तथा यजति ।२८। इत्येतस्त्वार्षजिकम् ।२९। ॥१॥

उपोथ्य पौर्णमासेन हविषा यजते ।१। तथामावासेन ।२। द्वे
 पौर्णमासौ ।३। अमावासे च ।४। यां पर्यस्तमयं पूर्णं उदियाद्यां
 चास्तमिते ते पौर्णमासौ ।५। शो न द्रष्टेति यदहश्च न दृश्येत ते
 अमावासे ।६। तत्रेज्यार्यां याथाकामी ।७। इति पौर्णमास्यामि-
 त्यमावास्यायामित्युपदेशाद्भवतिष्ठन्ते ।८। तत्संयुक्तासुः शब्दाः ।९।
 समानमन्यत् ।१०। उभयचाग्नेयः पुरोस्ताशः ।११। अग्नीषोमीय
 उपांशुयाजः ।१२। वैष्णवो वा ।१३। अग्नीषोमीयश्च पुरोस्ताशः
 पौर्णमासे हविषि ।१४। ऐन्द्राग्नौ ऽसंनयतो द्वितीयो ऽमावास्यायाम्
 ।१५। ऐन्द्रं सांनाय्यं संनयतः ।१६। माहेन्द्रं वा ।१७। वैष्णवं
 त्वसंनयन्नुपांशुयाजम् ।१८। ॥२॥

आमन्त्रितो होतान्तरेणोत्करं प्रणीताश्च प्रतिपद्य दक्षिणेन प्रपदेन
 सर्धिराक्रमणम् ।१। वेद्यन्तसंमिता पश्चात्पार्ष्णिः ।२। विक्रम्य च
 स्थानम् ।३। अग्नये समिध्यमानायेति संप्रेषितः ।४। कं प्रपद्ये तं
 प्रपद्ये यत्ते प्रजापते शरणं हृन्दस्तत्प्रपद्ये यावत्ते विष्णो वेद तावत्ते
 करिष्यामि देवेन सर्धिरा प्रसृत अर्त्विज्यं करिष्यामि नमो ऽग्नये
 उपद्रष्टे नमो वायवे उपश्रोत्रे नम आदित्यायानुष्यावे जुष्टमद्य

देवेभ्यो वाचं वदित्यामि शुश्रूषेष्णां मनुष्येभ्यः स्वधावतीं पितृभ्यः
 प्रतिष्ठां विश्वस्मै भूताय प्रशास्त आत्मना प्रजया पशुभिः प्रजापतिं
 प्रपद्ये ऽभयं नो अस्तु प्राजापत्यमनुवक्ष्यामि वागात्विज्यं करिष्यति
 वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः स्वरिति जपित्वा ।५। त्रिर्द्विष्ट्य ।६। प्र वो
 वाजा इत्युपसंघाय मध्यमया वाचा ।७। अग्न आ याहि वीतय
 ईलेन्य इति त्वचौ ।८। अग्निं द्रुतं दृष्णीमह इत्येका ।९। समिध-
 मानो अध्वर इत्येका ।१०। तिस्रः साप्तदश्वे ।११। तदन्यव साय-
 नाभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्याम् ।१२। समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे ।१३।
 अग्ने महो अशि द्राह्मण भारतेति प्रणवेन संघाय ।१४। असुतो
 ऽवांसि यजमानस्य चोष्णार्येषाण्यभिव्याहृत्य ।१५। षट् तु द्विगोचस्य
 ।१६। पुरोहितप्रवरेणात्राह्मणस्य ।१७। मानवेति वा सर्वेषाम् ।
 १८। देवेद्धो मन्विद्ध षट्पिष्टुतो विप्रानुमदितः कविशस्तो ब्रह्म-
 संश्रितो घृताहवन इत्यवसाय ।१९। प्रणीर्यज्ञानां रथीरध्वराणा-
 मत्तृतीं होता त्वर्षिर्द्व्यवास्तित्यवसाय ।२०। आर्याचं जुह्वर्देवानां
 चमसो देवपानो ऽरौ इवाग्ने नेमिर्देवांस्तं परिभूरसीत्यवसाय ।२१।
 व्यवस्रन्नावाहयति देवताः ।२२। ॥४॥

आवह देवान्यजमानाय ।१। अग्निमग्न आवह सोममावहेत्याज्य-
 भागौ ।२। अग्निमावहाग्नीपोमावावह विष्णुं वाग्नीपोमावावहेन्द्राग्नी
 आवहेन्द्रमावह महेश्रं वा ।३। देवां आज्यर्षा आवह ।४। अग्निं
 होषायावह ।५। स्वं महिमानमावह ।६। आ च यह जातवेदः सुयजा
 च यजेत्यावाह ।७। उपविशोर्ध्वजानुर्दक्षिणेन प्रादेशेन भूमिमन्वा-
 रभ्य जंपति ।८। अथै प्रतिष्ठायै मा च्छित्ति पृथिवि मातर्मा मा

द्विंसीर्मा मोदोषीर्मधु मणिये मधु वणिये मधु जनिये मधुमतीमद्य
 देवेभ्यो वाचं वदियामि चारुं मनुष्येभ्य इदमहं पञ्चदशेन वक्षेण
 पाप्मानं भ्रातृव्यमववाध इति । सप्तदशेन वा । ८ । ॥ ५ ॥

मानुष इत्युक्तः । १ । देव सवितरेतं त्वा वृणते सद्य पिचा वैशानरे-
 षेन्द्र पूषण्डहस्यते प्र च वद प्र च यज्ञ वसूनां रातो स्याम रुद्रा-
 णामोन्यायां स्वादित्या आदित्या अनेहसो

यद्य होतवूर्ये जिह्वा चतुः परापतात् ।

अग्निष्टत्पुनराभराज्जातवेदा विचर्षणिरिति ॥

प्रथतो जपित्वा । १ । उपोत्यायाध्वर्योर्दक्षिणेन प्रादेशेन दक्षिणमंस-
 मन्वारभ्य जपति सयेनाग्नीधो दक्षिणम् ।

इन्द्रमन्वारभामहे होतवूर्ये पुरोहितम् ।

येनायन्नृत्तमं स्वर्देवा अङ्गिरसो दिवम् ॥

पष्टिसाध्वर्यूनवतिश्च पाप्मा अन्तरा द्यावापृथिवी विचृत्ताः ।

मिनन्ति पाकमधि धीर एमि स्योने मे द्यावापृथिवी उभेदमे ॥

इति । ३ । पण्णोर्वोरहसः पान्तु सौश्व पृथिवी साहय्य रात्रियाप-
 स्यौपधयस्येत्यवसृज्य । ४ । ऐन्द्रीमाद्यतमावर्तं आदित्यस्याद्यतमन्वा-
 वर्तं इति दक्षिणं बाहुमन्वाद्यस्य । ५ । निरसः परावसुर्यो ऽस्मान्देष्टि
 यं च वयं दिशस्येन सहेति होतव्यदनाच्छुष्कं वृणमुभयतः प्रतिष्ठीद्य
 दक्षिणापरमवान्तरदेशं निरस्य । ६ । अप उपस्पृग्य । ७ । अगुष्कमुदगयं
 निधाय । ८ । इदमहमवावसोः सदमि सीदामीत्युपविश्य । ९ । दक्षि-
 षोत्तरिणमुपपन्नं कृत्वा प्राज्ञो पाप्मो प्रवृत्त जपति । १० । नमो
 द्यावापृथिवीभ्यां होतृभ्यां पूर्वसृभ्यां विश्वकमांषौ तनूपो मे स्वसा

ने पातं मा मा हिंसिष्टं मा मा संताप्तमित्याहवनीयं प्रेक्ष्य गार्ह-
पत्यं च । ११ । उदक्मंसर्पन्नाहैष वामाकाश इति । १२ । विश्वे देवाः
शास्त्रन तदद्य वाचो नमो महद्भ्य इति जपित्वा । १३ । अग्निर्होता
वेत्वग्निर्होत्रं वेतु प्रावित्रं साधु ते यजमान देवतेत्यवसाय । १४ ।
यो ऽग्निं होतारमव्या इत्युपांशु । १५ । घृतवतीमध्वर्यो सुचमास्यस्र
देवयुवं विश्ववारासौलामहै देवा ईलेन्यान्नमस्याम नमस्यान्यजाम
यञ्जियानिति सुचावादाप्य पञ्च प्रयाजान्यजति । १६ । ॥६॥

समिधः समिधो अग्न आज्यस्य व्यन्त्विति प्रथमः । १ । तनूनपादग्न
आज्यस्य वेत्विति द्वितीयः । २ । नराशंसो अग्न आज्यस्य वेत्विति
द्वितीयो वसिष्ठशुनकानामत्रिवध्वाशानां कण्डसंछतौनां राजन्यानां
प्रजाकामानां च । ३ । इतो अग्न आज्यस्य व्यन्त्विति तृतीयः । ४ ।
वर्धिरग्न आज्यस्य वेत्विति चतुर्थः । ५ । स्वाहाग्निं स्वाहा सोमं स्वा-
हाग्निं स्वाहाग्नीषोमौ विष्णुं वा स्वाहाग्नीषोमौ स्वाहेन्द्राग्नी स्वाहेन्द्रं
महेन्द्रं वा स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य हविषो
व्यन्त्विति प्रयाजयाज्याः । ६ । ॥७॥

अग्निर्दृत्राणि त्वं सोमासि सत्पतिरित्याज्यभागौ वार्चसौ पौर्णमास्याम्
। १ । अग्निः प्रत्नेन सोम गीर्भिरित्यमावास्यायां वधन्वन्तौ । २ ।
जुषाणो अग्निराज्यस्य हविषो वेतु जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो
वेत्विति याज्ये । ३ । अग्निर्मूर्धेत्याग्नेयस्य पुरोनुवाक्या । ४ । भुवो यज्ञ-
स्येति याज्या । ५ । अग्नीषोमाविममित्युपांशुयाजस्य पुरोनुवाक्या ।
६ । जुषाणावग्नीषोमावाज्यस्य हविषो वीतामिति याज्या । ७ । इदं
विष्णुर्वपट् ते विष्णविति वैष्णवस्य । ८ । जुषाणो वा । ९ । अग्नीषोमा

सवेदमा युवमेतानीत्यग्नीषोमीयस्य । १० । इन्द्राग्नी अत्रसा प्र वर्ष-
णिभ्य इत्यैन्द्राग्नस्य । ११ । एन्द्र मानसिं प्र सवाहिय इति सांनाय्यस्य
। १२ । मह्यं इन्द्रो य श्रोजसा मह्यं इन्द्रो नृवदिति माहेन्द्रस्य ।
१३ । इन्द्रं वो विश्वतो मादयस्य हरिभिरितीन्द्रस्याप्रतिनिधेः ।
१४ । ॥८॥

पिप्रौहि देवानिति स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या । १ । अयालग्निरग्नेः प्रिया
धामान्ययात् सोमस्य प्रिया धामान्ययालग्नेः प्रिया धामान्ययालग्नी-
षोमयोः प्रिया धामानि विष्णोर्वायालग्नीषोमयोः प्रिया धामान्य-
यासिन्द्रान्योः प्रिया धामान्ययासिन्द्रस्य प्रिया धामानि महेन्द्रस्य
वायाद् देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि यच्चदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि
यत्तत्स्वं महिमानमायजतामेज्या इयः कृणोतु सो अश्वरा जातवेदा
जुपतां हविरग्ने यदद्य विशो अश्वरस्येति याज्या । २ । वपट्कृत्योप-
स्यर्गनम् । ३ । ॥९॥

इलामुपक्तास्यमानस्य दक्षिणस्य पाणेः प्रदेशिन्यामनक्ति ।^१ उत्तमे च
पर्वणि मथ्यमे च । १ । वाचस्पतिना ते ऊतस्य प्राश्रामोपे प्राणायेति
पूर्वमञ्जनमधरौष्ठे निलिप्पति । मनसस्पतिना ते ऊतस्य प्राश्राप्यूर्जं
उदानायेत्युत्तरौष्ठ उत्तरम् । २ । उपस्थृग्न । ३ । दक्षिणेनोत्तरेर्ला
धारयन् । ४ । अपसारिताभिरहुलिभिरमुष्टिकताभिः । ५ । स्वयं पशु-
ममादाय । ६ । मुखसंमितां धारयद्दयसंमितां वा । ७ । ॥१०॥

उपहृतं दृष्टसह दिवा सह सूर्येण सह चतुषोप मां दृष्टसह दिवा
सह सूर्येण सह चतुषा ह्ययनाम् । उपहृतं वामदेयं महान्तरिष्ठेण
सह वायुना सह प्राणेनेप मां वामदेयं महान्तरिष्ठेण सह वायुना

सह प्राणेन ऋयताम् । उपहृतं रथन्तरं सह पृथिव्या सहाग्निना
 सह वाचा सह पशुभिरुप मां रथन्तरं सह पृथिव्या सहाग्निना
 सह वाचा सह पशुभिर्ऋयताम् । उपहृतं स्यान्तु भुवनमुप मां
 स्यान्तु भुवनं ऋयताम् । उपहृतं चरिष्णु भुवनमुप मां चरिष्णु
 भुवनं ऋयताम् । उपहृतः सखा भव उप मां सखा भवो ऋयताम् ।
 उपहृताः सप्त होत्रा उप मां सप्त होत्रा ऋयन्ताम् । उपहृता
 गावः सहाग्निरुप मां गावः सहाग्निरा ऋयन्ताम् । उपहृता धेनुः
 सहस्रपभोप मां धेनुः सहस्रपभा ऋयताम् । उपहृता वाक्सह
 प्राणेनोप मां वाक्सह प्राणेन ऋयताम् । उपहृता वाक्सह मनसोप
 मां वाक्सह मनसा ऋयताम् । उपहृतेला वृष्टिरुप मामिला वृष्टि-
 ऋयताम् । उपहृतेला ततुरिरुप मामिला ततुरिर्ऋयताम् । उप-
 हृता हे सासि जुषस्व मेल इति जपित्वेलामुपऋयते । १ ॥ ११ ॥
 इलोपहृतोपहृतेलोपासां इला ऋयतामिलोपहृता मानवौ घृतपदौ
 मैत्रावरुणौ । ब्रह्म देवकृतमुपहृतम् । दैव्या अश्वर्यव उपहृता
 उपहृता मनुष्या य इमं यज्ञमवान्ये च यज्ञपतिं वर्धान् । उपहृते
 धावापृथिवी पूर्वजे ऋतावरी देवी देवपुत्रे । उपहृतो ज्यं यजमान
 उत्तरस्थां देवयज्ञायामुपहृतो भूयसि हविष्करण इदं मे देवा
 हविर्जुपन्तामिति तस्मिन्नुपहृत इत्युपहृत्य । १ । अश्वघाय । २ । अन्त-
 रिलं चतुरवानिति । ३ । अन्ते वा चतुर्थम् । ४ । इलासि स्योनासि
 स्योनकृत्वा नः सुप्रजास्त्रे रायस्योपे धाः । जुष्टे जुष्टिं ते गमेय उप-
 हृत उपहवं तेऽशीय सुवस्य त्वा धुन्वाय सुरभ्यास्त्रत्वाय प्रात्रामीत्यु-
 न्तरेलां प्राग्य । ५ । इतरां यजमानपञ्चमाः प्राग्य । ६ । आ मार्जना-

दाग्यमनम् । ७। इदमाप इति ऋचेनान्तर्वेदि पवित्रवति मार्जयन्ते ।

८। परिहृते ब्रह्मभागे ऽन्वाहार्यमाहरन्ति । ९। एष दक्षिणाकालः

सर्वासामिष्टीनाम् । १०। नान्वाहार्यो ऽस्त्यादिष्टदक्षिणासु । ११।

एषा ते अग्ने समित्तया वर्धस्व चा च प्यायस्व ।

वर्धिषीमहि च वयमा च प्यामिषीमहि ॥

इति समिधमनुमन्त्र । १२। चीननुयाजान्यजति । १३। ॥१२॥

देवं वर्हिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु । १। देवो नराग्रंशो वसुवने वसुधे-

यस्य वेतु । २। देवो अग्निः खिष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यम-

न्मायजी होता हेतुर्हेतुरायजीयानग्ने थान्देवानयाद्यां अपिप्रेर्ये

ते हेत्वे अमत्सतेत्यवसाय । ३। तां मसनुषीं हेत्वां देवंगमां

दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमं खिष्टकृत्वाग्ने होता भूर्वसुवने वसुधेयस्य

नमोवाके वीहीत्यनुयाजयान्याः । ४। ॥१३॥

सूक्ता मूहीत्युक्तः । १। इदं द्यावापृथिवी भद्रमभृदार्धं सूक्तवाकमुत

नमोवाकमृध्यासु सूक्तोच्यमग्ने त्वं सूक्तवागमीत्यवसाय । २। उपश्रुतौ

दिवस्पृथिव्योरोमन्वती ते अस्मिन्यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी स्तामि-

त्यवसाय । ३। शंगयी जीरदानू अचसू अप्रवेदे उरुग्यूती अभयंकृ-

तावित्यवसाय । ४। वृष्टिद्यावा रीत्यापा शंभुवौ मयोभुवा ऊर्जस्वती

पयस्वती सुपचरणा च स्रधिचरणा च तयोराविदीत्यवसाय । ५।

अग्निर्हविरजुपतावीरुधत महो ज्यायो ऽकृत । ६। सोमो हविरजुप-

तावीरुधत महो ज्यायो ऽकृत । ७। अग्निर्हविरजुपतावीरुधत महो

ज्यायो ऽकृत । ८। अग्नीषोमौ हविरजुपेतामवीरुधतां महो ज्यायो

ऽकृताताम् । ९। विष्णुर्वा । १०। अग्नीषोमौ हविरजुपेतामवीरुधतां

महो ज्यायो ऽक्राताम् । ११ । इन्द्राग्नी हविरजुषेतामवीरधेतां महो
 ज्यायो ऽक्राताम् । १२ । इन्द्रो हविरजुषतावीरधत महो ज्यायो ऽकृत ।
 महेन्द्रो वा । १३ । देवा आज्यपा आज्यमजुषन्तावीरधन्त महो ज्यायो
 ऽकृत । १४ । अग्निर्होत्रेण हविजुषतावीरधत महो ज्यायो ऽकृत
 । १५ । अस्यामृधद्धोत्रायां देवंगनायामाशास्ते ऽयं यजमानः । १६ ।

17

असावसाविति नामनी यजमानस्याभिव्याहृत्योत्तरां देवयज्यामाशास्ते
 भूयो हविष्करणमाशास्त आयुराशास्ते सुप्रजास्वमाशास्ते दिव्यं धामा-
 शास्ते । १७ । यदनेन हविषाशास्ते तदग्नात्तदृधात्तदस्मै देवा रासन्तां
 तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः परि मानुषाः । १८ । इष्टं च वोतं
 चाभूदुभे चैनं [न इति वा] २० द्यावापृथिवी अंहसः पातामेह गतिर्वाम-
 स्येदं च नमो देवेभ्य इति । २१ । नम उपेति बर्हिष्यञ्जलिं निधाय
 जपति । २२ । शंयोर्ब्रह्मीत्युक्तस्तच्छंयोरिति शंयोर्वाकमुक्त्वापृष्ट्य । २३ ।
 सुगादापनादि मन्द्रयाज्यभागान्तम् । २४ । परं मध्यमया । २५ । अनु-
 याजाद्युत्तमया । २६ । ॥ १४ ॥

उपांशु गार्हपत्ये पत्नीसंयाजैश्चरन्ति । १ । सोमं त्वष्टारं देवानांप-
 त्नीरग्निं गृहपतिमिति यजति । २ । राकासिनीवाल्थौ प्रजाकामस्य
 पूर्वं गृहपतेः । ३ । आ ष्यायस्व सं ते पयांसौह त्वष्टारं तन्नसुरीर्ष
 देवानांपत्नीरुत आ व्यन्तु राकामहं यास्ते राके सिनीवालि यास
 वाज्जरग्निर्होता गृहपतिर्वयमु त्वा गृहपत इति । ४ । यथा ह त्यद्वसव
 इति जपित्वेलामुपह्वयते । ५ । उपह्वतेयं यजमानीति वा विकारः । ६ ।
 इलान्ताः पत्नीसंयाजाः । ७ । शंयन्ता वा । ८ । प्र त्वा मुञ्चामीति
 वेदं विमुच्य योक्तम् । ९ । अञ्जलौ पत्न्याः कृत्वा वेदं च मुक्तम् । १० ।

अङ्गिर्वेदयोक्ते परिषिञ्चञ्जपति । ११ । कामाय त्वा वेदो ऽसि येन त्वं
वेद देवेभ्यो वेदो ऽभवस्तेनास्माभ्यं वेद एधि । वेदो ऽसि विन्तिरसि
विदेयं कर्मासि करणमसि क्रियाभं मनिरसि मनितासि मनेयम् । १२ ।

घृतवन्तं कुलाचिनं रायस्योषं सहस्रिणम् ।

वेदो ददातु वाजिनम् ॥

इति वेदे पत्नीं वाचयति । १३ । सा दृणानि प्रमृद्धान्तरेणीरू
न्यस्यते । १४ । तन्तुं तच्चन्नित्युत्तरेण गार्हपत्यमा बर्हिषः स्तीर्त्वा । १५ ।
आपृणो ऽसि संपृणः प्रजया मा पशुभिरा पृणोति वेदशेषमुप-
स्याय । १६ । एतेनाग्ने ब्रह्मणा

अथाद्यज्ञं जातवेदः अन्तरः पूर्वा अस्मिन्नपद्य ।

सन्वत्सनिं सुविमुचा वि मुञ्च धेद्यस्माभ्यं द्रविणं जातवेदः ॥

इत्याहवनीयमुपस्याय । १७ । उपस्पृशोत्सृज्यते । १८ ॥ १५ ॥

व्याख्यातौ दर्शपूर्णमासौ प्रकृतिरिष्टिपशुवन्धानाम् । १ । अन्वयस्य प्रकृ-
तिरित्याख्या । २ । अन्तरेणाज्यभागौ स्विष्टकृतं च यदिज्यते तमावाप
इत्याचक्षते तत्प्रधानम् । ३ । तदङ्गानीतराणि । ४ । तेषामभिन्नकाले
ऽर्थे विभवः । ५ । तन्त्रसत्त्वं तत् । ६ । प्रदानमुच्चावचाभिर्देवताभिः
संयुज्य श्रूयते । ७ । तत्र देवताविकारे तद्देवते याज्यापुरोनुवाक्ये । ८ ।
निगमस्यानेषु च मा देवतोपसृज्यते । ९ । आवाहन उक्तसे प्रयागे
स्विष्टकृन्निगदे स्रुवाके चेज्यमाना देवता निगच्छन्ति तस्मान्निगम-
स्यानानि । १० । अनुक्रामन्तश्च विकारान्व्याख्यास्यामः । ११ । पौर्ण-
मासीविकार इत्युक्ते वार्त्तप्रौ प्रतीयान् । १२ । अमावास्याविकार इति
व्यथश्नौ । १३ । अमादेशे विकल्पभृती । १४ । देवतातः । १५ । इविष्टो

अग्निहोत्रं जुहोति सायं च प्रातश्च ।१। पुरा ह्यायानां संसर्गाद्गार्ह-
पत्यादाहवनीयमुद्धरति ।२। प्रभान्यां रात्र्याम् ।३। प्रादुष्करणं
नित्यघृतः ।४। गतश्रियः शुश्रुवान् ब्राह्मणो यामणी राजन्यः ।५।

उद्ध्रियमाण उद्धर पाप्मनो मा यदविदान्यघ विदांश्चकार ।

अज्ञा यदेनस्यहमेह किंचित्सर्वस्मान्मोद्धृतः णहि तस्मात् ॥ ।६।

अमृताङ्गतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृत्नस्य जित्यै ।

तयानन्तं लोकमहं जयानि प्रजापतिर्यं प्रथमो जिगाय ॥ इति ।७।

रात्रेति प्रातर्विकारः ।८। परिसमुह्य होयन् ।९। ऋतं त्वा सत्येन
परिपिञ्चामीति चित्तिरेकैकं पर्युह्य ज्ञत्वा च ।१०। सत्यं त्वर्तेन
परिपिञ्चामीति प्रातः ।११। यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै
नयानीति गार्हपत्यात्संततामुदधारामाहवनीयात् ।१२। तन्तुं तन्व-
न्नित्यन्तरा श्वापदे गते ।१३। ॥६॥-

प्रथमास्तमिते जुहोति ।१। दृग्ग्रमाने वा नक्षत्रे ।२। उपोदयं
शुपिते ।३। उदिते वा ।४। पुरस्तान्नु काले मनः कुर्वीत ।५।
तस्यापराधे प्रायश्चित्तम् ।६। उन्नौयाम्भुदितमा तमनादासित्वा ज्ञत्वा
वरं दत्त्वा भूरित्यनुमन्त्रयेत् ।७। अज्जत्वा वोदुह्याहवनीयमन्यं
प्रणीय जुहुयात् ।८। पयो यवागूर्दध्याज्यमित्याग्निहोत्रहवींषि ।९।
न दधधिश्रयति ।१०। नापः प्रत्यानयत्याज्ये ।११। कुशतरुणे
प्रत्यस्याज्यसोन्नयति ।१२। पश्चादन्वाहार्यपचनाद्यजमानः प्रत्यङ्गति-
ष्ठन्नादित्यमुपतिष्ठते सत्यं ऋताय त्वा दक्षिणां नयानीति सायम् ।
१३। ऋतं सत्याय त्वा दक्षिणां नयानीत्याहवनीयं प्रातः ।१४।
उत्तरेणान्वाहार्यपचनं यजमानस्य सचरः ।१५। दक्षिणतः पश्चादा-

इवनीयादासनम् । १६। एवं गार्हपत्यात्पत्न्याः । १७। इष्टिरसि
पाभानं मे वृश्च विद्यासि विद्य मे पाभानमित्याचामति । १८।
वाचं च यच्छति । १९। ॥७॥

दक्षिणतो ऽग्निहोत्रौमुपसृजन्ति । १। न चान्तरेण संचरेरन् । २।

न च शूद्रेण दोषयेत् । ३। अग्नये देवेभ्यो धुञ्चेति सायं जपति । ४।

सूर्याय देवेभ्यो धुञ्चेति प्रातः । ५। अग्नयापिपासे स्त्रिया वै

स्त्रियं वाधन्ते स्त्रिया वां वाधे ऽग्निहोत्र्या वत्सेन वीरेणेति सायं-

प्रातः । ६। अन्वाहार्यपचनेन वीरेणेति स्त्रीवत्सायाम् । ७। सुभृतकृतः

सुभृतं नः कृणुतेत्युपवेषेणोदीचो ऽङ्गारान्गार्हपत्यान्निरुद्धाधिश्रय-

त्यग्नयापिपासीयेनाग्निहोत्रस्याख्या गार्हपत्येन वीरेणेति विकारः

। ८। अग्नेष्टुा चतुषावेव इति समिधमादीष्यावज्योत्य । ९। समाप

श्रोषधीनां रसेनेति सुवेणापः प्रत्यानीय । १०। प्रतिपथ त्वर्षो

पुनरवज्योत्य । ११। चिरुपसादमुदगुदाम्य । १२। अनुच्छिन्दन्निव

। १३। नमो देवेभ्य इति दक्षिणतो ऽङ्गारानुपसृज्य । १४। सुभृताय

व इति सुप्रत्यूल्हान्प्रत्युह्य । १५। सुर्वं च सुचं च प्रतिपथोन्नयत्य-

ग्नयापिपासीयेन सुचा सुवेण वीरेणेति विकारः । १६। चतुष्य-

ञ्चकत्वो वा । १७। सुवेसुवे च मन्तः । १८। उन्नीते सुचं संमृशति

। १९। मजूर्देवेभ्यः सायंयावभ्य इति सायं जपति । २०। मजूर्देवेभ्यः

प्रातर्यावभ्य इति प्रातः । २१। उत्तरेण गार्हपत्यं सुचमुपमाद्य^{२२}

प्रादेशमात्रीं पालाशीं समिधमादाय सुचं च^{२३} समयातिहत्य

गार्हपत्यमाह^{२४}नीयत्य पश्चादुदगेषु कुशेषु सुचमुपमाद्य^{२५} समिध-

* विकार इति वाच्यच्छेद । तथापि कृत्स्नानि चण्डोऽन्वाध्यायने Comm

मभ्यादधात्यशनायापिपामौयेन समिधाहवनीयेन वीरेणेति विकारः ।^{२६}

।^{२६}। इङ्गुलं समिधो ऽतिहत्याभिजुहोति । २३ ॥ ८ ॥
 अग्निर्ज्योतिर्ज्यातिरग्निः स्वाहेति सायम् ।^{२७}। सूर्यो ज्योतिर्ज्यातिः
 सूर्यः स्वाहेति प्रातः ।^१। दक्षिणं जान्वाच्यावध्दारासु ।^२। उपमा-
 द्योत्तरामसंसृजंस्त्रुष्णीं भृयमीं पूर्वस्याः ।^३। सुचि भृयिष्ठं कुर्यात् ।^४।
 सुचो बुध्रेनाङ्गारानुपस्पृश्व द्विरुदीचीं सुचमुद्यन्योपसादयति ।^५।
 अग्नप्राणः स्वर्गं लोकं जिते जयान्यभयं मे ऽलोकताया अपुत्रताया
 अपशुताया इति यजमानः पूर्वामाहुतिमनुप्राणिति ।^६। आगन्-
 पान आत्मानं विजिते विजयान्यभयं मे ऽलोकताया अपुत्रताया
 अपशुताया इत्युत्तरामन्ववानिति ।^७। या यज्ञस्य समृद्धस्याशीः सा
 मे समृध्यतामिति ।^८। ऊतयोरुत्तरतः प्रतीचीं सायं द्विरुपमार्षिं
 ।^९। ऊर्ध्वां दक्षिणतः प्रातः ।^{१०}। पूर्वमुपमार्जनं कुशेषु निलिम्पत्यो-
 यधीः प्रीणामीति मनसा ।^{११}। उत्तरं दक्षिणतः पाणिमुत्तानं
 निदधाति पितृन्प्रीणामीति मनसा ।^{१२}। द्विः प्रदेशिन्या प्राग्शेष-
 ब्दिमदुदङ्ग्यावृत्त्य^{१३} प्राग्दण्ड्या भवयित्वा^{१४} प्रत्यग्दण्डां पर्यस्य^{१५}
 निर्लिङ्ग^{१७} प्रदात्याचम्य^{१८} प्राग्दीचीरप उत्सिच्य^{२०} प्राग्दीचीमुद्दि-
 शति^{२१} । १४* एतदेकहेमे कर्म ।^{२२}। सर्वेषु तु जुहुतूणां सुच-
 मुत्तरेण गार्हपत्यं निधाय ।^{२३} ॥ ८ ॥

इह पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधात्विह प्रजां जनयतु प्रजापतिः । अग्नये

* Comm. द्विः प्रदेशिन्या प्राग्शेषारम्भ प्राग्दीचीमुद्दिशतीति सूत्रशब्दे ।
 तथापि तु स्ववस्तानि चक्षुः उच्यन्ते ।

रयिमते पशुमते पुष्टिपतये स्वाहा । अग्नये गृहपतये स्वाहा । अग्नये
स्वाहा । तृष्णीं चतुर्थीं गार्हपत्ये । १ ।

तत्सवितुर्वरेणं भूर्वाग्वाङ्ग वङ्ग मे भूयात्स्वाहा ।

भर्गो देवस्य धीमहि भुवः प्राणो भूयान्भूयो मे भूयात्स्वाहा ।

धियो यो नः प्र चोदयात्स्वर्णाम सर्वं सर्वं मे भूयात्स्वाहा ।

अग्नये ऽन्नादायान्नपतये स्वाहेत्यन्वाहार्यपचने चतुर्थी । २ । महा-
व्याहृतिभिस्त्रिस्रो ब्रह्मवर्चसकामस्य । ३ । अविक्ता चतुर्थी । ४ । याः
सुच्यापस्त्रैधं ताः करोत्यग्निहोत्रस्यान्यां गार्हपत्यस्य पश्चाद्भ्रूलौ च
पत्न्याः । ५ । सं त्वा सृजामि प्रजया धनेनेत्यङ्गलौ । ६ । प्रतितप्य सुचं
निदधाति । ७ । ॥ १० ॥

दक्षिणतोऽन्याद्यं धाजमानम् । १ । उप प्रयन्तो अध्वरमयमग्निः
सहस्रिण उभा वामयं ते योनिरयमिहास्य प्रत्रामिति षष्ठां त्रिः
प्रथमामुत्तमां च । २ । आयुर्दा अग्ने ऽस्यायुर्मे देहि वर्चोदा अग्ने
ऽसि वर्चो मे देहि तनूपा अग्ने ऽसि तन्वं मे पाह्यग्ने यन्म ऊनं
तन्व १ स्तन्म आ ष्टण

इन्धानास्त्वा शतं हिमा शुमन्तं समिधीमहि ।

वयस्त्रन्तो वयस्त्रुतं सहस्त्रन्तः सहस्त्रतम् ।

अग्ने सपद्मदम्भनमदब्धासो अदाभम् ।

इति जपित्वा । ३ । त्रिचावसो स्त्रिस्त्रि ते पारमशीयेति त्रिः । ४ । सं
त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसागथाः समृषीणां स्तुतेन सं प्रियेण धाम्ना समह-
मायुषा सं वर्चसा सं प्रजया सं प्रियेण धाम्ना सं रायस्योपेण
ग्निषीयेत्युपविश्य । ५ । अभ स्याम्भो वो भवीय मह म्य महे वो

भवीयोजं म्वोजं वा भवीय रायस्योप स्य रायस्योपं वा
भवीय ॥११॥

रेवती रमध्वमस्मिन्वोनावग्निंलोके ऽग्निन्गोष्ठे ऽग्निन्वये ऽस्या-
माग्निष्यस्यां प्रतिष्ठायामिहैव स्येता मापगातेति गामभ्येति ।६।
संहितामि विश्वहृषूर्जा माविश गौपत्येनेत्यस्या ललाटमुपस्पृश ॥१।
उप त्वाग्न इति हृचेनाग्ने त्वं न इति च द्वैपदेन गार्हपत्यम् ॥१।
इक्ष एह्यदित एहि स्रुत एहीति गामभ्येति ।२। काम्या एत मयि
वः कामधरणमिति वत्सस्य ललाटमुपस्पृश ॥४। सेमानं खरणमिनि
हृचेनोत्तरतो ऽन्वाहार्यपचनम् ॥५। अन्तरेण गार्हपत्याहवनीयौ
माहित्रं जपित्वाहवनीयमुपतिष्ठते ।६। तत्सवितुर्वरेण्यं कदा चन
सारौरमि परि ते द्रुसभ इति धिरेताम् ।७। सर्वेषु तु जुह्वन्नाहा-
व्याहृतिभिस्त्रिस्त्रिस्त्रिः समिधो ऽभ्यादधात्याहवनीये वैकशवी ।८।
दैवस्तन्तुरस्यनु त्वा रभे माहं तद्भवच्छित्सीत्याहवनीयस्य दक्षिणतो
ऽङ्गारानुपस्पृश ॥९। ततो ऽसि तन्तुरस्यनु मा संतनुहि प्रजया
पशुभी रायस्योषेण सुप्रजास्त्रेण सुवीर्येण मानुपस्तन्तुरस्यनु मा
रभस्व मा त्वं मद्भवच्छित्सा असाविति व्येष्टस्य पुषस्य नामाभिव्याहृत्य
द्यावन्तो वा भवन्ति ।१०। आत्मनो ऽजातपुत्रः ।११। सत्येनाव-
स्यमभ्यवैम्यसु प्रतमित्याचम्य वाचं विष्टजते ।१२। ॥१२॥

अथ प्रातः ।१। भर्भुवः स्वः सुप्रजाः प्रजाभिर्भूयासं सुपोषः
पोषैः सुवीरो वीरैरभयं ते ऽभयं नो अस्तु मनसा त्वोपतिष्ठे लोक-
सुपैमि स्वसेत्याहवनीयम् ।२। अत्रैव तिष्ठन्नितरौ ।३। अभयं ते
ऽभयं नो अस्तु वाचा त्वोपतिष्ठे प्रजामुपैमि पशुंसेति गार्हपत्यम् ।४।

अभयं ते ऽभयं नो अस्तु प्राणेन त्वोपतिष्ठे ध्यानमुपैत्याद्युद्येत्यन्वाहार्य-
पचनम् । ५। अभयं वो ऽभयं नो अस्तु कामेन व उपतिष्ठे वित्तिमुपैमि
भृतिं चेति सर्वान् । ६। समानं समित्प्रभृत्या प्रतस्य विसर्जनात् । ७।
अनेन वैव सायंप्रातः । ८। अनुपम्यानं वा प्रातः । ९। ॥१२॥

प्रवत्यन्नग्नीन् समीचते ऽभयं वो ऽभयं नो अस्त्विति । १। नर्थ
प्रजां मे पाहि मानुषान्मा भयात् पाहीति गार्हपत्यम् । २। अथयं
पितुं मे पाहि पित्रान्मा भयात् पाहीत्यन्वाहार्यपचनम् । ३। तमुत्तरेण
३* गत्वा शंस्य पशून्मे पाहि दैवान्मा भयात्पाहीत्याहवनीयम् । ४।
अन्नमन्नमिति त्रीणि पदान्यभ्युद्धृत्या^५ सकाशादाग्यमनम् । ६। अन्यु-
पस्थानस्थानर्धलुप्तं प्रवमञ्जपेत् । ७। याजमानं च पर्वणि । ८। अनपेतं
हि कारणम् । ९। सन्धिवेद्योर्वाचस्य वाचं यत्ना पुनराचम्य महा-
व्याहृतिभिर्विसर्गः । १०। सलुर्विषये ऽग्नीनां वाचं यच्छेत् ॥१४॥
प्रोष्यायन् । ११। तथा चैव समीचणम् । १२।

आगन्म एत्रहन्तमममभ्यं वसुवित्तमम् ।

अग्ने मघालभि दुध्नमभि सह आ यच्छस्त्र ॥

शंस्य पशून्मे ऽङ्गुपस्थान्मे पाद्भेव दैवान्मा भयादङ्गुपस्थाग्नम्
पाद्भेवेत्याहवनीयम् । १। तृणापचयनं समिदाधानं च सर्वेषु । २।

अथमग्निः पुरीथ्यो रयिमान् पुष्टिवर्धनः ।

अग्ने पुरीथ्याभि दुध्नमभि सह आ यच्छस्त्र ॥

* Canara अथयंत्येवमादिना मन्त्रेष्टान्वाहार्यपचनमुपतिष्ठते । उत्तरेण खितः ।
तमिति यत्रादायत्यायवमेव । अद्योदसिबेचमाद्य ।

† मन्त्रेष्टेवमादिना मन्त्रेष्टाहवनीयमप० । दसिदादिमुत्तरेण त्रया—

अथर्थां पितुं मे ऽजुगुपस्तं मे पाद्भ्येव पित्र्यान्मा भयादजुगुपस्तस्मान्मा
पाद्भ्येवेत्यन्वाहार्यपचनम् ।४।

अथमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यात्प्रजाया वसुवित्तमः ।

अग्ने गृहपते ऽभि युन्नमभि सह आ यच्छस्त्र ॥

नर्यं प्रजां मे ऽजुगुपस्तां मे पाद्भ्येव मानुषान्मा भयादजुगुपस्तस्मान्मा
पाद्भ्येवेति गार्हपत्यम् ।५। व्यवेतो ऽग्नीन्प्रवसति ।६। तेन चैवो-
त्सृज्यते ।७। ॥१५॥

वास्तोष्यतीयं ध्रौव्ये दशरात्रावरार्धे संप्रयातेषु ।१। अग्निष्ठस्य दक्षिणे
युक्त उपोह्य चोवरं वास्तोष्यते प्रतिजानोहीत्यनूच्य वास्तोष्यते
शम्भयेति यजति ।२। ऊते चानाहितं त्यजेत् ।३। ॥१६॥

समारोह्यमाणो गार्हपत्ये पाणी प्रतितप्य प्राणान्संमृशत्येहि मे
प्राणानारोहेति ।१। सक्तस्रक्तन्मन्त्रेण द्विर्द्विस्त्रिंशत् ।२। अयं ते
द्योनिरिति वारणी प्रतितपति ।३। सक्तस्रक्तन्मन्त्रेण द्विर्द्विस्त्रिं-
शत् ।४। एवमाहवनीयात् ।५। नित्यघृतादन्यस्मिन् ।६। अनस्त-
मिते च मन्यनम् ।७।

उपावरोह जातवेदः पुनस्त्वं देवेभ्यो ह्यं वह नः प्रजानन् ।
आयुः प्रजां रयिमस्मासु धेह्यरिष्टो दीदिहि नो दुरोणे ॥
इत्यात्मनो ऽरण्योऽरुपावरोह्य मन्यनम् ।८। लौकिके वा लौकिके वा
।९। ॥१७॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे द्वितीयो ऽध्यायः समाप्तः ।

श्राम् ।

संस्थितायां पौर्णमास्यामिन्द्रायेष्टिर्विमृधे ।१। अमावास्याविकारः
 ।२। इन्द्रं चक्रं मृगो न भीमः ।३। जुष्टो दमूना अग्ने शर्धेति
 खिष्टकृतः ।४। अदितये ऽमावास्यायां संस्थितायाम् ।५। पौर्णमा-
 सीविकारः ।६। ये वैमृधस्य ते खिष्टकृतः ।७। यावञ्जीवं च ।८। प्रयोग
 आन्तात् ।९। ॥१॥

अनागते पर्वण्यमावास्ये प्रवृत्ते ऽभ्युदितेष्टिः ।१। अग्रये दाप
 इन्द्राय प्रदात्रे विष्णवे शिपिविष्टायेति ।२। निरूपे जानंस्तानेव
 विभजेत् ।३। अग्ने दादानो अग्ने हृहतः ।४। महस्ता ते शता त्व
 भर ।५। अमावास्याविकारः ।६। धनुश्च चीपु दक्षिणा ।७। काले
 चामावास्यम् ।८। नाभ्यावृत्तिः पिण्डपिष्टयज्ञस्यास्ति ।९। ॥२॥

अतीते पर्वण्यमावास्ये प्रवृत्ते ऽभ्युदृष्टेष्टिः ।१। अग्रये पथिहत-
 इन्द्राय वृत्रघ्ने वैश्वानराय ।२। वेत्या हि वेध आ देवानाम् ।३।
 वार्षहत्याय सहदानुम् ।४।

एतावानं वैश्वानरमृतस्य ज्योतिपत्यतिम् ।

अग्रमं भानुमीमहे^६ ॥

नाभिं यज्ञागाम् ।^७ । अमावास्याविकारः ।^८ । दण्डोपानहं दक्षिणा
 ।^९ । संस्थितायां चामावास्यम् ।^{१०} । नाभ्यावृत्तिः पिण्डपिष्टयज्ञ-
 स्यास्ति ।^{११} । ॥३॥

अग्रये ऽग्निमते ऽमावास्यावभ्युदृते ।१। पथिहते ऽन्तरेण विहारं

चक्रीवति वृत्ते नियतातिपत्तौ च ।१। वीतये मिथःसंसृष्टेषु ।२।
 विविचये याम्येण ।४। संवर्गाय प्रदाय्येन ।५। शुचये क्रयेण ।६।
 अस्मृते वैद्युतेन ।७। व्याधिप्राये रुद्राय ।८। अध्वानं गमिष्यन् पूष्णे
 पथिष्ठते ।९। सार्वकामिष्यमये कामाय ।१०। व्रतपतये व्रत्यवेर्ला
 प्रोष्याम्यं वा चरित्वा ।११। व्रतभृते ऽश्रुक्त्वा ।१२। गृहदाहे
 चामवते ।१३। मरुद्भ्यो यमौ प्रजातायाम् ।१४। ॥४॥

अग्निमग्निं हवीमभिरग्निनाग्निः समिध्यते ।१। अग्न आ याहि वीतये
 यो अग्निं देववीतये ।२। कया नो अग्ने विवसस्त्वामग्ने मानुषीः ।३।
 कुवित्सु नो मा नो अग्निन्महाधने ।४। अपस्वग्न उरौ महान् ।५।
 कद्रुद्रायाश्याम ते ।६। वयमु त्वा पथस्यते पथस्यथः ।७।

अग्निः परेषु धामसु कानो भूतस्य भवस्य ।

समालेको वि राजति^९ ॥

अश्याम तम् ।^९ ८।

त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिरग्ने देवां ददा वह ।

उप यज्ञं हविष्य नः^{१०} ॥

व्रतानि बिभ्रद्रतपा अदाभ्यो भवा नो दूतो अजरः सुवीरः ।

दधद्रद्वानि सुमृलीको अग्ने गोपाय नो जीवसे जातवेदः ॥ ।^{११} ८।

कृष्णा रजांसि पत्सुतस्त्वे वसूनि पुर्वणीक होतः ।^{१२} ९।

मरुतस्त्वेषसंदृग्म आ यात यमाविव ।

गृभ्ना हिरण्यखादयः^{१३} ॥

वातत्विषो मरुतः श्रिये कमिति वा ।^{१४} १०। ॥५॥

ज्ञातयो ऽसंविदाना ब्रह्मदेवतामिष्टिं निर्वपेरन् ।१।

अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अद्यात्सोमो रुद्रैरभि रक्षत त्मना ।

इन्द्रो मरुद्भिर्वर्षतुथा क्षणोत्वादित्यैर्नो वरुणः शर्म यंसत् ॥^१

समग्निर्वसुभिर्नो अद्यात्सं सोमो रुद्रियाभिस्तनूभिः ।

समिन्द्रो रातद्वयो मरुद्भिः समादित्यैर्वरुणो विश्ववेदाः ।^२

भञ्जानमिति च जपेरन् ।^३ ॥६॥

मित्रविन्दायाः ।१। पञ्चदश सामिधेनीः ।२। अग्निना रयिं गयस्मान्
इत्याज्यभागौ ।३।

अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो वृहस्पतिः सविता यः सइस्त्री ।

पूषा नो गोभिरवमा सरस्वती त्वष्टा रूपाणि समनक्तु यज्ञैः ॥^४

त्वष्टा रूपाणि दधती सरस्वती पूषा भगं सविता मे ददातु ।

वृहस्पतिर्दददिन्द्रो वलं मे मित्रः चक्रं वरुणः सोमो अग्निः ॥ ५ ॥

नू नो रास्व सहस्रवदुत नो ब्रह्मन्नविष इति स्विष्टकृतः ।^६ ॥ ६ ॥ सइस्त्रं

दक्षिणा ।^७ ॥ देवतानुपूर्व्यं पुरोनुवाक्यावन्निगमेषु ।^८ ॥ याज्यावदा-

देशे ।^९ ॥ यथासंप्रेषितं वा ।^{१०} ॥ ७ ॥

फाण्युर्वा पौर्णमास्यां प्रयोगो ऽदीक्षितायनानाम् ।१। वसिष्ठयज्ञस्थामा-

वास्यायां साकंप्रस्थायस्य च । २। पञ्चदश वर्षाणि दाक्षायणयज्ञस्य । ३।

संवत्सरंसंवत्सरं वा सर्वेषाम् । ४। न प्रयुञ्जानस्य नित्यौ दर्शपूर्णमासौ

वर्षेते । ५। दाक्षायणयज्ञस्य । ६। पौर्णमासानि पूर्वद्युः । ७। अग्नी-

योमीयो वा । ८। आग्नेयः सांनायं चैन्द्रं पौर्णमास्याम् । ९। अपरपचं

दीक्षितव्रतो ऽतिथिभ्यो ददाति । १०। मत्प्रव्रतो वा । ११। अभ्यञ्जन-

हताविकपन्पूलितानि न वस्ते । १२। इतिवृद्धिष्ठाशनः । १३। न सौहित्यं

प्राप्नुयात् । १४। सोमं राजानं चन्द्रमसं भवयामीति मनसा ध्यायन्नश्राति

।१५। आमावास्यानि पूर्वेषुः ।१६। ऐन्द्राम्ना वा ।१७। आग्नेयो मैत्रा-
वरुणी च पयस्यामावास्यायाम् ।१८। ऋतेन या उत वां वित्तु ।१९।
पुरा शंथोर्वाकादूर्ध्वं वानावाह्य वाजिनो यजति ।२०। उत्तमे
प्रयाजे निगच्छन्ति यथार्थं च सूक्तवाके ।२१। वाजिनो देवा इवि-
र्जापयिष्यन्ते वर्धयिष्यन्ते महो ज्यायः करिष्यन्ते ।२२। शं नो भवन्तु
वाजिनो वाजेवाज इत्यूर्ध्वञ्चुरनवानं यजति ।२३। वाजिनस्याग्ने
वोहीत्यनुवषट्कारः ।२४। यजमानो ब्रह्मा होताध्वर्युराग्नीध्रश्च समुप-
ह्वय भक्तयन्ति ।२५। प्रथमो जघन्यश्च यजमानः ।२६।

यग्ने रेतः प्र धावति यद्वा सिक्तं प्र जायते ।

राज्ञा सोमेन तद्वयमम्नासु धारयामसि ॥

वाजो ऽसि वाजिनमसि वाजो मयि धेहीति भवमन्त्रः ।२७। ॥८॥
इलादधस्य ।२। आग्नेय सरस्वत्यै च ।२। अग्नीषोमीयः सोपांशुयाजः
सांनाय्यं चैन्द्रं पौर्णमास्याम् ।३। प्रतानि च दात्रायणयाज्ञिकानि ।४।
आग्नेयः सरस्वते च ।५। ऐन्द्राम्ना मैत्रावरुणी च पयस्यामावास्यायाम्
।६। समानं वाजिनम् ।७। ॥ ९ ॥

सार्वधेनियज्ञे ।१। उभयानि इवींशेकस्यामिष्टौ ।२। पौर्णमासानि
पूर्वाणि ।३। अर्चन्तस्वाम्नाकमग्ने अध्वरमित्युत्तरस्याग्नेयस्य ।४। नामा-
वास्यां यजते ।५। पिण्डपितृयज्ञं तु करोति ।६। न शौनकयज्ञे
साकंप्रत्याय्ये च विकारो हेतुरस्ति ।७। ॥ १० ॥

सार्वधेनियज्ञेन वसिष्ठयज्ञो व्याख्यातः ।१। पूर्वाणि त्वामावास्यानि ।२।
न पौर्णमासीं यजते ।३। इति दर्शपूर्णमासायनानि ।४। काम्यानि ।५।
पाञ्चदशं च सामिधेनीनाम् ।६। आग्नेयाग्नावैष्यवौ ।७। पौर्णमा-

श्रीविकारः । ८। सदा यजते ऽन्यत्र पर्वणः । ९। मुन्ययत्नमित्याचक्षते
 । १०। आग्नेन्द्रो वैश्वदेवः । ११। अमानाम्नाविकारः । १२। सदा
 यजते ऽन्यत्र पर्वणः । १३। अदौचिनः कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चते । १४।
 तुरायणमित्याचक्षते । १५। मंत्रस्तरप्रयोगे च । १६। ॥ ११ ॥

सौमी श्यामाकेष्टिः । १। वैष्णवी च । २। ऐन्द्राग्र आग्नेन्द्रो वा
 वैश्वदेवो द्यावापृथिवीयश्च त्रीष्टियवानाम् । ३। सद्ददाज्यभागे । ४।
 इमं यज्ञं या ते धामानि दिवीति । ५। मौन्यस्य मधुपर्को दक्षिणा
 । ६। इयं वामस्य शूचिं नु । ७। आ घा ये रुकर्माणः सुरवः । ८।
 मही धौरुर्वी पृथ्वी । ९। वैश्वदेवद्यावापृथिवीधौ सोपांगु । १०।
 विराजौ स्त्रिष्टकतः । ११। वत्सः प्रथमजो दक्षिणा । १२। समानत-
 न्ना वा दर्शपूर्णमासभ्याम् । १३। दर्शपूर्णमासौ वा नवानाम् । १४।
 अग्निहोत्रं वा यवात्वा मायंप्रातः । १५। अग्निहोत्रं वा नवानाद-
 यित्वा तस्यै दुग्धेन मायंप्रातरग्निहोत्रं जुहुयात् । १६। गार्हपत्ये वा
 स्यात्सोपाकं अपयित्वाययणदेवताभ्यः स्त्रिष्टकश्चतुर्थ्यभ्यः स्वाहाकारे-
 णाहवनीये जुहुयात् । १७। ॥ १२ ॥

फान्गुन्यां पौर्णमास्यां प्रयोग्यातुर्मास्थानाम् । १। चैत्यां वा । २।
 वैश्वानरीयपार्जन्येष्टिः पूर्वस्थां पौर्णमास्याम् । ३। पर्जन्याय यस्य व्रते
 । ४। उत्तरस्थां वैश्वदेवम् । ५। आग्नेयः । ६। मौन्यमाविचो । ७।
 सारस्वतपौष्णो । ८। मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्यः । ९। वैश्वदेवी । १०। द्यावा-
 पृथिवीयश्च । ११। क्षिरण्यपाणिमूतय उदीरय । १२। पूषन्तव शुक्रं
 ते । १३। इहेह व प्र चित्रम् । १४। अग्निमन्यनीयायामश्वयु क्षत्रिःपु
 । १५। पत्याद्धेदेरवम्यायाग्रये मय्यमानायेति संप्रेषितः । १६। अग्निं ता

देव सवितः ¹⁷ । मही द्यौः ¹⁸ । त्वामग्ने पुष्करादिति च तिस्रः ¹⁹ । उत
 ब्रुवन्तु जन्तव इति जाताय ²⁰ । आ यं हस्ते न खादिनमिति हस्तेन
 धार्यमाणाय ²¹ । उत्तरे प्रह्वियमाणाय ²² । अग्निनाग्निः समिधते ²³ ।
 त्वं ह्यग्ने अग्निना ²⁴ । तं मर्जयन्तेत्यग्निमन्यनीयाः । ²⁵ । ²⁶ । नव च
 प्रयाजाः । ²⁷ । चतुर्थोत्तमावन्तरेण चत्वारः । ²⁸ । दुरो अग्न
 आज्यस्य व्यन्तु ²⁹ । उपासानक्ता अग्न आज्यस्य वीताम् ³⁰ । दैव्या
 होतारा अग्न आज्यस्य वीताम् ³¹ । तिस्रो देवीरग्न आज्यस्य व्यन्तु
 । ³² । सदन्तावाज्यभागौ । ³³ । सावित्रद्यावापृथिवीयौ चोपांग्मु । ³⁴ ।
 विराजौ खिष्टकृतः । ³⁵ । वत्सः प्रथमजो दक्षिणा । ³⁶ । नवानुयाजाः
 । ³⁷ । प्रथमद्वितीयौ तु षलन्तरेण । ³⁸ । देवीर्द्वारो वसुवने
 वसुधेयस्य व्यन्तु ³⁹ । देवी उपासानक्ता वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ⁴⁰ ।
 देवी जेष्टी वसुवने वसुधेयस्य वीताम् ⁴¹ । देवी ऊर्जाऊती वसुवने
 वसुधेयस्य वीताम् ⁴² । देवा दैव्या होतारा वसुवने वसुधेयस्य वीताम्
⁴³ । देवीस्त्रिस्रस्तिस्रो देवीर्वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु । ⁴⁴ । समानं
 वाजिनम् । ⁴⁵ । संस्थितायां पौर्णमासम् । ⁴⁶ । मांसानघनं ब्रह्मवर्षं
 प्राङ्धः श्रेत ष्टुकाले वा जायामुपेयासत्यवदनं चान्तरालप्रतानि
 । ⁴⁷ । ॥१३॥

आपाब्ज्यां वरुणप्रघासाः फाल्गुनीप्रयोगस्य ।१। चैवीप्रयोगस्य श्रव-
 णायाम् ।२। पौष्णान्तानि वैश्वदेविकानि ।३। ऐन्द्राग्नौ वारुणी
 पयस्था मारुती कायश्च ।४। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि ।५। महतो
 यद्दु यूयमस्मान् ।६। हिरण्यगर्भो यः प्राणत इति ।७। आहवनी-
 प्राक्षाग्नी प्रणयन्ति ।८। प्र देवं देव्येति तिसृणामामीनः प्रथमाम् ।९।

उत्तरे अनुमंयन् । १० । इलायास्त्रेति साधमानधोरिभयोः । ११ । अग्ने
 विश्वेभिः स्वनीक सीद होताभिं होता त्वं दूतः । १२ । इत्याग्निप्रणयनीयाः
 । १३ । यत्र चासीनः प्रयभाभववोषत्तस्त्रित्वोऽकृज्यते । १४ । उत्तर-
 स्यां वेदौ होतृकर्म । १५ । उपांशु कायः । १६ । गोमिथुनौ दक्षिणा
 । १७ । अध्वर्योर्वेदं स्तृणाति । १८ । वारुण्या निष्काषेणावभृथमवैति
 यथा सोमे । १९ । उहं हि राजा शतं ते । २० । समानमन्यद्वैश्वदेवेन
 । २१ ॥ १४ ॥

कार्तिक्यां साकमेधाः फाल्गुनीप्रयोगस्य । १ । आयहायष्ट्यां चैत्रीप्र-
 योगस्य । २ । अग्नये ऽनीकवते पूर्वस्यां पौर्णमास्यामिष्टिः पूर्वाह्णे । ३ ।

अनीकैर्द्वेषो ऽर्दयाग्ने विश्वाभिस्त्रिभिः ।

रयिं नो देहि जीवसे ॥

मैनानीकेन । ४ । मध्यन्दिने मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः । ५ । सांतपना यो नो
 मरुतः । ६ । सायं मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्यः । ७ । अग्निना रयिं गयस्त्वन
 इत्याज्यभागौ । ८ । गृहमेधाम आ गत प्र सुधरा वः । ९ । त्वां चित्रश्रव-
 स्तम यदाहिष्ठमिति स्विष्टकृतः । १० । न निगदमाह । ११ । न
 मामिधेनीरन्वाह । १२ । आज्यभागप्रभृतीज्येलान्ता । १३ । तस्य
 निष्कापं प्रातः पूर्णदर्थं ऊत्सेष्टिं मरुद्भ्यः क्लीलिभ्यः । १४ । क्लीलं वः
 पर्वतस्थित् । १५ । महाहविषि । १६ । ऐन्द्राग्रान्तानि वारुणप्रघासि-
 कानि । १७ । माहेन्द्रो वैश्वकर्मणश्च । १८ । वाचस्पति या ते धामानि
 परमाणीति । १९ । उपांशु वैश्वकर्मणः । २० । एकद्याग्निः प्रणीयते
 । २१ । ऋषभो दक्षिणा । २२ । न वाजिनं नावभृथो भवति । २३ ।
 समानमन्यद्वारुणप्रघासैः । २४ ॥ १५ ॥

अपराहे पित्र्या त्रिहविरितिः ।१। सोमाय पितृमते पितृभ्यो वा
 सोमवद्भ्यः पितृभ्यो वर्हिषद्भ्यः पितृभ्यो ऽग्निध्वान्तेभ्यः ।२। अग्निश्च
 कव्यवाहनः स्विष्टकृद्भवति ।३। त्वं सोम प्र चिकितः सोमो धेनु त्वं
 सोम पितृभिरिति सोमस्य पितृमतः ।४। उदीरतामद्भिरसो ये नः
 पूर्वं इति सोमवताम् ।५। उपहृता आहं पितृन्वर्हिषद इति
 वर्हिषदाम् ।६। श्रव सृज ये चेहाग्निध्वान्ता इत्याग्निध्वान्तानाम् ।७।
 एकैका याज्या द्वेद्वे पूर्वं पुरोनुवाक्ये ।८। अमंतते नानाप्रणवे ।९। ये
 तादृपुस्त्वमग्ने ईलित इत्यग्नेः कव्यवाहनस्य ।१०। प्राचीनापवीत्येता
 देवता यजति ।११। निगमस्थानेषु चानुवर्तयति ।१२। पितृमन्त्रं
 परिहाय ।१३। यज्ञोपवीतीति जातृकर्ण्यः ।१४। मंत्रेषु स्वधाशब्दे
 क्रियमाणे ये स्वधामहे स्वधा नम इति येयजामहवपद्धारयोः स्थाने
 ।१५। दक्षिणान्वाहार्यपचनात्यग्निश्चिते चरन्ति ।१६। अयेण वेदिं दक्षिणा
 तिष्ठति ।१७। न च वर्हिराक्रामति ।१८। उत्सर्गो जपानाम् ।१९।
 कर्माणि त्वष्णीं जपमन्त्राणि ।२०। उपसदि चेत्याचार्याः ।२१।
 कर्म तु न्यायः ।२२। उन्नतस्त्रेत्येकां सामिधेनीं त्रिरनूच नार्धय-
 माह ।२३। अपवर्हिषः प्रयाजानिष्टा नो अग्ने कुत्सेतुना त्वं सोम
 महे भगमिति जीवनवन्तावाज्यभागौ ।२४। उपहृयेलां न प्राश्नन्ति
 ।२५। अत्रघ्राय भागान्प्राश्नन्ति ।२६। पितृभ्यो दत्ते ।२७। ॥१६॥

अथा विष्टा जनयन्कर्कराणि स हि घृणिरुर्ह्वराय गातुः ।

स प्रत्युदैद्भूरुणं मध्वो अयं स्वां यत्तनूं तन्वामैरयत ॥

इति जपन्त उत्तरेणान्वाहार्यपचनं गत्वा ।१। सुमंदृशं त्वा वय-
 मसन्नमीमदन्तोपो पु शृणुहीत्याहवनीयमुपस्थाय ।२। मनो न्वा

ऊवामह इति ह्येन दक्षिणाग्निम् ।३। आ म एतु मनः पुनरिति
 द्रुयुः ।४। अग्निं तं मन्य इति ह्येनाग्ने त्वं न इति च द्वैपदेन गार्ह-
 पत्यम् ।५। तच्चक्षुरित्यादित्यमुपम्याय ।६। अपवर्हिषावनुयाजाविष्टा
 ।७। न सूक्तवाके यजमानस्य नाम गृह्णाति ।८। शंथन्ता च ।९।
 अम्बकान्संम्याय मैत्रश्वरुः ।१०। अदितये वा ।११। मित्रस्य चर्ष-
 णीष्टतो मह्यं आदित्यः ।१२। संम्यितायां पौर्णमासम् ।१३। ॥१३॥
 शुनासीर्ये ।१। पौष्णान्तानि वैश्वदेविकानि ।२। शुनासीर्यो वायव्यं
 पयः सौर्यश्च ।३। शुनासीराविमं शुनं नः फालाः ।४। तव वाय-
 वृतस्यते ऽध्वर्यवयत्नवांसः ।५। तरणिर्विश्वदर्शतो दिवो रुक्म इति ।६।
 उपांशु सौर्यः ।७। अश्वः श्वेतो दक्षिणा ।८। गौर्वर ।९। सौरं वा
 द्वादशायोगम् ।१०। न वाजिनम् ।११। समानमन्यद्वैश्वदेवेन ।१२।
 पौर्णमासं त्वमथ्यमाने ।१३।

इन्द्रश्च नः शुनासीराविमं यज्ञं मिमिक्षताम् ।

गर्भान्धत्तं स्वस्तये ॥¹⁴

ययोरिदं [विश्वं] भुवनमा विवेश ययोरानन्दो निहितो महश्च ।

शुनासीरावृत्तुभिः संविदाना इन्द्रवन्ता हविरिदं जुषेयाम् ॥¹⁵

इन्द्राय शुनासीराय सुचा जुज्जतना हविः ।

जुषतां प्रति मेधिरः¹⁶ ॥

प्र हव्यानि धृतवन्त्यस्मै हर्यश्याय भरता सजापाः ।

इन्द्र षड्भुभिर्ब्रह्मणा संविदानः शुनासीरी हविरिदं जुषस्व ॥¹⁷

शुनं ऊवेमाश्यायन्तः ।¹⁸ माकमेधेरिष्टान्धत्तं शुनासीर्यम् ।¹⁹

माघ्यां वा पौर्णमास्याम् ।²⁰ सोमेनात्सर्गः पशुनेश्या वा ।²¹

पञ्च वर्षेषु पूर्वेषुः गुनासीर्यमपरेद्युर्वैश्वदेवम् । १० ॥ १८ ॥
विध्यपराधे प्रायश्चित्तम् । १ । अर्थलोपे प्रतिनिधिः । २ । भूर्भुवः स्वः
स्वाहा ।

अयाश्वाग्ने ऽस्यनभिप्रक्षिप्य सत्यमित्त्वमया अग्नि ।

अयागो मनसा कृतो ऽयाः सन्ध्व्यमूहिषे ।

अया नः कृणुहि भेषजं । स्वाहा ॥

इति प्रायश्चित्ताङ्गती सर्वेषु दोषेषु । ३ । आहवनीयः सर्वाङ्गतीनाम् । ४ ।
जुह्वस्य पात्रम् । ५ । चतुर्गृहीतं प्रायश्चित्तेषु । ६ । अनन्तरं दोषात्प्राय-
श्चित्तं न ह्यनिर्हते दोषे प्रवृत्तिरुत्तरस्यास्ति । ७ । प्रत्यक्षविहितं चैकेषु
दोषेषु प्रायश्चित्तं तत्रोभे कुर्यात्सर्वप्रायश्चित्तं चाधिकारिकं च । ८ ।
अनुद्धृतं चेदाहवनीयमभ्यस्तामियाद्भुविदा ब्राह्मणेनोद्धरणं । जातरूपं
च कुशे प्रवध्यायतो हरन्ति । रजतमभ्युदिते । वरो दक्षिणा । ९ ।
आहवनीये ऽनुगते गार्हपत्यादुद्धरणमग्नये चेष्टिर्ज्योतिष्मते । १० ।
उदग्ने शुचयो वि ज्योतिषा । ११ । गार्हपत्ये ऽनुगते पूर्वमध्वभाया-
हवनीयमन्यं प्रणीय जुहुयात् । १२ । समारोह्य वोदद्भुदवस्येत् । १३ ।
उभयोरनुगतयोर्गार्हपत्योऽमुकादुत्तरारण्या मन्यनम् । १४ । उस्मुके
ऽविद्यमाने ऽरणी भस्मना संस्पृश्याम्रये च तपस्वते जनदते पावकवत
दष्टिः । १५ ।

आ याहि तपसा जनेष्वाग्ने पावको अर्चिषा ।

उपेमां सृष्टुतिं मम १६ ॥

आ नो याहि तपसा जनेष्वाग्ने पावक दीद्यत् ।

दृष्या देवेषु नो दधत् ॥ १७ ॥

इत्याभ्युदितयोस्त्वभ्यन्तमितयोर्वान्येन वा नष्टयो. कारणेनान्याधेये-
नात्पादयेत् । १७ । ॥ १८ ॥

उपसृष्टा चेदग्निहोत्री वाग्नेत स्रयवसादिति यवसमुष्टि प्रयच्छेत् । १ ।
उपविशेचेत ।

यस्माद्गीषा निपीदसि ततो नो अभयं कृधि ।

प्रजाभ्य. सर्वाभ्यो मृल नमो रुद्राय मीरुङ्गये ॥

इत्यार्द्रदण्डेनोत्पाप

उदस्याद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ।

इन्द्राय कृण्वती भाग मित्राय वरुणाय च ॥

इत्यनुमन्त्रयेत् । २ । देव्याय वा दद्यात् । ३ । इविपि स्कन्ने ऽच्छाय वो

ययोरोजसा स्कभिता रजांसि वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा ।

या पत्येते अप्रतीता सहेभिर्किष्णू अगन्वरुणा पूर्वहृतो ॥

इत्यङ्गिरुपनिनीयास्कानधित प्राजनि । दिव देवांस्तृतीयं यज्ञो ऽगा-

त्ततो मा द्रविणमष्टुन्तरिच पिहृस्तृतीयं यज्ञो ऽगात्ततो मा द्रवि-

णमष्टु ष्टियिवी मनुय्यांस्तृतीयं यज्ञो ऽगात्ततो मा द्रविणमष्टुत्तनु-

मन्त्रयेत् । ४ । यद्वाङ्गो जुगुप्सुर्न भवयेदेतद्दुष्टन्य लक्षणम् । ५ ।

तस्याप. प्रतिपत् । ६ । शेषे विद्यमाने तेन समापनम् । ७ । शेषाभावे

ऽन्यदुत्पादयेत् । ८ । तस्मिन्द्रव्ये ऽविद्यमाने यस्मान्गतम मन्येत

तन्ननिदिध्यात् । ९ । एष प्रतिनिधीनां धर्म. । १० । अविकारश्च

शब्दानाम् । ११ । अप्रत्तदेवते दुष्टे नास्तित्तिरस्ति शीचम्यान्यद्दुवि.

मस्त्य प्रयच्छेद्देवतायै । १२ । नास्तित्ति. प्रत्तदोषे ऽग्नि लुप्यते

स्त्रिष्टुष्टिस भवाद्य । १३ । आज्येन परम् । १४ । अन्यासु देवता-

स्विष्टासु दुष्टेन वा श्रेयवति तन्त्रे प्रदानमावर्तते ।१५। सर्वेष्टिरशेषे ।
 १६। कृतस्थानावृत्तिर्गुणलोपे संनिपातप्रधानत्वात् ।१७। मन्त्रं नानु-
 जपेत् ।१८। अनुजपेदिति जातूकर्णः ।१९। अन्याभ्यो गृहीते
 ज्यासु वावाहितासु शोदिताभ्यः प्रयच्छेदाज्येनावहिता यजेत्
 ।२०। ॥२०॥

इष्टिपशुबन्धेषु सोमे च प्रायश्चित्तं ब्रह्मा जुहोति ।१। ऋग्वेदे
 चेद्दोषः स्वाद्भूः स्वाहेति गार्हपत्ये ।२। यजुर्वेदे चेद्भुवः स्वाहेत्यन्वा-
 हार्यपचने ।३। सोमे त्वाग्नीध्रीये ।४। सामवेदे चेत्सुः स्वाहेत्याह-
 वनीये ।५। भूर्भुवः सुः स्वाहेत्यज्ञायमाने दोषे ।६। अनुपस्याय
 प्रसर्गे प्रतिदिशमुपस्यानम् ।७। उपस्यायाप्रसर्गे यथा प्रोच्य ।८।
 समारोह्याप्रसर्गे मन्यनम् ।९। नारण्योरस्त्युपस्यानम् ।१०। नाहोमे-
 नानिज्यया वाग्नीनुत्सृजेत् ।११। प्रायश्चित्तं तु कृत्वातीतानि कर्माणि
 मतिनिदध्यामतिनिदध्यात् ।१२। ॥२१॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ।

श्रीम् ॥

पत्नीयजमानौ व्रत्यम् । १ । अश्रीयातां प्राग्ब्रह्मापाकरणात् । २ । यदन्य-
भ्रांसलवणमिद्युनमाघेभ्यो येन च द्रक्ष्येण यत्त्यमाणः स्यात् । ३ । ॥ १ ॥

अग्नीनन्वादधातीष्टिपशुबन्धेषु पूर्वेषुः । १ । आहवनीये महाव्याह-
त्येत्तमया । २ । प्रथमया गार्हपत्ये । ३ । दक्षिणाग्नौ मध्यमया । ४ ।

द्वे द्वे च तृष्णौम् । ५ । आहवनीये दशमीं समस्ताभिः । ६ । महाव्याह-
तीनां वा स्थाने चतस्रो विद्व्यस्यानुपूर्व्येण । ७ । उपस्थानं च शेषेण ।

८ । अप नः शोऽशुचदधमिति सप्तम्ये नय यस्त्वा हृदा त्वं नो अग्ने
अधरादिति वा दशभिः । ९ । प्राग्गये वाचमिमं स्तोममिति चोपस्थानं

सूक्ताभ्याम् । १० । तृष्णीं प्रागहीयम् । ११ । महाव्याहृतिभिः पैङ्गम्
। १२ । कौषीतकं विद्व्येन । १३ । आरुणमुत्तमम् । १४ । ॥ २ ॥

पिण्डपितृयज्ञो ऽपराह्णे ऽमावास्यायाम् । १ । दक्षिणाग्नेः पुरस्ताच्छूर्पे
स्यालीं ह्यः पात्रीमुलूखलमुसले च संमाद्य । २ । गार्हपत्यस्य पद्या-

दक्षिणाग्नेषु कुशेषु ह्यः निधाय । ३ । उपरिष्टाद्रीहीन्पात्र्याम् । ४ ।
पुरस्ताच्छूर्पे स्यालीम् । ५ । आद्य मयं जानु नीचा मुष्टिना मीहीन्

गृह्णाति पितृन्धायन् । ६ । यथाधोविलागृह्तः स स्यात्पत्न्या सहत्फ-
लीकृता^८न्दक्षिणाग्नौ अपयित्वा^९भिघार्य^{१०} प्रत्यञ्जमुद्वास्या^{११}विभवि परि-

समुह्य परिस्तीर्य पर्युत्स्य^{१२} दक्षिणं जान्वाच्य^{१३} यज्ञोपवीती प्राडा-
मीनी मेवणेन जुहोति । १४ । * ॥ ३ ॥

* Comm पत्न्या सहत्फलीकृतानित्यारभ्य जुहोतीत्यन्त सूत्रं तदापि ज्ञापत्य-
यान्तानि चपयो याव्हायन्ते ।

अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पिबमते स्वाहा यमायाङ्गिरस्वते
पिबमते स्वाहेति । १ । मेघणमनुप्रदत्य^२ दक्षिणा दक्षिणाग्नेरपहता
असुरा रक्षांसि वेदिपद इति द्योनेनमृज्या^३भुज्य^४

ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः मन्तः स्वधया चरन्ति ।

परापुरो निपुरो ये भरन्त्यग्निष्टांल्लोकात्प्र णुदात्यस्मात् ॥

इत्युल्मुकमुन्मृष्टस्य दक्षिणार्धं निधाय^५ मूले कुशान्सहस्रानानुन्मृष्टे
निधाय^६भाववनेनिच्छ ये च त्वामत्रान्विति पितुर्नामादिश्य कुशेष्वपो
निपिञ्चत्यवाचीनपाणिना* । १ । एवं दक्षिणतः पितामहस्य । २ । प्रपि-
तामहस्य च । ३ । असावेतन्ते ये च त्वामत्रान्विति पिण्डान्यथावनेजितं
निधाय । ४ । उभावेकस्मिन्पिबभेदे । ५ । न जीवपितुरस्ति । ६ । न
जीवान्तर्हिताय । ७ । येभ्यो वा पिता तेभ्यः पुत्रः । ८ । होमान्तं वा
। ९ । अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागं पितर आवृषायध्वमिति । १० ।
उदडर्यावृत्त्य । ११ । त्विरा तमनादामित्वा । १२ । अमीमदन्त पितरो
यथाभागमवीर्यपतेति प्रतिपर्यावृत्त्य । १३ । तथैवावनेज्य । १४ । ॥४॥
नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः शोषाय । नमो वः पितरो
घोराय नमो वः पितरो रमाय । नमो वः पितरो यन्नाय नमो वः
पितरो मृत्यवे । नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरः स्वधायै ।
नमो वः पितरः पितरो नमो वः । ये ऽत्र पितरः पितरः स्य दूयं
तेषां श्रेष्ठा भूयास्य । य इह पितरो मनुष्या वयं तेषां श्रेष्ठा
भूयान्म । या अत्र पितरः स्वधा युष्माकं मा । य इह पितर

* Comm मेघणमनुप्रदत्य । इत्यारभ्यावाचीनपाणिनाति रूपाणि । अथमह
प्रतिपत्तिहासार्थम् ।

एधतुरस्माकं स । गृहान्नः पितरो दत्तेति ।१। एतद्दः पितरो वामो
 वध्वं पितर इति त्रीणि सूत्राण्युपन्यस्य ।२। ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं
 पयः कौलालं परिस्नुतम् । स्वधा स्य तर्पयत नः पितृनित्युदकशेषं
 निनीय ।३। अत्रघ्राय पिण्डान् ।४। अवधाय प्राश्रीयात् ।५। ब्राह्म-
 णाय वा दद्यात् ।६। अपो वाभ्यवहरेत् ।७। मध्यमपिण्डं पत्नी
 पुचकामा प्राश्रीयात् ।

आ धत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम् ।

यथैह पुरुषो ऽमत् ॥

इति ।८। उस्मुकमग्नौ कृत्वा ।९। सहृदाच्छिन्नाननुप्रहृत्य ।१०।
 अग्निहोत्रं यवाग्वैव सायंप्रातः ।११। स्वयंहोमश्च पर्वणि ।१२।
 एतेनैव धर्मेणानाहिताग्नेः पिण्डपितृयज्ञः^{१३} क्रियेत ।१३॥५॥

दक्षिणतोऽन्यायं ब्रह्मकर्म ।१। पश्चात्तु पिश्यायाम् ।२। यजमान-
 निमित्तेऽपि विपर्ययः ।३। अग्नेः यजमानमामनम् ।४। समानं होत्रा
 त्पणनिरमनम् ।५। तयोपवेशनम् ।६। कर्मादौ देशशुक्ले च ।७।
 प्रागग्रता विकारः ।८। वृहस्पतिर्ब्रह्मा स यज्ञं पातु स यज्ञपतिं स मां
 पातु वृहस्पतिर्देवो ब्रह्माहं मानुषो भृशुवः स्वरोऽमित्युपविश्यात् ।९।
 साध्यं च सर्वकर्मणाम् ।१०। मन्त्रवत्सु वाग्यमनम् ।११। सर्वासु
 गतिषु यथा प्रजन्यन्वया ततः प्रत्यायन्ति ।१२। अनुमतेऽथग्नौ
 प्रणोयमाने ।१३। महेश्विनोपवेशनम् ।१४। अथो ब्रह्मणे ऽन्याधेये
 ।१५। सर्वेषां वा ।१६। कर्मप्रशवायामन्वित आमित्युक्ता यथाकर्म
 प्रसौति ।१७। ॥६॥

प्रणीताकाले वाग्यमनम् ।१। इविष्कृता विसर्गः ।२। इष्टे च खिष्ट-

छत्यानुयाजप्रसवेन विसर्गः ।३। मित्रस्य त्वा चतुषा प्रतीच इति
 प्राशित्रं प्रतीक्ष्य ।४। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्वाज्जभ्यां पूष्णो
 हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्ण ।५। पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादया-
 न्यदित्या उपस्य इति प्राग्दण्डं स्यण्डिले निधाय ।६। उपकनिष्ठि-
 कयाङ्गुष्ठेन च प्राशित्रं गृहीत्वा ।७। अग्नेष्ट्यास्येन प्रात्रामीति प्राग्शा-
 संखादन् ।८। शान्तिरमीत्याचम्य ।९। प्राणान्मंश्रति ।१०। प्राणपा
 अमि प्राणं मे पाहीति नासिके मुखं च ।११। चक्षुष्या अमि चक्षुर्म
 पाहीति चक्षुषी ।१२। श्रोत्रपा अमि श्रोत्रं मे पाहीति श्रोत्रे ।१३।
 इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामीति नाभिम् ।१४। को ऽदात्कस्मा
 अदात्कामो ऽदात्कामायादात् । कामो दाता कामः प्रतिपहीता
 कामैतत्त इत्यन्वाहार्यं प्रतिगृह्ण ।१५। ब्रह्मन्प्रम्यास्यामीत्युक्तः ।१६।
 देव सवितरेत ते यज्ञं प्राऊर्हस्यतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन
 यज्ञपतिं तेन मामव देवेन सवित्रा प्रसृत इति जपित्वो प्रतिष्ठेति
 प्रसौति ।१७। प्रणीतासु विमुक्तासुत्वर्जनं ब्रह्मणः ।१८। प्राशनं
 ब्रह्मभागस्य ।१९। ॥७॥

अदध्नेन त्वा चतुषावपश्यामि रायसोपाय सुप्रजास्त्राय सुवीर्या-
 याग्नेर्जिज्ञासि सुहृर्देवेभ्यो धाम्नेधाम्ने मे भव यजुषेयजुष इत्याज्य-
 मवेक्षते पत्नी ।१। तेजो ऽमि शुक्रमस्यमृतममि वैश्वदेवमसीत्यासन्नं
 वेदौ यजमान. ।२। भुवा असदन्नृतस्य योनौ सुकृतस्य लोके ता
 विष्णो पाहि पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमित्यासन्नानि हवीय्यभि-
 मृश ३ । * पाहि मां यज्ञन्यमित्यात्मानम् । ४ वृष्टिरमि पापानं मे

व्यु विद्यामि विद्य मे पापानमित्याचम्य ५ अग्ने व्रतपते व्रतं
 चरिष्यामि तच्छक्रेयं तन्मे राध्यताम् । इदमहमनृतास्त्यमुपैमौत्या-
 हवनीये ममिधमाधाय वाचं यच्छति * । ६ । अग्ने वायो विद्यु-
 चन्द्रमः सलोकतां वो ऽग्नीयेति ध्यायात् । ७ । यत्कामो वा स्यात्
 । ८ । अनुपदस्यमन्नाद्यमाप्रवान्नीत्याकाशं समुद्रं वा । ९ । ॥८॥

मयीदमिन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान्नायो मघवानः सचन्ताम् ।

अस्माकं सन्त्वाग्निपः मत्या नः सन्त्याग्निपः ॥

इतीन्वायामुपह्वयमानायाम् । १ । वध पितृस्व प्राणं मे पाहि प्रजां
 मे पाहि पशून्मे पाहि वह्न मे धुव्य चवं मे धुव्य विश्वो मे धुव्य
 दिशां कृष्णिरमि दिशो मे कल्पन्तां कल्पन्तां मे दिशस्तासु कृष्णासु
 राध्यासम् । अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागं पितर आदृषायध्वमिति
 यर्हिपदं पुरोस्ताशमभिष्टम् । २ । अमीमदन्त पितरो यथाभागम-
 वीदृषतेति प्रत्यवधाय । ३ । प्रजापतेभंगो ऽभूर्जस्वान्पयस्वानचिति-
 रमि मा मे छैष्टा अमुचा अमुष्मिंशोक इह चेत्यन्वाहार्यमभिष्टम्
 । ४ । अनुथाजेष्विष्टेषु ब्रूहति सुषावग्नेरग्नीषोमयोरुज्जितिमनूज्जेषं
 वाजस्य मा प्रमवेन प्रोहामीत्युत्तानेन दक्षिणेन जुह्वं प्राचीमग्निरग्नी-
 षोमौ तमपनुदन्तु यो ऽग्नान्हेष्टि यं च वयं दिशो वाजस्येनं
 प्रमवेनापोहामीति नीषा मध्येनापभृतं प्रनीषीम् । ५ । ययादेवत-
 मन्यव । ६ । अनिष्टे गृहपतौ गार्हपत्ये सुवेण जुहोति । ७ । ॥९॥

यं वां देवा अकल्पयन्तूर्जा भागं शतक्रतू ।

इदं वां तेन प्रीणामि तस्य तस्यतमहाहाऽऽह्य स्यात्

* Comma पश्यतीति सुपाकः । यच्छक्रेयमे । यच्छक्रेयमिहाह ।

गन्धर्वाभ्यां नारीष्टाभ्यामहाहाङ्गभ्यां स्वाहा । अग्ने पृथिव्या अधिपते वायो ऽन्तरिक्षस्याधिपते सवितः प्रमवानामधिपते सूर्यं नक्षत्राणामधिपते सोमौषधीनामधिपते त्वष्टः समिधां रूपाणामधिपते मित्र सत्यानामधिपते वरुण धर्माणामधिपत इन्द्र ज्येष्ठानामधिपते प्रजापते प्रजानामधिपते देवा देवेषु पराक्रमध्वम् । १ । प्रथमा द्वितीयेषु पराक्रमध्वमित्येवमेकोत्तरमैकादशभ्यः । २ । विश्वे देवास्त्रयस्त्रिंशास्त्रिरेकादशिन उत्तरोत्तरवर्त्मान उत्तरसत्वानो विश्वे वैशानरा विश्वे विश्वमहम् इह भावतास्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्चित्रे ऽस्मिन्कर्मण्यस्यामाश्रियस्यां प्रतिष्ठायामस्यां देवहृत्यामयं मे कामः समृध्यतां स्वाहेति यत्कामो भवति । ३ । प्रजापत इति चतुर्थी । ४ । ॥१०॥

आ प्यायतां ध्रुवा हविषा घृतेन यजंयजं प्रति देवयद्भ्यो ।

सूर्याया ऊधो ऽदित्या उपस्य उरुधारा पृथिवी यजे अस्मिन् ॥ इत्याप्यायति ध्रुवाम् । १ । समिष्टयजुर्हयमानमन्वारभते । २ । सदसि सन्ने भूयाः सर्वमसि सर्वं मे भूयाः पूर्णमसि पूर्णं मे भूया अक्षिरसि मा मे चेष्टा असुत्रा असुश्रिमेक इह चेति पूर्णपात्रमभिमृश्य दिशो व्युत्सति । ३ । प्राच्या दिशा सह देवा षत्विजो मार्जयन्ताम् । दक्षिण्या दिशा सह मामाः पितरो मार्जयन्ताम् । प्रतीच्या दिशा सह गृहाः पशवो मार्जयन्ताम् । उदीच्या दिशा सहप ओपधयो वनस्पतयो मार्जयन्ताम् । ऊर्ध्वया दिशा सह यज्ञः संवत्सरो यज्ञपतिर्मार्जयन्तामिति । ४ । मश्वसृग्नन्तेण दिर्दिस्त्रुष्णीम् । ५ । आपोहिष्ठीयाभिस्त्रिभिरभिमृश्य । १० अच्चायं वो ययोरोजसेति प्राचीर्निनीयोदीचीर्वा । ११

समुद्रं वः प्र हिणोमि स्वां योनिमभि गच्छत ।

श्रिया अस्माकं वीरा मा परा सेचि नो धनम् ॥

इत्यभिमन्व्य¹² । शंनोदेवीयाभियतस्यभिरुरो ऽभिमृष्य¹³ । समिन्द्र णः

सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्नाहि मनसा सं शिवेन ।

त्वष्टा सुदवो वि दधातु राय

इति प्राणान्¹⁴ ।

अनु नो मार्यु तन्वो यदिस्त्रियम् ॥

इति सुखं त्रिमृष्य¹⁵ ॥ ११ ॥

विष्णुक्रमान्क्रमते * ।¹⁶ । दक्षिणाद्वेदेः ओणिदेशादाहवनीयात् । १ ।

दिवि विष्णुर्व्यक्रस्त जागतेन च्छन्दमा तमहमनु व्यक्रमि ततो निर्भक्तः

स यो ऽस्मान्देष्टि य च वयं द्विष इत्यभ्युद्भूत्य दक्षिणं पादं हीनतरं

मयम् । २ । अन्तर्गित्ते विष्णुर्व्यक्रस्त त्रैष्टुभेन च्छन्दसेति द्वितीयम् । ३ ।

पृथिव्यां विष्णुर्व्यक्रस्त गाथत्रेण च्छन्दसेति तृतीयम् । ४ । दिवु विष्णु-

र्व्यक्रस्तानुष्टुभेन च्छन्दसेति तिर्यग्विक्रामति । ५ । समान उदकः । ६ ।

अगन्ना स्वगिति प्राङ्गीवते । ७ । सं ज्योतिषाभुमेत्याहवनीयम् । ८ ।

समहं प्रजया सं मया प्रजा समहं रायस्यापेण सं मया रायस्योषो

वसुर्यञ्जो वसूयान्भूयामसिति प्राडेत्र । ९ । स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रग्नि-

रायुर्दा अस्यायुर्मे देहि वर्चोदा अमि वर्चो मे देहि तनूपा अमि

तन्वं मे पाहौदमहमाभ्यो दिग्भ्यो ऽस्यै दिवो ऽस्मादन्तर्विवादस्मा-

दन्नाद्यादस्यै प्रतिष्ठायै द्विपन्तं भ्रातृभ्यं निर्भजामि निर्भक्तो द्विप-

* Comm चापेक्षित्वीयाभिलिङ्गभिरभिसृष्टम् । विष्णुक्रमान् क्रमते इत्येवमन्तं
इत्थं । स्वयन्तानि अउशो आख्यायन्ते ।

न्भ्राह्म्य इत्यादित्यमुपस्थाच¹⁰ * ऐन्द्रौमावृतमावर्त आदित्यास्यावृत-
मचावर्त इति दक्षिणं वाङ्मन्वावृत्य¹¹ मन्वावृदेत्य गार्हपत्यम्¹² अग्ने
गृहपते सुगृहपतिरहं त्वयाग्ने गृहपतिना भृथासं सुगृहपतिस्त्वं मयाग्ने
गृहपतिना भृथाः ।

असूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु ।

शनं हिमा मक्षममुष्यादिति पुत्रनामान्यभिव्याहृत्य¹³ भर्भुव स्व. स
मा कामेन गमयेत्यस्याङ्गारमुपसृश्य¹⁴ ।

यज्ञो बभूव स आ बभूव स प्र जज्ञे स उ वावृधे पुनः ।

स देवानामधिपतिर्बभूव सो ऽस्मानधिपतीन्कणोतु ॥

इति जपित्वा¹⁵ तथैवाचम्य¹⁶ अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं तदृशकं
तेभारामं य एवास्मि सो ऽस्मीत्याहवनीये समिधमाधाय¹⁷ विमृज्य
वाचं¹⁸ ॥१२॥

यो नो दूरे देष्टि धी नो अन्ति समानो निष्थो अरणश्चिदग्ने ।
इप्सस्येव प्रख्यायतो मा तस्योच्छेपि किंचन ॥

इत्याहवनीयस्य विचामाण्युपमस्य¹⁹ गोमां अग्न इति दक्षं जपति²⁰ ।
उद्वयं तच्चतुः संदृशन्ते मा च्छित्ति यत्ते तपस्तस्यै ते मा वृत्तौत्या-
दित्यमुपस्थाच । † तथैवावृत्य² मन्वावृदुपसृश्य³ ।

इदं हविः प्रजनन मे अन्तु दशवीरु सर्वगणं स्वस्तये ।

आत्ममनि प्रजामन्नाभयमनि पशुमनि लोकमनि ।

अग्निः प्रजां वज्रलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त ॥

* Comm. आदित्यमुपस्थाच । जपतीति दृक्छेद । मन्वानामि चक्षत्री
वाप्यापने ।

† Comm. प्रजातिषाम इति छेदात् ।

इति पयोभवं प्रजातिकामः । १^४ । दधिक्राव्णो अकारिपमिति वा
 संबुभ्रुयन्दधिभक्तम् । १^५ । सं यज्ञपतिराजिवेति यज्ञमानभागं प्राश्नाति
 । १^६ । समिष्टयजुषा सह प्रवमति जुहोति । १^७ । ॥ १३ ॥

जीवतः कर्माणि । १ । विममाप्ते चेदभिप्रेयाग्गणान्तमेकाहेषु नास्ति
 तस्य ममापनम् । २ । आहवनीये सर्वाणि हवींष्यदुप्रहृत्य । ३ । संहार्य
 रोमनखानि प्रेतस्य । ४ । आशुत्यालंकृत्य । ५ । दक्षिणम्यां दिशि दक्षिणा-
 प्रवणे देशे दक्षिणप्राक्प्रवणे [न] वा । ६ । अपेत वीतेति पलाशशाखया
 विमृज्य । ७ । स्मृनेनान्मृष्याभ्युक्ष्य । ८ । प्राग्दक्षिणाचीं चितिं कृत्वा । ९ ।
 पुरस्तादाहवनीयं पश्चान्निधाय गार्हपत्यं दक्षिणते । दक्षिणाग्निम् । १० ।
 अन्तरेण गार्हपत्यं दक्षिणाग्निं च कृत्वा । ११ । उत्तानं चितौ निपात्य
 । १२ । दक्षिणतः पश्चादा गामनुस्तरणीमजां वा रोहिणीं दक्षिणा-
 मुखीं प्रोभ्य । १३ । जीवन्त्याः संज्ञाप्ताया वा वृक्षौ पृष्ठत उदृत्य ।
 १४ । अन्वाहार्यपचने कवोष्णौ कृत्वाति द्रवेत्यृग्भ्यां पाण्डुराधाय ।
 १५ । प्राणायतनेषु हिरण्यकलान्दत्त्वा । १६ । अग्नेर्वमेति वपया
 मुखं प्रच्छाद्य । १७ । दक्षिणे पाणौ जुह्वम् । १८ । उपमृतं मये । १९ ।
 ध्रुवामुरसि । २० । अग्निहोत्रहवणीं कण्ठे । २१ । सुवी नासिकयोः ।
 २२ । प्राग्नित्रहरणं दक्षिणे कर्णे । २३ । प्रणीताप्रणयनं मये । २४ ।
 शिरसि कपालानि । २५ । अस्म यावाणः । २६ । उदरे समवत्त-
 धानीम् । २७ । पार्श्वयोः पाशौ । २८ । स्फां दक्षिणे पार्श्वे । २९ ।
 कृष्णाजिनं मये । ३० । उपम्ये अरणी । ३१ । ऊर्वोरष्टौवतोऽथोसू-
 खनमुमले । ३२ । पादयोः शूर्पशकटे । ३३ । पत्तो ऽग्निहोत्रपा-
 चाणि । ३४ । तानि घृतेन पृषदाग्नेन च पूरयित्वा । ३५ । अथं वे

त्वत्वमस्मादयं ते योनिस्त्वमस्य योनिः । जातवेदो वहस्वैनं सुकृतां
यत्र लोकः । अयं वै त्वामजनयदयं त्वदधिजायतामसौ स्वाहेत्युपो-
हन्यग्निभिः । ३६ । ॥ १४ ।

मैनमग्न इति संप्रदीप्ते दश जुपित्वा मव्याहृतो ऽनवेवमाणाः
प्रागुदञ्चः प्रकामन्ति । १ । मृत्योः पदमित्यनुमन्तयते द्वाभ्याम् । २ ।
आपो हि ष्टा मना च सोमेत्युदकं स्पृशन्ति सृक्ताभ्यामनमन्त्रिमञ्जन्तो
ऽसंधावमानाः । ३ । अमावेतत्त इत्येकमुदकाञ्जलिं प्रदाय । * आपो
अम्भानित्युत्क्रम्य । ४ । अहतं वामः परिधाय । ५ । तच्चक्षुरित्यादित्यमुपम्याय ।
कनिष्ठपूर्वाः प्रत्यायन्ति । ६ । उदपात्रे दूर्वायवमर्षपाण्डोष्यार्द्रं गोमये
निधायाम्बन्वतीत्यभ्यक्तमग्निमुदपात्रं च संस्पृशन्ति । ७ । अध-
शय्या हविष्यमक्षता प्रत्यूहनं च कर्मणां वैतानवजंमेकरात्रं चिरात्रं
नवरात्रं वाऽ वा मंचयनाद्रतानि । ८ । नाघाहानि वर्धयेद्युरिति ६
स्नाह कौपीतकिः । ९ । अपरपत्ते मंचित्यायुजासु रात्रियु । १० । चंत्वमग्न
इति द्वाभ्यां मचौरेणोदकेनास्योनि निर्वाप्य । ११ । पुराणे कुम्भे शरीरा-
ण्योष्य । १२ । उक्ते स्नाभ्रामीति लोष्टेनापिधाय । १३ । उच्छृष्वेति खाते
मिखाय । १४ । उच्छृष्वमानेति परिमिते ऽवधाय । १५ । अरण्ये निखनन्ति
। १६ । शरीरेष्वदृशमानेषु चौरिणि पष्टिशतानि पलाशवृत्तानि । १७ ।
तेषामावापस्यानम् । १८ । चत्वारिंशच्छिरमि । १९ । घौवायां दश
। २० । अंघ्रायंमयोर्भाक्षोः शतम् । २१ । उरमि त्रिंशत् । २२ । जठरे
विंशति । २३ । षडृपणयोः । २४ । शिन्ने चत्वारि । २५ । ऊर्वाः

* Comm प्रत्यायकीति सूत्रच्छेदः । अथवाभि तु अथम उच्यते ।

† अरण्ये निखनतीति सूत्रच्छेदः ।

शतम् । २७ । त्रिंशज्जानुजडाष्ठीवतोः । २८ । पादाहुलौपु विंशतिः । २९ । एवं त्रीणि पष्टिशतानि भवन्ति । ३० । पुरुषाकृतिं कृत्वोर्णासुत्रैः परिवेश्य यवदूर्णैः प्रलिप्य सर्पिषामभ्याग्निभिः संस्कुर्वन्ति । ३१ । इच्छन्पक्षीं पूर्वमारिणीमग्निभिः संसृज्य सांतपनेन वान्यामानीय ततः पुनरादधीत । ३२ ॥ १५ ॥

अतापवर्गे परिधिकर्म । १ । आग्नुहं रोहितं चर्मोदग्नीवं प्राग्नीवं वात्तरलोम पश्चादग्रेरुपस्तीर्योपविशन्ति कुशान्वेवमयान् । २ । अन्तरेणाग्निं चैतांशाम्यत्रमग्नां निधाय ३ । शम्याः परिधीन्धत्वा ४ शमीभ्यमिभं पालाशं वा ५ वारणेन सुवेण कांस्येन वा जुहोति । ६ । उपम्यकृतः समन्वारक्षेपु । ७ । इमं जीवेभ्यः

परैतु मृत्युरमृतं म आ गादैवस्वतो नो अभयं कृणोतु ।

पर्णं वनस्पतेरिवाभि नः शीयतां रयिः ।

सत्तां न शचीपतिः ॥

याश्चारुणे दशन्वाधान इति । ८ । द्वादश ऊत्वा ९ । यथाहातीति दक्षिणमन्त्रं द्वाभ्यां समीक्ष्य १० । अञ्जनं सर्पिषा मंनिनीय ११ । कुशैः स्त्रीणामलीण्यनकीमा नारौरिति १२ । मकृत्यकृत्वान्तेण द्विदिंस्तृष्णीम् । १३ । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति द्वाभ्यां ब्राह्मणस्य दक्षिणं षाडमन्वारभ्यानुत्तिष्ठतो ऽनुमन्त्रयते । १४ । अन्हुहो वा पुच्छम् । १५ । अन्द्धानहते वासः कांस्यस्य दक्षिणा । १६ । दक्षिणतो वित्तं नि वर्तध्वमिति सूक्तेन प्रत्येनाः प्रदक्षिणं त्रिः पर्येति । १७ । प्रत्येनमि परिधिकर्म । १८ ॥ १६ ॥

* Comm. जुहोतीति सूत्रान्त ।

† Comm. सूष्णीमिन्वेवमन्त सूत्रं । अन्हुहो वा पुच्छम् ।

रुद्रं गवा यजते स्वस्त्ययनाय ।१। शूलगव इत्याचक्षते ।२।
 शुद्धपक्ष उपोष्य पुण्ये नक्षत्रे प्रागुदीच्यां दिशि ।३। अग्निं मथित्वा
 प्राञ्जं प्रणीय ।४। पुरस्तात्पलाशशाखां सपलाशां निखाय ।५। तथा
 उत्तरतः पशुमुपस्थाप्य ।६। रुद्राय त्वा जुष्टमुपाकरोमि ।७। रुद्राय
 त्वा जुष्टं प्रोक्षामि ।८। रुद्राय त्वा जुष्टं नियुनज्मीति नियुनक्ति
 पलाशशाखायाम् ।९। पर्यग्निकृतमुदञ्चं नयन्ति ।१०। तं संज्ञपयन्ति
 प्राक्शिरसमुदक्पादं प्रत्यक्शिरसं वोदक्पादमरवमाणम् ।११।

यत्पशुर्मायुमकृतोरो वा पङ्क्तिरा इते ।

अग्निर्मा तस्मादेनसो जातवेदाः प्र सुञ्चतु ॥

स्वाहेति रवमाणे जुष्टेति ।१२। वषामुद्धृत्य प्रक्षाल्य^{१३} पूर्वं ऽग्नौ
 अपचिन्वा^{१४}भिघार्योदास्य^{१५} शिवंशिवमिति त्रिः पर्युत्थ्या^{१६}ज्याहुतीर्जुष्टे-
 ति ।१३। ॥१०॥

या तिरश्ची नि पद्यते अहं विधरणी इति ।

तां घृतस्य धारया युजे समर्धमीमहम् ॥

स्वाहा ।१।

यन्मेदं सर्वं तमिसं हवामहे ।

स मे कामान्कामपतिः प्र यच्छतु ॥

स्वाहेति द्वितीयाम् ।२। अग्ने ष्ठथिया अधिपत इति हतोयाम् ।३।
 प्रजायत इति चतुर्थीम् ।४। त्रीणि पलाशपलाशानि मथ्यमानि
 संदद्योपतीर्य^५ । * वषामवधायामिघार्य^६ ।

यावतामहमीशे यावन्तो मे अमात्या ।

तेभ्यस्त्वा देव वन्दे तेभ्यो नो देव मृल ॥

वेद ते पितरं वेद मातर द्यौस्ते पिता पृथिवी माता । तस्मै ते
देव भवाय शर्वाय पशुपतय उग्राय देत्राय महते देवाय रुद्राये-
शानायाशमये स्वाहेति वपां ऊत्वा^७ अनुप्रहरति पलाशानि ।^८
वपाश्रपण्णौ च ।^९ दर्शाय ते प्रतिदर्शाय स्वाहेत्युत्तरामाज्याङ्गतिं
ऊत्वा तथैव पर्युञ्जति ।^{१०} पश्चिमे ऽग्नौ स्यालीपाकं शपयति ।^{११}
उत्तरतो ऽवदानानि ।^{१२} स्यालीपाकं यूपं मांसमाज्यमिति मनि-
नीय शंयोः शयोरिति चि. पर्युत्स्य जुहेति ।^{१३} ॥ १८ ॥

भवाय स्वाहा शर्वाय स्वाहा रुद्राय स्वाहेशानाय स्वाहाशमये स्विष्ट-
कृते स्वाहेति । १। तथैव पर्युत्स्य । २। तान्येव मनिनीय । ३। अग्नौ
पश्चिमे । ४। भवान्यै स्वाहा शर्वाण्यै स्वाहा रुद्राण्यै स्वाहेशानान्यै
स्वाहाशम्यै स्वाहेति । ५। समानं पर्युत्स्यम् । ६। पला विकर्तनात्पला-
शानि प्रागुर्दक्षि निधाय* ।^७ तेषु लोहितमिश्रमूत्रध्वमवधाय ।^८
रुद्रसेनाभ्यो ऽनुदिशति ।^९ आघोषिष्णः प्रतिघोषिष्ण सघोषिष्णो
विचिन्वत्य. श्रमना. क्रयाद् एष वो भागसा जुषध्वं स्वाहेति ।^{१०}
यजमानश्चोपतिष्ठते ।^{११} ॥ १८ ॥

भूपते भुवपते भुवनपते भृतपते भृतानां पते महतो भृतस्य पते
मृल नो द्विपदे च चतुस्पदे च पशवे मृल नस्य द्विपदस्य चतुस्पदस्य
पशून्वो ऽग्नाद्वेष्टि यं च वय दिभ्यो दुरापूरो ऽमि मच्छायो ऽधि-

नामेन । तस्य ते धनुर्हृदयं मंन इपवस्यदुर्विमर्गस्तं त्वा तथा
वेद नमस्ते अमु सोमस्त्रावतु मा मा हिंसीः ।

यावरण्ये पतयतो वृकौ जञ्जभताविव ।

महादेवस्य पुत्राभ्यां भवशर्वाभ्यां नमः ॥१॥

कद्रुद्रायेमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्यिरधन्वन इति च
सूक्तानि ।१। वरो दक्षिणा ।२। उपाकरणं प्रोक्षणं पर्यग्निकरण-
मित्यावृतः पाशुवन्धिक्यः ।४। पलाशशाखेति देवतायै वपां देवतायै
हविः स्विष्टकृते चान्येषां पशूनाम् ।५। आग्नेयः सौम्यश्चाज्यभागौ
देवतायै वपां देवतायै हविः स्विष्टकृते चाज्याहुतियानुमतये
म्यालौपाकानाम् ।६। ॥२०॥

पलर्था भवन्त्याचार्य षट्क्विक् श्वशुरो राजा त्वावकः प्रिय इति ।

१। उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा

अहं वर्षं मादृशानां विद्युतामिव सूर्यः ।

इदं तमधि तिष्ठामि यो अम्रां अभि दासति ॥

इति कूर्चमध्यास्ते ऽधितिष्ठति वा ।२। विराजो दोहो ऽसि विराजो
दोहमशीयं मयि पद्यायै विराजो दोह इति पाद्यं प्रतिगृह्य ।३।
अर्घ्यमित्युक्तो ऽपः प्रतिगृह्य ।४। आचमनीयमित्युक्त आपोहिष्ठीया-
भिस्त्रिभिरैकैकयाचम्य ।५। मधुपर्कं दत्तुको यथा प्राशित्रं तथा
प्रतीक्ष्य ।६। तथा प्रतिगृह्णाति । यशसे ब्रह्मवर्चमायेति विकारः ।७।
प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ कृत्वाङ्गुष्ठेनापकनिष्ठिकया च पूर्वार्धादुपहृत्य
पूर्वार्धं कांस्यस्य निलिम्पति वमवस्त्राग्निराजानो भवयन्त्विति ।८।
पितरस्त्रा यमराजानो भवयन्त्विति दक्षिणार्धाद्दक्षिणार्धं ।९।

आदित्यास्त्वा वरुणराजानो भवयन्त्विति पथार्धात्पथार्धे । १० ।
 रुद्रास्त्वेन्द्रराजानो भवयन्त्वित्युत्तरार्धादुत्तरार्धे । ११ । विथे त्वा देवाः
 प्रजापतिराजानो भवयन्त्विति मध्यादूर्ध्वम् । १२ । सकृत्सकृन्नान्तेण द्वि-
 र्द्विस्त्रिस्त्रिणीम् । १३ । महाव्याहृतिभिस्त्रिभिरैकैक्या प्राण्य । १४ । अनु-
 पाय चतुर्थम् । १५ । ब्राह्मणायोच्छिष्टदानम् । १६ । सर्वपानं वा । १७ ।
 अपो ऽवाभ्यवहरणम् । १८ । शंनोदेवीयाभिद्यतसृभिरुरो ऽभिसृग्य
 । १९ । समानं प्राणमंशमम् । २० । सुखविमार्जनं च । २१ । आ
 गोः प्रवदनात्तूष्णीम् । २२ । गौरत्युक्त^{२३} ओं कुरुत । २३ । माता
 रुद्राणामिति जपित्वोमुत्सृजत तृणान्यत्त्विति वा । २४ । कूर्चः पाद्य-
 मर्घ्यमाचमनीयं मधुपर्को गौरिति वेदयेत वेदयेत । २५ । ॥२१॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे चतुर्थो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

अर्षेयान् यूनो ऽनूचानानृत्विजो वृणीते सोमेन यक्ष्यमाणः ।१।
 चतुरः सर्वान्वा ।२। चन्द्रमा मे दैवो ब्रह्मोत्युपांशु त्वं मानुष
 इत्युचैः ।३। एवं सर्वान् ।४। आदित्यो मे दैव उद्गाता त्वं मानुषः
 ।५। अग्निर्मे दैवो होता त्वं मानुषः ।६। वायुर्मे दैवो ऽध्वर्युस्त्वं
 मानुषः ।७। प्रजापतिर्मे दैवः सदस्यस्त्वं मानुषः ।८। षतवो मे
 दैव्या होत्राशंसिनो यूयं मानुषाः ।९। भर्गं मे वोचो भद्रं मे
 वोचो भूतिं मे वोचः अयं मे वोचो यमो मे वोचो मयि भर्गो
 मयि भद्रं मयि भूतिर्मयि श्रीर्मयि यश इति वृतो जपित्वा कश्चि-
 द्वाहीनानुदेश्यन्यस्तात्किञ्चनौतदचिणानामन्यतम इति ष्टुषा प्रति-
 गृणोति प्रत्याचष्टे वा ।१०। ॥१॥

प्राचीनप्रवणं देवयजनम् ।१। प्रागुदक्प्रवणं यज्ञकामस्य ।२। अनु-
 ब्रुवन्यत्र होताहवनीयमादित्यमपश्य पश्चेत्तद्ब्रह्मवर्चसकामस्य ।३। शुद्ध-
 पत्रे दीक्षा पुष्टे नक्षत्रे समापन च ।४। ॥२॥

अपराहे दीवणीयाम्नात्रैष्णवीष्टिः ।१। पौर्णमासीविकारः ।२। पञ्च-
 दशमामिधेनौका ।३। उपांशुहविः ।४। विराजो स्त्रिष्टुतः ।५।
 नित्ये वा ।६। उपहृतो ऽयं यजमानो ऽस्य यज्ञस्यागुर उदृचम-
 शीयेत्याशासो ऽयं यजमानो ऽस्य यज्ञस्यागुर उदृचमशीयेत्याशास
 इत्याशिषां स्थान इलायां सृक्तवाके च प्राक्तातीर्यमवनिक्त्वाः पुरोना-

शैलायाः । ७ । न सृक्तवाके यजमानस्य नाम गृह्णाति प्राक् सवनीयात् । ८ । पत्नीसंयाजान्ता च । ९ । ॥ ३ ॥

अध्वर्युमन्वारभ्यौदृग्भणानि जुहुनं याजमानं मनो मे मनसा दीक्षतां वाग्ने वाचा दीक्षतां प्राणो मे प्राणेन दीक्षतां चतुर्भे चक्षुषा दीक्षतां श्रोत्रं मे श्रोत्रेण दीक्षतामिति । १ । आहुतीर्वा जुहुयात् । २ । एकदीक्षे चोपस्थानम् । ३ । मनो दीक्षामुपैमीत्याहवनीयम् । ४ । वाचं दीक्षामुपैमीति गार्हपत्यम् । ५ । प्राणं दीक्षामुपैमीति दक्षिणाग्निम् । ६ । अपरिमिता दीक्षास्तासामपवर्गे ॥ ४ ॥

प्रायणीयेष्टिः । ७ । यथां स्वस्तिमग्निं सोमं सवितारं चाज्येनादितिं चरुणा । १ । स्वस्ति नः पय्यासु स्वस्तिरिद्धि । २ । अग्ने नयाग्ने त्वं पारय । ३ । त्वं सोम प्र चिकितो या ते धामानि हविषा । ४ । तत्सवितुर्वरेणं य इमा विश्वा जातानि । ५ । सुत्रामाणं महीमूषु । ६ । पञ्चदशसामिधेनीका । ७ । उपांशुहविः । ८ । राज्यभागौ भवतः । ९ । त्वां चित्रश्रवस्तम यद्वा-
दिष्टमिति स्विष्टकृतः । १० । शंध्यन्ता च । ११ । ॥ ५ ॥

कीत्वा राजानमाधाय शकटे सोमाय पर्युह्यमाणायेत्युक्तः । १ ।

भद्रादभि श्रेयः प्रेक्षि हृदस्यतिः पुरएता ते अस्तु ।

अथेमवस्य वर आ वृथिव्या आरे शत्रून्कृणुहि सर्वद्वैरः ॥

इत्यन्तरेण वर्त्मनी तिष्ठन्नूच्य । २ । इमां धियं शिन्तमाणस्य वनेषु व्यन्तरिचं सोम यास्त इति चतस्रो ऽनुसंयन्नन्तरेण वर्त्मनी । ३ । शास्तामग्नेण शकटमवस्थाप्य प्रपादयन्ति राजानम् । ४ । येन व्रजेयुस्ते-
नानुसमियात् । ५ । या ते धामानि हविषेत्यनुप्रपद्य । ६ । अग्नेणाहव-
नीयं दक्षिणा तिष्ठन्नागन्देव इति परिधाय । ७ । उपसृश्वोःसृज्यते

।८। मदन्तीभिस्सुदकार्यो ऽत ऊर्ध्वमाग्नीषोमप्रणयनात् । ९। ॥ ६ ॥
 आतिथ्या वैष्णवीष्टिः । १। पौर्णमासीविकारः । २। विष्णोर्नु कं प्र
 तद्विष्णुः । ३। होतारं चिवरयं यत्त्वा स्वश्च इति स्विष्टकृतः । ४।
 अग्निमन्यनीयाश्चामन्त्रे हविषि । ५। उपांगुहविः । ६। इलान्ता । ७। ॥ ७ ॥
 उपस्पृश सर्वे । १। अनाष्टमस्यनाष्ट्यं देवानामोजो ऽनभिगन्त्यभि-
 गन्तिपाः । अनभिगन्तेन्यमञ्जमा मत्यमुपगेवं सुवित्ते मा धा इति
 महिरण्यं ध्रौवमाज्यं पात्रीस्यं षर्हिष्यामन्त्रं तानूनन्नं समवमृश । २।
 उपस्पृश्याग्नेणाहवनीयं परीत्यांशुनुपस्पृशन्तो राजानमाप्याययन्ते ।

अंशुरंशुष्टे देव सोमा प्यायतामिन्द्रायैकधनविदे ।

आ तुभमिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्व ।

आ प्याययाम्मान्सखीन्सन्त्या मेधया स्वस्ति ते ।

देव सोम सुत्यामुदृचमग्नीयेति । ३।

यमादित्या अशुमा प्याययन्ति यमत्तितिमत्तितयः पिवन्ति ।

तेन नो राजा वरुणो वृहस्पतिरा प्याययन्तु भुवनस्य गोपाः ॥
 इत्युरांस्यभिमृश ४। उपस्पृश दक्षिणोत्तानान्पाणीन्प्रस्तरे निधाय
 निङ्गुवते सव्योत्तानानपराङ्गे । एष्टा राय. प्रेषे भगाय अतमृत-
 वादिभ्यो नमो द्यावापृथिवीभ्यामिति । ५। आप्यायनप्रभृत्युपसद्युप-
 सदि सम्यितायाम् । ६। ॥ ८ ॥

अप्रवर्ग्यः प्रथमयज्ञः । १। विकल्पः श्रोत्रियस्य । २। उत्तरेण गार्ह-
 पत्यम् । ३। महावीरपात्रेषु साद्यमानेषु पूर्व्या द्वारा शालां प्रपद्य * ।

उत्तरेणाहवनीयं खरौ यात्राणि च गत्वा ^५ पश्चादुपोपविश्य ^६ होत-
रभिष्टुहीत्युक्तः ^७ अगवानमेकैकां सप्रणवामभिष्टैति । ^८

ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादि सीमतः सुरुचो वेन आवः । ^९

स बुध्या उपमा अस्य विष्टाः मतश्च योनिमसतश्च वि वः । ^{१०}

इयं पित्रे राष्ट्रैत्यग्रे प्रथमाय जनुषे भूम नेष्टाः ।

तन्मा एतं सुरुचं क्लारमह्यं घर्मं श्रीणन्ति प्रथमस्य धासेः । ^{११}

अभि त्यं देवं सवितारमोष्णोः कविक्रतुम् ।

अर्चामि सत्यमवं रत्नधामभि प्रियं मतिं कविम् ।

ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत् सवीमनि ।

हिरण्यपाणिरमिभीत सुक्रतुः कृपा स्वसृपा स्वरिति वा । ^{१२}

अञ्जन्ति यमिति बिले ऽज्यमाने । ^{१३} सं सीदस्वेति साद्यमाने । ^{१४}

भवा नो अग्ने सुमनास्तपो खग्ने यो नः मनुत्य इत्यङ्गारेषूपोह्यमानेषु

। ^{१५} कृणुष्व पाज इति पञ्च । ^{१६} परि त्वा गिर्वणो ऽधि द्वयोः । ^{१७}

शुकं ते अर्हन्विभर्धि । ^{१८} पतङ्गमकं सको द्रुष्णस्येति सुक्ते । ^{१९}

पवित्रं त इति द्वे । ^{२०}

वि यत्पवित्रं धिपणा अतन्वत घर्मं शौचन्तं प्रणवेषु विभ्रतः ।

समुद्रे अन्तरायवो विचक्षणं चिरक्तो नाम सूर्यस्य मन्वत । ^{२१}

अयं वेन इति सुक्तं नाके सुपर्णमित्युद्धृत्य । ^{२२} गणानां नेति

सुक्तम् । ^{२३} वृहद्भदेम विद्ये सुवीरा इति वीरकामायै वीरं

ध्यायात् । ^{२४} का राधदिति नव । ^{२५} आ नो विद्याभिहृतिभिरिति

तिस्रः । ^{२६} प्रातर्यावाणेति पूर्वाह्णे सुक्तम् । ^{२७} आ भातीत्यपराह्णे

। ^{२८} सर्वमीलेद्यावीयमुत्सृज्य वाचम् । ^{२९} उत्तमां परिशिय रुचिती

धर्म इत्युक्ते ऽरुचदित्यभिष्टुत्य ।^{२९} उत्तमया परिधाय ।^{३०} उप-
सृग्धोत्यायावकाशानामनुवाकेन महावीरमुपस्यायोपसृग्धोपविशति
।^{३१} २७ । ॥८॥

उप ङय इति गव्याह्वयमानायाम् ।१। हिंसाण्णतीत्यायत्याम् ।२।
अभि त्वा देव सवितरित्यभिधीयमानायाम् ।३। समी वत्सं सं वत्स
इवेत्युपसृज्यमानायाम् ।४। यस्ते स्तान इति स्तानं वत्से ऽभिपद्यमाने
।५। गौरमीमेदित्युन्नौयमाने ।६। नमसेदुप सीदत संजानाना इत्यु-
पसीदति ।७। दोहेन गां दुहन्ति सप्ता दशभिरात्मन्वत्

समिद्धो अग्निरश्विना तप्तो वां धर्मं आ गतम् ।

दुहन्ते गावो व्यणेह धेनवो दस्ता मदन्ति कारवः ॥

समिद्धो अग्निर्दृषणा रयिर्दिवस्तप्तो धर्मो दुहते वामिषे मधु ।

वयं हि वां पुरतमासो अश्विना हवामहे सधमादेषु कारवः ॥

तदु प्रयत्तममिति दुह्यमानायाम् ।८। अधुचदुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत
इत्युत्तिष्ठति ।९।

उप द्रव पयसा गोधुगो पु मा धर्मं सिञ्च पय उस्त्रियायाः ।

त्रि नाकमव्यसविता दमूना अनु दावाष्टथिवौ सुप्रणीते ॥

इत्याह्वियमाणयोः पयसोः ।१०। आंसुते सिञ्चत श्रियमा नूनमश्वि-
नोर्ध्वपिरित्यामिच्छमानयोः ।११। उदु य देवः सविता हिरण्ये-
त्युद्यम्बमाने ।१२। कर्मविपर्यासे ययाकर्म ।१३। प्रैतु ब्रह्मणस्पति-
रिति प्रव्रजसु ।१४। नाके सुपर्णमित्यनुसंधन् ।१५। शोढपदन
उपविश ।१६। धर्मस्य यजेत्युक्तः ।१७। उभा पिवतं

तप्तो वां धर्मो नचति खहोता प्र वामध्वर्युश्चरति प्रयम्बान् ।

मधोर्दुग्धस्याश्विना तनाया वीतं पातं पयम उस्त्रियायाः ॥

इति समस्ताभ्यां वषट्कृत्य ।१८। घर्मस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्करोतीति
पूर्वाह्ने ।१९। अथापराह्णे ।२०। अस्य पिबतं

यदुस्त्रियास्वाङ्गतं घृतं पयो ऽयं सु वामश्विना भाग आ गतम् ।

माध्वी धर्तारा विदथस्य सत्पती तप्तं घर्मं पिबनं रोचने दिवः ॥

इति समस्ताभ्यां वषट्कृत्य ।२१। तथैवानुवषट्कृत्य ।२२।

स्वाहाकृतः षड्चिर्देवेषु घर्मो यो अश्विनोश्चमसो देवपानः ।

तमीं विश्वे अमृतासो जुषाणा गन्धर्वस्य प्रत्याग्ना रिद्धन्ति ॥

इत्यभिष्टुत्य ।२३। सखे सखायमित्यायति ।२४। गन्धर्व इत्येति

साद्यमाने ।२५। तं घेमित्येति प्रागाधिकामावर्त्यति ।२६। हवि-

र्हविष्म इति पुरा होमात् ।२७। प्राणभक्षो होतुः ।२८। प्रत्यक्षो

यजमानस्य ।२९। दधिघर्मं च ।३०। ऊतं हविर्मधु हविरिन्द्रतमे

ऽग्नावग्याम ते देव घर्मं मधुमतो वाजवतः पितुमत इति भवमन्तः

।३१। संसाद्यमानेषु महावीरपात्रेषु

आ यस्मिन्मत्तं वासवा रोद्धन्ति पूर्या रुहः ।

अपिर्हि दीर्घश्रुत्तम इन्द्रस्य घर्मो अतिथिः ॥

इत्यभिष्टुत्य ।३२। स्यवसादिति परिधाय ।३३। उपस्पृश्यात्सृज्यते

।३४। सुत्ये वाहन्याग्नेधीये प्रवर्ग्यः स्तुते वहिष्यवमाने माध्यन्दिने

च ।३५। प्रस्तरे निङ्कृत्य ॥२०॥

उपसदा चरन्ति सप्रवर्ग्यं प्रवर्ग्यं संन्याप्य ।३६। उपसदायेति पूर्वाह्णे

तिस्रः सामिधेनीरनवानमेकैकां सप्रणवां तिस्रिराह ।१। इमां मे

अग्ने समिधमिति तिस्रो ऽपराह्णे ।२। तृतीयेन पूर्वस्था वचनेनोत्तरां

संधायावस्यति ।३। अग्निमावह सोममावह विष्णुमावहेति प्रणवेन
 संधाय ।४। सुगादापनेन सुचावादाप्य ।५। उपांशु यजति ।६।
 अग्निर्वत्राणि य उग्र इव । त्वं सोम क्रतुभिरपालं युक्तु । या
 पूर्वाय तसु स्तोतारः ।७। यावदादिष्टं कुर्यात् ।८। विपर्यासो ऽपराह्णे
 याज्यापुरोनुवाक्यानाम् ।९। इमां मे अग्ने समिधमिति द्वितीये
 ऽहनि पूर्वाह्णे तिस्रः सामिधेनीः ।१०। उपसद्याद्येत्यपराह्णे ।११। यथा
 प्रथमे तथा तृतीये ।१२। स्वकालास्तु विवर्धेरन् ।१३। अहरर्द्धा
 विपर्यासः ।१४। उपवसथे प्रातरुभे चरणे संस्थाप्य ।१५। ॥११॥
 अग्निप्रणयनमप्रवर्ग्ये ।१। महावीरपात्रोद्वासनं सप्रवर्ग्ये ।२। तत्र प्रस्तोता
 साम गायति ।३। तत्र होतुर्निधनोपायः ।४। व्याख्यातमग्नि-
 प्रणयनम् ।५। ॥१२॥

हविर्धानप्रवर्तनायामन्वितः ।१। दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरं वर्त्मनि-
 रस्य च दक्षिणमन्तरेण तिष्ठन् हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्यमानाभ्यामित्युक्तः ।२।

अपेतो जन्यं भयमन्यजन्यं च यत्रहन् ।

अप चक्रा अदत्सत ॥

इति दक्षिणेन प्रपदेन प्रत्यञ्चं लोगमपास्य ।३। प्रेतां यजस्येति
 तिष्ठन्ननूच्य ।४। द्यावा नः पृथिवी इमं तयोरिद्धृतवद्यमे इवेति
 दक्षिणस्योत्तरं वर्त्मनिपनिश्रितो ऽनुसंयन् ।५। अधि द्वयोरिति च्छदि-
 य्या धीयमाने ।६। विश्वा रूपाणि प्रतीति परिश्रीयमाणयोः ।७।
 आ वासुपस्यमिति नभस्ययोः ।८। कर्मविपर्यासे यथाकर्म ।९। परि-
 त्वा गिर्वण इति परिधाय ।१०। यत्र तिष्ठन् प्रथमामन्ववोचत्त-
 त्स्त्वित्त्वोत्सृज्यते ।११। ॥१३॥

मितेषु यज्ञागारेष्वग्नीषोमौ प्रणयन्ति ।१। तत्प्रभृत्यानुबन्धायाः
 संस्थानादन्तरेण चालालोत्तरौ तीर्थम् ।२। तेन प्रपद्य ।३। उत्त-
 रेणाग्नीषीयं धिष्णं सदस्य गत्वा ।४। उत्तरेणाध्वर्युं यज्ञपात्राणि च
 पूर्वया द्वारा शालां प्रपद्य ।५। शालामुखीयस्य पद्यादुपविश्य ।६।
 अग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाभ्यामित्युक्तः ।७।

सावीर्हि देव प्रथमाय पित्रे वर्ष्माणमसौ वरिमाणमसौ ।

अथास्रभ्यं सवितः सर्वताता दिवेदिव आ सुवा भूरि पथः॥

इत्याषीनो ऽनूच्य ।८। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्यते ।९। प्रीतु ब्रह्मणस्यति.
 ।१०। होता देव उप त्वाग्न इति वचौ ।११। भूतानां गर्भमादध
 इति गर्भकामाद्यै गर्भं ध्यायादुत्तरेण सदो ऽनुसंयन् ।१२। आग्नी-
 धीये ऽग्निं निदधति ।१३। अग्ने जुषस्वेत्याहुतौ ह्ययमानायाम्
 ।१४। उत्तरेणाग्निं सोमो जिगातीति तिष्ठो ऽनुसंयन् ।१५। उप
 प्रियमित्याहवनीये ह्ययमानायाम् ।१६। तमस्य राजेति प्रपाद्य-
 माने ।१७। अन्तश्च प्रागा इत्यनुप्रपद्य ।१८। दक्षिणे हविर्धाने
 राजनि सन्न उत्तरतो दक्षिणा तिष्ठञ्छेनो न धोनिं गणानां
 त्वास्तभ्राद् द्याम् ।१९। एवा वन्दस्वेति परिधाय ।२०। सव्यादृद्व-
 विर्धानयोः पूर्वस्थां द्वार्युपविशति ।२१। अपरया द्वारा प्रपाद्यमाने
 ऽनुसमेति होता ।२२। समानमनुवचनम् ।२३। दक्षिणादपरया द्वारा
 निष्क्रम्य सव्याददुत्तरेण हविर्धाने गत्वा तत्रैवोपविशति ।२४। ॥१४॥

अग्नीषोमीयेणोपवस्ये पशुना यजते ।१। यूपायाज्यमानायेत्युक्तो
 ऽञ्जन्ति त्वामित्यन्वाह ।२। उच्छ्रीयमाणायेत्युक्त उच्छ्रयस्व वनस्यते
 समिद्धस्य अयमाणः पुरस्ताज्जातो जायत ऊर्ध्वं ऊ पु ण ऊर्ध्वा

नः । ३। परिवीयमाणयेत्युक्तो युवा सुवासा इति परिधाय^४ तिष्ठन्-
 स्वाहाग्निमन्थनीयाः । ४। यज्ञेन यज्ञमिति परिधाय^६ सामिधेनौर-
 स्वाह । ५। पशुदेवतामावाह्यानन्तरं वनस्यतिम् । ६। अध्वर्युं संमृश्य
 तिष्ठति । ७। मित्रावरुणयोस्त्वा प्रधास्त्रोः प्रशिषा प्रयच्छामि यज्ञ-
 स्धारिष्या इति यजमानो मैत्रावरुणाय दण्डं प्रयच्छति । ८। तेनैव
 मन्त्रेण यथार्थं प्रतिगृह्य^{११} दक्षिणेन होतारं दक्षिणावृत्पूर्वः प्रति-
 पद्यते । ९। उत्तरेण हविर्धाने दक्षिणेनाग्नीधीयं धिष्ण्यं गत्वा पूर्वया
 द्वारा सदः प्रपद्य स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविश्याकादशं प्रयाजान्य-
 जति । १०। ॥१५॥

प्रैषा मैत्रावरुणस्य । १। सप्रैषे च पुरोनुवाक्याः । २। तथानुवधनानि
 । ३। *प्रहाणस्तिष्ठन्दण्डे पराक्रम्य^४ सामिधः प्रेथेत्युक्तो होता यच्चदग्निं
 सामिधेति प्रेथति । ५। आप्रियः प्रयाजयाज्या^६ यदार्षेयो यजमानः
 । ७। समिद्धो अद्य मनुष इति वा सर्वेषाम् । ८। स्वा तु नारा-
 शंसो तत्रयाजस्य । ९। दशभिश्चरित्वा पर्यग्नय इत्युक्तो ऽग्निर्होता नो
 अध्वर इति तिस्रो ऽन्वाह । १०। उपप्रेथ्य होतरित्युक्तो ऽजैदग्निरित्यु-
 पप्रेषमाह । ११। उक्त उपप्रेषे ऽग्निं होता । १२। ॥१६॥

दैव्याः शमितार उत च मनुष्या आरभध्वमुपनयत मेधा दुर आ-
 शासाना मेधपतिभ्यां मेधम् । १। प्राप्ता अग्निं भरत स्तृणीत बर्हिर्त्वेनं
 माता मन्यतामनु पितानु भ्राता सगर्भो ऽनु सखा सयूथः । २। उदी-
 चीनां अस्य पदो निधनात्सूर्यं चतुर्गमयताद्वातं प्राणमन्ववसृजतादन्त-
 रिचमसुं दिशः श्रोत्रं पृथिवीं शरीरम् । ३। एकधास्य त्वचमाद्यतात्पुग

नाभ्या अपिशमो वषामुत्खिदतादन्तरेवोष्माणं वारयध्वात् । ४ । श्येनमस्य
 वचः कृणुतात्मशमा वाह्य शला दीपणौ कश्यपेवांमाच्छिद्रे शोणौ
 कवपोरू स्त्रैकपर्णाष्टीवन्ता । ५ । पद्विंशतिरस्य वद्भयस्ता अनुष्ठयोच्या-
 वधताद्गात्रं गात्रमस्थानूनं कृणुतात् । ६ । ऊवध्यगोहं पार्थिवं खनतात्
 । ७ । अत्रा रचः संसृजतात् । ८ । वनियुमस्य मा राविष्टोरूकं मन्य-
 माना नेदस्तोके तनये रविता रवच्छमिता इत्यग्निगौ नवम उच्छ्रामः
 । ९ । अग्निगो शमीध्वं सुशमि शमीध्वंशमीध्वमग्निगो इति त्रिः
 परिधायोपांशु जपत्युभावपापश्चेति । १० । न पशुं संजयमानमीतेत
 । ११ । पृषदाज्यावेक्षणं प्रायश्चित्तम् । १२ । षडं वा वैष्णवीं जपेत्
 । १३ । ॥ १७ ॥

स्तोकेभ्य इत्युक्तौ जुषन्व मप्रथस्तममिमं नो यजामिति च उक्तमन्वाह
 । १ । स्वाहाकृतिभ्य इत्युक्तौ होता यत्तदग्निं स्वाहाज्यस्येति प्रेष्यति
 । २ । आग्नीणामुत्तमा याज्या । ३ । अन्तरेणोत्तमं प्रयाजं वर्षां च
 वाग्मनम् । ४ । नज्यभागौ यजति । ५ । वृधन्वन्तौ वा । ६ । दार्श-
 षौर्णमामिका निगमास्तेषु निगच्छतः । ७ । न प्रैषेषु । ८ । अग्नीषोमा-
 विममिति वषायाः पुरोनुवाक्या । ९ । होता यत्तदग्नीषोमाविति
 प्रैषः । १० । युवमेतानीति याज्या । ११ । यथाप्रपन्नमुपनिष्कस्येद-
 माप इति ह्यचेन चालान उपस्पृशोत्सृज्येते । १२ । ॥ १८ ॥

पशुपुरोलाशायामन्वितावाग्नीध्रीयमुत्तरेण होतुश्च गत्वा यथा-
 धित्णमुपविशतः । १ । पशुयानि विभवादर्थं साधयन्ति । २ । पुरोलाशः
 खिष्टकर्मवाचे ऽपि । ३ । अतुन्यानामनूक्तेम् । ४ । न निगमाः सन्ति
 पशुतन्त्रे घोचमानानाम् । ५ । अग्नीषोमा यो अचेति पुरोलाशश्च

पुरोनुवाक्या ।६। होता यत्तदग्नीषोमाविति प्रैषः ।७। अग्नीषोमा
 पिष्टतमिति याज्या ।८। इलामग्न इति खिष्टकृतः पुरोनुवाक्या ।९।
 होता यत्तदग्निं पुरोलाशस्येति प्रैषः ।१०। अग्निं सुदीतिमिति
 याज्या ।११। इलामुपह्वय पशुना चरन्ति ।१२। मनोतायै हविष
 इत्युक्तस्त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोतेति मनोतासुक्तमन्वाह ।१३। अग्नी-
 षोमा य आहुतिमिति पशोः पुरोनुवाक्या ।१४। होता यत्तदग्नी-
 षोमाविति प्रैषः ।१५। अग्नीषोमा हविष इत्यर्धर्चं याज्याया
 विरमत्या वसाहेमात् ।१६। हुते वपद्गरोति ।१७। देवेश्यो वन-
 स्यत इति वनस्यतेः पुरोनुवाक्या ।१८। होता यत्तद्वनस्यतिमिति
 प्रैषः ।१९। वनस्यते रश्नयेति याज्या ।२०। पिप्रीहि देवानिति
 खिष्टकृतः पुरोनुवाक्या ।२१। होता यत्तदग्निं खिष्टकृतमिति प्रैषः
 ।२२। अनिगदा याज्या ।२३। इलामुपह्वयैकादशानुयाजान्यजति
 ।२४। ॥१९८॥

देवं बर्हिः सुदेवं देवैरित्यनवानं प्रेष्यति ।१। यथा चातुर्मासेषु तथा
 यजति ।२। अष्टमनवमावन्तरेणागन्तू ।३। देवो वनस्यतिर्वसुवने वसु-
 धेयस्य वेतु । देवं बर्हिर्वारितीनां वसुवने वसुधेयस्य वेतु ।४।
 सूक्ता प्रेष्येत्युक्तो ऽग्निमद्य होता रमिति सूक्तवाक्यप्रैषमाह ।५। सौमिकं
 मवनीये ।६। शंयोरुक्ते यथाप्रपन्नमुपनिष्क्रम्योत्सृज्यते मैत्रावरुणः ।७।
 गालां हेतता गजरा मङ्गीमयाजान्तं नक्त संस्वारयति संस्वारयति
 ।८। ॥२०॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे पञ्चमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

श्रीम् ।

—००—

व्याख्यातो ऽग्नीषोमीयः प्रकृतिः पशूनाम् । १ । आर्षमात्रानं मन्त्राणां
 प्रकृतौ । २ । यथार्थमुत्तरस्यां ततावर्धविकारस्योत्पत्तिरूपेणानभिधा-
 नाच्छब्दविकारमूहं भ्रुवते । ३ । अचु विकारो न विद्यते । ४ । यज-
 मानाभ्यां यजमानेभ्यः । ५ । मेधपतये मेधपतिभ्य । ६ । मेधौ मेधान् । ७ ।
 आददादन् । ८ । घन्तु घसन्तु । ९ । अघमदघमन् । १० । अघदचन्निति वा । ११ ।
 रभौयांभवि रभौयस इव । १२ । अशभीदघभीषुः । १३ । अवीरधतावी-
 रधन्त । १४ । अश्यासुः । १५ । ऋध्यासु । १६ । अवीकमेतामचौकमन्त । १७ । इत्यर्थ-
 भेदाच्छब्दविकारः । १८ । षर्हिश्चतुः श्रोत्रं प्राणो ऽसुस्वङ्माभिरुक्त्वा
 शान्तिनामानि श्येनं शला कशपा कवपा सेकपर्णेवध्यगोहमवेति
 यथासमात्रातम् । १९ । चोदनासदेहे च । २० । शेषभूतान्यपूर्वाणि । २१ ।
 आयनिगदाश्च । २२ । एकधैकधा । २३ । घङ्गिंशतिः घङ्गिंशतिरिति समा-
 सेन वा । २४ । एष सङ्ख्यान्यायः । २५ । एकदेवतद्विदेवतयोश्च
 बज्रवत् । २६ । पुंवन्निश्चिनेषु समान्याम् । २७ । अप्यन्यतरस्याम् । २८ ।
 एवेत्यकारेण संधानं देवतानामधेयस्य स्तरादेर्द्विदेवत्यस्य । २९ ।
 सकृद्धन्पशुभेदे । ३० । स्रपस्याश्च । ३१ । उदगयनस्याद्यन्तधोरै-
 न्द्राग्नौ निरुद्धपशुबन्धः । ३२ । सांवत्सरो वा । ३३ । कान्या बहवः
 । ३४ । अग्निप्रणथनादयो हृदयशूलान्ताः पशवो ऽग्नीषोमीयसवनीयौ
 परिहाय । ३५ । आग्नावैष्णवी च यत्समाणस्य । ३६ । निर्वचनं चाग्नि-
 षाम् । ३७ । अन्यत्र चाग्नीषोमीयात्सूक्तवाके नामग्रहणम् । ३८ । प्रात-

रनुवाकप्रमृत्त्यादिप्रदिष्टानि शक्तानुवचनयोः सूक्तानि । २५^{४०} । एकां
प्रतीयादन्यत्र । २६^{४१} । ॥१॥

महारात्रे प्रातरनुवाकायामन्वितो ऽग्नेणाग्नीध्रीयं धिष्णं तिष्ठन्प्र-
पदो जपति । २। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्य
ओम् प्रपद्ये वाचमृचं प्रपद्ये मनो यजुः प्रपद्ये साम प्राणं प्रपद्ये चतुः
श्रोत्रं प्रपद्ये नमो देवेभ्यो नमो देवताभ्यो नमो महते देवाय नमो
गन्धर्वाप्सरोभ्यो नमः सर्पदेवजनेभ्यो नमो भूताय नमो भविष्यते
नमः पितृभ्यः प्रतिनमस्कारेभ्यो वो ऽपि नमः । २। दिशो यथारूप-
मुपतिष्ठते । ३। ॥२॥

अस्यां मे प्राच्यां दिशि सूर्यश्च चन्द्रश्चाधिपती सूर्यश्च चन्द्रश्च
मैतस्यै दिशः पातां सूर्यं च चन्द्रं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो
ऽभिदामतीति प्राचीम् । १। अस्यां मे दक्षिणस्यां दिशि यमश्च मृत्युश्चा-
धिपती यमश्च मृत्युश्च मैतस्यै दिशः पातां यमं च मृत्युं च स देवताना-
मृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदामतीति दक्षिणाम् । २। अस्यां मे प्रतीच्यां
दिशि मित्रश्च वरुणश्चाधिपती मित्रश्च वरुणश्च मैतस्यै दिशः पातां मित्रं
च वरुणं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदामतीति प्रतीचीम्
। ३। अस्यां मे उदीच्यां दिशि सोमश्च रुद्रश्चाधिपती सोमश्च रुद्रश्च
मैतस्यै दिशः पातां सोमं च रुद्रं च स देवतानामृच्छतु यो नो
ऽतो ऽभिदामतीति मयाद्युदीचीम् । ४। अस्यां मे ऊर्ध्वायां दिशि
वृहस्पतिसेन्द्रश्चाधिपती वृहस्पतिसेन्द्रश्च मैतस्यै दिशः पातां वृहस्पतिं
सेन्द्रं च स देवतानामृच्छतु यो नो ऽतो ऽभिदामतीति प्राङ्ूर्ध्वाम्
। ५। अग्निन्म अन्तरिक्षे वायुश्च वृष्टिश्चाधिपती वायुश्च वृष्टिश्च मैतस्यै

दिशः पातां वायुं च वृष्टिं च स देवतानामृच्छतु घो नो ऽतो
 ऽभिदामतीत्यन्तरिक्षम् । ६ । अस्यां मे पृथिव्यामग्निश्चान्नं चाधिपती
 अग्निश्चान्नं च मैतस्यै दिशः पातामग्निं चान्नं च स देवतानामृच्छतु
 घो नो ऽतो ऽभिदामतीति पृथिवीम् । ७ । वृहद्रथन्तरे म ऊरु वाम-
 देव्यमात्मा यज्ञायज्ञीयं प्रतिष्ठा भूरह भुवरहं खरहमग्नाहमग्नाखणः
 सुचामाणमिति जपित्वा^८ दक्षिणावृदाम्नीधीये भूर्भुवः स्वः स्वाहाग्रये
 स्वाहापसे स्वाहाश्विभ्यां स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा जुषाणानि महामि
 सवनान्याज्यस्य व्यन्तु स्वाहेति सुवेण ऊत्वा सव्यावृद्धविधानयोः पूर्वस्यां
 द्वार्युपविशति । ९ । देवेभ्यः प्रातर्यावभ्य इत्युक्ती हिंक्षत्य मध्यमथा
 वाचा प्रातरनुवाकमन्वाह । १० । त्रीणि पदानि समस्य पङ्क्तीनामव-
 खेद्वाभ्यां प्रणुयात् । ११ । आपोरेवतीमनूच्य ॥ ३ ॥

आग्नेयं गायत्रं क्रतुम् । १२ । उपप्रयन्तो अध्वरम्^१ अग्निमीले
 पुरोहितम्^२ अग्निं दूतं वृणीमहे^३ अयं न त्वेति दश^४ जुषस्व
 सप्रथस्तमम्^५ अभि त्वा गोतमा गिरा^६ अग्निर्होता पुरोहितः^७
 दूतं वः^८ अग्ने मृल^९ अर्चन्तस्त्वा^{१०} अग्निं स्तोमेन^{११} उपसद्याय^{१२}
 दमे विप्रस्य^{१३} समिधाग्निम्^{१४} अग्निं हिवन्तु^{१५} प्राग्रये वाचम्^{१६}
 त्वमग्ने यज्ञानामिति पञ्चिंशतिः । १७ । अथानुष्टुभम् । १८ । तेते अग्न
 इत्येका^{१९} होताजनिष्ट^{२०} तं हि चैतवदिति नव^{२१} अग्ने कदा न
 आनुषगिति पञ्च । २२ । अथ चैष्टुभम् । २३ । समस्य यदिति पञ्च^{२४}
 यो मर्त्येष्विति त्रीणि^{२५} प्र वो देवमिति पञ्च सूक्तानि^{२६} अग्ने
 वृहदिति च सप्त^{२७} अग्नम् महा । २८ । अथ वार्हतम् । २९ । एना
 वः^{३०} प्र वो यक्वम्^{३१} अग्ने विवस्वदिति द्वादश^{३२} सखायस्वेत्यष्टौ^{३३}

अदग्ँति चतस्रः^{३४} समिद्धश्चिदिति तिस्रः^{३५} अयमग्निः सुवीर्यस्य
 ।^{३६} अथौष्णिहम् ।^{३७} त्वामग्ने मनोपिणः ।^{३८} ईलिव्वा हि^{३९} । पुरु
 त्वा ।^{४०} अथ जागतम् ।^{४१} वेदिपद इति मत्त^{४२} एति प्र
 होता^{४३} यज्ञेन वर्धत^{४४} जनस्य गोपाः ।^{४५} अथ पाङ्गम् ।^{४६}
 अग्निं तं मन्ये ।^{४७} ॥४॥

अथोषस्य^१ गायत्रम् ।^२ कस्त उप इति तिस्रः^३ प्रतिव्या सुनरी
 ।^४ अथानुष्टुभम् ।^५ उपो भद्रेभिः ।^६ अथ त्रैष्टुभम् ।^७ उपो
 रुच इति चत्वारि ।^८ अथ वार्हतम् ।^९ प्रत्यु अदग्ँि^{१०}
 सह वामेन ।^{११} अथौष्णिहम् ।^{१२} उपस्तच्चिचमिति तिस्रः ।^{१३}
 अथ जागतम् ।^{१४} एता उ त्या इति चतस्रः ।^{१५} अथ पाङ्गम्
 ।^{१६} महे नः ।^{१७} ॥५॥

अथाश्विन^१ गायत्रम् ।^२ अश्विना यज्वरीरिप इति तिस्रः^३ प्रात
 र्युजेति चतस्रः^४ आश्विनावश्यावत्येति तिस्रः^५ एषो उपाः^६ गोमदू
 खिति दे^७ दूरादिहेवेति षट्त्रिंशत्^८ उदीरायाम्^९ आ मे इवम्
 ।^{१०} अथानुष्टुभम् ।^{११} आ नो विश्वाभिहृतिभिः^{१२} यद्य स्यः
 परावतीति सूक्ते ।^{१३} अथ त्रैष्टुभम् ।^{१४} आ भातीति सूक्ते^{१५}
 नामत्याभ्यामिति षौष्णि^{१६} वस रुद्रेति तिस्रः^{१७} युवो रजांशीति
 सूक्ते^{१८} तं युञ्जायामिति सूक्ते^{१९} यावाणेषु^{२०} धेनुः प्रदस्य^{२१}
 क उ अश्वदिति सूक्ते^{२२} सुपे नरेति सूक्ते परिहाय पञ्चपदाम्^{२३}
 आ वां रथो रोदसी वदधान इति पञ्च सूक्तानि ।^{२४} अथ वार्हत-
 तम् ।^{२५} इमा उ वां दिविष्टयः^{२६} अयं वां मधुमत्तम इति
 प्रथमा एतीया पञ्चमी च ।^{२७} अथौष्णिहम् ।^{२८} युवोरू पू रथ-

मिति पञ्च ।^{२९} अथ जागतम् ।^{३०} त्रिचिन्ना अथ ।^{३१} ईलेद्या-
वीयम् ।^{३२} घोषां च सपुत्राम् ।^{३३} अथ पाङ्गम् ।^{३४} प्रति
प्रियतममिति ।^{३५} उत्तमया परिधायोत्कृज्य वाचम् ।^{३६} अथा वाज-
मिति जपति ।^{३७} इति साहस्यः प्रातरनुवाकः ।^{३८} कन्दो
ऽनन्तरेण वा प्रतिपत्समारोहणीथानां चैतस्य समाम्नायस्य श्रौणि
षष्टिशतानि ।^{३९} ऊर्ध्वं वा शशाद्यायाकामौ ।^{४०} पाङ्गानि
नान्तरियात् ।^{४१} पुरोदयानुपांशुं होष्यन्तीति स कालः परि-
धानस्य ।^{४२} आन्तर्यामादाग्यमाम् ।^{४३} ॥६॥

अप इय्य होतरित्युक्तः प्र देवनेति द्वादशीं परिहाय ।१। नवा-
नूचैकादशीमाहुतावपु ह्यमानायाम् ।२। आटन्तासु दशमीम् ।३।
प्रति यदाप इति दृश्यमानासु ।४। समन्या इति समायतीपु ।५।
आपो न देवैरिति होतृचमसे ऽवनौयमानासु ।६। आ धेनव
इत्यायतीपु सर्वामुक्ता प्रणवेनावस्यति ।७। अध्वर्यवैषीरपा इत्याध्वर्युं
पृच्छति ।८। उतेव नम्रमुरिति प्रथारह ।९। प्रत्युक्तो निगर्द तास्व-
ध्वर्यवाधावेन्द्राय भोममूर्जस्वन्नं पयस्वन्तं मधुमन्तं वृष्टिधनिं वसुमते
रुद्रवत आदित्यवत ऋशुमते विभुमते वाजवते वृहस्पतिमते विश्व-
देव्यावते ।

यस्य पीत्वा मद इन्द्रो वृत्राणि जह्वनत् ।

प्र स जन्यानि तारिप ॥^{१०}

अन्वय इत्यध्वर्यामनूच्य ॥ * उपोत्यायाध्वर्युमन्वावयोत्तरामध्वर्या-

मनूच्य^{१२} उपोत्तमां च सक्तस्य^{१३} उत्तमया परिधाय^{१४} पर्याहृत्योपविशति । १७ । ॥७॥

प्राणं मे पाहि प्राणं मे जिव स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेत्युपांशुं
 ह्यमानमनुप्राणिति । १ । अपानं मे पाह्यपानं मे जिव स्वाहा त्वा
 सुभव सूर्यायेत्यन्तर्याममन्ववानिति । २ । उत्तरेणाहवनीयं वहिष्यव-
 मानेन सुवते । ३ । दक्षिणतो ब्रह्मा मैवावरुणयोपविश्य । ४ । ब्रह्मन्सो-
 य्यामः प्रशास्तरित्युक्तौ । ५ । आयुश्चतुष्टयो मा गात तनूपाः सान्नः स्तुत
 देवस्य सवितुः प्रमव इति जपित्वा । ६ । ओं स्तुतेति । ७ । प्रसवः सर्वेषां
 स्तोत्राणाम् । ८ । असतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योतिर्गमयान्ता-
 न्मानन्तं गमय मृत्योर्मांमृतं गमयेति यजमानः पवमानानुपसरि-
 यन् । ९ । श्वेनो ऽसि पत्वा गायत्रच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा
 संपारयास्य यज्ञस्योदृचमिति स्तुते वहिष्यवमाने । १० । सुपर्णो ऽसि
 यत्वा त्रिष्टुप्छन्दा इति माध्यन्दिने । ११ । मखामि पत्वा जगच्छन्दा
 इत्यार्भवे । १२ । समान उदर्कः । १३ । उपहृता देवा अस्य सोमस्य
 पवमानस्य विचक्षणस्य भव उप मां देवा ह्यन्तामस्य सोमस्य पव-
 मानस्य विचक्षणस्य भवे मनसा त्वा भक्षयामि वाचा त्वा भक्षयामि
 प्राणेन त्वा भक्षयामि चक्षुषा त्वां भक्षयामि श्रोत्रेण त्वा भक्षयामीति
 स्तुते वहिष्यवमाने हेता । १४ । ॥८॥

आग्नेयः सवनीयः । १ । ऐन्द्राग्नेो वा । २ । ऐकादग्निना वा । ३ ।
 एकयूपेधैकादग्निनेष्वावर्तते परिव्ययणीया रशनापृथक्काच्चिल्लिः । ४ ।
 नानायूपेषु । ५ । अग्निष्टे परिव्ययणीयामुक्ता नवसु सप्तसप्ताह । ६ ।
 एकादशे ऽन्तरेण परिव्ययणीयां प्रगाथं च यान्वो नर इति च

सूक्तशेषमन्वाह । ७ । उत्तमथोपशयमनुमन्त यते । ८ । पूर्वैशुर्च्छित्तेष्व-
परिवीयमाणेषु पूर्वया परिदध्यात् । ९ । मन्तानार्थो वार्धर्धेनैव काञ्चेत्
। १० । ममानजातीया अनुममियात् । ११ । यथोत्तमे तथोहेन
। १२ । पशुदेवतामावाह्य वनस्पति च ।^{१३} इन्द्रं वसुमन्तमावहेन्द्रं
रुद्रवन्तमावहेन्द्रमादित्यवन्तमृभुमन्तं विभुमन्तं वाजवन्तं वृहस्पति-
मन्तं विश्वदेव्यावन्तमावहेति सवनदेवताः ।^{१४} नान्येषु निगम-
स्थानेषु^{१५} निगच्छन्ति । १४ । सूक्तवाके वा ।^{१६} अध्वर्युं संमृश्य
प्रवरान्गुर्येण प्रवृताङ्गती जुहोति ।^{१७} जुष्टो वाचो भूयामं जुष्टो
वाचस्पतेदवि वाग्यत्ते वाचो मधुमत्तमं तस्मिन्नो अद्य धात्साहा
सरस्वत्या इति पूर्वाम् ।^{१८} तृष्णीमुत्तराम् ।^{१९} ॥ ८ ॥

अग्ने नयेति तिस्रो भुवो यज्ञस्य प्र वः शुक्राय प्र कारव
इत्याग्नेयस्य । १ । आ नो दिवो वृहतः पर्वतादा सरस्वतीं देवयन्तः
सरस्वत्यभि नः पावी रवी कन्या प्र चोदधेमा जुझाना इति
मारस्वतस्य । २ । त्वं सोम प्र चिकितस्त्वमिमा ओषधीः सोमो धेनु
या ते धामानि दिव्यपारुहं युत्सु या ते धामानि हविरेपेति मौम्यस्य
। ३ । पूषेमा आशा. प्रपये पयां पयस्पयः शुक्रं ते यान्ते पूषन्पूषा
सुवन्धुरिति पौष्णस्य । ४ । आ दैव्या वेधमं वृहस्पतिः ममजयस्य हि
शुचिः स सुपुभा स षड्कता स आ नो योनिमिति वार्धस्पत्यस्य
। ५ । विद्ये अद्य मरुतो विश्व ऊती यं देवामो ऽवय विद्ये देवाः
शृणुत ये के च ज्ना ते हि यज्ञापु यज्ञियाम ऊमाः स्त्रीर्णे वार्ध-
पीति वैश्वदेवस्य । ६ । इन्द्रं नर इन्द्रो राजेन्द्र चक्रमुरु न आ नो
विद्याभिहृतिभिः मजोषा आ ते शुष्यो वृषभ इत्येन्द्रस्य । ७ । गोम-

मनूच्य^{१२} उपोत्तमां च सुक्तस्य^{१३} उत्तमया परिधाय^{१४} पर्यावृ-
त्त्योपविशति । १७^{१५} ॥७॥

प्राणं मे पाहि प्राणं मे जिव स्वहा त्वा सुभव सूर्यायेत्युपांशुं
ह्यमानमनुप्राणिति । १। अपानं मे पाह्यपानं मे जिव स्वहा त्वा
सुभव सूर्यायेत्यन्तर्याममन्वानिति । २। उत्तरेणाहवनीयं वहिष्यव-
मानेन सुवते । ३। दक्षिणतो ब्रह्मा मैत्रावरुणयोपविश्य । ४। ब्रह्मन्स्तो-
य्यामः प्रशास्तरित्युक्तौ । ५। आयुष्यत्य षट्चो मा गात तनूपाः साम्नः स्तुत
देवस्य सवितुः प्रसव इति जपित्वा । ६। ओं स्तुतेति । ७। प्रसवः सर्वेषां
स्तोत्राणाम् । ८। असतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योतिर्गमयान्ता-
न्मानन्तं गमय मृत्योर्मांमृतं गमयेति यजमानः पवमानानुपसरि-
ष्यन् । ९। श्वेनो ऽसि पत्वा गायत्रच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा
संपारयास्य यज्ञस्योदृचमिति स्तुते वहिष्यवमाने । १०। सुपर्णो ऽसि
पत्वा त्रिष्टुप्छन्दा इति माध्यन्दिने । ११। सखामि पत्वा जगच्छन्दा
इत्यारभवे । १२। समान उदर्कः । १३। उपहता देवा अस्य सोमस्य
पवमानस्य विचक्षणस्य भव उप मां देवा ह्यन्तामस्य सोमस्य पव-
मानस्य विचक्षणस्य भवे मनसा त्वा भक्षयामि वाचा त्वा भक्षयामि
प्राणेन त्वा भक्षयामि चक्षुषा त्वा भक्षयामि श्रोत्रेण त्वा भक्षयामीति
स्तुते वहिष्यवमाने हेता । १४। ॥८॥

आग्नेयः सवनीयः । १। ऐन्द्राग्नेो वा । २। ऐकादग्निना वा । ३।
कथूपेध्वैकादग्निनेध्वावर्तते परिव्ययणीया रशनापृथक्तात्रिस्त्रिः । ४।
ानायूपेषु । ५। अग्निष्ठे परिव्ययणीयासुक्ता नवसु सप्तसप्ताह । ६।
कादग्ने ऽन्तरेण परिव्ययणीयां प्रगाथं च यान्वो नर इति च

सुक्तशेषमन्वाह । ७। उत्तमथोपशयमनुमन्तयते । ८। पूर्वेद्युश्चि तेष्व-
 परिवीयमाणेषु पूर्वया परिदध्यात् । ९। संतानार्थो वार्धर्चनेव काञ्चेत्
 । १०। ममानजातीया अनुममियात् । ११। यथोत्तमे तथोहेन
 । १२। पशुदेवतामावाह्य वनस्पतिं च ।^{१३} इन्द्रं वसुमन्तमावहेन्द्रं
 रुद्रवन्तमावहेन्द्रमादित्यवन्तमृभुमन्तं विभुमन्तं वाजवन्तं बृहस्पति-
 मन्तं विश्वदेव्यावन्तमावहेति सवनदेवताः ।^{१४} नान्येषु निगम-
 स्थानेषु^{१५} निगच्छन्ति । १४। सुक्तवाके वा ।^{१६} अध्वर्युं संमृग्य
 प्रवरानुर्व्येण प्रवताज्जती जुहेति ।^{१७} जुष्टो वाचो भृयासं जुष्टो
 वावस्पतेदवि वाग्यन्ते वाचो मधुमत्तमं तन्निबो अथ धात्वाद्वा
 सरस्वत्या इति पूर्वाम् ।^{१८} ढष्णीमुत्तराम् ।^{१९} ॥८॥

अग्ने नयेति तिस्रो भुवो यजस्य प्र वः शुक्राय प्र कारव
 इत्याग्नेयस्य । १। आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वतीं देवयन्तः
 सरस्वत्यभि नः पावी रवी कन्या प्र चोदसेमा जुहाना इति
 सारस्वतस्य । २। त्वं मोम प्र चिकितस्त्वमिमा श्रोषधीः सोमो धेनुं
 या ते धामानि दिव्यपासुं युत्सु या ते धामानि हविरेषेति सौम्यस्य
 । ३। पूषेमा आशा. प्रपथे पथां पथस्यथः शुक्रं ते यास्ते पूषन्पूषा
 सुमन्धुरिति पौष्णस्य । ४। आ दैत्या वेधसं बृहस्पतिः ममजयस्य हि
 शुचिः स सुष्टुभा स षड्कता म आ नो योनिमिति बार्हस्पत्यस्य
 । ५। विये अद्य मरुतो विये जती यं देवामो ऽवय विये देवाः
 गृणुत ये के च ज्मा ते हि यज्ञेषु यज्ञियास जमाः स्त्रीर्णं बार्ह-
 यीति वैश्वदेवस्य । ६। इन्द्रं नर इन्द्रो राजेन्द्रं चक्रमुसं न आ नो
 विश्वाभिहृतिभिः सजोषा आ ते शुग्यो वृषभ इत्येन्द्रस्य । ७। गोम-

दश्यावद्भूये नरः शुची वो ऽरा इवेद्या वः शर्म यूयमस्मानिति मारु-
 तस्य । ८ । उभा वामा वृत्रहणा ता योधितं शुचिं नु गौर्भिर्विप्रः प्र
 चर्षणिभ्य इत्यैन्द्राग्नस्य । ९ । आ नो देवः सविता त्रायमाण आ देवो
 यातु सविता यन्तैर्वाममद्य ये ते पन्था अस्मभ्यं तद्विव इति सावि-
 त्स्य । १० । अस्तभ्नाद् द्यां तत्त्वा याम्यव ते हेल एवा वन्दस्वेमां
 धियं शिवमाणस्योदुत्तमं वरुणेति वारुणस्य । ११ । इत्यैकादश्या-
 नाम् । १२ । ये चैवंदेवताः पशवः । १३ । ॥ १० ॥

इन्द्रा नु पूषणेत्यैन्द्रापौष्णस्य । १ । सोमापूषणिति सोमापौष्णस्य
 । २ । सं वां कर्मणेत्यैन्द्रावैष्णवस्य । ३ । नामत्याभ्यामित्याश्विनस्य । ४ ।
 विष्णोर्नु कमिति वैष्णवस्य । ५ । रात्रीति रात्र्याः । ६ । भृरिं द्वे इति
 द्यावापृथिवीयस्य । ७ । जनीयन्त इति तिस्रः स वावृधे दिव्यं सपुणं
 यस्य व्रतं पशवो चन्ति सर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठन्त आपः ।

यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं मरुस्वन्तमवसे ऊवेम ॥

इति सारस्वतः । ८ । य इमा विश्वा भुवमानीति वैश्वकर्मणस्य चतुर्थी
 परिहाय । ९ । आ ते पितरिति रौद्रस्य । १० । अहं रुद्रेभिर्भिति
 वाग्देवत्यस्य । ११ । तिस्रस्त्रिस्रः पूर्वाः पुरोनुवाक्या वपायाः पुरो-
 लाशस्य पशोस्त्रिस्रस्त्रिस्र उत्तरा याज्याः । १२ । नैके पशुपुरोलाशं
 सवनीयस्य । १३ । कर्म तु न्यायः । १४ । सावित्रवाग्दवच्यौ चोपांशु । १५ ।
 आवर्तते पशुगणे मनोता । १६ । परिव्ययणीयादिवपान्तं प्रातःसवने
 पशुकर्म कृत्वा निष्क्रम्य तथैवोपस्पृश्या चालले । १७ । ॥ १२ ॥

धिष्ठानुपम्याय मदः प्रमर्षन्ति । १ । अग्रेण हविर्धाने तिष्ठन्त-
 स्तंतमीचमाणाः । २ । संरालसि कृशानो रौद्रेणानीकेन पाहि मा अग्ने

पिष्टहि मा नमस्ते अमु मा मा हिंसीरित्याहवनीयम् । १ । रौद्रा-
 दिहृदकं । ४ । अनुदकौ वा । ५ । अपिनेो ऽसि दुवस्वानिति मथि-
 त्वानुपहतम् । ६ । परिषद्यो ऽसि पवमान इत्यास्तवम् । ७ । प्रतक्वामि
 नभस्वानिति चाल्वालम् । ८ । कंव्यो ऽसि हव्यवृदन इति शामित्रम्
 । ९ । ममुद्गो ऽसि विश्वभग इत्युत्करम् । १० । दक्षिणावृत्तो विभृग्मि
 प्रवाहण इत्याग्नीध्रम् । ११ । प्रपत्यमानाः सदस्योपर्यभिष्टुगन्ति दिव-
 स्पृष्ठममि मा मा संतासीरिति । १२ । ष्वतस्य द्वारौ मा मा संताप्त-
 मिति द्वार्यो मंष्टुग्य^{१३} । उत्तरेणाग्नीधीयं धिष्ण्यं गच्छन्ति ये प्रत्यज्ञो
 धिष्ण्यग्निक्रामन्ति । १४ । मलिस्तुचो ऽसि सगर इत्याभादमच्छा-
 वाकस्य । १५ । वक्रिरमि हव्यवाहन इति होतुर्धिष्ण्यम् । १६ । शान्तो
 ऽसि प्रचेता इति मैत्रावरुणस्य । १७ । तुष्यो ऽसि विश्ववेदा इति
 ब्राह्मणाच्छंसिनः । १८ । उज्जिगमि कविरमौति पोतुः । १९ । श्वस्तु-
 रमि दुवस्वानिति नेष्टुः । २० । अंवारिगमि वभारिरित्यष्वावाकस्य
 । २१ । श्वन्ध्युरमि मार्जालीय इत्यवेद्य मार्जालीयम् । २२ । श्वन्ध्यु-
 रम्युपमद्य इति ब्रह्ममदगम् । २३ । ष्वतधामामि स्वर्ज्यातिरिक्तौ-
 दुम्बरीम् । २४ । ममुद्गो ऽसि विश्वयचा इति मदो ऽनुषीच्य । २५ ।
 अजो ऽयेकपादिति शालामुखीयम् । २६ । अहिगमि युष्टय इति
 प्राजहितम् । २७ । अन्नदाम्यन्नपनिरिति प्रतयपणम् । २८ । ॥ १९ ॥

अग्नयः मगराः मगरा न्य मगरेण गाघ्रा गौद्रेणाग्नौकेन पात
 माग्नयः पिष्टत मा नमो वो अमु मा मा हिंसिष्टमि मर्वाण् । १ ।
 अध्वनो अधिपतिरमि स्वस्ति नो ऽद्याग्निन्देऽयाने पथि ऋादि-
 त्यादित्यमुपम्याथ^२ मैत्रावरुणप्रगृतय उदद्यो ऽष्वावाकं पन्दिषाय

पूर्वया द्वारा सदः प्रसर्पन्ति ।^३ विश्वे देवा अनु मा प्रसर्पन्तेऽत्र
 त्रिधातु शरणं यत इन्द्र भयामहे सदसस्पतिमद्भुतमिति जपन्तो^४
 ऽग्नेणोत्तरेण सर्वान्धिष्णान्गच्छन्ति ।^५ दक्षिणधिष्णोदक्षिणधिष्ण्यः
 पूर्वा^६ गत्वा स्वस्यस्वस्य धिष्णस्य पश्यादुपविशन्ति ।^७ उत्तरेण
 सदो गत्वा ब्रह्मापरया द्वारा सदः प्रपद्य दक्षिणेन मैत्रावरुणं गत्वा
 यथामनमास्ते ।^८ नामंस्थिने सवने ऽपरया द्वारा नि.सर्पन्ति ।^९
 अन्तरेण हेतुर्मैत्रावरुणस्य च धिष्णावधिष्णानां दिमंस्थितमंवरः
 ।^{१०} उत्तरेण खंखं धिष्णं धिष्णवताम् ।^{११} पश्यार्धेनाग्नीध्रीय-
 स्योदञ्चः ।^{१२} मार्जालीयस्य वा दक्षिणा ।^{१३} अद्यावर्तमानाय
 प्रत्यायन्ति ।^{१४} ऊर्ध्वं प्रातःसवनात्मसलोपम्यानप्रभृतिना प्रस-
 र्पन्ति ।^{१५} आदित्योपम्यानं रात्रिपर्यायेष्वाश्विने च न विद्यते
 न विद्यते ।^{१६} ॥१३॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे षष्ठो ऽध्यायः समाप्तः ।

श्रीम् ।

प्रष्ट्यपुरोलाश्रीं सवनीयैश्चरन्ति । १ । धानावन्तमिति पुरोनुवाक्या
 । २ । होता यच्चदिन्द्रं हरिवां इत्यनुमवनं प्रैषो यथाममास्वातम् । ३ ।
 यथामवनं वितारयति । ४ । तेनैव यजत्युद्धृत्य होतायत्वं होतर्दजं च
 । ५ । अग्ने जुषस्व नो हविरिति स्मिष्टकतः पुरोनुवाक्या । ६ । होता
 यच्चदिन्द्रं पुरोलाशानामित्यनुमवनं प्रैषः । ७ । हविरग्ने वीहीति च
 याज्या । ८ ॥ १ ॥

ऐन्द्रवायवमैवावरुणावाश्विनश्च द्विदेवत्याः । १ । वायना साहि
 दंतेन्द्रवायू इम इत्यैन्द्रवायवस्य पुरोनुवाक्ये । २ । होता यच्चद्वायुं
 होता यच्चदिन्द्रवायू इति प्रैषो । ३ । अग्रं पिव शतेना न इति याज्ये
 । ४ । अग्रं वां मिवावरुणेति मैत्रावरुणस्य पुरोनुवाक्या । ५ । होता
 यच्चमिवावरुणेति प्रैषः । ६ । गृणाना जमदग्निनेति याज्या । ७ ।
 प्रावर्युजेत्याश्विनस्य पुरोनुवाक्या । ८ । होता यच्चदश्विनेति प्रैषः । ९ ।
 वावरुधनेति याज्या । १० । अनवानं द्विदेवत्यानां पुरोनुवाक्या
 प्रैषांस्यात् । ११ । तथा यजति । १२ । ऐन्द्रवायवस्य नानाप्रणवे
 पुरोनुवाक्ये । १३ । याज्ये नानावषट्कारे । १४ । सक्तपुरस्ताज्जपो
 घेयजामहो ऽनुमन्तणश्च । १५ ॥ २ ॥

एतु वसुः पुष्टवसुरित्यैन्द्रवायवं प्रतिगृह्योरौ दक्षिणे निधायान-
 पिधानमनवेक्ष्यं च द्विदेवत्यानामा श्रेयस्यावनयनात् । १ । एतु

पूर्वथा द्वारा सदः प्रसर्पन्ति ।^३ विश्वे देवा अनु मा प्रसर्पन्तेऽत्र
 त्रिधातु शरणं यत इन्द्र भयामहे सदसस्यतिमद्भुतमिति जपन्तो^४
 ऽयेणोत्तरेण सर्वान्धिष्णान्गच्छन्ति ।^५ दक्षिणधिष्णोदक्षिणधिष्ण
 पूर्वा^६ गत्वा स्वस्यस्य धिष्णस्य पथादुपविशति ।^७ उत्तरेण
 सदो गत्वा ब्रह्मापरया द्वारा सदः प्रपद्य दक्षिणेन मैत्रावरुणं गत्वा
 यथासनमासौ ।^८ नामस्यिने सवने ऽपरया द्वारा नि.सर्पन्ति ।^९
 अन्तरेण हेतुर्मैत्रावरुणस्य च धिष्णावधिष्णानां विमस्यितमवर
 ।^{१०} उत्तरेण स्वस्य धिष्ण्य धिष्णरवताम् ।^{११} पथार्धेनाग्नीध्रीय-
 स्योदञ्च ।^{१२} मार्जालीयस्य वा दक्षिणा ।^{१३} अद्यावर्तमानाश्च
 प्रत्यायन्ति ।^{१४} ऊर्ध्वं प्राण सवनात्समस्योपाद्यानप्रभृतिना प्रस-
 र्पन्ति ।^{१५} आदित्योपस्यान रात्रिपर्यायेष्वश्विने च न विद्यते
 न विद्यते ।^{१६} ॥१३॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे षष्ठो ऽध्यायः समाप्तः ।

श्रीम् ।

प्रसृप्य पुरोलाशैः सवनौयैश्चरन्ति । १ । धानावन्तमिति पुरोनुवाक्या
 ११ । होता यत्तद्विद्धं हरिर्वा इत्यनुसवनं प्रैषो यथाममाम्नातम् । १२ ।
 यथामवनं वितारयति । १३ । तेनैव यजत्युद्धृत्य होतायत्वं होतर्दजं च
 १४ । अग्ने जुषस्व नो हविरिति स्वियुक्तः पुरोनुवाक्या । १५ । होता
 यत्तदग्निं पुरोलाशानामित्यनुसवनं प्रैषः । १६ । हविरग्ने वीहीति च
 याज्या । १७ ॥ १ ॥

ऐन्द्रवायवमैत्रावरुणावाश्विनश्च द्विदेवत्याः । १ । वायना याहि
 दर्शतेन्द्रवायू इम इत्यैन्द्रवायवस्य पुरोनुवाक्ये । २ । होता यत्तद्वायुं
 होता यत्तद्विन्द्रवायू इति प्रैषो । ३ । अयं पिय शतेना न इति याज्ये
 । ४ । अयं वां मित्रावरुणेति मैत्रावरुणस्य पुरोनुवाक्या । ५ । होता
 यत्तन्मित्रावरुणेति प्रैषः । ६ । गृणाना जमदग्निनेति याज्या । ७ ।
 प्रानर्द्युजेत्याश्विनस्य पुरोनुवाक्या । ८ । होता यत्तदश्विनेति प्रैषः । ९ ।
 वावधानेति याज्या । १० । अनवानं द्विदेवत्यानां पुरोनुवाक्या
 प्रैषांश्चाह । ११ । तथा यजति । १२ । ऐन्द्रवायवस्य नामाप्रणवे
 पुरोनुवाक्ये । १३ । याज्ये नानावपङ्कारे । १४ । मष्टपुग्न्ताज्जपो
 येयज्ञागहो ऽनुमन्त्रणश्च । १५ ॥ २ ॥

एतु वसुः पुरुवसुरित्यैन्द्रवायव प्रतिगृह्णोरो दक्षिणे निधादान-
 पिधानमनवेक्षणं च द्विदेवत्यानामा ज्ञेयस्यावगयनात् । १ । एतु

वमत्रिददसरिति मैत्रावरुणं प्रतिगृह्य दक्षिणेनैन्द्रवायवं दत्त्वा दक्षिणतः
 पश्यान्निदधाति ।२। ऐतु वसुः संयद्वसुरित्याश्विनं प्रतिगृह्य दक्षिणेन
 पूर्वैर्वा दत्त्वात्तरत.पश्यान्निदधाति ।३। मोमच्याग्ने वीहीत्यनुवपद्धारः
 सर्वेषु मोमयाज्यासु द्विदेवत्यतृयाजान्परिहाष्यादित्यदृष्टमावित्रदक्षौ
 पात्रीवतं च ४। उपगंशु वा पात्रीवतस्य ।५। ॥३॥

उन्नीयमानेभ्य इत्युक्तं आ त्वा वहन्तु धरय इत्युन्नीयमानस्यमम्
 ।१। होता यजद्विन्द्रं प्रातः प्रातःभावस्येति द्वैपः ।२। इदं ते मोमं
 मध्विति यजति ।३। नृचवमं त्वा नृचवाः प्रतीच इति होत्रचममं
 प्रतीच्य^४ वयोधमं त्वा वयोधाः प्रतिगृह्णामीति प्रतिगृह्णीरः संपर्श-
 यति द्विदेवत्यांश्च ।४। पुनरुन्नीतानां होत्रका यजन्ति ।५। मित्रं
 वयमिति मैत्रावरुणः ।६। इन्द्र त्वा वृषभमिति घ्राह्यणाचमनी
 ।७। मस्तो यस्येति षोता ।८। अग्ने पत्नीरिति नेष्टा ।९। उवा-
 चायेत्याग्नीध्रः ।१०। अयालग्नीदित्युक्ते ऽयालित्याग्नीध्रः ।११। स
 भूमकर्षो नः मोमं पायथिय्यतीति होता ।१२। मोमं भवयिय्यन्तो
 याजिकैर्नामधेयैरमा उपकृत्यस्येति कर्तारो ऽन्योऽन्यग्निनुपहवमिच्छन्ते
 ।१३। वपद्गता प्रथमो भवयति ।१४। प्रतिभक्षितं द्विदेवत्यशेषं
 नाराशंसवतां च यहाणो होत्रचमसे ऽवनयति ऊते त्वा भवितम-
 वनयाम्यूर्जस्त्रन्तं देवेभ्य आरुषन्तं मध्वमिति ।१५। द्विरैन्द्रवायव-
 शेषस्यावनयनं तत्राभ्यावर्तते मन्त्रः ।१६। अनवसर्जनं च द्विदेव-
 त्यानामा शेषस्यावनयनात् ।१७। ॥४॥

इह वसुः पुह्वसुरित्यैन्द्रवायवमध्वर्यवे ऋग्लोपहृतौ वायुरिन्द्र-
 वायू सह प्राणेन सह वर्चसा तयोरहसुपहृतः सह प्राणेन सह वर्च-

सेति भक्षयित्वा प्रयद्दणमन्त्रेण पुनः प्रगृह्य भक्षमन्त्रेण पुनर्भक्षयति
 ।१। इह वसुर्विददसुरिति मैत्रावरुणं प्रगृह्य ।२। उपहृतौ मित्रा-
 वरुणौ सह चक्षुषा सह वर्चसा तयोरहमुपहृतः सह चक्षुषा सह
 वर्चसेति भक्षयित्वा ।३। आश्विनं प्रदक्षिणं शिरः पर्याहृत्यावेक्ष्य
 प्रतिपर्याहृत्यावेक्ष्य ।४। इह वसुः संयदसुरित्याश्विनं प्रगृह्य ।५।
 उपहृतौ देवावश्विनौ सह श्रोत्रेण सह वर्चसा तयोरहमुपहृतः सह
 श्रोत्रेण सह वर्चसेति भक्षयित्वा ।६। उपस्पृश्यामसुपहृतयते ।७।
 उपोद्यच्छन्ति चमसान् ।८। हाहचमसमन्वारभते ।९। असंस्पर्शनं
 सर्वत्राज्यलेपेन शोमस्य ।१०। उपहृत्य प्रस्थिताभक्षयन्ति ।११। तेजसे
 त्वा ब्रह्मवर्चसाय भक्षयामीति भक्षमन्त्रः प्रातःसवने ।१२। श्रौजसे
 त्वेन्द्रियाय भक्षयामीति माध्यन्दिने ।१३। प्रजायै त्वा पुष्टौ भक्ष-
 यामीति तृतीयसवने ।१४। शं नो भव इद इत्युगोऽभिमर्शनौ
 भक्षयित्वा ।१५। सव्ये पाणौ चमसान्कृत्वा दक्षिणेनाप्याययन्ति
 ।१६। आ प्यायस्व ससेतु त इत्याप्यायनी प्रातःसवने ।१७। सं ते
 पर्यासीत्युत्तरयोः ।१८। प्रस्थितानाप्याययन्ति ।१९। आज्ये मरुत्व-
 तीये च ।२०। आज्यप्रउगयोर्नाराशंसो निष्केवन्धमरुत्वतीययो-
 र्वैश्वदेवे च ।२१। देवो ऽसि नराशंसो यत्ते मेधः स्वर्ज्योतिस्तस्य त
 ऊमैः पिष्टमिर्भवितस्योपहृतस्योपहृतो भक्षयामीति भक्षमन्त्रः प्रा-
 तःसवने नाराशंसानाम् ।२२। ऊर्वैरिति माध्यन्दिने विकारः ।२३।
 कावैरिति तृतीयसवने ।२४। ॥५॥

अध्यावाक सीदेत्युक्तौ * ऽद्येण मद उत्तरेण स्मृतिमुपविश्य^२

* Coma अथवा अध्यावाक । एतावतु मधिकारार्थम् ।

पुरोलाशं प्रतिगृह्णाच्छावाक वदस्वेत्युक्ते^१ ऽच्छा वो अग्निमवम इति
 तिस्त्रो ऽन्वाह ।^२ । प्रणवाग्निगदम् ।^३ । यजमान हेतरध्वर्यो ऽग्नी-
 द्रह्मणोतर्नेष्टुतोपवक्ररिषेपयध्वमूर्जोर्जयध्वं नि वो जामयो जिहतां
 न्यजामयो नि सपत्ना यामनि बाधितासे जेपयाभीत्वरीं जेपया-
 भीत्वर्याः श्वद इन्द्रः गृणवदो अग्निः प्रत्यायेन्द्राग्निभ्यां सोमं
 वोचतोपो अस्मान्ब्राह्मणान्ब्राह्मणा ज्यध्वमिति ।^४ । उपह्वमयं
 ब्राह्मण इच्छते ऽच्छावाको वैत्यध्वर्युराह तं हेतोरुपह्वयस्वेति ।^५ ।
 तं हेतोपह्वयते ।^६ । प्रयेता वामा सूक्तायं सुचन्यजमानो अय-
 भौदुत प्रतिष्टोतोपवक्र उत नो गाव उपह्वता उत्तोपह्वन इत्युप-
 ह्वास्वमानः ।^७ । उत नो गाव उपह्वता इत्यातो ऽनुपह्वास्वमानः
 ।^८ । अनुपह्वतो ऽच्छावाको निवर्तध्वमिति सूक्तस्य यावच्छ्रुया-
 त्तावदनुद्रवेत् ।^९ । हेता वा प्रतिकामिनमच्छावाकं प्रत्युपह्वय
 ।^{१०} । ॥६॥

उन्नीयमानयेत्युक्तः प्रत्यसौ पिपीषत इत्यच्छावाकः सूक्तमन्वाह
 ।१। प्रातर्यावभिरिति यजति ।२। भक्षिताप्यायितं चमसमध्वर्यवे
 प्रदाय दनिष्णादृदपरया द्वारा सदः प्रपद्य स्वस्य धिष्टस्य पश्चा-
 दुपविश्य पुरोलाशं प्राप्नोति ।३। पूर्वः प्रसृप्तश्वेदच्छावाकीयां
 कुर्यात्स्वेन विमथितसंचरेण निष्कन्याच्छावाकस्य बहिष्कर्म कृत्वा
 स्वकर्म कुरुते ।४। स्वे तु हेता धिण्ये ।५। विकन्यो हेतवकाणां
 याज्यासु ।६। प्रातःसवने^७ ऽनवानन्तो यजन्यध्वर्यवो वा ।७। अत्र^८
 प्रतयन्ति ।^९ । अर्धं चौपासनेभ्यः ।^{१०} । ॥७॥

अयतुंयाजैश्चरन्ति ।१। हेता यच्चदिन्द्रं हेतादित्यृतुप्रैवैरजशं

प्रेष्यति । १। तथा यजति । २। येन प्रेष्यति सा याज्योद्धृत्य
 होतायवमभौयजं च । ४। मैधातिथ्यो वेन्द्र सोमं पिब चतुनेति
 । ५। योयः प्रैषान्ते श्रूयते सस यजति । ६। होतरेतद्यजेद्यध्वर्युराह
 । ७। गृहपतिय । ८। तयोर्यजति । ९। ययावपद्धृतं भवत्यन्ति । १०।
 द्विरन्ततो होता । ११। स्निग्धेदिवै जिघेदच द्विदेवयेषु चेति
 । १२। ॥ ८ ॥

आज्यं शंसिष्यन्पिता मातरिश्वाच्छिद्रा पदोऽग्निगमोयानुतवि-
 पत्सोमेर नीयवित्रीयाणि नेपद्गृहस्पतिरुक्क्यामदानि शंसिपदिति
 जपित्वा शोभावेत् इत्याहावः शस्त्रादौ प्रात मवने तेनाहयोपांगु
 त्त्वर्णीशंसम् । १। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्यग्नायेन्द्रो ज्योतिर्ज्योति-
 रिन्द्र इत्यवभाय सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इत्यवभाय पश्चो ऽवस्य-
 न्पुरोरुक्वम् । २। अग्निर्देवेद्भुः । अग्निर्भन्विद्भुः । अग्निः सुममित् ।
 होता देववृतः । होता मनुवृतः । प्रणौर्यज्ञानाम् । रथीरध्वरा-
 णाम् । अन्वृता होता । त्वर्णिहंयवाट् । आ देवो देवाश्चतत् ।
 यवदग्निर्देवो देवान् । सो अध्वरा करति जातवेदोर् प्र यो देवा-
 येत्याज्यम् । ३। तस्य प्रथममर्धचे पश्चो ऽनवानम् । ४। मरुत्वतौय-
 वैश्वदेवयोश्च । ५। सुक्लद्वेष शस्त्राहयोत्तमया परिधायोपयत्रोथे
 जपति भा विभा उपाः स्वर्ज्योतिः श्लोकाय त्वोर्यमवाचीति । ६।
 उश्यगा इत्यध्वर्युराह मवोम् शस्त्रयाज्याम् । ७। अग्न इन्द्रयेति
 यजति । ८। ॥ ९ ॥

आज्ये संस्यिते म्बुवते । १। भोववतां शस्त्राणामेवेति प्रारो-
 त्तमात्प्रतीहारादूर्ध्वमाश्रय संसन्ति । २। प्रउगे ऽन्तरेण नाधुष्पन्द-

दनन्तरः प्रगायस्तस्माद्ूर्ध्वं पञ्चमं मध्यन्दिने । ७। उच्यमुखात्सर्वेषां
 रात्रौ । ८। यदाध्वर्युराह प्रशासाः प्रसुहीत्यां सर्पतेति प्रशास्त आह । ९।
 दक्षिणावृत्तो ऽपरया द्वारा निःसर्पन्त्युत्तरेणौदुम्बरीं दक्षिणेन ब्रह्मा
 । १० । अग्रेण शालामुदच्च । ११ । माध्यन्दिनाय सवनाय ययानिः-
 सृष्टं प्रसृष्य ययासतमुपविशन्ति । १२ । ॥ १४ ॥

आदौ माध्यन्दिनस्य सवनस्य राजानमभिपुण्वन्ति । १। यावस्तु-
 त्पूर्वया द्वारा हविर्धाने प्रपद्योत्तरस्य हविर्धानस्य दक्षिणं चक्रमग्रेण
 दक्षिणा तिष्ठन्सोमोपनहनेन सुखं परिवेष्य यावधोषं श्रुत्वासंप्रेषितो
 ऽभिष्टौत्यमंतन्वन्नर्धर्चशो ऽनवानं वा । २। अभि त्वा देव सवितर्युञ्जते
 मन उत युञ्जते धिय आ तू न इन्द्र जुमन्तमा नो भर दक्षिणेनोप
 क्रमस्वा भर । ३। आ यायस्व समेतु त इत्याष्यायितवतीनां तिसृणां
 प्रथमामभिष्टुत्यार्बुदस्य द्वे । ४। द्वितीयामभिष्टुत्यार्बुदस्य द्वे । ५। तृती-
 यामभिष्टुत्यार्बुदस्यैकाम् । ६। सृजन्ति त्वा दश क्षिप एतमु त्वं दश
 क्षिप एतं सृजन्ति मर्जामिति सृष्टवतीरभिष्टुत्या । ७। आ कलशा अनुपता
 कलशेषु धावति परि प्र सोम ते रस इति कलशवतीरभिष्टुत्य
 । ८। आथायितवतीप्रमृत्येवं विहृता द्वितौयो ऽपि सवः । षष्ठीप्रमृ-
 तयः पञ्चार्बुदस्य । ९। एवं विहृतस्तृतीयो ऽपि सवः । तिस्रो ऽर्बुद-
 स्यैकादशीप्रमृतयः । १०। यस्मिन्सवे वृहच्छब्दं कुर्युर्हृददन्तौति
 तत्र । ११। षष्ठीं प्रथमे । १२। वितते पवित्रे पवित्रं त इति द्वे
¹³ वि यत्पवित्रमित्येका । १३। प्रास्य धाराः प्र धारा अस्य प्र ते
 धारा इति प्रवरन्तीषु धारासु । १४। यद्देषु गृह्यमाणेषु याः काम-
 येत पावमानीनाम् । १५। इन्द्रायेन्द्रो महत्त्वत इति तिस्रो निय-

च्छति । १६^{१७} । उत्तमे यद्दे गृहीते ऽर्बुदस्योत्तमया परिधायादा-
योष्णीपमुत्सृज्यते । १७^{१८} । सत्ताहीनानां तन्धे ऽहनि । १८ । अर्बुदं
वा शुद्धमभिष्टुयात् । १८^{१९} । ॥ १५ ॥

माध्यन्दिनेन स्तुते पवमानेन दधिघर्मेण चरन्ति यदि प्रवर्ग्य-
वान् । १ । होतवदस्वेत्युक्तं उत्तिष्ठताव पश्यतेति प्रथमामभिष्टौति
। २ । आतं हविरित्युक्ते द्वितीयां सूक्तस्य । ३ । दधिघर्मस्य यजेत्युक्त-
स्तृतीयया यजति । ४ । अनवानमेकैकां सप्रणवामभिष्टौति । ५ ।
तथा यजति । ६ । दधिघर्मस्याग्ने वीहीत्यनुवपङ्कारः । ७ ।

मयि त्वदिन्द्रियं वृहन्मयि दक्षो मयि क्रतुः ।

घर्मस्त्रिशुग्विरोचत आकृत्या मनसा सह ।

विराजा ज्योतिषा सह तस्य दोहमशीमहि ।

इति भवमन्त्रः । ८ । पशुपुरोलाशेन चरित्वातः पुरोलाशैः सवनी-
यैश्चरन्ति । ९ । ॥ १६ ॥

माध्यन्दिनस्य सवनस्येति पुरोनुवाक्या । १ । माध्यन्दिने सवन
इति स्विष्टकृतः । २ । असावि देवमित्युन्नीयमानसूक्तम् । ३ । होता
यवदिन्द्रं माध्यन्दिनस्य सवनस्येति प्रैषः । ४ । पिवा सोममभि
यमुयेति यजति । ५ । द्वितीया मैत्रावरुणस्य । ६ । तृतीया ब्राह्मणा-
च्छंसिनः । ७ । अर्वाङ्गेहीति पोतुः । ८ । तवायं सोम इति नेष्टुः
। ९ । इन्द्राय सोमाः प्रदिबो विदाना इत्यच्छावाकस्य । १० । आ-
पूर्णे अस्वेत्याग्नीध्रस्य । ११ । न द्विदेवत्यर्तुयाजा उत्तरयोः सवनयोः
। १२ । न बहिष्कर्माच्छावाकस्य । १३ । समानमन्यत्प्रातःसवनेन
। १४ । इलामुपह्वय प्रक्षितान्भञ्जयित्वा । १५ । एष दक्षिणाकालः । १६ ।

द्वादशं शतं गवां दद्यात् । १७ । एकविंशतिप्रभृति वा यथोपपा-
दम् । १८ । ॥ १७ ॥

अग्नये त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय । आयुर्दात्र
एधि मयो मह्यं प्रतिगृह्णत इति धिरप्यं प्रतिगृह्णाति । १ । रुद्राय
त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय । गौर्दात्र एधि मयो
मह्यं प्रतिगृह्णत इति गाः । २ । वृहस्पतये त्वा मह्यं वरुणो ददातु
सो ऽमृतत्वमशीय । त्वग्दात्र एधि मयो मह्यं प्रतिगृह्णत इति वासः
। ३ । यमाय त्वा मह्यं वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय । ह्यो दात्र
एधि मयो मह्यं प्रतिगृह्णत इत्येकशफम् । ४ । प्रजापतये त्वा मह्यं
वरुणो ददातु सो ऽमृतत्वमशीय । प्राणो दात्र एधि मयो मह्यं
प्रतिगृह्णत इत्यन्यत् । ५ । ओमिति वा सर्वम् । ६ । को ऽदात्कस्मा
अदादित्यनुमन्त्रयते प्राणि । ७ । उपसृगतीतरत् । ८ ।

अमद्राता मधुमतीर्देवत्रा गच्छत प्रदातारमा विगत
इति दत्त्वा जपति । ९ । ॥ १८ ॥

इन्द्राय मरुत्वत इत्युक्तः । १ । इन्द्र मरुत्व इति पुरोनुवाक्या
। २ । होता यच्चन्द्रं मरुत्वन्तमिति त्रैषः । ३ । सजोषा इन्द्र सगण
इति यजति । ४ । तं भक्षयिन्वा मरुत्वतीयं शंसति । ५ । अध्वर्या
शोभावे इ इत्याद्यावः शत्रादौ माध्यन्दिने सवने । ६ । प्रातः-
सवनिको ऽन्तःशस्त्रम् । ७ । आ त्वा रथं यथोतय इति प्रातिपर्द
हृचं शस्त्राह्वय । ८ । इदं वसो सुतमन्व इत्यनुचरं हृचं शस्त्राह्वय
। ९ । इन्द्र नेदीय एदिहीतीन्द्रनिहवं प्रगाथं शस्त्राह्वय । १० । प्र
हूनं ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यं प्रगाथं शस्त्राह्वय । ११ । अग्नि-

नित्येकी मन्त्राद्यः । १९ । न भोग कृतभिरिदिकी मन्त्राद्यः । २० ।
 विष्णुस्य इत्येकी मन्त्राद्यः । २१ । जगिष्ठा उप इति पट्कन्ताद्यः
 निविदम् । २२ । महाभक्तिमन्त्रमः प्रतिग्नः । २३ । एकया भुवनीः
 मन्त्रा विषमधेनाम् । २४ । मध्ये मगधेनाम् । २५ । एकी मन्त्रा
 रचनाम् । २६ । सुकविधवावन्ते । २७ । प्रथमे नादावः । २८ ।
 उभयोः परिच्छिद्य यतोयमने । २९ । विषतं पथ्यो निविदः संमति
 । ३० । उभयो मन्त्रः पदे । ३१ । सुकमेयं मन्त्राद्योत्तमया परि-
 धायोर्व्ययो जपिता ये साद्विद्य इति यजति । ३२ ॥ १८ ॥

रथन्तरं इह निष्केश्यस्य । १ । इहदा । २ । अग्नि ता इहगभि
 ता पूर्वोक्तय इति शोचियानुसूयी प्रगाथी रथन्तरम् । ३ । त्वानिस्तु
 इहामहे न द्विरे रथ इति इहतः । ४ । यद्वागनेति धाव्या । ५ ।
 पिषा सुकस्य रमिग इति प्रगाथो रथन्तरम् । ६ । उभयं गृह्यदिति
 इहतः । ७ । इहस्य तु वीयांतीति रथन्तरपृष्ठे । ८ । तसु दृष्टोति
 इहपृष्ठे । ९ । निगरी परिधानीयां संभेम् । १० । उभयोर्धे जपित्वा^{११}
 पिषा भोगमिन्द्र मन्दतु त्विति यजति । ११ ॥ १९ ॥

उभयभाषि । १ । रथन्तरपृष्ठे^१ यः सुक्यापूर्वः प्रगाथस्यमुद्गत्य
 इहतो योमिं संमति । २ । इहपृष्ठे रथन्तरम् । ३ । ऊर्ध्वे माम-
 प्रगाथादुत्तरस्य संगासु । ४ । एतद्योन्यसुसंभनमित्याचवते । ५ ।
 इहस्यन्तरयोरेवानुसंभेदिति ६ ग्नाद् कौपीतकिः । ६ । परिमित-
 शस्यः प्राकतो ऽग्निष्टोमसाग्नाप्रगाथमुद्गरति । ७ । शोचियायादायो
 ऽनुसूपाय धाव्याय प्रगाथाय सुक्याय निविदे परिधानीयायै च
 । ८ । अथो निविदरो वरो वा । ९ । ॥ २० ॥

वामदेवं मैत्रावरुणस्य । १ । कथा नञ्चित्रः कथा त्वं न
 ऊत्येति स्तोत्रियानुरूपौ । २ । कस्तमिन्द्रेति सामप्रगाथः । ३ । सद्यो
 ह जातः । ४ । एवा त्वाभिन्द्र वञ्चिन्नत्र । ५ । उशन्नु पु ण इति
 यजति । ६ । ॥ २२ ॥

नौधमं ब्राह्मणाच्छंसिनो रयन्तरपृष्ठे । १ । श्यैतं वृहत्पृष्ठे । २ ।
 तं वो दसं तत्त्वा यामि सुवीर्यमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ
 नौधमस्य । ३ । अभि प्र वः प्र सु श्रुतमिति श्यैतस्य । ४ । उदु त्ये
 मधुमत्तमा इति सामप्रगाथः । ५ । इन्द्रः पूर्भिदिति नौधसे । ६ ।
 असावि सोमः पुरुहतेति श्यैते । ७ । उदु ब्रह्माणीति समानम्
 । ८ । अजौपी वञ्चौति यजति । ९ । ॥ २३ ॥

कालेयमच्छावाकस्य । १ । तरोभिर्वस्तरणिरिक्षिपासतीति स्तोत्रि-
 यानुरूपौ प्रगाथौ । २ । उदिन्वस्य रिच्यत इति सामप्रगाथः । ३ ।
 भृय इद्वावृधे । ४ । इमामू पु । ५ । पिवा वर्धस्वेति यजति
 । ६ । ॥ २४ ॥

शस्त्रेषु । १ । प्रायेणाययाममात्रातम् । २ । वृहती पूर्वा ककुवा
 सतोवृहत्युत्तरा तं प्रगाथ इत्याचवते । ३ । वार्हतो वृहत्यां पूर्व-
 स्थाम् । ४ । काकुभः ककुभि । ५ । वृहतीं शस्त्रोत्तमं पादं प्रत्या-
 दायोत्तरस्थाः प्रथमेनावसाय^७ द्वितीयेन प्रणुत्य^८ तं प्रत्यादाय
 तृतीयेनावसायोत्तमेन प्रणौति ।^{१०} ६ । तास्त्रिस्तो भवन्ति वृहती
 पूर्वोत्तरे ककुभौ ।^{११} ७ । वृहद्रथन्तरयोः ।^{१२} ८ । षोडशकाणां च यज्ञेते
 पृष्ठे प्रगाथस्ये ।^{१३} ९ । सर्वत्र यज्ञायज्ञीयस्य ।^{१४} १० । इन्द्रनिहवब्राह्मण-
 स्यात्यानां च ।^{१५} ११ । अतो ऽन्यत्र वार्हतानाम् ।^{१६} १२ । वृहतीं

शस्त्रोत्तमं पादं द्विः प्रत्यादायावमायो^{१७}र्धर्चेनोत्तरस्थाः प्रणव्य^{१८} द्वितीयं
 पादं द्विः प्रत्यादायावमायोत्तमेनार्धर्चेन प्रणौति । १९^{१९} । तास्त्रिस्रो
 वृहत्याः । २०^{२०} । उत्तमं ककुभः प्रत्यादत्ते । २१^{२१} । सतोवृहत्या द्वि-
 तीयम् । २२^{२२} । तास्त्रिस्रः ककुभः । २३^{२३} । स्तोत्रियत्वादनुरूपत्वाद्वा
 ॥ २५ ॥

एतं धर्मं प्रगाथा लभन्ते । २४^{२४} । इन्द्रनिहवो स्तोत्रियः । २ ।
 घ्राह्मणस्यत्याश्च । २ । द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसायैकेन प्रणौति पङ्क्ती-
 नाम् । ३ । पञ्चस्त्रिष्टुजगतीनामक्षरपङ्क्तीनां द्विपदानां च । ४ ।
 सप्रणवो द्वितीयश्च चतुर्थश्च । ५ । याम्बु पञ्चपदास्त्रिष्टुभे प्राये जागते
 वा यव पुनःपदं स्यात्तौ तत्र समस्येन्न पदेन पुनःपदस्य विप्रयोगो
 ऽस्ति । ६ । उत्तमावपुनःपदे । ७ । द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसाय द्वाभ्यां
 प्रणौति षट्पदानां पुनःपदानाम् । ८ । द्वाभ्यामवसायापुनःपदानामै-
 केन प्रणौति द्वाभ्यामवसायैकेन । ९ । अष्टाक्षरम्बु प्रणवनीयः । १० ।
 एकेनावसाय सप्तपदानां द्वाभ्यां प्रणौति द्वाभ्यामवसाय द्वाभ्याम्
 । ११ । प्रथमेषु रात्रिपर्यायेषु गायत्राणां स्तोत्रियानुरूपाणां प्रथमा-
 न्यादानभ्यस्यन्ति । १२ । मध्यमान्मथ्येषु । १३ । उत्तमानुत्तमेषु
 । १४ । अर्धर्चशो वा प्रातःसवनम् । १५ । स्तोत्रियानुरूपांश्च प्रगा-
 थान्यरिद्वाप्य । १६ । ॥ २६ ॥

त्रिपदा गायत्री । १ । उष्णिक् । २ । पुगुष्णिक् । ३ । ककुप्
 । ४ । विराट् च पूर्वा । ५ । चतुष्पदोत्तरा विराट् । ६ । वृहती । ७ ।
 सतोवृहती । ८ । जगती । ९ । अनुष्टुप् । १० । त्रिष्टुप् च । ११ । पञ्च
 पङ्क्तेः । १२ । षट्सप्तैत्यतिच्छन्दसाम् । १३ । स हि शर्धा न

मारुतमित्यष्टौ । १४ । द्वौ द्विपदायाः । १५ । ते ऽष्टाक्षराः प्रायेण
 । १६ । द्वादशाक्षरा जगत्याः । १७ । तृतीयौ चोष्णिगृहृत्योः । १८ ।
 सतोष्टृहृत्याश्च प्रथमतःतीयौ । १९ । मध्यमः ककुभः । २० । प्रथमः
 पुरउष्णिहः । २१ । एकादशाक्षरास्त्रियुधिराजोः । २२ । उत्तरस्या
 दशाक्षराः । २३ । तामक्षरपङ्क्तिरित्यप्याचक्षते । २४ । पञ्चभिः पञ्चा-
 क्षरैः पदपङ्क्तिः । २५ । पलप्यष्टाक्षरा जगत्याः । २६ । एकेन द्वाभ्या-
 मित्यूनके निचृत् । २७ । अतिरिक्ते भुरिक् । २८ । संपाद्यपादभागे-
 नाधार्यस्यर्चः संमितास्तस्य पादभागेन संपन्नाः । २९ । गायत्र्युष्णि-
 हावनुष्टुब्धृत्यौ पङ्क्तिश्च त्रियुद्धगत्यावित्यानुपूर्व्यं छन्दसां चतुर्विंशत्य-
 क्षरादीनां चतुरुत्तराणां चतुरुत्तराणाम् । ३० । ॥ २७ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे सप्तमो ऽध्यायः समाप्तः ।

श्राम्

यथा मध्यन्दिनाद्यैवमूर्ध्वं मध्यन्दिनात्प्रमर्षन्ति । १ । आदौ तृतीय-
 सवनस्यादित्यग्रहेण चरन्ति । २ । आदित्येभ्य इत्युक्तः । ३ । आदित्या-
 नामवसेति पुरोनुवाक्या । ४ । होता यच्चदादित्यानिति प्रैषः । ५ ।
 आदित्यासे अदितिरिति यजति । ६ । नाज्जतिमन्वीचते न भच-
 यति । ७ । सावित्रग्रहे च । ८ । आर्भवेण सुते पवमानेन मनेता-
 दीलान्तं पशुकर्म कृत्वातः पुरोलाशैः सवनीयैश्चरन्ति । ९ । ॥ १ ॥

तृतीये धानाः सवन इति पुरोनुवाक्या । १ । अग्ने तृतीये
 सवन इति स्विष्टकृतः । २ । इहोप यातेत्युन्नीयमानसुकृत्म् । ३ । होता
 यच्चन्द्रं तृतीयस्य सवनस्येति प्रैषः । ४ । इन्द्र ऋभुभिर्वाजवङ्गिरिति
 यजति । ५ । इन्द्रावरुणा सुतपाविति मैत्रावरुणः । ६ । इन्द्रश्च सोम-
 मिति ब्राह्मणाच्छ्री । ७ । आ वेग वहन्त्विति पोता । ८ । अमेव
 न इति नेष्टा । ९ । इन्द्राविष्णु पिवतमित्यच्चावकः । १० । इमं
 स्तोममित्याग्नीध्रः । ११ । समानमन्यत्प्रातःसवनेन । १२ । इलामुपहृय
 प्रस्थितान्भक्षयित्वा¹³ पुरोलाशस्य परिवापमिश्रस्य नाराशंसामां सन्नानां
 यथाचमसं दक्षिणतस्त्रींस्त्रीन्पिण्डानुपास्यन्त्यत्र पितरो मादयध्वं
 यथाभागं पितर आहृषायध्वमिति पिण्डेपिण्डे । १३ । ॥ २ ॥

देवाय सवित्र इत्युक्तः । १ । अर्भुदेव इति पुरोनुवाक्या । २ ।

होता यच्चदेवं सवितारमिति प्रैषः । ३ ।

दमूना देवः सविता वरेणो दधद्रत्नं दक्षपितृभ्य आयुनि ।

पिशासोमममदन्नेनमिष्टयः परिज्मा चिद्रमते अस्य धर्मणि ॥
 इति यजति । ४ । अध्वर्यो शोशोसावो ३ इत्याहावः शस्तादौ
 तृतीयसवने सोम्ये । ५ । प्रातःसवनिको ऽन्तःश्रज्जम् । ६ । पोल-
 शिप्रमृतौ च । ७ । तत्सवितुर्दण्णीमहे ऽद्या नो देव सवितरिति
 त्वचौ प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य । ८ । अभृद्देव इति सावित्रम् । ९ ।

एकया च दशभिस्य स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विंशती च ।

तिसृभिस्य वहसे त्रिंशता च नियुङ्गिर्वायविह ता वि मुञ्चः । १० ।
 प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी च्यतावृधेति द्यावापृथिवीयम् । ११ । मदा-
 नन्निग्रतिगरः । १२ । सुरुपकद्रुमित्येका । १३ । तत्त्वयमित्या-
 भवम् । १४ । अयं वेनो येभ्यो मातैवा पित्र इत्येकपातिन्यः । १५ ।
 आ नो भद्रा इति वैश्वदेवस्योत्तमे शिष्टा निविदम् । १६ । परि-
 धानीयोत्तमा । १७ । पक्षो द्विरर्धचंशसृतीयम् । १८ । उक्त्यवीर्यं
 जपित्वा विश्वे देवाः शृणुतेममिति यजति । १९ । ॥ ३ ॥

घृतस्य यजेत्युक्तो घृतं मिमिञ्च इत्युपांशु यजति । १ । सौम्यश्च
 यजेत्युक्तस्त्वं सोम पित्रभिरिति यजति । २ । घृतस्य यजेत्युक्त^३

उरु विष्णो वि क्रमस्वोरु चयाय नक्षुधि ।

घृतं घृतयोने पिव प्र प्र यज्ञपति तिर ॥

इत्युपांशु यजति । ३ । विकल्पः परीज्यायाम् । ४ । सौम्यं शेता-
 वेक्ष्याङ्गुलिभ्यां सर्पिरुपस्पृशति । ५ । चतुष्पा अमि चतुर्मे पाहीति
 चतुष्पी विमार्ष्टि । ६ । ॥ ४ ॥

अग्नीत्पाद्रीवतस्य यजेत्युक्त ऐभिग्ने मर्यमित्युपांशु यजति । १ ।
 अभवयिष्ण यद्दमादाय पूर्वया द्वारा मदः प्रपद्य । २ । उत्तरतो

नेष्टारमुपोपविश्य । ३ । उपस्ये वा । ४ । नेष्टरुपङ्कयस्वेत्युक्ता । ५ ।
भक्षयित्वापसृश्य । ६ । यथेतं प्रत्येत्य । ७ । ॥ ५ ॥

यज्ञायज्ञीयं स्तोत्रमाग्निमारुतस्य । १ । वैश्वानराय ष्युपाजस
इति वैश्वानरीयम् । २ । आ ते पितरित्येका । ३ । प्रत्वक्षस इति
मारुतम् । ४ । यज्ञा यज्ञा वो अग्नये देवो वो द्रविणोदा इति
स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ यज्ञायज्ञीयस्य । ५ । प्र त्वयसीमिति
जातवेदसीयम् । ६ । आपोहिष्ठीयास्त्रिः । ७ । उत नो ऽद्विर्बुध्नः
शृणोत्वित्येका । ८ । देवानां पत्नीरिति द्वे । ९ । राकामहमिति द्वे
। १० । अविदह्वमित्यक्षरपङ्कयस्त्रिः । ११ । उदीरतामिति पैत्र्य-
स्त्रिः । १२ । इमं यम मातली कथैरङ्गिरोभिरिति याम्यः । १३ ।
स्वादुष्किलीयास्त्रिः । १४ । मदानासु प्रतिगरः । १५ । ययोरो-
जसा विष्णोर्नु कं तन्तुं तन्वन्नित्येकपातिन्यः । १६ । एवा न इन्द्रो
मघवेति परिधायोक्थवीर्यं जपित्वाग्ने मरुद्भिः शुभयद्भिरिति
धजति । १७ । ॥ ६ ॥

प्रथमा निविन्नरुत्वतीयस्य । १ । द्वितीया निष्कैवल्यस्य । २ ।
तृतीयाप्रभृतयो वैश्वदेवाग्निमारुतयोः । ३ । उत्तमा षोडशिनः । ४ ।
थावन्ति सूक्तानि तावत्यो निविदः । ५ । सूक्तस्यसूक्तस्याहावः पुर-
स्तात् । ६ । निविदोनिविदश्च । ७ । एकैकस्याद्यैकपातिन्याः । ८ ।
परिधानीयाद्यै च । ९ । वैश्वदेवे प्रतिपदनुचरयोः । १० । आग्निमा-
रुते स्तोत्रियानुरूपयोः । ११ । आपोहिष्ठीयानाम् । १२ । देवानां
पत्नीनाम् । १३ । राकायाश्च । १४ । अक्षरपङ्कीनाम् । १५ । पैत्री-
णाम् । १६ । यामीनाम् । १७ । स्वादुष्किलीयानां च । १८ । विद्यते

शस्त्रं वैश्वदेवस्य । १८ । अभ्यपमानिमास्तस्यापोहिष्ठीयाः परिहाय
। १० । अप्सु सोमान्सादयित्वानुयाजादि शंथन्तं पशुकर्म कृत्वा ॥ ७ ॥

हारियोजनेन चरन्ति । २१ । तिष्ठा स कमिति पुरोनुवाक्या
। १ । धानाः सोमानामिन्द्रेति प्रैषः । २ । युनज्मि त इति याञ्चा
। ३ । धानाः सोमानामग्ने वीहीत्यनुवपङ्कारः । ४ । सोमस्याग्न इति
वा । ५ । अप्सु धूतस्य देव सोम ते मतिविदो नृभि एतस्तोवह्य
शस्तोक्यस्येष्टयजुषो यो ऽश्वसनिर्गोसनिर्भत्सस्य त उपहृतस्योपङ्गतो
भवयामीति प्राणभक्षान्भक्षयित्वा धाना व्यादधते । ६ । भृथिष्ठा
हेता लिप्सेत । ७ । येन प्रातःसवने प्रसर्पन्ति तेन निःसर्पन्ति । ८ ।
यथा ह त्यदसव इति धिष्ण्वान्समीच्याग्नीध्रीयमुत्तरेणाहवनीय-
मायन्ति । ९ । भूर्भुवः स्वः स्वाहा स त्वं नो अग्ने ऽवमस्त्वं नो
अग्ने वरुणस्य तदस्तु मित्रावरुणेत्याग्नीध्रीये प्रायश्चित्ताङ्गतीर्जुङ्गति
। १० । आपुर स्वा मा प्रजया पशुभिः पूरयतेत्याहवनीयस्य भस्मान्ते
धाना न्युष्य ॥ ८ ॥

पञ्चपञ्च शकलानादधते । ११ । आत्मकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि
मनुष्यकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि पितृकृतस्यैनसो ऽवयजनमसि देव-
कृतस्यैनसो ऽवयजनमसि यथाहमेनो विद्वांश्कार यथाविद्वांसस्य
मर्वस्यावयजनमसीति । १२ । सथावृत उत्तरेणाहवनीयमप्सु सोमा-
न्ययाचमनं पश्चादुपोपविश्य पवित्राण्यवधाय चेष्टयन्ते^२

समापो अद्भिरग्नत समोपधयो रसेन ।

सं रेवतीर्जगतीभिः पृथ्यन्तां सं मधुमतीर्मधुमतीभिः पृथ्यन्तां
मिति । १३ । समुपहृताः अग्न इति । १४ । अप्सु धूतस्य देव सोम ते

मतिविदो यो ऽयसनिर्गोमनिर्भवस्तस्य त उपहृतस्योपेहृतो भक्षया-
 भोति प्राणभवान्भवयित्वा । ६ । अच्छायं वो यथोरोराजसेति प्राची-
 निर्नौयोदीचीर्वा । ७ । समुद्रं व इत्यभिमन्त्र । ८ । शनोदेवीया-
 भियतस्तभिरुरो ऽभिमृश्य । ९ । समानं प्राणसंमर्शनं मुखविमार्जनं
 च । १० । दक्षिणाद्यत आग्नीध्रीये दधि प्राग्य यथा र्दधिभवम् । ११ ।
 पत्नीसंघाजान्संन्याप्य ऊतेषु समिष्टयजुःषु ॥ ८ ॥

अवमृतमवैति । १२ ॥

पुनर्मासैस्त्रिन्द्रियं पुनरात्मा द्रविणं ब्राह्मणं च ।

पुनरग्नयो धिष्णरासो यथा स्यान् धारयन्तामिहैव ॥

इति यजमानो धिष्णरासमीच्या^१त्रानूबन्ध्यायां वा संस्त्रितायामृ-
 त्विजः समीक्षेत

उभा कवी युवाना सत्यादा धर्मणा

सत्यस्य धर्मणस्पती वि सख्यानि सृजामहे ॥

इति । १ । उरुं हि राजेत्यनुसंयन् । २ । सर्वे साधो निधनमुप-
 यन्ति । ३ । असौ वरुणायभिष्ठतो वरुणस्य पाश इत्यप्सु पादमव-
 धाय । ४ । ॥ १० ॥

वारुणीष्टिः । १ । पौर्णमासीविकारः । २ । अस्त्र्यो ऽप्सु मे सोम
 इति वाप्सुमन्तौ । ३ । तिष्ठन्त्यजति । ४ । उदुत्तमं वरुणाव ते हेलाः
 । ५ । स त्वं नो अग्ने ऽवमस्त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्यग्नीवस्-
 णावादिशति । ६ । न निगदमाह । ७ । वृषादा । ८ । अपवर्हिषः
 प्रयाजानुयाजान्यजति । ९ । प्रयाजादिरनुयाजान्ता । १० । स्त्रिष्ट-
 छदन्ता वा । ११ । आज्यभागो वा परिहाप्यानुयाजो च । १२ ।

येन स्त्रियावकुर्वतं येनापामृशतं सुराम्
 येना चामभ्यपिञ्चतं येनेमां पृथिवीं महीम्
 यदा तदश्विना यशस्तेन मामभ्यपिञ्चतम् ।

इति होताभ्युचते । १३ ।

उपेच्छ्वेन चक्षुषा गृहान्परैमि मानुषः ।

इत्यामच्छन्यजमानः । १४ ।

इहे महस्रदक्षिणे अपि पूषा नि षीदतु ।

इत्युपविशा¹⁶ हवनीये समिधावाद्धाति देवानां समिदसीति पूर्वां
 तूष्णीमुत्तराम् । १५ । तूष्णीं पदौ गार्हपत्ये । १६ । ॥ ११ ॥

प्रायणैययोदयनीया व्याखाता । १ । विपर्यासे याज्यापुरोनु-
 वाक्यानां खिष्टकृतः परिशेष । २ । पथां खन्ति चतुर्थीं यजति
 । ३ । तृतीयं सवितारम् । ४ । मित्रावरुणी च वशानूबन्ध्या । ५ ।
 पयस्या वा । ६ । आ वां मित्रावरुणा तत् सु वां मित्रावरुणा ने
 मित्रावरुणेति पुरोनुवाक्याः । ७ । युवं वस्त्राणि यद्वह्निं प्र वाह्वेति
 याज्याः । ८ । दीक्षणीयामभत्यानूबन्ध्यायाः संस्त्रानान्न वेदे पत्नीं
 याचयति न स्मृणाति । ९ । अनूबन्ध्यायां वाचयिवाघेणग्नीभीयं
 धिष्णं स्मृणाति । १० । मापो मौषधीर्द्विषीः शुगसि यं द्विष्यं
 ते शुगच्छतु ।

धाम्नोधाधो राजंस्ततो वरुण नेा सुञ्च ।

यदापो अग्नरा इति वरुणेति प्रपामहे ततो वरुण नेा सुञ्च ॥

इति हृदयशूलमुपम्याय¹¹ सुमिचिया न आप ओषधयः सन्ति-
 त्युपपृष्ट¹² दुर्मिचियास्तुष्टौ सन्तु यो ऽस्मान्देष्टि यं च वयं द्विष

इति दक्षिणा निरुवन्ति । १३ । आज्यभागप्रभृति वा पयस्या । १६ ।
अमावास्याविकारः । १६ । अनिगदेशान्ता । १४ । ॥ १२ ॥

उदङ्गुदवभाय वैष्णव्यर्चा पूर्णाञ्जति ऊत्तोदवसानीयया यजति
। १ । आग्नेयीष्टिः । २ । पौर्णमासीविकारः । ३ । याः पुनराधेये ता
श्वियः खिष्टकृतस्य । ४ । पञ्चकपाले पौनराधेयिकीष्टिः । ५ । संस्थि-
तायां सायमग्निहोत्रं जुहोति । ६ । ॥ १३ ॥

मन्द्रया वाचा प्रातःसवनम् । १ । उच्चैस्तरामाज्याप्रउगम् । २ ।
मध्यमया माध्यन्दिनम् । ३ । उच्चैस्तरां मरुत्वतोयान्त्रिकेवन्धम् । ४ ।
उत्तमया तृतीयसवनम् । ५ । उच्चैस्तरां वैश्वदेवादाग्निमारुतम् । ६ ।
उत्तमया वा माध्यन्दिनम् । ७ । मन्द्रया तृतीयसवनम् । ८ । मध्य-
मया वा । ९ । ॥ १४ ॥

यस्यै प्रैय्यत्या तस्यापवर्गाद्वाचं यच्छति । १ । आहावप्रभृति
चानुवपद्द्वारात् । २ । प्रातरनुवाके षड्धा । ३ । भवयित्वा वा स्तोत्र-
प्रसवात् । ४ । प्रसवप्रभृति चानुवपद्द्वारात् । ५ । अतिप्रैयान्तं शुक्ला
धसतीवरीणां परिहरणात् । ६ । यस्ते द्रष्टुः स्कन्दति द्रष्टुयस्कन्देति
विप्रुषां शेामः पुरस्तात्पवमानानाम् । ७ । सर्पतश्चानुसर्पति । ८ ।
मैत्रावरुणस्य । ९ । अग्निचित्यायां चाग्नीं प्रणीयमाने इतिरथ
जपति । १० ।

विद्या आग्ना दक्षिणतः सर्वान्देवानयासिद्ध ।

स्वाहाकृतस्य धर्मस्य मध्यः पिवतमसिना ॥

इति महावीरमनुष्यम् । ११ ।

असिना धर्मं पातं शार्दानमहर्दिवाभिष्टतिभिः ।

। तन्त्रायिणे नमो द्यावापृथिवीभ्याम् ॥

इति वषट्कृते । १२ ।

अपातामश्विना घर्ममनु द्यावापृथिवी अमंसाताम् ।

इहैव रातयः मनु ॥

इत्यनुवषट्कृते । १३ । समानमनिर्दिष्टम् । १४ । इति सोमे प्रह्न-
कर्म । १५ । ॥ १५ ॥

। इन्द्रो मरुत्वान्सोमस्य पिवतु । मरुत्स्तोत्रो मरुद्गणः । मरुदृधो
मरुत्सखा । य ईमेन देवा अन्वमदन् । अपूर्थे वत्रतूर्ये । प्रभरहत्ये
गविष्टौ । अर्चन्तं गुह्या पदा । परमस्यां परावति । वधीदृचं सृज-
दपः । मरुतामोजसा सह । आदीं ब्रह्माणि वर्धयन् । अनाष्टा-
न्योजसा । क्वाण्डेवेभ्यो दुवः । मरुद्भिः सखिभिः सह । इन्द्रो मरुतां
इह अवदिह सोमस्य पिवतु । प्रेमा देवा देवहृतिमवतु देव्या
धिया । प्रेदं ब्रह्म प्रेदं सचम् । प्रेमं सुत्वंतं यजमानमवतु ।
चिचच्चित्राभिरुतिभिः । अवद्ब्रह्माण्यावसा गमत् । १ । अयोक्थवी-
र्यम् । १ । रूपमनुरूपं प्रतिरूपं सुरूपमिहोपोयो भद्रमाश्रुते
लोक्यमवाचीन्द्रायेति । २ । ॥ १६ ॥

इन्द्रो देवः सोमं पिवतु । एकजानां वीरतमः । भरिजानां
तवस्तमः । हृथी स्याता । पृथ्नेः प्रेता । वज्रस्य भर्ता । पुरां भेत्ता ।
पुरां दर्मा । अपां नेता । सत्वनां नेता । निजघ्नितूरेश्रवाः । उप-
सातिकृद्भनावान् । इहोशन्देवो बभूवान् । इन्द्रो देव इह अवदिह
सोमं पिवतु । प्रेमां देव इति समानम् । १ । अयोक्थवीर्यम् । १ ।
संरालसि स्तरालसि विरालसि राजास्यभिभूरस्यभिभूयास्य वर्यं यं
दिभो ऽपश्रुण्वते लोक्यमवाचीन्द्रायेति । २ । ॥ १७ ॥

सविता देवः सोमस्य मत्सत् । हिरण्यपाणिः सुजिह्वः । सुवाक्त्रः
स्वर्गुरिः । त्रिरहन्सत्यसवनः । यः प्रासुवदसुधितौ । उभे जाय्त्री
सवीमनि । श्रेष्ठं सावित्रमासुवम् । दोग्ध्रीं धेनुम् । वोल्हारमन-
द्वाहम् । आशुं सप्तिम् । जिष्णुं रयेष्ठाम् । पुरंधिं योषाम् ।
सभेयं युवानम् । सविता देवः परामीवां साविपत्यराघशंसम् ।
इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देव इति समानम् । १ । ॥ १८ ॥

द्यावापृथिवी सोमस्य मत्सताम् । पिता च माता च । धेनुश्च
ऋषभश्च । धन्या च धियणा च । सुरेताश्च सुदुषा च । शंभुश्च
मयोभुश्च । उर्जस्वती च पयस्वती च । द्यावापृथिवी इह श्रुतामिह
सोमस्य मत्सताम् । प्रेमां देवी देवहृतिमवर्ता देव्या धिया । प्रेदं
प्रह्ण प्रेदं चवम् । प्रेमं सुचन्तं यजमानमवताम् । चित्रे चित्राभि-
रुतिभिः । श्रुतां प्रह्णाण्यावसा गताम् । १ । ॥ १९ ॥

ऋभवो देवाः सोमस्य मत्सन् । विष्टी स्वपसः । कर्मण
सहस्राः । धन्या धनिष्ठा । शम्या शमिष्ठा । शय्या शचिष्ठा ।
ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपामतसन् । अतन्धेनुमभवद्विश्वरूपी ।
अयुधसं कनीना मदन्तः । अयुञ्जत हरी अयुर्देवा उप । संवत्सरे
स्वपघो यज्ञियं भागमायन् । ऋभवो देवा इह श्रवन्निह सोमस्य
मत्सन् । प्रेमां देवा देवहृतिमवन्तु देव्या धिया । प्रेदं प्रह्ण प्रेदं
चवम् । प्रेमं सुचन्तं यजमानमवन्तु । चित्राद्यिवाभिरुतिभिः ।
अवन्प्रह्णाण्यावसा गमन् । १ । ॥ २० ॥

विश्वे देवाः सोमस्य मत्सन् । विश्वे वैश्वानराः । महि महान्तः ।
पक्षान्ना नेमतिथीवानः । आस्त्राः पचनवाहसः । ये सां च श्रियिर्वां

चातम्युः । अपस्य स्वस्य । बह्ना च चवं च । बर्हिष्य वेदिं च । यज्ञं
 चोह चान्तरिक्षम् । वातात्मानो अग्निदूताः । ये स्य चय एका-
 दशसः । चयस्य त्रिंशच्च । चयस्य षी च शता । चयस्य षी च
 सहस्रा । तावन्त उदरणे । तावन्तो निवेशने । तावतीः पत्नीः ।
 तावतीर्माः । तावन्तो ऽभिषाचः । तावन्तो रातिषाचः । अतो
 वा देवा भूयांस स्य । मा वो देवा अविशसा मा विशसायुरा
 यत्ति । विश्वे देवा इह अत्रन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमा देवा इति
 समानम् । १ । अथोक्यवीर्यम् । २ । भूतमसि भविष्यदसि विभू-
 तमसि प्रभूतमसि सदसि चतुरस्योजो ऽसि भद्रमसि श्रुतायै
 त्वावाचीन्द्रायोक्यं देवेभ्यः । ३ । ॥ २१ ॥

अग्निर्वैश्वानरः सोमस्य मत्सन् । विश्वेषां देवानाम् समित् ।
 अजस्रं दैव्यं ज्योतिः । यो विड्भ्यो मानुषीभ्यो दीदेत् । धुषु
 पूर्वासु दिद्युतानः । अजर उपसामनीके । आ यो द्यां भात्या
 पृथिवीम् । ओर्वन्तरिक्षम् । ज्योतिषा यज्ञियाय शर्म यंसत् ।
 अग्निर्वैश्वानर इह अत्रदिह सोमस्य मत्सन् । प्रेमा देव इति
 समानम् । १ । ॥ २२ ॥

मरुतो देवाः सोमस्य मत्सन् । सुष्टुभः स्वर्काः । अर्कस्तभो
 हृहृदयसः । नभस्या वर्षनिर्णिजः । त्वेषासः पृश्निमातरः । शुभ्रा
 क्षिरण्णखादयः । तवसो भन्ददिष्टयः । शूरा अनाष्टरथाः । मरुतो
 देवा इह अत्रन्निह सोमस्य मत्सन् । प्रेमा देवा इति समा-
 नम् । १ । ॥ २३ ॥

अग्निर्जातवेदाः सोमस्य मत्सन् । स्रनीकश्चित्रभानुः । अप्रो-

यिवान् गृहपतिः । तिरस्तमांसि दग्धतः । घृताहवन ईद्याः । षड्भक्त-
वर्मासृतयज्ञा । प्रतीत्या भ्रूञ्जेतापराजितः । अग्ने जातवेदो ऽग्नि
घुघ्नमभि सह आयच्छस्व । ऋगो ऽमुशः । समेद्वारमंहसः पाहि ।
अग्निजातवेदा इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देव इति
समानम् । १ । अयोव्यवीर्यम् । २ । तेजो ऽग्नि धृष्टिरसि विधृष्टि-
रसि प्रधृष्टिरसि विधृतिरसि धरुणमसि धर्ममसि धर्मो ऽस्थाश्रुत्यै
त्वावाचीन्द्रायोव्यं देवेभ्यः । ३ । ॥ १४ ॥

अस्य मदे जरितरिन्द्रो सोमस्य मत्सत् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो
ऽहिमहन् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो एवमहन् । अस्य मदे जरितरिन्द्र
उद्धाममभ्रादप्रययत्पृथिवीम् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो व्यन्तरिव-
मतिरदा सूर्यं दिव्यैरयत् । अस्य मदे जरितरिन्द्र उदार्यं वर्णमति-
रदव दासं वर्णमहन् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो ऽपिन्वदपितो ऽजिन्व-
दजुषः । अस्य मदे जरितरिन्द्र षड्यां हव पम्फणतः पर्वतान्प्र-
कुपितो शरणात् । अस्य मदे जरितरिन्द्रो ऽपां वेगमैरयत् । अस्य
मदे जरितरिन्द्र इह श्रवदुप गिरि छात् । अस्य मदे जरितरिन्द्र
इह श्रवदिह सोमस्य मत्सत् । प्रेमां देव इति समानम् । १ ।
अयोव्यवीर्यम् । २ । रोहोभ्यां रोहो भ्रश्रस्य विष्टपं स्वर्ग्या तनू-
र्नाक इति नाक इति । ३ । ॥ १५ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे ऽष्टमो ऽध्यायः समाप्तः ।

पूर्वार्धे समाप्तः ।

श्रीम् ।

—०—

व्याख्यातो ऽग्निष्टोमः प्रकृतिर्द्वादशाक्षरैकाह्वानां च । १ । तस्य
विकारं व्याख्यास्यामः । २ । श्रूयमाणं प्राकृतं नामधेयमन्यमिन्द्रस्ये
प्रकृतिं निवर्तयति । ३ । प्रतिषेधः । ४ । अर्थः । ५ । परिसंख्या
। ६ । उपजनो वा । ७ । आग्निमाहतादूर्ध्वमागमाक्षयाणां शस्त्रा-
णामुक्थयो भवति । ८ । एकागमादूर्ध्वमुक्थोरभ्यः षोडशौ । ९ ।
चयोद्गागमादूर्ध्वं षोडशिनो ऽतिरावः । १० । अन्तरेणाग्निमाहृत-
मनुयाजांश्चैतेषां न्यानम् । ११ । ॥ १ ॥

साकमथं मैवावरुणस्य । १ । एष्टु पु ब्रवाणीति स्तोत्रियानु-
रूपौ । २ । चर्षणीधृतमस्रभाह्वामिति दृषौ । ३ । इन्द्रावरुण
युवमध्वराय नः । ४ । आ वां राजानौ । ५ । इन्द्रावरुण मधु-
मत्तमस्येति यजति । ६ । ॥ २ ॥

शौभरं ब्राह्मणाच्छंसिः । १ । वयसु त्वामपूर्वं यो न इदमि-
दमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । २ । प्र मंदिषाय यो अद्रिमि-
दिति दृषौ । ३ । अतोव सु प्रतरमित्युत्तमामुद्धृत्योदप्रत इति
शस्त्रा^६ या पूर्वम्योद्धृता तथा परिधाय दृष्टस्यते युवमिन्द्रस्येति
यजति । ४ । ॥ ३ ॥

नामैधमच्छावाकस्य । १ । अधा क्षीन्नेति स्तोत्रियानुरूपौ । २ ।
ष्यतुर्जनिवौ । ३ । विष्णोर्नु कम् । ४ । प्र वः यान्तमन्थसः । ५ ।

स वां कर्मणा ।६। इन्द्राविष्णु मद्यती मदागामिति यजति
।७। ॥४॥

घोलशिने स्तोत्रमाणेषु^१•

यस्माज्जातो न परो अन्यो अस्ति य आ बभूव भुवनानि विश्वा ।

प्रजापति प्रजया सरराणस्त्रीणि ज्योतीषि सचते स घोलशी ॥

इति यजमान घोलशिग्रहमुपतिष्ठेत् ।१।

इन्द्र जुषस्व म वहा याहि शूरा हरिह ।

पिबा सुतस्य मतिर्न मध्वयकानश्चारुमदाय ॥

इन्द्र जठर नय न पृणस्व मधोर्दिवो न ।

अस्य सुतस्य स्वर्णोप त्वा मदा. सुवाचो अस्यु ॥

इन्द्रसुरापाणिसचो न जघान वृत्र यतिर्न ।

विभेद वल मृगुर्न समाहे शून्मदे शोमस्य ॥

इति स्तोत्रिय शस्त्रा ।३। त्वावत् पुरुवधो २ इत्येका ।४। आ त्वा

वहन्तु हरय स्वादोरित्येति गायत्र त्वच पाङ्क च विहरति ।५।

प्रथमेन गायत्रेण पादेन प्रथम पाङ्क पाद सधायावस्यति ।६।

द्वितीयेन गायत्रेण द्वितीय सधाय प्रणौति ।७। तृतीयेन गायत्रेण

तृतीय सधायावस्यति ।८। द्वौ पाङ्के परिशिष्टौ ताभ्या प्रणौति

।९। इन्द्राय साम गायता मन्त्रैरिन्द्र हरिभिरित्यौष्णिह त्वचं

वार्हत च विहरति ।१०। प्रथमेनौष्णिहेन पादेन प्रथम वार्हत

पाद सधायावस्यति ।११। द्वितीयेनौष्णिहेन द्वितीय सधाय प्रणौति

* घोलशिग्रहमुपतिष्ठेति सूत्रशब्दः Comm

। ११^{१२} । अष्टाक्षरमौष्णिसस्य पादस्याष्टाक्षरं दार्हतस्य ताभ्यामवस्यति

। १२^{१३} । चतुरक्षरे शिष्टे ते समस्योत्तमं दार्हतं पादं संधाय प्रणौति

। १३^{१४} । ॥ ५ ॥

आ धूर्ध्रं न इति द्विपदां च विंशत्यक्षरां चिष्टुभं च विहरति । १ । प्रथमेन द्वैपदेन पञ्चाक्षरेण प्रथमं चैष्टुभं पादं संधायावस्यति । २ । द्वितीयेन पञ्चाक्षरेण द्वितीयं संधाय प्रणौति । ३ । तृतीयेन पञ्चाक्षरेण तृतीयं संधायावस्यति । ४ । चतुर्थेन पञ्चाक्षरेण चतुर्थं संधाय प्रणौति । ५ ।

एष ब्रह्मा य ऋत्विज इन्द्रो नाम श्रुतो गृणे ।

विश्रुतयो यथा पथ इन्द्र त्वचन्ति रातयः ।

त्वामिच्छवसस्पते यन्ति गिरो नः संयतः ।

प्र ते मह इति द्वैपदं द्वचं जागतं च विहरति । ६ । प्रथमेन द्वैपदेन चतुरक्षरेण प्रथमं जागतं पादं संधायावस्यति । ७ । द्वितीयेन चतुरक्षरेण द्वितीयं संधाय प्रणौति । ८ । तृतीयेन चतुरक्षरेण तृतीयं संधायावस्यति । ९ । चतुर्थेन चतुरक्षरेण चतुर्थं संधाय प्रणौति । १० । इन्द्रो दधीच इति तिसृणां गायत्रीणां द्वाभ्यामवसाय पादाभ्यां द्वाभ्यां प्रणौति द्वाभ्यामवसाय द्वाभ्याम् । ११ । उत्तमेन गायत्रेण पादेन प्रोष्वस्मै पुरोरथमित्येतस्याः पादं संधायावस्यति । १२ । द्वाभ्यां प्रणौति^{१३} द्वाभ्यामवसाय^{१४} द्वाभ्याम् । १३^{१६} । प्र प्र वस्तिष्टुभामति द्वचम् । १४^{१६} । आ यत्पतन्तीत्येका । १५^{१७} । यो व्यतीनात तसृणामुत्तमां परिशिष्य निविदम् । १६^{१८} । स्तोत्रिये चाहावो निविदे पारधानीयायै च । १७^{१९} । उचद्वप्रस्येति

परिधायोक्त्ववीर्यं जपित्वा²¹पाः पूर्वेषामिति यजति ।²² एतस्मिन्-
स्त्रोत्रिये चत्वारिशतंपदानुष्टुभः ।²³ विक्रियमाणे यथासमा-
घातम् ।²⁴

इन्द्रश्च संराड्वरुणश्च राजा तौ ते भवं चक्रतुरय एतम् ।

तयोरहं भक्षमनुभक्षयामि वाग्देवो जुषाणा सोमस्य दृष्यतु ॥
इति यहं भक्षयति ।²⁵ ॥ ६ ॥

पान्तमा वो अश्वम इति स्त्रोत्रियानुरूपौ हेतुः प्रथमेषु
रात्रिपर्यायेषु । १ । न प्रथमस्य प्रथममाघेलयात् । २ । शेषः
सूक्तस्योक्थमुखम् । ३ । अभि त्वं मेषमिति जागतम् । ४ । अध्व-
र्यवो भरतेन्द्रायैति यजात् । ५ । ॥ ७ ॥

प्र व इन्द्राय मादनं प्रकृतानीति मैत्रावरुणस्य । १ । सुरूप-
क्षतुमित्युक्थमुखम् । २ । त्वं सु मेषमिति जागतस्य नवमीं चोत्तमां
चोद्धृत्य चतुर्दशीं पूर्वां शक्त्वा चयोदश्या परिधाय पाता सुतामन्द्रो
अनु सोमं हन्ता वृत्रमिति यजति । ३ । ॥ ८ ॥

वयसु त्वा तदिदर्या वयसु त्वा दिवा सुत इति ब्राह्मणाच्छं-
सिनः । १ । इन्द्र त्वा वृषभमित्युक्थमुखम् । २ । वार्षहत्याय शवस
इति वोक्तमासुद्धृत्य । ३ । नू पु वाचमिति जागतम् । ४ । वृषा
मद इन्द्र इति यजति । ५ । ॥ ९ ॥

इन्द्राय मद्दने सुतमिन्द्रमिन्द्रायिनो वृहदित्यच्छावाकस्य । १ ।
शेषः सूक्तस्योक्थमुखम् । २ । मा नो अस्मिन्निति जागतम् । ३ ।
इद त्यत्पाचमिति यजति । ४ । ॥ १० ॥

अयं त इन्द्र सोमो ऽयं ते मानुषे जन इति स्त्रोत्रियानुरूपौ

हेतुर्मध्यमेषु रात्रिपर्यायेषु । १ । उद्देदभीत्युक्थमुखमुत्तमामुद्दृत्य
। २ । अहं भुवमिति जागतम् । ३ । अपाय्यस्येति यजति । ४ । ॥ ११ ॥

आ त्व न इन्द्रं सुमन्तमा त्व न इन्द्रं वृचदन्निति मैत्रावरुणस्य
। १ । एन्द्रं सानसिमित्युक्थमुखम् । २ । प्र वः सतामिति जागतम्
। ३ । अस्य मदे पुरु वर्षांसीति यजति । ४ । ॥ १२ ॥

अभि त्वा वषभाभि प्र गोपतिमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः । १ ।
आ त्व न इन्द्रं मद्र्यगित्युक्थमुखम् । २ । तदस्मै नथमिति जागतम्
। ३ । यस्ये रथ इति यजति । ४ । ॥ १३ ॥

इदं वषो सुतमिन्द्रेहि मत्सीत्यच्छावाकस्य । १ । शेषः सूक्तस्यो-
क्थमुखम् । २ । अजातशत्रुमिति जागतस्योत्तमामुद्दृत्योद्यत्सह इति
परिधायेदं ते पाचं सगवित्तमिन्द्रेति यजति । ३ । ॥ १४ ॥

इदं ह्यन्वोजसा मद्दं इन्द्रो य ओजसेति स्तोत्रियानुष्ठीपौ
हेतुरुत्तमेषु रात्रिपर्यायेषु । १ । शेषः सूक्तस्योक्थमुखमुत्तमास्तिस्र
उद्दृत्य । २ । विश्वजित इति जागतम् । ३ । तिष्ठा हरी इति
यजति । ४ । ॥ १५ ॥

आ त्वेता नि षीदता त्वशत्रवा गद्दीति मैत्रावरुणस्य । १ ।
यस्य संस्य इति सप्तोक्थमुखम् । २ । अहं दां गृणत इति जागतम्
। ३ । प्र घा न्वस्येति यजति । ४ । ॥ १६ ॥

योगेयोगे युञ्जन्ति ब्रधमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः । १ । शेषः
सूक्तस्योक्थमुखम् । २ । इमां ते धियमिति जागतस्योत्तमामु-
द्दृत्य^३ तदस्येदं पश्यतेति परिधाय^४ प्रो द्रोण इति यजति । ३ । ॥ १७ ॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेखिन्द्रं वर्धन्वित्यच्छावाकस्य । १ । उत्तमानि

चतुरचराण्यभ्यस्यन्ति । २ । उप नः सुतमा गच्छि सोममिन्द्रेत्युक्थ-
मुखम् । ३ । प्र ते मह इति जागतम् । ४ । प्रोषां पीतिमिति
यजति । ५ । ॥ १८ ॥

अथाच्छावाकस्याहीनिक्याः । १ । पन्थपन्थमित्सोतारः पन्थ इदुप
गायतेति स्तोत्रियानुरूषो प्रथमे । २ । आ त्वा विशन्त्विन्दव आ
त्वा विशन्त्वाश्रव इत्युत्तमे । ३ । संन्याय रात्रिपर्यायान् ॥ १९ ॥

आश्विनाय स्तोत्र्यमाणेषु प्रवृताञ्जती जुष्टेति । १ । समया
वाचा शंसेत् । २ । उत्तरोत्तरिष्ठा वा । ३ । यः प्रतरनुवाकस्तदा-
श्विनम् । ४ । तस्य विकारं व्याख्यास्यामः । ५ । ययाहृन्दमं शक्तम्
। ६ । वार्द्धतीनां प्रतिपदां प्रथमं प्रगाथं पुनरादायं कसुप्का-
रम् । ७ । अग्निर्होता गृहपतिरिति प्रतिपदापोरेवतीमुद्धृत्य । ८ ।
चतुर्दश गायत्रादुद्धरति । ९ । आनुष्टुभाद्दे । १० । त्रैष्टुभाच्चयोदशं
शतम् । ११ । नित्यानि काचीवतान्यागस्त्यानि च । १२ । प्रथमं तु
काचीवतं शस्त्रा काराधङ्गोत्रिया नव । १३ । ऊर्ध्वमागस्त्येभ्यस्त्रिगतं
सुपर्णम् । १४ । अन्यासां वाश्विनीनां तावत् । १५ । समिद्धश्चिदिति
तिस्र उद्धरति । १६ । अयं वां मधुमत्तम इत्यष्टौ ययाग्यानम्
। १७ । एकादशौष्णिहात् । १८ । तथाग्नेयाज्जागतात् । १९ । उत्त-
मेन पाङ्केन पादेनोदयं काङ्क्षेत् । २० । उदिते मौर्याणि । २१ ।
उदु त्वं जातवेदमिति नव । २२ । चित्रं देवानाम् । २३ । नमो
मिचस्य । २४ । इन्द्र क्रतुमिति प्रगाथः । २५ । महो घौरिति
तिस्रः । २६ ।

विश्वस्य देवी गृध्रस्य जन्मनो न या रोषाति न ॥ VII ॥

इति द्विपदा । २७ । वृहस्पते अति यदर्थो अर्हादिति परिदधाति । २८ । प्रातपदे चाहावः परिधानीयायै च । २९ । तत्संपदा वृह-
 तीमहस्रं संपद्यते । ३० । इमे सोमामस्तिरोअद्भ्याम दात पुरोनु-
 वाक्या । ३१ । हेता यच्चदश्विना सोमानां तिरोअद्भ्यानामिति प्रैषः ।
 ३२ । उभा पिवतं प्र वामंधांसीत्यध्धां संधायार्धर्चेन वपङ्करोति ।
 ३३ । विराजैवेति कौपीतकिः । ३४ । अश्विना वायुनेति वा ।
 ३५ । ॥ २० ॥

त्रिवृद्धिष्यवमानः । १ । सन्धिषाम च । २ । पञ्चादितः पञ्च-
 दशानि । ३ । रात्रिय ४ । पञ्च सप्तदशानि । ५ । पञ्चैकविंशानि ।
 ६ । इति ज्योतिषः स्तोमाः । ७ । एत एवाभिषवस्य । ८ । ॥ २१ ॥

अग्निं तु चेष्यमाणस्यादीक्षितस्येष्टिः । १ । अग्नये ब्रह्मण्यते ऽग्नये
 चत्रवते ऽग्नये चत्रभृते । २ । पौर्णमासीविकारः । ३ । ब्रह्म प्रजावदा
 भर ब्रह्म च ते जातवेद इत्यग्नये ब्रह्मण्यते । ४ । अर्चन्तस्वाम्ना-
 कमग्ने अध्वरमग्ने सुग्नेन स्वदस्व हथेत्युत्तरयोः । ५ । बहूनां चेष्य-
 माणानां मंनिवपनीया । ६ । एकस्योखामंभरणीया । ७ । ॥ २२ ॥

प्राजापत्यस्य पशुवन्धः । १ । वायव्यो वा । २ । अग्नये वा
 कामाय । ३ । पुरुषो ऽजो ऽविको गौरस्य इति पञ्च पशवः । ४ ।
 अजो वा तूपरः । ५ । प्राजापत्ये चैके वायव्यं पशुपुरोलाशं कुर्वन्ति ।
 ६ । प्राजापत्यं वायव्ये । ७ । वैश्वानरीयमाग्नेये । ८ । क्षिरण्णगर्भ
 इति पुरोनुवाक्यास्तिम उत्तरा याज्याः प्राजापत्यस्य । ९ । उपांशु
 । १० । एकया च राये नु कुविदङ्गेति पुरोनुवाक्याः पीवोअद्भ्यान्म
 ष्केति वायव्यस्य । ११ । आ ते वसो मनो

यमत्तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाग्निः परेषु धामस्त्रिति पुरोनुवाक्या वयं
ते अद्याश्चाम तमीले च त्वेत्याग्नेयस्य । १२ । वज्रवत्पशुनिगमाः
पञ्चसु क्रियमाणेषु पृथिवीं शरीराणीत्यातः । १३ । एकवदत
जर्ध्वम् । १४ । ॥ २३ ॥

त्रिहविश्च दीक्षणीया । १ । आग्नावैष्णवो वैश्वानरीय आदित्ये-
भ्यश्च । २ । त्वान्नु उन्नियान्धारयन्तः । ३ । पञ्चहविर्वा । ४ । अदि-
तये चतुर्थः पञ्चमः सरस्वत्यै । ५ । पञ्चहविर्वातिथ्या । ६ । आग्नेयैन्द्रौ
वैश्वदेववार्हस्पत्यौ वैष्णवश्च । ७ । शुचिमर्कसं शग्मासः । ८ ।
चित्तिभ्यः प्रणीयमानाभ्य इत्युक्तः^९ पुरीथ्यासः प्रो त्ये अग्रयो
ऽग्निषु विश्वेभिरग्ने अग्निभिरग्ने विश्वेभिरग्निभिरित्युपांशुनुवन्पथा-
दनुसमेति । ९ । ॥ २४ ॥

मंचिते परिष्टुते^१ ऽग्न्युक्त्यमनुशंसितुक्तश्चित्यस्य पथादुपविश्याजे-
यस्तूपींशंसोनानाह्वय मजपेनानुशंसति । १ । वैश्वानरायेत्युक्तः पुरो-
नुवाक्यामनूच्य घञ्जया यजति^३ प्रयाजानुयाजान्वा परिहाण
। २ । ॥ २५ ॥

अग्नीषीमीयस्य पशुपुरोलाशमन्वधि देवसुभ्यो हवींषि । १ ।
अग्रये गृहपतये सोमाय वनस्पतये सवित्ते सत्यप्रसवाय रुद्राय
पशुपतये वृहस्पतये वाचस्पतये इन्द्राय ज्येष्ठाय मित्राय सत्याय
वरुणाय धर्मपतये । २ । अग्निर्होता गृहपतिर्हव्यवालाग्निरा विश्वदेवं
न प्रमिय इन्द्रं वयं महाधन उरुं नः । ३ । सवष्टाहवीषि च
। ४ । ॥ २६ ॥

अग्रये वामनिकाय गायत्राय त्रिहृते राधन्नरायेन्द्राय यैत्राय

चैष्टुभाय पञ्चदशाय वार्षताय विश्वेभ्यो देवेभ्यो वार्षिकेभ्यो जाग-
तेभ्यः सप्तदशेभ्यो वैरूपेभ्यो मित्रावरुणाभ्यां शारदाभ्यामानुष्टु-
भाभ्यामेकविंशाभ्यां वैराजाभ्यां वृहस्पतये हैमन्तिकाय पाङ्गाय त्रिण-
वाय शाक्तराय मवित्रे शैशिरायातिच्छन्दमाय त्रयस्त्रिंशाय रैव-
तायानुमतये ऽग्नये वैश्वानराय कायादितये विष्णुपत्न्यै । १ । अर्च-
न्तस्वाम्नाकमग्ने अध्वरमृतेन यौ प्र वाहवा वृहस्पते जुपस्वैवा पित्रे
ऽनागसेा वाममद्य

अन्वद्य नो अनुमतिर्यज्ञं देवेषु मन्यताम् ।

अग्निं ह्यवाहनो भवतं दाशुषे मयः ॥

अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्तृधि ।

क्रावे दद्यात् नोऽहिनु प्र ण आयूंषि तारिषः ॥

इति । २ । न पशुतन्त्रे हवींषि चोद्यमानानि निगमान्ग्लभन्ते । ३ ।

वपां संन्याष्यान्वन्ध्यायास्त्राष्ट्रेण पशुनोपांशु पक्षीशाले चरन्ति

। ४ । पर्यग्निरुत्तमुत्सृजन्ति न संन्यापयन्ति । ५ । आग्नेन वा पशु-

धर्मणा संन्यापयन्ति । ६ । शिवस्त्वष्टः प्रथमभाजम् । ७ । ॥ २७ ॥

देविकाहवींषि चान्वसि पशुपुरोलाभम् । १ । अनुमत्यै कुक्कै राका-

मिनीवालीभ्यां धावे । २ ।

कुङ्कमधं सुष्टतं विद्वानापममस्मिन्यज्ञे सुहवां जोहवीमि ।

मा नो ददातु अरणं पितृणां तस्यै ते देवि हविषा विधेम ॥

कुङ्कदेवानाममृतमन्नं पक्षीर्हया नो अस्य हविषः कृणोतु ।

मं दाशुषे किरतु भूरि वामं रायस्पोषं चिकितुषे ददातु ॥

धाता ददातु दाशुषे प्राचीं औवातुमघितिम् ।

वयं देवस्य धीमहि सुमतिं सत्यधर्मणः ॥

धाता प्रजाया उत राय ईशे धातेदं विश्वं भुवनं जजान ।

धाता पुत्रं यजमानाय दाता तस्मा उ ह्यं दृतवञ्जुहेत ॥

इति । ३ । देवीभ्यश्च हवीषि । ४ । अद्भ्य ओषधीभ्यो गोभ्य उपसे

रावये सूर्यायै दिवे पृथिव्यै वाचे गवे । ५ । आपो हि छ यो वो

वृताभ्यः । ६ । या ओषधीः पूर्वा अति विश्वाः । ७ । यूयं गावो न ता

अर्वा । ८ । प्रति ध्या सूनरी सत्या सत्येभिः । ९ । राची व्यस्यत् ।

ये ते राशि नृचक्षो युक्तासो नवतिर्नव ।

अशीतिः सन्वष्टा उतो ते सप्त सप्ततिः ॥ । १० ।

दे ते सुकिशुकं । ११ । एन्द्र याहि हरिभिः सखे विष्णो । १२ । स्योना

पृथिवि बलित्या पर्वतानां । १३ । देवीं वाचं यद्दाम्बदन्ती । १४ । माता

रुद्राणां वचोविदम् । १५ । दिशां चावेष्टीः । १६ । अग्नय इन्द्राय

मित्रावरुणाभ्यां वृहस्पतये विश्वेभ्यो देवेभ्यो विष्णवे । १७ । सखि-

तायां चोदवमानीयायां मैत्रावरुणा पयस्यया नानिष्टाग्निचिन्मैथुनं

चरेच्चरेत् । १८ । ॥ १८ ॥

इति शाङ्खायनसूत्रे नवमोऽध्याय समाप्तः ।

श्राम् ।

—००—

शुद्धपत्रस्थाष्टम्यां द्वादशाहाय दीवन्ते । १ । द्वादश दीवाः । २ ।
 द्वादशोपमदः । ३ । सुत्यान्यहानि द्वादश । ४ । अतिरात्रः सुत्यानां
 प्रथमं चोत्तमं च । ५ । मध्ये दशरात्रः । ६ । पृष्ठयः पलहः । ७ ।
 धयच्छन्दोमाः । ८ । दशममहः । ९ । अयं यज्ञ इति याज्या हारि-
 योजनस्य । १० । अननुवपद्रुत एवामंप्रेषितो मैत्रावरुणः परा याहि
 मघ्नन्नित्यनूच्य जायेदस्मिमिति वेह मद एव मघवन्नित्यतिप्रैपमाह
 द्वितीयप्रभृतिषु । ११ । प्रायणीये वा यथाममात्रातम् । १२ । श्वः
 सुत्या वामिंद्राग्नी तां वां प्रव्रवीमि विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः
 सोम्येभ्यः सोमपेभ्यो ब्रह्मन्वाचं यच्छेत्याग्नीभः स्वस्य धिष्णस्य पत्या-
 दुपविश । १३ । नित्यमेतत्प्रागुत्तमादङ्गः । १४ । पत्नीमंयाजान्तता
 । १५ । आग्निषामनिर्वचनम् । १६ । नामधेयापहणं च । १७ । प्राय-
 णीयोदयनीययोः मारुत्वतः । १८ । माधुच्छन्दसे वा । १९ । द्विरात्र-
 प्रभृतिष्वहःसंधातेषु यत्र होताश्विनं शंसेत्तत्र मैत्रावरुणः प्रातरनु-
 वाकमनुश्रूयात् । २० । ॥ १ ॥

त्रिष्टोमं रथन्तरपृष्ठमग्निष्टोमः प्रथमं दशरात्रिकम् । १ । उप
 प्रयन्तो अध्वरमित्याज्यं धूमन्ते प्र वो देवायेति मसून्ते । २ । माधुच्छन्दसः
 प्रवगः । ३ । आ यात्विश्रो एवम इति मरुत्वतीयम् । ४ । आ न
 इश्रो दूरादिति निष्पेवन्यम् । ५ । अग्ने वर्षस्मिन्वर्चस्वी त्वं देवेष्वमि
 वर्षस्यस्यं मसुष्येषु भूयाममित्यतिपादां भक्षयति । ६ । शुश्रूते मग

इहेह वो हयो न विद्वानित्युत्तमे वा परिहाप्येति वैश्वदेवे विकारः । ७ ।
 पञ्चजनीया परिधानीया सर्वत्र वैश्वदेवस्य । ८ । अ शर्धायेत्याग्नि-
 माहते । ९ । सप्तात ऊर्ध्वमुक्त्वानि । १० । षोडशन्तं चतुर्थम् । ११ । ॥ २ ॥

पञ्चदशसोमं वृहस्पृष्टं द्वितीयम् । १ । अग्निं दूतं शणीमह इत्याज्यं
 व्यूह्ये । २ । त्वं हि चैतवदिति समूह्ये सर्वत्रोत्तमां परिहाप्य । ३ ।
 गार्त्समदः प्रउगः । ४ । वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे तीव्राः सोमास
 आ गहीत्येका^५ शुक्रस्याद्येत्येकोभा देवा दिवित्पृगेति द्वे^६ अयं वा
 मित्रावरुणेति चत्वारि त्वचान्^७ त स्या नः सरस्वती धीरेति प्रउग-
 त्वानि । ८ । विश्वानरस्य व इन्द्र इत्सोमपा इति मरुत्वतीयस्य
 प्रतिपदनुचरौ । ९ । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः
 । १० । इन्द्र सोमं सोमपत इति मरुत्वतीयम् । ११ । या त ऊतिरिति
 निष्केवल्यम् । १२ । इन्द्रौजस्विन्नोजस्वी त्वं देवेष्वसोजस्यहं मनुष्येषु
 भूयासमित्यतिगाहं भक्षयति । १३ । विश्वो देवस्येति वैश्वदेवस्य प्रति-
 पत् । १४ । अस्य हि स्वयश्रारमित्युत्तरे । १५ । आ विश्वदेवमित्य-
 नुचरः । १६ । तद्देवस्य ते हि द्यावापृथिवी यज्ञस्य व इति वैश्वदेवे
 विकारः । १७ । पृचस्य वृष्णे वृष्णे शर्धाय नू चित्सहोजा इत्याग्नि-
 माहते । १८ । ॥ २ ॥

सप्तदशसोमं वैरूपपृष्टं तृतीयम् । १ । शुच्या हि देवदत्तमानि-
 त्याज्यं व्यूह्ये । २ । स्वमग्ने वसूनि निति समूह्ये सर्वत्रोत्तमां परिहाप्य । ३ ।
 श्रौष्णिह आचेयः प्रउगः । ४ । वायवा याहि वीतय इत्येका^५ वायो
 याहि शिवेति द्वे इन्द्रस्य वायवेषां सुतानामिति द्वे^६ अयं सोमस्य-
 मूसुत इत्येका मिचे वरुणे^७ ऽश्विनावेह गच्छतमां साह्यद्रिभिः^{१०}

सजूविंशेभिर्देविभिरेत नः प्रियेति प्रउगृहचानि ।¹² तं तमिल्लय
 इन्द्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ ।¹³ प्रैतु ब्रह्मण-
 स्पतिरिति ब्राह्मणस्यत्यः प्रगाथः ।¹⁴ अर्थमेति मरुत्वतीयम्
 ।¹⁵ यद्वाव इन्द्र यद्दिन्द्र यावत इति वैरूपस्य स्तोत्रियानुरूपौ
 प्रगाथौ ।¹⁶ इन्द्र त्रिधात्विति सामप्रगाथः ।¹⁷ अहं भुवं यो
 जात इति निष्केवल्यम् ।¹⁸ सूर्यं भ्राजस्विन्भ्राजस्वी त्वं देवेष्वसि
 भ्राजस्यहं मनुष्येषु भूयासमित्यतिग्राह्यं भवत्यति ।¹⁹ अभि त्वा
 देवेत्यनुचरः ।²⁰ उदु य देवः सविता हिरण्यया घृतवती भुवना-
 नामिति वृचावनशो जातः परावत इति वैश्वदेवे विकारः ।²¹
 वैश्वानराय धिषणां धारावरास्त्रमग्ने प्रथमो अङ्गिरा षडपिरित्या-
 म्निमावते ²² १५ । ॥ ४ ॥

एकविंशत्सोमं वैराजपृष्ठं चतुर्थम् ।१। अग्निं न स्वष्टिभिरित्याज्यं
 ब्यूल्हे² ऽग्निं नर इति समूल्हे ।³ आनुष्टुभः प्रउगः ।⁴ वायो
 शुक्रो अयामि त इत्येका⁵ वि हि होत्रा इति द्वे⁶ इन्द्रस्य वायवेषां
 सोमार्गो यश्चिकेता⁸ नो विश्वाभिरितिभिरा⁹ त्वा गिरो¹⁰ ऽपत्यमि-
 त्येका¹¹ यूयं हि ऐति द्वे¹² इयमददादिति प्रउगृहचानि ।¹³ प्र णो
 देवीति समूल्हे ।¹⁴ तं त्वा यज्ञेभिरिति प्रतिपदमरुत्वतीयस्य ।¹⁵
 ये अहस्य प्रथमस्य त उत्तरस्थानुचराः सत्राह्मणस्पत्याः ।¹⁶ शुधी
 ह्वमिन्द्रे¹⁷ मरुत्व इमं नु मायिनमिति वृचावि¹⁸ति मरुत्वतीयम्
 ।¹⁹ पिषा सोममिन्द्र मन्दतु त्वेति वैराजस्य स्तोत्रियानुरूपौ
 न्यूल्हम् ।²⁰ मध्यमस्य पादस्य द्वितीयमत्तमयोरत्तरयोर्द्विष्यूर्वं द्विरु-
 चरमित्यानुष्टुभः ।²¹ यं तोश् ओश् सुपाव ह्योश् ओश् श्वद्वि-

रिति । ११^{२२} । द्वितीये ऽचरे द्वादशकत्व एकैकं दीर्घं ह्रस्वांस्त्री-
 नन्तरेणेति वैराजः । १२^{२३} । यं तो सुपावेति । १३^{२४} । द्वितीयचतुर्थयो-
 रचरयोः प्रतिगरस्यानुष्ठुभः प्रतिनूङ्गः । १४^{२५} । द्वितीये वैराजः । १५^{२६} ।
 ओथो३ ओ३ सोदो३ ओ३ एवेति । १६^{२७} । ओथो भोदेवेति । १७^{२८} ।
 इन्द्रमिद्वेवतातय इति सामप्रगाथः । १८^{२९} । तुभ्येदिमेति तिष्ठणं
 पूर्वयोर्नूङ्गः । १९^{३०} । कुह्युतो युधस्य ते त्यमुवः सचासाहमिति
 तिष्ठ इति निष्केवल्यम् । २०^{३१} । द्वितीयादङ्गः प्रतिपत् । २१^{३२} । हिरण्य-
 पाणिमित्यनुचरः । २२^{३३} । आ देवो यातु सविता सुरद्वः प्र द्यावा
 यज्ञैः पृथिवी नमोभिः प्र ष्टभुभ्यः प्र शुक्रैतु देवोति वैश्वदेवे
 विकारः । २३^{३४} । प्र ससाजः क ईं व्यक्ता ङवे वः सुयोत्मानमित्याग्नि-
 मारुते । २४^{३५} । ॥ ५ ॥

त्रिणवस्तोमं शाकरपृष्ठं पञ्चमम् । १ । इममू ध्विति नवर्चमान्यं
 ध्यून्हे^२ ऽग्निं तं मन्य इति समून्हे । ३ । तस्य प्रथमाद्यै पदमवगृह्य
 पदमवगृह्य द्वे अत्रगृह्येकेन प्रणोति । ४ । पङ्क्तिशंसं पराः । ५ । वार्हतः
 प्रजगः । ६ । आ नो यज्ञं दिविस्पृगमिति द्वे आ नो वायवित्येका^७
 वां सहस्रमिति तिष्ठ^८ ष्धगित्येति द्वे प्र मित्रायेत्येके^९मा उ वां
 दिविष्टय^{१०} आ नो विद्या सहस्रयो^{११} देवं देवं वो ऽवषे देवं देवामि^{१२}-
 यमददादिति^{१३} प्रउगढचानि । १३ । उत स्या नः सरस्वती घोरेति
 समून्हे । १४ । यत्पाञ्चजन्येति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् । १५ । इत्या हि
 सोमे ऽवितामि मरुत्वां इन्द्र वृषभो ऽयं ह येनेति तिष्ठ इति मरु-
 त्वतीयम् । १६ । महानाम्न्यः स्रोवियः । १७^{१७} । यथा तिष्ठो ऽनुष्ठुभस्त-
 र्दिकैका । १८^{१८} । उत्तमायाः पङ्क्तिरत्तना । १९^{१९} । उत्तमार्धं च पद्य

पदानि पच्छः पुरीषमित्याचचते तन्नविच्छंसम् । १३ । प्रत्यसौ पिपौ-
 षते यो रयिवो रयिंतमस्यसु वो अप्रहणमिति चयस्तृचा अस्मा
 अस्मा इति दशम्येवा ह्यसि वीरयुरिति वा सो ऽनुरूपः । १४ ।
 यदिन्द्र नाङ्गषीष्येति सामप्रगाथः । १५ । इन्द्रो मदाय प्रेदं ब्रह्मा-
 भूरेकस्त्रमिन्द्रं वाजयामसीति तिस्र इति निष्केवस्यम् । १६ । तत्सवितुर्व-
 रेण्यमित्यनुचरः । १७ । उदु य्य देवः सविता दमूना इति तिस्रो
 मही व्यावापृथिवी इति चतस्र षड्भुर्विभ्या को नु वां मित्रावरुणौ
 प्र शंतमेति वा वैश्वदेवे विकारः । १८ । हविष्पान्तं वपुर्नृग्निर्होता
 गृहपतिरिति तिस्र इत्याग्निमारुते । १९ । मूर्धानमा रुद्रास इममू
 ष्विति नवेति समूहो । २० । ॥ ६ ॥

त्रयस्त्रिंशत्सोमं रैवतपृष्ठं षष्ठम् । १ । नित्याभिर्याज्याभिः पारु-
 च्छेपीः संधाय यजन्ति । २ । आ त्वा जुव आ वां धिय इत्यैन्द्रवा-
 यवस्य पुरोनुवाक्ये । ३ । स्तौर्षं बर्हिरा वां रथ इति याज्ये । ४ ।
 सुपुमेति मैत्रावरुणस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या । ५ । युवा सोमे-
 भिरित्याश्विनस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या । ६ । वृषन्निन्द्र तां वां
 धेनुं विश्वेषु हि त्वा मो यु वो अस्मदा यन्नः पत्नीस्ता नो रामन्निति
 नेष्टुर्द्विपदा चिष्टुप्चाग्निं होतारं दध्यङ् हेति प्रातःसवने प्रम्यितानां
 यजन्ति । ७ । तुभ्यं हित्वान इति सूक्तयोरेकैकोर्ध्वगर्तुमैषेभ्यः । ८ ।
 स्वयं यजतो ऽध्वर्युर्गृहपतिश्च । ९ । चित्यस्य पथादुपविश्याध्वर्युः
 शास्त्रामुखीयस्य गृहपतिः । १० । पिवा सोममिन्द्र सुवानमिन्द्राय
 हि द्यौस्त्वया वयं मधवन्पाहि न इन्द्र नू इत्या ते ऽवर्मह इन्द्र
 वनेति हि सुन्व घृति माध्यन्दिने^{११} विकारः । ११ । उत माता

दृदद्विबेति नेष्टुस्तृतीयमवने । १२ । अनवानन्तो यजन्ति । १३ । ऐका-
हिकीभिर्ग । १४ । ॥ ७ ॥

अयं जायतेत्याज्यम् । १ । अतिच्छन्दसः प्रउगः । २ । स्त्रीषं
बर्हिर्वा^३ वां रथो^४ ऽयं मित्राय^५ युवां सोमेभिर्दृष्टं त्रिन्द्रेत्येका^७ ऽव-
मह इन्द्रेति द्वे^८ श्रो पू णो अग्न^९ इयमददादिति प्रउगद्वचानि ।^{१०}
उत नः प्रियेति समूहो ।^{११} स पूर्य दति प्रतिपन्मरुत्वतीयस्य ।^{१२}
यं त्वं रयं स यो वृषा मरुत्वा इन्द्र मीढ्व इति तिस्र इति मरुत्व-
तीयम् ।^{१३} रेवतीर्ना रेवा इद्रेवत इति रैवतस्य स्तोत्रियानुरूपौ
।^{१४} मा चिदन्यदिति सामप्रगाथः ।^{१५} एन्द्र याहुप प्र घा न्वस्योप
नेा हरिभिरिति तिस्र इति निष्केवल्यम् ।^{१६} अभि त्यं देवमिति
प्रतिपद्वैश्वदेवस्य ।^{१७} तस्याः षोडशाक्षरेण विगृह्याष्टादशाक्षरेण
प्रणुत्य पञ्चदशाक्षरेणावसाय पञ्चदशाक्षरेण ।^{१८} अस्य द्वि स्वय-
शस्तरमित्युत्तरे ।^{१९} तृतीयादङ्गो ऽनुचरः ।^{२०} उदु य देवः
सविता सवाय^{२१} कतरा पूर्वा^{२२} किमु श्रेष्ठ^{२३} इदमित्येत्युत्तमे परि-
शिष्य ये यजेनेति शस्त्रा परिशिष्टे शंसतीति वैश्वदेवे विकारः
।^{२४} अहस्य कृष्णं^{२५} प्रयज्यव^{२६} इमं सोममित्याग्निमारुते ।^{२७}
मथ्यमाच्यद्दान्निष्केवल्यमरुत्वतीययोहत्तमांस्तृचान्समूह उत्सृजति ।
^{२८} स्वस्तिं नो मिमीतामिति च तिस्रो ऽन्ते वैश्वदेवानां
करोति ।^{२९} ततं म इत्याभवं चतुर्थस्य ।^{३०} प्र यन्तु वाजा
इति च तिस्रो ऽन्ते मारुतस्य ।^{३१} वसुं न चित्रमहसमिति
जातवेदसीयम् ।^{३२} परोक्षपृष्ठस्य दृद्वयन्तरपृष्ठस्योपाङ्गपृष्ठस्या-
पर्वापृष्ठस्य तनूपृष्ठस्य च्छन्दोदृष्टसोमस्य च च्छन्दोगवशेन स्तोत्रिया-

नुरुपांसामप्रगाथांश्च । २३^{३३} । समानमन्यसमूहेन । २२^{३४} । तथा विश्व-
जिति । २३^{३५} । ॥ ८ ॥

चतुर्विंशस्तोमं दृष्ट्वृष्टसुभयसाम सप्तमम् । १ । प्र वः शुक्राये-
त्याज्यम् । २ । चैष्टुभः प्रउगः । ३ । प्र वीरया^४ ते सत्येनो^५दां चतुरा^६
गोमता^७ नो देव^८ प्र वो यज्ञेषु^९ प्र चोदसेति प्रउगद्वचानि । १४^{१०} ।
ये अहस्य प्रथमस्य प्रतिपदनुचराः सत्राह्वाणस्यत्यास्ते छन्दोमेषु खर-
सामस्वभिप्रवे च । १५^{११} । प्रथमादेव प्रथमस्याह्वाण्छान्दोमिकस्य । १६^{१२} ।
द्वितीयाद्वितीयस्य । १७^{१३} । तृतीयात्तृतीयस्य । १८^{१४} । एवं अहस्य पूर्व-
स्याभिप्रविकस्य । १९^{१५} । एवमुत्तरस्य । १६^{१६} । एवं खरमात्राम् । १९^{१७} ।
कया शुभा त्यं सुमेधमिति महत्वतीयम् । १९^{१८} । तसु युद्धमि त्यं
मेधमिति निष्क्रेवत्यम् । १९^{१९} । न कण्ठरयन्तरस्य योनिमनुशंसेत् । १९^{२०} ।
ये प्रथमघोरज्ञोः प्रतिपदनुचरा वैश्वदेवस्य ते छन्दोमेध्वभिप्रवे च
। १९^{२१} । तत्सवितुर्वरेण्यं प्रेतां यज्ञस्यायं देवायेति द्वचानृजुनीतीति
पश्चा याचि वनसा सद्योमासद्यर्षणीधृत इति तिस्र इति वैश्वदेवे
विकारः । १९^{२२} । वैश्वानरो न ऊतये ।

वैश्वानरो न आ गमदिमं यज्ञं सजूरुप ।

अग्निरुक्थेन वाहमा ॥

वैश्वानरो अङ्गिरमां स्तोमं यज्ञं च जीजनत् ।

ऐषु शुभ्रं स्वयमत् ॥

प्र यद्विष्टुभमिति पञ्चदश नव वार्चन्तस्वेत्याग्निमारुते । १९^{२३} । ॥ ८ ॥

चतुस्रत्यारिंशस्तोमं रथन्तरश्चमष्टमम् । १ । अग्निं वो देवमि-
त्याज्यम् । २ । चैष्टुभः प्रउगः । ३ । कुविदङ्गेति प्रथमात्तृतीये^४ आ

वायो भूषेति चैका^५ यावत्तरः^६ प्रति वां सुर उदिते^७ ऽप स्वसुरं^८ यं
 सोमः^९ प्र ब्रह्माण^{१०} उत स्या नः सरस्वतो जुषाणेति प्रउगट्त्वानि
 ।^{११} । महं इन्द्रो नृवदिमा उ त्वा पुरुतमस्य क स्य वीर इति मर्वच
 चतस्र उतमाः परिहाय महयित्तमस्य द्यावापृथिवी इति मरुत्व-
 तीयम् ।^{१२} । त्वं महं इन्द्र तुभ्यं ह त्वं महं इन्द्र यो द्यापूर्या
 तां सु ते कीर्तिमिमां ते धियमिति निष्येवन्त्यम् ।^{१३} । हिरण्य-
 पाणिमूतय इति चतस्रो^{१४} महौ द्यौर्युवाना पितरेति त्वस्रो^{१५}
 देवानामिदिमां नु कं^{१७} विश्वे देवा ष्यतावृध इति तिस्र इति
 वैश्वदेवे विकारः ।^{१८} ।

वैश्वानरो अजौजनदग्निर्नो नव्यसीं मतिम् ।

क्षया दधान अजसा ॥

एषा पात्रक दीदिद्यग्रे वैश्वानर शुभत् ।

अमदग्निभिराजतः ॥

ष्यतावानं वैश्वानरं^{१९} कद्र नूनं कधप्रियो^{२०} दूतं वो विश्ववेद-
 समित्याग्निमारुते ।^{२१} ॥ १० ॥

अष्टाचत्वारिंशत्सोमं बृहत्पृष्ठं नवमम् । १ । अग्न्य महा सोमस्य
 मा तवसमित्याज्यम् । २ । पूर्व वा । ३ । चैष्टुभः प्रउगः । ४ । आ
 वायो भूषेति प्रथमाष्टतीये चोत्तमा च^५ द्वितीयाचतुर्थ्या चार्वान्तो
 न श्रवस इति च^६ दिवि क्षयन्ता^७ विश्ववारेः^८ नर^९ ऊर्ध्वा
 अग्निः^{१०} प्र क्षोदमेति प्रउगट्त्वानि ।^{११} । अयंमेन्द्रो रथाय तिष्ठा
 हरी शायत्साम प्र मन्दिन इति मरुत्वतीयम् ।^{१२} । आ मयो
 घान्त्या इदु द्यौर्न घ इन्द्र तत्त इन्द्रियमहं भुवं विश्वजिन इति

निष्केवल्यम् ।^{१३} अभि त्वा देव प्र वां महि श्वी इति त्वचा-
विन्द्र^{१४} इष इत्येका ते नो रत्नानीति द्वे^{१५} अग्निस्त्वयइतिप्रभृति
पञ्च मनोः सुक्तानि^{१६} ये चिंशतीत्युपोत्तमामुद्धृत्य^{१७} न हि वो
अस्यर्भक इत्येका^{१८} ऽग्नेर्मेति चतस्रो^{१९} बभ्रुरेक इति वा मनुप्र-
वल्हो^{२०} विश्वे देवास आ गतेति त्वचं भारद्वाजमिति वैश्वदेवे
विकारः ।^{२१}

दिवि पृथो अरोचताग्निर्वैश्वानरो वृहन् ।

ज्योतिषा बाधते तमः ॥

स विश्वं प्रति चाक्लुपदृढनुत्सृजते वशी ।

यज्ञस्य वय उत्तिरन् ॥

अग्निः परेषु धामसु^{२२} मरुतो यस्याग्निर्होता पुरोहित^{२४}
इत्याग्निमारुते ।^{२५} यानि अहस्य प्रथमस्य प्रातःसवनद्वितीय-
सवनानि तानि समूह्ये कन्दोमानाम् ।^{२६} निष्केवल्यमस्त्व-
तीययोश्च जागतान्युत्सृजति ।^{२७} स यो वृषेति पञ्चदशोध्वं कया-
शुभीयात् ।^{२८} यो जात इति तमुद्युहीयात् ।^{२९} वृहद्रथ-
न्तरपृष्ठे द्विपूजाः सर्वे ।^{३०} ॥११॥

अविवाक्यं चतुर्विंशत्सोमं दशममहः । १ । अयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम
। २ । चिकं मानसम् । ३ । वामदेव्यस्य योनौ रथन्तरं पृष्ठम् । ४ ।
अप्रतिभायामन्यः स्वाध्यायम् । ५ । उद्धृत्यानुद्युभमितरेषां कन्दसां
संपदानुद्युभां पञ्चदशं सहस्रमेकस्मिन्सवनीये । ६ । द्वाचिंशतं गायथ्यः
। ७ । अग्निं नरः प्रति य्या सूनर्यां शुधेति त्वचानुद्युभां स्थाने
। ८ । चतुर्विंशतिं चिद्युभः । ९ । तथा जगत्यः । १० । पञ्चदश

प्रगाथान् । ११। श्रौष्णिहंस्य द्वचान्पञ्चदश । १२। पाङ्कानि च । १३। अनुष्टुभां प्रातरनुवाकः पञ्चदशे शते । १४। तृतीयाचतुर्थ्या स्तोत्र्यानामुद्धृत्याभि प्रवन्तेति द्वे । १५। अच्छा नः शीरशोचि-
पमिति तिस्रो ऽच्छा वे। अग्निमवस इत्येतासां स्थाने । १६। प्रति
श्रुतायेति तिस्रः प्रत्यस्मै पिपीषत इत्येतासां स्थाने । १७। ॥ १२ ॥

अग्ने तमद्येत्याज्यम् । १। तस्य प्रथमायां पञ्चाक्षरेण विगृह्य
द्वाभ्यां पञ्चाक्षराभ्यामवसाय द्वाभ्यां प्रणौति । २। माधुच्छन्दसः
प्रउगः । ३। द्वाविंशतिं गायत्र्यः । ४। मृजानो वारे पवमानो
अव्यय इति यावस्तुतो याथाकाम्यम् । ५। उत्तिष्ठन्नोजसेत्येको-
त्तिष्ठतावपश्यतेत्येतस्याः स्थाने । ६। त्रिकद्रुकीया प्रतिपन्मरु-
तीयस्य । ७। तस्याः षोडशाक्षरेण विगृह्य षोडशाक्षरेण प्रणुत्य
षोडशाक्षरेणावसाय षोडशाक्षरेण । ८। तुविशुमेत्युत्तरे । ९।
दृहदिन्द्रायेति सूक्तात्पूर्वा प्रगाथौ पिन्वन्यपीयया संशंसतीति मरु-
त्वतीयम् । १०। वामदेवस्य स्तोत्रियानुरूपौ शस्त्रोर्ध्वं धाय्याया
रायन्तरं प्रगाथं स्तोत्रियानुरूपौ च । ११। सखाय आ शिषाम-
हीति नव । १२। आ धूर्ध्वस्मै वज्रमेक इति च द्विपदे । १३।
हैरण्यस्त्रपीयं च । १४। प्राग्धैरण्यस्त्रपीयात्प्रगाथेन संशंसति । १५।
इति निष्कवेत्यम् । १६। पठात्प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य । १७।
पुरस्ताच्चानोभद्रीयात्प्रशुक्रोयमिति वैश्वदेवे विकारः । १८। उरु
विष्णवित्युद्धृत्य भवा मित्र इति यजति । १९। अग्निं नर इत्यग्नि-
ष्टोमसाधः स्तोत्रियानुरूपौ । २०। आयं गौर्मही धौरिति स्तोत्रि-
यानुरूपौ । २१। तं प्रब्रथेति चयोदश । २२। यज्ञो बभूवेति

परिधाय । २२ । प्रजापत इति यजति । २३ । उक्थैराहावो
 व्याख्यातः । २४ । इति समूह्ये ऽतिरिक्तोक्थम् । २५ । पुरा पत्नी-
 संयाजेभ्यः रंभ्याय वा गार्हपत्ये ऊत्वा पूर्वथा दारा सदः प्रपद्य
 खंख धिष्यस्य पद्यादुपविश्य मानसेन स्तुत आयं गौरिति सापं-
 राञ्जीः परादुपांशुप्रणुवन् । २६ । अध्वर्योश् इत्यामन्वितो होयि
 होतरिति सर्वत्र प्रतिशृणोति । २७ । श्रीं होतस्तया होतरित्याच-
 क्षाणे ऽनुगृणाति । २८ । ॥ १३ ॥

अध्वर्योश् इति दशहोतरि वदियन् । १ । प्रजापतिरकाम-
 यत बहः स्थां प्रजायेय सर्वे वेदमनुष्याद्यदिदं किंचेति ^२ । स एतं
 दशहोतारं यज्ञकृतमपश्यदग्निहोत्रम् । ^३ । इत्युक्तायोपांशु । ^४ ।
 चित्तिः सुक् ^५ । चित्तमाज्यम् ^६ । वाग्वेदिः ^७ । आधीतं बर्हिः ^८ । केतो
 अग्निः ^९ । विज्ञातमग्नीत् ^{१०} । वाचस्यतिर्होता ^{११} । मन उपवक्ता ^{१२} । प्राणो
 हविः ^{१३} । सामाध्वर्युः ^{१४} । इति होतारः ^{१५} । अथ सहः ^{१६} । वाचस्यते
 इद्विधेनामन् ^{१७} । वाचस्यतिः सोममपादा अस्मासु नृणं ^{१८} धाः
 । ^{१९} । इत्युपांशु । ^{२०} । तेन देवान्मनुष्यानसुरानित्येतांस्तयानजन-
 यत्प्रजापतिः ^{२१} । स येषां वा एवंविदान्होता भवति ^{२२} । प्र वै स
 होता प्रजया पशुभिर्जायते ^{२३} । प्र ते यजमानाः प्रजया पशुभि-
 र्जायन्ते येषामेवंविदान्होता भवती ^{२४} ति । ^{२५} । ॥ १४ ॥

अध्वर्योश् इति चतुर्होतरि वदियन् । १ । ते इया एवान्वावृत्ता
 आसन्देवाद्य मनुष्याद्य ^२ । पराद्यो ऽस्मादसुरा आसन्सो ऽकाम-
 यत वीरो म आजायेत येनेमानसुरानभिभवेयमिति ^३ । स एतं
 चतुर्होतारं यज्ञकृतमपश्यद्गर्भपूर्णमासौ । ^४ । इत्युक्तायोपांशु । ^५ ।

पृथिवी हेता १ घौरध्वर्युः २ तृष्टाग्नीत् ३ मित्र उपवक्ता ४ इति हेतारः । ५ । अथ गृहः । ६ । वाचस्यते वाचो वीर्येण संभृततमेनाय-
 ष्कृषे ७ यज्ञपतये वसु वार्यमामंस्करसे ८ वाचस्यतिः सोमं
 पिवतु ९ अजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा । १० । इत्युपांशु । ११ ।
 तेनेन्द्रं वीरमजनयत्तत एनानसुरानभ्यभवत्प्रजापतिः १२ स येषां
 वा एवंविद्वान्होता भवति १३ आ वै तस्य हेतुर्वीरो जायते १४ आ
 तेषां यजमानानां वीरा जायन्ते १५ अभि वै स हेता द्विषन्तं
 भ्रातृव्यं भवति १६ अभि ते यजमाना द्विषतो भ्रातृव्यान् भवन्ति
 येषामेवंविद्वान्होता भवतीति १७ । १८ । ॥ १५ ॥

अध्वर्यो इ इति पञ्चहेतारि वदिष्यन् । १ । तस्मा दन्द्राय
 देवता ऋष्याय श्रेष्ठ्याय नातिष्ठन्त २ स एतं पञ्चहेतारं यज्ञकतु-
 मपश्यचातुर्मांखानि । ३ । इत्युक्ताथोपांशु । ४ । अग्निर्हेता ५ अग्नि-
 नावध्वर्यु ६ रुद्रो ऽग्नीत् ७ बृहस्पतिरुपवक्ता ८ इति हेतारः । ९ । अथ
 गृहः । १० । वाचस्यते ऽच्छिद्रया वाचाच्छिद्रया जुञ्जा ११ दिवि देवा
 ष्कृषन्होचामैरयस्य । १२ । इत्युपांशु । १३ । ततो वा दन्द्राय देवता
 ऋष्याय श्रेष्ठ्यायातिष्ठन्त १४ स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति ।
 तिष्ठते वै तस्यै हेतवे स्वाः श्रेष्ठ्याय १५ तिष्ठन्ते तेभ्यो यजमानेभ्यः
 स्वाः श्रेष्ठ्याय येषामेवंविद्वान्होता भवतीति १६ । १७ । ॥ १६ ॥

अध्वर्यो इ इति षड्हेतारि वदिष्यन् । १ । सो ऽकामयता-
 न्नादः स्वामन्नपतिरिति २ स एतं षड्हेतारं यज्ञकतुमपश्यत्पशुः
 बन्धम् । ३ । इत्युक्ताथोपांशु । ४ । सूर्यस्ये चतुः ५ वायुः प्राणः ।
 अन्तरिक्षमात्मा ६ यज्ञो गात्राणि ७ द्यौः पृथम् ८ पृथिवी शरी-

रम्^१ इति होतारः^{१०} । अथ यद्दः^{११} । सोमः सोमस्य पिवतु
 शुक्रः शुक्रस्य पिवतु^{१२} । आतास्त इन्द्र सोमा वातापे हवनश्रुतः ।
 ।^{१३} इत्युपांशु ।^{१४} । ततो वै सोऽन्नादोऽन्नपतिरासीत्^{१५} । स
 येषां वा एवंविदान्होता भवति^{१६} । अन्नादो वै स होतान्नप-
 तिर्भवति^{१७} । अन्नादास्ते यजमाना अन्नपतयो भवन्ति येषामेवंवि-
 दान्होता भवती^{१८}ति ।^{१९} ॥ १७ ॥

अध्वर्योश् इति सप्तहोतरि वदिष्यन् । १ । ते देवा अकाम-
 यन्त कृष्णाः कृष्णेषु लोकेषु स्यामेति^२ । त एतं सप्तहोतारं यज्ञकतु-
 मपश्यन्सौम्यमध्वरम् ।^३ । इत्युक्त्वाथोपांशु ।^४ । महाहविर्होता^५ । सत्य-
 हविरध्वर्युः^६ । अचिन्तयाजा अग्नीत्^७ । अचित्तमना उपवक्ता^८ । अना-
 ध्व्यद्याप्रतिध्व्यथाभिगरौ^९ । अयास्य उद्गाता^{१०} । इति होतारः^{११} । अथ
 यद्दः^{१२} । वाचस्यते विधेनामन्विधेम ते नाम^{१३} । विधेस्त्वमस्माकं
 नाम^{१४} । मा देवानां तन्नुष्हेदि मा मनुष्याणाम्^{१५} । सजूर्दिषा
 पृथिव्योपहृतः सोमस्य पिव स्वाहा ।^{१६} । इत्युपांशु ।^{१७} । ततो
 वै तेभ्योऽकल्पत^{१८} । ते देवाः कृष्णाः कृष्णेषु लोकेष्वामन्^{१९} । अप्यद्य
 कृष्णाः कृष्णेषु^{२०} । स येषां वा एवंविदान्होता भवति^{२१} । कल्पते वै
 तस्मै होत्रे योगक्षेमः^{२१} । कल्पते तेभ्यो यजमानेभ्यो योग-
 क्षेमः^{२२} । अभि वै स होता स्वर्गं लोकमश्रुते प्रत्यस्मिंल्लोके प्रति-
 तिष्ठति^{२३} । अभि ते यजमानाः स्वर्गं लोकमश्रुवते प्रत्यस्मिंल्लोके
 प्रतितिष्ठन्ति येषामेवंविदान्होता भवती^{२४}ति ।^{२५} ॥ १८ ॥

तनूरते वदति । १ । अध्वर्यो येषां वा अन्नादीं प्रजापते-
 क्ष्वन् विदान्होता भवत्यन्नादो वै स होता भवत्यन्नादास्ते यज-

माना भवन्ति १ अध्वर्यो येषां वा अन्नपत्नी प्रजापतेस्तन्व विद्वान्-
 द्धोता भवत्यन्नपतिर्वै स हेता भवत्यन्नपतयस्ते यजमाना भवन्ति ३
 अध्वर्यो येषां वै भद्रां प्रजापतेस्तन्व विद्वान्दोता भवति भद्र
 वै तस्मै हेत्वे भवति भद्र तेभ्यो यजमानेभ्यो भवति ४ अध्वर्यो
 येषां वै कल्याणी प्रजापतेस्तन्व विद्वान्दोता भवति कल्याण वै
 तस्मै हेत्वे भवति कल्याण तेभ्यो यजमानेभ्यो भवति ५ अध्वर्यो
 येषां वा अनिलयां प्रजापतेस्तन्व विद्वान्दोता भवत्यनिलयो वै स
 हेता भवत्यनिलयास्ते यजमाना भवन्ति ६ अध्वर्यो येषां वा
 अपभयां प्रजापतेस्तन्व विद्वान्दोता भवत्यभय वै तस्मै हेत्वे भवत्य-
 भयं तेभ्यो यजमानेभ्यो भवति ७ अध्वर्यो येषां वा अनाग्नां
 प्रजापतेस्तन्व विद्वान्दोता भवत्यनाग्ना वै स हेता भवत्यनाग्नास्ते
 यजमाना भवन्ति ८ अध्वर्यो येषां वा अनाप्यां प्रजापतेस्तन्व
 विद्वान्दोता भवत्यनाप्यो वै स हेता भवत्यनाप्यास्ते यजमाना
 भवन्ति ९ अध्वर्यो येषां वा अनाष्ट्यां प्रजापतेस्तन्व विद्वान्दोता
 भवत्यनाष्ट्यो वै स हेता भवत्यनाष्ट्यास्ते यजमाना भवन्ति १० अध्वर्यो
 येषां वा अनाष्ट्यां प्रजापतेस्तन्व विद्वान्दोता भवत्यनाष्ट्यो वै स
 हेता भवत्यनाष्ट्यास्ते यजमाना भवन्ति ११ अध्वर्यो येषां वा
 अपूर्वां प्रजापतेस्तन्व विद्वान्दोता भवति न वै तस्माद्भूतेरन्यः
 पूर्वा भवति न तेभ्यो यजमानेभ्यो ऽन्ये पूर्वे भवन्ति १२ अध्वर्यो
 येषां वा अभ्राह्व्यां प्रजापतेस्तन्व विद्वान्दोता भवत्यभ्राह्व्यो
 वै स हेता भवत्यभ्राह्व्यास्ते यजमाना भवन्ति येषामेव विद्वान्दोता
 भवतीति १३ ॥ १६ ॥

गृहपतिरतो गृहपतिवदनम् । १ । अर्ध्वर्यो येषां वै गृहपति-
 गृहपतिं विद्वान्गृहपतिर्भवति^२ राध्नोति वै स गृहपती राध्नुवन्ति
 ते यजमानाः ।^३ अर्ध्वर्यो^४ येषां वा अपहतपाप्मानमेवंविद्वान्गृह-
 पतिर्भवत्यप वै स गृहपतिः पाप्मानं हते^६ ऽप ते यजमानाः
 पाप्मानं घ्नते^७ येषामेवंविद्वान्गृहपतिर्भवती^८ति । १ । ॥ २० ॥

प्रजापत इति मनसा यजति । १ । मनसा वषट्करोति । १ ।
 मनसानुवषट्करोति । २ । मनसा भक्तः । ४ । मनसोरोऽभिमर्श-
 नम् । ५ । औदुम्बरीमन्वारभन्ते ऽग्रेण धिष्ण्यानामीनाः । ६ । पलाश-
 शाखाभिर्ये नातिक्रामेयुः । ७ । उत्तमौ पाणी होता कुर्वीत । ८ ।
 उत्तमो ऽसानीति । ९ । अपिधाय सदसो द्वारौ शालायाद्या-
 ध्वर्युर्वाचमुपाकरोति । वाग्यताः संमील्यासत आ नचत्राणां दर्श-
 नात् । १० । नचत्रेषु दृश्यमानेषु मार्जालीयद्रेणे तच्चचुरिति नच-
 त्रेषु चचुर्विसृजन्ते । ११ । सर्वे साधो निधनमुपेत्योत्तरस्य हविर्धान-
 स्याधो ऽचं सर्पन्ति । १२ । उत्तरस्योत्तरेण वा । १३ । युवं
 तमिन्द्रापर्वतेत्यवबेलायां जपित्वापेण हविर्धाने समुपविश्य कामा-
 न्ध्यायन्ते यत्कामा भवन्ति । १४ । ये वज्रकामा भूर्भुवः स्वरित्ये-
 तास्ते व्याहृतीर्जपेयुः । १५ । ते प्राश्न उदश्च उत्क्रम्य वाचं विद्ध्यन्ते
 वागैतु वागुपैतु वागुप मैतु वागिति । १६ । सुत्रद्वयप्रतीकं चिरुपां-
 श्वभिव्याद्यत्य वाचं विद्ध्यन्ते । १७ । अत्र द्वादशाहः संतिष्ठते । १८ ।
 कालवादो वा कालवादो वा । १९ । ॥ २१ ॥

इति शाङ्खायनसूत्रे दशमो ऽध्यायः समाप्तः ।

श्राम् ।

थाख्यातो द्वादशाहः प्रकृतिः सत्ताहीनानाम् । १ । वचन-
लक्षणो विकारः । २ । द्विरात्रप्रभृतयो ऽहीना द्वादशाहपर्यन्ताः । ३ ।
द्वादशाहप्रभृतौनि सत्ताणि । ४ । अहीनेषु प्रायणीयो न विद्यते
। ५ । सत्तधर्माश्च । ६ । ॥ १ ॥

चतुर्विंशसोमं दृष्टपृष्ठमुभयसामाग्निष्टोम उच्यं वाह्यचतुर्विंश-
मित्याचक्षते । १ । हेताजनिष्टेत्याज्यम् । २ । माधुष्कन्दसः प्रवणः
। ३ । कयाशुभौयं मरुत्वतीयम् । ४ । अनुत्तमा त इति परिधा-
नीयोत्तराः पूर्वाः शस्त्रा यत्रास्मिन्धीयते निवित् । ५ । तदिदाषीयं
निष्केवल्यम् । ६ । द्वितीयात्सावित्र्यावाप्रथिवीये । ७ । वैश्वदेवमारुते
च । ८ । आर्भवं षष्ठात् । ९ । वैश्वानरीयं तृतीयात् । १० । यज्ञेन
वर्धतेति जातवेदसीयम् । ११ । सामान्तरुच्ययः । १२ । यज्ञाय-
ज्ञीयस्य स्तोत्रियेणोच्यस्तोत्रियान्सशस्य ¹³ । अनुरूपेणानुरूपान् ¹⁴ ।
अग्ने मरुद्भिर्चकभिः पा इन्द्रावरुणाभ्यां मत्सेन्द्रादृहस्यतिभ्यामि-
न्द्राविष्णुभ्यां सजूरिति शस्त्रा परिदधाति । ¹⁵ । यद्दान्तरुच्यय
एतया शस्तया यजेत् । ¹⁶ । ॥ २ ॥

एकत्रिके त्वचक्रुशं शस्त्रम् । १ । यथास्तृतं स्तोत्रियाञ्चस्त्रा
द्वचान्वा ² । यथास्तोत्रियमनुरूपान्वा³मप्रगाथांश्च शस्त्रा ⁴ पर्यासा-
नामुत्तमांसृचान्धोत्रका. शंसन्ति । ⁵ । त्रिद्विद्वान्वा⁶ हेता । ⁷ ।
सर्वमन्यप्रकृत्या । ⁸ । ॥ ३ ॥

अभिप्रवः पलहः पृष्ठयविकारः । १ । यानि अहस्य प्रथमस्या-
 ध्यानि समूहे तानि पूर्वेषामाभिप्रविकानाम् । २ । रथन्तरं दृहदिति
 पृष्ठे विपर्यासम् । ३ । ज्योतिरग्निष्टोमः प्रथममुत्तमं च । ४ । चला-
 र्युक्चयानि मध्ये । ५ । गां द्वितीयं चतुर्थं च । ६ । आयुस्तृतीयं
 पञ्चमं च । ७ । इन्द्रो रथायेति मरुत्वतीयम् । ८ । आ याह्यर्वा-
 डिति निष्केवल्यम् । ९ । कथा देवानामिति वैश्वदेवम् । १० ।
 पञ्चमे च । ११ । मारुतमेकाहात् । १२ । एति प्र हेतेति जात-
 वेदसीयम् । १३ । समानमन्यप्रथमेनाङ्गा । १४ ॥ ४ ॥

इमा उ त्वेति मरुत्वतीयं द्वितीयस्य । १ । सुत इत्तं निमिष
 इति निष्केवल्यम् । २ । एकाहासाविचम् । ३ । ततं म इत्यार्भवम्
 । ४ । पञ्चमे च । ५ । देवान्हुव इति वैश्वदेवम् । ६ । चतुर्विंश-
 ज्जातवेदसीयम् । ७ । समानमन्यद्वितीयेनाङ्गा । ८ । ॥ ५ ॥

श्रौष्णिहो वैश्वमनसः प्रउगस्तृतीयस्य । १ । वायो याहि शिवा^२ वां
 सहस्रं^३ ता वां विश्वस्या^४ वां वाहिष्ठः^५ सखाय आ शिषाम^६ ह्युत
 नो देव्यदिति^७ रत नः प्रि^८येति प्रउगद्वचानि । ९ । तिष्ठा हरी इति
 मरुत्वतीयम् । १० । एकाहान्निष्केवल्यम् । ११ । धृतेन यावापृथिवी
 इति दृचम् । १२ । पृष्ठे च । १३ । एकाहादार्भवं वैश्वदेवं च । १४ ।
 आ रुद्रासखामग्न^{१५} अतायव^{१६} इत्याग्निमारुतम् । १७ ॥ ६ ॥

हेताजनिष्टेत्याज्यं चतुर्थस्य । १ । मैधातियः प्रउगः । २ । ये
 गार्हमदे ते वाययैन्द्रवायवे । मैधानिथ्यन्तु पूर्वाः । ३ । मित्रं
 वयं^४ प्रातर्युजा^५ त्वा वहस्वैभिरग्न इति दृचानि । ७ । यानि
 अहस्योत्तरस्य मारुत्वानि समूहे तान्युत्तरेषामाभिप्रविकानाम्

। १५ । एकाहान्मरुत्वतीयम् । १६ । उयो जज्ञ इति निष्केवल्यम् । १७ ।
द्वितीयात्सावित्रद्यावापृथिवीये । १८ । आर्भवं तृतीयात् । १९ । अग्नि-
रिन्द्र इति वैश्वदेवम् । २० । यानि त्र्यहस्य पूर्वस्य वैश्वानरीयाणि
तान्युत्तरस्य । २१ । प्र ये शुम्भन्ते जनस्य गोपा इत्याग्निमा-
रुतम् । २२ । ॥ ७ ॥

अग्न ओजिष्ठमित्याज्यं पञ्चमस्य^१ सर्ववोत्तमां परिहाष्य । २ । संहार्यः
प्रउगः । ३ । अयं पिव तव वायो स त्वं नो देवेति त्वचः^४ शतेना
न^५ आ नो मित्रावरुणा^६ ऽ नो गोमन्त^७ मतश्चिदिन्द्र णो^८ विश्वे देवा
ष्टतावृध इति त्वचानि । ९ । क स्य वीर इति मरुत्वतीयम् । १० ।
एतायामेति निष्केवल्यम् । ११ । तृतीयात्सावित्रद्यावापृथिवीये । १२ ।
प्र वः स्फुलकंश्चि च इच्छिगोरित्याग्निमारुतम् । १३ । ॥ ८ ॥

सखायः सं वः सम्यघमित्याज्यं षष्ठस्य^१ सर्ववोत्तमां परिहाष्य
। २ । संहार्यः प्रउगः । ३ । वायवा याहि दर्शत^४ रथेन पृथुपा-
जमा^५ यदद्य सूर उदिते प्रति घां सूर उदित इति वा^६ पुरुप्रिया
ण^७ उप नो हरिभिर्विश्वे^८ देवास आ गतेति भारद्वाजमिति
त्वचानि । ९ । महं इन्द्रो नृवदिति मरुत्वतीयम् । १० । यो जात
इति निष्केवल्यम् । ११ । द्वितीयात्सावित्रम् । १२ । अबुध्रमु त्य इति
वैश्वदेवम् । १३ । धारावरास्त्वमग्ने युभिरित्याग्निमारुतम् । १४ । इन्द्र
दृह्योत वैश्वदेवं षष्ठस्याहो द्वितीये ऽभिषवे । १५ । उषामानकेति
तृतीये । १६ । अग्निरिन्द्र इति चतुर्थे । १७ । श न इन्द्राग्नी इति
वा । १८ । प्रथमं वा पूर्वस्मिन्पटले द्वितीयमुत्तरे । १९ । परावत
इति पञ्चमे । २० । ॥ ९ ॥

विश्रुतिं पुरमात्माहृत्य सुकथं शैतिल्यामहत्तं व्रंमति । १० ।
 जगतीर्षमनूद्यम् । ११ । पङ्क्तिर्षं वा नूद्यम् । १२ । अनूद्यं वा
 । १३ । समप्रे यज्ञानामियमिष्टोमसायः क्षोषियानुद्वपौ क्षोषि-
 यानुद्वपौ । १४ । ॥ १५ ॥

इति आद्यात्मनोतत्त्वेषु एकादशोऽध्यायः समाप्तः ।

होचकाणाम् । १ । प्रातःसवने कर्म । २ । आ नो मिचा-
वरुणा मित्रं वयं मित्रं ऊवे ऽयं वां मिचावरुणा पुरुरुणा
चित्प्रति वां सुर उदिते प्र वो मित्राय यदद्य सुर उदिते प्र
मित्रयोस्ता नः शक्रमिति स्तोत्रिया मैत्रावरुणस्य । ३ । आ याहि
सुपुमेन्द्रमिद्रायिन इन्द्रेण सं हीन्द्रो दधौ च उत्तिष्ठन्नोजसा सह
मिन्धि विद्याः प्र सव्राजं चर्षणीनां तमिन्द्रं वाजयामसि महं
इन्द्रो य श्रोजसा युञ्जन्ति ब्रधमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः । ४ । इन्द्राग्नी
आ गतं सुतमिन्द्रे अग्ना नमो वृहदियं वामस्य मन्मनस्ता ऊवे
ययोरिदमिन्द्राग्नी युवामिमे यजस्य हि स्य च्छविजेयं वामस्य
मन्मनस्ता ऊवे ययोरिदमिन्द्रे अग्ना नमो वृहत्तमीलिष्य ता हि
शश्वन्त इति वाच्छावाकस्य । ५ । ॥ १ ॥

द्विराचप्रभृतिष्वह.संघातेष्वनुरूपाः श्र.स्तोत्रियाः समानस्तोत्रि-
येष्वपि । १ । परे वा । २ । नित्यांस्तृचानन्याञ्छ्रवणां पर्यासा
इत्याचचते । ३ । प्रति वां सुर उदित इति मैत्रावरुणस्य । ४ ।
कार्येभिरदाभ्येति स्तोत्रिये वा । ५ । सति श्र.स्तोत्रिये वा । ६ ।
उद्देदभीति ब्राह्मणाच्छंसिनः । ७ । इन्द्राग्नी अवसेत्यच्छावाकस्य
। ८ । अन्तरेणानुरूपं पर्यासं चावापस्थानम् । ९ । एकया द्वाभ्यां
वा स्तोममतिशंसन्ति । १० । भूयसा त्रिदति । ११ । सर्वष्टे च
विश्वजिति । १२ । एकया दशमे ऽहनि । १३ । युव दक्षमा नो
वर्षीं रिशादसेो य रक्षन्ति कथा राधाम ऋजुनीती नो मा
कस्याहुतकव् मित्रो नो अत्यंक्षति महि वो महतां सोमस्य
मिचावरुणा ते नः सन्तु धुजः प्र यो वां मिचावरुणा महि

घीणामित्येकपातिन्यः । १४ । काव्येभिरदाभ्या नो गन्तमिति वक्षी
 । १५ । मप्रचत्वारिंशन्मैत्रावरुण्यो गायत्र्यो दाशतयीषु तामां मैत्रा-
 वरुणः । १६ । चतुश्चत्वारिंशद्रेन्द्राणि गायत्राणि तेषां ब्राह्मणाच्छ्रमी
 । १७ । इहेन्द्राग्नी उप ऋये तोशा यत्रहणेति पन्थचे । १८ । यत्सोम
 आ सुत इति द्वे । १९ । उप स्वकोष्वित्येका । २० । जुपेयां यज्ञ-
 मिति मप्र । २१ । षट्चत्वारिंशद्रेन्द्राग्न्यो गायत्र्यो दाशतयीषु
 तामामच्छावाकः । २२ । दशमादङ्गः स्तोत्रिया विश्वजिति सर्वष्टे
 । २३ । षष्ठस्याङ्गः स्तोत्रियाननुरूपान्श्रुत्वेतरेषां पञ्चानां स्तोत्रिया-
 ङ्गंमन्ति । २४ । आद्यत्तानाद्यत्तसोमेषु । २५ । ऊर्ध्वानेकाद्यभूतस्य
 । २६ । पर्यामैः परिदधति । २७ । ॥ २ ॥

माध्यन्दिनेषु विकारः । १ । अन्यानि सुप्तान्युत्तरयोः सवनयोः
 पर्यामा इत्याचवते । २ । द्विपूजा मध्यन्दिनाः । ३ । चतुःपूजा-
 न्यस्यानि । ४ । अप प्राच इति सदा मैत्रावरुणस्योक्त्यमुखीया
 । ५ । शंसा मर्हा यद्य इन्द्र इति द्वितीये । ६ । युष्मस्य ते कया
 महामिति तृतीये । ७ । प्र घो महे महिवृधे भरध्वं यजामस्य
 इन्द्रमिति वक्षी । ८ । सद्यो सा न इन्द्रो दूरादा न आसादिति
 चतुर्थे । ९ । प्रो अग्ना उभे यदिष्टेति वक्षी । १० । गर्भे नु मन्का
 सृष्टिरिति पञ्चमे । ११ । इन्द्राय हि घौरिति षष्ठम् । १२ । आ
 नः सुत उप वाजेभिरुया गत्यो यात्विति षष्ठे । १३ । तदहीन-
 सक्तम् । १४ । मध्यमे च्यहे वषाश्चिन्पानीत्याचवते । १५ ।
 यदन्तराश्रितानुरूपाम्नां वक्षेभ्यश्च तत्प्रदेगे प्रतीयेत । १६ । यत्प्र-
 यमघोररुः शन्तं सर्वेषां तत्प्रयमे खन्दोमे । १७ । यत्तृतीय-

पञ्चमयोस्तन्मध्यमे ।^{१७}। यच्चतुर्थपष्ठयोस्तदुत्तमे ।^{१८}। त्वं मह्यं
इन्द्र तुभ्यं हेति यत्र हेताहीनसूक्तं शंसेत् ।^{१९}। त्वे ह यत्पित-
रश्विन्न इन्द्रेत्येकविंशतिच्छन्दोमेषु पुरस्तात्पर्यासस्य ।^{२०}। ना चिद-
न्यदि शंसत ना भेम मा अमिमेत्यस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ
दशमे ऽहनि ।^{२१}। आ धूर्श्वन्मा इति च द्विपदा ।^{२२}। ॥ ३ ॥

कं नव्य इति ब्राह्मणाच्छंसिनो ऽनुरूपादनन्तरः प्रगाथ. कदा-
नैकाहिकस्य स्थाने । १। ब्रह्मणा त इति चोक्थमुखीया । २।
उदु ब्रह्माणीति सदा पर्यासः । ३। वयं घ त्वा क ईं वेदेति
स्तोत्रियानुरूपौ तृतीये ऽहनि । ४। प्रथमयोश्च च्छन्दोमयोः । ५।
विपर्यस्तौ तु मध्यमे । ६। यदिन्द्र प्रागपागुदगिति वा स्तोत्रियानु-
रूपौ प्रगाथौ । ७। अध्वर्यवो भरतेन्द्रायेत्येकादश तृतीये । ८।
विश्याः घ्नना इति स्तोत्रियः ।^९। तमिन्द्रं जाह्नवीमि मत्स्यपायि
ते महो ऽस्मा अस्मा इत्यनुरूपः ।^{१०}। कदा वषो स्तोत्रं यो
वाचा विवाच इति तृचौ ।^{११}। य एक इद्भुव्य इति चतुर्थे
।^{१२}। इन्द्रो मदाय मदेमदे हीति स्तोत्रियानुरूपौ ।^{१३}। आ
याहि कृणवाम यो न इन्द्राभित इति तृचौ ।^{१४}। यस्तिग्मगृह्ण
इति पञ्चमे ।^{१५}। सुहूपशन्नमिति स्तोत्रियानुरूपौ ।^{१६}। त्वया
वयं मघवन्निति तृचम् ।^{१७}। अस्मा इदु प्र तवस इति षष्ठे
।^{१८}। तदहीनसूक्तम् ।^{१९}। आयन्त इव सूर्यं शग्धू पु शचीपत
इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथा उत्तमे छन्दोमे ।^{२०}। त्वं मह्यं
इन्द्र यो हेत्यहीनसूक्तस्य स्थाने ।^{२१}। इन्द्रं स्तुवेति च्छन्दोमेषु
पुरस्तात्पर्यासस्य ।^{२२}। उदु त्ये मधुमत्तमा उदिन्वस्य रिच्यत

इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ दशमे ऽहनि । २३ । त्रिकद्रुकेषु
महिष इति वा स्तोत्रियः २४ । उत्तमा च तमिन्द्रं जोहवीमि विश्वाः
श्रुतना इत्यनुरूपः । २५ । रायस्काम इति च द्विपदा । २६ । ॥ ४ ॥

कद्रू न्वस्येत्यच्छावाकस्थानुरूपान्तरः प्रगाथः कदानैकाहिकस्य
स्थाने । १ । उहं न इति चोष्यमुखीया । २ । अग्नि तष्टेवेति षडा
पर्यासः । ३ । त्वामिदा वयमेनमिदा ह्य इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ
। ४ । अपूर्वा पुरतमानीति द्वितीये । ५ । तरणिरिक्तरोभिरिति
स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । ६ । य ओजिष्ठ इति द्वितीये । ७ । घो
राजा नकिष्टमिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ । ८ । मचायोरिन्द्र इन्द्र
शोममिमं पिबेति द्वौ । ९ । सं च ले जग्मुरिति चतुर्थे । १० ।
स्वादोरित्येत्या हि शोम इति स्तोत्रियानुरूपौ । ११ । यच्चिद्धि
सत्याव यत्नं शतक्रतविति द्वौ । १२ । कदा भुवन् रथवयाणीति
पञ्चमे । १३ । उभे यदिन्द्रेति स्तोत्रियानुरूपा । १४ । विदुष्टे
अस्य वीर्यस्येति तिस्रः । १५ । शसद्भक्तिरिति षष्ठे । १६ ।
तदहीनसूक्तम् । १७ । नकिष्टं न त्वा एहन्त इति स्तोत्रियानु-
रूपौ प्रथमे छन्दोमे । १८ । उभय गृणवदिति मध्यमे । १९ ।
यत इन्द्र भयामह इत्युत्तमे । २० । सर्वे प्रगाथाः । २१ ।
इच्छन्ति त्वेति छन्दोमेषु पुरस्तात्पर्यामन्य । २२ । अथा वाज-
मिति च द्विपदा दशमे ऽहनि । २३ । ऐकाहिकं च पूर्वम् ।
२४ । ॥ ५ ॥

अन्तरेण प्रायणीयोदयनीयौ कदन्तो चोष्यमुखीयाद्याभि-
तष्टीयं च एष्टोकारं च भार्हतानाम् । १ । अन्तरेणोष्यमुखीयां

सूक्ते चावापस्थानम् । १ । पृष्ठयात्सूक्तान्यभिज्ञवे । २ । अहीनसूक्तानां
 स्थाने द्वितीयादङ्गः सूक्तानि । ४ । उत्तरं मैत्रावरुणस्य । ५ ।
 प्रथमात् अथात्स्वरसामसु । ६ । चतुर्विधे ऽभिजिति विपुवति वृहस्पृष्टे
 विश्वजिति महाप्रते च पष्ठात् । ७ । विश्वजिति सर्वपृष्टे । ८ । महा-
 नाश्रीनां मैत्रावरुणः स्तोत्रियानुरूपौ सप्रगाथौ । ९ । कदन्नं प्रगाथं
 वैरूपस्य ब्राह्मणाच्छमी । १० । रेवतीनामच्छावाकः । ११ । वाल-
 खिल्या अविद्यता मैत्रावरुणः षट् सूक्तानीन्द्रनिहवं परिहाया नो
 विश्वे सजोषस इति च प्रगाथम् । १२ । वृषाकपिभृते कुन्तापमन्यूङ्गं
 ब्राह्मणाच्छमी । १३ । द्यौर्न य इन्द्रेत्येवयामस्तः स्थाने विष्णुन्य-
 ङ्गमच्छावाकः । १४ । अभूरेक इति सामसूक्तं मैत्रावरुणस्य । १५ ।
 यो जात इति ब्राह्मणाच्छमिनः । १६ । प्र घा न्वस्येत्यच्छावाकस्य
 । १७ । सामसूक्तानि शस्त्राहीनसूक्तानि शस्त्रैकाहिकीभिः परिदधति
 । १८ । एकाहभृतस्यैकाहिकान्पर्यासानूर्ध्वमहीनसूक्तेभ्यः । १९ । ॥ ६ ॥

उक्त्येषु क्रियमाणेषु वालखिल्या वृषाकपिं विष्णुन्यङ्गमित्युद्धृत्य
 परिशेषान्मध्यन्दिनेषु शंसन्ति । १ । षष्ठादङ्ग उक्त्यानि । १ । अथ
 यदि षष्ठाङ्गिकं तृतीयसवनमसर्वपृष्टे ऽहनि प्रदिष्टं स्याद्वितीयादङ्ग
 उक्त्यानि । २ । परोचपृष्टे प्रतिशिल्यानि क्रियन्ते । ४ । उद्धृत्य वाल-
 खिल्या मैत्रावरुणः पिषा सुतस्य रमिन इत्येन्द्रान्प्रगाथाञ्छस्त्रा
 । ५ । वृषाकपिसुद्धृत्य ब्राह्मणाच्छमीन्द्रो मदायेति पङ्क्तौरैन्द्रीः शंसति
 । ६ । विष्णुन्यङ्गमेवाच्छावाकः । ७ । इति परोचपृष्टे । ८ । ॥ ७ ॥

अथ विश्वजिच्छित्ते । १ । ऐकाहिकान्प्रगाथाञ्छस्त्रा वालखिल्या
 वृषाकपिं विष्णुन्यङ्गं नामानेदिष्टं च सर्वशस्तृचान्वा । २ । चतुर्ध्वं

वालखिल्यानाम् । ३ । मामसृक्तानामहीनसृक्तानां पर्यासानां चीर्त्सी-
 स्तृचान्होत्रकाः शंभन्ति । ४ । इति विश्वजिच्छिल्पे विकारः । ५ ।
 निविद्धानीयांश्च त्वचान् । ६ । युवोर्यदौति त्वचम् । ७ । ये यज्ञेनेति
 च सूक्तम् । ८ । स्वस्ति नो मिमीतामिति त्वचं निविद्धानीयम् । ९ ।
 एवयामरुतश्च त्वचम् । १० । यथासोमं प्रातःसवनम् । ११ । ॥ ८ ॥

त्रिवृद्गशरात्रस्य त्वचकृतं शस्त्रम् । १ । आज्यानामाद्यांस्तृचान्
 । २ । निविद्धानानामुत्तमान् । ३ । एकैकामितरेषां सृक्तानां शिन्पानां
 च । ४ । पठस्य तु समानं विश्वजिच्छिल्पेन शिन्पानाम् । ५ । नाभा-
 नेदिष्ठस्य । ६ । एवयामरुतश्च । ७ । यदि गवामयने ब्राह्मणाच्छंसिने
 प्राग्विपुवत ऐन्द्रेषु प्रगाथेष्वभीवर्तमन्वायातयेयुर्यस्मिन्सुवते स सोत्रियः
 श्वःसोत्रियो ऽनुरूपः । ८ । यदि वा षट्प्रगाथेन । ९ । तृतीये
 ऽहनि वृहत्यः । १० । तं वा दस्रं तत्त्वा याम्यभि प्र वः प्र सुश्रुतमा
 त्वा सहस्रमा मन्द्रैरिन्द्र यो राजा नकिष्टं न त्वा वृहन्तस्त्वमिन्द्र
 यशास्त्वमिन्द्र प्रवृत्तिषु पिवा सुतस्य रमिनो ऽध्वर्यो द्रावयेति वा
 । ११ । विपुवत्यादित्यव्रतम् । १२ । चित्रं देवानामिति सोत्रियानु-
 रूपौ । १३ । विकर्णं वा । १४ । वणसहानुदु त्यद्दर्शतमिति सोत्रि-
 यानुरूपौ प्रगाथौ विकर्णस्य । १५ । इन्द्र क्रतुमिति वा सोत्रिय
 इन्द्र ज्येष्ठमित्यनुरूपः । १६ । पौरुमीळं मानवं जनित्रं भारद्वाजं
 श्रौतनीधसे एतान्यभीवर्तस्थान इन्द्रकृतावेवोर्ध्वं विपुवतः । १७ । ॥ ९ ॥

उच्येपु विकारः । १ । अनुरूपादनन्तराण्यैन्द्राणि जागतान्य-
 न्यानि नित्यानि वान्यत्र षष्ठान्दित्यानि । २ । प्र वो वाजाः प्र वः
 सखाय इति सोत्रियानुरूपौ । ३ । प्र सम्राजे वृहदिन्द्रा को वां

वरुणेति मैत्रावरुणस्याहनि द्वितीये । ४ । आ वां राजानाविति
 पर्याससृतीथपञ्चमयोर्मध्यमे च छन्दोमे । ५ । पुनीषे वामितौ-
 तरेषु । ६ । प्र महिष्ठाय गायत प्र सो अग्र इति स्तोत्रियानुरूपौ
 प्रगाथौ । ७ । धोरा त्वष्ट्रेन्द्रावरुणा युवमध्वरायेति तृतीये । ८ ।
 अग्नि वो वधन्तमग्निं स्तोमेनेति स्तोत्रियानुरूपौ । ९ । रदत्यथ
 श्रुष्टौ वां यज्ञ इति चतुर्थे । १० । आ ते अग्र इधीमहि सो
 अग्निर्यो वसुरग्नि त मन्य इति स्तोत्रिय ११ आ ते अग्र ऋचेत्यनुरूप
 । ११^{१२} । प्र शुन्ध्युवमिन्द्रावरुणा युवमध्वरायेति पञ्चमे । ११^{१३} ॥ १० ॥
 द्विपदा. पष्ठे सर्वेषाम । १ । अग्ने त्व न इति स्तोत्रिय. । २ ।
 चतुर्थी तृतीयां करोति । ३ । अग्ने भव सुषमिधेत्यनुरूप. । ४ ।
 विहताश्च वालखिल्या. । ५ । पञ्च प्रथमे सृक्ते विहरति । ६ ।
 अर्धर्चगो द्वितीये । ७ । ऋक्कृत्तृतीये । ८ । उत्तमे विपर्यस्येत्
 । ९ । ओथा मोदैव मदे मोदा मोदैवो थो ए इति विहतासु
 प्रतिगृणाति । १० । अवसाने पूर्वं प्रणव उत्तरम् । ११ । तार्क्ष्य-
 स्योत्तमां परिश्रिय्याह्वय दूरोहण यथा विपुवति । १२ । उत्तमा-
 सुपसशस्यैकाहिकौ तृचौ । १३ । अस्माकमच पितरस्त आसन्निति
 तिष्ठ । १४ । इन्द्रावरुणा युवमध्वरायेति पष्ठे । १५ । आ ते
 वत्सो मनो यमदाग्निरगामीति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे छन्दोमे
 । १६ । पर्यासमन्तरेण त्रीणि च पूर्वाण्यैकाहिकानीमानि वां भाग-
 धेयानीति पञ्च युवां नरा पश्यमानास इति वा । १७ । प्रेष्ठ वः
 प्रियो नो अस्तु विश्वतिरिति मध्यमे । १८ । भद्रो नो यदी
 घृतेभिराहुत इत्युत्तमे प्रगाथौ । १९ । आ घा ये अग्निमिन्धत

इमा अभि प्र णोनुम इति वा । २० । न हि ते चत्रमित्युभयोः
सूक्तशेषः । २१ । इन्द्रा को वां वरुणेति मध्यमे । २२ । श्रुष्टी
वां यज्ञ इत्युत्तमे । २३ । इमा उ वां भूमय इत्युभयो-
स्तिस्रः । २४ । ॥ ११ ॥

एवा ह्यभि वीर्युरेवा ह्यस्य सङ्गृतेति स्तोत्रियानुरूपौ । १ ।
यस्तस्मात्तेति षड् ब्राह्मणाच्छंसिनो ऽहनि द्वितीये । २ । उत्तरयो-
श्चन्द्रोमयोर्मध्ये सूक्तानाम् । ३ । यो अद्रिभिदिति ढचं पूर्वं सर्वत्र
पर्यासात् । ४ । अस्त्रेव सुप्रतरमिति पर्यामसृतीयपञ्चमयोर्मध्यमे च
चन्द्रोमे । ५ । अच्चा म इन्द्रमितीतरेषु । ६ । तं ते मदं तम्भि
प्र गायतेति स्तोत्रियानुरूपौ । ७ । अनर्वाणं वृषभमिति ढतीये
। ८ । उदप्रुत इति चतुर्थे । ९ । प्रथमोत्तमयोश्च चन्द्रोमयोः
। १० । षष्ठे चोर्ध्वं ढचेभ्यः । ११ । इन्द्राय साम गायत तम्भि
प्र गायतेति स्तोत्रियानुरूपौ । १२ । यज्ञे दिव इति षष्ठमे मध्यमे
च चन्द्रोमे । १३ । इमा नु कमिति स्तोत्रियः^{१४} उत्तरे चाया
वाजमिति ढतीयानुरूपस्य ।^{१६} १४ । ॥ १२ ॥

अप प्राच इति सुकीर्तिं शस्त्वा पङ्क्तिशंसं श्याकपि मध्यमस्य
पादस्य द्वितीयोत्तमयोरन्तरयोर्न्यूङ्गयति । १ । वैराजः पूर्वस्मिन्म-
दहृपाकपोर् ओर् अयः पुष्टेषु मत्सखेत्युत्तरस्मिन् । २ । उपरते
प्रतिन्यूङ्गयति । ३ । वैराजन्यूङ्गसुक्ता मदथ मदैवोर् ओर् ओथा
मोदैवेति प्रतिगृणाति । ४ । तद्यवोपद्रुतमभिनिहितं प्रथिष्टं चिप्र-
सन्धिरिति न्यूङ्गनीयस्य यादस्यादौ स्यादुपातीत्य तद्वितीये ऽचरे
न्यूङ्गयेच्छा श्वोर् इति यथा क स्योर् इति च । ५ । अथ यत्र

पञ्चालपदवृत्तिः स्याद्विवृत्तिः प्रत्यये न्युङ्क्षयेन्नो ३ ओ ३ इति । ६ ।

तं शस्त्रा कुन्तापम् । ७ । ॥ १२ ॥

इदं जना उप श्रुत नराशंस स्तवियते ।

पष्टिं महस्त्रा नवतिं च कौरम आ रुप्रमेपु दद्महे ॥ १ ॥

उद्रा यस्य प्रत्राहिणो वधूमन्तो दिर्दश ।

वर्णा रथस्य नि जिहीसते दिव ईषमाणा उपसृशः ॥ २ ॥

एष इपाय मामहे शतं निष्कान्दश सजः ।

श्रीणि शतान्यर्वतां महस्त्रा दश गोनाम् ॥ ३ ॥

प्र रेभासो मनीषा वृथा गाव इवेरते ।

अमोत पुत्रका एपाममोत गा इवासते ॥ ४ ॥

प्र रेभ धियं भरस्त्र गोविदं वसुविदम् ।

देवत्रेमां वाचं श्रीणीहीपुर्नावीरस्तारम् ॥ ५ ॥ १ ॥ १४ ॥

वच्यस्व रेभ वच्यस्व वृक्षे न पक्वो शकुनः ।

नष्टे जिह्वा चर्चरीति क्षुरे न भुरिजेरिव ॥ १ ॥

इन्द्रः कारुमबूबुधदुत्तिष्ठ वि चरा जरन् ।

ममेदुगस्य चर्कधि सर्व इन्ने पृष्णादरिः ॥ २ ॥

इह गावः प्र जायध्रमिहाश्या इह पूरुपाः ।

इहो महस्त्रदक्षिणो ऽपि पूषा नि पीदति ॥ ३ ॥

मेमा इन्द्र गावो रिषन्मो आसां गोपती रिपत् ।

मासाममिचयुर्जन इन्द्र मा सोन ईशत ॥ ४ ॥

यदिन्द्रादो दाशराज्ञे ऽमानुषं वि गाहत्याः ।

विरूपः सर्वस्मा आसीत्स ह यत्त्राय पत्यते ॥ ५ ॥ १ ॥ १५ ॥

त्वं वृषालुं मघवन्नस्रं मर्याकरोरपि ।

त्वं रौहिणं व्यास्यो वि वृत्रस्याभिनच्छिरः ॥ १ ॥

प्रष्टिं धावन्तं ह्यर्यारौचैःश्रवसमनुवन् ।

स्वस्यश्च जैवायेन्द्रमा वह सुस्रजम् ॥ २ ॥

अरंगरो वावदीति वेधा बद्धो वरचया ।

दूरासु ह प्र शंसत्यनिरामप सेधति ॥ ३ ॥

त्वमिन्द्र शर्म रिणा ह्यं पारावतेभ्यः ।

विप्राय सुवते वसु नि दूरश्रवसे वहः ॥ ४ ॥

त्वमिन्द्र कपोताय च्छिन्नपचाय वक्षते ।

श्यामाकं पकं पीलु च वारस्मा अकृणोर्वज्र ॥ ५ ॥ । १ ।

चतस्रो ऽतः पारिचित्यस्तासां तृतीये पादे प्रथमचतुर्थयोरक्ष-
रयोर्वैस्वर्यम् । २ । ॥ १६ ॥

राज्ञो विश्वजनीनस्य यो देवो मर्त्याँ अति ।

वैश्वानरस्य सुष्टुतिमा शृणोता परिचितः ॥ १ ॥

परिचिन्नः सेममकरुत्तम आसनमा चरन् ।

कुलायं कृण्वन्कौरव्यः पतिर्वदति जायया ॥ २ ॥

कतरुत्त आ हराणि दधि मन्यां परिस्तुतम् ।

जाया पतिं वि वृच्छति राष्ट्रे राज्ञः परिचितः ॥ ३ ॥

अभीव स्वः प्र जिहीते यवः पकः पयो विलम् ।

जनः स भद्रमेधति राष्ट्रे राज्ञः परिचितः ॥ ४ ॥ । १ ।

शोया मोदैवेति वैस्वर्ये प्रतिगृणान्ति । २ । एतशप्रलापो ऽतो
विंशतिपदस्तान्निविच्छंसम् । ३ । ॥ १७ ॥

एता अथा आ स्रवन्ते ॥ १ ॥ प्रतीपं प्रातिसुत्वनम् ॥ २ ॥
 तामामेका हरिक्लिका ॥ ३ ॥ हरिक्लिके किमिच्छसि ॥ ४ ॥
 साधु पुत्रं हिरण्यम् ॥ ५ ॥ घाह तं परास्यः ॥ ६ ॥
 यचामूस्त्रिस्तः शिंशपाः ॥ ७ ॥ परि चयः पृदाकवः ॥ ८ ॥
 गृह्णं धमन्त आसते ॥ ९ ॥ अलावुकं निखातकम् ॥ १० ॥
 कर्करिको निखातकः ॥ ११ ॥ कदात उन्मथायति ॥ १२ ॥
 कुलायं कृणवादिति ॥ १३ ॥ उयं वनिषदाततम् ॥ १४ ॥
 न वनिषदनाततम् ॥ १५ ॥ क एषां दुन्दुभिं हनत् ॥ १६ ॥
 लेलिं हनत्कथं हनत् ॥ १७ ॥ पर्यागारं युनः युनः ॥ १८ ॥
 शफेन पीव ओहते ॥ १९ ॥ आथवनेन तेदनी ॥ २० ॥ । १ । ॥ २८ ॥
 आदित्या ह जरितरङ्गिरोभ्यो ऽश्वं दक्षिणामनयन् ।
 तां ह जरितर्न प्रत्यायंस्तासु ह जरितः प्रत्यायन् ।
 तां ह जरितर्न प्रत्यगृभ्णंस्तासु ह जरितः प्रत्यगृभ्णन् । १ ।
 अहादेत (?) सन्नविचेतनानि यज्ञादेत सन्नपुरोगवासः ।
 आदित्या रुद्रा वसवस्त्रेसत इदं राधः प्रति गृभ्णीञ्चङ्गिरः । २ ।
 इदं राधो बृहस्पृशु देवा ददतु यद्वरम् ।
 तद्वो अस्तु सजोषणं युष्मे अस्तु दिवेदिषे । प्र त्वेव गृभायत । ३ ।
 उत श्वेत आशुपत्नोत पद्याभिर्यविष्ठः ।
 उतोः आशु मानं विभर्ति । ४ ।

इत्यादित्या अङ्गिरस्य । ५ । एवाह जरितरोथा सोदैव । तथाह
 जरितरोथा सोदैवेत्यासां प्रतिगृणाति । ६ । अवमाने यूवं प्रणव
 उन्नरम् । ७ । ॥ १९ ॥

त्वं वृषाक्षुं मघवन्नम्रं मर्याकरोरपि ।

त्वं रौहिणं व्यास्यो वि वृत्रस्थाभिनच्छिरः ॥ १ ॥

प्रष्टिं धावन्तं ह्येयोरौचैःश्रवसमनुवन् ।

स्वस्त्यश्च जैत्रायेन्द्रमा वह सुखजम् ॥ २ ॥

अरंगरो वावदीति वेधा बद्धो वरत्रया ।

इरासु ह प्र शंसत्यनिरामप सेधति ॥ ३ ॥

त्वमिन्द्र शर्म रिणा ह्ययं पारावतेभ्यः ।

विप्राय सुवते वसु नि दूरश्रवसे वहः ॥ ४ ॥

त्वमिन्द्र कपोताय च्छिन्नपक्षाय वक्षते ।

श्यामाकं पक्षं पीलु च वारष्मा अरुणोर्वज्ज ॥ ५ ॥ । १ ।

चतस्रो ऽतः पारिचित्यस्तासां तृतीये पादे प्रथमचतुर्थयोरक्ष-
रयोर्वैस्वर्यम् । २ । ॥ १६ ॥

राज्ञो विश्वजनीनस्य यो देवो मर्त्यां अति ।

वैश्वानरस्य सुष्टुतिमा गृणोता परिचितः ॥ १ ॥

परिचिन्नः सेममकरुत्तम आसनमा चरन् ।

कुलायं ह्यण्णकौरव्यः पतिर्वदति जायया ॥ २ ॥

कतरुत्त आ हराणि दधि मन्यां परिस्तुतम् ।

जाया पतिं वि वृच्छति राष्ट्रे राज्ञः परिचितः ॥ ३ ॥

अभीव स्वः प्र जिहीते यवः पक्षः पथो मिलम् ।

जनः स भद्रमेधति राष्ट्रे राज्ञः परिचितः ॥ ४ ॥ । १ ।

श्रोथा मोदैवेति वैस्वर्ये प्रतिगृणान्ति । २ । एतन्नप्रलापो ऽतो
विंशतिपदस्तान्निविच्छंसम् । ३ । ॥ १७ ॥

एता अथा आ स्रवन्ते ॥ १ ॥ प्रतीपं प्रातिसुत्वन्म् ॥ २ ॥
 तामामेका हरिक्तिका ॥ ३ ॥ हरिक्तिके किमिच्छसि ॥ ४ ॥
 माधुं पुत्रं हिरण्ययम् ॥ ५ ॥ काष्ठं तं परास्यः ॥ ६ ॥
 यत्रामृत्तिस्त्रः शिंशपाः ॥ ७ ॥ परि चयः पृदाकवः ॥ ८ ॥
 गृह्णं धमन्त आसते ॥ ९ ॥ अलावुकं निखातकम् ॥ १० ॥
 कर्करिको निखातकः ॥ ११ ॥ कदात उन्मथायति ॥ १२ ॥
 कुलायं कृणवादिति ॥ १३ ॥ उयं वनिपदाततम् ॥ १४ ॥
 न वनिपदमाततम् ॥ १५ ॥ क एषां दुन्दुभिं हनत् ॥ १६ ॥
 लेलिं हनत्कथं हनत् ॥ १७ ॥ पर्यागारं पुनः पुनः ॥ १८ ॥
 शफेन पीव ओहते ॥ १९ ॥ आधवनेन तेदनी ॥ २० ॥ । १ । ॥ १८ ॥
 आदित्या ह जरितरङ्गिरोभ्यो ऽश्वं दक्षिणामनयन् ।
 तां ह जरितर्न प्रत्यायंस्तासु ह जरितः प्रत्यायन् ।
 तां ह जरितर्न प्रत्यगृभ्णंस्तासु ह जरितः प्रत्यगृभ्णन् । १ ।
 अश्वादेत (?) सन्नविचेतनानि यश्वादेत सन्नपुरोगवासः ।
 आदित्या रुद्रा वसवस्त्रेसत इदं राधः प्रति गृभ्णीह्यङ्गिरः । २ ।
 इदं राधो बृहत्पृथु देवा ददतु यद्वरम् ।
 तद्वो अस्तु सजोषणं युष्मे अस्तु दिवेदिवे । प्र त्वेव गृभायत । ३ ।
 उत श्वेत आशुपत्नोत पद्याभिर्यविष्ठः ।
 उतो आशु मानं विभर्ति । ४ ।

इत्यादित्या अङ्गिरस्य । ५ । एवाह जरितरोथा सोदैव । तथाह
 जरितरोथा सोदैवेत्यासां प्रतिगृणाति । ६ । अवमाने पूर्व प्रणव
 उत्तरम् । ७ । ॥ १८ ॥

पञ्चातो दिशां कृत्तयः । १ ।

यः सभेयो विदर्यः सुत्वा यज्जाथ पूरुषः ।

सूर्यं चामू रिशादसस्तद्देवाः प्रागकल्पयन् ॥ १ ॥

यद्भद्रस्य पूरुषस्य पुत्रो भवति दाष्टविः ।

तद्विप्रो अत्रवीदु तद्गन्धर्वः काम्यं वचः ॥ २ ॥

यो जाम्या अप्रथयत्तद्यत्सखायं दुधूर्षति ।

ज्येष्ठो यदप्रचेतास्तदाङ्गरधरागिति ॥ ३ ॥

यश्च पणिरभुजिष्यो यश्च रेवां अदाशुरिः ।

धीराणां शयतामह तदपागिति श्शुश्रुम ॥ ४ ॥

ये च देवा अयजन्तायो ये च पराददुः ।

सूर्यो दिवमिव गत्वाय मघवानो वि रण्यते ॥ ५ ॥ ॥ २ ॥ ॥ २० ॥

पलतो जनकल्पाः । १ ।

यो ऽनाक्ताचो अनभ्यक्तो अमणिवो अहिरण्यवः ।

अत्रद्धानद्धानः पुत्रस्तो ता कल्पेषु संमिता ॥ १ ॥

य आक्तावः स्वभ्यक्तः सुमणिः सुहिरण्यवः ।

सुत्रद्धाना ब्रह्मणः पुत्रस्तो ता कल्पेषु संमिता ॥ २ ॥

अप्रपाणा च वेगन्तारेवां अप्रददित्य यः ।

अथभ्या कन्या कन्याणी तो ता कल्पेषु संमिता । ३ ।

सुप्रपाणा च वेगन्ता रेवान्सुप्रददित्य यः ।

सुयभ्या कन्या कन्याणी तो ता कल्पेषु संमिता । ४ ।

परिष्ठा च मण्डियनस्या चायुधिगमः ।

नाशुरश्यायामी तो ता कल्पेषु संमिता ॥ ५ ॥

वावाता च महिषी स्वस्त्या च युधिगमः ।

स्वागुरया यामी तो ना कल्पेपु संमिता ॥ ६ ॥ । २ ।

घतस्रो ऽतः प्रवल्हिकास्तथश्च प्रतीराधास्तन्निविच्छंसम् । ३ । ॥ २१ ॥

विततौ किरणौ द्वौ तावा पिनष्टि पूरुषः ।

न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ १ ॥

मातुष्टे किरणौ द्वौ नियन्तः पुरुषाहतिः ।

न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ २ ॥

निगृह्य कर्णकौ द्वौ निरा यच्छसि मध्यमे ।

न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ३ ॥

उत्तानायै शयानायै तिष्ठन्नेवाव गूहसि ।

न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ४ ॥

स्रष्ट्वायां स्रष्ट्वाकायां स्रष्ट्वामेवाव गूहसि ।

न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ५ ॥

श्रव स्रष्ट्वामिव भ्रंशदन्तर्लोमवति हृदे ।

न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ६ ॥

[यन्मूनं यच्च अधिकं तत्सर्वमेवाव गूहसि ।

न वै कुमारि तत्तथा यथा कुमारि मन्यसे ॥ ७ ॥] । १ । ॥ २२ ॥

इहेत्य प्रागपागुदगधरागरालागुदमर्त्तत ।

इहेत्य प्रागपागुदगधराग्वत्साः प्रुषन्त आसते ।

इहेत्य प्रागपागुदगधराक् स्थालीपाको वि लीयते ।

इहेत्य प्रागपागुदगधराक् क्लिषीपु क्लिषीपते । १ ।

शुगित्यभिगतः । शलित्यपक्रान्तः । फलित्यभिष्ठितः । २ । अलावूनि

जरितः । पृषातकानि जरितः । पिपीलिकावटो जरितः । अश्व-
त्थपलाशं जरितः । श्वा जरितः । पर्णसदो जरितः । गोशफो
जरितरित्येकैकमुक्त्वा नित्यं प्रतिगरम् । ३ ।

वीसे देवा अक्रंसताध्वर्यो चिप्रं प्र चर ।

सुसत्यमिद्गवामस्यसि प्र खुदसि । ४ ।

पत्नी यीयस्यमाना जरितरोथा मोदैव होता विष्टी मे जरितरोथा
मोदैवेत्यस्यां प्रतिगृणाति । ५ । अवसाने पूर्वं प्रणव उत्तरम्
। ६ । ॥ २३ ॥

अत ऊर्ध्वं दशाहनस्याः । १ ।

यद्वाषो ललामगुं प्र विष्टीमिनमाविपुः ।

सक्त्रा देदिश्यते नारी सत्यस्याचिभुवो यथा ॥ १ ॥

यदस्या अंजभेद्याः रुधु स्थूलसुपातसत् ।

मुष्काविदस्या एजतो गोशफे शकुलाविव ॥ २ ॥

यदा स्थूलेन पससाणौ मुष्का उपावधीत् ।

विष्वञ्चावस्या वर्धतः सिकतास्त्रिव गर्दभौ ॥ ३ ॥

महानग्नी महानग्रं धावन्तमनु धावति ।

इमास्तु तस्य गा रक्ष यभ मामद्भोदनम् ॥ ४ ॥

महानग्नी छकवाकुं शम्यया परि धावति ।

वयं न विद्म यो मृगः शीर्ष्णा हरति धालिकाम् ॥ ५ ॥

महानग्न्युप व्रूते स्वस्यावेशितं पसः ।

इत्थं फलस्य वृक्षस्य गृह्णं गृह्णं भजेमहि ॥ ६ ॥

महानग्न्युलूखलमतिक्रामग्न्यत्रवीत् ।

यथा तव वनस्पते नि व्रन्ति तथा मम ॥ ७ ॥

महान्वै भद्रो विल्वो महान्भद्र उदुम्बर ।

महां अभिङ्गु वाधते महत साधु खोदनम् ॥ ८ ॥

कष्टन्नरो यद्गु प्राचीरिति द्वे । ३ । तामां तृतीये पादे न्यूञ्जो यथा
वृषाकपौ । ४ । कष्टन्नर इति द्वितीयदशमयोरक्षरयो । ५ । न्यूञ्जने-
तरासामवसाय सतानायोत्तम पदम । ६ । वि इ इ ई इ किमय-
मिदमाहो इ ओ इ ओया मोदैवेति प्रतिगृणाति । ७ ॥ २४ ॥

दधिकार्षो अकारिषमित्येका । १ । सुतासो मधुमत्तमा प्र
मंहिष्ठाय यो अद्रिभिदव द्रुष इति त्वचानि षष्ठे । २ । ख म
इन्द्रा भर तदिन्द्राव आ भरेति स्तोत्रियानुरूपौ । ३ । सर्वं प्रम-
हिष्ठीय प्रथमे छन्दोमे । ४ । यो अद्रिभिदिति चैका । ५ । एन्द्र
नो गध्येदु मध्वो मदिन्नरमिति मध्यमे । ६ । एतो विन्द्र स्वाम
सखाय इत्युत्तमे । ७ ॥ २५ ॥

इन्द्र विद्या इन्द्रमीशानमोजसेति स्तोत्रियानुरूपपावनुरूपस्य
ये पूर्वे ते उत्तरे । १ । नू मर्त इत्यच्चावाकस्यैन्द्रादनन्तर द्वितीय-
चतुर्थयो प्रथमोत्तमयोश्च छन्दोमयो । २ । विष्णोर्नु कमितीतरेषु
। ३ । उरु यज्ञायैति त्वच पूर्वं सर्वत्र पर्यासात् । ४ । स वा कर्म-
णेति सदा पर्यास । ५ । शुधी हव तिरस्थ्या आशुत्कर्णेति
स्तोत्रियानुरूपौ तृतीये । ६ । इममिन्द्र सुत पिव पिवा सोम
मदाय कमिति चतुर्थे । ७ । अषावि सोम इन्द्र त इममिन्द्र
सुत पिबेति पञ्चमे । ८ । प्र व इन्द्राय वचहन्तमाय विश्वतो
दावन्निति षष्ठे । ९ । एवयामहत शस्त्रा यथा वृषाकपिम । १० ।

इह मदोर् इति वैराजन्मूह्यसुक्ता मदे मधोर्मदस्य मदिरस्य
 मदैवोर् ओर् ओया मोदैवेति प्रतिगृणाति । ११ । षड्तुर्जनित्री
 । १२ । तमस्य द्यावापृथिवी । १३ । विष्णोर्नु कम् । १४ । प्र वः
 पान्तमन्वसः । १५ । छन्दोमेषु च । १६ । तिस्रस्तु प्रथमे । १७ ।
 भवा मित्र इति त्वाच्च पूर्वसुत्तरयोश्छन्दोमयोः । १८ । नू मर्तः
 यरो मात्रयेत्युत्तमासुद्धृत्य षष्ठे । १९ । यदिद्म चित्र यदिद्म ते
 चतस्र इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमे छन्दोमे । २० । पुरां भिन्दु-
 रिति मध्यमे । पूर्वसूचो ऽनुरूपसूतीया तु प्रथमा । २१ । गायन्ति
 वेत्युत्तमे । २२ । ॥ २६ ॥

चतुर्विंशे शतं प्रथमाच्छन्दोमात्सर्वेषाम् । १ । यच्चतुर्णां द्वितीय-
 प्रभृतीनां तच्चतुर्णामाभिप्रविकानाम् । २ । तृतीयप्रभृतिभ्यः स्वरसा-
 मसु । ३ । अथ यद्यभिजितं विपुवन्तं वृहत्पृष्ठं विश्वजितं महाव्रती-
 यमहरित्युक्थ्यानि कुर्युश्चातुर्विंशिकान्युक्थ्यानि । ४ । अथ यदि षष्ठ्या-
 भिस्रवयोः प्रथमे अहनी दशममहरित्युक्थ्यानि कुर्युरैकाहिकान्यु-
 कथ्यानि । ५ । उत्तममाभिप्रविकमुक्थ्य कुर्युर्यद्द्वितीयस्याऋसूतीयसवनं
 तत्तृतीयसवनं तत्तृतीयसवनम् । ६ । ॥ २७ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे द्वादशो ऽध्यायः समाप्तः ।

ओम् ।

पूर्वकारिणश्चन्दोगा अध्वर्यवः । १ । ते चेदनुपदिष्टं कुर्युः । १ ।
 एतावत्त्वं दृष्टीनामानुपूर्व्यं हविषां देवत उच्चैरुपांशुतायां चाध्वर्यु-
 मनुविदधीत । २ । सोत्रिये चन्दोगमहर्ष्योगे सोमविकारे श्रुते
 संख्यायां च । ४ । ते चेत्पादं वार्धचं वा विपर्यस्येयुह्यनं वातिरिक्तं
 वा कुर्युर्न तदाद्रियेत । ५ । ष्टचामेव विपर्यासमनुविदधीत । ६ ।
 न्यूह्यनौयस्येत्पादो विकर्षेण पूर्येत तस्य संख्याय द्वितीयं न्यूह्य-
 नौयम् । ७ । ऊर्ध्वं तु स्वरासमानश्चन्दोमानानि व्यञ्जनानि लुप्ये-
 रन् । ८ । ॥ १ ॥

आनौते पशौ मृते ऽनुपाकृते ऽन्यमालभेतविग्भ्यस्तं कारयेत्
 । १ । उपाकृते वेपमाने

यस्माङ्गीपावेपिष्ठास्ततो नो अभयं कुरु ।

पशून्ः सर्वान्गोपाय नमो रुद्राय मील्लुपे ॥

स्वाहेति जुहोति । १ । यस्माङ्गीपावाशिष्ठा इति वाग्गमाने । २ ।
 यस्माङ्गीपापलायिष्ठा इति पलायमाने । ४ । यस्माङ्गीपा न्यमद
 इत्युपविष्टे । ५ । यस्माङ्गीपा संज्ञप्ता इति मृते । ६ । नष्टे मृते
 पलायिते वायं तद्रूपं तद्देवतय पशुमालभेत । ७ । मृतस्य वर्षा
 पुरेऽस्तास्यवदन्नासीतीतरस्य वयद्दारेषूपजुह्वयान् । ८ । ॥ १ ॥

प्रष्टन्नेषु मृते प्रयाजेषु तेनैव संश्यायम् । १ । अवदाने नष्टे

दुष्टे विमथिते वाज्यं प्रतिनिदध्यात् । १ । हृदयनाशे ऽन्यमालभेत । ३ । यदि च कामयेतार्तिं विमथितारं ऋच्छेयुरिति कुविदङ्ग चवमन्त इत्याग्नीध्रीये जुहुयात् । ४ । अष्टापद्यां वशायामनूबन्ध्यायां गर्भस्य त्वचो वपारूपं फलीकरणानां फालीकरणान्गर्भमिति शामित्रे अपयित्वेतरस्य वषट्कारेषु शामित्र एव जुहुयात् । ५ । ॥ ३ ॥

यूपे विरुक्ते ऽनपयत्ते त्वाष्टं वज्ररूपमालभेत । १ । पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधास्तन्नमुरीपमध पोषयिन्नु देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूप इति पुरेनुवाक्या । २ । प्र स्र महे सुशरणाय प्रथमभाजं देव त्वष्टर्यद्गु चारुत्वमागलिति याज्याः । ३ । ॥ ४ ॥

ज्ञानविषये विद्विषाणयोः सुत्ययोरङ्गोः सनिपातन संसव इत्या-
चक्षते । १ । पूर्वे प्रातरनुवाकमुपाकृत्य पूर्वे संस्थापयेयुः । २ । सुम-
मिद्धे जुहुयुः । ३ । सवेशायोपवेशाय गायत्र्यै छन्दसे ऽभिभृत्तौ
स्वाहेति प्रातःसवने । ४ । त्रिष्टुभे छन्दस इति माध्यन्दिने । ५ ।
जगत्यै छन्दस इति तृतीयसवने । ६ । अध्वर्युं मृतमिच्छन्प्राजा-
पत्याभिस्त्रिभिरध्वर्युः प्रातःसवने जुहुयात् । ७ । होतारं होता
माध्यन्दिने । ८ । उद्गातारमुद्गाता तृतीयसवने । ९ । ब्रह्माणं ब्रह्मानु-
सवनम् । १० । यजमान यजमानो ऽनुसवनम् । ११ । सर्वाङ्गता-
निच्छन्तः सर्वे ऽनुसवनम् । १२ । वृहद्रथन्तरे कुर्युः । १३ । आभी-
कमाभीश्वमभिनिधनमभीवर्तं च । १४ । कयाशुभीय महत्वतीयम् ।
१५ । सजनीयं निष्केवल्यम् । १६ । विह्वयो वैश्वदेवम् । १७ । पूर्वेषु
संस्थापयत्सूत्रां संस्थां कुर्वीत । १८ । अतिरात्रं कुर्वाणेषु द्विरात्रम् ।
१९ । द्विरात्रं कुर्वाणेषु त्रिरात्रम् । २० । तस्यां वा स्रष्टार्यां

भृयसीर्दक्षिणा दद्यात् । २१ । स्वन्व्यो वा विहरन्ति वायुरा-
काशश्च । २२ । ॥ ५ ॥

श्रीते सोमे ऽपहृते ऽनतिगन्धकालमन्यमाहृत्याभिपुण्यात् । १ ।
सोमाहाराय सोमविक्रयिणे वा किञ्चिद्दद्यात् । २ । अनधिगम्यमाने
पूतीकाङ्कितपुष्याण्यर्जुनानि कुशान्वाभिपुत्य^३ प्रतिदुहा प्रातःसवने
श्रीणीयाच्छ्रुतेन माथ्यन्दिने दधा हतीयसवने । ३ । एकां गां
दक्षिणां दत्त्वावभृथादुदेत्य पुनर्दोक्षेत् । ४ । तत्र क्रतुदक्षिणा दद्यात्
। ५ । एतदेव । ६ । अभिदग्धे पञ्च गा दक्षिणा दद्यात् । ७ । ॥ ६ ॥

प्रातःसवनात्सोमे ऽतिरिक्ते । १ । अस्ति सोमो अयं सुत इति
स्तोत्रियानुरूपौ हेतुः । २ । ऐन्द्रवैष्णवीभिः स्तोममतिशसेत् । ३ ।
ऐन्द्रवैष्णवी याज्या । ४ । इन्द्रमिद्रायिनेो वृहदतो देवा श्रवन्तु न
इति षट् । ५ । उत्तमया परिधाय विष्णोः कर्माणि पश्यतेति
यजति । ६ । ॥ ७ ॥

माथ्यन्दिनादतिरिक्ते । १ । वण्महानुदु त्यदर्शतमिति स्तोत्रि-
यानुरूपौ प्रगाथौ । २ । ऐन्द्रवैष्णवीभिः स्तोममतिशसेत् । ३ ।
ऐन्द्रवैष्णवी याज्या । ४ । ॥ ८ ॥

हतीयसवनादतिरिक्ते । १ । प्र तप्ते अद्य शिपिविष्ट प्र तद्विष्णु-
रिति स्तोत्रियानुरूपौ । २ । ऐन्द्रवैष्णवीभिः स्तोममतिशसेत् । ३ ।
ऐन्द्रवैष्णवी याज्या । ४ । ॥ ९ ॥

आश्विनादतिरिक्ते । १ । आश्विनीभिः स्तोममतिशसेत् । २ ।
आश्विनी याज्या । ३ । अमृत चेत्यर्यायैरभियुञ्जते पञ्चभिः स्तोमै-
र्द्यावकेभ्यः सुवते । ४ । ते स्तोत्रियानुरूपान्कस्त्रोक्त्वमुखानां जग-

तीनां च द्वे द्वे शंसेयुः । ५ । नित्याः परिधानीयाः । ६ । हृत्क्षीर्वा
प्रथमैः पर्यायैः । ७ । होत्रे वा प्रथमानां पर्यायाणाम् । ८ । मैत्रा-
वरुणाय ब्राह्मणाच्छंसिने च मध्यमानाम् । ९ । अक्षावाकायोत्त-
मानाम् । १० । चीष्णाश्विनं षष्टिभूतानि । ११ । ॥ १० ॥

यदि दीक्षितः प्रमीयेत दग्धान्यीन्दुपनघ्न पुत्रं भ्रातरं वा
दीक्षित्वा सह यजेरन् । १ । अभिपुत्र्य वा राजानमगृहीत्वा
ग्रहान्दक्षिणापरस्यां वेदिश्रोण्यामन्यकुम्भं निधाय तस्मिन्देगे सार्प-
राज्ञीभिः पराचीभिः स्तुवते । २ । मार्जालीयदेशे वा । ३ । विः
प्रसव्यं मार्जालीयं परियन्ति मय्यानूरूनपापानाः । ४ । सार्पराज्ञी-
हता निगदेत् । ५ । असंमितं स्तोत्रम् । ६ । ऐन्द्रवायवाद्या यहाः
। ७ । मन्वसरे ऽस्यीनि याजयेयुः । ८ । स्तोत्रेस्तोत्रे ऽन्यिकुम्भमुप-
निदधति । ९ । मार्जालीये भवाग्निगयन्ति । १० । ॥ ११ ॥

कलशे दीर्णे^१ विधुं दद्राणमिति वषट्कारनिधनेन ब्राह्मणाच्छंसिने
स्तुवते । १ । पूर्वस्तृचो ऽनुरूपः । २ । यावृणि दीर्णे^४ वृचस्य त्वा
श्वसथादीपमाणा इति द्युतानेन मारुतेन ब्राह्मणाच्छंसिने स्तुवते
। ३ । उत्तरो ऽनुरूपः । ४ । ऐन्द्रवैष्णवीभिः स्तोममतिशंसेत् । ५ ।
ऐन्द्रवैष्णवी याज्या । ६ । अभ्युन्नोतं नाराशंसं

ऊताऊतस्य ऽम्पतं ऊतस्य चाऊतस्य च ।

अऊतस्य ऊतस्य चेन्द्राग्नी अस्य सोमस्य ॥

स्वाहेत्यन्तःपरिधिं भस्मनि जुहोति । ७ । उपवाते नाराशंसे^{१०} यं
जघन्यं यत् गृहीयान्तस्य ऊतस्थान्पकमवगयेत्प्रजापतये स्वाहेति
। ८ । दुष्टं सोमं प्राजापत्याभिश्चतसृभिरध्वर्युत्तरार्धपूर्वार्ध उपरवे

ऽवनयेत् । १^{१२} । शस्त्रं वेदममृतमन्नाद्यभागमिति ध्यायन्नवदृष्टस्य
 भक्षयेदिन्द्रुरिन्द्रमवागन्तस्य त इन्द्रविन्द्रुपीतस्योपहृतस्योपहृतो भव-
 यामीति । १^{१३} । हिरण्यगर्भं इत्यभ्युपाकृते चमसे जुहुयात् । १^{१४} ।
 अत्रच्छाद्य च निर्हरेत् । १^{१५} । य ष्यते षिदिति त्वचेन महावीरं
 भिन्नमनुमन्त्र^{१६}

अयस्त्रिंशत्तन्वो ये वितन्निरे य इमं यज्ञं स्वधया भजन्ते ।

तेषां द्वित्रं समिमं दधामि स्वाहा धर्मो अणेतु देवान् ॥

यज्ञस्य दोषो विततः पुरुत्रा सो अष्टधा दिवमन्वाततान ।

स यज्ञं धुञ्च महि मे प्रजायै रायस्योषं विश्वमायुरग्नीय ॥

स्वाहेति चाहुती जुहोति । १^{१७} । ॥ १२ ॥

यदि सत्ताय दीक्षितो ऽथ साम्युत्तिष्ठेत्सोममपभज्य राजानं
 विश्वजितानिरात्रेण यजेत सर्वसोमेन सर्वंष्टेन सर्ववेदसदक्षिणेन
 । १ । आगूर्यं वा । २ । ॥ १३ ॥

आहिताग्नय इष्टप्रथमयज्ञा दीक्षिता गृहपतिमप्रदशाः सत्त-
 मासीरन्दोता मैत्रावरुणो ऽच्छावाको घावन्तुद्गृह्णा ब्राह्मणाच्छंसी
 पोताग्नीध्र उद्गाता प्रस्रोता प्रतिहर्ता सुप्रह्णस्यो ऽध्वर्युं प्रतिप्रस्थाता
 नेष्टोन्नेता । १ । आर्त्विज्यस्याविप्रतिषेधेनाग्नये यौगपद्ये । २ । दीक्ष-
 णानुपूर्व्येण सर्वेषां याजमानम् । ३ । मुख्यः कुर्यात्परार्थानि । ४ ।
 कल्पविप्रतिषेधे भूयसां साधर्म्यम् । ५ । ज्ञतेषु दाक्षिण्येषु दक्षिणा-
 पथेन कृष्णाजिनानि धून्वन्तो ऽहरहरित्याग्नयेयुरिदमहं मां कल्याणै
 कीर्त्तै स्वर्गाय लोकान्नामृतत्वाय दक्षिणां नयानीति । ६ । उम्याय
 चाग्निष्टोमः सदस्रदक्षिणः पृष्ठशमनीय' । ७ । साधारणं हैके पृष्ठशम-

नीयम् । ८ । द्वादशाहप्रभृतीन्या चत्वारिंशद्रात्रादेकोनराणि रात्रि-
सत्राणि तेषु नित्यः । ९ । द्वादशाहो घैरहोभिर्विवधते तान्मुदाह-
रिष्यामः । १० । ॥ १४ ।

एकाहार्थे महाव्रतमाहरन्ति । १ । सर्वस्त्रोमं वातिरावम् । २ ।
अन्तरेण षष्ठ्यं छन्दोमांश्च । ३ । द्व्यहार्थे गोश्राद्युषी । ४ । द्वितीयं
तृतीयं चाभिप्रविके प्रतीयेतैतस्यां षोडशायाम् । ५ । त्र्यहार्थे त्रौणि
पूर्वाण्यभिप्रविकानि । ६ । चतुरहार्थे महाव्रतचतुर्यानि । ७ । पञ्चा-
हार्थे पञ्च । ८ । षडहार्थे षट् । ९ । सप्ताहार्थे महाव्रतसप्तमानि
। १० । एतेन न्यायेन तांतां सङ्ख्यां पूरयन्ति । ११ । अन्तरेण
प्रायणीयं षष्ठ्यं चैतेषां स्थानम् । १२ । ऊर्ध्वं तु दशमादङ्गो
महाव्रतस्य स्थानम् । १३ । ॥ १५ ।

अथैतान्यपवदन्ति । १ । अभिप्रवो ऽभिजिद्विश्रजितौ चागन्तूनि
विंशतिरात्रे । २ । अभिप्रवो ऽतिरात्रो द्वावभिप्रवावित्येकविंशतिरात्रः
पूर्वः । ३ । षष्ठ्यः स्वरमामानो विषुवानाद्यत्ताः स्वरमामानस्त्रयस्त्रिं-
शारम्भणः षष्ठ्य इत्युत्तरः । ४ । षष्ठ्यस्तोमः षलहः ^५) चयस्त्रिं-
शमहरनिरुक्तम् ^६ तस्य कण्ठरथन्तरं माध्यन्दिने ^७ चयस्त्रिंशं निरु-
क्तम् ^८ त्रिणवम् ^९ द्वे एकविंशे ^{१०} त्रिणवम् ^{११} चयस्त्रिंशं निरु-
क्तम् ^{१२} चयस्त्रिंशमहरनिरुक्तम् ^{१३} चयस्त्रिंशारम्भणः षष्ठ्यस्तोमः ष-
लहः ^{१४} त्र्यहदहरनिरुक्तम् ^{१५} ज्योतिष्टोमो ऽग्निष्टोमः ^{१६} इति
चतुर्विंशतिरात्रः संसदामथनमित्याचक्षते । ^{१७} ५ । ॥ १६ ॥

* Comin. इति चतुर्विंशतिरात्र संसदामथनमित्याचक्षते । इति सूत्रपक्षेऽऽ-
चक्षते ।

पञ्चाभिप्रविकानि चिरुपेत्य विश्वजित्तिरात्र एष एव पञ्चाहो
दशरात्र इति चयस्त्रिंशद्रात्रः । १ । चतुर्विंशमभिप्रवः षष्ठ्यो नवाहो
गोश्रायुषी दशरात्रो महाघ्नतमिति सप्तत्रिंशद्रात्रः । २ । चतुर्विंशं
चयो ऽभिप्रवाः । ३*) अभिजित्त्वरसामानो त्रिषुवानावृत्ताः स्वरसा-
मानो विश्वजित्त्वाः । ४) अभिजित्प्रमृति नवरात्र इत्याचक्षते । ५) अभि-
प्रवो गोश्रायुषी दशरात्रो महाघ्नतम् । ६) इत्येकान्नपञ्चाशद्रात्रः । ७) संव-
त्सरमंमितः । ८) ॥ १७ ॥

अथैकपष्टिरात्रे । १ । अभितो नवरात्रं षष्ठ्यौ । २ । तयोरावृत्त
उत्तरः । ३ । न्यायकृत्तः शतरात्रः । ४ । अर्धपञ्चदशभिप्रवास्तेषां
प्रथमस्यहो दशरात्रो महाघ्नतमिति । ५ । ॥ १८ ॥

सप्तदश गवामयनस्य दीक्षाः । १ । द्वादश वा । २ । तैषस्या-
मावास्याया एकाह उपरिष्ठादीक्षेरन्माघस्य वा । ३ । तेषां माघस्या-
मावास्यायामुपवसथः फाल्गुनस्य वा । ४ । द्वादश दीक्षाः कुर्वा
णश्चतुरहे पुरस्तात्पौर्णमास्या दीक्षेरन् । ५ । तेषां ज्यौत्सस्य पञ्चम्यां
प्रमवः । ६ । प्रायणीयमतिरात्रमुपेत्य ^७ चतुर्विंशं च ^८ षष्ठ्यपञ्चमां-
श्चतुरो ऽभिप्रवानुपयन्ति । ९ । स मासः । ^{१०} तथायुक्तान्पञ्च
मासानुपेत्य ^{११} षष्ठ्यचतुर्थानभिप्रवानुपयन्ति । ^{१२} नवरात्रं च । ^{१३} ।
ऊर्ध्वं विश्वजितः षष्ठ्यारक्षणान्मासानुपयन्ति । ^{१४} षष्ठ्याभिप्रवौ
चान्वद्दमावर्तेते । ^{१५} वैश्वदेवसृक्तानि चोत्तमानामाभिप्रविकानाम्
। ^{१६} षष्ठ्यमुपेत्य चीनभिप्रवान् । १७ । स मासः । ^{१७} षष्ठ्य-

मुपेत्य चतुरो ऽभिप्रवान् । तथायुक्ताञ्चतुरो मासानुपेत्य ^{१८} चीन-
भिप्रवानुपयन्त्यायुगं दशरात्रं महाव्रतमतिरात्रं च । ^{१९} इति
गवामयनस्याह्वयोगः । ^{२०} तत्प्रकृतौनि संवत्सरमक्षाणि । ^{२१}
तेषु विकारो ऽन्यत्र दशरात्रात् । ^{२२} प्रष्टवस्याभिप्रवः स्थाने
तदभिप्रवायनम् । ^{२३} ॥ १९ ॥

उत्सर्गिणामयने । १ । यानि पौर्णमासीभिः सुत्यान्यहानि संनि-
पतेयुस्तान्युत्सृजेरन् । २ । उभाभ्यां वा दर्शपूर्णमासाभ्याम् । ३ । एक-
चिकं वा स्तोमं कुर्वीरन् । ४ । एकैकां वा स्तोत्रियाणामुत्सृजेरन्
। ५ । शस्त्राणाम् । ६ । यजुषां च । ७ । अहूरुत्सृजमानाः प्राजा-
पत्येन तदहः पशुना यजेरन् । ८ । यद्देवतो वा सवनीयः स्यात्
। ९ । तत्र पशुतन्त्रे हवींश्चन्वायातयन्ति । १० । तेषां स धर्मो
यः पशुतन्त्रे धोद्यमानानाम् । ११ । परस्वाक्तः स्तोत्रियानुरूपान्-
न्कुर्वीरन् । १२ । यथार्थमतिप्रैषः । १३ । उत्थाय च द्वादशाह-
मासीरन् । १४ । उभयोरुत्सृजमानाः संसदामयनम् । १५ । ॥ २० ॥

आदित्यानामयने । १ । त्रित्यक्षदशावभिप्रवस्तोमौ पूर्वस्निग्ध-
टले । २ । पञ्चदशत्रित्यता उत्तरस्निग्धम् । ३ । मध्येष्टयाश्च मासाः
। ४ । षष्ठे मासि चीनभिप्रवानुपेत्य प्रष्टवमुपयन्ति नवरात्रं च । ५ ।
श्रभिजितः स्थाने वृहस्पतिमव्रम् । ६ । इन्द्रस्तोमं विश्वजितः । ७ ।
प्रष्टवमुपेयाभिप्रवं च ^८ यूल्हच्छन्दसं दशरात्रं । ^९ त्रित्यस्तो-
ममग्निष्टोमसंध्यम् । ^{१०} उद्भिद्वलमिदौ च । ^{११} मध्येष्टयाञ्चतुरो
मासानुपेत्य ^{१२} मध्येष्टवावभिप्रवा उपयन्ति । ^{१३} गोश्रायुषौ
। ^{१४} उन्दोमदशात्रं च । ^{१५} ॥ २१ ॥

अङ्गिरसामयने । १ । त्रिवृदभिश्वसोमः । २ । पृथ्वारम्भणान्मा-
सानुपयन्ति पूर्वस्मिन्पटले । ३ । पृथ्वोदयानुत्तरस्मिन् । ४ । आयु-
र्गाम् । ५ । समानमन्यदादित्यानामयनेन । ६ । ॥ २२ ॥

वृतिवातवतोरयने । १ । पृथ्वसोमानामेकेकेन मासम् । २ ।
महाव्रतं विषुवान् । ३ । आरुत्तानां पृथ्वसोमानामेकेकेन मासम्
। ४ । अतिरात्रावभितः । ५ । अग्निष्टोमा मध्ये । ६ । दशदशौ सव-
सरः । ७ । द्वादशौ विषुवान् सर्पसत्तस्य । ८ । ॥ २३ ॥

मामं दीक्षाः कौण्डपायिनामयनस्य । १ । क्रीत्वा राजानमुप-
नह्योपसद उपेत्याग्निहोत्रेण मासम् । २ । दर्शपूर्णमासाभ्यां मासम्
। ३ । चातुर्मास्यपर्वणामेकेकेन मासम् । ४ । त्रिवृत्प्रभृतीनां पञ्चानां
पृथ्वसोमानामेकेकेन मासम् । ५ । अष्टादशाहं त्रयस्त्रिंशेन^६ दशरात्रं
महाव्रतमतिरात्रं चेति ।^७ यो होता सो ऽध्वर्युः स पोता ।^८
यो मैत्रावरुणः स ब्रह्मा स प्रतिहर्ता ।^९ य उद्गाता सो ऽच्छा-
वाकः स नेष्टा ।^{१०} यः प्रक्षोता स ब्राह्मणाच्छंसौ स श्रावस्तुत्
।^{११} यः प्रतिप्रस्थाता सो ऽग्नीत्स उन्नेता ।^{१२} सुब्रह्मण्यः सुब्र-
ह्मण्यः ।^{१३} गृहपतिर्गृहपतिः ।^{१४} देशकालसंनिकर्षे ऽवैदेश्या-
प्रधानस्य वशं नयेत् ।^{१५} यथादेशमितराणि ।^{१६} एकाहः
संघातमापद्यमानो लभेत तायमानरूपाणि ।^{१७} सांघातिका-
द्वैकाहीभवतो निवर्तेरन् ।^{१८} अयं यज्ञीयाति प्रियः सपुरोनुवाक्यः
शः श्लोचिया ह्येचकाणां कदमन्त उक्थमुखीयाश्चाभिनष्टीयमिति
तायमानरूपाणि ।^{१९} गवामेवायनस्यार्हयोगः ।^{२०} ॥ २४ ॥

चतुरे मासान्दीक्षाः । १ । चतुर उपसदः । २ । चतुरः सुष-

न्तीति । ३ । गवामयनस्य प्रथमोत्तमौ मासौ । ४ । अष्टाविंशिनौ
च^५ विपुवांस्य । ५ । तत् क्षुल्लकतापश्चितमित्याचरते । ६ । ॥ २५ ॥

संवत्सरं दीक्षाः । १ । संवत्सरसुपसदः । २ । संवत्सरं सुन्वन्तीति
। ३ । तत्तापश्चितमित्याचरते । ४ । ॥ २६ ॥

चीन्संवत्सरान्दीक्षाः । १ । चीनुपसदः । २ । चीन्सुन्वन्ति । ३ ।
इति महातापश्चितम् । ४ । अभ्यासो बज्रसंवत्सरे गवामयनस्य । ५ ।
संहार्यान्वा परिहाय । ६ । अतिरात्रः सहस्रमहान्यतिरात्रो ऽग्नेः
सहस्रसायम् । ७ । ॥ २७ ॥

गवामयनं प्रथमः संवत्सरः । १ । अथादित्यानाम् । २ । अथा-
ङ्गिरसाम् । ३ । त्रिसांवत्सरं प्रजातिकामानाम् । ४ । त्रिदत्प्रमृतीनां
चतुर्णां पृष्ठयस्तोमानामेकैकेन चींस्त्रीन्संवत्सरान्प्रजापतेर्द्वादशसंवत्सरम्
। ५ । एतेषामेवैकैकेन नवनव शातयानां षट्त्रिंशत्संवत्सरम् । ६ ।
एतेषामेवैकैकेन पञ्चविंशतिःपञ्चविंशतिः साध्यानां शतसंवत्सरम् । ७ ।
एतेषामेवैकैकेन पञ्चपञ्च पञ्चाशतो विश्वसृजां सहस्रसंवत्सरम् । ८ ।
॥ २८ ॥

सरस्वत्या विनशने दीक्षा सारस्वतानाम् । १ । क्रीत्वा राजान-
सुपनक्षोपसद उपेत्य^२ प्रायणीथमतिरात्रमुपेत्य^३ इष्ट्वा सांनाथ्ये-
नाध्वर्युः शर्वां परास्य^४ तत्र गार्हपत्यं निधाय^५ षट्त्रिंशत्प्रक्रमे-
ष्वाहवनीयमभ्यादधाति । ६ । चक्रीवत्सदः । ७ । तथाग्नीध्रम् । ८ ।
उल्लूखलवुधो यूषः । ९ । नोपरवान्खनन्ति । १० । तमेतमापूर्यमाण-
पक्षमामावासेन यन्ति । ११ । तेषां पौर्णमास्यां गौरुक्थरो वृहत्सामा
। १२ । तमेतमपक्षीयमाणपक्षं पौर्णमासेन यन्ति । १३ । तेषाममा-

वास्यायामायुरुक्थरो रथन्तरमामा । १^४ । प्रतीपं पूर्वेण पचसा यन्ति
 । १^{१६} । अपोनप्विद्यं चहं निरुष्य । १^{१६} । तदस्थानीकमस्त्रिन्पद इत्य-
 पोन्नप्विद्यस्य । १^{१७} । अण्यये दृषदत्याः । १^{१८} । मरस्वतीमपि यन्ति
 । १^{१९} । शते गोवृषभमण्युत्सृजन्ति । १^{२०} । यदा सहस्रं संपद्यते ऽथो-
 त्यानम् । १^{२१} । सर्वेषु वोपहतेषु । १^{२२} । गृहपतौ वा मृते । १^{२३} ।
 स्राचं वा प्रसन्नं प्राप्याग्नेये कामाग्नेयिं निर्वपन्ति । १^{२४} । तस्यामथां
 च पौरुषीं च धेनुके दत्त्वा कारपचवं प्रति यमुनामवमृथमभ्यव-
 यन्ति । १^{२५} । इति मित्रावरुणयोरयनम् । १^{२६} । अतिरात्रो ऽभि-
 जिद्विश्वजितौ गोआयुषी इन्द्रकुची अतिरात्रः । १^{२७} । इतीन्द्राग्नयोः
 । १^{२८} । अतिरात्रो व्योतिर्गौरायुर्विश्वजिदभिजिताविन्द्रकुची अति-
 रात्रः । १^{२९} । इत्ययं नः । १^{२९} । संवत्सरं ब्राह्मणस्य गा रचेत् । १^{३०} ।
 संवत्सरं व्यर्णे नैतंधवे ऽग्निमिन्धीत । १^{३१} । संवत्सरे परीणद्वग्नी-
 नाधाय दृषदत्या दक्षिणेन तीरेणाग्नेयेनाष्टाकपालेन शम्यापरासे-
 शम्यापरासे यजमान एति । १^{३२} । त्रिः प्रत्वां प्रति यमुनामवमृथ-
 मभ्यवयन्ति । १^{३३} । इति दार्यद्रुतम् । १^{३४} । अतिरात्रः सहस्रं चित्तः
 संवत्सरा अतिरात्रः प्रजापतेः सहस्रसंवत्सरं सहस्रसंवत्सरम् । १^{३५} ।
 ॥ ९८ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे त्रयोदशो ऽध्यायः समाप्तः ।

श्राम् ।

एकाद्देवहीनेषु च प्रकृतेर्विकारः । १ । यस्मिन्नहनि यदहः प्रदि-
श्येत सवनं वा सहीत्रं तत् । २ । ऐकादिकमनादेशे । ३ । ॥ १ ॥

अन्याधेयेन ब्रह्मवर्षसकामो यजेत । १ । तस्याष्टास्वष्टासु स्तोत्राणि
। २ । अष्टावरा गायत्री । ३ । तेजो ब्रह्मवर्षमं गायत्री । ४ । रथ-
न्तरं षष्ठम् । ५ । ब्रह्म रथन्तरम् । ६ । अग्निष्टोमो यज्ञः । ७ । ब्रह्म
वा अग्निष्टोमः । ८ । एतेन त्रिःसप्तद्वेन ब्रह्मणा तेजो ब्रह्मवर्षसमा-
प्नोति । ९ । दृक्कृतं शक्तम् । १० । विद्वद्वा अन्नमन्नं पानं खाद-
यन्ति तस्य सर्वस्याष्टौ । ११ । चतुर्विंशतिर्दक्षिणा । १२ । चतुर्विंशतिर्वै
संवत्सरस्यार्धमासाः संवत्सरस्यैवाष्टौ । १३ । तस्याग्नये पवमानाय पाव-
काय शुचये इति पशव उपालम्भ्याः सवनीयस्य । १४ । आदित्या
वशानूबन्ध्याया उपालम्भैर्विधा । १५ । तद्यदेवं पशवो नियुक्ता
भवन्ति नेदग्न्याधेयादयानीति । १६ । तस्य प्रातः सवनीयाननु पुरो-
लाशानग्नये पवमानायाष्टाकपालं पुरोलाशं निर्वपति । १७ । माध्य-
न्दिनीयाननु पुरोलाशानग्नये पावकाय । १८ । एतौयसवनीयाननु
पुरोलाशानग्नये शुचये । १९ । आवपनं वै सवनीयाः पुरो-
लाशाः ^{२०} । आवपन एव तदावपति । ^{२१} । अथ यदादित्या वशानू-
बन्ध्याया उपालम्भ्या भवत्यिदितं वा अन्वग्न्याधेयं संतिष्ठते । ^{२२} । ^{२३} ।
या न्वग्न्याधेयस्य संख्या तामेव तद्यज्ञस्य मंस्यां करोति । ^{२४} । ॥ २ ॥
एवं पशवः पुरोलाशाश्चान्वायात्यन्ते हविर्यज्ञेषु सोमेषु । १ ।

तस्य शस्त्रम् । २ । यदाहिष्ठमिति त्वचमाज्यम् । ३ । माधुच्छन्दस
 प्रउग । ४ । त्रयस्तयसृचा होत्रकाणां प्रातः सवने स्तोत्रियानुरूपौ
 पर्यासश्च । ५ । इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोममिति त्वच मरुत्वतीयम्
 । ६ । नृणांभु त्वा नृतम गीर्भिरुक्थैरिति त्वच निष्केवल्यम् । ७ ।
 अर्ध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिति त्वच मैत्रावरुणस्योक्थमुखीयम्
 । ८ । पूर्वं ब्राह्मणाच्छस्त्रिन । ९ । उत्तरमच्छावाकस्य । १० । पर्या-
 सानामुत्तमान । ११ । उदु य देव भविता हिरण्यया^{१२} धृतवती
 भुवनानाम^{१३} इन्द्र षडभुभिर्वाजवद्भि^{१४} स्वस्ति नो मिमीताम^{१५} वैश्वान-
 नर मनसा^{१६} प्र यन्तु वाजा^{१७} समिद्धमग्नि समिधा गिरा
 गृण^{१८} इति त्वचानि वैश्वदेवाग्निमारुतयो सुक्तानां स्थाने ।^{१९}
 त्वचकृत्तमित्येतस्या चीदनायामेतच्छस्त्रं प्रतीयेत ।^{२०} ऐकाहिक
 वा त्वचकृत्तम् ।^{२१} एतेनाग्निहोत्रौ व्याख्यातौ ।^{२२} आग्नेयं पय
 पूर्वस्मिन् ।^{२३} सौर्यसुत्तरस्मिन् ।^{२४} पशु च ।^{२५} प्राजापत्या
 वशानूबन्ध्याया उपालम्भ्यैवविधा ।^{२६} ॥ ३ ॥

पुनराधेयेन तेजस्कामौ यजेत । १ । तस्य पञ्चसुपञ्चसु स्तोत्राणि
 । २ । पञ्चपदा पङ्क्ति । ३ । पाङ्क्तौ वै यज्ञ । ४ । यज्ञस्यैवाश्वी । ५ ।
 सर्वाग्नेयादग्निष्टुत शस्त्रम् । ६ । ॥ ४ ॥

दर्शपूर्णमासावन्नाद्यकामस्य । १ । इलादधावाययण सोमेष्टि-
 श्चाप्रवर्गम् । २ । दाक्षायणयज्ञाथत्वार सर्वकामस्य । ३ । महायज्ञश्च
 । ४ । तस्मिन्नातुर्मास्यहवीष्यन्वायात्यन्ते । ५ । पशवश्च पर्वदेवताभ्य
 । ६ । एककपालदेवताभ्यश्चानूबन्ध्याया उपालम्भ्या एवविधा । ७ ।
 अतिरात्रो यज्ञ । ८ । ॥ ५ ॥

प्रजापतिर्हं प्रजातिकामस्तपस्तप्नैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्वैश्वदेवम् ।^१ तमा-
हरत् । तेनायजत ।^२ तेनेष्टा प्राजायत ।^३ तेन प्रजातिकामो यजेत
।^४ वैश्वदेवः पशुरुपालम्भ्यः सवनीयस्य ।^५ द्यावापृथिवीया
वशानूबन्ध्याया उपालम्भैर्विधा ।^६ त्रिष्टतः शस्तम् ।^७ इक्ष-
कृप्तं वा ।^८ अगृथ्यादुदेत्योदवमानौयचेष्टा मुनिमत्सेक्षा यजमान
आस्ते ऽहरदृश्यतुरो मामानाम्नेय्याग्नावैष्णव्या वान्तरालेषु ।^९ सैव
तत्र दौत्ता ।^{१०} ॥ ६ ॥

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ।^१ ताः सृष्टा अप्रसृता
वरुणस्य यवाञ्जतुः ।^२ ताः वरुणो वरुणपाशैः प्रत्यमुञ्चत् ।^३ ताः
प्रजाः प्रजापतिं पितरमेत्योपाधावन् ।^४ उप तं यज्ञक्रतुं जानीहि
येनेष्टा वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः संप्रमुच्येमहीति ।^५ तत एतं
प्रजापतिश्चतुर्थे मासि द्विरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यद्वरुणप्रघासम् ।^६ तमा-
हरत् । तेनायजत ।^७ तेनेष्टा वरुणमप्रीणात् ।^८ स प्रीतो वरुणो
वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः प्रजाः प्रामुञ्चत् ।^९ प्र ह वा अस्य
प्रजा वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः संप्रमुच्यते य एवंविदान्वरुण-
प्रघासैर्यजते ।^{१०} उक्त्यगौ भवतः ।^{११} वारुणः पशुरुपालम्भ्यः
सवनीयस्य पूर्वस्मिन् ।^{१२} मास्त उत्तरस्मिन् ।^{१३} कायी वशानू-
बन्ध्याया उपालम्भैर्विधा ।^{१४} ॥ ७ ॥

ताः प्रजाः प्रजापतिमब्रुवन्कसौ नु नो ऽन्नाद्यायासृष्टा इति ।^१ तत
एतं प्रजापतिश्चतुर्थे मासि त्रिरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यत्साकमेधम् ।^२ तमा-
हरत् ।^३ तेनायजत ।^४ तेनेष्टान्नाद्यमाप्नोत् ।^५ तेनान्नाद्यकामो यजेत
।^६ अग्निष्टोम उक्त्यगो ऽतिरात्रः ।^७ अग्नये ऽनीकवते प्रथमे

पशुरुपालम्भ. सवनीयस्य । ३ । मरुद्भ्य सांतपनेभ्यो द्वितीये । ४ ।
 माहेन्द्रसृतीये । ५ । वैश्वकर्मणौ वशानूबन्ध्याया उपालम्भैवविधा
 । ६ । ऐकादिकं यथा पृथग्य शस्त्रम् । ७ । पृथग्यो वा विद्वतः
 । ८ । विश्वजितो वा वृहत्पृष्ठात्तृतीये ऽहनि शस्त्रम् । ९ । सौचा-
 मणे च । १० । आयुष्कामयज्ञे महायज्ञे । ११ । विनुच्यभिभृत्यो
 । १२ । स्त्रिजिति । १३ । इन्द्रवज्रे च । १४ । ॥ ८ ॥

ता प्रजा. प्रजापतिमनुबन्कस्यै नु न प्रतिष्ठाया असृष्टा
 इति । तत एत प्रजापतिर्यज्ञक्रतुमपश्यच्छुनामीरीयम् । १ । तमाहरत ।
 तेनायजत । २ । तेनेष्टा प्रत्यतिष्ठत । ३ । तेन प्रतिष्ठाकामो यजेत । ४ ।
 शुनामीरीय पशुरुपालम्भ सवनीयस्य । ५ । सौरी वशानूबन्ध्याया
 उपालम्भैवविधा । ६ । विशति वैश्वदेवे ददाति । ७ । विशत वरुण-
 प्रघासेषु । ८ । पञ्चाशत साकसेधेषु । ९ । विशति शुनामीरीये
 । १० । तद्विशतिशतम् । ११ । विशतिशत वा ऋतोरहानि । १२ । तद्वृत्त-
 माप्नोति । १३ । अतुना सवत्सरम् । १४ । ये च सवत्सरे कामाः
 । १५ । ॥ ८ ॥

पशुमसु चातुर्मास्येषु । १ । पूर्वेषु पाशुक कर्म । २ । अप-
 रेद्युर्वैश्वदेव पशु । ३ । पशुपुरोस्ताशमनु चातुर्मास्यदेवता यथा-
 पर्व । ४ । पाशुक खिष्टकत् । ५ । निगमम्यान्वर्जम् । ६ । यथास्यान्
 वाजिनम् । ७ । हृदयशूलान्त संतिष्ठते । ८ । वारुणमारुतौ वरुण-
 प्रघासेषु । ९ । उत्तरे यूपमुच्छ्रयन्ति । १० । माहेन्द्रशुनामीरीया
 त्वन्तरयो । ११ । यथास्याना दृश्य । १२ । पित्रा च । १३ ।
 यथादेवत वा पशव । १४ । तद्वाप्यातमेकादशिन्या । १५ । आनो-

कवतः सांतपनो गृहमेधीयः क्रीलिनो मैत्रय महाहविषि । १६ ।
 पर्वणिपर्वणि वा मंस्यित ऐन्द्राग्रः । १७ । समानमनन्यत् । १८ । अथ-
 वाथेकपर्वण्येकपशौ चन्द्राग्रे पराच्चि हवींषि । १९ । उपह्येलां पित्र्या
 । २० । अम्बकादूर्ध्वमनुयाजप्रभृति । मनोतादिपशुना वा । २१ ।
 सौमिकैः समानदक्षिणानि सर्वपशूनि । २२ । चातुर्मास्यपशुदक्षिणैः
 पाशुकानि । २३ । ॥ १० ॥

प्रत्यवरोहणीयः प्रतिष्ठाकामस्य । १ । संकल्पविकृतो ज्योतिष्टोमः
 । २ । पशुबन्धः पशुकामस्य । ३ । एकादशस्तोमः । ४ । एकादशा-
 चरा त्रिष्टुप् । ५ । त्रैष्टुभाः पशवः । ६ । पशूनामेवाश्वै । ७ । पिदा
 सोममभि यमुय तर्द एतायामोप गथन्त इन्द्रमिति निविदूाने
 । ८ । ऊर्ध्वं गथं महि गृणान इन्द्रैतायामोप गथन्त इन्द्रमिति
 गोसस्तवे तदेतस्याङ्गो रूपम् । ९ । उद्भिद्वलभिदोर्गोसवे च । १० । ॥ ११ ॥

अथातः शौचामणः । १ । इन्द्रो हायुक्कामस्तपस्तेपे ^२ स तपस्त-
 त्वैतं यज्ञक्रतुमपश्यशौचामणम् ^३ तमाहरत् ^४ तेनायजत ^५ तेनेष्टा
 दीर्घायुत्वमगच्छत् ^६ तसु ह भरद्वाजाय जोषाय प्रोवाच ^७ अनेन
 वा अहमिष्टा दीर्घायुत्वमगच्छमनेनापि त्वं यजेति ^८ तेन ह भर-
 द्वाज इष्टा सर्वायुत्वमगच्छत् ^९ सर्वमायुरेति य एवं वेद य उ
 वेनेन यजते । ^{१०} तस्य रथन्तरं पृष्ठम् । ^{११} अग्निष्टोमो यज्ञः
^{१२} ४ । यथाश्रद्धं दक्षिणा । ^{१३} तस्य शीणि त्रिष्टन्ति स्तोत्राणि
^{१४} ६ । शीणि पञ्चदशानि । ^{१५} शीणि सप्तदशानि । ^{१६} शीणिक-
 विधानीति । ^{१७} उत्तरोत्तरितायै । ^{१८} उत्तरोत्तरावद्दीर्घायुत्वम-
 श्रवामहा इति । ^{१९} ॥ १२ ॥

तस्याश्विनो लोहेः ऽजः शारस्वती मेपीति पशू उपालम्भौ
 सवनीयस्य । १ । इन्द्राय सुत्राम्णे वशानूबन्ध्याया उपालम्भैर्विधा
 । २ । तद्यदेवं पशवो नियुक्ता भवन्ति नेत्सौचामण्या अयानीति
 । ३ । तस्य प्रातःसवनीयाननु पुरोस्ताग्नाग्वाह्यतो ऽग्निमुपसमाधाय
 सुरासोमेन चरन्ति । ४ । तृतीयसवनीयाननु पुरोस्ताग्नाग्वावित्रं
 द्वादशकपालं पुरोस्तागं निर्वपति । ५ । ऐन्द्रमेकादशकपालम् । ६ ।
 वारुणं दशकपालम् । ७ । आवपनं वै सवनीयाः पुरोस्ताशा आव-
 पन एव तदावपति । ८ । अथ यदिन्द्राय सुत्राम्णे वशानूबन्ध्याया
 उपालम्भ्या भवतीन्द्रं वा अनु सुत्रामाणं सौचामणी संतिष्ठते । ९ ।
 यैव सौचामण्याः संस्या तामेव तद्यज्ञस्य संस्यां करोति । १० ।
 तं द्वैके ऽतिराधं कुर्वन्ति । ११ । एकविंशत्सोमं वृहत्पृष्ठमुभय-
 सामानम् । १२ । तस्य यद्विद्यजितो वृहत्पृष्ठस्य शस्तं तच्छस्त्रम्
 । १३ । अथ हविर्यज्ञाः सोमाः संतिष्ठन्ते । १४ । ॥ १३ ॥

देवा ह पशुकामाश्चतुरो मासान्त्रतं चरित्वैतमुद्भिदं यज्ञकतु-
 मपशन् । १ तेनेष्टा पशूनापुः २ तेन पशुकामो यजेत ३ उद्भिदेष्टा
 यदि मन्येत चिरान्मा पशव आगुरिति चतुरो मासान्त्रतं चरित्वा
 बलभिदा यजेत ४ क्षिप्रं द्वैनं पशव आयन्ति । ५ ॥ १४ ॥

गोसवेन पशुकामो यजेत । १ । षट्त्रिंशत्सोमेन । २ । षट्त्रिं-
 शदचरा वृहती । ३ । बार्हताः पशवः । ४ । पशूनामेवाश्ली । ५ ।
 षट्त्रिंशत्सहस्रा दविणा गोसवस्य । ६ । अयुतं वा । ७ । उक्थो
 यज्ञः । ८ । ॥ १५ ॥

वृत्तपेयेन तेजस्कामो यजेत । १ । द्वादश दौचा द्वादशोपसदः

। १ । मध्यमेनाङ्गुष्ठपर्वणौदुम्बरं चमसं मितं घृतस्य व्रतयेत् । ३ ।
 अयुजासु चीरौदनं दीचासु । ४ । सोमचमसे दक्षिणाभिपुतस्य
 । ५ । अतं सत्यं वदन्तो भक्षयेयुः । ६ । भृशुवः स्वरिति वा । ७ ।
 सगोत्राय वा ब्रह्मणे दद्यात् । ८ । जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय
 कथा महामवधत्कस्य हेतुरिति निविद्धाने । ९ । मन्दमान अता-
 दधि प्रजाया अतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वीरित्यृतवती तदेतस्याङ्गो
 रूपम् । १० । ॥ १६ ॥

प्रजापतिरिमं लोकमीषंस्तपसाश्चैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्भूः । तेनेष्टुमं
 लोकमाप्नोत् । तेनेमं लोकमीषन्यजेत । १ । ॥ १७ ॥

प्रजापतिरन्तरिक्षलोकमीषंस्तपसाश्चैतं यज्ञक्रतुमपश्यहुवः । तेने-
 ष्ट्वान्तरिक्षलोकमाप्नोत् । तेनान्तरिक्षलोकमीषन्यजेत । १ । ॥ १८ ॥

प्रजापतिरमुं लोकमीषंस्तपसाश्चैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सुः । तेनेष्टुमं
 लोकमाप्नोत् । तेनामुं लोकमीषन्यजेत । १ । स्वरसामभ्यः शस्ताणि
 यथासोमम् । २ । आनुष्टुभानि च । ३ । ॥ १९ ॥

सूर्यो ह तेजस्कामस्तपसाश्चैतं यज्ञक्रतुमपश्यच्छुक्रसोमम् । तेनेष्टु
 तेज आप्नोत् । तेन तेजस्कामो यजेत । १ । एकविंशतिः श्वेताश्वा
 दक्षिणा । २ । वैपुवतमहः । ३ । ॥ २० ॥

तीम्रसवः प्रजया पशुभिस्तीम्रस्य बुभूषतः । १ ।

अयं तीम्रस्तीम्रसुदिन्द्र सोमो अत्रहत्याय हरिवो अस्य पाहि ।
 वज्रं शिशानो जठरं षण्खानाष्टयं वृषभं तुषमिन्द्रम् ॥

इति पुरस्तान्मरुत्वतीयस्य निविद्धानस्य । २ । तीम्रस्याभिवयस इति
 निष्केवस्थे । ३ । ॥ २१ ॥

ज्योतिः सुतमवः । १ । गौः स्यपतिमनः । २ । आयुर्धामणीभवः । ३ । मंदंशानुप्तोमाविपुवच्चै श्येनाजिरी मृत्त्वन्तकौ चुरवपिशी-
 र्चच्छिदौ महः श्येनद्याभिचरणीयाः । ४ । मन्युसृक्ते निविद्धाने
 न्तिद्रुकृते । ५ । यत्पृष्ठेताभिचरेद्युस्तपृष्ठः प्राकृतेः ऽभिचर्यमाणस्य
 । ६ । इषौ दृहद्रुहामाम । ७ । अभीवर्तं इतरेषु । ८ । शिखरैः
 सदन्धन्नं भवति । ९ । कार्मुकायुदशेरते । १० । वाणवह्निरामौध्रम्
 । ११ । धान्वनान्युपशेरते । १२ । शरमयं बर्हिः । १३ । बाधक इध्मः
 परिधयय । १४ । वैभीदको दूपः । १५ । उपतापिनोनां गवा-
 माज्यम् । १६ । अनुस्तरण्या गोद्यर्माधिपवणम् । १७ । श्वनभ्ये अधि-
 पवणफलके । १८ । श्वचम्बामापः संसुतास्ताभिर्वसतीवरीः पृश्चन्ति
 । १९ । उपोत्तपस्या अधिज्यधन्वानो लोहितोष्णीषा अशिवद्धाः
 प्रचरेयुः । २० । न हितं कश्यनेशीतेयस्यो ऽद्वादशाहं जीवेत् । २१ ।
 न ह वै तं कश्यन सृणुते य एतैः प्रत्यभिचरति । २२ । सदः
 पाभानं द्विपतयापजिघांसमानस्य । २३ । उपोत्तमाश्च शस्त्राणा-
 मुत्सृज्यन्ते । २४ । उपसदः प्रजाकामस्य पशुकामस्य च । २५ । उपो-
 त्तमाश्च शस्त्राणामुपजायन्ते । २६ । ॥ २२ ॥

देवासुराः समयतन्त ।^१ ते देवा दृहस्यतिं पुरोहितमुषाधावन्नुप
 तं यज्ञक्रतुं जानीहि येनेष्टासुरानभिभवेमहीति ।^२ स एतमृषभं
 यज्ञक्रतुमपश्यत् ।^३ तेनेष्टासुरानभ्यभवन् ।^४ तेन द्विपतो भ्रातृव्या-
 नभिवुभूषन्त्यजेत ।^५ पञ्चदशसोमस्य सप्तदशो माथ्यन्दिनः पत्र-
 मानस्तदस्य ऋषभरूपम् ।^६ पिवा सोममभि यमुग्र तर्दस्तमु
 दृहि यो अभिभूत्योजा इति निविद्धाने ।^७ य. शिप्रवानृषभो

यो मनीनां गीर्भिर्वर्धं वृषभं वर्षणीनामित्यूषभवती तदेतस्याङ्गो
रूपम् । ४ । ॥ २३ ॥

सूर्या ह तेजस्कामस्तपस्तत्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्भोमानम् । तेनेष्ट्वा
तेज आप्नोत् । तेन तेजस्कामो यजेत । १ । सप्तदशस्तोमस्यैकविंश
आर्भवः पवमानः । ३ । एकविंशो वा एष य एष तपति तदेनं
स्वेन रूपेण समर्धयति । ४ । इमा उ त्वा पुरतमस्येन्द्रं स्तवेति
निविद्धाने । ५ । सूर्येण वयुनवचकार स सूर्यः पर्युह वरांसीति
सूर्याभिधाहारे तदेतस्याङ्गो रूपम् । ६ । ॥ २४ ॥

वसिष्ठो हान्नाद्यकामस्तपस्तत्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्विराजम् । तेने-
ष्ट्वान्नाद्यमाप्नोत् । तेनान्नाद्यकामो यजेत । १ । पञ्चदशौ पूर्वा पव-
मानौ त्रिवृन्तीतराणि । २ । स विराजमभिसंपद्यते । ३ । श्रीर्वि-
रालन्नाद्यं श्रियो विराजो ऽन्नाद्यस्योपासी । ४ । महश्चिन्मिन्द्र यत
एतांस्त्वं राजेन्द्र ये च देवा इत्यचरवैराजे निविद्धाने तदेतस्याङ्गो
रूपम् ॥ ५ ॥ ॥ २५ ॥

इन्द्रो ह स्वाराज्यकामस्तपस्तत्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वराजम् । तेनेष्ट्वा
स्वाराज्यमाप्नोत् । तेन स्वाराज्यकामो यजेत । १ । सप्तदशौ पूर्वा
पवमानौ त्रिवृन्तीतराणि । २ । ताद्यतसः स्तोत्रिया विराजमतियन्ति
। ३ । ताभिः स्वाराज्यमाप्नोति । ४ । अचरवैराजे च । ५ । ॥ २६ ॥

उग्रना ह काथो ऽसुराणां पुरोहित आस । स ह देवाना-
मघ्नमगित्वा परिदद्रे । स हैचत । कथं नु तेन यज्ञक्रतुना यजेयं
येनेष्ट्वा पाप्मानमपह्न्यामिति । स एतमुग्रनस्तोमं यज्ञक्रतुमप-
श्यत् । तेनेष्ट्वा पाप्मानमपाहत् । तेन पाप्मानमपजिघांसमानो यजेत

११ । उदरव्याधितस्य । १२ । त्रिष्टप्तात् सवनम् । १३ । ब्रह्म वै त्रिष्टत् ।
 १४ । त्रिष्टतैव तद्ब्रह्मणा पुरस्तात्पाभानमपाहत् । १५ । सदशो माध्य-
 न्दिन । १६ । सा विराट् । १७ । विराजैव तन्मध्यत पाभानमपाहत् ।
 १८ । त्रिष्टत्तृतीयसवनम् । १९ । ब्रह्म वै त्रिष्टत् । २० । त्रिष्टतैव
 तद्ब्रह्मणोपरिष्ठात्पाभानमपाहत् । २१ । अयंमा द्यौर्न च दन्द्रेति
 निविद्वाने । २२ । उग्रता यत्सहस्रैरयात् वरिवस्त्रुग्रते काव्यायेत्यु-
 ग्रवती तदेतस्याहो रूपम् । २३ । ॥ २७ ॥

स ईक्षत । पाभानमपहृत्य कथं नु तेन यज्ञक्रतुना यजेय
 येनेष्टान्नाद्यमाप्नुयामिति । स एतमुत्तरमुग्रनसोम यज्ञक्रतुमप-
 श्यत् । तेनेष्टान्नाद्यमाप्नोत् १ । तेनान्नाद्यकामो यजेत् । २ । त्रिष्ट-
 त्पात् सवनम् । ३ । ब्रह्म वै त्रिष्टत् । ४ । सदशो माध्यन्दिन । ५ ।
 सा विरालन्नाद्यम् । ६ । त्रिष्टत्तृतीयसवनम् । ७ । ब्रह्म वै त्रिष्टत् ।
 ८ । त्रिष्टतैव तद्ब्रह्मणोभयतो ऽन्नाद्य परिगृह्यात्सन्नदधत् । ९ ।
 तथो एवैतद्यजमानस्त्रिष्टतैव तद्ब्रह्मणोभयतो ऽन्नाद्य परिगृह्यात्स-
 न्नत्ते । १० । उग्रवती च । ११ । विविधशैवस्तोमो ऽन्नाद्यकामस्य
 । १२ । अवरवैराजे च । १३ । सहस्र शताश्व दक्षिणा । १४ । ॥ २८ ॥

इन्द्रामी वै देवेष्वहश्रेयसे विवदेयाताम् । ते देवा ऊचुः ।
 यदि वा दमावेवं विवदिष्येते अभि नो ऽसुरा भविष्यन्ति १ । उप
 त यज्ञक्रतु जानीम येमैनौ समशमयमहौति २ । त एत यज्ञक्रतुमप-
 श्यन्निन्द्राम्यो कुलायम् ३ । तेनैनौ समशमयन् । ४ । तेन ब्राह्मणस्य
 क्षत्रियस्य सयजेयाता य पुरोधस्यमान स्यात् । ५ । ब्रह्मसुवे एव
 तत्तन्वौ ससृजेते । ६ । त्रिष्टत्पद्दशौ स्तोमौ । ७ । अग्निर्व त्रिष्ट-

दिन्द्रः पञ्चदशः । १^१ । इन्द्राग्नी एव तत्तन्वौ समसृजताम् । १^{१०} । तिष्ठा
 धरी तमु दृष्टीति निविद्धाने । १^{११} । अग्नेः पिव जिह्वया सोममि-
 द्नाग्निर्न शुष्कं वनमिन्द्र हेतिरित्येन्द्रे अग्निमती तदेतस्याङ्गो
 रूपम् । १^{१२} ॥ २६ ॥

मिचावरुणयोर्वै वैराज्यमन्यतर ऐच्छत्साराज्यमन्यतरः । तावेतं
 यज्ञकृतमपश्यतां विराट्स्वराजम् । तेनेष्टा वैराज्यमन्यतर आप्रो-
 त्साराज्यमन्यतरः । १^३ । अक्षरवैराजे च । १^४ ॥ ३० ॥

ज्येष्ठसोमः कनिष्ठकुलीनस्य ज्येष्ठ्यं कामयमानस्य । १ । सप्त-
 दशो वहिष्यवमानः । २ । एष वै सोमानां ज्येष्ठः । ३ । तमेव
 तद्यज्ञमुखे युनक्ति । ४ । जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय प्र वः सतां
 ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमिति ज्येष्ठाभिव्याहारे निविद्धाने तदेतस्याङ्गो
 रूपम् । ५ । ॥ ३२ ॥

देवासुराः समयतन्त । ते देवा वृहस्पतिं पुरोहितमुपा-
 धावन् । उप तं यज्ञकृतं जानीहि येनेष्टासुरा नान्ववेयुरिति । म
 एतं दुराशं यज्ञकृतमपश्यत् । तेनेष्टासुरा नान्ववायन् । ततो वै
 देवा अभवन्परासुराः । भवत्यात्मना परास्य देव्यो य एवं वेद
 । १ । अपरपक्षे भौरीष्टिः पूर्वाह्ने । २ । चान्द्रमसौ सायम् । ३ । विधु
 दद्राणं नवानवः । ४ । सौवर्णः शतवलो दक्षिणा पूर्वस्याम् । ५ ।
 राजत उत्तरस्याम् । ६ । भारद्वाजं षष्ठम् । ७ । तथा सृते । ८ ।
 स्रोचेस्रोचे मृते विंशतं विंशतं शतवलान्ददाति । ९ । यावद्वा
 यजमानो हिरण्यस्रोच्छेत् । १० । ॥ ३५ ॥

इन्द्रो ह्यपचितिकामस्तपस्राप्तं यज्ञकृतमपश्यदपचितिम् । तेने-

घृणपचितिमाप्नोत् । तेनापचितिकामो यजेत । १ । चतुर्विंशौ पूर्वो
 पवमानो । २ । त्रिदशस्रदशान्याज्यानि । ३ । सप्तदशैकविंशानि पृष्ठानि
 । ४ । त्रिणव आर्भवः पवमानः । ५ । एकविंशमग्निष्टोमसाम । ६ ।
 तस्य गायत्रीमभि प्रातःसवनं संतिष्ठते । ७ । गायत्रच्छन्दसो
 वसवः^८ । तेनेन्द्रो वसुध्वपचितिमाप्नोत् ।^९ । गायत्रच्छन्दसो ब्राह्मणाः ।
 तेनायं ब्राह्मणेष्वपचितिमप्नोते ।^{१०} । त्रिष्टुभं माध्यन्दिनं सवनम्
 ।^{११} । त्रिष्टुप्छन्दसो रुद्राः^{१२} । तेनेन्द्रो रुद्रेष्वपचितिमाप्नोत्
 ।^{१३} । त्रिष्टुप्छन्दसः चत्रियाः^{१४} । तेनायं चत्रियेष्वपचितिमप्नोते
 ।^{१५} । जगतीं तृतीयसवनम् ।^{१६} । जगच्छन्दस आदित्याः^{१७} । तेनेन्द्र
 आदित्येष्वपचितिमाप्नोत् ।^{१८} । जगच्छन्दसो विमः^{१९} । तेनायं
 विमेष्वपचितिमप्नोते ।^{२०} । वाचान्वाह वाचा शंसति वाचा यजति
 ।^{२१} । वागनुष्टुप् ।^{२२} । अनुष्टुप्छन्दसो विश्वे देवाः^{२३} । तेनेन्द्रो
 विश्वेषु देवेष्वपचितिमाप्नोत् ।^{२४} । अनुष्टुप्छन्दसः शूद्राः^{२५} । तेनायं
 शूद्रेष्वपचितिमप्नोते ।^{२६} । अश्वरथः खाङ्गकवचो वैयाघ्रपरिच्छद
 आर्क्षोयामङ्गो द्वैपधन्वधिः श्वावाथो दक्षिणा ।^{२७} । अपचितिमता
 रूपेणःपचितिमाप्नवानीति ।^{२८} । इन्द्र सोमं सोमपत इन्द्रं सवेति
 निविद्धाने इन्द्राभिव्याहारे । तदेतस्याक्तो रूपम् ।^{२९} ॥ ३३ ॥

सूर्यो ह त्विषिकामस्तपस्तप्तैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्विषिम् । तेनेष्टा
 त्विषिमाप्नोत् । तेन त्विषिकामो यजेत । १ । अश्वरथः कांस्यकवचः
 श्वेताथो दक्षिणा । २ । त्विषिमता रूपेण त्विषिमाप्नवानीति । ३ ।
 सूर्याभिव्याहारे निविद्धाने । तदेतस्याक्तो रूपम् । ४ ॥ ३४ ॥

वरुणो ह दृष्टिकामस्तपस्तप्तैतं यज्ञक्रतुमपश्यदृष्टिम् । तेनेष्टा

यष्टिमाप्नोत् । तेन यष्टिकामो यजेत । १ । उर्धा चतुर्वक्ष्य सुप्रती-
कमिन्द्रावक्ष्या युवमध्वराय न इतीन्द्रावक्ष्याभिव्याहारे निविद्धाने ।
तदेतस्याङ्गो रूपम् । २ । ॥ २५ ॥

भानुमती ष तेजस्कामस्तपस्तत्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यदादित्यम् ।
तेनेष्ट्वा तेज आप्नोत् । तेन तेजस्कामो यजेत । २ । यं वै सूर्यं
स्वर्भानुः स्वर्भानोरथ यदित्यादित्याभिव्याहारे निविद्धाने । तदे-
तस्याङ्गो रूपम् । २ । ॥ २६ ॥

इन्द्राविष्णुर्हं स्वर्गकामस्तपस्तत्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वर्गम् । तेनेष्ट्वा
स्वर्गमाप्नोत् । तेन स्वर्गकामो यजेत । २ । इन्द्राभिव्याहारे निवि-
द्धाने । तदेतस्याङ्गो रूपम् । २ । ॥ २७ ॥

देवासुराः समयतन्त । ते देवा वृषस्यतिं पुरोहितमुपाधा-
वन् । १ । उप तौ यज्ञक्रतुं जानीहि याभ्यामिष्ट्वासुरान्विनुच्याभिभवे-
महीति । २ । स एतौ यज्ञक्रतुं अपश्यद्विनुच्याभिभूती । तान्विनुत्तिना
विनुच्याभिभूतिनाभ्यभवन् । ३ । तस्य विनुत्तेः पलूर्ध्वाः षष्ठ्यस्तोमाः
षलावन्ता विष्वञ्चः स्तोमाः । ४ । विष्वञ्चो वै भूत्वा विनुदन्तीति
। ५ । तद्विनुत्ते रूपम् । ६ । अथाभिभूतेः पलूर्ध्वाः षष्ठ्यस्तोमाः
षलावन्ताः सम्यञ्चः स्तोमाः । ७ । सम्यञ्चो वै भूत्वाभिभवन्तीति
। ८ । तदभिभूते रूपम् । ९ । यद्विश्वजितो वृषस्पृष्टस्य तदेनयोः
शस्तम् । १० । ॥ २८ ॥

राशिमरायावन्नाद्यकामस्य । १ । उत्तमौ हृन्दोमौ समूह्यात्
। २ । स्त्रीणां गवां सहस्रं दक्षिणे ददाति । ३ । पुंसामुत्तरे । ४ ।
तन्त्रं दीवोपसदः । ५ । तथोदयनीया । ६ । यमावनूचीनगर्भौ वा

संयजेयाताम् । ७ । विघ्नः पापानं द्विषतश्चापजिघांसमानस्य । ८ ।
कयाशुभीयतद्विदासीये वा निविद्धाने । ९ । भाद्वथं द्विषतश्चाप-
जिघांसमानस्य । १० । ॥ ३८ ॥

आदित्याश्च ह वा अङ्गिरसश्चास्पृशन्त । वयं पूर्वं स्वर्गं लोक-
नेष्याम इत्यादित्या वयमित्यङ्गिरसः । ते ऽङ्गिरस आदित्येभ्यः
प्रोचुः । श्वः सुत्या नो याजयत न इति । तेषां हाग्निर्दूत
आस । त आदित्या ऊचुः । यदि वा एते पूर्वं यत्स्यन्त्येते पूर्वं
स्वर्गं लोकं गमिष्यन्ति । [अग्नि नो ऽसुरा भविष्यन्ति] ^{(5)*} उप
तं यज्ञक्रतुं जानीम येन वयं पूर्वं यजेमहीति ⁽⁶⁾ त एतं साद्यक्रं
यज्ञक्रतुमपश्यन् ⁽⁷⁾ तेनेष्टा पूर्वं स्वर्गलोकमायन् ⁽⁸⁾ तेन स्वर्गकामो
यजेत । ⁽⁹⁾ १ । चिद्यत्सोमः । ⁽¹⁰⁾ २ । रघन्तरं पृष्ठम् । ⁽¹¹⁾ ३ । ह्यचक्रुर्मं
ग्लस्त्वम् । ⁽¹²⁾ ४ । अग्निष्टोमो यज्ञः । ⁽¹³⁾ ५ । यवोर्वरा वेदिः । ⁽¹⁴⁾ ६ । यव-
खल उत्तरवेदिः । ⁽¹⁵⁾ ७ । लाङ्गलेषा यूपः । ⁽¹⁶⁾ ८ । यवकलापियषालम्
। ⁽¹⁷⁾ ९ । ईजानस्य कुलादसतीवर्यः । ⁽¹⁸⁾ १० । इतिषु दधि बनीवाह्यन्ते
। ⁽¹⁹⁾ ११ । ततो यत्सर्पिर्ददेति तेन प्रचरन्ति । ⁽²⁰⁾ १२ । अश्वरथः सोम-
प्रवाकः । ⁽²¹⁾ १३ । योजने ऽन्ततः । ⁽²²⁾ १४ । अश्वो दक्षिणा । ⁽²³⁾ १५ । पूर्वाह्ने
दीवणीया । ⁽²⁴⁾ १६ । अभयं कर्माणि वर्तन्ते । ⁽²⁵⁾ १७ । अर्थसुप्तः प्रवर्ग्यः
। ⁽²⁶⁾ १८ । तिम्नः पराचीरुपसदः । ⁽²⁷⁾ १९ । पुरोलाशो ऽग्नीषीमीयः
। ⁽²⁸⁾ २० । सवनीयकाले समानतन्त्राः पशवः । ⁽²⁹⁾ २१ । आश्विनी वशा-
नूबन्धायाः स्थाने । ⁽³⁰⁾ २२ । मैत्रावरुणा वा पयस्यथा यजेत । ⁽³¹⁾ २३ ।
अयो पूर्वप्रक्रान्तमश्वीच्छन् । ⁽³²⁾ २४ । ॥ ४० ॥

* The words in brackets are given only in some MSS. of the text. They are explained in one MSS. of the Commentary and omitted in the other.

एषैवोत्तरस्य विधा । १ । स्तोमा एवान्यथा । २ । अष्टादशाः
 पवमानास्त्रिंशत्तृन्तीतराणि । ३ । स एष उक्थ्यः प्रत्याहृतः । ४ । यो
 ऽग्निष्टोमे कामो य उक्थ्ये तयोर्द्वभयोराष्टौ । ५ । गोधूमोर्वरा । ६ ।
 गोधूमखलः । ७ । गोधूमकलापिद्यपालम् । ८ । कुम्भ्या आपो
 वसतौवर्यः । ९ । अथः सोमप्रवाकः । १० । त्रैपदे ऽन्ततः । ११ ।
 वडवा दक्षिणा । १२ । ॥ ४१ ॥

एषैवोत्तरस्य विधा । १ । स्तोमा एवान्यथा । २ । चतुर्विंशः
 पवमानास्त्रिंशत्तृन्तीतराणि । ३ । स एष वाजपेयः प्रत्याहृतः । ४ ।
 यः षोडशग्नि कामो यो वाजपेये तयोर्द्वभयोराष्टौ । ५ । यद्यस्य
 द्विषन्भ्राह्मण्यो ऽनुक्रिया यजेत परिक्रिया यजेत । यदि परिक्रियो-
 त्क्रिया । ६ । एकचिकचिकैकाभ्यां ब्रह्मवर्चमकामो यजेत । ७ ।
 एकस्यां तिसृष्विति प्रथमस्य स्तोत्राणि भवन्ति । ८ । तिसृष्वेक-
 स्यामित्युत्तरस्य । ९ । तद्यत्तुर्विंशतिः स्तोत्रियाः । १० । चतुर्विंशत्य-
 चरा गायत्री । ११ । तेजो ब्रह्मवर्चमं गायत्री । १२ । तदाभ्यां तेजो
 ब्रह्मवर्चममाप्नोति । १३ । तच्चक्रप्रशस्तौ । १४ । अभिजिदभिजिगी-
 यतः । १५ । वियजिद्विशं जिगीयतः । १६ । त्रिसंस्थौ च तौ । १७ ।
 अग्निष्टोमौ भूत्वान्योन्यस्मिन्प्रत्यतिष्ठताम् । १८ । उक्थ्यौ भूत्वान्योन्य-
 स्मिन् । १९ । अतिरात्रौ भूत्वान्योन्यस्मिन् । २० । ॥ ४२ ॥

इन्द्रो वै नृञ्जिगीषंस्तपस्तप्तैतं यजक्रतुमपश्यन्वृजितम् । तेनेष्टा
 नूनजयत् । तेन नृञ्जिगीषन्यजेत । १ । ॥ ४३ ॥

इन्द्रो वै ष्टनाजं जिगीषंस्तपस्तप्तैतं यजक्रतुमपश्यन्वृजितम् ।
 तेनेष्टा ष्टनाजमजयत् । तेन ष्टनाजं जिगीषन्यजेत । १ । ॥ ४४ ॥

इन्द्रो वै सचाजं जिगीषंस्तपस्तप्त्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सचाजितम् ।
तेनेष्टा सचाजमजयत् । तेन सचाजं जिगीषन्यजेत । १ । प्रथमा-
च्यहान्मध्यन्दिनेषु निविद्धानानि । २ । ॥ ४५ ॥

इन्द्रो वै धनं जिगीषंस्तपस्तप्त्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्भनजितम् । तेनेष्टा
धनमजयत् । तेन धनं जिगीषन्यजेत । २ । चतुर्विंशमहः । २ । ॥ ४६ ॥

इन्द्रो वै स्वर्जिगीषंस्तपस्तप्त्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्स्वर्जितम् । तेनेष्टा
स्वरजयत् । तेन स्वर्जिगीषन्यजेत । १ । उत्सन्नयज्ञ इव वा एष
यत्स्वर्जित् । २ । ॥ ४७ ॥

इन्द्रो वै सर्वं जिगीषंस्तपस्तप्त्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यत्सर्वजितम् ।
तेनेष्टा सर्वमजयत् । तेन सर्वं जिगीषन्यजेत । १ । महाव्रतीय-
महः । २ । ॥ ४८ ॥

इन्द्रो वै सर्वमुज्जिगीषंस्तपस्तप्त्रैतं यज्ञक्रतुमपश्यदुज्जितम् ।
तेनेष्टा सर्वमुदजयत् । तेन सर्वमुज्जिगीषन्यजेत । १ । जनिष्ठा उपः
सहसे तुराय तमु दृदि यो अभिभूत्योजा इति निविद्धाने । २ ।
ध्वान्तात्प्रपित्वाऽदुदन्त गर्भा उत्तूर्वयणं धृषता निनेष्टेत्युदतौ तदे-
तस्याङ्गो रूपम् । ३ । ॥ ४९ ॥

इन्द्रो वै त्रिशीर्षाणं त्वाद्भमहनत् । अहन्मुखान्यतीन्मालाहकेभ्यः
प्रायच्छत् २ । तं सर्वाणि भूतान्यभ्याक्रोशन् ३ । स देवेभ्यः पार्श्वत इव
चचार ४ । ते देवा ऊचुः । यदि वा अयमेव चरिष्यत्यभि नो ऽसुरा
भविष्यन्ति ५ । उप तं यज्ञक्रतुं जानीम येनैनमुपाङ्गयेमहीति ६ । त
एतमुपह्वयं यज्ञक्रतुमपश्यन् । तेनैनमुपाङ्गयन्त ७ । तेनावहद्दो राजा
यजेत राष्ट्रमवजिगोषन् ८ । अह वैव गच्छति । ९ । इमा उ त्वा-

पुस्तमस्य कारोर्द्वयं वीर ह्य्या ह्वन्ते य एक इद्व्यस्यर्षणीनामिति
हृतवती निविद्धाने ¹⁰ तदेतस्याङ्गो रूपम् । ¹¹ ॥ ५० ॥

तमभ्येवाक्रोशन्ननहर्जाततया वैतत्पाप्या वालक्ष्या ² सो ऽग्ने
सर्वाणि सवनानि प्रायच्छत् ³ तस्याग्निः सर्वांमनहर्जाततां सर्वा
पापीमलक्ष्मीं निरदहत् ⁴ स यो ऽनहर्जातः स्याद्यं वा पापी
धागभिवदेसो ऽग्निष्टुता यजेत । तस्याग्निः सर्वांमनहर्जाततां सर्वा
पापीमलक्ष्मीं निर्दहति य एवं वेद ⁵ य उ चैनेन यजेत । ⁶ ॥ ५१ ॥
त्रिवृततोमेन त्रिष्टोमेन वा ब्रह्मवर्चमकामः । ⁷ चतुष्टोमेन प्रति-
ष्ठाकामः । ⁸ प्रातरनुवाकप्रभृति धारियोजनान्तं सर्वमाग्नेयम् । ⁹
यथार्थमूहः । ¹⁰ वचनात्प्रत्याघ्नायः । ¹¹ अग्निं मन्ये पितरमिति
प्रतिपत्प्रातरनुवाकस्य । ¹² लिङ्गेषु उत्तरयोः क्रत्वोरग्निशब्दं कुर्वीत
। ¹³ म देववेत्युद्धृत्य सोमस्य मेति चतुर्दश । ¹⁴ तमोषधी-
रित्यवनीयमानासु । ¹⁵ श्रौर्वभृगुवदिति तिस्रो ऽश्वय इत्युद्धृत्य
। ¹⁶ उपप्रथन्तस्त्रीणि शतेति प्रथमे उत्तमा चाग्निमन्यनीयानाम्
। ¹⁷ अग्ने जुषस्व नो हविरिति प्रथमा चतुर्थी पञ्चमी च सव-
नीयानाम् । ¹⁸ दूतं वो विश्ववेदसमिति द्विदेवत्यानाम् । ¹⁹ ॥ ५२ ॥

अग्निमीळे पुरोहितमित्युन्नीयमाणेभ्यः । १ । अग्निं दूतमिति
सप्त प्रस्थितानाम् । २ । उत्तराश्वतसो ऽच्छावाकसूक्तस्य स्थाने । ३ ।
अग्ने द्विव इति याज्याज्यस्य । ४ । उप त्वा जामय ऐभिरग्ने कस्ते
जामिर्न योरुपद्विरग्निर्द्विवाण्यग्ने सुतस्याग्ने धृतव्रतायेति प्रउगद्वधानि

* The commentary from this Sutra up to 14, 52, 3 is wanting
in both MSS.

। ५ । अग्ने विश्वेभिरग्निभिरिति यजति । ६ । कस्ती जामिः कया ते
 अग्ने अङ्गिर इति स्तोत्रियानुरूपौ मैत्रावरुणस्य । ७ । विपर्यस्तौ तु
 माध्यन्दिने । ८ । अग्निर्वृत्राणीति ब्राह्मणाच्छंसिनः । ९ । अग्नि-
 मूर्धेत्यच्छावाकस्य । १० । अर्चन्तास्वेति मैत्रावरुणस्य । ११ । उत्तरं
 ब्राह्मणाच्छंसिनः । १२ । अग्ने धृतव्रतायेति पलच्छावाकस्य । १३ ।
 उत्तमाभिर्यजन्ति । १४ । ॥ ५२ ॥

अग्निं वो देवमित्युन्नीयमानेभ्यः । १ । प्र वः शुक्रायेति सप्त
 प्रस्थितानाम् । २ । उत्तरे मरुत्वतीयस्य । ३ । विशोविशो वस्त्व-
 मग्ने यज्ञानामिति प्रतिपदनुचरौ मरुत्वतीयस्य । ४ । अग्न आ
 याच्छग्निभिः प्र वो यज्ञमिति प्रगाथौ । ५ । अग्नि न मा मयितं
 त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिरित्येकपातिनीनाम् । ६ । अग्ने स
 चेषदिति निविद्धानम् । ७ । उत्तमा याज्या । ८ । ॥ ५३ ॥

पाहि नो अग्न एकया पाहि नो अग्ने रक्षस इति स्तोत्रि-
 यानुरूपौ प्रगाथौ निष्केवल्यस्य । १ । प्र ते अग्ने हविभ्रतीमिति
 धाय्या । २ । एना वो अग्निमिति प्रगाथः । ३ । यथा हेतरिति
 निविद्धानम् । ४ । अग्निं मर इति याज्या । ५ । ॥ ५४ ॥

अग्निमग्निं वो अभिगुमग्ने जरितरिति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ
 ब्राह्मणाच्छंसिनः । १ । अक्षा नः श्रीरशोषिमित्यच्छावाकस्य । २ ।
 अग्ने विप्रस्त्वमग्ने गृहपतिस्त्वमित्यप्रथा इत्यनुपूर्वं प्रगाथाः । ३ ।
 यजस्व हेतरिति च सुक्तानि । ४ । उत्तमाभिर्यजन्ति । ५ । ॥ ५५ ॥

अग्न महेत्यादित्यस्य पुरोनुवाक्योत्तरा याज्या । १ । ऊर्ध्व
 ऊ पु णो अध्वरस्य हेतरिति नवोन्नीयमानेभ्यः । २ । उत्तरे

अपिसोमाः । १ । गोतमो ह ब्रह्मवर्चसकामस्तपस्तप्यैतं यज्ञ-
 क्रतुमपग्यत् १ तेनेष्टा ब्रह्मवर्चसमाप्नोत् ३ तेन ब्रह्मवर्चसकामो
 यजेत । २ । ॥ ६३ ॥

भरद्वाजो ह बलकामस्तपस्तप्यैतं यज्ञक्रतुमपग्यत् १ तेनेष्टा बल-
 माप्नोत् २ तेन बलकामो यजेत । ३ । ॥ ६४ ॥

अचिर्ह प्रजातिकामस्तपस्तप्यैतं यज्ञक्रतुमपग्यत् १ तेनेष्टा प्राजा-
 यत २ तेन प्रजातिकामो यजेत । ३ । ॥ ६५ ॥

वसिष्ठो हान्नाद्यकामस्तपस्तप्यैतं यज्ञक्रतुमपग्यत् १ तेनेष्टान्ना-
 द्यमाप्नोत् २ तेनान्नाद्यकामो यजेत । १ । ॥ ६६ ॥

जमदग्निर्ह पशुकामस्तपस्तप्यैतं यज्ञक्रतुमपग्यत् १ तेनेष्टा पशु-
 नाप्नोत् २ तेन पशुकामो यजेत । ३ । ॥ ६७ ॥

प्रजापतिर्ह प्रजातिकामस्तपस्तप्यैतं यज्ञक्रतुमपग्यत् १ तेनेष्टा
 प्राजायत २ तेन प्रजातिकामो यजेत । ३ । पृथवाहान्यनुपूर्वम्
 । ४ । ॥ ६८ ॥

प्रात्यसोमाः । १ । वसवो ह स्वर्गकामास्तपस्तप्यैतान्यज्ञक्रतुन-
 पश्यन्प्रात्यसोमान् २ तैरिष्टा स्वर्गमापुः ३ तैः स्वर्गकामो यजेत
 । ४ । ॥ ६९ ॥

मित्रावरुणयोरश्विनोर्वसुनां मरुतां विश्वेषां देवानाम् । १ ।
 समूह्यात्पृथ्याच्छस्त्रम् । २ । ॥ ७० ॥

उत्कान्तिरतिरावः । १ । इन्द्राविष्णु वै स्वर्गकामौ तपस्तप्यैतं
 यज्ञक्रतुमपग्यतामुत्कान्तिम् २ तेनेष्टा स्वर्गं लोकमुदाक्रामताम् ३ तेन
 स्वर्गकामो यजेत । ४ । इमा उ ता पुस्तमस्य धौर्नय इन्द्रेति निवि-

ज्ञाने । १ । प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरग्निं इन्द्रजीषिन्विष्णुना सचान
इति विष्णुन्यङ्गे तदेतस्याङ्गो रूपम् । ४ । ॥ ७१ ॥

मित्रावरुणयोरश्विनोर्वसुनां भरुतां साध्यानामाध्यानां विश्वसृजां
भूतकृतां ज्येष्ठानां मथ्यमानां कनिष्ठानां च । १ । चतुर्दशः सतोमः
। २ । विष्टयुः सप्रतोदः सेषुधन्वा दक्षिणा । ३ । एतेषां देवगणानां
समूह्याद्दशरात्राच्छस्त्रम् । ४ । ॥ ७२ ॥

प्रात्यस्तोमानाम् । १ । नवानां नाकमदां च । २ । चपालमुख-
तरसपुरोलाभोरनिष्टुसवप्रह्णसवचचसवभूमिसवौषधिसवौदनसववनस-
तिसवानां च । ३ । ॥ ७३ ॥

प्रजापतिर्ह परमेष्ठी प्रतिष्ठाकामस्तपस्तप्त्रैतं यज्ञकृतमपश्यद्दश-
मसहः । १ तेनेष्टा प्रत्यतिष्ठत । २ तेन प्रतिष्ठाकामो यजेत । ३ । ॥ ७४ ॥

चतुस्तोमाः । १ । चतवो ह स्वर्गकामास्तपस्तप्त्रैतान्यज्ञकृतनप-
श्यन्पट् । २ तेरिष्टा स्वर्गमापुः । ३ तेः स्वर्गकामो यजेत । ४ । ॥ ७५ ॥

मासस्तोमाः । १ । मामा द्वात्राद्यकामास्तपस्तप्त्रैतान्यज्ञकृतन-
पश्यन्द्वादश । तेरिष्टाद्वाद्यमापुः । २ तेर्द्वाद्यकामो यजेत । ३ । ॥ ७६ ॥

अर्धमामस्तोमाः । १ । अर्धमामा द्वात्राद्यकामास्तपस्तप्त्रैतान्यज्ञ-
कृतनपश्यन्त्र्यविंशतिम् । २ तेरिष्टाद्वाद्यमापुः । ३ तेर्द्वाद्यकामो यजेत
। ४ । ॥ ७७ ॥

नक्षत्रस्तोमाः । १ । नक्षत्राणि ह तेजस्कामानि तपस्तप्त्रैतान्यज्ञ-
कृतनपश्यन्मत्त्रिंशतिम् । तेरिष्टा तेज आपुः । तेस्तेजस्कामो यजेत
। २ । ॥ ७८ ॥

अहोरात्रस्तोमाः । १ । अहोरात्रा द्वात्राद्यकामास्तपस्तप्त्रैतान्यज्ञ-

क्रतूनपश्यन्मप्तविंशतिशतानि । तैरिष्टान्नाद्यमापुः ^२ तैरन्नाद्यकामो
यजेत । ^३ ॥ ७९ ॥

सुहृत्सोमाः । १ । सुहृता हान्नाद्यकामास्तपस्तप्त्रैतान्यज्ञक्रतू-
नपश्यन्द्वा सहस्राण्यष्टौ च शतानि ^१ तैरिष्टान्नाद्यमापुः ^३ तैरन्ना-
द्यकामो यजेत । ^४ ॥ ८० ॥

निमेषसोमाः । १ । निमेषा हावितिकामास्तपस्तप्त्रैतान्यज्ञक्रतू-
नपश्यन्द्वायुतान्यष्टौ च सहस्राणि । तैरिष्टावितिमापुः । तैरविति-
कामो यजेत । २ । ॥ ८१ ॥

ध्वंसिसोमाः । १ । ध्वंसयो हानन्तकामास्तपस्तप्त्रैतान्यज्ञक्रतू-
नपश्यन्द्वा प्रयुतान्यष्टौ चायुतानि ^१ तैरिष्टानन्तमापुः ^३ तैरनन्तकामो
यजेत । ^४ ॥ ८२ ॥

दिशां सोमाः । १ । दिशो हानन्तकामास्तपस्तप्त्रैतान्यज्ञक्रतू-
नपश्यंश्चतुरः । तैरिष्टानन्तमापुः । तैरनन्तकामो यजेत । २ । ॥ ८३ ॥

श्रवान्तरदिशां सोमाः । १ । श्रवान्तरदिशो हानन्तकामास्तप-
स्तप्त्रैतान्यज्ञक्रतूनपश्यंश्चतुरः । तैरिष्टानन्तमापुः । तैरनन्तकामो यजेत
। ^१ ॥ त एते बृहद्रथन्तरष्टाः स्युः । ^२ ॥ ऐकाहिकशस्ताः । ^३ ॥
कथाशुभीयतदिदासीये वा निविद्धाने । ^४ ॥ दिक्षु दिशां सोमा
श्रवान्तरदिष्ववान्तरदिशामवान्तरदिशाम् । ^५ ॥ ॥ ८४ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे चतुर्दशोऽध्यायः समाप्तः ।

श्राम् ।

शरदि वाजपेयः । १ । अन्नाद्यकामस्य । २ । वाजेन यक्ष्यमाणः
 पुरस्तात्संवत्सरं पेयैर्यज्ञक्रतुभिर्यजते । ३ । पानं वै पेयाः । अन्नं
 वाजः । ४ । पानं वै पूर्वमथान्नम् । ५ । तयोरुभयोराष्टी । ६ ।
 द्वादशमिष्टोमाः । ७ । गौतमस्य वा चतुरस्ररस्त्रोमो व्यत्यासं प्राक-
 तेन । ८ । अपरियज्ञमेके । ९ । इन्द्रो हैतेन यज्ञक्रतुनेष्टा हृष-
 स्यतिस्यान्नाद्यमापतुः । १० । तेनान्नाद्यकामो यजेत । ११ । अथो
 हैतेन वाजो लौक्य इष्टा सर्वाङ्कामानाप । तस्माद्वाजपेयः । १२ ।
 त्रयोदश दीक्षास्तिस्र उपमदः सुत्यं सप्तदशमघः । १३ । सप्तदशो वै
 प्रजापतिर्वाजपेयः । १४ । तदेनं खेन रूपेण समर्धयति । १५ ।
 चतुरश्रो गोधूमचपालो वैल्लो यूपः सप्तदशारद्विः । १६ । सप्तदशो
 वै प्रजापतिर्वाजपेयः । १७ । तदेनं खेन रूपेण समर्धयति । १८ ।
 सप्तदशाम्नीषोनीयाः । १९ । तेषां समानं चरणम् । २० । अग्नेय
 ऐन्द्राग्र ऐन्द्री वृष्णिः । सारस्वती मेधी । मरुद्वा उप्लेषेभ्यो ब्रह्मा
 शुन्निः पञ्चमी क्रतुपशूनाम् । २१ । सप्तदश प्राजापत्याः श्यामास्त्र-
 परा सप्तुदिन उपालम्भ्याः । २२ । सवनीयानां तन्त्रं पर्यग्निकर-
 णान्तम् । २३ । ब्रह्मसाधालभ्यन्ते । २४ । आप्रगुरावर्तेत सौक्याद्य
 । २५ । प्राक्ता अग्निं भरतोविध्यगोहमिति तन्त्रमुत्तमः प्रयाजः
 परिधायै च । २६ । तान्त्रं प्रदत्तं चरित्स्थोत्तमात् । २७ । यगस्यति-
 प्रभृतीन्यङ्गान्मुक्त्येरन् । २८ । इष्टेषु वानुयाजेषु । २९ । स्वकाला

वा । ३०^{२९} । सप्तदशः स्तोमः । ३१^{३०} । वैराजमाज्यम् । ३२^{३१} । घृतस्तोमीयं
 वा । ३३^{३२} । माधुच्छन्दसः प्रउगः । ३४^{३३} । अन्नं वै विराट् । घृतमन्नम्
 । ३५^{३४} । रसो माधुच्छन्दसः प्रउगः । ३६^{३५} । अन्नेन तद्रसं दधाति
 । ३७^{३६} । ऐकाहिकं वा । ३८^{३७} । प्रतिष्ठा वा एकाहः । ३९ । प्रति-
 ष्ठित्या एव । ४०^{३८} । ॥ १ ॥

त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुभ इत्यतिच्छन्दसा मरु-
 त्वतीयं प्रतिपद्यते । १ । प्राजापत्यं वै छन्दो ऽतिच्छन्दाः । २ । प्रजा-
 पतिर्वाजपेयः । ३ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । ४^२ । आ त्वा
 रथं ययोतय इत्येव प्रतिपद्यते । ५^३ । प्राजापत्यं वै छन्दो ऽनुष्टुप्
 । ६ । प्रजापतिर्वाजपेयः । ७ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । ८^४ ।
 कया शुभा सवयसः सनीला इति मरुत्वतीयं । कदत्कयाशभी-
 यम् । ९ । को वै प्रजापतिर्वाजपेयः । १० । तदेनं स्वेन रूपेण
 समर्धयति । ११^५ । चार्हस्पत्यो नैवारः सप्तदशशरावः । १२ । सप्तदशो
 वै प्रजापतिर्वाजपेयः । १३ । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । १४^६ ।
 सो ऽन्नरेण निष्केवन्धमरुत्वतीये । दृष्टस्यतिमवे च । १५^७ । तत्रा-
 भिषिष्यते प्राक् खिष्टकृतः । १६^८ । तस्य प्रदानं खिष्टकृदिसं च
 । १७^९ । तदिदाम भुवनेषु ज्येष्ठमिति निष्केवन्धम् । १८^{१०} । यज्ञो वै
 भुवनेषु ज्येष्ठः । १९ । यज्ञ उ वै प्रजापतिर्वाजपेयः । २० । तदेनं
 स्वेन रूपेण समर्धयति । २१^{११} । अनुचरप्रभृति षष्ठाकृतीयसवनम्
 । २२^{१२} । प्राजापत्यं वै षष्ठमहः । २३ । प्रजापतिर्वाजपेयः । २४ ।
 तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । २५^{१३} । विपुवतो वा । २६^{१४} । रोषो
 वै विपुवान् । २७^{१५} । रोषो वाजपेयः । २८ । तदेनं स्वेन रूपेण

समर्धयति । १६ । ऐकादिकं वा । १० । प्रतिष्ठा वा एकादः । ११ ।
प्रतिष्ठित्या एव । १२ । ॥ २ ॥

तत्र पुरस्तादानोभद्रीयस्य मधुनाद्यौ विहरेदिति पैङ्गम् । १ ।
इमं महे विदध्यायोपस. पूर्वा इत्यृकः । २ । ते यदि चिचवती-
यग्निष्टोमसाम कुर्युस्त्वं नश्चिच ऊत्याग्ने विवस्वदिति स्तोत्रियानुरूपौ
प्रगाथौ । ३ । ऊर्ध्वं योत्तशिनेऽतिरिक्तोक्त्यम् । ४ । प्र तत्ते अद्य
शिपिविष्ट प्र तद्विष्णुरिति स्तोत्रियानुरूपौ । ५ । ब्रह्म जज्ञान प्रथमं
पुरस्तादिति द्वे । ६ ।

धीती वा ये अनयन्वाचो अयं मनसा वा ये ऽवदन्वृतानि ।

द्वितीयेन ब्रह्मणा संविदानास्तुरीयेण मन्वत नाम धेनोः ॥ । ७ ।

वेनस्तत्पश्यदिति पञ्च । ८ । अयं वेन इति वा । ९ । तं प्रद्वयेति
चयोदशानामुत्तमां परिशिष्याह्वय दूरोद्दणं यथा विषुवति । १० ।
उत्तमासुपसंशस्य^{११} यज्ञो बभूवेति परिधाय प्रजापत इति यजति
। ११ । सप्तदश गवां शतानि ददाति । १२ । सप्तदश वाससाम् । १३ ।
सप्तदश धानानि युक्तानि रथान्दस्तिने निष्कान्दुन्दुभीन् । १४ । तानि
सप्त सप्तदशानि भवन्ति । १५ । स आप्तोवाजपेय. । १६ । वयसोव-
यस. सप्तदशसप्तदशेति कुरुवाजपेयः । १७ । ॥ ३ ॥

वाजपेयेनेष्टा दृष्टस्यतिसव । १ । तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चसकामस्य
च । २ । रोहो वै वाजपेयस्तेजो ब्रह्मवर्चस दृष्टस्यतिसव । ३ । तत्ते-
जसि ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति । ४ । चिद्वस्तोम । ५ । रथन्तरं पृष्ठम्
। ६ । दचकृतं शस्तम् । ७ । अग्निष्टोमो यज्ञः । ८ । यस्तस्मिन्नेति
चतस्रो ऽनुपूर्वं पुरस्तात्सूक्तानामेकैकां निष्कैवल्यप्रभृतिषु । ९ । वय-

स्त्रिंशद्दक्षिणा । १० । अनुमवनमेकादशैकादश । ११ । अनुवन्ध्यस्य
वपायां संस्थितायां वडवां ब्रह्मणे ऽनुशिष्टुम् । १२ । ॥ ४ ॥

- प्रजापतिर्ह देवान्मृष्ट्या तेभ्य एतदन्नपानं मसृज एतान्यज्ञान् ।
अग्निष्टोमं प्रथमम्^२ । स एनान्नान्वभवत्^३ । अथात्यग्निष्टोमम्^४ । स
एनान्नान्वभवत्^५ । अथोक्थ्यम्^६ । स एनान्नान्वभवत्^७ । अथ षोडशिनम्^८
। स एनान्नान्वभवत्^९ । अथ वाजपेयम्^{१०} । स एनान्नान्वभवत्^{११} ।
अथातिरात्रम्^{१२} । स एनान्नान्वभवत्^{१३} । अथाप्नोर्यामाणम्^{१४} । स एना-
न्वभवत् । १५ । तस्य त्रयस्त्रिंशत्सोत्राणि । १६ । त्रयस्त्रिंशच्छक्त्वाणि
। १७ । त्रयस्त्रिंशदुक्थ्याङ्गतयः । १८ । त्रयस्त्रिंशद्दे सर्वे देवाः । १९ ।
तदेनाग्स्तोत्रैः शस्त्रैरुक्थ्याङ्गतिभिरिति प्रत्येकं सर्वान्ग्रीणाति । २० ।
तस्य नव स्तोमाः । २१ । नव पृष्ठानि । २२ । पट् संख्याः । २३ । परि-
ग्रहेण तानि चतुर्विंशतिः । २४ । चतुर्विंशतिर्वै संवत्सरस्यार्धमासाः । २५ ।
संवत्सरस्यैवाष्टौ । २६ । आप्तो वै वतायं यामो यो देवांश्च संवत्सरं
चानुभवतीति । तस्मादाप्नोर्यामः । २७ । ॥ ५ ॥

कान्दोमाः पवमानाः । १ । त्रिष्टपञ्चदशे सप्तदशैकविंशे चाज्यानि
। २ । त्रिणवानि पृष्ठानि । ३ । त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम । ४ । य
आज्यानां स्तोमास्ते ऽतिरिक्तोक्थ्याणाम् । ५ । एतैर्वै प्रजापतिरुभयतो
ऽग्निष्टोमस्तोमैः सर्वान्कामानुभयतः परिगृह्यात्मन्नदधत । ६ । तयो
एवैतद्यजमान एतैरेवोभयतो ऽग्निष्टोमस्तोमैः सर्वान्कामानुभयतः
परिगृह्यात्मन्धत्ते । ७ । विश्वजितः सर्वपृष्ठात्सहौचं प्रातःसवनम् । ८ ।
॥ ६ ॥

कयाशुभीयं चातुर्थ्याङ्गिके चैकादिकात्पूर्वाणीति मरुत्वतीयम्

। १ । वृहद्वैराजगर्भं हेतुः पृष्ठं भवति रथन्तरं वा । २ । वामदेव्यं
शाकरगर्भं मैत्रावरुणस्य । ३ । गृह्यं वैरूपगर्भं ब्राह्मणाच्छंभिना नौधसं
वा । ४ । कालेयं रैवतगर्भमच्छावाकस्य । ५ । गर्भं पूर्वं शंसेदिति हैक
आङ्गरथात्मानमिति । ६ । आत्मानं त्वेव पूर्वं शंसेत् । ७ । आत्मानं वा
अनुगर्भः । ८ । ऐकाहिकास्तोत्रियाञ्छ्वा विद्यजितः सर्वपृष्ठास्तोत्रि-
याञ्छंसन्ति । ९ । तथानुरूपान् । १० । सामप्रगाथांस्य । ११ । ॥ ७ ॥

तदिदासीयं चातुर्थ्याङ्गिके चैकाहिकात्पूर्वाणीति निष्केवल्यम्
। १ । यानि पश्चमाङ्गिकानि मध्यमस्तौणि मैत्रावरुणस्यैकाहिकाभ्यां
पूर्वाणि । २ । तार्तीय्याङ्गिके ब्राह्मणाच्छंभिनः । ३ । अच्छावाकस्य
षष्ठाङ्गिके । ४ । अनुचरप्रभृति पृष्ठात्तृतीयसवनम् । ५ । अश्विना-
दूर्ध्वमतिरिक्तोक्त्यानि । ६ । जराबोध जरमाण इति स्तोत्रियानुरूपौ
हेतुः । ७ । त्यमु वः सत्रासाहमिति मैत्रावरुणस्य । ८ । कं ते
दाना असत्त यद्य कश्च वृत्रहन्ति ब्राह्मणाच्छंभिनः । ९ । तद्वे
गाय स्तोत्रमिन्द्राय गायतेति वा । १० । इदं विष्णुरित्यच्छावाकस्य
। ११ । उत्तरे च पूर्वा चानुरूपः । १२ । एषो उषा दूरादिहेवो-
दीराथामा मे हवमित्यनुपूर्वं नवर्चानि । १३ । आ भातीति हेतुः
। १४ । उत्तरं मैत्रावरुणस्य । १५ । आ गोमतेति ब्राह्मणाच्छंभिनः
। १६ । उत्तरमच्छावाकस्य । १७ । क्षेत्रस्य पतिनेति त्रयाणां तिस्रः
परिधानीयाः । १८ । शं नो देवः सविता त्रायमाण इत्यच्छावाकस्य
। १९ । इमे सोमास इमे मन्द्रासो जत्या यातं निवत आ नो
गच्छतं हवनेति याज्याः । २० । पुराणमोकः सख्यं शिवं वामिति
वानुपूर्वं चतस्रः । २१ । । ८ ॥

यमस्तोमः । १ । यमो ह स्वर्गकामस्तपस्तप्रेतं यज्ञक्रतुमपश्य-
 मस्तोमम्^२ । तमाहरत् । तेनायजत^३ । तेनेष्टुा स्वर्गमाप्नोत्^४ । तेन
 स्वर्गकामो यजेत । ५ । स्तोत्रियानुरूपाञ्छस्त्राणामुद्धृत्य सामाता-
 नांश्च । ६ । यावत्यस्ता भवन्ति तावत्यस्तदेवतास्तच्छन्दस उपजायन्ते
 । ७ । परेयिवांसमिति पञ्चानां पुरस्तात्सूक्तानामेकैकां मध्यन्दिने
 । ८ ॥ ९ ॥

गायत्रः सर्वस्वारो मरणकामस्य स्वर्गकामस्य च । १ । वैशुभः
 सर्वनिधनः प्रतिष्ठाकामस्य । २ । जागतः सर्वैलः पशुकामस्य च
 । ३ । आनुष्टुभः सर्ववाङ्निधनः श्रुतकामस्य । ४ । प्रत्यक्षं संपदा
 वा । ५ । नृजितप्रमृतिभ्यो निविद्धानानि । ६ ॥ १० ॥

वागकामयत । सर्वेषां भूतानां श्रेष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं परी-
 यामिति^१ । सैतं यज्ञक्रतुमपश्यदाचःस्तोमम्^२ । तमाहरत् । तेनायजत^३ ।
 तेनेष्टुा सर्वेषां भूतानां श्रेष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येत्^४ । तयो
 एवैतद्यजमानो यदाचःस्तोमेन यजते सर्वेषां भूतानां श्रेष्ठ्यं स्वारा-
 ज्यमाधिपत्यं पर्येति । ५ । शते वहिष्यवमानः । ६ । सहस्र आज्यम्
 ७ । अयुते प्रयुते नियुते ऽर्बुदे न्यर्बुदे निखर्वादे समुद्रे मलिले ऽन्ये
 जनय इति स्तोत्राणि । ८ । सर्वा ऋचः प्रयुज्यन्ते ऽभ्यावतं स्तोमा-
 तिशंसनाय । ९ । सामानि यजूषि च । १० । उत्थाय चाग्निष्टोमः
 । ११ । सहस्रं दक्षिण वाचःस्तोमस्य । १२ । महायज्ञे । १३ । विनुत्य-
 भिभृत्योः । १४ । सर्वजिद्धनजितोः । १५ । विश्वजिदभिजितोः । १६ ।
 स्वर्जिदिन्द्रवज्रयोः । १७ । आप्तोर्यामे च । १८ । अनादेशे प्रकृति-
 र्दक्षिणानाम् । १९ ॥ ११ ॥

वरुणो ऽकामयत । सर्वेषां राज्यानां श्रेष्ठं स्वाराज्यमाधिपत्यं
 परीयामिति ^१ । स एतं यज्ञकृतमपम्यद्राजसूयम् ^२ । तमाहरत् । तेना-
 यजत ^३ । तेनेष्ट्वा सर्वेषां राज्यानां श्रेष्ठं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येत् ^४ । तथा
 एवैतद्यजमानो यद्राजसूयेन यजते सर्वेषां राज्यानां श्रेष्ठं स्वारा-
 ज्यमाधिपत्यं पर्येति । ^५ । भार्गवो होता । ^६ । ऐन्द्रापौष्णेन वस्ते-
 नेष्ट्वा माथा अमावास्याया एकाह उपरिष्टाद्दीचेत् ^७ पवित्राय
 । ^८ । स एवायं चतुष्टोमो ^९ रयन्तरष्टो ^{१०} ऽग्निष्टोमः । ^{११} । एष
 एव पवित्रः । एतेन ह पूतः सवमश्रुते । ^{१२} । अष्टम्यां सुत्यमहः
 । ^{१३} । इष्टिभिः पवशेषम् । ^{१४} । फाल्गुन्यां प्रयुज्य चातुर्मास्यानि
 । ^{१५} । षण्मास्यं च पशुम् । ^{१६} । माथां शुनाभीरीयम् । ^{१७} ।
 उत्तरं मासमिष्टिभिः । ^{१८} । फाल्गुन्यां दीचते ऽभिषेचनीयदश-
 पेयाभ्याम् । ^{१९} । द्वादश दौचास्तिस्र उपसदः । ^{२०} । सुत्यं पोल-
 शमहः ^(२०) ^{२१} । पोलशकलं वा इदं सर्वम् । ^{२५} । अस्यैव सर्व-
 स्याष्टौ ^(२१) ^{२२} । ॥ १९ ॥

सह सेमौ क्रीणन्ति । १ । दशपेयस्य च तन्त्रमातिथ्यापर्यन्त-
 मूर्ध्वं चावष्टयात् । २ । त्वमग्ने वरुण इत्याज्यं ^३ वरुणन्यङ्गम् । ३ ।
 वरुणं ह्यभिषिञ्चन्ति । ^४ ।* चतुर्विंशान्नाथ्यन्दिनः । ५ । मैवावरुण-

* The division of Sūtra's is given for XV, 13 according to the manuscript belonging to the Berlin Royal Library, although this Msc. apparently does not contain the commentary of Varadattasuta Anartīya, but of a different author. But the only manuscript, containing Varadattasuta's commentary, which has become accessible to me, is too corrupted to be relied upon.

न्तरेण निष्कोवह्यमस्ततीये । ६ । तत्राभिपिच्यते प्राक् स्विष्टकृतः
 । ७ । तस्याः प्रदानं स्विष्टकृदित्तं च । ८ । द्वितीयादङ्गसृतीय-
 सवनम् । ९ । तद्व्यथं संतिष्ठते । १० । पशवो वा उक्थयानि । ११ ।
 पशूनामेवाष्टौ । १२ । यन्यवभृथम् । १३ । क्रियते ऽवभृथकर्म । न
 स्नाति । १४ । छण्णाजिनस्य दक्षिणं पूर्वपादमुदके ऽवधाय प्रत्या-
 हरन्ति वसनस्य वा दशाम् । १५ ॥ १३ ॥

अयोत्तरं देवयजनमध्वस्यति । १ । तत्संस्पामिष्टिभिर्यजते । २ ।
 दशभिर्दशरात्रम् । ३ । अथ सवित्रे प्रसवित्रे ४ । सवित्र आम-
 वित्रे ५ । सवित्रे मत्यप्रमवायेति ६ । मरस्वत्यै वाचे ७ । तद्रे रूपेभ्यः ८ । पूष्ये
 पथिभ्यः ९ । इन्द्रायाम्ने १० । वृहस्पतये तेजसे ११ । सोमाय राज्ञे १२ । विष्णवे
 शिपिविष्टायेति । १३ । दशम्यां दशपेयः । १४ । अपि वैताभिर्दशभि-
 र्देवताभिः प्रसर्पयुवा भक्षयेयुवा । १५ । सवित्रे प्रसवित्रे प्रसर्पाणौति
 वा १६ । सवित्र आसवित्रे भक्षयामीति वा । १७ । येषामुभयतः श्रोत्रिया
 दशपुरुषं ते याजयेयुः । १८ । शतं ब्राह्मणा. सोमं भक्षयन्ति । १९ ।
 दशदशैकैकं चमसम् । २० । तत्राद्दशपेयः । २१ । उत्थाय पञ्च-
 बिलश्चरु. । २२ । समाप्ते श्वेनीष्टपनीभ्यां पष्टौद्वीभ्यां गर्भिणीभ्या-
 मादित्या पूर्वा वैश्वदेवी वा मास्त्युत्तरा । २३ ॥ १४ ॥

अथ सोत्रामणी । १ । आश्विनो लोहो ऽजः । २ । सारस्वती
 मेधी । ३ । इन्द्राय सुत्राम्ण षडभ । ४ । पर्यग्निकृतेषु सुरासोमेन
 चरन्ति । ५ ।

पवित्रेण पुनीहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् ।

अग्ने क्रवा क्रतूरभि ॥

इति सुरां स्वन्तीमुपतिष्ठन्ते । ६ । पितृदेवत्याभिर्वा । ७ । युवं
सुराममिति पुरोनुवाक्या । ८ । होता यत्तदग्निना मरस्वतीमिद्धं
सुत्रामाणमिति प्रैषः । ९ । सर्वानेके विकृतानामनन्ति । १० । तदु
तथा न कुर्यादासुरं तत् । ११ । पुत्रमिवेति याज्या । १२ ।

यमश्विना नमुचावासुरे दधि मरस्वत्यसुनोदिन्द्रियाय ।

इमं तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥

इति भवमन्त्रः सुरायाः । १३ । ब्राह्मणं सुरापं परिकीर्षीयादिति
भव उपनीयते । १४ । ॥ १५ ॥

अत ऊर्ध्वं केशवपनीयः । १ । वैधातयुदवमानीया । २ । आग्ना-
वैष्णव ऐन्द्रावैष्णवो वा । ३ । व्युष्टिरतो द्विराचः । ४ । अग्निष्टोमो
ऽतिरात्रश्च । ५ । वि वा एतस्मै ब्राह्मण्यायोच्छति यो वेदमनुष्नुते
। ६ । व्यु तस्मै क्षत्रियायोच्छति यो ऽभिषेकं प्राप्नोति । ७ । अथै-
तेन क्षत्रस्य धृतिना यजेत । ८ । चतुष्टोमेन रथन्तरष्टहेनाग्निष्टोमेन
। ९ । तेनो ह क्षिष्टोमेन दृड्युम्न आभिप्रतारिण ईजे । १० । तमु
ह ब्राह्मणो ऽनुव्याजहार^{११} न क्षत्रस्य धृतिनाथष्ट इममेव प्रति
समरं कुरवः कुरुजेत्राच्छोयन्त इति । १२ । तदु किन् तथैवाम
यथैवैमं प्रोवाच । १३ । तस्मान्नु चतुष्टोमेनैव यजेत । १४ । प्रतिष्ठा
वै यजानां चतुष्टोमः । १५ । प्रतिष्ठित्या एव । १६ । अयुतं दक्षिणा
। १६ । न ह वा एतस्माद्ब्राह्मणं तस्मै विशो युवते यो ऽयुतं
ददाति । १७ । तदयुतस्यायुतत्वम् । १८ । शतं वा सहस्राणि
। १९ । ॥ २० ॥

हरियन्द्रो ह वैधम ऐष्वाके राजापुत्र आस । तस्य ह शतं

जाया बभूवुः । तासु ह पुत्रं न लेभे । तस्य ह पर्वतनारदौ गृह
ऊषतुः । स ह नारदं पप्रच्छ ।

यद्विमं पुत्रमिच्छन्ति ये स जानन्ति ये स न ।

किं स्त्रित्पुत्रेण विन्दते तन्नः प्रब्रूहि नारद ॥ इति ।

स एकया पृष्टो दशभिः प्रत्युवाच ।

ऋणमस्मिन्मनयत्यमृतत्वं स विन्दते ।

पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चैज्जीवतो मुखम् ॥

यावन्तः पृथिव्यां भोगा यावन्तो जातवेदसि ।

यावन्तो अशु प्राणिना भूयान्पुत्रे पितुस्ततः ॥

शशत्पुत्रेण पितरो अत्यायन्वङ्गलं तमः ।

आत्मा हि जज्ञ आत्मनः स इरावत्यतितारिणी ॥

किं नु मर्षं किमजिनं किमु शश्रूणि किं तपः ।

पुत्रं ब्रह्माण इच्छध्वं स वै लोको ऽवदावदः ॥

अन्नं ह प्राणः शरणं ह वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाहाः ।

सखा ह जाया कृपणं ह दुहितृ ज्योतिर्ह पुत्रः परमे व्योमन् ॥

पतिर्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वाथ मातरम् ।

तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥

तज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनः ।

आभृतिरेषाभृतिर्बीजमेतन्निधीयते ॥

देवाश्चैतामृषयश्च तेजः समभरन्महत् ।

देवा मनुष्यान्मुवसेषा वो जननौ पुनः ॥

एष पन्था विततो देवयानो येनाक्रमन्ते पुत्रिणो [ये] विशोकाः ।

तं पश्यन्ति पशवो वयांसि त[स्मा]त्ते मात्रापि मियुनं चरन्ति ॥

नापुत्रस्य लोको ऽस्तीति तत्सर्वे पशवो विदुः ।

तस्मान्तु पुत्रो मातरं स्मरं चाधिरोहति ॥इति॥ ॥ १७ ॥

स होवाच । स वै मे ब्रूहि यथा मे पुत्रो जायेतेति । तं होवाच ।

वरुणं राजानमुपधाव पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति ।

तथेति । स वरुणं राजानमुपसधार । पुत्रो मे जायतां तेन त्वा

यजा इति । तथेति । तस्य ह पुत्रो जज्ञे रोहितो नाम । तं

वरुण उवाच । अजनि वै ते पुत्रो यजस्व मानेनेति । स होवाच ।

यदा वै पशुर्निर्दशो भवत्यथ स मेथो भवति निर्दशो स्वस्त्वय

त्वा यजा इति । तथेति । स ह निर्दश आस । तं होवाच ।

निर्दशो वा अभूद्यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ता

जायन्ते ऽथ स मेथो भवति दन्ता स्वस्य जायन्तामथ त्वा यजा

इति । तथेति । तस्य ह दन्ता अजिरे । तं होवाच । अजत वा

अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ताः

पद्यन्ते ऽथ स मेथो भवति दन्ता स्वस्य पद्यन्तामथ त्वा यजा

इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः पेदिरे । तं होवाच । अपत्सत

वा अस्य दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा वै पशोर्दन्ताः

पुनर्जायन्ते ऽथ स मेथो भवति दन्ता स्वस्य पुनर्जायन्तामथ त्वा

यजा इति । तथेति । तस्य ह दन्ताः पुनर्जिरे । तं होवाच ।

अजत वा अस्य पुनर्दन्ता यजस्व मानेनेति । स होवाच । यदा

वै चक्षियः संनाहं प्राप्नोत्यथ स मेथो भवति संनाहं नु प्राप्नोत्य

त्वा यजा इति । तथेति । स ह संनाहं प्राप । तं होवाच ।

प्रापद्वै मंगार्हं यजस्व मानेनेति । स तथेत्युक्त्वा पुत्रमामन्त्रयां चक्रे ।
 ततायं वै मह्यं त्वामददाद्भुन्त त्वयाहमिमं यजा इति । स नेत्युक्त्वा
 धनुरादायारण्यमुपातस्यौ । स संवत्सरमरण्ये चचार । अथ दैत्र्याकं
 राजानं वरुणो जग्राह । तस्य हेादरं जजे । तदु ह रोहितः
 शुश्राव । सो ऽरण्याद्गाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्ये-
 त्योवाच । ॥ १८ ॥

नाना आन्ताय श्रीरस्तीति रोहित शुश्रुम ।

पापो निपदरो जन इन्द्र इचरतः सखा ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स द्वितीयं
 संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽरण्याद्गाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण
 पर्येत्योवाच ।

आस्ते भग आधीनस्योर्ध्वस्तिष्ठति तिष्ठतः ।

श्रेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगः ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स तृतीयं
 संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽरण्याद्गाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण
 पर्येत्योवाच

कलिः शयानः पुरुषः संजिहानस्तु द्वापरः ।

उत्थितस्त्वेता भवति कृतं संपद्यते चरन् ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स चतुर्थं
 संवत्सरमरण्ये चचार । सो ऽरण्याद्गाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण
 पर्येत्योवाच ।

पुष्यिण्यौ चरतो जज्ञे भूष्णुरात्मा फलेयहिः ।

शेरते [ऽप्य] सर्वे पाप्मानः श्रमेण प्रपये हताः ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स पञ्चमं संवत्सरमरणे चचार । सो ऽरण्याद्गाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दति चरन्पक्वमुदुस्वरम् ।

सूर्यस्य पश्य श्रमणं यो न तद्द्रयते चरन् ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स षष्ठं संवत्सरमरणे चचार । सो ऽरण्याद्गाममेयाय । तमिन्द्रः पुरुषरूपेण पर्येत्योवाच ।

चरन्वै मधु विन्दत्यपचिन्वन्परुषकम् ।

उत्तिष्ठन्विन्दते श्रियं न निपत्किंचनावति ॥

चरैव रोहितेति चरैवेति वै मा ब्राह्मणो ऽवोचदिति । स सप्तमं संवत्सरमरणे चचार । सो ऽजीगतं सौयवसिष्ठपिमशनायापरीतं पुत्रं भक्षमाणमरणमुपेयाय ॥ १८ ॥

तस्य ह वयः पुत्रा श्नुः श्नुःपुष्टः श्नुःशेषः श्नुने-
लाङ्गुल इति । तं होवाच । षष्ठे हन्ताहमेयामेकेनात्मानं निष्क्रीणा
अहं ते गर्वा श्रतं ददातीति । स षष्ठं निगृह्णान उवाच । न
श्विममिति । नो एवेममिति कनिष्ठं माता । तौ मध्यमे संपादयां
चक्रतुः श्नुःशेषे । तस्य ह श्रतं दत्त्वा तमादाय सो ऽरण्याद्गाम-
मेयाय । पितरमेत्योवाच । तत हन्ताहमनेनात्मानं निष्क्रीणा
इति । स तथेत्युक्त्वा वरुणं राजानमामन्त्रयां चक्रे । श्रनेन त्वा
यजा इति । तथेति । श्रेयान्वै ब्राह्मणः चचियादिति । तस्मा

एतं राजसूयं यज्ञकृतं प्रोवाच । स एतं राजसूये पुरुषं पशु-
मालेभे ॥ २० ॥

तस्य ह विश्वामित्रो हेतासायास्य उद्गाता जमदग्निरध्वर्यु-
र्वसिष्ठो ब्रह्मा । तस्मा उपाकृताय नियोक्तारं न विविदुः । स
हेवाचाजीगर्तः सौयवसिः । मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं नियोच्या-
मीति । तस्मा अपरं शतं ददुः । तं स नियुजो ज । तस्मा उपा-
कृताय नियुक्ताय पर्यग्निकृताय विशास्वारं न विविदुः । स हेवा-
चाजीगर्तः सौयवसिः । मह्यमपरं शतं दत्ताहमेनं विशसिष्यामीति ।
तस्मा अपरं शतं ददुः । सो ऽसिं निग्धान एयाय । अथ ह शुनः-
श्रेप ईचामास । अमानुषमिव वै मा विशसिष्यन्ति हन्त देवता
उपधावानीति ॥ २१ ॥

स प्रजापतिमेव प्रथमं देवतानामुपसमार कस्य नूनं कतमस्या-
मृतानामित्येतयर्चा । तं प्रजापतिरुवाच । अग्निर्वै नेदिष्ठो ऽसि
तमेवोपधावेति । सो ऽग्निमुपसमारोग्नेर्वयं प्रथमस्यामृतानामित्येत-
यर्चा । तमग्निरुवाच । सविता वै प्रसवानामीशे तमेवोपधावेति ।
स सवितारमुपसमाराभि त्वा देव सवितरित्येतेन त्वचेन । तं सवितो-
वाच । वरुणाय वै राज्ञे नियुक्तो ऽसि तमेवोपधावेति । स वरुणं
राजानमुपसमारात उत्तराभिरेकत्रिंशता । तं वरुण उवाच । अग्निर्वै
देवानां मुखं सृष्टदयं तं नु सृष्टय त्वोत्सृक्ष्यामीति । सो ऽग्निं
तुष्टावात उत्तराभिरेव द्वाविंशत्या । तमग्निरुवाच । विश्वान् देवा-
न्सृष्टय त्वोत्सृक्ष्यामीति । स विश्वान्देवांसृष्टाव नमो महद्भ्यो नमो
अर्भकेभ्य इत्येतयर्चा । तं विश्वे देवा ऊचुः । इन्द्रं नु सृष्टय त्वोत्सृ-

CORRIGENDA.

Page	3	line	21	read	अग्रय
"	6	"	7	"	१६
"	7	"	16	"	तिल्लिप्यति । प्राप्ताम्युक्त
"	18	"	17	"	जुह्वयुषां
"	23	"	9	separate	दा दा नो
"	24	"	5	"	ऽनु क्त्वा
"	"	"	8	"	वि वस०
"	32	"	1	combine	पञ्चवर्षं
"	37	"	13	read	अपेक्ष
"	40	"	11	"	देवयज्भ्य ।
"	41	"	21	"	इत्यवसक्त
"	49	"	6	del.	s before वा
"	50	"	3	read	मङ्गो
"	56	"	19	"	•द्याधीयमाने instead of •द्या धीयमाने
"	61	"	9	separate	सङ्ग नाभि०
"	67	"	13	combine	पावोरवी
"	"	"	15	del	रे ॥ इविरयेति
"	70	"	6	read	नासंस्थिते
"	73	"	9	"	प्रस्थितान्मत्तशक्ति
"	77	"	19	"	इन्द्रे instead of इन्द्र
"	88	"	13	combine	आपुरक्षा
"	90	"	1	read	येन
"	99	"	3	"	१०
"	107	"	7	"	दिविष्णुमेति
"	108	"	13	"	इन्द्रय
"	109	"	11	"	१४
"	"	"	17	"	विष्वाहृ ह्यो
"	112	"	5	"	घोदयेति
"	"	"	10	separate	सु मवमिति
"	117	"	17	read	निहन्ते instead of निहृते
"	119	"	22	"	14 instead of 13
"	132	"	20	"	१४
"	133	"	14	"	क्रियमापेव
"	137	"	1	"	विहृतिप्रत्यये
"	"	"	18	combine	कन्याकक्षाणी

Page	line	2	read	विद्य
140				विद्य
"	112	"	6 read	विद्यमाना
"	"	"	10 "	यदेवाषो
"	143	"	5 "	न्यूनो ने०
"	144	"	10 "	यदुद्वितीय०
"	147	"	6 "	० याज्कृतेन
"	148	"	5 "	प्रमीयते द०
"	149	"	21 "	उत्थाय
"	151	"	2 "	चतुर्विंश०
"	"	"	21 "	उत्पद्यते
"	152	"	4 "	१९
"	"	"	20 "	उद्विदल०
"	155	"	16 "	२९
"	158	"	6 "	१
"	159	"	3 combine	यथापद्यते
"	160	"	12 read	उद्विदल०
"	161	"	12 "	यद्विच०
"	"	"	17 "	यत्तुभिदा
"	161	"	9 "	विराजम्
"	165	"	17	I propose to read विचदे ग्याताम्
"	167	"	14 read	साह०
"	186	"	16 "	० प्रथमोभ्या
"	205	"	13 combine	अन्यत्रात्राप्युच्यते
"	206	"	15 "	इतिरुच्यते
"	215	"	5 separate	यद् रोमा०
"	218	"	16 read	स्यन्त्या०
"	223	"	22 "	सविष्याम्य०
"	221	"	14	write instead of the doubtful and probably incorrect reading the usual form सशसेत् or शसयेत् ।
"	231	"	13 write	इति च
"	233	"	3 separate	उप प्र०
"	239	"	16	add Samvat 1524
"	241	"	4	write (J) instead of (I)
"	242	"	16 "	चुटित०

क्ष्याम इति । स इन्द्रं तुष्टाव यच्चिद्धि सत्य सोमपा इत्येतेन
 सूक्तेनोत्तरस्य च पञ्चदशभिः । तस्मा इन्द्रः स्तूयमानो मनसा हिर-
 ष्णरथं ददौ । तमेतयर्चा प्रतीयाय शशदिन्द्र इति । तमिन्द्र
 उवाच । अश्विनौ नु सुहृद्य लोत्सक्ष्यामीति । सो ऽश्विनौ
 तुष्टावात उत्तरेण त्वचेन । तमश्विना ऊषतुः । उपमं नु सुहृद्य
 लोत्सक्ष्याव इति । स उपमं तुष्टावात उत्तरेणैव त्वचेन । तस्य
 ह सार्युच्युक्तायां नितरां पाशो सुमुचे कनीय ऐक्षाकस्योदरं
 बभूव । उत्तमायां ह सार्युक्तायां वि पाशो सुमुचे ऽगद ऐक्षाको
 बभूव । अथ हैनमृत्विज ऊचुः । त्वमेवैतस्याङ्ग मभ्यामधिगच्छेः ॥ २२ ॥

अथ हैनमङ्गमत्रं शुनःशेषो ददर्श । यच्चिद्धि त्वं गृहेगृह
 इति तमेताभिद्यतस्यभिरभिपुत्योच्छिष्टं चम्बोर्भरेति द्रोणवस्ये
 समवनिनाथ । अथाग्निन्नवारश्च एतस्यैव सूक्तस्य पूर्वाभिद्यतस्य-
 भिर्जुह्वां चकार । अथ हैनमवमृद्यमभ्यवनिनाथ स त्वं नो अग्ने
 ऽवमस्त्वं नो अग्ने वरुणस्य विदानित्येताभ्यामृग्भ्याम् । अथ हैन-
 मग्निमुपस्थापयामास शुनश्चिच्छेषं निदितं महस्यादित्येतयर्चा ॥ २३ ॥

अथ ह शुनःशेषो विश्वामित्रस्योपस्यमाममार । तं होवा-
 चाजीगर्तः सौयवसि । पुनर्मे पुत्रं देहीति । नेति होवाच विश्वा-
 मित्रः । देवा वा इमं महामरामतेति । स ह देवरातो नाम वैश्वा-
 मित्र आस । तं होवाचाजीगर्तः सौयवसिः । तं वै विद्वयावहा
 इति । तथेति ।

आङ्गिरसो जन्मनास्याजीगर्तः श्रुतः कविः ।

रूपे पैतामहात्तन्तोर्मापगाः पुनरेहि माम् ॥ इति ।

स हेवाच शुनःशेषः ।

अद्राक्षुस्त्वा शासहस्तं न यच्छूद्रेष्वलिप्तम् ।

गवां श्रीणि शतानि त्वमवणीथा मदङ्गिरः ॥ इति ।

तं हेवाचाजोगर्तः सौयवसिः ।

तद्वै मा तात तपति पापं कर्म मया कृतम् ।

तदहं निङ्गुवे तुभ्यं प्रतियन्तु शता गवाम् ॥ इति ।

स हेवाच शुनःशेषः ।

यः सहत्यापकं कुर्यात्कुर्यादेनस्ततो ऽपरम् ।

मापगाः शौद्राश्याद्यादसंधेयं त्वया कृतम् ॥ इति ।

असंधेयमिति वा अत्रोचदिति ह विश्वामित्र उपपपाद ॥ २४ ॥

भीम एव सौयवसिः शासेन त्रिंशिसिषत् ।

अस्यान्मीतस्य पुत्रो भृर्ममैवोपेष्टि पुत्रताम् ॥ इति ।

स हेवाच शुनःशेषः ।

स वै यथा नो ज्ञपया राजपुत्र तथा वद ।

यथैवाङ्गिरसः सन्नुपेयां तव पुत्रताम् ॥ इति ।

तं हेवाच विश्वामित्रः ।

ज्येष्ठो मे त्वं पुत्राणां स्यास्तव श्रेष्ठा प्रजा स्यात् ।

उपेया ईवं मे दायं तेन वै लोपमन्त्रये ॥ इति ।

स हेवाच शुनःशेषः ।

संजानानेषु वै ब्रूयाः मे मौहार्दाय मे श्रिये ।

यथाहं भरतर्षभोपेयां तव पुत्रताम् ॥ इति ।

अथ ह विश्वामित्रः पुत्रानामन्त्रयां चक्रे ॥ २५ ॥

मधुच्छन्दाः शृणोतन ष्टपभो रेणुरष्टकः ।

ये के च भ्रातरः स्या अस्मै ज्यैष्ठ्याय तिष्ठध्वम् ॥ इति ।

तस्य हैकशतं पुत्रा आसुः । पञ्चाशदेव ज्यायांसो मधुच्छन्दसः
पञ्चाशत्कनीयांसः । तद्ये ज्यायांसो न ते कुशलं मेनिरे । ताननु-
व्याजहार । अन्नं वः प्रजा भक्षीष्टेति । त एते । अन्धाः पुण्ड्राः
शबरा मूर्खीषा इति । उदसो षड्दस्यवो वैश्यामित्रा दस्यूनां
भृयिष्ठा इत्युदाहरन्ति । अथ ये मधुच्छन्दःप्रभृतयः कनीयांससो
कुशलं मेनिरे । स ह जगौ मधुच्छन्दाः ।

यं नः पितर संजानौते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ।

पुरस्तासुर्वे कुर्महे त्वामन्वञ्चो वयं स्मसि ॥ इति ।

अथ ह विश्वामित्रः प्रतीतः पुत्रांस्तृष्टाव ॥ २६ ॥

ते वै पुत्राः पशुमन्तः प्रजावन्तो भविष्यथ ।

ये मानं मे ऽनुगृह्णन्तो वीरवन्तमकर्त मा ॥

पुरएवा वीरवन्तो देवरातेन गाथिनाः ।

सर्वे राध्यासु पुत्रा एष वस्तद्विवाचनः ॥

एषं वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वित ।

युष्मांस्य दायं सोपेतां विद्यां यामुत विद्मसि ॥

ते मन्यञ्चो वैश्यामित्राः सर्वे साकं मरातयः ।

देवगाताय तस्मिरे ङ्गिष्ठे श्रेष्ठे च गाथिनाः ॥

अधीयते देवरातो रिक्ययोस्मयोर्षेपिः ।

जङ्गूनां चाधितस्मिरे दैवे वेदे च गाथिनाः ॥

मदेतच्छैनःशेषमाख्यानं परःशतगोथमपरिमितम् । तद्गोताभि-

पितृणां च । हिरण्यकशिपावामीन आचष्टे । हिरण्यकशिपावामीनः
 प्रतिगृणाति । ओमित्यृचः प्रतिगरः । एवं तथेति गाथायाः ।
 ओमिति वै देवं तथेति मानुषम् । देवेन चैवैनं तन्मानुषेण च
 सर्वमादेनसः संप्रमुञ्चति । तस्माद्यो राजाविजितो स्यादप्ययजमान
 आख्यापयेत्तैवैतच्छैनःशेषमाख्यानम् । न ह्यस्मिन्नन्धं चनेनः परि-
 शिष्यते । सहस्रमाख्याचे शतं प्रतिगरिच एते चैवासने । पुत्रकामा
 हाप्याख्यापयन्ते । लभन्ते ३ पुत्रान्भन्ते ४ पुत्रान् ॥ २७ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे पञ्चदशोऽध्यायः समाप्तः ।

श्राम् ।

प्रजापतिरकामयत । सर्वान्कामानाप्नुयां सर्वा व्यष्टीर्व्यश्रुवी-
 येति । स एतं चिरान्नं यज्ञक्रतुमपश्यदशमेधम् ^१ । तमाहरत् ^२ । तेना-
 यजत ^३ तेनेष्टुा सर्वान्कामानाप्नोत्वर्गा व्यष्टीर्व्याश्रुत ^४ । तयो एवै-
 तद्यजमानो यदशमेधेन यजते सर्वान्कामानाप्नोति सर्वा व्यष्टी-
 र्व्यश्रुते । ^५ । महर्त्विग्भ्यो निर्वपति चतुरः पाशानञ्जलीन्प्रसृतांश्च
 । ^६ । द्वादशविधम् । ^७ । द्वादश वै मासाः संवत्सरः । ^८ । संवत्सर-
 स्त्रैवाष्टौ । ^९ । अथास्मा अर्ध्वर्युर्निष्कं प्रतिमुञ्चति । ^{१०} । मायमाङ्गतौ
 ज्ञतायां जघनेन गार्हपत्यमुदङ्गवातया सह संविशति । ^{११} । अन्त-
 रोहू अश्ववर्तमानः शयीत । ^{१२} । अनेन तपसेमं स्वस्तिर्संवत्सरं मम-
 श्रवामहा इति । ^{१३} । त प्रातराङ्गतौ ज्ञतायां ददाति । ^{१४} ।
 अथाग्नेयमष्टाकपालं पुरोलाशं निर्वपति । ^{१५} । अग्निर्वै देवानां
 मुखं मुखत एव तद्देवान्प्रीणाति । ^{१६} । अथ पूष्णे पथिकृते-चरुं
 निर्वपति । ^{१७} । पूषा वै पथीनामधिपः । स्वस्त्ययनमेव तदश्राय
 करोति । ^{१८} । सर्वरूपमश्वं जवेन मपन्नं संवत्सरायोत्सृजन्ति सर्व-
 कामिनमन्यत्रात्रह्नाचर्यात् । ^{१९} । शतं राजपुत्राः कवचिनो राजन्या
 निपङ्गिणः स्रुतयामणीनां पुत्रा उपवीतिनः चवसंग्रहीतृणां पुत्रा
 दण्डिनो ऽनावर्तयन्तो ऽयं रक्षन्ति । ^{२०} । अथ सवित्रे प्रसवित्रे
 सवित्रे आसवित्रे सवित्रे सत्यप्रसवायेति संवत्सरं हवींषि । ^{२१} ।

सविता वै प्रसविता स म इमं यज्ञं प्रसुवा इति । १८^{२२} । सविता
 वा आसविता स न इमं यज्ञं मासुवा इति । १९^{२३} । सविता वै सत्य-
 प्रसवः स म इमं यज्ञं सत्येन प्रसवेन प्रसुवा इति । २०^{२४} । य इमा
 विश्वा जातान्या देवो यातु सविता सुरतो विश्वानि देव सवित् ।
 स घा नो देवः सविता विश्वदेवं न प्रमिये । २१^{२५} । होता च पारि-
 श्रवमाचष्टे । २२^{२६} । अध्वर्यो इत्यामन्वितो होचि होतरिति सर्वत्र
 प्रतिशृणोति । २३^{२७} । ओ होतस्तथा होतरित्याचवाणे ऽनुशृणोति
 । २४^{२८} । अथाध्वर्युर्वीणागणगिन संप्रेष्यति पुराणैरेनं पुण्यकङ्गी
 राजभिः सगायतेति । २५^{२९} । ॥ १ ॥

मनुर्वैवस्वत इति प्रथमे । १ । तस्य मनुव्या विश्वस्त इम आसत
 इति^२ गृहमेधिन उपदिशति । २ । च्चोवेदो वेदः सो ऽयमिति
 छकं निगदेत् । ३ । यमो वैवस्वत इति द्वितीये । ४ । तस्य पितरो
 विश्वस्त इम आसत इति स्यविरानुपदिशति । ५ । यजुर्वेदो वेद
 सो ऽयमिति याजुषमनुवाकं निगदेत् । ६ । वरुण आदित्य इति
 तृतीये । ७ । तस्य गन्धर्वा विश्वस्त इम आसत इति यूनः शोभनानु-
 पदिशति । ८ । अथर्ववेदो वेदः सो ऽयमिति भेषजं निगदेत् । ९ ।
 सोमो वैष्णव इति चतुर्थे । १०^{११} । तस्याप्सरसो विश्वस्ता इमा आसत
 इति युवतीः शोभना उपदिशति । ११^{१२} । आङ्गिरसो वेदो वेदः
 सो ऽयमिति घोरं निगदेत् । १२^{१३} । अर्बुदः काङ्क्षवेय इति पञ्चमे
 । १३^{१४} । तस्य सर्पा विश्वस्त इम आसत इति सर्पान्मर्षवेदो वेप-
 दिशति । १४^{१५} । सर्पविद्या वेदः सो ऽयमिति सर्पविद्यां निगदेत्
 । १५^{१६} । कुबेरो वैश्रवण इति षष्ठे । १६^{१७} । तस्य रत्नांसि विश्वस्तानी-

मान्यामत इति सेल्लगान्पापस्ततो वोपदिशति । १७^{१७} । रत्नोविद्या
 वेदः सो ऽयमिति रत्नोविद्यां निगदेत् । १८^{१८} । अमितो धान्वन
 इति सप्तमे । १९^{१९} । तस्यासुरा विशस्त इम आमत इति कुभीदिन
 उपदिशति । २०^{२०} । अमुरविद्या वेदः सो ऽयमिति मायां कांषि-
 त्कुर्यात् । २१^{२१} । मत्स्यः सांमद इत्यष्टमे । २२^{२२} । तस्योदकचरा विशस्त
 इम आमत इति मत्स्यान्मत्स्यविदो वोपदिशति । २३^{२३} । इतिहास-
 वेदो वेदः सो ऽयमितीतिहासमाचक्षीत् । २४^{२४} । तार्क्ष्यो वैपश्यत
 इति नवमे । २५^{२५} । तस्य वयांसि विशस्तानीमान्यामत इति वयांसि
 ब्रह्मचारिणो वोपदिशति । २६^{२६} । पुराणवेदो वेदः सो ऽयमिति
 पुराणमाचक्षीत् । २७^{२७} । धर्म इन्द्र इति दशमे । २८^{२८} । तस्य देवा
 विशस्त इम आमत इति यूने ऽप्रतिग्राहकाञ्छ्रोत्रियानुपदिशति
 । २९^{२९} । सामवेदो वेदः सो ऽयमिति साम गायात् । ३०^{३०} । सर्वा-
 न्वेदानाचष्टे । ३१^{३१} । सर्वाणि राज्यानि । ३२^{३२} । सर्वा विशः । ३३^{३३} ।
 सर्वं वा अश्वमेधः । ३४^{३४} । सर्वेण सर्वमाप्नुवानीति । ३५^{३५} । तद्यत्पुनः
 पुनः परिश्रवते तस्मात्पारिश्रवम् । ३६^{३६} । ॥ २ ॥

एकविंशतिर्युपा एकविंशत्यरत्नयः । १ । अष्टौ बैल्वा दश खादिराः ।
 २ । पैतुद्रवा उपम्यावानौ । ३ । राज्जुदाखो ऽग्निष्ठः । ४ । एक-
 विंशतिरग्नीषोमीयाः । ५ । तेषां समान चरणम् । ६ । गोतमस्य
 चतुरस्ररस्त्रोमः सूर्यानां प्रथममहः । ७ । तेनेमं लोकमाप्नोति । ८ ।
 एकविंशस्तोम द्वितीयम् । ९ । एकविंशो वा एष थ एष तपति ।
 तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । १० । एतस्मादथो निस्तष्टः । ११ ।
 तदेतदृचाभ्युदितम् ।

सुरादशं वसवो निरतष्टेति । १२ ।

अथो गोमृगो ऽजस्रपरस्ते प्राजापत्याः । १३ । गौरो गवयः शरभ
उध्रो मायुः किंपुरुष इत्यनुस्तरणाः । १४ । पशवस्यैकविंशतिरेक-
विंशतिरेकविंशतये चातुर्मास्यदेवताभ्यः । १५ । एता वै सर्वा देवता
यच्चातुर्मास्यदेवताः । १६ । सर्वाभामेव देवतानां प्रीत्यै । १७ । अलं-
कृतमश्वमास्तवमवघ्रापयन्ति । १८ । सुगन्धं न इत्येनवजिघ्रति यज-
मानं वाचयेत् । १९ । अथेण यूपं तिष्ठन्तं यदक्रन्द इत्येकादशमि-
रप्रणवाभिः । २० । समिद्धो अञ्जनित्याप्रियः । २१ । अधिगो इ
इति परिशिष्य मा नो मित्र इति सूक्तम् । २२ । उत्तमे चोत्तर-
स्थाप्रणुवन् । २३ । चतुस्त्रिंशदिति पुगस्तादङ्गीणम् । २४ । अथा-
श्यायोपमृणन्ति वाचो ऽधीवासं हिरण्यमिति । २५ । तदेत-
दृचाभ्युदितम् ।

यदश्याय वाम उपस्तृणन्वधीवासं या हिरण्यान्यम्ना इति । २६ ।
अथाशं मेधमालभन्ते । २७ । पर्यङ्गान्वह्ननारणान् । २८ । पूष्णो
ललाटे । २९ । तदेतदृचाभ्युदितम् ।

अत्रा पूष्णः प्रथमो भाग एतीति । ३० ।

ऐन्द्रापौष्णः श्यामो नाभ्याम् । ३१ । तदेतदृचाभ्युदितम् ।

इन्द्रापूष्णोः प्रियमथेति पाथ इति । ३२ ।

मंज्ञप्राय महिषीमुपनिपातयन्ति । ३३ । तावधीवासेन संप्रोर्णुवते
। ३४ । तौ यजमानो ऽभिसेयति । ३५ ।

उत्सृष्टयोरव गुदं धेह्यर्माश्चमञ्जिमा भर ।

यः स्त्रीणां जीवभोजनः ॥ इति । ३६ ।

तं न कश्चन प्रत्यभिमेथति । ३७ । ॥ २ ॥

माता च ते पिता च ते ऽप्ये वक्षस्य क्रीलतः ।

प्र तिलामीति ते पिता गभे सुष्टिमतंमयत् ॥

इत्येनां हेताभिमेथति । १ ।

ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयताद्विरौ भारं हरन्निव ।

अथास्यै मध्यमेजति शीते वाते पुनन्निव ॥

इति ब्रह्मा वावाताम् । १ । घदस्या अंजमेघा इत्युद्गाता परिवृक्ताम् । २ ।

यद्गुरिणो यत्रमन्ति न पुष्टं बह मन्यते ।

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायति ॥

इत्यध्वर्युः पालागलीम् । ४ । अश्वपालानां समानजातीयाः शतंशत-
मनुचर्यसाः प्रत्यभिमेथन्ति । ५ ।

यियस्यत इव ते मनो हेतर्मा त्वं वदो बह ।

ऊर्ध्वमेनं । यद्देवासे ललामगुं । शूद्रो यदर्यजायाः पतिरिति
प्रत्यभिमेथने विकारः । ६ । सदसि ब्रह्मावद्यम् । ७ । हेताध्वर्युं
पृच्छति । द्वितीयया प्रत्याह । तृतीयया पृच्छति । चतुर्थ्या
प्रत्याह । ८ । ॥ ४ ॥

किं स्वित्पर्यसमं ज्योतिः किं समुद्रसमं सरः ।

कः स्वित्पृथिव्यै वर्षीयान्गस्य मात्रा न विद्यते ॥ । १ ।

ब्रह्म सूर्यसमं ज्योतिर्यैः समुद्रसमं सरः ।

इन्द्रः पृथिव्यै वर्षीयान्गोम्न मात्रा न विद्यते ॥ । २ ।

कः स्विदेकाकी चरति क उ स्विज्जायते पुनः ।

किं स्विद्धिमस्य भेषजं किं स्विदावपनं भदत् ॥ ३ ॥

सूर्यं एकाकी चरति चन्द्रमा जायते पुनः ।

अग्निर्हिमस्य भेषजं भूमिरावपनं महत् ॥ ४ ॥ इति । १ ।

ब्रह्मोद्गातारं पृच्छति । द्वितीयया प्रत्याह । तृतीयया पृच्छति ।
चतुर्थ्या प्रत्याह । १ । ॥ ५ ॥

पृच्छामि त्वा चितये देवसख यदि त्वमत्र मनसा जगन्त्य ।

केषु विष्णुस्त्रिषु पदेष्विष्टः केषु विश्वं भुवनमा विवेश ॥ १ ॥

अपि तेषु त्रिषु पदेष्वग्नि येषु विश्वं भुवनमा विवेश ।

सद्यः पर्येमि पृथिवीमुत द्यामेकेनाङ्गेन दिवो अस्य पृष्ठम् ॥ २ ॥

केष्वन्तः पुरुष आ विवेश कान्यन्तः पुरुषे अर्पितानि ।

एतद्ब्रह्मनुप वल्हामसि त्वा किं खिल. प्रतिवोचाश्रुत् ॥ ३ ॥

पञ्चखन्तः पुरुष आ विवेश तान्यन्त. पुरुषे अर्पितानि ।

एतत्वाच प्रति मन्वानो अस्मि न मायया भवस्युत्तरो मत् ॥ ४ ॥ इति । १ ।

पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इति यजमानं पृच्छति । १ । उत्त-

रया प्रत्याह । १ । ॥ ६ ॥

सुभूः स्वयंभू. प्रथममन्तर्महत्यर्णवे ।

दधे ह गर्भमृत्वियं यतो जातः प्रजापतिः ॥

इति महिन्नः पुरोनुवाक्या । १ । हेता यच्चप्रजापतिमिति प्रियः । १ ।

प्रजापते न त्वदिति याज्या । २ । प्राजापत्यस्य वपया चरित्वा तद-

न्वन्वा वपा जुञ्जयुरिति हैक आहुः । प्रजापतिं वा अन्वन्वा देव-

तास्तदेना यथायथं प्रीणातीति । ४ । ऐन्द्रस्य वा । ५ । वैश्व-

देवस्य वा । ६ । किमुत त्वरेरन्निति ह स्याद्देवोतः । ७ । एकः । ७ ।

नाना मानादेवताभिः प्रचरेयु. । ८ । सहस्रसह समानदेवताभि-

स्थवस्याभिः । १८ । नाना स्थवस्याभिः । १९० । तदेना यथायथं
 प्रीणातीति । १९१ । उत्तरस्य महिम्नो याज्यापुरोनुवाक्ये विपर्य-
 स्येत् । १९२ । उभे ऐकाहिकं च पाङ्क्तं चाज्ये संशंसेत् । १९३ । य
 ऐकाहिके च पाङ्क्ते चाज्ये कामस्तयोर्द्वययोराष्टौ । १९४ । उभावै-
 काहिकं च वार्हतं च प्रउगौ संप्रवयेत् । १९५ । य ऐकाहिके च
 वार्हते च प्रउगे कामस्तयोर्द्वययोराष्टौ । १९६ । ॥ ७ ॥

महानाम्न्यः षष्ठं भवन्ति । १ । सर्वं वै तद्यत्तमहानाम्न्यः । २ ।
 सर्वमश्वमेधः । ३ । सर्वेण सर्वमाप्रवानीति । ४ । यानि पाञ्चमाङ्गि-
 कानि निष्केवल्यमरुत्वतीययोः सूक्तानि तानि पूर्वाणि शस्त्रैकाहि-
 कयोर्निविदौ दधाति । ५ । प्रतिष्ठा वा एकाहः । ६ । प्रतिष्ठित्या
 एव । ७ । सहस्रं वा मध्यान्दने । ८ । छन्दमच्छन्दसश्चत्वारिंशत्
 चत्वारिंशत् मरुत्वतीये । ९ । ते द्वे अग्नौतिशते । १० । सप्तविंश-
 तिशतानि निष्केवल्ये । ११ । तत्सहस्रम् । १२ । सर्वं वै तद्यत्सहस्रम्
 । १३ । सर्वमश्वमेधः । १४ । सर्वेण सर्वमाप्रवानीति । १५ । यानि
 पाञ्चमाङ्गिकानि वैश्वदेवाग्निमारुतयोः सूक्तानि तानि पूर्वाणि शस्त्रै-
 काहिकेषु निविदो दधाति । १६ । प्रतिष्ठा वा एकाहः । १७ ।
 प्रतिष्ठित्या एव । १८ । उक्थयं संतिष्ठते । १९ । तेनान्तरिक्षलोक-
 माप्नोति । २० । सर्वस्तोमो ऽतिरात्र उत्तममहः । २१ । सर्वं वै
 सर्वस्तोमो ऽतिरात्रः । २२ । सर्वमश्वमेधः । २३ । सर्वेण सर्वमाप्र-
 वानीति । २४ । तेनामुं लोकमाप्नोति । २५ । द्वितीयादाभिप्लविका-
 च्छस्रम् । २६ । एतेन चेन्द्रोतः शौनको जनमेजथं पारिचितं
 याजयां चकार । २७ । तदुतैषापि यज्ञगाथा गीयते । २८ । ॥ ८ ॥

आसन्दीवति धान्याद् रुक्मिणं हरितस्रजम् ।

अवघ्नादथं सारङ्गं देवेभ्यो जनमेजयः ॥ इति । १ ।

एते एव पूर्वं अहनी । ज्योतिरतिराचस्तेनोद्यसेनम् । १ । गौस्तेन
भौमसेनम् । २ । आयुस्तेन श्रुतसेनम् । ४ । सर्वे पारिचितीयाः
। ५ । तदुतैषापि यज्ञगाथा गीयते । ६ ।

पारिचिता यजमाना अश्वमेधैः परोवरम् ।

अजङ्गः पापकं कर्म पुण्याः पुण्येन कर्मणा ॥ इति । ७ ।

अभिजित्तेन ह ऋषभो याज्ञतुर ईजे । ८ । तदुतैषापि यज्ञगाथा
गीयते । ९ ।

ऋषभे ऽथेन यजति पुरा याज्ञतुरे नृपे ।

अमाद्यदिन्द्रः सोमेन ब्राह्मणशेषितैर्धनैः ॥ इति । १० ।

विश्वजित्तेन ह पर आहार ईजे वैदेहः । ११ । तदुतैषापि यज्ञ-
गाथा गीयते । १२ ।

आहारस्य परस्यादो ऽथं मेधमवधत् ।

द्विरण्णनाभः कौमल्यो दिग्मः पूर्णा अमंहत ॥ इति । १३ ।

महाव्रतमतिराचस्तेन ह मरुत्त आविचित ईजे । १४ । तदुतैषापि
यज्ञगाथा गीयते । १५ ।

मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्यावसन्तहे ।

आविचितस्याग्निः चत्ता विश्वे देवाः सभासदः ॥ इति । १६ ।

ततो हास्य तद्देवताः सभासदो बभूवुः । १७ । प्राची दिग्घोतुः
। १८ । दक्षिणा ब्रह्मणः । १९ । प्रतीच्यध्वर्योः । २० । उदैच्युद्गातुः
। २१ । यदन्यद्भूमेः पुरुषेभ्यश्चाब्राह्मणानां स्वम् । २२ । अत्रैव होव-

काणाम् । १३ । मध्ये तु यजेत । १४ । पञ्चपशुर्विशाखयूपः । १५ ।
 संवत्सरस्तुपशवः । १६ । पलाग्नेया वमन्ते । १७ । ऐन्द्रा यीमे । १८ ।
 मारुताः पार्जन्या वा वर्षासु । १९ । मैत्रावरुणाः शरदि । २० ।
 वार्हस्पत्या हेमन्ते । २१ । ऐन्द्रावैष्णवाः शिशिरे । २२ । ॥ ८ ॥

प्रजापतिरश्वमेधेनेष्ट्वा पुरुषमेधमपश्यत् ।^१ तस्य यदनाप्तमश्व-
 मेधेनासीत्तत्सर्वं पुरुषमेधेनाप्नोत् ।^२ तथो एवैतद्यजमानो यत्पुरुष-
 मेधेन यजते यदस्यानाप्तमश्वमेधेन भवति तत्सर्वं पुरुषमेधेनाप्नोति
 ।^३ सर्वमाश्वमेधिकम् ।^४ उपजनश्च ।^५ अथाग्नेये कामाय
 दात्रे पथिहृत इति हवींषि ।^६ अग्निर्वै कामो देवानामीश्वरः
 ।^७ सर्वेषामेव देवानां प्रीत्यै ।^८ अग्निर्वै दाता स एवास्मी यज्ञं
 ददाति ।^९ अग्निर्वै पथिहृत एवैनं पुनर्यज्ञपथमपिपाथयति
 ।^{१०} ब्राह्मणं चक्षियं वा सहस्रेण शताश्वेनावक्रीय संवत्सरायो-
 त्मृजन्ति^{१०} सर्वकामिनमन्यत्रा ब्रह्मचर्यात् ।^{११} तथा चैवानुरक्षन्ति
 ।^{१२} अयानुमतये पथ्यायै स्वस्तये ऽदितय इति संवत्सरं हवींषि
 ।^{१३} सावित्रैर्विपर्यासम् ।^{१४} पारिश्रवीयैर्नाराशंसानि ।^{१५} अनु-
 मत्यानुमतो ऽनेन यज्ञेन यजा इति ।^{१६} वाग्वै पथ्या स्वस्तिः
 स्वस्त्वयनमेव तद्यज्ञे यजमानाय करोति ।^{१७} इयं वा अदितिः
 प्रतिष्ठा वा अदितिरस्थामेवैनं तददीनायामन्ततः प्रतिष्ठाप-
 यन्ति ।^{१८} ॥ १० ॥

शौन.शोषं प्रथमम् । १ । यथा शुन.शोष आजीगर्तिर्यूपे नि-
 युक्तो सुगुचे । २ । प्रथमे च सूक्ते निगदेत् । ३ । काचीवतं द्विती-
 यम् । ४ । यथा कर्षीवानौशिजः स्वनये भावयथ्ये सनिं समान । ५ ।

उत्तमे च सूक्ते निगदेत् । ६ । श्यावाश्वं द्वितीयम् । ७ । यथा
 श्यावाश्व आर्चनानसो वैददश्वौ सनिं समान । ८ । के षा नर इति
 च सूक्तम् । ९ । भारद्वाजं चतुर्थम् । १० । यथा भरद्वाजो हृषी
 तच्छिण प्रस्लोके च सार्द्धये सनिं समान । ११ । अधि हृषुः प्रस्लोक
 इति चतस्रः । १२ । वासिष्ठं पञ्चमम् । १३ । यथा वसिष्ठः सुदामः
 पैजवनस्य पुरोहितो बभूव । १४ । द्वे नप्तुरिति च सूक्तम् । १५ ।
 मैधातिथं षष्ठम् । १६ । यथासङ्गः सायोगिः स्त्री सती पुमान्ब-
 भूव । १७ । सुहिम्नुहीति च सूक्तम् । १८ । वात्स्यं सप्तमम् । १९ ।
 यथा वत्सः काण्वस्तिरिन्दिरे पारशय्यये सनिं समान । २० । शत-
 महं तिरिन्दिर इति च सूक्तम् । २१ । वाशमष्टमम् । २२ । यथा
 वशो ऽश्व्यः पृथुश्रवसि कानीते सनिं समान । २३ । आ स एतु
 य ईवदेति च सूक्तम् । २४ । प्रास्काण्यं नवमम् । २५ । यथा
 प्रस्काण्यः पृषभे मेथे मातरित्वनि सनिं समान । २६ । भृरीदिन्द्र-
 खिति च सूक्ते । २७ । नाभानेदिष्ठं दशमम् । २८ । यथा नाभा-
 नेदिष्ठो मानवो ऽङ्गिरः सुमनिं समान । २९ । ये यज्ञेनेति च
 सूक्तम् । ३० । नाराशंसानि भवन्ति । ३१ । पुरुषो वै नाराशंसः
 ३२ । तदेमं स्वेन रूपेण समर्धयति । ३३ । ॥ ११ ॥

पञ्चविंशतिर्युपाः । १ । पञ्चविंशत्यरक्षयः । २ । दश वैन्वा द्वादश
 त्रिदिराः । ३ । पैतृद्रवा उपन्यावानौ । ४ । राज्जुदालो वा भारलो
 मिष्ठः । ५ । पञ्चविंशतिरग्नीषोमीयाः । ६ । तेषां समानं चरणम्
 ७ । आश्वमेधिकानां सुत्यानां प्रथमे चोत्तमं च । ८ । पञ्चविं-
 शस्रोमं द्वितीयम् । ९ । पञ्चविंशो वै पुरुषः । १० । तदेमं स्वेन

रूपेण समर्धयति । ११ । पुरुषो गोमृगो ऽजस्रपरस्ते प्राजापत्याः । १२ । गौरो गवयः शरभ उध्रो मायुः किंपुरुष इत्यनुस्तरणाः । १३ । पञ्चवच्च पञ्चविंशतिःपञ्चविंशतिः पञ्चविंशतये चातुर्मास्य-
 देवताभ्यः । १४ । एता वै सर्वा देवता यच्चातुर्मास्यदेवताः । १५ ।
 सर्वाभामेव देवतानां प्रीत्यै । १६ । अलंकृतं पुरुषमास्रवमवघ्राण्यो-
 दीरतामवर इत्येकादशभिरप्रणवाभिः । १७ । अग्निर्द्व्युरित्याप्रियः । १८ ।
 मैनमग्र इत्यग्निगौ तथैव । १९ । अथ पुरुषायोपस्तृणन्ति
 कौशं तार्थ्यमारुणमांशवमिति । २० । संज्ञप्रं यामेन सान्नोद्गातो-
 पतिष्ठते । २१ ॥ १२ ॥

पुरुषेण नारायणेन होता । १ । अथ हैनमृत्विज उपतिष्ठन्ते
 परेयिवांशमिति, द्वाभ्यांद्वाभ्यां होता ब्रह्मोद्गाताध्वर्युः । २ । अथ
 यजमानं भिषज्यन्ति । ३ । उत देवा अवहितं मुद्यामि त्वा इविषा
 जीवनाय कमचीभ्यां ते नासिकाभ्यां वात आ वातु भेषजमित्यनु-
 पूर्वं सृक्तैः । ४ । प्र तार्थायुरिति नैर्घ्नीनामेकैकया । ५ । तिसृभि-
 स्तिसृभिः शंतातीयानाम् । ६ । सज्ञप्ताय महिषीमुपनिपातयन्ति
 । ७ । तावधीवासेन संप्रोर्णुवते । ८ । तौ तथैव यजमानो ऽभिमे-
 यति । ९ । परिवक्ता अप्रपाणा यो ऽनाक्ताचो न सेधे यस्य
 रोमशमित्यभिमेयिन्यः । १० । उत्तराभिरुत्तराभिः प्रत्यभिमेयन्ति
 । ११ । पूर्वयाध्वर्युः । १२ । उदीर्ष्व नार्धुदीर्ष्वान्तः पतिवत्युदीर्ष्वान्तो
 विद्यावशो ऽश्रन्वतीत्युत्यापिन्य । १३ । मनो न्वसुनीते यज्ञे यमं
 यथा युगमिति वृक्षैरनुमन्त्रयते । १४ । ब्रह्मानुवाचयति । १५ ।
 सदसि ब्रह्मवधम् । १६ । गावो यवमिति होताध्वर्युं वृच्छति । १७ । द्विती-

यजमाने । ३ । मरुतामिति वैश्वे । ४ । तस्मिन्नुपविश्याविद्धे रथचक्रे
ऽसंप्रेषितस्त्रिः साम गायति । ५ । अपि वा जपेत्त्रिः । ६ ।

आविर्मर्या आ वाजं वाजिनो अगमन् ।

देवस्य सवितुः सवे स्वर्गं अर्वन्तो जयत ॥

इति च । ७ । तेनैव मन्त्रेण प्रत्यवरोहति । ८ । अरुहमिति प्रत्यवरोहणे
विकारः । ९ । हिरण्मयेन पात्रेण मधुग्रहस्य प्राणभक्तं भक्षयित्वाप-
थच्छते पात्रम् । १० । दिवमयं यजमानो रोहति स्वर्गमयं यजमानो
रोहतीति वा । ११ । यूपं रोहन्तमूषपुटैरर्पयन्ति । १२ ॥ १७ ॥

राजसूये ऽभिषिक्तो यजमानो ब्रह्मन्निति पञ्चकत्वो ब्रह्माण-
मामन्त्रयते । १ । त्वं ब्रह्मासीत्येवं सर्वत्र प्रतिगृह्णोति । २ । सवि-
तासि सत्यप्रसव इति प्रथमे । ३ । इन्द्रो ऽसि विश्वौजा इति
द्वितीये । ४ । वरुणो ऽसि धर्मपतिरिति तृतीये । ५ । रुद्रो ऽसि
सुशेव इति चतुर्थे । ६ । त्वं ब्रह्मासीत्येव पञ्चमे । ७ । मनसासौ
ऽङ्गिमयौ प्रवृत्तौ ददाति । ८ । तौ मनसा प्रतिगृह्णाति । ९ ।

मेध ष्वत्विजो रशना धारयन्तो ऽश्वं हृदयोः संस्यन्दिनेः स्थाप-
न्त । १० । अनेनायमश्वेन मेधेन राजेष्ट्वा विजयतामब्रह्मण्युजि-
षा इति । ११ । यदि चैनं यजमानेन पृष्ठे ऽभिमर्शयेयुरहं च
चेति जपेत् । १२ । संस्यते मध्यमे ऽहन्याहवमौयमभितो दिवु
प्रासादान्विमिन्वन्ति । १३ । तानुपरिष्टात्सन्विष्याधेः प्राकारैः परि-
जन्ति । १४ । सर्वौषधिमृत्विजो रात्रौ जुह्वति । १५ । प्रातरु-
वाकवेलायां प्रत्यवरोहन्ति । १६ । परिकर्मिण आरोहन्ति । ते
जुह्वत्योदयात् । १७ । अथाचेयं सहस्रेणावक्रीय यः शुक्तः पिङ्गावो

वल्गिनस्त्रिलकावलो विक्रिधः खण्डो दण्डः खलतिस्त्रामादाय नदीं
 यन्ति । १८ । अथैनमुदके ऽभिप्रगाह्य यदास्योदकं मुखमास्य-
 न्देताद्यास्मा अध्वर्युर्मूर्धन्यश्चतेदनिं जुहोति भ्रूणहत्यायै स्वाहेति
 । १९ । अथ तं नि.षेधन्ति । २० । निःषिद्धपाप्मानो ऽपयामा
 भवन्तीति । २१ । ॥ १८ ॥

अथात एकोत्तरा अहीनाः । १ । यदेकविधं तदेकरात्रेणा-
 प्रोति । २ । ॥ १९ ॥

अथ यद्विधं तद्विरात्रेण । १ । द्वे वा अहोरात्रे द्वे घावा-
 ष्ठिवी द्वे इमे प्रतिष्ठे । तद्यत्किं च द्विविधमधिदैवतमध्यात्मं
 तत्सर्वमेनेनाप्रोति । २ । अव्यक्तो ऽह.संघातो दशरात्रमधिकुर्वीत
 । ३ । आदितो ऽवच्छेदः । ४ । अन्यस्यातिरात्रभावः । ५ । अन्वहं
 दक्षिणा । ६ । अदीक्षिता दीक्षितं याजयन्ति । ७ । मासापवर्गा
 अहीनाः । ८ । सुत्यप्रतिहासे दीक्षा विवर्धयेयुः । ९ । नासंवत्सर-
 दीक्षिताय महाप्रतं शंसेत् । १० । नासंवत्सरभृतोखाय । ११ । नित्य-
 माम्निष्टोमिकं प्रथममहः स्यादिति द्वैक आहुः । १२ । मुख्यो वा
 एष यज्ञकर्तुर्यदम्निष्टोमः । १३ । यज्ञमुखस्यागवरार्थं । १४ । संपातौ
 तु निविद्धाने । १५ । ततं मे यज्ञेन वर्धतेत्याभं वजातवेदमीये द्विती-
 यस्य । १६ । विरात्रे च । १७ । अभिजिद्विश्रुजितौ ^{१८} चतुर्विंश-
 महाप्रते ^{१९} गौश्रायुषी वा । २० । यद्विधं तद्विरात्रेणाप्रोति
 । २१ । ॥ २० ॥

अथ यत्त्रिविधं तद्विरात्रेण । १ । त्रयो वा इमे लोकास्त्रीणि
 व्योतीरेपि त्रिपवणो यज्ञः । तद्यत्किं च त्रिविधमधिदैवतमध्यात्मं

तत्सर्वमेनेनाप्नोति । २। चिद्वत्प्रभृतयस्त्रयः स्तोमाः प्रथमस्याङ्गः
 । ३। पञ्चदशप्रभृतयो द्वितीयस्य । ४। षोडशं त्रह्मण आज्यम्
 । ५। एकविंशप्रभृतयस्तृतीयस्य । ६। अग्निष्टोमः प्रथममहः । ७।
 उक्थयं द्वितीयम् । ८। अतिरात्रस्तृतीयम् । ९। रथन्तरं षष्ठं प्रथ-
 मस्य । १०। वामदेव्यं द्वितीयस्य । ११। बृहन्नृतीयस्य । १२।
 अयं वै लोको रथन्तरम् । १३। अन्तरिक्षलोको वामदेव्यम् । १४।
 अग्नौ लोको बृहत् । १५। एतेषामेव लोकानामाप्त्यै । १६। समू-
 ष्वादाग्यानि । १७। मध्यमाच्छन्दोमाक्षैष्टुभः प्रउगो द्वितीयस्याङ्गः
 । १८। अयमेति मरुत्वतीयम् । १९। यद्वितीयस्याङ्गो मरुत्वतीर्य
 तत्तृतीये ऽहनि करोति । २०। तदिमांश्लोकान्मंभोगिनः करोति
 तस्माद्धीमे लोका अन्योऽन्यमभिभुञ्जन्तीति । २१। अहनी वा
 विपर्यस्येत् । २२। कस्तमिन्द्रेति सामप्रगाथो निष्केवन्त्यस्य । २३।
 मेो पु त्वा वाघतयनेति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ, मैचावरुणस्यो-
 ऽदृत्य द्विपदाम् । २४। कं नय इति कद्धान् । २५। द्वितीयादङ्गः
 सुक्ते । २६। अस्तावि मन्मोभयं शृणवदिति ब्राह्मणाच्छंसिनः । २७।
 कदू च्चस्येति कद्धान् । २८। आयन्त इव सूर्यं शग्धू पु शचीपत
 इत्यच्छावाकस्य । २९। यदिह्नि प्रजपागुदगिति कद्धान् । ३०।
 कथाशुभीयतदिदासीये वा निविद्धुश्चमेद्वितीयस्य । ३१। अनुचर-
 प्रभृति षष्ठात्तृतीयसवनम् । ३२। ॥ २१ ॥

एषो नै सहस्रस्तोत्रियो येन प्रजापतिरयजत । १। एतमेव
 शर्गचिराच इत्याचक्षते । २। द्वितीयो ऽथचिराचः । ३। मध्यमे
 ऽहन्यसमालभन्ते । ४। अभिगवश्चस्तोमीयम् । ५। तृतीयस्या-

न्दोमः पवमानः । ६ । पराकश्चतुर्थः । ७ । पृथ्वस्तोमैस्त्रिष्टौमानि
 त्रीणि । ८ । एष उ पराकः । ९ । एतेनास्माप्नोकात्प्रजिगांमन्वजेत
 । १० । प्रतिष्ठाकामस्य द्वैपराक इत्याहुः । ११ । या ह्येका जगती
 ते द्वे गायत्रौ । १२ । अयं लोको गायत्रस्तदस्मिन्निके प्रतिष्ठति
 प्रतिष्ठायामप्रच्युत्याम् । १३ । ज्योतिर्गौरायुरिति कुसुह्विन्दुत्रिरावः
 । १४ । त्रीणि शतानि प्रथमे ऽहन्ददाति । १५ । त्रयस्त्रिंशत् पञ्च
 कलाः । १६ । एवं द्वितीय एवं तृतीये । १७ । तत्कला सहस्र-
 तम्या गोः परिश्रियते । १८ । तामन्यया गवा निष्क्रीयामाकुर्वीत
 । १९ । अमाकार्येत्याहुर्जमानस्यैव संभृत्या इति । २० । यायन्तीनां
 प्रथमोपरमेत्सा स्यादित्याहुः । २१ । तदप्रच्युत्यै रूपम् । २२ । या
 संतिष्ठन्तीनां प्रथमोपविशेत्सा स्यादित्याहुः । २३ । तत्प्रतिष्ठायै
 रूपम् । २४ । याद्यथैना सा स्यादित्याहुः । २५ । तत्प्रजात्यै
 रूपम् । २६ । या सत्तमा सा स्यादित्याहुः । २७ । सत्तमाम-
 माकरवा इति । २८ । सर्ववेदत्रिरात्रे त्रिंशुक्रियो ब्रह्मा यस्थो-
 भयतःश्रोत्रियास्त्रिपुरूपम् । २९ । यत्त्रिविधं तत्त्रिराक्षेणाप्नोति । ३० ।
 ॥ २२ ॥

। अथ चतुर्विधं तच्चत्वारान्नेण । १ । चतुष्टया वै पशवः । २ ।
 अथो चतुष्पादाः । ३ । तद्यत्किञ्च चतुर्विधमधिदैवतमथात्मं तत्सर्व-
 सेनेनाप्नोति । ४ । चिद्वत्प्रथममष्टः पञ्चदशं द्वितीयं सप्तदशं तृतीय-
 म्भेकविंशं चतुर्थम् । ५ । ते वा एते चत्वारः स्तोमा नानावीर्या
 यज्ञकतवस्तेन हास्य चत्वारो वीरा नानावीर्याः प्रजायामाजायन्ते
 य एवं वेद । ६ । एषो नै जमदग्नेश्चत्वारवः । ७ । अथैवावे-

चतुर्वीरः । ८ । चित्रप्रथमस्याङ्गः प्रातःसवनं पञ्चदशो माध्यन्दिनः
 सप्तदशं द्वितीयसवनम् । ९ । पञ्चदशं द्वितीयस्याङ्गः प्रातःसवनं
 सप्तदशो माध्यन्दिन एकविंशं द्वितीयसवनम् । १० । सप्तदशं द्वितीय-
 स्याङ्गः प्रातःसवनमेकविंशो माध्यन्दिनस्त्रिणवं द्वितीयसवनम् । ११ ।
 एकविंशं चतुर्थस्याङ्गः प्रातःसवनं त्रिणवो माध्यन्दिनस्त्रयस्त्रिंशं
 द्वितीयसवनम् । १२ । ते वा एकैकं सोममुत्सृजन्तो यन्त्येकैकं
 प्रजनयन्तः । १३ । तेन हास्य चत्वारो वीरा नानावौर्याः प्रजाया-
 माजायन्ते । वीरो हि सोमः । १४ । तस्य शस्त्रम् । १५ । रथ-
 न्तरं षष्ठं प्रथमस्य । १६ । सजनीयं निष्केवल्यम् । १७ । कया-
 शुभीयतदिदामीये वा निविद्धाने द्वितीयस्य । १८ । द्वितीये वैरूप-
 षष्ठे वैराजानृतीयसवनम् । १९ । चतुर्थे वैराजषष्ठे वैरूपाचृतीय-
 सवनम् । २० । प्राकृतो वातिरात्रः । २१ । तं वैश्वानर इत्याचक्षते
 । २२ । अभिजिदाभिप्रविकानां चतुर्थः । २३ । विश्वजिदितरेषाम्
 । २४ । वैश्वानरो महाव्रतं वा । २५ । यच्चतुर्विधं तच्चत्वारो-
 षाप्नोति । २६ । ॥ २३ ॥

अथ यत्पञ्चविधं तत्पञ्चरात्रेण । १ । पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तौ
 वै यज्ञस्तद्यत्किं च पञ्चविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति । २ ।
 चित्रप्रथममहः पञ्चदशं द्वितीयमेकविंशं द्वितीयं सप्तदशं चतुर्थं
 चतुष्टोमो ऽतिरात्र उत्तममहः । ३ । तद्वा इदमासामेव रूपेण
 । ४ । इयमेव चित्रतो रूपेण । ५ । इयं पञ्चदशस्य । ६ । इयमेक-
 विंशस्य । ७ । इयं सप्तदशस्य । ८ । अयं चतुष्टोमस्यातिरात्रस्य । ९ ।
 तद्यदेकविंशस्तोमानां वर्षिष्ठस्तस्मादियमासां वर्षिष्ठा । १० । अथ

यच्चतुष्टोमो ऽतिरात्र उत्तममहस्रस्मादयमद्गुष्ठः सर्वा अङ्गुलीः
 प्रत्येति । १२ । तस्य शस्तम् । १२ । अहयत्तुर्थमाभिप्लविकम् । १३ ।
 पञ्चमस्य च द्वे सवने षष्ठात्पृष्ठस्य पञ्चमे तृतीयसवनम् । १४ ।
 पञ्च वाभिप्लविकानि । १५ । उत्तमात्पञ्चमे तृतीयसवनम् । १६ ।
 अभिजिदाभिप्लविकानां चतुर्थः । १७ । विश्वजिदितरेषाम् । १८ ।
 वैश्वानरस्य महाव्रतं वा । १९ । उभयोर्वाभिजिच्चतुर्थो विश्वजि-
 त्पञ्चमः । २० । यत्पञ्चविधं तत्पञ्चरात्रेणाप्नोति । २१ । ॥ २४ ॥

अथ यत्पञ्चविधं तत्पञ्चरात्रेण । १ । षड्वा चतवः षट्सोमा-
 स्तद्यत्किं च षड्विधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति । २ । अहो
 ऽभिजिद्विश्वजितौ वैश्वानरस्य महाव्रतं वा । ३ । अनन्तरं वाभि-
 जितो महाव्रतम् । ४ । विश्वजित्पष्ठः । ५ । पृष्ठ्यो ऽभिप्लवो वा
 । ६ । यत्पञ्चविधं तत्पञ्चरात्रेणाप्नोति । ७ । ॥ २५ ॥

अथ यत्सप्तविधं तत्सप्तरात्रेण । १ । सप्त प्राणाः सप्त च्छन्दांसि
 तद्यत्किं च सप्तविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति । २ । अहो
 ऽभिजिद्विश्वजितौ महाव्रतं वैश्वानरस्य । ३ । अथ सप्तसरस्य प्रबल्हः
 । ४ । प्राकृतो ऽग्निष्टोमश्चतुर्विंशमभिजिद्विषुवान्विश्वजिन्महाव्रतं वैश्वान-
 रस्य । ५ । एषो न्वै सप्तच्छपीणां सप्तरात्रः । ६ । एतमेव जनक-
 सप्तरात्र इत्याचक्षते । ७ । अभिजिदाभिप्लविकानां सप्तमः । ८ ।
 विश्वजिदितरेषाम् । ९ । वैश्वानरो महाव्रतं वा । १० । यत्सप्तविधं
 तत्सप्तरात्रेणाप्नोति । ११ । ॥ २६ ॥

अथ यदष्टविधं तदष्टरात्रेण । १ । अष्टौ वसवो ऽष्टाचरा गायत्री
 तद्यत्किं चाष्टविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति । २ । अभि-

जिदाभिज्ञविकानां सप्तमः । ३ । विश्वजिदितरेषाम् । ४ । वैश्वानरस्य महाव्रतं वा । ५ । उभयोर्वाभिजित्सप्तमो विश्वजिदष्टमः । ६ । यदष्टविधं तदष्टरात्रेणाप्नोति । ७ । ॥ २७ ॥

अथ यन्नवविधं तन्नवरात्रेण । १ । चतस्रो दिशश्चतस्रो ऽवान्तर-
दिश ऊर्ध्वं नवमी दिङ् नवाचरा दृहती तद्यत्किं च नवविध-
मधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति । २ । पल्लहे ऽभिजिद्विश्वजितौ
वैश्वानरस्य महाव्रतं वानन्तरं वाभिजितौ महाव्रतं विश्वजिन्नवमः
। ३ । ज्योतिरग्निष्टोमो गौरुक्थ्य आयुरतिरात्रस्त्रिरेतमुपयन्ति
शल्लोपिगङ्गा इत्याचक्षते । ४ । यन्नवविधं तन्नवरात्रेणाप्नोति । ५ ।
॥ २८ ॥

अथ यदशविधं तदशरात्रेण । १ । दशाचरा विरालन्नं विराट्
तद्यत्किं च दशविधमधिदैवतमध्यात्मं तत्सर्वमेनेनाप्नोति । २ । अर्धर्धा
ऽभिज्ञवो नव वाग्निष्टोमाः । ३ । दशरात्रः संख्याविकृतः । ४ ।
वैश्वानरस्य । ५ । एतेन ह जलो जातृकर्णं दृष्ट्वा चयाणां निगु-
स्यानां पुरोधां प्राप काश्ववेदेहयोः कौमल्यस्य च । ६ । तस्य ह
तच्छेतकेतुः श्रियमभिधाय पितरमधूहे पलित यज्ञकामान्यान्वा
उ श्रिया यज्ञसा समर्धयितुं वेत्य नो आत्मानमिति । ७ । तं
होवाच । मा मैवं पुत्र वेचो यज्ञक्रतुरेव मे विज्ञातो ऽभर्त्तमे-
वैतत्कस्त्रके ब्रह्मवन्धौ व्यजिज्ञामिपि । ८ । तदु किल तथैवास^९ यथै-
द्विनं प्रोवाच । १० । स एष पुरोधाकामस्य यज्ञः । ११ । प्र पुरोधा-
माप्नोति य एवं वेद । १२ । चतुष्टोमात्समूहान्तिककुदः शस्तम्
। १३ । अथ महात्रिककुदस्य । १४ । छन्दोमत्रिककुदस्य । १५ ।

अग्निष्टुदिन्द्रमुद्देश्यदेवन्तुत्पृष्ठो वैश्वानरस्य । १६ । पल्लहो ऽभिजिद्वि-
 यजितौ महाव्रतं वैश्वानरस्य । १७ । प्राकृतो ऽग्निष्टोमो नवमो
 ऽष्टमो वा विश्वजिद्दशमः । १८ । यद्दशविधं तद्दशरात्रेणाप्नोति
 । १९ । ॥ २८ ॥

अथ तदेकादशविधं तदेकादशरात्रेण । १ । एकादशरात्रं त्रिष्टुप्
 वैष्टुभाः पञ्चस्तद्यत्किं तदेकादशविधमधिदैवतमध्यात्मां तःसर्वमेने-
 नाप्नोति । २ । ब्रूहस्पत्या दशरात्रः । ३ । सामूहिको वर । ४ ।
 वैश्वानरस्य । ५ । वृहद्रथन्तरष्टो वा । ६ । विश्वजिदेकादशः । ७ ।
 तं पौण्डरीक इत्याचरते । ८ । अयुतं दक्षिणा । ९ । अथसहस्र-
 मेकादशमित्येके । १० । उक्तो द्वादशाहः । ११ । त एते पुरस्ता-
 दग्निष्टोमा उपरिष्ठादतिरात्रा उत्तरोत्तरिण एकोत्तरा अहीनाः
 । १२ । उत्तरोत्तरिणीमेव तच्छ्रियं विराजमन्नाद्यमाप्नोति य एवं
 वेद य एवं वेद । १३ । ॥ ३० ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे षोडशो ऽध्यायः समाप्तः ।

आम् ।

अथातो महाव्रतस्य ।१। पुरस्तादेव कतिपयाहेन हेता
 प्रेङ्खफलकमुत्पाटयति ।२। तिष्ठत एवोदुम्बरस्य ।३। पुरस्तादादि-
 त्यस्योदयनतः ।४। यदि पुरस्तान्न विद्येताथाप्युत्तरतः ।५। यदि
 दक्षिणतः ।६। पश्चाद्वा स्यात् ।७। मूले क्खेदयित्वा प्राङ्मोदङ्गा
 तिष्ठन्नुत्पास्य यद्यणुरुदुम्बरः स्यात् ।८। अपि द्वे वा वीणि वा
 फलकानि संदृष्टुः ।९। तद्वाङ्गमात्रं प्राग्भवति ।१०। अरन्निमात्रं
 तिर्यक् ।११। संतष्टम् ।१२। प्रज्ञातायम् ।१३। तच्चतुर्धान्तेषु
 वितर्दयति ।१४। अथैतस्य वै वोदुम्बरस्यान्यस्य वा विशाख्यौ क्खेद-
 यन्ति ।१५। परःपुरुषे ।१६। वंशं च ।१७। यद्युदुम्बरो न विद्येत
 थो ऽन्यो वृक्षः फलयद्विष्णुः कल्याणाभिव्याहारो वा स्यात्तस्यैतदुप-
 कल्पयेत् ।१८। ॥१॥

अथ मौञ्ज्यौ रज्जू कारयन्ति ।१। दृढे ।२। त्रिगुणे ।३।
 परोद्विद्यायामे ।४। एतावद्भूतोत्तरमभितः ।५। औदुम्बरीमासन्दी-
 मुद्गात्रे संग्रन्ति ।६। तस्यै प्रादेशमात्राः पादा भवन्ति ।७। अर-
 निमात्राणि शीर्षेष्टान्यनूच्यानि ।८। तां संदृत्य^१ मौञ्जीभिः स्यान्त्या-
 भिविषयन्ति द्विगुणाभिः प्रसलविष्टयाभिः ।^{१०} ॥२॥

अथैतां वीणां शततन्त्रीमुपकल्पयन्ति ।१। तस्याः पालाशौ
 सूना भवति ।२। औदुम्बरो दण्डः ।३। अपि वोदुम्बरी सूना

पालाशो दण्डः । ४ । तामागङ्गुहेम सर्वरौहितेन चर्मणा वाङ्मतो-
 लोत्राभिधीयन्ति । ५ । तस्यै मूले दण्डं दशधातिविध्यन्ति । ६ ।
 तद्दशदश रज्जुः प्रवयन्ति । ७ । ता अघे नाना यधन्ति । ८ । दण्ड-
 समासा वीणा शतनस्त्री भवति । ९ । वेतमशाखाः सपलाशा वादि-
 न्युपकृता भवति । १० । स्वयंनता वा श्रेयैका । ११ । घाटककर्करी-
 रवघटिकाः काण्डश्रीणाः पिच्छोरा इति पथ्य उपकल्पयन्ति । १२ ।
 उपमुखेन पिच्छोरां वादयेत् । १३ । वादनेन काण्डश्रीणाम् । १४ ।
 तां घाटरीरित्याचक्षते । १५ । या घाटरी मृदुं वादयेत्सारातिः
 स्यात् । १६ । द्विपन्नं जनयेत् । १७ । ॥ २ ॥

चतुरो दुन्दुभौनध्वर्युः सहनमानुपकल्पयति । १ । पूर्वस्यै द्वायां
 अभितो द्वारवाङ्ग घञ्चिःसदः सन्धौ सहननावामञ्जयति । २ । अपरस्यै
 द्वायां अभितो द्वारवाङ्ग अन्तःसदः सन्धौ सहननावामञ्जयति
 । ३ । यदि षट् स्युर्दक्षिणार्धे सदस एकमुत्तरार्धे^४ एकम् । ४ ।
 मुञ्जानां च कुमानां च कूर्चमध्ययंके मंस्कुरन्ति । ५ । तस्मिन्निष्ठ-
 न्मत्यागृणाति । ६ । अयेनरे दीक्षिताः प्रतिपुरुषं दृभीः कुर्वन्ते^७
 यथा प्रादेशमाञ्जेलोपरि भृशैः स्युः । ८ । अथ या मार्जालीयं
 पथ्येय्यन्यो भवन्ति ताभ्यः प्रत्येकं नवाङ्गुलमानुपकल्पयन्ति । ९ ।

॥ ४ ॥

अथैतमथरथमुपकल्पयन्ति विततवह्यम् । १ । धनुश्च चींसे-
 पून् । २ । राजानं वा राजमाचं वाजेरस्तारम् । ३ । यदि राजा
 वा राजमाचो वा न विद्येत य एतौ धियं विद्यात्स एतन्कुर्यात्
 । ४ । उत्तरेणामोत्र प्राञ्च्यो प्रङ्गे स्यूषे विमिचस्यासथाय । ५ ।

तदिलमं वत वेत्करं वा चर्मणाभिवितन्वन्ति । ६ । तत्र सपत्नेणाति-
विधेत् । ७ । जघनेनाग्नीध्रं वह्निर्वेद्यवटं खनन्ति । ८ । तमेतस्यो-
पालम्भस्य षडभस्य चर्मणा प्राचीनग्रीवेणोदीचीनघीवेण वेत्तर-
तेलोन्नाभिषीवन्ति । ९ । तं तस्यैव लाङ्गूलेन काले भूमिदुन्दुभि-
माग्नन्ति । १० । ॥ ५ ॥

अथ शूद्रार्थो स्त्रीपुर्माभौ वण्डखलती इत्युपकल्पयन्ति । १ ।
तदेतत्पुराणमुत्थं न कार्यमेतस्मिन्समुपकृते । २ । संस्थिते दशमे
ऽहनि सदोहविधानानि समूहन्ति । ३ । आग्नीध्रं पत्नीशालं च
। ४ । अथ नवैः कुशैर्वङ्गलमुपस्तृणन्ति । ५ । कतिपयान्कुशभारान्नि-
दधति प्रातर्हृषीभ्यः । ६ । ॥ ६ ॥

अथ महारात्रे महाव्रताय प्रातरनुवाकमुपाकुर्वन्ति । १ । यथा
परिसहस्रमनुब्रूयात् । २ । तस्य पञ्चविंशः स्तोमः । ३ । राजनं
ष्टम् । ४ । अग्निष्टोमो यज्ञः । ५ । अथैते परिवृषणीया भवन्ति
चिह्नत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंश इति । ६ । ऐन्द्राग्नौ वैकादशिनानां
वैकः सवनीयः । ७ । ऐन्द्रस्य षडभः प्राजापत्यस्याज उपालम्भौ । ८ ।
निरुक्त ऐन्द्रः । ९ । उपाग्न्यु प्राजापत्यः । १० । ते यत्र वपासु
ऊतापु संप्रमर्पन्ति तदेतत्प्रेङ्गमिश्रं वह्निर्वेदि प्रचान्धान्तरेण चालालो-
त्करौ तीर्थं तेन प्रपद्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्य पर्याहृत्य पूर्वया-
द्वारा सदः प्रपद्यापेणोत्तरेण होतुर्धिष्ण्यं प्राहुपनिदधति । ११ ।
एवमेव यस्त्रयस्य वह्निर्वेदि भवति यथा मंचरः सप्रमर्पणे भवति
तथाहृत्योत्तरत उपनिदधति । १२ । तस्य वैष्टुभं प्रातःसवनं स्या-
दिति पैश्वं शूक्लभृद्गारौयम् । १३ । ॥ ७ ॥

विशोविशो वो अतिथिमित्याज्यम् । १ । तस्य द्वादशार्धसंश
 शस्त्राग्नि नरो दीधितिभिररणोरित्येतत्पञ्चविशत्युचमुपमङ्गमति । २ ।
 तद्विष्टगस्त्रम् । ३ । वैष्टुभ प्रउग । ४ । कुविदङ्ग ऋममा ये वधाम
 इति वायव्य वैष्ट्रवायव च । ५ । मैत्रावरुण च यथा विपुत्रति
 । ६ । क उ अत्रत्कतमो यज्ञियानामित्याग्निम् । ७ । कथा
 मधामवृधत्कस्य होतुगित्यैन्द्रम् । ८ । को वत्ताता वभव को
 वरूतेति वैश्वदेवम् । ९ । उत स्या न भरस्वती जुषाणेति भार-
 खतम् । १० । स त्वचकृत्त । ११ । तस्य पच्छ मत्तम् । १२ । ऐका-
 दिक वा प्रातः सवनम् । १३ । कृत् प्रातः सवनम् । १४ । ॥ ८ ॥

अथातो माध्यन्दिन सवनम् । १ । आ ता रथं यथोतय
 इति महत्त्वतीयस्य प्रतिपत् । २ । इद वभो सुतमन्ध इत्यनुषर
 । ३ । एष एउ नित्य एकाहान्तन । ४ । अमामु मे जरित मामि-
 वेग इति वासुक पूर्व मत्ता मर्हा इन्द्रो मृयदा चर्षणिमा इत्ये-
 तन्मिहैष्टुभे निविद दधाति । ५ । उभे एके पच्छ मत्तम् । ६ ।
 इति आ उ महत्त्वतीयम् । ७ । ॥ ८ ॥

अथातो मिष्केवन्द्यम् । १ । मन्विते प्रातः सवने प्रेक्षावटो
 खानयेदिति मा स्थिति । २ । मन्वे महत्त्वतीय इति वैष्ट्रम् । ३ ।
 लघनेन स्व धिष्यथ पद च चतुरङ्गम् च प्रमाय ^४ मत्पयाददौ-
 चीनाय फनक निधार्याभयनयतुष्टुले उपधाय ^५ यद्विदतुष्टुनाभ्यां
 लेखे लेखयित्वा प्रेक्षावटो खानयेद्विषणं पूर्वमथात्तरम् । ६ । प्राधो
 योदसौ योत्किरा उत्किरन्ति । ७ । तदिगणाववधापोदीचीनाय
 वयमभ्यादधाति । ८ । मीष्ट्या होता मिमोते । ९ । यदि इन्द्र

स्यादूर्ध्ववाज्जर्मिमीते ।¹¹ । दृढपर्यृष्टे पर्यृषति यथा न व्यथेयाताम् ।¹² । अथैतमेह्वफलकं रज्जुभिश्चतुर्धान्तेषु परिव्ययति यथा न संभ्रम्येत ।¹³ । उत्तरेण दक्षिणां प्रेह्वम्यूणां दक्षिणां रज्जुं बध्नन्ति ।¹⁴ । दक्षिणेनोत्तरां प्रेह्वम्यूणामुत्तरां रज्जुं बध्नन्ति ।¹⁵ । तत्संवाध प्रास्यति यथा प्रादेशमात्रेणोपरि भूमेः स्यात् ।¹⁶ । तदधस्तात्कुशैः प्राचीनागैश्चोदीचीनागैश्चाभ्युपोहति ।¹⁷ । तदभिनिवील्लं पर्यृषति यथा न व्यथेत ।¹⁸ । तत्संवाधोत्तरस्थां प्रेह्वम्यूणायामपाश्रयति ।¹⁹ । तच्छस्ते मरुत्वतीये यथास्थानं स्थापयेत् ।²⁰ । ॥ १० ॥

अथाध्वर्युर्माहेन्द्रं गृहं गृहीत्वैति । १ । अग्रेण हेतुधिप्यं प्राडुपविशति । २ । तं हेताहाध्वर्यं उप नु रमेति । ३ । स उत्तरेणोत्तरां प्रेह्वम्यूणामुत्तरेणाध्वर्यं प्राडुपनिष्क्रम्य पूर्वया द्वाराग्नीध्रं प्रपद्योत्तरेणाग्नीध्रीयं धिप्यं पर्येत्य पश्चात्प्राडुपविश दक्षिणं जान्वाच्य सुवेणाज्यम्याख्या उपहत्य जुहोति । ४ । ॥ ११ ॥

आयुष्मद्गायत्र विश्वायू रथन्तरं सर्वायुर्हृत्सामायुर्वामदेव्यमत्यायुर्धञ्जायज्ञीयं तेषामहमायुपायुशान्भ्रयाममस्यै प्राणः संचरति प्रजायै हृदयाय कं सर्वा विनुद्य महद्यो मय्यस्तु शरदः शतं स्वाहेति प्रथमाम् । १ । दिवे स्वाहान्तरिचाय स्वाहा पृथियै स्वाहेति तिस्रः । २ । गवे स्वाहा वाचे स्वाहा वाचस्पतये स्वाहेत्यपरासिस्रः । ३ ।

यदिदमिति हेतिचं दैव्यं सह उचरत् ।

तदयं यजामहे यदम्भमिति द्रवत् ॥

वाघो राजन्यजामहे वाचस्यते मधुस्र मे ।

यो अस्मां अभिदामति ॥

स्वाहेत्यष्टमीं ऊत्वा ^४ यथायतनं सुत्रं निधाय ^६ यथाप्रपन्नमुप-
निष्क्रम्यायेण सद उत्तरेण सुतिं प्राङ् तिष्ठन्परिमादाञ्जपाञ्जपति
। ४ । वागायुर्विश्वायुर्विश्वमायुरेद्येवा ह्यौन्द्रोपेहि विव्यथ विदा मघ-
वन्विदा इति । ५ । अथाथैव तिष्ठन्प्रभ्रिं यथाङ्गमुपतिष्ठते । ६ । ॥ १२ ॥

नमस्ते गायत्राय यत्ते शिरो यत्ते पुर इति पूर्वार्धम् । १ ।
नमस्ते रथन्तराय यत्ते दक्षिणे वाङ्मर्यस्ते दक्षिणः पच इति
दक्षिणं पचम् । २ । नमस्ते वृहते यत्त उत्तरो वाङ्मर्यस्त उत्तरः
पच इत्युत्तरं पचम् । ३ । नमस्ते वामदेव्याय यत्ते मध्ये यत्त
आत्मेति मध्यम् । ४ । नमस्ते यज्ञायज्ञीयाय यत्ते पुच्छं या प्रति-
ष्ठेति पुच्छम् । ५ । ममिद्वृष्टैर्वैतान्भागानुपतिष्ठेत यद्युत्तरवेदौ भवति
। ६ । अथाथैव तिष्ठन्नादित्यमुपतिष्ठते । ७ । आकाशं शान्नाथै
कुर्युरिति द्वैक आङ्गः । ८ । देशेन त्वेषोपतिष्ठते । ९ । सुभ्रुर्गामामि
श्रेष्ठो राग्निर्देवानां संमद्यथा तस्या मद्भ्रु जित्वमि तथा मा जित्व
तथा मा जनय तथा मा पाहि ब्रह्मवर्षमश्नाद्यं मयि निधिं धा
नमस्ते अन्त मा मा हिंसीरिति । १० । अथ दक्षिणावृत्तविमति
। ११ । पद्यात्प्रेक्ष्यं प्राहुपविश्य तदश्वारभ्यागनुसृजन्वाग्यत आस्त
आधिमर्षणाम् । १२ । ॥ १३ ॥

स पुरस्तादेव ष्वन्द्रोमेभ्यः शीर्षंशान्मृषाद्विगादयेत । १ । स
पुरस्तादेवाध्वर्युणा संवादयेत । २ । दादग्रहन्मूर्णोर्गंभे प्रत्या-
श्लेषीतादिदत्तमात्मानं च पदानुपज्ञाय संश्रियाभ्यविद्वत्तं त्वं प्रत्या-

गृणीतादिति । ३ । अथ प्रस्रोतारमाह सप्तसु स्तोत्रियासु परि-
 शिष्टासु नः प्रवृत्तात्तावद्धीदं जयमिति । ४ । अथाध्वर्युः स्तोत्र-
 मुपाकरोति । ५ । यत्रैवोद्गातामन्दौमधिरोहत्यथ प्रस्रोताप्रतिहर्तारौ
 हस्यावधिसर्पतः । ६ । उपगातारश्च । ७ । उद्गातैव प्रथमो वीणां
 प्रवादयति । ८ । तं पत्न्यो ऽनु प्रवादयन्ति । ९ । आग्नन्ति दुन्दुभीन्
 । १० । आहन्ति भूमिदुन्दुभिम् । ११ । कुर्वन्ति घोषं घोषहतः
 । १२ । अथ पूर्णकुम्भा अपो विभ्रत्यो मार्जालीयं परियन्ति । १३ ।
 है महार् इदं मध्विदं मध्वित्येतां वाचं वदन्ति । १४ । अप्रदक्षिणं
 चिः । १५ । प्रमलवि त्वष्णीं तत ऊर्ध्वम् । १६ । ॥ १४ ॥

अथैतमश्वरथं युञ्जन्ति । १ । अग्रेण दक्षिणं वेद्यंमम् । २ । तं
 मंनद्ध आतिष्ठति राजा वा राजमात्रो वा धनुश्च त्रींशेषूनादाय
 । ३ । सो ऽभितो वेदिं चिः प्रमलवि परिवर्तमान एतमाखणं
 विध्यति । ४ । तं न सपत्रेणातिविधेत् । ५ । एवं द्वितीयमेवं तृती-
 यम् । ६ । तं प्राञ्चमुदञ्चं अयन्ति । ७ । तं तत्रैव विमुञ्चन्ति । ८ ।
 अथ प्रस्रोता सप्तसु स्तोत्रियासु परिशिष्टास्वाहा वेलेति । ९ । अथ
 होता दक्षिणेन प्रादेशेन प्रेङ्खफलकं च भूमिं च संमृशञ्जपति सं
 महान्महत्या दधादिति । १० । अथोपरि प्रेङ्खफलके प्रादेशं निधाय
 जपति सं देवो देव्या दधादिति । ११ । अथोपरि प्रेङ्खफलकात्प्रा-
 देशमात्रे प्रादेशं धारयञ्जपति सं ब्रह्म ब्राह्मणा दधादिति । १२ ।
 अथोपनिधाय प्रेङ्खफलकं चिरभ्यन्य चिरभ्यवानिति । १३ । ॥ १५ ॥

अथैगदुरमा संस्पृश दक्षिणं भागमात्मनो ऽतिहरञ्जपत्यर्को ऽसि
 वसवस्वा गायत्रेण च्छन्दमारोहन्तु तानहमन्वारोहामि राज्यायेति

।१। अथोत्तरं भागमात्मनो ऽतिहरञ्जपति इन्द्रास्वा त्रैष्टुभेन
 च्छन्दमारोहन्तु तानहमन्वारोहामि स्वारोज्यायेति । २। अथ दक्षिणं
 भागमात्मनो ऽतिहरञ्जपत्यादित्यास्वा जागतेन च्छन्दमारोहन्तु
 तानहमन्वारोहामि मासाज्यायेति । ३। अथोत्तरं भागमात्मनो
 ऽतिहरञ्जपति विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन च्छन्दमारोहन्तु तानह-
 मन्वारोहामि कामप्रायेति । ४। अथ समधिष्ठथ प्राञ्चौ पादा
 उपावह्य भूमौ प्रतिष्ठापयति । ५। अथ चिरभ्यन्व चिरभ्यवानिति
 । ६। अथोपरि प्रेङ्खफलके दक्षिणोत्तरिणमुपस्यं कृत्वा दक्षिणेन
 प्रादेशेन पश्चात्प्रेङ्खफलकमुपसृशति प्रजापतिष्टारोऽहत् वायुः प्रेङ्ख-
 यत्विति । ७। अथ चिरभ्यन्व चिरभ्यवानिति । ८। अथ प्राञ्चौ पाणी
 परिगृह्य जपति । ९। ॥ १६ ॥

सं वाक् प्राणेन समहं प्राणेन सं चक्षुर्मनसा समहं मनसा सं
 प्रजापतिः पशुभिः समहं पशुभिः सुपर्णे ऽसि गस्तमान्प्रेमां वाचं
 वदिय्यामि वज्र करिय्यन्तीं वज्र करिय्यन्वहोर्भूयः स्वर्गमिय्यन्तीं
 स्वर्गमिय्यन्निति । १। अथ चिरभ्यन्व चिरभ्यवानिति । २। स विष्ट-
 वाङ् मत्सरं विनिनीषमाण आस्त आ स्रोत्रस्य प्रवदनात् । ३।
 यत्रैव हेता प्रेङ्खमधिरोहति तत्सर्वं सगृहपतिका ह्यमीरधिसर्पन्ति
 । ४। उत्तमायां स्रोत्रियायां परिशिष्टायामवदन्ति दुन्दुभीन्
 । ५। अवदन्ति भूमिदुन्दुभिम् । ६। उपरमन्ति घोषं घोषकतः
 । ७। अथ पूर्णकुम्भा अपो विभ्रत्यो मार्जालीयं परियन्ति । ८।
 मार्जालीये ताः कलशानवनिनीयोपनिधाय यथैतमुत्सृज्यन्ते । ९।
 एषेति प्राह । १०। प्रोक्ते हेता वाचं यच्छत्यानुवपट्कारान्

। ११ । उप प्रतिहारमाहावे ऽनुरमति । १२ । प्रतिद्वत आह्वयते
 । १३ । अर्धर्यो शोभावे ३ इत्युच्चैराह्वय यथास्य वाक् सर्वा अन्या
 वाचो ऽतिवदेत् । १४ । उच्चैराह्वय त्रिरुपांशु द्विकृत्योपांशु तृष्णीं-
 शंसं । तस्यातस्तस्यातः । १५ । ॥ १७ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे सप्तदशो ऽध्यायः समाप्तः ।

श्रीम् ।

उच्चैराह्वय चिरुपांशु द्विकृत्य । १ । ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुर
 स्तादियं पित्रे राश्ट्रीयये विश्वे देवा मम गृण्वन्तु यज्ञिया इत्ये-
 तास्मिन् ऋचस्त्रयीशंसता उपांशुप्रणुवन्पच्छः । २ । अथात्मने
 वाचमुत्सृजति । ३ । तदिदाम भुवनेषु ज्येष्ठमिति स्तोत्रियस्तृचः । ४ ।
 तदेतन्नवर्षम् । ५ । वने न वा यो न्यधायि वाकन्नित्यष्टौ । ६ । शाकना
 शाको अरुणः सुपर्ण इति ऋचम् । ७ । यो अदधाज्ज्योतिषि ज्योति-
 रन्तर्महत्तन्नाम गुह्यं पुरुस्युगिदं त एकं पर ऊ त एकमिति तिस्र
 एकपातिन्यः । ८ । तास्तयोविशतिः । ९ । त्रिःशस्तया प्रथमया सह
 पञ्चविंशतिः । १० । स एष आत्मा पञ्चविंशः । ११ । तं नदेनो-
 पसृष्टं शंसति । १२ । नदं व ओदतीनामिति । १३ । त्रैष्टुभानि
 पूर्वाणि पदानि नदस्योत्तराणि । १४ । प्रथमेन त्रैष्टुभेन पदेन
 प्रथमं नदस्य पदमुपसंधायावस्यति । १५ । द्वितीयेन त्रैष्टुभेन द्वितीयं
 संधाय प्रणोति । १६ । तृतीयेन त्रैष्टुभेन तृतीयं संधायावस्यति
 । १७ । चतुर्थेन त्रैष्टुभेन चतुर्थं संधाय प्रणोति । १८ । एवं विद्वतां
 प्रथमां त्रिः शंसति । १९ । पराचौरुत्तराः । २० । एवं विद्वता
 एव या तृतीया सुक्तस्य तथा उत्तरमर्धर्चमुत्सृजति नदस्य चोत्त-
 रम् । २१ । तौ पुरस्ताद्विपदानां शंसति । २२ । आत्मानं शस्ताथ
 सुददोहमं शंसति । ता अथ सुददोहस इति तामर्धर्चमः । २३ ॥ १ ॥

अथैतानि शीर्षणानि त्वचानि शंसति । १ । इन्द्रमिद्गायिन
 इन्द्रेण मं हीन्द्रो दधीच उत्तिष्ठन्नोजमा महेहोदेभि श्रुतामघमुदु
 त्यं जातवेदसमित्येतेषां त्वचानां येषु सामगाः सुवीरंस्तानि शंसेत्
 । २ । उदु त्यं जातवेदसमित्येतस्मिन्नु हैके नवर्चे सुवते । ३ । ते
 यदि तथा कुर्युरे^४तदेव शंसेत् । ४ । उदु त्यं जातवेदसमित्येतस्यो
 हैके प्रथमे त्वचे सुवते । ५ । ते यदि तथा कुर्युरि^७तरेषां ये
 कामदेत ते उपाहरेत् । ६ । तान्यर्धर्चशः शस्त्राय सुददोहमम्
 । ७ । ॥ २ ॥

१ अथैतं यैवं त्वचं शंसति । १ ।

- यस्येदमोज आरुजस्तुजो युजो बलं सहः ।

- इन्द्रस्य रन्धं वृहत् ॥

- अनाष्टयं विपन्यया नाष्टय आदर्धया ।

- धृषाणं धृषितं शवः ॥

- स नो ददातु तं रयिं पुरु पिशङ्गसंदृशम् ।

- इन्द्रस्यतिस्तवस्तमो जनेषु ॥

इति । १ । तमर्धर्चशः शस्त्राय सुददोहमम् । ३ । ॥ ३ ॥

उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानित्यशा । १ । तां पच्छः शस्त्राय
 सुददोहमम् । २ । अय रथन्तरस्य स्तोत्रियं पुनरादायं ककुप्कारमथ
 सुददोहमम् । ३ । अय रथन्तरस्यानुरूप पुनरादायं ककुप्कारमथ
 सुददोहमम् । ४ । अय धार्यां पच्छः शस्त्राय सुददोहमम् । ५ ।
 अय रायन्तरं प्रगायमर्धर्चशः शस्त्राय सुददोहमम् । ६ । य एक
 इन्द्रस्यर्षणांमिति सुक्त तत्पच्छस्य द्वितीयामुद्धृत्य विद्यो

ह्यन्यो अरिरा जगामेति चैतस्य द्वितीया तामिह द्वितीयां करोति
सूक्तं शस्त्राय सुददोहमम् । ७ । तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुय-
मिति प्रहस्तकस्तृचः । ८ । तं पच्छः शस्त्राय सुददोहमम् । ९ । ॥ ४ ॥

स सूर्ये जनयञ्ज्योतिरिन्द्रो ज्या धिया तरणिरङ्गरस्वान् ।

षड्तेन शुभ्री दधमानो अकैरभि स्पृध उखो वेदिं ततर्द ॥

इत्यत्रा । १ । तां पच्छः शस्त्राय सुददोहमम् । २ । अथ वृहत्तः
स्तोत्रियं पुनरादायं ककुप्कारमथ सुददोहमम् । ३ । अथ वृहत्तो
ऽनु रूपं पुनरादायं ककुप्कारमथ सुददोहमम् । ४ । नाव धाय्या
भवति । ५ । अथ बार्हतं प्रगाथमर्धर्चशः शस्त्राय सुददोहमम्
। ६ । विश्वो ह्यन्यो अरिरा जगामेति सूक्तं तत्पच्छस्तस्य द्वितीया-
मुद्धृत्य य एक इदुव्यश्चर्षणीनामिति चैतस्य द्वितीया तामिह
द्वितीयां करोति । ७ । सूक्तं शस्त्राय सुददोहमम् । ८ । विश्वाः
वृतना अभिभृतरं नरमिति प्रहस्तकस्तृचः । ९ । तस्य पच्छः प्रथमां
शंसत्यर्धर्चश उत्तरे । १० । प्रहस्तकं शस्त्राय सुददोहमम् । ११ । ॥ ५ ॥

अथैतानि चतुरत्तराणि वृचानि शंसति । १ । इन्द्राय मद्ने
सुतमिन्द्रं वचाथ हन्तवे गार्यान्ति त्वा गायत्रिणो न त्वा वृहन्तो
अद्रथ इति चत्वारि वृचानि । २ । तान्यर्धर्चशः । ३ । इत्या हि
षोम इन्द्र इति पाङ्क्तं वृचं तत्पङ्क्तियंमम् । ४ । सं ष न्ने जम्मु-
गिर इन्द्र पूर्वोरादङ्गिराः प्रथमं दधिरे वय इति चैष्टुभजागते
वृचे । ५ । ते पच्छः शस्त्राय सुददोहमम् । ६ । ॥ ६ ॥

अथैता अश्रौतौः शंसति । १ । मर्षा इन्द्रो य ओजसेद्वेतथा
गायत्रीमश्रौतिं प्रतिपद्यते । २ । तानि पञ्चदश वृचानि । ३ । इन्द्र

इत्सोमपा एक इत्यष्टौ । ४ । एवेदेप तुविकूर्मिरिति त्रीणि । ५ ।
 आ घा ये अग्निमिन्धत इति चतुर्दश । ६ । तानि चत्वारिंशत्तृचानि
 । ७ । तत्पूर्वं कपलम् । ८ । अथोत्तरम् । ९ । प्र कतान्यृजीषिण इति
 दश ढचानि । १० । अपादु शिप्रन्धस इति पञ्च । ११ । आ त्वा
 विगन्त्विन्दव इति चत्वारि । १२ । यदद्य कच्च वत्रहन्निति पञ्च । १३ ।
 पत्नीवन्तः सुता इम इति चत्वारि । १४ । इदं छन्वोजसोत्तिष्ठन्नो-
 जभा सहाभि प्र गोपतिमिति त्रीणि ढचानि । १५ । तेषां यत्पुर-
 स्नात्कतं स्यात्तदुद्धरेत् । १६ । यद्यु वै न कुर्युस्तेव हरेत् । १७ ।
 य आनयत्परावत इति दश ढचानि । १८ । तानि चत्वारिंश-
 त्तृचानि । १९ । तदुत्तरं कपलम् । २० । अथ सूददोहाः । २१ । ॥ ७ ॥

या इन्द्र भुज आभर इत्येतया वार्हतीमशीतिं प्रतिपद्यते । १ ।
 ता नव प्रत्यक्षदृश्यः । २ । विश्वे त इन्द्र वीर्यमिति तिस्रः । ३ ।
 तं घेमित्या नमस्विन इति द्वे । ४ । न सीमदेव आपदिति षट्
 । ५ । ता विंशतिः प्रत्यक्षदृश्यः । ६ । अथ प्रगाथाः । ७ । यः
 सत्राहा विचर्षणिरिति चत्वारः । ८ । मो धु त्वा वाघतश्चनेति
 चत्वार उद्धृत्य द्विपदाम् । ९ । उदिन्वस्य रिच्यत इति पञ्च । १० ।
 अभी पतस्तदा भर मा चिदन्यद्वि शंसते मा उ त्वा पुह्वसो
 तत्त्वा यामि सुवीर्य युस्त्वा हि वत्रहन्तमेति द्वौद्वौ । ११ । यद्विन्द्र
 प्रागपागुदगिति सप्त । १२ । आ वृषस्व पुह्वसो इति द्वौ । १३ ।
 अविप्रो वा यदविधदिति पञ्च । १४ । यः शक्रो मृगो अश्व्य इति
 षट् । १५ । तेषां त्रीनादत्ते । १६ । ते चत्वारिंशत्प्रगाथाः । १७ । ॥ ८ ॥
 अथ प्रत्यक्षदृश्यतोः शंसति । १ । महे चन त्वामद्रिव इति

पञ्चविंशतिः । २ । तामां विंशतिं शस्त्राय सददोहमम् । ३ । नि
गद्यतेति निविद्धानीया । ४ । तां पच्छः शस्त्राह्वय निविदं दधाति
। ५ । तां पच्छो व्यव्याहं शस्त्रा ममसृक्ताम् । ६ । उत्तमेन पदेन
प्रणुत्य स जातेभिरिति निविदा शंसति । ७ । तां पच्छः शस्त्राय
सददोहमम् । ८ । ॥ ८ ॥

अथ प्रत्यचष्टवतीः शंसति । १ । याः पञ्चविंशतेः परिशिष्टा-
स्ताभिः प्रतिपद्यते । २ । वयं घ त्वा सुतावन्त इति पञ्चदश । ३ ।
ता विंशतिः प्रत्यचष्टवत्यः । ४ । अथ प्रगायाः । ५ । ये पणां वयः
परिशिष्टास्तैः प्रतिपद्यते । ६ । धो राजा चर्षणीनामिति वयः
। ७ । तं वो दम्नाष्टतीपष्टमित्येकः । ८ । आ नो विद्यासु ह्य
इति वयः । ९ । त्वामिदा ह्यो नर इति चत्वारः । १० । अथ
वालखिल्यानां सृक्तानि यट् । ११ । तेषां दौ प्रगाया उक्नुजती-
न्द्रनिहवं च वैश्वदेवं चा नो विद्ये सजोयस इति । १२ । ते चत्वा-
रिंशत्प्रगायाः । १३ । ॥ १० ॥

अथ प्रत्यचष्टवतीः शंसति । १ । मख्यपायि ते महो ऽम्नाश्रमा
इदन्धषो धलं धेहि तनूपु नो युजानो हरिता रथे तवेदिन्द्राह-
माश्रमामासु पकमैरथ इयं या नीच्यकिंषी प्र ते रथं मिथूकत-
मन्तर्यच्छ जिघांसतस्त्वं विश्वस्य जगत इति दशैकपातिन्यः । २ ।
अयं ते अमु ह्यंत आ मष्टैरिन्द्र हरिभिरिति सुक्ते । ३ । ते
अर्धचंसः शस्त्राय सददोहमम् । ४ । ॥ ११ ॥

इन्द्रः सुतेषु सोमेध्विद्येतयौष्णिशीमशीनिं प्रतिपद्यते । १ । तान्ये-
कादश दृष्टानि । २ । य इन्द्र सोमपातम इत्येकादश तेषामेक-

सुत्सृजतीन्द्रं यत्राय हन्तव इति । ३ । तन्वभि प्र गायतेति च
 । ४ । मखाय आ शिपामहीति नव । ५ । य एक इद्विदपत
 षाह्यद्रिभिः सुतमिति द्वे त्वचे । ६ । तानि षट्त्रिंशत्
 । ७ । ॥ १२ ॥

अथ चतुःशतं गायत्रीः शंसति । १ । नकिरिन्द्र तदुत्तर
 षट् । २ । विवशिद्धा दुहितरमिति चतुर्दश । ३ । आ त्व न
 खवह्नित्येकविंशतिः । ४ । आ व इन्द्रं किंविं यथा यदिन्द्राहं
 त्वमिति पञ्चदशर्षे । ५ । प्र सघाजं चर्षणीनामुत्वा मन्दन्तु स्तं
 इति द्वादशर्षे । ६ । आ प्र इव परावत इति नव । ७ । इति च
 शतं गायत्रीः । ८ । वयसु त्वामपूर्वोत्पद्यौ काकुभाः प्रगाथाः ।
 इन्द्राय साम गायतेति सर्वम् । १० । तदर्धचंशः शस्त्राय स्रदद
 हसम् । ११ । ॥ १३ ॥

अथैतं वशमर्धचंशः शंसति । १ । त्वावतः पुरुवयो इति । २
 तस्य सप्तदशी जगती तां पच्छः । ३ । अथैकविंशौ द्वाविंशौ चतु
 विंशौ च पङ्कयक्षाः पङ्कयसम् । ४ । शतं दासे वस्वूय इति पञ्च
 पदा तस्यै चीणि पदानि समस्त्यावस्त्रेहाभ्यां प्रणुयात् । ५ । वयो-
 दशी च त्रिंशत्तमी च द्विपदे ते पच्छः शस्त्राय स्रददोहसम् । ६ ।
 अथैतौ विहतावर्धर्चावय स्रददोहसम् । ७ । सा तत एवोत्सृजते
 । ८ । इव चतुर्विंशतिष्ठतः शक्ता भवति । ९ । ॥ १४ ॥

अथैता द्विपदाः शंसति । १ । इमा तु कं भुवना मीपधामेति
 पञ्च । २ । आ याहि वगमा महेति चतस्रः । ३ । एय ब्रह्मा य
 चनिय इति तिस्रः । ४ ।

प्र व इन्द्राय वृषहन्तमाय विप्रा गाथं गायत यञ्जुजोषति ।
 अर्चन्त्यर्कं मरुतः स्वर्का आ स्तोमति श्रुतो युवा स इन्द्रः ।
 उपप्रचे मधुमति चियन्तः पुष्येभ रयिं धीमहे त इन्द्र ।
 विश्वतोदावन्विश्वतो न आ भर यं त्वा श्विष्ठमीमहे ।
 स सुप्रणीती नृतमः स्वरालसि मंहिष्ठो वाजसातये ।
 त्वं हि राधस्यत एक ईशिषे सनादमृक ओजसा ।

इति षट् । ५ । आ धूर्वस्मै वज्रमेको ऽथा वाजं देवहितं सनेमेति । ६ । ता एकविंशतिर्द्विपदास्ताः पञ्चः । ७ ॥ १५ ॥

अथैतदैन्द्राग्रं सूक्तं गायत्रीशंसं शंसतीन्द्राग्नी युवं सु न इति । १ । तस्य द्वितीया सप्तपदा तस्या अनुष्टुभं पूर्वां करोति शंसं गायत्रीमुत्तराम् । २ । त्रिष्टुबुत्तमा तां पञ्चः । ३ ॥ १६ ॥

अथैतदावपनं शंसति । १ । तुभ्येदमिन्द्र परि विच्यते मध्वित्येका । २ । विश्वजिते धनजिते स्वर्जित इति षट् । ३ । ताः पञ्चः । ४ । स्वादोरित्या विषुवत इति पाङ्क्तं त्वचं तत्पङ्क्तिशंसम् । ५ । प्र वो महे महिष्ठे भरध्वमिति वैराजं त्वचं तदर्धर्चशः । ६ । प्रत्यस्मै पिपीपत इत्यानुष्टुभ त्वचं तदर्धर्चशः । ७ ॥ १७ ॥

अथैतमानुष्टुभं समाधायं शंसति । १ । एहि स्तोमो अभि स्वरेति नव । २ । इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्वित्यष्टौ । ३ । असावि सोम इन्द्र त इति षट् । आ नस्ते गन्तु मत्सर इति षतस्रः । ४ । मत्सि नो वस्यदृष्टय इति पञ्च । ५ । यस्ते साधिष्ठो ऽवस इति सप्त । ६ । उरोष्ट इन्द्र राधस इति द्वे । ७ । यदिन्द्र षिष मेहनेति षतस्रः । ८ । धो रयिवो रयितम इति षट् । ९ । एन्द्र याहि हरिभिरिति

पञ्चदश । १० । स प्रत्रया कविवृध इति वचम् ११ । यज्जायथा
 अपूर्येति द्वे । १२ । आ ता गिरो रथीरिवेति सर्वम् । १३ । गाम्
 इत्या महां असीति सर्वम् । १४ । तदर्धर्चमः । १५ । ॥ १८ ॥

अथैतं त्रिष्टुप्कृतं शंसति । १ । हैरण्यसूपीयं च । २ । यात-
 जतीयं च । ३ । सजनीयं च । ४ । अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोम-
 मिति च । ५ । आ याह्यर्वाङ्गुप वन्धुरेष्ठा युभस्य ते वृषभस्य
 खराज इति सूक्ते । ६ । नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिस्त्वैरिति वचम्
 । ७ । आ सत्यो यातु मघवां चजीषीति सर्वम् । ८ । योनिष्ट
 इन्द्र सदने अकार्युदु ब्रह्माणीति सूक्ते । ९ । तत्र पुरस्तादुदुब्रह्मी-
 यस्य पदानुपङ्गाङ्कंसति यो व्यतीरफाणयदित्येतस्मिंस्तृचे प्रथमाया
 अर्धर्चमुक्त्वोपरमति । १० । ॥ १९ ॥

अथ प्रथमायै द्वितीयेन पदेन द्वितीयायै प्रथमं पदमुपसंधाय
 प्रणौति । १ । अथ प्रथमाया उत्तमेन पदेन द्वितीयायै द्वितीयं
 पदमुपसंधायावस्यति । २ । अथ द्वितीयायै द्वितीयेन पदेनोत्त-
 मायै प्रथमं पदमुपसंधाय प्रणौति । ३ । अथ द्वितीयाया उत्तमेन
 पदेनोत्तमायै द्वितीयं पदमुपसंधायावस्यति । ४ । अथार्धर्चमः
 परिशिष्टस्तेन प्रणौति । ५ । अथो उदुब्रह्मीयस्योत्तमां परिशिष्याङ्क-
 यते । ६ । त्रिःशस्तया परिदधाति । ७ । परिधायोक्त्ववीर्यं जपत्यैका-
 द्दिकं पूर्वं माहाप्रतिकमुत्तरं मद्दमि यशो ऽसि भर्गे ऽसि भोगो
 ऽसि भुञ्जदमि मम भोगाय भवेति । ८ । ॥ २० ॥

तदेतस्मिन्क्षेत्रायां सददोहसि यावच्छस्त्रमुपमर्जन्त्यां संख्याय-
 मानायामृते त्वर्ष्णींशं वृहतीषद्वसं संपद्यते । १ । त्रिरेवाङ्कयते

१९। स्तोत्रिये निविदे परिधानीयार्यै । २। समानी याज्या । ४।
 अमनुवषट्कृत एव प्रेङ्खं श्रथन्ति । ५। मयहमेवायन्तं प्राडुपावरो-
 हति । ६। प्रत्यक् प्रेङ्खफल्कमपोहति । ७। परामृशन्त्यहं जपति
 यमिमं प्रजयं प्राजैषं तमन्वमानीति । ८। अध्वर्य उपहवमिष्ट्या
 भक्षयत्योजसे त्वेति । ९। वैश्वकर्मणो ऽतिघाह्यः । १०। तस्य भक्ष
 उप मा यन्तु मञ्जयः मनौला उप मा जतुरूप मा मनौषा मि-
 यामहं तत्त्वं पश्यमानो मयि रमो देवानामोजसे त्वेति । ११। अथ
 चमसान्भक्षयन्ति देवो ऽषि नराशंस इति । १२। कूर्मं माध्यन्दिनं
 सवनम् । १३। ॥ २१ ॥

अथातस्तृतीयसवनम् । १। तस्यवितुष्टंणीमष्टे ऽद्या नो देव सवित-
 रिति त्वचौ प्रतिपदनुचरौ वैश्वदेवस्य । २। एष एव नित्य एका-
 हातानः । ३। तद्देवस्य सवितुर्वार्यं मध्दिति साविवम् । ४। ते हि
 घावापृथिवी विश्वशंभुवेति घावापृथिवीयम् । ५। किमु श्रेष्ठः किं
 यविष्टो न आजगन्नित्यार्भवम् । ६। अस्य वामस्य पलितस्य हेतु-
 रिति सलिलं वैश्वदेवं तस्याः समुद्रा अधि वि चरन्ति समानमेत-
 दुदकमित्येते अर्धचंशः शंसति पच्छ इतराः । ७। तच्छस्त्वाने-
 भद्रीये निविदं दधाति । ८। पञ्चजनीया परिधानीया । ९। इति
 न्वा उ वैश्वदेवम् । १०। ॥ २२ ॥

अथात आग्निमारुतम् । १। वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इति
 वैश्वानरीयम् । २। प्रयज्यवो मरुतो आजदृष्टय इति मारुतम्
 । ३। ते यदि यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कुर्युर्लौक्योक्तौ स्तोत्रिया-
 नुरूपौ । ४। तयोर्दिष्टं शल्लम् । ५। यद्यु वा इलादमग्ने तत्र श्रवो

वय इति स्तोत्रियसृचो ऽत एवोत्तरः सूक्तानुरूपः । ६ । यद्यु सर्व-
 म्मिन् पलर्चे सुवीरन्नाग्निं न स्वष्टकिभिरित्येतस्य पलनुरूपं कुर्वीत
 । ७ । अर्धर्चशः शस्त्रम् । १० । यद्यु वा अतिच्छन्दःसु कुर्युरग्निं
 हेतारं मन्ये दाखन्तमिति स्तोत्रियसृचो ऽत एवोत्तरः सूक्तानुरूपः
 । १२ । या सप्तमी सूक्तस्य तां तृतीयां करोति सो ऽनुरूपः । १३ ।
 अयं जायत मनुषो धरीमणीति वा स्तोत्रियसृचो ऽत एवोत्तरः
 सूक्तानुरूपः । १४ । विचतुरं शस्त्रम् । १५ । नात्र यज्ञायज्ञीयस्य
 योनिमनुशंसेत् । १६ । वलित्या तद्वपुषे धायि दर्शतमिति जातवेद-
 सीयम् । १७ । इत्याग्निमासुतसूक्तानि । १८ । इत्येतस्याः सूक्तानि
 । १९ । तदग्निष्टोमः संतिष्ठते । २० । वसन्त्येतां रात्रीम् । २१ ॥ २३ ॥

अथ प्रातरुदयनीयमतिरात्रमुपयन्ति । १ । य एवामौ प्रायणीयः
 स उदयनीयः । २ । तत्र सर्वाङ्करस्त्राङ्गंवाध्य प्रेष्यति भैचावरुणः
 । ३ । ते प्रथममासं दीक्षितवसनानि वा वसते । ४ । तानि नव-
 रात्राय निदधति । ५ । उत्तमाय च मासाय । ६ । अथेतरान्मा-
 सानजिनानि वार्द्रवसनानि वा वसते । ७ । तस्मिन्दि संस्थित कर्माणि
 क्रियन्ते । ८ । न परम्ना अहो वसतीवरीर्गृह्णन्ति । ९ । नातिप्रै-
 यमाह । १० । जुह्वति समिष्टयजूषि । ११ । यन्ववम्यम् । १२ ।
 क्रियते ऽवम्यकर्म । १३ । ते यदि यज्ञागारैर्भोक्त्यमाणा भवन्त्या-
 दधत एव प्रह्वमिश्रम् । १४ । यद्यु धत्स्यन्तो ऽत्रैव स्यात् । १५ ।
 प्रज्ञातो ऽवम्यः । १६ । प्रज्ञातोदयनीया । १७ । प्रजातानूबन्ध्या
 । १८ । तस्यै वपार्या संस्थितायां दक्षिणार्धापरार्धाद्देदेः किञ्चित्परि-
 श्रित्य तस्मिन्नुपविश्य केशमश्रूणि वापयन्ति । १९ । सर्वाणि च

रोमाणि नखानि निहन्तयन्ते । २० । खान्ति । २१ । अलंकुर्वन्ति । २२ । उखीयान्पर्यस्यन्त्या केशानां मंजननात् । २३ । परिशेष-
मनूबन्ध्यायै संस्यापयन्ति । २४ । हृदयशूलान्ता मंतिष्ठते । २५ ।
तस्यां संस्यितायां यथामप्रकीर्णमग्नीन्समारो^{२६}प्यान्तरेण शालालोत्करा
उपनिष्कामन्ति । २६ । उत्तरत उद्धृतावोचिते ऽग्न्यायतनानि
हत्वा ^{२८}गोमयेनोपलिय ^{२९}मथिलाम्नीन्विहृत्य ^{३०}प्रणीताः प्रणीय
पूर्णाङ्गतीर्ज्ज्वा ^{३१}पृथग्दवसानीयाभिर्यजन्ते य आहिताग्नयो भवन्ति
। ३२ । अथ ये ऽनाहिताग्नयो गृह्यपतिमेव त उपासते । ३३ । स
काममेव पृथग्मनोयेन यजेत । ३४ । कामं न यजेत । ३५ । यदि
तु यजेतैत एवास्य सन्निष्यत्सिजः स्युः । ३६ । तेभ्यस्तद्वाद्यद्वेयं
स्यात् । ३७ । अत्र संवत्सरः मंतिष्ठते । ३८ । अथातो होत्राणामेव
मीर्माषा । तस्यात्तस्यातः । ३९ । ॥ २४ ॥

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रे ऽष्टादशो ऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रं समाप्तम् ॥

I MANUSCRIPTS OF THE TEXT

I and II Two MSS belonging to the Bodleyan Library Hall 3 (see Aufrecht Catalogus 495A) Adhyaya I—VIII on 73 leaves Adhy IX—XVI on 85 leaves 10 lines on each page Samvat 1724 They are very correctly written in large and beautiful Devanāgarī characters, but not quite free from mistakes (Marked with A)

III and IV Two MSS belonging to the India Office Library No 1734 Adhyaya I—VIII 108 leaves Samvat 1730 No 1712 Adhyaya IX—XVIII 136 leaves Samvat 1732 The second MS is not very correct, especially in its last part (Adhyaya XVII—XVIII) full of errors of the copyist (B)

V and VI Two MSS of the Royal Library at Berlin Orient Quart 551 and 552. Adhyaya I—VIII IX—XVI. 90 and 93 leaves 7 resp 9 lines on each page Very good and on the whole trustworthy They have both been corrected by different hands In No 551 leaf 67 is followed by leaf 78, but the text is complete (C)

VII and VIII Two MSS of the Royal Library at Berlin Bound in one volume Orient fol 632 Adh I—VIII 108 leaves 7 lines on each page Samvat 1735 Adh IX—XVI 136 leaves 7 lines Samvat 1736 Leaf 70 71 of the first part are missing 69 ending with VI, 1 26 अथवा 72 beginning with VI, 4, 1 अथवा Very correct and beautifully written (D)

IX A MS of the Royal Library at Berlin Chambers 2 (see Weber Verzeichniss der Sanskritanischriften page 23) 15 leaves Contains Adh IX, X, XI, and breaks off in the middle of XII, 26 (E)

X. A MS. of the Deccan College Library. No. 91 of 1869-70, (see Gough, papers relating to the collection and preservation of the Records of Ancient Sanskrit Litt page 67). Contains Adh I—XVI. Samvat 1565 1566 A very good MS, which has evidently been corrected by three different hands, one of which has sometimes been unsuccessful in its emendations For the use of this MS I am indebted to K. M. Chatfield, Esq, Director of Public Instruction, who at my request kindly sent it to me through Dr Rost. (G)

XI and XII. Two MSS belonging to Queen's College, Benares. Adh. I—VIII. Samvat 1682 Adh IX—XVI. Samvat 1642. In the second part the leaves 11—18 are missing, but the text is complete; leaf 10 ends with द्यद्
 च्छेति ग्रन्थे (X, 7, 7), leaf 18 begins with एष इति पाठ्ये (X, 7, 4) Therefore we may suppose, that parts of different MSS. have been put together in order to make up for a deficiency. Notwithstanding it is a very good MS (Bs)

XIII A MS. belonging to Professor Thibaut, Benares. Adh I—VIII. Samvat 1567 Leaf 44 (IV, 16, 5—IV, 18, 5) is missing, leaves 48 52 are wrongly numbered, but contain the right text (1h)

For the use of the two last mentioned MSS my thanks are due to Professor Thibaut, who made them over to me most liberally through the hands of Dr Rost.

XIV. A copy of a Sanscrit MS belonging to the Government collection in deposit with the Asiatic Society of Bengal Number of Original 1247 Samvat 1762. Adh. XVII—XVIII I owe the copy of this MS to the kindness of Dr. Hoerule (K)

The above are the MSS, upon which the text of my edition has principally been based Three more MSS have been in my hands, but I have not considered it worth while to collate them One belongs to the Royal Bavarian Court

and State Library (See Haug, Verzeichniss No 36) It contains the eighteen Adhyayas, but is quite modern and so carelessly written, that its collation would have been a mere waste of time (F) Another MS of the same library (Haug, Verzeichniss No 33) contains Adh I—VIII and breaks off abruptly with the word *अथा (VIII, 24) Undated, but apparently not older than two hundred years I have collated Adh I and III, but did not find anything which might have made further examination advisable (H) The third MS belongs to the Royal Library of Berlin Chambers 4 After having looked through the first Adh I did not think it necessary to continue its collation (F)

Besides these MSS of the text I have sometimes made use of the readings, which are shown by Varadattasuta Anartiya, the commentator on the Sankhayana Śrauta Sutra Of this work the following MSS have been at my disposal

I A MS belonging to Queen's College, Benares and kindly lent to me by Professor Thibaut It consists of two parts, the first contains Adh I—IV on 110, the second Adh V—VIII on 79 leaves Samvat 1602 It is very carelessly written and its various readings admit of doubt in most cases (Comm Bs)

II A MS kindly lent to me by Professor Max Muller Contains Adh IX to XVI, 29 and breaks off in the beginning of XVI, 30 160 leaves In spite of its correct outward appearance it is so full of mistakes, that its various readings deserve but little notice (Comm MM) Many of its leaves in the first Third have become so dark that they can be read only with difficulty

III A MS of the Royal Library at Berlin Chambers 448 (See Weber, Verzeichniss page 27) Adh I—VIII Very well written and although not without errors, much more trustworthy than I (Comm Ch)

IV. A MS of the Royal Library at Berlin. Chambers 646 + 449a in one volume This MS. consists, according to my opinion, of about four or *more* different scanty manuscripts, which have been put together as supplementary parts of one and the same work Differing from what Professor Weber remarks I believe the following to be written by the same hand -

first hand leaf 1—148 193—198

second hand: leaf 149 150 (four lines only)—151. 207

ff (?)

third hand: leaf 152—163.

fourth hand. leaf 164—171 172—192.

These are the four different handwritings, which I think must at least be recognised. To the fragmentary state of the single parts of this MS points also the remark, which is written on the margin of leaf 172a माहायनसूत्रायां बुद्धिसूत्रायादि वृत्तिवृत्तानि !: (Comm Ch)

As to the mutual relationship of this MS. and Comm. MM I may remark, that the original, from which the different parts of the last mentioned volume have been copied, seems to have been the source also of Comm MM. This may be inferred from some mistakes to be found in Comm Ch and in Comm. MM. and from the fact, that the commentary on XIV, 51, 3 resp 6 to 52, 3 and on XV, 1-2-3 is missing in both. Only in one point I have noticed a greater discrepancy between them The commentary on XV, 12-13 as given in Comm MM is different from that, which is exhibited in Comm Ch 112

Comm MM.

XV, 13, 1 *Sutra* सच्च गोमे श्रीवलि द्दमवेयम् [च] ।

Comm हो गोमे श्रीवलि । श्रीवलि श्रीवलि विभागा
यद्यान्व । द्दमवेयम् विभागे यद्यान्व । द्दमवेयम्
वाधिवचनीयम् वृत्तिवृत्तान् ।

Sutra तन्त्रसातित्यापर्यन्तम् ।

Comm शानकरयणी यास्या सकलतम । उभयोरेपि कुर्वन्ति
तन्त्रम्

Sutra कर्ध्वं चावभद्यात्

Comm यजेत

Comm Ch

Sutra चक्षुःशोभोः क्रीणन्ति ।

Comm एककालं शोभोः क्रीणन्ति ।

Sutra दक्षयस्य च तन्त्रसातित्यापर्यन्तसूत्रं चावभद्यात् ।

Comm. उभयोरेकमेव ।

Supposing, that these discrepancies are not caused by the bad state of one of the MSS, I am inclined to think, that Comm MM contains the genuine Comm of Varadatta-(suta), as it is written by one and the same hand and betrays in spite of its numerous mistakes, a more homogeneous character than Comm Ch, which is, as we have seen above, a mere collection of MSS

V A MS belonging to the Royal Library at Berlin Chambers 449b See Weber, Verzeichniss 28, 6 leaves; written by two different hands It contains the Comm from XIV, 84, 4 to XV, 3, 15, which is missing in II and IV (Comm Ch)

VI A MS belonging to the Royal Library at Berlin Chambers 450 Contains the comm of an unnamed author on Adh XVII and XVIII It is a good manuscript and has often proved useful in settling the Sutra text (Comm Ch)

Such have been the materials, which have been placed at my disposal for an edition of the commentary Considering the faultiness of some and deficiencies of others I thought it better, instead of giving the commentary immediately after the Sutra, to which it belongs to postpone its edition, until further materials should be brought to light All efforts made in this respect, have however, as yet been unsuccessful

and it was not before Professor Peterson's important discoveries made in the Royal Library at Alwar, that I heard of other copies of this book. Whether they will become accessible to me, I cannot say, but hope for the sake of those, who wish to study this Śrauta Sūtra and stand in need of a guide through the great difficulties, with which its study is beset, that they will at least become procurable for copying and provide me with better readings for the edition of extracts which I propose to give of this if not excellent yet almost indispensable commentary

ADHYAYA I

- 1, 7 A B D F G (orig) Th H, and Comm प्राचीनापवीती, C (orig) प्राचीनावीती, Bs (somewhat defective in the beginning, the missing passage being replaced by sec h) प्राचीवीती, corr in प्राचीनावीती, corr again in प्राचीनापवीती.
- 1, 12 H F उपचार
- 1, 13 C प्राङ्गनानि
- 1, 15 all MSS आधीनन्याय, which is probably a mistake arising from a mere phonetic spelling Comm आधीन उपविष्ट । न्यायशब्द उक्त * । बाहुभ्यः सकृच्चाम्नाथीक्तम् । तदुपविष्टेन कर्तव्यम् Narayana's Paddhati आधीन उपविष्ट अग्नेदविहितं कुर्यात् of Comm on 1, 8, 3 आधीनन्यायता ।
- 1, 30 all MSS with exception of O D संस्कारन्यायता Comm समित्यकौभवमाचष्टे । स्वार आनम । एक आन मन्द्रादि आर्यम् etc Narayana's Paddhati संस्कार उदात्तानुदात्तस्वरितप्राचयात् अग्नेकौशल्य शब्दानामुच्चारणं कर्तव्यम् ।
- 2, 4 A B C H आश्कार्ती०, F आश्कार्ती०, D G (orig) आश्कार्ती०
- 2, 5 A B C F H आश्कार्ती०, D G (orig) आश्कार्ती०
- 2, 29 A सार्वधार्मिकं, all other MSS including Paddh and Comm सार्वधार्मिक See Panini 4, 3, 68
- 3, 1 A अजत
- 3, 6 all MSS इष्टेति as to the form, one passage of the Meghaduta (21b of Stenzler's edition) may be compared, where इष्टा is explained by Mallinatha as third sg fut pass (Whitney Sanscrit grammar, §947)
- 3, 6 G (orig) पद्येन instead of इष्टेन
- 3, 11 C Bs and 14 Bs पुरोक्षाम्, all other MSS, as usually in this Sutra, पुरोक्षाम्

* 1, 1, 13 न्यायशब्दो अग्नेपद्याः । आचारपद्यायो वा ।

- 4, 5 A D H (orig) Bs ननी अपये—all MSS प्रगाह आहना; this is a remarkable shortening of a before another vowel than अ, that this reading must not be given up, may be seen from Sankhyaana Sruta Sutra 7, 14, 9 प्रगाह आह and 7, 6, 6 उपवह उत (see critical notes) The shortening of a long a of the Nom Sing of nouns in ri before other vowels than अ has perhaps been a peculiarity of some Sakhas
- 5, 11 Γ om the whole passage from न भूमि until 6 3 प्रादेभेन
- 6, 2 A Th वदायामोम्याया, all other MSS orig म्याय
- 6, 3 A B (orig) C सचेनाप्रीधो—all MSS अध्वयुं—all MSS येनि instead of रनि
- 6, 14 all MSS शोष वेनु
- 6, 16 all MSS with exception of B C अध्वयो
- 7, 6 all MSS देवा आह्वया, see Asv Sr S 1, 5, 24
- 10, 5 all MSS अमुष्टिताभि
- 12, 1 B F H (sec h) इविरजुपन्ता
- 12, 5 C H (sec h) Comm Bs गमेयमपहृत
- 14, 3 B C H (orig) दिवस्पृथिव्योरोमउतो
- 16, 7 A (orig) Bs H (orig) प्रधानं
- 16, 9 उपसहस्राने A C
- 17, 2 Bs अनुपूर्वेण
- 17, 9 Bs परीचद्
- 17, 19 D G (sec h) Bs निपीदत

ADHYĀYA II

- 1, 9 C H (orig) आह्वयमी०
- 2, 13 all mss आह्वयमाग उत
- 3, 26 D G (orig) Bs Th Comm Bs आदिनाग्नित्रे
- 4, 4 C D G (orig) Bs Th मयि क्षाम
- 5, 10 all MSS अग्ना वस्तुधने
- 6, 7 B G (third h) Th अयाभि

- 7, 7 all MSS दना
 8, 8 A C Bs अग्निदावस्त्रायां
 8, 9 A G (orig) चक्षुषवित्
 8, 13 only Bs Th correctly अनुचिद्विद्वि
 10, 2 all MSS excepting B स्वर्णम, see Benfey, Vollständige
 Grammatik, § 80, Whitney, § 194
 11, 6 (beginning of 12) A B C G (sec h ?) Bs H मायमानेति
 12, 9 B D G Bs Th नद् instead of नद्
 — B G Comm Ch Paddh अनादनुपसृष्ट्य A Th (orig) H रामुप-
 पसृष्ट्य, see Sankh Sr S 2, 8, 14, 2, 9, 6, 4, 12, 10
 17, 5 B (orig) वदत H वद न, altered, as it seems, in वद न,
 Bs G (by alter but struck out again) वदत
 — Bs देदि instead of धदि

ADHYĀYA III

- 3, 1 all MSS अभ्यद्रष्टि (see Sankh Brahm 4, 2 अयातो
 ऋदिताया । 4, 3 अयातो ऋद्रष्टाया । and 4, 4 अयातो दायावचयज्ञस्य)
 4, 8 H द्यधिप्राये
 7, 4 all MSS excepting C Bs रूपाणि ददती
 8, 12 Bs अभ्यञ्जनदिता•
 11, 4 A दार्शैपूषमासायनानि B C H दार्शैपूषमासायनानि G (sec h)
 दार्शैपूषमासायनानि The correct reading is exhibited by
 D G (orig) Bs Th
 12 2 A B D G (by alteration) Bs वेद्युयवी, C G (orig) Th
 H वैद्युयवी
 12, 14 G (orig) Bs H (sec h) दार्शैपूषमासै
 14 2 C H (orig) omit वैचीप्रयोगस्य
 14, 8 B G (orig) Bs (orig) H (sec h) अग्नीन प्रवचन्ति
 15, 4 all MSS हवा इव which sometimes may be read as इव
 15, 14 C निष्कारं
 B (by alter) Bs Th (orig) पूर्वदर्व, which in Bs Th is
 altered into पूर्वदर्वि D दर्वि

16, 24 all MSS आश्वभागा उपलब्ध

17, 1 C G H अथा विष्टा

D G (orig) तन्वामैरथन्नेति । Other and partly better readings will be found Atharva Veda 7, 3, Taitt Samh.

1, 7, 12, 2, Maitr Samh 1, 10, 3

18, 14 all MSS न ग्रनासीपाविम, corrected according to Taitt Brahmin 2, 4, 5, 7

all MSS गर्भं घन

विद्य, although exhibited by all MSS is, as the metre shows, a mere gloss

18, 15 B अतुभि

18, 17 A B अन्वद्य

19, 3 B C D G (orig) Bs Th अत्यमित्तमथा

all MSS चाथ (or चा थ) अत्यमृदिपे । which I have altered in अथा घन (See Maitr Samh 1, 4, 3, page 51 of Dr von Schroder's edition)

20, 2 C H (orig) भीता instead of भीषा

A (by correct) Bs (by correct) Th (orig) H अन्नपथावधान्

20, 4 all MSS अङ्गान्

20, 20 C D अन्न

ADHYĀYA IV

2, 7 A G (orig) Bs H (orig) Comm Bs and Ch आनुपूर्वक of 1, 17, 2, 3, 7, 7

4, 5 D अथावतजम B (orig) C Bs (on the marg) अथावनेजिन

5, 1 all MSS भृथाथ

5, 11 C inserts वा before अथाथैव

6, 9 A B D omit the sign of Pluti

6 10 B D (orig) G (orig) अर्थ

7, 3 D G (orig) Bs (by alter) H (orig) अिष्टतन्नुद्याजप्रघन

7, 17 A D G (by alter) Bs H अचिनरेतन

10, 1 A अक्षयमदद्यात्तद्-अदद्यात्तद्भ्यां B Th अदद्यात्तद् अदद्यात्तद्-
दद्भ्यां C अद्यात्तद्-अद्यात्तद्भ्यां D G (orig) Bs अदद्यात्तद्-
अदद्यात्तद्भ्यां.

B (orig) G Th नारीद्वया

D Bs औष्ठानां A B C G Th H औष्ठानां cf Taitt Samh 3,
4, 5, 10 इन्द्रो औष्ठानामधिपतिः ।

11, 1 B G (sec h) H आयाययति

12, 9 all MSS excepting D Bs वशीयान्

12, 10 all MSS (only Th had orig च्च) प्रख्यायन्ते; see Taitt
Brahm 2, 4, 1, 2 Āpastamba S'r S 4, 11, 5 On the
change between च। च। च्च see Dr von Schroder's remarks
in Monatsberichte der Kgl Preussischen Academie der
Wiss 1879, page 6 (688) .

all MSS उच्छेद्य instead of उच्छेदि

14, 2 C G (sec h ?) Bs (orig) Th अपिप्रेषात्

3 C Bs (orig) सर्वदधीषि

4 C G (orig) Th (orig) क्षामनक्षानि

6 C दक्षिणप्रवण वा । Bs (orig) दक्षिणप्रवणवणे वा

11 C अनदेवो instead of अनदेव

12 all MSS निपात्य, Sat Brahm 12, 5, 2, 7 निपात्य cf Pe-
tersburger Worterbuch s v पत् + नि

15 C D क्वीप्स्यौ

— D G insert द्वाभ्याम् before अद्यां

26 all MSS पाषाण, we should expect पाषण

31 B उपच्छेदयेथी

36 D G (orig) अथो समेध सोकाय साहा Bs (orig) अथो समेध
साहा । Asv Grihya S 4, 3, 27

15, 1 A C D Bs अनवेत्तमाथा Th अनवेत्तमाथाः B (orig) G (orig)
अनवेत्तमाथा cf ZDMG 36, 451, note 5

Comm प्रहृती इतिमीक्षयन्

4 C omits आदित्यम् before उपस्थाय

6 C D G (orig) Bs (orig) नवरात्र वा रुच्यनादुत्तानि

7 A (orig) C D G (sec h) नासाक्षानि च

9 C D G (orig) Bs (orig) पलाशदक्षानाम्

10 this sūtra is omitted in both MSS. of the commentary.
 21. 22. Instead of भवन्ति पुरुषाकृतिं ह्यलोर्षास्तुचै. is written in G भवन्तूषास्तुचै, the words पुरुषाकृतिं ह्यत्वा being added on the margin. This is no omission of the copyist. We read still in D (a manuscript nearly related to G, although not copied from it) ह्यत्वा तूषां and may conclude from this neglect of altering the Sandhirules, that the omission of पुरुषाकृतिं ह्यत्वा is old and previous to the existence of both manuscripts.

16, 2 B लोचिनं.

B (orig.) C G (orig.) om प्राग्गीवं.

all MSS. excepting C उत्तरलोचिनं.

3 A B D G Bs (by alt.) Th पलाशं.

all MSS. excepting A B वादयेन instead of वादयेन.

5 only D reads ग्रीषतां; cf. Taitt. Brāhm. 3, 7, 14, 5.

6 C G (by alter.) Bs (orig.) संनीय

8 D G पुष्टं.

17, 12 C D G Bs पद्भिः

18, 1 all MSS. with exception of D G Bs पजे, which I ought to have written;

all MSS. समर्पणीमहं; for a better and more intelligible reading (संराधनी) see Mantra-Brāhm. 1, 5, 6. Āśv. S'r. S. 8, 14, 4.

5 A C G H संदय B (orig.) संबिय D सद्दभ्य Bs संदय

A (orig.) Bs (orig.) Th तस्यै ते देवि भवाय

10 C G (orig.) Bs H संनीय.

19, 3 A C G (orig.) Bs H संनीय

20, 1 A B D G (third h.) Bs Th दुरापोरा ऽभि H दुराप्नोरा ऽभि.

all MSS excepting C H (sec. h.) सत्याये.

21, 2 A 23 24 25 ऋषिः

18 Bs. (orig.) omits वा before अद्भ्यश्चरुषं.

ADHYĀYA V.

- 1, 10 all MSS कश्चित्
 9, 6 A B C D H चिन्ने G Bs (orig) Th चिन्ने—A B C Comm.
 राष्ट्रस्य.
 all MSS. भूम नेद्वर see Atharvaveda 4, 1, 2, नेद्वर = नदिपार.
 9, 7 कश्चि, although left out in C and not to be found Atharva-
 veda 7, 14, 1, Taitt. Samh. 1, 2, 6a; Maitr Samh.
 1, 2, 5 seems nevertheless to be an old addition, as
 may be seen from what Professor Roth says in the
 preface to his edition of the Nirukta, page XLV.
 10, 8 for other and partly better readings see Atharvaveda,
 7, 73, 1 2.
 10 see Atharvaveda, 7, 73, 6
 18 C Th H च चोता, see Atharvaveda, 7, 73, 5.
 21 see Atharvaveda, 7, 73, 4
 23 B G (third h) Bs (sec h) आवाहयत् C •तत् च
 see Atharvaveda, 7, 73, 3
 32 see Taitt Samh 1, 6, 12, 2
 13, 3 B (by alter) Th (by alter) Bs आवाहयत्, see Maitr. Samh.,
 1, 2, 9
 16, 7 C D G Th Bs (sec h) मनुष्याजय

ADHYĀYA VI

- 1, 2 A B G (sec. h) Th (sec h) आवाह
 23 B (orig) D G H (orig) अनिर्वचन.
 3, 8 B D G Th यथादक्षिण
 C अक्षयत्, all other MSS अक्षयत् instead of अक्षयत्
 11 A B (sec h) C G (sec h) Th (sec h) आवाहयत्, see
 Sankh Sr S 9 20 7 (Sankh Brahmi 11, 8. आवाह
 संसोदिति मतिरुद्वारः काशोद्वारो पुत्रश्च किरण मतिरुद्वारित इति
 (Sankh Brahmi 11, 8.)

- 6, 16 B G (orig.) Bs Th H साखप्रानरनुवाकः
 17 B C समानातद्य.
 20 Bs उपाय
 7, 8 B Bs omit the sign of Pluti.
 8, 1 A B C D उपाय.
 6 all MSS. तनूपाः ; see Taitt. Samh. 3, 2, 7c.
 7 D Th H चोद्म.
 9, 4 B (orig.) C D एकधूपेकादग्निेषु.
 13 C समानदेवता.
 15 A G (sec. h) च instead of वा.
 16 B D •पूर्वेषु.
 A B (sec. h.) C G (sec. h.) Th (orig.) जुद्धति.
 17 G धा [ः] साधा ; see Āśv. S'r. S. 3, 1, 14.
 10, 12 all MSS with exception of Bs (orig.) एकादग्नितानां.
 12, 7 from पञ्चमान to 8 समुद्यो ऽधि left out in C.
 12 B (orig) D G (orig) प्रपद्यमानाः
 20 all MSS. चंदादिर्, Taitt. Samh. 1, 3, 3F चंदादिर्.
 13, 4 D G (orig) उपविशन्ति
 7 A B (orig.) Bs (orig.) H (orig) उत्तरेषु.

ADHYĀYA VII.

- 3, 1 C चनभिधानं
 5, 1 C वाप् D Bs (orig.) वाधूर्.
 3 C मद्यति.
 22 C Bs नारागंमो
 6, 6 A B (sec. h) D G Th प्रतिष्ठोपवन्नत B (orig) C Bs (orig.)
 H (orig) प्रतिष्ठोपवन्नत. As व is sometimes written for
 उ and उ for व* and as a nom sing. is required by

* E.g. 6, 9 मद्कीभि उदकायो (Bs) instead of मद्कीभिद० । 6, 6, 67 उपवन्नमान वत (D Th) instead of उपवन्नमान उत । 14, 61, 8 यामान उपवत् (G) instead of यामानवत् ।

the corresponding प्रतिष्ठा I prefer the reading of B C Bs H, which is in accordance with the solitary form प्रमास Sankh Sr S 1, 4, 5 and 7, 14, 9

6, 7 C inserts उपहत before इति

9, 1 all MSS पदोभिर्गोषीया A •शिया, see Taitt Samh 5, 6, 8, 6
3 some MSS omit the sign of Pluti behind आनवेदो

4 Th अर्धे instead of अर्धर्धे

10, 11 In two Prayoga manuscripts in Professor Haug's collection (Munich, Royal Bavarian Court and State Library, Sanskrit, Nos 85 and 145) is written काया राजाना instead of कायवे राजानेषु, see Vajasaneyi-Samhita 32, 72

13 C D G (orig) मन्दिदो

14 G (orig) Bs (sec h) Th मनुजवे D मनुजवे वे I mention this reading, because it is one of the few proofs for the relationship between G, Th and D

15 Prayoga 85 and 115 (see to 10, 11) वाचमश् देवी वाचाग्नि

14, 9 D Th ओ इ म

A G Th H (orig) प्रमास आच D प्रमासा आच B C Bs प्रमासाच

12 G Comm Bs यथाचवनं

15, 1 A (orig) G (by alter) Bs H (by alter) यथायापनवतीनां

9 all MSS आयापिनवतिप्रथनि

16 D G (orig) Th तिनेो जुघञ्ति

17 B उद्यजते

18, 2 from गोर्दोष to अशीय । अग्नाचे omitted in C

19, 6 Th षोऽप्यवेह

21, 7 A B Bs Th (orig) परिमितमग्नाप्रकतो

24, 2-3 all MSS यमाया उदिस्यया

25, 5 C G (orig) Bs H (orig) अकुभि

10 G Th H (orig) यथापन्निस्य

26, 8 C om पुनपदानां

27, 24 Th om अदि

ADHYAYA VIII

- 2 5 C अमुनि
- 3, 4 none of the MSS shows समदन् see Atharvaveda 7, 14,
4 Āsv Sr S 5, 18, 2
- 7 Bs पाठम्
- 6 अन्तर्गन् is an adverb like अन्तर्वदि । अन्तर्जानु । अन्तर्गाम (Lat
Sr S 7, 8, 5) and others
- 5, 5 A (orig) B D G (on the marg) Bs Th उक्ता instead of उक्ता
7 A B D Bs यथेत्-
- 6, 1 B G (orig) Th H (orig) यज्ञायज्ञियं
5 B G ih H (orig) यज्ञायज्ञियस्य
17 G Th omit (orig) ग्रामयद्भि
- 8, 6 all MSS मध्वोऽप्यस्य, Comm Ch मध्वोऽप्यस्य
C व्यादधते instead of व्यादधते
A (marg addition) उपहृतस्योपहृतस्योपहृता
11 all MSS आपुरसा
- 9, 1 G (third h) Bs तस्य सर्वस्यैतयो ऽवयजनममीति । १ ।
4 A (marg addition) उपहृतस्योपहृतस्योपहृता
- 10, 1 Atharvaveda, 7, 67, Taitt Ār 1, 30 The verse seems
to be incomplete
Th (orig) Comm Ch धर्माणा
C (orig) आतिथ्यन्ती instead of धर्मव्यन्ती, but this is cor-
rected on the marg in धर्मव्यन्ती The reading सञ्ज्ञानि is
shown only by a marginal correction in C, Vaitana
Sūtra 23, 15, Āpastamba Sr S 14 18, Aṣv Sr S
C, 12, 12
- 11, 13 all MSS अमन् better is the reading of the Mantra
Brahmana 1 7 5 अमन्
all MSS and Mantra brahm अ I should expect अ
- 13, 5 A B C G (third h) पद्मवपुः
- 15 12 A D Bs H दारान् C दारान् cf Taitt Ār 1, 9, 2, 5 8, 2
A (orig) B C D G (orig) Bs H ननापये S it Br hm
11 2 2, 22

- 16, 1 G गद्वा पद्वा.
3 C इहोयोषोयो G orig and, (as it seems, originally) Th.
इहोयोषो
- 17, 1 Prayoga Haug 85 and 145 भूरिदानां instead of भूरिदानां.
3 G (orig) Bs (on the marg) अभिभूषति instead of अभिभूरति.
- 20, 1 Prayoga Haug 85 and 145 अरचन् instead of अतचन् both
times
- 22, 1 C inserts च behind ज्येतिषा
Prayoga Haug 45 and 145 चज्ञाय instead of चज्ञियाय
- 24, 1 D आ गच्छ instead of आ यच्छ
A D G क्षुयाक्षुग G (sec h) क्षुयो क्षुग C क्षुतेन्क्षुग B Bs Th
क्षुयाक्षुग Prayoga Haug 85 and 145 क्षुयो अक्षुग
3 B (orig) विष्टति instead of विष्टति Th र्या instead of र्या
- 25, 1 C G Th वेगवेरयत
C G (orig) Th (?) छा instead of छाद्

ADHYĀYA IX

- 5, 2 see Atharvaveda 2, 5.
A B (sec h) स्त्रीर्षाप
3 D E (orig) omit the sign of Pluti
- 6, 6 all MSS गृध्रे Taitt Brahm 3, 7, 9, 5 गृध्रे
G (orig) क्षुतयो
all MSS न संयत
- 14 A (marg add) C E G Bs (orig and third h) चिदुभमिषमिति
D shows a blank instead of •पमि•
- 7, 2 all MSS, excepting B, प्रथममाधेस्यति । B प्रथममाधेस्यति
- 9, 5 रन् is added afterwards in E Bs
- 20, 1 E प्रस्ताज्ञती
7 A (orig) B (sec h) L (sec h) G (sec h) Bs (sec. h)
आपारेवतीवदन्त्य see S'ul h S'1 S 6, 3, 11
- 23, 4 D पृथ्वो मृना जलपृथ्वे प्राजापत्याजिा विकी भोरच इति पथ•
- 24, 7 B (orig) C D I आग्नेन्द्रो

C D E (orig.) G स रयां.

All MSS. कल्पने तेषां यज०.

20, 2 all MSS येषां वा अपहतपात्रानमेवं I ought to have written अपहतपात्रानं देवं according to Aśv. S'r. S. 8, 13, 14.

अपि वै स गृहपति. instead of अप वै स गृहपति. all MSS., excepting G (third h.) and B (orig.) where the whole passage is left out and added afterwards on the margin.

21, 10 A (orig.) and, as it seems, originally E अभिधाय.

ADHYĀYA XI.

2, 13 E (sec. h.) G यज्ञायज्ञियस्य.

All MSS., excepting B, अस्य instead of सस्य.

11, 10 E G (sec. h.) Bs (orig) omit च.

11 C E G (sec. h.) Bs पुत्रवसे इ इति.

12, 1 B (by alter.) C D E ब्रह्मतीक्ष्णोषियः.

13, 21 B D G (orig.) Bs (sec. h., but struck out again) ब्रह्मती.

14, 5 D G (orig.) Bs (sec. h., but struck out again) ब्रह्मती.

8 A E उदत्य.

15 all MSS., excepting B, उपसंस्य.

15, 11 B अमृचं.

12 Bs मृचं.

13 B C बन्धुष.

ADHYĀYA XII.

2, 23 A B C (by alter) Bs (on the marg.) साविथादिसमिति.

26 C (orig.) अर्धामेकाद०.

3, 4 A B C (sec. h.) G Bs (sec. h.) अस्तपामि.

21 A G (sec. h.) एकविंशतिशब्देभ्यु

v. 4 Ath. V. 20, 127, 13 all MSS. नेमा.

v. 5 all MSS. विह्वः Ath. V. 20, 128, 12 वरुधं.

16, v. 1 A V 20, 128, 13 all MSS. अकरोरवि (D रविः). Only B has the correct reading.

v. 2 A V 20, 128, 15 all MSS. वृषं.

A D सुवजं; all other MSS. सुवजं.

v. 3 A V 20, 135 13 B C (sec. h.) D इरामच.

G उप वेधति.

v. 4 A V 20, 135, 11 all MSS. हवं.

All MSS. मच instead of वच.

v. 5 A V 20, 135, 12. C E (orig.) G (orig) पीलु जवारणा.

All MSS. वडाः.

17, v. 1 A V 20, 127, 7.

All MSS. सुनोता.

v. 2 A V 20, 127, 8 B (orig.) C D E G Bs परिविह्वः.

All MSS अकरोमन.

All MSS. आसुनम्.

All MSS. कृसापगडाणम्.

v. 3 A V 20, 127, 9 all MSS. मन्वा B मवां.

D परिवृत्तं.

v. 4 A V 20, 127, 10 all MSS. पथो विह्वं.

B C (third h.) G (sec. L.) पथमि D अथेति C (orig.) E G रजति. Only A has रजति.

Sūtra 3 B G रतम् प्रसापो.

18, 1-9 A V 20, 129.

2-3 all MSS. चरिक्विका resp. चरिक्विके; only G चरिक्विका resp. •के.

8 C प्रदाकव ; on the marg. म (instead of क) D इदामवः.

10-18 A V 20, 132, 2-12.

11 ३ अकरोरवि.

12 all MSS. कदाम; G (sec. h.) तदाम.

19-20 A V 20, 131, 10-11.

19 all MSS. पीव.

19, 1-2 a b A V 20, 135, 6-7.

- 2 c d 3 A V 20, 135, 9 10
All MSS, with exception of B, राधः प्रत्यम्भषीदि
D ददति षद्वरं
- 4 A V 20, 135, 8
All MSS with exception of B G शेता
All MSS यविष्ठ, the correct reading would be जविष्ठ
B विपतिं instead of विमतिं
- 20, 2, v 1 5 A V 20 128, 1 3 3 4 5
v 3 D अप्रघयसः, all other MSS अप्रघयसः
v 4 all MSS पविरघुजिष्ठो or *जिष्ठो
All MSS अह
D ग्रधुतः G (first h) ग्रधुम, all other MSS ग्रधव
All MSS पराददि
- 21, 2 A V 20 128, 6ff
v 1 2 all MSS चमित
v 5 A E Bs मरिषी सनस्या B C मरिष्यनस्या D मरिष्यनस्य
G seems to have read मरिषी सस्या above which is
written चन but च is struck out Since अनस्या is op-
posite to सस्या in v 6 (just like अन्यायः to स्यायः and
अयामी to सुयामी) this reading is preferable to that
of the Atharvaveda edition
All MSS च युधिमान instead of चायुधिमान
- 2 G Bs प्रवञ्जिका
- 22, v 1 6 A V 20 133
v 4 D तिष्ठन् वाच all other MSS तिष्ठन्वाच This is another
of the few cases in which the readings of the Śānkhā
yana Śrauta Sūtra MSS are preferable to those of
the A V The correctness of एव is proved by the
following verse
v 5 B स्रक्षकायां
v 6 D धमद् all other MSS धमम
v 7 is missing in B D Bs In A C G written on the
margin
- 23, A V 20, 134

third h in •नप्रियं

13 B G (orig.) Bs (orig.) अपोनप्रीयस्य.

15 D G (sec. h.) अरस्रवीमतियन्ति.

21 C पुबपो.

All MSS. दत्ता.

29, 31 A चापद्वतम्.

ADHYAYA XIV.

2, 21 A C D G (sec. h.) अदिनिं वान्गन्याधेमं.

3, 18 C (on the marg.) D G पशौ च A पशु च.

7, 1 C (orig) वदथप्रधासांसमाहरत् altered in •प्रधासंसमाहरत्.

8, 1 C (orig) साकमेधांसमाहरत् altered in •मेधंसमाहरत्.

7 D श्रं.

10, 16 A B Bs कैलिनी, which I ought to have written.

17 C (orig.) पर्यधि.

11, 10 all MSS., excepting C, •बलभिदोः.

12, 10 D उमरिनायै.

11 C अश्वनामदा २ इति.

13, 3 C (sec. h) D Bs (sec. h.) चौचामप्यादयानि C (orig.) चौचाम-
प्याधेयादयानि.

14, 1 all MSS. बलभिदा.

16, 7 B अपित्वा instead of वा. Comm. Ch. मच्चयित्वा instead of वा.

17 B (?) G (sec. h.) Bs Comm. Ch. अपयद्भू तेन C अपयद्भूक्तेन.

The same sacrifice is mentioned Áśv. Ś'r. S 9, 5, 11.

18 all MSS, excepting D, भुवं ते.

22, 3 C D G घामधिसवः.

4 C (orig) G (third h.) श्येमाञ्जुरो C (sec. h.) •जरी.

A C G (sec. h) चुरमपिशीर्षेण्दिदो C •श्वेदो No. MS has

चुरपि

6 A B G (sec. h.) श्रश्राकतो.

7 G रूप.

22, 15 A B G Bs वैभीदको C (orig.) D वैभीतको.

18 A B G (sec. h.) मयनभ्ये G (orig.) मयनभ्ये.

- 19 A B श्वचत्वात् G (orig) श्वचत्वात् C श्वचत्वात्
20 A C उपोत्पद्यते (the original reading of C seems to have
been •पद्यते) G (orig) Bs उपोत्पद्यते
21 C (sec h) D G ईरेवेत्
All MSS श्री द्वादशाह
25 च omitted in C D
27, 1 B C Comm Ch परिद्वे
All MSS उशनसोऽम् (cf 27, 13 उशनसोऽम्)
28, 8 9 the words from •श्वधत्त to परिद्वे are om in B and
Bs, but added on the margin
29, 1 B Bs (on the marg) यनेनो instead of यनेनो
A C D Bs कुलायत्तन G कुलायत्तन
3 all MSS , excepting G (third h) , सद्यत्ते
31, 1 A B D Bs व्युत् स्तोम
B D कनिष्ठ कुलीनस्य
5 B G Bs Comm Ch व्युत्तभिन्नाहारे
32, 9 B Bs कुम् विगत मतवत्तान् The omitted word is added in
both MSS on the margin
33, 4 Bs (orig) G (sec h) श्वत्तानि
34 in C originally placed behind 36
35, 2 A B D G (third h) Bs (orig and third h) इत्येन्द्रावद्यथा-
भिन्नाहारे
36, 2 C G (orig) om इति
37, 1 D इन्द्रावित्त च
38, 1 C D G अभिभूतिनाभ्यभयत्
40, 1 A B G (orig) Bs Comm Ch गमिद्यत्तभि जो सुरा भविष्यत्पुत्र
C D G (sec h) Comm M M omit the words between गमि
द्यत्त and उप
C (orig) G (sec and third h) सावत्त
16 Comm Ch and M M दौचपीयत्
42, 18 A B C Bs अग्निदोमो
19 A B (sec h) C Bs उदयो
20 A B (not quite legible) C G (sec h) Bs अतिराषो
43 44 The words from अजित to उपयत्त are omitted in Bs

from सजित to अयमल्लयना in B, but added in both MSS, on the margin

48, 1 A (?) B (orig) G (orig) सयंजित

50, 1 A D G अयनकुशान B (orig) अयनकुशान C अयनकुशान Bs अयन
शान Bs शालावकेभ्य See Kaush Brāhm Up 3, 1

A C G (orig) Bs Comm Ch एव चरिष्यन्मि

50, 1 all MSS अह वैव गच्छति

51, 1 G पाप्या (altered by several hands) O (?) Comm Ch
(orig) पाया

56, 13 G तिष स इत्येक०.

57, 20 B C D G इत्ये

60, 1 D G प्रजापतिकामा

61, 1 Comm Ch गौतमा

5 B C G (sec h) Bs (orig) इष्टानि A D G (orig) Bs (th
h) इष्टानि

62 2 Comm Ch सोमेन instead of सो जेन

72, 1 C D G (orig) आद्यानां G (third h) आद्याना (sec h आद्याना?
Comm Ch (once) आद्यानां

C D Comm Ch औद्यानां B (orig) G (orig) Bs (orig) C
(sec h) औद्यानां

3 B C G Bs (orig) सैवुध्या

73, 3 all MSS •मुच्यते सपुरोत्तमोऽनिष्टुः । Paddhati अयात्तमुत्त
रकस्यस्यपुरोत्तम एकोऽनिष्टुः । Comm अयात्तमुत्त एक प्रथम । अयनार्
सपुरोत्तमो द्वितीय । अनिष्टुमवर्जनीय । See Paucavaca Brāhm
20, 7

A अनिष्टुमव• B C D G (sec h) Bs (sec h, the original
reading is illegible) अनिष्टुमव• G (orig) अनिष्टुमव I think
the correct reading is अयात्तमुत्तमस्यपुरोत्तमोऽनिष्टुमव• (•पुरो-
त्तमो अनिष्टुः)

D G (orig) Comm Ch औदनिष्टव

75, 2 D G (orig) आयु instead of आयु

77, 2 B C G (by alter) Comm Ch अष्टविंशति G (orig)
अष्टविंशतिः

78, . C G अष्टविंशतिः

80, 1 D मुहूर्तसोमा निमिषा द्वाचतिकाया
84, 3 A *दृष्टा

ADHYĀYA XV.

- 1, 16 A B C (by alter) G Bs चतुरस्रो
24 D G (sec h) प्रज्ञानान्यालभ्यते
26 B Bs (orig) परिष्ठाप्यौ Comm Ch परिष्ठाप्यौ Paddhati.
(Manuscript of the Deccan College Library) परिष्ठाप्यौ
च om in B
23 D Bs (orig) अक्षरेण
30 A B G Bs Paddhati स्रकासो वा
31 all MSS सप्तदशसोमी
3, 1 A B D (?) G Bs मधुनाद्यो
3 all MSS प्रगाथा कथं
11 all MSS उपसर्गस्य
4, 9 G (orig) अनुपुत्रं
5, 13 A G (orig) Bs नतां यामी.
7, 8 all MSS अनु (B and Bs orig अनु.
8, 13 G (by alter) *नुपुत्रं
21 G (sec h) अनुपुत्रं
10, 6 C निष्प्रप्रष्टतिथी
11, 1 C D परिष्ठाप्यौति B (orig) परिष्ठाप्यौ G पथामौति (!)
1 A B Bs (?) सल्लिसे ज्येष्ठमे
12, 1 C D परिष्ठाप्यौति G पथामौति (!)
13, 6 B (orig) *मद्वत्तीये बुधस्यतिष्ठते च, the last two words are
struck out G (orig) *मद्वत्तीय नवाभिविध्यते बुधस्यतिष्ठते च, the
words from नच to च are struck out
14, 1 C D G (different h) om इति after सत्यप्रवचय
G (orig) Bs (on the marg) पूषे पश्य
8 A G (orig) मोनिदाहरपद्य
13 A B Bs Comm Ch (twice) पठो रोष्यां G पठो रोष्यां, instead
of प्र there was originally प written by the same hand

and on the same line. This is again written on the margin.—C D श्रौचीभ्यां; श्रवाच् is, according to the Śabdakalpadruma (see Petersburger Wörterbuch), shown by the Amarakośa. Loiseleur and Colebrooke write श्रवाच्.

16, 8. 11 G इतिना.

10 D Comm. M M (by alter.) विद्योनेन.

A B Bs इदमुन्न आभिप्रतारण (on the marg. of Bs. वि) D इदमुन्न
ऽभिप्रतारिण C इदमुन्न आभिप्रतारिण altered in इदमुन्नो ऽभिप्रतारिण
G इदमुन्नो ऽभिप्रतारण altered in इदमुन्ना अभि०.

17, v. 2 C (sec. h) पिता पृचेण जातस्य.

v. 4 B C Bs (orig.) आत्मा हि यज्ञः. See Max Muller's History
of Ancient Sanscrit Lit.¹ pag. 574 note.

A Bs अनिता अची.

All MSS. च इरावती

v. 5 all MSS. लोको यदावदी

v. 6 all MSS., excepting Bs, पशवो विवाहाः Bs, Comm. (पशवो
विवाहरहिता.!), Streiter, Bohtlingk पशवो ऽविवाहाः.

v. 8 all MSS. आभूतिरेवाभूतिर्बीजं this is to be resolved in
आभूतिरेवा आभूतिर्बीजं (she is ābhūti-procreation.; the germ
is ābhūti; it is hidden in her.)

v. 10 all MSS येनाक्रमन्ते पुत्रियो वे विप्रोक्ताः.

All MSS. नष्पाने मातर्यपि निधुन चरन्ति. I think that either
ए or वे is superfluous.

18, line 2 A (orig) Bs (first and third h.) उवाच ' च यद्वचं राजानं.

line 18 all MSS. except G (sec. h.), प्राप्नोत्यथ त्वा.

line 19 all MSS. च च संनाह प्रापनं This is to be altered to
प्राप न, as Professor Bohtlingk has already observed.

19, verse 1 G अयद्वरो B निदद्वरो.

A G चन instead of जन.

verse 2 all MSS. चरन्ति; it is a regular subjunctive.

verse 4 all MSS. मरते ऽस्य (D मरनिद्य).

verse 5 B (sec. h.) C D G अयमाचं B अमाचं altered to अयमाचं.

verse 6 A B अपजिम्बन्.

- C G पचमाशं This is in G corrected to पच्यमाण and again to मच्यमाण, B Bs and Dr Streiter मच्यमाण I think that Dr Streiter is right in maintaining that these words पुत्र भच्यमाण have originally been a mere gloss They are not found in the version of the Aitareya Brahmana
- C अरक्ष उदयाय Cf Bohtingk, Sanskritchrestomathie
- 20, line 1 B C D Bs (orig) omit च behind तस्य
line 5 all MSS दत्वा
line 7 D G (sec h) तेन instead of अनेन
- 21, line 3 and 6 B C G (orig) Bs (orig, on the marg ता) मतं दत्वाद्य
- 22, line 8 Streiter सुहृदयस (5), Aufrecht (Ait Brāhm) सुहृदयतसस
A B सुहृदयससु C D Bs सुहृदयस नु G सुहृदयसत्र
All MSS, with the exception of D, here and further on उदुक्षानि
line 10 A B G Bs insert नु behind विद्यान
line 18 B D C (by alter) अर्थैःक्यायां A C (orig?) G (orig)
Bs and Streiter अर्थैःक्याया
- 24, line 4 न वै विक्रया० all MSS I propose to write instead न वै विक्रया०, न and न्न are sometimes confounded (instead of नमवैवस्याः सस्यामधिगच्छे A Bs C नमवै० at the end of 22. Instead of शासदस्य (24 line 9) D G शासदस्य
line 9 A Bs and Streiter अलघन B C D G अलिघन
line 15 A B Bs च सक्त्यातक
line 15 A (orig) and Streiter कुर्षादेनमनो परं This is also likely to have been the original, but now illegible reading of Bs On the margin is written instead •सतो which is corrected back again to •सतो Comm कुर्षादेनव्यातक नतो परं
- line 16 A Bs मापगा शौद्रान्यायाद् B मापगाशौद्राण्यायाद् CG मापगा शूद्राण्यायाद् (G sec h शौद्रा०) D मापगाशूद्रान्यायाद् See Bohtingk's note on this passage, Sanskritchrestomathie, page 352
- 25, line 2 A (orig) B राजपुत्र

All MSS. स वै यथा नो ज्ञपय We should expect ज्ञपया
Cf. Ait. Bráhm.

line 7 D G (orig.) स्यात्तव.

B (sec. h.) C D G श्रेष्ठाः B (orig.) श्रेष्ठाः.

C D प्रजाः स्यात्.

line 10 instead of सोऽर्दाय मे त्रियै, for which Böhtlingk
writes सोऽर्दाय मम त्रियै, I propose मे सोऽर्दाय मे त्रियै.

A B C G मृयात्सोऽर्दाय.

26, line 2 B (orig.) C G (third h.) स्या च्छे A D G Bs स्याच्छे.

The best reading is given in the Aitareya Bráhmāna: स

line 4 C D G पुष्टाः A B Bs पुष्टाः.

line 10 all MSS., excepting D, वयां सप्तोत्पद्य.

27, verse 1 A B Bs G (sec. h.) अकते माः.

verse 2 A B C G पुरस्ता.

C D गधिना.

A C D G सर्वे राधास्तु B राधास्त. The orig. read. o
Bs is not quite legible.

A C D Bs एष वद्विवाचनः B तदि वाचकः G तद्विवाचिनः G
(third h.) तद्विवाचकः I prefer to read with Streiter
एष वः सद्विवाचनः.

verse 3 B C D G Bs (orig.) तमन्वितः.

verse 4 A B (only indicated by sec. h.) C (only indicated)

D G (sec. h., but struck out again) Bs (sec. h.) युष्मच्चिदाय

All MSS. चोपेतां. I propose चोपेता.

C D G Bs (sec. h.) याम् च.

verse 5 B D श्रेष्ठ श्रेष्ठे C श्रेष्ठो श्रेष्ठो.

C D G गधिना (three times).

line 11 all MSS. परमतमार्थ.

line 15 A B संप्रमुच्यते C G Bs (?) संप्रमुच्यते D and Streiter
संप्रमुच्यते I prefer the active form which is shown by the
Aitareya Bráhmāna.

line 15 राजाविजितो Comm. विजयासमर्थः Náráyana on Áśv.
S'r. S. 9, 3, 13 यः परबलं युद्धेन (युद्धे न ?) विजितवान्. Sáyanā
(Aufrecht, Aitareya Bráhm p. 387) यदि विजयोपेतः स्यात्.

line 15 B D G (third h.) अथ यजमानः instead of अथयजमानः.

ADHYAYA XVI

- 1, 2 Comm Ch प्रहतीय
 6 C G (by alter) प्रतिमुहते
 14 B (by alter) C पथिर्ना
 16 C D G सवसपदीतर्था
 23 C D G (sec h) Bs अधर्थो र्
- 2, 16 all MSS except B (prima manus) कुबेरो
 25 Asv Sr S पथित instead of पथत
- 3, 3 C G (orig) उपस्त्रावानो
 7 B (orig) गौतमस्य
 14 A (orig) B C (orig) Bs (orig) किपुश्च A (on the marg)
 C (on the marg) D G Bs (on the margin, but corrected
 back again) किंपश्च
- 3, 18 all MSS आस्यव
 23 A उत्तमे चोत्तरस्या प्रथवन (भि and र by alter) B C उत्तमे
 चोत्तरस्या प्रथुवन D उत्तमे चोत्तरस्याःप्रथवन G उत्तम (sec h •रे)
 चोत्तरस्या (sec h •मस्या) प्रथुवन Bs उत्तमे चोत्तरस्या प्रथुवन
 (sec h •रस्या ; but struck out again)
 C भिव इति च सूक्तम
- 3, 28 G (orig) Bs (orig as it seems) पर्येन्यान B G (sec h) Bs
 (sec h) पर्येन्यान A पर्येन्यान C D पर्येन्यान
 33 उपनिषासयन्ति all MSS
 36 all MSS गृह Taitt Samh 7, 4, 19 g Vaj Samh 23, 21
 C D G Bs (on the marg) अर्वाहसमस्त्रिन
- 4 2 B मध्य रजति C D मध्य रजतु G (orig) Bs (orig) मध्यमेजतु
 A G Bs C पुनर्नि (दिं) वेति B (orig) पुनर्नैव B (sec h) D पुनर्निव
 4 B C D यद्वरिषो
 A (orig) B (sec h) जाया instead of जारा
 C D G पात्रागळी Bs illegible Comm Ch (orig) once
 पात्रागळी and once पात्रागळी
- 5 Comm Ch अनुचयुं
 6 A G (sec h) चियस्युत B (orig) ययस्य (alt to चोयस्य) C
 येयस्य D G (orig) ययस्युत Comm Ch ययस्य The orig
 read of Bs is illegible

A G Bs Comm. Ch. चोत्तुर्.

A G (orig.) D Bs (by alter.) माधं.

B C D G Comm. Ch. षड्.

6, 1 v. 1 all MSS. पदेष्टिः Comm. Ch. पदे खिष्टं See Vait'na
Sūtra 37, 1. Kātyāyana S'r. S. 20, 7, 11. Āśv.
10, 9, 2. Lāt. S'r. S. 9, 10, 9.

v. 3 B वल्लहामभि D (= Lāt. S'r. S. 9, 10, 11) •वल्लहामभि.

v. 4 B (sec h ?) D G (third h) भवत्युपरो,

2 D श्छन्ति

7, 4 C D G वात्तन्या.

• 9-10 C G अयवस्त्राभिर्, resp अयव्याभिर् the other MSS. •वस्त्राभिर्
Comm अयवस्त्रामि. अयवद्विताभिः.

8, 5 C त्रिविदेः.

5. 16 Comm. Ch. पञ्चमार्त्तकानि.

16 B त्रिविदो.

9, 1 C G हरिना यजं.

10 C D G (third h.) यजते.

13 A B G (by alter) कौमलो C D G (orig.) कौमलो.

14 C G (sec. h.) गहन.

A आविचैत.

22 B (orig.) Comm. Ch. and M M पुदधेभ्यश्चान्नक्षानां; all
other MSS. पुदधेभ्यश्च न्नक्षानां Cf. Lāt. S'r. S. 9, 10, 16. 11,
1 Āśv. S'r. S. 10, 10, 10.

10, 3 C G (fourth h.) उपजनस्याया०.

9 A D Bs (third h. on the marg) Comm. M M अपिपातयति
B C G Bs अपिपाययति; Comm Ch. om. न or य and adds
य on the marg.

14 D G पारिख्विष्टेर्.

11, 5 B (orig) C (orig.) भाव्ये D भाव्ये G (sec. h.) भाव्ये.

8 C G (orig.) Bs (orig.) वैददग्ने D G (th. h.) वैददग्ने A B Bs
(sec. h.) Comm. Ch. वैददग्नी.

11 C G (sec. h.) वृबू G (orig.) वृबुस्त०.

A B C G (th. h.) तद्विणः प्रसोके A तद्विणःप्रसोके.

17 Bs प्रायोभिः.

- 20 A B (by alter) Bs (by alter) वस्य
A Bs पादमये
- 26 A B (on the margin) G (fourth h) Bs प्रथम काल प्रथमे
A B (by alter) G Bs (by alter) मातरिच्यनि B (orig) मातरिच्ये
C मातरिच्य D G (sec h) Bs (orig) Comm Ch मातरिच्य
- 12, 8 A प्रथम (alt to मे) B G Bs प्रथम C प्रथम (which seems to be
alt to *म) D Comm M M प्रथमे Comm Ch once मं once मे
9 A (on the marg) G (on the marg, but corrected back
in द्वि*) मतीय
- 14 C (third h on the marg) G (orig) पुष्य instead of
पशय्य
- 17 all MSS आस्य
- 19 B (by alter) C D G अभियो 20 Comm Ch अद्यम्
- 14, 3 G Comm Ch माहावतिके A B C D Bs महावतिके
4 A B G Bs (by alter) माहावतिके C D Bs (orig) महावतिके
5 A G Bs (by alter) माहावतिके B C D Bs (orig) महावतिके
- 15, 11 C महद्यम G सप्रथम, alt to सद्य K t Sr S 21 2, 6
Sat Brāhm 13, 7, 1, 9
12 B G Bs (orig) चिद्वल्लयल्लिये
20 A C G Bs सद्यभूमि Cf S akh Sr S 16 9, 22
- 16, 3 B Bs (orig) Comm Ch दिदास्य
D उपमद्य G (third h) Bs (orig) Comm Ch (orig)
उपमद्य B (sec h) Bs Comm Ch च्चैय
- 17, 4 A G (sec h) अविदि
8 C D अद्यदेवम B अद्यवम, altered to अद्यहं G अद्यवम, altered
to अद्यदावम
- 18, 2 C D G Bs एव सर्वेच A B एव सर्वेच
8 all MSS (except those of the comm) प्रथमे
10 A B C G (third h) अद्यो A sec h) G (orig) D Bs
अद्यया C D G (third h) अद्यदिमा
- 11 all MSS विजयताम्रप्रयत्निताया (Comm Ch विजयताम्र)
12 B (orig) C D G Bs (2) अद्यिच
13 B (orig) Bs Comm Ch विदिवन्ति A B (by alter) C D G
विदिवन्ति

- 14 A B (by alter) सुनित्याधैः B (orig.) सुनित्याधैः C D G Bs
 सुनित्याधैः (C धे.) Bs (th. h.) Comm. Ch सुनित्याधैः
- 15 D G (orig.) Bs (by alter.) सर्वोपधं. 21 All MSS निविड*
 21, 9 C D G अतिराधं.
- 20 C G (th. h.) अतीये ऽऽकरोति.
- 31 A (orig) B Bs (by alter.) द्वितीयस्य C D G Bs (orig.)
 अतीयस्य.
- 22, 9 A B (by alter.) उपपराक.
 10 A C D G प्रजिघासन्.
- 12 A B G (orig.) Bs (orig.) Comm. Ch. द्याधैका (द्याधैका).
- 23 C G (sec. h.) Bs (orig) यावद्विना
- 23, 8 C D G (orig) अथैवाचेयत्तु* A अथैवा राचेयत्तु*
 11 D G अथैव.
 12 D G (orig.) अथैवो.
- 24, 2 A (orig.) B Bs (orig.) पाङ्की चै पद्यः । चै is omitted in C D G.
 10 A (orig.) D G (orig.) अथिडो.
 11 B (orig.) D G (orig.) अथैवुडो.
 14 C D G Bs अथस्य
 15 D अथसि* C G अथसि*.
- 26, 1 A Bs (orig.) Comm. Ch. प्रथमः C G Bs (sec. h., but
 altered again) प्रथमः D प्रथमः B प्रथमः alt. to प्रथमः.
- 29, 3 B C G अथ वा अथि*.
 6 A D Comm. Ch निमुञ्चानां C निहृष्टानां G निहृष्टानां B
 निमुञ्चानां । छ is cancelled in B with yellow colour
 and अथा is altered to अथा The orig. read. of Bs is not
 quite legible
 B C Comm. Ch प्राप A D G Bs प्रापन्.
- A B Bs कोपयस्य C D G कोपयस्य Cf 16, 9, 13.
- 29, 7 C D G अथवाया अथान
 8 B निहृष्टो भूष G (sec. h.) भू (th. h.), अप. All MSS. निहृष्टो.
 All MSS except D and Comm Ch. अथैवन्तु.
- 30, 6 A B C G अथैवो वा.

ADHYĀYA XVII

- 1, 2 Ch कतिपय आदेन
 5 B विन्देत
 9 B Ch K चद्वय
 16 B Ch परपुरुषे K परपुषे
 18 K नद्य मद्रुपकल्पयेत्
- 2, 4 all MSS द्विवायाम एतावद्
 3, 12 B अत्रघाटरिक्ता K उपघाटरीका
- 4, 1 Ch K (orig) हुन्दुषीन
 B Ch (orig) सदनमान
 B K उपकल्पयन्ति
 2 B Ch (orig) सदनमान
- 5, 5 B K आश्रयाय Ch आश्रयाय
- 6, 1 all MSS (with the except of Ch sec h) बण्डसनीत्यपकल्पयन्ति The commentary considers this the correct form It says बण्डय सन्नतिश्च बण्डसन्नतिय बण्डसन्नति [] सर्वे दन्दो विभाषा एकवद्भवतीत्येकवद्भाष । स नपुंसकमिति (Pan 2, 4, 17) नपुंसकनाद्भवता । बण्डसन्नतौति Ch (sec h) बण्डसन्नतौ इति
 4 Panini 2 4, 25
- 7, 11 B K बद्धिर्वदि
 Ch सद मद प्रद्वत्य B K सदः प्रद्वत्य
 K प्रादुपरि दधति
 13 Ch शृङ्गच्छारीय B K •शृगा•
- 9, 6 Ch संसन्नेत् B समस्ये K संसस्य I propose संससेत्
- 10, 5 B Ch (orig) K (orig) उत्करा । क् has been alt to क् in Ch and K. Comm उत्करौ धूलितौ—उत्करन्ति निक्षिपन्ति अनितारत्
 6 B तद्विशालान (or च्)
 10 B सशृङ्गत्
- 15 B Ch (sec h) अभिनिषीत् K अभिनिषिह् which seems to have been altered by sec h to •षीह् Ch अभिनिषीह्
 16 B K उपपश्यति
- 11, 3 आच om in Ch.

- 14 A B (by alter) सुनिय्याधे B (orig) सुनिर्याधे: C D G Bs
सुनिर्याधे (C धे) Bs (th h) Comm Ch सुनिय्याधे
- 15 D G (orig) Bs (by alter) सर्वौषध 21 All MSS निषिद्ध*
- 21, 9 C D G अनिराध
- 20 C G (th h) द्वितीये ऽध्वकरोति
- 31 A (orig) B Bs (by alter) द्वितीयस्य C D G Bs (orig)
द्वितीयस्य
- 22, 9 A B (by alter) उपपरक
- 10 A C D G प्रजिघामन्
- 12 A B G (orig) Bs (orig) Comm Ch चाञ्चिका (याञ्चिका)
- 20 C G (see h) Bs (orig) घास्यशिला
- 23, 8 C D G (orig) अथैवाधेदयत्* A अथैवा राधेदयत्*
- 11 D G दध्वं
- 12 D G (orig) दध्वे
- 24, 2 A (orig) B Bs (orig) पाहो वै यत् । वै is omitted in C D G
- 10 A (orig) D G (orig) कपित्थे
- 11 B (orig) D G (orig) सर्वोऽसौ
- 14 C D G Bs दध्व
- 15 D पद्याभिः C G पद्यभिः
- 26 1 A Bs (orig) Comm Ch प्रवन्द् C G Bs (see h, but
altered a_nam) प्रवन्द् D प्रवधे B प्रवन्द् alt to प्रवन्द्
- 29, 3 B C G नध वा अग्निः
- 6 A D Comm Ch निरुत्तानां C निरुत्तानां G निरुत्तानां B
निरुत्तानां । छ is cancell l in B with yellow colour
and मत्रा is altered to म्ना The orig read of Bs is not
quite legible
- BC Comm Ch प्राय A D G Bs प्रायन्
- A B Bs कोमज्जस्य C D G कोमज्जस्य Cf 16, 9, 13
- 29, 7 C D G मध्वाना अन्वाम
- 8 B विद्याते मध्व G (see h) म् (th h) म् All MSS f ...
- All MSS except D and Comm Ch मध्वेतेन
- 29 6 A B C G मध्वी वा

ADHYAYA XVII

- 1, 2 Ch कतिपय आरेण
 5 B विन्दित
 9 B Ch K मङ्कलुः
 16 B Ch परपुत्रे K परंपत्रे
 18 K मन्त्र मनुपकल्पयेत्
- 2, 4 all MSS द्विद्यायाम एतावद्
 3, 12 B अथघाटिका K उपघाटिकाः
 4, 1 Ch K (orig) दुन्दुभीम
 B Ch (orig) सुहमनाम
 B K उपकल्पयन्ति
 2 B Ch (orig) सुहमनाम
- 5, 5 B K आषषाय Ch आषषाय
- 6, 1 all MSS (with the except of Ch sec h) अथअतीत्यकथ-
 यन्ति The commentary considers this the correct form
 It says अथ अतीत्य अथअतीत्य अथअतीत्य [1] अथो दशो विभाषा
 अथअतीत्यकथयन्ति । अथअतीत्यमिति (PIn 2, 4, 17) अथअतीत्यकथयन्ति ।
 अथअतीत्य Ch (sec h) अथअतीत्य इति
 4 Iānti 2, 4, 25
- 7, 11 B K अथैषदि
 Ch अथअथ अथैष B K अथ अथैष
 h अथैषदि इति
 13 Ch अथैषदि B K अथैष
- 9, 6 Ch अथैष B अथैषे K अथैष I propose अथैषेत्
- 10, 5 B Ch (orig) K (orig) अथैषेत् Ch has been alt to कि in
 Ch and K. Comm अथैषेत् भूषिता—अथैषेत् निविषन्ति अनितार
 6 B अथैषेत् (or अथैषेत्)
 10 B अथैषेत्
 15 B Ch (sec h) अथैषेत् K अथैषेत् which seems to
 have been altered by sec h to अथैषेत् Ch अथैषेत्,
 16 B K अथैषेत्
- 11, 3 अथ om in Ch.

- 12, 1 B सर्वान्निनुय सद्यो Ch सर्वो विनुय सद्यो K सर्वो विनुय सर्वयो
 4 B उचरन् Ch उ चरन् K उचरता
 5 Ch om एहि before एव
 All MSS विनाय
 13, 5 B •यज्ञियाय
 9 B K उपनिष्ठेत्
 14 3 B तूष्णीं ममत् K तूष्णीं ममत् B Ch K समिधासि
 B अविद्धतल K अविद्धतल
 4 Ch (orig) प्रमूयात्
 11 भूमि orig om in Ch
 14 Ch एना वाच
 15, 1 Ch युञ्जति
 4 B एदीकहेमाज
 B (orig) Ch आपण K आपण
 10 Ch द्य दिति
 11 B K देया दधादिति
 16 9 this Sutra is orig om in Ch
 17, 1 B Ch करिष्यन्ती
 9 B K यथेत्
 12 इत्तमति in Ch alt to इत्त रमति

ADHYĀYA XVIII

- 1, 2 B विचे राष्ट्रेत्यग्रे
 B उपार्था पञ्चो [5] प्रपुवन K उपार्था पञ्च प्रपुवन
 14 K पदानि कुराति नदस्य
 2, 1 Ch मसति B K मसन्ति
 3 2 A V 6, 33 — v 1 all MSS वन v 2 K एवित B (orig) K
 वन v 3 K पुं B Ch पुं — B एपि — B Ch सद्य
 8, 11 B (orig) ह दोषी प्रगाथो (K •यो)
 9 1 K •एदती मसति
 6 B समस्य च Ch समस्यार्त्तं K सामस्यार्त्तं
 10, 8 9 B एका वा नो K एका नो

- 10, 12 च after समीपस om in Ch
 15, 5 B K सुप्रसीते
 16, 2 B K मसानुदुर्भं
 18 4 न om in Ch before इति
 20, 5 Ch K प्रपुत्र्य
 8 B Ch K मन्वात्रतिक
 21, 7 B प्रत्यङ्
 9 B K अध्यायं Ch अध्याये
 11 cf Kit Sr S 13, 2, 19, which Sūtra contains nearly
 all the same mistakes
 23, 10 K ता अधेयेना
 24, 3 B L मीनायवय चर्दभ्यसु
 4 Ch वसवेति
 6 K उत्तराय च This reading is said by the comm to be
 अपुत्र्य
 9 B Ch K परया अष्टौ
 14 B K आदधस रतम्
 19 Ch (orig) वपाये Cl उपवेद्य
 25 B K •युक्तात्ता इतिदन्ते
 26 B समीपस
 28 L उदतावेदिते Ch उदतावेदिते B उदतावेचवे
 29 B Ch K इष्टामनोयम
 35 This Sutra seems to be a later addition
-

I

INDEX OF WORDS *

अ

अणु V, 8, 3

अस I, 6, 3, (cf वेद्यस)

अमान्वसयो IV, 15, 13

अकार I, 2, 14, VI, 1, 15

अट्यमाण XI, 14, 2

अच X, 21, 12

अचर I, 2, 6, X, 5, 10 11, XII, 13, 1 5, 16, 2, 24, 5

(cf अष्टाचर । अष्टादशाचर । एकादशाचर । चतुरचर । चतुर्वि-
 शत्यचरादि । दशाचर । द्वादशाचर । नवाचर । पञ्चदशाचर ।
 पञ्चाचर । विंशत्यचर । षटत्रिंशदचर । षोडशाचर । मन्ध्यचर)

अचरपङ्क्ति VII, 26, 4, 27, 24, VIII, 6, 11, 7, 15, XIV, 57,
 10

अचरवेराज XIV, 25, 5, 26, 5, 28, 12, 30, 2

अचवेला X, 21, 14

अक्षा \ VIII, 4, 1, 5, 1,

अक्षि (अक्षीणि) IV, 16 6

* This index contains all words of the text exclusive of those occurring
 in Mantrae Praśāsa, Yajur & the \ vds etc

अचिति XIV, 81, 2.

अचितिकाम XIV, 81, 2.

अगद XV, 22 (page 193, 8).

अगृहीत्वा XIII, 11, 2.

अग्रायी IV, 19, 5 .

अग्नि (fire) II, 14, 1 10; 15, 6, III, 4, 1; 14, 8; 19, 21; 21, 11; IV, 2, 1, 5, 9; 6, 13; 14, 36; 15, 5 22 23; 16, 2. 3. 13; 17, 4 13 (पूर्व); 18, 8 (पश्चिम); 19, 4 (पश्चिम); V, 14, 13 15 VIII, 15, 10; XIII, 29, 23. 29; XIV, 13, 4; XVI, 16, 1; XVII, 12, 0; XVIII, 24, 26. 27

(God of fire) II, 2, 16; V, 1, 6; IX, 28, 17; XIII, 27, 7; XIV, 29, 5, 40, 1, 51, 1; XV, 22 (page 192, 13 ff); 23 (p 193, 15); XVI, 1, 12. अग्निमन्त् III, 4, 1; अनीकवन्त्

III, 15, 3; XIV, 8, 3; असुमन्त् III, 4, 7; इन्दुमन्त् II, 5, 15; कव्यवाहन III, 16, 3. 10; IV, 4, 1; काम III, 1, 10; IX,

23, 3; XIII, 29, 20; XVI, 10, 4-8, चत्रम्यत् IX, 22, 2. 5; चत्रवन्त् IX, 22, 2. 5; गृहपति I, 15, 3; IX, 26, 2; जनु-

दन्त् III, 19, 15, ज्योतिषमन्त् III, 19, 10; तपस्वन्त् III, 19, 15, दाट III, 2, 2; XVI, 10, 4-8; पयिष्ठत् III, 3, 2; 4, 2; XVI,

10, 4-8; पवमान II, 2, 3; 3, 10; 5, 14; XIV, 2, 14. 17; पावक II, 2, 7; 3, 10; XIV, 2, 14. 18; पावकवन्त् III, 19, 15,

सुद्धिमन्त् II, 5, 13; ब्रह्मण्डन्त् IX, 22, 2. 4; भग्िन्त् II, 4, 6; रेतस्वन्त् II, 5, 16, वामन्तिक गायत्रि विसृत् राघन्तर IX, 27, 1;

विविचि III, 4, 4; वीति III, 4, 3; वैशानर (see वैशानर);
 व्रतपति II, 1, 6; व्रतभृत् III, 4, 12; गुरुचि II, 2, 7; 3, 10;
 III, 4, 6; XIV, 2, 14. 19; संवर्ग III, 4, 5; खिष्टकत् (see
 खिष्टकत्)

अग्निचित् IX, 28, 18.

अग्निचित्या VIII, 15, 10.

अग्निप्रणयन V, 12, 1. 5.

अग्निप्रणयनादि VI, 1, 21.

अग्निप्रणयनीय III, 14, 13.

अग्निमन्त् (1.) III, 4, 1. 2. अग्निमती (ऋचौ) XIV, 29, 8.

अग्निमन्यनीय III, 13, 15. 17; V, 7, 5; 15, 4; XIV, 51, 12.

अग्निशब्द II, 5, 10. 20; XIV, 51, 8.

अग्निष्टुत् XIV, 4, 6; 57, 20; XVI, 15, 3; 29, 15.

अग्निष्टोम VII, 21, 7; IX, 1, 1; X, 2, 1, XI, 2, 1; 10, 1, 11, 5;
 13, 1; 15, 1; XIII, 14, 7; 16, 5; 23, 6; XIV, 2, 7. 8;
 8, 2; 12, 4; 40, 5; 41, 5. 42, 18; 57, 19; XV, 1, 7; 4, 8;
 5, 1; 11, 7, 12, 4, 16, 5. 9; XVI, 20, 13; 21, 7; 26, 5;
 29, 3. 17; 30, 12, XVII, 7, 5, XVIII, 23, 17. Cf. ज्योतिष्

अग्निष्टोमसंख्य XIII, 21, 9.

अग्निष्टोममामन् X, 12, 2; 13, 20, XI, 14, 35; 15, 14; XIV,
 33, 6; 57, 5; 61, 7; XV, 3, 3; 6, 4, XVI, 14, 13; XVIII,

अग्निष्टोमस्तोम XV, 6, 6 7.

अग्निष्ठ II, 16, 2; VI, 9, 6; XVI, 3, 4; 12, 5.

अग्निष्वात्त III, 16, 2.

अग्निहोत्र (1.) II, 6, 1; III, 12, 15, 16; IV, 5, 11; VIII, 13, 6;

XIII, 24, 2. (2) अग्निहोत्रौ (Comm. अग्निहोत्र संशको, द्वौ
दृविद्यंज्ञमोमौ) XIV, 3, 15.

अग्निहोत्रपात्र IV, 14, 34.

अग्निहोत्रम्याली II, 10, 5

अग्निहोत्रहवनी IV, 14, 21.

अग्निहोत्रहविम् II, 7, 9.

अग्निहोत्री II, 8, 1; 12, 16; III, 20, 1.

अग्नीध्र I, 6, 3; XIII, 24, 11.

अग्नीवरुणौ VIII, 1, 6.

अग्नीषोमौ V, 14, 1, 7.

अग्नीषोमप्रणयन V, 6, 9.

अग्नीषोमीय I, 3, 12, 14; 8, 10; II, 3, 5; III, 8, 8; 9, 3;
V, 15, 1; VI, 1, 1, 24; IX, 26, 1; XIV, 40, 20; XV, 1, 19;
XVI, 3, 5; 12, 6.

अग्नीषोमीयसंवनीयो VI, 1, 21.

अग्न्याधेय II, 1, 1; III, 19, 17; IV, 6, 15; XIV, 2, 1; 2, 16.
21, 22.

अग्न्यायतन XVIII, 24, 27.

अग्न्युक्त्य IX, 25, 1.

अग्न्युपस्थान II, 14, 6.

अग्र

अग्र्येण (Praep. c. nec) III, 16, 17; IV, 6, 4; V, 6, 4. 7;
8, 3; VI, 2, 1; 12, 2; VII, 6, 1; 14, 11; 15, 2; VIII, 12,
10; X, 21, 6. 14; XVI, 3, 19; XVII, 11, 2; 12, 4; 15, 2.

अग्र्येणोत्तरेण VI, 13, 3 XVII, 7, 11.

अग्र्ये XIV, 62, 2; XVII, 3, 8.

(Cf. उदीचीनाय । एवमग्र । दक्षिणाय । प्रज्ञाताय । प्राचीनाय ।)

अग्रतः III, 19, 9.

अग्रता in प्रागग्रता IV, 6, 8

अग्रहण in नामर्धेयाग्रहण X, 1, 17.

अघ्राहन् IV, 15, 7.

अङ्ग I, 16, 4; XV, 1, 28. (Cf. यथाङ्गम्)

अङ्गार II, 8, 8. 14, 9, 6; 12, 9; IV, 12, 10; V, 9, 10.

अङ्गिर XII, 19, 5.

अङ्गिरः XIV, 40, 1, XV, 24 (page 194, 3.), XVI, 11, 29.

अङ्गिरमामयन XIII, 22, 1.

अङ्गिरस्वन्त् IV, 4 1, (यम).

अङ्गुलि I, 10, 5; VIII, 4, 5; XVI, 24, 11.

अङ्गुली in पादाङ्गुली IV, 15, 20

अङ्गुष्ठ IV, 7, 7; 21, 8, XVI, 24, 11.

अङ्गुष्ठपर्वन् XIV, 16, 3.

अच्

+आ अच II, 9; 3; IV, 3, 6 7; XVII, 11, 4.

अच्छावाक VI, 12, 14, 20, 13, 2; VII, 6, 1, 8, 9; 7, 1, 4;
13, 1; 14, 1; 17, 10, 13, 24, 1; VIII, 2, 10, IX, 4, 1;
10, 1; 14, 1, 18, 1; 19, 1, XII, 1, 5, 2, 8, 22; 5, 1; 6,
11 14 17, 7, 7; 26, 2, XIII, 10, 10, 14, 1; 24, 9; XIV,
3, 10, 52, 10 19, 55, 2, XV, 3, 4, 11, 17, 19, 7, 5; XVI,
21, 29.

अच्छावाकसुक्त XIV, 52, 3.

अच्छावाकीया VII, 7, 4.

अज II, 3, 22; IX, 23, 4 5; XIV, 13, 1; XV, 15, 2, XVI,
3, 13; 12, 12; XVII, 7, 8; अजा IV, 14, 13.

अजातपुत्र II, 12, 11.

अजानान II, 5, 1.

अजिन XV, 17, (page 188, 12); XVIII, 24, 7.

अजिर in श्येनाजिरौ XIV, 22, 4.

अजीगर्त XV, 19, (p 191 13.)

अज्ञायमान III, 21, 6.

अङ्ग अनक्ति I, 10, 1; IV, 16, 6; अज्यमान V, 9, 8; 15.

+ अभि अक्ष IV, 15, 5; 16, 3; अज्य IV, 15, 22.

अञ्जन I, 10, 2; IV, 16, 6.

अञ्जलि I, 14, 20; 15, 10; II, 10, 5. 6; XVI, 1, 2.

(Cf. उदकाञ्जलि IV, 15, 4.)

अन्न धव XV, 23 (p. 193, 10).

अणु XVII, 1, 8.

अतम् VII, 6, 7; 16, 9; 25, 12; VIII, 1, 9; IX, :

X, 19, 1; 20, 1; XII, 16, 2; 17, 3; 20, 1; 21, 1. 3; 24, 1;
XIV, 12, 1; XV, 16, 4; 22 (p. 192, 18. 20; 193, 5. 6);
XVI, 19, 1; XVII, 1, 1; 9, 1; 10, 1; 17, 15; XVIII, 22,
1; 23, 1. 6. 9. 11; 24, 34.

अत ऊर्ध्वम् V, 6, 9; X, 2, 10; XV, 16, 1.

अतिघात X, 2, 6; 3, 10; 4, 12; XVIII, 21, 10.

अतिच्छन्दः VII, 27, 13; XV, 2, 1. 2; XVIII, 23, 9.

अतितारिन् fem. •रिणी XV, 17 (p. 188, 11).

अतिथि II, 3, 25; III, 8, 10.

अतिपत्ति in नियतातिपत्ति III, 4, 2.

अतिप्रैष X, 1, 11; XIII, 20, 13; XVIII, 24, 10.

(Cf. अयंघञ्जीयातिप्रैष XIII, 24, 18).

अतिप्रैषान्त VIII, 15, 6.

अतिराघ IX, 1, 10; X, 1, 5; XIII, 5, 19; 13, 1; 15, 2;
16, 3; 17, 1; 19, 7. 16; 23, 5; 24, 6; 27, 7; 29, 2. 23. 25.
32; XIV, 5, 8; 8, 2; 13, 11; 42, 20; 71, 1; XV, 5, 1;

16, 5; XVI, 8, 21. 22; 9, 2. 14; 15, 13. 14; 21, 9; 23, 21
24, 3. 9 11; 30, 12; XVIII, 24, 1.

(Cf. गो)

अतिराचभाव XVI, 20, 5.

अतिरिक्तोक्त्य VII, 14, 5; X, 13, 25; XV, 3, 4; 6, 5; 8, 6.

अतिशंसन in श्लोमातिशंसन

अतुल्य V, 19, 4.

अत्र II, 13, 3; VII, 7, 8. 12; VIII, 10, 1; X, 21, 18; XIV,
13, 14; XVI, 9, 23; 15, 19; XVII, 12, 6; 13, 7; XVIII,
14, 9; 23, 13; 24, 15. 33.

अत्रि I, 7. 8; XIV, 65, 1; XVI, 23, 8.

अथ II, 2, 1; 13, 1; V, 10, 20; VI, 4, 2. 4 6. 8. 10. 12;
5, 1. 3. 5 7. 9. 11. 13; 6, 1. 3. 5. 7. 9. 11. 13; VII, 8, 1;
VIII, 16, 2; 17, 2; 21, 2; 24, 2, 25, 2; X, 14, 3. 5; 15, 3.
5; 16, 3 5, 17, 3. 5; 18, 3. 5, XI, 14, 20; XII, 7, 3, 8, 1;
13, 6; 27, 4. 5; XIII, 13, 1; 16, 1, 18, 1; 28, 2. 3; 29, 17;
XIV, 2, 21, 12, 1; 13, 9; 38, 5; XV, 1, 5; 5, 1; 7, 6. 8;
14, 1. 4; 15, 1, 16, 8; 17 (p 188, 16); 18 (p. 189, 9 ff.);
21 (p. 192, 9); 22 (p 192, 19 ff); 23 (p. 193, 10 ff.); 24
(p. 193, 16), 26 (p 195, 7. 11); XVI, 1, 6. 11. 13. 17. 25;
3, 25. 27, 10, 4 11, 12, 20; 13, 2. 3; 18, 18 ff; 19, 1; 20,
1; 21, 1; 23, 1. 8; 24, 11; 26, 1. 4; 27, 1; 28, 1; 29, 1. 13;
30, 1; XVII, 1, 1 15, 2, 1; 3, 1; 4, 7. 8; 5, 1; 6, 1. 5;
7, 1. 6, 9, 1; 10, 1 4 10, 11, 1, 12, 6; 13, 7. 11; 14, 4
5. 6. 13; 15, 1 9 ff; 16, 1 ff; 17, 2. 8; XVIII, 1, 3. 23;
2, 1. 7; 3, 3; 4, 2 ff; 5, 2 ff; 6, 1. 5; 7, 1. 9 21; 8, 7;
9, 1. 3; 10, 1 4 10, 11, 1 4, 13, 1. 11; 14, 1. 3. 6. 7;
15, 1; 16, 1, 17, 1, 18, 1; 19, 1; 20, 1 ff. 21, 12; 22, 1;
23, 1, 24, 1. 7. 28 34 अथापि XVII, 1, 5. अथो XIV, 40,
24; XV, 1, 12; XVI, 23, 3, XVIII, 20, 6.

अथर्ववेद XVI, 2, 9.

अथवापि XIV, 10, 19.

अद् आदत्, आदन् VI, 1, 5.

आदयित्वा III, 12, 16.

आदिति II, 2, 12; 3, 12; 5, 28; III, 1, 5; 17, 11; V, 1, 1;
IX, 24, 5; 27, 1; XIV, 2, 21; XVI, 10, 11 16.

अदीक्षित III, 11, 14; IX, 22, 1; XVI, 20, 7.

अदीक्षितायन III, 8, 1.

अदीन XVI, 10, 16.

अदृग्गमान IV, 15, 9

अद्वय्यीन (fem. आ) XVI, 22, 25.

अदादशाहम् XIV, 22, 21.

अधरारणि XVI, 16, 1.

अधरौष्ठ I, 10, 2.

अधम् III, 13, 30; X, 21, 12 (c. acc)

अधस्तात् XVII, 10, 14.

अधःशय्या IV, 15, 6.

अधिकरण I, 1, 8.

अधिज्यधन्वन् XIV, 22, 20.

अधिदैवतम् XVI, 20, 2; 21, 2; 23, 4; 24, 2, 25, 2; 26, 2;
27, 2, 28, 2, 29, 2, 30, 2.

अधिप XVI, 1, 11.

अधिपत्रण XIV, 22, 17.

अधिपवणफलके XIV, 22, 18.

अधिष्य VI, 13, 7.

अधिसर्पण XVII, 13, 12.

अधीवास XVI, 3, 25. 34; 13, 8.

अधोविलागृत IV, 3, 7 (comm. स्यालीविलादध आगृतय ।

आडीपदर्थे । ईपच्छृत इत्यर्थ । अधोविल आगृतयेत्यधोविला-
गृतः । अपूर्णस्यालीको मन्दस्त्रिनयेत्यर्थः)

अघर्ध VI, 7, 10; IX, 20, 32, XVI, 29, 3.

अथात्मम् XVI, 20, 2; 21, 2; 23, 4; 24, 2; 25, 2; 26, 2, 27,
2; 28, 2; 29, 2; 30, 2.

अभिष्ट (1.) V, 16, 10; 17, 9; XV, 1, 25, XVI, 12, 19; 22, 5.
(2.) XVI, 3, 22.

अध्वन् III, 4, 9.

अध्वर्यु I, 6, 3; III, 8, 25; 14, 18; V, 4, 1, 14, 5; 15, 7; VI,
7, 8. 10, 9, 16, VII, 5, 1; 6, 4; 7, 3, 8, 7; 9, 7, 14, 9;
X, 7, 9. 10, 21, 10; XIII, 1, 1. 3, 5, 7, 12, 9, 14, 1, 24,
7; 29, 2; XV, 21 (p 192, 3); XVI, 1, 6 23. 25, 4, 4. 8;
9, 20, 13, 2. 12. 17, 18, 19; XVII, 4, 1 5, 11, 1. 3 (voc.

अध्वर्यु उप तु रम). 4, XVIII, 21, 9 (voc. अध्वर्यु उपहव-
मिष्टा)

अन्

+ अभि अन्य XVII, 15, 13; 16, 6. 8; 17, 2.

+ अव अनिति I, 12, 3.

(Cf. अनवानन्त् । अनवागम्)

+ अन्वव अनिति II, 9, 8; VI, 8, 2.

+ अभ्यव अनिति XVII, 15, 13; 16, 6 8; 17, 2.

+ अनुप्र अनिति II, 9, 7; VI, 8, 1.

अनङ्घ्र्

अनङ्घ्रान् II, 5, 27; IV, 16, 9; XIV, 57, 17.

अनङ्घ्रुः IV, 16, 8.

अनतिनयन्त् XIII, 6, 1.

अनधिगच्छन्त् I, 17, 5-18.

अनधिगम्यमान XIII, 6, 3.

अननुवपङ्कृते X, 1, 11; XVIII, 21, 5.

अननुसृज्य XVII, 13, 12

अनन्त XIV, 82, 2; 83, 2; 84, 2.

अनन्तराम XIV, 82, 2, 83, 2; 84, 2;

अनन्तर III, 19, 7, IV, 15, 6; VI, 6, 17 (ऊन्दोऽनन्तरेण); VII,

11, 6, 7, XII, 4, 1, 5, 1, 10, 2; 26, 2; XVI, 25, 4; 28, 3.

अनन्य XV, 11, 4

अनपटत्त XIII, 4, 1.

अनपिधान VII, 3, 1.

अनपिभोमपीथ XIV, 62, 2.

अनपेत II, 14, 8.

अनभिधान VI, 1, 3.

अनमत् IV, 15, 8. (Comm नमनेनाप्रवेशयन्तः)

अनर्थलुप्त II, 14, 6.

अनवजिघत् XVI, 3, 19.

अनवरार्थी (?) XVI, 20, 14. (अनवरार्थ)

अनवसर्जन VII, 4, 17.

अनवानन्त VII, 7, 7; X, 7, 13.

अनवानम् III, 8, 23; V, 9, 4; 11, 1; 20, 1; VII, 2, 11; 8, 2;

9, 4; 15, 2; 16, 5, XI, 14, 14.

अनवेक्षण VII, 3, 1.

अनवेक्षमाण IV, 15, 1.

अनशन in समाशनशन III, 13, 30.

अनस्तमित II, 17, 7.

अनहर्जात XIV, 51, 1.

अनहर्जातता XIV, 51, 1.

अनागत III, 2, 1

अनादिष्ट I, 1, 17.

अनादिष्टयाच्यापुरोनुवाक्य I, 17, 9.

अनादेश I, 16, 14; XIV, 1, 3; XV, 11, 15.

अनाप्त XVI, 10, 1.

अनावर्तयन् XVI, 1, 16.

अनावार्य III, 8, 20.

अनावृत्ति III, 20, 17.

अनादित II, 16, 3.

अनादिताग्नि IV, 5, 13; XVIII, 24, 28.

अनाह्वय IX, 25, 1.

अनिगद V, 19, 23; VIII, 12, 14.

अनिज्या III, 21, 11.

अनिरुक्त XIII, 16, 5.

अनिर्दिष्ट VIII, 15, 14.

अनिर्वचन X, 1, 16

अनिर्घते III, 19, 7.

अनिष्ट IV, 9, 7.

अनिष्टुसव XIV, 73, 3. (see critical notes f)

अनिष्ट्या II, 3, 26, IX, 28, 9.

अनीकवन्त III, 15, 3; XIV, 8, 3. .

अनु (postpos. c. acc.) XIV, 2, 17 18. 19. 21; 10, 4; 13, 4.

5. 9; XVI, 7, 4; XVII, 14, 9.—अनु XV, 7, 8.

अनुकी XIV, 42, 6.

अनुचर X, 3, 13; 4, 13; 5, 7. 22; 6, 17; 8, 13; XVII, 9,

8.—VII, 19, 9. अनुचरी XVI, 4, 5. (Cf. प्रतिपदनुचरी)

अनुचरप्रभृति XI, 12, 12; 15, 7; XV, 2, 22; 8, 5; XVI, 14, 9;
21, 82.

अनुदर्क VI, 12, 5.

“अनुदेश” V, 1, 10

अनुदृत III, 19, 9.

अनुपदिष्ट XIII, 1, 2

अनुवस्थान II, 13, 9

अनुपस्थाय III, 21, 7.

अनुपङ्गत VII, 6, 8.

अनुपङ्गास्यमान VII, 6, 7.

अनुपाकृत XIII, 2, 1.

अनुपूर्वम् XIV, 55, 3; 68, 2, XV, 4, 9; 8, 13. 21, X

अनुप्रहत see दृ + अनुप्र.

अनुमति अनुमतये IV, 20, 6, IX, 27, 1; XVI,

अनुमत्यै IX, 28, 2, अनुमत्या XVI, 10, 14.

अनुमन्त्रण VII, 2, 15.

अनुयाज I, 1, 10, 12, 13; II, 5, 20, 24; III, 13, 25; 17, 7;

IV, 9, 5; V, 19, 24, VIII, 11, 12; IX, 1, 11; XV, 1, 29.

(Cf. प्रयाजानुयाजाः)

अनुयाजप्रभृति XIV, 10, 21. .

अनुयाजयाज्या I, 13, 4.

अनुयाजादि I, 14, 24; VIII, 7, 21.

अनुयाजान्त VIII, 11, 10.

अनुरूप VII, 14, 2. 3. 6. 7; 21, 8; X, 6, 14; 8, 21; XI, 2,
13; 3, 2; 11, 15 17. 19; 12, 1; 13, 22. 28; XII, 2, 1. 9. 24;
4, 1. 9. 23; 5, 1; 9, 8. 16; 10, 2. 11; 11, 4; 12, 14; 26, 21;
XIII, 12, 2. 4; 20, 12; XV, 7, 10; 8, 12; XVIII, 4, 4;
5, 4; 23, 7. 10. (Cf. सूक्तानुरूप । स्तोत्रियानुरूपौ)

अनुरूपल VII, 25, 17.

अनुवचन V, 14, 23; 16, 3. (Cf. शक्तानुवचनयोः VI, 1, 25.)

अनुवषट्कार I, 1, 41; III, 8, 24; VII, 8, 4; 16, 7; VIII, 8, 4,
15, 3. 5; XVII, 17, 11.

अनुवषट्क करोति V, 10, 19; X, 21, 3; छत्त VIII, 15, 13;
छत्य V, 10, 22. (Cf. अननुवषट्कते)

अनुवाक V, 9, 27; XVI, 2, 6.

अनुशंसन in योन्यनुशंसन VII, 21, 5.

अनुशिश XV, 4, 12.

अनुष्टुप्छन्दम् XIV, 33, 18. 19.

अनुष्टुप्छन्दस्यो VII, 27, 30.

अनुष्टुम् VII, 27, 10; IX, 6, 19; X, 6, 11; 12, 6. 8. 14; XIV
33, 17; XV, 2, 6; XVIII, 10, 2.

अनुषवनम् VII, 1, 3 7; XIII, 5, 10. 11. 12; XV, 4, 11.

अनुस्तरण XVI, 3, 14; 12, 13; अनुस्तरणी IV, 14, 13; XIV, 22, 17.

अनुस्तोम in संदंशानुस्तोमौ XIV, 22, 4.

अनुस्वार I, 2, 11.

अनुचीनगर्भ XIV, 39, 7.

अनूच XVII, 2, 8.

अनूबन्ध XV, 4, 12; अनूबन्ध्या V, 14, 2; VIII, 10, 1; 12, 5, 9, 10; IX, 27, 4; XIII, 3, 5; XIV, 2, 15, 21; 3, 19; 5, 7; 6, 3; 7, 5; 8, 6; 13, 2, 9; 40, 22; XVIII, 24, 18, 24

*न्याये० = न्यायाः)

अनूह V, 19, 4.

अन्त I, 2, 22; 12, 4; III, 1, 9; X, 8, 17, 19; XV, 26 (p. 195, 5); XVII, 1, 14, 10, 10.

(Cf. अतिप्रैषान्त। अनुयाजान्त। आज्यभागान्त। आद्यन्तयोः। इलान्त। ऐन्द्राग्नान्त। पद्मीसंयाजान्त। पर्यग्निकरणान्त। पौष्णान्त। प्रैषान्त। मकारान्त। मन्त्रान्त। मरणान्त। याज्यान्त। वपान्त। वेद्यन्तसंमित। श्रंथ्वन्त। षोडशग्नन्त। स्वित्-
छदन्त। हविरन्त। हारियोजनान्त। हृदयगूष्ठान्त। होमान्त)

अन्तक in मृत्थ्वन्तकौ XIV, 22, 4

अन्ततम् VII, 8, 11, XIV, 40, 14, 41, 11, XVI, 10, 16, 16, 2

अन्तता in पद्मीसंयाजान्तता X, 1, 15.

अन्तर अन्तरा II, 6, 13; c. acc. XVI, 1, 8. अन्तरेण (c. acc.)
 1, 25; 4, 1; 15, 14; 16, 3; II, 12, 6; III, 4, 2; 13, 26; IV
 14, 11; 16, 3; V, 6, 2. 3; 13, 2; 14, 2; 18, 4; 20, 3; V
 9, 7; 13, 7; VII, 10, 3; IX, 1, 11; X, 5, 12; XII, 2, 9;
 1. 2; 11, 17; XIII, 15, 3. 12; XV, 2, 15; 13, 6; XVII,
 11; XVIII, 24, 26. (Cf. अनन्तर । एकान्तर)

अन्तराल XIV, 6, 6.

अन्तरालव्रत III, 13, 30.

अन्तरिक्ष VI, 3, 6.

अन्तरिक्षलोक XIV, 18, 1; XVI, 8, 20; 21, 14.

अन्तरिक्ष I, 12, 3.

अन्तर्याम VI, 6, 21; 8, 2.

अन्तर्वेदि (adv.) I, 12, 8.

अन्तःपरिधि (adv.) XIII, 12, 7.

अन्तःश्लक्ष्म (adv.) VII, 19, 7; VIII, 3, 6.

अन्तःशब्दः XVII, 4, 3.

अन्य VII, 15, 18, 19, 20; XII, 2, 3; 3, 2; XVI, 20, 5.—XV,
 11, 4.

अन्याः XV, 26 (p. 195, 5).

अथ XIV, 2, 11; 27, 1, XV, 1, 4. 5. 35 37; 17 (p. 188, 14)

अथवाग XV, 5, 1.

अत्राद्य XIV, 8, 1; 25, 1. 4; 28, 1. 5. 8. 9; 66, 1; 76, 2; 77, 2; 79, 2; 80, 2; XV, 1, 10; XVI, 29, 30.

अत्राद्यकाम XIV, 5, 1; 8, 1; 25, 1; 27, 11; 28, 1; 39, 1; 66, 1; 76, 2; 77, 2; 79, 2; 80, 2; XV, 1, 2. 11.

अन्य I, 1, 27; 2, 6. 12; 3, 10; 16, 20; 17, 1; II, 7, 8; 17, 6; III, 14, 21; 15, 24; 18, 12; 19, 12. 17; 20, 8. 12. 15. 20; IV, 1, 3; 15, 23, 20, 5; V, 1, 10; VI, 1, 14; 9, 14; VII, 17, 14; 18, 5; VIII, 2, 12; IX, 20, 14; X, 8, 22; 12, 5; XI, 3, 3; 4, 14; 5, 8; XII, 3, 16, 10, 2; XIII, 2, 1. 7; 3, 3; 6, 1; 22, 6; XIV, 10, 18; XVI, 7, 4; 9, 22; 22, 19; 29, 7; XVII, 1, 15. 18. अन्योऽन्यम् XVI, 21, 21; अन्योऽन्यस्मिन् VII, 4, 13; XIV, 42, 18. 19. 20.

अन्यतम V, 1, 10.

अन्यतर VI, 1, 14; XIV, 30, 1.

अन्यत्र I, 1, 18; 4, 12; III, 11, 9, 13; IV, 9, 6; VI, 1, 1; 26. VII, 25, 12; XI, 14, 24; XII, 10, 2; XIII, 19, 1; XVI, 1, 15; 10, 9.

अन्यथा IV, 6, 12; XIV, 41, 2; 42, 2.

अन्यत्रम् XI, 15, 11. 13; XII, 6, 13.

अन्वय IV, 16, 6. (Cf. अन्वयवयोः IV, 15, 13)

अन्वयम् III, 18, 17.

अन्वय (c. acc.) IX, 26, 1; 28, 1; XV, 26 (p. 195, 10).

अन्वय I, 16, 2.

- अप्रणव XVI, 3, 20.
 अप्रणवन्त् X, 13, 26; XVI, 3, 23; XVIII, 1, 2.
 अप्रतिघाटक XVI, 2, 29.
 अप्रतिनिधि I, 8, 14.
 अप्रतिभा X, 12, 5.
 अपतिरथ VIII, 15, 10.
 अपत्तदैवत III, 20, 12.
 अपदचिणम् XVII, 14, 15.
 अपधान XIII, 24, 14.
 अपवर्ग्य V, 9, 1; 12, 1; XIV, 5, 2.
 अपसर्ग III, 21, 8, 9.
 अपसारित I, 10, 5.
 अपसृत XIV, 7, 1.
 अप्रुत I, 1, 43.
 अपसरस् XVI, 2, 11.
 अप्सुमन्त् (1.) III, 4, 7. (2.) VIII, 11, 2.
 अप्रह्वार्य XVI, 1, 15; 10, 9.
 अप्राह्वण I, 4, 17; XVI, 9, 22.
 अभवयिता VIII, 5, 2.
 अभव in शेषाभाव III, 20, 8.
 अभि (postp.) XIV, 33, 7.

अभिवरणीय XIV, 22, 4.

अभिजित् XI, 10, 1; XII, 6, 7; 27, 4; XIII, 17, 3; 21, 6;
XIV, 42, 5; XVI, 9, 8; 23, 23; 24, 17, 20; 25, 4; 26, 5.
8; 27, 3, 6, 28, 3. (Cf. विश्वजिदभिजितौ)

अभिजित्प्रभृति XIII, 17, 3.

अभिजिद्विश्वजितौ XIII, 16, 2; 29, 23; XVI, 20, 18; 25, 3,
26, 3; 28, 3; 29, 16.

अभितष्टीय XII, 6, 1; XIII, 24, 18.

अभितम् (c. acc.) XIII, 18, 2; 23, 5; XVI, 18, 13; XVII,
2, 5; 4, 2, 3; 15, 4.

अभिधान in अनभिधान VI, 1, 3.

अभिनिधन XIII, 5, 14.

अभिनिवीह्य (Comm. अभिनिघट्ट) XVII, 10, 15.

अभिनिष्ठित XII, 13, 5.

अभिघकाल I, 16, 5.

अभिस्रव IX, 21, 8; X, 9, 5, 15; XI, 4, 1; 9, 9; XII,
XIII, 16, 2, 3; 17, 2, 3; 18, 5; 19, 7, 9, 14, 16, 2
5, 8, 11; XVI, 25, 6, 29, 3. (Cf. पृथ्याभिस्रवौ)

अभिस्रवस्तोम XIII, 21, 22; 22, 2.

अभिस्रवापन XIII, 19, 20.

अभिभृति XIV, 38, 1, 5, 7. (Cf. विवृति)

- अभिमर्शन in उरोऽभिमर्शन X, 21, 5
 अभिमर्शनी in उरोऽभिमर्शनी VII, 5, 15
 अभिमोचिनी XVI, 13, 10.
 अभिव्याहार (Cf. आदित्याभिव्याहारे । इन्द्राभिव्याहारे ।
 इन्द्रावरुणाभिव्याहारे । कल्याणाभिव्याहारे । वैश्वदेवाभिव्याहारे ।
 सूर्याभिव्याहारे)
 अभिषेक XV, 16, 7. /
 अभिषेचनीषदशमेधाभ्याम् XV, 12, 12.
 अभीष्टम् I, 17, 7.
 अभीवर्त XII, 9, 8, 17; XIII, 5, 14, XIV, 22, 8.
 अभ्ययम् VIII, 7, 20; XIV, 40, 17.
 अभ्यञ्जनं III, 8, 12.
 अभ्यवहरण IV, 21, 18.
 अभ्यावृत्ति III, 2, 9; 3, 9.
 अभ्यास XIII, 27, 5.
 अभ्युदितेष्टि III, 2, 1.
 अभ्युद्गृष्टेष्टि III, 3, 1.
 अभ्ययमान III, 18, 13.
 अमा कुर्वीत XVI, 22, 19; कार्यं XVI, 22, 20; करटै XVI,
 22, 28.
 अमानुष XV, 21 (p. 192, 10).

अमावास्या I, 3, 4, 6, 8, 15; 8, 2; II, 1, 7; 5, 6; III, 1, 5;
8, 2, 18; 9, 6; 10, 5; IV, 3, 1; XIII, 19, 3, 4; 29, 10;
XV, 12, 3.

अमावास्यावकार I, 16, 13; II, 2, 8; 3, 13; 5, 29; III, 1, 2;
2, 6; 3, 6; 11, 12; VIII, 12, 13.

अमुतम् I, 4, 15

अमुष्टिकत I, 10, 5.

अमृतत्व XV, 17 (168, 6.)

अयजमान XV, 27 (196, 4.)

अयथासमान्नातम् VII, 25, 2.

अयन

अङ्गिरमामयन XIII, 22, 1.

अदीक्षितायन III, 8, 1.

अभिप्रवायन XIII, 19, 20.

आदित्यानामयन XIII, 21, 1.

उत्सर्गिणामयन XIII, 20, 1.

उदगयन VI, 1, 18.

कौण्डपायिनामयन XIII, 24, 1.

गवामयन XIII, 19, 1, 17; 24, 19.

तुरायण III, 11, 15.

रुर्गपूर्णमासायन III, 11, 4.

दृतिवातवतोरयन XIII, 23, 1. :

मित्रावरुणयोरयन XIII, 29, 22.

मुन्ययन III, 11, 10

संसदामयन XIII, 16, 5 ; 20, 15 .

स्रस्त्वयन IV, 17, 1, XVI, 1, 14, 10, 15.

अयम् I, 3, 5 etc.

अयंयज्ञीयातिप्रैष XIII, 24, 18.

अयास्य XV, 21 (p. 192, 3)

अयुज IV, 15, 8 ; XIV, 16, 4.

अयुत XIV, 15, 7, 81, 2, 82, 2, XV, 11, 4, 16, 16. 17. 18, XVI, 30, 9.

अरणि II, 17, 3. 8, III, 19, 14 15 ; 21, 10 ; IV, 14, 31. (Cf.

अधरारणि । उत्तरारणि)

अरण्य IV, 15, 8 ; XV, 18 (p 190, 3 ff.) , 19 (p. 190, 10 ff) ; 20 (191, 19) ; XVI, 16, 1.

अरन्नि (Cf. एकविंशत्यरन्नि । पञ्चविंशत्यरन्नि । सप्तदशरन्नि)

अरन्निमात्र XVII, 1, 11, 2, 8.

अरवमाण IV, 17, 11.

अराति XVII, 3, 16.

अरुन्मुष XIV, 50, 1.

अर्थं (1.) IV, 21, 1. (2) IV, 21, 1 25.

अर्जुन XIII, 6, 5.

अर्ति XIII, 9, 1.

अर्थ 1, 16, 5, V, 19, 2, IX, 1, 5. (cf. उदकार्यं । एकाकार्यं ।
चतुरकार्यं । अकार्यं । द्व्यकार्यं । पञ्चाकार्यं । पराकार्यं । पश्यं ।
पद्याकार्यं । पनकार्यं । भंताकार्यं । मन्नाकार्यं ।

अर्थभेद VI, 1, 5

अर्थसुप्त XIV, 10, 18.

अर्थलोप III, 19, 2.

अर्थविकार VI, 1, 3.

अर्थसंयोग 1, 17, 1.

अर्थं (cf. उच्यमानार्थं । उच्यमानार्थं । दक्षिणार्थं । पश्चार्थं । पूर्वार्थं)

अर्थपद्यसङ्ग XIII, 1-5

अर्थमात्र XIV, 2, 13; 77, 2; XV, 5, 11.

अर्थमात्रशोभ XIV, 77, 1.

अर्थसं 1, 1, 23, 25; V, 19, 16; VI, 9, 10; VII, 9, 1; 25, 13;
IX, 29, 32; XIII, 1, 5; XVIII, 1, 21; 14, 7; 19, 10.

अर्थसंज्ञा 1, 1, 26

अर्बुद (1.) XVI, 2, 13 (2.) VII, 15, 4-6. 9. 10. 17. 18 (3.) XV,
11, 4.

अर्यमन् XIII, 29, 26.

अर्वक्ष् I, 4, 15.

अलक्ष्मी XIV, 51, 1.

अलम् see छ.

अल्प XV, 27 (p. 196, 5).

अल्पक XIII, 12, 8.

अव अवति XV, 19 (191, 11).

अवकाशानामनुवाक V, 9, 27.

अवघटिका (or रवघटिका ?) XVII, 3, 12.

अवच्छेद XVI, 20, 4.

अवट XVII, 5, 8. (Cf. प्रेक्षावटौ)

अवदान IV, 18, 9; XIII, 2, 8; 3, 2.

अवदावद XV, 17 (p. 188, 13).

अवनयन VII, 3, 1; 4, 16. 17.

अवपाक XVI, 15, 10.

अवभृथ III, 14, 19; 15, 23; VIII, 9, 10; XIII, 29, 21. 30,
XIV, 6, 6; XV, 13, 2. 13; 23 (p. 193, 13), XVI, 6, 4;
XVIII, 24, 12. 16.

अवभृथकर्म XV, 13, 14; XVIII, 24, 13.

- अवरार्धं in दमगुचावराधं II, 16, 1.
 अवरमर्जनं in अनवरमर्जनं VII, 1, 17.
 अवरद्वार II, 9, 3
 अवरमवि IV, 3, 7.
 अवरमाण 1, 1, 22, XII, 11, 11, 19, 7; 23, 6.
 अवार्षीणपाणि IV, 1, 2
 अवात्तारद्विगम (Plur) XIV, 81, 2 G; XVI, 23, 2
 अवात्तारद्विगं क्षेमाः XIV, 81, 1 G.
 अवात्तारद्वेग 1, 6, 6
 अविक IX, 23, 4
 अविकार III, 20, 11
 अविरह II, 3, 14, 10, 4, XIV, 77, 16
 अविरजितम् XV, 27 (p 190, 4)
 अविरहमाण III, 19, 14; 20, 9
 अविष्ट XVI, 17, 1
 अविरसिषेध XIII, 14, 2
 अविसाद्य X, 12, 1
 अविरुत XIII, 6, 12; XVII, 14, 9
 अवेद्य in अनवेद्य VII, 3, 1 ac; इन्द्राण्यवेद्य V, 17, 12.
 अवेष्टि IX, 2-, 16

अवैदेशी XIII, 24, 14 (Comm. अप्रधानस्य वशमनया व्यवस्यया नयेत् । कया । उच्यते । अवैदेश्या । विदेशे भवं वैदेश्यम् । न विद्यते वैदेश्यमस्यां व्यवस्यायामिति सा व्यवस्यया अवैदेशी)

अव्यक्तं XVI, 20, 3.

अव्यवस्य (v. 1. अव्यवस्तु) XVI, 7, 9 (Comm. अव्यवहिताभिः)

अव्यावर्तमान VI 13, 11.

अव्रत्य III, 4, 11.

1. अश् अद्भुते XIV, 33, 9. 12. 15. 19; XV, 12, 5; अन्न-
वामहै XIV, 12, 11; अद्भुत XIV, 33, 8, 11. 14. 18.

+ वि अद्भुते । अद्भुवीय । अद्भुत XVI, 1, 1.

+ सम् अन्नवामहै XVI, 1, 9.

2. अश् अद्भ्राति III, 8, 15; अद्भ्रीयात् II, 3, 26; अद्भ्रीयाताम्
IV, 1, 2; अद्भ्रासुम् VI, 1, 5; अद्भ्रित्वा XIV, 27, 1.

+ प्र अद्भ्राति IV, 13, 3; VII, 7, 3; अद्भ्रन्ति III, 16, 25;
अद्भ्रीयात् IV, 5, 5. 8; अद्भ्र I, 12, 5. 6; II, 9, 14; IV, 5,
5. 8; 7, 8; 21, 14; VIII, 9, 9.

अशक्य XIII, 14, 1.

अशन in हविरुच्छिष्टाशन III, 8, 13.

अशनायापरौत XV, 19 (p. 191, 13.)

अशौति XVIII, 7, 1. 2; 8, 1; 12, 1.

अशौतिशते (द्वे) XVI, 8, 10.

अथर्व I, C, 8

अथर्व IV, 15, 5, 16, 3

अथर्व III, 1, 12

अथर्व II 1, 1, III 18 8, IV, 6 15, VII 21, 9, IX, 21 4,
XIV, 10 15, 11, 10, XVI, 1, 11 13 16, 3, 11 13 15
25 27, 16, 3; 18, 10 11, 22, 4, अथर्व XIII, 27, 21 (Cf.
अथर्व । अथर्व । अथर्व)

अथर्वतटनि XVI 18, 19

अथर्वविवाह XVI, 22, 3

अथर्वपाल XVI 24, 5

अथर्वमेध XVI 1, 1, 2 31, 8, 3 11 21, 10 1; 14, 10

अथर्वस्य XIV, 33, 20, 1, 2 4) 13, XVII, 5, 1, 15, 1

अथर्वमहान XVI, 20, 10

अथर्वसोमीय XVI 22 3

अथर्वसौ XIV 70 1, 72, 1; XV, 22 p. 191, 4; अथर्वसौ 191,
(C)

अथर्व (सर्व) XVI 11, 2)

अथर्वक XV, 2 (p. 191 1)

अथर्व VI 4, 7 VII 27 11, IX 21, 16, XIV, 20 2; 21, 2;
22 2, XVI, 7 2, 27 2, XVIII, 1, 6; 7, 4, 13, 9; 14, 3
अथर्वस्य XIV, 2 2, C1, 1

अष्टम X, 10, 1; XV, 12, 6; XVI, 2, 22; 11, 22; 27, 6; 29,
17; अष्टमी X, 1, 1; XV, 12, 6; XVII, 12, 4.

अष्टमनवमौ V, 20, 3; XVI, 15, 12.

अष्टरात्र XVI, 27, 1. 7.

अष्टविध XVI, 27, 1. 2. 7.

अष्टाकपाल XIII, 29, 29; XIV, 2, 17; XVI, 1, 11.

अष्टाक्षर VII, 26, 10; 27, 16. 26; IX, 5, 12; XIV, 2, 2; XVI,
27, 2.

अष्टाचत्वारिंशस्तोम X, 11, 1.

अष्टादश XIV, 41, 3.

अष्टादशाक्षर X, 8, 11.

अष्टादशाह XIII, 24, 6.

अष्टापदी XIII, 3, 5.

अष्टाविंशिन् XIII, 25, 5.

अष्टीवन्त् IV, 14, 32; 15, 19.

1. अस् अस्मि XV, 22 (p. 192, 13. 17); 24 (p. 193, 21); अस्ति
I, 1, 40. 44; 12, 11; III, 2, 9; 3, 9; 10, 7; 19, 7; 20,
12. 13; 21, 10; IV, 4, 7; 14, 2; VII, 26, 6; XV, 17
(p. 189, 2). 19 (p. 190, 7); XVI, 15, 1. अस्मि XV, 26 (195
10); स्या (= स्य आ ?) XV, 26 (195, 2); सन्ति V, 10, 5;
स्याम् XV, 25 (p. 194, 17), स्यात् I, 17, 13; II, 3, 23; III,
21, 2; IV, 1, 3; 3, 7; 8, 5; VII, 26, 6; XI, 12, 1; XII,

7, 3; 13, 5. 6; XIII, 20, 9; XIV, 29, 2; 51, 1; 62, 2;
XV, 25, 27; XVI, 22, 21; ff; स्युम् XIV, 84, 3; XVII, 4,
4. 7; XVIII, 24, 31; अमानि X, 21, 9; अद् XV, 18 (189,
9); सन् XV, 25; सती XVI, 11, 17; आस XIV, 27, 1;
40, 1; XV, 16, 12; 17 (p. 18 7, 22). 18 (189, 10). 24 (193,
19); XVI, 29, 9; आसुम् XIV, 62, 2; XV, 20 (p. 191, 15).
26 (p. 195, 3); आसीत् XVI, 10, 1.

२. अम्

+ व्यति आसम् XV, 1, 8.

+ अप अस्य V, 13, 3.

+ अभि अस्यन्ति VII, 26, 12; IX, 18, 2.

+ उप अस्यन्ति VIII, 2, 13.

+ नि अस्यते I, 15, 14.

+ उपनि अस्य IV, 5, 2.

+ निष् अस्य I, 6, 6.

+ परि अस्यन्ति XVIII, 24, 23; अस्य II, 9, 14.

+ परा अस्य XIII, 29, 2.

+ विपरि अस्येत् XII, 11, 9; XVI, 7, 12; 21, 22.

अस्येयुः XIII, 1, 5

अस्य XII, 1, 6; XIV, 52, 8.

आसम् XI, 4, 3; XVI, 10, 12.

+ प्र अस्यति XVII, 10, 13; अस्यन्ति III, 16, 26.

+ प्रति अस्यति II, 7, 12.

+ सम् अस्तेत् VII, 26, 6

अस्य VI, 3, 10; XVIII, 14, 5.

अस्त IV, 2, 6; V, 10, 18. 21 (cf. समस्तोपम्यान-
प्रथति).

+ उपसम् IV, 12, 10.

असंयुज्य I, 1, 14.

असंवत्सरदीक्षित XVI, 20, 10.

असंवत्सरभृतोस XVI, 20, 11.

असंवर्तमान XVI, 1, 8.

असंविदान III, 6, 1.

असंसृजन्त् II, 9, 4.

असंस्थित VI, 13, 3.

असंस्पर्शन VII, 5, 10.

असंखादन्त् IV, 7, 8.

असंतत III, 16, 9.

असंतन्वन्त् VII, 15, 2.

असंधावमान IV, 15, 3.

असंधेय XV, 24 (p. 194, 9. 10).

असंनयन्त् I, 3, 15. 18.

असंप्रकीर्ण XVIII, 21, 26.

असंप्रेषित VII, 15, 2; X, 1, 11; XVI, 17, 1.

असंमित XIII, 11, 6.

असर्वशृष्ट XII, 7, 3.

असि XV, 21 (p. 192, 9)

असित (धात्वन्) XVI, 2, 19.

असिवद् XIV, 22, 10.

असुर (plur) XIV, 27, 1; 23, 1; 2
50, 1; XVI, 2, 20. (Cf. देवासुर . . . , 1;

असुरविद्या XVI, 2, 21.

असु VI, 1, 6.

असौ XVI, 21, 15; XVIII, 21, 2; असावधौ I, 14, 17 etc.

असौघज VII, 8, 4

अस्तमय XI, 13, 2. (Cf. पर्यस्तमयम्)

अस्तमिते I, 3, 5.

अस्तुत XIII, 10, 4.

अस्तु XVII, 5, 3.

अस्यि IV, 15, 8; XIII, 11, 1. 8.

अस्यिकुम्भ XIII, 11, 2 9.

अस्यन् VI, 1, 6.

अस्योनौ XI, 13, 21. 33; 14, 6.

आ

आ (1) (praep c abl) I, 12, 7, 15, 15, II, 6, 12, 7, 7, 15,
 7, 14, 5, 17, 5, III, 1, 9, IV, 4, 13, 10, 2, 12, 1, 15,
 6, 19, 7, 21, 22, V, 6, 9, 14, 2, 19, 16, VI, 6, 21, VII,
 3, 1, 4, 17, 6, 7, VIII, 12, 9, 15, 1. 2 4 5 6, IX, 23,
 13, X, 21, 10, XI, 14, 21, XIII, 14, 9, XVI, 14, 1, 18,
 17, XVII, 13, 12, 17, 3 11, XVIII, 24, 23 (2) आ or
 आम XVII, 15, 9 in आ वेला

आंशत्र XVI, 12, 20

आकार I, 2, 1

आकाश IV, 8, 6, XIII, 5, 22, XVII, 13, 8

आकृति in पुरुषाकृति IV, 15, 22

आक्रमण in वर्हिराक्रमण 1, 4, 1

आखण XVII, 5, 5, 15, 4

आख्या I, 16, 2

आख्याद XV, 27 (p 196, 7)

आख्यान XV, 27 (p 195, 22)

आगन्तु V, 20, 3, XIII, 16, 2

आगम IX, 1, 8 (Cf एकागम । त्रयोद्गागम)

आगस्त्य IX, 20, 11 13

आगार III यज्ञागार V, 14, 1, XVIII, 24, 14

आग्नावैष्णव II, 4, 2, IX, 24, 2, XV, 16, 1, ०वी V, 3, 1,
VI, 1, 22, XIV, 6, 6 (Cf आग्नेयाग्नावैष्णव)

आग्निमारुत VIII, 6, 1, 7, 11 20, 14, 6, IX, 1, 8 11, X,
2, 9, 3, 15, 4, 15, 5, 24, 6 19, 8, 15, 9, 17, 11, 9, XI,
6, 8, 7, 12, 8, 7, 9, 8, XVIII, 23, 1 (Cf वैश्वदेवाग्नि-
मारुत)

आग्निमारुतसूक्त XVIII, 23, 15

आग्निवाक्णी II, 5, 30

आग्निष्टोमिक XVI, 20, 12

आग्नीध्र (1) III, 8, 25, VII, 4, 10 11, 17, 11, VIII, 2, 11,
X, 1, 19, XIII, 14, 1 (2) VI, 13, 11, XIII, 29, 4, XIV,
22, 11, XVII, 5, 5 8, 6, 4, 11, 4

आग्नीधीय III, 21, 1, V, 10, 35, 14, 4 13, 15, 10, 19, 1,
VI, 2, 1, 3, 8, 12, 13, 13, 9, VIII, 8, 9 10, 9, 9, 12,
10, XIII, 3, 4, XVII, 7, 11, 11, 4

आग्नेन्द्र III, 12, 3

आग्नेय I, 3, 11, 8, 4, II, 3, 2 8, III, 8, 9 18, 9, 2 5, 10,
4, 13, 6, IV, 20, 6, VI, 3, 11, 9 1, 10, 1, IX, 20, 18,
23, 8 12, XIII, 29, 29, XIV, 51, 4, 57, 18, XV, 1, 21,
3, 16, XVI, 1, 11, 9 27 आग्नेयी II, 3, 9 14, VIII, 13,
2, XIV, 6 6

आग्नेयाम्नावैष्णवी III, 11, 7

आग्नेयैन्द्र III 11, 11, IX, 24, 7

आययण II, 3, 36, XIV, 5, 2

आययणदेवता III, 12, 17

आयहायणी III, 15, 3

आङ्गिरस XV, 24 (p 193, 21), 25 (p 194 15), XVI, 2, 12

आङ्गिरसामयन XIII 23, 3

आचमनप्रमृति I, 1, 8

आचमनीय IV, 21, 5 25

आचार्य III, 16, 21, IV, 21, 1

आजि XVII 5, 3

आजीर्गति XVI, 11, 2

आज्य (1) II, 3, 10, 7, 9 11 12, III, 20, 14 20, IV, 8, 1, 18, 10, V, 5, 2, 8, 2, IX, 27, 6, XIII, 3, 2, XIV, 22, 16, (cf पृषदाज्य) (2) (गन्त) VII, 5, 20, 9, 1 3, 10, 1, VIII, 14, 2, X, 2, 2, 3, 2, 4, 2, 5, 2, 6, 2, 8, 1, 9, 2, 10, 2, 11, 2, 13, 1, XI, 2, 2, 4, 2, 7, 1, 8, 1, 9, 1, 10, 2, 11, 7, 13, 11 18, 15, 2, XII, 9, 2, XIV, 3, 3, 52, 4, 61, 3, XV, 1, 32, 6, 2 5, 11, 3, 13, 3, XVI, 7, 13, 11, 1 2 3, 21, 5 17, XVII, 8, 1

आज्यप्रउगयो VII, 5, 21

आज्यभाग I, 8, 1, 16, 3, II, 2, 13 5, 12 22; III, 7, 3, 13,
21, 15, 8, 16, 24, IV, 20, 6, V, 5, 5, 18, 5, VIII, 11,
12 (Cf सद्विदाज्यभाग)

आज्यभागप्रसूति III, 15, 18, VIII, 12, 12

आज्यभागान्त I, 14, 22

आज्यलेप VII, 5, 10

आज्यस्थाली XVII, 11, 4

आज्याहुति IV, 17, 18, 18, 7, 20, 6

आज्येय IX, 25, 1

आतान in एकाहातान XVII, 9, 4 XVIII, 22, 3

आतिच्छन्दस IX, 27, 1, X, 8, 2

आतिथ्या V, 10 1, IX, 24, 6

आतिथ्यापर्यन्त XV, 13, 2

आत्मन् (1) II, 12, 11, 17, 8, IV, 8, 3, XIV, 32, 1, XV, 1
(188, 11) 19 (190, 22), 20 (191, 16), XVI, 15, 1, 16,
1, 29, 7, XVII, 16 1 2 3 4, आत्मन् (= आत्मनि) XIV,
28, 8 9, XV, 6, 6 7 (2) XV, 7, 6 7 8 (Comm ततो
मुख्य स्तोत्रिय) XVII, 14, 3 (3) XVIII, 1, 3 11 23 (Comm
आत्मशब्देन सकल परिधानीयान्त शक्तमुपलक्ष्य)

आचेय X 4 4 XVI, 18 18

आदापमादि in सुगादापनादि I, 14, 22 7

आदि VII, 15, 1, VIII, 1, 2, XII, 13, 5 (Cf अग्निप्रणय-
नादि । अनुयाजादि । कर्मादि । चतुर्विंशत्यक्षरादि । पञ्चदशसू-
यादि । ऋतादि । मनेतादि । रौद्रादि । शस्तादि । सुगादाप-
नादि । स्वरादि)

आदितम् IX, 21, 3, XIV, 56, 10, XVI, 20, 4.

आदित्य (1) XVI, 2, 7, आदित्याः IX, 21, 2, XIV, 83, 14,
40, 1,—II, 7, 13, III, 17, 6, IV, 12, 10, 13, 1, 15, 4,
V, 2, 3, VI, 13, 2, XI, 13, 2, XVII, 1, 4, 13, 7 (2) II,
3, 4 11 17, XIV, 2, 15 21, XV, 14, 13 (3) (Yajūakratu)
XIV, 36, 1, (4) XII, 19, 5

आदित्यानामयन XIII, 22, 6, 28, 2

आदित्यग्रह VIII, 1, 2, XIV, 56, 1

आदित्यग्रहसावित्र्यग्रहो VII, 3, 4

आदित्यवन्त् VI, 9, 13

आदित्यव्रत XII, 9, 12

आदित्याभिव्याहार XIV, 36, 2

आदित्योपस्थान VI, 13, 13

आदिप्रदिष्ट VI, 1, 2७

आदित्यञ्जन I, 1, 19

आदिष्टदक्षिण I, 12, 11

आदेश III, 7, 8 (Cf अनादेश)

आदेशन in देवतादेशन I, 2 19

आद्य XII, 9, 2 (Cf ऐन्द्रवायवाद्य)

आद्यन्नयो VI, 1, 18

आधान in समिदाधान II, 15, 3 and समिदाधानमन्त I, 2, 23

आधिकारिक III, 19, 8

आधिपत्य XV 11, 1, 12, 1, XVI 15, 1

आधेय in पुनराधेय VIII, 13, 4

आनङ्ग IV, 16, 2, XVII, 3, 5

आनन्त्य XVI, 15 1

आनीकवत XIV, 10 16

आनुपूर्व्य आनुपूर्व्यम् VII 27, 30, आनुपूर्व्येण IV 2, 7, आनुपूर्व्ये
XIII 1 3 (Cf सोदनानुपूर्व्ये । देवतानुपूर्व्यम् । दीक्षणानु-
पूर्व्येण । प्रवरानुपूर्व्येण)

आनुयाजप्रसव IV, 7 3

आनुष्टुभ VI 4 2, 5 3, 6 3, IX, 20, 9 27, 1, X 5 3 10
14, XI, 12 8 XIV 10 3 XV, 10 4, XVIII, 18 1

आनोमद्वैतीय X 13 18 XI, 15 9 XV, 3 1, XVIII, 22, 8

आप आप्नोत XIV 2 9, 9 10, 26 4 12, 13, XVI, 1, 1, 1,
3, 8, 8, 20 25, 10 1, 19, 2, 20 2 19, 21 2, 22 30,
23 4 26, 24, 2 21, 25 3 26, 3 7 11, 27 2 7; 28, 2
5 29 2 18, 30, 2 13, आप्नयाम XIV, 28, 1 XVI, 1, 1,

आप्रवानि XIV, 33, 21, 34, 3, XVI, 2, 35, 8, 1 15 24,
 15, 16, आप्नेत् XIV, 8, 1, 17, 1, 18, 1, 19, 1, 20, 1,
 21, 1, 25, 1, 26, 1, 28, 1, 33, 1, 34, 1, 35, 1, 36, 1,
 37, 1, 58, 1, 59, 1, 63, 2, 64, 1, 66, 1, 67, 1, XV, 9,
 2, XVI, 1, 1, 10, 1, आप XV, 1, 12, आप्तु \V, 1, 12,
 आपु. XIV, 14, 1, 69, 2, 75, 2, 76, 2, 77, 2, 78, 2, 79,
 2, 80, 2, 81, 2, 82, 2, 83, 2, 84, 2, आप XV, 5, 18 (cf
 अनाप्त); ईप्सेत् XIV, 62, 2, ईप्सन्तु XIV, 17, 1, 18, 1, 19, 1
 + प्र आप्नेति \V, 16, 7, 18 (189, 21), XVI, 29, 11, आप्नेतु
 XV, 18 (189, 21), आप्तुयात् III, 8, 14, आप XV, 18 (189,
 22), XVI, 29, 6, आपत् \V, 18 (190, 1), आप्य XIII, 29,
 20

+ मम् आप्त XV, 14, 13

+ विमम् आप्त IV, 14, 2

आपूर्धमाणपच \III, 29, 7

आपोरेवती VI, 3, 11, IX, 20, 7

आपोहिष्ठीया (plur) IV, 11, 6, 21, 5, VIII, 6, 7, 7, 12 20,
 \IV, 57, 7

आप्ति (आप्त्यै only) \IV, 2, 11 13, 4, 5, 11, 7, 1, 5, 41
 5, 12 5, XV, 1, 6, 5, 12 12, 16, 19, 12, \VI, 1, 5, 7,
 11 16 14, 3 5, 21, 16

आप्तोर्याम आप्तोर्याम XV, 5, 13, XVI, 15, 7, आप्तोर्यामे XV,
11, 14

आप्तोर्यामन् आप्तोर्यामाणम् XV, 5, 1

आप्तोवाजपेय (०) XV, 3, 16

आप्य XIV, 72, 1

आप्यायनप्रभृति V, 8, 6

आप्यायनी VII 5, 17

आप्यायितवती VII, 15, 4

आप्यायितवतीप्रभृति VII, 15, 9 (see critical note

आप्ती V, 16, 5, 18, 3, XIII, 3, 21 XVI, 12, 10

आप्तीसूक्त XI, 13, 7

आभिप्रतारिण XV, 16, 10

आभिप्लविक X, 9, 9 XI, 4 2, 7, 5, XII, 27, 2 6, XI

15, 5 6, 17, 1, 19, 13, XVI, 8, 26, 23, 23, 24, 13

17, 26, 8 27, 3

आभीक XIII, 5, 14

आभीगव XIII, 5, 14

आभृति XV, 17 (p 168, 19)

आमावास्व I, 3, 2, III, 2, 1 8, 3, 1 8, 8, 16, 11, 2, XI

29, 7

आयतन. vs. अन्धायतन. XVII, 24, 27, आशयतन. IV, 14, 1

यथायतनम् XVII, 12, 5

आषाढी II, 5, 6; III, 14, 1.

आम् आस्ते VI, 13, 5; XIV, 6, 6; XV, 19 (p. 190, 12); XVII
13, 12; 17, 3; आमते X, 21, 10; XVI, 2, 2. 5. 8. 11. 14
17. 20. 23. 26. 29; आमौरन् XIII, 14, 1; 20, 14; आमीः
III, 14, 9. 14; IV, 8, 7; V, 14, 8; X, 21, 6; XV, 19 (190
12); 27 (196, 1); आसित्वा II, 7, 7; IV, 4, 13.

+ अधि आस्ते IV, 21, 2.

+ उप आमते XVIII, 24, 28.

आमह मायोगि XVI, 11, 17.

आमन II, 7, 16; IV, 6, 4; XV, 27 (p. 196, 7) (Cf
थयामनम्)

आमन्दी XVII, 2, 6; 14, 6.

आमविष्ट (मविष्ट) XV, 14, 4. 7, XVI, 1, 17. 19.

आमाद् VI, 12, 11.

आमीगन्याय I, 1, 15.

आसुर् XV, 15, 11.

आसव VI, 12, 7; XVI, 3, 18; 12, 17.

आहगत्या XII, 24, 1.

आहवनीय I, 6, 11; 15, 17, II, 6, 2 12; 7, 8. 14. 16, 3, --

12. 6. 8. 9; 13, 2; 14, 1; 15, 2; 17, 5; III, 12, 17; 14

6; 17, 2, K

2 6; 8, 3; 12,

1 7 10, 13, 3, 14 10, V, 2, 3, 4, 4, 6, 7, 8 3, 9, 1, 14, 16, VI, 8, 8, 12, 3, VIII, 6, 9 11, 9, 2, II, 15; XIII 29, 2, XVI, 16 1, 18, 13

आहार्य VII, 27 29

आहार्य VII, 9, 1, 10, 4 8, 19, 6 21, 21, 8, VIII, 3, 5, 7, 6, IX, 6, 17, 20, 28, X, 13 24 (Cf चतुराहार्य)

आहार्यप्रभृति VIII 15, 2

आह्विताग्नि II, 3, 26, XIII, 14 1, XVIII, 24 27 (Cf अनाह्विताग्नि)

आह्विनिकी IX, 19, 1

आहुति II, 9, 7, V, 4 2, 14 14, VI 7, 2, VIII 1, 7, XIII, 12, 13 (Cf आज्याहुति । प्रवृत्ताहुति । मातराहुति । प्राथयित्ताहुति । सर्वाहुति । सायमाहुति)

आहार XVI, 9 11

इ

इ ए अय

एति XIII, 29 29, XIV, 12 2, XVII, 11, 1

यन्ति XIII, 29, 7 9 11, XV, 13, 13, XVI, 18, 18, 23, 18, XVIII, 24, 12 अयानि XIV, 2, 16, 13 3, एहि XV, 24 (193 22) अयन् (not औ+अयन्) XIV, 40, 1, एयामः XIV, 40, 1, अयन्तीनाम् XVI, 22, 21, (cf ययेतम्)

11; 14, 1 19; 22; XVI, 1, 12; 3, 23; 6, 3; 13, 11. 18;
 XVII, 10, 4. 12. 16; 11, 4; 13, 3; 16, 2. 4; XVIII, 1,
 14. 20. 21; 5, 10; 7, 9. 20; 16, 2; 20, 8; 23, 6. 9. 11;
 उत्तरेण I, 15, 17; II, 7, 15; 8, 22; 9, 16; 14, 4; III,
 7, 1; V, 9, 3. 4; 14, 4. 5. 12. 15; 15, 10; 19, 1; VI,
 8, 3; 12, 13; 13, 3 5. 8. VII, 6, 1; 14, 10; VIII, 8, 9;
 9, 2; X, 21, 13; XVII, 5, 5; 7, 11; 10, 11; 11, 4; 12, 4.

(Cf. एकोत्तर । चतुरुत्तर)

उत्तरतम् I, 1, 12; II, 9, 10; 12, 5; IV, 17, 6; 19, 9; V,
 14, 19; VIII, 5, 3; XVII, 1, 5; 7, 12; XVIII, 24, 27.

उत्तरत.पश्चात् VII, 3, 3.

उत्तरतोलोमन् XVII, 5, 9.

उत्तरलोम (v. l. ०मन्) IV, 16, 2

उत्तरवेदि XIV, 40, 7; XVII, 13, 6.

उत्तरारणि III, 19, 14; XVI, 16, 1.

उत्तरार्ध IV, 21, 11; XVII, 4, 4.

उत्तरार्धपूर्वार्ध XIII, 12, 9.

उत्तरोत्तरावन्त् XIV, 12, 11.

उत्तरोत्तरिता XIV, 12, 10.

उत्तरोत्तरिन् IX, 20, 2; 30, 12. 13.

उत्तरेत्ता I, 10, 4; 12, 5.

उत्तरोष्ठ I, 10, 2

उत्तान II, 9, 13, IV, 9, 5, 14, 12 (Of दक्षिणोत्तान।
मथ्योत्तान)

उत्पत्तिरूप VI, 1 3

उत्थान XIII, 29, 17

उत्थापिनी XVI, 13, 13

उत्सन्नयज्ञ XIV, 17, 2

उत्सर्ग III, 16, 19, 18, 19

उत्सर्गिणामयन XIII, 20 1

उत्सर्जण IV, 7, 18

उदक IV, 15, 3 8, XV, 13, 15, XVI, 18 19

उदकचर XVI, 2, 23

उदकशेष IV, 5, 3

उदकाञ्जलि IV, 15, 4

उदकार्थ V, 6, 9

उदक्पाद IV, 17, 11

उदगग्र I, 6 8, II 8 22

उदगयन VI, 1, 18

उदग्ग्रीव IV, 16 2

उदङ्गुष्ठ IV, 21, 2

उदङ्गु II, 8, 8, 9, 11, III, 19, 3, IV, 4, 12, 17, . . .

13, 2 9, VII, 14, 11, VIII, 13, 1, X, 21, 16, XV. 26;
XVI, 1, 7, XVII, 1, 8, 10, 5, 15, 7, उद्दीची II, 9, 6,
IV, 11, 6, VI, 3, 4, VIII, 9, 5, XVI, 9, 21, उदक् I, 6,
12, II, 8, 12.

उद्धारा II, 6, 12

उदपाच IV, 15, 5.

उदय VI, 6, 20, IX, 20, 19, XVI, 18, 17 (Cf उपोदयम्
पृष्ठोदय)

उदयनतम् XVII, 1, 4

उदयनीय XVIII, 21, 1 2, उदयनीया VIII, 12, 1, XIV,
39, 6, XVIII, 21, 17. (Cf प्रायणीयोदयनीयौ)

उदर IV, 11, 27, XV, 18 22.

उदरव्याधित XIV, 27, 2.

उदकं IV, 12 6, VI, 8, 13, 12, 4 (Cf अमुदकं)

उदवमार्गीया VIII, 13, 1, IX, 28, 18, XIV, 6, 6, XV, 16,
2, XVIII 21, 27.

उद्दीचीगघीत XVII, 5, 9

VII, 10, 1 6 14.

10, 10, 20, 6

VII, 1, 3, 9 15 18

XV, 21 (p 192, 3) XVI,

६, २, ९, २१, १२ २१, १३, २ १८, २१, ३, XVII, २,
६ ८

उद्देश्य I, १, ११

उद्हरण III, १९ ९ १०

उद्भूतदृष्टयन्त्र VI, ११, ८ २२

उद्भिद् XIV ११ १

उद्भिद्गन्धिदो VIII, २१, १०, XIV, ११, १०

उद्भन्तु XIV, १९, ३

उद्दामन in मद्दवीरुपाचोद्दामन V, १२, २

उद्नीयमानसुक्त VII, ४ १, १७ ३, VIII, २ ३

उद्नेष्ट XIII १४ १ २४, ११

उप praep e acc XVII, १७, १२

उपक्रान्तिका IV, ७, ७ २१, ८

उपजन IX १, ७ XVI, १०, ३

उपतापिनी XIV २२ १०

उपदेश I ३ ८

उपद्रुप्त VII १३ १

उपनहन in सोमोपनहन VII, १५, २

उपपादम in यथोपपादम् VII १७, १८ (Cf पद् + उप)

उपप्रेष V, १८, ९ १०

उपप्लि II, ९, १४

एकादशिन् IV, 10, 3; एकादशिनी XIV, 10, 15

एकान्तर XVI, 13, 18.

एकात्रपञ्चाशद्रात्र XIII, 17, 3.

एकारौकारौ I, 2, 7.

एकाष्ट IV, 14, 2; IX, 1, 1; XI, 1, 12; 5, 3; 6, 1 7; 7, 6;

10, 11; 15, 9; XIII, 19, 3; 21, 16; XIV, 1, 1; XV, 1,

30; 2, 31; 12, 3; XVI, 8, 6. 17.

एकाष्टभूत XII, 2, 26; 6, 19. (Cf. एकाष्टीभू)

एकाद्यातान XVII, 9, 4; XVIII, 22, 3.

एकाद्यार्थे XIII, 15, 1.

एकाष्टीभू भवन्त् XIII, 21, 17.

एकैक I, 17, 7, II, 6, 10, III, 16, 8; IV, 21, 5. 14; V, 9, 1;

11, 1; VII, 16, 5; VIII, 7, 8; X, 5, 12; 6, 11; 7, 8. XII,

9, 1; 23, 3; XIII, 20, 5, 23, 2. 4; 24, 1. 5; 28, 5. 6. 7.

8; XV, 4, 9; 9, 5, 11, 10; XVI, 13, 5.

एकोत्तर IV, 10, 2; XIII, 14, 9, XVI, 19, 1; 30, 12.

एत एष I, 12, 10. ff.

एतन्नप्रलाप XII, 17, 3.

एतावत् XVII, 2, 5.

एतावत्त्व XIII, 1, 3.

एन एने XI, 14, 1 etc.

एनम् XV, 24 (p 194, 8), 27 (p 196, 4 5)

एव II, 5, 26 13, 3 8, 15, 1 7, III, 2, 3, IV, 5, 18, 12,
9 ff

एवविद्वस् X, 14 8 ff, XIV, 7, 1

एवविध XIV 2 15, 3, 19, 5, 7, 6, 3, 7, 5, 8, 6, 9, 3, 13, 2

एवन्तोम XIV 28, 11

एवम II 7 17 17, 5, IV, 4, 3, 10, 2, 15, 21, V, 1, 4, VII,
15, 9 10 VIII, 1, 1, X, 9 9 10 11, XIV, 2, 16, 3, 1,
12, 2, 29, 1, 32, 1, 50, 1, 51, 1, XVI, 18, 2, 22, 17, 23,
6, 29 8 11 13, XVII, 7, 12, 15, 6, XVIII, 1, 19 21.

एवमय IV, 16, 2

एवदेवत VI, 10, 13

एवयामरुत् XI, 15, 10, XII, 6, 14, 8, 10, 9, 7, 12, 14,

10

ऐ

ऐकस्वर्य I, 1, 31

ऐकादशिन VI, 9, 3 4, 10, 12, XVII, 7, 7

आइ दहारीभू भवत I, 2, 4

ऐकादशिक XI, 10, 6 7, 13, 7, XII, 4, 1, 5, 1 24, 6, 19, 8
2, 11, 13 17, 27, 5, XIV, 1, 3, 3, 14 8, 7, XV, 1,
38, 2, 30, 7, 1 9, 8, 1 2, XVI, 7, 13 14 15 16, 8, 5

श्रौण्हिह VI, 4, 8; 5, 9; 6, 9; IX, 5, 9. 10. 11. 12; 20, " "
X, 4, 4; 12, 12; XI, 6, 1; श्रौण्हिही XVIII, 12, 1.

क

क (1.) कस्यै XIV, 8, 1; कस्यै XIV, 9, 1; किमु XV, 17 (p. 188, 12); किमुत XVI, 7, 7, ये के च XVI, 15, 8; यत्किं च XVI, 20, 2; 21, 2; 23, 4; 24, 2; 25, 2; 26, 2; 27, 2; 28, 2; 29, 2; 30, 2; न-कश्चन XIV, 22, 21. 22; XVI, 3, 37; न किं चन XV, 19 (p. 191, 11); कश्चिन्न-अन्यतम V, 1, 10; किं चिद् I, 17, 13; XIII, 6, 2; XVIII, 24, 19; कां चिद् XVI, 2, 21, किं चु XV, 17 (188, 12); किं खिद् XV, 17 (188, 4) (2) देवता IX, 27, 1; XV, 2, 10.

ककुप्कारम् IX, 20, 6; XVIII, 4, 3 4; 5, 3. 4.

ककुम् VII, 25, 3 5. 7. 14. 16; 27, 1. 20.

कचीवन्त् (श्रौण्हिज) XVI, 11, 5.

कण्ठ IV, 11, 21.

काण I, 7, 3.

कण्ठग्यन्तर X, 9, 14; XIII, 16. 5.

कतिपथ XVII, 6, 6.

कतिपयाह XVII, 1, 2.

कथम् XIV, 27, 1, 28, 1

कद्रथ II, 5, 27

कद्वन्त XI, 11, 10, 12, 2, XII, 4, 1, 5, 1, 6, 1 10, XIII,
24, 18, XV 2 9, XVI, 21, 25 28 30

कनिष्ठ XIV, 72, 1, XV, 20 (p 191, 18)

कनिष्ठपूर्व IV, 15, 4

कनिष्ठकुलीन XIV, 31, 1

कनीयम् XV 22 (p 193, 7), 26 (195, 4 7)

कपल XVIII, 7, 8 20

कपाल IV 14, 25 (Cf अष्टाकपाल । एकादशकपाल । दशकपाल ।
द्वादशकपाल । पञ्चकपाल)

कम् कामयेत VII, 15, 15, XIII, 3, 4, XVIII, 2, 6, अकाम-
यत XV, 11, 1, 12, 1, XVI, 1, 1, कामयमान XIV, 31, 1,
अचीकमेताम । अचीकमन्त VI, 1, 5

कथाशुभीय X, 11, 12, XI, 2 4, 11, 9, XIII, 5, 15, XV,
2, 9, 7, 1

कथाशुभीयतद्दिदाषीये XIV, 39, 9, 84, 5, XVI, 21, 31, 23,
18

करण in इतिकरण I, 2, 25

करस्य XVIII, 24, 3

कर्ण IV, 11, 23

कर्ण VII, 4, 13

कर्मन् I, 1, 25, 2, 26, II, 9, 15, III, 16, 20 22, 21, 12;
IV, 14, 1, 15, 6; VI, 11, 11, XII, 1, 2, XIV, 10, 2,
10, 17, XV, 24 (p 194, 5), XVIII, 21, 8 (Cf अवस्थ-
कर्मन् । देवकर्मन् । परिधिकर्मन् । पशुकर्मन् । बहिष्कर्मन् ।
ब्रह्मकर्मन् । यथाकर्म । सर्वकर्मन् । शौचकर्मन्)

कर्मप्रयत्न I, 2, 21

कर्मविपर्यास V, 10, 13, 13, 9

कर्मप्रसव IV, 16, 7

कर्ममयोग I, 1, 24

कर्मादि IV, 6, 7.

कलत्र XIII, 12, 1, XVII, 4, 8, 17, 9.

कलशवती VII, 15, 8.

कला XVI, 22, 16 18 (Cf षोडशकल)

कलापि in गोधूमकलापि XIV, 41, 8 and यवकलापि XIV, 40, 9.

कलि XV, 19 (p 190, 17)

कल्पविप्रतिषेध XIII, 14, 5

कल्याणभिव्याहार XVII, 1, 18

कवच in कांस्यकवच XIV, 34, 2 and खाङ्गकवच XIV, 33, 20.

- कवचिन् XVI, 1, 16
 कवच VI, 1, 6
 कवि XV, 24 (p 193, 21)
 कवोष्ण IV, 14 15
 कव्यवाहन III, 16, 3 10, IV, 4, 1
 कव्यप (1) VI, 1, 6 (2) XVI, 16, 4
 कांस्य IV, 16, 3 9, 21, 8
 कांस्यकवच XIV, 34, 2
 काकुभ VII, 20, 5, XVIII, 13, 9
 काचीवत IX, 20, 11 12, XVI, 11, 4
 काङ् काङ्कति I, 1, 23, काङ्कित VI, 9, 10, IX, 20, 19
 काण्डवीणा XVII, 3, 12 11
 काण्ड (वल्गु) XVI, 11, 20
 काद्रुयैय XVI, 2, 13
 कानीत (पृथुयव) XVI, 11, 23
 काम (1) V, 21, 14, XIV, 9, 12, 41, 5, 42, 5, XV, 1, 12, 6, 6
 7, XVI, 1, 1, 7, 14 16, 14, 3 5, XVIII, 24, 29 30 (2)
 अग्नि काम III, 4, 10, IX, 23, 3, XIII, 29, 20, XVI, 10,
 4--8 (Cf अनन्तकाम । अनाद्यकाम । अपचितिकाम । आयु-
 य्काम । गर्भकामा । तेजस्काम । त्विधिकाम । पशुकाम ।

+ अत्र क्रौय XVI, 10, 9, 18, 18

+ निम् XV, 20 (p 191, 16 20), XVI, 22, 19

कुम् + अभ्या अक्रोशन् XLV, 50, 1, 51, 1

कौलिन (v 1 कौलिन) XIV, 10, 16

क्षत्र XV, 16, 8 11.

क्षत्रभृत् IX, 22, 2

क्षत्रवन् IX, 22, 2

क्षत्रमयहीढ XVI, 1, 16

•क्षत्रसव• XIV, 73, 3

क्षत्रिय II, 1, 2, XIV, 29, 2, 33, 12, XV, 16, 7, 18 (p 189, 21), XVI, 10, 9, 17, 2 (Cf ब्रह्मणश्चत्रिययो)

क्षर् + प्र क्षरन्तीषु VII, 15, 11

क्षल् + प्र क्षान्य II, 9, 14, IV, 17, 13, XVII, 7, 11

क्षामवन् III, 1, 13

क्षिप्रम् XIV, 14, 1.

क्षिप्रमन्धि XII, 13, 5

क्षीर in मक्षीर IV, 15, 8

क्षीरोदन XIV, 16, 1

क्षुरवपिणीर्षच्छिदो XIV, 22, 4 (See critical notes !)

क्षुब्धतापसित् XIII, 25, 6

क्षेत्र in कुरुक्षेत्र XV, 6, 11

ख

खण्ड XVI, 18, 18

खन खनन्ति XIII, 29, 6, XVII, 5, 8, खानयेत् XVII, 10, 2 4,

खात IV, 15, 8

+ नि खनन्ति IV, 15, 8, खाय IV, 15, 8, 17, 5

खर V, 9, 4

खल in गोधूमखल XIV, 41, 7 and यवखल XIV, 40, 7.

खलति XVI 18, 18, XVII, 6, 1

खाङ्गकवच XIV, 33, 20

खाद् खादयन्ति XIV, 2, 11 (Cf अमखादन्त)

खादिर XVI, 3, 2, 12 3

ख्या + आ ख्यापयन्ते XV, 27 (p 196, 8), ख्यापयेत् XV, 27 (p 196, 5)

+ व्या ख्यास्याम् I, 1, 1, 16, 11 22, IX 1, 2, 20, 4,

ख्यात् I, 16, 1, III, 11, 1, V, 12, 5, VI, 1, 1, VIII, 12, 1, IX, 1, 1, X, 18, 24, XI, 1, 1, XIV, 3, 15, 10, 15

+ सम ख्यायमान XVIII, 21, 1, ख्याय XIII, 1, 7

+ परिसम् ख्यातुम् I, 17, 8

ग

गण in षट्गण I, 1, 18 22 24 and पशुगण VI, 11, 10

गतश्री II, 6, 5

गार्हपत्याहवनीयौ II, 12, 6.

गार्हपत्योत्सुक III, 19, 14

गाह् + अभिप्र गाह् XVI, 18, 19.

गुण in त्रिगुण XVII, 2, 3 and द्विगुण XVII, 2, 9.

गुणलोप III, 20, 13.

गुरु + आ गूर्य XIII, 13, 2

गृह् गृह्णाति III, 17, 8, IV, 3, 6, गृह्णन्ति XVIII, 24,

गृहीयात् XIII, 12, 8, जथाह XV, 18 (p 190, 4), ऋ

भीत्। अग्रभीषु (विकार) VI, 1, 5, गृह्णमाण VII, 15, 3,

गृहीत III, 20, 20, V, 3, 8, VII, 15, 17, गृहीत्वा IV, 7,

7, XVII, 11, 1. (Cf अगृहीत्वा)

+ अर्तु गृह्णन् XV, 27 (p 195, 13)

+ अत्र गृह्ण X, 16, 3

+ अत्र गार्हम XVIII, 9, 6

+ नि गृह्णान XV, 20 (p 191, 17)

+ प्र गृह्ण I, 6, 10, 15, 14, VII, 5, 1 2 5

+ परि गृह्ण XIV, 23, 8 9, XV, 6, 6 7, XVII, 16, 9

+ प्रति गृह्णाति IV, 21, 7, VII, 18, 1, XVI, 18, 9,

गृह्ण IV, 7, 5 15, 21, 3 4 8, V, 15, 9, VII, 3, 1—

3, 4, 4, 6, 1.

+ वि X, 8, 11, 13, 2 6

गृह XV, 17 (p 188, 1)

गृहदाह III, 4, 13

गृहपति (1) IV, 9, 7, VII, 8, 8, X, 7, 9 10, 20, 1, XIII,
24, 13, 29, 19, XVIII, 24, 28 (2) (अग्नि) I, 15, 3, IX,
26, 2

गृहपतिवदन X, 20, 1

गृहपतिषप्तदश XIII, 14, 1

गृहमेध III, 15, 7

गृहमेधिन् XVI, 2, 2

गृहमेधीय XIV, 10, 16

गृहीढ in चक्षुसगृहीढ XVI, 1, 16

गृ + अनु गृणाति X, 13, 28, XVI, 1, 24,

+ प्रत्या गृणाति XVII, 4, 6, गृणीतात् XVII, 14, 3,

+ प्रति गृणाति XII, 11, 10, 13, 4, 17, 2, 19, 6, 23,
5, 26, 11, XV, 27 (p 196, 2) :

गै गायति V, 12, 3, XVI, 17, 4; गायत XVI, 2, 30,

गीयते XVI, 8, 28, 9, 6 9 12 15; जगौ XV, 26 (p
195 8)

+ सम् गायत XVI, 1, 25

गो (1) II, 11, 6, 12, 3, III, 18, 9, IV, 14, 13, 17, 1 21
22 23 25, V, 10, 1 8, VII, 17, 17, 18, 2, IX, 23, 4,
47

XIII, 6, 4, 7; 29, 16, 27; XIV, 22, 16, 17; 39, 3; XV,
3, 12; 20 (p. 191, 17); 24; XVI, 22, 18, 19. (2.) IX, 23,
5. (3.) (name of a Soma sacrifice) XI, 4, 6; XIII, 19,
16; 22, 5; 29, 8, 25; XIV, 22, 2; XVI, 9, 3; 22, 14;
28, 4 (गौरकृत्य.)

गोश्रायुषी XIII, 15, 4; 17, 2, 3; 21, 12; 29, 29; XVI,
20, 18.

गोतम XIV, 61, 1; 63, 2; XV, 1, 8; XVI, 3, 7.

गोधूमकलापि XIV, 41, 8.

गोत्र in सगोत्र XIV, 16, 8.

गोधूमखल XIV, 41, 7.

गोधूमचपाल XV, 1, 16.

गोधूमोर्वरा XIV, 41, 6.

गोमय IV, 15, 5; XVIII, 24, 27.

गोमिधुनौ III, 14, 17.

गोमृग XVI, 3, 13; 12, 12.

गोसंस्तव XIV, 11, 9.

गोश्व XIV, 11, 10, 15, 1, 6.

गौर XVI, 3, 14; 12, 13.

घृह VII, 4, 15; 15, 5, 17; VIII, 5, 2; IX, 6, 21; X, 14,
5; 15, 5; 16, 5; 17, 5; 18, 5; XIII, 11, 2, 7; 12, 8;

XIV, 57, 16, XVII, 11, 1; XVIII, 21, 8 (Cf आदित्यग्रह ।

मधुग्रह । मरुत्वतीयग्रह । पोलशियग्रह । सावित्रग्रह)

ग्रहण in नामग्रहण VI, 1, 24 and प्रतीकग्रहण I, 17, 1.

ग्रहान्तरुक्थय XI, 2, 14

ग्रहियु in फलग्रहियु XVII, 1, 18

ग्राम XV, 18, 19, 20.

ग्रामणी II, 6, 5 (Cf. सूतग्रामणीनाम्)

ग्रामणीमव XIV, 22, 3.

ग्राम्य III, 4, 4.

ग्रावघोष VII, 15, 2.

ग्रावन् IV, 14, 26, XIII, 12, 3.

ग्रावस्तुत् VII, 15, 2, X, 13, 5, XIII, 14, 1, 24, 10

ग्रीवा IV, 15, 12 (Cf उद्ग्रीव । उद्ग्रीचीनग्रीव । प्राग्ग्रीव ।

प्राचीनग्रीव)

ग्रीष्म II, 1, 2, XVI, 9, 28.

ग्रीव XVIII, 3, 1

ग्रीष्म IX, 27, 1

घ

घर्म V, 9, 25, 10, 17 18 30 (Cf दधिधर्म),

घष् घम् । घम्तु अघद् । अघन् । अघसत् । अघसन् (vikara's)

VI, 1, 5, जनु. XIV, 7, 1.

घाटरी XVII, 3, 15, 16.

घाटकर्करी XVII, 3, 12.

घृ + अभि घार्य IV, 3, 7, 17, 13, 18, 5.

घृत IV, 14, 35; XIV, 57, 1; XV, 1, 35.

घृत्सलोमौघ XV, 1, 33.

घोर XVI, 2, 12.

घोष XVII, 14, 12; 17, 7. (Cf. यावघोष)

घोषकृत् XVII, 14, 12; 17, 7.

घोषा (सपुत्रा) VI, 6, 12.

घ्रा जिघेत् VII, 8, 12.

+ अत्र जिघ्रन्त् in अनवजियन्त् XVI, 3, 19; घ्राय I, 13, 2;

III, 16, 26; IV, 5, 4, घ्रापयन्ति XVI, 3, 18; घ्राण

XVI, 12, 17.

च I, 1, 3 etc.

चक्र VII, 15, 2. (Cf. रयचक्र)

चक्रीवन्त् III, 4, 2; XIII, 29, 3.

चच् + आ चष्टे XV, 27 (p. 196, 1); XVI, 1, 22; 2, 31;

चचते I, 1, 21, 16, 3; II, 5, 20; III, 11, 10, 15; IV,

17, 2; VII, 10, 3, 20, 5, 25, 3; 27, 4; X, 6, 13; XI, 2,

1; XII, 2, 3; 3, 2. 15; XIII, 5, 1; 16, 5, 17, 3; 25, 6, 26, 4; XVI, 22, 2; 23, 22; 28, 4; 30, 8; XVII, 3, 15; चचीत XVI, 2, 24. 27, चचाण X, 13, 28, XVI, 1, 24.

. + प्रत्या चष्टे V, 1, 10.

चक्षुर्विषय II, 14, 10.

चक्षुष् IV, 7, 12; VI, 1, 6; VIII, 4, 6; X, 21, 11 (विद्युज्)

चक्षुर् II, 2, 16; 5, 20; III, 13, 19; IV, 2, 7; 11, 6; 15, 17, 21, 19; V, 1, 2; 6, 3; VI, 4, 7; 5, 6. 12; 6, 2; X, 3, 5; 10, 5. 7; 11, 8, XI, 4, 5; XII, 16, 2; 21, 3; 27, 2; XIII, 12, 9; 19, 7. 16; 21, 11; 25, 1. 2. 3; 28, 5; XIV, 5, 3; 6, 6, 14, 1, 26, 3; 52, 3; 56, 9; 57, 9; 61, 2; 83, 2; 84, 2; XV, 4, 9, 8, 31; 23 (p 193, 11. 12); XVI, 1, 2; 11, 12; 23, 6 14, 28, 2; XVII, 4, 1; XVIII, 6, 2; 7, 12. 14, 8, 8; 12, 4; 15, 3; 18, 4. 8.

चक्षुरक्षर IX, 5, 13, 6, 7 ff; 18, 2.

चक्षुरङ्गुल XVII, 10, 4.

चक्षुरञ्च XV, 1, 16.

चक्षुरह XIII, 19, 5; चक्षुरहार्ये XIII, 15, 7.

चक्षुराहाव VII, 14, 4.

चक्षुरक्षर VII, 27, 30, XVIII, 6, 1.

चक्षुरक्षरक्षीम XIV, 61, 1; XV, 1, 8, XVI, 3, 7.

चक्षुर्ष्वच XII, 8, 3.

चतुर्दशैत III, 19, 6.

चतुर्थ I, 7, 5; 12, 4; IV, 21, 15; VII, 26, 5, IX, 6, 5, 10
 24, 5; X, 2, 11; 5, 1; 8, 18; XI, 4, 6; 7, 1; 9, 11; 11, 18.
 XII, 3, 9; 4, 11; 5, 10; 10, 10; 12, 9; 26, 7; XIV, 7, 1
 8, 1; XV, 19; XVI, 2, 10; 11, 10; 11, 17; 18, 6; 22
 7; 23, 5. 12. 20. 23; 24, 3. 13. 17. 20; XVIII, 1, 18
 चतुर्थी II, 10, 1 ff; IV, 10, 4; 18, 4; VI, 11, 9; VIII
 12, 3; XII, 11, 3; XIV, 51, 13; XVI, 4, 8; 5, 2; 19, 17
 (CE. द्वितीयचतुर्थी । द्वितीयचतुर्थी and द्वितीयचतुर्थी
 प्रथमचतुर्थी । महाप्रतचतुर्थ्य । खिष्टकचतुर्थी)

चतुर्थ्यष्टयोः XII, 3, 19.

चतुर्थोत्तमौ III, 13, 19.

चतुर्दश XIV, 72, 2; चतुर्दशी IX, 8, 3.

चतुर्दशन् IX, 20, 8; XIV, 51, 9; XVIII, 7, 6; 13, 3.

चतुर्धा XVII, 1, 14; 10, 10.

चतुर्मात्र I, 2, 3. 13.

चतुर्विध (1.) XIV, 33, 2; 42, 3; 61, 7, चतुर्विधौ XVIII, 14,
 1. (2) (Somasacrifice) XI, 2, 1; 5, 7; 15, 5; XII, 6, 7;
 27, 1; XIII, 17, 2. 3; 19, 7; XIV, 46, 2; XV, 13, 5;
 XVI, 26, 5.

चतुर्विधति II, 3, 18; X, 12, 9; XIV, 2, 12. 13; 42, 10; 77,
 2; XV, 5, 10. 11; चतुर्विधतिचतुर्विधतिः XVI, 15, 18.

- चतुर्विंशतिकल्पम् XVIII,
 चतुर्विंशतिरात्र XIII, 16,
 चतुर्विंशत्यक्षर XIV, 42, 1
 चतुर्विंशत्यक्षरादि VII, 27.
 चतुर्विंशमहाव्रते XVI, 20
 चतुर्विंशस्रोम X, 9, 1, 11
 चतुर्विध XVI, 23, 1 4 5
 चतुर्वीर XVI, 23, 8
 चतुर्दीर्घ X, 15, 1
 चतुश्चत्वारिंशत् XII, 2, 1
 चतुश्चत्वारिंशस्रोम X, 10,
 चतु शत XVIII, 13, 1. 8
 चतुष्टय I, 1, 39, XVI, 23, 2
 चतुष्टोम XIV, 51, 3, XV, 12, 4, 16, 9 13 14, XVI, 24,
 3 9 11, 29, 12
 चतुष्पद VII, 27, 6
 चतुष्पाद XVI, 23, 3.
 चतुम् I, 12, 3, II, 8, 17.
 चतु सूक्त XII, 3, 4
 चतुरात्र XVI, 23, 1 7. 26

+ प्र ज्ञात XVIII, 24, 16, 17, 18.

+ वि अजिज्ञासिषि (conjecturally) XVI, 29, 8; ज्ञात
XVI, 29, 8.

+ मम् जानीते XV, 26 (p. 195, 9); जानान XV, 25 (p.
194, 20); ज्ञयन्ति IV, 17, 11; ज्ञयमान V, 17, 11;
ज्ञप्त IV, 14, 14, XVI, 8, 33, 12, ३१; 13, 7.

ज्ञाति III, 6, 1.

ज्ञातिनामन् VI, 1, 6

ज्ञानविषय XIII, 5, 1.

ज्यायंस् XV, 26 (p 195, 3. 4)

जुत् ज्योत्य + अत्र II, 8, 9, 11.

ज्येष्ठ II, 12, 10; IX, 26, 2; XIV, 31, 3; 72, 1; XV, 2, 19;
20 (p. 191, 17), 25 (p. 194, 17.)

ज्येष्ठसोम XIV, 31, 1.

ज्येष्ठाभिव्याहारे XIV, 31, 5.

ज्येष्ठ्य XIV, 31, 1, XV, 26 (p 195, 2); 27 (p 195, 19)

ज्योतिष्टोम XIII, 16, 5, XIV, 11, 2.

ज्योतिषन्तु III, 19, 10

(1) XV, 17 (p 188, 15), ज्योतीषि XVI, 21, 2. (2)

(ज्योतिःसंज्ञको ऽग्निष्टोमः) IX, 21, 7; XI, 13, 2. (Cf.
25; XIV, 22, 1; XVI, 9, 3; 22, 14; 28, 4.

ज्योत्स्न XIII, 19, 6.

तच्च + निष् तष्ट XVI, 3, 11

+ सम् तष्ट XVII, 1, 12.

तच्चन् (वृषु) XVI, 11, 11.

तच्छन्दस् XV, 9, 4.

तत् XV, 18 (p. 190, 2); 20 (p. 191, 20.)

तत्सु IV, 6, 12, XI, 12, 1; XIV, 7, 1; 8, 1; 9, 1; 32, 1; .

40, 12; XV, 17 (p. 188, 9), 24 (p. 194, 8); XVI, 9, 17; .

XVI, 15, 1, XVIII, 14, 8; तत् ऊर्ध्वम् XVII, 14, 16.

तति VI, 1, 3

तत्प्रकृति XIII, 19, 18.

तत्प्रयाज V, 16, 7.

तत् I, 3, 7, 16, 8; 17, 7, 9, III, 19, 8; V, 12, 3, 4, 14, 24;

VII, 4, 16, 15, 11, 26, 6; X, 1, 20; XIII, 6, 5, 20, 10;

29, 2; XIV, 6, 7; XV, 2, 16; 3, 1, 13, 7; XVI, 15, 5, 8;

XVII, 15, 8, XVIII, 19, 10, 21, 3.

तथा I, 2, 28, 3, 2, II, 15, 1, IV, 6, 6, 11, 12, 21, 6, 7;

+ प्र ज्ञात्, 2; VI, 9, 12; VII, 2, 12; 8, 3; 16, 6; IX,
 4; X, 6, 11; 8, 23; 12, 10; XIII, २९, 4; XIV, ३२, ८;
 १९, 6; XV, 7, 10; 15, 11; 18; 20; 24; 25; XVI, 10, 10;
 9; XVII, 7, 12; XVIII, 2, 4, 6; तथैव IV, 4, 15; 12,
 10 etc.; तथो XIV, 28, 9; XV, 6, 7; 11, 1; 12, 1; XVI,
 1, 1; 10, 1; 15, 1.

तथायुक्त XIII, 19, 9. 16.

तद् I, 1, 2, 8 etc. (तद्यै = तस्याः XV, 16, 17; XVII, 2, 7;
 3, 6; XVIII, 14, 5; 24, 19).

तदिदामीय XI, 2, 6, XV, 8, 1; XVI, 21, 31. (Cf. कथाशुभी-
 यतदिदामीये)

तद्देवत I, 17, 9. 18, XV, 9, 4.

तद्देवत्य XIII, 2, 7.

तद्रूप XIII, 2, 7.

तन् + वि तत VII, 15, 13, XV, 17 (p. 188, 22).

+ अभिवि तन्वन्ति XVII, 5, 6.

+ सम् तत I, 1, 23, II, 6, 12. (Cf. अर्षं तन्वन् VII, 15, 2)

तनू (1) XIV, 29, 3 (तन्वी) (2) X, 19, 1 (तनू.)

तनूदेवता II, 3, 10. 14.

तनूष्ट X, 8, 21.

तन्त XV, 24 (p. 193, 22).

तन्त्र III, 20, 15; XIV, 39, 5; XV, 1, 23, 26; 13, 2. (Cf.

पशुतन्त्र । शततन्त्री । समानतन्त्र)

तन्त्रलक्षण I, 16, 6.

तद्भ्य तद्भ्यते XV, 19 (p 191, 6).*

तप् XIV, 24, 3; XV, 24 (p. 194, 5); XVI, 3, 10; तेषे XIV,
12, 2; अतप्यत XVI, 15, 1; तप्ता XIV, 6, 1; 12, 2; 17, 1;
18, 1; 19, 1; 20, 1; 24, 1; 25, 1; 26, 1; 33, 1; 34, 1;
35, 1; 36, 1; 37, 1; 43, 1; 44, 1; 45, 1; 46, 1; 47, 1;
48, 1, 49, 1; 58, 1; 59, 1; 60, 1; 61, 1; 63, 2; 64, 1;
65, 1; 66, 1; 67, 1; 68, 1; 69, 2; 71, 2; 74, 1; 75, 2;
76, 2; 77, 2; 78, 2; 79, 2; 80, 2; 81, 2; 82, 2; 83, 2;
84, 2; XV, 9, 2; XVI, 15, 1.

+ प्रति तपति II, 17, 3; तप्य II, 8, 11, 16; 10, 7; 17, 1.

तपस् XIV, 6, 1, 12, 2; 17, 1; 18, 1; 19, 1; 20, 1; 24, 1;
25, 1; 26, 1; 33, 1; 34, 1; 35, 1; 36, 1; 37, 1; 43, 1;
44, 1; 45, 1; 46, 1; 47, 1; 49, 1; 49, 1; 58, 1; 59, 1;
60, 1; 61, 1; 63, 2, 64, 1; 65, 1; 66, 1; 67, 1; 68, 1;
69, 2; 71, 2; 74, 1; 75, 2; 76, 2; 77, 2; 78, 2; 79, 2;
80, 2; 81, 2; 82, 2, 83, 2; 84, 2; XV, 9, 2, 17 (p 188,
12.); XVI, 1, 9; 15, 1.

तपस्वन्त् III, 19, 15.

तमन II, 7, 7, IV, 4, 13

तमम् XV, 17 (p. 188, 10).

तमुद्युक्षीय X, 11, 13.

तरमपुरोलाग् in चपालमुखतरमपुरोलागोः XIV, 73, 3.

तरुण in कुशतरुण II, 7, 12.

ताच्छणी II, 3, 14.

तात XV, 24 (p. 194, 5):

तानूनघ्न V, 8, 2.

तापश्चित XIII, 26, 4. (Cf. क्षुम्भकतापश्चित महातापश्चित)

तायमानरूप XIII, 24, 16. 18.

तार्क्ष्य (1.) (वैषम्यत) XVI, 2, 25. (2.) XI, 14, 28; XII, 11, 12.

तार्तीयसवनिकी V, 3, 7.

तार्तीयान्त्रिक XV, 8, 3.

तार्थ XVI, 12, 10 (see critical notes)

तासुप्यान I, 2, 4.

तावन्त् ८ " " XV, 9, 4; तावद् VII, 6, 8; IX,

नीर्थ V, 14, 2; XVII, 7, 11.

तीव्र XIV, 21, 1.

तीव्रसव XIV, 21, 1.

तु I, 1, 40; 2, 20; 3, 18 etc.

तुल्य in अतुल्य V, 19, 4.

तुरायण III, 11, 15.

तुष् तुष्येत् I, 17, 5.

तुपर IX, 23, 5; XV, 1, 22; XVI, 3, 13; 12, 12.

तुष्णींश VII, 9, 1; IX, 25, 1; XVII, 14, 3; 17, 15; XVIII,
1, 3; 21, 1.

तुष्णीम् II, 8, 11; 9, 4; 10, 1; 17, 2. 4; III, 16, 20; IV, 2,
5. 11; 11, 5; 16, 6; 21, 13. 22; VI, 9, 18; VIII, 11, 15.
16; XVII, 14, 16.

तुच I, 4, 8; 12, 8; II, 12, 2; III, 17. 3, 4; IV, 12, 10; V,
14, 11; 18, 12; VII, 10, 3; 11, 1; 19, 8. 9. 19; VIII,
3, 8; IX, 2, 3; 3, 3; 5, 4. 9, 6, 6. 14; X, 3, 5; 4, 14;
5, 8; 6, 14; 8, 16, 9, 16; 10, 7; 11, 8; 12, 8. 12; XI,
3, 2; 6, 5; 7, 4; 8, 3; 9, 3; 10, 4; 12, 6. 8. 13; 13, 13;
XII, 2, 3. 15; 3, 8. 10. 12. 15. 16; 4, 10. 13. 16; 5, 9.
12; 8, 2. 4. 6. 7. 9. 10; 9, 2; 11, 3; 12, 4. 11; 25, 2;
26, 18. 21; XIII, 12, 2. 13; XIV, 3, 3. 5. 6. 7. 8. 12;

XV, 22; XVI, 13, 14; XVII, 14, 1; XVIII, 1, 4, 7; 2, 1, 2, 5; 3, 1; 4, 8; 5, 9; 6, 1, 2, 4, 5; 7, 8, 7, 10, 15, 18, 19; 12, 2, 6, 7; 17, 5, 6, 7; 18, 11; 19, 7, 10; 22, 2; 23, 6, 9, 11. (Cf. प्रउगदृचानि)

दृचकृष XI, 3, 1; XII, 9, 1; XIV, 2, 10; 3, 13, 14; 6, 5; 40, 4; XV, 4, 7; XVII, 8, 11.

दृचकृषग्रस्र XIV, 42, 14.

दृङ् see दृद्

दृण I, 6, 6; 15, 14.

दृणनिरसन IV, 6, 5.

दृणापचयन II, 15, 4.

दृतीय I, 7, 4; II, 2, 12; 5, 18; IV, 12, 4; 18, 3; V, 11, 3, 12; VI, 6, 8; VII, 15, 6, 10; 16, 4; 17, 7; 25, 6; 27, 18; VIII, 3, 18; 12, 4; IX, 5, 7; 6, 4, 9; X, 4, 1; 8, 13; 9, 7, 8; 10, 4; XI, 2, 10; 4, 7; 6, 1; 7, 9; 8, 6; 9, 10; 11, 2, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19; 12, 2, 4, 17; 13, 15, 26; 14, 34; XII, 3, 7; 4, 4, 8; 5, 7; 9, 10; 10, 8; 11, 3, 8; 12, 8, 14; 16, 2; 24, 3; 26, 6, 21; XIII, 15, 5; XIV, 8, 5, 9; XV, 19; XVI, 4, 8; 5, 2; 11, 7; 13, 17; 18, 5; 21, 6, 9, 12, 20; 22, 6, 17; 23, 5, 11, 19; 24, 3; XVII, 15, 6; XVIII, 1, 17, 31; 20, 1, 3; 23, 10. (Cf. आदित्यदृतीयः प्रथमदृतीयो)

द्वितीयचतुर्थी X, 12, 15.

द्वितीयपञ्चमयोः XII, 3, 18; 10, 5; 12, 5.

द्वितीयप्रभृति VIII, 7, 8; XII, 27, 3.

द्वितीयसवन VII, 5, 14. 24; 19, 22; VIII, 1, 2; 3, 5; 14, 5.

8; X, 7, 12; XI, 10, 11; 12, 9; 15, 7; XII, 7, 8; 27,

6; XIII, 5, 6. 9; 6, 3; 9, 1; XIV, 27, 9; 28, 6; 33, 13;

XV, 2, 22; 8, 5; 13, 9; XVI, 14, 9; 21, 32; 23, 9. 10.

11. 12. 19. 20; 24, 14, 16; XVIII, 22, 1. (Cf. प्रातःसव-

नद्वितीयसवनानि)

द्वितीयसवनौच XIV, 2, 19; 13, 5.

दृद् (दृड्) + अत्र दृणत्ति XVII, 17, 5. 6.

+ वि तर्दयति XVII, 1, 14.

+ मम् दृद्युः XVII, 1, 9; दृद्यु IV, 18, 5.

दृ + वि तारयति VII, 1, 4.

तेजस् XIV, 2, 4. 9; 20, 1; 24, 1; 36, 1; 42, 12. 13; 59, 1;

78, 2; XV, 4, 3. 4; 14, 4; 17.

तेजस्काम XIV, 4, 1; 16, 1; 20, 1; 24, 1; 36, 1; 59, 1; 78,

2; XV, 4, 2.

तेप XIII, 19, 3.

त्यज् त्यजेत् II, 16, 3.

चयस्त्रिंश IX, 27, 1; X, 12, 2, XIII, 16, 5; 24, 6; XV, 6,

4; XVI, 23, 12. (Cf. विण्वचयस्त्रिंशे)

त्रयस्त्रिंशत् XV, 4, 10; 5, 2, 3, 4, 5; XVI, 22, 16.

त्रयस्त्रिंशद्वात्र XIII, 17, 1.

त्रयस्त्रिंशस्तोम X, 7, 1.

त्रयस्त्रिंशारम्भण XIII, 16, 4, 5.

त्रयोदश IX, 20, 10 (त्रयोदशं शतम्); त्रयोदशौ IX, 8, 8;
XVIII, 14, 6.

त्रयोदशन् IX, 1, 10; XV, 1, 13; 3, 10.

त्रयोविंशति XVIII, 1, 9.

त्रि I, 1, 2; 4, 11, 15; 12, 13; II, 1, 9; 5, 10; 10, 3; 12,
8; 14, 5; III, 13, 17; 14, 9; IV, 5, 2; 11, 6; 15, 9,
21; 18, 5; 21, 5, 14; V, 9, 21; 11, 1, 2, 10; 14, 15; 16,
8; VI, 3, 10; 4, 5, 7; 5, 2, 10; 6, 2, 6, 17; 10, 1; 11,
8, 12; VII, 6, 1; 10, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15; 15, 4, 10,
16; 25, 7, 14, 16; VIII, 6, 7, 11, 12, 14; 12, 16; IX, 1,
8; 6, 11, 16; 15, 2; 20, 15, 25; 23, 9; X, 1, 8; 5, 19,
20; 6, 6, 9, 11, 14, 16, 18, 19; 8, 6, 9, 17, 19; 9, 16; 10,
7; 12, 17; XI, 12, 5; 13, 9, 13, 14; XII, 5, 15; 11, 14,
17, 21; 21, 3; 26, 17; XIII, 5, 7; 10, 11; 15, 6; 17, 3;
19, 14, 16; 21, 5; 27, 1, 2, 3; 28, 5; XIV, 4, 5; 12, 6,
7, 8, 9; 40, 19, 42, 8, 9; 51, 11; 56, 7, 8; 57, 10, 11, 12,
13; XV, 1, 13, 8, 2, 18; 12, 13; 20, 24, XVI, 21, 2, 3;
22, 8, 15, 29, 6; XVII, 1, 9; 5, 2; 12, 2, 3; 15, 3;

- XVIII, 1, 3, 8; 7, 5, 15; 8, 3, 16; 10, 6, 7, 9; 15, 4.
 त्रैलोक्ये VIII, 2, 13; X, 5, 12; XII, 8, 4; तिष्ठभित्तिभिः
 XVI, 13, 6.
 त्रिंशत् IV, 15, 14, 19; XIV, 9, 5; त्रिंशतं त्रिंशतम् XIV, 32, 9.
 त्रिंशत्तमो XVIII, 14, 6.
 त्रिक X, 12, 4.
 त्रिककुट्ट XVI, 29, 12. (Cf. छन्दोमत्रिककुट्ट । महात्रिककुट्ट)
 त्रिकट्टकौया X, 13, 7.
 त्रिकैक in एकत्रिकत्रिकैक XIV, 12, 7.
 त्रिगुण XVII, 2, 3.
 त्रिणव IX, 27, 1; XIII, 16, 5; XIV, 33, 5; XV, 6, 3; XVI,
 23, 11, 12.
 त्रिणवचयस्त्रिंशे XVI, 15, 12.
 त्रिणवस्तोम X, 6, 1.
 त्रिपञ्चम् XI, 14, 14
 त्रिपद VII, 27, 1.
 त्रिपुरूपम् XVI, 22, 29.
 त्रिप्रवृत्ति I, 1, 18.
 त्रिमात्र I, 1, 19.
 त्रिरात्र IV, 15, 6; XIII, 5, 20; XIV, 8, 1, XVI, 1, 1; 20,
 17; 21, 1; 22, 30. (Cf. अथत्रिरात्र । कुमुदविन्दुत्रिरात्र ।
 गर्गत्रिरात्र । सर्वधेदत्रिरात्र)

त्रिर्वचन 1, 1, 18.

त्रिविध XVI, 21, 1. 2; 22, 30.

चिहृत् IX, 21, 1; 27, 1; XII, 2, 11; 9, 1; XIII, 16, 5; 22, 2; 29, 32; XIV, 2, 11; 6, 4; 12, 6; 25, 2; 26, 2; 27, 3. 4. 5. 9. 10. 11; 28, 2. 3. 6. 7. 8. 9; 29, 5; XIV, 33, 3; 40, 2; 41, 3; 42, 3; XV, 4, 5; XVI, 23, 5, 9; 24, 3. 5; XVII, 7, 6.

चिहृत्पञ्चदशौ XIII, 21, 1; XIV, 29, 4; *दशौ XV, 6, 2. (Cf. पञ्चदशचिहृतौ)

चिहृत्प्रभृति XIII, 24, 5; 28, 5; XVI, 21, 3.

चिहृत्सोम X, 2, 1; XIII, 21, 9; XIV, 51, 2.

चिहृत IX, 20, 13.

चिहृतीर्षन् XIV, 50, 1.

चिहृत्क्रिय XVI, 22, 29.

चिहृत्वण XVI, 21, 2.

चिहृत्पृक्तम् XIV, 33, 11. 12.

चिहृत्पृक्त XVIII, 19, 1.

चिहृत्प्रगथौ VII, 27, 30; *तौनाम् VII, 26, 4. चिहृत्प्रिगजोः VII, 27, 22.

चिहृत् VII, 27, 11; IX, 6, 1; X, 7, 7; 12, 9; XIV, 11, 5; 33, 10; XVI, 30, 2; XVIII, 16, 3. (Cf. गायत्रीचिहृत्तौ)

त्रिष्टोम XIV, 51, 2; XV, 16, 10; XVI, 22, 8.

त्रिष् I, 4, 6; II, 11, 2. 4; 12, 7; III, 16, 23; IV, 4, 13;
16, 10; 17, 13; 18, 10; V, 17, 10; VII, 10, 9; X, 21, 17;
XIII, 17, 1; 28, 4; 29, 30; XVI, 17, 4. 5; XVII, 14, 15;
15, 4. 13; 16, 6. 8; 17, 2. 15; XVIII, 1, 1. 19; 21, 3;

त्रिस्त्रिंशद् II, 6, 10; V, 11, 1; VI, 9, 4.

त्रिसंश XIV, 42, 17.

त्रिसांत्सर XIII, 28, 4.

त्रि.शस्त XVIII, 1, 10; 20, 7.

त्रिःसष्ट् XIV, 2, 9.

त्रिद्विष् III, 16, 1; IX, 24, 1.

त्रीष् III, 2, 7.

त्रेता XV, 19 (p. 190, 18).

त्रेधम् II, 10, 5.

त्रेधातवी XV, 16, 2.

त्रेपद् XIV, 41, 11.

त्रेष्टुम् VI, 4, 4; 5, 5; 6, 5; VII, 26, 6; IX, 6, 2; 20, 10;
27, 1; X, 9, 3; 10, 3; 11, 4; XI, 13, 12, XIV, 11, 6;
XV, 10, 2; XVI, 21, 18; 30, 2; XVII, 7, 13, 8, 4, 9, 5.

त्रेष्टुभजागते XVIII, 6, 5.

त्र्यम्बक III, 17, 10, XIV, 10, 21.

अह् II, 3, 14; X, 5, 7; 8, 16; 9, 5, 9; 11, 10; XI, 4, 2;
7, 5, 11; 11, 8; 12, 9, 12; XII, 3, 15; 6, 6; XIII, 18, 5;
XIV, 45, 2; XVI, 24, 13; 25, 3; 26, 3; ~~-----~~
15, 6.

त्वच् VI, 1, 6; XIII, 3, 5; XVI, 15, 10.

त्वर् त्वरेरन् XVI, 7, 7.

त्वद् XIV, 12, 2 etc., (त्वा XV, 18, 20 etc.).

त्वष्टृ I, 15, 2; XV, 14, 4.

त्वाद् IX, 27, 1; XIII, 4, 1; XIV, 50, 1.

त्विवि XIV, 34, 1, 3.

त्विविकाम XIV, 34, 1.

त्विविमन्तु XIV, 34, 3.

द

दक्षिण I, 4, 1; 5, 8; 6, 3, 5; 10, 1, 4; II,

3, 7; 12, 1, 2, 10; 13, 2; 14, 6, 18, 23, 2

13, 2, 3, 5; 14; 19; VI, 3, 2; VII, 3,

XIII, 29, 29; XV, 13, 15; XVI, 9, 19; XVII, 10, 4, 11;

11, 4; 13, 2; 15, 2, 10; 16, 1, 3, 7; दक्षिणेन (prep.) V,

15, 9, 10; VI, 13, 5; VII, 3, 2, 3; 14, 10; XVII, 10, 12;

दक्षिणा (adv.) III, 16, 16-17; IV, 1, 2; V, 6, 7; 11, 19;

VI, 13, 10; VII, 15, 2; VIII, 12, 11. दक्षिणा (दान) II, 3, 18; 4, 10; 5, 27, III, 2, 7; 3, 7; 7, 6; 12, 6, 12, 13, 24; 14, 17, 15, 22; 18, 8; 19, 9; IV, 16, 9; 20, 3; XIII, 5, 21; 6, 4 7; XIV, 2, 12; 12, 5; 15, 6; 16, 5; 20, 2, 28, 13; 32, 5; 33, 20; 34, 2; 39, 3; 40, 15; 41, 12; 57, 17; 72, 3; XV, 4, 10; 11, 15; 16, 16; XVI, 20, 6; 30, 9. (Cf. आदिष्टदक्षिण । ऋगुदक्षिणा । चातुर्मास्यपङ्क-दक्षिण । नीतदक्षिण । समानदक्षिण । सर्ववेदमदक्षिण । सदस्य-दक्षिण)

दक्षिणतम् II, 8, 1 14, 9, 11, 13, 12, 9; IV, 4, 3; 14, 10, 13; 16, 10, VI, 8, 4, VIII, 2, 13; XVII, 1, 6; दक्षिणत-पथात् II, 7, 16; VII, 3, 2.

दक्षिणतोऽन्याय II, 11, 1; IV, 6, 1.

दक्षिणधिष्ण्य VI, 13, 4.

दक्षिणप्राक्श्रवण IV, 14, 6.

दक्षिणाकाल I, 12, 10, VII, 17, 16.

दक्षिणामि III, 17, 3; IV, 2, 4, 7; 4, 2; 13, 9; 14, 10, 11; V, 4, 6.

दक्षिणाय IV, 3, 3.

दक्षिणाद् see प्राग्दक्षिणाद्.

दक्षिणान्याय I, 1, 14.

दक्षिणापथ XIII, 14, 6.

दक्षिणापर I, 6, 6; XIII, 11, 2.

दक्षिणामवण IV, 14, 6.

दक्षिणामुखी IV, 14, 13.

दक्षिणार्ध IV, 4, 2; 21, 9; XVII, 4, 4.

दक्षिणार्धापरार्ध XVIII, 21, 19.

दक्षिणावृत् V, 14, 21; 15, 9; VI, 3, 8; 12, 11; VII, 7, 3;
14, 10; VIII, 9, 9; XVII, 13, 11.

दक्षिणोत्तरिन् I, 6, 10; XVII, 16, 7.

दक्षिणोत्तान V, 8, 5.

दण्डं V, 16, 4; XVII, 3, 3. 4. 6. (Cf. आर्द्रदण्ड । प्रत्यग्दण्ड ।
प्राग्दण्ड)

दण्डसमाप्त XVII, 3, 9.

दण्डिन् XVI, 1, 16.

दण्डोपानहम् (Comm. दण्डश्च उपानहौ च) III, 3, 7.

दधन् दधि II, 7, 9. 10; VIII, 9, 9; XIII, 6, 3; XIV, 40, 11.

दधिघर्म V, 10, 30; VII, 16, 1.

दधिभक्त IV, 13, 2; VIII, 9, 9.

दन्त XV, 18 (p. 189, 11 ff.)

दर्शन X, 21, 10.

दर्शपूर्णमासौ I, 4, 12; 16, 1; II, 4, 1; III, 8, 5; 12, 13, 14;
XIII, 20, 3; 24, 3; XIV, 5, 1.

दर्शपूर्णमासायन III, 11, 4.

दशकपाल XIV, 13, 7.

दशदग्नि XIII, 23, 7 (Comm. दशकाः स्तोमाः प्रत्यक्षस्य सन्ती-
ति । दशदग्नी ईदृशः संवत्सरः)

दशधा XVII, 3, 6.

दशन् IV, 2, 9; 15, 1. 12; 16, 5; V, 16, 8; VI, 4, 1; XII,
24, 1; XIV, 80, 2, 81, 2; 82, 2; XV, 14, 3. 6. 10; 17;
XVI, 12, 3; XVII, 3, 7; XVIII, 7, 10. 18; 11, 2.

दशपशु XVI, 14, 19.

दशपुरुषम् XV, 14, 8.

दशपेय XV, 13, 2; 14, 5. 11. (Cf. अभिषेचनीयदशपेयौ)

दशम X, 1, 9; 12, 1; XII, 2, 13. 23; 3, 22; 4, 22; 5, 23;
27, 5; XIII, 15, 13; XIV, 74, 1; XV, 17; XVI, 2, 23;
29, 17; XVII, 6, 3. दशमी II, 3, 14; IV, 2, 6; VI, 7, 3;
X, 6, 14; XV, 14, 5. (Cf. द्वितीयदशमयोः)

दशरात्र X, 1, 6; XII, 9, 1; XIII, 17, 1. 2. 3; 18, 5; 19, 10.
19; 21, 8, 24, 6; XIV, 72, 4; XV, 14, 3; XVI. 20 3.
29, 1. 4. 18; 30, 3.

दशरात्रावरार्थ II, 16, 1.

दशविध XVI, 29, 1. 2. 18.

दशमत्त XI, 13, 6.

दशहोत्र X, 14, 1. 2.

दशा XV, 13, 15.

दशाक्षर VII, 27, 23; XVI, 29, 2.

दशाह in छन्दोमदशाह XIII, 21, 13.

दस्यु XV, 26 (p 195, 6.)

दद् ध्वन्तः XVIII, 24, 15; दग्ध्वा XIII, 11, 1.

+ अभि दग्ध XIII, 6, 7.

+ निष् दहति, अदहत् XIV, 51, 1.

दा दंदाति III, 8, 10; XIV, 9, 4; 32, 9; XV, 3, 12; 16, 17;

XVI, 1, 10; 10, 7; 18, 8; 22, 15; दत्ते III, 16, 27; दद्यात्

III, 20, 3; IV, 5, 6; VII, 17, 17; XIII, 5, 21; 6, 2. 5. 7;

XIV, 16, 8; XVIII, 24, 32; ददानि XV, 20; देहि XV,

24; दत्त XV, 21; अददात् XV, 18; ददौ ददुः XV, 22;

दीयते XVI, 11, 18; 15, 20; देय XVIII, 24, 32; दत्त्वा

II, 7, 7; VII, 18, 9; XIII, 6, 4; 29, 21; XV, 20.

+ आ दत्ते XVIII, 8, 16; दाद्य I, 10, 5; VII, 15, 17;

VIII, 5, 2; XV, 18; 20; XVII, 15, 3; दायम् (in

पुनरादायम्) IX, 20, 6; XVIII, 4, 3. 4; 5, 3. 4;

- caus दाप्य I, 6, 16; V 11, 5.

+ प्रत्या दत्ते VII, 25, 14; दाय VII, 25, 6. 13.

+ प्र दाय IV, 15, 4, VII, 7, 3. प्रत्त in प्रत्तदोष III, 20,

13 and अप्रत्तदोष III, 20, 12.

दाचायणयज्ञ III, 8, 3 6, XIV, 5, 3

दाचायणयाज्ञिक III, 9, 4

दाक्षिण XIII, 14, 6

दाह III, 2, 2, XVI, 10, 4 7

दाग II, 3, 25 (Cf उच्छिष्टदान IV, 21, 16)

दाय XV, 25 (p 194, 18), 27 (p 195, 17).

दाग्रंपोषैमासिक V, 18, 7

दार्घद्रुत XIII, 29, 31

दाग्रतयी XII, 2, 16 22

दाग्ररात्रिक X, 2, 1

दाह in गृहदाह III, 1, 13

1 दिग् दिष्ट XVIIII, 23, 5

+ अनु दिग्गति IV, 19, 7 (see अनुपदिष्ट)

+ आ दिग्गति VIII, 1, 6, दिग्ग IV, 14, 2; दिष्ट V, 11, 8 (Cf अनादिष्ट I, 1, 17, अनादिष्टयाज्यापुरोनुकाश I, 17, 9, आदिष्टदक्षिण I, 12, 11)

+ निम् (5) in अनिदिष्ट VIII, 15, 14

+ उद् दिग्गति II, 9, 11

+ उप दिग्गति XVI, 2, 2 5 8 11 14 17 20 23 26 29; दिष्ट I, 17, 7 (Cf अनुपदिष्ट)

+ प्र दिग्गेत XIV 1, 2, दिष्ट XII, 7, 3 (Cf आदिप्रदिष्ट VI, 1, 25)

२ दिग् IV, 11, 3; 14, 6; 17, 3; VI, 2, 3; XIV, 83, 2; 84, 6; XVI, 9, 18; 18, 13; 28, 2; दिशामवेष्टीः IX, 28, 16; दिशां स्तोमाः XIV, 83, 1; 84, 6; दिशां कृत्तयः XII, 20, 1.

दियमस्त XVII, 8, 3.

दीच् दीचते XV, 12, 12; दीचन्ते X, 1, 1; दीचेत् XIII, 6, 4; XV, 12, 3; दीचेरन् XIII, 19, 3. 5; दीचयित्वा XIII, 11, 1. (Cf. दीचित)

दीक्षणानुपूर्व्येण XIII, 14, 3.

दीक्षणीया V, 3, 1; IX, 24, 1; XIV, 40, 16.

दीक्षणीयाप्रभृति VIII, 12, 9.

दीक्षा V, 2, 4; 4, 7; X, 1, 2; XIII, 19, 1. 5; 24, 1; 25, 1; 26, 1; 27, 1; 29, 1; XIV, 6, 7; 16, 2. 4, 39, 5; XV, 1, 13; 12, 13; XVI, 20, 9.

दीचित XIII, 11, 1; 13, 1; 14, 1; XVI, 20, 7; XVII, 4, 7. (Cf. अदीचित । असंवत्सरदीचित)

दीचितवसन XVIII, 24, 4.

दीचितव्रत III, 8, 10.

दीच् + आ दीय II, 6, 9.

+ संप्र दीप्त IV, 16, 1.

दीर्घ I, 2, 18; X, 5, 12.

दीर्घायुत XIV, 12, 2. 11.

दुन्दुभि XV, 3, 14; XVII, 4, 1; 14, 10; 17, 5. (Cf. भूमि-
दुन्दुभि)

दुराग XIV, 32, 1.

दुष्ट III, 20, 5. 12. 15; XIII, 3, 2; 12, 9.

दुष्ट दुष्मान V, 10, 8; दुग्ध III, 12, 16; दोषयेत् II, 8, 3.

दुष्टिः XV, 17.

दूत XIV, 40, 1.

दूरोद्दण XI, 14, 13; XII, 11, 12; XV, 3, 10.

दूर्वा IV, 15, 5.

दृ + आद्रियेत XIII, 1, 5.

दृढपर्यट XVII, 10, 9.

दृति XIV, 40, 11.

दृतिवातवतोरधन XIII, 23, 1.

दृष्ट् ददर्श XV, 23 (p. 193, 10); अद्रावुः XV, 24 (p. 194, 2);

दृष्टेत I, 3, 6; fut. द्रष्ट I, 3, 6; दृश्यमान II, 7, 2; VI,
7, 1; X, 21, 11. (Cf. अदृश्यमान IV, 15, 9).

दृष्टतौ XIII, 29, 14. 29.

दृष्ट् दृढ XVII, 2, 2.

दृ दीर्घ XIII, 12, 1. 3.

+ परि दद्रे XIV, 27, 1.

द्वितीयचतुर्थयोः X, 5, 14; XII, 26, 2

द्वितीयदशमयोः XII, 24, 4.

द्वितीयप्रभृति X, 1, 11; XII, 27, 2.

द्वितीयसप्तमयोः X, 5, 10.

द्वितीयाचतुर्थ्या X, 11, 5.

द्विदेवतवृद्धदेवतेषु I, 17, 19. (Cf. एकदेवतद्विदेवतयोः VI, 1, 12).

द्विदेवत्य VI, 1, 15; VII, 2, 1. 11; 3, 1; 4, 4. 17; 8, 12;

XIV, 51, 14.

द्विदेवत्यर्तुयाजाः VII, 3, 4; 17, 12.

द्विदेवत्यशेष VII, 4, 15.

द्विपदा VII, 26, 4; 27, 15; IX, 6, 1; 20, 26; X, 7, 7; 13,

13; XII, 3, 23; 4, 24; 5, 23; 11, 1; XVI, 21, 24;

XVIII, 1, 22; 8, 9; 14, 6; 15, 1. 7.

द्विप्रभृति I, 17, 2.

द्विरात्र XIII, 5, 19. 20; XIV, 7, 1; XV, 16, 4; XVI, 20,

2. 19.

द्विरात्रप्रभृति X, 1, 20; XI, 1, 3; XII, 2, 1.

द्विविध XVI, 20, 1. 2. 19.

द्विध्यायाम in परोद्विध्यायाम XVII, 2, 4.

द्विष द्विषन्त् XIV, 22, 23, 23, 1; 39, 8. 10; 42, 6; XVII,

3, 17.

+ वि द्विषाण XIII, 5, 1.

द्विपूक्त X, 11, 14; XII, 3, 3.

द्विस् II, 9, 6. 10. 14; 17, 2. 4; IV, 11, 5; 16, 6; 21, 13;

VII, 4, 16; 8, 11; 25, 13; VIII, 3, 18; X, 5, 10

द्विद्विस् II, 3, 3.

द्वैव्य III, 20, 3; XIV, 32, 1.

द्वैपद II, 12, 2; III, 17, 5; IX, 6, 2. 6. 7.

द्वैप-धन्वधि XIV, 33, 20.

द्वैपराक XVI, 22, 11.

द्वैतुल्य II, 8, 23.

द्वैद्वार्थे XIII, 15, 4.

घ

घन XIV, 46, 1.

घनजित् XIV, 46, 1. (Cf. सर्वजिद्धनजितोः)

घनुम् III, 2, 7; XV, 18 (p. 190, 3); XVII, 5, 2; 15, 3.

घन्वधि in द्वैपधन्वधि XIV, 33, 20.

घयन् in अधिज्यधयन् XIV, 22, 20.

घर्म I, 1, 21, III, 20, 10; IV, 5, 13; VII, 25, 17; XIII, 20,

11; XVI, 2, 23. (Cf.

घर्मन् in पठधर्मन् IX, 27, 6.

धर्मपति IX, 26, 2.

धा दधाति XV, 1, 37; XVI, 8, 5. 16; XVII, 9, 5; XVIII,
9, 5; 22, 8; धत्ते XIV, 28, 9; XV, 6, 7; दधीत II, 1, 7;
अदधत XIV, 28, 8; XV, 6, 6; धीयते XI, 2, 5.

+ अन्तर हित in जीवात्तर्हिताय IV, 4, 8.

+ अपि धाय IV, 15, 8; X, 21, 10.

+ अभि धीयमान V, 10, 3.

+ अव धाय IV, 5, 5; 15, 8; 18, 5; 19, 7; VIII, 9, 2;
10, 4; XVII, 10, 4.

+ प्रत्यव धाय IV, 9, 3.

+ आ दधते VIII, 8, 11; 11, 15; XVIII, 24, 14; दधीत
(पुनरा) XIV, 15, 23; धीयमान V, 13, 6; धाय IV,
8, 8; 12, 10; 14, 15; V, 6, 1; XIII, 29, 29; (हित
Cf. अनादित II, 16, 3).

+ अन्वा दधाति IV, 2, 1.

+ अभ्या दधाति II, 8, 22; 12, 8; XIII, 29, 2; XVII,
10, 6.

+ व्या दधते VIII, 8, 6.

+ उपसमा धाय XIV, 13, 4.

+ उप धाय XVII, 10, 4.

+ नि दधाति II, 9, 13; 10, 7; VII, 3, 2 3; दधति V,

- 14, 13; XVII, 6, 6, XVIII, 24, 5; धीयते XV, 17
 (p 183, 10); धाय I, 6, 8; 14, 20; II, 9, 16; IV,
 3, 3; 4, 2, 5; 7, 6; 14, 10, 15, 5, 16, 3; 19, 7;
 V, 8, 5, VII, 3, 1; XIII, 11, 2; 29, 2; XVII, 10,
 4, 12, 4.
- + उपनि दधाति XVII, 7, 11; दधति XIII, 11, 9; XVII,
 7, 12; धाय XVII, 15, 13; 17, 9.
- + प्रतिनि दधात् III, 20, 9; 21, 12; XIII, 3, 2.
- + परि दधाति XI, 2, 13; दधति IX, 20, 27, XII, 2,
 27; 6, 18; XVIII, 20, 7; दधात् VI, 9, 9; धाय
 V, 6, 7; 9, 26, 10, 33; 13, 10; 14, 20; 15, 4, 5,
 17, 10, VI, 6, 15, 7, 10, VII, 9, 6; 10, 15; 11,
 4, 12, 4, 13, 4; 15, 17, 29, 25; VIII, 6, 17; IX,
 3, 4, 6, 18; 8, 8; 14, 3; 17, 3, X, 13, 22; XIII,
 7, 6, XV, 3, 11; XVIII, 20, 8.
- + पुरम् धास्यमान XIV, 29, 2.
- + वि धीयमान I, 1, 4, दित in प्रयत्नविहित III, 10, 8.
- + अनुवि दधीत XIII, 1, 3 c.
- + सम् धाय I, 1, 23; 4, 14, V, 11, 3, 4, IX, 5, 5, 6,
 7, 10, 11, 13; 6, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12; 20, 32;
 X, 7, 2, XVIII, 1, 16, 17, 18.

+ उपसम् धाय I, 4, 7; XVIII, 1, 15; 20, 1. 2. 3. 4.

धाट IX, 28, 2.

धाना VIII, 8, 6. 11.

धान्वन XIV, 22, 12.

धाव्या VII, 20, 5; 21, 8; X, 13, 11; XI, 12, 2; XIV, 54, 2;
XVIII, 4, 5; 5, 5.

धारा VII, 15, 14. (Cf. उदधारा II, 6, 12)

धाव् + उप धावानि XV, 21 (p. 192, 11); धाव XV, 18 (p.
189, 4); 22 (p. 192, 14 ff.); अधावन् XIV, 7, 1; 23, 1;
82, 1; 88, 1.

+ सम् in असंधावमान IV, 15, 3.

धिष्ण V, 14, 4; 15, 10; VI, 2, 1; 12, 1. 13. 15; 13, 3. 4.
7. 8; VII, 7, 3. 5, VIII, 8, 9; 10, 1; 12, 10; X, 1,
13; 13, 26; 21, 6; XVII, 7, 11; 10, 4; 11, 2. 4. (Cf.
अधिष्ण। दक्षिणधिष्ण। यथाधिष्णम्)

धिष्णवन् VI, 13, 8.

धी XVII, 5, 4

धू धूवन् XIII, 14, 6

धृ धार्यन् I, 10. 4 7; XVI, 13, 10; XVII, 15, 12; धार्यन्
III, 13, 17; धृत Cf. नित्यधृत.

धृत् in नित्यधृत् II, 6, 4.

धृति XV, 16, 8. 11.

धेनु II, 4, 10.

धेतुका XIII, 29, 21

धी धायन्ते X, 21, 14; ध्यायात् IV, 8, 4; V, 9, 19; 14, 12;

धायन्त् III, 8, 15; IV, 3, 6; XIII, 12, 10.

+ अभि थाय XVI, 29, 7.

ध्रुवा IV, 11, 1; 14, 20.

ध्रौव V, 8, 2.

ध्रौक्ष II, 16, 1

ध्वंसि XJV, 82, 2.

ध्वंसिस्तोमः XIV, 82, 1.

न

न I, 1, 8. 9. 44; 2, 20, etc ; नो XV, 20 (p 191, 18); XVI,
29, 7; न कयन XVI, 3, 37; न हि III, 19, 7.

नक्तम् V, 20, 8

नक्षत्र II, 1, 8, 5, 5; 7, 2; IV, 17, 3, V, 2, 4; X, 21, 11;
XIV, 78, 2

नक्षत्रस्तोम XIV, 78, 2.

नख XVIII, 24, 20. (Cf. रोमनखानि IV, 14, 4.)

नद XVIII, 1, 12. 14. 15. 21.

नदी XVI, 18, 18.

नभ्य in श्वनय्य XIV, 22, 18.

नभ्यय्य V, 13, 8. .

नम् नमन्त् in अगमत् IV, 15, 3; नत् in स्वर्गन्त XVII, 8, 11.

+ अभिसम् नसेत् I, 17, 20.

नघा I, 17, 18.

नव II, 3, 26; III, 12, 14. 16; XV, 17 (p. 188, 17); XVII, 4, 8; 6, 5.

नवन् III, 13, 18. 25; V, 9, 20; VI, 7, 2; VI, 9, 3. 6; VII, 11, 4; 13, 4; IX, 20, 12. 21; X, 6, 20; 9, 17; 13, 12; XI, 12, 5; 14, 10. 24; XIII, 28, 6; XIV, 56, 2; 73, 2; XV, 5, 7. 8; XVI, 29, 3; XVIII, 8, 2; 12, 5; 13, 7; 18, 2.

नवम V, 17, 9; X, 11, 1; XVI, 2, 25; 11, 25; 28, 3; 20, 17; नवमौ IX, 8, 3; XVI, 28, 2 (Cf. अष्टमनवमौ)

नवरात्र IV, 15, 6; XIII, 17, 3; 18, 2; 19, 10; 21, 5; XVI, 28, 1. 5; XVIII, 24, 5.

नवर्च X, 6, 2; XV, 8, 13; XVIII, 1, 5; 2, 3.

नवविध XVI, 28, 1. 2. 5.

नवावर XVI, 28, 2.

नवाह XIII, 17, 2

नग् नष्ट III, 19, 17; XIII, 2, 7; 3, 2.

- नह + उप XIII, 11, 1, 24, 2, 29, 2,
+ सम नहू XVII, 15, 3
नाकभद् XIV, 73, 2
नाना XV, 19 (p 190 7), XVI, 7, 8 10, XVII, 3, 8
नानादेवत XVI, 7, 8
नानाप्रणय III, 16, 9, VII, 2, 13
नानायूप VI, 9 5
नानावपद्धार VII, 2, 14
नानावीर्य XVI, 23, 6 14
नाभानेदिष्ठ (1) मानव XVI, 11, 29 (2) XVI, 11, 23 (3)
XII, 8, 2, 9, 6
नाभि IV, 7, 14, VI, 1, 6, XVI, 3, 31
नामग्रहण VI, 1, 24
नामधेय VI, 1, 15, VII, 4, 13, IX, 1, 3 (Cf देवनामानामधेय)
नामधेयाग्रहण X, 1 17.
नामन् I, 14, 17, II, 12, 10, III, 17, 8, IV, 4, 2, V, 3, 8,
XV, 18 (p 189, 7), 24 (p 193, 18) (Cf ज्ञानिनामम ।
पुत्रनामन)
नारद XV, 17 (p 183, 2 4) (Cf पर्वतनारदौ)
नारायण (पुरुष) XVI, 13, 1
नारायण VII, 5, 21 22, VIII, 2, 13, XIII, 12, 7 8, XVI,

10, 13; 11, 31. 32; 14, 10. 11; नाराशंसी V, 10, 7.

नाराशंसवन्त् VII, 4, 15.

नार्मेध IX, 4, 1.

नाश in हृदयनाश XIII, 3, 3.

नासिके IV, 7, 11, 14, 22.

निखर्वाद XV, 11, 4.

निगद III, 15, 11; VI, 7, 10; VII, 6, 2; VIII, 11, 7. (Cf.

अनिगद । आयनिगद । स्त्रियृक्कनिगद)

निगम III, 7, 7; V, 18, 7; 19, 5; IX, 27, 3. (Cf. पगुनि-

गम)

निगमस्थान I, 1, 37; 16, 9. 10, III, 16, 12; VI, 9, 14

निगमम्यानवर्जम् XIV, 10, 6.

निचृत् VII, 27, 27.

निज् + अत्र नेजित् in ययावनेजितम् IV, 4, 5; नेज्य IV, 4, 15.

नितराम् VII, 20, 10; XV, 22 (p. 193, 7).

नित्य III, 8, 5; V, 3, 6; VII, 10, 8; IX, 20, 11; X, 1 14

7, 2; XII, 2, 3; 10, 2; 23, 3; XIII, 10, 6; 14, 9; XIV
57, 6; XVI, 20, 12; XVII, 9, 4; XVIII, 22, 3.

नित्यधत् II, 6, 4; ० धत् 17, 6.

निधन VIII, 10, 3; X, 21, 12. (Cf. वपङ्कारनिधन । सर्वान-

धन । सर्ववाङ्निधन)

- निधनोपाय V, 12, 4
 निमित्त in यजमाननिमित्त IV, 6, 8.
 निमेष XIV, 81, 2
 निमेषस्तोम XIV, 81, 1
 नियतातिपत्ति III, 4, 2
 नियम I, 16, 18
 नियुत XV, 11, 4
 नियोकृ XV, 21
 निरसन in दृणनिरसन IV, 6, 5
 निरुक्त XIII, 16, 5 (Cf अनिरुक्त)
 निरुद्धपद्मवन्ध VI, 1, 18
 निर्दग्ग XV, 18 (p 189, 9 10 11)
 निर्वचन VI, 1, 23 (Cf अनिर्वचन)
 निर्विच्छंसम् X, 6, 13, XII, 17, 3, 21, 3
 निविद् VII, 19, 15 23, 21, 8, VIII, 3, 16, 7, 1 5 7, IX,
 6, 16, XI, 2, 5; 14, 10 26, XVI, 8, 5 16, XVII, 9, 5, 5,
 XVIII, 9, 5 7, 21, 3, 22, 8.
 निविद्धान XI, 3, 3, XII, 9, 3, XIV, 16, 9, 21, 2, 22, 5,
 23, 3, 24, 4, 25, 5, 27, 12, 29, 7, 31, 5, 33, 22, 34, 4;
 35, 2, 36, 2, 37, 2, 39, 9, 45, 1, 49, 2, 50, 2, 53, 7,
 57, 16, 58, 2, 59, 2, 60, 2, 71, 3, 81, 5, XV, 10, 6,
 XVI, 20, 15, 21, 31, 23, 18

नीतदक्षिण V, 1, 10.

1. नु XIV, 2, 22; 9, 1; 27, 1; 28, 1; XV, 17 (188, 12);
18 (p. 189, 9 etc.); 20 (191, 18); 22 (192, 19 etc.); XVII,
11, 8.

2. नु प्रनैति VII, 10, 7; 25, 6. 13; 26, 3. 8. 9. 11; IX, 5, 6.
8. 11. 13; 6, 3. 5. 8. 10. 11, 13; X, 6, 3; 13, 2; XVIII,
1, 16. 18; 20, 1. 3. 5; नुयात् VI, 3, 10; XVIII, 14, 5;

नवनीय VII, 26, 10; नुत्य VII, 25, 6. 13; X, 3, 11; 13, 8;
XVIII, 9, 7. (Cf. अमणुवन्)

नुद् + वि नुदन्ति XIV, 38, 3; नुच्य XIV, 38, 1.

नृ XIV, 43, 1.

नृषित् XIV, 43, 1.

नृजिगम्यति XV, 10, 6.

नेद् XIV, 2, 16; 13, 3.

नेदिष्ठ XV, 22 (p. 192, 13).

नेष्टृ VI, 12, 19; VII, 4, 9 (Comm. अध्वर्युषुष्य); 17, 9
2, 9; 5, 3; X, 7, 7. 12; XIII, 14, 1; 24, 9.

नैगुप्त (१) XVI, 29, 6.

नैतंधव XIII, 29, 28.

नैर्ष्यती XVI, 13, 5.

नैवार XV, 2, 12.

नौधस VII, 23, 1. 3. 6; XV, 7, 4. (Cf. श्वेतनौधसे)

न्यङ्ग in वरुणन्यङ्ग XV, 13, 3 and विष्णुन्यङ्ग XII, 6, 14, 7, 1,
7, 8, 2

न्यञ्च नीचा IV, 3, 6, 9, 5

न्यर्बुद् XV, II, 4

•न्यस्तार्त्विज्य• V, 1, 10

नीचा see न्यञ्च

न्याय III, 16, 22, VI, 11, 14, XIII, 15, 11, XV, 24 (p 194,

9) (Cf अर्धर्वन्याय । आमीनन्याय । उच्चैर्न्याय । दक्षिणान्याय ।
प्राङन्याय । मध्यान्याय)

न्यायकृत XIII, 18, 4

न्यायता in सस्वारन्यायता I, 1, 30

न्यूङ्ग VII, 5, 19, XII, 24 3 5, 26, 11 (Cf वैराजन्यूङ्ग)

न्वै XVI, 22, 1, 23, 7, 26, 6, न्वा उ XVII, 9, 7, XVIII,
22, 10

प

पक्क XV, 19 (p 191, 5)

पत्त XVII, 13, 2 3 (Cf अपचीयमाणपत्त । अपरपत्त ।

आपूर्यमाणपत्त । मृद्धपत्त)

पत्तशेष XV, 12 7

पत्तम् XIII, 29, 11

पङ्क्ति VI, 3, 10, VII, 26 3, 27 12 30, IX 5 8, X, 6, 12,

पालागली XVI, 4, 4.

पालाश IV, 16, 8; XVII, 8, 4; पालाशी II, 8, 22; XVII,
3, 2.

पावक (अग्नि) XIV, 2, 14. 18.

पावकवृन्त् (अग्नि) III, 19, 15.

पावमानौ VII, 15, 15.

पाय XV, 22 (p. 193, 7. 8.) (Cf. वरुणपाय)

पाशुक XIV, 10, 2. 5. 23.

पाशुवन्धिकौ IV, 20, 4.

पिङ्गाच XVI, 18, 18.

पिच्छोरा XVII, 8, 12. 13.

पिण्ड IV, 4, 5; 5, 4; VIII, 2, 13. (Cf. मध्यमपिण्ड)

पिण्डपिद्वयज्ञ III, 2, 9; 3, 9; 10, 6; IV, 3, 1; 5, 13.

पितामह IV, 4, 3.

पितृ IV, 3, 6; 4, 2. 8; XIV, 7, 1; XV, 17 (p. 188, 7. 9);
20; 26; XVI, 29, 7; पितरः III, 16, 2. 27; XV, 17 (p.
188, 10), XVI, 2, 5. (Cf. जीवपितृ)

पितृदेवत्य XV, 15, 7.

पितृभेद IV, 4, 6.

पितृमन्त् (भोम । यम) III, 16, 2. 4. 13; IV, 4, 1.

पिच्य I, 1, 7. 14; III, 16, 1; IV, 6, 2; XIV, 10, 13, 20.

पिच्यन्वपीथा X, 13, 10.

पुंवत् VI, 1, 13.

पुंस् XIV, 39, 4; XVI, 11, 17. (Cf. स्त्रीपुमांसौ)

पुच्छ IV, 16, 8; XVII, 13, 5.

पुट in ऊषपुट XVI, 17, 11.

पुष्ट्राः XV, 26 (p. 195, 5).

पुण्य (नक्षत्र) II, 1, 8; IV, 17, 8; V, 2, 4.

पुण्यकृत् XVI, 1, 25.

पुत्र II, 12, 10; IV, 4, 9; XIII, 11, 1; XV, 17, 18; 19;

20; 24; 25; 26; 27; XVI, 1, 16; 20, 8 (Cf. राजपुत्र)

पुत्रकाम IV, 5, 8; XV, 27 (p. 196, 7).

पुत्रता XV, 25 (p. 194, 12. 15. 21).

पुत्रनामन् IV, 12, 10.

पुत्रिन् XV, 17 (p. 188, 22).

पुनर् II, 8, 11; 14, 9; IV, 15, 23, VII, 5, 1; IX, 20, 6;

XIII, 6, 4; XV, 17, 18; 24; XVI, 2, 36; 10, 8

पुनरादायम् IX, 20, 6; XVIII, 4, 3. 4; 5, 3. 4.

पुनराधेय II, 5, 1; VIII, 13, 1, XIV, 4, 1.

पुनरधेयकाल, II, 5, 1.

पुनरुत्सूत II, 5, 27.

पुनरुन्नीत VII, 4, 5.

पुनर्वस्र (नक्षत्र) II, 5, 5.

पुनःसंस्कृत II, 5, 27.

पुनःपद VII, 26, 6. 8. .(Cf. अपुनःपद)

पुरजषिण्डु VII, 27, 3. 21.

पुरण्ड XV, 27 (195, 14).

पुरस्ताञ्जप I, 1, 38; VII, 2, 15.

पुरस्तात् I, 2, 2. 18; II, 3, 10; 7, 5; IV, 3, 2. 5; 14, 10;
17, 5; VII, 10, 4; VIII, 7, 6; 15, 7; X, 13, 18; XI, 15,
10; XII, 3, 21; 4, 21; 5, 22; XIII, 19, 5; XIV, 21, 2;
27, 5; XV, 1, 3; 3, 1; 4, 9; 9, 5; 26 (p. 195, 10); XVI,
3, 24; 30, 12; XVII, 1, 2. 4; 14, 1. 2; XVIII, 1, 22; 7,
16; 19, 10.

पुरस्तात्कर्मन् XVI, 15, 2.

पुरस्तास्रचण I, 17, 16.

पुरा (c. abl.) II, 6, 2; III, 8, 20; V, 10, 27; VI, 6, 20; X
13, 26; XI, 13, 2.

पुराण IV, 15, 8; XVI, 1, 23; 2, 27; XVII, 6, 2.

पुराणवेद XVI, 2, 27.

पुरीष X, 6, 13.

पुरुष (1.) IX, 23, 4; XV, 19 (p. 190, 17); 20 (p. 192, 1); XVI,
9, 22; 11, 32; 12, 10 12. 17. 20; 14, 11. 16; 15, 5. (2.)
XVI, 13, 1 (hymn). (Cf. किंपुरुष। त्रिपुरुषम् । परःपुरुष ।
प्रतिपुरुषम् । सहपुरुष)

पुरुषमेध XVI, 10, 1.

पुरुषरूप XV, 18 (p. 190, 5); 19 (p. 190, 10 etc.).

पुरुषविध XVI, 14, 8. 14.

पुरुषाकृति IV, 15, 22.

पुरोधः XVI, 29, 6. 11.

पुरोधःकाम XVI, 29, 10.

पुरोधःस्मान् see धा + पुरम्

पुरोनुवाक्या I, 1, 32; 8, 4. 6; 9, 1; 17, 16; III, 15, 2; 16,
8; V, 18, 9; 19, 6. 9. 14. 18. 21; VI, 11, 12; VII, 1, 2.
6; 2, 2. 5. 8. 11. 13; 17, 1; 19, 2, VIII, 1, 4; 2, 1; 3,
2; 8, 1; 12, 7; IX, 20, 30; 23, 9. 11. 12; 25, 2; X, 7, 3.
5. 6; XI, 13, 9; XIII, 4, 2; XIV, 56, 1. 5; XV, 15, 8;
XVI, 7, 1. (Cf. याज्यापुरोनुवाक्याः । सपुरोनुवाक्य)

पुरोनुवाक्यालक्षण I, 17, 14.

पुरोनुवाक्यावत् III, 7, 7.

पुरोत्त्वं VII, 9, 2, 10, 3

पुरोस्ताम् I, 3, 11, II, 3, 10, IV, 9, 2, V, 19, 3 6; VI, 11,

12; VII, 1, 1; 6, 1; 7, 3; 16, 9; VIII, 1, 9; 2, 13; XIII, 2, 8; XIV, 2, 17. 18. 19. 20; 3, 1; XIV, 13, 4. 5. 8; 40, 20; XVI, 1, 11. (Cf. पशुपुरोलाभ)

पुरोलाभेला V, 3, 7.

पुरोहित I, 4, 17; XIV, 23, 1; 27, 1; 32, 1; 38, 1; XVI, 11, 14.

पुरोहितप्रवर I, 4, 17.

पुष्य in श्वेतपुष्य XIII, 6, 3.

पुष्यिन् (fem. नौ) XV, 19 (p. 190, 22).

पू + पुपुवुः XIV, 62, 2; पूत XV, 12, 5. (Cf. पवमान)

पूतीक XIII, 6, 3.

पूर्णकुम्भ XVII, 14, 13; 17, 8.

पूर्णदर्वी (acc. पूर्णदर्व्यम्) III, 15, 14.

पूर्णपात्र IV, 11, 3.

पूर्णाङ्गति VIII, 13, 1; XVIII, 24, 27.

पूर्व I, 2, 16; 10, 2; 15, 3; II, 3, 9; 4, 1; 5, 12. 20. 24; 9, 4. 7. 12; III, 10, 3; 11, 2; 13, 3; 15, 4; 16, 8; 19, 12; IV, 17, 13; V, 9, 4, 11, 3; 14, 5. 21; 15, 9. 10; VI, 3, 8; 9, 9. 17, 11, 12; 13, 2. 4; VII, 3, 3; 5, 19; 7, 4; 15, 2; 2, 2; 25, 3. 4. 7, 27, 5, VIII, 5, 2; 11, 15; IX, 3, 4, 8, 3, X, 5, 10; 9, 9, 11, 3; 13, 10. 26; XI, 2, 5;

4, 2; 7, 3. 11; 9, 13; 10, 4. 9. 10; 12, 5; 14, 23; XII,
 5, 24; 11, 11. 17; 12, 4; 13, 2; 19, 7; 23, 6; 26, 1. 4.
 18. 21; XIII, 5, 2. 18; 12, 2; 15, 6; 16, 3; 21, 2; 22,
 3; 29, 11; XIV, 3, 9; 7, 3; 25, 2; 26, 2; 32, 5; 33, 2;
 40, 1; XV, 1, 5; 3, 16; 7, 1. 6. 7; 8, 1. 2. 12; 14, 13;
 23 (p. 198, 12); XVI, 8, 5. 16; 9, 2; 18, 12; XVII, 4, 2
 (पूर्वस्यै=पूर्वस्थाः); 7, 11; 9, 5; 10, 4; 11, 4; XVIII, 1, 14;
 7, 8; 16, 2; 20, 8 (Cf. अपूर्व । कनिष्ठपूर्व).

पूर्वकारिन् XIII, 1, 1.

पूर्वपाद XV, 13, 15.

पूर्वप्रकान्त XIV, 40, 24.

पूर्वमारिणी IV, 15, 23.

पूर्वार्ध IV, 21, 8; XVII, 13, 1. (Cf. उत्तरार्धपूर्वार्ध)

पूर्वाह III, 15, 3; V, 9, 22; 10, 19; 11, 1. 10; XIV, 32,
 2; 40, 16.

पूर्वेद्युस् III, 8, 7; 8, 16; 18, 20; IV, 1, 2; VI, 9, 9; XIV,
 10, 2.

पूषन् XV, 14, 4; XVI, 1, 14; 3, 29; पूषन् पथिहत् III,
 9; XVI, 1, 13.

पृष् पृश्चन्ति XIV, 22, 19.

पृतनाञ् XIV, 44, 1.

पुतनाजित् XIV, 44, 1.

पुयक् XVIII, 24, 27.

पुयक्त्त पुयक्त्तः I, 17, 8. (Cf. कर्मपुयक्त्त । देशपुयक्त्त । मन्त्रपुयक्त्त ।
रथनापुयक्त्त)

पुयिवी VI, 3, 7; IX, 28, 5; XV, 17 (p. 188, 8).

पुयुत्रवस् (कानीत) XVI, 11, 23.

पुयि XV, 1, 21.

पुयती in श्येनीपुयतीभ्याम् XV, 14, 13.

पुयदाज्य IV, 14, 35.

पुयदाज्यावेक्षण V, 17, 12.

पुयप्र (मेध मातरिन्दन) XVI, 11, 26.

पुय (1.) IV, 14, 14 (पुयतः) XVI, 18, 12; (2.) VII, 20, 1. 25,
9; X, 12, 4; XI, 4, 3; 11, 2; XIII, 1, 4; XIV, 12, 3; 22,
6; 32, 7; 33, 4; 40, 3; 61, 5; XV, 4, 6; 5, 8; 6, 3;
7, 2; XVI, 8, 1; 14, 7; XVI, 21, 10; 23, 16; XVII, 7, 4.
(Cf. असर्वपुय । परोक्षपुय । वृहत्पुय । वृहद्रथन्तरपुय । रथ-
न्तरपुय । रैवतपुय । वीराजपुय । वैरूपपुय । शाकरपुय ।
सर्वपुय । सर्वपुयादृविः । स्वरपुय)

पुयधमनीय XIII, 14, 7. 8; XVIII, 24, 29 (all MSS. पुयध०).

पुयध X, 1, 7; XII, 6, 3; XIII, 15, 3. 12; 16, 4; 17, 2; 18,
2; 19, 14. 16. 20; 21, 5. 8; XIV, 8, 8; 70, 2; XVI, 14,
17; 24, 14; 25, 6; 29, 15. (Cf. मथेपुयध । यथापुयधम्)

पृष्ठ्यचतुर्थ XIII, 19, 9

पृष्ठ्यपञ्चम XIII, 19, 7.

पृष्ठ्यविकार XI, 4, 1

पृष्ठ्यस्तोम XIII, 16, 5, 23, 2 4, 24, 5, 28, 5, XIV, 38, 2.

5, XVI, 22, 8

पृष्ठ्याभिञ्चवौ XII, 27, 5, XIII, 19, 12

पृष्ठ्यारम्भण XIII, 19, 11, 22, 3

पृष्ठ्याहानि XIV, 68, 2

पृष्ठ्योदय XIII, 22, 4

पृ पूर्ण I, 3, 5, II, 9, 16, पूरयन्ति XIII, 15, 11, पूर्येत XIII,

1, 7, पूरयित्वा IV, 14, 35 (Cf पूर्ण०)

+ आ in आपूर्यमाणपत्र XIII, 29, 7

पेय XV, 1, 3 4

पैङ्ग IV, 2, 12, XI, 11, 5, 14, 19, XV, 3, 1, XVII, 7, 13,

10, 3

पैजवन XVI, 11, 14

पैतामह XV, 24 (p 193, 21)

पैतुद्रवा (=० वौ) XVI, 3, 3, 12, 4

पैची VIII, 6, 12, 7, 16, XIV, 57, 11

पोट VI, 12, 18, VII 4, 8, 17, 8, VIII, 2, 8, XIII, 14, 1,

24, 7 (Comm ब्रह्मपुराण)

पौण्डरीक XVI, 30, 8.

पौनराधेयिकी VIII, 13, 5.

पौरुमील्ल XII, 9, 17.

पौरुषमेधिक XVI, 15, 2. 4.

पौरुषी XIII, 29, 21.

पौर्णमास I, 3, 1. 14; III, 8, 7; 10, 3; 13, 29; 17, 13; 18, 13;

पौर्णमासी I, 3, 3. 5. 8; 8, 1; II, 1, 7; III, 1, 1; 8, 1. 9;

9, 3; 11, 3; 13, 1. 3; 15, 3; 18, 18; XIII, 19, 5; 20,

2; 29, 8.

पौर्णमासीविकार I, 16, 12; II, 2, 4; 4, 9; III, 1, 6; 11, 8;

V, 3, 2; 7, 2; VIII, 11, 2; 13, 3; IX, 22, 3.

पौर्णमास्य XIII, 29, 9.

पौष्ण VI, 10, 4. (Cf. सारस्वतपौष्णौ III, 13, 8.)

पौष्णान्त III, 14, 3; 18, 2.

प्यै + आ प्याययति IV, 11, 1; प्याययन्ति V, 8, 3; VII, 5, 16 19;

प्यायित in भक्षिताप्यायित VII, 7, 3.

प्र XIV, 7, 1. (प्र ह वा संप्रसुच्यते ।)

प्रउग VII, 10, 3; VIII, 14, 2; X, 2, 3; 3, 4; 4, 4; 5, 3; 6,

5; 8, 2; 9, 3; 10, 3; 11, 4; 13, 3; XI, 2, 3; 6, 1; 7, 2;

8, 2; 9, 2; 10, 3; 11, 8, 13, 12; 15, 4; XIV, 3, 4; XV,

1, 34. 36; XVI, 7, 15. 16; 14, 4. 5; 21, 18; XVII, 8, 4.

(Cf. आष्यप्रउगयोः)

प्रउगहृचानि X, 3, 5; 4, 5; 5, 4; 6, 6; 8, 3; 9, 4; 10, 4; 11, 5; XI, 6, 2; XIV, 52, 5.

प्रकरण in चोदनाप्रकरण I, 17, 1.

प्रकृति I, 2, 6. 12. 15. 16. 17; 16, 1. 2; VI, 1, 1. 2, IX, 1, 1. 3; XI, 1, 1; 3, 3; 13, 4; XIV, 1, 1; XV, 11, 15. (Cf. तत्प्रकृति)

प्रक्रम XIII, 29, 2.

प्रगाथ VI, 9, 7; VII, 11, 1; 14, 7; 19, 10. 11; 20, 3. 6; 21, 2. 7. 8; 23, 3; 24, 2; 25, 3. 17; 26, 16; VIII, 6, 5; IX, 8, 2; 20, 6. 24; X, 8, 7; 4, 7. 9; 12, 11; 13, 10. 11. 15; XI, 11, 10; 12, 8; 13, 27; 15, 6; XII, 3, 22; 4, 1. 7. 19 (प्रगाथा=०थौ) 22; 5, 1. 4. 6. 8. 21; 6, 10. 12; 7, 5; 8, 2; 9, 8. 15; 10, 7; 11, 19; XIII, 8, 2; XIV, 53, 5; 54, 1. 3; 55, 1. 3; 57, 5; XV, 3, 3; XVI, 21, 24; XVIII, 4, 6; 5, 6; 8, 7. 17; 10, 5. 12 (प्रगाथा=०थौ) 13; 13, 9. (Cf. षट्-प्रगाथ । सप्रगाथ । सामप्रगाथ)

प्रगाथस्य VII, 25, 9.

प्रगृह्य I, 2, 7.

प्रग्रहणमन्त्र VII, 5, 1.

प्रघास in बह्वणप्रघासाः III, 11, 1.

प्रच्युति in अच्युति XVI, 22, 13. 22.

प्रक्ष्वृच्छति VI, 7, 8; XVI, 4, 8; 5, 2; 6, 2; 13, 17. 18;

पप्रक्ष्वृच्छ XV, 17 (p. 188, 2); पृष्ट XV, 17 (p. 188, 5); पृष्ट्या V,

1, 10.

प्रजा XIV, 7, 1; 8, 1; 9, 1; 21, 1; XV, 25 (p. 19-

(p. 195, 5); XVI, 23, 6. 14.

प्रजाकाम I, 7, 3; 15, 3; XIV, 22, 25.

प्रजात XVI, 22, 26.

प्रजाता (=प्रजातवती) III, 4, 14.

प्रजातिकाम IV, 13, 1; XIII, 28, 4; XIV, 6, 1; 60, 1; 65, 1;

68, 1.

प्रजापति XIII, 23, 5; 29, 32; XIV, 6, 1; 7, 1; 8, 1; 9, 1; 17,

1; 18, 1; 19, 1; 68, 1; 74, 1; XV, 1, 14. 17; 2, 3. 7. 10.

13. 20. 24; 5, 1; 6, 6; 22; XVI, 1, 1; 7, 4; 10, 1; 22, 1.

प्रजावन्तु XV, 27 (p. 195, 12.)

प्रज्ञप्ताय XVII, 1, 13.

प्रणयन in अग्निप्रणयन V, 12, 1. 5; अग्नीषोमप्रणयन V, 6, 9;

प्रणीताप्रणयन IV, 14, 24.

प्रणव I, 1, 21. 32. 33. 36; 4, 14; V, 11, 4; VI, 7, 7; VII, 6,

2; 19, 24; XII, 11, 11; 19, 7; 23, 6. (Cf. अप्रणव । नाना-

प्रणव । सप्रणव)

प्रणवनीय VII, 26, 10.

प्रणीताः I, 4, 1; XVIII, 24, 27.

प्रणीताकाल IV, 7, 1.

प्रणीताप्रणयन IV, 14, 24.

प्रति (praep) XIII, 29, 21; XV, 16, 11.

प्रतिकामिन् VII, 6, 9.

प्रतिगर VII, 19, 16; VIII, 3, 12; 6, 15; X, 5, 14; XII,
3; XV, 27 (p. 195, 2.)

प्रतिगरिष्ठ XV, 27 (p. 196, 7.)

प्रतिघोषिणी IV, 19, 8.

प्रतिदिग्मम् III, 21, 7.

प्रतिदुह् XIII, 6, 3.

प्रतिनिधि III, 19, 2; 20, 10. (Cf. अप्रतिनिधि)

प्रतिगूह् X, 5, 14.

प्रतिपक्षमारोहणीयाः VI, 6, 17 (एतस्य साहस्यस्य सूत्रोक्तस्य र
च्छन्दांसि तेषामपरित्यागेन प्रतिच्छन्दश्च । प्रतिपक्षमारोह
थानां साद्यन्तानामित्यर्थः.)

प्रतिपद् III, 20, 6, IX, 20, 6. 7. 28; X, 3, 11; 5, 6. 21; 6,
8; 8, 5. 10; 13, 7; XI, 12, 10, 13, 5; XIV, 51, 7; XVII,
9, 2.

प्रतिपदनुचरौ (०राः) VIII, 3, 8; 7, 10; X, 3, 6; 4, 6; 9, 5.
15; 13, 17; XIV, 53, 4; 56, 6; XVIII, 22, 2.

प्रतिपुरुषम् XVII, 4, 7.

प्रतिप्रस्थात् XIII, 14, 1; 24, 11.

प्रतिभक्षित VII, 4, 15.

प्रतिभा in अप्रतिभा X, 12, 5.

प्रतिशिल्प XII, 7, 4.

प्रतिषेध IX, 1, 4.

प्रतिष्ठा XIV, 9, 1; XV, 1, 39; 2, 31; 16, 14; XVI, 8, 6.
17; 10, 16; 20, 2; 22, 13, 24.

प्रतिष्ठाकाम XIV, 9, 1; 11, 1; 51, 3; 74, 1; XV, 10, 2; XVI,
22, 11.

प्रतिष्ठिति XV, 1, 40; 2, 32; 16, 15; XVI, 8, 7, 13.

प्रतिर्हर्त् XIII, 14, 1; 24, 8. (Cf. प्रस्तौताप्रतिर्हर्तारौ)

प्रतिहार XVII, 17, 12. (Cf. प्रतीहार)

प्रतिह्रास in सुत्यप्रतिह्रास XVI, 20, 9.

प्रतीक in सुब्रह्मण्याप्रतीक X, 21, 17.

प्रतीकग्रहण I, 17, 1.

प्रतीपम् XIII, 29, 11.

प्रतीराधाः XII, 21, 3.

प्रतीहार VII, 10, 2. (Cf. प्रतिहार)

प्रत्तदोष III, 20, 13.

प्रत्यक्शिरस् IV, 17, 11.

प्रत्यच V, 10, 29; प्रत्यचम् XV, 10, 5.

प्रत्यचद्वयः XVIII, 8, 2. 6; 9, 1; 10, 1. 4; 11, 1.

प्रत्यचविहित III, 19, 8.

प्रत्यग्दण्ड II, 9, 14.

प्रत्यञ्च II, 7, 13; 9, 10; IV, 3, 7; 9, 5; V, 13, 3; VI, 3, 3

12, 13; XVI, 9, 20; XVIII, 21, 7 (प्रत्यक्)

प्रत्यभिमेधन XVI, 4, 6.

प्रत्यय in विवृत्तिप्रत्यय XII, 13, 6.

प्रत्यवरोहण XVI, 17, 8.

प्रत्यवरोहणीय XIV, 11, 1.

प्रत्याम्नाय XIV, 51, 6.

प्रत्यूहन IV, 15, 6.

प्रत्येकम् XV, 5, 6; XVII, 4, 8.

प्रत्येनस् IV, 16, 10. 11.

प्रथम I, 1, 18. 25; 7, 1; 17, 7; II, 2, 16; 3, 1; 5, 13;

11, 2; III, 8, 26; 14, 9. 14; IV, 2, 3; V, 11, 12; 13, 11;

VI, 6, 8; VII, 4, 14; 9, 4; 10, 9; 15, 9. 12; 16, 2; 19,

16. 21; 25, 6; 26, 12; 27, 21, VIII, 7, 1; IX, 5, 5,

10; 6, 2. 7; 7, 1. 2; 19, 2; 20, 6. 12; X, 1, 5; 2, 1; 5,

7; 6, 3; 9, 5. 6. 15; 11, 10; 13, 2; XI, 4, 2. 4. 14; 9,

13; 11, 2. 8. 9. 12. 16; 12, 2. 4. 9. 14; 13, 13. 14; 14, 30;

प्रलाप in एतन्नप्रलाप XII, 17, 3.

प्रवण in दक्षिणप्राक्प्रवण । दक्षिणाप्रवण । प्रागुदक्प्रवण । प्राचीन-
प्रवण)

प्रवदन IV, 21, 22; XVII, 17, 3.

प्रवर in पुरोहितप्रवरेण I, 4, 17.

प्रवरानुपूर्व्येण VI, 9, 16.

प्रवर्ग्य V, 10, 35; XIV, 40, 18. (Cf. अप्रवर्ग्य । सप्रवर्ग्य)

प्रवर्ग्यवन्त् VII, 16, 1.

प्रवर्तन in हविर्धानप्रवर्तन V, 13, 1.

प्रवल्ह XVI, 26, 4. (Cf. मनुप्रवल्ह)

प्रवल्हिकाः XII, 21, 3.

प्रवाक in सोमप्रवाक XIV, 40, 13; 41, 10.

प्रवृताङ्गती VI, 9, 16; IX, 19, 4.

प्रवृत्त XVI, 18, 8. ●

प्रवृत्ति III, 19, 7.

प्रशाप्त (nom. प्रशाप्त before आह) VII, 14, 9.

प्रशुक्लीय X, 13, 18.

प्रसिष्ट XII, 19, 5.

प्रसर्ग III, 21, 7. (Cf. अप्रसर्ग)

प्रसन्नवि XVII, 14, 16; 15, 4.

प्रसन्नविष्ट XVII, 2, 9

प्रभव VI, 8, 8; XIII, 19, 6; XV, 22 (p 192, 15); XVI, 1,
20. (Cf. आनुयाजप्रभव । सत्यप्रभव । स्तोत्रप्रभव)

प्रभवप्रभृति VIII, 15, 5.

प्रभवित् XV, 14, 1. 7; XVI, 1, 17. 18.

प्रक्खल XVI, 11, 26.

प्रक्षर V, 8, 5; 10, 36.

प्रक्षोक (सार्द्धं) XVI, 11, 11.

प्रक्षोताप्रतिहतारौ XVII, 14, 6.

प्रक्षोह V, 12, 3; XIII, 14, 1; 24, 10; XVII, 19, 4; 15, 9.

प्रक्षिप्ताः VII, 5, 11. 19; 17, 15; VIII, 2, 13; X, 7, 7; XIV,
52, 2; 53, 2; 56, 4.

प्रक्षरण XIII, 29, 20.

प्रक्षस्तक XVIII, 1, 8; 5, 9. 11.

प्रक्षण VI, 16, 4.

प्रक्ष XVII, 5, 5.

प्रक् see प्राक्ष्

प्रक्षार XVI, 18, 14.

प्रक्षत VII, 21, 7, IX, 1, 3; XIV, 23, 6, XV, 1, 8; XVI
23, 21; 26, 5, 29, 17; प्राक्षती I, 17, 20.

प्रक्षिरम् IV, 17, 11.

प्रागघता IV, 6, 8.

- प्रागङ्गीय IV, 2, 11.
 प्रागाथिक V, 10, 26.
 प्रागुदक्प्रवण V, 2, 2.
 प्रागुदञ्च II, 9, 14; IV, 15, 1; 17, 3; 19, 7.
 प्राग्ग्रीव IV, 16, 2.
 प्राग्दक्षिणाञ्च (°णाची) IV, 14, 9.
 प्राग्दण्ड II, 9, 14; IV, 7, 6.
 प्राङ्न्याय I, 1, 13.
 प्राङ्मुख IV, 21, 2.
 प्राचीनग्रीव XVII, 5, 9.
 प्राचीनप्रवण V, 2, 1.
 प्राचीनाद्य XVII, 10, 14.
 प्राचीनापवीतिन् I, 1, 7; III, 16, 11.
 प्राजहित VI, 12, 26.
 प्राजापत्य IX, 23, 1 6. 7. 9; XIII, 5, 7; 12, 9; 20, 8; XIV,
 3, 19; XV, 1, 22; 2, 2. 6. 23; XVI, 3, 13; 7, 4; 12, 12;
 XVII, 7, 8 10.
 प्राञ्च I, 6, 10; III, 13, 30; IV, 3, 7; 9, 5; 11, 6; 12, 7. 9;
 17, 4; VI, 3, 1 5, VIII, 9, 5; X, 21, 16; XVI, 9, 18;
 XVII, 1, 8; 5, 5; 7, 11; 10, 5; 11, 2. 4; 12, 4; 13, 12;
 15, 7, 16, 5. 9; XVIII, 21, 6; प्राक् (adv. and praep. c.

- abl.) IV, 1, 2; V, 8, 7, 8; X, 1, 14; 13, 15; XI, 12, 8;
 XII, 9, 8; XV, 2, 16, 13, 7; XVII, 1, 10.
- प्राण II, 17, 1, IV, 7, 10, 11, 6; VI, 1, 6; XV, 17 (p. 188,
 14); XVI, 26, 2.
- प्राणभक्ष V, 10, 28; VIII, 8, 6; 9, 4; XVI, 17, 9.
- प्राणसंमर्शन IV, 21, 20; VIII, 9, 8.
- प्राणायतन IV, 14, 16.
- प्राणिन् VII, 18, 7, XV, 17 (p. 188, 9); XVI, 15, 8.
- प्रातर् II, 6, 1, 8, 11; 7, 14; 8, 5, 21; 9, 2, 11; 13, 1, 9;
 III, 15, 14, V, 11, 15; XVII, 6, 6; XVIII, 24, 1.
- प्रातरनुवाक VI, 2, 1; 3, 9; 6, 16; VIII, 15, 3; IX, 20, 3; X,
 1, 20; 12, 14, XI, 13, 3, 5; XIII, 5, 2; XIV, 51, 7;
 XVII, 7, 1.
- प्रातरनुवाकप्रभृति VI, 1, 25; XIV, 51, 4.
- प्रातरनुवाकवेला XVI, 18, 16.
- प्रातराहुति XVI, 1, 10.
- प्रातःसाव VII, 4, 2.
- प्रातःसवन VI, 11, 17; 13, 12; VII, 5, 12, 17, 22; 7, 7; 9, 1;
 17, 14; 26, 15, VIII, 2, 12; 8, 8; 14, 1; X, 7, 7; XI, 10,
 6, 13, 17; XII, 1, 2; 8, 11, XIII, 5, 4, 7; 6, 3; 7, 1;
 XIV, 3, 5, 27, 3; 28, 2; 33, 7; XV, 6, 8; XVI, 23, 9,
 10, 11, 12; XVII, 7, 13; 8, 13, 14; 10, 2.

- प्रातःसवनद्वितीयसवनानि X, 11, 10. .
 प्रातःसवनिक VII, 19, 7; VIII, 3, 6.
 प्रातःसवनीय XIV, 2, 17; 13, 4.
 प्रातिपद VII, 19, 8.
 प्रादुष्करण II, 6, 4.
 प्रादेश I, 5, 8; 6, 3; XVII, 15, 10. 11. 12; 16, 7.
 प्रादेशमात्र XVII, 2, 7; 4, 7; 10, 13; 15, 12; °मात्री II, 8, 22.
 प्रायेण VII, 25, 2; 27, 16; प्राये VII, 26, 6.
 प्रायणीय X, 1, 12; XI, 1, 5; XIII, 15, 12; 19, 7; 29, 2;
 XVIII, 24, 2; प्रायणीया V, 4, 7; VIII, 12, 1.
 प्रायणीयोदयनीचौ X, 1, 18; XII, 6, 1.
 प्रायणीयेष्टि V, 4, 7 (see प्रायणीय)
 प्रायश्चित्त II, 7, 6; III, 19, 1. 6. 7. 8; 21, 1. 12; V, 17, 12.
 प्रायश्चित्ताहुति III, 19, 3; VIII, 8, 10.
 प्राशन IV, 7, 19.
 प्राशित्र IV, 7, 4. 7; 21, 6.
 प्राशित्रहरण IV, 14, 23.
 प्रामाद XVI, 18, 13.
 प्रास्कर XIV, 11, 25.
 प्रिय IV, 21, 1.
 प्री प्रीणाति XV, 5, 6; XVI, 1, 12; 7, 4. 11; अप्रीणात् XIV,
 7, 1; प्रीत XIV, 7, 1.

प्रीति XVI, 9, 17; 10, 6; 12, 16.

प्रेङ्ग XVII, 18, 12; 17, 4; XVIII, 21, 5.

प्रेङ्गफलक XVII, 1, 2; 10, 10; 15, 10. 11. 12. 13; 16, 7;
XVIII, 21, 7.

प्रेङ्गमिथ XVII, 7, 11; XVIII, 24, 14.

प्रेङ्गसूण XVII, 10, 11. 12. 16; 11, 4.

प्रेङ्गावटौ XVII, 10, 2. 4

प्रेष I, 1, 36, V, 16, 1; 18, 8 10, 19, 7. 10. 15. 19. 22; 20,
5; VII, 1, 3. 7; 2, 3. 6. 9. 11; 4, 2; 17, 4; 19, 3; VIII,
1, 5; 2, 4; 3, 3; 8, 2; IX, 20, 31; XV, 15, 9; XVI, 7,
2. (Of चतुप्रेष । सप्रेष । सूक्तवाकप्रेष)

प्रेषान्त VII, 8, 6.

प्रेषण IV, 20, 4.

प्रेषा XIII, 29, 30.

प्रेषा XIII, 29, 20.

प्रेषायोगि XVI, 11, 17.

प्रेषु सुत I, 1, 19. 42; सवयेत् I, 2, 1; (see अमुत)

+ आ सुय IV, 14, 5.

प्रेषादि I, 2, 2.

प्रेषति I, 2, 3.

फ

फल II, 3, 26.

फलक XVII, 1, 9; 10, 4. (Cf. अधिपवणफलक । मेह्लफलक)

फलघट्टिण्यु XVII, 1, 18.

फलीकृत IV, 3, 7.

फलीकरण XIII, 3, 5.

फलेघट्टि XV, 19 (p 190, 22.)

फल्गुनीप्रसृति II, 1, 9.

फालीकरण XIII, 3, 5.

फाल्गुन XIII, 19, 4.

फाल्गुनी III, 8, 1, 13, 1; XV, 12, 8, 12.

फाल्गुनीप्रयोग III, 14, 1; 15, 1.

व

वण्ड XVI, 18, 18.

वण्डखलती XVII, 6, 1.

वत XV, 5, 13.

वन्ध् वधन्ति XVII, 3, 8; 10, 11, 12; वधन्त् VI, 1, 16; ~~वध् III~~

असिवद्ध.

+ प्र वध् III, 19, 9.

वन्ध in पशुवन्ध

वह XI, 14, 26.

वर्धिराक्रमण I, 4, 1.

वर्धिपद् III, 16, 2, 6, IV, 9, 2.

वर्धिम् I, 14, 20, 15, 15, III, 16, 18; V, 8, 2; VI, 1, 6;
XIV, 22, 13.

वल XIV, 58, 1, 64, 1.

वलकाम XIV, 58, 1; 64, 1.

वल्गु XV, 12, 3.

वर्धिवेदि XVII, 5, 8; 7, 11, 12.

वर्धिष्कर्मन् VII, 7, 4; 17, 13.

वर्धिष्यवमान V, 10, 35; VI, 8, 3, 10, 14, IX, 21, 1; XIV, 31,
2; 61, 2, XV, 11, 2.

वर्धिम् XVII, 10, 1.

वर्धिःषदम् XVII, 1, 2.

वज्र VI, 1, 20, IX, 22, 6; XVI, 3, 28.

वज्रकाम X, 21, 15

वज्रदस्यु XV, 26 (p. 195, 6).

वज्रदेवत III, 6, 1. (Cf. द्विदेवतवज्रदेवतेषु)

वज्ररूप XIII, 4, 1.

वज्रल XV, 17 (p. 188, 10); XVII, 6, 5 (adv.)

वज्रवत् VI, 1, 12, IX, 23, 13.

वज्रविद् III, 19, 9.

वज्रसंवत्सर XIII, 27, 5.

वाणवन्त् XIV, 22, 11.

वाघ् + सम् वाघ्य XVII, 10, 13. 16; XVIII, 21, 3.

वाघक XIV, 22, 14.

वाहंत VI, 4, 6; 5, 7; 6, 7; VII, 25, 4. 12; IX, 5, 9. 10.

12. 13; 20, 6; 27, 1; X, 6, 5; XII, 6, 1; XIV, 16, 4;

XVI, 7, 15. 16; XVIII, 5, 6; 8, 1.

वाहंतरायन्तरं I, 2, 18.

वाहस्यत्य VI, 10, 5; XV, 2, 12; XVI, 9, 31. (Cf. वैश्वदेव-
वाहस्यत्यौ)

वाङ्ग I, 6, 5; IV, 12, 10; 15, 13; 16, 7. (Cf. ऊर्ध्ववाङ्ग ।
द्वारवाङ्ग)

वाङ्गमात्र XVII, 1, 10.

वाङ्गतम् XIV, 13, 4.

वाङ्गतोलोमन् XVII, 3, 5.

वाङ्गुय I, 1, 15.

वापि V, 9, 8. (Cf. अधोविनाश्टत । पञ्चविन)

वापि XV, 17 (p. 183, 19.)

वापु II, 9, 6. (Cf. उलूखनवापु)

वापु (तचन्) XVI, 11, 11.

वापुषी XVII, 1, 7; 6, 6; 11, 6; 17, 1.

वृहच्छब्द VII, 15, 11.

वृहतौ VII, 25, 3. 4. 6. 7. 13. 14; 27, 7; XII, 9, 10; XIV,
15, 3; XVI, 28, 2. (Cf. अनुष्टुप्बृहत्यौ । उष्णिग्बृहत्यौ ।
प्रत्यचबृहत्यः)

वृहतीक XI, 12, 1.

वृहतीकारम् XII, 6, 1.

वृहतीमहस्र IX, 20, 29; XVIII, 21, 1.

वृहत्पृष्ठ VII, 14, 1; 20, 9; 21, 3; 23, 2; X, 3, 1; 9, 1; 11,
1; XI, 2, 1; 10, 1. 9; 13, 1; 15, 1. 3. 8; XII, 6, 7; 27,
4; XIV, 8, 9; 13, 12. 13; 38, 8.

वृहत्सामन् XIII, 29, 8.

वृहद्रथन्तरे VII, 21, 6; 25, 8; XI, 11, 4; XIII, 5, 13. (Cf.
उद्भूतवृहद्रथन्तर)

वृहद्रथन्तरपृष्ठ X, 8, 21; 11, 14; XI, 11, 13; 12, 9; XIV, 84,
3; XVI, 30, 6.

वृहन् वृहत् (Suman) VII, 20, 2. 4. 7. 21, 2; XI, 4, 3; II, 2,
11; 12, 2; 13, 21. 32; 14, 5; 15, 6; XIV, 23, 7; XV, 7,
2; XVI, 21, 12. 15; XVIII, 5, 4. (Cf. वृहद्रथन्तरे ।
वृहत्पृष्ठ । वृहत्सामन् । वृहद्रथन्तरपृष्ठ.)

वृहस्यति IX, 27, 1; 28, 17; XIV, 23, 1; 32, 1; 38, 1; XV,
1, 10; 14, 4; वाचस्यति IX, 26, 2.

दृश्यतिमन्त् VI, 7, 10; 9, 13.

दृश्यतिसव XIII, 21, 6; XV, 2, 15; 4, 1. 3.

द्वैत्व XV, 1, 16; XVI, 3, 2; 12, 3.

ब्रह्मकर्मन् IV, 6, 1; VIII, 15, 15.

ब्रह्मचत्रे XIV, 29, 3.

ब्रह्मचर्य III, 13, 30. (Cf. अब्रह्मचर्य XVI, 1, 5; 10, 9.)

ब्रह्मचारिन् XVI, 2, 26.

ब्रह्मण्यन्त् IX, 22, 2. 4.

ब्रह्मन् (1.) m. III, 8, 25; 21, 1; IV, 6, 15; 7, 18; VI, 8, 4;

13, 5; VII, 14, 10; VIII, 15, 3; XIII, 5, 10; 14, 1; 24, 8;

XIV, 16, 8; XV, 4, 12; 17; 21; XVI, 4, 2, 5, 2; 9, 19;

13, 2. 15. 18; 17, 1; 18, 1; 21, 5 (ब्राह्मणाच्छंसिन्); 22, 29,

(2.) n. XIV, 2, 6. 8. 9; 27, 4. 5. 10. 11; 28, 3. 7. 8. 9;

XVI, 15, 1.

ब्रह्मबन्धु XVI, 29, 8.

ब्रह्मभाग I, 12, 9; IV, 7, 19.

ब्रह्मवद्य XVI, 4, 7; 13, 16.

ब्रह्मवर्चस XIV, 2, 4. 9; 42, 12. 13; 61, 1; 63, 2; XV, 4, 3.

ब्रह्मवर्चसकाम II, 10, 3; V, 2, 3, XIV, 2, 1; 42, 7, 51,

61, 1; 63, 2, XV, 4, 2.

ब्रह्मसदन VI, 12, 22.

० ब्रह्मसव ० XIV, 73, 3.

ब्रह्मसामन् XIV, 22, 7; XV, 1, 21.

ब्राह्मण II, 1, 1, 3, 4; 6, 5; III, 19, 9; 20, 5; IV, 5, 6; 16,
7; 21, 16; XIII, 29, 27; XIV, 29, 2; 33, 9; XV, 14, 9;
15, 14; 16, 6. 11; 19 (p. 190, 14 ff.); 20 (p. 191, 22);
XVI, 10, 9. (Cf. अत्राह्मण)

ब्राह्मणत्रययोः I, 1, 3.

ब्राह्मणस्य VII, 19, 11; 25, 11; 26, 2; X, 3, 7; 4, 7. (Cf.
सत्राह्मणस्य)

ब्राह्मणाच्छंसिन् VI, 12, 17; VII, 4, 7 (Comm. ब्रह्मपुरुषः)
12, 1; 17, 7; 23, 1; VIII, 2, 7; IX, 3, 1; 9, 1; 13, 1;
17, 1; XII, 1, 4; 2, 7. 17; 4, 1; 6, 10. 13. 16; 7, 6; 9,
8; 12, 2; XIII, 10, 9; 12, 1. 3; 14, 1; 24, 10; XIV, 3,
9; 52, 9. 12; XV, 7, 4; 8, 3. 9. 16; XVI, 21, 27.

ब्रुवते VI, 1, 3, ब्रूयाः XV, 25 (p. 194, 20); ब्रूयात् VIII, 11,
8; ब्रूयुः III, 17, 4; ब्रूहि XV, 18 (p. 189, 4); अब्रुवन् XIV,
8, 1; 9, 1; XV, 17 (p. 189, 21).

+ अतु ब्रूते XV, 16, 6; ब्रूयात् VIII, 11, 8; X, 1, 20; XI,
13, 6; XVII, 7, 2; ब्रुवन्त् V, 2, 3. IX, 24, 9.

+ प्र ब्रूहि XV, 17 (p. 189, 4) ब्रूतात् XVII, 14, 1.

वामम् II, 3, 22; IV, 15, 4; 16, 9; VII, 18, 3; XV, 3, 13;

17 (p. 188, 14); XVI, 3, 25.

वामिष्ठ XI, 13, 7; XVI, 11, 13.

वासुक्त XVII, 9, 5.

वास्तोप्यतौय II, 16, 1.

विंगति IV, 15, 15. 20; XIV, 61, 6; XVIII, 8, 6; 9, 3; 10, 4.

विंगतिपद XII, 17, 3.

विंगतिपशु XVI, 15, 17.

विंगतिरात्र XIII, 16, 2.

विंगतिगत XI, 13, 6; XIV, 9, 8, 9.

विंगत्यक्षर IX, 6, 1.

विकर्ण XII, 9, 11, 15.

विकर्तन IV, 19, 7.

विकर्ष XIII, 1, 7.

विकल्प V, 9, 2; VII, 7, 6; 10, 8; VIII, 4, 4.

विकल्पभुत I, 16, 11.

विकार I, 15, 6, 16, 11; II, 6, 8; 8, 8, 16, 22; III, 10, 7;

IV, 6, 8, 7, 11, 21, 7; VI, 1, 1; IX, 1, 2; 20, 1; X, 2,

7; 3, 14, 4, 14, 5, 23, 6, 18, 8, 14, 9, 16, 10, 7; 11,

8; 13, 18, XI, 1, 2; XII, 3, 1; 8, 5; 10, 1; XIII, 19,

19; XIV, 1, 1; XVI, 1, 6; 17, 8. (Cf. अमावास्याविकार।

अयंविहार। देवताविकार। षष्ठ्यविकार। पौर्णमासीविकार।

शब्दविकार । स्तोमविकार)

विक्रिध XVI, 18, 18.

विज्ञाम .IV, 12, 10.

विघन XIV, 39, 8.

विचतुर XVIII, 23, 12.

विचिन्वती IV, 19, 8.

विततवर्ह्य XVII, 5, 1.

वित्त IV, 16, 10.

1. विद् वेद (1. and 3rd sg) XIV, 12, 2; 32, 1; 51, 1, XVI, 23, 6; 29, 11; 30, 13; वेत्य XVI, 29, 7; विद्मि XV, 27, (p. 195, 17); विदुः XV, 17 (p. 189, 2); विद्यात् XVII, 5, 4; विदंस् X, 14, 8; 15, 8, etc. in एवंविदंस्; 19, 2; 20, 2; वेदयेत IV, 21, 25.

2. विद् विन्दति XV, 19 (p. 191, 5 ff.); विन्दते XV, 17 (p. 188, 4. 6.); विविद्. XV, 21 (p. 192, 4. 7); विद्यते I, 2, 20; VI, 1, 4, 13, 13; XI, 1. 5; विद्येत XVII, 1, 5. 18; 5, 4; विद्यमान III, 20, 7. (CF. अविद्यमान)

विदूर I, 1, 25.

विद्या XV, 27 (p. 195, 17.) (CF असुर० । रत्नो० । सर्प०)

विधा XIV, 41, 1, 42, 1. (Of. एवंविध । एकविध । द्विविध etc.)

पुरुषविध)

विध्यपराध III, 19, 1.

विनशन XIII, 29, 1.

वितुत्ति XIV, 38, 1. 2. 4.

वितुत्त्यभिभूती XIV, 8, 12; 38, 1; XV, 11, 10.

विप् वेपमान XIII, 2, 2.

विपर्यय IV, 6, 3.

विपर्यास V, 11, 9. 14; VIII, 12, 2; XIII, 1, 9. (Cf. कर्म-

विपर्यास । अस् + विपरि)

विष्टु XIV, 72, 3.

विप्रतिषेध in अविप्रतिषेध । कल्पविप्रतिषेध

विप्रयोग VII, 26, 6.

विप्रुष् VIII, 15, 7.

विभक्ति II, 5, 20.

विभव I, 16, 5; V, 19, 2.

विभुमन्त् VI, 9, 13.

विमथिष्ट XIII, 3, 4.

विमार्जन in सुखविमार्जेन IV, 21, 21, VIII, 9, 8.

विमृध् III, 1, 1

वियत VII, 19, 23, VIII, 7, 19.

विराज् II, 2, 15, III, 12, 11; 18, 23; V, 3, 5; VII, 27, 5

(पूर्वा). 6 (उत्तरा), IX, 20, 33; XIV, 25, 1. 3. 4 (यज्ञक्रतु),

26, 3; 27, 7. 8, 28, 5, XV, 1, 35; XVI, 29, 2. 18. (Cf.

विष्टुर्ध्विराजो)

विराट्स्वराज् XIV, 30, 1.

विवाचन (?) XV, 27 (p 195, 15).

विवाह XV, 17 (p. 188, 14).

विविचि III, 4, 4.

विविध XIV, 28, 11.

विट्तिप्रख्य XII, 13, 6.

विट्धि in सृक्विट्धि VII, 19, 20.

1. विग् + उप विगति V, 9, 27; 11, 21. 24, VI, 7, 10; 13, 4, XVII, 11, 2; विगतः V, 19, 1; विगन्ति IV, 16, 2; VII, 11, 12; विगेत् III, 20, 2; XVI, 22, 23; विट् XIII, 2, 5; विग् I, 5, 8, 6, 9; II, 11, 5; IV, 6, 9; 13, 1; V, 10, 16; 14, 6; 15, 10, VI, 8, 4; VII, 6, 1; 7, 3; VIII, 11, 15; IX, 25, 1; X, 1, 13, 7, 10; 19, 26; XVI, 17, 4; XVII, 11, 4, 13, 12; XVIII, 24, 19; + उपोप (उप उप) V, 9, 4; VIII, 5, 3; 9, 2.

+ समुप X, 21, 14.

+ प्र विगति XV, 17 (p. 188, 16); XVII, 13, 11.

+ सम् XVI, 1, 7.

2. विग् XIV, 33, 15, XV, 16, 17; XVI, 2, 2 5 8. 11. 14. 17. 20 23 26 29. 33.

विगाह् XV, 21 (p 192, 7).

विभाष (f. विगाषी) XVII, 1, 15; 10, 6.

विगाखयूप XVI, 9, 25; 14, 19; 15, 17.

विशोक XV, 17 (p. 188, 22).

विश्व XIV, 42, 16. (Cf. विश्वे देवाः)

विश्वकर्मन् XVI, 16, 2.

विश्वजिष्मिन् XII, 8, 1. 5; 9, 5.

विश्वजित् X, 8, 23; XI, 15, 1. 10; XII, 2, 12. 23; 6, 7. 8;

27, 4; XIII, 13, 1; 17, 1. 3; 19, 11; 21, 7; XIV, 8, 9;

13, 13; 38, 8; 42, 16; XV, 6, 8; 7, 9; XVI, 9, 11; 15,

13. 14; 23, 24; 24, 18. 20; 25, 5; 26, 5. 9; 27, 1. 6; 28,

3; 29, 17; 30, 7. (Cf. अभिजिद्विश्वजितौ)

विश्वजिदभिजितौ XIII, 29, 25; XV, 11, 12.

विश्वदेव्यावन्त् VI, 9, 13.

विश्वसृज् XIII, 28, 8; XIV, 72, 1.

विश्वामित्र XV, 21 (p. 192, 3); 24 (p. 193, 16 ff.); 26 (p. 195,

11).

विश्वे देवाः IX, 27, 1, 28, 17, XIV, 33, 18; 60, 1; 70, 1;

XV, 22 (p. 192, 20 ff.)

विषमर्च VII, 19, 17.

विषय XIII, 6, 1. (Cf. चतुर्विषय)

विशुवन्त् XI, 13, 1; XII, 6, 7, 9, 8. 12 17, 11, 12, 27, 1;

XIII, 16, 4; 17, 3; 23, 3. 8; 25, 5, XV, 2, 26. 27; 3,
10; XVI, 26, 5; XVII, 8, 6.

विष्णु I, 7, 6; 14, 10; IX, 28, 8; शिपिविष्ट II, 2, 2, XV,
14, 4.

विष्णुकाम IV, 11, 6.

विष्णुन्यङ्ग XII, 6, 14, 7, 1. 7; 8, 2; XIV, 71, 4.

विष्णुपत्नी IX, 27, 1.

विष्वञ्च XIV, 88, 2. 3.

विषंस्त्रितसंचर VI, 13, 7; VII, 7, 4.

विमर्गे II, 14, 9; IV, 7, 2. 3.

विमर्जन II, 13, 7.

विमर्जनीय I, 2, 9.

विमृष्टवाच् XVII, 17, 3.

विह्वय IV, 2, 7. 13; XIII, 5, 17.

विहार III, 4, 2.

वी see ये

वीणा XVII, 3, 1 9, 14, 8 (Cf काण्डवीणा)

वीणागणगिन् XVI, 1, 25.

वीति (अग्नि) III, 4, 3.

वीर V, 9, 19, XV, 27 (p. 195, 16); XVI, 23,

वीरकाम V, 9, 19.

वीरवन्तु XV, 27 (p. 195, 13, 14)

वृ वृणीते V, 1, 1; अवृणीयाः XV, 24 (p. 194, 5); वृत V, 1, 10

+ प्र वृत I, 6, 2.

वृक् IV, 14, 14.

वृच्च XVII, 1, 18.

वृत् वर्तते III, 8, 5; वर्तन्ते XIV, 40, 17; वृत्त III, 4, 2.

+ असु वर्तयति III, 16, 12.

+ अप in अनपवृत्त XIII, 4, 1.

+ आ वर्तते III, 20, 15; VI, 9, 4; 11, 16; वर्तते XIII

19, 12; वर्तत XV, 1, 25; वर्त्यन्तु V, 10, 26; वृत्त VI

7, 3; XI, 14, 37; XII, 2, 25; XIII, 16, 4; 17, 3

18, 3; 23, 4; XIV, 38, 2. 5 (Cf. आवृत्तस्तोम; वृत्य

IV, 13, 1; वर्तयन्तु see अनावर्तयन्तु.

+ अन्वा वृत्य I, 6, 5; IV, 13, 10; VI, 7, 10.

+ अभ्या वर्तते VII, 4, 16; वर्तम् XV, 11, 5.

+ पर्या II, 9, 14; IV, 4, 12; VI, 7, 10.

+ प्रतिपर्या IV, 4, 14.

+ व्या वर्तत I, 1, 8; cf. अव्यावर्तमान VI, 13, 11.

+ नि वर्तन्तु XIII, 24, 17; वर्तयति IX, 1, 3.

+ परि वर्तमान XVII, 15, 4.

+ प्र वर्तमान V, 13, 2; वृत्त III, 2, 1; 3, 1; XIII, 3, 1;

XVI, 18, 8.

+ सम् in असंवर्तमान.

वृत्ति in पञ्चालपदवृत्ति XII, 13, 6.

वृत्रहन् III, 3, 2.

वृद्धद्युम्न (आभिप्रतारिण) XV, 16, 10

वृध् वर्धयेयुः IV, 15, 7; अवीवृधत । अवीवृधन्त (विकार) VI, 1, 5.

+ वि वर्धते XIII, 14, 10; वर्धेरन् V, 11, 13; वर्धयेयुः XVI,
20, 9.

वृधन्वन् I, 8, 2, 16, 8; V, 18, 6.

वृन्त in पलाशवृन्त IV, 15, 9.

वृप् + अव वृष्ट XIII, 12, 10.

वृषण IV, 15, 16

वृषाकपि XII, 6, 13; 7, 1. 6, 8, 2; 13, 1; 24, 3; 26, 10.

वृष्टि XIV, 35, 1.

वृष्टिकाम XIV, 35, 1.

वृष्णि XV, 1, 21.

वे + उप ऊत XIV, 22, 20 in उपोतपरुष

+ प्र वयन्ति XVII, 3, 7.

+ संप्र वयेत् XVI, 7, 15, 14, 4.

+ वि वयन्ति XVII, 2, 9.

वेणुयवी v 1, see वैणुयवी

वेतसशाखा XVII, 3, 10.

11, 4 13, 11; 22, 7; शंसम् XVIII, 16, 2. (Cf. गायत्रीशंसम् । जगतौशंसम् । नितिच्छंसम् । पङ्क्तिशंसम्) Cf. शस्य.

+ अति शंसन्ति XII, 2, 10; शंसेत् XIII, 7, 8; 8, 8; 9, 3; 10, 2; 12, 5.

+ अनु शंसति IX, 25, 1; शंसेत् VII, 21, 6; X, 9, 14; XVIII, 23, 13.

+ सम् शंसति X, 13, 10, 15; XI, 12, 8; शंसेत् XVI, 7, 13; 14, 2; शस्येत् XVII, 9, 6 (1; the form is probably incorrect; we should expect शंसेत् शंसयेत् or शस्य); शस्य XI, 2, 13.

+ उपसम् शंसति XVII, 8, 2; शस्य XI, 14, 15; XII, 11, 13; XV, 3, 11.

शक् शकुयात् VII, 6, 8.

शकट IV, 14, 33; V, 6, 1. 4.

शकल VIII, 8, 11. (Cf. हिरण्यशकल)

शक्य I, 17, 8.

शत IV, 15, 13, 18; VI, 6, 18; VII, 17, 17; IX, 20, 10; X, 12, 14; XI, 13, 6; XIII, 29, 16; XIV, 80, 2; XV, 3, 12; 11, 2; 14, 9, 16, 19; 17; 20, 21; 24 (शता nom. plur. p. 194, 6); 27; XVI, 1, 16; 4, 5; 22, 15. (Cf. विष्टुप्-क्षत । दग्धत । विंशतिशत । सप्तविंशतिशत)

- शततन्त्री XVII, 3, 1. 9.
 शतमान० II, 3, 22.
 शतरात्र XIII, 18, 4.
 शतवल XIV, 32, 5. 9.
 शतसंवत्सर XIII, 28, 7.
 शताय (महस्र) XIV, 28, 13; 2
 शतातीयाः XVI, 13, 6.
 शनोदेवीयाः IV, 11, 6; 21, 19; VIII, 9, 7.
 शबर XV, 26 (p. 195, 6).
 शब्द I, 1, 30; III, 20, 11. (Cf. अग्निशब्द । इहच्छब्द । स्वधा-
 शब्द)
 शब्दविकार VI, 1, 3. 5
 शम् + सम् शमयेमहि अशमयन् XIV, 29, 1.
 शमीमय IV, 16, 3.
 शम्भा IV, 16, 3; XIII, 29, 2.
 शम्भापराम XIII, 29, 29.
 शम्भा in अधःशम्भा IV, 15, 6.
 शरण XV, 17 (p 188, 14).
 शरद् II, 1, 4; XIV, 62, 3; XV, 1, 1; XVI, 9, 30.
 शरभ XVI, 3, 14; 12, 13.
 शरमय XIV, 22, 13.

शराव in मप्तदशशराव XV, 2, 12.

शरीर IV, 15, 8. 9.

शरेयीका XVII, 3, 11.

शर्व IV, 19, 1; शर्वाणी IV, 19, 5.

शल VI, 1, 6.

शललीपिशङ्ग XVI, 28, 4.

शवचमू XIV, 22, 10.

शवनभ्य XIV, 22, 18.

शम् + वि शसिष्यामि । शसिष्यन्ति XV, 21 (p. 192, 8. 10);

शिशामिषत् XV, 25 (p. 194, 11).

शस्त VII, 9, 1; 10, 1; 25, 1; VIII, 7, 19; IX, 1, 8; 20, 5;
 XI, 3, 1; XII, 2, 3; 3, 17; 9, 1; 27, 1; XIII, 20, 6;
 XIV, 2, 10; 3, 2. 13; 4, 6; 6, 4; 8, 7. 9; 13, 14; 19,
 2; 22, 24. 26; 38, 8; 40, 4; 70, 2; 72, 4; XV, 4, 7, 5,
 3. 6; 9, 3; XVI, 8, 26; 23, 15; 24, 12; 29, 12; XVII,
 8, 12; XVIII, 23, 5. 8. 12. (Cf. अन्तःशस्तम् । ऐकाक्षिक-

शस्त । तच्चकृतशस्त । दिष्टशस्त)

शस्तयाज्याः VII, 9, 7.

शस्तादौ VII, 19, 6, VIII, 3, 5.

शस्तानुवचनयोः VI, 1, 25.

शा see शो

- शस्य in परिमितशस्य VII, 21, 7.
 शाक्त्य XIII, 28, 6.
 शाकर IX, 27, 1.
 शाकरगर्भ XV, 7, 3.
 शाकरदृष्ट X, 6, 1.
 शाखा in पलाशशाखा IV, 14, 7; 17, 5 9; X, 21, 7; and in
 वेतमशाख XVII, 3, 10.
 शामिच VI, 12, 9; XIII, 3, 5.
 शारद् IX, 27, 1.
 शाला V, 6, 4, 9, 4, 14, 5; 20, 8; VII, 14, 11; X, 21, 10;
 XVII, 13, 8. * (Cf. पद्मीशाल)
 शालामुखीय V, 14, 6, VI, 12, 25; X, 7, 10.
 शाम् + आ शास्ते IV, 3, 7.
 शाम XV, 25 (p. 194, 11).
 शामद्वस्त XV, 24 (p. 194, 2).
 शिखर XIV, 22, 9
 शिपिविष्ट (विष्णु) III, 2, 2; XV, 14, 4.
 शिरम् IV, 14, 25, 15, 11; VII, 5, 4. (Cf. प्रत्यक्शिरम् ।
 प्राक्शिरम्)
 शिष्य XII, 3, 15, 9, 4 5. (Cf. प्रतिशिष्य । विश्वजिच्छिष्य)

शिशिर II, 1, 5; XVI, 9, 32.

शिश्र IV, 15, 17.

शिष् शिष्ट IX, 5, 13; शिष्टा VIII, 3, 16.

+ उद् in उच्छिष्टदान IV, 21, 16; हविश्च्छिष्टाग्न-III, 8,
13.

+ परि शिष्यते XV, 27 (p. 196, 6); XVI, 22, 18; शिष्ट
IX, 5, 8; X, 8, 14; XVII, 14, 4; 15, 9; 17, 5;
XVIII, 10, 2, 6; 20, 5; शिष्य V, 9, 25; VII, 19,
22; IX, 6, 16; X, 8, 14; XI, 14, 12; XII, 11, 12;
XIII, 3, 22; XV, 3, 30; XVIII, 20, 6.

शी जेते III, 13, 30; XV, 19 (p. 190, 13); जेरते XV, 19 (p.
191, 1); शयीत XVI, 1, 8; शयान XV, 19 (p. 190, 17).

+ उप जेरते XIV, 22, 10, 12.

शीर्षच्छिद् in चुरवपिशीर्षच्छिदौ XIV, 22, 4.

शीर्षण XVII, 2, 8; 14, 1; XVIII, 2, 1.

शीर्षन् XVII, 10, 7.

शुक्रस्तोम XIV, 20, 1.

शुक्र XVI, 18, 18.

शुचि III, 4, 6, XIV, 2, 14, 19.

शुद्ध I, 1, 19; VII, 16, 18.

शुद्धपच II, 1, 8; IV, 17, 3; V, 2, 4, X, 1, 1.

शुनक I, 7, 8.

शुनःपुष्क XV, 20 (p. 191, 15).

शुनःशेष XV, 20 (p. 191, 15) ff; XVI, 11, 2.

शुनासीयं III, 18, 1. 8. 17. 20.

शुनासीरीय XIV, 9, 1. 2. 7; XV, 12, 10. (Cf. माहेन्द्रशुना-
सीरीयो)

शुनोलाङ्गुल XV, 20 (p. 191, 15).

शुश्रुवंस् II, 6, 5.

शुष्क I, 6, 6 (Cf. अशुष्क)

शुष्कमृद्गारीय XVII, 7, 13.

शुद्र II, 8, 3, XIV, 33, 19; XV, 21 (p. 191, 2).

शुद्रायौ XVII, 6, 1.

शूर्प IV, 3, 2. 5.

शूर्पशकटे IV, 11, 33.

शूल in हृदयशूल VIII, 12, 11; हृदयशूलान्त VI,
XIV, 10, 8, XVIII, 21, 25.

शूलगव IV, 17, 2

शृत XIII, 6, 3.

शेष III, 20, 7, IV, 2, 8; VII, 3, 1; 1, 17; 12, 2; 13, 2;

IX, 7, 3, 10, 2, 14, 2, 15, 2; 17, 2. (Cf. अशेष। उदकशेष।

ऐन्द्रवायवशेष। दिदेवत्यशेष। पक्षशेष। वेदशेष। सुक्रशेष)

शेषभूत VI, 1, 8.

शेषवन्त् III, 20, 15.

शेषाभाव III, 20, 8.

शैशिर IX, 27, 1.

शो + नि श्चान XV, 21 (p. 192, 9).

शोभन XVI, 2, 8. 11.

शौद्र XV, 21 (p. 194, 23).

शौनक (इन्द्रोत्) XVI, 7, 7; 8, 27.

शौनकयज्ञ III, 10, 7.

शौनःशेष XV, 27 (p. 195, 22; 196, 5); XVI, 11, 1.

शुश्रु XV, 17 (p. 188, 12). (Cf. केशश्रुणि)

श्याम XV, 1, 22; XVI, 3, 31.

श्यामाका-दृष्टि III, 12, 1.

श्यावाद्य (1.) XIV, 33, 20. (2.) आर्चनानस XVI, 11, 8 (3.) XVI,
11, 7.

श्येन (1.) VI, 1, 6. (2.) XIV, 22, 4

श्येनाजिरौ XIV, 22, 4.

श्येनीपृषतीभ्याम् XV, 14, 13

श्यैत VII, 23, 2. 4. 7, XV, 7, 4

श्यैतनौघसे XII, 9, 17.

श्रन्त् अश्रन्ति XVII, 15, 7; XVIII, 21, 5.

अद्वा in ययान्द्रुम् XIV, 12, 5.

अप् see आ.

अपण in व्रतअपण VI, 12, 27

अपणी in वपाअपणौ IV, 18, 6.

अम् आन्त XV, 19 (p. 190, 1).

अम XV, 19 (p. 191, 1).

अमण XV, 19 (191, 6) cf. critical notes

अवणा III, 14, 2.

आ अपयति IV, 18, 8; अपयित्वा III, 12, 17; IV, 3, 7; 17,
13, XIII, 3, 5. (Cf. अधोविलाश्टत)

अि + अधि अयति II, 7, 10; 8, 8.

+ अपा अयति XVII, 10, 16. (v. I. उपा)

+ उद् अयन्ति XIV, 10, 10; श्रीयमाण V, 15, 3; श्रित
VI, 9, 9.

+ उपनि श्रित V, 13, 5.

+ परि श्रीयमाण V, 13, 7; श्रित III, 16, 16; श्रित्य
XVIII, 24, 19.

1. श्रौ श्रौणीयात् XIII, 6, 3.

2. श्रौ XIV, 25, 4, XV, 19 (p. 190, 7; 191, 11); 25 (194,
20), XVI, 29, 7; 30, 13.

श्रु श्रुणोतेन XV, 26 (p. 193, 1); श्रुत्वा XV, 18 (p. 190, 4);

शुश्रुम XV, 19 (p. 190, 7); शुश्रुवंस् II, 6, 5; श्रूयते I, 16, 7;
VII, 8, 6; श्रूयमाण IX, 1, 3; श्रुत XV, 24 (p. 198, 21);
श्रुत्वा VII, 15, 2; VIII, 15, 6.

+ प्रति शृणोति V, 1, 10; X, 13, 27; XVI, 1, 23; 18, 2.

श्रुतकाम XV, 10, 4.

श्रुतसेन XVI, 9, 4.

श्रेयंस् XV, 20 (p. 191, 22).

श्रेष्ठ XV, 25 (p. 194, 17).

श्रेष्ठ्य XV, 11, 1; 12, 1; 27 (p. 195, 19); XVI, 15, 1.

श्रोणि in वेदिश्रोणि XIII, 11, 2.

श्रोणिदेश IV, 12, 1.

श्रोत्र IV, 7, 13; VI, 1, 6.

श्रोत्रिय V, 9, 2; XV, 14, 8; XVI, 2, 29. (Cf. उभयतः-
त्रिय)

श्वशुर IV, 21, 1.

श्वस् I, 3, 6; XIV, 40, 1.

श्वसन IV, 19, 8.

श्वःस्तोत्रिय XII, 2, 1. 6; 9, 8; XIII, 24, 18.

श्वापद II, 6, 13.

श्वेत III, 18, 8.

श्वेतकेतु XVI, 29, 7.

श्वेतसुष्य XIII, 6, 3.

श्वेताश्व XIV, 20, 2; 34, 2.

ष

षकार I, 2, 14

षट्चत्वारिंशत् XII, 2, 22

षट्त्रिंशत् VI, 6, 2; XIII, 29, 2; XVIII, 12, 7.

षट्त्रिंशत्संवासर XIII, 28, 6.

षट्त्रिंशत्सहस्र XIV, 15, 6

षट्त्रिंशत्सोम XIV, 15, 2

षट्त्रिंशत्सर XIV, 15, 3.

षट्पद VII, 10, 6; 26, 8.

षट्प्रगाथ XII, 9, 9

षलर्ष XVIII, 23, 7 (and Comm. on IV, 2, 8)

षलह X, 1, 7, XI, 1, 1; XIII, 16, 5; XVI, 28, 3; 29, 16.

षलहर्षे XIII, 15, 9.

षल्लच XII, 2, 18.

षल्लोट X, 17, 1. 2.

षल्लराच XVI, 25, 1. 7.

षल्लिंशति VI, 1, 10, 1, 1.

षल्लिथ XVI, 25, 1. 2. 7.

षल्लमाथ XV, 12, 9.

षष् I, 4, 16; II, 3, 20; 11, 2; III, 13, 26; IV, 15, 16; 19,
7; 21, 1; VII, 19, 15; 27, 18, 26; XII, 6, 12; 12, 2; 21,
1; XIII, 7, 5; 15, 9; XIV, 38, 2. 5; 52, 13; 56, 10; XV,
5, 9; XVI, 9, 27; 25, 2; XVII, 4, 4; XVIII, 8, 5. 15;
10, 6. 11; 13, 2; 15, 5; 17, 3; 18, 9; 23, 7.

षष्टिशतानि (त्रीणि) IV, 15, 9. 21; VI, 6, 17; XIII, 10, 11.

षष्ठ X, 7, 1; 13, 17; XI, 2, 9; 6, 6; 9, 1. 9; 14, 32; 15, 7;
XII, 2, 21; 3, 13; 4, 17; 5, 16; 6, 7; 7, 2; 9, 5; 10, 2;
11, 1. 15; 12. 11; 25, 2; 26, 9. 19; XIII, 21, 5; XV, 2,
22. 23; 8, 5; 19 (p. 191, 7); XVI, 2, 16; 11, 16; 14, 9.
10; 15, 6; 21, 32; 24, 14; 25, 5; षष्ठी VII, 15, 9. (Cf.
चतुर्थषष्ठयोः)

षष्ठाङ्गिक XII, 7, 3; XV, 8, 4.

षष्ठीप्रभृति VII, 15, 9.

षोडश XV, 12, 14; XVI, 21, 5.

षोडशकल XV, 12, 15; XVI, 14, 16.

षोडशन् XIV, 61, 5.

षोडशाक्षर X, 8, 11; 13, 8.

षोडशियद् IX, 5, 1.

षोडशिन् VIII, 7, 4, IX, 1, 9. 10; XIV, 42, 5; XV, 3, 4;
5, 1.

घोलशिप्रमृति VIII, 3, 7; 5, 1.

घोलग्रन्त X, 2, 11; XVI, 14, 15.

घ

संयाज in पत्नीसंयाज VIII, 9, 10, पत्नीसंयोजान्त V, 20, 8.

संयोग I, 1, 5. (Cf. अर्थसंयोग । कर्मसंयोग)

संवत्सर II, 2, 2; III, 8, 4; XIII, 11, 8; 23, 7; 26, 1. 2. 3; .

27, 1; 28, 1. 5; 29, 27. 28. 29. 32; XIV, 2, 13; 9, 11. 12;

XV, 1, 3; 5, 11. 12. 13; 18 (p. 190, 3); 19 (p. 190, 10 ff.);

XVI, 1, 4. 5. 15. 17; 9, 26; 10, 9. 11; 26, 4; XVIII, 24,

33; 26, 4. (Cf. असंवत्सर० । द्वादशसंवत्सर । चङ्गसंवत्सर ।

शतसंवत्सर । षट्त्रिंशत्संवत्सर । सहस्रसंवत्सर । स्वस्तिमवत्सर)

संवत्सरप्रयोग III, 11, 16.

संवत्सरसत्त XIII, 19, 18.

संवत्सरसंमित XIII, 17, 3.

संवर्ग III, 4, 5.

संव्याय in जरसंव्याय II; 5, 27.

संसदामयन XIII, 16, 5, 20, 15.

संसर्ग II, 6, 2.

संसव XIII, 5, 1.

संसृपामिष्टिभिः XV, 14, 2.

संस्तव in गोसंस्तव XIV, 11, 9.

संख्या VII, 21, 4; XIII, 1, 4; 5, 18. 21; XIV, 2, 22; 13, 10;

XV, 5, 9; 22 (p. 193, 9), (Cf. अग्निष्टोमसंख्य । त्रिसंख्य)

संस्थान V, 14, 2; VIII, 12, 9.

संख्याविकृत XVI, 29, 4.

संस्पर्शन in अमंस्पर्शन VII, 5, 10.

संख्यन्दिन् XVI, 18, 10.

संस्वारन्यायता I, 1, 30.

संद्धार्य XI, 9, 2; XIII, 27, 6.

सकाश II, 14, 5.

सकृत् II, 17, 2, 4; IV, 3, 7; 4, 2; 5, 10; 11, 5; 16, 6; 21,

13; VI, 1, 16; VII, 2, 15; 10, 9; XV, 24 (p. 194, 8);

XVIII, 21, 1.

सचौर IV, 15, 8.

सखि XV, 17 (p. 188, 15); 19 (p. 190, 8).

सगृहपतिक XVII, 17, 1.

सगोच XIV, 16, 8

सगृह XVIII, 21, 6

सकल्पविकृत XIV, 11, 2.

संस्तति I, 7, 3.

संख्या XIII, 15, 11.

संख्यान्याय VI, 1, 11.

संघात XIII, 24, 16. (Cf. अहःसंघात X, 1, 20; XII, 2, XVI, 20, 3).

संघोषिणी IV, 19, 8.

सजनीय XIII, 5, 16; XVI, 23, 17; XVIII, 19, 4.

सजप IX, 25, 1.

संशयन IV, 15, 6.

संशर II, 7, 15; XVII, 7, 12. (Cf. विसंस्त्रितसंशर)

सञ्ज् + आ सञ्जयति XVIII, 1, 2, 3.

संजनन XVIII, 21, 23.

सतोद्वहती VII, 25, 3, 15; 27, 8, 19.

सत्तम XVI, 22, 27, 23.

सत्त XI, 1, 4; XIII, 13, 1; 14, 1. (Cf. सुनिसत्त । रात्रिसत्त ।
संशरसत्त । सर्पसत्त)

सत्तधर्म XI, 1, 6.

सत्ताहीन VII, 15, 18; XI, 1, 1.

सत्तिन् XVIII, 24, 31.

सत्य IX, 26, 2; XVI, 1, 20.

सत्यप्रभव IX, 26, 2, XV, 14, 4; XVI, 1, 17, 20.

सत्यवदन II, 3, 24; III, 13, 30.

सत्यमत III, 8, 11.

सत्राज XIV, 45, 1.

सत्राजित् XIV, 45, 1.

सद् सत्र V, 14, 10; VIII, 2, 13; सादयित्वा VIII, 7, 21; साद्य-
मान III, 14, 11; V, 9, 4. 9; 10, 25.

+ आ सत्र III, 13, 15; IV, 8, 2. 3; V, 7, 5; 8, 2.

+ उद् सत्रं XVII, 6, 2.

+ उप सीदन्त् V, 10, 7; सादयति II, 9, 6; साद्य II, 8,
22; 9, 3; सादम् II, 8, 12.

+ सम् साद्यमान V, 10, 32; साद्य IV, 3, 2.

सदन in ब्रह्मसदन VI, 12, 22, होलसदन I, 6, 6; V, 10, 16.

सदश XIV, 27, 6; 28, 4.

सदस् V, 14, 2. 12; 15, 10; VI, 12, 1. 12. 24; 13, 2. 5; VII,
6, 1; 7, 3; VIII, 5, 2; X, 13, 26; 21, 10; XIII, 29, 3;
XIV, 22, 9. 23; XVI, 4, 7; 13, 16; XVII, 4, 4; 12, 4.

(Cf. अन्तःसदः । बहिःसदः)

सदा III, 11, 9. 13; XII, 3, 5; 4, 3; 5, 3, 26, 5.

सदोहविधानानि XVII, 6, 3.

सद्यम् II, 2, 2

सद्दाल्यभाग III, 12, 4

सदन्त् II, 2, 13; III, 13, 21.

सन् समान XVI, 11, 5 8 ff.

- सनि XVI, 11, 5 8 11 20 23 26. 29.
 सनिव्याध XVI, 13, 14
 सतत I, 1, 23, II, 6, 12
 सतान XII, 24, 5
 सतानार्थ I, 1, 25, VI, 9, 10.
 सद्गमानुस्तोमौ XIV, 22, 4
 सदेह in षोडनासदेह VI, 1, 7.
 संधान I, 1, 42, VI, 1, 15
 सन्धि XVII, 4, 2 3 (Of चिप्रसन्धि)
 सन्धिवेला II, 14, 9
 सन्धिवामन् IX, 21, 2
 सन्ध्यत्तर I, 2, 4
 सनाह XV, 18 (p 189, 21 22, 190, 1)
 सनिकर्ष in देशकालसनिकर्ष XIII, 24, 13
 सनिपात I, 16, 17
 सनिपातन I, 2, 26, XIII, 5, 1.
 सनिपातप्रधानत्व III, 20, 17
 सनिवपनीया IX, 22, 6
 सपत्न XVII, 5 7, 15, 5
 सपलाय IV, 17, 5, XVII, 3, 10
 सपुत्रा (घोषा) VI, 6, 12

सपुरोनुवाक्य I, 1, 22; 2, 19; XIII, 24, 18.

सप्तचक्षीणाम् XVI, 26, 6.

सप्तचत्वारिंशत् XII, 2, 16.

सप्तत्रिंशद्वात्र XIII, 17, 2.

सप्तदश IX, 21, 5; 27, 1; XIV, 12, 8; 23, 2; 26, 2; 31, 2;
XV, 1, 13. 14. 17. 31; 2, 13; 3, 15; XVI, 23, 5. 9. 10.
11; 24, 3. 8; XVII, 7, 6; सप्तदशी XVIII, 14, 3. (Cf.
गृहपतिसप्तदशाः)

सप्तदशन् II, 8, 17; XIII, 19, 1; XIV, 33, 4; XV, 1, 19. 22;
3, 12. 13. 14. 17.

सप्तन् IV, 2, 9; VI, 4, 5. 11; 9, 6; VII, 27, 13; IX, 16, 2;
X, 2, 10; XII, 2, 21; XIV, 52, 2; 53, 2; 56, 4; XV,
3, 15; XVI, 26, 2; XVII, 14, 4; 15, 9; XVIII, 8, 12.

सप्तदशशराव XV, 2, 12.

सप्तदशस्तोम X, 4, 1; XI, 11, 1; XIV, 24, 2.

सप्तदशारद्वि XV, 1, 16.

सप्तदशैकविंशे XV, 6, 2.

सप्तपद VII, 26, 11; XVIII, 16, 2.

सप्तम X, 9, 1; XV, 19 (p. 191, 12); XVI, 2, 1. . . .,
26, 8; 27, 3, 6; सप्तमी XVIII, 23, 10. (Cf. द्वितीय
मयोः। महायतसप्तम)

सप्तरात्र XVI, 26, 1. 6. 11. (Cf. जनकसप्तरात्र)

सप्तविंशति XIV, 78, 2.

सप्तविंशतिशतानि XIV, 79, 2; XVI, 8, 11.

सप्तविध XVI, 26, 1. 2. 11.

सप्तहोद X, 18, 1.

सप्ताहार्ये XIII, 15, 10.

सप्तगाथ XII, 6, 9. *

सप्तणव V, 9, 4; 11, 1; VII, 16, 5; 26, 5.

सप्ततोद XIV, 72, 3.

सप्तवर्ग्ये V, 10, 36; 12, 2.

सप्तैष I, 2, 20; V, 16, 2.

सप्ताह्णस्यत्य X, 5, 7; 9, 5.

सभासद् XVI, 9, 17

सप्त I, 1, 35; 17, 12; IX, 20, 1; सप्तया II, 8

सप्तर्चे VII, 19, 18.

सप्तवत्तधानी IV, 14, 27.

सप्तवाय in खिष्टकसप्तवाय V, 19, 3.

सप्तसूक्त XVIII, 9, 6.

सप्तसोपस्थानप्रभृति VI, 13, 12.

सप्तान I, 3, 10; II, 13, 7; III, 9, 7; 13, 28; 14, 21; 15, 1
18, 12; IV, 6, 5; 12, 6; 19, 6; V, 14, 23; VI, 8, 1

सर्वहरि XI, 14, 10.

सर्वाग्नेय XIV, 4, 6.

सर्वायुत्व XIV, 12, 2.

सर्वाज्जति III, 19, 4.

सर्वल XV, 10, 3.

सर्वोष्टि III, 20, 16.

सर्वोपधि XVI, 18, 15.

सर्वप IV, 15, 5.

सलिल (1.) XVIII, 22, 7; (2.) XV, 11, 1.

सलोकता XIV, 62, 2.

सव VII, 15, 9. 10. 11; XV, 12, 5. (Cf. अनिट्टुसव। ओदन-
सव। ओपधिसव। क्षत्रसव। गोसव। ग्रामणीसव। तीव्रसव।
दृढस्यतिसव। ब्रह्मसव। भूमिसव। वनस्यतिसव। सूतसव।
न्यपतिसव)

सवन VI, 13, 6; VII, 14, 12; 15, 1; 17, 12; 19, 6; XIV,
1, 2; 33, 10; 51, 1; XVI, 24, 14; XVII, 9, 1; XVIII,
21, 13. (Cf. अनुसवनम्। द्वितीयसवन। प्रातःसवन। माध्य-
न्दिन। यथासवनम्)

सवनदेवता VI, 9, 13.

सवनीय V, 3, 8, 20, 6, VI, 9, 1, 11, 13; VII, 1, 1; 16, 9
(पुरोस्ताग) VIII, 1, 9, X, 12, 6, XI, 13, 8; XIII, 20, 9;

XIV, 2, 14. 20; 6, 2; 7, 3; 8, 3, 9, 2; 13, 1. 8; 51, 13;
62, 3; XV, 1, 23; XVII, 7, 7. (Cf. अग्नीषोमीयसवनीयः।

द्वितीयसवनीयः। प्रातःसवनीयः)

सवनीयकाल XIV, 40, 21.

सविद V, 5, 1; VIII, 12, 4; IX, 27, 1; XV, 14, 7; 22 (p.
192, 15 ff.); सत्यप्रसव IX, 26, 2; प्रसविद आसविद सत्यप्रसव
XV, 14, 4. 7; XVI, 1, 17. 18. 19. 20.

सव्य I, 6, 3; IV, 3, 6; 9, 5; 12, 2; 14, 19. 24. 30; 21, 8;
VII, 5, 16; XIII, 11, 4.

सव्यावृत् IV, 12, 10; 13, 1; 15, 1; V, 14, 21. 24; VI, 3, 4.
8; VIII, 9, 2.

सव्योत्तम V, 8, 5.

सव्य (1.) II, 5, 24; IV, 6, 14; 13, 4; XVI, 1, 7 (2.) XIII, 11,
1; XV, 13, 1; XVI, 7, 9.

सहनन XVII, 4, 1. 2. 3.

सहपुरुष XVI, 14, 18.

सहभूमि XVI, 15, 20.

सहस्र III, 7, 6; X, 12, 6; XIII, 27, 7; 29, 17. 32; XIV, 28,
13; 39, 3; 80, 2; 81, 2; XV, 11, 13. 8; 16, 10; 27 (p. 196,
6); XVI, 8, 8. 12. 13; 10, 9; 18, 18. (Cf. असहस्र । परि-
सहस्र । द्वादशीसहस्र । षट्त्रिंशत्सहस्र)

धायम् I, 4, 12.

धायम् II, 6, 1; 7, 13; 8, 4, 20; 9, 1, 10; III, 15, 7; VIII,
13, 6; XIV, 32, 3.

धायमाङ्गति XVI, 1, 7.

धायंप्रातर् II, 8, 6; 13, 8; III, 12, 15, 16; IV, 5, 11.

धायुज्य XIV, 62, 2.

धारस्र XVI, 12, 5.

धारस्रत VI, 10, 2; 11, 8; X, 1, 18; XI, 7, 5; XIII, 29, 1;
XVII, 8, 10; धारस्रती VII, 10, 8; XIV, 13, 1; XV, 1, 21;
15, 3.

धारस्रतपौष्णौ III, 13, 8.

धारस्रय (प्रस्तोक) XVI, 11, 11.

धारस्रराज्ञी X, 13, 26; XIII, 11, 2, 5.

धारस्रकामिकी III, 4, 10.

धारस्रयज्ञिक I, 2, 29.

धारस्रसेनियज्ञ III, 10, 1; 11, 1.

धारस्रल्लकाः XIV, 59, 1.

धाविच VI, 10, 10; VIII, 3, 9; XI, 5, 8; 9, 6; 14, 30; XIV,
13, 5; 56, 7; XVI, 10, 12; XVIII, 22, 4. (Cf. सौम्यधाविचौ)

धाविचग्रह VIII, 1, 8; XIV, 56, 5. (Cf. आदित्यग्रहधाविचग्रहौ
-VII, 3, 4).

भावित्रद्यावापृचिवीथौ III, 13, 22, XI, 2, 7, 7, 8; 8, 6.

भावित्रवाम्देवथौ VI, 11, 15

भाव्य XI, 14, 25 27. (Cf. महस्रमाव्य)

भाहस्र VI, 6, 16.

सिच् + अभि सिञ्चन्ति XV, 13, 4, सिच्यते XV, 2, 16; 13, 7;

सिक् XV, 27 (p. 196, 1), XVI, 13, 1.

+ आ सिच्यमान V, 10, 11.

+ उद् सिच्य II, 9, 14.

+ नि सिञ्चन्ति IV, 4, 2.

+ परि सिञ्चन् I, 15, 11.

सिध् + निष् सेधन्ति XVI, 18, 20 (Cf. नि.षिद्धपापन्)

सिनीवासी in राकासिनीवासी I, 15, 3, IX, 23, 2.

सीर III, 18, 10.

सीव् + अभि सीव्यन्ति XVII, 3, 5, 5, 9.

+ उद् सूत in पुनरस्यूत II, 5, 27.

1. सु सुञ्चन्ति XIII, 25, 3; 26, 3; 27, 3

+ अभि सुञ्चन्ति VII, 16, 1; सुनुयात् XIII, 6, 1, सुत

XIV, 16, 5; सुथ्य XIII, 6, 8, 11, 2, XV, 23 (p.

193, 11).

2 सु + आ सुवै XVI, 1, 19

+ प्र सौति IV, 6, 17; 7, 17, सुवै XVI, 1, 19. (Cf. अपसृत)

सूर्य XIV, 20, 1; 24, 1; 34, 1; 59, 1; सूर्या IX, 28, 5.

सूर्यस्तु XIV, 59, 1; XVI, 15, 3.

सूर्याभिव्याहार XIV, 24, 5; 34, 4; 59, 1.

स + आ सवार XV, 24 (p. 193, 16).

+ उप सवार XV, 18 (p. 189, 6); 22 (p. 192, 12 ff.);

सरियन्त् VI, 8, 9.

+ प्र सत XVI, 1, 2. (Cf. अपसारित I, 10, 4).

सृञ् असृजत XIV, 7, 1; सृजे XV, 5, 1; असृष्टाः XIV, 8, 1;

9, 1; सृष्ट XIV, 7, 1; XVII, 2, 9 (in प्रमलविष्ट); सृष्टा

XV, 5, 1.

+ अत् see अनत्सृज्य

+ अव सृज्य I, 6, 4.

+ उत् सृजति X, 8, 16; 11, 11; XI, 10, 10; XVIII, 1,

3, 21; 10, 12; 12, 3; सृजन्ति IX, 27, 5; XIII, 29,

16 (or अयुद्?); XVI, 1, 15; 10, 9; सृजेत् III, 6, 8;

21, 11; सृजेरन् XIII, 20, 2, 5; सृजन्त् XVI, 23, 13;

सृजमान XIII, 20, 8, 15; सृज्यते I, 15, 18; II, 15,

7; III, 14, 14, V, 10, 34; 13, 11; 20, 7; VII, 15,

17; XVIII, 14, 8; सृज्येते V, 18, 12; सृज्यन्ते XIV,

22, 24; XVII, 17, 9; सृज्यामि सृज्यावः सृज्यामः XV,

22 (p. 192, 19 ff.); सृज्य V, 9, 24, VI, 6, 15.

+ उप सृजन्ति II, 8, 1; सृज्यमान V, 10, 4. सृष्ट I, 17, 5.
6; III, 20, 1; XVIII, 1, 12.

+ वि सृजते II, 12, 12; सृजन्ते X, 21, 11. 17; सृज्य IV,
12, 10.

+ सम् सृजेते XIV, 29, 3; असृजताम् XIV, 29, 6; सृष्ट
III, 4, 3 in मिथसंसृष्ट.

सृप् सर्पन्ति VI, 12, 1; X, 21, 12; सर्पन्त VIII, 15, 8.

+ अधि सर्पतः XVII, 14, 6; सर्पन्ति XVII, 17, 4.

+ समधि सृष्य XVII, 16, 5.

+ अनु सर्पति VIII, 15, 8.

+ निम् सर्पन्ति VI, 13, 6; VII, 14, 10; VIII, 8, 8. (Cf.
यथानिःसृप्तम्).

+ प्र सर्पन्ति VI, 12, 1; 13, 2. 12; VIII, 1, 1; 8, 8; सर्पेयुः
XV, 14, 6; सर्पाणि XV, 14, 7; सृप्त VII, 7, 4; सृष्य
VII, 1, 1; 14, 12.

+ संप्र सर्पन्ति XVII, 7, 11.

+ सम् सर्पन्त I, 6, 12.

सेना in रुद्रसेना IV, 19, 7.

सेलग XVI, 2, 17

सेपुधन्वन् XIV, 72, 8.

सी + अव स्यति I, 1, 23, V, 11, 3; VI, 7, 7; IX, 5, 5. 7. 10.

12; 6, 2. 4. 7. 9. 12; XV, 14, 1; XVIII, 1, 15. 17;
 20, 2. 4; स्येत् III, 19, 13; VI, 3, 10; XVIII, 14,
 5; स्यन्त् VII, 9, 2; साय I, 4, 19. 20. 21; 6, 14; 13,
 3; 14, 2. 3. 4. 5; VII, 9, 2; 10, 7; 25, 6. 13; 26,
 3. 8. 9. 11; IX, 6, 2. 4. 7. 9. 11. 13; X, 8, 11; 13,
 2. 8; XII, 24, 5.

+ अध्वं साय III, 19, 12.

+ उद्वं साय VIII, 13, 1.

+ व्यव स्यन्त् I, 4, 22.

सोक्य VIII, 3, 5.

सोपांशुयाज III, 9, 3.

सोम (1.) II, 1, 6; III, 14, 19; 18, 19; 21, 1. 4; V, 1, 1; 6,
 1; VII, 4, 13; 5, 10; VIII, 7, 21; 9, 2; XIII, 6, 1; 7,
 1; XIII, 12, 9; 13, 1; XIV, 3, 1; 13, 14; XV, 13, 1;
 14, 9. (2.) I, 15, 2; V, 5, 1; 6, 1; पितृमन्त् III, 16, 2. 4.
 13; IV, 4, 1; वनस्पति IX, 26, 2; राजन्त् XV, 14, 4; वैष्णव
 XVI, 2, 10. (CF. सुरासोम).

सोमचमस XIV, 16, 5.

सोमपीथ XIV, 62, 2. (CF. अनपिसोमपीथ).

सोमप्रवाक XIV, 40, 13; 41, 10.

सोमयाव्या VII, 3, 4.

सोमवन्त् III, 16, 2. 5.

सोमविक्रयिन् XIII, 6, 2.

सोमापौष्ण VI, 11, 2.

सोमाहार XIII, 6, 2.

सोमेष्टि XIV, 5, 2.

सोमोपनहन VII, 15, 2.

सौत्रामण XIV, 8, 10; 12, 1. 2; सौत्रामणी XIV, 13, 3. 9;

XV, 15, 1.

सौभर IX, 3, 1.

सौमिक V, 20, 6, XIV, 10, 22

सौम्य III, 12, 6; IV, 20, 6, VI, 10, 3; VIII, 1, 5; XIV, 57,

2; सौमी III, 12, 1.

सौम्यसावित्री III, 13, 7.

सौयवधि XV, 19 (p 191, 13) ff.

सौर्य III, 18, 3. 7; IX, 20, 20; XI, 13, 8. 9; XIV, 3, 17;

सौरी XIV, 9, 3; 32, 2.

सौवर्ण XIV, 32, 5.

सौषार्द XV, 25 (p. 194, 20).

सौष्टित्य III, 8, 14

स्कन्द् स्कन्न III, 20, 4.

स्तन V, 10, 5.

सु सुवते VI, 8, 3; VII, 10, 1; XIII, 10, 4; 11, 2; 12, 1.
 3; XVIII, 2, 3. 5; सुवीरन् XVIII, 2, 2; 23, 7; सुद्धि
 XV, 22 (p. 192, 19 ff.); सुष्टाव XV, 22 (p. 192, 20 ff.); 26;
 सोध्यमाण IX, 5, 1; 19, 4; सूयमान XV, 22 (p. 193, 2)
 सुत V, 10, 35; VI, 8, 10. 14; VII, 16, 1; VIII, 1, 9; X,
 13, 26. (Cf. यथासुतं)

+ अभि स्तौति V, 9, 4; VII, 15, 2; 16, 2. 5; सुयात् VII,
 15, 18; सुत्य V, 9, 25; 10, 23. 32; VII, 15, 4. 8.

+ परि सुवनीय XVII, 7, 6; सुत IX, 25, 1.

सुत् Cf. अग्निष्टुत्। इन्द्रसुत्। वैश्वदेवसुत्। सूर्यसुत्

सृ सृणानि III, 14, 18; VIII, 12, 9. 10; सृणुते XIV, 22, 22;
 स्तौत्वा I, 15, 15.

+ उप सृणन्ति XVI, 3, 25; 12, 20; XVII, 6, 5; स्तौर्य
 IV, 16, 2; 18, 5.

+ परि स्तौर्य IV, 3, 7.

स्तोक V, 18, 1.

स्तोक्य X, 12, 15; XV, 1, 25.

स्तोत्र VI, 8, 8, VIII, 6, 1, XIII, 11, 6. 9; XIV, 2, 2; 4, 2;
 12, 6; 32, 9, 12, 8, XV, 5, 2. 6, 11, 4; XVII, 14, 5;
 17, 3.

स्तोत्रप्रसन्न VIII, 15, 4.

स्तोत्रवन्त VII, 10, 2.

स्तोत्रिय VII, 14, 1. 2; 21, 8; 26, 1; IX, 5, 2; 6, 17. 19; X,
6, 11; XI, 2, 13; 3, 2; 11, 14; 12, 1; 13, 21. 24. 28;
XII, 1, 3; 2, 5. 23 24; 4, 9. 23; 9, 8. 16; 10, 11; 12, 14;
XIII, 1, 4; 20, 5. 12; XIV, 26, 3; 42, 10; XV, 7, 9;
XVII, 14, 4; 15, 9; 17, 5; XVIII, 1, 4; 1, 3; 5, 3; 21, 3;
23, 6. 9. 11 (Cf. उक्त्यस्तोत्रिय । यथास्तोत्रियम् । श्वःस्तोत्रिय ।
समानस्तोत्रिय । मरुस्तोत्रिय)

स्तोत्रियत्व VII, 25, 17.

स्तोत्रियानुरूपौ (०पाः) VII, 11, 1. 2; 12, 1; 13, 1; 14, 6;
20, 3; 22, 2; 23, 3; 24, 2; 26, 12. 16; VIII, 6, 5; 7, 11;
IX, 2, 2; 3, 2; 4, 1; 7, 1; 11, 1; 15, 1; 19, 2; X, 4, 9;
5, 9; 8, 7. 21; 13, 11. 20. 21; XI, 13, 27; 14, 85; 15, 6.
13; XII, 3, 16. 22; 4, 4. 7. 12. 15. 19. 22; 5, 4. 6. 8. 11.
14. 18; 6, 9; 9, 13. 15; 10, 3. 7. 9; 11, 16; 12, 1. 7. 12;
25, 3; 26, 1. 6. 20, XIII, 7, 2; 8, 2; 9, 2; 10, 5; XIV,
3, 5; 52, 7, 54, 1; 55, 1; 57, 5; XV, 3, 3. 5; 8, 7; 9, 3;
XVI, 21, 24; XVIII, 23, 4.

स्तोत्रे IX, 21, 7; XII, 2, 10, XIII, 7, 3; 8, 3; 9, 3; 10, 2.
4; 12, 5, 20, 4, XIV, 29, 4; 31, 3; 33, 2. 5; 40, 2; 41, 1;
42, 1; 72, 2; XV, 1, 31; 1, 5; 5, 7; 6, 5; XVI, 21, 3; 23,

6 13 14, 25, 2, XVII, 7, 3 (Cf. अग्निष्टोम । अग्निष्टोमस्तोम ।
 अभिभवस्तोम । अर्धमासस्तोम । अवान्तरदिशां स्तोम । अष्टाचत्वारिंश-
 स्तोम । अहोरात्रस्तोम । आवृत्तस्तोम । इन्द्रस्तोम । उशनस्तोम ।
 षट्स्तोम । षपिस्तोम । एकविंशस्तोम । एकादशस्तोम । एवंस्तोम ।
 चतुरुत्तरस्तोम । चतुर्विंशस्तोम । चतुश्चत्वारिंशस्तोम । चतुष्टोम ।
 छन्दोऋत्स्तोम । ज्येष्ठस्तोम । ज्योतिष्टोम । त्रयस्त्रिंशस्तोम । त्रिणव० ।
 त्रिवृत्० । त्रिष्टोम । दिशां स्तोम । ध्वसि० । नक्षत्र० । निसेप० । पञ्च-
 दश० । पञ्चविंश० । पृष्ठ्य० । मास० । मुहूर्त० । यथास्तोमम् । यम० ।
 वाच० । व्रात्य० । शुक्ल० । षट्त्रिंश० । सप्तदश० । सर्वस्तोम)

स्तोमविकार XIII, 1, 4

स्तोमातिशंसन XV, 11, 5

स्त्री IV, 16, 6, XIV, 39, 3, XVI, 11, 17

स्त्रीपुमांशौ XVII, 6, 1

स्त्रीवत्स II, 8, 7.

स्यण्डिल IV, 7, 6

स्यपतिषव XIV, 22, 2

स्यविर XVI, 2, 5

स्या तिष्ठति III, 16, 17, V, 15, 7, XV, 19 (p 190, 12);

तिष्ठामहे XV, 26 (p 195, 9), तिष्ठध्व XV, 26 (p 195, 2),

तिष्ठन्त II, 7, 13. V, 6, 2 7, 13, 2 4 11, 14, 19, 16, 4,

VI, 2, 1, 12, 2, VII, 13, 2, VIII, 11, 4, XV, 19 (p 190

- 12), XVI, 3, 20, XVII, 1, 3 8, 4, 6, 12, 4, 13 7,
 तस्यिरे XV, 27 (p 195, 19), अस्यात् XV, 25 (p 194, 12),
 स्यिता III, 14, 14, V, 13, II, स्यापयेत् XVII, 10, 17
 + अधि तिष्ठति IV, 21, 2, तस्यिरे XV, 27 (p 195, 21)
 + अत्र स्याय III, 13, 16, स्याय V, 6, 4
 + यत्र तिष्ठते I, 1, 5, तिष्ठन्ते I, 3, 8
 + आ तिष्ठति XVII, 15, 3
 + उपा तस्यौ XV, 18 (p 190, 3)
 + उद् तिष्ठेत् XIII, 13, 1, तिष्ठन्त IV, 16, 7, V, 10, 9,
 XV, 19 (p 191, 11), स्यित XV, 19 (p 190, 18),
 स्याय V, 9 27, VIII, 14, 7, 20, 14, XIV, 57, 19,
 XV, 11, 7 14, 12, स्याय III, 20, 2
 + उपोद् स्याय I, 6, 3, VI, 7, 10
 + उप तिष्ठते II, 7, 13, 12, 6, IV, 19, 9, VI, 2, 3, XVI,
 12, 21, 13, 2, XVII, 12, 6, 13, 7 9, तिष्ठन्ते XV,
 15 6, तिष्ठेत् IX, 5, 1, XVII, 13, 6, स्याय I, 15, 16,
 III, 17 2 6, 21, 8, IV, 12, 10, 13, 1, 15, 1, V, 9,
 27 VI 12, 1, 13, 2, VIII, 12, 11, (Cf अनुपस्यात्),
 स्यापयामास XV, 23 (p 193, 15), स्याय IV, 17, 6
 + प्र see प्रस्यिता
 + प्रति तिष्ठति XV, 4, 4, XVI, 22, 13, अतिष्ठताम् XIV,

42, 18; अतिष्ठत XIV, 9, 1; 74, 1; स्थापयति XVII,
16, 5; स्थापयन्ति XVI, 10, 16.

+ सम् तिष्ठते X, 21, 18; XIV, 2, 21; 10, 8; 13, 9; XV,
13, 10; XVI, 8, 19; 15, 19; XVIII, 23, 17; 24, 25. 33;
तिष्ठन्ते XIV, 13, 14; तिष्ठन्ती XVI, 22, 23; स्थित
III, 1, 1. 5; 3, 8; 13, 29; 17, 13; V, 8, 6; VI, 13,
6; VII, 10, 1; VIII, 10, 1; 13, 6; IX, 23, 18;
XIV, 10, 17; XV, 4, 12; XVI, 18, 13; XVII, 6, 3;
10, 2; XVIII, 24, 8. 19. 26; स्थापयति V, 20, 8;
स्थापयन्ति IX, 27, 5. 6; XVIII, 24, 24; स्थापयेयुः
XIII, 5, 2; स्थापयन्त् XIII, 5, 18; स्थाप्यः XI, 13, 2;
XIII, 3, 1; स्थाप्य III, 17, 10; V, 10, 36; 11, 15;
VIII, 9, 10; IX, 19, 4; 27, 4; X, 13, 26.

+ अभिसम् (or सम्) तिष्ठते XIV, 33, 7.

+ विसम् in विसंस्थितत्तर VI, 13, 7; VII, 7, 4.

स्थान I, 1, 16. 19; 4, 3; III, 16, 15; IV, 2, 7; V, 3, 7; IX,
1, 11; X, 12, 8. 16. 17; 13, 6; XI, 14, 27; XII, 4, 1. 20;
5, 1; 6, 4. 14; XIII, 15, 12. 13; 19, 20; 21, 6; XIV, 3,
12; 40, 22; 52, 3. (Cf. अभीवर्त । आवापस्थान ।
ओष्ठ्य० । तालु० । निगम० । निगमस्थानवर्जम् । यथास्थान ।
यथास्थानम्)

स्याली IV, 3, 2. 5. (Cf. अग्निहोत्रस्याली)

स्यालीपाक III, 12, 17; IV, 18, 8. 10; 20, 6.

स्यिति XVII, 10, 2.

स्यूणा XVII, 5, 5. (Cf. प्रेङ्गस्यूणा)

स्यु स्याति XV, 13, 14; स्यान्ति XVIII, 24, 21; स्यापयन्ति XVI,
18, 10.

स्यतक IV, 21, 1.

स्यर्ध् अत्यर्धन्त XIV, 10, 1.

स्यृग् स्यृगन्ति IV, 15, 3.

+ उप स्यृगति VII, 18, 1; VIII, 4, 5; XVII, 16, 7;

" . स्यृगन्त् V, 8, 3, स्यृग् I, 6, 7; 10, 3; 14, 21; 15, 18;

II, 8, 14; 9, 6; 12, 2. 4 9; IV, 12, 10; V, 6, 8;

8, 1. 3. 5; 9, 27; 10, 34; 18, 12; VI, 11, 17; VII,

5, 7, VIII, 5; 6; 12, 11.

+ मम् स्यृग् III, 19, 15; XVII, 16, 1; स्यृगयति VII, 4, 4.

स्य IV, 3, 2. 3; 4, 2; 14, 8. 29.

स्य IV, 15, 7, VII, 21, 6; XV, 22; XVI, 7, 7.

स्यन्द + आ स्यन्देत XVI, 18, 19.

स्यन्त्या XVII, 2, 9.

स्यु स्यन्ती XIII, 5, 22; XV, 15, 6.

+ मम् स्युत XIV २२ १०

सुगादापन V, 11, 5.

सुगादापनादि I, 14, 22.

सुच् I, 6, 16; II, 8, 16. 19. 22; 9, 5. 6. 16; 10, 5. 7; IV, 9,
5; V, 11, 5.

सुति VII, 6, 1; XVII, 12, 4.

सुव II, 8, 10. 16. 18; IV, 9, 7; 14, 22; 16, 3; VI, 3, 8;
XVII, 11, 4; 12, 4.

सुकपर्ण VI, 1, 6.

सु V, 15, 10; 16, 7; VI, 13, 4. 8; VII, 7, 3. 4. 5; X, 1, 13;
13, 26; XIV, 24, 3; XV, 1, 15. 18; 2, 4. 8. 11. 14. 21. 25.
29; XVI, 3, 10; 9, 22; 11, 33; 12, 1
XVII, 10, 4.

सुकर्मन् VII, 7, 4.

सुकाल V, 11, 13; XV, 1, 30.

सुतवस् (सुतवद्भ्यः) III, 13, 9.

सुधाशब्द III, 16, 15.

सुनय (भावयत्य) XVI, 11, 5.

सुयंशेम IV, 5, 12.

सुयंशेमिन् II, 3, 23.

सुयंनत XVII, 3, 11.

सुयम् I, 10. 5; X, 7, 9.

स्वयंभू स्वयंभु XVI, 15, 1.

स्वयोनि XI, 13, 32, 14, 5, 23. (Cf. अस्वयोनि)

स्वर XIV, 10, 1; 47, 1.

स्वर XIII, 1, 8.

स्वरपृष्ठ XI, 11, 3, 14; 12, 10.

स्वरयोनि XI, 12, 7, 11.

स्वरमामन् X, 9, 5, 11; XI, 11, 1.

8; XIII, 16, 4; 17, 3; XIV, 19.

स्वराज् XIV, 26, 1. (Cf. विराट्स्वराज्)

स्वरादि VI, 1, 15.

स्वर्ग (1.) XIV, 40, 1; 69, 2; 71, 2; 75, 2; XV, 9, 2; (2)
(Sacrifice) XIV, 37, 1.

स्वर्गकाम XIV, 57, 1; 40, 1, 69, 2; 71, 2; 75, 2; XV, 9, 2;
10, 1.

स्वर्जित् XIV, 8, 13; 47, 1, 2.

स्वर्जिदिन्द्रवज्रयोः XV, 11, 13.

स्वष्ट XV, 17 (p. 189, 3).

स्वस्ति (पशु) V, 5, 1; VIII, 12, 3; XVI, 10, 11, 15.

स्वस्तिष्वत्सर XVI, 1, 9.

स्वस्त्ययन IV, 17, 1; XVI, 1, 14, 10, 15.

स्वादुक्लिषीयाः VIII, 6, 14; 7, 18; XIV, 57, 13.

स्वाध्याय X, 12, 5.

स्वार in सर्वस्वार XV, 10, 1.

स्वाराज्य XIV, 26, 1, 4; 30, 1; XV, 11, 1; 12, 1; XVI, 15, 1;

स्वाराज्यकाम XIV, 26, 1.

स्वाहा IV, 4, 1; 18, 1; 19, 1. 5. 8; XVI, 18, 19. etc.

स्वाहाकार I, 2, 22; III, 12, 17.

स्विद् XV, 17 (p. 188, 4).

स्विष्टकृषतुर्थी III, 12, 17.

स्विष्टकृत् I, 9, 1; 16, 3; II, 2, 6. 11. 15. 18; 3, 11; III, 1,
4. 7; 7, 5; 12, 11; 13, 23; 15, 10; 16, 3; IV, 7, 3; 19,
1; 20, 5. 6; V, 3, 5; 5, 6; 7, 4; 19, 9; VII, 1, 6; 16, 2;
VIII, 2, 2; 12, 2; 13, 4; XIV, 10, 5; XV, 2, 16; 13, 7.

स्विष्टकृत्समवाय V, 19, 3.

स्विष्टकृदन्त VIII, 11, 11.

स्विष्टकृदिल III, 20, 13; XV, 2, 17; 13, 1

स्विष्टकृन्निगद I, 16, 10.

ह XIII, 14, 8; XIV, 9, 1, 7, 1; 12, 2; 13, 11; 14, 1; 22,
21. 22; 24, 1; 25, 1; 26, 1; 27, 1; 28, 1; 33, 1; 34, 1;
35, 1; 36, 1; 37, 1; 40, 1; 59, 1; 60, 1; 61, 1 etc.; XV,
1, 10. 12; 5, 1; 7, 6; 9, 2; 12, 5; 17; 18; 20; 21; 22;

23, 21, XVI, 7, 4, 8 27, 9, 11, 14 17, 13, 2, 16 2 3;
 20, 12, 23, 6 14, 29, 6 7 8, XVII, 13, 8, उ ह XV, 16,
 10 11, XVIII, 2, 8 5, ह वै XIV, 40, 1, 57, 20, XV, 16,
 17, ह छा IV, 15, 7, VII, 21, 6, XV, 22 (p 193, 7. 8),
 XVI, 7, 7

हत्या in भूणहत्या XVI, 18, 19

हन अहनत् XIV, 50, 1, हत XV, 1⁰ (p 191, 1), °हत° III,
 8, 12 (Cf अहन IV, 15, 4, 16, 9)

+ अप हन्याम् XIV, 27, 1, अहन XIV, 27, 1 5 8 11,
 हत्य XIV, 28 1, जिघासमान XIV, 22, 23, 27, 1,
 39, 8 10

+ आ हन्ति XVII, 14, 11, प्रन्ति XVII, 5, 10, 14, 10 ,

+ अपा हान XIII, 11, 4 (शतपथभा० उपा)

+ उद् in उद्धताबोचिन XVIII, 24 27

+ उप हत XIII, 29, 18, हत्य IV, 21, 8, XVII, 11, 1

+ निम in अनिर्हत

+ परि प्रन्ति XVI 18, 14

+ मम प्रन्ति XVII, 2, 6, हत्य XVII, 2, 9

हनन in सहनन XVII, 4, 1 2 3

हन्त XV, 18 (p 190, 2), 20 (p 191, 16), 21 (p 192, 10),
 XVI, 15, 1

स्वाध्याय X, 12, 5.

स्वार in मर्वस्वार XV, 10, 1.

स्वाराज्य XIV, 26, 1. 4; 30, 1; XV, 11, 1; 12, 1; XVI, 15, 1;

स्वाराज्यकाम XIV, 26, 1.

स्वाहा IV, 4, 1; 18, 1; 19, 1. 5. 8; XVI, 18, 19. etc.

स्वाहाकार I, 2, 22; III, 12, 17.

स्विद् XV, 17 (p. 188, 4).

स्विष्टकचतुर्थी III, 12, 17.

स्विष्टकृत् I, 9, 1; 16, 3; II, 2, 6. 11. 15. 18; 3, 11; III, 1,

4. 7; 7, 5; 12, 11; 13, 23; 15, 10; 16, 3; IV, 7, 3; 19,

1; 20, 5. 6; V, 3, 5; 5, 6; 7, 4; 19, 9; VII, 1, 6; 16, 2;

VIII, 2, 2; 12, 2; 13, 4; XIV, 10, 5; XV, 2, 16; 13, 7.

स्विष्टकृत्समवाय V, 19, 3.

स्विष्टकृदन्त VIII, 11, 11.

स्विष्टकृदिल III, 20, 13; XV, 2, 17; 13, 8.

स्विष्टकृच्चिगद् I, 16, 10.

स्विष्टकृच्चिगद् XIII, 14, 8; XIV, 6, 1; 12, 2; 13, 11; 14, 1; 22,

21. 22; 24, 1; 25, 1; 26, 1; 27, 1; 28, 1; 33, 1; 34, 1;

35, 1; 36, 1; 37, 1; 40, 1; 59, 1; 60, 1; 61, 1 etc.; XV,

1, 10. 12; 5, 1; 7, 6; 9, 2; 12, 5; 17; 18; 20; 21; 22;

23; 24; XVI, 7, 4; 8, 27; 9, 11; 14, 17; 13, 2; 16, 2, 3;
20, 12; 23, 6, 14; 29, 6, 7, 8; XVII, 13, 8; उ ह XV, 16,
10, 11; XVIII, 2, 3, 5; ह वै XIV, 40, 1; 57, 20; XV, 16,
17; ह स IV, 15, 7; VII, 21, 6; XV, 22 (p. 193, 7, 8);
XVI, 7, 7.

हत्या in भ्रूणहत्या XVI, 18, 19.

हन् अहनत् XIV, 50, 1; हत XV, 19 (p. 191, 1); •हत° III,
8, 12. (Cf. अहत IV, 15, 4; 16, 9).

+ अप हव्याम् XIV, 27, 1; अहत XIV, 27, 1, 5, 8, 11;
ह्य XIV, 23, 1; जिघांसमान XIV, 22, 23; 27, 1;
39, 8, 10.

+ आ हन्ति XVII, 14, 11; भ्रन्ति XVII, 5, 10; 14, 10.;

+ अपा भ्रान XIII, 11, 4. (गतपयत्रा° उपा)

+ उद् in उद्धतावोचित XVIII, 24, 27.

+ उप हत XIII, 29, 18; ह्य IV, 21, 8; XVII, 11, 4.

+ जिष् in अनिर्हत

+ परि भ्रन्ति XVI, 18, 14.

+ सम् भ्रन्ति XVII, 2, 6; ह्य XVII, 2, 9.

हनन in घहनन XVII, 4, 1, 2, 3.

हन्त XV, 18 (p. 190, 2); 20 (p. 191, 16); 21 (p. 192, 10);
XVI, 15, 1.

षी । मित्रायस्वपी । मैत्रावरुण । वासव-
भावन)

वसु

वाच् (cf वाग्देवत्य । सावित्रवाग्देवत्य)
वाचस्पति

वाज in वाजवन्

वाजिन्

वाघु (रेन्द्रवाघववापय । वायवेन्द्रवापय)

हव in वाभंघ्न । हवघ्नन्

विभु in विभुमन्

विश्वकर्मेन् in विश्वकर्मेण

विश्वे देवाः (विश्वदेव)

विष्णु (विष्णव । आग्नेविष्णव । आग्नेयाग्ना-
विष्णव । इन्द्रविष्णु । रेन्द्रविष्णव ।

विष्णुपत्नी

विश्वानर । विश्वानरीष
शर्वे । शर्वोष्ठी

शक्त्याः

शुनासीर्ये, शुनासीरीष (माहेन्द्रशुनासी-
रीष)

सविष्ट (सावित्र । सावित्रपद । 'आदित्य'
सावित्रपद । सावित्रद्यावाश्रुचिषीय ।
सावित्रवाग्देवत्य । सौम्यसावित्र)

सरस्वन् । सरस्वती (सारस्वत । सारस्वत-
पौष्ण)

साथ

सिनीवासी (राक्षासिनीवासी)

सूर्ये (सूर्ये । सौर्ये)

सोम (अग्नीषोमी ॥ सोमापौष्ण । सौम्य

III.

PROPER NAMES MENTIONED IN INDEX I.

अङ्गिरस (अङ्गिरसना । अङ्गिरस ।	गायिन
अजीमर्त (आजीमर्ति)	शातयेमद
अग्नि (आग्नेय)	शोमस
अन्वा	जनक (सप्तर्षय)
अघास्य	जममेजय पारिचित
अद्वि see आद्वय	जमदग्नि
अर्बुद काद्रवेय	जल (जादूक्यं)
अथा (वय)	जम्बु
अष्टक	जादूक्ये
अशित धाम्बन	माघे वैपयस्य
आभिप्रतारिण see इहदुम	तिरिन्दिर (पारशक्य)
आद्वय	इपहती (name of a river)
आर्षेमानस ग्यावाच	देशरात
आविचित see मन्व	द्युताग माघत
आसङ्ग श्यायिनि	धाम्बन see अशित
इन्द्रोत शोनक	माभानेदिष्ठ मानव
उपसेन	नारद
अवभ पाङ्गुद	नामिध
काचीवन्, ओमिज (काचीवत)	मैत्र्य (?)
कस (कास; cf कसरयन्तर)	मैत्रथ (name of a local)
कामीत इन्द्रव	मोघस
कारपच (name of a locality)	पद्याल (—पदरति)
कायवेदेवरा	पर आहार
कुद (कुदसेव, कुदवाजवेय)	पारिचित (जममेजय), पारिचितेय
कुमिक	पादवेपी
कुसुदविन्दु (विराज)	पुष्टा
कौचपादिम्	इन्द्रव कामीत
कौरीतक । कौरीतकि	इवभ मेध मातरिचम्
कौचथ	पैश
दने (विराज)	पञ्चन see पुरास

<i>Pratīka</i>	<i>Saṅkhyana</i>	<i>Rigveda</i>
अग्निं शुचिप्रतप्तम्	II, 2, 10	VIII, 41, 21
अग्निनाग्निं सन्निध्यते	II, 2, 11, III, 5, 1, 13, 17	I, 12, 6
अग्निना रयिम्	III, 7, 3, 15, 8	I, 1, 3
अग्निं न मन्ये	III, 17, 5, VI, 4, 13, 1, 6, 2, [1VI, 7, 13]	V, 6, 1 3, resp 1 10
अग्निं दूतम्	XIV, 52, 2	I, 12 17.
अग्निं दूतं दृषौमहे	I, 4, 9, VI, 4, 1, X, 3, 2	I, 12, 1, resp 1-12
अग्निं न मा मथितम्	XIV, 53, 6	VIII, 19, 6
अग्निं नरं	1, 5, 2, 12, 8, 13, 20, 11, 15, 3, XIV, 54, 5	VII, 1, 1-25, resp 1 3, 1-6, 1
अग्निं मरी दीधितिभि- रणा	XVII, 8, 2	VII, 1
अग्निमग्निं वो अग्निगुम्	XIV, 55, 1	VIII, 60, 17-18
अग्निमग्निं द्रवौमभि	II, 2, 11, III, 5, 1	I, 12, 2
अग्निमोक्षी पुरोहितम्	VI, 4, 1, XIV, 52, 1	I, 1
अग्निं मन्ये पितरम्	11, 13, 5, XIV, 51, 7.	X, 7, 3 5
अग्निरिन्द्र ॐ	XI, 7, 10, 9, 11, 12, 14	X, 65
अग्निरयस्ये	1, 11, 8	VIII, 27-32 (पृथ ञ्जानि)
अग्निर्नै शुष्कं यनमिन्द्र देति	XIV, 29, 8	VI, 18, 10 A (cf तमु दृष्टि)
अग्निनता	VII, 19, 12	III, 20, 1
अग्निमंधा	I, 8, 1 II 5, 16, XIV, 52, 10	VIII, 41, 16, resp 16 21
अग्निर्हेवादि	I, 8, 1, XIV, 52, 5 0	VI, 16, 31 resp 31 36, resp 31 39
अग्निर्दोता मृदुपति	I 15, 1 IX, 20, 7, 26, 3, 1, 6, 19	VI, 15, 13, resp 13- 15

<i>Pratīka</i>	<i>Saṅkhyāna</i>	<i>Rigveda</i>
अग्निर्होता भो अधरे	V, 16, 8	IV, 15, 1 3
अग्निर्होता पुरोधित	VI, 4, 1, X, 11, 9	III, 11
अग्निष्वात्ता	III, 16, 7.	λ, 15, 11
अग्नीषोता पिशतम्	V, 19 8	I, 93, 12
अग्नीषामा य अडतिम्	V, 19, 14	I, 93, 3
अग्नीषामा यः अद्य	V, 19, 6	I, 93, 2
अग्नीषामानिमम्	I, 8, 6, V, 18, 9	I, 93, 1
अग्नीषामा स्रदना	I, 8, 10	I, 93, 9
अग्नीषोमा इविष	V, 19, 16.	I, 93, 7
अग्ने पिब जिह्वया सीम- निन्द्र	XIV, 29, 8	III, 35, 9 D (Cf. तिष्ठा इरो)
अग्ने कदा ते आनुषक	VI, 4, 3	IV, 7, 2—6
अग्ने अरितर्	XIV, 55, 1	VIII, 60, 19 20
अग्ने जुषस	V, 14, 14	I, 144, 7
अग्ने जुषस भो इवि	VII, 1, 6, XIV, 51, 13	III, 29, 1, resp 1 4 5
अग्ने समद्य	II, 5, 18, V, 13, 1	IV, 10, 1—4, resp 1—8
अग्ने तव त्रयो वय	XVIII, 23, 6	X, 140, 1—6
अग्ने हतौये सवने	VIII, 2, 2	III, 28, 5.
अग्ने लव न	II, 12, 2, III, 17, 5, XII, 11, 2	V, 24, 1. 2 3 4
अग्ने लव पारथ	V, 5, 2	I, 189, 2
अग्ने दा	III, 2, 4	III, 24, 5
अग्ने दिव	XIV, 52, 4	III, 25, 1.
अग्ने युग्मेन	II 2, 17, IX, 22, 5	III, 24, 3.
अग्ने सतत्रनाथ	XIV, 52, 5 13	VIII, 44, resp 25—uv
अग्ने नय	IV, 2, 9, (16, 5), V, 5 2, VI, 10, 1	I, 189, 1, resp 1, resp 1—3.
अग्ने पत्नी	VII, 4, 9	I, 22, 9
अग्ने पवस	II, 2, 5	IX 66, 21
अग्ने पावक	II, 2 9	V, 26, 1
अग्ने भव सुपनिधा	XII, 11, 4	VII, 17, 1
अग्ने सवद्भि [सुभवद्भि]	VIII, 6, 17	V, 60, 8.

<i>Pratīka.</i>	<i>Sāṅkhāyana.</i>	<i>Rigveda.</i>
अग्ने ऋल	VI, 4, 1.	IV, 9.
अग्ने यदय विगो अध्वरस्य	I, 9, 2.	VI, 15, 14.
अग्नेर्वैषं प्रथमस्याऋतानाम्	XV, 22 (p. 192, 14).	I, 24, 2.
अग्नेर्वैमं	IV, 14, 17.	X, 16, 7.
अग्ने विवसद्	VI, 4, 7; XIV, 55, 3; XV, 3, 3.	I, 44, 1—12; rep. 1. 2; resp. 1. 2.
अग्ने विश्वेभिः सनीक	III, 14, 12.	VI, 15, 16.
अग्ने विश्वेभिरग्निभिः	II, 3, 11; IX, 24, 9; XIV, 52, 6.	III, 24, 4.
अग्ने रधे	III, 1, 4.	V, 28, 3.
अग्ने स चेपत्	XIV, 53, 7.	VI, 3.
अग्ने सुतस्य	XIV, 52, 5.	V, 51, 1—3.
अयं पिब	VII, 2, 4; XI, 8, 3.	IV, 46, 1.
अये ददन्	VI, 4, 5.	X, 1—7*
अद्विरसः	III, 16, 5; VIII, 6, 12.	X, 14, 6.
अद्विरोभिः	VIII, 6, 13	X, 14, 5.
अच्छा न. शीरशीचिपम्	X, 13, 16; XIV, 55, 2	VIII, 71, 10—12, resp. 10—13.
अच्छा न इन्द्रम्	XII, 12, 6.	X, 43, 1—3.
अच्छाये वः	III, 20, 4; IV, 11, 6; VIII, 9, 5	VII, 36, 9.
अच्छा वो अग्निमवसे	VII, 6, 1, X, 12, 16.	V, 25, 1—3.
अजातमेम्	IX, 14, 3.	V, 34, 1—8.
अज्ञानि ताम्.	V, 15, 2.	III, 8, 1.
अज्ञानि यम्	V, 9, 8.	V, 43, 7.
अतदिन्द्र पः	XI, 8, 3.	VIII, 92, 10—12.
अति द्रव	IV, 14, 15.	X, 11, 10—11.
अति विद्याः	IX, 28, 7.	X, 97, 10.
अतो देवा अशनु नः	XIII, 7, 5.	I, 22, 16—21.
अन्ना पूषाः प्रथमो भागो एति.	XVI, 3, 30.	I, 162, 4 G.

<i>Pratīka.</i>	<i>Saṅkhyāna</i>	<i>Rigveda</i>
अदिति	VI, 1 7	VIII, 103, 1—4
अद्या नो देव सन्निव	VIII, 3, 8, XVIII, 23, 2	V, 82, 4—6
अधा हीन्द्र	IX, 4, 2	VIII, 98, 7—12
अधि इयो	V, 9, 12, 13, 6	I, 83, 3
अधि वृद्	XVI, 11, 12.	VI 45, 31—33
अधुचत्	V, 10, 9	VIII, 72, 16
अध्वर्यवस्यत्वाय	III, 18, 5	V, 43 3
अध्वर्यवो भरतेन्द्राय	IX, 7, 5 ; XII, 4, 8	II, 14, 1, resp 1— 11
अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोमम्	XVIII, 19, 5	II, 14
अध्वर्यो द्रावय	XII, 9, 11	VIII, 4, 11 12
अध्वर्यो वीर प्र सवे सुता- नाम्	XIV, 3, 8 9 10 11.	VI, 44, 13—15, 10 —12, 16—18, 19 . ff
अनवार्थं ह्यभयम्	XII, 12, 8.	I, 190
अनया ज्ञान	X, 4, 14	I, 162, 5—7.
अनायस	IX, 27, 2	V, 82, 6
अनुसमा वे	XI, 2, 5	I, 165, 9.
अनायंश्च जिघांसत	XVIII, 11, 2	X 102, 3
अनाय प्राग	V, 14, 18	VIII, 48, 2
अप त्यम्	X, 5, 4	VI, 51, 13
अप न शीघ्रचदसम्	IV, 2, 9, (16, 5)	I, 97, 1—7
अप प्राच	XII, 3, 5, 13, 1	X, 131, 1 resp 1—7
अप सप्त	X, 10, 4	VII, 71, 1—
अपा पूर्वेषाम्	IX, 6 18	X, 96, 13
अपादित उदु नश्चितस	XI, 11, 12	VI, 38
अपादु मिश्राश्वस	XVIII, 7, 11	VIII, 92, 4—
अपाप्यश्च	IX, 11, 4	II, 19, 1.
अपूर्वो	X, 10, 6	VI, 32
अपूर्वो पुरतमानि	XII, 6, 5	VI, 32
अपेत कीत	IV, 14 7	X, 14, 9
अधु मे सोम	VIII, 11, 3	I, 23, 20
अप्समे	III, 5, 5, VIII, 11, 3, XIV, 57, 7	VIII, 43, 9, resp —11

Pratika.

Sāṅkhāyana.

Rigveda.

अबुधुमु त्ये	XI, 9, 7.	X, 35.
अवाधि जारः	XIV, 56, 11.	VII, 9, 1.
अभि तटेव	XII, 5, 3; 6, 1; XIII, 21, 18.	III, 33, 1—3 resp. 1—10.
अभि त्यं मेपम्	IX, 7, 4, X, 9, 13; XI, 14, 9.	I, 51.
अभि त्वा गीतना गिरा	VI, 4, 1.	I, 78.
अभि त्वा देव	X, 4, 13; 11, 8.	I, 21, 3—5.
अभि त्वा देव सवितः	III, 13, 17; V, 10, 3; VII, 15, 3; XV, 22, (p. 192, 16	I, 24, 3; resp. 3; resp. 3; resp. 3— 5
अभि त्वा पूर्वपीतये	VII, 20, 3.	VIII, 3, 7, 8.
अभि त्वा हृषभा	IX, 13, 1.	VIII, 45, 22—24.
अभि त्वा शूर	VII, 20, 3	VII, 32, 22 23.
अभि प्र गोपतिम्	IX, 13, 1; XVIII, 7, 15.	VIII, 69, 4—6.
अभि प्रवन्त	X, 12, 15; XIV, 57, 1. 2.	IV, 59, 8 9.
अभि प्र षः	VII, 23, 4; XII, 9, 11.	VIII, 49, 1. 2.
अमी यत्तदा भर	XVII, 8, 11.	VII, 32, 24—27.
अभुः	VIII, 3, 2. 9.	IV, 54, 1; resp. 1— 6
अभुः	X, 6, 16; XI, 14, 27; XII, 6, 15.	VI, 31.
अमेव नः	VIII, 2, 9.	II, 36, 3.
अन्वयः	VI, 7, 10; XIV, 51, 11.	I, 23, 16—18.
अयं यज्ञः	X, 1, 10 (cf. XIII, 24, 18).	I, 177, 1.
अथ वां मधुमत्तमः	VI, 6, 8; IX, 20, 16.	I, 17, 1. 3. 5; resp. 1—8.
अथ वां मिश्रावसपा	VII, 2, 5, X, 3, 5; XII, 1, 3	II, 11, 4; resp. 4— 15; resp. 4—6

<i>Pratīka</i>	<i>Saṅkhyāna</i>	<i>Rigveda</i>
अष्टवेन	V 9, 17, VIII 3, 15, XV, 3, 9	X, 123, 1-5 7 8, resp 1, resp 1-5
अथ सोम	X, 10 4	VII, 29 1-3
अथ सामयन्तु सुत	X, 4, 5	V, 51, 4 (?)
अथ च येन	X, 6, 9	VIII, 70, 4-6
अथ जायत	X, 8, 1	I, 128
अथ जायत मनुषो धर्तौ मणि	XVIII, 23, 11	I, 128, 1-6
अथ त इन्द्र सोम	IX, 11, 1	VIII, 17, 11-13
अथ ते अस्तु हयंत	XVIII, 11, 3	III, 44
अथ ते मानुषे जने	IX, 11, 1	VIII, 64 10-12
अथ ते योनि	II, 11, 2, 17, 3	III, 29, 10
अथ देवाय	X, 9, 16	I, 20, 1-3
अथमग्नि स्रष्टस्वि	II, 11, 2	VIII, 75, 4
अथमग्नि सुवीर्यस्य	VI, 4, 7.	III, 16
अथमिह	II, 11, 2	IV, 7, 1
अथ मित्राय	X, 8, 3	I, 130, 4-6
अथा वाजम्	VI, 6, 15, XII, 5, 23, 12, 14	} VI, 17, 15
अथा वाजं देवहितं समेन	XVIII, 15, 6	
अथा इवेत्	VI, 10, 8	V, 59, 5
अथपत्तु	V, 9, 25	IX, 83, 3
अथैमास्तु	II, 2, 18, III, 10, 4, VI, 4, 1, IX, 22, 5, 27, 2, X, 9, 17, XIV, 52, 11	} V, 13, 1, re., 1-6
अथैको म अथ	V, 11, 5	
अथैपथम	XI 11, 12	VI, 37
अथैरिदि	VII, 17, 8	I, 104 9
अथैविबभर्षि	V 9 13	II 33, 10
अथ ते देव	VI, 10, 11 VIII, 11, 5	I, 24 14
अथ इष्ट	XII, 25 2	VIII, 96, 19-15
अथ चत्त इन्द्रकृतौ	XII, 5, 12	X, 131, 4-6

<i>Pratīka</i>	<i>Sankhayana</i>	<i>Rigveda</i>
आ ते अग्र इधोमहि	XII, 10, 11	V, 6, 4.
आ ते अग्र ऋचा	XII, 10, 11	V, 6 5—7
आ ते मित	IV, 20, 2, VI, 11, 10, VIII, 6, 3	II, 33, 1—15, resp 1—6 resp 1
आ ते वसो मनो धमत	IX, 23, 12, XII, 11, 16	VIII, 11, 7, resp 7—9
आ ते शुषो वृषभ	VI, 10, 7.	VI, 19, 9
आत्मन्वत्	V, 10, 8	IX 74, 4
आ त्वग्रवा महि	IX, 16, 1	VIII, 82, 4—6
आ ता गिर	X, 5, 4	VIII, 95, 1—3
आ ता गिरा रघोरिव	XVIII, 18, 13	VIII, 95, 1—9
आ ता जुव	X, 7, 3	I, 134 1
आ ता रथ यथातये	VII, 19, 8, XV, 2, 5, XVII, 9, 2	VIII, 68, 1—3
आ ता बचन्तु हरय	VII, 4, 1, IX, 5, 4, XI, 7, 4	I, 16, 1—9, resp 1—3
आ ता विगन्वाग्वा	IX, 19, 3	I, 5, 7—9
आ ता विगन्विन्दव	IX, 19, 3, XVIII, 7, 12	VIII, 92, 22—24, resp 22—33
आ ता वदत्तम्	XII, 9, 11	VIII, 1, 24—25
आ त्ता नि वीदत	IX, 16, 1	I, 5, 1—3
आदङ्गिरा प्रथम दधिरै वय	XVIII, 6, 5	I, 83, 4—6
आ दग्भि	V, 10, 8	VIII, 72, 8.
आदह स्रधाम्	IX, 17, 2	I, 6, 4—10
आदित्यानामवषा	VIII 1, 4	VII, 51, 1
आदित्याषा अदिति	VIII, 1, 6	VII, 51, 2
आ देवानाम्	III 3, 3.	X, 2, 3
आ देवो यातु	VI, 10, 10	VII, 45, 1.
आ देवा यातु भविता सु- रम	X, 5, 23, XVI, 1, 21	VII, 45, 1—4, resp 1
आ देवा	VI, 10, 5	VII, 97, 2
आ भूषं	IX, 6, 1	VII, 34, 4
आ भूषं	X, 13, 13, XII, 3, 23, XVIII, 15, 6	VII, 34, 4

<i>Pratika</i>	<i>Sonkhayana.</i>	<i>Rigveda</i>
आ धेनुव	VI, 7, 7	V, 43, 1 *
आ न इन्द्रो दूरात्	X, 2, 5	IV, 20
आ न इन्द्रो दूरादा न थासात्	XII, 3, 9	IV, 20
आ न सुत उप वाजेभि- रुनी	XII, 3, 13,	IV, 29
आ नक्षे गन्तु मस्यर	XVIII 18, 4	I, 175, 2—5.
आ नूनमग्निना र्षेभि	V, 10 11	VIII, 9, 7
आ नो ऋधे सुचेतुना	III 16 24	I, 79, 9
आ नो गन्तम्	VII, 11 2, XII, 2, 15	V, 71
आ नो गामन्तम्	XI 8, 3	VIII, 5 10—12
आ नो दिवो वृश्चत पर्व- सादा	VI, 10, 2	V, 43, 11
आ नो देव	X 9, 4	VII, 30, 1—3
आ ना देव सविता वाय- साथ	VI, 10, 10.	VI, 50, 8
आ ना र्हि	XII 2, 14	X, 35, 10
आ नो भद्रा	VIII 3, 16, X, 13, 18, XI, 15, 9, XV, 3, 1, XVIII, 22, 8	I, 89, 1—8 10, resp 1—10
आ नो भर दक्षिण	VII, 15, 3	VIII, 81, 6
आ ना मिवावशथा	VII, 11, 2, XI, 8, 3, XII 1, 3	III, 62, 16—18, resp 16
आ नो मिवावशथा†	VIII, 12 7	VII 65, 4
आ नो यज्ञ दिवि स्युग्मम्	\, 6 6, XIV, 57, 5	VIII, 101, 9 10
आ नो वायो	X, 6 6, XIV, 57, 5	VIII, 46, 25, resp 25—26
आ नो विश्वाभिरुतिभि	V, 9, 21, VI, 6, 4, X, 5, 4	VIII, 8, 1—3, resp 1—23
आ नो विश्वाभिरुतिभि सञ्जोषा	VI, 10, 7.	VII, 24, 4

* According to the Commentary

† Comm अयजदितिः। अथयमापि विदुपप्राणात्

<i>Pratika</i>	<i>Sāṅkhayana</i>	<i>Rigveda.</i>
आ नो विश्वासु ह्य	X, 6, 6, XVIII, 10, 9	VIII, 90, 1—3 ; resp 1—6.
आ नो विश्वे सजोपसः	XII, 6, 12, XVIII, 10, 12	VIII, 54, 3 4
आपूर्णा अस्य	VII, 17, 11	III, 32, 15
आपो अक्षान	IV, 15, 4	X, 17, 10.
आपो न देवी	VI, 7, 6	I, 83, 2.
आपो रवती	VI, 3, 11, IX, 20, 7	X, 30, 12
आपो हि ष्टा	IV, 11, 6, 15, 3, VIII, 6, 7, 7, 12. 20, IX, 28, 6, XIV, 57, 7	X, 9, 1—3, resp 1—9, resp 1
आ प्यायस	I, 15, 4 *	I, 91, 16
आ प्यायस समेतु ते	VII, 5, 17, 15, 4	I, 91, 16, resp 16—18
आ प्र द्रव परावत	XVIII, 13, 7	VIII, 82, 1—7
आ भाति	V, 9, 23, VI, 6, 6, XV, 8, 14	V, 76, 1—5, resp V, 76 77
आ मन्द्रैरिन्द्र	XII 9, 11	III, 45, 1 2.
आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभि	IX, 5, 9, XVIII, 11, 3	III, 45, 1—3, resp 1—5
आमासु पक्षमैरप	XVIII, 11, 2	VIII, 89, 7
आ मित्रे पदये	X, 4, 5	V, 72, 1—3
आ मे हवम्	VI, 6, 2, XV, 8, 13.	VIII, 85
आ य हस्ते न स्तादिनम्	III, 13, 17	VI, 16, 40
आय गौ	X, 13 21 27, XIII, 11, 2 5	X, 189, 1—3
आ यज्ञै	XI, 11, 7.	V, 17, 1—4
आ यज्ञ पत्नी	X, 7, 7	VI, 34, 20
आ घत्यतनि	IX, 6, 15	VIII, 69, 10
आ यात्विन्द्राऽर्वसे	X 2 4	IV, 21

* Comm आ प्यायस समेतु ते पुरानुवाक्या— आ प्यायस मदिमानेत्येषा न भवति । गायत्रीरहितत्वात् । अत्राप्यायसः । एवमपि सति प्रायस्तावे सकलपादपाठः । अनेनैव क्रमेण तत्र तिष्ठो मा भवन्निति । ननु आप्यायितवतीनामिति तत्रोक्ते कथं सदेवः । आपोद्विष्टीयाभिरितिवदामहोत । आमाप्यायने तु सोम विश्वेभिरंशभिरिति लिङ्गात् हुतरामागहोत । तस्मात्सकलपादपाठः ।

<i>Pratika</i>	<i>Saṅkha-jana</i>	<i>Rigveda.</i>
आ यादि छषवाम	XII, 4, 13	VIII, 62, 4—6
आ यादि वनसा सद	X, 9, 10, XVIII, 15, 3	X, 172.
आ यादि सुपुम	VII, 12, 1, 2, XII, 1, 4	VIII, 17, 1—13 resp 1—3
आ याद्यद्रिभि	X, 4, 5	V, 40, 1—3
आ याद्यद्रिभि सुतम्	XVIII, 12, 6	V, 40, 1—3
आ याद्यर्वोर	XI, 4, 9	III, 43
आ याद्यर्वाद्दुप वन्दुरेष्टाः	XVIII, 19, 6	III, 43
आ यद्रास	X, 6, 20, XI, 6, 8.	V, 57
आ व रन्द्र क्रिविं यथा	XVIII, 13, 5,	I, 30, 1—5.
आ वा रथ	X, 7, 4, 8, 3	I, 135, 4, resp. 4— 6
आ वा रयो रोदसी इद्- धान-	VI, 6 6	VII, 69—74
आ वा राजानो	IX, 2, 5, XII, 10, 5	VII, 84; resp 1—3
आ वा वादिष्ठ	XI, 6, 2	VIII, 26, 4—6 .
आ वा सदसम्	X, 6, 6, XI, 6, 2	IV, 46, 3—5
आ वा धिय	X, 7, 3	I, 135, 5
आ वानुपस्यम्	V, 18, 8	II, 41, 21
आ वा मिनावदथा	VIII, 12, 7	I, 162, 7.
आ वायो भूय	X, 10, 4, 11, 5.	VII, 92, 1, resp 1. 3 5
आ विशदेवम्	IX, 26, 3, X, 3, 13, XVI, 1, 21	V, 82, 7, resp 7— 9
आ विश्वारा	X, 11, 5	VII, 70, 1—3
आ हवदथा	VI, 10, 9	VI, 60, 3
आ ह्यस्य पुक्त्वयो	XVIII, 8, 13.	VIII, 61, 3—6
आ वेधसम्	VI, 10, 5	V, 43, 12.
आ वो राजानम्	XIV, 57, 3	IV, 3, 1
आ वो वदन्तु	VIII, 2, 8	I, 85, 6
आ श्मे	X, 11, 8	VIII, 18, 16—19
आ शुभा	X, 12, 8	VII, 63, 1—3.
आशु मिशान	VIII, 15 10	X, 103
आशुतत्कथं	XII, 26, 6	I, 10, 9—11

<i>Pratika</i>	<i>Saṅkhayana</i>	<i>Rigveda</i>
आश्विनावद्यावत्या	VI, 6, 2	I, 30, 17—19
आ स एतु य इवदा	XVI, 11, 24	VIII, 46, 21 ff
आ सत्यो यातु	X, 11, 7, XI, 14, 11, XII, 3, 13	IV, 16
आ सत्यो यातु मघवाँ ष्ट- जीवी	XVIII, 19, 8	IV, 16
आ सुने सिद्धत प्रियम्	V, 10, 11.	VIII, 72, 13 . :
आह पिबुन	III, 16, 6	X, 15, 3
इच्छन्ति त्वा	XII, 5, 22	III, 30
इलामग्र	V, 19, 9.	III, 1, 23
इलायास्त्वा	III, 14, 11	III, 29, 4
इत्या हि सोमे	X, 6, 9, XII, 5, 11.	I, 80, 1—16, resp 1 —3
इत्या हि सोम इन्द्र	XVIII, 6, 4	I, 80, 1—3.
इद वसो सुतम	IX, 14, 1	
इद वसो सुतमन्व	VII, 19, 9, XVII, 9, 3	VIII, 2, 1—3
इद विष्णु	I, 8, 8, XV, 8, 11 12	I, 22, 17, resp 16— 21
इद श्वान्वाजसा	IX, 15, 1, XVIII, 7, 15	III, 51, 10—12
इद न एक पर छ न एकम्	XVIII, 1, 8	X, 56, 1
इद ते पात्र सनवित्तमिन्द्र	IX, 14, 3	X 112, 6
इद ते सोम्य मधु	VII, 4, 3	VIII, 65, 8
इद त्वयाजम्	IX, 10, 4	VI, 14, 16
इदमाप	I, 12, 8, V, 18, 12	I, 23, 22—24
इदमित्या	X, 8, 14, XII, 8, 2, 9, 6	X, 61.
इन्द्र इतोमपा	X, 3 0	VIII, 2, 4—6
इन्द्र इतोमपा एक	XVIII, 7, 4	VIII, 2, 1—27.
इन्द्र इषे	X, 11, 8	VIII, 93, 34
इन्द्र ऋभुभिर्वाजवह्नि	VIII, 2, 5, XIV, 3, 12	III, 60, 5, resp 5— 7
इन्द्र वर्ष मघाधने	IX, 26, 3	I, 7, 5
इन्द्र वर्षम्	IX, 18, 1	VIII, 13, 16—18

<i>Pratika</i>	<i>Sankhayana</i>	<i>Rigveda</i>
इन्द्रं विद्या	XI, 11, 12, XII, 26, 1	I, 11, 1—8, resp 1 —3
इन्द्र विद्या ऋषीष्टधन	XVIII, 18, 3	I, 11, 1—8
इन्द्र एवाय इन्द्रो	XVIII, 6, 2, 12, 3	VIII, 13, 22, resp 22—24
इन्द्रो विद्यत	I, 8, 14, IX, 27, 2 (Comm)	1, 7, 10
इन्द्रस्य	XII, 4, 21, XIV, 24, 4, 33, 22	X, 89
इन्द्र किल	XI, 14 3	X, 111, 3
इन्द्र पूर्भिद्	VII, 23, 6	III, 34
इन्द्र एतेषु सीमेषु	IX, 18, 1, XVIII, 12, 1	VIII, 13, 1—3, resp. 1—33.
इन्द्र क्रतुम	IX, 20, 24, XII, 9, 16	VII, 32, 26 27.
इन्द्र क्रतुविदम	VII, 12, 4	III, 40, 2
इन्द्र घवम	III 1, 3, VI, 10, 7	X, 180, 3
इन्द्र ऋष्टम	XII, 9, 16	VI, 46, 5 6
इन्द्र तुभ्यमिन्द्रघवम	XI, 12, 5	VI, 44, 10—19
इन्द्र विधातु	X, 4, 10	VI, 46, 9 10
इन्द्र विधातु शरण्यम	VI, 13, 3	VI, 46, 9
इन्द्रत्वा इषमम	VII, 4, 7, 12, 3, IX, 9, 2	III, 40, 1; resp 1— 9
इन्द्र दृष्ट	XI, 9, 9	X, 100
इन्द्र मर	VI, 10, 7, X, 11, 5	VII, 27, 1, resp 1— 3
इन्द्र नेदीय एदिदि	VII, 19, 10, XII, 6, 12 etc	VIII, 53, 5 6
इन्द्र विव तुभ्य सुतो मदाय	XI, 10, 7	VI, 40
इन्द्र मयल	VII, 19, 2, X, 5, 8	III 51, 7, resp 7— 9
इन्द्र मयल इव पादि षो मम्	XIV, 3, 6	III, 51, 7—9
इन्द्रमिन्द्रायिज	VII 14 1, XII, 1, 4 XVIII, 2, 2	1, 7, 1—3

<i>Pratīka</i>	<i>Saṅkhyāna</i>	<i>Rigveda</i>
इन्द्रमिन्द्राधिको बृहद्	IX, 10, 1, XIII, 7, 5	I, 7, 1—3, resp 1— 10
इन्द्रमिद्वतातये	X, 5, 18	VIII, 3, 5 6
इन्द्रमीशानमोजसा	XII, 26, 1	I, 11, 8 6 7
इन्द्र राजेषु	IX, 10, 2	I, 7, 4—10
इन्द्रवायू इमे	VII, 2, 2, 10, 10	I, 2, 4, resp 4—6.
इन्द्रश्च वायवेषा सुतानाम्	X, 4, 5	V, 51, 6 7
इन्द्रश्च वायवेषा सोमानाम्	X, 5, 4	• IV, 47, 2—4
इन्द्रश्च सोमम्	VIII, 2, 7	IV, 50, 10
इन्द्रं साम सोमपते	X, 3, 8, XIV, 33, 22	III, 32
इन्द्रं सोममिदं पिब	XII, 5, 9	X, 24, 1—3
इन्द्रं सामं पिब अश्विना	VII, 8, 5	VII, 15, 1 ff
इन्द्रस्य नु वीर्याणि	VII, 20, 8, X, 13, 14, XVIII, 19, 2 *	I, 32
इन्द्रा को वां वरुणा	XII, 11, 22	IV, 41
इन्द्रायी श्ववसा	/ I, 8, 11, XII, 2, 8	VII, 91, 7, resp 7— 9
इन्द्रायी वा गन सुतम्	VII, 13, 1. 2 4, XII, 1, 5	III, 12, 1—10, resp. 1—3
इन्द्रायी दुव सु न	XVIII, 16, 1	VIII, 40
इन्द्रायी सुवामिमे	XII, 1, 5	VI, 60, 7—9
इन्द्रा नु पूषणा	VI, 11, 1	VI, 57
इन्द्रापूष्या प्रियमर्षेति	XVI, 3, 32	I, 162, 2D
इन्द्राय मद्दने सुतम्	IX, 10, 1, XVIII, 6, 2	VIII, 92, 19—21
इन्द्राय साम गायत	IX, 5, 9, XII, 12, 12, XVIII, 13, 10	VIII, 98, 1—3, resp 1—12
इन्द्राय सोमां प्रदिवो वि- दामां	VII, 17, 10	III, 36, 2
इन्द्राय चि शी	X, 7, 11, XII, 3, 12	I, 131, 1, resp 1— 3
इन्द्रा याचि चिषभामा	VII 10, 13	I, 3, 1—6
इन्द्रायिन्दो मरुतने	VII, 15, 16	IX, 61, 22—24

<i>Pratīka</i>	<i>Sāṅkhāyana</i>	<i>Rigveda</i>
इन्द्रावस्था मधुमक्षसस्य	IX, 2, 6	VI, 68, 11
इन्द्रावस्था युवमध्वराय	XII, 10, 8 12, 11, 15	} VII, 82
इन्द्रावस्था युवमध्वराय न	IX, 2, 4, XIV, 35, 2	
इन्द्रावस्था सुतपो	VIII, 2, 6	VI, 69, 10.
इन्द्राविष्णु पितृवत्	VIII, 2, 10	VI, 69, 7
इन्द्राविष्णु भद्रपती मदा- नाम्	IX, 4, 7.	VI, 69, 3
इन्द्रे अग्ना	VII, 14, 1	} VII, 91, 4—6
इन्द्रे अग्ना नमो बृहन्	XII, 1, 6	
इन्द्रेण भ वि	XII, 1, 4, XVIII, 2, 2	
इन्द्रेहि मत्ति	IX, 14, 1 2	I, 9
इन्द्रो दधीचः	IX, 6, 11, XII, 1, 4, XVIII, 2, 2	I, 81, 13—15
इन्द्रो मदाय	X, 6, 16, XII, 4, 12, XII, 7, 6 *	I, 81, 1—9, resp 1 —3, resp I, 81, 1—9, 82, 1—5
इन्द्रो रथाय	X, 11, 6, XI, 4, 8	V, 31
इन्द्रो राजा	VI, 10, 7	VII, 27, 3
इमं यज्ञम्	III, 12, 5	I, 91, 10
इमं यम	VIII, 6, 13	X, 11, 1
इमं कामम्	IV, 2, 10, VIII, 2, 11, X, 8, 15.	I, 91, 1—16, resp 1.
इमं जीविभ्य	IV, 16, 5.	X, 19, 1
इमं नु मापिनम्	X, 5, 8	VIII, 76, 1—3
इमं नो यज्ञम्	V, 18, 1, X, 12, 15, XV, 1, 25	III, 21
इममिन्द्र सुतं पिब	XI, 11, 10, XII, 26, 7 8	I, 81, 4, 5, resp 4— 6.
इमम् भ	X, 6, 2 20	VI, 15, 1—9.
इममप्य वे अतिदिम्वर्द्धम्	XIV, 57, 9	VI, 15, 1—4
इमं मचे विद्याय	XI, 3 2	III, 61

* Comm इन्द्रो मदावेति चतुर्दश

<i>Pratika</i>	<i>Sankhayana.</i>	<i>Rigveda</i>
इम मे वक्ष्य	III, 14, 5, IX, 26, 3 (Comm)	I, 25, 19
इमा अग्निं प्र चीनुम	XII, 11, 20	VIII, 6, 7--9.
इमा उ त्वा	XI, 5, 1	} VI, 21.
इमा उ त्वा पुरुवतमस्य	X, 10, 5, XIV, 24, 4, 60, 2, 71, 3.	
इमा उ त्वा पुरुवतमस्य का- शार्द्व्य वीरं चथा इवमो	XIV, 50, 2	
इमा उ त्वा पुरुववी	XI, 11, 11	VIII, 3, 3 4
इमा उ वा दिविष्ट्य	VI, 6, 8, X, 6, 6	VII, 74, 1--6 resp 1--3.
इमा उ वां भ्रमय	XII, 11, 24	III, 62, 1--3
इमा जुहाना	II, 4, 4, VI, 10, 2	VII, 95, 5
इमा नारी	IV, 16, 6	X, 18, 7.
इमानि वा भागधेयानि	XII, 11, 17	VIII, 59, 1--5
इमा नु कम्	X, 10, 7, XII, 12, 14	} X, 157.
इमा नु कं भुवना सीषधाम	XVIII, 15, 2	
इमां मे धियम्	IX, 17, 3, X, 10, 6	I, 102, 1--10
इमां धियं शिचमायस्य	V, 6, 3, VI, 10, 11.	VIII, 42, 3
इमाम् पु	VII, 21, 5	III, 36.
इमां मे अग्ने समिधम्	V, 11, 2 10	II, 6, 1--3
इमा इद्राय	IV, 20, 2	I, 114
इमा इद्राय स्थिरधन्वने	IV, 20, 2	V II, 46
इमे विप्रस्य	VI, 4, 1	VIII, 43
इमो अग्ने	II, 2, 15	VII, 1, 18.
इयं या नीच्यकिंषी	XVIII, 11, 2	V III, 101, 13
इयं वामस्य	III, 12, 7	VII, 94, 1
इय वामस्य मन्मन	VII, 13, 4, XII, 1, 5	VII, 94, 1--9, resp 1--3
इय मे मचधी	XIV, 56, 6	VIII, 74, 7--9
इयमददान्	λ, 5, 4, 6, 6, 6, 3	VI, 61, 1--3
इह अशारम्	I, 15, 4	I, 13, 10
इहेन्द्राग्नी उप ऋये	VII, 13, 3, λII, 2, 18	I, 21, 1--5, resp 1 --6

<i>Pratīka</i>	<i>Sankhayana</i>	<i>Rigveda</i>
इहेव व.	III, 13, 14	VII, 59, 11
इहेव व	X, 2, 7.	III, 60
इदाप यात	VIII, 2, 3	IV, 35
इलिष्या दि	VI, 4, 9	VIII, 23
इमे च त्वा	IX, 23, 12	III, 1, 15
इमेण	I, 4, 8	III, 27, 13—15,
इमे यावाशयिनी	V, 9, 2½, VI, 6, 12	I, 112
उग्रा जज्ञ	XI, 7, 7	VII, 20
उवाग्नाय	VII, 4, 10	VIII, 43, 11
उच्छिष्ट चमोर्भर	XV, 23 (p 193, 11 12)	I, 28, 9 5—8
उच्छ्रयस्य वनस्यैवे	V, 15, 3	III, 8, 3
उच्छ्रमाना	IV, 15, 8	X, 18, 12
उच्छ्रयस्य	IV, 15, 8	X, 18, 11
उत ग्रा यन्तु	I, 15, 4	V, 46, 8
उत त्वाग्निदिने मदि	II, 2, 14, IX, 27, 2 (Comm)	VIII, 67, 10
उत देवा अबहितम्	XVI, 13, 4	X 137
उत न प्रिया	X, 4 6, 8, 4, XI 6, 2	VI, 61, 10—12
उत नो देवदिनि	XI, 6, 2	VIII, 25, 10—12
उत नो ब्रह्मप्रविष	III, 7, 5	III, 13, 6
उत नो ऽधिर्बुधा श्योतु	VIII, 6, 8	I, 186, 5
उत द्रुवन्तु जन्तव	III, 13, 17	I, 74, 3
उत माता बृहदिवा	X, 7, 12	X, 64, 10
उत वा विचु	III, 8, 19	I, 153, 4
उत स्या न धरस्वती घोरा	X, 3, 5, 6, 7	VI, 61, 7—9
उत स्या न धरस्वती जु पाया	X, 10, 4, XVII, 8, 10	VII, 95, 4—6
उत्तिष्ठनाव पश्यत	VII, 16, 2 3 4, X, 13, 6	X, 179, 1 2 3, resp 1
उत्तिष्ठभोजसा	X 13, 6	VIII, 76, 10
उत्तिष्ठभोजसा चक्ष	XII 1, 4, XVIII, 2, 2, 7, 15	VIII, 76, 10—12
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते	IV, 16, 7, V, 10, 9, 14, 9, X, 3, 7	I, 40, 1 2, resp. 1

<i>Pratika</i>	<i>Saṅkhyana</i>	<i>Rigveda</i>
उरं न	VI, 10, 7, IX, 6, 1; 26, 3, XI, 14, 18, XII, 5, 2	} VI, 47, 8
उध नो लोकमनु नेपि वि दान	XVIII, 4, 1.	
उरोट इन्द्र राधस	XVIII, 18, 7	V, 38, 1 2
उरो मदान्	III, 5, 5.	III, 1, 11.
उर्वी श्वी	III, 12, 9	I, 185, 7.
उशना यत्सदस्यैरयातम्	XIV, 27, 13	V, 29, 9 A (Cf अशना)
उशनास्वा	III, 16, 23	X, 16, 12
उशान्नु य ष	VII, 22, 6	IV, 20, 4
उषस पूषी	XV, 3, 2	III, 55
उषसञ्चिवम्	VI, 5, 10	I, 92, 13—15
उषासानक्ता	XI, 9, 10, 12, 17	X, 36
उषो भद्रेभि	VI, 5, 4	I, 49
ऊर्ध्व ऊ ष ष	V, 15, 3	I, 36, 13
ऊर्ध्व ऊ यु षो ऋध्वरस्य	XIV, 56, 2 3	IV, 6, 1—9 10 11
होतर्		
ऊर्ध्वो अग्नि	X, 11, 5	VII, 39, 1—3
ऊर्ध्वो न	V, 15, 3	I, 36, 14
ऋजीयो वञ्जी	VII, 23, 9	V, 40, 4
ऋजुनीती	X, 9 16	I, 90, 1—5
ऋजुनीती न	XII, 2, 14	I, 90, 1
ऋतस्य हि श्वसथ (पाद)	XIV, 16, 10	IV, 23, 8 (Cf कथा महात्)
ऋतुर्जनिवी	IX, 4, 3, XI, 14, 10 22, XII, 26, 12	II, 13, 1—13, resp 1—9
ऋतेन यो	III, 8, 19, IX, 27, 2	I, 23, 5
ऋधमिन्दा	X 6, 6	VIII, 101, 1 2
ऋधुर्विन्धा	X 6, 18	IV, 34
रतमु ता दश विप	VII, 15, 7*	IX, 15, 8
रत ऋजन्ति मर्च्यम्	VII 15, 7	IX, 15, 7

* Comment तुल्यप्रतीकत्वे प्रायस्येन अथवा It remains doubtful, whether the verses have been arranged in the Saṅkhyana S akha in the same order as in the S akala S akha

	<i>Sankhayana</i>	<i>Rigveda</i>
एता उ त्या.	VI, 5, 12	I, 92, 1-4
एतायाम्	XI, 8, 5	} I, 33
एतायामो गवन्त इन्द्रम्	XIV, 11, 8	
एति प्र चोता	VI, 4, 11, XI, 4, 13, XIV, 56, 5	I, 114, 1-7, resp 1 2.
एतेनाग्ने प्रक्षया	I, 15, 17	I 31, 18
एतो न्विन्द्र क्षवाम्	XII, 25, 7	VIII, 24, 19*-21
एतु मध्वो मदिन्नरम्	XII, 25, 6	VIII, 24, 16-18
एना व	VI, 4, 7	VII, 16
एना सो अग्निम्	XIV, 54, 3	VII, 16, 1 2
एन्द्र सो गभि	XII, 25, 6	VIII, 98, 4-6
एन्द्र सादि हरिभि	IX, 28, 13, XI, 14, 25, XV III, 18, 10	VIII, 34, 1, resp 1 -15
एन्द्र याक्षुष	X, 8, 9	I, 130
एन्द्र यानसिम्	I, 8, 12, IX, 12, 2.	I, 8, 1, resp 1-10
एवाग्निर्गोतर्मभि	XIV, 57, 15	I, 77, 5
एवा त्वाग्निन्द्र यज्ञिप्रच	VII, 22, 5	IV, 19
एवा न इन्द्रो मघवा	VIII, 6 17	IV, 17, 20
एवा पिने	VIII, 3, 15, IX, 27, 2	IV, 50, 6
एवा वन्दस्व	V, 14, 20, VI, 10, 11	VIII, 42, 2
एवा अग्नि वीरयु	X, 6, 14, XII, 12, 1	VIII, 92, 28, resp 28-30
एवा अग्नि रुद्रेता	XII, 12, 1	I, 8 8-10
एवेदेव तुविक्कृभिं	XVIII, 7, 5	VIII, 2, 31-39
एव प्र पूर्वी	XI, 14, 16	I, 56
एवो उषा	VI, 6, 2, XV, 8, 13	I, 46 1-15, resp 1 -9
एदि सोमो अग्नि हर	XVIII, 18, 2	I, 10, 4-12
एक्षु ष प्रवाणि	II, 5, 15, IX, 2, 2	VI, 16, 16, resp 16 -21
ऐभिरग्ने	XI, 7, 4, XIV, 52, 5	I, 14, 1-3
ऐभिरग्ने सरथम्	VIII 5, 1	III, 6, 9
आमासयर्षणीधत	VII 10, 14; X, 9, 16	I, 3 7-9

* Comm उभ्यक्षु प्राक्षयाप्यसिन् इति युते । प्राचम्याश् वैश्वानरः.

Pratīka

Sāṅkhya

Rigveda

श्री षू षो अग्ने	X, 8, 3	I, 139, 7—9
श्रीविष्टुगुप्तु	XIV, 51, 11	VIII, 102, 4
क ई वेद	XI, 11, 19, XII, 4, 4	VIII, 33, 7, resp 7 —9
क ई यज्ञा	X, 5, 24	VII, 56
क उ शवत्	VI, 6, 6	IV, 43 44.
क उ शवत्कतमो यज्ञिया- नाम्	XVII, 8, 7.	IV, 43
कतरा पूर्वा	X, 8, 14.	I, 185
कया वे अग्ने शुचयन्त आथो	XIV, 57, 12	I, 147, 1—3
कया देवानाम्	XI, 4, 10, 15, 8	X, 64
कया महाम्	XII, 3, 7	IV, 23*
कया महामदृधन्वस्य द्यौतु	XIV, 16, 9, XVII, 8, 8	IV, 23
कया राधाम	XII, 2, 14	I, 41, 7.
कदा चन सरीरसि	II, 12, 7	VIII, 51, 7
कदा भुवन्त्यक्षयाणि	XII, 5, 13	VI, 35
कदा वसो सावम्	XII, 4, 10	X, 105, 1—3
कदित्या	XI, 12, 13	I, 121
कदू न्वस्य	XI, 11, 11, XII, 5, 1, XVI, 21, 28	VIII, 66, 9 10
कद नून कधप्रिय	X, 10, 8	I 33
कद्रुद्राय	III, 5, 6, IV, 20, 2.	I, 43
क वे दाना अमचन	XV, 8, 9	VIII, 64, 9—11.
क नय	XI, 11, 11, XII, 4, 1, XVI 21, 25	VIII, 3, 13 14
कष्टद्वर	VII, 24, 2	X, 101, 12
कया वे अग्ने अङ्गिर	XIV, 52, 7	VIII, 84, 4—6
कया त न कत्या	VII, 22 2	VIII, 93, 19—21.
कया नक्षिप	VII, 22, 2.	IV 31, 1—3
कया नो अग्ने विवस	III, 5, 3.	VII, 8, 3

* According to the commentary

<i>Pratika</i>	<i>S'ankhajana</i>	<i>Rigveda</i>
कथा शुभा	X, 9, 12, 11, 13, XI, 2, 4, 11, 9, 13, 20, XIII, 5, 15, XIV, 39, 9, 84, 5, XV, 2, 9, 7, 1, XVI, 21, 31, 23, 18	} I, 165
कथा शुभा स्वयस सनीला	XV, 2, 9	
कस्य उप	VI, 5, 2	I, 30, 20—22.
कस्यमिन्द्र	VII, 22, 3, XVI, 21, 23	VII, 32, 14 15
कस्ये जाति	XIV, 52 5 7	I, 75, 3—5
कस्य नून कतमस्यासता नाम्	XV, 22 (p 192, 12)	I, 24, 1.
का राधन्	V, 9, 20, IX, 20, 12	I, 120, 1—9
कायेभिरदाभ्या	XII, 2, 5 15	VII, 66 17—19
का सुद्युति	XII, 3, 11	IV, 24
किमु अष्ट	X, 8, 14	} I, 161
किमु अष्ट कि यविष्ठो न षाजगन	XVIII, 22, 6	
कुविद्वान	III, 5, 4	VIII, 75, 11
कुविद्वान्	IX, 23, 11, X, 10, 4	VII, 91, 1, resp 1 3
कुविद्वान् नमसा ये हधाम	XVII, 8, 5 6	VII, 91, 1—3, 4—6
कुविद्वान् यवमन्त्र	XIII, 3, 4	X, 131, 2
कुव युत	X, 5, 20.	X, 22 ;
कुव्युच पाज	V, 9, 11	IV, 4, 1—5
कुव्या रजाति पन्तुत	III, 5, 10	VIII, 43, 6
के हा मर	XVI, 11, 9	V, 61
को नु वा मिचावदधौ	X, 6, 18	V, 41
को वल्लाना वसव को व-	XVII, 8, 9	IV, 55
कना		
कीले व	III, 15, 15	I, 37.

Pratika

Sāṅkhāyana.

Rigveda

क स्य वीरः	X, 10, 5; XI, 8, 4; 11, 9; [XII, 13, 5]; XV, 8, 18.	V, 30, 1—12.
चेवस्य पतिना गणाना त्वा	XV, 8, 15 V, 9, 18, 14, 19	IV, 57, 1—3 II, 23, 1—19, resp. - 1.
गन्धर्व इत्या मयस्थानो गर्भे नु सन् गायत्राम गायन्ति त्वा	V, 10, 25 III, 7, 3, 15, 8 XII, 3, 11 X, 11, 6; XI, 11, 9 XI, 11, 12; XII, 26, 22	IX, 83, 4. I, 91, 12. IV, 27. I, 172 I, 10, 1—12, resp. 1—6
गायन्ति त्वा गायत्रिणः गावो यवम् गौर्भिविप्र गौर्भिवैर्धृष्टपभं चर्वणीनाम् (Pada)	XVIII, 6, 2 XVI, 13, 17. VI, 10, 9. XIV, 23, 4.	I, 10, 1—3. X, 27, 8—11. VII, 93, 4 VI, 18, 1 D (CF मनु दृष्टि)
गृथाना जमदग्निना गृथमेधास त्वा गत गोमदद्यावत् गोमदुष गोर्भा अग्ने गौरसीमेन् गावाषेव घृतं मिमिक्षे घृतवती भवनानाम्	VII, 2, 7. III, 15, 9 VI, 10, 8 VI, 6, 2 IV, 12, 10 V, 10, 6 VI, 6, 6 VIII, 4, 1 X, 4, 14, XIV, 3, 12	III, 62, 18 VII, 59, 10 V, 57, 7. II, 41, 7 8. IV, 2, 5—7. I, 164, 23. II, 39 II, 3, 11 VI, 70, 1—3.
घृतेन द्यावापृथिवी चतुस्त्रिणम् चर्वणीघृतम् चित्र इच्छिरोः चित्रं देवानाम्	XI, 6, 5 XVI, 3, 24. IX, 2, 3 XI, 8, 7. IX, 20, 22, XI, 13, 9 24, XII, 9, 13	VI, 70, 4—6. I, 162, 18 III, 51, 1—3. X, 115. I, 115
जनस्य गोपाः	VI, 4, 11, XI, 7, 12	V, 11

<i>Pratika</i>	<i>Sāṅkhya</i>	<i>Rigveda</i>
अग्निष्ठा उपः	VII, 19, 15, XI, 19, 20	X, 73, 1-6; resp I -11
अग्निष्ठा उपः सवसे तुराय	XIV, 31, 5, 49, 2	X, 73
अनीयन्तः	II, 4, 5, VI, 11, 8	VII, 96, 4, resp 4-6.
आरमाणः	XV, 8, 7	X, 118, 5-7.
आरावेष	XV, 8, 7	I, 27, 10-12
जातो आरते	V, 15 3	III 8, 6
आवेदसम्	X, 1, 11	III, 63, 4
अपस्र सप्रयस्रमम्	V, 18, 1, VI, 4, 1, X, 12, 15 (except c 3 4), XIV, 50, 12, XV, 1, 25	I, 75
अष्टो दममाः	III, 1, 4	V, 4, 5
अथेयो पञ्चम्	XII, 2, 21.	VIII, 39, 4-10
नं पुञ्जायाम्	VI, 6, 6	I, 183 184
न वे दक्षम्	VII, 23, 3. XII, 9, 11	} VIII, 83, 1 2
न वे दक्षमदीयम्	XVIII, 10, 8	
नं शम्पाय.	IX, 21, 8.	VII, 97, 6
नं हि शम्पाय ईशते	II, 2, 6	V, 14, 3
नक्षत्रयम्	VIII, 3, 14	I, 111.
नं वेमिन्दा	V, 10, 20	VIII, 69, 7 *
नं वेमिन्दा अमभिनाः	XVIII, 8, 4	I, 36, 7. 8
नक्षत्रः	III, 17, 6, IV, 17, 1, 15, 4, X, 21, 11	VII, 60, 16.
नत मे	X, 8, 18, XI, 5, 4, XVI, 20, 16.	I, 110
नत रश्मियम्	X, 11, 7	I, 103
नक्षा दाभि	III, 14, 5, VI, 10, 11	I, 24, 11.
नक्षा दाभि	XII, 9, 11	} VIII, 3, 9 10.
नक्षा दाभि श्वोरेणम्	VII, 23, 3, XVIII, 8, 11	

<i>Pratika</i>	<i>Saṅkhāyana</i>	<i>Rigveda</i>
तस्य वितुर्बरेणम्	, II, 10, 2, 12, 7, V, 5, 2, X, 6, 17, 9 —16	III, 62, 10, resp 10 —12.
तस्य वितुर्दृष्टौमदे	VIII, 3, 8, XVIII, 22, 2	V, 82, 1—3
तस्य वा मित्रावरुणा	VIII, 12, 7	V, 62, 2,
तदस्य वाच	I, 6, 13, XIV, 56, 14	X, 53, 4.
तदस्य मित्रावरुणा	VIII, 8, 10	V, 47, 7.
तदस्यै नयम्	IX, 13, 3	II, 17
तदस्यानीकम्	XIII, 29, 13	II, 35, 11.
तदस्यैद पश्यत	IX, 17, 3	I, 103, 5
तदिदासीध	XI, 2, 6, XIV, 39, 9, 8† 5, XV, 8, 1, XVI, 21, 31, 23, 18	} X, 120
तदिदास भुवनेषु चोडम्	XV, 2, 18, XVIII, 1, 4	
तदिन्द्राय वा भर	XII, 25, 3	VIII, 24, 25—27
तदु प्रथमतमम्	V, 10, 8	I, 62, 6
तदेवस्य	X, 3, 14	} IV, 53
तदेवस्य सवितुर्वोर्धे सवत्	XVIII 22, 4	
तदो गाय	XV, 8, 10	VI, 45, 22—24
त तमिदु	X, 4, 6	VIII, 63, 7—9
तन्तु, तन्वत	I, 15, 15, II, 6, 13, VIII, 6, 16	X, 53, 6
त ते मदम्	XII, 12, 7	VIII, 15, 4—6
त स्वा यजेभि	X 5, 6	VIII, 63, 10—12
त देवा रुप्रे	XIV, 57, 8	II, 2, 3
तद्रक्षुरीपम्	I, 15 4 *	} III, 1, 9
तद्रक्षुरीपमथ षोपयिम्	XIII 4 2	

* Comm तद्रक्षुरीपमथ षोपयिम् याञ्छेति । ननु तद्रक्षुरीपमङ्गतमिति प्रथमा । कस्मादतिमङ्गले । उच्यते । विदुष आश्या कर्तव्या । अ च सा विदुष । यत्र पुनर्विदुषवि पुरोतनुषाभ्यामेव विनियान्तिमिथ्ये तत्र सकलपादपाठः रुदेर्युदाधारः । तद्यथा । पिङ्गकस्य एभरो बयोपाश्रितक्षुरीपमथ षोपयिम् ईवस्वटा सविता विद्यदप इति

<i>Pratika</i>	<i>Saṅkhayana</i>	<i>Rigveda</i>
तपोऽग्ने	V, 9, 10	III, 18, 2
तमस्य दावाशशिषी	X, 10, 5, XII, 20, 13	X, 113
तमस्य राजा	V 14 17	I, 156, 4
तमिन्द्र जीववीमि	XII, 4, 9 23	V III, 97, 13
तमिन्द्र जीववीमि मघवामि	XVIII, 4, 8, 5, 9	V III, 97, 13—15.
भुषम्	II	
तमिन्द्र वाजघामधि	X, 6, 16, XII, 1, 4	VIII, 93, 7—9
तमीच्छिष्य	XII 1, 5	VI, 60, 10—12
तमु दृष्टि	V II, 20, 9, X, 9, 13 11, 13, XI, 10 10, 14, 8, XIV, 29, 7, 57, 10	} VI, 18
तमु दृष्टि यो अभिमृत्योजा	XIV, 23, 3, 19, 2	
तमु स्तोत्राः	V, 11, 7	I, 156, 3
तमापधी	XIV, 51, 10	X, 91, 6
तं प्रमथा	X, 13, 22, XI, 12, 13, XV, 3, 10 II	V, 44, 1—13.
तं मर्जयन्	III, 13, 17	VIII, 81 8
तम्बभि प्र जाघत	XII, 12, 7 12, XVIII, 12, 4	V III, 15, 1—3, resp 1—12
तयोरिदुतवन्	V, 13, 5	I, 22, 11
तरषिरित्थिषामति	V II, 24 2.	} V II, 32, 20 21
तरषिरिदु	XII, 5, 6.	
तरषिर्विषदहंत	III, 18 6.	I, 50, 4.
तराभिर्ष	V II, 24, 2	} V III, 66, 1 2
तराभि	XII, 5, 6	
तव वापहत छवे	III, 19, 5	} VIII, 26, 21
तव वायो	XI, 8, 3	
तवार्थं वेताम	V II, 17, 9	III, 35, 6
तवेदिन्द्रावमाणा	XV III, 11, 2	V III, 78, 10
तमसा घमुद्रा अधि विष- रणि	XVIII 22, 7	I, 161, 42

पुरातनवाक्या रणि । अग्नीषोमीयपद्धतिमवन् आह्वयं तुच्छप्रतीकमान् प्राच्य्याश्च तदमु-
 रोपमद्गतमितिमा भूदिति एकस्यपादपाठः । एवं वैश्वानिषोर्वा पशौ दातयामन्त्र
 वाधितो प्रमुच्यते ।

<i>Pratīka.</i>	<i>Sūtrikāyana</i>	<i>Rigveda,</i>
ता अख सुददोरुचः	XVIII, 1, 23, 2, 7; 3, 3 etc.	VIII, 69, 8.
ता वा विद्यस्य	XI, 6, 2	VIII, 25, 1—3.
तां वा धेनुम्	X, 7, 7.	I, 137, 3.
ता सु ते कौतिम्	X, 10, 6	X, 54
ता नः शक्तम्	XII, 1, 3	V, 68, 3—5
ता नो रासन्	X, 7, 7	VII, 34, 22
ता योधिष्टम्	VI, 10, 9	VI, 60, 2.
ता हि शक्तः	XII, 1, 5	VII, 94, 5—7.
ता ऊरे ययोरिदम्	XII, 1, 5.	VI, 60, 4—6
तिष्ठा सु कम्	VIII, 8, 1	III, 53, 2.
तिष्ठा हरौ	IX, 15, 4, X, 11, 6; XI, 6, 3, XIV, 29, 7, 57, 16	III, 35, 1, resp. 11.
तीव्रस्याभिवयसः	XIV, 21, 3	X, 160
तीव्राः सोमास आ गरि	X, 3, 5	I, 23, 1.
तुभ्यं चिन्वान्	X, 7, 8.	II, 36, 37.
तुभ्यं ना अद्रिरस्तम	IX, 23, 12	VIII, 43, 18.
तुभ्येदमिन्द्र परि पिष्यवे मधु	XVIII, 17, 2.	X, 167, 1.
तुभ्ये दिमा	X, 5, 19	VII, 22, 7—9.
तुविद्यस्य	X, 13, 9, XV, 2, 1*	VIII, 68, 2 3.
इतीये धाना सवने	VIII, 2, 1	III, 52, 6
तेने अघ्रे	VI, 4, 3	VI, 16, 27.
ते नः सन्नु रुज्ज	XII, 2, 14.	VIII, 83, 2.
ते नो रसानि	X 11, 8.	I, 20, 7 8.
ते मत्येन	X, 9, 4.	VII, 90, 5—7.
ते ध्याम ये अग्रये	II, 2, 6	IV, 8, 5.
ते हि द्यावापृथिवी	λ, 3, 14	} I, 160
ते हि द्यावापृथिवी विद्य- संभवा	λ λ III, 22, 5.	

* Comm. माध्वन्दिने मधुने महत्त्वतोपगन्तव्य विकृतकौथानि च्छन्दस्या प्रतिपद्वर्षा
तुविद्यस्य तुविक्रतो इत्यने । इत्येव प्रतिपद्वर्ष ।

<i>Pratika</i>	<i>Sankhayana</i>	<i>Rigveda</i>
सृगो न भौम	III, 1, 3.	X, 180, 2
सृजन्ति वा दृग् चिप	VII, 15, 7	IX, 8, 4
सृजामो वारे पवमानो अथये	X, 13, 5	IX, 107, 22—24
सृत्यो पदम्	IV, 15, 2	X, 18, 2 3
सैमसो	IV, 15, 1, XVI, 12, 19	X, 10, 1—10, resp 1—14 1
सो ष वा वाचतथम	XVI, 21, 24, XVIII, 8, 9	VII, 32, 1 2 4 5
सो षु वेो अस्मद्	X, 7, 7	I, 139, 8
य आनयत्परावत्त	XVIII, 7, 18	VI, 45, 1—30
य हृद्ग शेरुपराजम्	XVIII, 12, 3	VIII, 12, 1—21, 23 —31
य इमा विद्या ज्ञानानि	V, 5, 2, XVI, 1, 21	V, 82, 9
य इमा विद्या भुवनानि	VI, 11, 9	X, 81, 1—3 5—7
य उप इव	V, 11, 7	VI, 16, 39.
य अते चिद्	XIII, 12, 13	VIII, 1, 12—14
य एक इदम्	XI, 14, 6, XII, 4, 11	} VI, 22
य एक इदम् अथैषीनाम्	XIV, 50, 2, XVIII, 4, 7, 5, 7	
य एक इद्विदयते	XVIII, 12, 6	I, 84, 7—9
य अोजित-	XII, 5, 7	VI, 33
थ रचन्ति	XII, 2, 14	I, 41, 1
थ वै सूर्यं स्वर्भान्	XIV, 36, 2	V, 40, 9
थ पूष्य	V, 11, 7	I, 156, 2
थ प्रायत	III, 14, 7, IX, 27, 2 (Comm)	X, 121, 3
थ भक्तो सृचा अश्र	XVIII, 8, 15	VIII, 66, 3—8
थ मिप्रवान्वभो धा मनी नाम्	XIV, 23, 4	VI, 17, 2 B (Cf पिवा सैमस)
थ सचादा विचरैषि	XI, 13, 31, XVIII, 8, 8	VI, 46, 3 4, resp 3 —10
थचिदि त्व सृद्वेष्टे	XV, 23 (p 193, 10)	I, 28, 5—8
थचिदि सत्य	XII, 5 12	I, 29, 1—3
थचिदि सत्य सैमसा	XV, 22 (p 193, 1)	I, 29. 30, 1—15

<i>Pratīka.</i>	<i>Sāṅkhāyana</i>	<i>Rigveda.</i>
यजस्र होत	XIV, 55, 4	VI, 11 12, 13.
यजामह इन्द्रम्	XII, 3, 8	X, 23, 1—3
यज्जायथा अप्सुं	XI, 11, 14, XVIII, 18, 12	VIII, 89, 5—7; resp. 5, 6
यजस्र नः	X, 3, 14	X, 92.
यजस्र हि स्य अग्निज.	XII, 1, 5	VIII, 39, 1—3
यज्ञा यज्ञा वे अग्ने	VII, 25, 10, VIII, 6, 5	VI, 48, 1—3
यज्ञे दिवः	XII, 12, 13	VII, 97.
यज्ञेन यज्ञम्	V, 15, 5	I, 164, 50
यज्ञेन यधेन	VI, 4, 11, XI, 2, 11, XIV, 56, 15, XVI, 20, 16	II, 2, 1—13; resp 1.
यज्ञ इन्द्र भयानहे	VI, 13, 3, XII, 5, 20	VIII, 61, 13, resp 13—16
यन्त्रिं चेद् वषट्	IX, 26, 3 (Comm)	VII, 83, 5
यने यमम्	XVI, 13, 14	X, 59, 1—3
यथाञ्जन्यया	X, 6, 8	VIII, 63, 7—9.
यद्योम आ सु ने	XII, 2, 19	VII, 94, 10, 11
यथा नो अदिति अरत्	IX, 27, 2 (Comm)	I, 43, 2
यथा पुत्रम्	XVI, 13, 14	X, 60, 6—10
यथा अ न्द्रहसव	I, 15, 5, VIII, 8, 9.	IV, 12, 6.
यथासामि	IV, 16, 6	X, 19, 5, 6
यथा होत	XIV, 54, 4	VI, 1
यदजस्र	XVI, 3, 20	I, 163, 1—11
यदद्य अद्य इषवन्	XV, 8, 9, XVIII, 7, 13	VIII, 93, 4—6; resp. 4—15
यदद्य सूर उदिने	XI, 9, 3, XII, 1, 3.	VII, 66, 4—6
यदद्य आ परावति	VI, 6, 4	V, 73, 74
यदद्याय वाप	XVI, 3, 20	I, 162, 16 A B (two Pāṇis')
यदित्त्र विष	XII, 26, 20	V, 39, 1—3
यदित्त्र विष मेवना	XI, 14, 15, XVIII, 18, 8	V, 39, 1, 2, resp. 1 —1
यदित्त्र वे अतस्र	XVI, 26, 20	V, 35, 2—4.

<i>Pratīka</i>	<i>Saṅkhyāna</i>	<i>Rigveda</i>
यदिन्द्र मातृषीष्वा	X, 6 15	VI, 10, 7 8
यदिन्द्र प्रामपागुदक	XII, 4, 7, XVI, 21, 30; XVIII, 8, 12	VIII, 4, 1 2, resp 1—14
यदिन्द्र यावत	X, 1, 9	VII, 32, 18 19
यदिन्द्राह यथा त्वम्	XVIII, 13, 5	VIII, 14 1—15
यदी घृतेभिराहुत	XII, 11, 19	VIII, 19, 23 24
यद्याव	XI, 13, 22.	} VIII, 70, 5 6
यद्याव इन्द्र	X, 4, 9	
यद्वा प्राची	XII, 24, 2,	X, 155, 4
यद्वा विष्टम्	VIII, 12, 5	V, 62, 9
यद्वा विष्टम्	III, 15, 10, V, 5, 6, XI, 10, 2, XIV, 3, 3	V, 25, 7, resp 7—9
यद्वाग्दन्वी	IX, 28, 6 (Comm)	VIII, 100, 10
यद्वागान	VII 20, 5	X, 74, 6
यद्वा नयम्	II, 4, 8	X, 2, 4
य ते सुधाव	X, 5, 11 13	VII, 22, 1 B
यं त्वं रयम्	X, 8, 6	I, 129
यं त्वमग्ने	IV, 15, 8	\, 16, 13 14
य देवासी ऽवथ	VI, 10, 6	X 35, 14
यद्वा इन्द्र	\II, 3, 6	IV, 22
यमिन्द्र दधिपे	XI, 12, 4	VIII, 97, 2 3
यमे इव	V, 13, 5	X 13, 2
यधिकेत	X, 5, 4	V, 63, 1—3
यस्यस्य	XII, 12, 2, XV, 4, 9	IV, 50, 1—6, resp 1—4
यस्यिष्वाग्द	XII, 14	VII, 19
यस्ये ऋषः ऋन्दति	VIII, 15 7	X, 17, 12
यस्ये मन्यो	\IV, 22, 5	X, 83
यस्ये रथ	IX, 13, 4	X, 112, 2
यस्ये याधिष्ठ	XI, 11, 12 XVIII, 18, 6	V, 35, 1—7
यस्ये सन	V, 10, 5	I, 164, 49
यस्ता सस	V 7 4	IV 4 10
यस्ता सुदा	IV, 2, 9, (16 5)	V, 4, 10

<i>Pratīka</i>	<i>Sankhāyana</i>	<i>Rigveda</i>
यस्य व्रते	III, 13, 4	V, 83, 5
यस्य वस्त्रे	IX, 16, 2	I, 5, 4—10
या इन्द्र भुज	XI, 11, 15	VIII, 97, 1
या इन्द्र भुज आभर	XV III, 8, 1 2	VIII 97, 1—9
या ओषधी पूर्वा	IX, 28, 7	λ, 97, 1
या न कति	X, 3, 9, XI, 10, 8, XVIII, 19, 3	VI, 25
या ते धामानि दिवि	III, 12, 5, VI, 10, 3	I, 91, 4
या ते धामानि परमाणि	III, 15, 10	V, 81, 5
या ते धामानि इतिषा	V, 5, 2, 6, 6, VI, 10, 3	I, 91 19
याथा नर	VI, 9, 7	III, 8 0—11
या व शर्म	VI, 10, 8	I, 85, 12
यावभर	X, 10, 4	VII, 91, 4—6
या सुधाऊ	I, 15, 4	II, 32, 7
यास्ते पूषन	VI, 10, 4	VI, 58, 3
यास्ते रीऊ	I 15, 4	II, 32, 5
यस्या हि देवहृतमान	X, 4 2	VIII, 75
यस्या हि इजइन्तम	XVIII, 8, 11	VIII, 3, 17—20
युजानो इरिता रये	XV III, 11, 2	VI, 47, 19
युञ्जते मन	X, 2, 7	V, 81
युञ्जते मन उत युञ्जते धिय	VII, 15, 3	V, 81, 1
युञ्जन्ति प्रथम्	IX, 17, 1, XII, 1, 4	I, 6, 1—3
युञ्जस्य ते	X, 5 20, XII, 3, 7	} III, 46
युञ्जस्य ते इषभस्य सराज	XVIII, 19, 6	
युनक्ति ते	VIII, 8, 3	I, 82, 6
युष वस्त्राणि	V III, 12, 8	I, 152
युष छरामस्	XV, 15, 8	X, 131, 4
युर्व तमिन्द्रापर्यता	X, 21, 14	I, 132, 6
यव इक्षुम्	XII, 2, 14	I, 15, 6
युवमेतानि	I, 8, 10, V, 18, 11	I, 93, 5
युवां कामेभि	X, 7, 6, 8, 3	I, 139, 3 4, resp 3
		—5
युषामा पितरा	X, 10, 7	I, 20, 4—6

<i>Pratīka.</i>	<i>Saṅkhāyana</i>	<i>R̥gveda</i>
दुवा नरा पश्यमानास	XII, 11, 17	VII, 83, 1—5
दुवा दुवासा	V, 15, 1	III, 8, 4
दुवो रजाधि	VI, 6, 6	I, 180 181
दुवोच पू रथम्	VI, 6 10	VIII, 26, 1—5
दुवोर्यदि	XII, 8, 7	X, 61, 25—27
दुप हि हा	X, 5, 4	VI, 51, 15 16
दुयं गाव	IX, 28, 8	VI, 28, 6
दुयमपाम	III, 14, 6, VI, 10,	V, 53, 10
	8	
ये के च उमा	VI, 10, 6	VI, 52, 15
ये चेह	III, 16, 7	X, 15, 13
ये ताडु	III, 16, 10	X, 15, 9
ये वे पन्था	VI, 10, 10	I, 35, 11
ये त्रिशति	X, 11, 8	VIII, 28, 1—3 5
ये स्वादिषत्ये	VII, 19, 25	III, 47, 4
ये न पूर्वे	III, 16, 5, VIII, 6,	X, 15, 8
	12 7, 16	
येभ्यो माता	VIII, 3, 15	X, 63, 3.
ये यज्ञेन	X, 8, 14, XII, 8, 8,	X, 62
	XVI, 11, 30	
यो अग्नि देववीतये	III, 5, 2	I, 12, 9
यो अदधाज्जोतिषि ष्योति-	XVIII, 1, 8	X, 54, 6
रन्		
यो अद्रिभिद्	IX, 3, 3, XII, 12, 4,	VI, 73, 1—3
	25, 2	
योगेशोते	IX, 17, 1	I, 30, 7—9
	X, 4, 11, 11, 13, XI,	
	9, 5, XII, 6, 16,	
यो जात	XIII, 5, 16, XVI,	II, 12
	23 17 XVIII 19,	
	4 (सञ्जतीय)	
यो न इदमिदम्	IX, 3, 2	VIII, 21, 9 10
यो न इन्द्राभित	XII, 4, 13	X, 133, 4—6
यो नः सनत्य	V, 9, 10	II, 30, 9
योनिष्ठ इन्द्र सद्ने अकारि	XVIII, 19, 9	VII, 24

<i>Pratika</i>	<i>Sankhayana</i>	<i>Rigveda</i>
घो गो सवत्	III, 15, 6	VII, 59, 8 *
घो सवत्	VI, 4, 5	IV, 2 3 4
घो रविर्वा रवितम	X, 6, 14, XVIII, 19, 9	VI, 41, 1-3, resp. 1-6
घो राजा	XII, 5, 8, 9, 11	VIII, 70, 1 2
घो राजा चर्षवीनाम्	XVIII, 10, 7	VIII, 70, 1-6
घो भाषा विवाच	XII, 4, 10	X, 23, 5-7
घो वा परिचमा†	VI, 9, 12	X, 39 40 41
घो वा वनाभ्य	IX, 28, 6	X, 30, 7
घो वनीम	IX, 6, 18	} VIII, 69, 13-15
घो वनीरपोषावदम्	XVIII, 19, 10	
रघेन इन्द्राजघा	XI, 9, 3	IV, 46, 5-7
रघस्य	XII, 10, 10	VII, 87
राक्षामधम्	I, 15, 4, VIII, 6, 10	II, 82, 4 5
राघो	VI, 11, 6	X, 127, 1-6.
राघो वध्यात्	IX, 29, 10	X, 127, 1
राघन्वा म	XII, 4, 24	VII, 32, 3
राघे ऋ	IX, 23, 11	VII, 90, 3
रिमादघ	XII, 2, 14	VI, 51, 4-6
रिवातीम	X, 8, 7	I, 30, 13-15
रिवा रद्वम	X, 8, 7	VIII, 2, 13-15
रघोविदम्	IX, 24, 15	VIII, 101, 16
रघदेव	X, 13, 13, XVIII, 15, 6	VIII, 29, 4.
रघदेवे रघमघा	V, 19, 20	X, 70, 10
रघे न गो गो मध्याधि वा वम	XVIII, 1, 6	X, 29
रघेव वनाविदम्	V, 6, 3.	V, 83, 2
रघेति वि वृत्तम	X, 7, 11	I, 133, 7.
रघुम्	X, 6, 19	VI, 66.
रघे व वा	XI, 11, 17, XII, 4, 4	VIII, 83, 1, resp 1 -3

* Accord as to the Comm. VII, 52, 8.

† घोवा वधवा

<i>Pratīka</i>	<i>Saṅkhyāna</i>	<i>Rigveda</i>
वयं च त्वा सुतावणा	XVIII, 10, 3	VIII, 33, 1—15
वयं ते अयं	IX, 23, 12	III, 14, 5
वयं त्वा ऋहपते	I, 15, 4	VI, 15, 19.
वयं त्वा तदिदं	IX, 9, 1	VIII, 2, 16—18.
वयं त्वा दिवा सुते	IX, 9, 1	VIII, 64, 6—8
वयं त्वा परस्यते	III, 5, 7.	VI, 53, 1
वयं त्वा त्वामपूयं	IX, 3, 2, XVIII, 13, 9	VIII, 21, 1 2; resp. 1—16
वयमेनमिदा द्यौ	XII 5, 4	VIII, 66, 7—9
वयस्मिन्नग्ने कात्याय	XIV, 27, 13	VI, 20, 11 B (Cf चौ- नेष इन्द्र)
वयं ते विष्णो	I, 8, 8	VII, 97, 7
वसु न चिचमरुधम्	X, 8, 20, XIV, 57, 4.	X, 122
वसु वद्रा	VI, 6, 6	I, 159, 1—3
वाचस्पतिम्	III, 15, 19	X, 81, 7
वालेवाले	III, 8, 23	VII, 38, 8
वात त्वा वातु मेपजम्	XVI, 13, 4	X, 186
वातनिषो मरुत	III, 5, 11	V, 57, 4
वाममय	VI, 10, 10, IX, 27, 2 (Comm)	VI, 71, 6
वायवा वाचि दगंन	VII, 2, 2, 10, 9, XI, 9, 3	I, 2, 1, resp 1—3
वायवा वाचि वीतये	X, 4, 5	V, 51, 5
वायो वाचि शिव	X, 4, 5, XI, 6, 2	VIII, 26, 23 24, resp 23—25
वायो ये ते सृष्टिष्य	X, 3, 5	II, 41, 1 2
वायो शुक्रो अयामि ते	X, 5, 4.	IV, 47, 1
वावंहत्याम्	III, 3, 4	III, 37, 1.
वाचिदत्याय शवसे	IX, 9, 3	III, 37, 1—10
वाहधाना	VII, 2, 10	VIII, 5, 11.
वाचोप्यते प्रति जानीदि	II, 16, 2	VII, 54, 1
वाचोप्यते शय्याया	II, 16, 2	VII, 54, 3
नि व्योनिवा	III, 19, 11	V, 2, 9
विदुष्टे अद्य वीरंद्य	XII, 5, 15	I, 131, 4—6

<i>Pratika</i>	<i>Sankhayana</i>	<i>Rigveda</i>
विभु ददाणम्	XIII, 12, 1, XIV, 32, 4	X, 55, 5-7
विभास वृष्टु	XI, 13, 28	X, 170, 1-3
विद्योविद्यो व	XIV, 53, 4, XVI, 14, 2 (Comm)	VIII, 74, 1-3, resp 1-15,
विद्योविद्यो वे अतिथिम्	XVII, 8, 1	VIII, 74
विद्यजिते	LX, 15, 3, X, 11, 7, XI, 14, 12	II, 21, 1-5
विद्यजिते धनजिते स्वजिते	XVIII, 17, 3	II, 21
विद्या शतना	XII, 4, 9 23	VIII, 97, 10-12, resp 10
विद्या शतना अभिभूतम्	XVIII, 1, 9	VIII, 97, 10-12
विद्यामरुत व	X, 3, 6	VIII, 68, 4-6
विद्यानि देव सवित	XVI, 1, 21	V, 82, 6
विद्या ऋषाणि प्रति	V, 13, 7	V, 81, 2
विद्याद्या या धुमनस	XI, 13, 29	X, 37, 7-9
विद्ये अथ मरुती विद्य कर्तु	VI, 10 6	X, 35, 13
विद्ये न इन्द्र वीर्यम्	XVIII, 8, 3	VIII, 62, 7-9
विद्ये देवा अनाष्ट	X, 10, 7, XI, 8, 3	VI, 52, 10-12
विद्य देवा शालान	I, 6, 13	X, 52, 1 *
विद्य देवा शृणुत	VI, 10 6	} VI, 52, 13
विद्ये देवा. शृणुतेरम्	VIII, 3, 19	
विद्ये देवा मम शृणुतु य प्रिया	XVIII, 1, 2	VI, 52, 14
विद्ये देवास	II, 3 8, IX, 27, 2 (Comm)	VI, 52, 7
विद्ये देवास या गत	X, 11, 8, XI, 9, 3	VI 52, 7-9
विद्येभि सोम्यं मधु	VII, 10, 16	I, 14 10
विद्येभिरष्टे अग्निभि	II, 3, 11, IX, 24, 9	I, 26, 10
विद्येषु दि इवा	X, 7, 7	I 131, 2
विद्यो देवस्य	X, 3, 11	V, 50, 1-3
विद्यो ह्यन्यो अरिदा जयाम	XVIII, 4 7 5, 7	X, 28
विद्यो अर्षाणि पश्यत	XIII, 7, 6	I, 22, 10

* Comm. पश्यति अर्षादिषु वाक्येषु प्रतीयादन्वयेति वचनादेव।

(६२२)

<i>Pratika</i>	<i>Sankhyana</i>	<i>Regveda</i>
विष्णोर्मं कम्	V, 7, 3, VI, 11, 5, VIII, 6, 16, IX, 4, 4, XII, 26, 3 14	I, 154, 1, resp 1-6
वि शूर्यो मध्ये	XI, 13, 28	X, 138, 3-5
वि हि सोतो	XII, 6, 13, 7, 1 6, 8, 2, 18, 1, 24, 3, 26, 10	X, 86
विहि होना	X, 5, 4	IV, 48, 1 2
हवस्य स्वा शसयादीपमाणा	XIII, 12, 3 4	VIII, 96, 7-12
हृषद्भिन्द्र	X, 7, 7, 8, 3	I, 139, 6
हृषा मद रन्द्रे	IX, 9, 5, XIV, 60, 2	VI 24, 1, resp 1-10
हृष्ये शर्षाय	X, 3, 15	I, 64
वेत्या हि वेध	III, 3, 3	VI, 16, 3
वेदिपदे	VI, 4, 11, XI, 14, 36	I, 140, 1-7, resp 1-13
वैश्वानर मनसा	XIV, 3, 12	III, 26, 1-3
वैश्वानराय विषणाम्	X, 4, 15	III, 2
वैश्वानराय प्रयुपाजसे	VIII, 6, 2	} III, 3
वैश्वानराय प्रयुपाजसे विष	XVIII, 23, 2	
मसा मसाम्	XII, 3, 6	III, 49
मशू षु मचीपते	XII, 4, 19, XVI, 21, 29	VIII, 50, 5-6
मस ते	III, 14, 20	I, 24, 9
मस दासे वल्लुये	XVIII, 14, 5	VIII, 46, 32
मसमह निरिन्द्रिरे	XVIII, 11, 21	VIII, 6, 46-48
मनेना न	VII, 2, 4 XI, 8, 3	IV, 46, 2, resp 2-4
म म रन्द्राग्नी	XI, 9, 12	} VII, 35
म म रन्द्राग्नी भवतामशभि	XVI 13, 6 *	
म मो ऐव सविता चाय भाय	XV, 8, 19	VII, 35, 10

* According to the Commentary

<i>Pratīka</i>	<i>Saṅkhyāna</i>	<i>Rigveda</i>
मं नो देवी (मनोदेवीया)	IV, 11, 6, 21, 19, VIII, 9, 7	X, 9, 4—7
म नो भव चक्षसा	XI, 14, 4	X, 37, 10
म नो भव हृदे	VII, 5, 15	VIII, 48, 4
मं नो भवन्तु वाजिनः	III, 8, 23	VII, 38, 7
मन्दिन्द्र	XV, 22 (p 193, 3 ff)	I, 30, 16 17—19 20 —22
माकमना माको चक्षप सुपचे	XVIII, 1, 7	X, 55, 6—8
मास इत्या भवाँ चक्षि	XVIII, 19, 14	X, 152
मासइच्छि	XII, 5, 16	III, 31
शिवस्त्वहः	IX, 27, 7	V, 5, 9
शुक्र ते	III, 13, 13, V, 9, 13, VI, 10, 4	VI, 59, 1
शुक्रस्त्राच	X, 3, 5	II, 41, 3
शुचि नः	III, 12, 7, VI, 10, 9	VII, 93, 1
शुचिमर्के	IX, 24, 8	III, 62, 6
शुची नः	VI, 10, 8	VII, 56, 12
शुन ऊनेम	III, 18, 16	III, 30, 22
शुन नः पासा	III, 18, 4	IV, 57, 8
शुनदिच्छेप मिदित सच सात्	XV, 23 (p 193 15)	V, 2, 7
शुनाधीराविसाम्	III, 18, 4	IV, 57, 5
शुनेनो भ योनिम्	V, 14, 19	IX, 71, 6
शायन्ना एव सुदेम्	XI, 13, 21, XII, 4, 19, XVI, 21, 29	VIII, 99, 3 4
शिये कम्	III, 5, 11	I, 88, 3
शुधी एव निरच्छा	XII, 26, 6	VIII, 95, 4—6
शुधी एवमिन्द्र	X, 5, 8	II, 11
शुही वाँ दश	XII, 10, 10, 11, 23	VI, 68.
श्या म्बी	XII, 13, 5	X, 86, 4 (Pada) *
श्या नो योनिम्	VI, 10, 5	VII, 97, 4

<i>Pratika</i>	<i>Sankhayana</i>	<i>Rigveda</i>
सं यत् इव	V, 10, 4	IX, 105, 2
सं वा कर्मणः	VI, 11, 3, IX, 4, 6, XII, 26, 5	VI, 69, 1-6, resp. 1-8, resp 1-3
सं सीदन्न	V, 9, 9	I, 26, 9
सखाय आ शिष्यामहि	X, 13, 12, XI, 6, 2, XVIII, 12, 5	VIII, 24, 1-9, resp 1-3 resp 1- 27
सखाय	XII, 25, 7	VIII, 24, 1-3 *
सखाय स व सम्यक्षम्	XI, 9, 1	V, 7, 1-9
सखायस्त्वा	VI 4, 7	III, 9, 1-8
सखे विष्णो	IX, 28, 12	VIII, 100, 12
सखे सखायम्	V, 10, 24	IV, 1, 3
स घा नो द्य सविता	XVI, 1, 21	VII, 45, 3
सखायो	XII, 5, 9	X, 105, 4-6
स आतेभि	XVIII, 9, 7	III, 31, 11
सज्विंशेभिर्देवेभि	X, 4, 5	V, 51, 8-10
सजीषा इन्द्र सगण	VII, 19, 4	III, 47, 2
स च ले जगम्	XI, 11, 12, XII, 5, 10	VI, 34
स च ले जगम् गिर इन्द्र पूर्वी	XVIII, 6, 5	VI, 34, 1-3
सजानाना	V, 10 7	I, 72, 5
सत्या सत्येभि	IX, 28, 9	VII, 75, 7
स त्वनो अग्ने ऋषभ	II, 5, 31, VIII, 8, 10, 11, 6, XV, 23 (p 193, 13)	IV, 1, 5
स त्वनो देव	XI, 8 3	VIII, 26, 25
सदस्यप्रतिमद्गतम्	VI, 13, 3	I, 18, 6
सद्यो च	XII, 3 9	} III, 48
सद्यो च आत	VII, 22, 4	
स न पावक	XI, 2, 9	I, 12, 10
सना च सोम	IV, 15, 3	IX, 4
स ते पर्यामि	I, 15, 4, VII, 5, 18	I, 91, 18
स पूष	X, 8 5	VIII, 63, 1-3

<i>Pratīka.</i>	<i>Sāṅkhāyana</i>	<i>Rigveda.</i>
सप्रसथा कविदधः	XVIII, 18, 11	VIII, 63, 4—6
समन्थाः	VI, 7, 5	II, 35, 3
समानमेतद्दुदकम्	XVIII, 22, 7	I, 164, 51
समिदमप्रिं समिधा गिरा मृचे	XIV, 3, 12	VI, 15, 7—9
समिदश्चिद्	VI, 4, 7, IX, 20, 15	X, 150, 1—3
समिदस्य ऋषमाणः पुर- स्तान्	V, 15, 3	III, 8, 2
समिदो अग्र आऊत	I, 4, 13	V, 29, 5
समिदो अग्निर्दिवि	XIV, 56, 13	V, 28, 1—3.
समिदो अद्य मनुष	V, 16, 6	X, 110
समिधाग्निम्	VI, 4, 1	VIII, 44
समिधमानो अक्षरे	I, 4, 10	III, 27, 4
समिन्द्र इ.	IV, 11, 6	V, 42, 4
समी वस्यम्	V, 10, 4	IX, 104, 2
समुद्रादूर्भिः	XI, 13, 11	IV, 58
स यो दधा	X, 8, 6, 11, 12	I, 100, 1—19; resp 1—15
सरस्वती देवयना	VI, 10, 2	X, 17, 7.
सरस्वत्यभि न	VI, 10, 2	VI, 61, 14
स वादधे	II, 4, 5, VI, 11, 6	VII, 93, 3
सविता धन्वै.	VI, 10, 10, X, 13, 14 15 (चैरज्यस्तूपीय), XVIII, 19, 2	X, 149, 1, resp 1—5
ससस्य घद्	VI, 4, 5	IV, 7, 7—11.
स सुप्रभा स ऋकता	VI, 10, 5	IV, 50, 5
स खर्ये पर्येक वरांसि	XIV, 24, 5	X, 89, 2 A. (Cf 1 दधा)
सददानम्	III, 3, 4	III, 30, 8
सद वामेन	VI, 5, 8	I, 49
सदवशीषा	XVI 13, 1 (पुष्य ना- रायण)	X, 90
सदसा ते शता	III, 2, 5.	IV, 32 18.
स दि श्यो न साधनम्	VII, 27, 14	I, 127, 6.
स दि श्यधि	VI, 10, 5	VII, 97 7

<i>Pratika</i>	<i>Sankhayana</i>	<i>Rigveda</i>
शान्तपना	III, 15, 6	VII, 59, 9
शिवनीवालि	I, 15, 4	II, 32, 6
शौद शोत*	III, 14, 12	III, 29, 8
शुकभौष सुवच	III, 12, 8	IV, 2, 17
शुकिशुकम्	IX, 28, 11	X, 85, 20
शुगव्य न	XVI, 3, 19	I, 162, 22
शुत दक्ष निमिच्छ	XI, 5, 2	VI, 23
शुतासो मधुमत्तमा	XII, 25, 2	IX, 101, 4-6
शुचामाणम्	V, 5, 2, VI, 3, 8	X, 63, 10
शुरुपल्लुम्	VIII, 3, 13, IX, 8, 2, XII, 4, 15	I, 4, 1, resp 1-10, resp 1-6
शुपुमा	X, 7, 5	I, 137, 1 2
शुपद्म वा वपम्	III, 17, 2	I, 82, 3 *
शुषवसात्	III, 20, 1, V, 10, 33	I, 164, 40
शुस्रादथ वधवो निरतइ	XVI, 3, 12 (Padā)	I, 163, 2D
शुस्येण वयनवक्कार	XIV, 24, 5 (Padā)	VI, 21, 3 B (Cf इमा उ वा)
शैनानीकेन	III, 15, 4	II, 9, 6
शो अग्निर्षो वष्ट	XII, 10, 11	V, 6, 2
शोम गौर्भिः	I, 8, 2	I, 91, 11
शोम यास्ते	II, 2, 13, V, 6, 3	I, 91, 9, resp 9-12
शोमस्य मा	XIV, 51, 9	III, 1, 1-14
शोमस्य मा तवधम्	X, 11, 2	III, 1
शोमस्य मिवावदथा	XII, 2, 14	III, 72, 17
शोमान खरणम्	II, 12, 5	I, 18, 1-3
शोमापुण्या	VI, 11, 2	II, 40
शोमो जिगानि	V, 14, 15	III, 62, 13-15.
शोमो धेनुम्	III, 16, 4, VI, 10, 3	I, 91, 20
शौर्यं वदिः	λ, 7, 4, 8, 8	I, 135, 1, resp 1-3
शौर्यं वदियि	II, 3, 8, VI, 10, 6, IX, 27, 2 (Comm)	VI, 52, 17 †
शुपे भरा	VI, 6, 6	VI, 62 63

* Comm पङ्क्तिः प्राथम्यात्

† Comm on II 3 8 भारद्वाज्यो ।

<i>Pratīka</i>	<i>Sāṅkhāyana</i>	<i>Rigveda</i>
सुहिसुह्रि	XVI, 11, 18	VIII, 1, 30-34 (सूक्त).
सोचमिन्द्राय गायत	XV, 8, 10.	VIII, 45, 21-23
स्योना श्रधिवि	IX, 28, 13	I, 22, 15
सहो द्रघस्य	V, 9, 14	IX, 73
सदस्य दया	IX, 22, 5	III, 54, 22
सरन्ति वा	XI, 12, 4	VIII, 33, 2 3
सर्भानोरथ यत्	XIV, 36, 2	V, 40, 6
ससि नः पथ्याद्यु	V, 5, 2	X, 63, 15
ससि नो मिनीताम्	X, 8, 17, XII, 8, 9, XIV, 9, 12	V, 51, 11-13
ससिरिदि	V, 5, 2	X, 63, 16
सादुष्किल	VIII, 6, 14, 7, 18, XIV, 57, 13	VI, 47, 1-3
सादोरित्या	IX, 5, 4; XII, 5, 11.	I, 84, 10-12
सादोरित्या विदूतः	XVIII, 17, 5	I, 84, 10-12
संघः श्रधियद्	XI, 14, 13 14; XII, 11, 12; XV, 3, 10.	IV, 40, 5
संसैरिव ससिभिः	IX, 26, 3 (Comm)	X, 67, 3
सप्तजीपिन् विष्णुना स- चानः	XIV, 71, 4	VI, 20, 2 D (Cf सौने)
सये मरः	VI, 10, 8	V, 57, 8
सयो न विद्वान्	X, 2, 7.	V, 46, 1-G or 8
सविर्हवियः	V, 10, 27	IX, 83, 5
सविष्यान्तम्	X, 6, 19.	X, 88
सव्यवाक्यमिः	IX, 26, 3	V, 4, 2.
सिंहस्यनौ	V, 10, 2	I, 164, 27
सिररथगर्भैः	III, 14, 7, IX, 23, 9, 27, 2 (Comm), XIII, 12, 11	X, 121, 1, resp 1- 6
सिररथपाणिभूतये	III, 13, 12, X, 10, 7	I, 22, 5, resp 5-8
सिररथपाणिम्	X, 5, 22	I, 22, 5-7
स्रवे सः सद्योत्तानम्	X, 5, 24, XIV, 57, 10	II, 4, 1-9, resp 1-3
स्रोताजनिट	VI, 4, 3, XI, 7, 1	II, 5.
स्रोता देवः	V, 14, 11.	III, 27, 7-9
स्रोतारं सिररथम्	V, 7, 4	X, 1, 5.

आ नो यादि तपसा दीयद्	III, 19, 16
आ प्यायतां भ्रवा	IV, 11, 1
आ यस्मिन्सुप्त यमवा	V, 10, 32
आ यादि तपसा अर्षिषा	III, 19, 16
इदं राधो बृहत्सु	XII, 19, 3
इद इति प्रजनन	IV, 13, 1.
इद जना उप युत	XII, 14
इन्द्र उक्थेभिर्भन्दिष्ठ	VII, 10, 13
इन्द्र कादमब्रुवधत्	XII, 15, 2
इन्द्र जठरं नव्य	IX, 5, 2
इन्द्र जपस्य प्र वच	IX, 5, 2
इन्द्रमन्वारभामहे	I, 6, 3
इन्द्रश्च न शुनासीरौ	III, 18, 14
इन्द्रश्च सप्तसप्तवचश्च	IX, 6, 21
इन्द्रसुरापासिञ्चो	IX, 5, 2
इन्द्राय शुनासीराय	III, 18, 15
इन्धानारत्ना	II, 11, 3
इममा शृणुधी ष्व	I, 17, 19
इय पित्रे राष्ट्रैति	V, 9, 6 (XVIII, 1, 2)
इह गावः प्र जायध्व	XII, 15, 3
इष्टेय प्रागपाग	XII, 23
इष्टीप सप्तसद्विष्या अपि	VIII, 11, 15
उत श्वेत आशुपत्ना	XII, 19, 4
उत्पकण्ठीरव गुद	XVI, 3, 36
उदद्यादेव्यदितिः	III, 20, 2
उदुभियमाह उदर	II, 6, 6
उप ब्रव पयसा	V, 10, 10
उप प्रचे मधुमति	XVIII, 15, 5
उपावरोह जातवेदः	II, 17, 8
उपेष्टिवेन अक्षुषा (two Pada s)	VIII, 11, 14
उभा कवी युवामा	VIII, 10, 1
उह विष्वा वि क्रमस्य	VIII, 4 3 (A, 13, 19)
उष्टा यस्य प्रवादिष	XII, 14, 2
ऊर्ध्वमेनामुच्छ्रयताम्	XVI, 4, 2 0
अनावाक विसामर	III, 3, 5 (X, 10, 8)
रक्षया च रक्षभिश्च	VIII, 3, 10 (IX, 23, 11)

रता अथा आ श्वतो	XII, 18, 1 ff
एष द्वाय मान्ते	XII, 14, 3
एष ज्ञाना य अलिप	IX, 6, 6 (XVIII, 15, 4)
एषा ते अग्ने घमिन्	I, 12, 12
क सिदेकाकी अरति	XVI, 5, 3
कतरत आ दराणि	XII, 17, 1
कावधोराजानिद	VII, 10, 11
कि सिस्सूर्यसम	XVI, 5, 1
कुष्ठमद सुष्ठ	IX, 28, 3
कुष्ठदेवानाममस्तस्य	IX, 28, 3
केवन् पुत्रव आ विवेश	XVI, 6, 3
घृतवन्त कुलायिन	I, 15, 13
[नित्यवितुर्वरेण	II, 10, 2]
नग्नो वां घर्म	V, 10, 18
घयस्त्रिभक्तमाव	XIII, 12, 13
त्वद्व्याचु मघवन	XII, 16, 1
त्वच्चि राधसि	XVIII, 16, 5
स्वमग्ने प्रतभ्यत्	III, 5, 9
त्वमिन्द्र कपोताय	XII, 16, 5
त्वमिन्द्र शर्म रिषा	XII, 16, 4
त्वामिच्छ्वसस्यवे (two Padas)	IX, 6, 6
त्वद्वा क्पाणि दधती	III, 7, 4
द्वमना देव अविता	VIII, 3, 4
दिवि श्रद्धो अरोचन .	X, 11, 9
द्वैवावध्वर्यु	VII, 10, 12
धाता ददातु दाशवे	IX, 28, 3
धाता प्रजाया उत	IX, 28, 3
धावोधावो	VIII, 12, 11
धीमी वा ये अमय	XV, 3, 7
निगच्छ कर्षकैः	XII, 22, 3
पद्मसन्त पुत्रव आ विवेश	XVI, 6, 4
परिच्छिन्न सोमम्	XII, 17, 1
परिहन्ता	XII, 21, 5 (XVI, 13, 10)
परितु सत्युरस्य	IV, 16, 5
पवित्रेष पनीचि माम्	XV, 15, 6
पमर्मासिभिन्द्रियम्	VIII, 10, 1.

आ नो घादि तपसा-दीषद्	III, 19, 16
आ घ्यायतां भ्रवा	IV, 11, 1.
आ यस्मिन्मृगं वसवा	V, 10, 32
आ घादि तपसा-अर्चिषा	III, 19, 16.
इदं राधो बृहस्पद्यु	XII, 19, 3
इदं हविः प्रजननं	IV, 18, 1.
इदं जना उप युत	XII, 14
इन्द्र उष्येभिर्भन्दिष्ठ	VII, 10, 13
इन्द्र कारमबुवुधत्	XII, 15, 2
इन्द्र जठरं मथ	IX, 5, 2
इन्द्र जपस्य प्र वच	IX, 5, 2
इन्द्रमन्वारभामहे	I, 6, 3
इन्द्रय न. शुनासीरो	III, 18, 14
इन्द्रस्य सखाऽकदशस्य	IX, 6, 21
इन्द्रसुरापाणिनी	IX, 5, 2
इन्द्राय शुनासीराय	III, 18, 15
इन्धानारत्वा	II, 11, 3
इममा शृणुधी हवं	I, 17, 19
इयं पित्रे राष्ट्रैति	V, 9, 6 (XVIII, 1, 2).
इह गाव प्र जायध्व	XII, 16, 3
इदित्य प्रागपाग्	XII, 23
इहोप महसद्विषो अपि	VIII, 11, 15
उत श्वेत आशुपत्वा	XII, 19, 4
उत्सकथोरव गुदं	XVI, 3, 36
उद्व्यादेयदितिः	III, 20, 2
उद्भ्रियमाय उदर	II, 6, 6
उप द्रव पयसा	V, 10, 10
उप प्रचे मधुमति	XVIII, 15, 5.
उपावरोह जातवेदः	II, 17, 8
उपेच्छिदेन अस्तुषा (two Pada's)	VIII, 11, 14
उभा कवी युवाना	VIII, 10, 1
उव विष्यो वि क्रमस्य	VIII, 4, 3 (X, 13, 19)
उद्गा यद्य प्रवादिष	XII, 14, 2
उभोभेनामुच्छ्रयताम्	XVI, 4, 2 6
अतावान् दीक्षामर	III, 3, 5 (X, 10, 8)
रक्षया च दमभिच	VIII, 3, 10 (IX, 23, 11)

एता अथा आ इवन्ते	XII, 18, 1 ff
एष इथाथ मामदे	XII, 14, 3
एष जग्गा यश्चनिय	IX, 6, 6 (XVIII, 15, 4)
एषा ते चग्ने समित्	I, 12, 12
क' सिदेकाकी चरति	XVI, 5, 3
कतरल आ चराणि	XII, 17, 1
काव्योराजानेष ।	VII, 10, 11
कि सित्तुयंसम	XVI, 5, 1
कुलमश् सुष्टम	IX, 28, 3
कुलदेवानामस्तनस्य	IX, 28, 3
केचन पुष्टय आ विवेग	XVI, 6, 3
एतवन्ना कुलादिन	I, 15, 13
[नित्यनित्तुर्वरेण्य	II, 10, 2]
नग्नी वां घर्मं	V, 10, 18
नद्यस्त्रिमन्नाय	XIII, 12, 13
नदथाचु मधवन	XII, 16, 1
न हि राधधि	XVIII, 15, 5
नमग्ने मतभत्	III, 5, 9
नमिन्द्र कपोताथ	XII, 16, 5
नमिन्द्र शर्म रिषा	XII, 16, 4
नामिच्छसस्यते (two Pads)	IX, 6, 6
नद्या क्पापि दधती	III, 7, 4
दम्ना देव सविता	VIII, 3, 4
दिवि श्रद्धो अरोचन -	X, 11, 9
देव्यावध्वयुं	VII, 10, 12
धाता ददातु दाम्ये	IX, 28, 3
धाता प्रजाया उम	IX, 28, 3
धासोधासो	VIII, 12, 11
धीमी वा मे अथ	XV, 3, 7
निम्नद्य कर्णकौ	XII, 22, 3
पञ्चस्रन्ना पुष्टय आ विवेग	XVI, 6, 4
परिधिम्न' सेमम्	XII, 17, 1
परिहता	XII, 21, 5 (XVI, 13, 10)
परितु सत्यरथम	IV, 10, 5
पवित्रेण पनीदि माम्	XV, 15, 6
पनसोमैस्त्रिन्द्रियम्	VIII, 10, 1.

शृङ्खामि त्वा चितये	XVI, 6, 1.
प्र रेभ धियं भरस	XII, 14, 5
प्र रेभाषी मनीषा	XII, 14, 4
प्र व इन्द्राय हवइमन्माय	XVIII, 15, 5 (XII, 20, 9)
प्रष्टिं धावन्त	XII, 16, 1
प्र हव्यानि घृतवन्ति	III, 18, 15
ब्रह्म अज्ञानं प्रथमं परस्तात्	V, 0, 5 (XV, 3, 6; XVIII, 1, 2)
ब्रह्म स्वयंप्रथमं	XVI, 5, 2
भद्रादभि श्रेयः प्रेक्षि	V, 0, 2
मधि त्दिन्द्रियम्	VII, 16, 8
मयीदमिन्द्र इन्द्रियम्	IV, 9, 1
मदतस्त्रेपसंदम्	III, 5, 11
मदान्ग्री छकवाकुं	XII, 24, 5
मदान्ग्री महान्ग्रं	XII, 24, 4
मदान्ग्रुप ब्रूते	XII, 24, 6
मदान्ग्रुलूखलं	XII, 24, 7
मदान्ने भद्रं	XII, 24, 8
महीमू पु	II, 2, 14 (V, 5, 2, IX, 27, 2 Comm)
माता च ते पिता	XVI, 4, 1
मातृष्टे किरणौ	XII, 22, 2
मेमा इन्द्र गावो	XII, 15, 4
य आज्ञास.	XII, 21, 2
यं वां देवा अकल्पयन्	IV, 10, 1
यः सुभेय विदव्यः	XII, 20, 2
यज्ञस्य दोहो वितत	XIII, 12, 13
यज्ञो बभूव च आ बभूव	IV, 12, 10 (X, 13, 23, XV, 3, 11)
यत्यग्नायुमहन्त	IV, 17, 12
यदद्य होल्लवूर्धे	I, 6, 2
यदस्या अंशभेद्या	XII, 24, 2 (XVI, 4, 3)
यदा ह्युलेन पससा	XII, 24, 3
यदिदमिति हैतिचं	XVII, 12, 4
यदिन्द्रादो दामराज्ञे	XII, 15, 5
यदुधियास्त्राकृतम्	V, 10, 21
यदेवाषो ललामग्नं	XII, 24, 2 (XVI, 4, 6)
यदरिषो यवमति	XVI, 4, 4 6
यद्गदस्य पृथपस्य	XII, 20, 2

यनन्यून यथाधिक	XII, 22, 7
यन्ने रैन प्र धावति	III, 8, 27
यमचिना नमुचौ	XV, 15, 13
यमादित्या ऋशुमा	V, 8, 4
ययोरिद [विश्व] भुवन	III, 18, 14
ययोरशसा स्तभिता	III, 20, 4 (IV, 11, 6, VIII, 6, 16, 9, 5)
यच्च पथिरभुजिष्यो	XII, 20, 4
यय्नाञ्जाना न परे	IX, 5 1
यय्नाहोपा नि भौदसि	III, 20, 2.
यय्नाङ्गौरावेपिष्ठा (अवाशिष्ठा । अपला-	
शिष्ठा । न्यसद । यय्ना)	XIII, 2, 2 ff
यस्य पीत्वा मद इन्द्रो	VI, 7, 10
यस्य व्रत पशवो	VI, 11, 8
यस्येद सर्व	IV, 18, 2.
यस्येदभोज आबज	XVIII, 3, 2
या तिरश्ची नि पद्यते	IV, 18, 1
यावतामहभौघे	IV, 18, 5
यावत्स्थे पतयत	IV, 20, 1
यियस्यत इव ते मने (two pada's)	XVI, 4, 6 (Cf XII, 23, 5)
ये च देवा अयजन्त	XII, 20, 5
ये ते राशि अचक्षीः	IV 28, 10
येन क्षियावकुपत	VIII, 11, 13
ये रूपाणि प्रतिमुञ्चाना	IV, 4, 2
यो जाम्या अप्रथयत्	XII, 20, 3.
योऽनाज्ञात	XII, 21, 2 (XVI, 13. 10)
यो नो दूरे द्वेष्टि	IV, 12, 10
राज्ञो विद्वज्जमीनस्य	XII, 17, 1
यश्चम रेभ	XII, 15, 1
याचामह देवी	VII, 10, 15
वाचो राजन्यजामहे	XVII, 12, 4
वायुरधेया यज्ञधौ	VII, 10, 9
वावाता च मदिषी	XII, 21, 6
विततो किरणो	XII, 23, 1
वि श्वविष धिषणा	V 9, 16 (VII, 15, 13)
विश्रुतयो यथा पद्य	IX, 6, 6

विद्यतोदावन	XVIII, 15, 5 (XII, 26, 9)
विद्यस्य देवौ मृगयस्य	IX, 20, 16
विद्या आशा दक्षिणत	VIII, 15, 11.
विद्यान्देवान्त्वामचे	VII, 10, 14
धौमे देवा अक्षयत	XII, 23, 4
इषा पावक दीदिधि	X, 10, 8
वैद्यानरो अद्विरषां	X, 9, 17
वैद्यानरो अजीजनत्	X, 10, 8
वैद्यानरो न आ भमत्	X, 9, 17.
वैद्यानरो न क्तये	II 5, 3, (IX, 27, 2 Comm X, 9, 17)
प्रतानि विभद्भुतपा	III, 5, 9
शफेन पौष आहते	XII, 18, 19
स्रक्षणायां स्रक्षिणायां	XII, 22, 5
षष्टिधाध्वर्युं	I 6, 3
स वर्षसा पयसा	IV, 11, 6
स नो ददातु त रधि	XVIII, 3, 2
समग्निवसुभिर्ना अव्यात्	III 6, 2
समापो अद्विरय्यत (two Pada's)	VIII 9, 2
समिद्धो अग्निरखिना	V, 10, 8
समिद्धो अग्निर्देषणा	V, 10, 8
समद्र य प्र दिषोमि	IV, 11, 6 (VIII, 9, 6)
स विश्व प्रति चाक्षुषत्	X, 11 9
स सुप्रणोनी	XVIII, 15, 5
स सूर्य जनयन	XVIII 5, 1
सावीरिं देव प्रथमाद्य	V, 14, 8
सुप्रपाणा च देशना	XII, 21, 4
सुभू स्वयंभूः	XVI 7, 1.
सुय रक्षाकी चरति	XVI, 5, 4
स्तीर्षं बर्हिरानुषग	I, 17 19
स्वाहास्तं शचि	V, 10, 23
दिरण्यवर्तनी नरा	VII, 13 13
ऊताऊनस्य ह्यम्यत	XIII, 12, 7

(B) GĀTHĀ'S SLOKA'S, ETC

- अद्भुतस्वा शासहस्र XV, 24 (p 194
 2)
- अधीयते देवराजः XV, 27 (p 195,
 20)
- अद्भुत प्राण XV 17 (p 188 14)
- आहिरसो जन्मना XV, 24 (p 193,
 21)
- आविर्भवा आ वाजः XVI 17, 6
- आसन्दीवति धान्याद् XVI 9 1
- आले भगः XV 19 (p 190, 12)
- आहारस्य परस्यादी XVI 9, 13
- अथमस्मिन्मनयति XV, 17 (p 188,
 6 7)
- अथमे अथेन यजति XVI 9 10
- एष पन्था विततः XV, 17 (p 188,
 22)
- एष इ कुम्भिका वीरः XV, 27 (p 195,
 16)
- कलि शयान पुत्रः XV, 19 (p 190,
 17)
- किं नु मलः XV 17 (p 188 12)
- चरन्ते मधु विन्दति चरनः XV, 19 (p
 191 6)
- चरन्ते मधु विन्दत्यपचिन्दनः XV, 10
 (p 191 10)
- छोटो मे ह्यपुत्राणाः XV, 25 (p 194,
 17)
- तज्याया जाया भवति XV, 17 (p 188,
 18)
- तद्दे मा नात तपति XV 24 (p 194,
 6)
- मे वै पुत्रा पद्ममन्तः XV, 27 (p 195,
 12)
- ते सम्यङ्गो वैद्यानिवाः XV, 27 (p 195,
 18)
- देवाद्यैतान्मयः XV, 17 (p 188,
 20)
- नाना शान्ताय XV 19 (p 190 7)
- नापदस्य लोकोऽस्तीति XV, 17
 (p 189, 2)
- न मा मर्त्यं कश्चनः XVI, 10 3
- पतिर्जापं प्रविशति XV, 17 (p 188,
 16)
- पारित्तिना यजमानाः XVI, 9, 7
- पुरुरवा वीरवन्तः XV, 27 (p 195,
 14)
- पृथिव्यो चरतः XV, 19 (p 190, 22)
- भौम एव सौमवपि XV, 25 (p 194,
 11)
- मधुच्छन्दाः शृणोतनः XV, 26 (p 195,
 1)
- मन्त परिवेष्टारः XVI, 9, 16
- यः सङ्गत्यापकः कुर्यात् XV, 24 (p 194,
 8)
- यः न विता सजानीते XV, 26
 (p 195 9)
- यन्मिथम पुत्रः XV, 17 (p 188, 3)
- यावन्तः पृथिव्या भोगाः XV, 17
 (p 188, 8)
- इन्द्रमुनेषु पितरोः XV, 17 (p 188,
 10)
- सज्जानानेषु वै श्रूयाः XV, 25 (p 194,
 20)
- स वै यथा नो ज्ञपयाः XV, 25 (p 194,
 14)

VIII.

(A) YAJUS, NIGADA'S, ETC. .

- अंशारिरसि VI, 12, 20.
 अग्नप्राणः स्वर्गं लोकम् II, 9, 7.
 अग्नम् सृष्ट् IV, 12, 7.
 अग्नयः सगराः VI, 13, 1.
 अग्नये कथवाहनाय स्वाहा IV, 4, 1.
 अग्नये त्वा मर्त्यां वरुणो ददातु VII, 18, 1.
 अग्नये देवेभ्यो भुक्त II, 8, 4.
 अग्नये स्वाहोपये स्वाहा VI, 3, 8.
 अग्निमावह सोममावह I, 5, 2, V, 11, 4
 अग्निरग्नीषोमो तमपनुदन्तु IV, 9, 5
 अग्निर्भ्योतिर्भ्योतिरग्निः II, 9, 1, VII, 9, 2
 अग्निर्देवेदः। अग्निर्मन्विदः VII, 9, 3.
 अग्निर्होता। अग्निना (पशुहीद) X, 16, 4
 अग्निर्होता वेतु I, 6, 14
 अग्ने मृदपते मृदपतिरहं IV, 12, 10.
 अग्ने शयिया अधिपते IV, 10, 1; 18, 3
 अग्ने मर्त्यां असि I, 1, 11.
 अग्नेरग्नीषोमयोदक्लितिम् IV, 9, 5.
 अग्ने वचमिन् वर्चस्वी त्वम् X, 2, 6
 अग्ने वायो विसृणु IV 8, 4
 अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषम् IV, 12, 10
 अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि IV, 8, 3
 अग्नेद्वा अक्षुषावेच II, 8, 9
 अग्नेद्वास्तेन प्राच्यामि IV, 7, 8
 अग्नेऽस्त्रेकपाद् I, 12, 25
 अक्षु पितरो मादयधम् IV, 4, 11, 9, 2, VIII, 2, 13
 अक्षुषे पितुं मे पाहि (अजुगुपः) II, 14, 3, resp 15, 4
 अक्षुषेन त्वा अक्षुषा IV, 8, 1.
 अक्षुषेन अधिपतिरसि VI, 13, 2
 अक्षुष्यो येषां वा अग्नादीं प्रजापतेस्तन्वं (तनूवदन) X, 19, 2.
 अनाष्टमस्यनाष्टयम् V, 8, 2
 अनुपदस्यमद्वायम् IV, 8, 6
 अनेनायमयेन मेधेन XVI, 18, 11
 अन्तरिक्षे विष्णुर्ब्रह्मस्र IV, 12, 4.
 अन्नमद्यम् II, 14, 5
 अन्नदास्यन्नपतिः VI, 12, 27.
 अपरुता अक्षुराः IV, 4, 2
 अपानं मे पाहि VI, 8, 2
 अपिजो ऽसि दुवसान् VI, 12, 6
 अप्सु धृतस्य देव सोम VIII, 8, 6; 9 1.
 अभयं वो II 14, 1
 अभयं ते—मनसा लोपतिष्ठे—II, 13, 2.—वाचा लोपतिष्ठे—13, 4,—प्राणेन लोपतिष्ठे—13, 5,—कामेन लोप—13, 6
 अग्नीमदन् पितरः IV, 4, 14, 9, 3
 अक्षु स्यान्मो वो भक्षीय II, 11, 6
 अर्थं वै त्वत्त्वमक्षादर्थं मे योनिः IV, 14, 36
 अर्को ऽसि वसवस्त्वा ज्ञापयेथ XVII, 16, 1
 अथास्यग्निरग्ने प्रिया धामानि I, 9, 2
 अयस्युरसि दुवसान् VI 12, 10
 अग्नायापिपासे विषा वै II 9, 6
 (Cf II, 8, 7, 8 10 22 विकारः)

अमृतो मा मद्रमय VI, 8, 0
 अभावमनेनित्तु IV, 1, 2
 अभावेनने IV, 1, 5
 अन्धानधित प्राजनि दिवं देवाङ्गुतीर्थ
 III, 20, 4
 अग्निना अन्तरिक्षे VI, 3, 0
 अस्यां न उदीर्या VI, 3, 4 (कर्मोया
 VI 3, 5. दक्षिणस्यां 2, शीथ्या
 7, प्रतीयां 3, प्रायां 1)
 अग्निं प्रतिष्ठायै मा द्वित्ति 1, 5, 0
 अक्षिरमि बुधा VI, 12, 26
 आत्मप्रदान* II, 0, 8
 आवाविद्य* प्रतिवाविद्य* IV, 10, 8
 आकाङ्क्षन्मिन्मयी ज्येष्ठजन्ममि VIII,
 0 1
 आदित्याम्ना जाग्रतेन XVII, 16, 3
 आदित्य म्ना बहवराजाम IV 21, 10
 आपुरस्ता मा प्रजया पद्मभि VIII, 8,
 11
 आश्वी इमि I, 15, 10
 आपुर्दा अग्ने इमि II, 11, 3
 आपुर्दाय अश्वी मा जाम VI, 8, 0
 आपुर्दायवम् XVII, 12, 1
 आवह देवान I, 5, 1 ff
 हवं दावाश्वदिवी भद्रमभुत् I, 13, 2
 हृदमहमर्वावषीः I 6, 0
 हृदमर्वा मा बन्धाद्ये XIII 11, 6
 हृदरिन्दमवासात् VIII, 12, 10
 हृदं वस्तुमन्मदावह VI, 0, 13
 हृदस्य मा ऊठरे IV 7, 11
 हृदा इमि विश्वीजा XVI 13, 4
 हृदोजमिह*जमो X, 3, 10
 हृत् नृद्यदित रवि II 12, 3
 हृत् वि म्नामि I, 12, 5

रजो अग्ने I, 7, 1
 हृत्पङ्कतापङ्कतेना I, 12, 1
 हृत् च वीर्यं च I, 11, 10
 हृत् पुष्टि पुष्टिपति* II, 10 1.
 हृत् वस्तु पुङ्कवस्तु VII, 5, 1
 हृत् वस्तु मयवस्तु VII, 5, 5
 हृत् वस्तुकिंदहस्त VII, 6, 2
 उपहृतं वृहत्—उपहृतं वामदेव I 11
 उपहृता देवा अन्म मीमसा VI, 8, 14
 उपहृतो श्वं घाजयातो V, 3, 7
 उपहृतो देवानधिभो VII, 5, 6
 उपहृतो निवावहवो VII, 5, 3
 उपहृतो वापुर्दिन्द्रवापु VII, 5, 1
 उभावपापय V, 17, 10
 उग्रिमि अक्षिरमि VI, 12, 19 (cf.
 उग्रिमिणीय VII, 0 1)
 उवापानहा अग्र III, 13, 20
 उज बहवो* IV, 5, 3
 अत मत्याय II, 7, 14
 अतं मत्याय XIV, 10, 6*
 अतथामाधि अर्द्धाति* VI, 12, 23.
 अतं मा मलेन II, 6, 10
 असरो मे देवा IV, 1, 0
 असस्य हारी VI, 12, 13
 अश्वामावासा I, 6, 12
 अश्व राय ग्रेवे अश्वाय V, 8, 6
 अशि मे प्रावासावाह II, 17, 1
 अस्तु वस्तु पुङ्कवस्तु VII, 3, 1
 अस्तु वस्तु मयवस्तु VII, 3 3
 अन्दीमाहममवर्णे I, 6, 5, IV, 12, 10
 अोज मय I, 1, 39
 अोजमे अन्दिपाय अस्तयामि VII, 5,
 13 AVIII, 21, 0
 अश्वी देवामि II 0, 12

- कं प्रपद्ये I, 4, 5
 कथा ऽसि च्यसूदन' VI, 12, 9
 कामाय त्वा I, 15, 12
 काम्या एत II, 12, 4
 कृत्स्न वेदमसूतम् XIII, 12, 10
 को ऽदात्कला अदात् IV, 7, 15, VII,
 18, 7
 गवे स्वाहा वाचे स्वाहा XVII, 12, 3
 घमंस्याग्ने वीहि V, 10, 19
 चक्षुष्या अग्नि IV, 7, 12, VIII, 4, 6
 चिन्ति मुक चिन्तमाज्यम् (दशहोत्र) X,
 11, 4
 चित्रावमी स्तस्त्रि ते II, 11, 4
 जुषावः सोम I, 8, 3
 जुषावा अग्ने I, 7, 6
 जुषावानि महँसि सवनानि VI, 3, 8
 जुषावावग्नीषोमौ I, 8, 7
 जुषावो अग्नि I, 8, 3
 जुष्टो वाधो भूमासम् VI, 9, 17
 ततो ऽसि तनुरग्नि II, 12, 10
 तनूनपादग्ने I, 7, 2
 तस्मा इन्द्राय देवता ज्यैष्ठ्याय X, 16, 2
 तास्त्रधर्यवाधावेन्द्राय सोमम् VI, 7, 10
 तिष्ठा देवीरग्ने III, 13, 20
 तुषो ऽसि विश्ववेदा VI, 12, 17.
 षणान्यु IV, 21, 24
 तेजसे त्वा प्रह्वनर्धमाय VII, 5, 12
 तेजो ऽसि छट्टिरग्नि VIII, 24, 3
 तेजो ऽसि शूक्तमग्नि IV, 8, 2
 ते देवा अकामयन्त X, 18, 2 (मन्त्रो
 त्तरि)
 ते ह्यवा न्वान्वाहता' X, 15, 2 (चतुर्वेदा
 त्तरि)
 त्व प्रह्वानि XVI 19 2 7
 दधिधर्मस्याग्ने वीहि VII 16 7
 दग्ंय ते पतिदग्ंय IV, 18, 7.
 दिक्षु विष्णुर्ब्रह्म IV, 12, 5.
 दिव देवांसुतीयम् III, 20, 4.
 दिवमयं यजमान XVI, 17, 10.
 दिवस्युष्टमग्नि VI, 6, 12
 दिवि विष्णुर्ब्रह्म IV, 12, 2
 दिवे स्वाहान्तरिचाय स्वाहा XVII, 12,
 2.
 दुरो अग्ने आज्यस्य III, 13, 30
 दुर्मिन्विद्यास्तस्त्रे सन्तु VIII, 12, 11.
 देव बर्हिर्वसुवने I, 13, 1 (Cf II, 5,
 19)
 देवं बर्हिर्वारितीनाम् V, 20, 4
 देव सवितरतं ते यज्ञम् IV, 7, 17.
 देव सवितरतं त्वा I, 6, 2
 देव सोम सुत्यांसुदचमशीथ V, 8, 3
 देवस्य त्वा सवितु प्रभवे IV, 7, 5 (Cf.
 21, 7)
 देवा दैत्या सोतारा III, 13, 27
 देवानां समिदग्नि VIII, 11, 15.
 देवो ऊजांस्तौ III, 13, 27
 देवो उषामानज्ञा III, 13, 27.
 देवो जोष्टी III, 13, 27
 देवोर्द्धारः III, 13, 27.
 देवीस्त्रि III, 13, 27
 देवेदो मन्विद I, 4, 19—22
 देवो अग्नि स्त्रिष्टत् I, 13 3
 देवो नरागस I, 13, 2 (II, 5, 19)
 देवो वनस्यति V, 20, 4
 देवो ऽसि नरागस VII, 5, 22—24,
 XVIII, 21, 12
 देवस्तनुरग्नि II, 12, 9
 दैत्या सोतारा III, 13 20
 धाना सोमानामग्ने वीहि VIII, 8, 4
 भुवा अमदद्यतस्य सोमो IV, 8, 3
 गम उप I, 14, 20
 नमस्ते गायत्राय XV II, 13, 1

- नमस्ते वृद्धते XVII 13 3
 नमस्ते वृद्धात्पञ्चोपाय XVII 13 6
 नमस्त रत्नकराय XVII 13 2
 नमस्ते वामदेवाय XVII 13, 4
 नमा ह्वेभ्य II 8 13
 नमो धावाप्रदिषीभ्याम् I 6, 11
 नमो वा पितरः IV 6 1
 नमो वरदायाभिहितः VIII 10 4
 नरराजो अद्य I 7 3
 नर्ये प्रजां न पादि (अजुगुप) II 14
 - 15 6
 निरस्त परावस्तु I 6 6
 नि वा कामयो जिह्वनाम् VII 6, 3
 निचक्षत वा VII, 4, 4
 परिवर्तो ऽसि परमान VI, 12, 7
 पादि मां यज्ञान्म् IV, 8, 3
 पितरस्ता यमराजान् IV, 21, 0
 पिता मातरिभ्यां VII, 9, 1
 पिष्टन प्रीष्टानि II, 9, 13
 श्रद्धिषो होता (अत्रहोत्र) V, 15, 4
 श्रद्धियां विष्णुर्गुरुस्तु IV, 19, 4
 श्रद्धिय स्ता माभौ IV, 7, 6
 प्रजापतये स्वाः मर्त्यं वरदो ददातु VII
 18, 6
 प्रजापतये स्वाहा XIII, 12, 8
 प्रजापतिरकामयत (अत्रर्षातिरि) X,
 14, 2
 प्रजापतिद्वारोचतु XVII, 10, 7
 प्रजापतेभ्यो ऽसि IV, 9, 4
 प्रजायै स्वा पुष्टौ VII, 5, 14
 प्रतक्षाभि नभस्तान् VI, 19, 8
 प्रत्यता वामांस्तु VII, 1, 0
 प्राच्या दिशा मृच (दक्षिणया दिशा—
 प्रतीच्या दिशा—etc) IV, 11, 4
 प्राथ दीक्षामुपैमि V 4, 6
 प्राथपा असि IX 7, 11
 प्राथ मे पादि VI, 8, 1 (Cf IV, 7,
 11, 9, 2)
 शरिरेषु I 7, 6
 शुद्धयन्तरे न अरु VI, 3, 8
 शुद्धयतये स्वा मर्त्यं वरदो ददातु VII,
 14, 7
 शुद्धयतिर्गन्ता स यज्ञं पातु IV, 9, 9
 सत्र विन्दन् प्राथ मे पादि IV, 9, 2
 सर्म मे वीच V, 1, 10
 भाविना उवा VII 9, 6
 भुगित्यभिगत VII, 23, 2 (Ath V
 20, 115, 1 ff)
 भुव स्वाहा III, 21, 3.
 भू II, 7, 7
 भू प्रपय VI, 2, 2
 भूः स्वाहा III, 21, 2
 भृतमसि भविष्यदसि VIII, 21, 3
 भृतानां नभेनादध V, 14, 1.
 भूपते भवपत IV, 20, 1
 भूर्भुव 1, 1, 38
 भूर्भुव स्वा II, 19, 2 IV, 12, 10
 X -1, 15 XIV, 10, 7
 भूर्भुवा स्वा स्वाहा III 19, 8 21, 6
 VI, 3, 8 VIII, 8, 10
 मममस्त्यतिना न अतस्तु I, 11, 2
 मनो दीक्षामुपैमि V, 4, 4
 मनो म ममया दीक्षनाम् V, 4, 1
 मसिपुषो ऽसि VI, 1, 14
 मरुदसि यज्ञो ऽसि XV III, 20, 8
 मरुदश्रिर्वीता (अत्रहोत्र) X, 18, 4
 माधो भोयथोर्विमी VIII 12 11
 मित्रस्य स्वा अक्षुषा IV, 7, 4
 मित्रावरुणस्य स्वा प्रमथो V, 15 8
 यज्ञस्य सतति II 6 12
 यनाथ स्वा मर्त्यं वरदो ददातु VII
 18 4

यमायाङ्गिरसने—स्नाहा IV, 4, 1
 यमिन प्रजय XVIII, 21, 3
 या यज्ञस्य सम्बद्धस्य II 9, 9
 [अध्वर्यो येषां वा यज्ञादी प्रजापतेस्तन्य
 (तनूवदन) X, 19, 2
 यद्राय त्वा जुष्टम् IV, 17, 7 8 9
 यद्राय त्वा मद्वा वरुणो ददातु VII, 18,
 2
 यद्रास्त्वा वैष्टुमेन XVIII 16, 2
 यद्रास्त्वन्द्राजान् IV, 21, 11
 यद्रा ऽसि सुमेव XVI, 18, 6
 रूपमनुरूप V III, 16, 3
 राक्षोभ्यां राक्ष VII, 25, 3
 ययाधस त्वा ययीधा VII, 1, 4
 यवणो ऽसि धर्मपति XVI, 18, 6
 यमवस्त्वाग्निराजान् IV, 21, 8
 यङ्गिरसि ह्यवाहनम् VI, 12, 16
 यान्युर्विंशाय XVIII, 12, 5
 यामैतु यामुपैतु X, 21, 16
 याच दीक्षामुपैमि V, 4, 5
 याच न जित्वा V II, 10, 15
 याचस्यतिना ते ऊतस्य I, 10, 2
 याचस्यते ऽच्छिद्रया वाचा X, 16, 6
 याचस्यते वाचो वीर्येण X, 15, 6
 याचस्यते विधेनामन X, 18, 6
 याचस्यते हृदिदनामन X, 14, 6
 याजस्यारु मवितु सवे XVI, 17, 1 2
 3 8
 याजिनस्यार्गे वीरि III, 8, 24
 याजिनो देवा ऋषि III, 8, 22
 याजो ऽसि याजिनमसि III, 8, 27
 विभुरसि प्रवाहणम् VI, 12, 11
 विराजा होषो ऽसि IV, 21, 3
 विधे त्वा देवा आनुष्टुभेन XVIII, 16 4
 विधे त्वा देवा प्रजापतिराजान् IV, 21,
 12

विधे देवा अनु मा प्रमपेत VI, 13, 3
 विधे देवास्तयस्त्रिणा IV, 10, 3
 वष्टिरसि पाप्मानम् II, 7, 18, IV,
 8, 3
 वेद ते पितरम् IV, 18, 5
 वेदो ऽसि I, 15, 12
 वीषट I, 1, 39, etc
 वयोऽव्यो IV, 18, 10
 वस्य पशुन्ने पादि (अजुगुप) II, 14,
 4, 15, 2
 वत हिमा IV, 12, 10
 वान्निरसि IV, 7, 9
 विश्वशिवम् IV, 17, 18
 वृन्त्युरसि मार्जाशीय VI, 12, 21.
 वृन्त्युरस्युपसदा VI, 12, 22
 वृणेनो ऽसि पला VI, 8, 10
 वोचपा असि IV, 7, 13
 व सुत्या वामिन्द्राग्नी X 1, 13
 व्राचो ऽसि प्रथता VI, 12, 16
 वरुणावी I, 6 4
 व यज्ञवतिरागिया IV, 13, 3
 व देवतीर्जवतीभि VIII, 9, 2
 वं वाक प्राचेन XVII, 17, 1
 ववेनायोपवेनाय XIII, 5, 4 5 6
 वदितसि विश्वरुवी II, 12, 1
 वद्यासि पला VI, 8, 12
 वज्रदेवेभ्य II, 8, 20 21
 वत्ये व्रताय II, 7, 13
 व अतोनिपाभुम IV, 12, 8
 वत्ये वरुणेन II, 6, 11
 वत्येनावभयम् II, 12, 12
 वदसि मन्त्रे भुषा IV, 11, 3
 व त्वग्ने वृदेस्य वरुणा II, 11, 5
 व त्वा वृजामि II 10 0.
 व द्यो देवा दधान् XVIII 15, 11
 व भद्रमवर्धे न VIII 4, 12

समह प्रजया IV, 12, 9.
 समाय शोषधीनाम् II, 8, 10.
 समिध समिध* I 7, 1
 समुद्रो ऽपि विश्वव्या VI, 12, 24
 समुद्रो ऽपि विश्वभवा VI, 12, 10
 सधालपि सधालो VI, 12, 3
 सधालमि सधालपि V III, 17, 3
 स ब्रह्म ब्राह्मणा XVII, 15, 12
 सं मरान् मरत्या XVII, 15, 10
 सं मा कामेन IV 12, 10
 सवितापि सत्यप्रसव* XVI, 18, 3
 सुपर्षो ऽपि पत्ना VI, 8, 11
 सुभूतजन* II 8, 8
 सुहताय व II 8, 15
 सुमूर्तामामि श्रेष्ठ XVII, 13, 10
 सुमिनिया म चाप VIII, 12, 11

सूर्ये धाजसिन् धाजसो X, 4, 12
 सूर्येसो सक्तु X, 17, 4
 सूर्योय देवभ्यो भुक्त II, 8, 5
 सूर्यो व्याति II, 9, 2
 सो ऽकामयताद्वाद* (परदोतरि) X, 17, 2
 सोम राजान चन्द्रमसम् III, 8, 15
 सोम सोमस्य पिबतु X, 17, 6
 सोमस्याग्ने वीचि VII, 3, 4, VIII, 8, 5
 सोमाय पिबन्तवे स्वाहा IV, 4, 1
 सद्यभूरपि श्रेष्ठ IV, 12, 10
 स I, 1, 39
 स साहा III, 21, 5.
 सान्वाग्नि साहा सोम I, 7, 6
 सविरग्ने वीचि VII, 1, 8
 सत सविर्मधु V, 10, 31
 सते त्वा भवितं भवशामि VII, 4, 15

(B) NIVIDS

अग्निर्जानवेदा* VIII, 24
 [अग्निर्देवेह VII, 9, 3*]
 अग्निर्विश्वानर VIII 22
 अस्य मद अरिनदिन्द्र VIII, 25
 इन्द्रो देव V III, 17
 इन्द्रो मरत्वान् VIII, 16, 1

सभयो देवा VIII, 20, 1.
 दावाशशिवी VIII, 19, 1.
 मरतो देवा VIII, 23, 1.
 विद्ये देवा V III, 21
 सविता देव VIII, 18

INDEX IX.

PRAISA'S, ATIPRAISA'S, ETC

अद्यये मय्यमानाय III, 13, 16
 अद्यये समिधमानाय I 4, 4
 अग्निमद्य शीतारम् (सू. १. वाक्यप्रैष)† V,
 20, 5

अग्निर्मे देवो शीता त्वमानाय V, 1, 6.
 अग्नीत्य लीवतस्य यज VIII, 5, 1
 अग्नीधोमाभ्यां प्रथीयमानाभ्याम् V, 14,
 7

* This is a Purone but in its form like a Nivid

† Comm द्वियजमानके अद्यश्रीतामिसौ यजमानो पचन्तो पत्नी पचन्तो पुरीष्टार्थं
 बहन्नावग्नीधोमाभ्यां वाग । मद्ययजमानके । अग्निमद्य शीतारमदद्यतेने यजमाना etc

अग्राह्यमनुगंस LX, 24, 1
 अच्चावाक वदस्व VII, 6, 1.
 अजैदग्नि* (उपप्रेष) V, 16, 9
 अध्वर्थ उप नु रम XVII, 11, 3
 अध्वर्थवैधीरपा VI, 7, 8.
 अध्वर्यो घोसावो VII, 19, 6, VIII,
 3, 5, XVII, 17, 14 (cf
 घोसावो)
 अभिगो शनीध्वम् V, 17, 10
 अप इष्य द्योत VI, 7, 1
 अयालघीद्, अयाल VII, 4, 11
 अर्धम् IV, 21, 4
 असा उपकृयस्व VII, 4, 13
 असावेतके IV, 15, 4
 अद्या रचं संष्टजतात् (अभिगु) V, 17,
 8
 आचमनीयम् IV, 21, 5
 आदित्येभ्य VIII, 1, 3
 आदित्या मे दैवो उद्गाता V, 1, 3
 आ वेला XVII, 15, 9
 इन्द्राय महत्वते VII, 19, 1
 इह मद एव मघवन् (अतिप्रेष) X, 1,
 11
 इह मदोश् मदे मधोर्मदस्व—मोदैव XII,
 26, 11
 उक्थया VII, 9, 7.
 उच्छ्रीयमाशाय V, 15, 3
 उत्तेव तयम् VI 7, 9
 [अग्निम्] उन्ष्टजत IV, 21, 24
 उदीचीनान (अभिगु) V, 17 3
 उद्गीविमानाय † II, 7, 2, उद्गीविमानभ्या
 VII, 1 1
 उपप्रेष्य द्योत V, 16, 9

उपप्रेषमथ द्राक्ष्य इच्छते ऽच्चावाको वा
 —त द्योतवपकृयस्व VII, 6, 4—
 उपकृयस्व VII, 4, 13, 6, 4;
 VIII, 5, 5
 कवधगोद पार्थिव खनतात् V, 17, 7,
 XV, 1, 26
 एकधास्य लचमाद्यतात् (अभिगु) V,
 17, 4.
 एवाह जरितरोद्या मोदैव (प्रतिगर)
 XII, 19, 6
 एषा XVII, 17, 10
 द्योद्या (resp द्योद्या) मोदैव X, 5, 16;
 17, XII, 11, 10, 17, 2, 19,
 6, 23, 5, 24, 6, 26, 11 (= अथ
 मदेव)
 द्यो द्योतस्यथा द्योत X, 13, 28, XVI,
 1, 24
 द्योम् IV, 6, 17, VII, 18, 6, XV,
 27 (p 196, 2, 3), etc
 द्यो कुरुत IV, 21, 24
 धर्मस्य यज V, 10, 17
 द्युतस्य यज VIII, 4, 1, 3
 चन्द्रमा मे दैवो V, 1, 3
 चित्तिभ्य प्रक्षीयमानाभ्य IX, 24, 9
 तथा (प्रतिगर) XV, 27 (p 196, 2 3)
 दधिधर्मस्य यज VII, 16 4
 देव बहिं सुदेव देवै † V, 20, 1
 देवाय सन्निवे VIII, 3, 1
 देवेभ्य प्राप्तर्थावभ्य VI, 3, 9
 दैव्या मन्तितार उत्त च मनुष्याः (अभिगु)
 V, 25, 2
 द्वादशहल्लक्ष्णीगणे प्रत्यामृषीतात्
 XVII, 14, 3

* अमनदाजम् ।

† Comm देव बहिं सुदेव देवे स्यादित्येवमादिभिरेकादशभिर्धेभ्योऽन्तेभ्योऽस्येवाम
 त्रेयसि मेवावच्य परिभाषितम् ।

- धाना सोमानामिन्द्र VIII, 8, 2
 नैष्ठिकपङ्कथस्य VIII, 5, 5
 पत्नी विद्यस्सुमाना XII, 23, 5 (प्रति-
 गर) *
 परिवीथमाणाय V, 15, 4
 पर्यप्रये V, 16, 8
 पुराहीरेन पुण्ड्रिणी राजभि उगायत
 XVI 1, 25
 प्रजापतिर्मे देव V, 1, 8
 शो प्रतिष्ठ IV, 7, 17
 प्रशास्य प्रसुदि VII, 14, 9 (cf VI, 8, 5)
 प्राक्षा अग्निं भरत (अग्निगु) V, 17, 2,
 XV, 1 26
 बृहद्दन्ति VII, 15, 11.
 मद्भन XVI 18, 1
 मद्भन प्रस्थास्यामि IV, 7, 16
 मद्भन सोथाम प्रशास्य VI, 8, 5
 मदेथ मदेवो शोधा सोदेव XII, 13, 4
 मनेताये इविष V, 19, 13
 मधुपर्कः IV, 21, 6
 मानुष I, 6, 1
 यजमान शीतरेध्वर्यो ऋद्धिद्वान् पीतनेष्ट-
 वतोपवत्तारिषेयध्वम् (उपवत्त) VII,
 6, 3
 यूपाद्याज्यमानाय V, 15, 2.
 येषजामह I, 1, 36 ff
 ये स्त्रधामहे III, 16, 15
 यचितो धर्म V, 9, 25
 यनिष्ठुमस्य मा राविष्ट (अग्निगु) V, 17,
 9
 वायुर्मे देव V, 1, 7
 वि क्रिमयमाद्यो शोधा सोदेव (प्रतिगर)
 XII, 24, 6 †
 वैशामराय LX, 25, 2.
- वौषट् I, 1, 36-39, etc.
 शस्योर्ब्रूहि I, 14, 21
 शोसावी (मंघाव) VII, 9, 1, cf
 अध्वर्यो शोसावी
 श्येनमस्य वध (अग्निगु) V, 17, 5
 शान इवि VII, 16, 3
 शङ्किमतिरस्य वक्रय (अग्निगु) V, 17, 6
 शङ्कु लोचिथासु परि XVII, 14, 4
 समुपलता अ VIII, 9, 3
 समिध प्रेथ V, 16, 4
 शो सपैत VII, 14, 9.
 शीद (अव्शवाक) VII, 6, 1.
 श्रुता प्रेथ V, 20, 5.
 श्रुता ब्रूहि I, 14, 1
 शोमाथ पदुष्टामाणाय V, 6, 1.
 शोम्यस्य यज VIII, 4, 2
 शो मृत VI, 8, 7.
 शोकेभ्यः V, 18, 1
 शोचयता श्रुताणामिवा VII, 10, 2.
 श्रधा नम III, 16, 15
 श्राद्धशतिस्य V, 18, 2
 इविधानाभ्यां प्रवत्यंमानाभ्याम् V, 13, 2
 शै मचाह इदं मधु XVII, 14, 14 (?)
 शीतरभिष्टुहि V, 9, 4
 शीतरेतयंज VII, 8, 7.
 शीतवेदस्य VII, 16, 2
 शीता यचन् प्रजापतिम् XVI, 7, 2
 शीता यचदग्निं समिधा V, 16, 4 अग्निं
 श्राद्यास्य V, 18, 2, अग्निं लिष्ट-
 तम् V, 19, 22, अग्निं पुरोलास्य
 V, 19, 10, पुरोलासानाम् VII, 1,
 7; अग्नीशोमौ V, 18, 10; 19, 7,
 15, अग्निना VII, 2, 9, XV, 15,
 9, आदित्यान् VIII, 1, 5; इन्द्र

* Cf Vait Sutra 32 27.

† Cf Vait-sutra, 32, 32

हरिर्वा (etc.) VII, 1, 3; इन्द्रं
 होवात् VII, 8, 2; इन्द्रं तृतीयस्य
 चवनस्य VIII, 2, 4; इन्द्रं प्रातः
 प्रातःसावस्य VII, 4, 2; इन्द्रं मरुत-
 लम् VII, 19, 3, इन्द्रं माध्यन्दिनस्य
 चवनस्य VII, 17, 4, इन्द्रवाशु

VII, 2, 3; देवं सवितारम् VIII,
 3, 3; मिवावरुणौ VII, 2, 6;
 वनस्यतिम् V, 19, 19; वायुम् VII,
 2, 3.

द्यौता विष्टी XII, 23, 5 (प्रतिगर)*
 द्यौषि द्यौतः X, 13, 27; XVI, 1, 23.

* Vait-Sūtra 32, 27.

श्रीमम् ।

सखिताया पौर्णमास्यामिन्द्राद्येष्टिर्विमृधे ।१। अमावास्याविकार
 ।२। इन्द्र चतु मृगो न भीम ।३। जुष्टो दमूना अग्ने शर्धति
 खिष्टहत ।४। अदितये ऽमावास्याया सखितायाम् ।५। पौर्णमा-
 सीविकार ।६। ये वैमृधस्य ते खिष्टहत ।७। यावज्जीव च ।८। प्रयोग
 आन्तात् ।९। ॥१॥

अनागते पर्वण्यमावास्ये प्रवृत्ते ऽभ्युदितेष्टि ।१। अग्रये दाच
 इन्द्राय प्रदाचे विष्णवे शिपिविष्टायेति ।२। निरुप्ते जानस्तानेव
 विभजेत् ।३। अग्ने दा दा नो अग्ने वृहत ।४। महसा ते शता त्व
 भर ।५। अमावास्याविकार ।६। धनुश्च चीषु दक्षिणा ।७। काले
 चामावास्यम् ।८। नाभ्यावृत्ति पिण्डपितृयज्ञस्यास्ति ।९। ॥२॥

अतीते पर्वण्यमावास्ये प्रवृत्ते ऽभ्युदृष्टेष्टि ।१। अग्रये पथिहत
 इन्द्राय वृक्षणे वैश्वानराय ।२। वेत्या हि वेध आ देवानाम् ।३।
 वार्चहत्याय महदानुम् ।४।

स्यतावान वैश्वानरस्युतस्य ज्योतिषस्यतिम् ।

अजस्र भानुमीमहे^५ ॥

नाभि यज्ञानाम् ।^६ । अमावास्याविकार^७ ।^८ । दण्डोपानह दक्षिणा
 ।^९ । सखितायां चामावास्यम् ।^{१०} । नाभ्यावृत्ति पिण्डपितृयज्ञ-
 स्यास्ति ।^{११} ॥२॥

अग्रये ऽग्निमते ऽमावसावभ्युदृते ।१। पथिहते ऽन्तरेण विहार

हरिर्वा (etc) VII, 1, 3, इन्द्र	VII, 2, 3, देवं सवितारम् VIII,
होवात् VII, 8, 2, इन्द्र तृतीयस्य	3, 3, मित्रावरुणौ VII, 2, 6,
सवनस्य VIII, 2, 4, इन्द्रं प्रातः	वनस्यतिम् V, 19, 19, वायुम् VII,
प्रातः सवस्य VII, 4, 2, इन्द्रं मरुत-	2, 3
न्तम् VII, 19, 3, इन्द्र माध्यन्दिनस्य	हीता विष्टी XII, 23, 5 (प्रतिशर)*
सवनस्य VII, 17, 4, इन्द्रवायु	हीयि हीत X, 13, 27, XVI, 1, 23

* Yait Sutra 32, 27

THE END OF VOLUME I

आम् ।

संस्थितायां पौर्णमास्यामिन्द्रायेष्टिविंशुधे ।१। अमावास्याविकारः
 ।१। इन्द्रं चवं मृगो न भीमः ।२। जुष्टो दमूना अग्ने गर्धति
 खिष्टकृतः ।४। अदितये ऽमावास्यायां संस्थितायाम् ।५। पौर्णमा-
 सीविकारः ।६। ये वैमृधस्य ते खिष्टकृतः ।७। यावज्जीवं च ।८। प्रयोग
 आन्तात् ।९। ॥१॥

अनागते पर्वण्यामावास्ये प्रवृत्ते ऽभ्युदितेष्टिः ।१। अग्रये दाच
 इन्द्राय प्रदाचे विष्णवे शिपिविष्टायेति ।२। निरुप्ते जानंस्तानेव
 विभजेत् ।३। अग्ने दा दा नो अग्ने वृहत्तः ।४। महसा ते शता त्व
 भर ।५। अमावास्याविकारः ।६। धनुष्य चीषु दक्षिणा ।७। काले
 षामावास्यम् ।८। नाभ्यावृत्तिः पिण्डपिदयज्ञस्यास्ति ।९। ॥२॥

अतीते पर्वण्यामावास्ये प्रवृत्ते ऽभ्युदृष्टेष्टिः ।१। अग्रये पथिहत्त
 इन्द्राय वृचग्ने वैश्वानराय ।२। वेत्या हि वेध आ देवानाम् ।३।
 वार्वहत्याय सहदानुम् ।४।

स्यतावानं वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्यतिम् ।*

अजस्रं भानुमीमहे^५ ॥

नाभिं यज्ञानाम् ।^६ । अमावास्याविकारः ।^७ । दण्डोपानहं दक्षिणा
 ।^८ । संस्थितायां षामावास्यम् ।^९ । नाभ्यावृत्तिः पिण्डपिदयज्ञ-
 स्यास्ति ।^{१०} ॥३॥

अग्रये ऽग्निमते ऽमावसावभ्युद्भूते ।१। पथिहत्ते ऽन्तरेण विशारं

चक्रीवति वृत्ते नियतातिपत्तौ च ।१। वीतये मियःसंसृष्टेषु ।२।
 विविचये घाम्येण ।४। संवर्गाय प्रदाद्येन ।५। शूचये क्रथ्येण ।६।
 श्रुमते वैद्युतेन ।७। व्याधिस्राये रुद्राय ।८। अध्वानं गमिष्यन् पूषे
 पथिहते ।९। सार्वकामिक्यग्रथे कामाय ।१०। व्रतपतये व्रत्यवेलां
 प्रोष्याव्रत्यं वा चरित्वा ।११। व्रतभृते ऽश्रु कृत्वा ।१२। गृहदाहे
 चामवते ।१३। मरुद्भ्यो यमौ प्रजातायाम् ।१४। ॥४॥

अग्निमग्निं हवीमभिरग्निनाग्निः समिधते ।१। अग्न आ याहि वीतये
 यो अग्निं देववीतये ।२। कया नो अग्ने वि वसस्त्वामग्ने मानुषीः ।३।
 कुवित्सु नो मा नो अस्मिन्महाधने ।४। अप्स्रग्म उरौ महान् ।५।
 केंद्रुद्रायाग्नाम ते ।६। वयमु त्वा पयस्यते पयस्यथः ।७।

अग्निः परेषु धामसु कामो भूतस्य भव्यस्य ।

समालेको वि राजति ॥

अग्न्याम तम् ।८।

त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिरग्ने देवां इहा वह ।

उप यज्ञं हविस्य नः ॥

व्रतानि विभ्रद्रतपा अदाभ्यो भवा नो दूतो अजरः सुवीरः ।

दधद्रुद्रानि संमृत्लीको अग्ने गोपाय नो जीवसे जातवेदः ॥^{१०}

रुष्णा रजांसि पत्सुतस्त्वे वसूनि पुर्वणीक ह्योतः ।^{११}

मरुतस्त्वेपमंद्ग आ यात यमाविव ।

शूभ्रा शिरष्वाद्यः^{१२} ॥

वातत्वियो मरुतः अग्ने कमिति वा ।^{१३}

शातयो ऽसंविदाना यष्टदेवतामिष्टिं निर्वपेरन् ।१।

सूक्तगोपमन्वाह । ७। उत्तमयोपशयमनुमन्त्रयते । ८। पूर्वेषुदृष्टितेष्व-
परिवीथमाणेषु पूर्वथा परिदध्यात् । ९। संतामार्थं वार्धर्षेणैव काङ्क्षेत्
। १०। समानजातीया अनुसमियात् । ११। यथोत्तमे तथोद्देन
। १२। पशुदेवतामावाह्य वनस्पतिं च ।^{१३} इन्द्रं वसुमन्तमावहेन्द्रं
रुद्रवन्तमावहेन्द्रमादित्यवन्तमृभुमन्तं विभुमन्तं वाजवन्तं बृहस्पति-
मन्तं विश्वदेव्यावन्तमावहेति सवनदेवताः ।^{१४} नान्येषु निगम-
स्थानेषु^{१५} निगच्छन्ति । १४। सूक्तवाके वा ।^{१६} अर्ध्वर्यू संवृश
प्रवरानुपूर्व्येण प्रवृताङ्गती जुहोति ।^{१७} जुष्टो वाचो भूयासं जुष्टो
वाचस्पतेर्देवि वाग्यत्ते वाचो मधुमत्तमं तस्मिन्नु अद्य धात्स्वाहा
सरस्वत्या इति पूर्वाम् ।^{१८} तूष्णीमुत्तराम् ।^{१९} ॥ ८ ॥

अग्ने नयेति तिस्रो भुवो यज्ञस्य प्र वः शुक्राय प्र कारव
इत्याग्नेयस्य । १। आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती देवयन्तः
सरस्वत्यभि नः पावीरवी कन्या प्र सोदधेमा जुक्ताना इति
सारस्वतस्य । २। तं सोम प्र चिकितस्त्वमिमा ओषधीः सोमो धेनुं
या ते धामानि दिव्यवान्हं युस्तु या ते धामानि हविषेति सौम्यस्य
। ३। पूयेमा आगाः प्रपये पर्यां पयस्यथः शुक्रं ते दास्ते पूषगूपा
सुवन्धुरिति पौष्णस्य । ४। आ देव्या वेधमं बृहस्पतिः समजयस्य हि
शुचिः स शुष्टुभा स शकता स आ नो घोनिमिति वार्धस्वत्यस्य
। ५। विश्वे अद्य महतो विश्व ऊती धं देवासो इवय विश्वे देवा
शुष्टुत ये के च ज्या ते हि यज्ञेषु यज्ञियास ऊमाः स्त्रीर्षे वरि-
षीति वैश्वदेवस्य । ६। इन्द्रं नर इन्द्रो राजेन्द्र सवमुहं न आ नो
विश्वभिष्टतिभिः सजोया आ ते शुष्टुयो वृषभ इत्यैन्द्रस्य । ७। गोम-

दृश्यावद्भूये नरः शुची वो ऽरा इवेद्या वः शर्म यूयमस्मानिति मारु-
 तस्य ।८। उभा वामा वृत्रहणा ता योधिष्टं शुचिं नु गौर्भिर्विप्रः प्र
 चर्षणिभ्य इत्यैन्द्राग्रस्य ।९। आ नो देवः सविता त्रायमाण आ देवो
 यातु सविता यन्त्रैर्वाममद्य ये ते पन्था अस्रभ्यं तद्विव इति सावि-
 चस्य ।१०। अस्तभ्राद् द्यां तत्त्वा याम्यव ते हेत एवा बन्दस्वेमां
 धियं शिचमाणस्योदुत्तमं वरुणेति वारुणस्य ।११। इत्यैकादशिनो-
 नाम् ।१२। ये चैवदेवताः पशवः ।१३। ॥१०॥

इन्द्रा नु पूषणेत्यैन्द्रापौष्णस्य ।१। सोमापूषणिति सोमापौष्णस्य
 ।२। सं वां कर्मणेत्यैन्द्रावैष्णवस्य ।३। नासत्याभ्यामित्याश्विनस्य ।४।
 विष्णोर्नु कमिति वैष्णवस्य ।५। रचीति राच्याः ।६। भूरिं द्वे इति
 द्यावापृथिवीयस्य ।७। जनीयन्त इति तिस्रः स वावृधे दिव्यं सुपर्ण
 यस्य व्रतं पशवो यन्ति सर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठन्त आपः ।

यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टं सरस्वन्तमवसे ऊवेम ॥

इति सारस्वतः ।८। य इमा विश्वा भुवनानीति वैश्वकर्मणस्य चतुर्थीं
 परिहाय ।९। आ ते पितरिति रौद्रस्य ।१०। अहं रुद्रेभिरिति
 वाग्देवत्यस्य ।११। तिस्रस्तिस्रः पूर्वाः पुरोनुवाक्या वपायाः पुरो-
 स्लाग्रस्य पगोस्तिस्रस्तिस्र उत्तरा याज्याः ।१२। नैके पशुपुरोस्ताग्रं
 सवनीयस्य ।१३। कर्म तु न्यायः ।१४। सावित्रवाग्देवत्यौ सोपांसु ।१५।
 श्रवर्तते पशुगणे मनोता ।१६। परिव्ययणीयादि वपान्तं प्रातःसवने
 पशुकर्म कृत्वा निष्क्रम्य तथैवोपस्पृश्य चालाले ।१७। ॥११॥

धिष्ण्यानुपस्थाय सदः प्रमर्षन्ति ।१। अघेण हविर्धाने तिष्ठन्त-
 न्तंमौचमाणाः ।२। मघालमि कृगामो रौद्रेणानीकेन पाहि मा अग्ने

पृथिवी होता १ घौरध्वर्युः २ त्वष्टाम्रीत् ३ मित्र उपवक्ता ४ इति
 होतारः । ५ । अथ पृहः । ६ । वाचस्पते वाचो वीर्येण मंगृततमेनाय-
 च्छमे ७ यज्ञपतये वसु वार्यमासंस्करसे ८ वाचस्पतिः सोमं
 पिवतु ९ जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा । १० । इत्युपांगु । ११ ।
 तेनेन्द्रं वीरमजनयत्त एनानसुरानभ्यभवत्प्रजापतिः १२ स येषां
 वा एवंविद्वान्होता भवति १३ आ वै तस्य होतुर्वीरो जायते १४ आ
 तेषां यजमानानां वीरा जायन्ते १५ अभि वे स होता द्विपत्नं
 भ्रातृष्यं भवति १६ अभि ते यजमाना द्विपतो भ्रातृष्यान् भवन्ति
 येषामेवंविद्वान्होता भवती १७ ति । १८ । ॥१५॥

अध्वर्यो १ इति पञ्चहोतरि वदियन् । २ । तस्मा इन्द्राय
 देवता ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय नातिष्ठन् ३ स एतं पञ्चहोतारं यज्ञपतु-
 मपग्रचातुर्मास्थानि । ४ । इत्युक्तायोपांगु । ५ । अग्निर्होता ६ अग्नि-
 नावध्वर्युः ७ रुद्रो ऽग्नीत् ८ वृहस्पतिरुपवक्ता ९ इति होतारः । १० । अथ
 पृहः । ११ । वाचस्पते ऽक्विद्रया वाचाक्विद्रया जुञ्जा १२ दिवि देवा
 वृधन्होषामैरयस्र । १३ । इत्युपांगु । १४ । ततो वा इन्द्राय देवता
 ज्येष्ठाय श्रेष्ठायनातिष्ठन् १५ स येषां वा एवंविद्वान्होता भवति १६
 तिष्ठन्ते वै तस्मै होत्रे स्वा. श्रेष्ठाय १७ तिष्ठन्ते तेभ्यो यजमानेभ्यः
 स्वाः श्रेष्ठाय येषामेवंविद्वान्होता भवती १८ ति । १९ । ॥१६॥

अध्वर्यो १ इति षड्होतरि वदियन् । २ । सो ऽकामपता-
 द्वादः स्थामस्रपतिरिति ३ स एतं षड्होतारं यज्ञपतुमपग्रत्पगु-
 यन्धम् । ४ । इत्युक्तायोपांगु । ५ । सूर्यन्ते चक्षुः ६ वायुः प्राणः ७
 अन्नरिचमात्मा ८ यज्ञो गाचाणि ९ घोः षष्ठम् १० पृथिवी शरी-

रम्^{१०} इति होतारः ।^{११} अथ यद्दः ।^{१२} सोमः सोमस्य पिवतु
शुकः शुकस्य पिवतु^{१३} आतास्त इन्द्र सोमा वातापे हवनश्रुतः ।
।^{१४} इत्युपांशु ।^{१५} ततो वै सो ऽन्नादो ऽन्नपतिरासीत्^{१६} स
येषां वा एवंविदान्होता भवति^{१७} अन्नादो वै स होतान्नप-
तिर्भवति^{१८} अन्नादास्ते यजमाना अन्नपतयो भवन्ति येषामेवंवि-
दान्होता भवती^{१९}ति ।^{२०} ॥१७॥

अध्वर्योश् इति सप्तहोतरि वदियन् ।१। ते देवा अकाम-
यन्त कृष्णाः कृष्णेषु लोकेषु म्यामेति^२ त एतं सप्तहोतारं यज्ञरुतु-
मपग्नसौम्यमध्वरम् ।३। इत्युक्त्वाथोपांशु ।४। महाहविर्होता^५ सत्य-
हविरध्वर्युः^६ अचित्तपाजा अग्नीत्^७ अचित्तमना उपवक्ता^८ अना-
ध्वयद्याप्रतिध्वयद्याभिगरौ^९ अयास्य उद्गाता^{१०} इति होतारः ।^{११} अथ
यद्दः ।^{१२} वाचस्पते विधेनामन्विधेम ते नाम^{१३} विधेस्त्वमस्माकं
नाम^{१४} मा देवानां तन्नुक्सेदि मा मनुष्याणाम्^{१५} सज्जुर्दिपा
पृथिव्योपहृतः सोमस्य पिव स्वाहा ।^{१६} इत्युपांशु ।^{१७} ततो
वै तेभ्यो ऽकल्पते^{१८} ते देवाः कृष्णाः कृष्णेषु लोकेष्वामन्^{१९} अप्यथ
कृष्णाः कृष्णेषु^{२०} स येषां वा एवंविदान्होता भवति^{२१} कल्पते वै
तग्मै होचे योगधेमः^{२२} कल्पते तेभ्यो यजमानेभ्यो योग-
धेमः^{२३} अभि वै स होता स्वर्गं लोकमश्रुते प्रत्यग्निंल्लोके प्रति-
तिष्ठति^{२४} अभि ते यजमानाः स्वर्गं लोकमश्रुते प्रत्यग्निंल्लोके
प्रतितिष्ठन्ति येषामेवंविदान्होता भवती^{२५}ति ।^{२६} ॥१८॥

तनूरतो वदति ।१। अध्वर्यो येषां वा अयादीं प्रजापते
स्वर्गं विदान्होता भवत्ययादो वै स होता भवत्ययादामो यज-

THE
ŚĀNKHĀYANA ŚRAUTA SŪTRA

TOGETHER

WITH THE COMMENTARY

OF

VARADATTASUTA ĀNARTĪYA

EDITED BY

ALFRED HILLEBRANDT, PH. D.

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF BRZESLAU

VOL II

THE COMMENTARY OF VARADATTASUTA ANARTĪYA

PUBLISHED FOR THE BIBLIOTHECA INDICA

CALCUTTA

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS

1891

PREFACE.

The edition of the Commentary on the Sankhyana Sruta Sutra is based upon the three Manuscripts which I have already described on page viii and 240 of the first volume. Besides the Kauṣītaki Brāhmana the author quotes numerous works on different branches of Sanskrit-literature. I subjoin a list of his principal authorities —

Aitareyaṅgah I 4 1,	Panini I 2 2 etc
Āgvalāyana III 15 21, 19 2	Pratiṣākhya I 2 6
R̥gvidāna III 1 ^o 3,	Mānu III 1 ^o 2 etc
Kaṭhaka II 1 7	Mahābhāṣya I 15 14
Katyāyana I 3 16 4 1 8	Mīmāṃsāka IV 11 18
11 12 4 II 7 32 etc	Mātrayānya IV 5 11
Ānandīyaṅgīya II 13 1	Yajñavalkya I 17, 10,
Āhikāyāriṣṭa IV 5 4	Vaijayaṅgīya III 18 19
Chāṅgaleyaṅgīya VI 1 17	Ātāpāthya Brāhmana
Jaimini I 5 3 16 2 III 19	Śākala (Chompa) I 2 23
10	Śankhyāna Gṛhya Sūtra
Taittirīya I 9 2 14 9 etc	Śānaka I 17 11
Nirukta V 1 1 10 9	Sūryāṅgīya I 2 15

A passage from our commentary (V, 8 3) is quoted in the Commentary on the Katyāyana Sruta Sūtra VIII 2, 6 (p 182)

I have added to the text a selection of various readings though there are very few real discrepancies between the single manuscripts and most of them scarcely worth mentioning. But they might help the reader in some cases to choose a wording independent of my own opinion and, in others, to determine the value of the manuscripts. I have chosen the first three letters of the alphabet to mark the three MSS, the letter A being the representative of the Alwar MS, the letter B of Professor Thibaut's, the letter C of that of the Royal Library of Berlin.

A HILLEBRANDT.

BRELAU

ERRATA.

page	1	note	1	read	घाव°; note f add A
,	5	line	13	„	चादेश° instead of घ च
,	8	„	21	„	जेस्यैयं
,	11	„	15	„	ऊश्कालो
,	19	,	13	„	यथा प्रतिमासम्
,	22	,	15	„	प्रायेण न instead of ऋ प्रायेण च
,	63	,	14	,	यद्यन्यः „ , यमन्य
,	63	„	9	,	उपरि म्भक्ष्यं
„	80	,	10		भवति
,	110		11	,	यथाग्निमन्थनं
„	111	,	6	„	धनुर्दक्षिणा
„	117	„	15	,	रदिरेशा°
„	120	,	4	„	प्रतिपूर्वा सु°
„	147	„	19	,	*योऽहनि
„	246	„	3	„	इतिकार्यान्तरे
„	281	„	20	„	*शके घोषा
„	290	„	11	„	वित्तद्व
,	301	„	1 and 302	l 5	—————l le (*)

I beg the reader to cancel note 1 on pp 35 37 note 2 on p 10, and the letter C on p 6, note 1, p 23, note 2.

—————

The word मन्थयोर is to be inserted in Index VI on p. 623 of the first volume

—————

शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्यम् ।

ॐ ।

१

पुरुषस्य बुद्धिपूर्वकारिणो ऽभ्युदयं निःश्रेयसमुपादिमितं तच्च विमिष्टक्रियामाध्यम् । सा च वैदिकी^१ क्रिया भान्वा का चित् । कुत एतत् । प्रमाणत्वाद्देदस्य । कथं वेदस्य प्रामाण्यम् । अपौरुषेयत्वात् । अर्थप्रत्यायकत्वात्^२ । बाधकप्रत्ययाभावात् । तत्रभवत्वाच्च कस्यस्य प्रामाण्यम् । स च कस्यः परिनिप्यस्रप्रयोगरूपकस्योपदेशको घन्यः । पदार्थरूपोपदेशमात्रप्रयोजनो^३ वैदिक एवायमर्थ इत्यभ्युदयनिःश्रेयसार्थिभिरादत्तव्यः सकलपुरुषार्थमिद्भूये । तथैतदादिस्त्वचम् ।

१. पुरुषस्याभिमतफलदायी^४ जगदुत्पत्तिपीजं यज्ञः । यद्यपि च द्रव्यदेवतात्यागात्मा तथाप्यत्र भाङ्गो विवक्षितः । इदमत्र प्रधानमेतान्यङ्गानि इयमितिकर्तव्यता । एवं माध्यमाधनरूपेण मयांदया श्रुतिमिद्भूया प्रथयिष्यामः । गुरावात्मनि च यच्छ्रवणं शिष्टैः श्रयंते । तत्र^५ सोदयन्ति यज्ञमिति द्वितीया न प्राप्नोति । अत्रयत्रपथ्या

१ A सर्ववैदिकी । २ C प्रत्ययः । ३ A अर्थप्रयोजनः । ४ पुरुषार्थदायाः । ५ A यत्र ।

तु भवितव्यम् । अहस्तस्त्रत्वात् । तद्युक्तम् । कुतः । श्रुतेः । स एष सर्वकामस्य यज्ञः । स एष स्वर्गकामस्य यज्ञ इति । तस्माद्दोषः । यज्ञमित्येकवचनं जात्यपेक्षम् । अधिकारसूत्रमेतत् । प्रतिज्ञा च शिष्यबुद्धिसमाधानार्था ।

२. यज्ञमिति द्वितीयान्तं प्रकृतमिह प्रथमया विपरिणम्यते । तदर्थः स इति निर्देशः । स यज्ञस्त्रयाणां वर्णानां भवतीति वाक्यशेषः । अथवा सच्छब्दः साधुवाची पूर्वपदम् । त्रयाणामित्युत्तरपदम् । तेनैतदुक्तं भवति । शोभनानां त्रयाणां वर्णानां यज्ञे ऽधिकारः । तदेवमङ्गहीनाश्रोत्रियषण्डशूद्रवर्जं अधिकारः सिद्धो भवति । किं पुनः कारणं अर्थिनः समर्थाश्च शूद्राः प्रतिलोमाश्च नाधिक्रियन्ते । उच्यते । श्रुतिदर्शनात् । अयज्ञियान्त्वा एतद्यज्ञेन प्रसृजति शूद्रांस्त्वदिति शतपथे ।

३. ब्राह्मणस्य चत्रियस्य ब्राह्मणचत्रियौ । तयोर्यः शूद्रां जातः^१ पुत्रस्तस्यावर्णत्वान्न प्राप्नोति । वैश्यस्य च यः करण्यामुत्पद्यते तस्य च न प्राप्नोति । तदर्थं वचनम् ।

४. संयोगः संबन्धः इदमस्येति विशेषनिर्देशः । तमकृत्वा यद्विधीयते तस्माधारणं भवति । [ये तत्र प्रकृताः] । परिभाषासूत्रमेतद्व्यायप्राप्तम् । अत्रोदाहरणम् । दर्शपूर्णमासौ त्रयाणां वर्णानाम् । अन्वाहार्यद्यतुर्णामृत्विजाम् ।

५. संयोगो ऽसाधारण्येन व्यपदेशः । तेन हेतुना संयुव्या-

युच्यमानं व्यवतिष्ठते । व्यवस्थितविषयं भवति । अर्थश्चात्र^१ संयोगो ऽभिप्रेतो न शाब्दः^२ । तथा । पुरोधकात्मयज्ञो ब्राह्मणस्य । सो-
माङ्गमग्निचयनं दौचासंयोगात् ।

६. विग्निष्टसंनिवेशः शरीरस्यसूचो यज्ञोपवीती गिष्टप्रसिद्धः ।
तथा च मनुः ।

उद्धृते दक्षिणे पाण्णवुपवीत्युच्यते बुधः ।

स्ये प्राचीनमावीती निवीती कण्ठसञ्जने ॥ (२, ६३)

ईदृशो यज्ञोपवीती देवार्थानि कर्माणि हविःप्रक्षेपप्रभृतीनि
तदङ्गानि चेत्यभूतः करोति । कुतः । उपवीतं देवानामुपचयते
देवसञ्जमेव तत्कुरुत इति वचनात् ।

७. प्राचीनापवीती^३ क्षतापस्य इत्यर्थः । पिष्टृष्णामिमानि
पिष्ट्याणि । पिष्टृष्णयज्ञश्राद्धादीनि । तानि प्राचीनापवीती
क्षुर्यात् । कर्मपक्ष्णमनुवर्तते^४ । तेनोदीरतामिति ग्रंथे न प्राची-
नावीती^५ । कर्तधर्मश्चायं । प्राङ्न्यायामीत्यत्र कर्मधर्मः । तेन
सर्वसाधनानां दक्षिणाचारता । अतो योगभेदेनोक्तम् ।

८. येनाधिकरणेन क्षौत्रादिना संयुज्येत संबध्येत तेनाचमन-
प्रभृति । नान्यथा । तेन च संयुक्तः प्रयत्नकर्मान् व्यावर्तते । व्याव-
र्तनं भ्रमणं तत्र क्षुर्यात् । तथा च कात्यायनः । विष्टृत्याद्यस्य वेतर-
पाटतिः ।

१ C चयेन । २ A शाब्दः । ३ A om. च here and further on. ४ A
105. देवार्थानि कर्माणि विष्टृष्णयज्ञश्राद्धादीनि C in marg. ५ C इति वेषा सचन
in marg. अथवाप्राचीनावीती B इति वेषा संस्रवाप्राचीनावीती सचन

६. यज्ञ यज्ञान्तरेण । विच्छिन्दति ह वा एतद्यज्ञमिति श्रुत्यन्तरात् । अथवा तदधिकरणं ह्यौत्रादि पदार्थान्तरेण न व्यवेयात् । न च व्यवदधात् । चशब्दाद्गार्हपत्याहवनीयौ च ।

१०. यज्ञोपवीत्यादिका आवृतां लक्षणा । आवृच्छब्देन कर्माण्यभिधीयन्ते । लक्षणा प्रायोवृत्तिरित्यर्थः । केषांचिल्लक्षणोद्देश इति सूत्रच्छेदः । तेषामप्ययमेवार्थः ।

११. इत्यावृतामिति वर्तते । उद्दिश्यते पद्यते । आम्नाय इत्येकोऽर्थः । य उद्देशः पाठक्रमो ब्राह्मणे सूत्रे वा तेनैव क्रमेणावृतः कर्तव्याः । न तु क्रतूनां पाठक्रमेणानुष्ठानं सर्वस्वारपराकयोर्मध्ये पाठात् ।

१२. यज्ञाधिकारो ऽनुवर्तते । यज्ञे सर्वत्र श्रवचने उत्तरत उपाचारः । उपाचारो ऽनुष्ठानम् । उत्तरतउपाचारो वै यज्ञ इति श्रुतेः । कचिद्वचने ऽपि स्वस्य धिष्यस्य पश्चादुपविशेत् । समीपे उप आहप्रयोगात् न दूरे ।

१३. शागित्यप्ययं द्विकशब्दः । न्यायशब्दो धर्मपर्यायः । आचारपर्यायो वा । यत्र देवार्थानि कर्माणि तत्र प्रागेव । कर्मणि प्राची दिग्ङ्गीकर्तव्या ।

१४. पितृणाममूनि पितरो वा देवता येषां तानि दक्षिणाचार्येण कर्तव्यानि ।

१५. आसीन उपविष्टः । न्यायशब्द उक्तः । बाहृच्यं बहृचाद्याधोक्तम् । तदुपविष्टेन कर्तव्यम् ।

१६. तिष्ठसन्वाद्याग्निमन्यनीया इत्येवमादिषु वचनेषु विकल्पो

मा भूदिति सूत्रारम्भः परिभाषाणामनित्यताज्ञापनार्थम् । तेन^१
तथा च शाखान्तरीयो होत्रासमासः^२ ।

१७. यदनादिष्टकर्मकं वाङ्मयं तद्धोता कुर्यात् । चकारो वा-
ङ्मयात्सुकर्षणार्थः । वचनविरोधाभ्यां मैत्रावरुणादयो ऽपि कुर्युः ।
सप्त होतार षट्शो यजन्तीति होत्रशब्दप्रयोगात् ।

१८. प्रसृतिशब्द आदिवचनः । त्रिसङ्ख्यामारभ्य ये षट्शणा
ष्टकमुदायास्तेषां प्रथमायामुत्तमायां च चित्कृतिः प्रत्येकं^३ कर्तव्या ।
किं सर्वत्र । नेत्युच्यते । अन्यत्र जपेभ्यः । जपान्वर्जयित्वात्यर्थः । त्रिप्र-
सृतिष्विति गणविशेषणं कुर्वन्नेतज्ज्ञापयति । कचिद्धि^४ को ऽपि
गणो ऽस्ति । किमेतस्य ज्ञापने प्रयोजनम् । आवर्तते पशुगणे मनो-
तेति पशुद्वये ऽपि मनोताया आवृत्तिः सिद्धा भवति ।

१९. अत्र ओकार आदेशो विधीयते । स च देशत्वान्स्थानमपे-
क्षते । तदुच्यते । स्वरानामृचि संनिविष्टानां यो ऽन्धः स्वरस्तदादेः
स्थाने विधीयते । तत्र कदाचिद्गन्ते स्वरः केवलो भवति । कदा-
चित्सव्यञ्जनः । स शोभयरूपो ऽपि च्छन्दोमानमित्युच्यते । तस्य
यदादौ व्यञ्जनं तत्तदङ्गमेव । तस्मात्परमोकारस्य स्थानम् । अत-
स्तस्मिन्नावति । स च शृङ्खलः अष्टक इत्यर्थः । अष्टान्दात्कचिदुत्तमा-
दृगचरात् । तत्रोदाहरणम् । उपांशुयाजो^५ भवति । भवतं दाशुषे
मयः । ओमिति । तच्च वक्ष्यमाणेन सूत्रेण । उत्तमस्य च्छन्दोमान-

१ Bom. तेन । २ A हो । ३ C प्रत्येकं प्रत्येकं । ४ A कचिद्दिगचको ऽपि
गणो । ५ A •ज

स्योदाहरणम् । जिञ्चतोमिति । केचित्तु चकारमृगणार्थमित्येवं
व्याचक्षते ।

२०. य ओकारः पूर्वसूत्रे स्थानी विहितः स मकारान्तो भवति ।
श्रोमिति ।

२१. तं शृङ्गं मकारान्तं च^१ प्रणव इत्याचक्षते याजिकाः ।
प्रणवप्रयोजनं सप्रणवो द्वितीयश्चतुर्थश्चेति । केचित्तु उत्तमस्य च
च्छन्दोमानस्येत्यत आरभ्य तं प्रणव इत्याचक्षत इत्येवमन्तमेकं सूत्रं
प्रणवसंज्ञार्थं वर्णयन्ति । तदप्युपपद्यत एव ।

२२. अवसानं विरामः । तस्मिन्नवसाने मकारान्तं प्रणवं
कुर्यात् सर्वेषु ऋगणेषु । तद्यथा । खेषु क्षयेषु वाजिनोम् । सर्व-
ग्रहणात्क्षत्रिमणेष्वपि । तद्यथा । उग्रन्तस्वेत्येकां सामिधेनीं वि-
रनूच्य । अत्रापि सर्वग्रहणाद्गणधर्मलक्षणः शृङ्गः प्रणवः सिद्धो भवति ।
सपुरोनुवाक्येऽपि वज्रप्रीहिममासः । तेन सहेति तुल्ययोग इति
वोपसर्जनस्येति च सहशब्दस्य सभावः^२ । तेनैतदुक्तं भवति । पुरो-
नुवाक्यासु चायं मकारान्तः । ततः ग्रंथोर्वाके न भवति । ननु
पुरोनुवाक्यासु चेति च वक्तव्यं सुखावबोधार्थम् । सत्यम् । किंतु
अप्राधान्यार्थं च । तस्मात्पुरोनुवाक्यानामन्यो गणधर्मो न भवति ।
अतश्च षष्ठे ऽहनि ऐन्द्रवायवस्य चतुर्णां गणत्वे ऽपि सत्यपि प्रथमो-
त्तमयोस्त्रिर्वचनं न भवति । मकारान्तश्च प्रणवः प्रत्यक्षं भवति ।

२३. तेनेति व्यवहितः शृङ्गः परिगृह्यते । तेन शृङ्गेनोत्तरस्या
श्चः पादमर्धर्धं वा यथावचनं संधायावस्यति प्रयोक्ता । तस्मिन्त-

मित्याचक्षते । कृडा हि तस्यैव संज्ञेत्यर्थः । संततमितीतिकरणः प्रदर्शनार्थः । तेन सहितं चेति । तथा च श्रुतिः । शुद्ध एव प्रणवः स्याच्छस्त्रानुवचनयोर्मध्य इति च स्माद् कौषीतकिस्रया सहितं भवतीति ।

२४. योऽयं पूर्वं उक्तो धर्मस्त्रिप्रभृतिष्वित्येवमादिषु च सर्वेषामृग्गणानां व्यवहितानामपि ग्रोषावो इत्यनेन भवति^१ । ये कर्मसंयोगेन चोद्यन्ते । हविर्धानप्रवर्तनादयश्च । न तु जपानामक्रियासंयोगात् ।

२५. विदूरेष्वन्तर्हितेषु च अपिशब्दादनन्तर्हितेषु च कर्मस्वध्वर्खादिभिः क्रियमाणेषु गणमध्ये ऽन्तरेण प्रथमामृचं परिधानीयां चोत्तमामृचं संतानार्थः कर्ता अर्धर्चन करणभूतेनाकाङ्क्षति । तत्कर्मस्वध्वर्खादिभिः क्रियमाणं प्रतीचत इत्यर्थः । तद्यथा । जातायानुब्रूहीति । विदूरे उदाहरणम् । तद्यथा । समानजातीयानुसमये^२ ऽञ्जनीयायास्मृतीये वचने प्रथमे यूपे अर्धर्चावसानं^३ कृत्वा तत एवं इतरेषु यूपेषु अर्धर्चमर्धर्चमञ्जनीयाया उक्त्वा ततो यदूर्ध्वंस्तिष्ठा इति विणोह धत्ताद्यद्वा चयो मातुरस्था उपस्थो^४ उच्छ्रयस्व वनस्यते समिद्धस्य अथमाणः पुरस्तात् जातो जायत ऊर्ध्वं ऊ पु ण ऊर्ध्वो नः पाद्मं हसो नि केतुना विश्वं समन्त्रिणं दह । यदूर्ध्वंस्तिष्ठा इत्येवमादि प्रतियूपमुच्चार्यं ।

१ Com. भवति । २ A समानजातीयया अनु- C •जातीयया अनु- । ३ B अथच उपसार्धं ।

२६. अर्धर्चावसानन्याया अर्धर्चन्याया एवंधार्मिका इत्यर्थः ।
याः कृत्रिमा रात्रिपर्यायस्तोत्रियानुरूपपाद्यास्तदर्थः सूचारम्भः । तत्र
ह्यभ्यासमात्रा चोदना । नावसानचोदना^१ । ननु यद्येवमर्थं सूत्रं
कथं वृहतीं शस्त्रोत्तमं पादं प्रत्यादायोत्तरस्याः प्रथमेनावसायेति ।
न दोषः । उदाहरणप्रपञ्चार्थत्वादस्येति । चकारः पूर्वेण सह समु-
च्चयार्थः ।

२७. अर्धर्चन्यायाद्यदन्यत्तद्वचनाद्भवति । त्रौणि पदानि समस्य
पङ्क्तीनामवस्येदित्ययं विधिः कथं नाम प्रातरनुवाक एव भवेदेव-
मर्थं सूत्रम् । ननु च क्व चान्यत्र प्राप्नोति । उच्यते । अस्य सूत्रकारस्य
श्रीलिरेषा^२ । आद्ये हि दृष्टो यो धर्मः स सर्वत्र प्राप्नोति इति^३ ।
तद्यथा । तृणनिरसने अप उपस्पृशेत्युक्तान्यत्रोपस्पृशेत्याह नावग्रहणं
करोति ।

२८. उच्चैरुच्चारणन्यायः । को ऽसौ । ऋग्वेदः । चकारो ऽन्यत्र
जपेभ्य इत्यस्यानुकर्षणार्थः । अत एतदुक्तं भवति । यज्ञे जपवर्ज-
मृग्वेद उच्चैर्भवतीति^४ । अतश्च ऋग्वेदविहितं यजुरुहप्रवरनाम-
धेयादि सर्वमुच्चैर्भवतीति ।

२९. उपांगु गार्हपत्ये पत्नीसंयाजैश्चरन्तीत्यत्र विकल्पो न
भवति । भावप्रत्ययनिर्देशाच्छ्रुतिविहितं लक्षणं द्रष्टव्यम् । यथैवैवं
मिथः संश्रृण्वीरन्निति ।

३०. समित्येकीभावमाचष्टे । स्वारः स्थानम् । एकं स्थानं

१ A. •षानं । २ B श्रीलिरेषा. O in marg. श्रीलिरेषा । ३ B om. इति । ४ B उच्चैर्भवतीति ।

मन्द्रादि कार्यम् । शब्दानां ध्वनीनामित्यर्थः । न्यायतेतिवचनात्प्रयोक्तुः
स्वशक्त्युपेक्षम् । चशब्दो ऽन्यत्र जपेभ्य इत्यस्यानुकर्षणार्थः ।

३१. यज्ञ इत्यनुवर्तते । ऐकस्वर्यमेकश्रुतिप्रयोगः कार्यः । भाव-
प्रत्ययनिर्देशो लक्षणान्तरप्रापणार्थः । तेनाजपन्यूल्लसामस्त्रिति मिद्धं
भवति । चकारः शब्दानामित्यस्यानुकर्षणार्थः । पृथग्योगकरणात्
पूर्वसूत्रे यो विधिः स विकल्पेन भवतीति विज्ञायते ।

३२. तरामितौषदर्थे । प्रणवादीनामुच्चैरेव विधानात् ।

३३. पुनःप्रणववचनादेतल्लभ्यते । प्रैषव्यवहिते च । शस्तान्ती-
याश्च प्रणवादुच्चैस्तरां याज्या भवति ।

३४. याज्याया उच्चैस्तरां वषट्कारः कर्तव्यः ।

३५. याज्यया वा समो वषट्कारः । उच्चैस्तरां वेति विकल्पः ।

३६. प्रणवादयः प्रसिद्धाः । संप्रैषयहणं साहचर्यार्थम् । यत्र
संप्रैष उच्चैस्तत्र प्रणवादयो ऽपि । अतो न पत्नीसंयाजादिषु । तत्र
सर्वोपांशुत्वमेव विधानात् । उपांशुहवियांगचोदनास्त्रित्यर्थः ।

३७ उपांशुहविःष्विति वर्तते । उपांशुहविःषु देवतानाम-
धेयं वक्ष्यमाणेष्ववाहनादिपूपांशु भवति । देवतानामवचनान्न हवि-
र्नाम । नामवचनाच्चाख्यातमजुपतेति शब्दः । धेयवचनं प्रत्यक्षाभि-
धानार्थम् । ततो न मेधपतिः । चशब्दाद्दृगादौ च ।

३८. भूर्भुव इत्ययं मन्त्रः प्राग्याज्यायाः प्रयोक्तव्यो जपधर्मेण ।

३९. पुरस्ताद्ध्वपानन्तरं धे यजामहे । याज्यान्ते वौषट् । तत
श्रोजः सहः सह श्रोजः स्वरिति उपरिष्ठात् । इतीति नियमार्थम् ।

ततो याज्यावङ्गले ऽपि न गणधर्मः । चतुष्टयपहणं परस्परानपे-
 चार्थम्^१ । ततो येयजामहप्रतिषेधे सत्यपि पुरस्ताज्जपस्याप्रति-
 षेधः^२ । सर्वास्विति यदि नोच्येत ततो ये यजामह इत्यात्मनेपद्-
 वङ्गवचनं वङ्गयजमानके कर्मणि सत्तादौ व्यवतिष्ठेत । सर्वग्रहणान्तु^३
 सर्वत्र भवति ।

४०. चीननुयाजान्यजतीत्युक्त्वा इत्यनुयाजयाज्या इति वक्ष्यति ।
 तेषु येयजामहो न भवतीति ।

४१. वाजिनस्याग्ने वीहीत्यनुवपद्धारः । सोमस्याग्ने वीहीत्यनु-
 वपद्धार इति वक्ष्यति । तत्र येयजामहो नास्ति । ननु च^४ अनु-
 वपद्धारस्य याज्यासंज्ञैव नास्ति । सत्यम् । येयजामहप्रतिषेधाद्याज्या-
 संज्ञापि^५ भविष्यति ।

४२. वक्ष्यति । चतुर्मात्री याज्ञिकी भुतिरिति । अतस्तेन
 भुतेन चतुर्मात्रेण याज्यान्तेन । वपद्धारस्य वौषट्गब्दस्येत्यर्थः ।
 संधानमव्यवच्छेदः कार्यः । इत्यंभूतेन याज्यान्तेन संधानं विदधता
 भुतो ऽपि विहित एव । स्वरस्यायं भुतः । तद्धर्मत्वात् । व्यञ्जनानां
 च सन्ध्यन्तरविधानाद्याज्यान्ते ।

४३. अभुतेन^६ वा याज्यान्तेन वपद्धारस्य संधानं कार्यम् ।
 पूर्वेण सह एकयोगे क्रियमाणे पक्षे व्याकरणसिद्धा त्रिमात्रा भुतिः
 स्यात् । तन्निरुक्त्यर्थं पृथक्कूचकरणम् ।

४४. तत्प्रुतसंधानम्^७ । उपांशुयाजे उपांशुयाजमाचके । न

१ BC परस्परस्यापेचार्थम् । २ C जपस्यापि प्र० । ३ A C सर्वत्र प० । ४ A
 om. च । ५ B inserts इति after ये यजामह । ६ A अभुतान्तेन । ७ A C भुति० ।

केवलमग्नीषोमीयवैष्णवयोः किं तर्हि सर्वत्र तनूदेवतादावपि सुतसंधानं नास्ति । ननु च उपांशुयाज इतीयमग्नीषोमीयवैष्णवयोः संज्ञा । तत्रैव सुतसंधानप्रतिषेधः प्राप्नोतीति । सत्यम् । अस्तीतिवचनात्सर्व-
त्रोपांशुयजने प्रतिषेधः ।

२.

१. आवाह्यते ऽनेनेत्यावाहनः । को ऽसौ । आकारः । तमा-
कारं ज्ञावयेत् । चतुर्मात्रं कुर्यादित्यर्थः । ननु आवहादिं ज्ञावयेदिति
वक्तव्यम् । सत्यम् । किं तु यस्मिन्कर्मणि या यद्युमभिप्रेतास्ता
एवावाहयितव्यास्तदभिप्रायमेवमुक्तम् । अत आवह देवान्यजमाना-
येत्यत्र आवहादिः सुतो न भवति । आह । किमर्थं ज्ञावयेदिति
ण्यन्तनिर्देशः । उच्यते । अग्निं होत्रायावह^१ । अत्र सुतेन सह
आकारौभूतस्य^२ समानाचरे सख्यान इति^३ दीर्घ एव प्राप्नोति ।
स मा भूत् । सुत एव यथा स्यादिति ण्यन्तनिर्देशः ।

२. यो ऽयं चतुष्टये निर्दिष्ट एकारान्तो घेयजामहे एष सुतादिः
कार्यः । न च व्यञ्जनस्य सुतिः । असामर्थ्यात् । अनुस्वारं मकार
इति च याज्यान्तस्य वर्णान्तरोपदेशात् । तथा च । ऊदकालो ऽज्
ह्रस्वदीर्घसुतः । अचक्षेति (पा० १.२. १७. १८) । वैयाकरणाः ।
ह्रस्वो दीर्घः सुत इति कालतो नियमा अचीति शिचाः । पुरस्ता-
त्पूर्वस्मिन्देष्टे । याज्यानामिति षष्ठीनिर्देशादुपांशुयाजे ऽपि प्राण-
संधानं भवत्येव । तथा चाश्वलायनस्य सूत्रम् । प्राणमंततः प्रणवः

पुरोनुवाक्यायास्तथागूर्वषद्वाराविति । आगूःशब्दश्च तेषां येयजामहे प्रसिद्धः ।

२. यज्ञे भवा याज्ञिकी । कासौ मुक्तिः । मुतेन याज्यान्तेनेत्येव-
माद्या । सा चतुर्मात्रा कार्या । या पुनराम्नायपाठे खनिगदोक्ता
सा व्याकरणलक्षणेन त्रिमात्रा । तस्या यज्ञे ऽपि प्रयुज्यमानाया न
चतुर्मात्रता । किं कारणम् । यज्ञं व्याख्यास्याम इति यज्ञाधिकारे
याज्ञिकीति वचनात् । अतः अध्वर्यवैपीरपाद् इति त्रिमात्रैव ।
अधः खिदासीद् इति वाचःसोमे प्रयुज्यमाना त्रिमात्रैव । याज्ञिके
च^१ या केवला न पाठे । यज्ञे च तस्याश्चतुर्मात्रता नियम्यते ।

४. याज्यान्त इति वक्ष्यमाणमिदं संवध्यते । सामर्थ्यात् ।
याज्यान्ते वर्तमानानां सन्ध्यचराणां एकारादीनां चतुर्णां मध्ये ये
द्वे तालव्ये सन्ध्यचरे एकारश्च ऐकारश्च ते प्रत्येकं आकारश्च भुत
इकारश्च मात्रिकः अनेन रूपेण भवतः । अभूततद्भाव इति चिः
(पा० ५. ४. ५०) । अत्रोदाहरणम् । लृष्टारं सोमपीतयाद् इ वौ-
षट् । ऐकारस्योदाहरणम् । आदिदसूनि प्र च वाचास्माद् इ वौषट् ।

५. ओष्ठः^२ स्थानं यथोक्ते ओष्ठस्थाने सन्ध्यचरे ओकारश्च
औकारश्च । तत्र ओकार आद् उ ईदृशं रूपमापद्यते । एवमौकारः ।
समु देप्ती दधातु नाद् उ वौषट् । नतु ओकार आमन्त्रितजः
प्रगृह्य इत्येवमादिना लक्षणेन सर्व एव प्रगृह्यो याज्यान्ते तस्य किं
पक्षणेन । सत्यम् । किं तु वाचकलानामप्रगृह्यस्तदर्थं वचनम् ।

६. सुतापेचमन्यत्वम् । सुतादन्यानि याज्यान्तस्याप्तपचे प्रकृत्या भवन्ति । प्रथमया प्रकृत्या यथास्वभावमित्यर्थः । अचराणीति वचनात् प्रातिशाख्यगतमपि विकारं नापद्यन्ते । तद्यथा । मल्लित्यु-
कारः श्रवते सर्वत्राप्यपदान्तभाक् । सुता याहीत्यतो ऽन्येषु पदेष्व-
च्छेति विग्रहे^१ । इमा हरौ बहत्स्ता नो अच्छ वौषट् । एवं प्रयोगः । एवं मधुशब्दो ऽप्युदाहार्यः । आदकारीभावस्याप्तपचे न भवति ।

७. प्रकृत्येति वर्तते । एकारश्च ओकारश्च प्रगृह्यौ सन्तौ प्रकृत्या भवतः । सुतपचे ऽपीति सूत्रारम्भः ।

८. सन्ध्यचराणां तालुस्थाने इत्यारभ्य यदुक्तं तद्याज्यान्ते भव-
ति । वक्ष्यमाणं च । मध्ये ऽधिकारात् ।

९. यः प्रातिशाख्ये रेफीति संज्ञित ऊष्मा रेफी पञ्चमो नामिपूर्वं इत्येवमादिना प्रकरणेन^१ स याज्यान्ते वषट्कारेण सह सन्धौ रेफमापद्यते । उदाहरणम् । अग्निं क्षन्ता वामस्य देव भूरे वौषट् ।

१०. विभर्जनीय इति वर्तते । अरिफितो विभर्जनीयो याज्यान्ते लुप्यते । अदर्शनमस्य भवतीत्यर्थः । उदाहरणम् । युक्त-
मावा जायते देवकामा^२ वौषट् ।

११. याज्यान्त इति वर्तते । याज्यान्ते वर्तमानो मकारो वषट्कारेण सह सन्धौ अनुस्वारमापद्यते । अनुस्वारः प्रातिशाख्ये प्रसिद्धः । अस्तोदाहरणम् । जिह्वामग्ने चरुपे हव्यवाहा^३ वौषट् ।

तुशब्दो नियमार्थः । यत्रापि प्रैषे देवतादेशनं नास्ति यथा धामा सोमानामिन्द्रेति तत्रापि याज्यायामादेशनं न भवति ।

२१. परिभाषेयं द्रव्यनियमार्था । वक्ष्यति । ब्रह्मा जुहोति प्रवृत्ताङ्गती जुहोति इत्येवमादौ सर्पिर्घृतं विलीनं जानीयात् । इतिकरणात् प्रत्ययान्तरेणायुक्ते । तद्यथा । विप्रुषां होमः । सुसमिद्धे जुह्युरित्येवमादौ सर्वत्र ।

२२. येषां होममन्त्राणामाम्नाय एवान्ते स्वाहाकारो न पठितस्तेषां^१ अन्ते कर्तव्यः ।

२३. समिध आधीयन्ते ह्यन्ते यैर्मन्त्रैस्ते समिदाधानमन्त्राः । तेषामप्यन्ते स्वाहाकारः प्रयोक्तव्यः । पूर्वसूत्रेणैव सिद्धे सत्यारम्भो नियमार्थः । अतः शाकलहोमे^२ उदकाञ्जलींस्वीनषु जुहोतीति^३ न स्वाहाकारः ।

२४. कर्म प्रधानं मन्त्रो गुणभूतः । तस्य^४ गुणस्य भेदादश्रुतो ऽपि गुणो साहचर्यादनुमीयते । सूचानारम्भे एकार्थानां इदमाप इत्येवमादीनां विकल्पः स्यात् । नानार्थानामुद्भिद्यमाणामृताङ्गतिमित्येकस्यामेव क्रियायां मन्त्रसमुच्चयः स्यात् । स मा भूदिति सूत्रारम्भः ।

२५. कं प्रपद्ये तं प्रपद्य इत्येवमादौ मन्त्रे भिन्नवाक्ये ऽपि सूत्रमन्त्रयोक्त इतिवत्त्वेण, द्रष्टव्ये, अन्तान्तज्ञापयन्त्ये^५ । चकारः, यमुच्चयार्थः । अतश्च केषां चित्स्वाहाकारः । केषां चित्रमस्कारः । केषां चिदसिगब्दः^६ ।

१ B तेषामप्यन्ते स्वाहाकारः प्रयोक्तव्यः । २ B inserts तथा C in marg. ३ A नः आदौ । ४ B तत्र । ५ B ज्ञापक । ६ B भि ।

२६. करणशब्दो ऽत्राधिपूर्वी द्रष्टव्यः । अतोऽधिकरणेषु होतृ-
चमसे ऽवनयतौत्येवमादिषु ऊते त्वा भक्षितमिति मन्त्रान्तेनावनय-
नकर्मणः संनिपातनम् । मन्त्रस्थान्तः कर्मण आदिः । एवमनुष्ठानम् ।
अधिकरणेष्विति वचनादाध्यायनोपस्थानपर्युत्तरादिष्वनियमोऽधि-
करणाभावात् । संनिपातनमिति । यत्रैकत्र निपातनं संभाव्यते
तत्र । न तु क्रियमाणानुवादिषु । भिन्नदेशावस्थानात्कर्त्तव्यैः ।

२७. परिभाषेयमवधिनियमार्था । यदा संप्रेषितो ऽश्लेषणापूर्व^१
चोदितस्तदा होतृमैत्रावरुणादिः पठेत् । यदैवाध्वर्युराहानुब्रूहि
यजेत्यथैव ते कुर्वन्ति य ऋचा कुर्वन्तीति शतपथे ।

२८. संप्रेषित एव ।

२९. इतिकरणोऽत्र परिसमाप्त्यर्थः । यदनुक्रान्तमेतत्सर्वयज्ञेषु
भवतीत्यर्थः । ननु असंयुज्यविधानात्सिद्धम् । सत्यम् । किंतु गृह्या-
रणकच्छविधानोक्ते न प्राप्नोति । तदर्थं^२ वचनम् ।

३.

उक्ताः परिभाषाः । श्रुतिक्रमेणेदानीं अग्न्याधेयपुनराधेयामि-
होत्रहोमानां क्रमः । तत्राग्न्याधेयपुनराधेययोः कंप्रपद्यादेरङ्गजात-
स्थापठितत्वाद्ग्न्याधेयपूर्वत्वाच्चाग्निहोत्रहोमस्य क्रमं भित्त्वा तृतीया-
ध्यायपरिपठितौ दर्शपूर्णमासौ श्रुतिक्रमेणैवाह ।

१ A अश्लेषणाय पूरे चोदि. D अश्लेषणापूर्व. २ A ms अथेवं C अथेव ।

१. वक्ष्यति पक्षीयजमानौ ब्रह्ममश्रीयातामित्यादि । तत्पूर्वद्युः
 कृत्वा ततः पौर्णमासेन हविषा यजते यजमानः । हविषेति जात्य-
 पेक्षमेकवचनम् । यदनेन हविषाशास्त्र इति दर्शनात् । यद्दर्शपूर्ण-
 मामयोरुपवसति न ह वा अत्रतस्य देवां हविरश्रन्तीति श्रुतेः ।
 यद्यपि श्रुतावाधानकर्म पूर्वमुक्तं तथापि पौर्णमासं प्रथमायै तन्त्रं
 भवत्यामावास्यं द्वितीयाया इत्यनेन दर्शपूर्णमासयोः प्राथम्यं दर्श-
 तम्^१ । अतः सूत्रकारेण दर्शपूर्णमासौ प्रथमं सूत्रितौ ।

२. उपोष्य यजत इत्यर्थः । द्वयोरपि दर्शपूर्णमासयोरेक
 एवोपवामो मा भूदिति ष्टकसूत्रम् ।

३. द्वे एवेति नियमार्थं आरम्भः । अतो ऽनयोरेव पूर्वोत्तर-
 योरुपदेशो न ज्योतिषामयनोक्तयोः । चातुर्मासेषु चादीचितायन-
 दाचायणयाजिनस्तिथित्रयं प्राप्नोति । सांनाय्यस्य हि^२ ब्रह्मकाल-
 वात् । तत्र हि संस्थितायां पौर्णमासमिति (३.१ ३.२८)
 वचनात्तत्रापि^३ कथं नाम द्वे एव पौर्णमास्यौ स्यातामिति
 नियमः । अतस्तत्र पूर्वस्यामैन्द्रस्य दोहः पयस्या दोहस्य । अन्यथा
 ममाप्ते वैश्वदेवे स्यात्^४ ।

४. द्वे एव वक्ष्यमाणे ।

५. यां तिथिगुपवसतो ऽस्ममयसमीपे पूर्णशुद्धमा उदियात् ।
 उत्सर्पत् । यां सोपवसतो ऽस्ममितमात्र आदित्ये चन्द्रमा उत्सर्पत् ।
 ते पौर्णमास्यौ वेदितव्ये । कैथिसूत्रकारैः तिथित्रयं पौर्णमासौ-

१ B inserts यतः । २ हि om. in A ; in marg. in C. ३ A तथापि ।
 ४ C द्वे ।

सञ्जकमुद्दिष्टम् । ज्योतिषामयने च सवादादय^१ लक्षणोद्देश्यं कृतं
श्रुतिलिङ्गात् । पर्यस्तमयमस्तमित इति आदित्यविशेषणम् । कुत ।
लोकप्रसिद्धे । पूर्णं इति चन्द्रमसो विशेषणमन्यस्याव्यभिचारात् ।

६ थ अनन्तरे आगामिन्यहोरात्रे न द्रष्टा इति । एव
स्थान्मत् केनचित्प्रमाणेन । भविष्यदनद्यतने । यदि चन्द्रो न भविता ।
यस्मिन्नाहनि वर्तमाने ऽर्ध्रान चन्द्रमस सभाव्यते ते अमावासे
इत्युच्येते ।

७ तत्र तस्मिन् पूर्णमासीद्वये अमावास्याद्वये च इज्याया
कर्तव्याया कालं प्रति यथाकामी स्वेच्छया कर्ता स्यात् । ननु च
पौर्णमासीद्वयोपदेशात् अमावास्याद्वयोपदेशाद्यजत इति वचनात्कर्तुं
र्यागकालं प्रति स्वेच्छा सिद्धैव । किं सूचारभ्येण । उच्यते ।
अनारभ्यमाणे सूत्रे पदान्तेपदान्ते^२ द्वे द्वे इष्टी प्राप्तुं कालस्योप-
स्थितत्वाद्यथाप्रतिमासम् ।

८ वक्ष्यति व्याख्यातौ दर्शपूर्णमासो प्रकृतिरिष्टिपशुवन्धाना
मिति । तत्र न ज्ञायते के दर्शधमा के पौर्णमासधर्मा इति ।
आवाहनादयस्य शब्दा साधारण्येन पठिता । तेषां चार्थमाधानं
मन्त्राणां प्रकृताविति यथापठितानां प्रयोगं प्राप्नोति । तद्विवे-
कार्थमिदमारभ्यते । हविर्घहणमिहानुवर्तते । क्व प्रकृतं हविषा
यजत इति । तत्र तृतीयैकवचनान्तं इह प्रथमावङ्गवचनेन विपरि-
णम्यते । वक्ष्यति । उभयत्राम्नेयं पुरोलाशो ऽग्नीषोमीयं उपाशुयाजो
वैष्णवो वाग्नीषोमीयश्च पुरोलाशं पौर्णमासे हविष्यैन्द्राग्नौ

ऽसंनयतो द्वितीयो ऽमावास्यायामेवमाद्युपदेशाद्भ्रवींषि व्यवतिष्ठन्ते ।
सिद्धमेवैतदुत्तरार्थं तूच्यते^१ ।

६. हविःसंयुक्ताश्च ये देवताशब्दा अग्नीषोमीयप्रभृतयस्ते चावा-
हनादिषु यथोपदेशं भेदेन प्रयुज्यन्त इत्यर्थः । इति पौर्णमास्यामित्येव-
मादेः सूत्रद्वयस्यापरो व्याख्यामार्गः । एतत्पौर्णमास्यामेतदमावास्यायाम्
ईदृशादुपदेशाद्भवतिष्ठन्ते । असंकरेण भवन्तीत्यर्थः । ननूपदेशात्प्राप्तैव
व्यवस्था । सत्यं । उच्यते । शाब्देनैव संयोगेन व्यवस्था भवति । नार्थेन ।
उक्ता चार्थेनापि व्यवस्था । सेह नेथ्यते । शाब्देनैव व्यवस्था नियम्यते ।
यदि पुनरार्थेनैव व्यवस्था स्यात् ततो वत्सापाकरणसंयोगात्सांन्याय्यपत्र
एव व्रत्याशनं प्रसज्येत । राकासिनीवाल्मीकु राका पौर्णमास्यां स्यात्
सिनीवाली अमावास्यायां यथासंख्ययोगात्^२ । अतस्तन्मा भूदिति
सूचारम्भः । श्रुतौ च संयोगः पठितः । स च व्यवस्थाहेतुर्भवति ।
तत्संयुक्ताश्च शब्दाः । तदिति सर्वनाम्ना पौर्णमास्यमावास्ययोर्निर्देशः ।
पूर्वसूत्रेण शाब्दे संयोगे प्राप्ते वचनं प्राकरणिकसंयोगप्रापणार्थम् ।
पौर्णमास्यमावास्याप्रकरणसंयुक्ताः कंप्रपद्यादयो दर्शपूर्णमासयोरेव
व्यवतिष्ठेरन् ननु सर्वार्था अनारभ्यवादा इति हत्वा तत्र^३ को
दोषः स्यात् । उच्यते । अप्राकृता भवेयुः । अतश्च प्रतिषेधो ऽर्थ
(६.१.४.) इत्येवमादिभिर्न निवर्तैरन् ।

१०. असंयुज्य विधीयमानं साधारणमिति प्राप्ते असंदेहाय
वचनम् । पूर्वयोर्योगयोस्तदपवादो मा भूदिति ।

१ A •तदुत्तरार्थं तूत्तरस्थे उच्यन्ते B C (by alt) •तरार्थे । १ O वाया •
A यथापयोगात् । २ A om. तत्र ।

११. उभयोः पौर्णमास्यमावास्याकर्मणोराग्नेयो ऽग्निदेवताकः पुरोलाशो भवति । उभयत्रेत्यधिकारार्थम् । पुरोलाशग्रहणं होतुर्नोपयुज्यत इति चेत् । उच्यते । उपयुज्यते । यत्राग्नेयः पुरोलाशस्तत्राग्निर्मूर्धा भुवो यज्ञस्येति याज्यापुरोनुवाक्यायुगलम् । यत्र पुनराग्नेयमाज्यं तत्र प्रायणीयादृष्टम् ।

१२. उभयत्रेति वर्तते । अग्नीषोमीयदेवताक उपांशुयाजमंजो यागो भवति । उपांशुधर्मकः । श्रुत्युपदिष्टस्यापि आज्यहविषो ऽनुपदेशो द्रव्याग्ने आज्यभक्षणस्याप्रतिषेधार्थः ।

१३. उभयत्रेति वर्तते । वागब्दो विकल्पार्थः । विष्णुदेवत्यो वा उपांशुयाजो भवति । विष्णुरुपांशु यष्ट्यो ऽजामित्वायेति शाखान्तरात् ।

१४. अग्नीषोमदेवत्यः पुरोलाशः पौर्णमासे हविषि भवति । हविःशब्देन कर्म लक्ष्यते । अतश्च पौर्णमासे कर्मणि भवतीत्यर्थः । चशब्द उक्तेन सह समुच्चयार्थः । ततस्तृतीयत्वं सिद्धं भवति । पौर्णमासग्रहणमुभयत्र मा भूत् । हविषीति वचनं पुरोलाशस्य पौर्णमासीविकारप्रापणार्थम् । ततश्च ऐन्द्रे पुरोलाशे पौर्णमासीविकारमिद्धिः ।

१५. ऐन्द्राग्रः पुरोलाशः असंनयतः सांनाय्यमकुर्वतः । सांनाय्यमिति संस्कृते दधिपयसी उच्येते । तद्वितीयममावास्यायां हविर्विकल्पेन भवति । असोमयाजिनो ऽपीत्येतस्मादेव वचनात् ज्ञायते । यस्मिन्पृचे एतन्न तस्मिन्नैन्द्राग्रो द्वितीयः । द्वितीय इति चयोद्गा-

मावास्यायामाहुतयो ह्ययन्त इति चरकाणां श्रुतिरूपांशुयाज-
प्रतिषेधार्था । तत्पक्षेण^१ सूचितम् ।

१६. इन्द्रदेवत्यं सांनाय्यं संनयतः सांनाय्येन यागं कुर्वतो
द्वितीयं हविर्भवति । तदाहुर्नासोमयाजी संनयेत्तदु समेव नये-
दिति शतपथे । सोमयाजी संनयेत्कामादितर इति कात्यायनस्य ।

१७. महेन्द्रो देवता अथेति माहेन्द्रं सांनाय्यम् । वाशब्दो
विकल्पार्थः । सर्वत्रात्र हविरूपदेशो येन च द्रव्येण यक्ष्यमाणः
स्यादिति (४.१.२) तज्जातीयाग्निप्रतिषेधार्थः ।

१८. अमावास्यायामिति वर्तते । विष्णुदेवत्यमुपांशुयाजं
कुर्यात् । कः । असंनयन् असांनाय्ययाजी । अथ यदसंनयन् पुरो-
स्ताशावन्तरेणोपांशुयाजस्य यजतीति श्रुतत्वात् । तुशब्दो ऽत्र
व्यवस्थितविकल्पार्थः । तेनामावास्यायां सांनाय्ययाजिनो ऽग्नीषोमौ ।
असांनाय्ययाजिनो विष्णुरिति । एवमेतानि प्रधानान्युक्तानि ।
केषांचिच्छाखिनां प्राक्सोमयागादेकपुरोडाशा पौर्णमासी । तत्रा-
युपांशुयाजो ऽस्त्येव । तच्च सूत्रकाराः प्रायेण च^२ सूत्रयन्ति ।
उत्सन्नानुष्ठानत्वात् । उत्सन्नानुष्ठानं च न कर्तव्यम् । महाव्रते लिङ्ग-
दर्शनात् । तदेतत्पुराणमुत्सन्नं न कार्यमिति ।

४.

१. आमन्त्रित आहूतो होता हौत्रस्य कर्मणः कर्ता । अन्तरेण
मध्येन । उत्करं वेद्येकदेशं विद्वतीयं प्रणीतार्थमसादिस्था आपः ।

उत्करं प्रणीताश्चेति द्वितीया अन्तरान्तरेण युक्त इति । दक्षिणेन प्रपदेन दक्षिणपादाग्रतलेन बर्हिषः स्तीर्णस्वाक्रमणं कुर्यादिति वाक्यशेषः । होदग्रहणं यजमाननिवृत्त्यर्थमिति चेत् । न^१ । यजमानस्य त्रीण्यर्षयाण्यभिव्याहृत्येति व्यपदेशात् ज्ञायते अन्यो व्याहर्तति । अतो होदग्रहणमामन्त्रितविशेषणम्^२ । तेन होतैवामन्त्रितः । अतो ब्रह्मादीनामनामन्त्रितानामप्ययमेव सञ्चरः । तथा च कात्यायनः । प्रणीतोत्कराविष्टिविष्यविशेषेणाह ।

२. स्तीर्णाया वेदेर्योऽन्तः पश्चाद्वर्ती तेन संमिता तुभ्या पाष्णिः पादस्य पश्चिमो भागः कार्यः । ननु बर्हिराक्रमणमधिकृतं किं वेदिग्रहणेन । उच्यते । यत्रापि बर्हिराक्रमणप्रतिषेधस्तत्राप्येवमेव स्थानं यथा स्यादिति ।

३. सथं पादं पश्चात्कृत्वा चशब्दतस्तत्रैव दक्षिणेन स्थानमृजु-कायावस्थानं^३ कुर्यात् । आसीनन्यायताया अपवादः । स वै तिष्ठन्वाहेति शतपथे ।

४. अग्रये समिध्यमानायेत्यादिना निगदेन संप्रेषितः किं कुर्यादित्याकाङ्क्षित आह ।

५. कं प्रपद्य इत्येवमादिकं मन्त्रं जपित्वा ततो बह्यमाणं करोति । दौर्घपाठः शाखान्तरीयत्वात् । अथ यत्पुरस्तात्सामिधेनीनां जपति स्वस्ययनमेव तत्कुरुत इति श्रुतेः । मन्त्रस्य चेदं

१ A om न । २ B C insert यजमाननिवृत्त्यर्थमिति after *पदग्रम् । ३ A दक्षिणेन स्थानेन अग्रम् ।

तात्पर्यं स्वस्ययनार्थतैव । अतो विहृतिषु नोहः । संप्रैषादिवचनं परिभाषितत्वात् । तेन यत्रापि ह्यौचस्थानावृत्तिरुक्ता तत्रापि संप्रैष-
वशाद्स्यानुवचनस्यावृत्तिर्यथा स्यादेवमर्थं संप्रैषवचनम् । जपो ऽपि
संप्रैषितस्यैव^१ यथा स्यादेवमर्थं च ।

६. त्रिः सामिको हिंकारः कर्तव्यः । नासामा यजो ऽस्तीति
शतपथे । मकारहकारयोर्मध्ये ऽनुस्वार इति हिंकारलक्षणं
ह्रन्दीगानाम् ।

७. हिंकारं परस्परेणमंहितं त्रिरुच्चार्य ततः प्र वो वाजा
अभिद्यव इत्येतां प्राणमात्रमंहितां संदध्यात् । न तु^२ मंहितिकेन
लक्षणेन । कुत एतत् । उपशब्दप्रयोगात् । मध्यमया वाचा । मध्यमेन
स्थानेन । हिंकारो ऽपि मध्यमेनैव स्थानेन । कुतः । जपित्वेति^३ पूर्वत्र
विशेषवचनात् । सामिधेन्यङ्गत्वाच्च हिंकारस्य । हिंक्षत्य सामिधे-
नीरन्वाहेति । त्रिर्हिंकारोतीति श्रुतत्वात् । सामिधेन्य इति संज्ञा
श्रुतिसिद्धेवेति न ह्यता ।

८. अग्न आ याहि वीतय इति ढचः । ईलेन्यो नमस्य इति
ढचः । एवमेतौ ढचौ । ननु अग्न आ याहि वीतय इत्येका ।
ईलेन्यो नमस्य इति द्वौ ढचौ । एवं कस्मान्न भवति । उच्यते ।
यद्येवमभिप्रेतं स्यात् अग्न आ याहि वीतय ईलेन्य इति षडित्येवं
ब्रूयात् । एकादश सामिधेनीरन्वाहेति च श्रुतेः ।

९. एकाग्रहणं ढचाधिकारनिवृत्त्यर्थम् । ननु यद्येवमभिप्रेतं
स्यात्पूर्वेषु सह समासं कुर्यात् । उच्यते । न वा एतं वृषणन्तं

दधमन्वाहेति श्रतपथे । पूर्वस्तृषो वृषणामय तु तद्विलक्षण इति
समासो नाशङ्कोत् ।

१० उत्तरविवचार्यमेकेत्युक्तम् । आवापस्यानार्थं च ।

११ यच्चयच्च मत्तदग्र मामिधेन्य कर्तव्या तच्चतच समिध-
मानो अध्वर इत्येतास्तिस्त्रो ऽनुवक्तव्या ।

१२ मात्तदग्रमनारभ्याधीतम् । तयोस्तुन्यवलययोर्विकल्पे प्राप्ते
मात्तदग्रमेभ्य प्रतिषिध्यते । तस्मात्तदग्र च मामिधेनौना दर्शपूर्ण-
मासादीक्षितायनवर्जं प्रतीयाम् । मायनाभ्यामिति समासो
वर्जनक्रियया सह योगात् । यत्पुन परिभाषित मात्तदग्र च
सामिधेनौनामिष्टिपशुवस्त्रेष्वितिसोदकानारभ्यवादयो^१ प्राप्नो-
रनारभ्यवादविहित विलुतिषु मात्तदग्र नियम्यते । यत्पुनरयनेषु
पाशुदग्र पथते तन्मुन्ययनतुरायणयोर्विकल्पार्थम् । आपयणे
लयनमज्ञा न भवति । इति दर्शपूर्णमासायनानीति वचनात् ।

१३ ता वै गायत्र्यो भवन्तीति स्मश्रुतौ । विशिष्टास्त
शाखान्तर एवमेव यथोक्ता श्रुता ।

१४ आ जुहोता दुवस्यतेत्यस्यामृतीये वचने च प्रणवस्तेनाग्ने
महो^२ अग्निं प्राच्छण भारतेति मद्धान् । उत्तमार्थे इतीये वचने
प्रणवेन निगदमुपमदधातीति श्रुतत्वात् । मामिधेन्य आग्नेय्य म
पाग्निराहवनीय इभ्रममिन्मद्वारेण सूयते । त स्मा ममिद्विरग्निर

१ • मिष्टिपशु A मिष्टिया B C । १ C । मत्तदग्र पाशुदग्रपाशुदग्र instead
of प्राप्नो । २ C कच here and elsewhere

इति विशेषलिङ्गात् । इत उत्तरेण चानुवचनशेषेण^१ स एव
सूयते । इयं वा इदं सर्वं कन्दस्त्रातं चाच्छन्दस्त्रातं च तेन सर्वेषामिं
स्तवानीति श्रुतेः (कौ० ब्र० ३.२) ।

१५. अग्ने मह्यं^२ अग्निं ब्राह्मणं भारतेति निगदखण्डस्य
प्रणवेन संधानवचनान्नार्षेयैः सह संधानम् । अमुतः परस्तादित्यर्थः ।
अर्वाञ्चि अवरोहेणेत्यर्थः^३ । यजमानस्य न होतुः । त्रीणि नाभ्यधि-
कानि । आर्षेयाणि ष्वपिनामानि । ते च ष्वथो ये यस्य यज-
मानस्य पूर्वं मन्त्रदृशो यावन्तो वा प्रतिगोत्रं स्मर्यन्ते । तदभि-
धायिनः शब्दा अण्प्रत्यययुक्ता^४ आमन्त्रितविभक्तियुक्ताश्च उच्चा-
रणीयाः । कुत एतत् । मानवेति प्रदर्शनात् । तद्यथा । वासिष्ठ-
शास्त्रपाराशर्येत्यादि । यद्यप्येतरेयिणामेकार्षेयस्याभ्यासेन चिमंख्या-
पूरणमुक्तमभ्यधिकसंख्यानां^५ च समासेन तथापि यथा स्मर्यमाणान्ये-
वोच्चारयितव्यानि । स्मरणस्य दृढत्वात् । ततश्चासंहितानि असमस्तानि
च वक्तव्यानि । वासिष्ठादिभिः शब्दैरग्निरैवामग्न्यते । तथा हि
वाक्यमंगोगः । यद्येवं कथं न ह वा अनार्षेयस्य देवा हविरश्नन्तीति
(कौ० ब्र० ३. २) । नैष दोषः । यजमानस्य हि वासिष्ठत्वादग्नि-
र्वासिष्ठ इत्युच्यते । तेनोत्पादितत्वात् ।

१६. दिगोचः क्रीतः स्वयमुपनीतादिः^६ । तद्यथा । श्रुतःशेष

१ AC in marg विशेषेण । २ 'मह्यं' । ३ A 'रोहणेने' (?) यस्य च देवेभ्य
इत्यनेन संधानम् । अर्षेयं पक्षदशपदं निगदस्यपदं संधानोति श्रुतेः । अन्तमास्त्रार्षेयैः ।
यजमानः । ४ अण्प्रत्ययः । A अण्प्रत्ययः । BC । ५ B 'सं' । AC 'सा' ।
६ Bom जोत P. उपनयनादिः C उपनयनादिः ।

आजीगतिः । हृत्त्रिमस्तु देवरातो वैश्वामित्रः । तुशब्दो वाशब्द-
स्यार्थः । तथा च मनुः ।

गोचरिक्थे जनयितुर्न हरेद्दत्तिसः क्वचित् ।

गोचरिक्थ्यानुगः पिण्डो व्यपैतिददतः स्वधा ॥ (८.१ ४ ९)

१७. अब्राह्मणस्य यजमानस्य यो होतयेवं मा विज्ञायीति ।
यजमानाधिकारो ऽनुवर्तते । चत्रियादेर्यजमानस्य पुरोहितप्रवर-
कीर्तनेनाग्निं स्तुयात् । प्रवरग्रहणादाग्नीसूक्तं स्वार्थेयेण भवति ।

१८. मानव एवं वा सर्वेषां यजमानानां ब्रूयात् ।

१८. देवेद्भ्य इत्येवमादिकं हताहवन इत्येवमन्तं निगदखण्डमुक्त्वा
विरमेत् । तस्य सप्त पदानि समस्यावस्येदिति (कौ० ब्र० ३. ९)
श्रुतेः । देवेद्भ्य इत्यग्नेः स्वाभाविको गुणः । तेन पिश्यायामनूहः ।

१९. अथ चत्वारीति श्रुतेः । (कौ० ब्र० ३. ९)

१९. अथ चत्वारीति श्रुतत्वात् । चमसो देवपानो देवास्त्वं
परिभूरसीति स्वाभाविको गुणौ । अतो न पिश्यायामूहः ।

२०. विशब्दो नामावाची । माना विरमन् प्रतिवाक्यं
देवता आवाहयति । अथ यद्वावसाहं देवता आवाहयतीति श्रुतेः ।
आवाहयतीति ष्यन्तनिर्देशाद्देवता इति च द्वितीयानिर्देशादष्टमास-
मन्त्रवाक्यार्थ उपवर्णितः । अतश्च यो ऽयं पूर्वप्रकाम्न आहवनीयो
ऽग्निः स एवाप्येयते । तत आहवनीयद्विभे ऊहः सिद्धः ।

५.

१. देवानिति पित्र्यायामनूहः सामान्यवचनात् । तत्राकारस्य श्रुतिः प्राप्नोति चेत् । न । देवशब्देनात्र यागाभावात् ।

२. यत्रान्यभागयोरभावस्तत्र कथं नाम नैतौ शब्दावुच्येतामिति संज्ञाकरणम् । अग्न इत्येतदामन्वितमावाह्यानां प्रथमस्य पदस्य^१ भवतीति सवनीय आग्नेये श्रुतिपाठो ज्ञापकम् । अथावाहनं श्रावह देवान्यजमानायाग्निमग्नं श्रावह वनस्पतिमावहेति तत्रान्य-
भागयोरभावे ऽप्यामन्वितप्रयोगात्^२ ।

३. अत्र ये पौर्णमासीदेवतावाचिनः शब्दास्ते पौर्णमास्यां प्रयोक्तव्याः । नामावास्यायाम् । ये ऽमावास्यादेवतावाचिनः शब्दास्ते ऽमावास्यायां प्रयोक्तव्याः । न पौर्णमास्याम् । अर्थाभिधानेन मन्त्रा उपकुर्वन्ति नान्यथेति । तथा चोक्तम् । यथायं वा श्रेष्ठभूत-
संस्कारादिति जैमिनिना । अनेनाप्युक्तमेव । इति पौर्णमास्यामित्यमावास्यायामित्युपदेशाद्भवतिष्ठन्ते तत्संयुक्ताश्च शब्दा इति ।

४. देवां आज्यपां^३ इत्यत्र नकारसोपः^४ । नकार आकारोपधः पदान्तो ऽपि खरोदयो लुप्यत (प्रातिशा ४, २६) इत्यादौ लक्षणस्य प्रदर्शितत्वात्^५ । यत्र वेश्मदेवं हविष्मत्तत्र विश्वान्देवां श्राव-
हेत्येतत्सिद्धं भवति । पृथदाज्यपानिति पशौ प्राप्नोतीति चेत् । न । यत्र देवानामान्यपानां प्रिया धामानीति प्रिये ज्ञापकादनूहः ।

१ A om पदस्य । २ B आमन्वितादिशब्दप्रयोगात् । ३ C देव आज्यप ।
४ B C om नकारसोपः । ५ A inserts प्रथमाज्यपानाकारं आहयत्तराभावे च
प्रतिषेधः । C in. कृते ।

५. अथ यद्भिं होत्रायावाहयति खिष्टकृतं तदावाहयतीति
श्रुतेः । पित्र्यायां कथ्यवाहनविशिष्टे ऽग्नी । अग्निं कथ्यवाहनं
होत्रायावहेत्यूहः ।

६. ननु अत्राकारस्य भुक्तिर्न प्राप्नोति । स्वस्य महिषो
यागाभावात् । उच्यते । यदेव वाचावाह वाचा यप्रति तेनो हेवास्य
सो महिमेष्टो (कौ० प्र० ३. ३) भवतीति यागानुग्रहवादात् श्रुतो
भवति ।

७. शब्दस्वरूपप्रदर्शनार्थं इतिकरणः । तेनात्राप्याकारस्य भुक्ति-
र्नास्ति । समाप्तमनुवचनम् । वरुणप्रघासे आहवनीयौ दौ भवतः ।
तत्र यद्यध्वर्युरग्निभ्यां समिध्यमानाभ्यामिति संग्रह्यति ततः संग्रहव-
शादूहः । स उच्यते । अग्नी महान्तौ सोऽग्निौ भारतौ । शोदना-
संदेशत्वात्प्रवरनाम्नानूहः । देवेद्धौ मन्विद्धाष्टपिष्टुतौ विप्रानुमदितौ
कविगस्तौ ब्रह्मर्गमितौ हताहवनी । प्रश्नौ यजानां रय्यावध्वराणा-
मनूर्तौ होतारौ तूर्णौ ह्यवाहौ । आस्ताचे जुहो देवानां समशौ
देवपानावरौ इवाग्नी नेमी देवान्दुवां परि भुवौ स्यः । आवहतं
देवान्यशमानाय अग्निमग्नी आवहतं सोमभावहतं अग्निभावहतं
सोमभावहतं सवितारभावहतं सरस्वतीभावहतं पूषणभावहतं
इन्द्राग्नी आवहतं वरुणभावहतं मरुत आवहतं क्रमावहतं देवा
आज्यर्षा आवहतं अग्निं होत्रायावहतं स्वं महिमानभावहतं आ च
वहतं जातवेदसौ सुयजा च यजतम् ।

८. उपविशेति वचनमूर्द्धजानुविशेषणार्थम् । दक्षिणेन प्रादे-

शेनेति उभाभ्यां मा भूत् । ननु एकवचनमत्रास्ति किं दक्षिणेनेति वचनेन । सत्यम् । अस्ति जातावषेकवचनम् । अत उभाभ्यामेवेत्या-
ग्रङ्ग्येत । भूमिमन्वारभ्येति वचनाद्दक्षिणपनीयेति गम्यते ।

८. अस्यै प्रतिष्ठाया मा क्विप्ति इत्येवमादिर्मन्त्रः । अस्मिन्मन्त्रे
पञ्चदशेन वज्रेणेति सामिधेनीसङ्ख्याभिप्रायो विकल्पः । अतः सप्त-
दशे सप्तदशेन । उपसत्सु नवकेन । एवं यावती सङ्ख्या तावतिथेन
वज्रेणेति ब्रूयात् ।

६.

१. अमुकशर्मा होता मानुष इत्येवमध्वर्युषोक्तः । अस्मिन्नव-
धाविदमाह ।

२. मानुष इत्येवमन्त्रेण मन्त्रेण प्रवृत्तः देव सवितरित्येव-
मादिकं मन्त्रं जपति^१ किमर्थं मानुष इत्युक्तः प्रवृत्तो जपित्वेत्यु-
भयम् । उच्यते । प्रवृत्त इति वदन् प्रवरणनिमित्तत्वं जपस्य दर्शयति ।
पशौ च यज्ञमानस्यापि प्रवरणमस्ति । सोमे च मैत्रावरुणादीनाम् ।
तेषामप्ययं मन्त्रो मा भूदिति विगेषवचनं मानुष इत्युक्त इति ।

३. उपोत्थाय तस्मिन्नेव प्रदेशे अध्वर्योर्दक्षिणमंसं दक्षिणेन
प्रादेशेन अन्वारभ्य स्पृष्ट्वा मन्त्रेण च वामहस्तप्रादेशेन आग्नीध्रस्य
दक्षिणमंसमेवं युगपदन्वारभ्य इन्द्रमन्वारभ्यामह इत्येवमादिकं
मन्त्रं जपति ।

४. षण्मोर्वोरित्येवमादिकं मन्त्रं अवहृष्य विमुष्ट्यामौ जपति ।

प्राप्तमेवैतत् । साहचर्यायमुच्यते । किमुक्तं भवति । अध्वर्युं
संमृग्य तिष्ठति (५.१५.६) इत्युक्ते^१ षण्णोर्वीरिति जपित्वा
तिष्ठति ।

५. ऐन्द्रीमावृतमित्येवमादिना मन्त्रेणावर्तते^२ । दक्षिणं बाहु-
मन्विति बाहुवचनात्तत्रैव स्थित आवर्तते ।

६. आवर्तनादनन्तरं होतृपदनाच्छुष्कं दणमादाय उभयतो
मूलतो ऽयतस्य ष्चिन्त्वा ततो निरस्तः परावसुरित्येवमादिना
मन्त्रेण निरस्येत् । दक्षिणपरं दिगन्तराम् प्रति । मनु ष्चेदनक्रियया
निरसनमन्त्रस्य किमर्थं व्यवधानं सूचितम् । उच्यते । समानं
होत्रा दणनिरसनमित्यत्र तदन्तर्भूतयोस्तृणादानच्छेदनक्रिययो-
र्यहणं यथा स्यादिति । अङ्गुष्ठोपक्रमिष्ठिकाभ्यां होतृपदनात्तृणमिति
सूचान्तरम् ।

७. दणनिरसनमन्त्र आभिषारिकस्तदुच्चारणे गृह्यवचनाद-
पामुपसर्गं मिद्धुम् । तदुच्यते । पित्यायां मन्त्रोत्सर्गं ऽपि यथा
स्यात् । अय्यहणं च वपद्भ्योपसर्गंम् । उत्तरौष्ठ उत्तरमुप-
सृष्टेत्येवमादौ यथा स्यात् ।

८. होतृपदनमिति प्रकृतं दणमिति च । होतृपदने ऽगुष्कं
दणं मिदध्यात् । गृह्यकागुष्कविशेषणं प्राधान्येन । मन्त्राभावात्
तु गृह्यत्वप्रकरणे । अथ यद्गृह्यमदनात्तृण निरस्यति शोधयत्येव-
मन्तत् इति (कौ० ब्र० ६.१३) 'अविशेषेण' शोधनयुतेः ।

९. होतृपदनाधिकारो ऽनुवर्तते । होतृपदम उपविशेत् ।

७:

१. ममिधः समिधो अग्न आज्यस्य व्यन्वित्यनया य दज्यते
 स प्रथमः प्रयाजः । आग्नेयाः प्रयाजाः । मौचीकश्चाग्निः । प्रया-
 जान्मे अनुयाजांश्च केवलानिति लिङ्गात् । अतश्च नाहवनीयः ।
 तेनाहवनीयविकारे ऽप्यग्निपदस्थानूहः । ननु होतृविशिष्टोऽग्निः
 स्विष्टकृत् । कथमेतत् ज्ञायते । अथ यदग्निं होत्रायावाहयति
 स्विष्टकृतं तदावाहयति तथा नाचाग्निं होत्रादित्याह पशवो वै
 प्रयाजा रुद्रः स्विष्टकृदिति श्रुतेः (कौ० ब्रा० ३. ३. ४) । अयं च
 मौचीको होतृविशिष्टः । होत्रादहं वरुण विभ्यदायमिति लिङ्गात् ।
 ततः पित्र्यायां कव्यवाहनेत्यूहः प्राप्नोति । उच्यते । अन्य एव
 कव्यवाहनो ऽग्निर्न मौचीकः । कथं ज्ञायते । मन्त्रवर्णात् । यो
 अग्निः क्रव्यात्प्रविवेश वो गृहमिमं पशुञ्चितरं जातवेदसम् । तं
 हरामि पित्र्यज्ञाय देवमिति तस्माद्भ्यपदेशादन्यः कव्यवाहनः ।
 अतः पित्र्यायामनूहः । प्रथमग्रहणस्य प्रयोजनमुच्यते । इति प्रया-
 जयाज्या (१, ७, ६) इत्यत्रेतिकरणः प्रकारार्थः । एवंप्रकाराः
 प्रयाजयाज्या इति । किमेवं मिध्यति । उच्यते । केषांचिदध्वर्युषां
 मिचविन्दा द्गप्रयाजा । तत्र त्वष्टा अनियतस्यानः । तस्य प्राथम्यं
 मा भूदिति प्रथमवचनम् ।

२. तनूनपाद्ग्न आज्यस्य वेत्नया^१ द्वितीयः प्रयाजः । द्वितीय
 इत्यसति वमिष्ठादीनामयं चोत्तरस्य विकल्पेन ।

३. नरागंभो अग्न आज्यस्य वेत्नया याज्यया द्वितीयः प्रयाजो

भवति । वसिष्ठादीनाम् । अत्रापि द्वितीय इत्यनुच्यमाने पूर्वेण सह विकल्पः स्यात् । वसिष्ठशूनकानां नराशंसो ऽचीणां चैक इति कोत्यायनवचनात् । अचीणां नराशंसो विकल्पः । तैः सह समासो वध्यशानां विकल्पार्थः । कण्वानां तनूनपाञ्चराशमाबुभौ पद्येते । तत्र पद्ये समुच्चयः । पद्ये ऽन्यतरेण प्रयोगः । तथैव संहतीनामपि यथा स्यादेवमर्थः समासः । राजन्यानामसमासात्पूर्वेषां समासे तुल्यधर्मता सिद्धा । अतश्च यथोक्तो ऽर्थः ।

४. इतो अग्न आज्यस्य व्यन्वित्येतया याज्यया द्वितीयः प्रयाजो भवति । येषां तनूनपाञ्चराशंसाबुभावात्प्रातौ तेषामुभयोर्भिन्नाभिन्नयोः पाठसामान्यात् प्रयोग आगच्छते^१ । तस्मिंश्चतुर्थं द्वितीयवचनम् ।

५. वर्धिरग्न आज्यस्य वेत्वित्यनया याज्यया चतुर्थः प्रयाजो भवति । चतुर्थं इति संबन्धकाराय संज्ञा । वद्यति । चतुर्थोत्तमावन्तरेण चत्वार (३.१३.१८.) इति । तत्रास्य ग्रहणं यथा स्यात् ।

६. स्वाहाग्निमित्येवमादिकथा याज्यया उत्तमः प्रयाजः । हवत्या तु देवतापदानां सोदगोपदेयात् । अग्नेर्होतुः स्वप्न च महिषो निगमप्रतिषेधार्थं^१ व्यवहप्रतिषेधार्थं च दण्डकपाठः । आवाहनदृष्टत्वात्प्राप्नोति^१ । अन्वयस्य प्रकृतिरित्याख्येति वचनात् (१.१६.२) । इति प्रयाजयाज्याः । इतिशब्दः प्रकारे । ततो

१ A B C चागच्छते । १ A निवद B निवद C निवदम । २ B चावचने प्राप्ति ।

मिचविन्दायां त्वष्टा अग्न आज्यस्य वेतु इति नवमो दशमो वा
शाखान्तरात् । स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य
यन्त्विति द्वैक आहुः । अस्य^१ प्रतिषेधार्थं इति प्रयाजयाज्या इति
नियमवचनम् ।

८.

१. अग्निर्द्वित्राणि जह्वनत् त्वं सोमासि सत्पतिरित्येतावाज्यभागौ
पौर्णमास्यां भवतः । अथ यत्पौर्णमास्यां वार्षग्न्यावाज्यभागौ भवत
(कौ० ब्रा० २.५.) इति श्रुतेः । ऋगुद्देशेनाज्यभागसंज्ञा । ततः श्रूय-
माणं प्राकृतं नामधेयमन्यस्मिन्द्रव्ये प्रकृतिं निवर्तयतीति (८.१.३)
सदन्तावाज्यभागौ इत्येवमाद्युच्यमाने ऋचोरेव निवृत्तिर्भवति ।
यद्यपि सामान्यान्नियम (१.१६.१८) इति सिध्यति तथाप्येवं
सति प्रतिपत्तिगौरवं स्यात् । वार्षग्न्यावितीयमनुगता संज्ञा । ततः
सर्वकामिक्षयां केषांचिदेव तावन्यावाज्यभागौ^२ भवतः । पाप्मो-
पघाते सति कामो लभ्यते । अभिचारे च । तत्र हन्तेरर्थवत्त्वात् ।
शुद्धार्थायामिष्टौ च । तत्रापि पाप्मा वै वृत्रो यो भूतेर्वारयित्वा
तिष्ठति कल्याणात्कर्मणः साधोरिति श्रुतेः^३ ।

अभिगन्तो मृषा कृष्टं चरेदाग्नेयमेव वा ।

निर्वपेत पुरोलागं वायव्यं पशुमेव च ॥

इत्येवमादौ शुद्धर्थं वार्षग्नौ भवतः । अन्वर्थसंज्ञाविज्ञानात् ।

१ B inserts इति after आहुः Cf कौ० ब्रा० २. ५ । २ A = चिदेतावाज्यभागौ ।
३ नमपचनं ११ १ ५ ० ।

२. अग्निः प्रलेन मन्मना मोम गौर्भिद्वा वथमित्येतावमावा-
स्यायाम् । आमावास्ये कर्मणि । वृधन्वन्ताविति संव्यवहारार्थं
संज्ञा । अन्वर्थसंज्ञा च । तत चयिण एते एव । पुरोनुवाक्यपहणं
च न^१ कृतं याज्यामंनिधिमिद्वेः ।

३. आग्नेयसौम्ययोर्यथासह्येन ।

४. अग्निर्मूर्धां दिवः ककुदित्याग्नेयस्य पुरोलागस्य पुरोनु-
वाक्या । अग्नेरिति नोक्तं पुरोलागस्यैवैतौ यथा स्याताम् । ततो
हविर्यज्ञसोमेपु पुरोलागानामेवैते भवतः । पशुपु तु विपर्यासः
कर्तव्यो यातयामत्वदोषात् ।

५. भुवो यज्ञस्य रजसस्य नेता एषा याज्या । आग्नेयस्येति वर्तते ।

६. अग्नीषोमाविमं सु मे एषा उपांशुयाजस्य पुरोनुवाक्या
भवति । यथा पूर्वत्र तद्धितेन निर्देगस्तथेह^१ न कृत उपांशुयाज-
चोदनायामेव भावार्थम् ।

७. उपांशुयाजस्य जुषाणावित्येवमादिका याज्या ।

८. इदं विष्णुर्वि चक्रमे पुरोनुवाक्या । वषट् ते विष्णवाम
आ हृषोमीति याज्या । वैष्णवस्योपांशुयाजस्य । तद्धितनिर्देगे
नियमार्थं इत्युक्तम् । अत्र पुरोनुवाक्या याज्येति शोक्तम् । पूर्वत्र
दिहृक्तं पारिभाषिकमिति न्यायः सिद्धः । अतः प्रतीकग्रहणं
याज्यापुरोनुवाक्यानामिति (१.१७.१) अविशेषे सत्यपि पूर्वां
पुरोनुवाक्या ततो याज्या ।

९. वैष्णवस्येति वर्तते । जुषाणो वा निगदो वैष्णवस्य याज्या-

त्वेन भवति । कथमेतत् ज्ञायते याज्यात्वेन भवतीति । नन्वय
विकल्पः पूर्वेण याज्यानुवाक्यायुगलेन युक्तः । -नेत्युच्यते । एक-
त्वान्निगदस्य याज्यात्वेन च दृष्टत्वात् याज्यात्वमध्ववसूयते । जुषाणो
विष्णुराज्यस्य हविषो वेत्वित्येवं प्रयोगः सामर्थ्यात् ।

१०. अग्नीषोमा सवेदसा पुरोनुवाक्या । युवमेतानि दिवि
रोचनानीति याज्या । कस्य । अग्नीषोमीयस्य पुरोलागस्य । पुरो-
लागस्तद्धितवाच्यस्तस्य चोक्तं प्रयोजनम् ।

११. इन्द्राग्नी अवसा गतं पुरोनुवाक्या । प्र चर्षणिभ्यः पृतना
हवेषु याज्या । तद्धितनिर्देशः पुरोलागाभिधाची उक्तप्रयोजनः ।

१२. एन्द्र सानसिं रयिं पुरोनुवाक्या । प्र समाहिषे पुरुहूत
शत्रून् याज्या । इति सांनाय्यस्य । सांनाय्यस्येति वचनं नियमार्थम् ।
अतो नान्यस्यैन्द्रस्य^१ हविषः ।

१३. मह्यं इन्द्रो य अजसा मह्यं इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा
इत्येते याज्यानुवाक्ये माहेन्द्रस्य सांनाय्यस्य ।

१४. इन्द्रं वो विश्वतस्परि पुरोनुवाक्या । मादयस्य हरि-
भिर्यं त इन्द्रेति याज्या । एते याज्यानुवाक्ये इन्द्रस्य न माहेन्द्रस्य ।
किंविशिष्टस्येन्द्रस्य । अप्रतिनिधेः । कौदृशः प्रतिनिधिः कौदृशो
वाप्रतिनिधिः । उच्यते । य. कस्यचित् स्थाने मादृग्नेन भवति स
प्रतिनिधिरित्युच्यते । तद्यथा । अयमेवामावास्यायामिन्द्रस्यन्द्रमसः
प्रतिनिधिः । कथमेतत् ज्ञायते । इन्द्रस्यन्द्रप्रतिनिधिरिति

श्रुत्यर्थवादात् । अथ यद्मावास्यायामिन्द्रं यजत्येतज्ज्योतिर्वा
 अमावास्या न ह्यत्र चन्द्रो दृश्यत (कौ० ब्र० २. ६) इति । किमेतेन
 सूत्रेण सिद्धम् । चरुः सांनाय्यास्नाभे मायंदोहस्याने वा पुरोलाग्न
 इत्येवमादौ एन्द्र मानमिं रयिं प्र मसाक्षिष इति याज्यापुरोनु-
 वाक्ये सिद्धे भवतः । कथं नामाप्नुतः । सांनाय्यास्येति नियमात् ।
 अतो ऽप्रतिनिधेरिति देवताविशेषणत्वाद् ऐन्द्रं पञ्चगरावमोदनं निर्व-
 पेत्पुरोलाग्नं वेति भेदेनाप्युपपातात्तत्प्रतिनिधिः प्रायश्चित्तं^१ वेति ।
 यथास्तु तथास्तु । एन्द्र मानमिं प्र मसाक्षिष इत्येते^२ भवतः ।
 ननु दृष्टचन्द्रायां प्रतिनिधिकार्याभावात् नैते प्राप्नुतः । उच्यते ।
 सांनाय्यस्येति वचनाद्भविष्यत इति । अमावास्यायतिरेकेणैन्द्रस्य हविषः
 सांनाय्यवर्जितस्य इन्द्रं वो विश्वतो मादयस्र हरिभिरित्येते
 याज्यानुवाक्ये भवतः । मत्तवियये तु यः कात्यायनपठित ऐन्द्रः
 पञ्चगराव ओदनो वा^३ तस्यामावास्यायामपौन्द्रं वो विश्वतो
 मादयस्र हरिभिरिति^४ । तत्र हि प्रत्यासंभवात् । ऐन्द्रं पञ्च-
 गरावमोदनं निर्वपेत्पुरोलाग्नं वा यद्योदनीयन्ति यद्यपूपीयन्तीति
 श्रुतेः (कात्या० १९. २. १९) । यदि यजमाना बुभुक्षया ओदन-
 मिच्छन्ति यदि पुरोलाग्नमिच्छन्ति तत ऐन्द्रः पञ्चगराव ओदनो
 वा^५ । अतो ऽसौ न चन्द्रप्रतिनिधिः ।

१ कात्या० १९. २. १—६. १ Bails इ। २ Barmar पुरोलाग्नो वा।
 ३ B वने। ४ B adds पुरोलाग्नो वा।

६.

१. पिप्रीहि देवाँ उगन्ती यविष्ठ एषा स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या भवति । पुरोनुवाक्याग्रहणं निगदव्यपेतत्वाद्दृचः संदेहव्युदासार्थम् ।

२. अत्र प्रयोगः । ये यजामहे ऽग्निं स्विष्टकृतमिति । किं कारणम् । अथ यदग्निं स्विष्टकृतमन्ततो यजतीति श्रुतेः । प्रैषे च तथा वृष्टम् । होता यचदग्निं स्विष्टकृतमिति । तथा च मंप्रैषः । अयालग्निरिति पदद्वयस्यार्थः दृष्टवानग्निर्वक्ष्यमाणा देवताः स्विष्टकृतदभिधानं चैतत् । कुतः । एष ह वै देवेभ्यो हविः प्रयच्छतीति श्रुतेः । अतश्च स्विष्टकृतदिकार उच्यते । तद्यथा पित्र्यायाम् । ये स्वधामहे ऽग्निं कव्यवाहनमयालग्निः कव्यवाहन इति । अवमाननियमार्था दण्डकपाठः । तद्वैके देवतां पूर्वा कुर्वन्वयाङ्कारादिति । तद्व्युदासार्थश्च दण्डकपाठः । अनुयाजवदप्रयाजमुदयनीयं तैत्तिरीयाणाम्^१ । अतश्च तेषामुदयनीये प्रयाजा न सन्ति । अनुयाजाम् विद्यन्ते । तत्र भविष्यत्स्वल्पानुयाजेषु अयाङ् देवानामाज्यपानां प्रिया धामानीत्येवमेव प्रयोगः । अयानिति सुडश्चन्दसि कालत्रये ऽपि विधानात् । अग्नेः कव्यवाहनस्य होतुः प्रिया धामानीति पित्र्यायामुच्यते । जातवेदा इति गुणपदं वरुणस्यापि तुल्यम् । अतश्चावभृथे ऽप्युच्यते । ये यजामहे ऽग्नीवरुणावयाष्टामग्नीवरुणावग्नेः प्रिया धामान्ययाष्टां सोमस्य प्रिया धामान्ययाष्टां वरुणस्य प्रिया धामान्ययाष्टां देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि

यत्ततामग्नीवरुणयोर्द्वौत्रोः प्रिया धामानि यत्ततां स्वं महिमान-
मायजतामेज्या इषः कृणुतां तावध्वरौ जातवेदमौ जुषेतां
हविरित्यूहः । अग्ने यदद्य विप्रो अध्वरस्य होतः एषा सह निग-
देन याज्या ।

२. वषट्कृत्येति क्लृप्तप्रत्ययो ऽह्वार्यतां खिष्टकृतो ज्ञापयितुम् ।
अतो ऽन्यथापि यत्रयत्र खिष्टकृदर्थवादस्तत्रतत्र वषट्कृत्योपसृग्गणन-
पाम् । अप उपसृग्शेत्यन्वयदृष्टत्वात् । अथ यदप उपसृग्गति
शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा भेषजमन्ततो यजे क्रियत (कौ०
ब० ३. ६.) इति श्रुतेः ।

१०.

१. इलोपहानं करिष्यतः । भाविनीलोपहान इत्यर्थः । पाणे-
र्दक्षिणस्य या प्रदेशिनी अहुष्ठादनन्तराहुस्लिस्तास्यां प्रदेशिन्याम-
नक्ति स्रक्षयत्यध्वर्युः^१ ।

२. उत्तमे च पर्वणि मध्यमे च । तस्या एव प्रदेशिन्या
हे स्याने अध्वर्युणाभ्यक्ते । तयोर्यत्पूर्वं तदाचस्पतिना ते ङतस्य प्राश्ना-
मीषे प्राणायेत्यनेन^२ मन्त्रेणाध्वरौष्टे निलिम्बेत् । यद्वितीयमञ्जनं
तन्मनसस्पतिना ते ङतस्य प्राश्नाम्यूर्ज उदानायेत्युत्तरौष्टे निलिम्बेत् ।
आध्वर्यवस्याहुस्लिपर्वान्नसोपदेशो निराकाङ्क्षार्थः ।

१ C प्र० A प्रत्यापत्य० । २ B प्राशयति पूर्वमञ्जनमध्वरौष्टे ।

३. अपामुपस्पर्शनं कृत्वा ततो ऽन्यत् । शाखान्तर एवमेव विहितत्वात् ।

४. दक्षिणेन हस्तेन उत्तरेलां धारयन् । इलामुपङ्कयत इति संबन्धः । उत्तरेलाग्रहणं शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थम् । उत्तरेलां प्राग्धेत्येवमादिपूपस्थितं द्रष्टव्यम् ।

५. धारयन्निलामुपङ्कयत इति संबन्धः । अमंकुचिताङ्गुलिना दक्षिणेन पाणिना उत्तरेलां धारयति । मध्येनेलापात्रीम् । मध्येन होद्वचममं च पात्रीं च संयच्छतीति सोमे दर्शनात् ।

६. क्रमार्थं वचनम् । हस्तेन चत्वार्यवदानान्यध्वर्युर्ददाति । पञ्चमं होता स्वयं गृह्णीयात् ।

७. जपिल्लामुपङ्कयत इति संबन्धः । स्वयमित्यथत्रोपयुज्यते । आत्मनो मुखमंमितां हृदयमंमितां वा । न यजमानस्य । धारयन् किं करोतीत्यत आह ।

११.

१. उपङ्कतं दृष्टित्येवमादिकं जपं जपिल्लामुपङ्कयते । जपिल्लेति वचनादुपांशुप्रयोगः । अनेकस्वर्यं च ।

१२.

१. इलोपङ्कतेत्येवमादिस्तास्मिन्नुपङ्कतं इत्येवमन्तो निगद इतोपकानमंभोनेतोपकानं इत्या ।

२. अनन्तरमिलां जिघ्रेत् ।

३. अन्तरिलं इलामथे इलोपङ्गानमंजकस्य निगदस्व^१ मथे चतुरवामिति उच्छ्रमिति । तत्र मैत्रावरुणीति प्रथम उच्छ्रासो निराकाङ्क्षत्वात्^२ । वर्धानिति द्वितीय उच्छ्रासः । पुत्रे इति तृतीयः । अन्ते चतुर्थः ।

४. यदा इलामथे चतुरवाननं तदा ब्रह्म देवकृतमुपहृतमिति द्वितीयः । यज्ञपतिशब्दस्यानेकयजमानके ऽप्यनूहो देवताभिधानमिति संदेहात् । उपहृताविमौ यजमानौ द्वियजमानके । उपहृता इमे यजमाना इति वज्रयजमानके । सर्वस्वार (१५. १०. १) उत्तरस्थां देवयज्यायामित्यस्यानुत्सर्गः^३ । अस्थियज्ञे तु दीचणीयापुरुषसस्काराशीर्वर्जमिति कात्यायनवचनात्सर्वाशिषामभावः (२५. १३. ४३) । अपरे पुनः ^४ऋतुवैगुण्यभयात्प्रयोगमिच्छन्ति ।

५. इलामौत्येवमादिना मन्त्रेणोत्तरेलां संप्राश्य भक्षयित्वेत्यर्थः । क्रमार्थः क्वाप्रत्ययः ।

६. इतरा या पात्र्यामस्ति तां यजमानपक्षमा च्यत्विजः प्रात्रन्ति । यजमानो ब्रह्मा हीताध्वर्युराग्नीध्रयेति वाजिने पठिताः । पक्षैव । न मैत्रावरुणः प्रतिप्रस्थाता वा । प्राग्नेत्यनुवर्तमाने पुनर्वचन मन्वप्रतिषेधार्थम् ।

७. भक्षणानन्तरं तावद्वाग्यमो होतुर्यावन्मार्जनं न^५ कृतम् । ब्रह्मयजमानयोस्त्वन्यत एव वाग्यमः सिद्धः ।

१ B om निगदस्व । २ A ins ब्रह्म देवकृतमुपहृत इति द्वितीय and alters द्वितीय । तृतीय to तृतीय । चतुर्थं resp । ३ A •स्यात्सर्ग । ४ C चतु० । ५ B U (orig) om न ।

८. इदमाप प्र वहतेत्यादिना त्वचेन यथाम्नायपठितेनोपांशु-
प्रयोगेण मार्जयन्त इत्याभञ्जितारः । इत्याङ्गत्वान्मार्जनस्य । मार्जनं
मूर्धन्यवसेको गृह्योक्तत्वात् । अङ्घ्रिश्च मार्जनं शान्तिर्वै भेषजमाप
इति सिद्धात्^१ । अन्तर्वेद्यवस्थिते पवित्राभ्यां संयुक्ते पात्रे । पवित्र-
वतीति मतुप्निर्देशाद्गुणभूते पवित्रे । अतस्तदभावे ऽपि पत्नी-
संयाजनेषु मार्जनम् ।

९. छते मार्जने पवित्रप्रतिपत्त्यनन्तरमध्वर्योर्भागपरिहरणं^२ स्वशु-
तिविहितम् । तदस्माकमवधिलेनोपदिष्टम् । यजमानभागस्याप्यत्र
परिहरणमस्येव । न तु प्रोषिते । ब्रह्मणस्तु सर्वदा भवतीति सर्वत्र
निर्दिष्टम्^३ । एतस्मिन्नवधावन्वाहार्यसंज्ञकमोदनं दक्षिणाग्निपक्वमाह-
रन्ति । बद्धवचनमविवक्षितम् । अवधिलेनोद्दिश्यमानत्वात् ।

१०. यास्वपौष्टियु भागपरिहरणं अन्वाहार्यहरणं च नास्ति
तास्वयेष एव दक्षिणाकालः । सर्वासामिष्टीनामिति वचनात् । न तु
पशौ सत्यपि भागपरिहरणे ।

११. आदिष्टदक्षिणास्वन्वाहार्यो न भवति । आदिष्टदक्षिणा
आश्रयणमिचविन्दाप्रभृतयः ।

१२. एषा त इत्येवमादिना मन्त्रेण समिधमाग्नीध्रप्रक्षिप्तं
होतानुमन्त्रयते । अनैकस्वर्थमुपांशु च प्रयोगः । अथ यत्समिधमनु-
मन्त्रयत इभाष्य वा एषैकातिशिष्टा भवति । तस्मादेनामनुस्मौतीति
(कौ० ब्र० ३. ७) श्रुतेः । यदीध्मानुवचने ऊहस्ततो ऽवापि ।

१ A C (see h) वचनात् instead of सिद्धात् । १ A C om परि । २ B
त्वच भवतीति नि० C has सर्वदा in margin ।

स उच्यते । एते वामग्री समिधौ ताभ्या वर्धया चा च प्यायेधाम् ।
अनुमग्व्येति क्वाप्रत्ययो ऽनुयाजाङ्गप्रज्ञापनार्थम् ।

१ ३ चैननुयाजसन्नकान्वक्ष्यमाणान्यजति याज्याधर्मेण पठति ।
त्रियहण कर्मत्रयप्रदर्शनार्थम्^१ । अनुयाजानिति शास्त्रसव्यवहारार्थम् ।

१३.

१ अय प्रथमो ऽनुयाज ।

२ अय द्वितीय ।

३ विरम्येत्यर्थम् ।

४ इति एता एव^२ सर्वत्र । तत पिब्यावभ्ययोरनूह । न च
तनूनपाद्याजिनो विकार इतीतिकरणस्य^३ नियमार्थत्वात् ।

१४.

१ अध्वर्युणा सूक्ता ब्रूहीत्येवमन्तेन निगदेन सप्रेपितो वक्ष्य-
माण सूक्तवाकमाहेति वाक्यशेष । ननु सप्रेपितो ऽन्वाहेति परि-
भाषितमेव । सत्यम् । निमित्तार्थस्तु सप्रेषपाठ । मामिधेनीसप्रेषवत् ।
वक्ष्यति । अप्रत्तदैवते दुष्टे नावृत्तिरस्ति हैत्रस्य । तथा नावृत्ति
प्रत्तदोषे ऽस्ति । अत्र हैत्रावृत्तिप्रतिषेधे ऽपि^४ सप्रेष आशक्तेर्निमित्त
भवति । तत सप्रेषवशादावृत्तिर्भवति ।

२ अत्रे ख सूक्तवागमीत्येवमन्त निगदखण्डमुक्त्वा विरमेत् ।

३. यजमान द्यावापृथिवी स्तामित्येवमन्तं निगदखण्डमुक्त्वा विरम्य ततो ऽनन्तरम् ।

४. अभयंछतावित्येवमन्तं निगदखण्डमुक्त्वा विरम्य ततो ऽनन्तरम् ।

५. तयोराविदौत्येवमन्तं निगदखण्डमुक्त्वा विरम्य ततो ऽनन्तरम् ।

६. अत्रचने ऽप्यवसानं वाक्यपरिसमाप्तेः । एवमुत्तरेष्वपि द्रष्टव्यम् ।

७. हविरजुपतेति हविःशब्दः प्रायेण प्रधानवाची दृष्टः । तदा-
शङ्कया उदर्कस्यापि पाठः । अग्निरिदमिति च केषांचित् । तन्नित्यर्थं
च दण्डकपाठः । स्वस्य च महिम्नः प्रतिषेधार्थम् ।

८. प्रधानहविर्निर्गमनम् । उक्तं दण्डकपाठप्रयोजनम् ।

९. अक्रातामित्यन्यत्रापि । द्विदेवत्य एवमेव यथा स्यादिति सकलपाठः । ननु कौटुशो ऽन्यथा प्राप्नोति । उच्यते । अक्षपाता-
मिति । किं कारणम् । ऊहस्याच्छान्दसस्मरणत् । अक्रातामिति
तु च्छान्दसम् ।

१०. यथेष्टं व्यवस्था ।

११. पूर्ववद्विचारः ।

१२. यथेष्टं व्यवस्था ।

१३. यथेष्टं व्यवस्था ।

१४. अत्रापि अक्रतेत्येवमेव वज्रदेवते नियमो^१ यथा स्यात् ।
अक्षपतेति लाचणिको मा भूदिति सानुषङ्गः पाठः ।

१५. स्त्रिएष्टान्निगमनमेतत् । अतश्च पित्र्यायामूहः । अग्निः
कव्यवाहनो होत्रेण हविरजुषतावीष्टधत महो ज्यायो ऽहतेति ।

१६. अत्राप्यवसानं क्वचिन्नामधेयग्रहणात् ।

१७. असौअसौ इति एवं प्रथमया विभक्त्या युक्ते नामनी
यजमानस्य । न होतुः । अभिव्याहृत्य । अभौतिवचनान्नोपनाम-
केन । विस्वष्टं निरवकाशम्^१ । तथा च श्रुतिः । उच्चैर्गृह्णीयाद्य-
द्यथाचार्यः स्यात् इति । नामनी इति शाखान्तरात् । असाव-
साविति वीष्पानिर्देशः प्रथमानिर्देशश्च समासप्रतिषेधार्थं पृथगव-
सानार्थं च । ननु कतमे द्वे नामनी । उच्चैर्गृह्णीयादिति वचनादुप-
नामकस्याप्राप्तिरेव । गुह्यनाम्नोऽपि । तदस्य पिता माता च विद्या-
नामिति नियमादिहाप्राप्तिः । नामकरणे पूर्वं तु दैवतं सर्वत्रेति^२
तुगब्दप्रयोगात् । सर्वत्रेति वचनादिह नचचदेवताश्रयं पूर्वं व्याव-
हारिकमुत्तरम् ।

१८. अभिव्याहृत्येति क्वाप्रत्ययदर्शनात् द्वितीयेन नास्मा
उत्तरां देवयज्यामित्येवमादेर्निगदखण्डस्य मंधानम् । अथ पञ्चा-
ग्निषो वदतीति वचनात्पञ्चाग्निषः पठित्वावसानम् ।

१९. अवसानमत्र वाक्यपरिसमाप्तेः । अत्र सूक्तवाके ऽग्नि-
शब्दो होत्रशब्दरहितः । ततश्चाहवनीय उच्यत इति शब्दा ।
संप्रेषे तु दैव्या होतारा इति दर्शनात्स्त्रिएष्टतो ऽभिधानमिति
शब्दा । एवमर्थं चोदनासंदेहः । तस्माद्देशामग्निपदानां विकारे-
व्यप्यनूहः ।

२०. एनमित्यस्य पदस्य स्थाने न इति वा प्रचिपेत् ।

२१. इष्टं च वीतं चेत्यारभ्य नमो देवेभ्य इत्यवस्येत् । ननु संज्ञाकरणं विना कथमस्य शास्त्रे संव्यवहारः । खिष्टकृत्त्रिगदे सूक्तवाक्ये च (१.१६.१०.) अन्यत्र चाग्नीषोमीयात्सूक्तवाक्ये नामग्रहणं (६.१.२४.) इत्यादिषु । उच्यते । संप्रैषीच्चारणसामर्थ्याद्यथा सामिधेनीनाम् । सूक्तवाकमन्त्राणामूह उच्यते । द्वियजमानके । ओमन्वती वामस्मिन्यज्ञे यजमानौ धावापृथिवी स्ताम् । वङ्गयजमानके । ओमन्वती वो ऽस्मिन्यज्ञे यजमाना धावापृथिवी स्ताम् । अस्मान्मृधदिति अधिर्धातुर्दिवादौ स्वादौ च पथते । ततश्चोदनासंदेहादनूहः । द्वियजमानके । आशासते इमौ यजमानौ । वङ्गयजमानके । आशासत इमे यजमानाः । स्वयमपि मत्तादिषु यजमानस्य हौत्रं कुर्वतो ऽहं यजमान इति न भवति । स्वरिमान्यजमानानिति महामते दर्शनात् । द्वियजमानके । अग्निगर्मप्रजापतिशर्माणौ । देवदत्तयज्ञदत्तावुत्तरां^१ देवयज्यामाशासते भूयो हविष्करणमाशासते आयुराशासते सुप्रजास्त्वमाशासते दिव्यं धामाशासते । यदनेन हविषाशासते तदग्निस्तां तदृथ्यास्तां तदाभ्यां देवरासन्तां तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः परि मानुषाः । अथ वङ्गयजमानके । अग्निगर्मप्रजापतिगर्ममोमशर्माणो देवदत्तयज्ञदत्तविष्पुमिचा^२ उत्तरां देवयज्यामाशासते भूयो हविष्करणमाशासत आयुराशासते सुप्रजास्त्वमाशासते दिव्यं धामाशासते । यदनेन

हविषाशासते तदग्नासुस्तदृथासुस्तदेभ्यो देवा रासन्तां तदग्निर्देवो
देवेभ्यो वनुतां वयमग्नेः परि मानुषाः ।

२२. स्त्रीर्षे वरिहिपि अञ्जलिमुभयहस्तसंयोगं निधायावस्थाप्य
जपति नम उपेत्यन्तं मन्त्रम् । अथ वरिहिपि प्राङ्मञ्जलिं निधाय
जपति नम उपेत्येति श्रुतेः ।

२३. शंयोर्ब्रह्मैवमन्तेन निगदस्वष्टेन मंप्रेयितो ऽध्वर्युणा होता
तच्छंयोरावृषीमह इत्येतामृचमुक्लोपस्पृशेत् । परिभाषिते ऽपि संप्रै-
यवशात्क्यं नाम हैचावृत्तिः स्यात्^१ । शंयोर्वाक इति शास्त्रमन्थव-
हारार्थं संज्ञाकरणम् । पुरा शंयोर्वाकात् शंयन्ता वेत्येवमाद्यर्थम् ।
उक्लोपस्पृशेति क्लाप्रत्ययः शंयोर्वाकस्योपस्पर्शनमङ्गमित्येतस्य ज्ञाप-
नार्थम् ।

२४. अग्निर्होता वेत्विद्यादि स्रुगादापनम् । तत आरभ्य
मन्त्रया वाचा तावद्यावदुत्तम आज्यभाग इष्टः । जपानामयं नियमो
न भवत्यप्राप्तत्वात् । अग्निमन्थन एवामाकाशादीनामनियमः प्राक्
स्रुगादापनात् ।

२५. प्रधानयागादारभ्य परं मध्यमया मध्यमेन म्यानेन ।

२६. अनुयाजेभ्य आरभ्य उत्तमया वाचा उत्तमेन म्यानेन ।
अनुयाजप्रभवधानुयाजाङ्गत्वादुच्चैः ।

१५.

१. उपांशु मृदुना शब्देन पत्नीसंयाजसंज्ञकैर्यागैश्चरन्ति पत्न्या-
ग्रीध्राध्वर्यवः । होतुरपि तद्देशगमनं तथैव च क्रियेत्येवमर्थमिद-
मुक्तम् ।

२. सोमाद्याश्चतस्रो देवता यजति । ते वै चत्वारो भव-
न्तीति श्रुतेः ।

३. राका च मिनीवाली च राकाभिनीवाख्यौ द्वे देवते ।
उभयपदार्थप्रधानत्वाद्बृहस्पत्यः । प्रजाकामस्येति प्रजोत्पत्तिमिच्छतो
यजमानस्य । ननु षष्ठीनिर्देशः किमर्थम् । उच्यते । यजतीति
पूर्वसूत्रे परस्मैपदनिर्देशाद्भोतुर्यजमानार्थं प्रजामिच्छत इत्या-
शङ्क्येताध्वर्युं मृतमिच्छन्निति यथा । पूर्वं गृहपतेरिति राका-
मिनीवाख्योर्यागक्रमात् पाठक्रमस्य सर्वत्र विवक्षित इत्येतज्ज्ञायते ।
गृहपतिरित्येकदेशनिर्देश उपलक्षणत्वात् ।

४. यजतीत्युक्तम् । कथमित्याकाङ्क्षिते याज्यानुवाक्याः प्रती-
कग्रहणेन पठति । तास्यैता ऋषो द्वादश पथां यागानां प्रत्येकं
यथासङ्घेन द्वे द्वे भवतः । सोमस्य याज्यापुरोनुवाक्यायुगलम् । आ
ष्यायस्य समेतु ते पुरोनुवाक्या सं ते पथांसि समु यन्तु वाजा इति
याज्या । आ ष्यायस्य मदिन्तमेत्येषा न भवति । गायत्रीरहित-
त्वात् । अप्राथम्याच्च । एवमपि सति यावस्तोत्रे सकलपादपाठः ।
अनेनैव क्रमेण तत्र तिस्रो मा भूवन्निति । ननु आप्यायितवती-
नामिति तत्रोक्तेः कथं संदेहः । आपोहिष्ठीयाभिरिति वदाशङ्क्येत्^१ ।

सोमापायने तु सोम विश्वेभिरंशुभिरिति लिङ्गात् सुतरामा-
 शङ्गते । तस्मात्सकलपादपाठः । त्वष्टुर्याज्यानुवाक्यायुगलम् । इह
 त्वष्टारमपियं पुरोनुवाक्या । तन्नसुरीपमध पोषयिन्नु याज्या ।
 ननु तन्नसुरीपमहुतमिति प्रथमा । कस्मादतिक्रम्यते । उच्यते ।
 त्रिष्टुप् याज्या कर्तव्या । न च सा त्रिष्टुप् । यत्र पुनस्त्रिष्टुवपि
 पुरोनुवाक्यात्वेन विनियोक्तुमिष्यते तत्र सकलपादपाठः संदेहव्यु-
 दासार्थः । तद्यथा । पित्रङ्गरूपः सुभरो वयोधाः तन्नसुरीपमध
 पोषयिन्नु देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूप इति पुरोनुवाक्या इति ।
 अग्नीषोमीयप्रकृतित्वात् त्वाङ्गस्य तुल्यप्रतीकत्वात् प्राथम्याच्च । तन्न-
 सुरीपमहुतमिति मा भृदिति सकलपादपाठः । एवं वैश्वामित्रौणां
 पशौ यातयामत्वे वासिष्ठी^१ प्रयुञ्जते । देवानां पत्नीनां याज्यापुरो-
 नुवाक्यायुगलम् । देवानां पत्नीरुग्रतीरवन्तु नः पुरोनुवाक्या । उत
 शा यन्तु देवपत्नीरिति याज्या । यदि देवानां पत्नी राकामहं
 सिनीवालीति हृवा इत्युच्येत ततः पाठक्रमनियम^२ एवाङ्गीकृतः
 स्यात् । ततो देविकाहविःषु विपर्यासो न स्यात् । प्रत्येकं प्रतीक-
 यद्दण्डाद्यव^३ यातयामदोष^४ उत्प्रेक्ष्यते तत्र^५ विपर्यासः सिद्धो भवति ।
 राकाया याज्यानुवाक्यायुगलम् । राकामहं सुहवां सुष्टुती ऊवे
 पुरोनुवाक्या । यास्ते राके सुमतयः सुपेग्व इति याज्या ।
 सिनीवान्था याज्यानुवाक्यायुगलम् । सिनीवालि ष्ठुष्टुते पुरोनु-

१ B ins धान्ता । २ C om नियम । ३ A यवधव । ४ A *यामन
 दाप । ५ A तवत्तव ।

वाक्या । या सुवाङ्गः स्वङ्गुरिरिति याज्या । अग्नेर्गृहपतेर्याज्यानु-
वाक्यायुगलम् । अग्निर्हीता गृहपतिः स राजा पुरोनुवाक्या ।
वयसु त्वा गृहपते जनानामिति याज्या । वयसु त्वा गृहपत इत्यत्र
इतिकरणो नियमार्थः । अचैवैता भवन्ति । अन्यथा^१ प्रथमोपदिष्ट-
त्वात् सर्वत्र प्राप्नुयुः ।

५. यथा हृ त्यद्वसवो गौर्यं चित् । एतामेव ष्टचं जपित्वा नान्य-
त्किंचित् तत इत्तामुपह्वयते । इत्तोपह्वतेत्येवमादिना निगदेन ।
अथ यदृचं जपति स्वस्वयनमेव तत् कुरुत इत्यर्थवादान्तरादर्शना-
देवैतावानेव जपो नोपह्वतं दृष्टदिति ।

६. अत्र पत्नीसंयाजेलायां उपह्वतो ऽयं यजमान इत्यस्य स्थाने
उपह्वतेयं यजमानीति वा विकारो भवति । ननु यजमानशब्दो
ऽकारान्तस्ततो यजमाना एव प्राप्नोति । तद्यथा । पचमाना ब्राह्म-
णीति । सत्यम् । पुंयोगादाख्यायामिति (पा० ४. १. ४८)
वचनाद्यजमानीति भवति । तत ईकारं पठन् सूचकार एतज्ज्ञाप-
यति यजमानप्रयुक्तो धाम इति । किमेतस्य ज्ञापने प्रयोजनम् ।
सत्तेषु मृते यजमाने न परिसमाप्तिः पत्नी जीवतीति कृत्वा ।
अतश्च नेदिष्ठिना सहेतरे यजमानाः परिसमापयन्ति । मृतभर्तृ-
कायास्तु तदन्तकर्म । ननु ये च यज्ञपतिं वर्धनित्यत्र कथं । उच्यते ।
विभाषा सपूर्वस्येति (पा० ४, १, २ ४) । ईकारस्य पचे विधानादेवमपि
साधुः प्रयोगः । यथा यामस्य पतिर्ब्राह्मणीति (पा० ४. १. ३ २) ।
द्विपत्नीके । उपह्वते इमे यजमान्यौ । वज्रपत्नीके । उपह्वता इमा

यजमान्यः । ननु प्रहतावूहो न प्राप्नोति । उत्तरस्थां ततावूहन-
वचनात् । सत्यम् । किं तु प्रहताय यथार्थानां^१ स नियमः । अय-
थार्थानां^२ तु प्रहताय विकृतौ च सर्वत्रोहः कर्तव्यः । विकारग्रहणाच्च ।
अश्वमेधे दर्शपूर्णमासादिभिः संस्कृतायतस्यो जाया उपकृता भवन्ति ।
तत्र संस्कारत्वादूहः । पत्नीः संनद्येति च शाखान्तरे प्रैषपाठात्^३ ।

७. येयमनन्तरेला एतदन्ताः पत्नीसंयाजाः । पत्नीसंयाजा
इत्यधिकारे पुनः पत्नीसंयाजा इति वचनं नियमार्थम् । तेन
दृष्टौनामिलान्तस्य उक्ते पूर्वा इत्या प्रत्येतया । उत्सृजन्तः कर्माणि
यन्तीति ज्ञापकम् ।

८. शंयोर्वाकः शंयुन्तदन्ताः पत्नीसंयाजा वा भवन्ति । अस्मि-
न्नपि पक्षे इत्या कर्तव्यैव । कुत एतत् । पूर्वविधानादित्यायाः ।

९. प्र त्वा सुज्ञामि वरुणस्य पाशादित्येवमादिना मन्त्रेण
पत्नीसंनहनं योक्तं नान्यत् । पत्नीसंयाजप्रकरणात्^४ । तदिमुषति ।
वेदं विमुच्य पूर्वतरम् । ननु क्रियामन्त्रयोर्मध्ये वेदं विमुष्येति
किमर्थम् । उच्यते । साहचर्यार्थम् । अतश्च यत्र वेदविमोकप्रति-
षेधस्तत्र योक्तविमोकप्रतिषेधोऽपि भवति । तद्यथा । दौचणीया-
प्रमृत्त्यानूवन्ध्यायाः संस्यानास्र वेदे पत्नीं (८. १२. ८) वाचयती-
त्येवमादिषु योक्तविमोकप्रतिषेधः सिद्धो भवति ।

१०. अन्ननिर्हभयहस्तमनिवेशः । तस्मिन्नन्नलो पत्नीसंके योक्तं
वेदं च विमुक्तं कृत्वा वक्ष्यमाणं करोति । पत्न्याः संनिधानाभावे

१ A प्रहताय यथार्थानां समवेतार्थानां तु स नियमः । २ A यथार्थानां • C
(acc. li) adds यथार्थानाम् । ३ C प्रैषाभाषान् । ४ A • याजा इति करवात् ।

अनालम्बुकले वा तद्देशे । तदा च न मन्त्रः^१ । कुत एतत् । अग्नि-
होत्रहोमे अञ्जलौ च पत्याः सं त्वा सृजामि प्रजया धनेनेत्यञ्ज-
लाविति (२. १०. ५) यन्नात् । पत्यनेकत्वे ऽथेकस्याः^२ परार्थ-
त्वात् । संभवे सति एवंरूपाणि क्रत्वर्थानि ज्येष्ठा पत्नीति^३ । कुतः ।
सवर्णासु विधौ धर्मं ज्येष्ठया न विनेतरा इति^४ स्मरणात् ।

११. अग्निः परिषिञ्चन्निति वचनात्सर्वत्र परिषेको ऽनिर्दिष्ट-
द्रव्यको ऽग्निः कर्तव्यः । अन्वयदृष्टं सर्वत्र भवतीति । वेदयोक्ते इति
यदि नोच्येत वेदस्यैव केवलस्य स्यात् । अनन्तरत्वात् । जपतीति
वचनादुपांशुप्रयोगः । अनैकस्वर्थं च ।

१२. एवमन्तं मन्त्र वेदयोक्ते परिषिञ्चञ्जपेत् ।

१३. द्रवन्तं कुलायिनमित्येवमादिकं मन्त्रं वेदे अञ्जलौ
स्थिते ऽपनीय योक्तं होता पत्नी वाचयति । भाणयतीत्यर्थः । शक्नौ
सत्यामर्धर्चमर्धर्चं भाणयेत् । अर्धर्चन्यायाश्चर्च इति वचनात् । अशक्नौ
तु ययाकथंचित् । वाचनस्य प्राधान्यात् ।

१४. सा पत्नी तृणानि वेदादुत्सृज्य अन्तरेण मध्य ऊह न्यस्यत
इति । प्रक्षिपतीत्यर्थः । उपसर्गादस्यत्यूह्योरित्यात्मनेपदम्^५ । न्यस्यत
इति । कर्त्तृभिप्रायेण क्रियाफलार्थं वा । ततश्चानेका अपि कुर्युः ।

१५. तन्तुं तन्वज्जमो भानुमन्विहि इत्यनेन मन्त्रेण गार्ह-
पत्यादुत्तरतः । आ वहिषः स्तौत्वां यावद्दहिराह्वनीयान्तं स्तौर्ण
तावत् । उत्तरेण गार्हपत्यमित्यसति पत्नीदेशादेव प्राप्नुयात् ।

१ BC *कश्चिन् न तद्देशे । कुत* । २ A ins एव । ३ BC ऊहपत्नानि or
*पत्नीनि । ४ याज्ञवल्क्य १ ८८ । ५ See Mahābhāṣya ect. Kiehlhorn I 232

१६. आपृणो ऽभीत्यैवमादिना मन्त्रेण वेदशेषं वेदस्यावशिष्टं यत्तदुपतिष्ठते । वेदाधिकारे ऽपि पुनर्वैद्वचनमास्तरिद्विकल्पे ऽपि होतृरूपस्थानार्थम् । कथं वास्तरिद्विकल्पः । उच्यते । तमा वेदे-
रास्तृणतीति शतपथे पत्न्या आस्तरिद्वविधानात् ।

१७. एतेनाग्ने ब्रह्मणा वायुधस्र अयाद् यज्ञं जातवेदा आभ्या-
मृग्भामाहवनीयमुपस्थाय । उपस्थानं नाम भक्तिनद्येण मनसाभि-
लपितार्थमिद्भूये देवतोपधावनं तत् कृत्वा ततः ।

१८. प्रथमे उपसृग्ने उपसृग्म । द्रव्यमुक्तं आपः ता उपसृग्म ।
ननु अनन्तर आहवनीयो ऽधिकृतस्तमुपसृग्नेत्कस्मात् भवति ।
उच्यते । वेदशेषमुपस्थापेति प्रकृते पुनराहवनीयमुपस्थापेति वच-
नान् । अथ यद्य उपसृग्मिति शान्तिर्वै भेषजमापः शान्तिरेवैषा
भेषजमन्ततो यज्ञे क्रियत इति श्रुतेः । असृज्यते होता । यवाद्या-
दिष्वनादृतो^१ भवतीत्यर्थः ।

१६.

१. व्याख्यातावह्नप्रधानद्वारेणोक्तौ दर्शपूर्णमासौ । व्याख्यातव्या-
न्यपि दर्शपूर्णमासयोरङ्गानि सन्ति । तद्यथा । प्रथमप्रयोगेऽन्वा-
रम्भणीया । अतुनिवांशः पिण्डपितृयज्ञस्य केषांचित् । तेषामपि
विकृतावतिदेशः प्राप्नोति । तन्निवृत्त्यर्थं व्याख्यातवचनम् । दर्शपूर्ण-

मासाविति च व्याख्यातयोः संज्ञाकरणं शास्त्रसंश्लेषव्यवहारार्थम् ।
 वक्ष्यति । पूर्वा दर्शपूर्णमासाभ्यामन्वारम्भणीयेष्टिरित्येवमादिषु अन-
 योरुपस्थानं यथा स्यात्^१ । न च कौण्डपायिनामयनीययोर्घृहण-
 मनयोरेव धर्माद्यानात् । दर्शशब्देनामावाख्यमुच्यते । तस्य पूर्व-
 निपातः समासे ऽस्यात्तरत्वात् । अनुष्ठाने तु पौर्णमासं प्रथमम् ।
 कुत एतत् । यद्यपरपक्षे भङ्गं नौयाच्चास्य यज्ञविकर्षः स्यादिति^२
 ज्ञापकात् । प्रकृतिराद्या प्रकृतिर्मूलं^३ योनिरित्यनर्थान्तरम् । केषां
 प्रकृतिः । इष्टिपशुवन्धानां इष्टीनां पशुवन्धानां च इष्टिरिति
 प्रयाजानुयाजाद्यङ्गकलापसहितं यागकर्माच्यते । पशुवन्धशब्देनापि
 श्रौतः पशुयागः । अतश्च न शाखापशुनां दर्शपूर्णमासौ प्रकृतिः ।
 अपरे तु वर्णयन्ति । व्याख्यातवचनं शिष्यबुद्धिसमाधानार्थम् ।
 अतश्च याः काश्चिदिष्टयस्तासां प्रथमप्रयोगे दर्शपूर्णमासाङ्गत्वादन्या-
 रम्भणीयेज्या भवति । न च पिण्डपिष्टयज्ञो दर्शस्याङ्गम् । न्याया-
 न्तरमेतद्व्याख्यातम् ।

१. व्याख्यातो ऽग्निष्टोमः प्रकृतिर्द्वादशाहस्यैकाद्यानां (८. १. १)
 चेत्यग्निष्टोमः स्वधर्मैर्द्वादशाहमन्वेति । व्याख्यातो द्वादशाहः प्रकृतिः
 मत्ताहीनानामिति द्वादशाहः स्वधर्मैरहीनमन्वेति । अग्निष्टोमश्च
 चोदकपरंपरयान्वेति । तत्राग्निष्टोमस्यापि प्रकृतित्वं यथा स्यादिति
 सूत्रारम्भः । किं मिद्धमिति चेत् । श्रूयमाणं प्राकृतं नामधेयमन्य-
 मिन्द्रिये प्रकृतिं (८. १. २) निवर्तयतीत्याग्निष्टोमिकस्याप्यहीने
 निवृत्तिः मिद्धा भवति । अत्रोदाहरणम् । संपातौ तु निविद्धाने

इति (१६. २०. १५.) श्रूयमाणे जनिष्ठाउपौयेन्द्रस्य तु वीर्याणी-
त्येतयोर्निवृत्तिः सिद्धा भवति । कस्य पुनरन्वयो येनैवमुच्यते ।
अन्वयस्य प्रकृतिरित्याख्येति । फलस्य नान्वयः । कर्मनिबन्धनत्वात् ।
तथा थावञ्जीवं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेतेत्यस्य नियमस्य विवृतिष्व-
नन्वयः । दर्शपूर्णमासकर्मनिबन्धनत्वात् । यत्र दर्शपूर्णमासौ तत्रायं
नियमो न च विवृतिषु दर्शपूर्णमासौ । किं तर्हि तदूर्मता । तथा
च जैमिनिः । कर्मणस्त्वप्रकृतित्वात्फलनियमकर्तृसमुदायस्थानन्वय-
स्तद्वन्धनत्वादिति ।

२. येयं प्रकृतिरुक्ता दर्शपूर्णमासाख्या । अस्यामेव तावच्चिन्त्यते ।
किं प्रधानं कानिं चाङ्गानीति । किमेतया चिन्तया प्रयोजनम् ।
प्रधानविनाग्ने आवृत्तिः । अङ्गविनाग्ने चानावृत्तिः । प्रकृतौ चैत-
च्चिन्त्यमानं विवृत्यर्थमपि भवतीत्ययमवसरः । अन्तरेणाव्यभागौ
स्विष्टकृतं च यदिव्यते तत्प्रधानमिति संबन्धः । यस्यायं प्रदेशः
स्विष्टकृदाव्यभागयोरन्तरावर्ती तमावाप इत्याचचते । जैमिनिप्रभृतयः
सूचकाराः । अनया संज्ञया व्यवहरन्ति । अस्य तु प्रयोजनं ।
अनिर्दिष्टस्थानमस्मिन् देशे ओष्यत इति । तेन संज्ञानमिति च
जपेरन् (३. ६. २) । अग्ने वायो विद्युदित्येवमादि (४. ८. ४)
प्रधानानन्तरं प्राक् स्विष्टकृतो भवति ।

४. यानि सामिधेयतुवचनादीनि आव्यभागान्तानि यानि च
स्विष्टकृतप्रभृतौनि परतक्षानि^१ तदङ्गानि । तदिति सर्वनाम्ना

आवापिकं^१ प्रधानं निर्दिश्यते । तस्य इतराण्यङ्गानि । उक्तमङ्ग-
चिन्ताप्रयोजनम् ।

५. तेषामङ्गानामभिन्नकाले प्रधानप्रयोजने विभवः शक्तिरस्ति ।
शक्नुवन्ति हि सकृन्नान्युपकर्तुमित्यर्थः । तद्यथा । पौर्णमासे प्रधान-
वज्रत्वे ऽपि कालाभेदात्सकृदङ्गानि । तुरायणे च कालभेदात्पृथक् ।

६. यसकृत्कृतं^२ बहूनामुपकरोति तत्तन्त्रमित्युच्यते । अतश्च
सकृत्सूत्रमेतत् । तेन दीक्षणीयादि सकृदहर्गणे ।

७. यत्र तद्धितेन वा चतुर्थ्यां वा मन्त्रवर्णेन वा देवताभिः
संयुक्तः शब्दः श्रूयते । किंविशिष्टाभिर्देवताभिः । उच्चावचाभिर्वङ्गी-
भिरन्पाभिर्वा । तत्र सर्वत्र प्रदानं^३ प्रत्येतव्यम् । प्रदानं याग इष्टिरि-
त्येको ऽर्थः । प्रधानप्रक्षेपस्य^४ चेयं संज्ञा । प्रदानमावर्तते । तस्य प्रदानं
खिष्टकदिलं चेति (१५.२.१७) शास्त्रसंख्यवहारार्थम् । ननु उच्चाव-
चाभिरिति न वक्तव्यम् । पचान्तरस्यासंभवात् । उच्यते । प्रदानाभि-
प्रायमेतत् । तद्यथा । मित्रविन्दायां बङ्गीनामेकं प्रदानम् । पशुदेवता-
याश्चैकस्या एव प्रदानद्वयं^५ च । तस्मात्प्रदानविशेषणमुच्चावचाभि-
रिति । ननु पञ्चबिलस्यरुः पञ्चपशुर्विशाखयूप इति देवतासंयोगा-
भावात् प्रदानं न प्राप्नोति । उच्यते । समाप्ते श्येनोपृषतीभ्यामिति
समाप्तिवचनाद्भविविद्यति । विशाखयूपे च यूपवचनात् । यथा लोके
किशोरेण सह वडवेत्युक्ते धेनुर्वडवेत्यनुक्तमपि ज्ञायते श्रूयत इति

१ A आवापादिकम् C (sec h) आग्रेषादिकम् । २ C ins च । ३ B
(orig) प्रधा० । ४ B •क्षेपस्य C •क्षेपस्य, त over the line. ५ B चप
instead of द्वय ।

वचनाच्छाखान्तरश्रुतस्यापि देवतासंयोगस्य परिग्रहः पञ्चविंशस्य च देवतासंयोगः श्रुतपथश्रुतौ^१ । महर्त्विग्भ्यो निर्वपतीति न प्रदान-
मृत्विगुद्देशेन^२ विहितत्वात् । कुतः । श्रुतपथे तमेते चत्वार षड्विजः
प्राश्नन्तीति प्राश्ननवचनात् । तथा तेभ्यो ऽध्वर्युंश्चातुष्प्राग्ं ब्रह्मौदनं
निर्वपतीति च ।

८. तत्र तस्मिन्प्रदानस्य नानारूपे श्रवणे यो विकारो भवति
स उच्यते । याया देवता विकृतौ चोदिता तद्देवते याज्यापुरोनु-
वाक्ये एव भवतो नान्ये । एकमपि वैकृतं प्रधानं वङ्गनां प्राकृतानां
निवृत्तिं करोति । प्रधानत्वसामान्यात् ।

९. इदं चान्यत् । निगमस्थानेषु वक्ष्यमाणेषु देवतादेशनयूह-
नादिषु^३ च सा देवता पा यत्र चोदिता । न पर्यायेणात्मैकल-
रूपेण वा नैकत्वत् । अतश्च येनैवाभिधानेन चोदिता तेनैवोप-
लक्ष्यते । प्रकाशयत इत्यर्थः ।

१०. निगमस्थानशब्दव्युत्पत्तिरादरार्था । स चादरः प्रायश्चि-
त्तविशेषार्थः । ततश्चावाहनादीनामन्यथाकरणेन मन्त्रानुजपमात्रं
प्रायश्चित्तम् । अपि च । यस्मादिज्यमाना एव निगच्छन्ति तस्मा-
द्विगमस्थानानीतिवचनात्स्त्रिष्टक्यागाभावे अग्निं होत्रायावहत्येत-
त्पदं न भवति । कुतः मदेहः । होत्वकार्ययोगाद्ग्रेहोत्तुः । आ-
वाहनादीनि वर्जयित्वान्यवानिज्यमानस्यापि शब्दोच्चारणमस्यैव ।
तद्यथा । अग्निर्होता वेत्वाग्निर्होत्रमित्यादौ । वनस्पतिप्रैषे च । यत्रा-
ग्निर्होताः प्रिया धामानि । सूक्ताकप्रैषे च । अग्निमद्य होतारम-

आवांपिकं^१ प्रधानं निर्दिश्यते । तस्य इतराण्यङ्गानि । उक्तमङ्ग-
चिन्ताप्रयोजनम् ।

५. तेषामङ्गानामभिन्नकाले प्रधानप्रयोजने विभवः शक्तिरस्ति ।
शक्नुवन्ति हि सहस्रानान्युपकर्तुमित्यर्थः । तद्यथा । पौर्णमासे प्रधान-
वज्रले ऽपि कालाभेदात्सहस्रङ्गानि । तुरायणे च कालभेदात्पृथक् ।

६. यत्सहस्रं^२ बहूनामुपकरोति तत्तन्त्वमित्युच्यते । अतश्च
लक्षणसूत्रमेतत् । तेन दीक्षणीयादि सहस्रदहर्गणे ।

७. यत्र तद्धितेन वा चतुर्थ्या वा मन्त्रवर्णेन वा देवताभिः
संयुक्तः शब्दः श्रूयते । किंविशिष्टाभिर्देवताभिः । उच्चावचाभिर्वक्त्रौ-
भिरन्पाभिर्मां । तत्र सर्वत्र प्रदानं^३ प्रत्येतथ्यम् । प्रदानं याग इष्टिरि-
त्येको ऽर्थः । प्रधानप्रक्षेपस्य^४ चैयं संज्ञा । प्रदानमावर्तते । तस्य प्रदानं
खिष्टकदिलं चेति (१५.२.१७) शास्त्रसंख्यवहारार्थम् । ननु उच्चाव-
चाभिरिति न वक्तव्यम् । पचान्तरस्यासंभवात् । उच्यते । प्रदानाभि-
प्रायमेतत् । तद्यथा । मित्रविन्दायां बह्वीनामेकं प्रदानम् । पशुदेवता-
याश्चैकस्या एव प्रदानद्वयं^५ च । तस्मात्प्रदानविशेषणमुच्चावचाभि-
रिति । ननु पञ्चविलस्यरुः पञ्चपशुर्विशाखयूप इति देवतासंयोगा-
भावात् प्रदानं न प्राप्नोति । उच्यते । समाप्ते श्वेनौष्यतीभ्यामिति
समाप्तिवचनाद्भविष्यति । विशाखयूपे च यूपवचनात् । यथा लोके
किशोरेण सह बडवेत्युक्ते धेनुर्वडवेत्यनुक्रमपि ज्ञायते श्रूयत इति

१ A आवापादिकम् C (see h) आग्रेयादिकम् । २ C ins. च । ३ B
(orig.) प्रधा० । ४ B •चेपतस्य C •चेपस्य, न over the line. ५ B चयं
instead of द्वय ।

वचनाच्छाखान्तरश्रुतस्यापि देवतासंयोगस्य परिग्रहः पञ्चविलस्य च देवतासंयोगः शतपथश्रुतौ^१ । महर्त्विग्भ्यो निर्वपतीति न प्रदान-
मृत्विगुद्देशेन^२ विहितत्वात् । कुतः । शतपथे तमेते चत्वार षट्विजः
प्राश्नन्तीति प्राश्ननवचनात् । तथा तेभ्यो ऽध्वर्युश्चातुष्प्राशं ब्रह्मौदनं
निर्वपतीति च ।

८. तत्र तस्मिन्प्रदानस्य नानारूपे श्रवणे यो विकारो भवति
स उच्यते । याया देवता विकृतौ चोदिता तद्देवते याज्यापुरोनु-
वाक्ये एव भवतो नान्ये । एकमपि वैकृतं प्रधानं बहूनां प्राकृतानां
निवृत्तिं करोति । प्रधानत्वसामान्यात् ।

९. इदं चान्यत् । निगमस्थानेषु वक्ष्यमाणेषु देवतादेशनयूह-
नादिषु^३ च सा देवता चा यत्र चोदिता । न पर्यायेणात्मैकत्व-
रूपेण वा नैवैकत्वत् । अतश्च येनैवाभिधानेन चोदिता तेनैवोप-
लक्ष्यते । प्रकाशयत इत्यर्थः ।

१०. निगमस्थानशब्दश्रुत्युत्तिरादरार्था । स चादरः प्रायश्चि-
तविशेषार्थः । ततश्चावाहनादीनामन्यथाकरणेन भन्त्वानुजपमात्रं
प्रायश्चित्तम् । अपि च । यस्मादिज्यमाना एव निगच्छन्ति तस्मा-
द्निगमस्थानानीतिवचनात्स्विष्टकृद्यागाभावे अग्निं होत्रायावहत्येत-
दं न भवति । कुतः संदेहः । होत्रत्वकार्ययोगाद्ग्रेर्होतुः । आ-
हनादीनि वर्जयित्वान्यत्रानिज्यमानस्यापि शब्दोच्चारणमस्यैव ।
यथा । अग्निर्होता वेत्वाग्निर्होत्रमित्यादौ । वनस्पतिप्रैपे च । यत्रा-
होतुः प्रिया धामानि । सूक्तवाग्निप्रैपे च । अग्निमद्य होतारम-

१ B • पथे चत । १ । उपदेशेन B • त्विगुद्देशेन । २ । B • देहेन ।

वृणीतेति । उत्तमे प्रयाज इत्यत्र उत्तमशब्दो यदि न क्रियेत ततः प्रयाज इज्यमाना निगच्छन्तीति त्वष्टृवनस्यत्योः प्रयाजेस्त्रिज्यादर्शनात् तयोरेव निगमनानि स्युः । खिष्टकृन्निगद इति निगदवचनं संज्ञार्थम् । देवतावचनं चोदितदेवतार्थम् । ततो भ्रान्त्यावाहितस्येज्यमानस्यापि न निगमाः । ननु पर्यग्निकृतस्य त्वाष्ट्रस्येज्यमानाभावात्निगमाभावः प्राप्नोति । तथा तत्रैव वनस्यतेः खिष्टकृद्विलं भवत्य । उच्यते । पर्यग्निकृतमुत्सृजन्ति (८. २७. ५) इति सिद्धे न संस्थापयन्तीति वचनं सर्वधर्मप्रापणार्थम् । ततो भवत्येवावाहनम् । तथा^१ देवतादेशनादिव्यपि निगमस्थानसंज्ञा । हेत्वारम्भात् । अत उपांशुहविःपु तेषामप्युपांशुता भवति । न च त्वाष्ट्रे दृष्टत्वादन्वेषां कपिञ्जलादीनां पर्यग्निकृतानां त्वाष्ट्रधर्माः अनुक्रामन्तश्च विकारान्व्याख्यास्याम इत्युत्तरसूत्रे यस्मात् ।

११. अन्यमनुमरन्तो विकारानुक्तेभ्यो विकारेभ्यो ये अन्यथा भवन्ति ताव्याख्यास्यामः । असंमोहेन प्रदर्शयिष्यामः । ये चोक्तास्ते च सन्ति याद्यानुक्रमित्याम इति चशब्दः । तद्देवते याज्यापुरोदवाक्ये इत्युक्तम् । अनुक्रामन्तो ऽन्यथा वदिष्यामः । तद्यथा । एन्द्रयाहि हरिभिः मखे विष्णो वितरं वि क्रमस्तेत्यत्र न विकल्पः । इज्यमाना देवता निगच्छन्तीत्युक्तम् । तदन्यथाथनुक्रामन्तो वर्णयिष्यामः । यथा । इन्द्रं वसुमन्तमावहेत्यादौ । अनिरुक्तेषु पर्यायेणापि देवतानामेत्येवमादिश्रुतेर्वचनादन्यथा वक्ष्यामः ।

१२. वक्ष्यति । अग्रये परमातायेष्टिः पौर्णमासीविकारः । तत्र

वार्चम्रावाज्यभागौ प्रतीयाज्जानीयादित्यर्थः^१ । सामिधेनौस्त्रिष्टुप्प्र-
तिषेधार्था इयं परिभाषा । अन्यथा चोदितेन सह विकल्पः स्यात् ।
ननु वार्चम्रौ वृधश्चन्ताविति सर्वत्र वक्तव्यं किं पौर्णमासीविकारो
ऽमावास्याविकार इति वचनेन । उभयमंज्ञार्थम् । किं कृतं भवति ।
पौर्णमासं प्रथमायै तन्त्रं भवतीत्यस्याप्ययमेवार्थ इति ज्ञापितं भवति ।

१३. प्रतीयादिति वाक्यशेषः ।

१४. पौर्णमासीविकार इत्युक्ते वार्चम्रौ । अमावास्याविकारे
वृधश्चन्तौ इति वचनात्^२ अनुक्ते न किञ्चिद्प्राप्नोतीति तदर्थं वचनम् ।
विकल्पभूतौ विकल्पेन भवत इत्यर्थः ।

१५. देवतया हेतुभूतया प्रतीयात् । कथम् । यत्राग्निर्देवतात्वेन
श्रूयते ऽग्नीषोमौ वा तत्र वार्चम्रौ । यत्रेन्द्र इन्द्राग्नी वा तत्र वृधश्चन्तौ ।

१६. इयमपि हेतावेव पञ्चमी । हविषा वा हेतुभूतेन हविषा
वा लिङ्गेन प्रतीयात् । कथम् । श्रौयधद्रव्यं पौर्णमासे^३ । सांनाय्यद्र-
व्यममावास्यायाम् ।

१७. प्रतीयादिति वर्तते । यत्र हेतुमंनिपातः । तद्यथा ।
ऐन्द्रेमेकादशकपालं पुरोस्तामं निर्वपेदाग्नेयं पय इति । तत्र हविषो
बलीयस्त्वम् । तत्र ऐन्द्रे पुरोस्तामे वार्चम्रौ । आग्नेये पयमि
वृधश्चन्तौ ।

१८. सर्वार्था इयं परिभाषा । आज्यभागार्थायाम् विकल्पस्या-
नवकायः स्यात् । अत्रोदाहरणानि । विराजौ (३. १२. २३)

१ C ins - वाचम । तेषां देवताशब्दादित्यसि निबन्धस्याभावमात्रम् । १ B निय
मात् instead of वचनात् । २ B पौर्णमास resp सामावास्याम् ।

खिष्टकृत इत्युक्तेरुक्तसामान्यादृगेव^१ नियम्यते । न निगदः । अतो निगदानिष्टत्तिः । कयाशुभीयेन जनिष्ठाउधीयस्य निष्टत्तिः । सूक्तेन सूक्तस्यैव सामान्यात् । ब्रह्मदेवतस्य प्रकृत्यभिसंनमने^२ तत्र ऐन्द्राग्रं याज्यानुवाक्यायुगलम् । इन्द्राग्नी वै सर्वे देवा इत्यर्थवादसामान्यात् । अन्याय इति चेत् । उच्यते । अमत्यां गतौ येन केनचित्सामान्येन व्यवस्था युक्ता ।

१६. तदन्यत्र सायनाभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्यामित्यत्र (१. ४. १२) वस्तुष्टत्तेनोक्तं न शब्दतः । तदिहानुद्यत एवामंदेहार्थम् । उत्तरसूत्रार्थं च । चशब्द इष्टिपशुबन्धाधिकारानुकर्षणार्थः ।

२०. अविकल्पार्थं सूत्रम् । इष्टिपशुबन्धेभ्येव वचनादन्यत्^३ । सोमे तु सत्यपि वचने दीक्षणीयादिषु विकल्पो भवति । तथा च शतपथे । तस्य सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति । उपसत्सु तु यावदादिष्टं कुर्यादिति यद्वाच विकल्पः । नासाधर्मांतिदेश इति न्यायाच्चातुर्मास्यसोमेषु । पिब्यायामेकैव सामिधेनौ । अतश्च मित्रविन्दायां पञ्चदशैव सामिधेन्यः । शाखान्तरे तु सहस्रं सामिधेनीनामासातम् । तेन सह विकल्पो न भवति । ननु विश्वजिति^४ केषांचिदेकविंशतिः सामिधेन्यः शाखान्तरे । तथा इष्टकापगो शतपथे । तस्यैकविंशतिः सामिधेन्यस्तेषां चतुर्विंशतिः सामिधेन्य इति तत्र कथम् । उच्यते । अस्माकं तत्र विगेषाभावात्सप्तदशेन सह विकल्पः ।

१ A •न्युक्ते अक्षा• B •न्युक्ते कृत्वता• । २ A प्राहता• C प्राहतामंनमन-
मिन्द्रार्थं या• । ३ A C (in marg) ins. इष्टिपशुबन्धेभ्येविति वचनात् । ४ A ins
विष्वजिति ।

२१. काम्यासु कामसंबन्धेन चीदितासु । तद्यथा । सर्वकामि-
क्यग्रये कामांय इत्येवमाद्यासु स्त्रीलिङ्गनिर्दिष्टासु उपांशुहविष्टं
कार्यम् । यज्ञायर्वणं वै काम्या इष्टयस्ता उपांशु कर्तव्या इति श्रुतेः ।
लिङ्गदर्शनाच्च । अयो सर्वं वै काम्या विभक्तिषु तस्मादुपांशु भवन्तीति
स्त्रश्रुतौ (२. ५) ।

२२. अकाम्यास्त्रपि दौक्षणीयाद्यासु तथा अनिर्दिष्टेष्वपि च
तद्यथा सौर्यस्योपांशु प्राजापत्यस्योपांशु इत्यादिषु । अन्यमनुसरन्तो
व्याख्यास्यामः । अविक्ल्पार्था ऽयं योगः । देवत उच्चैरुपांशुतायां
(१२. १. २) चेत्युक्ते ऽपि स्वमतपरिग्रहार्थं वचनम् ।

१७.

१. हविषां विधानप्रक्रमे^१ प्रतीकयहणमृगादियहणं याज्यापु-
रोनुवाक्यानां प्रत्येत्यम् । एतामामृचां प्रतीकानि विभक्तय इति
श्रुतौ प्रयोगदर्शनान् । एतदुक्तं भवति । यागचोदनाप्रक्रमे^२ यत्प्रती-
कयहणं तद्याज्यापुरोनुवाक्यानां प्रतीयात् । यद्यन्यः प्रयोजनान्तर-
संबन्धो नास्ति । अत्रोदाहरणानि । सोमं त्वष्टारं देवानां पत्नीरग्निं
गृहपतिमिति यजतीति प्रहृत्याह । आ ध्यायस्व सं ते पयांसौह
त्वष्टारं तं नसुरीपमित्यादि । तथाग्रये ऽग्निमत इति प्रहृत्या-
ग्निमग्निं हवीमभिरित्यादि । तथा प्रायणीयेष्टिः । पथां स्वस्ति-
मग्निं सोममित्याद्यनुक्रम्य स्वस्ति नः पथ्यासु स्वस्तिरिहाये नथाग्रे

१ A •प्रथमः B •विप्रदामः । २ A •प्रकरणे B याज्यासोः । ३ B 108
चाह ।

सं पारयेत्यादि । न चेदन्यो ऽयंयोग इति कस्मात् । उच्यते ।
 आग्नेषो वा इयोः पूर्वांग्येन तनूदेवताः पुरस्तात्पुरोन्माग्न्याग्निं
 पवमानं पावकं च श्नुचिं शोपरिष्ठादिश्रेभिरग्ने अग्निभिरग्ने
 विश्वेभिरग्निभिरिति (१. १. ८. १०) स्विष्टकृदर्थेन संयोगान्प्रधान-
 स्येते न भवतः । अग्ने जुषस्वेत्याहुतौ ह्ययमानायाम् । उपप्रियमित्याह-
 वनीये ह्ययमानायामिति नैते चाग्नौ । अग्नीषोमप्रणयनसंयोगात् ।

२. द्विप्रभृतिषु यजतिषु देवतालिङ्गैरहितेष्वपि चोदनामुपूर्वेण
 चाध्यापुरोनुवाक्ये भवतः । तद्यथा । दूतं यो विश्वेदममिति
 द्विदेवत्यानामिति (१ ४. ५ १. १ ४) चोदनापहणे अमति यागा-
 नुपूर्वेण स्यात् । को दोष इति चेत् । उच्यते । पशुपुरोन्मागे
 ऽक्रियमाणे ये एव पशुपुरोन्मागश्च प्राप्ते ते एव प्राप्नुतः पगोः ।
 तस्मा भृदिति चोदनापहणम् ।

३. न केवलं चोदनामुपूर्वेण व्यवस्था किं तर्हि दैवतेन प्राधा-
 न्यस्ततिभाजा शब्देन । चोदितदेवतापर्यायेणापीत्यर्थः ।

४. लिङ्गमुच्यते । लिङ्गेनात्यन्तमहचरितं यदुच्चार्यमाणं लिङ्गं
 प्रत्याययति । यथा । धूमकेतुः पुरुयन् इत्यग्नेः । तेन लिङ्गेन ।
 न केवलं पूर्वैरेव कारणैर्यवस्था ।

५. उपसर्जनमुपसर्गो गुण इत्यर्थः । अतएव मगुणासु देवतासु
 चोदितासु अनधिगच्छन् अप्राप्नुवन् तद्विङ्गे मगुणे देवतालिङ्गे दैवतेन
 देवताशब्देन केवलेन तुष्येत् । आत्मनस्तृष्टिं कुर्यात् । नसे तु

न कुर्यात् । यत्र सूत्रकारेण याज्यापुरोनुवाक्ये नोक्ती तथैव कुर्यात् । तद्यथा । विशेष्यो देवेभ्यो धार्षिकेभ्यो जागतेभ्य सप्रदशोभ्यो वैरूपेभ्य इत्यादौ ।

६ उपसृष्टा सगुणा एव निगमस्थानेषु भवन्ति । तद्यथा । अग्नि तपस्वन्त जनदन्त पावकवन्तमावहेति ।

७ अमौह्येण पुन पुनर्या वाचिद्देवता तस्यैतस्यै देवतायै हवि श्योद्यते । एकस्मिन्नेव कर्मणि । तद्यथा । आग्नेय कृष्णपीवमालभेत सौम्य वभ्रुम् । आग्नेय कृष्णपीवमिति चरकाणाम् । तत्र प्रथम-
स्याग्नेयस्याग्ने नयेति षट् । द्वितीयस्था ते वत्सो मनो यमदित्य-
ग्ने कामाय षट् उक्त । ननु सगुणा एता । उच्यते । निर्गुणस्य
चोदितस्य गुणो भवन्नपि न दुष्यति । यथा प्र तत्ते अद्य शिपिवि-
ष्टेति । देवतायै हविश्शोद्यत इति देवतावचनात्काये प्राजापत्या
प्राजापत्य इतरे । को वे प्राजापतिरित्यर्थवादात् । तथा प्राजापतिर्वै
क इति च । हविश्शोद्यते तत्रेति वचनाद्यस्मिन्नेव हविषि पूर्वमुपदेश
श्रौषधमाज्य वा तत्र व्यवस्था । प्रथमोपदिष्टे प्रथमचोदनायामुप-
दिष्टे इत्यर्थं । याज्यानुवाक्ये इति । ननु याज्यैव केवला । यात-
यामत्वदोपाशङ्क्या ते इति वचनाद्विपर्यासेनापि ते एव । वर्षायमी
(१ १० ११) तु याज्येति तत्र तुशब्दाच्चियम । सर्वत्र प्रती-
यात् । सर्वत्रैव जानीयात् ।

८ इदं चान्यदुच्यते । दृष्टयो वज्रप्रकारा शाखान्तरेषु काम-
विशेषसयुक्ता पचन्ते । तास्य पृथक्कृत मानालेन न शक्या विगण-
यितु ततश्चान्यानपि धर्मान्ययोक्ताननुतिष्ठेत् । तद्यथा । स यदि

दृष्टिकामः स्याद्यदीष्ट्या वा यजेत दर्शपूर्णमासयोर्धैवं ब्रूयाद्दृष्टिकामो वा अस्मौति तचोक्त्वा अध्वर्युं ब्रूयात्पुरोवातं च विद्युतं च मनसा-
ध्यायेति अभ्राणि मनसाध्यायेत्याग्नीध्रं स्तनयिद्भुं च वर्षं च मनसा-
ध्यायेति होतारं सर्वाण्येतानि मनसाध्यायेति ब्रह्माणमित्येवमादयो
धर्माः शाखान्तरीया याद्या इत्येवमर्थः सूत्रारम्भः ।

८. तत्र तेष्वपि शाखान्तरेषु या अग्नादिष्टयाज्यापुरोनुवाक्या
देवताः तासु गायत्रीचिष्टुभौ । गायत्री पुरोनुवाक्या त्रिष्टुब्जाज्या
इत्येतया व्यवस्यया । तद्देवते या देवता चोदिता । न तु भक्ति-
मात्रेण । यथा । अग्नेयी गायत्रीति । परीच्छेत् । सर्वतोऽन्विच्छेत् ।

१०. गायत्रीचिष्टुभोरलाभे उष्णिहं दृहतीं च परिहाय
अन्यानि प्राकृतानि विरालष्टमानि च्छन्दांसि प्रहोतव्यानि । कुतः^१ ।
विरालष्टमानि ह वा एतं छन्दांसि गोपायन्ति यो ऽसौ तपति तां
ते संपदं मोहयन्ति ये ऽतिच्छन्दोभिर्यजन्तीत्यपरेण दर्शनात् ।
नोष्णिहा वषट्कुयांन्न दृहत्या वषट्कुयांदिति चरकाणाम्^२ । अभावे
ऽन्यथापि शुनासीराविमामिति यत्रात् ।

११. पुरोनुवाक्यातो याज्या वर्षीयसी गुरुतरा कर्तव्या ।
तुशब्दो नियमार्थः । तेन यत्र विपर्यासेन लघीयसी तत्र न विप-
र्यस्येत् यद्यपि अभीक्ष्णचोदना^३ ये ते इति परियत्रात् । तथा च
महिम्नो याज्यापुरोनुवाक्याविपर्यासे^४ सूचकारेषैव कृतो यत्रः

१ B om the words from अलाभे to कुत C orig from विराल* to कुत ।
२ B कुयांदिति च कारणम् । C कुयांदिति च । विरालष्टमानि च्छन्दांसि प्रहोत-
व्यानि । कुत कारणम् । ३ B अभीक्ष्णचोदनाया यो न इति परियत्राम् C
अभीक्ष्णदेवतासु । ४ C om. याज्यापुरोनुवाक्या ।

प्रतिहर्षेत्यभिरूपा । देव याज्येत्यभिरूपा । हविष्मती हविषः । बंदि-
 षमिति बज्जल इव हि पुरोलागः । प्र वाहवा सिद्धं जीवसे न
 (कौ० ब्र० १८. १२) इति हविषो वाहवेति तद्धविषो ऽङ्गानां रूपं
 इत्येवमादीन्याह । किमेवं सिद्धमिति चेत् । उच्यते । गायत्रः सर्वस्वार
 इति प्राप्तानां स्थाने तन्मिद्गयुक्ता गायत्र्यः कर्तव्याः । तत्र केन-
 चित्प्रामान्येन लिङ्गं सिद्धं भवति ।

१६. पूर्वस्मिन् प्रदेशे लक्षणं यस्याः स्यात् सा पुरोनुवाक्या
 समृद्धलक्षणा ।

१७. उपरिलक्षणं यस्याः सा उपरिष्टालक्षणा । द्वितीये ऽर्ध्वे
 वा पादे लक्षणं यस्याः सा याज्या समृद्धा । प्रदेशविशेषस्योक्तस्या-
 भावे अनियम इति^१ पृथक्भूचारम्भात् ।

१८. अनधिगच्छन्नलभमानस्तद्देवते । तदिति सर्वनाम्ना चोदि-
 तायाः परामर्शः । सा देवता अनयोरिति अतद्गुणसंविज्ञानो^२
 बज्जमीहिः । तेनैतत्सिद्धं भवति । ष्यगन्तरस्येनापि देवतापदेनोपल-
 क्षिते षाङ्गे । यथाभितष्टीयभूतांशादिषु । अधिगमानधिगमौ च
 बह्वृचशाखाविषयौ । तथा दैवते दर्शनात् । तत्र दाशतयीप्रधानैव
 देवताचिन्ता^३ । यतः नम्राभ्यां यजेत् । नम्राभ्यां नमनश्रीलाभ्यां
 पुनःपुनःप्रयोगे ऽप्ययातयामाभ्यामित्यर्थः । यजेदिति वचनादिष्टि-
 पशुसोमेषु सर्वत्र ।

१८. इतिशब्द एवशब्दस्यार्थः । ऊहेदेव । न विकल्पं कुर्यात् ।

१ G in^० ऽन्वे । १ A om इति । २ B om वि A *गुष । ३ A चिन्तयत B चिन्तयेत ।

अनु विकारो न विद्यत इत्यनेन ऊहेद्यथार्थं प्रापयेदित्यर्थः ।
 द्विदेवतवज्रदेवतेषु हविःषु । अनयोर्ध्वं चोर्गुणपदस्थाभावात्कदाचि-
 दाहवनीयो हविर्वह्नार्थमभ्यर्थ्यत इति संदेहः स्यात्तदर्थं द्विदेवत-
 वज्रदेवतेष्विति वचन । अहेलता मनसेत्यनयोर्वा अनूद्यार्थम् । मनसा
 देवानां वाचा पार्थिवानामिति श्लोकप्रसिद्धेः ॥ आग्णुतं आग्णुत ॥
 वां गीर्भिः । वो गीर्भिः ॥ निषीदतं नः । निषीदत नः ॥ गच्छतं ।
 गच्छत ॥ जुषेथां । जुषध्वं ॥ वीतं । वीत ॥

२०. इदं चानादिष्टयाज्यापुरीतुवाक्यास्तु पदान्तरम् । प्राज्ञ-
 तीर्याज्यापुरीतुवाक्याः स्वधर्मेणानुवृत्तं होता तां विहृतिचोदितां
 देवतां प्रणमेत् । कथम् आत्मनोऽभिमुखीकृत्य इति विज्ञानमयी
 प्रहृतिमभिलिख्य नानात्वचिकेतैः^१ मंकस्य मनसा ध्यायेत् । तथा
 च श्रुतिः । यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं स्यात्तां मनसा ध्यायेद्वपद्गरि-
 यन्निति । द्विरभ्यासोऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारस्तदाचरणं चायु-
 यमिति ॥

इति शाङ्खायनसूत्रपूर्वार्धभाष्ये प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीये ऽध्यायः ।

१०

१. उक्तमेतद्ब्रह्माख्यातौ दर्शपूर्णमासौ प्रकृतिरिष्टिपशुवन्धाना-
मिति न च दर्शपूर्णमासादिकाः क्रिया गार्हपत्याहवनीयान्वाहा-
र्यपचनादिभ्यो विनापि सिध्यन्ति । आधानादिगुणविशिष्टाश्च
गार्हपत्याद्याख्यां स्रमन्ते । मान्येनोपायेमाहृताः । तदर्यमुच्यते ।
वसन्ते ब्राह्मणस्याग्न्याधेयमिति । वसन्त ष्टतुस्तस्मिन् ष्टतौ ब्राह्मणस्य
यजमानस्याग्न्याधेयाख्यं कर्म भवति । कुत एतत् । ब्राह्मणो वसन्त
आदधीतेति श्रुत्यन्तरात् । स्वशाखायामथग्युत्पत्तिशेषत्वेन तनू-
देवताभ्य इष्टय उक्ताः । अस्मिन्वै लोके उभये देवमनुष्या आसु-
रित्युपक्रम्य एता वा अग्नेस्तन्वस्तद्यदेता देवता यजत्यचाग्निः साङ्गः
सतनूः प्रीतो भवतीति ।

२. समानं पूर्वेण ।

३. कृतव्याख्यानम् ।

४. वैश्वस्यायं विकल्पो ऽनन्तरत्वात् ।

५. शिशिर ष्टतुः सर्ववर्णानां वसन्तादिभिर्विकल्पत इति
वाक्यशेषः । एवमेव शाखान्तरे श्रुतत्वात् ।

६. वसन्तादिष्वपि अनियमः सोमेन यज्यमाणस्य । तथा च
श्रुतिः । सोमेन यज्यमाण आदधानो नर्तुं ष्टकेन गचचम् ।

७. उक्तेषु ष्टतुस्त्वेवानयोस्तिथोराधानं कुर्यात् । तत्रामावास्या-

धाने पूर्वस्यामुपवासाद्युपक्रम उत्तरस्यामग्न्युत्पत्तिरिष्टयश्च । कुतः ।
 प्रतपयश्रुतेः । पौर्णमास्याधाने तु चतुर्दश्यामुपवासाद्युपक्रमः पौर्ण-
 मास्यामग्न्युत्पत्तिरिष्टयश्च । शोभते ऽन्वारम्भाणीया पौर्णमासं च ।
 कुतः । काठके दर्शनात् । तत्र पयते । आधानं चेत्यौर्णमास्यां पूर्वां
 तनूदेवताभ्य उपवसेदुत्तरामन्वारम्भाणीयायै पर्वणे चेति ।

८. उक्तेष्वेवर्तुषु पूर्वेण सह विकल्पार्था वाग्ब्रह्मः । शङ्खपचे
 शङ्खपचे सुष्ठे नचचे पुष्यादौ आदधीत ।

९. कामसंयुक्तानि यथाश्रुतानि याह्याणीति शेषः । तद्यथा ।
 मङ्गर्हैव प्रजया पशुभिर्भवति य एवंविद्वाचोहिष्णामाधत्ते । त्रियं
 ह गच्छति य एवंविद्वान्मृगशीर्षं आधत्ते । पूर्वयोरादधीत पुरस्ता-
 त्कतुर्हैवास्मै भवति । उत्तरयोरादधीत श्वःश्रेयसं हैवास्मा उत्तरा-
 वद्भवति । हस्ते अग्नी आदधीत य इच्छेन्न मेदीयेति । चकारो
 विकल्पानुकर्षणार्थः ।

२.

१. उच्यन्त इति वाक्यशेषः । किमर्थमेतत् । उच्यते । पूर्व-
 कालैः सह समुच्चयो मा विज्ञायीति । अथशब्दस्तर्हि अनर्थको
 ऽनन्तरमेव कालवचनात् । सत्यम् । इष्टिकाला इत्यस्य पूर्वपदेन
 सहानन्तर्यार्थनार्थवान् भवति^१ । तथाहिताग्निवै सत्यपि इष्टिकरण-
 पचे ऽङ्गीकृते यावदिष्टयो न कृतास्तावदन्याः क्रिया यागहोमरूपा

न भवन्ति । अदितिं वा अन्वग्याधेयं संतिष्ठत इति (१ ४. २. २१) लिङ्गात् ।

२. वाशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धते । सद्यस्तस्मिन्नेवाहनि । द्वाद-
शाहे द्वादशाक्षान्ते । सप्तमीनिर्देशात् । एवं मासादयो द्रष्टव्याः ।
कुतः । शाखान्तरश्रवणात् ।

३. एतास्ता इष्टय उच्यन्ते यामां काला उक्ताः । अग्रये पव-
मानगुणयेष्टिः कर्तव्या । एवमेव श्रुतत्वात् ।

४. वार्चन्नावाज्यभागावित्यर्थः । सिद्धमेवैतत् । पुरोलाशह-
विद्वादाग्नेयत्वाच्च । तथाप्युच्यते । अस्या एव द्वितीयत्वे वृधन्वन्तौ
मा भूताम् । आमावाख्यं द्वितीयाया इति श्रुतेः ।

५. अग्र आर्युंषि पवसे पुरोनुवाक्या । अग्ने पवस्व स्वपा
याज्या ।

६. तं हि शश्वन्त ईक्षते अनुवाक्या । ते स्याम ये अग्रये
याज्या । एते खिष्टकृतौ । ईक्षितवत्यौ हव्यवाहृत्यौ प्रथमायै संयाज्ये
इति श्रुतेः । श्रूयमाणं प्राकृतं नामधेयमन्यस्मिन्द्रव्ये प्रकृतिं निव-
र्तयतीति प्राकृतयोर्निवृत्तिः । निगदस्य चानिवृत्तिः । अतुल्यत्वात् ।
गृहमेधीयायां च निगदप्रतिषेधात् ।

७. अग्रये पावकगुणायैकं हविः । अग्रये शुचिगुणाय द्विती-
यम् । एषा द्वितीया इष्टिः स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् । पावकशुची
गुणौ । द्वौ ह्यग्नी यजतीति श्रुतेः । अग्रये च पावकाय शुचये
चेति नोक्तम् । शुचेरेवाग्निरहितस्य यागो मा विज्ञायीति । एता

वा अग्नेस्तन्वस्तद्यदेता देवता यजतीति संदेहः स्यात् । अन्यथा सह समानतन्वीपदेभ्यो एतदीयं तन्त्रं दिश्यम्बदात् ।

८. वृधन्वन्तावाज्यभागौ ।

९. अग्ने पावक रोचिषा पुरोनुवाक्या । स नः पावक दीदिवो याज्या प्रथमस्य हविषः ।

१०. अग्निः शुचिमततम इति पुरोनुवाक्या । उदग्ने शुचयस्तव याज्या द्वितीयस्य हविषः । ता वै गायत्र्यो भवन्ति । अभिरूपा भवन्तीति सिद्धात् ।

११. अग्निमग्निं हवीमभिः पुरोनुवाक्या । अग्निनाग्निः समिन्धते याज्या । इग्नी द्वितीयाया इति श्रुतेः ।

१२. इष्टियहणमनुवर्तते । अदितये द्वितीया इष्टिर्भवति । द्वितीयाद्वितीयापहणमिष्टियवेषायमेक आधानकल्प इत्यस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थम् ।

१३. त्वमग्ने सप्रथा असि सोम यास्ते मयोभुव इत्येतावाज्य-भागौ । सदन्तौ नाम वेदितव्यौ । संज्ञाकरणं शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थम् ।

१४. उत त्वेषा षट् प्रधानस्य पुरोनुवाक्या ।

१५. महौमूष्वादिका प्रधानस्य याज्या ।

१६. प्रेङ्गो अग्ने दीदिहि पुरो नः स्निष्टकृतः पुरोनुवाक्या । इमो अग्ने वीततमानि ह्वयेति याज्या । सप्तदशसामिधेनौका द्वितीयेत्यारभ्य सर्वस्य एवमेव श्रुतत्वात् । अयमाधानकल्पः स्वशाखायामुक्तः । वक्ष्यमाणान्तु शाखान्तरात् । ननु सददिराजोः संज्ञाकरणं विनापि शास्त्रसंबन्धव्यवहारसिद्धिः । यथा वैराजमाज्यं

घृतस्तोमीयं वेति । तथापि मंजा हता । कथं नाम सार्वकामिक्यां
भृतिकामस्य सद्दन्तौ स्याताम् । दौष्ट्यन्नाद्यश्रीकामस्य विराजाविति
दृद्धसंप्रदायः ।

१७. चतस्र इष्टयः कार्या इति श्रुत्यन्तरम् । तन्मतानु-
सारिणो ऽग्नये प्रथमां कुर्युः । ननु देवतोपदेशो न कर्तव्यो याज्या-
नुवाक्यालिङ्गसिद्धेर्बहुदेवतावत् । उच्यते । इदमेवोदाहरणमङ्गीकृत्य
ब्रूमः । अग्ने शुभेन जागृवे । एवमादिगुणस्युक्तो ऽग्निः प्रतीयते ।
ननु याज्यायां गुणाभावादसंदेहः । उच्यते । नावशं याज्यानुवाक्ययो-
रुभयोरपि गुणा दृश्यन्ते । यथा शुनासीरीये । तस्मादक्तव्या देव-
तेति । अग्नये प्रथमा । अग्नये पवमानाय द्वितीया । द्वितीयात्वे
पौर्णमासीविकार इत्युक्तत्वात्पौर्णमासावाज्यभागौ । अग्नये च पाव-
कायाग्नये च शुचये तृतीया यथोक्ता । अदितये चतुर्थी यथोक्तैव ।

१८. अग्ने शुभेन जागृवे पुरोनुवाक्या । उप त्वा जुक्तो मम
याज्या ।

१९. अर्चन्तस्त्वा हवामहे पुरोनुवाक्या । अग्निं स्तोमेन
बोधय याज्या । स्विष्टकृत एते भवतः । ता वै गायत्र्यो भवन्तीति ।
अभिहृषा भवन्तीति लिङ्गात् ।

३.

१. कल्पान्तरमासां चतसृणामिष्टीनाम् । प्रथमा च द्वितीया
च समानतन्त्रे भवतः । अग्निरग्निश्च पवमानः । तच्च पवमानाश्रयं
तन्त्रमित्युक्तम् । इष्टिवचनात् । तत्संयाज्यारूपमिति च श्रुतेः । अतश्चास्यां

पौर्णमासावाज्यभागौ । यथोक्ता याज्यानुवाक्याः । तं हि ग्रथन्त ईलते ते स्याम ये अग्रथ इति खिएकतः ।

२. समानतन्त्रे भवतः । तत्राग्नेयी प्रथमा । ततः पवमान-पावकशुचयस्तन्त्रं तत्र भूयसां साधर्म्यमिति न्यायेन (१२.१४. ५) पावकशुच्याश्रयं तन्त्रम् । तेनामावास्याविकारः । उक्ताः प्रधानयाज्यानुवाक्याः । अग्निमग्निं हवीमभिरग्निनाग्निः समिधत इति खिएकतः । ततो ऽदितये द्वितीया ।

३. अपरः कल्पः । पूर्वोक्तान्येव पञ्च हवीषि दिशः कृत्वा । अग्निश्च शुद्धः । अग्निश्च पवमानः । ईदृशी प्रथमा । तत्र पवमान-संबन्धि तन्त्र । तदुक्तमिष्टिवचनात् । अतः पौर्णमासीविकारः । तं हि ग्रथन्तस्ते स्यामेति संघाज्ये । अग्रथे च पावकाथाग्रथे च शुचये द्वितीया यथोक्ता ।

४. द्विहविष इति पञ्चभिर्न संभाव्यते । तदर्थमाह । अदिति-देवत्यस्य हविष ऐन्द्राग्नौ द्वितीयो भवति । ब्राह्मणस्य यजमानस्य । अत्रादितिप्राधान्यात्सप्तदश सामिधेन्यः सद्गन्तावाज्यभागौ विराजौ संघाज्ये । अदितेः उत त्वामदिते महि महौमू षु मातरमिति । ऐन्द्राग्नस्तेन्द्राग्नौ अवमा प्र वर्षणिभ्य इति ।

५. द्वितीयो ब्राह्मणस्य । अत्राथग्नौषोमा सवेदसा युवमेतानीति विशेषः ।

६. आदित्यस्य द्वितीय ऐन्द्रः । राजन्यस्य चत्रियस्येत्यर्थः । याज्यानुवाक्ये इन्द्र वो विश्वतो मादयस्व हरिभिरिति ।

७. आदित्यस्य द्वितीयो वैश्वदेवः । वैश्वस्य यजमानस्य ।

८. विश्वे देवास आ गत पुरोनुवाक्या । स्त्रीर्णे बर्हिषि समि-
धाने याज्या । भारद्वाज्यौ । यत्तु ता वै गायत्र्यो भवन्तीति श्रुति-
वचनं तन्नूदेवताविषयं तत्रप्रकरणात् । द्वितीय इत्यप्रधानवचनात्पूर्-
वाक्तासु अदितिप्रधानतन्त्रम् ।

९. अनन्तरं कल्पद्वयमुच्यते । तत्रैकस्मिन्कल्पे आग्नेयी शुद्धा
प्रथमा । अदितये द्वितीया । अयं प्रथमः कल्पः । अपरस्मिन्कल्पे
तन्नूदेवतासहित आग्नेयः पूर्वस्यां । द्वितीया त्वदितय एव । अयं
द्वितीयः कल्पः । कुत एतत् । आग्नेयीति तद्धितनिर्देशात् । द्वयो-
रिति द्वयोः कल्पयोः । अनन्तरे द्वितीयावचनात् (२. ३. १२)
पूर्वत्युत्तरस्यां सत्यामर्थमिद्धमेव । तथाप्युच्यते । अग्नेये प्रथमामिति
यदुक्तं अस्यां तस्य प्रापणार्थं । तेनाग्ने द्युम्नेनोप त्वा जुङ्गो ऽर्चन्तस्त्राग्निं
सोमेनेति स्विष्टकृत इति सिद्धं भवति ।

१०. अथमपरः कल्पः । पुरोस्ताशस्याग्नेयस्य पुरस्ताद्यागात्
आज्येन तन्नूदेवताः । आज्येनेति वचनम् । एता एव तन्नूदेवतासंज्ञा
या आज्येनेज्यन्ते । पुरस्तात्पुरोस्ताशस्येति आज्यभागानन्तरम् ।
अग्निं पवमानं यजति । तस्य पूर्वापदिष्टे याज्यानुवाक्ये । ततो ऽग्निं
यजति । तस्याग्ने द्युम्नेनोप त्वा जुङ्गः । यद्यप्यग्निर्मूर्धा भुवो यज्ञ-
स्येति प्रथमोपदिष्टे तथापि ते न भवतः । कुतः । दृशम्यविकृता-
ग्नेयीति ज्ञापकात् । आधानिकीनामेवातिदेशो भवति । पुरोस्ता-
शयागानन्तरं पावकशुची द्विद्यशब्दात् ।

११. यस्मिन्पक्षे आज्येन तन्नूदेवता इज्यन्ते तस्मिन्नेव स्विष्ट-
कृतो याज्यानुवाक्ये भवतः ।

१२. उभयोरपि कल्पयोः । द्वितीयेति वचनात् ।

१३. दृधन्वन्तावाज्यभागावित्यर्थः । आभावाद्यं द्वितीयाया इति प्राप्त एव वचनमन्येषामदितिधर्माणां प्रापणार्थम् । तेन सप्त-दश सामिधेन्यो विराजौ संयाज्ये इति एतद्भवति । अन्यथा तृतीयात् एवैते धर्माः स्युस्तत्र दृष्टत्वात् । न द्वितीयात् इति ।

१४. तच्छ एतास्ताच्छ इष्टयः । तत्रा त्रैवर्णिक एवानया-वृत्त्या जीवन् रूढ्या वा एवमुच्यते । तस्य शाखान्तरे विशिष्टकालमा-धानमुक्तम् । तस्येता इष्टयः शाखान्तर एवोक्तास्तस्मिद्धेन सूत्रकारो व्यवहरति । अतश्च नान्यस्येता भवन्ति । तनूदेवताभिरिति तनू-देवतासंज्ञकेर्हविर्भिरैकहविष इष्टयस्त्यहं कर्तव्याः । एकस्मिन्नहनि अग्नये पवमानाय यथोक्ता । द्वितीये ऽहनि अग्नये पावकाय । अमा-वास्याविकारो ऽग्रे पावक स नः पावकाग्निमग्निं हवीमभिरग्निनाग्निः समिधत इति खिष्टकृतः । तृतीये ऽहनि अग्नये शुचये । तस्या अथमावास्याविकारो ऽग्निः शुचिप्रततम उदग्ने शुचयो अग्निमग्निं हवीमभिरग्निनाग्निः समिधत इति खिष्टकृतः । एवमेतास्मिन्न इष्टयस्त्रिभिरहोभिः कुर्यात् । वैष्णवद्वितीयाभिरपरं व्यहं एवमेव व्याभ्रुयात् । वैष्णवो द्वितीयो यासां ता वैष्णवद्वितीयाः । काः पुनस्ताः । तनूदेवताः । कुतः । प्रकृतत्वात् । वैष्णवस्य द्वितीयात्वेन गुणभावेन निर्देशान्तनूदेवताधीनानि तन्त्राणि । इदं विष्णुर्वषट् ते विष्णविति वैष्णवस्य याज्यानुवाक्ये । आदित्यद्वितीयाभिरपरम् । तनूदेवताभिरिति वर्तते । वैष्णवद्वितीयाभिरिति च । आदित्यं तृतीयं हविरासां वैष्णवद्वितीयानां तनूदेवतानाम् । आदित्यद्विती-

यास्तनूदेवता इति ममासार्थः । अतस्तत्प्रधानत्वात्तदधीनानि तन्त्राणि ।
 एवं नवभिरहोभिर्नवैता इष्टयः । दशम्यविहताग्नेयी । दशमे ऽहनि
 अविहता न तनूदेवतासंपृक्ता आग्नेय्येवेष्टिः । अविहतेत्यसति आच्येन
 तनूदेवताः स्युः । अतश्च तनूदेवतावर्जं तद्धर्मप्राप्तिः । तेन विश्वेभि-
 रग्ने अग्निभिरग्ने विश्वेभिरग्निभिरिति खिष्टकृतः । अग्ने शुश्रेणोप त्वा
 जुह इति प्रधानस्य ।

१५. सर्वास्वाधानेष्टिषु उपांशुहविष्टा । हविःशब्देन प्रधानं
 लक्ष्यते । उपांशुत्वं प्रधानदेवतायागस्येत्यर्थः । सर्वशब्दो ऽनन्तरा-
 णामेव मा भूत् ।

१६. सर्वासु चशब्दात् ।

१७. सर्वग्रहणमनुवर्तमानमपौह न संबध्यते । विभक्तिभेदात् ।
 न चायं देवताधर्मो भावप्रत्ययेनानिर्देशात् । अतश्च व्यामिश्रार्या
 न साप्तदशम् ।

१८. सर्वास्त्रिष्टिषु प्रतिविभज्य दीयन्ते । तन्त्रान्तरदर्शनात् ।
 चतुर्विंशतिं दद्यादिति शतपथे । गवामेषा मंख्या न्यायमिद्धा ।

१९. दक्षिणा इति प्रकृतम् । द्वादश दद्याद्वादश वैमासाः
 संवत्सरः संवत्सरस्यैवास्या इति श्रुतेः । यजमानो दद्यात् । नर्त्तिक् ।
 आजीविकास्मरणादान्विच्यस्य ।

२०. वाशब्दो विकल्पार्थः । पूर्वयोरपि योगयोर्द्रष्टव्यः ।

२१. दक्षिणेति वर्तते । असमामनिर्देशः क्रमार्थः ।

२२. सुवर्णशतमानं प्रसिद्धम् । रथो युक्तः सामर्थ्यात् । वासो

वस्त्रम् । अजम्हागः पुल्लिङ्गात् । यद्यस्याजः स्यादग्नीध एवैनं प्रात-
र्दद्यादिति शतपथे । चग्रब्दः सर्वास्त्रित्यनुकर्षणार्थः । अतः प्रतीष्टि
प्रतिविभज्य दानम् ।

२३. आहितेष्वग्निष्वनन्तरं द्वादशरात्रं स्वयं यजमानो ऽग्नि-
होत्रं जुहुयात् । एतस्मादेव द्वादशरात्रनियमादेतद्भवामीयते । अन्यत्र
अस्त्रिगग्निहोत्रहोता । पक्षे यजमानः । अक्षयवैश्वयोस्तु स्वयंहोमः
पक्षे ऽपि न प्राप्तः । तयोरप्यत्र द्वादशरात्रमविशेषणोच्यते । कुत
एतत् । शतपथश्रुतेः । ते होचुः । को न इदं होष्यतीति । ब्राह्मण
एवेति ष्ट्यप्रतिवचनम् ।

२४. द्वादशरात्रमेव चग्रब्दात् ।

न नर्मयुक्तं त्वनृतं दिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
प्राणायामे सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याङ्गरपातकानि ॥

(महाभारत १. ३. ४. १२)

इत्येवंविषयमप्यनृतमेव्हःसु प्रतिषिध्यते । यच्च साध्ये

शूद्रविद्ब्रह्मविप्राणां यत्रतोक्तौ भवेदधः ।

तत्र वक्तव्यमनृतं तद्धि सत्यादिभिष्यते ॥ (मनु ८. १०४)

एवमाद्यथनेन श्रौतेन बाध्यते । कर्माङ्गत्वाद्ब्रह्मम् ।

२५. द्वादशरात्रमेव । ब्रह्मभ्यो ऽपि ब्रह्मवचनात् । सत्योपरोधे-
नापि । कर्माङ्गत्वात् सत्यवदनं चातिथिभ्यश्च दानमिति धाव-
ज्जीवं केचिदिच्छन्ति ।

२६. आहिताग्निघृणात्प्रागपीष्टिभ्य एते व्रते । प्रतद्यहण-
मग्नये व्रतपतये इत्यस्याः प्रापणार्थम् । अनिद्धा निहृष्टपशुना ।
तस्यैव नित्यत्वात् । मांसमर्थप्राप्तम् । न त्वग्नीषोमीयादिषु । तत्र
विशेषवचनात् । ओषधीनामारण्येनानिद्धा आरण्यानाम् । घाम्येण
घाम्याणाम् । ओषधयः फलपाकान्ता इति प्रसिद्धम् ।

४.

१. दर्शपूर्णमासारम्भ इति श्रुतत्वात् । सोमाधाने ऽपि निवृत्ते
सोमे दर्शपूर्णमासारम्भ एव । दर्शघृणं वसिष्ठयज्ञयाजिनस्तदारम्भे
ऽपि यथा स्यात् । अन्वारम्भणीयेत्यारम्भमनुभवति । तेन सक्तप्र-
योगः सिद्धो भवति ।

२. आग्नावैष्णव एकादशकपालः । सरस्वत्यै चतुः । सरस्वते
द्वादशकपालः । एवमेव शाखान्तरे श्रुतत्वात् ।

३. पुरोनुवाक्या ।

४. याज्या ।

५. पावका नः सरस्वती पुरोनुवाक्या । इमा जुह्वाना युष्मदा
नमोभिः याज्या ।

६. जनीयन्तो न्ययवः पुरोनुवाक्या । स वावृधे नर्या योष-
णासु याज्या ।

७. पूर्वैः सह समुच्चयार्थश्चग्रन्थः । अन्वारम्भणीयामेके शाखिनः
पञ्चदशविध कुर्वन्ति । चीणि पूर्वोक्तानि । अग्नये भग्निने चतुर्थम् ।
अग्नये व्रतपतये पञ्चमम् । एक इति विकल्पार्थम् ।

८. त्वमग्ने वीरवद्यमः पुरोनुवाक्या । त्वं भगो न आ हि रत्नमिषे धाव्या ।

९. त्वमग्ने प्रतपा अग्नि पुरोनुवाक्या । यदो वयं प्र मिनाम प्रतानीति धाव्या ।

१०. उभयधाविशेषात् ।

११. उभयत्रैव चशब्दात् ।

५.

१. कामेभ्यो हितं काम्यम् । पुनराधेयमिति शास्त्रसंबन्धव-
हारार्थम् । वक्ष्यति । पञ्चकपाली पौनराधेयिकीष्टिः । याः पुन-
राधेये ता हविय (८. १३. ४. ५) दति । अज्ञानानस्य कामान्
कुर्वतो ऽपि काम्यानि । यस्यासंपत्तिः स एवमुच्यते ।

२. उद्दामनमिहाल्युत्सर्गः^१ । स च पुनराधेयार्थ एव^२ प्रकरणात् ।

३. पुरोनुवाक्या ।

४. षष्ठो दिवि षष्ठो अग्निः षष्ठ्यां धाव्या । अग्नेर्वैश्वानर-
गुणस्य । आग्नेयस्याग्निर्मूर्धा भुवो यज्ञस्य ।

५. वर्षाणां मध्ये पुनराधेयस्य सोदासमस्य कालः ।

६. मध्यावर्ष एव । चशब्दात्सर्वानिमित्ते^३ । नववचनात्पुन-
र्वस्त्रोः ।

७. अयं वा कालः । या आपाव्या उत्तरा अनन्तरेत्यर्थः ।

१ AC० इहाल्युत्सर्गः । २ A एवाप्रक० । ३ A निमित्ते ।

तदे न तस्मिन्काले पूर्वपक्षे पुनर्वसुभ्यां संपद्यते धैवैषाषाढ्या उपरि-
ष्टादमावास्था भवति तस्यां पुनरादधीतेति (कौ० ब्र० २.३) श्रुतेः ।

८. मध्यन्दिमो मध्याह्नः । मध्यन्दिनश्च कालः अन्यैः सह
समुच्चीयते चशब्दात् कालवचनाच्च स्वतन्त्रो ऽपि ।

९. पञ्चकपालः पुरोस्तापो भवतीति श्रुतेः । श्रुत्यनुकरणं
तदुक्तयाज्यानुवाक्याव्यवस्थार्थं च । चशब्दादन्यत्राप्यस्मिन्पदपङ्क्तयः ।

१०. पञ्चकपाल एव चशब्दात् ।

११. चिपु मध्यमेपु वक्ष्यमाणेषु । चशब्दान्नराग्रंसे समुच्चीय-
माने श्रुत्यन्तर उभयोः प्रयोगदर्शनात् । अग्निशब्दान्न वेतु व्यन्विति
शब्दौ विहृतौ नाभ्यधिकौ । एतस्माच्च नियमाद्ग्रीन्यजेत्यपि
संग्रहे ऽन्यवानूहः ।

१२. तनूनपाद्ग्र ऽग्निमिति प्रयोगो मा भूदिति वचनम् ।
तनूनपादिति प्रदर्शनार्थमतो नराग्रंसेयाजिनो नराग्रंसो ऽग्निमिति
भवति । कुतः । विभक्तिभिः प्रयाजानुयाजान्यजतीति (कौ० ब्र०
२.४) विशेषश्रुतेः ।

१३. वार्चन्नस्त्वेव स्थित इति श्रुतिवचनात् ।

१४. पूर्वं आज्यभाग इति वर्तते । अग्निं स्तोमेन बोधयेति वाग्रये
बुधिमते पूर्वं कुर्यादिति हैक आहुरिति (कौ० ब्र० २.४) श्रुतेः ।

१५. अग्न आर्युषि पवस इत्युत्तरस्य पुरीनुवाक्येति श्रुतेः ।
अथ यद्यग्रये पवमानाय धियेरन्नग्रये पवमानायानुब्रूहीति ब्रूयात्सो
ऽन्वाहाम् आर्युषि पवस इत्यादि (२.२.२.२२) शतपथश्रुतेः ।

१६. उत्तर आज्यभाग इति वर्तते । इन्दुमङ्गुणायाम्गये वा ।

उत्तर आज्यभाग इति शाखान्तरात् । अथ यद्यग्र्यं इन्दुमते द्विये-
रन्नग्रय इन्दुमते ऽनुब्रूहीति ब्रूयात्सो ऽन्वाहेच्छू पु ब्रवाणीति (२-
१. ३. २३) शतपथश्रुतेः ।

१७. अग्निर्मूर्धां दिवः ककुदयं वा उत्तर आज्यभागः शाखा-
न्तरात् ।

१८. यथाचोदितं तथैव यजति चतुर्थ्यन्तेन । तथा । जुषाणो
ऽग्निः पवमानो जुषाणो ऽग्निरिन्दुमान् इत्यादि । तथा चैव शत-
पथश्रुतिः । यथाचोदितवचनं नियमार्थम् । ततः सार्वकामिक्याम-
चोदितत्वात्सद्दादिर्म याज्ययोः^१ ।

१९. अग्ने तमद्येति पुरोनुवाक्या । एभिर्नो अर्केरिति याज्या ।
अथा ह्यग्ने पुरोनुवाक्या खिष्टकृतः । आभिष्टे अद्य याज्या । हविष
इत्युक्तं व्यवहितत्वाच्चोदनाप्रकरणस्य । पदपङ्क्तयो याज्यापुरोनु-
वाक्याः । व्यतिषक्ता भवन्तीति (कौ० ब्र० १. ५) श्रुतेः ।

२०. अनुयाजयोरयं विकारः । अग्ने स्तोमं मनामहे ऽग्रा
यो मत्यो दुव इति श्रुतिप्रदर्शितत्वात् ।

२१. यो ऽयमग्निशब्दः षट्सु स्थानेषु तं विभक्तिमंज्ञयाचक्षते
याज्ञिकाः । एताशामृचां प्रतीकानि विभक्तय इति (कौ० ब्र०
१. ४) श्रुतेः ।

२२. ता हविरन्तपचे ऽप्युपांशु । ता इत्यतिरेकात् । आगन्तु
भवतीति हेतोरविशेषात् । चशब्द उत्तराभ्यां सच्च समुच्चयार्थः ।

२३. चशब्दात्पूर्वस्य बुद्धिमान् यदि । आगन्तुत्वाविशेषात् ।

२४. त्रयमु द्वैक उपांगु कुर्वन्ति विभक्तीरुत्तरमाव्यभागं हविरिति (कौ० ब्र० २.५) श्रुतेः ।

२५. सर्वं वा कर्म सह पूर्वाभ्यामनुयाजाभ्यामुपांगु भवति । सा सर्वैव सप्तमिधेनीकोपांगु भवत्या पूर्वाभ्यामनुयाजाभ्यामिति (कौ० ब्र० २.५) श्रुतेः ।

२६. अयं वा पवः । हविरन्तमुपांगु भवति । श्रुत्यन्तरात् ।

२७. केवलमुपांगु भवति । शाखान्तरादेव ।

२८. संव्यायः पटः प्रावारो वा । स कीदृशः । जरत् जीर्णत्वाच्च पुनरुत्थूतः । सूच्या वा^१ संहतः^२ । कद्रथः चिष्कृतः संस्कृतो ऽपि कुयन्त्रः । अनङ्गान् बलीवर्दः द्वितीयः । द्विरथं वा द्वितीयमेषा दक्षिणा ।

२९. द्वितीयेति सिद्धे सति वचनं पुनराधेयसोमे ऽन्वायातनप्रतिषेधार्थम् ।

३०. अमावास्यावाव्यभागौ । शिष्टं प्राकृतं तन्मम् ।

३१. वाग्रब्धो विकल्पार्थः । अमावास्याविकार इति वर्तते ।

३२. स त्वं नो अग्ने ऽवमो भवोतीति पुरोनुवाक्या । त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् याव्या । इतिकरणादस्यां संस्वितायामग्निहोचहोमो न तु पञ्चकपालेष्ट्यां । कुतः संदेहः । श्रुताविदं त्वेव प्रत्यचं पुनराधेयस्य रूपमित्युपक्रम्य तस्यां संस्वितायां यजमानो ऽग्निहोचं जुहोति संस्विते ह्यग्न्याधेये ऽग्निहोचं ह्रयत इति संदेहः स्यात् । अत्र याज्ञिकमीमांसकानां विप्रतिपत्तिर्दक्षिणायाम् । उभ-

यीर्दक्षिणा ददाति या अन्याधेये श्रुता याश्च पुनराधेये ताः
 समुच्चिताः पुनराधेये दीयन्त इति याज्ञिकाः । तथा च कात्या-
 यनः । अन्याधेयिकीश्चेच्छ्रुतेरित्याह (४.११.१३) । मीमां-
 सकास्तु वदन्ति । नाकृताधानः पुनराधेयाधिकारी । तेनाधाने
 दक्षिणा याश्चोदितास्ता दत्ताः पुनराधेये च पौनराधेयिकीर्ददाति ।
 स एवमुभयीर्ददाति । अत्र निर्णयः । अन्यस्याः शाखाया उपलभ्य
 कात्यायनेनोक्तम् । अन्यशाखान्तरीयं मीमांसकैर्विचारितम् । दादश-
 रात्रं स्वयंहोमी स्यादित्यादि समानमाधानेन । तथा च कात्या-
 यनः । अन्याधेयवदन्यदित्याह (४.११.१४.) ।

६.

१. अग्निहोत्रमिति वक्ष्यमाणस्य दर्विंहोमकर्मणो नामधेयम् ।
 तदाहिताग्निर्यावञ्जीवं सायंप्रातरभ्यस्तं कुर्यात् । यावञ्जीवमग्निहोत्रं
 जुहोतीति शाखान्तरश्रुतेः । इहापि सायं च प्रातश्चेति द्विसकार-
 करणादयमेवार्थः प्रतीयते । जुहोतिप्रहणं जुहोतिधर्मप्रापणार्थम् ।
 जुहोतिरामेचनाधिक उपविष्टहोमः स्वाहाकारप्रदानः । सायमा-
 रम्भश्चायं प्रातरपवर्गः । तथा हि संप्रदर्शनाच्छतपथे । तस्येतिकर्त-
 व्यतोच्यते ।

२. अस्तमयसंनिधौ हि प्राथेण आयाः संसृज्यन्ते । तस्मात्का-
 लात्पुरा गार्हपत्याद्ग्रेराहवनीयं पृथक्करोति ।

३. प्रातस्तानं होमं कर्तुमुद्यतः प्रभान्यां राव्यां गार्हपत्यादा-
 हवनीयमुद्धरेत् ।

४. प्रादुःशब्दः प्रकाशनवचनः । प्रकाशीकरणं कुर्युः सर्वेषा-
मग्नीनां नित्यधृतो यजमानाः । अस्मिन्नेर्वाद्धरणकाले । नित्यधृत
इति यद्धवचनं सर्वप्रकारार्थं ततश्च सोमे ऽप्यस्मिन्नेव काले ऽग्नीनां
प्रकाशनम् । तथा च चरवाणां । दीक्षित वाचं यच्छ । पत्रि वाचं
धच्छ । आग्नीध्रग्नीग्मज्ज्वालयेति प्रेषः ।

५. गतश्रियः प्राप्तश्रियो वक्ष्यमाणाः । शुश्रुवान्ग्राहणः श्रुत-
संपन्नः । घामणीर्षामस्वामी । राजन्यश्च राजनि साधुः । चत्रियो
वा । एते नित्यधृतो भवन्ति ।

६. उद्धरणमन्त्रो ऽयं लिङ्गात् ।

७. अनेन मन्त्रेण भूमौ अग्निं स्थापयेत् । मन्त्रलिङ्गात् ।
प्राञ्चं प्रणयेत् । तस्मात्प्राञ्चमग्निं प्रणयतीति दर्शनात् । वैश्वकुलादित्त-
वतो वा (आश्व० श्रौ० २. २. १) भ्राष्ट्राद्वा त्वष्णीं गार्हपत्यादिद्वितीये
दक्षिणतो दक्षिणमग्निं स्थापयेत् । शाखान्तरश्रवणात् । अस्माकं तु
समानयोनिकावाहवनीयदक्षिणाग्नी । अरणियोनिर्गार्हपत्यः । तस्मा-
दितरौ । अथ यदरण्योरग्नीन्समारोहयत इति लिङ्गदर्शनात् ।

८. अज्ञा यदेन इत्यत्र राव्या यदेन इति विकारः । प्रातर्हो-
मार्थं उद्धरणे ।

९. प्रदक्षिणमग्नेः समन्तात्पाणिना सोदकेन त्रिः प्रमार्ष्टिं तत्स-
मूहनमित्याचक्षत इति गृह्योक्तेन विधानेन परिसमूह्य होयन् होमं
करिष्यन्नित्यर्थः । अतो न ऊत्वा परिसमूहनं पर्युक्षणवत् । होमक्रमे-
णैव परिसमूहनपर्युक्षणे होयन्निति वचनात् ।

१०. अतं त्वा सत्येन इत्येवमादिना मन्त्रेण त्रिस्त्रिर्वीष्मनि-

द्वैग्राह्यन्वावृत्तिः । एकैकमग्निं पर्युच्य धारां नयेदिति वाक्यपरि-
समाप्तिः । ऊत्वा चैवमेव पर्युच्य । साधवार्यमिद्वैवोक्तम् ।

११. प्रातर्होमे सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति पर्युच्यणम् ।

१२. यज्ञस्य संततिरसीत्येवमादिना मन्त्रेण गार्हपत्यादार-
भ्याविच्छिन्नामुदकधारां श्राद्धवनीयात् अभिप्रायाहवनीयं धारां
नयेत् । एवमेव शाखान्तरश्रवणात् ।

१३. होमकाल एवैतन्प्रायश्चित्तं प्रकरणात् । यदि प्राग्धारा-
दानाद्ग्रीनामन्तरा श्रापदो यायात् ततस्तन्तुं तन्वन् रजसो भानुम-
न्विहीत्येवमादिना मन्त्रेण धारां दद्यात् । ययो ह वाव पशवो
ऽमेथा दुर्वराह एडकः श्रेति शतपथे (१२-४-१-४) विशेषश्रवणादे-
तेष्वेवान्तरा गच्छत्सु प्रायश्चित्तम् ।

७.

१. प्रथमाश्रमिनि ऽश्रमितमात्रे इत्यर्थः । सायमश्रमिनि पुरा
तमसश्रमिन्काले जुहुयादिति (कौ० ब्र० २.८) श्रुतेः ।

२. वाशब्दो विकल्पार्थः । यद्वर्जमेकदिनचतुर्द्वेदकाले जुहु-
यात् । एवमपि शाखान्तरात् ।

३. प्रातस्तमो होमकालः । उपोदयमुदयममीपे विगताया-
मुषसि । प्रातः पुरोदयादपहते तमसि तस्मिन्काले जुहुयादिति
(कौ० ब्र० २.८) श्रुतेः ।

४. वाशब्दो विकल्पार्थः । प्रथम इति वर्तते । प्रथमोदित
श्रादित्ये जुहुयादेवमपि शाखान्तरे श्रुतत्वात् ।

५. पुरस्ताद्यो ऽभिहितः कालः प्रथमास्तमिते प्रातरुपोदयं व्युषिते तत्रैव मनः कुर्यात् । इतरौ तु कालौ पश्चादभिहितौ । दृश्यमाने वा नक्षत्रे उदिते वेति तौ मनस्यपि नारोपयेत् । ननु प्रतिषिद्धयोः किमर्थमुपदेशः । ज्ञापनार्थः । यत्र स्वश्रुतिरस्ति तत्र शाखान्तरं विद्यमानमपि नादर्तव्यम् । तुशब्दो नियमार्थः । ततः कौण्डपायिनामयने ऽप्ययमेव कालः । अपरे तादिविकल्पार्थमेतत्सूत्रं व्याचक्षते ।

६. अत एव प्रथमास्तमितानुदितयोर्हीतव्यं येन तस्यापराधे प्रायश्चित्तं श्रुत्यन्तरे पथ्यते । इतरथा हि उदिते ऽपि विधानादपराधाभावात्प्रायश्चित्तविधानमनर्थकं स्यात् । आदिमंकल्पितस्येति व्याख्यानतरम् ।

७. यदि संकृतं हविरादित्यो ऽभ्युदियात्तत्सदाहवनीयहोमार्थमुन्नीयानुच्छंसंस्तावदासीत् यावत्तमनमुच्छासाभिकाङ्क्षा । ततः समिदाधानानन्तरं यथाप्राप्तमाहुतिद्वयं जुला प्राग्या यज्ञस्येतस्माच्चपादरं दत्त्वा गौर्ब्राह्मणस्य वर इति । ततो भूरिति पूर्वस्था आहुतेरनुमन्त्रणं षरकश्रुतेः । स्वयंहोमी पूर्वत्विजे अन्यस्मै ब्राह्मणाय वा दद्यात् । प्रोषिते ऽपि च दानमन्वाहार्यवत् । कौण्डपायनीये सत्तत्त्वाददानम् । अहुताभ्युदित एवैतत्प्रायश्चित्तम् । नेतरत्र । तथा श्रवणात् । निवृत्ते चाहवनीये होमे ऽभ्युदये सर्वप्रायश्चित्तम् । विशेषप्रायश्चित्तावचनात्^१ । अनुद्धृताभ्यस्तमये च नैतत् । अभ्युदितमिति हविषो निर्देशात् ।

१ C विशेषात् । प्रायश्चित्तावचनात् B ०भवत् ।

८. अथवा अज्जलैव तदभ्युदितं हविः उदुह्य अपनीय पूर्वमुद्धृत-
माहवनीयं अन्यं प्रणीय विना मन्त्रेण । प्रणीयेति शब्दान्तरेण
निर्देशात् । जुहुयादिति होममात्रोपदेशात् परिसमूहनादिः ।
होमार्थस्यैवैतत् । न साधारणस्य । विरोधात् ।

९. पयो ऽग्निहोत्रीचीरम् । न लौकिकम् । यवागूः पाकविशेषो
विरलद्रवा । सा च व्रीहियवयोरन्यतरद्रव्यका । दधि गव्यं अनग्नि-
होत्र्या अपि । तथैवाव्यम् । इति नित्यानि कामसंयोगं विनाग्नि-
होत्रहवींषि । पयसा जुहुयादेय इ वै सर्वासामोपधीनां रसो
यत्पयो सर्वैरेव तद्रश्मैरग्नीष्नीणातीति (कौ० ब्र० २. १) श्रुतेः । तद्
वा आहुयं दग्मनस्यैव जुहुयादिति च ।

१०. दध्मो नाधिश्रयणमुदग्निरुदेषु समिधमादौष्यावज्योतनमर्पा
प्रत्यानयनं पुनरवज्योतनं च भवति ।

११. आज्ये ऽग्निहोत्रहोमार्थत्वेनादित्स्विते नापः प्रत्यानयति ।
श्रुत्यन्तरात् । ततो ऽधिश्रयणमवज्योतनं पुनरवज्योतनं च भवति ।
यानि पुनर्होमद्रव्याणि शाखान्तरेषु श्रुतानि । तद्दयथा । तच्छुसैवंस-
कामो मासेनाभिचरसोदनेनास्त्राद्यकामो ऽह्निर्दृष्टिकामः सोमेन
यज्ञकामस्तैलेन वर्चस्काम इति वचनानि^१ । तेषां च तत एव यथा-
श्रुताः संस्काराः कार्याः ।

१२. अयमपरो विशेषः^२ । आज्यस्योदासितस्य भतः क्षुद्रतरुणे
गृह्णोक्तस्य चणे त्वष्णीमाज्ये प्रत्यस्य तत्स्यपोरेव पवित्रयोहस्येत् ।

इदं धारादानं प्रायश्चित्तप्रसक्तानुप्रसक्तम्^१। इदानीं धारादाना-
दनन्तरं यत्कर्तव्यं तदुच्यते ।

१३. अन्वाहार्यपचन इति दक्षिणाग्नेः संज्ञा । तस्मादुत्तरतः
पश्चात्स्थितः प्रत्यङ्मुखो यजमानस्त्रिष्वङ्गुलान्कायावस्य आदित्यमुपति-
ष्ठते । सत्या अमुकूलयति । सत्यं सत्याय त्वेत्येवमादिना मन्त्रेण ।
सायं सायंतने होमकर्मणि । अस्तमितद्येद्गार्हपत्यमुपतिष्ठेतेति कुन्दो-
गानाम् । तमप्येतस्मिन्नेव देशे स्थितः अनेनैव मन्त्रेण । पूर्वाह्ने चेदु-
द्वसानीया समाप्यते तत्र संस्थितायां सायमग्निहोत्रं जुहोतीति
वचनात् । तत्रादित्योपस्थानं प्राङ्मुखः कुर्यात् । उपस्थानस्य तथा
न्यायात् ।

१४. प्रातर्होमे यजमान आहवनीयं समीपे स्थितोपतिष्ठते ।
स्यत सत्याय त्वेत्येतेन मन्त्रेण ।

१५. उत्तरेण देशेनान्वाहार्यपचनं यजमानस्य संचरः । प्रवेश-
निष्कामौ । यजमानवचनात् केवलमग्निहोत्रे ।

१६. दक्षिणदेशस्य पश्चादाहवनीयादवधेरासनं यजमानस्य
सर्वत्र । तस्माद्दक्षिणवेद्यन्तमधिस्पृशन्नासीतेति शतपथे ।

१७. दक्षिणतःपश्चाद्गार्हपत्यादित्यर्थः ।

१८. वृष्टिरसीत्येवमादिना मन्त्रेणपि आचामति मन्त्रलि-
ङ्गात् ।

१९. यजमान एव चशब्दात् ।

८.

१. दक्षिणतो वितानस्याग्निहोत्रीमग्निहोचहोमार्थां धेनुमुप-
सृजन्ति सवत्सां कुर्वन्ति । ये तत्र परिचारकाः । बद्धवचनमविव-
क्षितम् । तेन द्वौ वाप्येको ऽपि वा । अग्निहोत्रीति संज्ञा व्यवहारस्य ।

२. उपसृष्टारो यजमान षत्विक् चशब्दात् । एते ऽग्निहोत्र-
ग्नीनां चान्तरेण न संचरेरन् ।

३. शूद्रेणाग्निहोत्रीं न दोहयेत् । न सोपसर्जयेत् । स्वयमुप-
सर्जनदोहनेन विरुध्यते ष्यन्तत्वात् ।

४. अग्नये देवेभ्यो धुच्छेत्येतस्यायं जपति । होमयिता । सायं-
संयोगेन विधानाच्च मध्यन्दिने ।

५. सूर्याय देवेभ्यो धुच्छेतीमं मन्त्रं प्रातर्जपेत् । सा या पूर्वा-
ङ्गतिस्ते देवा इत्यनया कल्पनया देवेभ्यो धुच्छेति । दक्षिणान्याङ्ग-
त्यभिप्रायं वा ।

६. अगनायापिपासे इत्यादिकं मन्त्रं सायंप्रातर्जपेत् । सायंप्रा-
तरित्युच्यते । प्रायेणागनायापिपासे अहन्वेव षीडाकरे इति कस्य-
चिदाशङ्का । सा मा विज्ञायीति ।

७. अग्निहोत्र्या अन्वाहार्यपक्षनेन वीरेणेति एवं स्तीवत्सायां
गवि जपेत् ।

८. उदीच इत्यनुच्यमाने प्राचां निरूहणं स्यात् । एषा हि
तस्य दिक् प्रज्ञातेति श्रुतेः । अनधिअयणीये ऽपि होमद्रव्ये निरूह-
णमवज्योतनार्थम् । व्यन्तानद्वाराङ्करोतीत्यविशेषश्रुतेः (कौ० ब्र०
२. १) । उदग्निच्छेद्वधियथणम् । उत्तरत उपाहार इति परि-

भाषितत्वात् । गार्हपत्येन वीरेणेति विकार इति नियमार्थः । तत
कौण्डपायिनीये^१ न प्राजहितेन वीरेणेति । ननु स गार्हपत्यो ऽत
इति वचनाच्छास्त्रामुखीय एव श्रयणं प्राप्नोति । नेति ब्रूमः ।
मांसमग्निहोत्रं जुहुतीति नाम्ना धर्मातिदेशात्प्राजहित एव गार्ह-
पत्यः । शास्त्रामुखीय एव च होमो^२ वचनात् । ^३तदितराश्वनी-
यमुपकल्पते यदुत्तरवेदावग्निहोत्रं जुहुयादिति श्रुतपथे ।

६. यदधिश्रितं तद्गार्हपत्य उत्तरतो निरूढेष्वङ्गारेषु समिध-
मादीष्याग्नेद्वा चतुषावेच इत्यनेन मन्त्रेणावज्योतयेत् । अथ यदधि-
श्रित्यावज्योतयतीति श्रुतत्वात् ।

१०. समाप ओषधीनां रसेनेत्यनेन मन्त्रेण सुवेणापः प्रत्या-
नीय । अथ यदपः प्रत्यानयतीति स्वश्रुतिः (२. १) । सुवेण
मन्त्रश्च शाखान्तरात् ।

११ प्रतितप्यापः त्वष्णीं पुनरवज्योतय । अथ यत्पुनरवज्यो-
तयत्यप एव तच्छ्रुपयतीति (२. १) श्रुतेः । प्रतितप्येति त्वष्णी-
मिति शाखान्तरात् ।

१२. चिरित्युपसादनावृत्तिः । उपसादमिति णमुल् । उप-
साधोपसाद्येत्यर्थः । उदगिति दिङ्प्रियमः । चिरुपसादमुदगघोमीय-
मुदासयतीति (२. १) श्रुतेः ।

१३. एवमुपसादयन्मुदासयेत् । अनुच्छिन्दन्निव हरेदिति
(२. १) श्रुतेः ।

१४. नमो देवेभ्य इत्यनेन मन्त्रेण गार्हपत्यस्य ये दक्षिणतो

ऽङ्गारास्तानुपसृशेत् । अथोपवेपेण दक्षिणतो ऽङ्गारास्तुपसृशति नमो देवेभ्य इति श्रुतेः ।

१५. सुभ्रताय व इति अनेन मन्त्रेण ये उदीचो ऽङ्गारास्तानुपसृशेत् । प्रतिपादयेदित्यर्थः । तथा प्रत्यूहेद्यथा सुप्रत्यूहा भवन्ति^१ । तथा चैव श्रुतत्वात् ।

१६. गार्हपत्ये संस्कारा इति तन्त्रान्तरे परिभाषितत्वात् । गार्हपत्ये सुवं प्रतितप्य सुवं चानेन क्रमेण प्रत्येकं द्विद्यकारकरणात् । उन्नयति स्यालीतः । स्यात्प्राः सुवेणोद्धृत्य सुचि उन्नयति^२ । अग्रनायापिपासीयेन मन्त्रेण सुचा सुवेण वीरेणेत्येतावान्विकारः ।

१७. चतुरावृत्तं वा पञ्चावृत्तं वा विकल्पः । चतुश्चयैश्चतुष्टयं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्यास्यै पञ्चशत उन्नयेत्प्राङ्गो वै यज्ञो यज्ञस्यैवाप्या इति (२. १) श्रुतेः ।

१८. उन्नीयमाने प्रतिश्रुवं मन्त्रावृत्तिः शाखान्तरात् । मन्त्रो ऽपि शाखान्तरादेव ।

१९. उन्नीते सर्वस्मिन्न प्रतिश्रुवम् । श्रुवं श्रुक्पुष्करं संसृशेत् । श्रुवं स्यात्प्रां मुक्ता शाखान्तरात् ।

२०. सजूर्देवेभ्य इत्यादिकं मन्त्रं भायं जपेत् । समुपसर्गन-मन्त्रो^३मा विज्ञायीति जपतीत्युक्तम् ।

२१. प्रातरयं जपः । कौण्डपायनीये^४ मध्यन्दिने ऽपि शाखान्तराद्भोमः । तत्र तत्र एव यथोक्तम् ।

६. ऊतयोराङ्गत्योरुत्तरत उत्तरे देशे प्रतीचीं प्रत्यगभिमुखीं
सुचं सायंतने होमकर्मणि द्विरुपगोधयति हस्तेन । तामुत्तरतः
सायमुपमाष्टिं प्रतीचीमिति (२. २) श्रुतेः ।

१०. उपमाष्टीति वर्तते । पुष्करस्य दक्षिणं प्रदेशं लेखान्त
उपमाष्टिं^१ ।

११. कुशेषु सुग्धारणार्थेषु पूर्वमुपमार्जनं निलिम्बेदोपधीः
प्रीणामीति ध्यायन् । चत्पूर्वमुपमाष्टिं तत्कूर्चं निलिम्बतीति (२. २)
श्रुतेः । उत्तरत उपाचार इति परिभाषणादेषु ।

१२. यदुत्तरं तदेवं प्रतिपादयेत् । सहैव तेन पाणिमुत्तानं
दक्षिणेन कूर्चं निदध्यात्^२ । पितृग्रीणामीति मन्त्रं मनसा ध्यायन् ।
प्राचीनापवीती अप उपसृशेत् । यद्वितीयं तदक्षिणेन कूर्चमुत्तानं
पाणिं निदधाति पितृहस्तेन प्रीणातीति (२. २) श्रुतेः ।

१३. द्विः प्रदेशिन्या प्राग्धेत्यारभ्य प्रागुदीचीमुद्दिशतीति
सूत्रच्छेदः । तथापि तु ल्यबन्तानि खण्ड्य उच्यन्ते । प्रदेशिन्यङ्गु-
ष्ठानन्तरा । तथा ऊतशिष्टं द्विः प्राग्धोपब्दिमच्छब्दवदित्यर्थः ।
अथ यद्विः प्रदेशिन्या प्राप्नातीति (२. २) श्रुतेः ।

१४. सुचमुदङ् पर्यावृत्य श्रुत्यन्तरात् ।

१५. तथा सुचा प्राग्दण्डया भक्षयित्वा शाखान्तरात् ।

१६. तां प्रत्यग्दण्डां पर्यस्य परिच्छिष्य ।

१ B लेखां तव उप० C लेखा न उप० । २ Paddhati कुशसूत्रे उत्तानं पाणिं
कुर्यन् पितृन् प्रीणामीति निलिम्बत्युत्तरमुपमार्जनम् ।

१७. जिह्वया नितरामास्त्राय । अथ यत् सुचं निर्लेढि सर्पदे-
वजनांस्तेन प्रीणातीति (२.१) श्रुतेः ।

१८. तामेव सुचं प्रचाख्य । अथ यत् सुचं मार्जयते रक्षोदेव-
जनांस्तेन प्रीणातीति (२.२) श्रुतेः ।

१९. अनन्तरमाचम्य ।

२०. प्रागुदञ्चिता अप आमिष्य तयैव सुचा प्रहृतत्वात् ।
अथ यत्प्रागुदीचौरप उखिञ्चतीति (२.१) श्रुतेः ।

२१. तां सुचं प्रागुदञ्चितामुद्यमयति । अथ यत्प्रागुदीचीं
सुचमुद्दिशतीति (२.२) श्रुतेः । सुचा भक्षयति सुचं निर्लेढीति
हस्ते संपादयेत् । हस्तस्य सुकम्पत्तिदर्शनान्मारुतेषु । तदाऽऽः । कथ-
मस्यैते पुरोनुवाक्यवन्तो धाव्यवन्तो वषट्कृते सुचा ऊता भवन्तीति ।
एतेषां वै सप्तपदानां मारुतानां धानि धीणि प्रथमानि षदानि
सा चिपदा गायत्री पुरोनुवाक्याय यानि चत्वार्युत्तमानि सा
चतुष्पदा चिष्टुन्याव्येदमेव कपुच्छलमयं दण्ड इति (प्रतपयत्र •
८. १. १. १६) अभिनयेन^१ हस्तं दर्शयति । तस्माद्दृष्टेन प्राशनं
हस्तस्य^२ निर्लेहन । शिष्टाचारस्य एवमेव ।

२२. एकस्मिन् होम एकहोमः । यदुक्तं तदेकहोमे ऽपि कर्म
भवति । परिसमूहनपर्युत्क्षणे होमप्रयुक्ताग्रह्या न प्राप्नुतः । तदा-
ग्रह्यानिवृत्त्यर्थं वचनम् । अतथ यत्पूर्वमुक्तं यच्च वक्ष्यमाणं तत्पूर्वमेक-
होमे ऽपि भवति । आहवनीय एव जुहुयादिति एक आहुरिति
(२.२) वचनात् ।

१ B • त्रु • । २ A चनभिनयेन । ३ A दण्डस्य ।

२३. ततः सर्वेषु न केवलमाहवनीये गार्हपत्यदक्षिणाग्न्यो-
रपि । तुशब्दः स्वमतप्रकटनार्थः । सर्वेषु त्वेव जुहुयात् । पूर्णमुद-
कस्य सुचमुत्तरेण गार्हपत्यमदूरेण निधायावस्थाप्य ।

१०.

१. इह पुष्टिमित्यादिभिः समन्त्रिकास्तिस्रः । एका तम-
न्त्रिका इति गार्हपत्ये ।

२. पूर्णां सुचमिति सुग्रहणात्सुवेणैता आहुतयः । तृष्णी-
मिति वचनादसंज्ञजनुत्तरतः । चतुर्थीति वचनं पुष्टिपतिर्दधातु
जनयत्विति मन्त्रान्तो मा विज्ञायीति । गार्हपत्यग्रहणं यावन्तो
गार्हपत्यास्तावत्सु कुण्डपायनीये होमः । समिधमाधाय होमः ।
आहुतिस्रस्तमिधि वसतीति श्रुत्यन्तरदर्शनात् । अन्वाहार्यपचन-
ग्रहणं गार्हपत्यवत् । तत्सवितुर्वरेण्यमित्यृक्मन्देहनिरासाधं चतुर्थी-
ग्रहणम् ।

३. भूर्भुवः स्वरित्येता महाव्याहृतयः प्रसिद्धाः । ताभिः प्रति-
मन्त्रं तिस्र आहुतयः । तिस्र इति वचनान्न पूर्वाभिः सह समुच्चयः ।
ब्रह्मवर्षसकामस्य फलसंबन्धेन पचान्तरम् ।

४. अग्नये ऽन्नादायान्नपतये स्नाहेत्येषेव चतुर्थी । न तु व्याह-
त्युपहिता ।

५. याः सुचि स्थापिता आपस्तास्त्रेधा करोति । कथम् ।
अग्निहोत्रस्याख्यां भागः । तथा गार्हपत्यस्य पश्चाद्भागः । अञ्जलौ च

पत्न्यासृतीयो भागः । यद्यप्यनालम्बुका पत्नी बह्वो वा पत्न्यस्तथापि
वैधमेव । आरम्भसामर्थ्यात् ।

६. अनालम्बुकायां पत्न्यामासनप्रदेशे त्वष्णीमपो निचिपेत् ।
अञ्जलौ मन्त्रवचनात् । एकवचनं च विवक्षितम् । ततः पत्नीमङ्गले
ऽपि एकैवाञ्जलिं प्रतीच्छेत् ।

७. सुचैवापस्विषु स्थानेषु कृत्वा तां प्रतिपद्य गार्हपत्ये ततो
निदधाति स्थापयति ।

११.

१. दक्षिणतः स्थितस्य न्यायवचनादुदङ्मुखस्य प्राङ्मुखस्य वा
यथासम्भवम् ।

२. उपप्रयन्तो अध्वरम् । अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शति-
नस्यतिः । उभा वामिन्द्राग्नी आङ्गवर्धे । अयं ते योनिर्धन्वियः ।
अयमिह प्रथमो ऽधापि धावभिः । अस्य प्रक्षामनु द्युतम् । एतासां
पक्षामित्युच्यते किमर्थम् । केषां चिच्छाखिनामन्यः क्रमः । तद्भुदा-
सायं । तदेतत्समाहार्यं षडृचम् । तस्य त्रिः प्रथमां चिरुत्तमामिति ।
तस्योपवती प्रथमा प्रद्ववत्युत्तमेति । तथा स वै त्रिः प्रथमां जपति
चिरुत्तमामिति (प्रतपथब्र० २. २. ४. १७) च । अतश्च जपित्वेति
सूत्रशेषः ।

३. आयुर्दा इत्येवमादिकं मन्त्रं जपित्वा ततः ।

४ चिवावसो स्वस्ति ते पारमगीय इमं मन्त्रं चिर्जपति ।

५ सं त्वमित्यादिकं मन्त्रमुपविश्य जपेत् । अथासीनः सं त्वमग्ने
सूर्यस्य वर्चसागथा इति (शतपथब्र० २. ३. ४. १७) ।

६. अग्ने स्य इत्येवमादिना मन्त्रेण अग्निहोत्रीं गामभ्येति प्रक-
रणात् । अथ गामभ्येत्यग्नाग्ने वो भचीय मह स्य महो वो भची-
येति शतपथश्रुतेः (२. ३. ४. २५) ।

१२.

१. संहिताभि विश्वहृष्यूर्जा माविश गौपत्येनेत्यनेन मन्त्रेण
अग्निहोत्र्या ललाटमुपसृजेत् ।

२. उप त्वाग्ने दिवेदिवे इति द्वचेनाग्ने त्वं नो अन्तम इति
द्विपदेन द्वचेन गार्हपत्यमुपतिष्ठत इति वाक्यशेषः । स गार्हपत्यमुप-
तिष्ठत उप त्वाग्ने दिवेदिवे दोषावस्तर्धिया वयम् । नमो भरन्त
एमसीति शतपथश्रुतेः (२. ३. ४. २८) । अथ द्विपदा अग्ने त्वं
न इत्यादि ।

३. इल एहीत्यादिना मन्त्रेणाग्निहोत्रीं गामभ्येति प्रकरणात् ।

४. काम्या एतेत्येवमादिना मन्त्रेणाग्निहोत्रीवत्स्य ललाट-
मुपसृजेत् ।

५. सोमानं स्वरणमित्यनेन द्वचेनोत्तरतः स्थितः प्राङ्मुखो
ऽन्वाहार्यपचनमुपतिष्ठते । अथान्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं च प्राङ्-
तिष्ठन्नग्निमीचमाणो जपतीति शतपथश्रुतेः ।

६. अन्तरेण गार्हपत्याहवनीयौ स्थितो महि त्रीणामवो ऽस्त्विति सूक्तं जपित्वा तत आहवनीयमुपतिष्ठते ।

७. तत्सवितुर्वरेण्यमित्यस्याः श्रुतिः । अथ सावित्री । कदा चन स्तरीरसीति वालखिल्यासु । अस्याः श्रुतिः । अथैन्द्री । परि ते दूलभो रथः । अस्याः श्रुतिः । अथाग्नेयी । तथा चिरेतां जपतीति श्रुतपथश्रुतयः^१ । एवं यजमानेनाहवनीयोपस्थाने कृते ऽनन्तरमार्त्विज्यम् ।

८. सर्वेषु त्वेव जुहुयादिति स्वश्रुतौ (कौ० ब्रा० २. ३) प्रयत्नाद्यमेव पक्षः सूचकारस्याभीष्ट इति ज्ञापनार्थस्तुगब्दः । महाव्याहृतिभिस्त्रिभिरमन्त्रैः प्रत्येकम् । तिस्रस्तिस्रः समिधो ऽभ्यादधाति यो जुहुद्भवति । यजमानो ऽन्यो वा । य पुनरेकहावी एकहवनसाधुकारौ स आहवनीय एवाभ्यादधात् । यजमानो ऽन्यो वा ।

९. वाचं विसृजत इति सूत्रान्तः । याजमानमेतन्मन्त्रार्थसामर्थ्यात् । दैवस्तनुरसीत्यादिना मन्त्रेण आहवनीयस्य दक्षिणतो ऽङ्गारमुपसृजेत्^१ ।

१०. ततो ऽसि तन्तुरसीत्येवमादिना मन्त्रेण सुवीर्यणेत्येवमन्तेन आहवनीय एव प्रार्थ्यते । मानुष इत्यारभ्य पुत्रग्रहणान्तो^१ मन्त्रः । यावत्पुत्रमावर्तते पक्षे । आमन्त्रितान्तेनाभिव्याहरणमसावित्यस्य स्थाने पुत्रनामग्रहणम् । वाक्यार्थसामर्थ्यात् । जन्मना

१ श्रुतपथश्रुतयः १ ६ ४ १०. Kat Sr S IV 12, 10 (Comm) Kat Paddh pag 396, 19 Sankh Paddh fol 20 तत्सवितुर्वरेण्य कदा चन स्तरीरसि परि ते दूलभ इति चि निभिराहवनीयमुपस्थाय । १ B ०१ान् । १ A नामपथः ।

व्येष्ट्यम् । सुम्रद्धादगर्गनात् । दौचितस्यापि नामग्रहणमविशेष-
श्रुतेः । जीवतां नामग्रहणं भवतीति वचनात् ।

१.१. आत्मनो गृह्णीयादविद्यमानपुत्रः वचनसामर्थ्यात् । अपुत्र
इति वक्तव्ये ऽजातग्रहणं पुंस्त्वविज्ञानार्थम् । पुत्राधिकारे पुनःपुत्र-
ग्रहणान्न चेत्रजादीनां । न दुहितुः । न शूद्रस्य । घयाणां वर्णा-
नामित्यधिकारात् ।

१२. सत्येनावष्टयमित्यनेन मन्त्रेणाचम्य यजमानो वाचं विसृ-
जते । अथ यदप आचम्य व्रतं विसृजते ऽखेव तद्रुतं दधाति । ता
अस्य व्रतं गोपायन्त्या पुनर्होमादिति (कौ० ब्र० २. ४) श्रुतेः ।

१३.

१. पूर्वमसंयुज्य विहितत्वान्मध्यन्दिने ऽपि भवति कुण्डपाय-
नीये । अनुपस्थानं वा प्रातरिति (२. १२. ८) प्रतिषेधो ऽयश-
ब्दादिशेषाधिकारादस्यैव भवति । न तु यत्पूर्वमुक्तमृत सत्याय
वेति ।

२. याजमानमधिकृतं । भूर्भुवः स्वरित्येवमादिना मन्त्रेणाहव-
नीयमुपतिष्ठते ।

३. दक्षिणतःपश्चादाहवनीयादासनमित्युक्तं । तत्रोर्ध्वं आहव-
नीयोपस्थानं कृत्वा तस्मिन्नेव देशे स्थित इतरावग्नी उपतिष्ठते ।
अन्याथमप्येतच्छाखान्तरीयादचनात्कर्तव्यम् । एकदीचे चोपस्थान-
मिति (५. ४. ३) । तत्राप्येवमेवेच्छन्ति ।

४. अभयं त इत्येवमादिना मन्त्रेण गार्हपत्यमुपतिष्ठते ।

५. अभयं त इत्येवमादिना मन्त्रेणान्वाहार्यपचनमुपतिष्ठते ।
अन्वाहार्यपचनो दक्षिणाग्निः ।

६. उपतिष्ठत इति वाक्यशेषः । तन्त्रेणीपस्थानम् । वज्रवच-
नात् । तत्रैव स्थितः । तुल्यत्वाद्देशस्य ।

७. समानं तुल्यं सायंतनेन यच्चार्त्विज्यं यच्च याजमानम् ।
महाव्याहृतिभिस्त्रिस्त्रिस्तिस्रः समिधो ऽभ्यादधातीत्यत आरभ्य
धावद्गतं विष्टजत इति । किमन्यदास्ते येनैवमाह । एतत् ज्ञापयति ।
सायमपि अतविभर्जनादनन्तरं पर्युचणं भवति यजमानस्य । इतरस्य
समिदाधानात् ।

८. अनेन अथ प्रातरित्यादिना (९. १३. १) पक्षे सायमपि
याजमानं भवति । पक्षे सायं वाक्सप्रेण । एवकारकरणाद्यस्मिन्नपि
पक्षे प्रातरनुपस्थानं तस्मिन्नपि पक्षे प्रातस्तनं याजमानं वाक्सप्रेण सद्य
सायंहीमे विकल्प्यत एव । किं च कारणम् । न स्यात् । संनियो-
गगिष्टस्थान्यतरापाद्ये इतरस्थाप्याय इति न्यायान् ।

९. एतस्मिन्नपि पक्षे समानं समित्प्रभृतीति समानवचनाद्भव-
त्येव ।

१४.

१. याजमानप्रसङ्गेन प्रवासप्रारम्भे याजमानमुच्यते । प्रवक्ष्यन्न-
ग्नीन्विद्धत्याप्रसक्तान्^१ गार्हपत्यस्य पश्चात्प्राङ्मुखःस्थितः सर्वानीचते ।
अभयं वो ऽभयं नो अस्त्रित्यनेन मन्त्रेण । एतावानेव मन्त्रः । न

१ A • इत्य । प्रवक्ष्यन्त्या • C (in marg) अस्त्रिता B seems to read like C.

कामेन व उपतिष्ठ इत्याद्यनुपङ्गः^१ । तत्रोपस्थानमिहेषणमिति विशेषात् ।

२. नर्येत्येवमादिना मन्त्रेण गार्हपत्यमुपतिष्ठते । कुत एतत् । उपतिष्ठत इति श्रुतेः । अथ यत्प्रवत्स्यंशु प्रोपिवांश्याग्नीनुपतिष्ठत इति विशेषात् । शतपथे च । स गार्हपत्यमुपतिष्ठते नर्यं प्रजां मे पाहीति ।

३. अर्येत्येवमादिना मन्त्रेणान्वाहार्यपचनमुपतिष्ठते । उत्तरेण स्थितः । तमिति यद्वादागत्याप्येवमेव । अथांद्दक्षिणेवमाणः^२ ।

४. शस्तेत्येवमादिना मन्त्रेणहवनीयमुपतिष्ठते । दक्षिणाग्निमुत्तरेण गत्वा । ननु चायमेव संचरः सर्वदा प्राप्तः । उच्यते । ब्यवेतो ऽग्नीप्रवसतीत्यविशेषात्कदा चिदितरयोरप्युत्तरेण^३ थायात् । तन्निवृत्त्यर्थं वचनम् ।

५. अन्नमेतावता मन्त्रेण चीणि पदान्यभ्युद्धृत्य । त्रिः पाद्विहरणं समन्त्रकं हलेत्यर्था वीशोपदेशात् ।

६. प्रज्वलितानामुपस्थानम् । यावत्प्रज्वलितास्तावद्वाग्यमनमित्येतदुभयमनेन सूत्रेणोक्तम् ।

७. अग्निशब्देनाग्निहोत्रहोमो लक्ष्यते । उपस्थानशब्देन च याजमानम् । अतश्चैतदुक्तं भवति । अग्निहोत्रहोमीययाजमानस्थानर्थलुप्तं संभवदर्थं प्रवसन् जपेद्यजमानः । अत्र श्लोकः ।

१ Com उपतिष्ठ, A Com आदि । २ Paddhati अर्घ्यं पितु म रत्यादिना अन्वाहार्यपचनम् । तन्मन्वाहार्यपचनमुत्तरेण गत्वा संस्य पशून्म रत्यादिना । ३ C (orig) अन्तरण ।

याजमानं जपेत्सर्वं न तन्न स्य न संचिता^१ ।

नेले न काम्यातो दैवः प्रोषितो यचनात्तरः ॥

८. याजमानग्रहणं क्रत्वर्थाक्रत्वर्थयोरनुष्ठानार्थम् । तत्र क्रत्वर्थं प्रातिनिधिकः कुर्यात्पुरुषार्थं यजमानः । चग्रब्दो ऽनर्थलुप्तमित्यस्यानुकर्षणार्थः । अग्न्यन्वाधानपिण्डपिद्वयज्ञौ तु प्रातिजिधिकः कुर्यात् । ब्रह्मत्वेन यजमानस्य पाठव्यवधानात् । पर्वणीति वचनात् । येष्वेव संवत्सरसन्धिषु नित्यानि यजमानेन प्रत्यक्षेणोपक्रान्तानि तेष्वेव प्रोषितो याजमानं कुर्यात् । तद्यथा । पञ्चसन्ध्योर्दर्मपूर्णमासौ । क्रतुमुखेषु चातुर्मासानि । अयनाद्यन्तयोर्निहृदपशुवन्धः । तथा च मनुः ।

अग्निहोत्रं च जुहुयादाद्यन्ते शुनिशोः सदा ।

दर्शेन चार्धमासान्ते पौर्णमासेन चैव हि ॥ (४. १५)

सम्यग्ने नवसखेष्वा तथर्लन्ते दिजो ऽध्वरैः ।

पशुना ह्ययमान्ते च समान्ते सौमिकैर्मखैः ॥ (४. १६)

यस्य यावज्जीविकः प्रयोगः तस्य याजमानात् प्रोषितो ऽपि कुर्यात् । तथैव प्रकृमात् । कथं कुर्यात् । जपेन संपादयेत् । तदुच्यते । वृष्टिरसि पाप्मानम् । अग्ने वायो अनुपदस्यम् । मयीदमिन्द्रम् । आ प्यायतां भुवा । सद्गमि सन्न इत्यादौ । सं ज्योतिषाभूमेत्युत्सृज्यते । तथा भूर्भुवः स्वः सं मेति । तथैव अग्ने व्रतपते थो नो दूरे द्वेष्टीति च । द्योक्त्रौ चात्र ।

वृष्टिरग्ने ऽनुपदस्यं सन्ध्याप्यायनमेव च ।

१ C (in marg): अन्न स्थाभो व । संचितासि । इत्त एदि । काम्या एत मथि व । दैवकन्तरसि ।

जप्याः पञ्च क्रमेण प्राक् पूर्णपाचाभिमर्शनात् ॥

अग्निसंबद्धसुत्सृज्य जप्यमूर्ध्वमग्रेषतः ।

अग्ने व्रतपते जप्यं पाहि मां च विकल्पतः ॥

६. अनपेतमनपगतं कारणं हेतुर्याजमानस्य । तत्रयुक्तत्वात्कर्मणः । अतश्च प्रोषितो ऽपि ध्यानेन संपादयेत् । प्रक्रान्ते चेशजमान आगच्छेत्पूर्वं जपित्वा शेषं कुर्यादिति तैत्तिरीयाणाम् । नैमित्तिकमपि चामवत्यादि प्रातिनिधिकेन कारितं प्रोषितो यदि जानीयात् । ततस्तत्रापि याजमानं कुर्यात् ।

१०. सन्धिवेलयोरग्निहोत्रवेलयोरित्यर्थः । द्विवचननिर्देशात् । वागब्दो ऽग्न्युपस्थानस्थानर्थलुप्तं प्रवसन् जपेदित्यनेन सह विकल्पार्थः । एवमर्थमेवैतस्य सूत्रस्थारम्भः । पर्वणीति सिद्धे ऽपि सति । आचम्य वाग्यतो भूत्वा यावद्धोमकालः । पुनराचम्य ततो महाव्याहृतिभिर्विसर्गः ।

११. अग्न्यागारस्य दर्शनगोचरे वाग्यमनं कुर्यात् । प्रोव्यायन्नुपस्थायाप्रसर्गं तेन चैवोत्सृज्यत (२.१५.७) इति वाग्यमः ।

१५.

१. अभयं वो ऽभयं नो अस्त्विति उत्तरतो वितानस्य स्थितः । तथैवेति प्राप्ते चकार उपस्थानस्य प्रकारान्तरमपि चास्तीति प्रज्ञापनार्थः । तथा च शतपथे । स वै खलु दृष्णीमेवोपतिष्ठेतेति ।

२. उपतिष्ठते पश्चादाहवनीयस्य प्राङ्मुखः स्थितः । मृतनष्टेष्वपि पशुषु मन्त्रो भाविनौमाग्निपमङ्गीकृत्य ।

६. विद्यमानानां दृष्टानामपचयनं उपविश्य कर्तव्यम् । तत्
उत्थाय समिदाधानम् । एतत्सर्वेष्वग्निषु कार्यम् । अथोपविश्य दृष्टा-
न्युपलुम्पतीति वाजिश्रुतेः ।

४. उपतिष्ठत इति वाक्यशेषः ।

५. उपतिष्ठत इति शेषः । अभिद्युन्नादिपाठो ऽग्रे पुरीष्याथ-
र्याग्निं गृहपते नर्येति मा विज्ञायीति ।

६. व्यायं कुर्वन्प्रवसति । आहवनीयमपरेणोद्भुखस्त्रेन चैवो-
त्सृज्यत इति समानम् । अनुपशान्तेषु च प्रतिनिवृत्तस्य^१ त एवाग्नयो
ऽग्नीनिति वचनात् । प्रवासार्थत्वादुद्धरणस्य । प्रवासे ऽनिवृत्ते ऽन-
पवृत्तकर्माणो न लौकिकाः ।

७. तेनैव मार्गेण तेनैव च न्यायेन प्रतिदिशमप्युपस्थाय प्रोषित
उत्सृज्यते । वाग्यमादिनियमानुच्यते ।

१६.

१. वास्तोष्पतीयं हविः कर्तव्यम् । प्रौढ्ये प्रवासे । कुतः । प्रव-
त्स्यन्नित्यधिकारात् । स एव भुवः प्रवासो यत्र पुनर्गृहं नागन्तव्यम् ।
इतरस्त्रुवः यत्र प्रोथ्यायन्निति भवति । तेनैतदुक्तं भवति । याया-
वरप्रतिपत्तौ वास्तोष्पतियागो भवति । न केवलं गृहान्निष्क्रामतः
किं तर्हि अन्येष्वपि संप्रयातेषु । संप्रवृत्तेषु प्रयाणकेचित्पर्यः । किन्ने-
कैकमप्यहरवस्थाय यानि^२ संप्रयातानि । नेत्युच्यते । दशरात्रादूर्ध्व-

भवरे अर्धं दशरात्रः^१ सर्वस्तोक इत्यर्थः । तथा च तैत्तिरीयकम् ।
यत्र दशरात्रमुपित्वा यजेत्तत्र वास्तोष्पतिं यजेदिति ।

२. अग्नयो यत्र तिष्ठन्ति तदनो ऽग्निष्ठम् (आप. ६.२८.७) ।
तस्य दक्षिणे अनडुहि युक्ते । दक्षिणे युक्तो भवति सव्यस्य योक्तं
पर्याद्धतमिति चरकाणाम् । ननु एवं सति अनोयायिनामेवैतत्कर्म ।
नेत्युच्यते । प्रयाणप्रयुक्तत्वात्स्कन्धवाहिनामपि भवति । उपोद्ध
चीवरम् । आरोग्य वित्तमित्यर्थः । अग्निष्ठस्या^२ एवाग्नयः समाख्या-
भात् । वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मानिति पुरोनुवाक्याननूच्य वास्तो-
ष्पते अग्नया संसदात् इति यजति । प्राप्तस्य पुनर्वचनं परिसङ्घा-
र्थम् । परिसङ्घा च प्रकृतिं निवर्तयतीति । प्राक्तस्य कंप्रपद्यादेर्नि-
वृत्तिः । अत्याशनाग्न्यन्वाधानयोरनिवृत्तिः ।

३. ऊते हविष्यनावर्जितं^३ त्यजेत् । यज्ञपात्रं^४ चीवरं चेति
चशब्दः । तथा च शाखान्तरम् । यायावरप्रतिपत्तौ गृहपतिरि-
त्यागममधिकृत्य ।

न हीनमन्वावर्तयेद्द्रुद्राय हि तद्दीयते ।

यद्हीनमन्वाहरेत्तद्द्रुद्रभृतमन्वाहरेयुरिति ॥

१ A अर्धं दशरात्रेः स० B अर्धो C अर्धद० Paddhati : वास्तोष्पतीर्थं कर्म
घायावरप्रतिपत्तौ भवति । न केवलं गृहपतिश्चामतो 'यजमानस्य किं तर्हि दशरा-'
त्रादूर्ध्वं प्रष्टव्ये मानुषेषु सतो ऽश्वदोयं कर्म । २ B अग्निष्ठु स्या A om एव ।
३ B अक्खवर्जि० C० अद्वाव० Paddhati : ऊते च अनाहितं त्यजेत् । यज्ञपात्राणि
गृहपते नित्यदीमद्य वेदा चतुर्दश चतुर्गृहीतानि सकृद्द्रुद्रयते चविः एका समित्यथ
दोमो अर्धमावाय'क्षयते । एवं गार्हपत्ये च दक्षिणाग्नौ च'जुज्यात् । ४ A अग्निपा० ।

१७.

१. समारोह्यमाणो यजमानः । याजमानमेतत् । आत्मनेपद-
प्रयोगात् । गार्हपत्ये ऽग्नौ हस्तौ प्रतितय्य प्राणान् ब्रह्मत्वोक्तेन क्रमेण
संमृशेत् । एहि मे प्राणानारोहेत्यनेन मन्त्रेण ।

२. सकृत्संमर्गनं प्राणानां मन्त्रेण कृत्वा पुनः पाणी प्रतितय्य^१
त्वृष्णीं प्राणसंमर्गनम् । सकृदेवमेवापरम् । ततः पाणी प्रतितय्य
पूर्ववन्मन्त्रेण प्राणसंमर्गनम् । पुनस्त्वृष्णीं पूर्ववद्धिः । न तु प्राणगता
वीप्सा मन्त्रे बद्धवचनात् ।

३. अयं ते योनिर्हृत्विष इत्यनेन मन्त्रेणारणी^२ प्रतितपति ।
सूर्वमधरारणिं तत उत्तरारणिम् । अरण्यनुप्रहरणे तथा दृष्टत्वात् ।
अस्मिन्पक्षे^३ ऽरण्योरेवारोपणमतो न प्राणासंमृशेत् ।

४. पूर्ववद्वास्या । तत्र संमर्गनमिह प्रतितपनम् । एतावान्वि-
शेषः ।

५. उद्धृत्याहवनीयं यथा गार्हपत्यात्प्राणेष्वरण्योवां । एवमाहव-
नीयादपि ।

६. नित्यधृतादाहवनीयादन्यस्मिन्नरण्यभाण्डे समारोपः । घृय-
गरण्येष्वग्नीश्वमारोह्यत इति यावन्तो धार्यन्ते विज्ञायन्ते महार-
णीभिस्तावतीभिर्धिं संकर्षे ।^४ संकर्षा हि नाम मीमांसा^५दादशाध्या-

१ C (in mare) पुन । २ A मन्त्रेण वार्यते । ३ C अन्वस्मिन् । ४ A ताव-
तीभिः सदकोभिर्धिं संकर्षो नाम । ५ C om हि नाम, ect h adds वाप ।

यादूर्ध्वमस्ति । आहवनीयवचनाद्दक्षिणाग्निर्नित्यधृतो ऽपि समारो-
यते । तयोरेवारण्योः । अथ यदरण्योरग्नीन्समारोहयत इति
(कौ० ब्र. २. ६) श्रुतेः ।

७. अनस्तमिते आदित्ये यथाग्नि मन्यनं भवति । चण्डाद-
नुदिते च । एकयोनिषमारूढानां सकृन्मन्यनं कृत्वाहवनीयदक्षिणा-
ग्न्योरुद्धरणम् । आरण्यके दर्शनात् । भयित्वाग्नीन्विद्धत्येति । तथैव
चानयनं नित्यधृतो नित्यधृतत्वात् ।

८. उपावरोहेत्येवमादिना मन्त्रेणात्मनः सकाग्नादरण्योरुपाव-
रोह्य । कथम् । नाशिकया प्राणमरण्योर्मन्त्रान्तेन निश्चित्य ततो
मन्यनं कुर्यात् । दुरोण इति लिङ्गाङ्गुह एव स्थितस्य यः समारो-
पस्तत्रैवैतद्भवतीति^१ नाग्न्या कर्तव्या । भार्या यथाग्नयो ऽपि वेति
गृह्यवचनान्तदपि गृहमेव । प्रवक्ष्यन्निति चात्रानुवर्तते । तेन
साग्निकः प्रवक्ष्यन्समारोहयमाणो ऽन्यत्रापि च^२ यत्र समारोपश्चोद्यते
तत्रैवं कुर्यात् । मन्यनाधिकारे मन्यनग्रहणं लौकिके मन्यनप्रति-
षेधार्थम् । कथं विद्यमाने ऽग्नौ^३ मन्यनं प्राप्नोतीति चेत् । उच्यते ।
लौकिके चेति लौकिके काष्ठे न संस्कृतयोररण्योरुपावरोहणमि-
त्येव^४ कस्य चिदाग्न्या स्यात् ।

९. पदान्तरमेतत् । लौकिके वाग्नावुपावरोह्य तत उद्धरणं
कृत्वा ततो होमः । ततः परिसमाप्ते होमे लौकिक एव^५ प्राणेश्वर-

१ C om एव । २ B स । ३ A 105 लौकिके । ४ C om उपावरोहणम्
and has in marg उपावरोहणयोर् instead । ५ B 105 अग्नि ।

श्लोकां समारोपयितव्यः । द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ गिष्टा-
चारसदाचरणं चायुष्यमिति ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये द्वितीया
ऽध्यायः समाप्तः ।

शाङ्खायनकसूत्रस्य समं ग्रियहितेच्छया ।
वरदत्तसुतो भाष्यमानर्तोयो ऽकरोन्नवम् ॥

अथ तृतीयो ऽध्यायः ।

—*—

१०

१. संस्थितायां समाप्तायां पौर्णमास्यां पौर्णमासे कर्मणि ।
कुतः । कालस्थामंस्थानात् । इन्द्राय विमृद्गुणाय । इष्टिपहणं
वाक्यसाकल्यर्थं गुणस्येष्टिशब्दव्यवधानात् । केवलाय चेन्द्राय केचित् ।
अनुनिर्वायया वै देवा इत्यारभ्य एवमेव विधानात् । ननु अनन्त-
रम्भणीयाप्रकरण एवैतद्विधानं संबद्धतरम् । सत्यम् । नित्यत्वात् ।
वैलक्ष्ण्यादिह विधानम् ।

२. वृधन्वन्तावाज्यभागौ ।

३. इन्द्र चक्षुमभि वाममोजः प्रधानस्य पुरोनुवाक्या । मृगो
न भीमः कुचरो गिरिष्ठा याज्या ।

४. जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे पुरोनुवाक्या । अग्ने शर्धं महते
सौभगाय याज्या खिष्टकृतः ।

५. अमावासे कर्मणि परिसमाप्ते अनन्तरमदितय इष्टिं
कुर्यात् ।

६. पौर्णमासावाज्यभागवित्यर्थः ।

७. ये वैमृधस्य खिष्टकृतो याज्यानुवाक्ये जुष्टो दमूना अग्ने
शर्धंति ते अत्रापि भवतः । ये ते इति यद्वाद्यदि वैमृधस्य क्रिया
पततो ऽस्यापीत्यनेन विकल्पमुभयोः प्रदर्शयति । स चादिविकल्पः
शाखान्तरात् ।

८. एते दृष्टौ प्रक्रम्य यावज्जीवं कर्तव्ये । दर्शपूर्णमासयोरपि यावज्जीवमेव क्रिया संस्थितायामिति वचनसामर्थ्यात् । चञ्चद्वाच्छा-
खान्तरोक्तस्य चिंशतं वर्षाणि दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत पञ्चदश दाचा-
यण्याजौति कालः सिद्धो भवति ।

९. अतीतायां फलेच्छायामवाप्ते वा फले प्रयोग आ अन्ता-
त्परिसमापयितव्यः ।

२.

१. अनागते अनुपस्थिते पर्वणि पचसन्धौ यथोक्तम् । खो न
द्रष्टेति यदृश्य न दृश्येतेत्यस्मिन्भ्रान्त्या । आमावासे कर्मणि प्रकान्ते
अभ्युदित नाम दृष्टिः कर्तव्या । तस्मिन्नेवाग्न्यन्वाधान दृष्टिमाचं
न प्रायश्चित्तान्तरमिष्टिवचनात् । संज्ञाकरणं सहकारिसंप्रत्ययार्थम् ।

२. सगुणानि ज्यैष्ठिणि हवींषि यथोक्तानि श्रुतौ । इतिकरणो
नियमार्थः । समस्ता एव यष्टव्याः । अतश्च यथेकस्या अपि यागे
निवृत्ते ऽभ्युदयविज्ञानं स्यात् न देवतापनयः । सामस्याभावात् ।

३. निरुक्ते क्षते हविर्पहणे जानघभ्युदितं चन्द्रमसं तानेव ये
गृहीतास्ताण्डुलीभूतास्त्रिभजेत् । आध्वर्यवमपि सदेतदुच्यते^१ । आवा-
हने ऽपि क्षते ऽदेवतापनयज्ञापनार्थम् । तानेवेत्यतिरेकादर्शनाय्य-
थाजिनो ऽपि विभागः ।

४. अग्ने दा दाग्रुपे रयिं पुरोनुवाक्या । दा नो अग्ने दृहतो
दाः सहस्रिणो याज्याग्नेर्दातुः ।

१ B om न । १ C संदेह instead of सदेतद् ।

: ५. सद्यसा ते शता वयं पुरोनुवाक्या । आ त्वा भर माकिरेत-
त्परि धात् याज्या इन्द्रस्य प्रदातुः । किमिन्ने विष्णो परिचक्ष्यं भूत्पुरो-
नुवाक्या । वषट् ते विष्णविति याज्या । विष्णोः शिपिविष्टस्य ।

६. वृधन्वन्तावाज्यभागावित्यर्थः । कर्मान्तरमेतत् । नामावास्य-
मतस्य सप्तदश सामिधेन्यः ।

७. धेनुर्दक्षिणा । किंविशिष्टम् । चीपु । चिमह्याका द्रपवो
यस्य तदेवमुच्यते । चशब्दादन्वाहार्यस्य ।

८. यथाविहिते काले चामावास्यं भवति । यद्येवं नोच्येत
दोषनिर्घातार्थत्वात् प्रायश्चित्तानां न स्यादामावास्यम् । चशब्दात्काले
ऽप्यामावास्ये पुनःक्रिया । कालो हि नित्यानां करणे निमित्तम् ।
श्लोकमप्युदाहरन्ति ।

एवं हि कर्माणि कृतान्यकाले कार्याणि नित्यानि पुनःस्वकाले ।
कालो हि तेषां करणे निमित्तं यतः श्रुतौ यज्ञपथादपायः ।
तथा च शाखान्तरम् । अनस्तमिते चेद्गृह्योचं जुहुयाद्ब्रुव इत्युप-
स्थाय पुनरस्तमिते जुहुयात् । अब्रुष्टायां चेत्युनर्बुष्टायामिति ।
यानि तु विशेषवचनानि तत्र वचनसामर्थ्यात् । किमन्यत् । उच्यते ।
तद्यथा । उद्वसानीयान्ते ऽग्निहोत्रहोमः । सुसूर्योश्च प्रातराहुति-
रामावास्यं च । तथा च ।

चतुर्दश गृहीतानि सकृदुन्नयते हविः ।

एका समित्सकृद्दोमो ऽर्धमासाय कल्पते । वचनान्तराण्येतानि ।
अतस्य यथाश्रुतस्य कालस्य स्वविषयेष्वपवादत्वेन^१ वर्तन्ते । कस्यां

चिदध्वर्युशाखायां अभ्युदिते पिष्टविभागः । कस्यां चित्पचे पुरोस्ताशौ
 दधिपयोभ्यां मिश्रयित्वा । क्वचिद्विभागसंभवात् प्रार्थयित्तं समायं
 पुनःक्रिया । प्राक् चेत्कास्तादामावाख्यं पौर्णमासं वा प्रवर्तताग्ने नय
 आ देवानामिति संयाज्ये कुर्यादिति तैत्तिरीयाणाम् । असंनयतस्य
 विभाग इत्येवमादि शाखान्तरौयमभिप्रेत्य काले^१ चामावाख्यमिति ।
 चशब्द आचार्येणोक्तः ।

८. अभ्यावृत्तिः अभ्यावर्तनं पुनःक्रियेत्यर्थः । सा पिण्डपित्तय-
 ज्ञस्य नास्ति । कुत एतत् । परिगणितानामेव पदार्थानां शाखान्तरे
 ऽनुवादात् । यत आह । स यद्यगृह्यैतं हविरभ्युदियात् प्रज्ञातमेव
 तदेवैव व्रतचर्या यत्पूर्वद्युर्दुग्धं दधि हविरातञ्जनं तत्कुर्वन्ति । प्रति-
 प्रसृञ्चन्ति वत्सांस्तान् पुनरपाकुर्वन्ति तानपराग्ने पर्णशाखयापाकरो-
 तीति व्रतपथे (११.१.४.१) ।

३.

१. शो न द्रष्टेति यदहस्य न दृश्येत ते अमावाख्ये इत्येतस्मि-
 न्नतीते पर्वणि यद्यामावाख्यं प्रक्रान्तं भ्रान्त्या ततो ऽभ्युद्गृष्टा नामे-
 ष्टिर्भवति ।

२. अग्नये पथिष्ठते प्रथमं हविः द्वितीयमिन्द्राय वृत्रघ्ने तृती-
 यमग्नये वैश्वानराय । एवमेव श्रुतत्वात् ।

३. वेत्या हि वेधो अध्वनः अग्नेः पथिकृतः पुरोनुवाक्या ।
आ देवानामपि पन्वामगन्धेति याज्या ।

४. वार्चहत्याय श्रवसे इन्द्रस्य वृचघ्नः पुरोनुवाक्या । सहदारुं
पुरुहृतं चियन्तमिति याज्या ।

५. वैश्वानरस्य पुरोनुवाक्या ।

६. नाभिं यजानां सदनं रयीणामिति याज्या ।

७. अग्निः प्रत्नेन सोम गौभिरिति ।

८. दण्डश्च उपानहौ च दक्षिणा । पूर्वं एवाग्निग्रहणे^१ ऽभ्युद्गृष्टा
प्रायश्चित्तत्वात् । सर्वाणि चास्यामङ्गानौष्टिवचनात् ।

९. अभ्युद्गृष्टायां समाप्तायां तस्मिन्नेवाहन्यामावास्यं भवति ।
सायंदोहो ह्यस्तनो विद्यत एव । चशब्दात् । पूर्वमपि कदा चिदामा-
वास्यम् । तथा च श्रतपये । स आमावास्येन विधिनैवेद्वायेष्टिमनु-
निर्वपति तदहर्वैव श्वो वेति ॥

१०. अतश्च कुण्डपायिनामयने सकृत्क्रिया । अमावास्यायां च
श्राद्धे^१ अन्यार्ययोरप्यग्नौकरणपिण्डदानयोरनभ्यावृत्तिः एतस्मादेव
यद्वात् । एकस्मिन्नहनि न श्राद्धद्वयं समानधर्मकं भवति । पिण्ड-
दानावृत्तिप्रतिषेधादिति वृद्धसंप्रदायः ।

४.

१. अग्नये किंविशिष्टाय । अग्निमते । एतदुक्तं भवति । अग्नि-
रग्निमानच देवता । तस्मै इष्टिं कुर्यात् । यदि पूर्वाद्गृह्यते ऽग्नौ

सत्यन्यो ऽग्निरभ्युद्भियते । ननु कायं नियमो भूमावेवाग्निरुद्धर्तव्य इति । उच्यते । अग्निं पृथिव्यामिति लिङ्गात् । ननु विध्यपराधे प्रायश्चित्तमिति तस्मिन्नेव प्रकरणे एता इष्टयः कस्माच्चोच्यन्ते । धर्मभेदादिति ब्रूमः । तत्र हि कर्तव्यकालाभावे तस्यैतस्यै देवतायै पूर्णाङ्गतिं जुहुयात् । याज्यापुरीनुवाक्ये वा अनुद्रुत्य जुहुयात् । याज्यां वा केवलामनुद्रुत्येति पञ्चम्यं तस्मिन्प्रकरणे विहितानाम् । इह तु पचे यथोक्ता इष्टयः । पचे सर्वप्रायश्चित्तमिति । कुतः । व्यवस्यैषा श्रुतेः ।

२. अग्नये पथिष्ठते ऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपेदिति शतपथे । यदि विद्वतानग्नीनन्तरेण शकटं यायाच्चिपतकाप्तानां वा दर्शपूर्णमासादीनामतिपत्तिः स्यात् ।

३. मिथः परस्परतः संसृष्टेष्वग्निषु । अनपठत्तकर्मसु । द्वयोरपि संसृष्टयोर्बहुवचनस्याविवक्षितत्वात् । अग्नये वीतये इष्टिः कर्तव्या ।

४. इष्टिरे वाग्नेये विविचये । याम्येण सह संसर्गे । लौकिकेनेत्यर्थः ।

५. अरण्ये प्रकर्षेण मदहन् ग्राममप्यागतः मदाय इत्युच्यते । तेन सह संसर्गे अग्नये संवर्गाय इष्टिः कार्या ।

६. अग्नये शूचय इष्टिं कुर्यात् । क्रव्येण शवाग्निना संसर्गे ।

७. अग्नये ऽप्सुमत इष्टिं कुर्यात् । यदि वैद्युतेनाग्नेयः संसृष्ट्ये-
रन् ।

८. व्याधिप्राचुर्यं स्वजनविषयम् । तस्मिन् सति रुद्राय इष्टिं

कुर्यात् । अग्नये इति नानुवर्तते । अग्नये कामायेति ज्ञापकात् ।

८. महत्यध्वन्यध्वप्रसिद्धिर्लोके^१ । तदुपक्रमे पूष्णे पथिकृत इष्टिं कुर्यात् ।

१०. सर्वकामप्रयोजना सार्वकामिकी इष्टिः । अग्नये कामाय कर्तव्या । प्रतिकामं प्रयोगो न्यायात् ।

११. अग्नये व्रतपतय इष्टिः कर्तव्या । कस्मिन्निमित्ते । प्रत्य-
वेलायां^२ प्रत्यमहः सकलं प्रवासेन व्याप्य^३ । अव्रत्यं वा मैथुनमांस-
भोजनादि चरित्वा ।

१२. अग्नये व्रतभृत इष्टिं कुर्यात् । प्रत्यवेलामिति संबध्यते ।
आर्त्यशुकरणं विशिष्टं तन्त्रान्तरे ।

१३. अग्नये चामवत इष्टिं कुर्यात् । गृहदाहे निमित्ते ।

१४. मरुद्भ्य इष्टिं कुर्यात् । यमौ प्रजातायाम् । शूद्रायामपि
तुल्यत्वात् भवति । गृह्योक्तं कर्म । यमौ प्रजातायामिति लिङ्ग-
सङ्गयोरविवक्षा ।^४

५.

१. अग्निमग्निं हवीमभिरग्नेरग्निमतः पुरोनुवाक्या । अग्निमाग्नि
समिध्यते याज्या । अग्नेः पथिकृतो वेत्या हि वेध आ देवानाम् ।

२. अग्न आ याहि वीतये अग्नेर्वीते. पुरोनुवाक्या । यो
अग्निं देववीतये याज्या ।

१ A. •ध्वप्रसिद्धिर्लोके B. •ध्वन्यप्रसिद्धिर्लोके । २ B om ३ O (in marg)
श्रीच । ४ The Comm on Sūtra 14 is om in A.

३. कथा नो अग्ने वि वसः सुवृत्तिं अग्नेर्विविचेः पुरोनुवाक्या ।
त्वामग्ने मानुषीरौलते विद्मः याज्या ।

४. कुवित्सु नो गविष्टये अग्नेः संवर्गस्य पुरोनुवाक्या । मा नो
अस्मिन्महाधने परा वर्गारिभृदिति याज्या । अग्निः शुचिन्नततमः
उदग्नेः शुचयः इत्यग्नेः शुचेः ।

५. अस्त्वग्ने सधिष्टव अग्नेरप्सुमतः पुरोनुवाक्या । उरौ मह्यं
अनिवाधे ववर्ध याज्या ।

६. कद्रुद्राय प्रचेतसे रुद्रस्य पुरोनुवाक्या । अश्याम ते सुमतिं
देवयज्यया याज्या ।

७. वयसु त्वा पयस्यते पूष्णः पथिकृतः पुरोनुवाक्या । पयस्ययः
परिपतिं वचस्या याज्या ।

८. अग्निः परेषु धामस्वित्येवमादिका राजत्यन्ताग्नेः कामस्य
पुरोनुवाक्या । अश्याम तं काममग्ने तवोती याज्या । त्वमग्ने व्रतपा
थज्ञो वयमग्नेर्व्रतपतेः ।

९. अग्नेर्व्रतभृतः पुरोनुवाक्या ।

१०. याज्या ।

११. कृष्णा रजांभि पत्सुतः अग्नेः चामवतः पुरोनुवाक्या । त्वे
वसूनि पुर्वणीक होतः याज्या ।

१२. मरुतां पुरोनुवाक्या ।

१३. वातलियो मरुतस्त्वेषनिर्णिजः मरुतां याज्या । त्रिये कं
वो अधि तनूपु वाशौरिति वा । अथ व्यवस्थितविकल्पं वृद्धयाग्नि-
का व्याचक्षते । इयोः मरुपयोर्जनने वातलियः । अमरूपयोर्बहु-

जनने वा^१ श्रिये कं वः । उक्तानां चतुर्दशानामिष्टीनां सप्तदश
सामिधेन्यः पौर्णमासावाज्यभागौ नित्यः खिष्टकृत् ।

६.

१. ज्ञातयः सपिण्डाः सनाभयो ऽपि वा । असंविदानाः कार्येषु
भिन्नमतयः संमतिं कृत्वा । ब्रह्मदेवतासंज्ञकामिष्टिमेकां निर्वपेरन् ।
यजेरन्नित्यर्थः । संन्युष्याग्नीनाहिताग्नयः । अनाहिताग्नयस्खितरानु-
पासते । द्वयोश्चापीष्टिरुपपातात् । आश्वलायनके उच्यते । संज्ञा-
न्यामग्निर्वसुमान्सोमो रुद्रवानिन्द्रो मरुत्वान्वरुण आदित्यवानिति ।
तथैवास्माकमपि । मन्त्रलिङ्गात् । अग्निहोत्रायणिनः पूर्णाङ्गतिरर्थ-
स्रोपे प्रतिनिधिरिति वचनात् । यदि ज्ञातीनां के चिद्दूर्गपूर्णमास-
याजिनः के चिदग्निहोत्रायणिनस्ततः सर्वेषां पूर्णाङ्गतिरविरोधात् १

२. पुरोनुवाक्या ।

२. याज्या । एकं प्रदानमेकलाद्याज्यानुवाक्यायुगलस्य । आव-
हस्वाहाश्रयाटजोपणशब्दाः^१ सक्तप्रदानवत् । प्रदानं च । मुख्यया
वृत्त्या यज्ञशब्दः । यज्ञाभिप्रायेण चावहस्वाहादयः । कुत एतत् ।
शतपथश्रुतेः । तमुत्तमे प्रयाजे स्वाहाकारेणैव सर्वं यज्ञं समस्थाप-
यन्निति । एकप्रदानानामेकेनैव कृतार्थत्वात्सकृदावाहनशब्दः । ननु च
किं कारणमग्निं वसुमन्तं सोमं रुद्रवन्तमिन्द्रं मरुत्वन्ते वरुणमादित्य-
वन्तमावहेत्येवं भवति न^२ भिन्नविभक्तिका देवता उच्चार्यन्ते ।
उच्यते । होता यत्तदग्निना सरस्वतीमिन्द्रं सुचामाणमिति दर्श-

नात् । सूत्रकारेण च होता यत्तद्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाण-
मिति प्रेष इत्येतस्यैवार्यस्य द्योतनार्थं गुरुनिर्देशः कृतः ।

४. संज्ञानमुग्रना वददित्येतत्सूत्रं जपेरन् । ज्ञातय एव नत्वि-
जयब्दात् । सूत्रं जपेरन् । लिङ्गेन परिभाषायां बाधितत्वात् ।
प्राक् स्त्रिष्टकतो जपेरन् प्रधानसंनिधानात् ।

७.

१. विधिं वक्ष्याम इति वाक्यशेषः । मित्रकामस्य भवत्यन्वर्थ-
संज्ञाकरणात् ।

२. शाखान्तरयुतेः ।

३. अग्निना रयिमद्रवत् आग्नेयः । गयस्कानो अमीवहेति
सौम्यः ।

४. पुरोनुवाक्या ।

५. याज्या ।

६. नू नो राख सहस्रवत्स्त्रिष्टकतः पुरोनुवाक्या । एत नो
ब्रह्मन्विपः याज्या ।

७. गवां न्यायमिद्धे ।

८. एकप्रदानत्वाद्देवतावन्निगमाः । पुरोनुवाक्यायां यः क्रमो
देवतापदानां तेन क्रमेणावाहनादिषु देवताप्रकाशनम् । तद्यथा
अग्निं सोमं वरुणं मित्रमिन्द्रं बृहस्पतिं सवितारं पूषणं सरस्वतीं
त्वष्टारमावहेति । यः सहस्री गोभिरवमा रूपाणि समनक्तु यज्ञै-
रिति 'निगमेषु देवताग्रहणात् ।

८. धेयजामघानन्तरं च आदेशस्तत्र देवतानुपूर्थं याज्यावत्कुर्यात् । तद्यथा । ये यजामहे त्वष्टारं सरस्वतीं पूषणं सवितारं वृहस्पतिमिन्द्रं मित्रं वरुणं सोमं अग्निम् ।

१०. देवतादेशेन एवायं विकल्पः श्रुत्यन्तरात् ।

८.

१. फाल्गुने मासे भवा फाल्गुनी पौर्णमासी । ननु फाल्गुनीयेति प्राप्नोति वृद्धाच्छ (पा० ४. २. १ १ ४) इति । नैष दोषः । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति । प्रयोगः प्रारम्भः । न सकृत्करणम् । अद्वैचितायनानां सर्वेषां^१ पश्चामेव ।

२. फाल्गुनमास एव या अमावास्या । न तु वर्षासु^२ फाल्गुनीभिर्युक्ता । कुतः । मुखं वा एतत्संवत्सरस्येति (कौ० ब्र० ५. १) प्रकरणात् ।

३. इयन्तं कालं दात्रायणसंज्ञकस्थानुष्ठानम् ।

४. सर्वेषामद्वैचितायनानां संवत्सरसंवत्सरं वा क्रिया । यावच्चैवं वा । दर्शपूर्णमासायनत्वात् । काम्यत्वे संवत्सरमेव^३ ।

५. अद्वैचितायनानि काम्यान्यपि प्रयुञ्जानस्य दर्शपूर्णमासौ न वर्तते । न क्रियेते इत्यर्थः । नित्ययोः प्रतिषेधः । कौण्डपायनीयौ तु भवत एव ।

६. विधिं वक्ष्याम इति वाक्यशेषः ।

१ B ins न । १ B ins या after वर्षासु । २ A काम्याय B काम्यने C काम्याय ।

७. पौर्णमास्यां भवानि पौर्णमासानि हवींषि । आग्नेयः पुरो-
लाग्नः अग्नीषोमीय उपांशुयाजः अग्नीषोमीयः पुरोलाग्नः । एता-
नि पूर्वस्थां पौर्णमास्यां भवन्ति ।

८. पुरोलाग्नः । केवल एव वाग्नीषोमीयः पूर्वद्युर्भवति ।

९. उत्तरस्थां पौर्णमास्यां आग्नेयः पुरोलाग्नः । ऐन्द्रं च
सांनाय्यं भवति । ऐन्द्रं चेत्येवं नपुंसकनिर्देशात् । सांनाय्ये सिद्धे
सांनाय्यवचनममावास्याविकारार्थम् । पौर्णमास्यामित्यतिरेकः^१ पि-
ण्डपितृयज्ञनिवृत्त्यर्थः ।

१०. अपरपत्वं कृष्णपत्वं मकलं^२ दीक्षितव्रतो भवति । तानि
च दीक्षितव्रतान्याध्वर्यवादेव गमयितव्यानि । यथा वपाश्रपक्षौ
शूलगवे । अग्निहोत्रहोमो न प्रतिपिद्यते । पुरुषसंस्कारप्रकरणात्^३ ।
तथा वातिथिभ्यो ददातीत्युक्तम् ।

११. पूर्वं वेति विकल्पः । अपराधे प्रातपतौ व्रतपहणात्^४ ।

१२. अभ्यञ्जनं शरीराभ्यङ्गः । तस्माच्चर्यादाविकल्प्याप्युपभोग-
प्रतिषेधः । अतस्याविके ऊर्णामये शयनप्रतिषेधो ऽपि । हतमन्त्रेण
परिहितं तत्र वस्ते न परिधत्त इत्यर्थः । पन्पूलितं रजकधौतम् ।
आच्छादनार्थो ऽपि वसिरनेकार्थत्वाद्वाहनासुपभोगार्थो द्रष्टव्यः ।

१३. हविषश्चिष्टमग्निहोत्रहोमाद्यवशिष्टमग्नीयात् केवलम् ।
दीक्षितव्रतपत्वे ऽपि । चञ्चिवैश्यावपि वचनात् । इत्याभचवत् ।

१ C रति रेका in marg शब्द । १ C नकल । ३ C in marg नवचात् ।

४ A • पचवधोभात् ।

१४. तथाश्रीयाद्यथा सुदृप्तता न भवति ।

१५. सोमं राजानमित्येवमादिकं मन्त्रं मनसानुद्रुत्य तमे-
वार्थं ध्यायन्नश्नाति नावश्लेषयति ।

१६. पूर्वस्याममावास्यायामामावास्यानि हवींषि भवन्ति शा-
खान्तरात् ।

१७. स्वश्रुतेः । अमावास्याविकार उभयत्र ।।

१८. आग्नेयो मैत्रावरुणौ च पयस्या । चशब्दादाग्नेयेन समा-
नन्त्रा श्रुता । श्रुतावियमेवैकेति संदेहः स्यात् । अमावास्यावचन-
मत्र पिण्डपिष्टयज्ञार्थम् । अमावास्याविकाराथे पयस्यावचनम् ।

१९. ऋतेन धावतावृधौ पयस्यायाः पुरोनुवाक्या । उत वां
वित्तु मद्यास्त्रन्धः याज्या ।

२०. तच्छंयोरिति शंयोर्वाकः छतसंज्ञकः । तस्मात्पुरा ऊर्ध्वं
वा अनन्तरमनावाद्य अनावाहितान्वाजिनो यजति । इज्यमाना
देवता निगच्छन्तीत्यङ्गभावेनापीज्यमानानां^१ निगमने प्राप्ते तदप-
वाद उच्यते । तथा षोडशमनुकामन्तस्तस्य विकारान्ध्यास्यास्याम
इति ।

२१. यागक्रमः शास्त्रान्तरेष्वन्यथापि भवति^२ । निगमसूक्तमे
पदे प्रयाजसूक्तवाक्योः । परिमद्धार्यमेतत्सूचम् । अतद्यान्यत्र प्रति-
षेधः । आज्यपा जुपाणा इत्यस्यानुयागार्थत्वादनन्तरं वाजिपदं
सूक्तवाके च भिष्टकृतपदानन्तरम् । स्वशाखायामस्मिन्नेव क्रमे

वाजियागात् । तत एवं प्रयोगः । स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा
स्वाहा वाजिनो अग्न आज्यस्येति । वाजिनो अग्न इति सन्धिः ।
सन्धिद्वो अग्न इति दृष्टत्वात् । यथार्थं च सूक्तवाक इति । यदि
प्राक् सूक्तवाकाद्वाजिनः प्रचारस्ततः प्रकृतिवन्नियमः । सूक्तवाके
जुषिपदं कारितान्तं न भवति । देवा इति तु भवति श्रुत्यन्तर-
धामर्थात् । ऊर्ध्वं तु सूक्तवाकाद्वाजिनप्रचरणम् ।

२२. श्रुत्यन्तराद्यथापठितमेव प्रयोक्तव्यम् ।

२३. शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु वाजिनस्य पुरोनुवाक्या ।
वाजेवाजे ऽवत वाजिनो न इति याज्या । ऊर्ध्वं जानुर्ध्वं जुः ।
अनासनोपविष्ट इत्यर्थः । अनवानमनुच्छृण्वार्धर्चं यजति । ऊर्ध्वं शुर-
नवानमिति याज्यायामेव यजतिशब्दातिरेकात् । णमुल्निर्देशा-
च्चानवानाशक्तौ पुनःपुनरावृत्तिः । यावच्छकितमनवानम् । तथा
च षष्ठे ऽहनि श्रुतिः^१ । यद्यथवान्यात्पुनःपुनः प्रतीसारमुपशि-
चेतेव । (कौ० ब्र० २३. ५) ।

२४. आसन उपविश्य वाजिनमग्रे वीक्षीत्यनुवपद्धारं कुर्यात् ।
अनुवपद्धारसंज्ञा धेयजामहप्रतिषेधार्थम् । वपद्धारमनु क्रियत इत्य-
नुवपद्धारः । अतो न संप्रेषमपेक्षते ।

२५. यजमानादयो वाजिनश्रेयमन्योऽन्यमुपह्वय भवधेषुः ।

२६. उभयत्र यजमानो भवत्यति । ष्वविजां प्रथमः पश्वि-
मसु ।

१ C सर्वावपौ इति अतिः instead of तथा च षष्ठे ऽहनि श्रुतिः ।

१४. तथाश्रौयाद्यथा सुदृप्तता न भवति ।

१५. सोमं राजानमित्येवमादिकं मन्त्रं मनसानुद्गत्य तमे-
वार्धं धायन्नश्राति नावशेषयति ।

१६. पूर्वस्थाममावास्यायामामावास्थानि हवींषि भवन्ति शा-
खान्तरात् ।

१७. स्त्रयुतेः । अमावास्याविकार उभयत्र ।

१८. आग्नेयो मैत्रावरुणी च पयस्या । चग्नाद्दादाग्नेयेन समा-
नतन्त्रा युता । युतावियमेवैकेति संदेहः स्यात् । अमावास्यावचन-
मत्र पिण्डपिष्टयज्ञार्थम् । अमावास्याविकारार्थं पयस्यावचनम् ।

१९. ऋतेन यावतावृधौ पयस्यायाः पुरोनुवाक्या । उत वां
विशु मद्यास्त्रन्धः याज्या ।

२०. तच्छंयोरिति शंयोवाकः छतमंज्ञकः । तस्मात्पुरा ऊर्ध्वं
वा अनन्तरमनावाह्य अनावाहिताम्वाजिनो यजति । इज्यमाना
देवता निगच्छन्तीत्यङ्गभावेनापीज्यमानानां^१ निगमने प्राप्ते तदप-
घाद उच्यते । तथा शोक्तमनुक्रामन्तस्तस्य विकारान्व्याख्यास्याम
इति ।

२१. यागक्रमः शाखान्तरेष्वन्यथापि भवति^२ । निगमस्वत्तमे
पदे प्रयाजसूक्तवाकयोः । परिमह्यार्थमेतसूत्रम् । अतद्यान्यत्र प्रति-
षेधः । आज्यपा जुपाणा इत्यस्यानुयाजार्थत्वादनन्तरं वाजिपदं
सूक्तवाके च स्विष्टकृत्पदानन्तरम् । स्वशाखायामग्निष्वेव क्रमे

वाजियागात् । तत एवं प्रयोगः । स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणा
स्वाहा वाजिनो अग्न आज्यस्येति । वाजिनो अग्न इति षन्धिः ।
षमिद्धो अग्न इति दृष्टत्वात् । यथार्थं च सूक्तवाक् इति । यदि
प्राक् सूक्तवाकाद्वाजिनः प्रचारस्ततः प्रकृतिवन्नियमः । सूक्तवाके
जुषिपदं कारितान्तं न भवति । देवा इति तु भवति श्रुत्यन्तर-
सामर्थ्यात् । ऊर्ध्वं तु सूक्तवाकाद्वाजिनप्रचरणम् ।

२२. श्रुत्यन्तराद्यथापठितमेव प्रयोक्तव्यम् ।

२३. अं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु वाजिनस्य पुरोनुवाक्या ।
वाजेवाजे ऽवत वाजिनो न इति याज्या । ऊर्ध्वं जानुर्ऊर्ध्वं जुः ।
अनासनोपविष्ट इत्यर्थः । अनवानमनुच्छस्यार्धर्चं यजति । ऊर्ध्वं गुर-
नवानमिति याज्यायामेव यजतिशब्दातिरेकात् । णमुल्निर्देशा-
च्चानवानाशक्तौ पुन पुनरावृत्तिः । यावच्छक्तमनवानम् । तथा
च षष्ठे ऽहनि श्रुतिः^१ । यद्यथावन्यात्पुनःपुनः प्रतीमारमुपमि-
चेतेव । (कौ० ब्र० २३. ५) ।

२४. आसन उपविश्य वाजिनस्याग्रे वीहीत्यनुवपद्धारं कुर्यात् ।
अनुवपद्धारसंज्ञा येयजामहप्रतिषेधार्थम् । वपद्धारमनु कियत इत्य-
नुवपद्धारः । अतो न संप्रेषमपेक्षते ।

२५. यजमानादयो वाजिनप्रेषमन्योऽन्यमुपद्ध्य भक्षयेयुः ।

२६. उभयच यजमानो भक्षयति । ष्वत्विजां प्रथमः पश्चि-
मथ ।

१ C सगो वपां इति इति instead of तथा च षष्ठे ऽहनि श्रुतिः ।

२७. यन्ने रेतः प्र धावतीत्यादिर्वाजो मयि धेहीत्यन्तो वाजिन-
भवमन्तः ।

९.

१. विधिं वक्ष्याम इति वाक्यशेषः ।

२. आग्नेयः पुरोलाशः सरस्वत्ये चरुः । चशब्दाद्धिहविरेक-
तन्त्रा शाखान्तरश्रुतेः । पौर्णमासौविकारो न्यायात् । .

३. अग्नीषोमीयः पुरोलाशः सह उपांशुयाजेन । अग्नीषो-
मीय एवोपांशुयाजः साहचर्यात् । सांनाय्यं चैन्द्रं नपुंसकनिर्देशात्
सांनाय्ये सिद्धे अमावास्याविकारार्थं सांनाय्यवचनम् ।

४. अपरपचं दीक्षितव्रत इत्यादीनि व्रतानि । चेति सिद्धे
दाचायण्याञ्जिकानीति वचनात् ज्ञायते अदीक्षितायनेषु पूर्वस्य
प्रकृतित्वं नास्ति ।

५. द्विहविरेवेष्टिः शाखान्तरात् ।

६. ऐन्द्राग्रस्य मैत्रावरुण्या पयस्यथा सहैकतन्त्रता चशब्दात् ।
पयस्याघहणममावास्याविकारार्थम् ।

७. भमान तुल्य वाजिन दाचायण्याञ्जिकेन सह । कुतः
तत्रैवेतिकर्तव्यताविशिष्टस्य दृष्टत्वात् ।

१०.

१. भार्वसेनियजेति वक्ष्यमाणस्य कर्मणो नामधेयं तत्र यद्-
कथं तदुच्यते ।

२. उभयानि दार्गपौर्णमासिकानि । कुत एतत् । पौर्णमा-
सानि पूर्वाण्येति वचनात् । उभयानीति वचनात् उभयविध
उपांशुयाज एकस्यामेवेष्टौ ।

३. अथ्यवहितानि वचनात् ।

४. अर्चन्तस्त्रा हवामहे पुरोनुवाक्या । अस्माकमग्ने अर्ध्वरं जुप-
स्व याज्या । उत्तरस्याग्नेयस्येति वचनादसिष्ठयज्ञे ऽप्युत्तरस्यैव (३.
११.१.) ।

५. दर्गप्रतिषेधो ऽयं श्रुत्यन्तरात् ।

६. श्रुत्यन्तरवचनात् । तुग्भन्दाञ्जीवपितृकजीवान्तर्हितयोस्तथैव
विकल्पः ।

७. गौनकयज्ञसाकंप्रस्थाप्ययोर्होचं दर्गपूर्णमासान् विक्रियते ।
दर्गपूर्णमासवदित्यर्थः । ततः सहानुनिर्वाप्याभ्यां कर्म । अन्येषु तद्दी-
चितायनेषु नानुनिर्वाप्ये कृत्स्नोपदेशात् । ननु सार्वसेनियज्ञो ऽनन्त-
रस्तदीया धर्मा अत्र कस्मान्नागङ्गन्ते । उच्यते । नादीचितायनेषु
परस्परतः प्रकृतिविकारभावो ऽस्ति । कुतः । प्रतानि च दाक्षायण-
याज्ञिकानीति प्रतानि चेति सिद्धे दाक्षायण्याज्ञिकानीति इत्या-
दधे वचनात् । काम्ययोस्तु गौनकयज्ञसाकंप्रस्थाप्ययोः फलभेदादा-
र्ध्वर्यवे च कर्मविशेषाद्यानाद्धोतुरपि विकारो ऽस्त्येव ।

११.

१. सार्वसेनयज्ञे यद् व्याख्यातं तदसिष्ठयज्ञे ऽपि भवतीत्यर्थः ।
किं च तत् । उभयानि हवींयेकस्यामिष्टौ । ननु सार्वसेनियज्ञव-

दिति कस्मान्नोक्तम् । उच्यते । अर्मावास्यायां प्रयोगप्रतिषेधार्थ-
मर्मावास्याविकारार्थं च ।

२. तुग्रब्दाद्यथाप्राप्तानामेष प्रयोगः^१ ।

३. अयं च वसिष्ठयज्ञे विशेषः ।

४. इत्येतानि यान्युक्तानि दाचायणयज्ञप्रभृतीनि तानि दर्श-
पूर्णमासायनानि । ततश्च दर्शपूर्णमासतुल्यानि । यत्पुनः फल श्रूयते
गुणात्तत्र प्रधानात् । यथा दध्नेन्द्रियकाम जुहुयादिति ।

५. चकारो ऽत्राध्याहर्तव्यः । तथा च श्रुतिः । अथो ययं काम-
मच्छंसंतमेतैरयनैरापुरिति । फलमंकल्पकृतो विशेषः । संवत्सरप्रयो-
गस्य ।

६. उभयोरपि पक्षयोः ।

७. मुन्ययनमित्याचक्षते इति वाक्यच्छेदः । क्रमेण तु व्याख्या ।
आग्नेय आग्नावैष्णवश्च ।

८. सर्वकामत्वात् । कदाचिदन्नकामस्य स्यात्तत्र महन्तौ प्राप्नु-
तस्तौ मा भूतामिति वचनम् ।

९. आग्नेयाग्नावैष्णव्या दृष्ट्या । अहरहर्यजते पवांणि वर्जयित्वा ।
पवांणि पक्षमन्ध्यर्बयनसंवत्सराख्यानि । तेषु यथावचनं दर्शपूर्णमास-
चातुर्मास्यनिच्छटपशुमोमाः । ततो ऽन्यत्राग्नेयाग्नावैष्णवीष्टिर्भवति ।
सोम्यतदर्शपूर्णमासस्य सर्वपर्वस्वपि यागः । सदाग्रहणात् ।

१०. केचिन्मुन्ययनमित्याचक्षते । केचिन्मुनिमच्छेष्टिम् । तथा
च संवत्सहारो मुनिमव्येष्टेति ।

११. आग्नेयैन्द्रो पुरोलाशो वैश्वदेवश्चतः ।

१२. नियमार्थं वचनम् ।

१३. उक्तार्थम् ।

१४. प्रतिपूर्वोऽसुचिराबन्धने । कृष्णाजिनमात्मन्यासजत इत्यर्थः ।

अदौचितः श्रुतपावनः । दौचाप्रतिषेधादन्येषां कृष्णविषाणादीनां दौचारूपाणां प्राप्तिर्भवति ।

१५. श्रुतिवचनादुक्तम् ।

१६. मुन्ययनतुरायणे संवत्सरप्रयोगे भवतः । षड्भन्दात् श्रुत्यन्तरोक्ताश्च धर्माः । यदुक्तं संवत्सरं संवत्सरं वा सर्वेषां न प्रयुञ्जानस्य नित्यौ दर्शपूर्णमासौ वर्तेते इति षष्ठाश्वेव तत् । षड्यहणं तु न कृतम् । शाखान्तरे द्यावापृथिव्योरयनमस्ति । तथा संक्रमयज्ञ इत्येवमादीनामदौचितायनधर्मप्राप्त्यर्थम् ।

१२.

१. सोमदेवत्यो नवम्यामाकयागः । वर्षास्वागते श्रामाकस्य इति (४.१२) श्रुतेः । तद्धितनिर्देशात् इष्टिवचने मिद्धे वैणुयव्या अनित्यत्वज्ञापनार्थम् । तथा चाश्वलायन आशयणं प्रीहिश्यामाकयवानामित्याह ।

२. सोम्येव । वैणुयवा वंशफलानि ।

३. ऐन्द्राग्रः पुरोलाशः स्वश्रुतेः । आग्नेन्द्रो वा शाखान्तरात् ।

वैश्वदेवश्चतुर्धावापृथिवीय एककपालः स्वश्रुतेः ।

४. सोमौ इतरा च सददाज्यभागे भवतः । तथैव श्रुतत्वात् ।

५. इमं घञमिदं वचः सौम्यस्य पुरोनुवाक्या । या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां याज्या । इतीति वचनात् सोमेष्ट्याख्ये हविर्यज्ञसोमे । वपायामेते एव विपर्यस्येते इति ।

६. मधुपर्को दधि मधु च मिश्रम् । सौम्यस्येति ब्रुवन्नेतज्ज्ञापयति । नैन्द्राग्नादीनां मधुपर्को न सौम्यस्य वत्सः । किमेतस्य ज्ञापने प्रयोजनम् । विराजौ स्विष्टकृत उभयत्र ।

७. इयं वामस्य मन्मन ऐन्द्राग्नस्य पुरोनुवाक्या । शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य याज्या ।

८. आ घा ये अग्निमिन्धते आग्नेन्द्रस्य पुरोनुवाक्या । सुकर्माणः सुरुचो देवयन्तः याज्या ।

९. मही द्यौः पृथिवी च नो द्यावापृथिवीयस्य पुरोनुवाक्या । उर्वी पृथ्वी बङ्गले दूरेऽन्ते याज्या । वैश्वदेवस्य पूर्वापदिष्टे विश्वे देवामः स्तीर्णे वर्द्धिपीति ।

१०. वैश्वदेवद्यावापृथिवीयौ यागा उपांग्नु भवतः । चशब्दात्प्राजापत्यस्य वैष्णव्याम् । तां हैक आग्नेयीं वा वारुणीं वा प्राजापत्यां वा कुर्वन्तीति श्रुतेः (कौ० ब्रा० ४. १३) । असूत्रणं चकारेणैव सभ्यम् ।

११. सर्वाययणेव्यसंयोगविधानात् ।

१२. प्रथमगर्भजः प्रथमज उच्यते ।

१३. तन्त्रशब्देनाचाङ्गान्युच्यन्ते । दर्शपूर्णमाशशब्देन चाग्नेयादीनि । तचाग्नेयादीनां यान्यङ्गानि तान्येवाच भवन्ति । नाभ्यधिकानौत्येतस्मान्यम् । एतद्विकल्पेनोच्यते । पूर्वमाग्नेयादीनि तत

ऐन्द्राग्नादीनि । दर्शपूर्णमासाभ्यामिति । महार्थं द्वितीया । अपि वा पौर्णमासे वामावास्त्रे वा हवीय्यनुवर्तयेदिति (कौ० ब्रा० ४ १४) श्रुते । दक्षिणान्वाहार्य एव तद्यद्येतस्यै म्लायादिति श्रुते । अन्यत्र तु समानतन्त्रवचने दक्षिणाया अग्रहणम् । कुत । वैणुयव्यामेतत्तन्त्रमेया देवतैषा दक्षिणेति तन्त्रदक्षिणयोर्भेदेन ग्रहणात् ।

१४. वाशब्दो विकल्पार्थः । नवाना ग्रीहीणां यवाना च यथाकालं पौर्णमास वा दाशं वा कुर्यात् । आग्नेयादीनि ग्रीहिय-वद्द्रव्यकाणि नवै कुर्यादित्यर्थः ।

१५ अथ वा पञ्च । अग्निहोत्रं यवाग्वा सायंप्रातर्जुहुयात् । एवमेव प्राप्ते सायंप्रातर्वचनं परिमह्यार्थम् । तेन समानतन्त्रा वा दर्शपूर्णमासाभ्यामित्यन्यतरस्य ग्रहणम् । दर्शपूर्णमासौ वा नवानामित्यत्र च ।

१६ अग्निहोत्रो धेतु ता नवाश्वीहीन्यवान्वा आदयित्वा । तस्या सहस्रत्पिताया दुग्धेन सायंप्रातरग्निहोत्रं जुहुयात् । तस्या इत्येतत् श्रुत्यनुकरणं कुर्वता सूत्रकारेण श्रुत्यन्तरोक्ता विधय सूचिता । तथा च । कुण्डपायिनामयने बन्दोगानां हवित्यस्याध्व-स्युंजुहुयात् । कात्यायनस्याह (४ ६ १०) । दर्शपूर्णमासानीजानो दक्षिणाग्निपक्व चानुप्याग्रं ब्राह्मणान्भोजयेत् किञ्चिद्द्यात् । अग्निहोत्रायणिनो नवै सायंप्रातरग्निहोत्रहोम । तदाग्निताया वा पयसा । दीक्षितप्रत च उपमसु रौहिणो कुर्वति । सुत्यासु सव-नीयानिति (४ ६ ११—१५) श्रुत्यन्तराणि ।

१७ एतच्चावस्थाविशेषेण पदान्तरम् । स्वयं कर्तव्यमेव गार्हपत्ये

नाहवनीये तच्छ्रापिणो ऽपि । स्याल्लोपाकं तद्विधिना । आग्रयण-
 देवताभ्य इति वचनात् सौम्यस्यापीति वृद्धमंप्रदायः । आहवनीये
 जुहुयादित्याहवनीयवचनं प्रकृतत्वात् गार्हपत्ये मा भूत् । खिष्टक-
 चतुर्थी इति मति संभवे चतुर्थोभ्यः । स्वाहाकारेणेति । आग्रयण-
 देवताशब्देन स्वाहाकारान्तेन जुहुयात् । प्रतिश्रुतहोमधर्मप्राप्ति-
 र्जुहोत्युपदेशात् । चरोः पाकयज्ञत्वाद्दरो दक्षिणा । सर्वत्र स्याल्लौ-
 पाकादिषु कर्मस्त्रिति वृद्धमंप्रदायः ।

१३.

१. श्रुतिपाठक्रमेण चातुर्मास्यान्याह । फाल्गुने मामे भवा फा-
 ल्गुनी पौर्णमासी । श्रुतौ नक्षत्रयोग श्रौचित्यानुवादः । तस्यां
 चातुर्मास्यप्रारम्भो भवति । चातुर्मास्यानीति वक्ष्यमाणस्य वैश्वदेवादेः
 पर्वचतुष्टयस्य नामधेयम् । सौमिकानामपि फाल्गुन्यामेव सुत्या ।
 पुरस्ताद्दीप्तोपमदः कृत्वा । कुत एतत् । नामधेयमामर्थ्यात् ।

२. चातुर्मास्यप्रयोगः । शाखान्तरात् ।

३. चातुर्मास्यान्यारस्यमानो वैश्वानरीयपार्जन्यया यजेतेति
 चरकाणाम् । आरस्यमान इति तस्मिन्नेवाहनि इति भविव्यदच-
 नम् । तस्माच्च चतुर्दंशामग्निप्रहणम् । इष्टिप्रहणात्पृथक्त्रा एक-
 ग्निन्पर्वणि^१ ।

४. यतावानं वैश्वानरं नाभिं यज्ञानामिति वैश्वानरस्य । पर्जन्य-

न्याय प्र गायत पार्जन्यस्य पुरोनुवाक्या । यस्य व्रते पृथिवी नक्ष-
मौति याज्या ।^१

५. उत्तरस्यां पौर्णमास्यां वैश्वदेवाख्यं पर्वं भवति । संज्ञाकरणं
शास्त्रसव्यवहारार्थम् । प्रधानानि तावदाह ।

६. हविर्विशेषः शाखान्तरात् ।

७. सौम्यो ऽपि चरकाणामुपांशुः । तदभिप्रायः समासः ।

८. चरुसामान्यात्मनामः ।

९. हविर्विशेषः शाखान्तरात् ।

१०. पयस्या स्त्रीलिङ्गाच्छ्रुतेषु ।

११. एककपालः श्रुतेः । चमब्दो ऽष्टानां समुच्चयार्थः ।

१२. आग्नेयसौम्ययोः पूर्वापदिष्टा एव । हिरण्यपाणिमृतये
सवितुः पुरोनुवाक्या । उदीरथ कवितमं कवीनामिति याज्या ।
मारुतस्य पूर्वापदिष्टे एव ।

१३. पूषन्तव व्रते वय पौष्णस्य पुरोनुवाक्या । शुकं ते अन्यद्यजतं
ते अन्यद्याज्या ।

१४. इहेव व. स्वतवसः मरुतां स्वतवसां पुरोनुवाक्या । प्र
चिचमर्कं गृणते तुराय याज्या । वैश्वदेवद्यावापृथिवीययोः पूर्वाप-
दिष्टाः ।

१५. अग्निमन्थनीया इत्यधिकारः । ता आसन्नेषु हविषु
भवन्ति । अवधिद्यायम् । तेनोर्ध्वमपि व्रतपक्षणात् । कुत एतत् ।
अधिरासादनधर्मो ऽभिमर्शनं तत्सवद्धं च व्रतपक्षणम् । प्राहृतानां

धर्माणां यद्यभ्यधिकमाह तत्र प्रायशः सूत्रकारस्यशब्दं प्रयुङ्क्ते ।

१६. आहेति वाक्यशेषः । संप्रेषितवचनं तद्वशाद् भेष आहृत्यर्थम् ।

१७. अभि ता देव सवितरीशानम्^१ ।

१८. मही द्यौः पृथिवी च नः ।

१९. त्वामग्ने पुष्करादधीत्येतास्त्रिस्तः । पूर्वं च द्वे । न विकल्पो मन्यनस्त्रिङ्गाशङ्कया ।

२०. जातायानुब्रूहीत्युक्तः । उत ब्रुवन्तु जन्तव इत्याह ।

२१. यदा हस्तेन धार्यते । संप्रेषो ऽपि केषांचिदस्ति । तद्योतनार्था धार्यमाणायेति चतुर्थी ।

२२. अयं हस्ते न खादिनमित्यस्या एवोत्तरे षष्ठौ प्र देवं देववीतये आ जातं जातवेदसीत्येते प्रह्रियमाणायानुब्रूहीत्युक्त आह ।

२३. एतामाह ।

२४. एतामाह ।

२५. तं मर्जयन्त सुकृतं एतामाह ।

२६. इतीति वचनाच्च कचिदिक्रियन्ते । अग्निमन्यनीया इति शास्त्रमन्थवहारायं मंत्रा ।

२७. अयं चापरः प्रकृतितो विशेषः । तथा च श्रुतिः । अयं यद्यत्र प्रयाजा नवानुयाजा इति ।

२८. चतुर्थं रुना उत्तममश्रुत्वा अन्तरेण चत्वारो भवन्ति ।

२९. अयमेकः ।

३०. आगन्तूनां द्वितीयः ।

३१. आगन्तूनां तृतीयः ।

३२. आगन्तूनां चतुर्थः । एते चत्वार एवमेव शाखान्तरे पठिताः ।

३३. त्वमग्ने सप्रथाः सोम यास्त इति ।

३४. सावित्रश्चावापृथिवीयौ यागातुपांशु भवतः । चमब्दा-
वैश्वदेवी पयस्या । शतपथश्रुतेः ।

३५. प्रेद्धो अग्न इमो अग्न इति । तथैव श्रुतत्वात् ।

३६. एवमेव श्रुतत्वात् ।

३७. श्रुतत्वात् ।

३८. प्रथमं च द्वितीयं चान्तरेण षट् कुर्यात् । तुशब्दो निय-
मार्थः । क्वचित्पश्चावभासेन द्वादशमह्यापूरणम् । तच्चापेते पलेव ।

३९. षष्ठां प्रथमः ।

४०. षष्ठां द्वितीयः ।

४१. षष्ठां तृतीयः ।

४२. षष्ठां चतुर्थः ।

४३. षष्ठां पञ्चमः ।

४४. षष्ठां षष्ठः । शाखान्तरे एवमेव पठितत्वात् ।

४५. समानं तुद्धं दाचायण्याजिकेन वाजिनम् । तत्र धर्म-
विधानात् ।

४६. समानायां वैश्वदेविक्यामिष्टौ पौर्णमासं कुर्यात् । अथ
यत्परस्तात्पौर्णमासेन यजत इति श्रुतेः । अयनयाजिनो यथाप्राप्तम् ।

अत्र संस्थितायां पौर्णमासमिति वचनं ज्ञापकम् । प्रक्रान्तकर्मव्यवाये ऽपि नित्यानां कालो न बाध्यत इति ।

४७. प्रागुत्सर्गादेतान्यन्तरालेषु व्रतानि कुर्यात् । व्रतवचनाद्भेषे व्रातपती भवति । मांसम्यार्थप्राप्तस्थानशनम् । ब्रह्मचर्यं च मैथुन-
निवृत्तिः । अयं पुत्रवतः प्रथमः कल्पः । प्राक्शिरा अधः शोते ।
अधःशयनं तैत्तिरीयाणामुक्तम् । उपस्तीर्णमनुपस्तीर्णं वा यत्र वातो
नान्तरा याथात् काष्ठामने वा अधःशयनमिति । आसनमयध एव ।
कुतः । तस्मादु कामसेवोपरि शयीतेति श्रुतौ सत्यां मांसोपर्यासने
चेच्छन्निति (१६. १. २८) कात्यायनेनासनशयनयोः साहचर्यसूच-
नात् । षट्सुकाले वा जायामुपेयादिति अपुत्रस्य वा जायामंरच-
णार्थं वानुकल्पः । जायाग्रहणं समानजातीयार्थं विन्नार्थं^१ च । सत्य-
वदनं येषामाधाने दादशरात्रमेवेति पक्षस्तेषामिह कर्माङ्गत्वेनो-
च्यते । येषां तु तत्र यावज्जीवमिति पक्षस्तेषां सत्यं हैवास्योदितं
'भवतीति विदुषो ऽपि प्रतिषेधार्थम् ।

१४.

१. वरुणप्रघासा इति वक्ष्यमाणस्य कर्मणो नामधेयम् । ते
वरुणप्रघासा आषाढ्यां भवन्ति । फाल्गुनीप्रयोगस्य यजमानस्य ।
आषाढीगुणावृत्त्या प्रतिपदत्राभिधीयते । ननु चातुर्मासानौति
समाख्यानात्कालमिद्धिः । नेत्युच्यते । अधिकमामिके ज्यैष्ठ्यां वरुण-
प्रघासाः प्राप्नुवन्ति । तच्चिदृश्यं वचनम् । आषाढद्वये तु प्रथम

एवाषाढे । प्रथमं वा निघन्तेति न्यायात् । न- च पुनर्दितीये ।
उपचारो ऽविज्ञात एवेति श्रुतेः । एवमितरयोरपि ।

२. चैत्रीप्रयोगस्य यजमानस्य श्रवणायाम् । प्रतिपद्येव । शाखा-
न्तरश्रुतेः ।

३. वैश्वदेवे भवानि हवींषि पौष्णपञ्चमानि भवन्ति तथैव
श्रुतेः । वैश्वदेविकानीति वचनात्तद्गुरुमकाणि । ततः सावित्रस्योपां-
श्रुता ।

४. अथ यदैन्द्राग्नौ द्वादशकपाल इत्येवमादिश्रुतेः(कौ०ब्र०पृ.४) ।

५. चोदनाप्रकरणे हविषां प्रतीकग्रहणं थाव्यापुरोनुवाक्याना-
मिति परिभाषितत्वाद्याव्यापुरोनुवाक्या उच्यन्ते । तत्र पौष्णान्ता-
नामैन्द्राग्नस्य च पूर्वोपदिष्टा एव । इमं मे वरुण श्रुधी हवं पुरो-
नुवाक्या वारुण्याः । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानः थाव्या । पयस्या-
वचनाच्च पयस्यया वरुण इव्यते तत्रैते थाव्यानुवाक्ये । तेन
सौचामणे वारुणस्योदुत्तमं वरुणाव ते हेस इति ।

६. महतो यद्द वो वलं मारुत्या पुरोनुवाक्या । धूममष्मा-
न्नयत वस्यो अश्च थाव्या ।

७. हिरण्यगर्भः समवर्ततापे पुरोनुवाक्या कायस्य । यः प्राणतो
निमिषतो महित्वा थाव्या । इतिकरणो नियमार्थः । ततः पशु-
मस्तु मारुते पशौ विपर्यास इति वृद्धसंप्रदायः ।

८. तत्रयुक्तमनुवचनमित्यभिप्रायः । आहवनीयग्रहणं तस्यो-
त्तरतो ऽवस्थानार्थम् । पञ्चमीनिर्देशादेकदेशप्रशयने^१ प्रणयनीयाः ।

१ A एव instead of एव ।

८. प्र देवं देव्या धियेति प्रवन्तं त्वचं प्रह्रियमाणायाम्वाहेति
(कौ०ब्र०८.२) श्रुतेः । आसां तिसृणामासीनः प्रथमामाह । आ-
सीनवचनादिस्त्रायास्वेत्यादेरनुवचनशेषस्थानियमः ।

१०. उत्तरे द्वे प्रणीयमानमनुसंयन्ननुब्रूयात् ।

११. इस्त्रायास्त्रा पदे वयं एतां साद्यमानयोरिधयोरनुब्रूयात् ।

१२. अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैः सीदं होतः स्व उ लोके
चिकित्वान् नि होता होत्वपदने विदान इति सन्नवतीभिः सन्नम-
नुस्तौतीति (कौ०ब्र०८.२) श्रुतेः । त्वं दूतस्त्वमु नः परस्त्रा इति
दूतवत्या परिदधातीति श्रुतिवचनात् न त्वं दूतो अमर्त्य इति ।
नि होतेति द्वे इति नोक्तम् । शाखान्तरे पाठक्रमान्यत्वात् ।

१३. गायत्रः सर्वस्वार इत्युच्यमाने ऽयेता एव । कुतः । इति-
शब्दात् । अग्निप्रणयनीया इति संज्ञा शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थम् ।

१४. अयं च प्रणयनीयाधर्मश्चशब्दात् । यस्मिन्प्रदेशे आसीनेन
प्रथमानूक्ता तत्र स्थित्वोत्सृज्यते वाग्यमात् । परिधाय दक्षिणं वाङ्-
मन्वावृत्य वाचंयमो यथेतं प्रत्येत्येति न सूत्रितं परिभाषितत्वात् ।

१५. अत्र द्वे वेदी । दक्षिणा चोत्तरा चेति । तेनानियमे
प्राप्ते नियम उच्यते । उत्तरस्यां वेदौ होत्वकर्मिति होत्ववचनाद्ब्रह्म-
यजमानयोर्दक्षिणस्याम् । कर्मवचनात्समासनिर्देशाच्च पशुमत्सु मैत्रा-
वरुणस्यादि ।

१६. श्रुत्वात्पशुरपि ।

१७. गौय गर्भयहणममर्था । अनङ्गांश्च सेचनममर्थः । एतौ
दक्षिणा ।

१८. न प्रतिप्रस्थातुरप्राधान्यात् । न चोभौ^१ । मियुनार्थवा-
दात् । अत एव विमोचनवाचने अयेतस्य ।

१९. वारुण्याः पयस्याया यो निष्काषः शेषस्तेन यागद्रव्येणा-
वभृथमवैति यथा सोमे । तत्र श्रुतौ^२ धर्मान्नानात् । नतु हविरूप-
देशः किमर्थमुच्यते । चोदनाप्रकरणे हविषां प्रतीकग्रहणं याज्या-
पुरोनुवाक्यानामिति परिभाषया उहं हि राजा शतं त इति
याव्यानुवाक्ये यथा स्याताम् । वारुण्या इति वचनं मिष्टन्तयागशेष-
प्रज्ञापनार्थम् । अतो निष्काषविनाशे आज्येनावभृथो न तु वाजि-
नवन्निष्काषोत्पादनम् । यथा सोम इति वचनाद्दक्षिणानिवृत्तिः ।

२०. उहं हि राजा वरुणश्चकार पुरोनुवाक्या । शतं ते
राजन्भिषजः सहस्रं याज्या । अथ यदसु वरुणं यजतीति (कौ० ब्र०
५. ४) श्रुतेः । अत्र पद्धतिः । यजमानो धिष्यन्समीक्षत इति
धिष्यन्भावात् भवति । अत्रिगौक्षणं तु सोम एव । कुतः । अत्रानूब-
न्ध्यायां वेति सूत्रे अत्रशब्दाद्दार्ढ्यवहनप्रघासयोः प्रतिषेधः । उहं
हि राजेति यजमानो जपत्येव । सोमाभावात् सामनिधनम् । असु
पादावधानं यजमानस्य अत्रिजां चाख्येव । कुतः । अवधाय वारु-
णीष्टिरिति ख्यवादेशात् । सर्वां चेष्टिरश्वेव । सह प्रायश्चित्तरिति
वचनात् । प्रधानयाज्यानुवाक्ये उक्ते एव । श्रेष्ठं यथासूत्रं सौमिकेन
सौमिमासौविकार इत्यारभ्याहवनीये समिधावाद्धाति देवानां
समिदसीति पूर्वां दृष्यीमुत्तरां दृष्यीं पत्नी गार्हपत्य इति यावत्

(८. ११. २. १७) । इति मृदुधियां सुखप्रतिपत्त्यर्थमुक्तम् ।
प्रकृतमुच्यते ।

२१. अग्निमन्यनीयाश्चेत्येवमाद्यत्र तुल्यं वैश्वदेवेन ।

१५.

१. साकमेधा इति कर्मणो नामधेयम् । तत्रयोगः कार्त्तिक्यां
भवति फासुगुनीप्रयोगस्य यजमानस्य ।

२. आयहायणी मार्गशीर्षी पौर्णमासी । तस्यां साकमेधा-
श्चैत्रीप्रयोगस्य यजमानस्य ।

३. अग्नये ऽनीकवहुणायेष्टिः । सद्यःकाला पूर्वस्यां पौर्णमा-
स्याम् । पूर्वद्युर्माहाहविथ्या इत्यर्थः । पूर्वाह्न इति सौरमानाभि-
प्रायेण ।

४. अग्नेरनीकवतः पुरोनुवाक्या ।

५. सैनानीकेन सुविद्वो अग्ने यान्या । पौर्णमासावाव्यभागौ
नित्यः स्विष्टकृदविशेषात् ।

६. मरुद्भ्यः सांतपनगुणेभ्यो मध्यन्दिने चरुर्भवति । अध यन्मध्य-
न्दिने मरुतः सांतपनान्यजतीति (कौ० ब्र० ५. ५.) श्रुतेः ।

७. सांतपना इदं हविर्मरुतां सांतपनानां पुरोनुवाक्या । यो नो
मरुतो अभि दुर्धणायुर्यान्व्या । यो नो मरुतो वृकताति मर्त्य इति
न भवति जगतीत्वात् । आमावास्यावाव्यभागौ देवतातः ।

८. मायं राधौ मरुद्भ्यो गृहमेधविशिष्टेभ्यश्चरुर्भवति । मायं
दिमान्तमिति यदुच्यते तदिह न भवत्यर्थवादमन्त्रलिङ्गदर्शनात् ।

सांतपनीयायां त्वत्कर्षेदग्निहोत्रमित्यस्मिन्नपि विचारे अस्तमित एव गृहमेधीया प्रतीयते । ननु कथं सांतपनीयायामसमाप्तायां अन्तराग्निहोत्रं ह्यते । उच्यते । पौर्णमासस्यैवोत्कर्षः श्रुतेः । पूर्वपक्षे साकमेधैरिष्टं भवतीति च हेतुदर्शनादग्निहोत्रं यथाकालमेव । ततो गृहमेधीया ।

८. अग्निना रथिमश्रवदाग्नेयः । गयस्कानो अमीवहा सौम्यः । नियमार्थं वचनम् ।

१०. गृहमेधाम आ गत मरुतां सुरोनुवाक्या गृहमेधानां । प्र बुध्या व ईरते महांसि याज्या । केषां चिष्काखिनां मरुतो गृहमेधिनो ऽत्र देवतात्वेन । तत्पक्षे देवतादेग्नम् । ये यजामहे मरुतो गृहमेधिनः प्र बुध्या वः । अस्मत्पक्षे तु ये यजामहे मरुतो गृहमेधान् प्र बुध्या वः ।

११. त्वां चित्रश्रवस्तमं खिष्टकृतः सुरोनुवाक्या । यद्वाहिष्ठं तदग्नये याज्या ।

१२. खिष्टकृच्चिगदस्य प्रतिषेधः । प्रकृतत्वात् ।

१३. कंप्रपद्यादि पञ्चदशेन वज्रेण पाप्मानं भाद्रव्यमववाध इति सप्तदशेन वेति यावत्सवं प्रतिषिध्यते सामिधेन्यङ्गार्थवादात् ।

१४. आन्यभागादियागक्रिया इक्षामार्जनान्ता या इक्ष्वा अस्या इज्यायाः । इज्यावचनादियमेवेज्या न प्रयाजाः । किमत इति चेत् । मानुष इत्युक्तस्य देव सवितरित्यारभ्य^१ प्राक् सुगादापनात्कर्तव्य-

तोक्ता भवति । यद्यध्वर्युर्मानुष इति न ब्रूयादैन्द्रीमावृतमावर्तं
इत्यादि प्राक् सुगादापनात्कार्यम् ।

१५. तस्य गृहमेधीयस्य चरोर्निष्कापं स्यात्कीविलग्नद्रव्यकं
प्रातः पूर्णदर्व्याख्यं ऊत्वा । ऊते वाऊते वामिहेत्रे । कुतः । शत-
पथात् । अथ प्रातर्ऊते वामिहेत्रे ऽऊते वेति । तस्य निष्कापमिति
ब्रुवन् पराङ्गतां दर्शयति । ततो ब्रह्मणो न मन्त्रेणोपवेशनम् । नतु
पूर्णदर्वं ऊत्वेष्टिमिति भिन्नकर्तृके कथं क्वाप्रत्ययः । उच्यते । पूर्ण-
दर्वः केषां चित् यजतिरपि भवति । तथा चाश्वलायनः । पूर्णदर्वं
चेदाश्रावयेयुरिति । अत्र याव्यानुवाक्ये ।

पूर्णां दर्विं परा पत सुपूर्णां पुनरा पत ।

वस्त्रेव विक्रीणावहा इषमूर्जं शतक्रतो (मै० स० १. १०. २) ॥

पुरोनुवाक्या ।

देष्टि मे ददामि ते नि मे धेहि नि ते दधे ।

अपामित्यव संभर को अस्वाददते ददत् (आश्व० २. १८. १३) ॥

इति याव्या । यथाश्रावितमादेशनम् । मरुद्भ्यः क्रीलिभ्य इष्टिं
कुर्यात् । इष्टिवचनमतिरिक्तं केषां चिच्छाखिनामन्यदपि हविर-
स्तीति ज्ञापयति ।

१६. क्रीलं वः शर्धां मारुतं मरुतां क्रीलिनां पुरोनुवाक्या ।
पर्वतसिन्महि वृद्धो विभाय याव्या । पौर्णमासावाव्यभागौ नित्यः
स्त्रिष्टकदविशेषात् ।

१७. इत उत्तरं यदुच्यते तन्महाहवित्येव भवतीति वेदित-
यम् । अतो ऽन्यासामिष्टीनां दक्षिणा प्रकृतिवद्भवति ।

१८. ऐन्द्राभ्रान्तानि वारुणप्रघासिकानि षड् हवींषि भवन्ति । वारुणप्रघासिकानीति वदंस्तद्भ्रमांग्राभ्रान्दर्शयति । अतश्चावभृथः प्राप्तः प्रतिषिध्यते ।

१९. माहेन्द्रस्य वैश्वकर्मणश्च एककपालः ।

२०. षणां माहेन्द्रस्य च पूर्वापदिष्टाः । विश्वकर्मणो वाचस्पतिं विश्वकर्माणमृतये पुरोमुवाक्या । या ते धामानि परमाणि यावमा याज्या । क्वचिद्ध्युवशाद्वैश्वकर्मणं हविः पशुश्च वैश्वकर्मण एकस्मिन्कर्मणि स्यातां । तत्र वपायां विपर्यासार्थं इतिकरणः ।

२१. वैश्वकर्मणो याग उपांशु भवति शाखान्तरात् ।

२२. समानमन्यद्वरुणप्रघासैरिति वचनात् इयोः प्रणयने प्रां वचनम् । किं चान्यत् ।

२३. ऋषभो वृषभ इत्येकार्थः । अनङ्गान् सेक्ता दक्षिणा । अथ यदृषभं ददातीति (कौ० ब्र० ५. ५.) श्रुतेः ।

२४. साकमेधेषु न वाजिनयागो भवति । नावभृथः । वाजिनप्रतिषेध कुर्वन्नेतञ्ज्ञापयति । पयस्यार्थां सत्यामपि भृथक्चोदनया वाजिन भवति । अतश्च पूर्वकारिवशात्सोमे क्रियमाणमथस्माकमचोदितमिति हत्वाविवाक्यं ऽनुष्टुप्संपदि न संख्येयम् ।

२५. वरुणप्रघासधर्मातिदेशो ऽयम् । अतश्च सद्वदाज्यभागादि सर्वं भवति । ननु समानमन्यद्वैश्वदेवेनेत्युच्यमाने ऽवभृथप्रतिषेधो ऽपि न कर्तव्यः । उच्यते । समानानि षट् संचराणीति (कौ० ब्र० ५. ५) श्रुत्वात् । यथाश्रुति सूचकरणं न्याय्यतरम् ।

१६.

१. तस्मिन्नेवाहन्यपराहे । कुतः । श्रुतेः । अथ यदपराहे पितृ-
यज्ञेन (कौ० ब्र० ६. १) चरन्तीत्यथशब्दस्थानन्तर्यवाचित्वात् । पित्र्ये-
ति संज्ञा । त्रिहविर्वक्ष्यमाणैर्हविर्भिः । ननु वक्ष्यमाणत्वादेव सिद्धे
त्रिहविरिति किमर्थम् । उच्यते । केषां चिद्यमो ऽप्यत्र चतुर्थः ।
तस्य चातुर्मास्यदेवतासंख्या मा भूत् । इष्टिवचनान्नाश्रमेध एतद्दे-
वत्याः पशवः । तथा च कात्यायनः पितृश्रम्वकपुनरुक्तवर्जमित्याह
(२०. ७. १२.) । पुरुषमेधे तु भवन्ति । असंभवात्संख्यायाः ।

२. यथोद्दिष्टा देवताः ।

३. अयं च प्रकृतेर्विकारः । यानि स्विष्टकृदाचिकान्यग्निपदानि
तानि कथ्यवाहनविशिष्टानि भवन्ति । तद्यथा । अग्निं कथ्यवाहनं
होत्रायावह । अग्निः कथ्यवाहनो होता वेत्वग्निः कथ्यवाहनो होत्रं
वेतु । यो अग्निं कथ्यवाहनं होतारमवृथाः । यद्यप्यध्वर्युर्वरणं न
करोति तथाप्यावाहने कृतत्वात् । ये यजामहे ऽग्निं कथ्यवाहन-
मथालग्निः कथ्यवाहनः । यत्तद्गमेः कथ्यवाहनस्य होतुः प्रिया
धामानि । अग्निः कथ्यवाहनो होत्रेण हविरजुषतेति ।

४. त्वं सोम प्र चिकितो मनूषा । सोमो धेनुं सोमो अर्वन्त-
माशुं सोमस्य पितृमतः पुरोनुवाक्ये । त्वं सोम पितृभिः संविदानो
याज्या । पितृमत इति सिद्धे सोमस्येति वचनं नियमार्थम् । ततः
पुरुषमेध एतद्देवत्ये पशौ यातयामदोषात्सौम्यस्य चरोदन्ये कल्प-
यितव्ये ।

५. उदीरतामवर उत्परामः । अङ्गिरसो नः पितरो नवम्वाः
पितृणां सोमवतां पुरोनुवाक्ये । ये नः पूर्वे पितरः सोम्यासः
याज्या ।

६. उपहताः पितरः सोम्यासः । आहं पितृन्सुविद्वेषं अविस्त्रि
पितृणां बर्हिषदां पुरोनुवाक्ये । बर्हिषदः पितर ऊत्यवाक्
याज्या ।

७. अत्र सृज पुनरग्ने पितृभ्यः । ये चेह पितरो ये च नेह
पितृणामग्निव्यात्तानां पुरोनुवाक्ये । अग्निव्यात्ताः पितर एह गच्छत
याज्या । देवतावचनं नियमार्थम् । ततः पशूनामप्येवंदेवताना-
मेता एव ।

८. य एते त्वा उक्तास्तेषां प्रतिदेवतमेकैका याज्या भवति ।
एवमुक्ते न ज्ञायते कतमा सेति । तदर्थमाह । देहे पूर्वे पुरोनु-
वाक्ये । स देहे पुरोनुवाक्ये अन्वाहेति शतपथे । अथ यत्तिसस्त्रिह
एकैकस्य हविषो भवन्ति । तथाऽयत्येवैनाग्रथमया द्वितीयया
गमयति प्रैव तृतीयया यच्छतीति (कौ० ब्र० ५. ७) श्रुतेः ।

९. ते पुरोनुवाक्ये नानाप्रणवमंयुक्ते । न च प्रणवेन संतते
भवतः ।

१०. ये तादृपुर्देवचा जेहमानाः अग्नेः कथवाहनस्य पुरोनु-
वाक्या । तमग्न ईलितो जातवेदेऽ याज्या । कथवाहनस्येत्येताव-
तापि सिद्धे स्त्रिष्टकत्पदनिरासार्थमग्नेः कथवाहनस्येति वचनम् ।
अतस्य ये यजामहे ऽग्निं कथवाहनमयालिति प्रयोगः ।

११. सर्वस्य कर्मणः प्राचीनापवीतिले प्राप्ते वचनं श्रुत्यन्तरात् ।

पितृन् सोमवतः पितृन् बर्हिषदः पितृन्मिध्वान्तान्नाग्निं कव्यवाहन-
मेता देवताः प्राचीनापवीती यजति ।

१२. येषुयेषु स्थानेषु^१ देवताभिधानं तेषुतेषु प्राचीनापवीती
न केवलं याग एव । अनुवर्तयतीति वचनादावहशब्दमाहवनीयाभि-
धायिनमपि प्राचीनापवीती । ननु सोमे पितृमतीज्यमाने व्यूहन-
मन्त्रे अपनुदत्विति किं यज्ञोपवीतिना वक्तव्यमुत प्राचीनापवीति-
नेति । उच्यते । प्राचीनापवीतिना । कुतः । भूयसा साधर्म्यात् ।

१३. न क्वचित्पितृमतः सोमस्य प्राचीनापवीतित्वमित्यर्थः ।

१४. सर्वमेव यज्ञोपवीती कुर्यादिति जाद्वकण्ठं आचार्यो
मेने ।

१५. संप्रैषेष्वाश्रावितादिषु स्वधाशब्दे ऽध्वर्यादिभिः क्रियमाणे
ये यजामह इत्यस्य स्थाने तद्धर्मकमेव ये स्वधामह इति ब्रूयात् ।
वपट्कारस्य स्थाने स्वधा नम इति ।

१६. अन्वाहार्यपचनाहृत्षिणे देशे अदूरत एव परिवृते^२ पित्र्यया
चरन्ति । होतुः प्रदेशविज्ञानार्थमिदमुक्तम् ।

१७. माहाहविषी^३ वेदिमयेण गत्वा पैतृयश्रियसंचरेण प्रविश्य
दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठति । ननु कथं ज्ञायते माहाहविषी वेदिमिति ।
उच्यते । तदीयस्थान्वाहार्यपचनस्य प्रकृतत्वात् । पराङ्मुखस्य च
क्रियास्वन्यायात् । अयेण वेदि गत्वत्येतत् कथं लभ्यते । गत्विति
वाक्यशेषाध्याहारात् । सूत्रकारेण तु वाक्यशेषो न पठितो ऽस्मिन्
कर्मण्ययमेव सचरो^४ न गमनमाचमित्यभिप्रायेण । तिष्ठतीति होतुर-

नुवादो ऽधिकारार्थं । पूर्वोक्तस्य सचर सर्वेषाम् । अथ यदुदञ्च
परेत्याथ यत्राञ्च उपनिष्क्रम्येति वज्रवचन श्रुते ।

१८ प्राकृतं बर्हिःराक्रमणं न करोति । अध्वर्युवशादुपांशु-
चरणं चशब्दात् ।

१९ प्राकृतानां जपानामुत्सर्गं शाखान्तरात् ।

२० येषु कर्मसु करणमन्त्रप्रयोगो जपवदुपांशु भवति तेषु
मन्त्राणामुत्सर्गं । कर्माणि तु कर्तव्यानि । तद्यथा । भूमिषमर्गना-
ध्वर्युषमर्गनवर्हित्यञ्जलिनिधानानि ।

२१ वक्ष्यति । उपसदा चरन्तीति । तत्राप्यथ धर्मं । आचार्य-
ग्रहणं विकल्पार्थम् ।

२२ पित्र्यायामविकल्पार्थं^१ वचनम् । प्रकरणात्कर्तव्यान्वेव
जपमन्त्राणि कर्माणि । अनुत्सर्गं इत्येष न्यायः । एतद्युक्ततरमित्यर्थः ।

२३ उग्रन्तस्तानि धीमहीत्येकां सामिधेनीं त्रिरुक्त्वाप्ययमुत्सृज्य
देवेभ्य इत्यादि ब्रूयात् ।

२४ बर्हिवर्जिताग्रघाजानिद्वा तत आ नो अग्ने त्व सोममित्ये-
तावाज्यभागौ । जीवनवन्ताविति सज्ञा आयुष्कामस्य सार्वकामिक्यार्थाः ।

२५ इला नेति सिद्धे उपहृयेति वचनमोष्ठाञ्जनप्रयोगार्थम् ।
प्राश्रन्तीति लिङ्गात्सदेहो मा भूत् ।

२६ भागानवघ्नायोञ्छन्ति । उत्तरेलायामथेवमेव । भाग-
लाविशेषात् । वज्रवचनं पूर्वकारिवशात् कदाचिद्भक्षणमपीति
निधमार्थम् ।

२७. अनन्तरमध्वर्युर्यजमानो वा पितृभ्य उदकादि ददाति ।
तस्मिन्दत्ते मार्जनम् । तथैव श्रुतत्वात् ।

१७.

१. यत्र सर्वो दक्षिणाग्निः प्रणीयते तत्र दैवरक्ताः किंशुकाः ।
भागशस्त्रेदया विष्टेत्येवमादिकं मन्त्रं जपन्त उत्तरेणान्वाहार्यपचनं
गत्वा । कथम् । माहाहविषीं वेदिमध्येण ततः सव्येनावृत्त्यापरेण
गार्हपत्यं यजमानसंचरेण प्राङ्गत्वाहवनीयमुपतिष्ठन्ते ।

२. सुमंदृशं त्वा वयं पङ्क्तिः प्रायस्यात् । अचक्षमीमदन्त
उपोषु शृणुही गिरः । एताभिराहवनीयमुपस्याय । आहवनीयश्चात्र
महाहविषः । यत्पुनराहवनीयप्रेक्षणं प्रायश्चित्तहोमस्य तत्परिश्रितस्यै
ऽग्नौ । कुतः । दक्षिणाग्निराहवनीयवदिति कात्यायनवचनात् ।

३. मनो न्वा ऊवामह इत्यादिना हचेन दक्षिणाग्निमुपतिष्ठन्ते ।
उपस्थानाभावः सर्वप्रणयने । समाप्ते पुनरानीतो ऽग्नौ दक्षिणाग्नि-
र्भविष्यतीति चेत् । भव्यम् । तावदसावाहवनीय एव ।

४. आ त एतु मनः पुनरित्यस्याः स्थाने आ म एतु मनः पुन-
रिति ब्रूयुः ।

५. अग्निं तं मन्ये यो वसुरित्यादिना हचेन । अग्ने त्वं नो
अन्तम इति च द्वैपदेन हचेन गार्हपत्यमुपतिष्ठन्त इति वाक्यशेषः ।

६. तच्चतुर्देवहितं शुक्रमुधरदित्येतयादित्यमुपतिष्ठन्ते । अय
यत्प्राञ्च उपनिष्कम्यादित्यमुपतिष्ठन्त इति (कौ० ब्र० ५.७) श्रुतेः ।

७. देवं वर्धिरिति वर्जयित्वा अनुयाजौ यजेत् । अथ यत्प्रया-
जानुयाजेभ्यो वर्धिशन्ता उत्सृजन्तीति (कौ० ब्र० ५.७) श्रुतेः ।

८. नामनी यजमानस्याभिव्याहृत्येति चोदकप्राप्तस्य प्रतिषेधः ।
अथ यत्सूक्तवाके यजमानस्य नाम न गृह्णातीति (५.७) श्रुतेः ।

९. श्वन्नेवेयमिष्टिर्भवति । अथ यत्प्रक्षीसंथाजैर्न चरन्तीति
श्रुतेः ।

१०. जुहोतिममुदायस्यस्वका इति । तान्संश्लाय ततो मैत्रश्वरुः
अथ यदुदञ्च पर्येत्यश्वकैश्चरन्तीति श्रुतेः । ब्रह्मत्वार्थ उपदेशः ।
पाकयज्ञो ऽयम् । मैत्रश्वरुरिति हविस्वपदेशादश्वमेधे नैतद्देवत्यः पशुः ।

११. वाग्ब्रह्मो विकल्पार्थः । अदितये वा चरुर्भवति । अथ
यदन्त इष्टेष्ट्या यजत इति श्रुतेः ।

१२. मित्रस्य चर्पणीधृतो मित्रस्य पुरोनुवाक्या । महर्षां
आदित्यो नमसोपसद्यो याज्या । ननु अदित्या अथेते कक्षाभ्र
भवतः । वेल्लक्षणनिर्देशात् । एकत्र तद्धितः एकत्र चतुर्थी ।

१३. सखितायां चरुहविरिष्यां पौर्णमासं पर्वं भवत्येवमेव
श्रुतत्वात् ।

१८.

१. शुनासीर्यमिति चतुर्थस्य चातुर्मास्यपर्वणो नामधेयम् । तत्र
विधिं वक्ष्याम इति वाक्यशेषः ।

२. पौष्णपर्यन्तानि वैश्वदेविकानि वैश्वदेवधर्मकाणि हवींषि
भवन्ति ।

२. शुनासीर्यः पुरोलाशः । वायव्यं पयः । पयोवचनं याज्या-
पुरोनुवाक्ययोर्नियमार्थम् । सौर्यं एककपालः ।

४. शुनासीराविमां वाचं जुषेथां शुनासीरीयस्य पुरोनुवाक्या ।
शुनं नः फाला विकल्पन्तु भूमिं याज्या ।

५. तव वायव्यतस्यते वायोः पयोहविषि पुरोनुवाक्या । अश्व-
र्यवश्चक्रवांसो मधूनि याज्या^१ ।

६. तरणिर्विश्वदर्गतः सौर्यस्य पुरोनुवाक्या । दिवो रुक्म
उरुचचा उदेतु याज्या । इतिकरणान्नैते वपायाः ।

७. सौर्यो याग उपांशु कर्तव्यः ।

८. शुक्रो ऽश्वो दक्षिणा भवति । अथ यच्छेता दक्षिणेति श्रुतेः ।

९. श्वेत एव । यद्यथं श्वेत न विन्देदपि गौरेव श्वेतः स्यादिति
शतपथे ।

१०. आयोगो युगं वलीवर्दाभ्यां महितमुच्यते । ते आयोगा
द्वादश यस्मिन् सीरे तद्द्वादशायोगम् । सीरं हलमुच्यते । सा वा
दक्षिणा भवति । द्विर्वाग्बद्धान् चतुर्विंशतिरपि गावः श्वेताः ।

११. समानमन्यद्वैश्वदेवेनेति प्राप्तं प्रतिषिध्यते ।

१२. अग्निमन्यनादि ।

१३. अमथ्यमाने त्वग्रौ प्राप्तमपि वैश्वदेविकं तन्त्रं न भवति ।
किं तु पौर्णमासं भवति । कुतः । न मन्यन्यग्निं पञ्च प्रयाजा
भवन्ति त्रयो ऽनुयाजा इति शतपथे । स्वश्रुतिस्तु यद्यु न मथ्यते
पौर्णमासमेव तन्त्रं भवति । ननु एवं श्रूयमाणे पाचदशं प्राप्नोति ।

नेत्युच्यते । एवं श्रुतायामेवोदवसानीयायां पौर्णमासीविकारवचना-
त्सामदशं यथा तद्वदिहापि । अध्वर्युवशात्तु सहापि मन्यनेन पौर्णमा-
समेतत्तन्त्रम् । दक्षिणा तु चोदकप्राप्तपि विशेषश्रुतया बाध्यत एव ।

१४. अध्वर्युवशात्पक्षे शुनासीराविन्द्रवन्तौ तयोरियं पुरोनु-
वाक्या ।

१५. याज्या ।

१६ इन्द्राय वा शुनासीराय कात्यायने । तस्मिन्स्य शुना-
सीरस्त्रेयं पुरोनुवाक्या ।

१७. याज्या ।

१८. शुनं ङवेम मघवानमिन्द्र इन्द्रस्य शुनस्य पक्षे हविः ।
केषां चिदध्वर्यूणां तद्वगादियमिन्द्रस्य शुनस्य पुरोनुवाक्या । अश्वा-
यन्तो मयन्तो वाजयन्तो याज्या ।

१९. साकमेधाख्यं पर्वं परिसमाप्य तस्मिन्नेव विहारे शुना-
सीये पर्वं कार्यम् । ननु अन्वक्ष्यद्वात्तस्मिन्नेव क्षण इत्येतत्सिध्यति
न तु तस्मिन्नेव विहार इति । उच्यते । सिद्धं वैजवापकादक्षनात्प्राक्
पौर्णमासात्सिद्धो ऽधिकार इति । तत्र पथते । प्राक् पौर्णमासात्
शुनासीर्यम् । अतस्तस्मिन्नेव विहार इति सिद्धम् । पशुमामु यूपो
ऽपि स एवाविशेषात् ।

२०. वाशब्दो विकल्पार्थः । शुनासीर्यस्य माष्यां वा करणम् ।
पौर्णमासीयहणान्मुख्यामुख्ययोरनियमः ।

२१. सोमेनाग्निष्टोमेन । उत्तर्गो व्रतोऽभ्योचनम् । अयं तावत्प्र-
थमः कल्पः । तदभावे पशुना इष्ट्या वा । तुल्यो विकल्पः । एव-

मेवाश्वलायनवचनात् । ननु कथमेतत् ज्ञायते । अग्निष्टोमेनेति । प्रत्यवरोहणीयः सौमिकानामुत्सर्गः । तत्र संकल्पविकृतस्योपदेशात् । ऐकाहिकमनादेश इति वचनात् । अग्निष्टोमेनाग्नेयेन पशुनाग्नेये-
ष्ट्येति शाखान्तरात् ।

२२. सांवत्सरिकाणि चातुर्मास्थान्युक्तानि स्वश्रुतिपाठक्रमे-
णैव । पञ्चवर्षप्रयोगाणि शाखान्तरीयाणि । तेषु वैश्वदेवात्पूर्वेषुः
शुनासीर्यमपरेद्युर्वैश्वदेवं भवति । आरभ्यमानसंयोगाद्देशान्तरीय-
पार्जन्या^१ आदावेवान्तत एवोत्सर्गः ।

१९.

१. विधिः कर्तव्याकर्तव्यप्रतिपादक शब्दः । तत्रतिपादितस्य
कर्मणो अपराधे भ्रूषे प्रायश्चित्तं भवति । अथ यत्राप्यश्रुतिप्रतिनि-
धीन् कुर्वन्ति यदाहुतीर्जुहुतीति शुनासीर्यादनन्तरं श्रुतत्वात्
तेनैव क्रमेण सूचितम् । सूत्रणसूचमेतत्पूर्वकार्युक्तस्यापि करणार्थम् ।
ब्रह्मणा यानि होतव्यानि तान्येवाचोच्यन्ते । अन्यत्र तु यथाधिकारं
कर्तव्यवस्था । ततश्चाग्निहोत्रहोमे तत्कर्तव्यं । शुलगवपठितानि
अनेकपशुर्थानि^२ । त्रयोदशाध्यायविहितानि होतुरेवेति वृद्ध-
संप्रदायः । स्वश्रुतौ ब्रह्मणस्तत्र होमवचनात् ।

२. प्रायश्चित्तं प्राकृतमेव । तच्चेष्टिपशुसोमदर्विहोमानां विध्य-
पराधजं नैमित्तिकमङ्गम् । तस्य यथाचोदितस्थामंभवो ऽर्थज्ञोपः

१ C चादिभ्रमा० । २ C has शाखापशुर्थानि instead । ३ A C (s.c. b)
० राधे जाते निमि० ।

कर्त्तव्यकालाभावलक्षणस्तत्र प्रतिनिधिर्भवति । आनुकल्पिको विधि-
र्भवतीत्यर्थः । तद्यथा । मर्वप्रायश्चित्तं मर्वैः प्रत्यवविहितैः सह विक-
ल्पेनापि भवति । तुल्यत्वात् । न चायं^१ द्रव्य एव नियमः प्रतिनि-
धिरिति^२ । कुतः । उप्य प्रतिनिधीनां धर्म इत्यविशेषवचनात् ।
अतस्याभावविकल्पाः प्रतिनिधिशब्देनेहोच्यन्ते । तद्यथा^३ । प्रायश्चि-
त्तेष्टीनां म्याने तस्यै तस्यै देवतायै पूर्णाङ्गतिं जुहुयादित्याथलायनस्य ।
द्याव्यापुरोनुवाक्याभ्यामृग्भ्यामिति चरकाणाम् । तथा च स्मृतिः ।

इष्टिं वैश्वानरीं नित्यं निर्वपेदब्दपर्यन्ते ।

कृपानां पशुमोमानां निष्कृत्यर्थममंभवे ॥ (मनु १९. २७.)

३. अमद्युज्यविधानात्सिद्धे^४ मंजार्थं वचनम् । मर्वप्रायश्चित्तमंजो
आहुतौ इत्यभिप्रायः । महाव्याहृतिमर्वप्रायश्चित्तप्राजापत्यान्तरमि-
त्येवमाद्यर्थमदोषेष्वपि मंजाकरणम् । आहुतौ इति सिद्धमिद्धे
वचनं परिमहनाथम् । आहुतौ एव केवले । नान्यदाधाराधारादुप-
कारकमङ्गम् । परिमहनादि तु मंनिपत्योपकारकं भवत्येव । ननु
कात्या^५ विशेषः । उच्यते । गार्घ्याणां कर्मणां कालातिक्रमादिभेषः^६
प्रतिश्रुतस्तन्वाद्वाहि^७ । अन्तस्तन्वेपु^८ तु गार्घ्येषु श्रौतेषु वा होममाचमम् ।
परतन्वोत्पत्तयो जुहोतिमात्रा इति कात्यायनवचनन्यायात् । ननु
श्रौतविध्युद्देशो गार्घ्यं मंभवन् भवति^९ । गार्घ्यं च परिमहनादि
श्रौते इत्येतत्कथं लभ्यते । न्यायसूत्रप्रणयनाद्बृहस्पतिप्रदायाच्च । तत
श्चन्विधानारण्यकयोरप्येतत्समानम् ।

१ B न चायं । २ B त्रियमा A त्रियमा । ३ C om अपिषा । ४ B विधो-
पमानात् । ५ C मनु कस्य विषयः । ६ A •धेषप्रति B C •धेष । प्रतिश्रुततः ।
७ B चतस्रः । ८ A om •भवन् ।

४. आहवनीयो ऽग्निराधारः सर्वाङ्गतीनां न केवलं प्रायश्चित्ताङ्गतीनामेवेति सर्वग्रहणम् । परिभाषासूत्रमेतत् । एवं चेत् प्रथमाध्यायादौ सूत्रमेतद्युज्यते । नेति ब्रूमः । सार्वयज्ञिकमिति तत्र वचनादाहिताग्नेराहवनीय एव पाकयज्ञाङ्गतयो मा भूवन्नित्तीह सूचितम् । आहवनीय इति प्रथमानिर्देशाद्यो यत्राहवनीयः स्थानापत्या वचनेन वा तत्संबन्धा एव प्रायश्चित्ताङ्गतयो ऽपि कर्तव्या इत्येतत् सिद्धं भवति ।

५. चशब्दः सर्वग्रहणानुकर्षणार्थः । सर्वाङ्गतीनां होमपात्रं जुहर्भवति । ननु पाकयज्ञेषु कथम् । उच्यते । को ऽत्र विशेषः । स्मार्ता जुहोतयः पाकयज्ञा उच्यन्ते । तेन सर्वाङ्गतीनामित्युच्यमानं जुहोतिसामान्यान्तचापि भवत्येव । यत्र त्वग्निविशेषस्य पात्रविशेषस्य वा स्मरणमस्ति तत्र तदेव भवति । तद्यथा ।

कर्म स्मार्तं विवाहाग्रौ कुर्वीत प्रत्यहं गृही ।

दायकाल्लादृते वापि श्रौतं वैतानिकाग्निषु ॥

इति याज्ञवल्क्ये (१, ६७) । तथा च गृह्ये । सुवः पाचमाज्याङ्गतिषु । ननु कथं ज्ञायते आज्याङ्गतिष्विति । उच्यते । आज्ये हविषि मध्ये पाणौ ये कुशास्तान् दक्षिणेनाग्ने मंगृह्य मूले मध्येन तेषामगं सुवे समनक्ति मध्यमाज्यस्थाल्यां मूलं चेति सुवस्याज्याङ्गतिषु दर्शनात् । अथ चेत् स्थालीपाकेषु सुच्यमं मध्यं सुवे मूलमाज्यस्थान्यामिति विशेषदर्शनादाज्याङ्गतिषु सुवः पात्रमित्यवगम्यते । ननु पूर्णाङ्गतिहोमो ऽग्निहोत्रहोमो ऽपि वा स्थालीपाकमेवेत्याययणचरुः शूलगवक्ष पाकयज्ञधर्मकाम्नेषु वै सुवेणाज्याङ्गतीरिति नियमान्

प्रायश्चित्तानि पार्वणवत् सुवेण प्राप्नुवन्ति । सत्यम् । तदपवादार्थ-
मेव सूत्रमारब्धम् । इह सूत्रपठितानां जुह्वस्य पात्रमिति । परि-
धिकर्मणि तु पाकयज्ञधर्मके प्राप्तस्य सुवस्य वारणेन सुवेणेति
पुनर्ग्रहणात्प्रायश्चित्तहोमे ऽपि जुह्वर्न भवति । पिण्डपितृयज्ञे
जुह्वरेव दर्शाङ्गत्वात् । एतेनैव धर्मणानाहिताग्नेः पिण्डपितृयज्ञ
इत्येतावन्मात्रातिदेशादनाहिताग्नेः प्रायश्चित्ताङ्गतिषु सुव एव
पात्रं धर्मवचनात् । पूर्णाङ्गतिषु सर्वत्र सुचा पूर्णया चतुर्गृहीत-
माज्येनोपायेन संपाद्य जुहुयात् । कुत एतत् । तन्तान्तरे
दर्शनात् ।

६. चतुर्गृहीतमाज्यं प्रायश्चित्तेषु जुह्वा होतव्यमित्ययं नियमः ।
कुतः । श्रुतेः । प्रायश्चित्तवचनमधिकारार्थम् ।

७. अनन्तरमव्यवहितं दोषादपराधात्प्रायश्चित्तम् । कुतः ।
यस्मादनिर्हृतदोषेण सहोत्तरस्य संवन्धो नास्ति । क्रमकोपपरिहारार्थो
होतुः । दोषवचनाद्भवद्विहितविज्ञातस्यापि दोषनिर्घातो युक्तः । अतश्च
ग्रस्त्रानुवचने समाप्य प्रवृत्तस्य चाङ्गकर्मणो ऽन्ते प्रायश्चित्तहोमः ।
प्रवृत्तिनिषेधात् ।

८. दोषविशेषे मन्त्रविशेषेणैव साचाद्विहितं स्वशाखायामन्यत्र
चास्ति । तत्र तस्मिन्नुभे कुर्यात् । के उभे । किं शाखान्तरीयं च स्वशा-
खौत्थितं च । नेत्युच्यते । सर्वप्रायश्चित्तम् चाधिकारिकं च । विशेषा-
धिकारविहितमाधिकारिकम् । तत्कृत्वा ततः सर्वप्रायश्चित्तम् । सूत्रे

तु सर्वप्रायश्चित्तस्य पूर्वपाठादसंभवे सर्वप्रायश्चित्तेनापि दोषोपघातः ।
द्विच्यशब्दाद्भोमप्रायश्चित्त एव समुच्चयो नेतरस्मिन् ।

६. यस्य प्रमादादुद्धरणार्हं आहवनीये अनुद्धृते आदित्यो
ऽभ्यस्तमियात् सो ऽन्येन याज्ञिकेन ब्राह्मणेन श्रोत्रियपुत्रेणोद्धरण
कारयेत् । तस्य च कुर्वतः सुवर्णं दर्भप्रवद्धमगतो नयेद्युस्त्रैवर्णिकाः
परिचारकाः । रजतमभ्युदिते । अन्यत्पूर्ववत् । उद्धरणकर्त्रे वरो देयः ।
शाखान्तरात् ।

१०. यद्यग्निहोत्रहोमार्थमुद्धृत आहवनीयो ऽनुगच्छेत् ततो
गार्हपत्यादुद्धरणं मन्त्रेण कृत्वा तस्मिन्नेवोद्धरणे तत्काल एवाग्नये
ज्योतिष्मते इष्टिं कुर्यात् । शाखान्तरश्रुतेः । यस्याहवनीय उद्धृतो
ऽग्निहोत्र उपयायात्सो ऽग्नये ज्योतिष्मते ऽष्टाकपाल निर्वपेदिति ।
ननु पौर्णमास्याममावास्यायां वा क्रियमाणयां ज्योतिष्मत्यां चोदको
ऽनुग्रहकृतो भवति । किमर्थं निमित्तादनन्तरं क्रियते । उच्यते ।
मत्यमेव यद्वि इयमग्न्युत्पत्त्यर्था न स्यात् । अग्न्युत्पत्त्यर्था तु ज्योति-
ष्मती । तस्मात्तस्मिन्नेव काले कर्तव्येति । प्रामद्विके तु दर्शपूर्ण-
मामार्थं उद्धृते उद्धरणकाले ऽप्यनुगते ज्योतिष्मती न कर्तव्या । कुतः ।
प्रामद्विके प्रायश्चित्तं न विद्यते परार्थत्वादिति न्यायात् । नित्यधृते
ऽप्यनुगते न ज्योतिष्मती । पुरुषार्थत्वाच्चित्यधारणस्य । तथा
जैमिनिः । धारणे च परार्थत्वादित्याह ।

११. उदग्ने शुचयस्तवाग्नेर्ज्योतिष्मतः पुरोनुवाक्या । वि ज्योतिषा
रक्षता भात्यग्निर्थाज्या ।

१२. अभ्यस्तमिते ऽभ्युदिते च प्रकरणात् । गार्हपत्ये ऽनुगते पूर्वमुद्धृतमाहवनीयं गार्हपत्यत्वेनाध्ववसाय दक्षिणाग्निमप्ययतो नीत्वा आहवनीयं विना मन्वेणान्यं प्रणीयाग्निहोत्रं जुहुयात् । होमः प्राप्त एवानूयते प्रायश्चित्तहोमप्रतिषेधार्थम् । होमार्थमेव गार्हपत्याध्ववसानम् । ततः परिममाप्ते होमे ऽन्यस्य मन्यनम् । जुहुयादिति वचनादिदृश्ये विहारे नैतद्भवति । तत्र मन्यनं कृत्वा सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा गार्हपत्यस्य स्थापनं कार्यम्^१ । अथ यदि गार्हपत्यो ऽनुगच्छेद्दरणी वाव स गच्छत्यरणिभ्यां हि स आद्धतो भवतीति श्रतपयश्रुतेः ।

१३. अयमपरः पयः । आहवनीयं समारोहोत्तरतः स्थित्वा निर्मथ्य गार्हपत्यमाहवनीयं प्रणीय दक्षिणाग्निं च विद्धत्य तत्र होममध्वस्येत् । परिममापयेदित्यर्थः । कथं चामौ परिममापितो भवति । यदि मायं तर्हि प्रातस्तनो ऽपि होमस्तत्रैव क्रियते । प्रातश्चेत्त्रिमित्तं प्रातस्तन एव केवलो होमः । परिममाप्ते प्रातस्तने होमे ततः समारोयाग्नीनरण्योर्निर्मथ्य चिरंतनेभ्यो ऽग्निस्थानेभ्यो भस्मोद्धरणं कृत्वोपलिप्य गार्हपत्यमुपस्थापयेत् । तथा च श्रतपयः । इत्यनेव कुर्यादरण्योरग्नींसमारोहोद्दुद्वसाय निर्मथ्य जुहुद्वसेत्तथाह न कां चन परिचर्वां करोति नवावसान उ अस्याभितोरात्रं कृतं भवति (श्रतपयत्र० १२. ४. २. १०.) ।

१४. उभयोर्गार्हपत्याहवनीययोरभ्यस्तमितयोरभ्युदितयोर्वा-

१ A तत्र गार्हपत्यस्य मन्यनं कृत्वा संस्थायाहवनीये जुहुयात् प्रायश्चित्तम् अथ C (in marg.) स्थापनकार्य instead of मन्यन कार्यं of B C.

न्यतरस्मिन् सन्ध्याकाले गार्हपत्योल्मुकमधरारणि कृत्वा उत्तरारण्यां
मन्यनं कुर्यात् । एवमेव शाखान्तरे श्रुतत्वात् ।

१५. अथ चेद्गार्हपत्योल्मुकं मन्यनयोग्यं न विद्यते ततो ऽरणी
गार्हपत्यभस्मना संस्पृश्य गार्हपत्यं मथित्वा विहृत्याग्नये तपस्वते जन-
द्वते पावकवत्गुणयेष्टिं कृत्वा ततो होमः ।

१६. पुरोनुवाक्या ।

१७. दति याव्या । पुनरेतच्छ्रुत्यन्तरम् । यस्योभावनुगता-
वादित्यो ऽभिनिष्प्रोचेदभ्युदियादा^१ पुनराधानमेव तत्र प्रायश्चित्ति-
रिति वचनसामर्थ्यात्नेन मह विकल्पः । वक्ष्यमाणसूत्रोक्तो वा
तस्यापि विषय दति ।

१८. इत्येवंप्रकार एवाग्न्यभावे मायमभ्यस्तमितयोरनुगतयो-
स्तदवस्थयोः प्रातरभ्युदितयोः प्रायश्चित्तमुच्यते । किं तत् । अग्न्या-
धेयेनोत्पादयेत् । अनन्तरमेव । न वसन्ताद्यपेक्षेत । तथा अभ्यस्त-
मितयोरिति निमित्तान्तरम् । प्रातर्होमकाले ऽनुगतयोरभ्युदित-
योस्तदवस्थयोरेवाभ्यस्तमितयोरग्न्याधेयमेव तत्र प्रायश्चित्तम् । तथा
अनुगमादन्येन कारणेन नष्टयोर्दस्युभिरदर्शनं नौतयोरनुपलभ्यमा-
नयोर्महता वा भयेन पुनराधानाप्राप्तयोरग्न्याधेयमेव प्रायश्चित्तम् ।
के चिदध्याहारेण सूत्रावयवं वर्णयन्ति । अन्येन वा कारणेनोत्पन्न-
योर्नष्टयोरिति कारणशब्दमध्याहारं कृत्वा । अरणी एक कारण
प्रसिद्धमेव । अन्यत्कारणमुपावरोहणमन्त्रः । उपावरोह जातवेद
दति । तत्र लौकिके ग्रावुपावरोहणे कृते प्राक् ममारोपादनुगत-

योरग्न्याधेयमेव प्रायश्चित्तम् । दिवचनमघाविवक्षितम् । अन्यभाव-
मात्रं विवक्षितमिति ।

२०.

१. उपसृष्टा सवत्सीकृता यद्यग्निहोत्री धेतुरा दोहनिष्पत्ते-
र्वाग्नेत ततः सूयवसाङ्गवती हि भूया इत्यनेन मन्त्रेण घाममुष्टिं
तस्यै दद्यात् । तदाऽऽर्यस्याग्निहोत्री दोह्यमाना वाग्नेत किं तत्र
कर्म का प्रायश्चित्तिरिति सप्तमाच्छिद्य ग्रामयेदेतदेव तत्र कर्मति
शतपथे ।

२. यद्युपसृष्टैवोपविशेत्तत आर्द्रदण्डप्रहारेणोत्थापयेत् । यस्मा-
द्धीपेत्येवमादिना मौल्लुघ इत्येवमन्त्रेण मन्त्रेण उत्थाप्य च । उद-
स्याद्देव्यदितिरित्येवमादिना वरुणाय चेत्येवमन्त्रेण मन्त्रेण तामेवानु-
मन्त्रयेत् ।

३. अथवा येयमुपविष्टा तामुत्थाप्यादुग्धां देव्याय ब्राह्मणाय
दद्यात् । अर्थादनृत्विजे । ऋत्विक् तु नैव देव्यो ऽनाचारात् । तथा
च जैमिनिः । देव्यो वा चोदनादित्याह ।

४. हविरेव संस्कृतं होमार्थं द्रव्यम् । तस्मिन् भूमौ पतित इदं
प्रायश्चित्तम् । अक्षाद्यं वो महतः श्लोक एतु एतयर्चा । तथा
ययोरोजमेत्यादिना पूर्वकृतावित्यन्तेन अद्विरूपनिनीचाभावेत्यर्थः ।
ततो ऽस्कानधितेत्यादिना अद्वित्यन्तेन स्कानमनुमन्त्रयेत ।

५. यद् ब्राह्मणो भोव्याभोजनिन्दकः साधुकारौ न भवयेदेत-

दुष्टस्य लक्षणम् । अनेन दुष्टमध्यवस्येन्नान्येन । लक्षणग्रहणात्केप्रकी-
टावपन्नस्य हविषो न मृत्प्रचेपेण गृह्णितः ।

६. तस्य दुष्टस्य प्रतिपत्तिसव्यपेक्षस्थासु प्रचेप इत्यर्थः ।

७. दुष्टादन्यस्मिन्नदुष्टे शेषे विद्यमाने प्रयोजनममर्थं तेन समा-
पनं कार्यम् ।

८. यत्र तु मध्यादवद्यति पूर्वार्धादवद्यतीत्यादिवचनं तत्र मध्य-
पूर्वार्धादिर्नाशदोषापहारे शेषस्य निष्प्रयोजनत्वादभाव एव । अतस्त-
वान्यदुत्पादयेन्मध्यपूर्वार्धाद्यर्थत्वात्संस्काराणाम् ।

९. प्रक्रान्तश्रुतद्रव्यापहारे तज्जातीयामंभवे यद्रूपतो रसतश्च
मामान्यतमं तत्कार्यक्षमं च मन्येत तत्प्रतिनिदध्यात् । कुतः । याग-
घोदनयैव द्रव्यस्य प्राप्तवान्नियममात्रं प्रौञ्चादिश्रुतयः । न च निय-
मानुरोधेन प्रधानकर्मणो हानिर्युक्ता तस्मात्प्रतिनिधिनापि प्रक्रान्तं
परिसमापयितव्यम् ।

१०. वाचनिकानामपि प्रतिनिधीनां एष एव धर्मो यः पूर्व-
सूत्रोक्तस्ततो नेदिष्ठिनो यजमानधर्माः । तथाच कात्यायनः । ष
तद्गर्मकर्मयोगादिति ।

११. अयं चापरः प्रतिनिधेर्धर्मः । अविकारः अनूहः शब्दा-
नाम् । श्रुतद्रव्याभिधायिनां शब्देनाभिधानं न प्रतिनिधिद्रव्याभि-
धायिनाम् । तद्यथा । छागाभावे सेष उपादीयमाने होता यत्तद-
ग्रीषोमौ छागस्येत्येव ब्रूयात् । नन्वेवमनभिधानाश्चन्द्रप्रयोगानर्थक्यं
स्यात् । उच्यते । तद्धि प्रतिनिधिद्रव्यं श्रुतद्रव्यबुद्धौ उपादीयते ।

न द्रव्यान्तरबुद्ध्या । ऊहस्य क्रियमाणो द्रव्यान्तरबुद्धिं जनयेत्तस्माद्-
विकारः शब्दानाम् ।

१२. अप्रत्तदेवतं यावद्देवतासुद्दिश्य न प्रच्छिन्नं तादृशे दुष्टे
होत्रस्थानावृत्तिः । किं कारणम् । असंख्यगित्वात् । प्रोक्षणादेस्तु
संस्कारस्यावृत्तिर्भवति । मांनिपातिकत्वात् । अत उच्यते । अन्यद्भुविः
संज्ञात्य प्रयच्छेद्देवताया इति ।

१३. प्रच्छिन्नावदानशेष यदि दुष्टं स्यात्ततस्तस्मिन्प्रत्तदोषे मति
हविरन्तरस्थानावृत्तिः । अनुत्पादनमित्यर्थः । प्रधानार्थं हि हवि-
रुत्पाद्यते न गुणार्थमतः शेषभाजां खिष्टरुदादीनां लोपो भवति ।

१४. यत्परं कार्यमारोपकारकं न प्रतिपत्तिकर्म तदाव्येन
कर्तव्यम् । तद्यथा निष्काषहोम उच्यते । 'पयसाग्निहोत्रावृता प्रव-
र्ग्यशेषहोम इत्येवमादीन्युदाहरणानि । यत्पुनः पुरुषार्थं यथा
हविरुच्छिष्टाग्रनो हविःशेषमस इति तत्र प्रतिनिधिर्युक्तः । ममाग्निः
श्रेयसीति ह स्माह कौषीतकिरिति (८. ८) श्रुतेः ।

१५. चोदिताभ्यो या अन्यास्तासु देवतास्त्रिष्टासु अप्रान्तदा
दुष्टद्रव्येष्टासु अपरिसमाप्ते तन्त्रे प्रदानमावर्तते । पुरोमुवाक्या
प्रेषो याज्या च । प्रदीयते अनेनेति प्रदानम् ।

१६. अग्रेषु तन्त्रे सकला इष्टिरावर्तते दुष्टादुष्टसमुदाये ऽप्या-
वृत्तिः श्रुतत्वात् ।

१ A पयसा अग्निहोत्रावृताप्रवर्ग्य B पयसा यज्ञो ऽग्निहोत्रावृताप्रवर्ग्यशेष, acc li
del यज्ञो B पयस्यायज्ञोऽग्निहोत्रावृता ।

१७. यो यस्थोपकरोति स तस्य गुण उच्यते । यथा उद्धरणमन्त्रो ऽग्नेः । अवद्योतनादयश्च संस्कारा हविषः । तत्र प्रमादादुद्धरणमन्त्रस्य लोपे उद्धरणस्यावृत्तिर्न भवति । अवद्योतनादीनां च प्रमादादकरणे ऽन्यस्य हविषः पुनःक्रिया न भवति । कुतः । संनिपातप्रधानत्वात् । संनिपतन्ति यस्मिन्गुणाः स संनिपातस्तस्य प्रधानत्वादनावृत्तिः । प्रधानवशवर्तिनो हि गुणाः । न गुणवशवर्ति प्रधानम् । ननु सर्व एव धर्माः प्रकरणात्प्रधानात्पूर्वप्रयुक्तास्ततश्चावद्योतनादयस्तादर्थ्येन कस्माच्च क्रियन्ते । उच्यते । संनिपत्य हि ते प्रधानस्थोपकुर्वन्ति । नान्यथेति ।

१८. यत्र मन्त्रेणाहुतिरुक्ता यथा प्रजापत इति चतुर्थीति सा प्रमादान्प्रजापतये स्वाहेति हुता प्रजापते न त्वदिति मन्त्रो न प्रयुक्तः । क्वचिद्वदानं याज्यापुरोनुवाक्याभ्यां विना प्रक्तम् । तत्र पश्चान्मन्त्रः प्रयोक्तव्यो न प्रयोक्तव्य इति संदेह आह । मन्त्रं नानुजपेत् । कुतः । अभिधानसंस्कारद्वारेण स्मारयन्त उक्ता मन्त्रा उपकुर्वन्ति । अतिक्रान्तस्य स कालस्तस्मान्नानुजपेत् ।

१९. अनुजपेन्मन्त्रमित्येवं जाद्वकर्ण्य आचार्यो मन्यते । आचार्यग्रहणं विकल्पार्थम् । उभयथा श्रुतेः । प्रयोगनियमाददृष्टम् ।

२०. चोदिताभ्यो या अन्यास्ताभ्यो हविर्ग्रहणे कृते ऽन्यासु वा आवाहितासु न ग्रहणं नावाहनं चाङ्गीकुर्यात् । किं तर्हि चोदिताभ्यः प्रयच्छेत् । कुतः । चोदितायाः^१ प्राधान्यात् । यास्वावाहिता हविर्ग्रहणे वा भ्रान्त्या संकीर्तितास्ता आज्येन यजेत् । श्रुत्यन्तरात् ।

२१.

१. दृष्टयो दर्शपूर्णमासायाः । पशुवन्धा अग्नीषोमीयप्रभृतयः । यजुवचनं पशुवन्धानामनेकप्रकारत्वात् । सोमे चेति जातावेकवचनं । एतेषु प्रायश्चित्तं ब्रह्मा जुहोति । कुतः । एतेष्वेव ब्रह्मणो वरणं लिङ्गात् । तदाहुः किंविदं किंक्रन्दसं ब्रह्माणं वृणीतेत्यध्वर्युमित्येके स परिक्रमाणं चेषज्ञो भवतीति । इन्दोगमित्येके तथा हास्य विभिर्वेदैर्हविर्विज्ञाः संस्क्रियन्त इति । प्रायश्चित्तं ब्रह्मा जुहोतीत्येतदपि श्रुतेरेव । यदै यज्ञस्य स्खलितं वोस्वणं वा भवति ब्रह्मण एव तन्माहुस्तस्य चय्या विद्यया भिषज्यतीति (कौ० ब्र० ६. ११. १२) ।

२. दृष्टिपशुवन्धेषु सोमे चेत्यनुवर्तते । षड्वेदविहिते कर्मणि यदि विध्यपराधो भवेद्ब्रह्म स्वाहेत्येतावता मन्त्रेण गार्हपत्ये जुहुयात् । अथ यद्युच्युस्वणं स्याच्चतुर्गृहीतमाव्य गृहीत्वान्वाहार्यपचने प्रायश्चित्ताहुः जुहुयाद्ब्रह्म स्वाहेति (६. १२) श्रुतेः ।

३. यदि यजुर्वेदविहितकर्मसंबन्धौ विध्यपराधः स्यात्ततो भुवः स्वाहेत्येतावता मन्त्रेण प्रायश्चित्ताहुः जुहुयादन्वाहार्यपचने ऽग्नौ ।

४. सोमे तु वितत आध्वर्यवे भेष आग्नीषीथे जुहुयात् । अथ यदि यजुश्च्युस्वणं स्याच्चतुर्गृहीतमाव्य गृहीत्वान्वाहार्यपचने प्रायश्चित्ताहुः जुहुयात् हविर्विज्ञ आग्नीषीथे सोम्ये ऽध्वरे भुवः स्वाहेति (कौ० ब्र० ६. १२) श्रुतेः । प्रागाग्नीषीत्पत्तेर्दक्षिणाग्नी । आहवनीय इत्यपरे ।

५. सामवेदविहिते कर्मणि चेद्विध्यपराधः स्यात्स्वः स्वाहेत्येतावता मन्त्रेणाहवनीये जुहुयात् । आहवनीयग्रहणं पूर्वयोराश-

ङ्गानिवृत्त्यर्थम् । अथ यदि साम्युत्खणं स्याच्चतुर्गृहीतमाख्यं गृही-
त्वाहवनीये प्रायश्चित्ताङ्गतिं जुहुयात्स्वः स्वाहेति श्रुतेः ।

६. यत्र वेदविशेषत्वेन दोषो न विज्ञायते । यथा । यज्ञोप-
वीतिना कर्तव्यं बद्धशिश्वेन कर्तव्यमिति तस्यापराधे भूर्भुवः स्वः
स्वाहेत्येतावता मन्त्रेणाहवनीय एव जुहुयात् । आहवनीयं सर्वा-
ङ्गतीनामिति परिभाषितत्वात् । अथ यद्यविज्ञातमुत्खणं स्याच्चतुर्गृ-
हीतमाख्यं गृहीत्वाहवनीय एव प्रायश्चित्ताङ्गतिं जुहुयाद्भूर्भुवः स्वः
स्वाहेति श्रुतेः ।

७. उपस्थानामंभवे प्रतिनिधिरयम् । प्रायश्चित्तप्रतिनिधोः
प्रकरणात् । यदि कथं चित्प्रवक्ष्यन्नग्नीन्समीचत इत्येवमादिकं विधि-
महत्वा प्रवासो भवति ततो ऽनुपस्थाय प्रसर्गे ऽग्निभिः सह वियोगे
प्रवासे इत्यर्थः । प्रतिदिग्मुपस्थानम् । यस्यां दिग्ग्निहोचग्रहं
तत्प्रत्यभिमुखः कुर्यात् ।

८. अग्नीनुपस्थायामसर्गे यथा प्रोष्यायन्नित्युक्तं तथैव कुर्यात् ।
प्रतिदिग्मुपस्थायामसर्गे प्रतिदिग्मेव कुर्यात् । तत इह सूत्रा-
रमानृणापचयनममिदाधाने न भवतो ऽर्थहोपात् ।

९. समारोह्यमाण इत्यादिना समारोह्याप्रवासे मति न नौ-
क्विक उपावरोहोपस्थानम् । किं तर्हि मन्थनं हत्वोपस्थानं कुर्या-
दिति वाक्यगोचः ।

१०. अनुपस्थाय प्रसर्गे । यथा गार्हपत्यस्ययोराहवनीयदक्षि-
णाग्नेरुपस्थानं तथारथोरपि प्राप्तं प्रतिषिध्यते ।

११. अहोमेन कारणेन अनिव्यया वा निमित्तभूतया शक्ति-

हीनो ऽपि कर्मभ्यो ऽग्नीन्नोत्सृजेत् । कर्मायां अग्रयस्तदशक्तौ निः-
प्रयोजनं धारणमिति कृत्वा कस्य चिदुत्सृष्ट्या स्यात्तन्निवृत्त्यर्थं
वचनम् ।

१२. अनुत्सृजन् किं कुर्यादित्याकाङ्क्षित आह । यदाक्रिया-
ममर्थस्तदा कालातिक्रमनिमित्तं प्रायश्चित्तं कृत्वा । तुशब्दाच्छा-
खान्तराप्नातमपि । ततो ऽतीतानि कर्माणि प्रतिनिदध्यात् ।
प्रतिनिधिश्च शाखान्तरे विहितः । तद्यथा^१ ।

चतुर्दश चतुर्गृहीतानि सहदुन्नयते हविः ।

एका समित्सकङ्कोमो ऽर्धमासाय कल्पते ॥

तस्यायमेव विषयः । द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टा-
चारस्तदाचरणं चायुथमिति ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये तृतीयो

ऽध्यायः समाप्तः ।

२.

१. अन्यन्वाधानमिति नाम्ना कर्म शाखान्तरे प्रसिद्धम् । तदुच्यते । यजमानाधिकारो ऽनुवर्तते । न यत्न्या. सामर्थ्यात् । अग्नीन्विद्धत्य प्रादुष्कृत्य वा नित्यधारी तानन्वाद्धाति समिधः । कथमेतत् ज्ञायते समिध इति । आद्धातिशब्दात् । क्वैतत्कर्म । उच्यते । दृष्टिपशुबन्धेषु । कः पुनरस्येष्टिपशुबन्धाङ्गस्य कर्मणः^१ कालः । उच्यते । पूर्वद्युः । पूर्वस्मिन्नहनैत्यर्थो ऽर्थाद्विभक्तिर्विपरिणम्यते । दृष्टिपशुबन्धेभ्यः पूर्वद्युरिति । उपदिष्टः कर्ता होमद्रव्यं कालश्च । विधिमिदानीमुपदिशति ।

२. आहवनीये ऽग्नौ महाव्याहृत्योत्तमया स्वरित्येतया समिधमादधात् । समिदाधानमन्त्राणां चेत्यन्ते स्वाहाकारः । महाव्याहृतयो विशिष्टक्रमा. सार्धवादाः यन्ताः समस्ता उक्ताः । नत. सूत्रकारस्य व्यवहारः ।

३. गार्हपत्ये ऽग्नौ प्रथमया महाव्याहृत्या समिधमादधाद्भूरित्येतया ।

४. मध्यमया महाव्याहृत्या भुव इत्येतया दक्षिणाग्नौ समिधमादधात् ।

५. द्वेदे चिष्वण्यग्निषु चशब्दात्समुज्जिताः^२ प्रत्येकं मन्त्रवत्या महत्क्षणीमादधात् ।

६. पूर्वोक्ताः समिधो नव । दशमीं समिधमाहवनीय आद-

१ A om चङ् । २ A •शब्दात्समिधन्ता प्र• B •शब्दात्समुज्जिता C •शब्दात्समुज्जिता प्र•, in marg क्षमिदिता ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः^१ ।

—१०—

१०

उक्तानि प्राक्सौमिकानि कर्माणि । तेष्वेव याजमानं वक्रवम् ।
तदुच्यते ।

१. व्रत्यमिति वक्ष्यमाणनियमवद्भोजनाद्युच्यते^१ । तत्पत्नीयज-
मानो चरतः । तयोर्हि याजमानमिति न्यायसिद्धत्वात् । तत्र
भोजनस्य कालनियमं तावदाह ।

२. वत्सापाकरणमिति गोमिनां प्रसिद्धः कालोऽपराहः ।
ततः प्राम्वक्ष्यमाणमश्रीयाताम् । किं पुनस्तद्ब्रत्यमित्याकाङ्क्षित
आह ।

३. उक्तेभ्यो यदन्यत्तद्ब्रत्यम् । मांसादीन्यवृत्यानि । तस्मादेतेषां
यथाविषयमुपभोगवर्जनम् । अन्यथाकरणेऽवृत्यं वा चरित्वेति प्रात-
पतीष्टिः । येन च द्रव्येण यक्ष्यमाणः स्यादिति प्राधान्येन यद्वाग-
माधनं तच्चाश्रीयात् । यदन्यत्तद्ब्रत्यं तदश्रीयात् । यक्ष्यमाण इति
च भविष्यत्कालनिर्देशप्राधागात्पूर्वचुर्गत्यचरणम् ।

^१ A adds वरदक्षततो भाष्यमासर्गोभोऽकरोद्भवम् । १ C वक्ष्यमाणम् ।

२.

१. अन्यन्वाधानमिति नाम्ना कर्म शाखान्तरे प्रसिद्धम् । तदुच्यते । यजमानाधिकारो ऽनुवर्तते । न पठ्या. सामर्थ्यात् । अग्नीन्विद्यत्य प्रादुष्कृत्य वा नित्यधारौ तानन्वादधाति ममिधः । कथमेतत् ज्ञायते ममिध इति । आदधातिशब्दात् । क्वैतन्कर्म । उच्यते । इष्टिपशुवन्धेषु । कः पुनरस्येष्टिपशुवन्धाङ्गस्य कर्मणः^१ कालः । उच्यते । पूर्वद्युः । पूर्वस्मिन्नहनीत्यर्थो ऽर्थाद्विभक्तिर्विपरिणम्यते । इष्टिपशुवन्धेभ्यः पूर्वद्युरिति । उपदिष्टः कर्ता होमद्रव्यं कालश्च । विधिमिदानीमुपदिशति ।

२. आहवनीये ऽग्नौ महाव्याहृत्योत्तमया स्वरित्येतया ममिधमादधात् । ममिदाधानमन्वाणां चेत्यन्ते स्वाहाकारः । महाव्याहृतयो विशिष्टक्रमाः मार्यवादाः च्यन्ताः समस्ता उक्ताः । ततः सूत्रकारस्य व्यवहारः ।

३. गार्हपत्ये ऽग्नौ प्रथमया महाव्याहृत्या ममिधमादधाद्दूरित्येतया ।

४. मथमया महाव्याहृत्या भुव इत्येतया दक्षिणाग्नौ ममिधमादधात् ।

५. द्वे द्वे त्रिव्यग्रिषु चशब्दात्समुच्चिताः^२ प्रत्येकं मन्त्रवत्या महत्त्वणीमादधात् ।

६. पूर्वाक्ताः ममिधो नव । दशमीं ममिधमाहवनीय आद-

१ A om च । २ A •शब्दात्समुच्चिता प्र• B •शब्दात्समुच्चिता C •शब्दात्समुच्चिता प्र•, in marg्मुच्चिता ।

ध्यात् । समस्ताभिर्महाव्याहृतिभिर्भूर्भुवःस्वरिति । एतत्पैङ्गमग्न्य-
न्वाधानम् ।

७. पचान्तरमेतदग्न्यन्वाधानस्य । महाव्याहृतीनां मन्त्राणां
स्थाने तेनैवाग्निक्रमेण चतस्रश्चो विहव्यस्य चपेरेकदेशभृताः ।
आम्नायक्रमेण प्रथमा प्रयोक्तव्या समिदाधानमन्त्रत्वेन । तद्यथा ।
ममाग्ने वर्चा विहवेषु अस्त्रित्यनयाहवनीये समिदाधानम् । तत-
स्त्रुष्णीं द्वे । मम देवा विहवे सन्तु सर्व इत्यादिकया गार्हपत्ये ।
ततस्त्रुष्णीं द्वे । मयि देवा द्रविणमा यजन्तामित्येतया दक्षिणाम्नौ ।
ततस्त्रुष्णी द्वे । मय्यं यजन्तु मम यानि ह्येत्यादिकया दग्मी-
माहवनीये ।

८. यो विहव्यस्य शेषो देवीः पलुर्वीरु नः क्षणोतेत्येवमादिकः
पलर्चः सह खैलिकया विहव्यस्येत्यृषिनिर्देशात् तेन शेषेणाग्नीना-
मुपस्थानं प्रकरणात् । एतत्कौपीतकमग्न्यन्वाधानम् । अपरः कक्ष्यो
ऽग्न्यन्वाधानस्य उच्यते ।

९. अप नः शोशुचदघमित्येताः मग्न । अग्ने नय सुपथा राये
अस्मानित्येका । यस्ता हृदा कौरिणा मन्यमान इत्येका । त्वं नो
अग्ने अधरादुदक्तादित्येका । एवमेता दग् । एताभिर्वा दग्भिरा-
हवनीयादिषु पूर्वाक्तेन क्रमेण समन्विकान्तिस्त्रिभ्यः समिध
आधाय दग्म्याहवनीय आदध्यात् ।

१०. प्राग्नये वाचमीरयेति पञ्चकं सूक्तम् । इमं स्तोममर्हते
जातवेदस इति षोडशकम् । आभ्यां सूक्ताभ्यामुपस्थानमग्नीनाम् ।
आरुणमेतदग्न्यन्वाधानम् ।

११. पूर्वोक्तेनैव क्रमेण दशापि ममिधस्त्रुष्णीमादध्यादित्येत-
त्सागह्यीयमग्न्यन्वाधानम् । आचार्यग्रहणं विकल्पार्थम् ।

१२. यत्पूर्वमुक्तं महाव्यादृतिभिरग्न्यन्वाधानं तत्पैङ्गुं मतम् ।
आचार्यग्रहणं कौर्त्यर्थम् ।

१३. विह्वयेन यदुक्तमग्न्यन्वाधानं तत्कौपीतकं मतम् । आ-
चार्यग्रहणं पूजार्थम् ।

१४. अप न शोशुचदधमित्येवमादिकमग्न्यन्वाधानमारुणं
मतम् । तदेतदनेकविकल्पमग्न्यन्वाधानं शाखान्तरादाचार्यणोपसं-
दृतम् ।

३.

१. पिण्डपितृयज्ञ इति वक्ष्यमाणस्य कर्मणो नामधेयं शा

२. [ार्थं पिण्डप्रदानप्राधान्यदर्शनार्थं च । कालमिदानीमाह । अपराह
ऽमावास्याया कर्तव्य इति वाक्यशेषः । कथमित्याकाङ्क्षित आह ।

२. स्वमचरेण पात्राणि नयेत् । ययोद्दिष्टान्यविरोधात् ।

३. गार्हपत्यस्याग्नेः पश्चाद्दक्षिणाग्नेषु दर्भेषु^१ स्फ्यं प्राञ्चं निदध्यात् ।

कुत एतत् प्राञ्चमिति । दक्षिणाग्नेषु कुशेष्विति न्यायप्राप्तस्य पुन-
र्वचनात् ।

४. तस्यैव स्फ्यस्योपरिष्ठात्प्राञ्चाधारोन्वीहीहीन्निदध्यात् ।

५. तस्यैव स्फ्यस्य पुरस्ताद्दक्षिणामुखे शूर्पं स्थालीं निदध्यात् ।

६. आच्य मयं जानु भूमौ निपात्य । नीचा मुष्टिना अधो-

मुखहस्तमुष्टिनेत्यर्थः । व्रीहीं गृह्णाति । सकृद्विशेषावचनात् । पिह-
न्मनस्यनुस्मरन्^१ । क गृह्णाति । स्यात्यां शूर्पस्यायां । संनिधानात् ।
स जघनेन गार्हपत्यं प्राचीनापवीती^२ भूत्वा दक्षिणाम्बुन एव
गृह्णातीति च शतपथे । कियत्परिमाणान्^३ गृह्णातीत्यत आह ।

७. नीचा मुष्टिना सकृदपि गृह्णन् आर्येणोपायेन तथा गृह्णी-
यात् यथा स चरुर्भवति । न यवागूः । कुत एतत् । स इति वच-
नात् । किंविशिष्टश्चरुः । अधोविलाशृत्तः । स्यालीविलादध आशृ-
तश्च । आङ्गीपदर्ये । ईपच्छृत इत्यर्थः । अधोविल आशृत्तश्चेत्यधो-
विलाशृत्तः । अपूर्णस्यालीको^४ मन्दस्त्रिन्नश्चेत्यर्थः^५ । एवमवस्थो यथा
भवति तथा व्रीहीन् गृह्णीयात् ।

८. पत्न्या एकवारं कण्डितानित्यर्थः^६ । ईदृशांस्तण्डुलान् ।

९. पूर्वाक्कलक्षणं चरुम् ।

१०. असंस्कृतेन घृतेन चरुमभिधायं । कुत एतत् असंस्कृते-
नेति । अदेवत्वात्^७ ।

११. तं चरुं प्रतीच्यां दिश्युद्वासयेत् ।

१२. अवमति अप्रदक्षिणमित्यर्थः । परिममुच्चं^८ गृह्णात्केन
विधिना । प्रकृतत्वाद्दक्षिणाग्निं परिस्त्रीयानियताघैर्दग्धैः । सर्वतः
पर्युच्छ्र्य^९ । क्रियाचयमप्येतदप्रदक्षिणं कुर्यात् । यावदुक्तं चान् कर्म-
प्रकृतिविकाराभावात् ।

१ A B मनसा स्मरन् । २ A om प । ३ A B कियत्परिमाणान् C •परि-
माणेन । ४ A C (sec. h.) •स्यालीपाको । ५ A मन्दस्त्रिन्नश्चे • B मन्दशृत्तश्चे •
६ A C (orig) कण्डितानि • B कण्डितानि । ७ A B अप्रदक्षिणम् । ८ C (sec. h)
पर्युच्छ्र्य ।

१३. दक्षिणं जानु भूमौ पातयित्वा ।

१४. यज्ञोपवीती विशिष्टविन्यासशरीरस्वसूत्रादिः^१ । प्राङ्मुख
आसीनो मेघणेन दर्ब्याकारेण प्रादेशमात्रेण प्राङ्मुखेन यज्ञियेन
वक्ष्यमाणा आहुतीर्जुहोति । इह यज्ञोपवीतीति प्राङ्मासीन इति
वचनात्सर्वं प्राचीनापवीती^२ दक्षिणामुखः कुर्यात् । पत्न्या सकृत्फली-
कृतानित्यारभ्य जुहोतीत्यन्तं सूत्रम् । तथापि क्वाप्रत्ययान्तानि
खण्डग्रो व्याख्यायन्ते । शौचान् होममन्त्रानिदानीमाह ॥

४.

१. स्वाहाकाराक्तैस्त्रिभिर्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रं मेघणेनाङ्गुष्ठपर्वमात्र-
मवदाय तिस्र आहुतीर्जुहोति ।

२. इत्यारभ्यावाचीनपाणिनेति सूचान्तः । खण्डग्रस्तु व्याख्या-
यन्ते क्वाप्तानि प्रतिपत्तिलाघवार्थम् । होमान्ते मेघणमतुप्रहरेत् ।
अग्नौ मेघणमभ्यादधाति तत्त्रिष्टुक्कृद्भाजनमिति शतपथश्रुतेः
(२.४.२.) । आहुत्यङ्गत्वादानुशब्दाच्च यज्ञोपवीतीत्यिव ।

३. दक्षिणाग्नेर्दक्षिणस्यां दिशि स्फेनोद्भूत्यादपहता इत्येव-
मादिना मन्त्रेण वेदिषद् इत्येवमन्त्रेण । विसर्जनीयान्तो मन्त्रः ।
आध्वर्यवे तथा दृष्टत्वात् । दक्षिणासंख्यं सकृदुन्मार्जनम् । दक्षिणा-
न्यायानि पित्वाणीति परिभाषितत्वात् । अथ दक्षिणेनान्वाहार्य-
पचनं सकृदुल्लिखति तद्देदिभाजनमिति शतपथश्रुतेः ।

४. तदुन्मृष्टमुदकेनोपसिञ्चेत् ।

५. ये रूपाणीत्यादिना मन्त्रेण दक्षिणाग्न्युत्सुकं चाग्निं उन्मृ-
ष्टस्य दक्षिणार्धं निदध्यात् । कुत एतत् दक्षिणाग्न्युत्सुकमिति ।
प्रकृतत्वात् । साग्नीति^१ मन्त्रवर्णात् । अथ परस्तादुत्सुकं निदधाति
च निदधाति ये रूपाणीति शतपथश्रुतेः (२. ४. २. १४) ।

६. तस्मिन्नुन्मृष्टे कुशान्निदध्यात् । किंविशिष्टान् । मूले सक्त-
च्छिन्नान् । अथ सकृदाच्छिन्नान्युपमूलं दिनानि भवन्तीति शतपथे ।
दिनानि च्छिन्नानि ।

७. असाविति सर्वनाम्नः स्थाने । पितृनामामन्त्रितमुच्चार्य
अवनेनिच्छ ये च त्वामत्रानु । अनेन मन्त्रेण कुशेष्वाधारेष्वपो
निषिञ्चेत् । अवाचीनपाणिना अवाचीनहस्तेन^१ पितृतीर्थेन इत्यर्थः ।

८. एवमवस्थेनैव हस्तेन दक्षिणतः पूर्वस्मादवनेजनप्रदेशात्पिता-
महस्यामन्त्रितनामोद्देशः । पूर्वकेण मन्त्रेणावनेजनं कुर्यात् ।

९. एवं दक्षिणत इति वर्तते । प्रपितामहस्यामन्त्रितनामोद्देशः
पूर्ववत् ।

१०. अयमपि पितृनामोद्देशपूर्वको ऽवनेजनवत् । एतत्त इत्ये-
तावता भिन्नः । तथापि संदेहव्युदामार्थः सकलः पठितः । अनेन
मन्त्रेण ऊतशेषपिण्डान्^१ यथावनेजितमिति वचनात्तेनैव क्रमन्या-
सेन निदध्यात् ।

११. उभौ पिण्डौ निदध्यादेकस्मिन् स्थाने । पितृभेदे पितृ-
द्वित्वे । पुत्रिकापुत्रादिविषयं च पितृद्वित्वम् । तथा मनुगोक्तम् ।

१ A inserts H । १ C अवाचा इत्यत्र—C inserts in marg दक्षिण
पूर्वभागम् । १ C adds in marg उदात्त ।

दौहित्रो ह्यखिलं रिक्थमपुत्रस्य पितुर्हरन् ।

स एव दद्यात्तत्पिण्डं पित्रे मातामहाय च ॥ इति

(८. १३२) एवं द्विगोचले पितामहप्रपितामहस्थानयोरपि दौदौ पिण्डौ निदध्यात् । अग्नेजनमथेवं तादर्थ्यात् ।

१२. जीवपितृकस्यैतत्कर्म न भवति । प्रेतेभ्यो ददातीति तन्वान्तरदर्शनात् वाक्यशेषाच्च । अयो परामु वै परावतं पितरो गता इति ।

इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि

मैषां नु गादपरो अर्थमेतम् ।

शतं जीवन्तु शरदः पुरुषीर्-

अन्तर्घृत्युं दधतां पर्वतेन ॥

इति जीवेभ्यैवेतां पितृभ्यश्च मर्यादां करोत्यसंभेदाय । तथादु ह्यैतज्जीवाश्च पितरश्च न दृग्गन्त इति सिद्धात् ।

१३. जीवतान्नार्हितो जीवान्नार्हितः । को ऽभौ । पितामहादिः पित्रादौ जीवति^१ । तस्मा अपि पिण्डदानं न भवति । कुतः । न जीवन्तमतिददातीति श्रुतेः ।

१४. जीवपितृकस्य पदान्तरम् । येभ्यः पिता पिण्डान्ददाति तेभ्यः पुत्रो ऽपि दद्यात् । तथा च श्रुत्यन्तरम् । पितापुत्रौ घेदाहितामौ स्यातां येभ्यः पिता दद्यात्तेभ्यः पुत्रो ददातीति ।

१५. न जीवपितुरस्तीत्यस्यैतत्पदान्तरम् । होमानां वा पिण्डपितृयज्ञं^२ भवति ।

१६. अत्र पितर इत्यादिकं मन्त्रं जपेत् । अत्र जपत्यत्र पितरो मादयध्वं यथाभागं पितर आवृषायध्वमिति । यथाभागम-
श्रौतेत्येवैतदाहेति शतपथश्रुतेः । मन्त्रवर्णाच्चानुदेशोऽप्यवगम्यते ।

१७. अमीन एव पर्यावृत्योदङ्मुखो भवेत् । अथ पराङ्पर्या-
वर्तते तिर इव वै पितरो मनुष्येभ्य इति श्रुतेः (श० २.४.२.२१.) ।

१८. आ तमनात् को ऽर्थः । आ उच्छ्वासाभिकाहणात् । एवं
चिरामित्वा ततः ।

१९. पिण्डाभिमुखो भूत्वा अमीमदन्त पितर इत्येवमादिकं
मन्त्रं जपेत् । स वा आ तमितोरासीतेत्यु हैक आङ्गरेतावान्
ह्यसुरिति स वै मुहूर्तमेवामित्वाथोपपत्य जपत्यमीमदन्त पितरो
यथाभागमवीष्टपतेति शतपथश्रुतेः (२.४.२.१७) ।

२०. यथापूर्वमवनेजनं कृतं तेनैव प्रकारेणावनेज्यानन्तरम् ।

५.

१. नमो वः पितरो जीवायेत्यादिना दत्तेत्यन्तेन मन्त्रेण
पितृभ्यो नमस्कुर्वात्पिण्डेषु पितृन्मनसारोपयन् ।

२. एतद् इत्यादिना मन्त्रेण चयाणामपि पिण्डानामेकं सूच-
मुपरि क्षिपेत् । कार्पांसमविशेषात् । तथा द्वितीयम् । तथा तृती-
यम् । शास्त्रान्तरोपदेशात् ।

३. कर्जमित्येवमादिना पितृनित्येवमन्तेन मन्त्रेणावनेजनो-
दकश्रेयं पिण्डमनिधीं निनयेत् ।

४. पिण्डान्यथान्युप्राग्नेवावजिघ्रेत् । शाखान्तरश्रवणात् । यत्पुनः
 श्रातपथमथावजिघ्रति प्रत्यवधाय पिण्डानित्यवधायावजिघ्रतीत्येतस्य
 प्रतिपादकम् । तेन महास्य विरोधः । इत्येवं सर्वशाखाप्रत्ययत्वे ऽपि
 प्रतिशाखं व्यवस्यैव^१ याजिका अनुष्ठानमिच्छन्ति । शाखानानाला-
 न्यथानुपपत्तेः । इतरथा सर्व एवोपदेशः भाषेत्^२ स्यादिति । विकल्प-
 पक्षे ऽपि स्वशाखोक्तविधिः पक्षे ऽपि भवत्येवेति न दोषः । तथा च ।

जनो वाप्यधिको वापि यः स्वशाखोत्थितो विधिः ।

तेन संतनुयाद्यज्ञं न कुर्यात्पारतन्त्रिकमिति (गोभिलपरिशि०

२. ८२.) ।

५. पिण्डानित्येतदधिकृतम् । निर्वापप्रदेशादादाय पिण्डान् पश्चि-
 ज्वधाय प्राश्नीयात् । प्राशनविधानादवधानमर्थप्राप्तमुच्यते । कर्म-
 समाप्तौ प्राशनं यथा स्यादिति ।

६. अथवा तान्पिण्डान् ब्राह्मणाय दद्यात् ।

७. अशु वा पिण्डान् क्षिपेत् ।

८. पुत्रार्थिनी पत्नी मध्यमपिण्डमश्नीयादाधत्तेत्येवमादिना
 अमदित्येवमन्तेन मन्त्रेण ।

९. पिण्डानवघ्रायानन्तरमुन्मुक्तं दक्षिणाग्नौ कुशात् ।

१०. सकृदाच्छिन्नान् कुशात् दक्षिणाग्नावेवानुप्रहरेत् । अयं
 क्रमः शाखान्तरात् । श्रातपथश्रुत्यानुक्रमान्यत्वं अग्नौ सकृदाच्छिन्ना-
 नभ्यादधाति पुनरुन्मुक्तं विसृजतीति तथापि यथासूत्रमेव कर्त-
 व्यमित्यत्राभिहित एव न्यायः ।

१ A प्रतिशाखाव्यवस्यैव B व्यवस्यैव C प्रतिशाख व्यवस्यैव । २ A भाषेत् ।
 ३ A inserts यद्यपि ।

११. पिण्डपितृयज्ञोऽपराद्धेऽमावास्यायामित्यमावास्याधिका-
रमुपजीवन्नाह । अथामावास्यायां यवाग्वैवाग्निहोत्रं जुहुयात् । सायं-
प्रातर्होमद्रव्यनियमार्थं वचनम् । एवमेव शाखान्तरे श्रुतत्वात् । ननु
संनयतोऽयं नियमो यवाग्वैवाग्निहोत्रहोमः संनयतस्त्वां रात्रिमिति
(का० ४. २. १७.) श्रुतिश्च ग्रातपथी सायंदोहप्रकरणएवाह ।
अथ यवाग्वैवेतां रात्रिमग्निहोत्रं जुहोतीति (१. ७. १. १०) ।
सत्यम् । अस्ति त्वन्याश्रुतिरविशेषेणामावास्यां^१ प्रकृत्य मैत्रायणी-
यानाम्^२ । यवागूमग्निहोत्रं जुहोतीति । मैत्राचार्येण सूत्रिता । ।

१२. पर्वाणि पचर्त्नयनमंवत्सरसन्धयः । पर्वणीति जात्यपेवमे-
कवचनम् । तच्चौपवसथ्यप्रयुक्तो^३ यजमानेन स्वयंहोमः कर्तव्यः । तथा
चौपवसथ्यप्रयुक्तां^४ स्वयंहोमस्यैकत्र ग्रातपथी श्रुतिर्दर्शयति । स
यदि ग्राम्या ओषधौरन्नाति पुरोडाशस्य मेधमन्नाति यद्यारणा
ओषधौरन्नाति बर्हिषो मेधमन्नाति यदि वानस्पत्यमन्नातीभस्य
मेधमन्नाति यदि पयः पिबति सांनाय्यस्य चान्यस्य च मेधमन्नाति
यद्यपः पिबति प्रणीतानां मेधमन्नाति यदि नाश्राति पितृदेवत्यो
भवति । तदाहुः । किमशनमिति स्वयं हैवेता रात्रिमग्निहोत्रं
जुहुयात्स यद्भुत्वा प्राश्राति तेनापितृदेवत्यो भवत्याहुतिर्वा एषा
स यदेवेतामात्मन्याहुतिं जुहोति तेनो एतेषां मेधानां नाश्रातीति ।
ननु यद्येवं अग्निहोत्रायणिनः^५ पौर्णमास्यमावास्यायोः स्वयंहोमो न
प्राप्नोति । सत्यम् । अविशेषेणैव श्रुतिरन्यत्रास्ति । तथा भविष्यति ।

१ ० ० वास्यः । २ A ० (by marg add) मैत्रायणीयानां । ३ A तच्चौ-
पवसथ्यः । ४ A चौपवसथ्यप्रः । ५ बीर्ना A ।

तद्यथा । एते ह वै रात्रौ सर्वा रात्रयः समवयन्ति या आपूर्यमाण-
पक्षस्य रात्रयस्ताः सर्वाः पौर्णमासीं समवयन्ति या अपवीयमाण-
पक्षस्य रात्रयस्ताः सर्वा अमावास्यां समवयन्ति स यो हैवं विद्वान्
स्वयमुपवस्ये जुहोति सर्वदा हैवास्य स्वयं कृतं भवतीति श्रुतपथे ।
नन्वचाप्युपवस्य इति श्रुतिः । नेत्युच्यते । पौर्णमास्यमावास्यायोर्नि-
गमनमात्रमेतत् । स्वयंहोमस्य पर्वणीति चशब्दादन्यच्च यदत्र शाखा-
न्तरोक्तम् । किं च तत् । स्वयंहोमाग्रक्तौ उपासीनो ऽपसर्पणा-
शक्तावासनमधः^१ ।

१३. एतेनैव धर्मणेत्येवकारकरणाच्च गार्ह्येण । ततश्च दक्षि-
णतः पृथक्क्रियते । अनाहिताग्नेः कृतावसथस्येत्यर्थः । पिण्डपितृयज्ञो
भवतीति वाक्यशेषः । तथा च श्रुत्यन्तरम् । अथनाहिताग्निना
कार्यः ।

१४. पिण्डपितृयज्ञ इति वर्तते । विनापि दर्शाङ्गतया पिण्ड-
पितृयज्ञो ऽवश्यं कर्तव्यः । तथा चानुषष्टदर्शनम् । तदाङ्कर्यसंवत्स-
राय संवत्सरमदो दीचन्ने कथमेवां पिण्डपितृयज्ञो ऽनन्तरितो
भवतीत्यौपासनैरिति (१२.३.५.५) श्रुतपथे ।

६.

१. अग्नीन्वाद्धातीष्टिपशुवन्धेषु (४.२.१) पूर्वद्वुरित्येतस्मा-
त्सूचादिष्टिपशुवन्धेष्वित्यधिकारो ऽनुवर्तते । अग्निहोवं यवास्वैव
मायंप्रातरिति मायंप्रातर्यहणस्यैतन्नयोजनम् । कथं नाम प्रातरग्नि-

होत्रे ऊते शाखान्तरीयं ब्रह्मवरणं स्यात् । वृतस्य च ब्रह्मत्वमुप-
दिश्यते । तच्च दक्षिणतो न्यायम् । कर्मणः क्रियमाणस्य दक्षिणतः
स्थितेन ब्रह्मत्वमनुष्ठीयमानं न्यायवद्भवति । कुतः । सामर्थ्यात् ।
अथवा न्यायशब्दः प्राये वर्तते । दक्षिणतो न्यायं ब्रह्मकर्म बाह्य-
मेव । तथा च श्रुतिदर्शनानि । तेन दक्षिणतो ब्रह्मासीत्तस्य
दक्षिणतो वर्षीयानुदीचीनप्रवणो यज्ञः संतस्य इति । शतपथे च ।
ते होचुः । को नो दक्षिणत आसिष्यते । तथाभये ऽनाद्वा
उत्तरतो यज्ञमुपचरिष्याम इति (४. ६. ६. १) । अतश्च सोमे ऽप्ययं
न्यायस्तुल्यत्वात् ।

अभियुक्ततरैरन्यैरुक्ता ये ब्रह्ममंचराः ।

न्यायतो वचनाच्चापि श्लोककैस्तान्निबोधत ॥१॥

ब्रजेदाहवनीयं तु पूर्वेणाप्यपरेण वा ।

दृष्टिपथोरयं प्रोक्तः संचरो वरणात्सदा ॥२॥

दर्शं च पौर्णमासे च वरणात्प्राङ् न विद्यते ।

न चैवोत्सर्जनादूर्ध्वं ब्रह्मकर्म पशौ तथा ॥३॥

न साक्ष्यं पुरुषार्थेषु यज्ञमित्यधिकारतः ।

नातः सन्ध्यावाग्यमने^१ शयने न प्रबोधने^२ ॥४॥

न विष्णुक्रमवात्सप्रे न काण्डूद्यनमेहने ।

समिद्धनीवाहभृती^३ नैव लब्धप्रवाचने^४ ॥५॥

भस्मोदापे तथारुह्ये प्रतिपत्तिक्रियासु च ।

१ C *यमने न । २ C (orig) प्रबोधयेत् । ३ C (orig) समिद्धिनीया* ।
४ C (orig) लब्धस्य वाचने ।

अग्निहोत्रे श्रुतो ब्रह्मा कुण्डपाथ्ये ऽपि सत्तथा ॥६॥
 कर्मणः किममाणस्य प्राय आमनसंवरौ ।
 दक्षिणान्वायतः सूत्रे अग्नीनां चायवायतः ॥७॥
 ऊते क्षिरण्यवद्धोमे अनुगच्छति दक्षिणः ।
 परीत्यानः क्रये वृत्त आ निधानान्तथा प्रजेत् ॥८॥
 प्रवर्ग्याभिष्टवे पश्चाद्दक्षिणाग्नेरुदङ्मुखः ।
 आसित्वा चानुमंथाने यायात्प्राग्दक्षिणेन तम् ॥९॥
 आसीतोदङ्मुखो नित्यं वेद्यंसाद्दक्षिणाद्दक्षिः ।
 वेदिमानप्रसृत्यान्तात्सति साक्ष्यस्य संभवे ॥१०॥
 अग्निप्रणयन साग्नावन्यत्र च यथोदितम् ।
 प्रवर्ग्यात्सादने वेति दक्षिणेनाविरोधतः ॥११॥
 आग्नीध्रे यदि घर्मः स्याद्दक्षिणेनाग्निमासनम् ।
 खरत्पाथोत्तरेणेत्य आस्तावादिष संवरः ॥१२॥
 अनुप्रज्य ततो घर्मं गत्वा तीर्थेन चासनम् ।
 यज्ञसंवर एष स्यात्प्रत्यग्गमनमिच्छतः ॥१३॥
 अध्वर दक्षिणेनैव शास्ताग्नीनपरेण तु ।
 मथ्यन्दिने चेदाग्नीध्रे घर्मस्तत्रैव संवरः ॥१४॥
 प्रविश्य दक्षिणेनैव तत्रैवास्त उदङ्मुखः ।
 यज्ञसंवरमास्यायानुयायात्सदसः पुनः ॥१५॥
 तेनैव प्रीप्रमागत्य प्राग्धोमात्तत्र चासनम् ।
 प्राप्ते तेनैव निःसर्पेद्द्वर्मात्सादनकर्मणि ॥१६॥
 परिस्पन्दमनुप्रज्य प्रत्येषाच्च यथागतम् ।

आग्नीध्रीये धिष्णकारे सदस्यपि सकृत्क्रिया ॥ १८ ॥

स्वस्थान एव संस्कारो मार्जालीये ऽथ तद्धये ।

एष एव विधिर्दृष्टस्तुल्यत्वाद्देशभेदयोः ॥ १९ ॥

हृतो यद्यपि वेद्यर्थं व्यवधानात्पुनःक्रिया ।

अग्नेः सोमस्य नयने अग्नीधः शरणे पुनः ॥ २० ॥

स्वासने चासनं कृत्वा पशोरादौ पुनःक्रिया ।

आहृतश्चेद्दर्हिस्तन्त्रे यो ऽपि तत्रात्र वा यदि ॥ २१ ॥

ततः पशुपुरोलाशत्रपणे मनिधानतः ।

कुर्यात्पश्चिमरात्रे च शालायामेव चासनम् ॥ २२ ॥

आन्वयग्रहण आग्नीध्रे स्वदेशे च पुनस्ततः ।

कार्या निवापः सोमस्य हविर्धाने तथास्तवे ॥ २३ ॥

सदः प्रविश्य कर्तव्यः सर्वत्रैव प्रसर्पणे ।

होमे साक्ष्यं सदा कुर्याद्वाङ्मृच्यस्याविरोधतः ॥ २४ ॥

मानसादौ च कर्तव्यो रथचक्रे त्वणं विना ।

दृश्यादौ सर्वहोमादौ पश्चादौ च प्रकीर्तितः ॥ २५ ॥

८. समानं होत्रा त्वणनिरसनं तथोपवेशनमित्यतिदिष्टस्यात्र त्वणस्य प्रागग्रता विकारः ।

९. दृहस्यतिर्ब्रह्मेत्येवमादिकर्माकारान्तं मन्त्रमुपविश्य जपेत् ।
अथोपविश्य जपति दृहस्यतिर्ब्रह्मेति श्रुतेः ।

१०. सर्वाणि कर्माणि क्रियमाणानि ब्रह्मणा द्रष्टव्यानि ।
चकारः पूर्वेण सह समुच्चयार्थः ।

११. मन्त्रवत्सु कर्मसु क्रियमाणेषु ब्रह्मा वाग्यमनं कुर्यात् ।

तस्माद्यावद्वा यजुषा साम्ना कुर्युस्त्रिषण्णौ तावद्ब्रह्मासीतेति श्रुतेः ।

१२. ऋत्विजामयं नियमः । बह्वयुक्तेन वाक्येन प्रकरणस्य वाधितत्वात् । सर्वेषां वेति च दर्शनात् । सर्वासु गतिषु समन्त्रिकासु । मन्त्रवत्स्त्रिति प्रकृतत्वात् । येन प्रकारेण व्रजन्ति । यथा-
आनुपूर्व्यां देशान्तरमृत्विजो गच्छन्ति । ततो देशादन्येन प्रकारेण समागन्तव्यम् । यथा मैवावरुणप्रभृतयः सद्ः प्रविष्टा अच्चावाक-
प्रभृतयो नि.सर्पन्ति । एवमन्यास्यपि गतिषु द्रष्टव्यम् । सर्वशब्दा-
त्सर्वासु समन्त्रिकासु । अमन्त्रिकासु चेत्यपरे । कुतः । अयं प्रत्या-
गमननियमः शाखान्तरात् ।

१३. अग्निप्रणयनं विशिष्टधर्मकमुक्तमेव । तस्मिन् क्रियमाणे ब्रह्मानुसमित्यात् ।

१४. स यदा दध्नः संभारेषु प्रतिष्ठाप्यते तदा ब्रह्मणो ऽप्यु-
पवेशनम् ।

१५. प्रत्यङ्गदक्षिणाग्न्याधेये ब्रह्मणो अश्वो भवति । तत्रापि सहेधेनोपवेशनमित्यनेन संबन्धेनेदमायातम् ।

१६. सर्वेषां वाग्न्याधेयिकानामृत्विजामशो भवति ।

१७. कर्मानुज्ञापनार्थमामन्त्रितो ब्रह्मन्निति संबुद्धान्तेन^१ मं-
बोधित श्रौमिति श्रुतमुक्त्वा^२ यथाकर्म प्रसौति । यद्यत्पृष्टस्त-
देवानुजानाति ।

७.

१. प्रणीताप्रणयनकाले ब्रह्मणो वाग्यमनं भवति । कालवचना-
दसत्यपि प्रणयने भवति । प्राक् पात्रासादनात्प्रकृतवत् ।

२. हविष्कृदेहीत्युच्यमाने वाग्विभर्गा ब्रह्मणः । प्रणीतासु
प्रणीयमानासु वाचं यच्छत्या हविष्कृत उद्गादनादिति श्रुतेः ।
पशौ हविष्कृतो ऽभावात्प्रणीताप्रणयने वाचं यत्वावधेरभावादनन्त-
रमेव विस्मृजेत् । ननु पशुपुरोलागे हविष्कृदस्ति । सो ऽवधिर्भवि-
ष्यति । सत्यम् । पश्वर्थप्रणीतासंयोगेन वाग्यमनं कृतम् । न च तत्र
हविष्कृदस्ति । अत एवोक्तं संयोगाद्भवतिष्ठत इति ।

३. इष्टे च खिष्टकृति ब्रह्मणो वाग्यमनम् । किमवधिकम् ।
उच्यते । अनुयाजप्रसवेन वाग्विभर्गः । वक्ष्यति । ओं प्रतिष्ठेति
प्रसौतीति सो ऽनुयाजप्रसवः । इष्टे च खिष्टकृत्यानुयाजानां प्रसवा-
दिति श्रुतेः । वाग्यमावधिनियमः ।

४. प्राग्निचाख्यमवदानमध्वर्युणा पात्रस्यमाहृतं मित्रस्य त्वेत्या-
दिना मन्त्रेण ब्रह्मा प्रतीचते ।

५. प्रतीचणादनन्तरं देवस्य त्वेत्यादिना मन्त्रेण प्रतिगृह्णाति ।
तदञ्जलिना प्रतिगृह्णातीत्याश्वलायनसूत्रम्^१ ।

६. प्रतिगृह्य ततः पृथिव्यास्वेत्येवमादिना मन्त्रेण प्राग्दण्डं
भूमौ स्थापयेदपोह्य दर्भान् । तद्गुह्यं दणानीति (६.१४) श्रुतेः ।

७. निधानादनन्तरमुपकनिष्ठिकयाद्गुह्येन च प्राग्निचं गृह्णीयान्न
पाचम् ।

८. तत आदाय पाचादग्नेहास्येन प्राग्नामीत्यनेन मन्त्रेण प्राग्नीयादसंचूर्णयन् । दन्तैरनुपस्पृशन्नित्यर्थः ।

९. प्राग्निचं प्राग्नाचामेच्छान्तिरसीत्यनेन मन्त्रेण ।

१०. आचमनादनन्तरं वक्ष्यमाणान्प्राणान्वक्ष्यमाणैर्मन्त्रैः संमृ-
शति । ननु उभयं यदि सर्वमेव वक्ष्यमाणं को ऽस्य सूत्रस्यार्थः ।
उच्यते । प्राणसंमर्शनसंज्ञाकरणम् । अतो यत्रयत्रोच्यते समानं
प्राणसंमर्शनमिति तत्रतत्रैतदुपस्थापितं भवति ।

११. प्राणपा असीत्येवमादिना मन्त्रेण युगपत्प्राणिकाविवर-
प्रदेशं मुखविवरप्रदेशं च सलोमकं दक्षिणेन पाणिना संमृशेत् ।

१२. चक्षुष्या इत्येवमादिना मन्त्रेण चक्षुषी युगपत्संमृशेत् ।

१३. श्रोत्रपा असीत्येवमादिना मन्त्रेण श्रोत्रे संमृशेत् ।

प्रतियोचं मन्त्रावृत्तिः । युगपत्संमर्शनाशक्तेः ।

१४. इन्द्रस्य त्वेत्येवमादिना मन्त्रेण नाभिसंमृशेत् ।

१५. को ऽदात्कसा अदादित्येवमादिना मन्त्रेणान्वाहार्यं
ब्रह्मा प्रतिमृच्छीयात् । उपस्पृशतीतरदिति वचनादुपस्पृशन् ।

१६. ब्रह्मा प्रकृत एव अध्वर्युणा ब्रह्मन्प्रस्थास्यामीति प्रथो-
दितः किं कुर्यादित्यत आह ।

१७. देव सवितरित्येवमादिकं मन्त्रं जपित्वा ततः उत्तमया
वाचा श्रौं प्रतिष्ठेति प्रस्रयात् । ओकारो ऽत्र मुतः । अचोहः । तेन
यज्ञपतौ इति दियजमानके । तेन यज्ञपतीनिति वज्रयजमानके ।
तथा बृहस्यातिब्रह्मोति तस्मिन्नापि मन्त्रे । स यज्ञपतौ इति दिय-
जमानके । स यज्ञपतीनिति वज्रयजमानके ।

१८. प्रणीतासु विमुक्तास्त्रिभुवधौ ब्रह्मण उद्वर्जनमव्यावर्त-
नादीनां^१ नियमानाम् । क्वचित्कर्मान्तरे ऽन्यस्मिन्प्रणयनमन्यस्मिन्वि-
मोकः । यथा सांतपनीयाप्रणीतानां दर्विहोमान्ते विमोकः । यथा
च महाहविःप्रणीतानां त्र्यम्बकान्ते । यथा चाग्निचित्यायामहरन्ते
विमोकः । अन्तरोपसदौ चिनोतीति श्रुतेः । एवमादियु ब्रह्मण
आ विमोकादनुत्सर्गं ।

१९. ब्रह्मभाग इति समाख्यात आध्वर्यवे । ब्रह्मभागो
यजमानभाग इति । तस्य प्रणीतासु विमुक्तासु ब्रह्मणा प्राग्रनं
कार्यम् ।

८.

१. द्रष्टृपशुवन्धाधिकारो ऽनुवर्तते । अदध्नेनेत्येवमादिना
मन्त्रेणाज्यमवेक्षते पत्नी । कुतः । शाखान्तरात्^१ । शाखान्तर एव
चावेक्षयितुरुपदेशान्तप्रयुक्तमवेक्षणम्^२ । अतश्च यूपाङ्गत्यादियु न
भवत्यवेक्षणम् । अग्नेर्जिह्वासीत्ययमौपमिकस्य आज्यस्य गुणस्तेन
विकारेष्वनूहः । आत्मार्थो लिङ्गात् । अतो मुख्यः कुर्यात्पराधा-
नीत्ययं न्यायो न भवति ।

२. आज्यमवेक्षत इत्यनुवर्तते । तेजो ऽसीत्येवमादिना मन्त्रे-

१ A C (sec li) अध्यावर्तना० । २ om in A । ३ A adds अस्मत्कृतेन
यूपाङ्गतिधोम इति कात्यायनः ।

णाज्यमवेक्षते यजमानः । वेशामादनमध्वर्युकर्त्तव्यं । तस्मिन्निदृष्टे ।
श्रतो न यूपोक्त्यादिषु । परार्थः । आशीर्षाणाभावात् । इत
उत्तरं यजमानाधिकारः ।

१. वाचं यच्छतीति सूत्रान्तः । खण्डग्रसूत्र्यन्ते । क्रमवर्तिता-
दाचः । भुवा असदन्नित्येवमादिना मन्त्रेणाभिमृशेद्वींषि सहाब्धौ-
र्वज्जवचनात् । आसन्नानि । आसादनक्रमेणेत्यर्थः । अत्र न्यायविदः
प्रत्येकं मन्त्रावृत्तिमिच्छन्ति । तेषामसमवेतार्थत्वात्प्रकृतौ विकारेष्व-
नूहः । याज्ञिकास्तु सहदुच्चारितेनैव सर्वेषामभिमर्शनमिच्छन्ति ।
तेषां समवेतार्थत्वादिकारेषु यथार्थमूहः । भुवा असदग्भुवाण्यसद-
न्नित्यर्थः । यदा त्वेकं तदा भुवमसदत् । यदा द्वे तदा भुवे अस-
दताम् । ता विष्णो पाहि तानि विष्णो पाहीत्यर्थः । तत एक-
हविष्के तद्विष्णो पाहि । द्विहविष्के ते विष्णो पाहि । यज्ञपति-
शब्दो यजमानवचनस्तस्य विकारेषु यथार्थमूहः । यज्ञपती द्वियज-
मानके । यज्ञपतीवज्जयजमानके । देशकालयोस्तु भेदे^१ पृथगभिम-
र्शनम् । तद्यथा । वरुणप्रघासेषु दक्षिणोत्तरयोर्विहारयोर्देशभेदात् ।
पश्चाद्वाज्यानां वपायाः पुरोलाशस्थाङ्गानां च पृथक्पृथक्कालभेदात् ।
पशुङ्गाभिमर्शने यद्यपि बहुन्यङ्गानि तथाप्येकप्रदानत्वादेकवचनम् ।
कुतः । तयोर्नानैव हविषी अपयित्तेति दर्शनात् । धौचामण्यां
सुरापहरणामभिमर्शनं पुरोलाशविकारत्वात् । पयोयहाभिमर्शनं
सांनार्यविकारत्वात् । अवश्यहविषी नाभिमर्शनमासादनाभावात् ।

१ O (orig) om from द्विहविष्के to पाहि and adds (in marg) यज्ञो
द्विष्टत्याके । यज्ञान् वज्जले । १ C तुस्यभेदे ।

परार्थो ऽयम् । कुतः । अत्र हि यजमानो हविःपालनाय विष्णुम-
धीच्छति ।

४. हविरभिमर्शनादनन्तरं यजमान आत्मानमुपसृग्नेत्पाहि
मामित्येवमादिना मन्त्रेण । हृदयदेशस्थाभिमर्शनमात्मायतनप्र-
सिद्धेः । भिन्नकाले हविरभिमर्शने सर्वान्नास्थानन्तरमात्मोपसृग्मनं
प्रकृतिवत् । आत्मार्थो ऽयम् ।

५. आत्मोपसृग्मनादनन्तरं वृष्टिरसीत्येवमादिना मन्त्रेणाचा-
मेत् । एतावानेव मन्त्रो मा विज्ञायीति सकलपाठः । प्रत्यागा-
शीर्षांगादात्मार्थः ।

६. आचमनादनन्तरमग्ने व्रतपत इत्येवमादिना मन्त्रेणाहव-
नीये समिधमाधाय वाग्यमनं कुर्यात् । अत्र हि यजमानेनाहव-
नीयो ऽधीष्यते^१ । हे भगवन्नग्ने व्रतपते दुःशकमप्येतद्भूतं त्वत्प्रसादा-
दहं चरिष्यामि । तत्र मे शक्तिरपरिहोणा भवतु । तच्च मे यथा-
भिलषितफलसंपत्त्या समृध्यताम् । यत इदमनृतान्मानुषात्सत्यं देव-
त्वमहमुपैमि । मनुष्येभ्यो देवतामुपैमीत्यर्थः । ततश्च सत्यानृतयो-
रिहान्यार्थत्वात्सत्यपि सत्यवादित्वे व्रतत्वेनाभ्युपगते चातुर्मास्यादि-
ष्वपि प्रयोक्तव्य एवायं मन्त्रः । वरुणप्रधासेव्याहवनीयद्वित्वे ऽन्यतर-
स्मिन्समिदाधानमुपैमीत्यभ्युपगतत्वात् । अवभृथे त्वभाव एवैवमादे-
र्यथा सोम इति वचनात् । सांतपनीया चेत् पूर्वकारिवशात् समि-
ष्टयजुरन्ता ततस्तत्राविमुक्तत्वान्न गृहमेधीयायां व्रतग्रहणम् । सोमा-

न्तस्तन्त्रे न व्रतग्रहणं कृतत्वात् । तथा च कात्यायनः । अन्यन्वा-
धानव्रतोपायनारण्यभोजनदानब्रह्मवरणानि दीक्षणीयाप्रभृति प्रागु-
दवधानीयाथा न भवन्ति^१ सोमे कृतत्वादिति । पित्र्याणां न व्रत-
ग्रहणं महाहविषो ऽन्तर्भावात् । आत्मार्थं व्रतग्रहणं वाग्यमस्य ।
पुरुषार्थत्वात् । आचमनव्रतग्रहणयोः साहचर्यम् । मेधो भूत्वा
व्रतमुपाधानीति व्रतपथे श्रुतत्वात् ।

७. अग्ने वायवित्येवमादिकं मन्त्रं जपन्मन्त्रार्थं मनसा ध्यायेत् ।
हे अग्न्यादयो देवा वो युष्माकं सलोकतामहं प्राप्नुयामिति । अकामो
ऽप्युपदेशमार्थ्यात् । प्रधानयागानन्तरमयं जपो ऽनिर्दिष्टस्थानत्वात् ।
आत्मार्थं आग्नीर्यागात् ।

८. यत्कामो वा यजमानः प्रधाने भवेत्तं कामं ध्यायेत्सलो-
कर्ता व इत्यस्य पदद्वयस्य स्थाने । तद्यथा । कारीर्याम् । अग्ने वायो
विद्युच्चन्द्रमो वृष्टिमग्नीयेति ।

९. अनुपदस्यमित्येवमादिकं मन्त्रं जपन्नाकाशं समुद्रं वा
मनसा ध्यायेत् । अस्यार्थ उच्यते । अनुपदस्यं न उपदस्यतीत्यनुप-
दस्यम् । अनुपवयार्थमित्यर्थः । किं तत् । अन्नाद्यम् । आप्रवानीति
प्राप्नुयामहमित्यर्थः । उपदेशमार्थ्यात् कामान्तरेष्वपि । निष्कामो
ऽपि यथोक्तं ध्यायेत् । आत्मार्थं आग्नीर्यागात् ।

६.

१. मयीदमित्येवमादिकं मन्त्रं यजमानो जपेदुपहृतो ऽयं यजमान इत्येवमादाविलोपङ्कानशेषे पद्यमाने । ननु इलायामुपहृत्यमानायामित्युक्ते कुतो ऽयं विगेषः । उच्यते । गतपथात् । अथ यथाग्निप्रमाशास्ते तज्जपति मयीदमिन्द्र इत्यादि । आत्मार्थं आग्नीर्योगात् ।

२. ब्रह्म पितृस्वेत्यादिको राध्यासमित्यन्तः प्रथमो मन्त्रः । अत्र पितर इत्यादिक आरुपायध्वमित्यन्तो द्वितीयः । आभ्यां मन्त्राभ्यां पुरोलाशमभिमृशेद्वर्षिषदमध्वर्युणा कृतं सन्तम् । द्वितीयो मन्त्रः प्राचीनापवीतिना प्रयोक्तव्यः^१ । पित्र्यत्वात् । आत्मार्थः पूर्वं आग्नीर्योगात् । अत्र केचिदध्वर्यवश्चतुर्धाकृतस्य पुरोलाशस्य व्यदेः कारयन्ति । इदं ब्रह्मणः । इदं होतुः । इदमध्वर्योः । इदमाग्नीध्र-
स्येति । अस्य चावधी^२ राध्यासमित्येवमन्त्रेण यजुषाभिमर्शने कृते । एतदपि याजमानं शाखान्तरात् ।

३. हत्वाभिमर्शनं ततः पात्र्यामवधाय पुरोलाशममीमदन्तेत्येवमादिकं मन्त्रं प्राचीनापवीती जपेत् ।

४. प्रजापतेर्भागो ऽसीत्येवमादिना मन्त्रेणान्वाहार्यं ददद्यजमानो ऽभिमृशेत् । दक्षिणामभिमृशेत्यवचनान्नान्यस्यां दक्षिणायामे-
रुहः^३ । अन्तेहः^४ । द्विपञ्चमत्वे^५ । अचित्तिरसि मा नः चेष्टाः^६ । अङ्गयज-
मानके । अचित्तिरसि मा नः चेष्टाः । अस्य कर्मण एषा दक्षिणेति
याज्ञिकप्रसिद्धा सर्वत्र वक्तव्यम् । परार्थः ।

५. अन्तुयाजेष्विष्टेष्वित्यनेमोभयं प्रतिपाद्यते । सत्यन्तुयाजयामे
 व्यूहनमिष्टेषु सान्तुयाजेष्विति व्यूहति प्रेरयतीत्यर्थः । सुप्तौ वक्ष्य-
 माणे । ननु तस्मादेव सिद्धम् । सत्यम् । अधिकानां प्रतिषेधार्थ-
 सेतत् । कथं व्यूहति । अग्नेरग्नीषोमयोरित्यादिना मन्त्रेण जुहं
 प्राचीं गमयति दक्षिणेन हस्तेनोत्तानेन । अग्नेरग्नीषोमावित्यादिना
 मन्त्रेणोपभृतं प्रतीचीं गमयति न्युञ्जेन सत्येन हस्तेन । आत्मार्थं
 आग्नीषोमागात् । ततोऽनेकयजमानके सर्वं महं कुर्युः । अशक्ये
 सान्त्वारभेयुर्मन्त्रं ब्रुवाणाः ।

६. याया प्रधानदेवता^१ तांतामुपसृज्य व्यूहनं कार्यम् । प्रात-
 सेवेतददीचितायनार्थममावास्त्यर्थं सोध्यते ।

७. पूर्वं गृहपतेरिति यः पत्नीसंयाजेषूक्तः सोऽवावधित्वेन
 गृह्यते । तस्मिन्निति गार्हपत्ये सुवेण जुहुयादेवमेव शाखान्तरे
 श्रुतत्वात् । प्राग्गृहपतेरिति नोक्तम् । यच्चैव गृहपतियागस्तत्रै-
 वैता आहुतयो यथा स्युरिति । आहुतिधर्मा होमद्रव्यं च परि-
 भाषामिद्धम् । मन्त्रानिदानीमाह ।

१०.

१. प्रथमा द्वितीयेषु पराक्रमध्वं^१ द्वितीयास्तृतीयेषु पराक्रमध्वं
 तृतीयाश्चतुर्थेषु पराक्रमध्वं चतुर्थाः पञ्चमेषु पराक्रमध्वं पञ्चमाः

१ A C (sec. h) यथाप्रधान । १ B adds वक्ष्य धर्माणामधिपते इन्द्र ष्येवामा-
 मधिपते प्रजापते प्रजागामधिपते देवा देवेव पराक्रमध्वम् ।

षष्ठेषु पराक्रमध्वं षष्ठाः सप्तमेषु पराक्रमध्वं सप्तमा अष्टमेषु परा-
क्रमध्वं अष्टमा नवमेषु पराक्रमध्वं नवमा दशमेषु पराक्रमध्वं
दशमा एकादशेषु पराक्रमध्वम् । ईदृशस्य शाखान्तरे पठितस्य
प्रयोक्तव्यस्य संक्षेपमाह ।

२. एवं सङ्घातपूर्वण प्रत्यादायोत्तरं प्रथमया विपरिणम्य ततः
सप्तम्यन्तेन संदधदेकोत्तरमेकोच्चयेनेत्यर्थः । आ एकादशभ्यो यावद्द-
शमा एकादशेषु पराक्रमध्वम् । ततः ।

३. अग्ने पृथिव्या इत्यारभ्य स्वाहाकारान्तो मन्त्रः । अयमि-
त्यस्य स्थाने यत्कामो यजमानस्तं ब्रूयात् । यद्यथा । स्वर्गप्राप्तिर्मे
समृध्यताम् । स्वर्गो मे कामः समृध्यतामित्यपरे ।

४. प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्यनया चतुर्थी होतव्या । सङ्घा-
वचनं नियमार्थम् । अनेकयजमानके ऽपि न प्रतियजमानो होम ।
ऊहस्त्वच्यते । अयं नो कामः द्वियजमानके । अयं नः काम इति
धञ्जयजमानके ।

११.१

१ आ ष्यायतामित्येवमादिना मन्त्रेण यजमानः समिष्टय-
जुर्होमसंनिधौ सुचमाञ्जेनाष्याययेत् परार्थः^१ ।

१ A •न । १ A adds चिताया । आष्यायता • इभ्य स्वर्याया • न यजयज ता
तामाङ्गति प्रति । देवयङ्गो देवान्घातुमिच्छद्वा पर्याप्तेन हृतेनेय भुवा आ ष्यायताम् ।
पुनःपुन पर्यायताम् । स्वर्याया स्वर्याया उवाया गारुपधारिणा ऊध पय पूर्णस्नानमशत
इव आष्यायता । किं च । अदित्या वदिरूपाया पृथिव्या उत्पन्ने वर्तमाना भुवा
उवधारा मचाधारा पुन पुन सिन्धुमानाभिराज्यधाराभिरुपेता अत एव । • C भुवाम्
instead of सुचम् In marg सुव हृतेन पूरयित्वा भुवाभिधा सुच वर्धयति ।

२. अध्वर्युकर्तृकः समिष्टयजुरित्याख्यो होमः । तत्र यजमानः पात्रमन्वारभते । सामर्थ्यात्परार्थः ।

३. सदसि सन्म इत्येवमादिना मन्त्रेण पूर्णपात्रमध्वर्युममर्पित-
मभिमृश्या यास्तत्रापस्ताभिर्दिशो व्युदुचति । वक्ष्यमाणकैर्मन्त्रैस्ता
अभिषिञ्चतीत्यर्थः । आत्मार्थं आशीर्वागात् ।

४. वक्ष्यति । सप्तसहस्रमन्त्रेण द्विर्दिस्त्रिणीमिति । अतश्च
प्राथ्येत्येवमादिना मन्त्रेण प्राचीं दिशं व्युदुचति । मन्त्रलिङ्गात् ।
मन्त्रैकवारममन्त्रकं दिः ।

५. अपसथं कृत्वा पूर्ववदक्षिणां दिशं व्युदुचति । दक्षिणेत्येव-
मादिना मन्त्रेण ।

६. प्रतीचेत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतीचीं दिशं व्युदुचति । यज्ञो-
पवीती पूर्ववत् ।

७. उदौचेत्येवमादिना मन्त्रेणोदौचीं दिशं व्युदुचति पूर्ववत् ।

८. ऊर्ध्वेत्येवमादिना मन्त्रेणोर्ध्वां दिशं व्युदुचति । मन्त्र-
लिङ्गात् । इतिकरणो मन्त्रान्तप्रदर्शनार्थः । अर्थभेदात्तु प्रतिदिशं
यथोक्तो मन्त्रभेदः ।

९. उक्तार्थमेतत् । पूर्णपात्राभिमर्शनमाशीर्वागादात्मार्थम् ।
दिशां व्युदुक्षणमपि तत्संयोगात् ।

१०. विष्णुक्रमान् क्रमत इत्येवमन्तं सूत्रम् । ल्यबन्तानि खण्डशो
व्याख्यायन्ते । क्रमार्थश्चायं प्रत्ययः । आपो हि ष्टा मयोभुव इत्येव-
माद्याभिसिद्धिर्भिर्युदुक्षणश्रेया अपो ऽभिमृश्या ।

११. अच्छायं वो मरुतः श्लोक एतु । ययोरोजसा स्तुभिता

रजांशौत्याभ्यां मन्त्राभ्यां ता अपः प्राचीर्निनीयोदीचीर्वेति दिग्वि-
कल्पः ।

१२. समुद्रं व इत्येवमादिना मन्त्रेण प्रकृता अपो ऽभिमन्त्र-
धेतानुपस्पृशन् । अभिमन्त्रणं तदभिमुखेन भक्त्या मन्त्रोच्चारणम् ।

१३. शं नो देवीरभिष्टय इत्येवमाद्याभिष्टयतसृभिस्तरो ऽभि-
मृशेत् ।

१४. समिन्द्र णो मनसा नेपि गोभिः संवर्धसेत्याभ्यां मन्त्राभ्यां
प्राणानुपस्पृशेत् । मङ्गल्लोकेन क्रमेण ।

१५. अनु न इत्येवमादिना मन्त्रेण मुखमण्डलं पाणिना
विशोधयति ततः ।

१२.

१६. विष्णुक्रमाख्यं क्रमणं करोतीत्यर्थः । क पुनस्तत्करोतीत्यत
आह ।

१. वेदेर्यो दक्षिणश्चोणिदेशो दक्षिणापरः कोणः । तस्मादा-
रभ्य क्रमते तावद्यावदाहवनीयः ।

२. स्थानाद्दक्षिणं पादं गमनाभिमुखमुद्यम्य वेदेस्त्रिभागमात्रे
स्थापयेत् । दिवि विष्णुरित्येवमादिना मन्त्रेण । तस्मादध्वनो
हीनतरं सव्यं स्थापयेत् ।

३. अन्तरिक्षे विष्णुरित्येवमादिना मन्त्रेण द्वितीयं क्रमणं
कुर्यात् ।

४ पृथिव्यामित्येवमादिना मन्त्रेण तृतीय क्रमण कुर्यात् ।

५ दिक्षु विष्णुरित्येवमादिना मन्त्रेण तिर्यक्पाद निदधाति ।
न तु कामति परस्मैपदोपदेशात् ।

६ तमहमित्येवमादिक^१ उदको^२ वाक्यशेष । समानस्तुल्य ।
सर्वेषु मन्त्रेषु प्रयोक्तव्य इत्यर्थः ।

७ अग्न्य स्वरित्येवमादिना मन्त्रेण प्राची दिग्भौचते ।

८ ईक्षत इत्यनुवर्तते । स ज्योतिषाभूमेत्यनेन मन्त्रेणाहव-
नीयमीक्षते । वरुणप्रघासेध्वाहवनीयौ द्वौ । तयोर्दयोरपीक्षणम-
विशेषात् । ऊहस्य न भवति । ज्योतिःशब्दस्य दौहित्रिवाचकत्वात् ।

९ ईक्षत इति वर्तते । समहमित्येवमादिना मन्त्रेण प्राचीमेव
दिग्भौचते । एवकारान्न पूर्वेण सह विकल्पः ।

१० जपतीति सूत्रच्छेदः । ल्यबन्तानि तु खण्डगो व्याख्या-
यन्ते । एव च निर्देश क्रमार्थः । स्वयभूरित्येवमादिना मन्त्रेणा-
दित्यमुपतिष्ठते । दर्शनगोचर गत्वा । कुत एतत् । अथात्रैवेत्येव-
मादिना पन्थेन महाव्रते विशेषात् ।

११ ऐन्द्रीमावृतमित्येवमादिना मन्त्रेण दक्षिण वाङ्मा-
वर्तमानमन्वाहृत्य । होत्ववदिति नोक्तम् । तत्रावर्तनमात्रमत्र तु
भ्रमणमिति विशेषात्^१ ।

१२ सथाहृत्वा एत्य गार्हपत्यमुपतिष्ठत इति शेषः । कथ-
मुपतिष्ठते दृष्णी मन्त्रेण वेत्यत आह ।

१३ अग्ने गृहपत इत्येवमादिको मन्त्रो गार्हपत्योपस्थाने ।

अमुष्यादित्यस्य स्थाने पञ्चम्यन्तं पुत्रनाम गृहीयात् । प्रत्येकम् ।
 सर्वेषां तु पुत्राणाम् । नामानौति वज्रवचनात् । नामग्रहणप्रयोग
 उच्यते । अस्यूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु शतं हिमा मघ्नं देवदत्तात् ।
 अस्यूरि० मघ्नं यज्ञदत्तात् । एवं यथापुत्रमस्यूर्यादिरावृत्तिः सामर्थ्यात् ।

१४. भृभुव इत्यादिना मन्त्रेणास्य प्रकृतस्य गार्हपत्यस्याङ्गार-
 मुपसृशेत् ।

१५. यज्ञो बभूवेत्येवमादिकं मन्त्रं स्वदेशे स्थितो जपेत् ।

१६. यथा प्राम्बृतग्रहणात् ।

१७. अग्ने व्रतपत इत्येवमादिना मन्त्रेणाहवनीये समिधमा-
 दध्यात् ।

१८. विष्टष्टवागनन्तरं कुर्यात् ।

१३.

१९. धो नो दूर इत्येवमादिना मन्त्रेणाहवनीयस्य सक्तानि
 विषामाणि ढणकाष्ठादीनि दग्धशेषाणि तस्मिन्नाहवनीये प्रक्षिपेत् ।

२०. गोमां अग्ने ऽविमां अश्वी यज्ञ इत्येवमादिकं ढषं यज्ञ-
 मानदेश्च आसीनो जपति ।

१. प्रजातिकाम इति सूत्रान्तः । ह्यवन्तानि तु खण्डशो व्याख्या-
 यन्ते । उद्दयं तमसस्यरि । तच्चतुर्देवहितं शक्रमुच्चरत् । मद्गुण
 इत्येवमादिकं यज्ञः । एतैस्त्रिभिर्मन्त्रैरादित्यमुपस्राय ।

२. यथा पूर्वमुक्तं दक्षिणं वाङ्मन्वावृत्त्येति ।

३. मयावृद्धलोपविग्रह ततः ।

४. इदं हविरित्येवमादिना मन्त्रेण पयोभचं कुर्यात् । प्रजा-
तिकामः प्रसूतिकाम इत्यर्थः ।

५. संभ्रतिर्द्विस्तामिच्छन् संभ्रूपचित्युच्यते । दधिकाव्णो
अकारिषमित्यनेन मन्त्रेण दधिभचं कुर्यात् । वाग्ब्रह्मात्ममुच्चय-
प्रतिषेधः ।

६. सं यज्ञपतिराशिषा । अनेन मन्त्रेण यः समाख्यातो
यजमानभाग इति तं प्राश्नाति ।

७. प्रवसति सति यजमाने समिष्टयजुषा सहाध्वर्युर्जुहुयात् ।
न प्रातिनिधिकः^१ । पत्नी वा भक्षयेत् । एवमर्था होमोपदेशः ।

१४.

१. यजमानाधिकारो ऽनुवर्तते । अग्निहोत्रद्वर्गपूर्णमासचातु-
र्मास्यादीनि कर्माणि सुमूर्षोर्यजमानस्य यथाचोदितकालानपेक्षया^२
जीवतो यजमानस्य ग्रीध्रं प्रधानकरणमात्रेणापि संक्षाय्यानि ।

२. यद्यपि प्रक्रान्तापरिसमाप्ते^३ कर्मणि यजमानो धियते
तथापि तदन्तं तत्कर्म । नास्ति तस्य समापनम् । समापयितुर-
भावात् ।

३. एवमाद्याः क्रिया नैरन्तर्येण शत्रोपोहन्यग्निभिः । ताः
क्रियाः क्रमेणोच्यन्ते । यानि यत्र प्रक्रान्ते कर्मणि हवींषि
संभवन्ति तानि तत्र यो ऽयं आश्वमीयो मुख्यस्तत्कार्यं वा वर्तते
तत्र प्रक्षेप्यानि ।

४. संहार्य वापयित्वेत्यर्थः । रोमनखानीति रोमशब्दः केश-
शत्रोरप्युपलक्षणार्थः । प्रेतग्रहणं पत्न्या अपि पूर्वमारिष्याः
क्रियार्थम् ।

५. आभृत्य^१ प्रेतमनुलेपनपुण्यादिभिरलंकृत्य । एतद्गृहे कृत्वा
अन्यद्वक्ष्यमाणदेशे कर्तव्यम् । कः पुनः स देश इत्यत आह ।

६. किं कुर्यादित्यत आह ।

७. इत उत्तरं प्राचीनावीतिना कर्तव्यम् । कुत एतत् ।
आचारार्थवादमन्त्रलिङ्गेभ्यः । अपेत वीत वि च सर्पतात इत्या-
दिना पूर्वोक्तं देशं पलाशशाखया विमृज्य ।

८. स्पृगेन करणभूतेन उन्मृज्य उद्धृत्येत्यर्थः । अभ्युक्ष्य ।
अङ्गिरसिचेत्यर्थः । कृत्वैवं देशसंस्कारं ततः ।

९. प्राग्दक्षिणाभिमुखीं प्राग्दक्षिणाद्यैः काष्ठैश्चितिं^२ कृत्वा ।

१०. तस्या एव काष्ठचितेः पुरस्तादाहवनीयं निदध्यात् ।
पश्चाद् गार्हपत्यं दक्षिणतो दक्षिणाग्निम् । गृह एवोद्धरणं कृत्वा
शकटेन नीयन्ते । अग्नयो यजमानस्य शाखान्तरात्^३ ।

११. काष्ठचितिमारोपयितुं गार्हपत्यं दक्षिणाग्निं चान्तरेण
यजमानशरीरं नयेत् । ननु प्राप्त एव न्यायतो यजमानस्य संचरः ।
उच्यते । प्रवासे मृतस्याहृतस्य व्यवेतो ऽग्नीन् प्रवमति तेन चैवोत्पृश्यत
इत्याहवनीयं दक्षिणाग्निं चान्तरेणाहरणाशङ्का स्यात् तच्चिद्व्ययं
यचनम् ।

१ A O आश्रय । २ Com काष्ठैः । ३ A om the words from गृह to
शाखान्तरात् ।

१२ काष्ठचितो उत्तान श्रम निपात्य तत ।

१३ दक्षिणतस्थिते पश्चाद्वा गा चासुस्तरणीमजां वा । अनुस्तरणीति तस्या सजा । वक्ष्यति । अनुस्तरण्या गोश्रमाधिपवणमिति । अजां कागी रोहिणीमेव । अनयोरन्यतरा दक्षिणामुखी प्रोभ्य प्रकर्षेण गले गाढ बद्धेत्यर्थ । ननु उभ कुम्भपूरणे स्मर्यते । सत्यम् । अनेकार्यां हि धातव इत्यदोष । प्रयोगश्च सदृश्यते । दासा यदी सुसमुत्थमवाधुरिति । ननु च्छान्दसप्रयोगदर्शनात्तत्रैवाय साधु कथ सूत्रकारेण प्रयुक्त । उच्यते । वेदार्थव्याख्योन्मुखाना नाय दोष ।

१४ तस्या अनुस्तरण्या जीवण्या मज्जाप्राया वा वृक्षावूरु-
मलमावूरुभ्यामुद्धरेत् । पृष्ठत पृष्ठेनेत्यर्थ ।

१५ तौ वृक्षौ दक्षिणाग्रावीषदुष्णौ हत्वा तत अति द्रव
भारमेयौ श्वानाविति दाभ्यामृग्भ्यां हस्तयो प्रेतस्य निदध्यात् ।
अनाहिताग्नेरौपामने ऽग्नाहार्यविकारत्वात्^१ । पिण्डपितृयज्ञवदिति
सर्वमेतद्भवतीति वृद्धमप्रदाय ।

१६ प्राणायतनानि^२ मुख नामिके चक्षुषी कर्णौ तेत्येकैक
द्विरण्यग्रकम निदध्यात् ।

१७ अग्नेर्वर्म परि गोभिर्ययस्तेत्यनया च्छा अनुस्तरणीवपया
श्रमस्य मुखमण्डल प्रच्छाद्य तत ।

१८ दक्षिणे हस्ते ऽपाश्चाग्नेय्यभिमुखानिकायांणि प्रेतपादौ
चेति देवयुव जुह्वमाग्नेय्यां मादयतीति श्रेय^३ । जुहादीनामनेकत्व-

१ B O (n marg) पूर्वाधिधारणात् । १ B om प्राणायतनानि । १ C
las only दक्षिण हस्ते कर्णौ पादयतीति n marg चाग्नेय्यां । देवदुर्ध corrected
A १६४ ।

संभवे सर्वेषां यथास्थानं प्रतिपत्तिरविशेषात् । सक्षेपु सक्षिणां साधार-
णान्यन्यानि पात्राणि भवन्ति । तेषां सक्षान्त उत्सर्गः । तादर्थ्यात्^१ ।
अतश्च सक्षिणो मृतस्य खैरेव पात्रैर्दाहः । अपि वान्यानि पात्राणि
साधारणानि कुर्वीरन्निति मीमांसकाः । संस्थितदर्शपूर्णमासस्य
वृत्तप्रयोजनान्यपि धारयेद्दाहाय । अनाहिताग्न्यग्निहोत्रायणिनोः
स्थालीपाकपूर्णाङ्गितिसुचौ जुह्वविकारत्वात् । एतेन ष्टपदाज्येन च
पूरयित्वा सादयेच्छ्रुत्यन्तरात् । आनुलोम्येन च न्यायात् ।

१८. सव्ये पाणौ शवस्योपमृतं कुर्यात् पूर्ववत् ।

१९. भुवां एतेन ष्टपदाज्येन च पूरयित्वा प्राग्दक्षिणाचीमेवो-
रसि^२ सादयेत् ।

२०. तथैव पूर्णामनुलोमां च कण्ठे स्थापयेत् ।

२१. अग्निहोत्रसुवमैष्टिकं च वपाया उपरि नासिकर्याः
प्रदेशे स्थापयेत् । ननु नासिकयोरित्युक्ते वपाया उपरीति कथं
गम्यते । वपाया मुखं प्रच्छाद्येति पूर्वविधानात् । एवं च सत्यन्येष्वपि
प्रदेशेषु वस्त्रान्तरहितेषु सादनं युज्यत^३ एव ।

२२. प्राग्निचहरणपात्रं दक्षिणे कर्णे निदध्यात् ।

२३. प्रणीताप्रणयनं सव्ये कर्णे निदध्यात् ।

२४. पुरोस्ताशकपास्तानि शिरसि स्थापयेत् ।

२५. द्युत्सु^४ धावाण इति केचिपठन्ति । स च पाठः सम्यग-
सम्यगिति श्रुतितो निर्णयः ।

१ B om तेषां to तादर्थ्यात् । २ C (in marg) आग्नेयपात्र । ३ O (sec. l.)
प्रयुज्यत । ४ C दमः in marg. छ ।

२७. समवत्तधानीमिलापात्रीमुदरे कुर्यात् ।

२८. निदध्यात् । पात्र्यावित्यविवक्षितं वचनम् ।

२९. पूर्ववत् ।

३०. क्रत्वर्थस्य कृष्णाजिनस्य प्रतिपत्तिर्न पुरुषार्थस्य ।

३१. उपस्य उत्सङ्गः । तस्मिन्नरणी निदध्यात् । अत्रापि दिवचनमविवक्षितम् ।

३२. ऊर्वोर्द्वयोरणुल्लुखलं निदध्यात् । अष्टौवतोर्मुसलम् । अष्टौवच्छब्देन^१ शुष्कसङ्घे उच्यते ।

३३. शूर्पं च शकटं च शूर्पशकटे । ते पादयोर्निदध्यात् ।

३४. पादतो ऽग्निहोत्रपात्राणि उपवेपस्यास्त्रीकूर्चादीनि । अनाहिताग्नेः^२ पार्वणपिब्यज्ञपात्राणि । विकारैकत्वात् ।

३५. जुह्वादीनि सर्वाण्युरीशत्योक्तं^३ तानीति । हतेन वृषदा-
ज्येन चासंस्कृतेनाप्रदेयत्वात् । सर्वाणि पूरयित्वा पात्राणीतराणि
च । तानीति वचनात् ।

३६. अयं वै त्वत्त्वमित्येवमादिकया षट्पदया उपोहन्ति । प्रापयन्त्यग्निभिराहवनीयगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याख्यैर्यजमानशरीरम् । पुत्रादयो यथाधिकारम्^४ । अशौ स्वाहेत्यसावित्यस्य स्थाने प्रेतना-
मग्रहणं प्रथमान्तं सामर्थ्यात् ।

१ A inserts here अष्टौवतो जाननी इति पञ्चमादये षड्जानमिति मन्वभाष्ये ।
अष्टौवद्भ्यां त्रामभ्यामित्यहमे ऋषभ्यामिति मन्वभाष्ये च । २ B 'हे' सर्वत्र पितृ
पितृ । ३ C सर्वाणि पुरीशत्य The reading of B I have not noted ४ B
यथाधिकारम् ।

संभवे सर्वेषां यथास्थानं प्रतिपत्तिरविशेषात् । सत्त्वेषु सत्तिणां साधार-
णान्यन्यानि पात्राणि भवन्ति । तेषां सत्त्रान्त उत्सर्गः । तादर्थ्यात्^१ ।
अतश्च सत्तिणो मृतस्य स्वैरेव पात्रैर्दाहः । अपि वान्यानि पात्राणि
साधारणानि कुर्वीरन्निति भीमांसकाः । संस्थितदर्शपूर्णमासस्य
कृतप्रयोजनान्यपि धारयेद्दाहाय । अनाहिताग्न्यग्निहोत्रायणिनोः
स्थालीपाकपूर्णाङ्गितिसुचौ जुह्वविकारत्वात् । हतेन पृषदान्येन च
पूरयित्वा सादयेच्छ्रुत्यन्तरात् । आनुलोम्येन च न्यायात् ।

१८. सव्ये पाणौ शवस्योपमृतं कुर्यात् पूर्ववत् ।

१९. ध्रुवां हतेन पृषदान्येन च पूरयित्वा प्राग्दक्षिणाचीमेवो-
रसि^२ सादयेत् ।

२०. तथैव पूर्णामिनुलोमां च कण्ठे स्थापयेत् ।

२१. अग्निहोत्रसुवमैष्टिकं च वपाया उपरि नासिकयोः
प्रदेशे स्थापयेत् । ननु नासिकयोरित्युक्ते वपाया उपरीति कथं
गम्यते । वपाया मुखं प्रच्छाद्येति पूर्वविधानात् । एवं च सत्यन्येष्वपि
प्रदेशेषु वस्तान्तर्हितेषु सादनं युज्यत^३ एव ।

२२. प्राग्निचहरणपात्रं दक्षिणे कर्णे निदध्यात् ।

२३. प्रणीताप्रणयनं सव्ये कर्णे निदध्यात् ।

२४. पुरोस्ताम्रकपालानि शिरसि स्थापयेत् ।

२५. हस्तु^४ थावाण इति केचित्पठन्ति । स च पाठः सम्यग-
सम्यगिति श्रुतितो निर्णयः ।

१ B om तेषां to तादर्थ्यात् । २ C (in marg) आग्नेयपात्रम् । ३ O (sec. l.)
प्रयुज्यत । ४ C दम्भः in marg. छ ।

२७. समवत्तधानीमिलापात्रीमुदरे कुर्यात् ।

२८. निदध्यात् । पात्र्यावित्यविवक्षितं वचनम् ।

२९. पूर्ववत् ।

३०. क्रत्वर्थस्य कृष्णाजिनस्य प्रतिपत्तिर्न पुरुषार्थस्य ।

३१. उपस्य उत्सङ्गः । तस्मिन्नरणी निदध्यात् । अत्रापि द्विवचनमविवक्षितम् ।

३२. ऊर्वोर्द्वयोरप्युलूखलं निदध्यात् । अष्टौवतोर्मुसलम् । अष्टौवच्छब्देन^१ शूष्कसङ्गे उच्येते ।

३३. शूर्पं च शकटं च शूर्पशकटे । ते पादयोर्निदध्यात् ।

३४. पादतो ऽग्निहोत्रपात्राणि उपवेपस्यास्त्रीकूचादीनि । अनाहिताग्नेः^२ पार्वणपिडयज्ञपात्राणि । विकारैकलात् ।

३५. जुह्वादीनि सर्वाण्युरीकृत्योक्तं^३ तानीति । दृतेन पृषदा-
द्येन चासंस्कृतेनाप्रदेयत्वात् । सर्वाणि पूरयित्वा पात्राणीतराणि
च । तानीति वचनात् ।

३६. अयं वै सत्त्वमित्येवमादिकया षट्पदया उपोहन्ति ।
प्रापयन्त्यग्निभिराहवनीयगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याख्यैर्यजमानशरीरम् ।
पुत्रादयो यथाधिकारम्^४ । अशौ स्त्राद्येत्यसावित्यस्य स्थाने प्रेतना-
मयह्वणं प्रथमान्तं सामर्थ्यात् ।

१ A inserts here अष्टौवतो जाननी इति पञ्चमाहके एदिजानमिति मन्त्रभाष्ये ।
अष्टौवद्व्यां ज्ञानुभ्यामित्यहमे चक्षुभ्यामिति मन्त्रभाष्ये च । २ B ०मेः पूर्वैश्च पिठुं
पिठुः । ३ C सर्वाणि पुरीकृत्य The reading of B I have not noted ४ B
यथाधिकारम् ।

१५.

१. मैनमग्ने वि दहो माभि शोच इत्येवमाद्या दश जपित्वा
सव्यावृतः सथं वाङ्मन्वावृत्यानवेचमाणाः^१ पृष्ठतो ऽनिमीलयन्तः
श्रीघ्नं प्रक्रामन्ति । प्रागुद्ब्रुखाः ।

२. मृत्योः पर्दं चोपयन्तो यदैतेति द्वाभ्यामृग्भ्यामनुमन्तयते
प्रक्रामतः पुरोहितो ऽन्यो वा ।

३. आपो हि षा मयोभुव इत्येतत्सूक्तम् । सना च सोम
जेषि चेति सूक्तम् । आभ्यां सूक्ताभ्यामुदकं संस्पृशन्ति । स्नान्ती-
त्यर्थः । कथं स्नान्ति । शिरांस्युदके नमनेनाप्रवेशयन्तः असंधाव-
मानाः परस्परमद्गान्यननुघर्षयन्त इत्यर्थः ।

४. प्रत्यायन्तीति सूत्रच्छेदः । ल्यबन्तानि तु खण्डश उच्यन्ते ।
असाविति नामयाहं सपिण्डा उदकाञ्जलिमेकं दधुः ।

५. उदकादुत्क्रामन्ति । आपो अस्मान्नातरः शुन्धयन्त्वित्येव-
मादिना मन्त्रेण ।

६. अहतमधौतं नवं वासः परिधायानन्तरम् ।

७. तच्चतुर्देवहितं शुक्रमुच्चरदित्येवमादिना मन्त्रेणादित्यमु-
पस्याय ततः ।

८. कनिष्ठो ऽप्यत इतरे तमनु । एवं प्रत्यागच्छन्ति गृहान् ।
सपिण्डा वङ्गवचननिर्देशात् ।

९. एकस्मिन्नुदपात्रे दूवांकाण्डानि यथा धान्यत्वेन प्रसिद्धाः ।
मर्षपा ओपधिविशेषाः । एतत्तथं निचिष्यार्त्रे अगृह्ये गोमये

निधाय ततः अश्वान्वती रीयते संरभध्वमित्येवमादिना मन्त्रेणाभ्य-
क्तमश्वानमग्निं च यच्च पूर्वोक्तमुदपात्रमेतच्चयमपि संस्पृशन्ति
सपिण्डाः ।

१०. अधःशय्या भूमौ शयनम् । आसनमप्यध एव । अन्यत्र
साहचर्यदर्शनात् । हविष्यमचाराखणं तद्गच्छता । भावप्रत्ययनिर्देशो
लिङ्गसङ्ख्ययोरविवचार्यः । ततश्च सर्वे सपिण्डास्तत्स्त्रियश्च व्रतानि
कुर्युः । प्रत्यूहनमकरणं नित्यानां कर्मणां सन्ध्योपासनादीनां
दृष्टार्थानां च यथाप्राप्तानां च ह्यपिनिकर्तमादीनाम् । किमवि-
शेषेण । नेत्युच्यते । वैतानवर्जम् । वैतानं चैताग्रिकर्म । तस्यप्रति-
बन्धः^१ । कियन्तं कालमेतानि व्रतानि । उच्यते । एकरात्रमेकमहो-
रात्रमित्यर्थः । चिरात्रं वा । एवमेव नवरात्रं वेति विकल्पः ।
आ वा संचयनाद्भ्रतानि । अस्त्रिसंचयनं वक्ष्यति । अपरपक्षे संचि-
त्येत्यादिषु । आ वा तस्माद्भ्रतानि भवन्ति । स्मृतिषिद्धस्य वचन-
मन्यथाकरणे प्रातपत्यर्थम् ।

११. अधशब्देनात्र मरणमुच्यते । येव्हःसु सपिण्डमरणं संवृत्तं
तान्यघाहानि । कतमानि पुनस्तानि । मरणादारभ्यैकरात्रादीनि ।
यानि व्रतैर्याप्रान्युक्तानि तानि न वर्धयेयुर्नाभ्यधिकानि कुर्युः ।
कर्मानधिकारव्रतैर्न व्याप्नुयुरित्यर्थः । एतदनेनोच्यते^१ । यद्यपर-
पक्षो ऽन्तर्नवाहं^२ भवति तत आ वा संचयनादित्ययं पक्षो ऽग्नी-

१ C तस्य प्रतिषेध । १ A C (ong) अनेनोच्यते B C (sec 1) अनेनोच्यते ।
२ B त्रैक नवाह C ong ऽन्तर्नवाह ।

कर्तव्यः । अथ चेदूर्ध्वं नवाहान्नादर्तव्यः । वर्णत्रयस्थाप्येतदसंयोग-
विधानात् । इति ह स्माह कौषीतकिरिति स्वपचदृढीकरणार्थं
श्रुतिप्रदर्शनम् ।

१२. अरण्ये निखनन्तीति सूत्रच्छेदः । अपरपचः कृष्णपचस्त-
स्मिन् या अयुजो विषमसङ्ख्याका रात्रयो मरणादारभ्यैकत्रिपञ्च-
सप्तसु संचयनमस्थ्यां संगोपनं पूर्वं पलाशपुटे तन्त्रान्तरदर्शनात् ।

१३. यं त्वमग्ने समदह इत्येताभ्यांमृग्भ्यामुदकेन क्षीरमिश्रेणा-
स्थीनि निर्वाप्यास्थां तापमुपगमयेत्यर्थः । विगततापानामपि निर्वा-
पणमविशेषात् ।

१४. शरीरग्रब्देनात्रास्थीन्युच्यन्ते । तान्यनन्तरं पुराणे घटे
प्रविषेत् ।

१५. उक्ते स्तधामि पृथिवीं त्वत्परीत्यनेन मन्त्रेण तं घटं
मृल्लोष्टेनापिदध्यात् ।

१६. उच्छृञ्चस्व पृथिवि मा निवाधया इत्यनेन मन्त्रे खाते
सुरुंगयामित्यर्थः । तस्यां निखाय प्रवेश्य ततः ।

१७. उच्छृञ्चमाना पृथिवी सु तिष्ठत्वित्यनेन मन्त्रेण परिमिते
ऽवदध्यात् । परिमितं चित्यकं कुलकं श्मशानमित्येको ऽर्थः । तच्च
परिमितद्वारं क्रियते । तत्रास्थिकुम्भं सुरङ्गायां^१ प्रवेश्यावस्थापयेत् ।

१८. यदेतत्संचयनं निखननोपलक्षितमेतदरण्ये कुर्वन्ति ।

१९. अग्निभिः संस्कुर्वन्तीति सूत्रान्तः । उपलभ्यमानानि
शरीराण्येवाहृत्य यथोक्ता क्रिया । शरीरेष्वदृश्यमानेषु पुरुषास्त्रि-

समानमङ्घ्राकैः पलाशवृन्तैः प्रतिनिधिकरणम् । तदुच्यते । चीणि
पष्टिग्रतानि पलाशवृन्तानि विन्वस्तव्यानीति वाक्यशेषः । कथमि-
त्याकाङ्क्षित आह ।

२०. वच्यति । पुरुपाकृतिं कृत्वेति । तस्या आकृतेः शिरसि
कर्तव्ये चत्वारिंशत्पलाशवृन्तानि निदध्यात् ।

२१. घौवायां कर्तव्यायां द्य यथाप्रदेशं निदध्यात् ।

२२. बाङ्गोः कर्तव्ययोः शतं निदध्यात् । किं विमिश्रयोर्बाङ्गोः ।
अंसान्वंसयोः । एकोऽस्यशब्दोऽस्यफलकवचनः । अपरौऽसतिर्धातुरनु-
शब्दपूर्वा गत्यर्थः । तेनैतदुक्तं भवति । अंसानुगतयोः अंससहित-
योरिति यावत्^१ ।

२३. उरःस्थले कल्पयितव्ये चिंशत्पलाशवृन्तानि निदध्यात् ।

२४. जठरमुदरं तस्मिन् कल्पयितव्ये यथाप्रदेशं विंशतिपलाश-
वृन्तानि निवेशयेत् । पलाशवृन्तानि लौकिकेन शब्देन पलाशवि-
टकान्युच्यन्ते ।

२५. दृषणप्रदेशे षट् पलाशवृन्तानि अवस्थापयेत् ।

२६. चत्वारि पलाशवृन्तानि शिथ्रे कल्पयेत् ।

२७. ऊर्वाः कर्तव्ययोः शतं पलाशवृन्तानि निवेशयेत् ।

२८. द्वयोरपि जानुजडाष्ठीवत्समुदाययोः चिंशत्पलाशवृ-
न्तानि निदध्यात् ।

२९. पादयोरङ्गुलीषु च सर्वासु यथाप्रदेशं विंशतिपलाश-
वृन्तानि निवेशयेत् ।

३०. अविकलाङ्गे यजमाने प्रमौत एवं त्रीणि षष्टिशतानि ।
विकलाङ्गे ऽपि सङ्ख्याहानिराकृतेः प्रतिनिधित्वात् ।

३१. उक्तया पलाशवृन्तरचनया पुरुषाकृतिं कृत्वा तत ऊर्णा-
सूत्रैः स्थूलास्थूलमध्यमैः स्नायुवत्परिवेक्ष्य क्रमेण यवचूर्णैर्मांसवद-
स्त्रिभिर्नैः प्रलिप्य सर्पिषाभ्यज्यानन्तरमग्निभिर्दाहादिसंस्कारेण
संस्कुर्वन्ति पुत्रादयः । एवमेव शाखान्तरविहितत्वात् । जीवतः
कर्माणीत्युक्तम् । यदा पुनर्जीवत एव पत्नी म्रियेत ततो यजमा-
नेन किं कर्तव्यमित्यत आह ।

३२. अस्मिन्वाक्ये नियोगत्रयमुत्प्रेक्षते । पूर्वमारिष्या अग्नि-
संस्कारो ऽन्यानयनमाधानं^१ च । तत्र पूर्वमारिष्या अग्निसंस्कारा-
याथाकाम्यं वचनात् । अन्यानयनमर्थाच्छिन्नं पुनराधानं तु विधीयत
इति । संतापनेन वेति । संतापजैरित्यर्थः । संतापजैरितिकर्तव्यता^२
यजमानदाहविषया शतपथे पचते । दहाप्यविरोधात्सैव द्रष्टव्या ।
इत्यमेव कुर्यान्तिस्त्र एव स्थालीरेष्टवै ब्रूयात्तासु गोमयानि च
शुम्बलानि चावधाय नाना त्रिष्वग्निषु प्रवृज्यात् । ते ये ततः
संतापाद्ग्नयो जायेरंस्तैरेनं दहेयुरिति^३ (१२. ५. २. २) । इत-
रेषां परित्यागः कृतार्थत्वात् ।

१६.

१. परिधिकर्मति वक्ष्यमाणस्य कर्मणो नामधेयम् । परिधि-

१ A पुनराधानं च । २ A C संतापजैरितिकृतं • B not quite legible. ३ B दाहपेयुः ।

मङ्गलं ग्रान्तिरनिष्टान्तर्धानमित्येको ऽर्थः । तदर्थं कर्म परिधिकर्म ।
तद्गतापवर्गं कर्तव्यम् । प्रतान्युक्तान्यधःशयादीनि । तदन्ते प्रेतकर्म
कृत्वा प्रत्येनसा सपरिवारेण गृह्ये ऽग्नौ कर्तव्यम् । प्रत्येना मृतस्य
प्रत्यनन्तरो रिक्थभागुच्यते । कथं कर्तव्यमित्यत आह ।

२. अनङ्गान् बलीवर्दः । तदीयं चर्म रोहितं वर्णतः । तत्प-
थादग्नेरुदग्धीवं प्राग्धीवं वोपरिलोम चोपस्तीर्य तस्मिन्निवयभाजः
सर्व एवोपविशन्ति । दर्भेषु चोदगत्रेषु प्रागेषु^१ वा ।

३. जुहोतीति सूत्रान्तः । ये चर्मण्युपविष्टास्तांश्चाग्निं^२ चान्तरे-
णाग्मानं घृताभक्तं स्थापयित्वादेमभ्यत् प्रतिशुतहोमविधेरभ्यधिकम् ।

४. शम्या रथाङ्गत्वेन प्रसिद्धास्ताः परिधिवदावसथ्यस्य पथाद्-
चिणत उत्तरतश्च कृत्वावस्थाप्येत्यर्थः ।

५. कृत्वेति वर्तते । शमीमयमनियतमह्याकमिन्धनार्थं पासाशं
वेधं च तूष्णीं प्रोक्षितमग्नौ प्रचिपेत् ।

६. वरणविकारेण कंसविकारेण वा सुवेण वक्ष्यमाणा आज्या-
ङ्गतीर्जुहोति ।

७. दक्षिणं पादं तिर्यञ्जमितरस्य जङ्घाया अधो न्यस्येतरं
शैवमेवेतरस्य एवमाम्नीनं कृतोपस्य उपस्यकृत् उच्यते । इत्यंभृत
ष्वल्किं जुहोति । किं चान्यत् । समन्वारभ्येषु यानि कर्माणि
प्रत्येनसा महोपदिष्टानि तेष्वन्वारभ्येषु । संगब्धात् कृतोपस्येष्वन्वार-
भ्येष्विति लभ्यते । कतमे पुनस्ते आङ्गतिमन्त्रा इत्याकाङ्क्षित आह ।

८. इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि इत्येवमादिकाम् । याजु-

वेदिका^१ परैतु मृत्युरित्येवमादिकां द्वितीयाम् । अप नः शोशुच-
दधमिति सप्ताग्रे नय यस्त्वा हृदा त्वं नो अग्न अधरादित्येता^२
आरुणे ऽग्न्यन्वाधान उक्तास्ता इहातिदिष्टा याश्चारुणे दग्धान्वा-
धान इति ।

६. त्वष्ठीमित्येवमन्तं सूत्रम् । खण्डगस्तु व्याख्या क्रियते ।
दादग ऊत्वा प्राक् खिष्टकृतो वक्ष्यमाणमित्येवमर्थं सह्यावचनम् ।

१०. यथाहान्यनुपूर्वं भवन्तीत्याभ्यामृग्भ्यां दक्षिणमंघमनु
चर्मोपविष्टानीचते ।

११. अञ्जनं चैककुदादि हृतेन संमृश्य^३ ततः ।

१२. दर्भशलाकाभिः स्त्रीणामविधवानां चर्मण्युपविष्टानाम-
चीष्णनक्ति दक्षिणं पूर्वं सव्यमुत्तरमिमा नारीरविधवाः सुपद्वीरि-
त्यनेन मन्त्रेण ।

१३. प्रतिस्त्रियमेवं कुर्यात् ।

१४. उत्तिष्ठ ब्राह्मणस्यत इत्याभ्यामृग्भ्यां हावको ऽनुमन्त्रयते ।
प्रत्येनः प्रभृतीनुत्तिष्ठतो ब्राह्मणस्य दक्षिणं बाहुमन्वारभ्यान् । एवं
च सति तैर्ब्राह्मणस्य दक्षिणं बाहुमन्वारभ्योत्थातव्यमिति गम्यते ।

१५. अनडुहो वा पुच्छमन्वारभ्यानुत्तिष्ठतो ऽनुमन्त्रयते ।

१६. अनड्वान् शकटवाहः । नवं वस्त्रम् । कांस्यस्य सुवो यदि
हृतः स एव देयः ।

१ B om याजुर्वेदिका । २ O अधरादिति वा दग्भिरित्येता आरुणे ।

३ B संमृश्य ।

१७. दक्षिणतो ऽग्नेर्वस्त्रहिरण्यादिवित्तमवम्याथ^१ प्रत्येनाः
पेदकणांपाकरणसमर्थः विः प्रदक्षिणं धनं करोति ।

१८. यदेतत्परिधिकर्माक्रमेतप्रत्येनसि सति भवति ।

१७.

१. गार्ह्यकर्मप्रमञ्जोनाथं^२ शूलगवाख्यः काम्यः शाखापशुहो-
च्यते । श्रुत्यन्नरोक्तत्वात् । स्वशाखायामप्यथ यत्स्वेरग्निभिर्यशमानं
मंस्यापयन्तीत्यस्यानन्तरं (कौ० ब्रा० ६. १०) प्रजापतिः प्रजातिका-
मस्तपो ऽतप्यतेत्युपक्रम्य भवशत्रादीनां नाखां शूलगववपाहोममन्त्र-
दृष्टानामर्थवाददर्शनादिहैव सूचकारेणोक्तः । तत्र रुद्रं गवा यजत
इत्यनेन श्रुत्यनुकरणेन रुद्राय गोद्रव्यको यागो विधीयते । स्वस्त्य-
यनायानर्थोपशमनायेत्यर्थः ।

२. प्रसिद्धा ह्यस्य शाखान्तरेष्वप्येषा संज्ञा । रौद्राय भूरिशः
शृणादयो रोगाः । या ते दिद्युदवसृष्टा दिवस्परौत्येवमादिभि-
र्मन्त्रलिङ्गैस्तत्र च दृश्यन्ते । तन्निवारणार्थं चैतत्कर्म भवतीत्येतदपि
संज्ञया ज्ञापितं भवति । इतिकर्तव्यतामिदानीमाह ।

३. शूद्रपत्ने शुक्रपत्ने इत्यर्थः । उपोष्येति पूर्वेषुर्वृतं ययोक्तं
हत्वा । पुष्ये नवचे पुष्यादौ । प्रागुदीर्था दिग्नि एतत्कर्म
भवति ।

४. क्रमेणैवमादीन्पदाणां हत्वा नियुनक्ति मन्यनमावमय-

स्थाग्नेररणिभ्यां ममारोपपूर्वकम् । वैश्वकुलादाद्यतस्यापि वचनात् ।
प्राञ्चं प्रणीय न प्रागुदञ्चम् । एकदेगस्य प्रणयनमुत्तरत्र पश्चिमे
ऽग्नौ पूर्वं ऽग्नाविति (१४) कार्यदर्शनात् ।

५. प्रणीतस्थाग्नेः पुरस्तात्सपर्णां पलाशशाखां निखनेत् ।

६. तस्याः शाखाया उत्तरतः पशुं यथाचोदितमुपस्थापयेत् ।

पशुवचनात्केचिच्छागमपीच्छन्ति ।

७. उपाकरणमाध्वर्यवं तस्यायं मन्त्रो लिङ्गात् ।

८. पूर्ववत् ।

९. रुद्राय त्वा जुष्टं नियुनज्मीत्यनेन मन्त्रेण पशुं नियुनक्ति
पलाशशाखायाम् ।

१०. पर्यग्निरुतमाध्वर्यवेण पर्यग्निकरणेन तमेवोदञ्चं नयन्ति ।

वङ्गवचनमविवक्षितं शाखान्तरे शमितुः पशुनयनोपदेशात् ।

११. यं नयन्ति तं पशुं मंजपयन्ति । प्राक्शिरमं प्राच्यां
दिशि शिरः कृत्वा । उदीच्यां पादान् । प्रतीच्यां वा दिशि शिरः
कृत्वोदीच्यामेव पादानिति । एवंस्थितं मंजपयन्ति । अत्रापि वङ्ग-
वचनमविवक्षितम् । शाखान्तरे शमितुरेकत्वात् । प्रयोजकत्वेन वा
विवक्षा । अरवमाणमवाग्ग्रमानमित्यर्थः ।

१२. यत्पशुरित्येवमादिना मन्त्रेण रवमाणे सति पशौ जुङ्ग-
यात् । प्रायश्चित्ताङ्गतिरेषा । ततश्च ब्रह्मा चतुर्गृहीतं जुङ्गा जुङ्ग-
यात् । कुत एतत् जुङ्गेति । शाखापशोः सूत्रे उपदेशात् ।

१३. आञ्छाङ्गतीर्जुहोतीति सूत्रच्छेदः । वपोद्धरणं नाभि-
प्रदेशात्कृत्वा । तथैव वपात्रपशोः प्रोर्णवनं कृत्वा ततः प्रक्षान्य ।

१४. यो ऽसौ प्रणीतस्तस्मिन् वपां अपयित्वा ततः ।

१५. वपामभिघार्य प्रचरयित्वेत्यर्थः^१ । उदास्योपस्तीर्षायां पात्र्यां निधाय ।

१६. पूर्वमग्निं शिवंशिवमित्यनेन मन्त्रेण^२ चिः पर्युच्छानन्तरम् ।

१७. वक्ष्यमाणैर्मन्त्रैः ।

१८.

१. सुवेण जुहोति । सुवः पात्रमिति गृह्ये^३ तद्धर्मकाणां परिभाषितत्वात् । या तिरश्चीत्येवमादिना मन्त्रेण स्वाहाकारान्तेन ।

२. यस्वेदमित्येवमादिना मन्त्रेण स्वाहाकारान्तेन द्वितीया-
माज्याहुतिं जुहोति । हेवामह इति मन्त्रान्तसंदेहयुदासार्थं द्विती-
यावचनम् ।

३. अग्ने पृथिव्या अधिपते वायो ऽन्तरिक्षस्याधिपत इत्येव-
मादिना मन्त्रेण तृतीयामाहुतिं जुहोति । तृतीयाग्रहणं यादृशेन
मन्त्रेण याजमाने तृतीया तादृशेनात्रापि यथा स्यात् ।

४. प्रजापत इत्येवमादिना मन्त्रेण चतुर्थीमाज्याहुतिं जुहोति ।
चतुर्थीग्रहणात्प्रायश्चित्तमप्यन्तरा न होतव्यमिति ।

५. अतुमहरति पलाशानीति सूत्रान्तः । चौषि पलाशपक्षाणि
मध्यमानि संवृत्तानि^४ संवृत्त्य संशौच्यौत्तरार्धेण शौक्यात् । आज्ये-
नोपस्तीर्य गृह्ये दृष्टत्वात् ।

१ C अपयित्वेत्यर्थः । २ O adds स्वाहाकारान्तेन । ३ A B गृह्ये । ४ O संवृत्तानि A om

६. उपस्तीर्णे वपामवधाय ततो ऽभिघारणमस्या आज्येन कुर्यात् ।

७. यावतामहमित्येवमादिना मन्त्रेण स्वाहाकारान्तेन वपां
ऊत्वा ततः ।

८. आहुत्यनन्तरं पलाशपर्णानि^१ तस्मिन्नेवाम्नौ प्रविषेत् ।

९. वपाश्रपण्यौ चानुप्रहरेदाध्वर्यवोक्तलक्षणे । तथैवानुप्रहरेद्यथा
तेषामुक्तम् ।

१०. दर्शाय त इत्यनेन मन्त्रेण वपाश्रपण्यनुप्रहरणादनन्तर-
मुत्तरामाज्याहुतिं ऊत्वा तथेव पर्युचति । यथा पूर्वमुक्तं शिवंशिव-
मिति त्रिः पर्युचति । आज्यग्रहणमसंदेहार्थम् । उत्तरायग्रहणमन्येष्वपि
शाखापशुषु भावार्थम् ।

११. स्यालीपाकग्रहणं तद्धर्मप्राप्त्यर्थम् । पश्चिमाग्निग्रहणं पूर्वं
ऽप्रावधिकृतत्वान्ना भूत् ।

१२. तथैवाग्नेरुत्तरतो ऽवदानानि श्रपयेत् । मांसमिति नोक्तम् ।
कथं नामावदानधर्मा आध्वर्यवोक्ता भवेयुरिति ।

१३. यो ऽग्नौ स्यालीपाकः गृहतः तं च यूपं च । यूपगृह्णेन
वमोच्यते । मांसमङ्गेभ्यो ऽवखण्ड्याज्यं^२ च मंल्लतं पाठक्रमेण पात्रा-
न्तरे^३ ममस्य जुहुा स्यालीपाकधर्मवत्पूर्वं ऽग्नौ गंयोःगंयोरिति
मन्त्रेण^४ त्रिः पर्युचणं कृत्वा जुहोति । कुत एतत् पूर्वं ऽप्राविति ।
अग्नौ पश्चिम इति वक्ष्यमाणत्वात् ।

१ C पलाशि । २ C अवखण्ड्यावधाय Band A are corrupt. ३ A inserts
वदन्त । ४ From गयोः to कृत्वा om in C

१६.

१. स्वाहाकारान्तैः पञ्चभिर्मन्त्रैः पञ्चाङ्गतयः । स्वालीपाक-
धर्मेण जुहुयात् ।

२. शंयोःशंयोरिति चिः पर्युच्येत्यर्थः ।

३. तान्येवावदानानि स्वालीपाकादीनि । न तु जाघनीमेव
केवलाम् । न च संनीतावशिष्टं संनीयेति वचनात् ।

४. जुहोतीति शेषः ।

५. अत्रापि जुहोतिधर्मेणैव । स्वाहाकारान्तैः पञ्चभिर्मन्त्रैः
पञ्चैवावदानधर्मविशिष्टा^१ आहुतीर्जुहोति ।

६. शंयोःशंयोरित्यङ्गते ङ्गते चाविशेषात्^२ ।

७. अनुदिशतीति सूचान्तः^३ । पश्चिमादग्नेरारभ्य यावद्विक-
र्तनप्रदेशस्तावत्प्राग्दोष्यभिमुखानि^४ षट् पलाशपक्षाणि मध्यमानि
निदध्यात् ।

८. तेषु पर्णेषु लोहितमिश्रमूवधमवदध्यात् ।

९. तदूवधं लोहितमिश्रं रुद्रसेनाभ्यो ऽनुदिशेत् । अनुदेश
इदमखेदमखेत्यवधार्य समर्पणम् ।

१०. षडेता रुद्रसेनाः । षडेव पर्णानि निहितानि । तत्र
यथासह्यमनुदेशो युज्यते । आघोषिष्य इति स्त्रीलिङ्गामन्त्रित-
वङ्गवचनान्तः साकाङ्क्षः । तथा प्रतिघोषिष्यः । एवं संघोषिष्यः ।
तथा विचिन्वत्यः । एवं शसनाः । षष्ठस्तु निराकाङ्क्षो भन्तः । तदीयो

१ A Com धर्मैः । २ Com षङ्गते । ३ MSS om अनु । ४ C (in
marg) चा instead of च ।

वाक्यशेषः सर्वेष्वनुवक्तव्यस्तुल्ययोगित्वात् । अतश्चैवं प्रयोगः । आघो-
षिष्य एष वो भागस्तं जुषध्वं स्वाहा । एवंमितरेष्वपि द्रष्टव्यम् ।

११. रुद्रं मन्त्रवर्णात् । यजमानश्च यश्च प्रहृतो^१ ऽनुपदेशकः ।

२०.

१. भूपत इत्येवमादिना मन्त्रेण नम इत्येवमन्त्रेण कर्तव्यज-
मानौ प्राङ्मुखौ रुद्रमुपतिष्ठेते । अमंयुक्तं प्रधानस्येति न्यायात्^१ ।

२. कद्रुद्राय प्रचेतसे । इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने । आ ते
पितर्मरुतां सुम्नमेतु । इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिरः । एतानि
सूक्तानि रुद्रस्यैवोपस्थाने विनियोक्तव्यानि । सूक्तानौति वचनात्
यद्यपि प्रथमे सूक्ते तिस्रः सौम्यस्तथापि भकलस्यैव विनियोगः ।

३. श्रेष्ठस्य गवादेर्दानम् । प्राक् सव्ये पाणौ ये कुशास्तान्दक्षिणे-
नाये संगृह्येत्येवमादिकर्मणः (१.६.१३) । न त्वन्या आज्याङ्गतयो
गृह्योक्ताः परिसंख्यातत्वात्^२ । कुशानुप्रहरणं^३ समिदाधानं च पूर्वं
ऽग्नौ । तत्राङ्गतिभूयस्त्वात् । अपरे^४ कुशानुप्रहरणमन्यतरस्मिन्नि-
च्छन्ति^५ । समिदाधानं त्वभयच । पर्युक्षणं नेच्छन्ति । कृतत्वात् ।
न्याय्यमेव^६ तु नित्यं पर्युक्षणम् । अतुल्यत्वादितरस्य । अत्र पद्धतिः ।

पूर्वधुरूपोय्य प्रातरावमय्यं ऊत्वा । तमरण्योः समारोषायं ते
योनिरिति यथोक्तम् । ततः प्रागुद्दीचीं दिशं गत्वा दोर्घचतुरसे
उपलिप्ते पथार्धं ऽग्निं मथित्वा । ततो लेखाकरणाभ्युक्षणाग्निप्रणयन-

१ B प्रहृतौ । २ B वचनात् । ३ B मत्वात् । ४ C कुशानुप्र० । ५ C
अन्यतमग्निम् । ६ A न्याय्यमेव ।

परिषमुहनानि । ततस्तस्मात्प्रणयनम् । तस्याप्येवैवेनिकर्तव्यता । अथैव
दक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुत्तरतः प्रणीताः । अथैव स्तरणं पवित्रक्वे-
दनमभ्युक्षणं ताभ्यां पर्युक्षणमाज्यस्याख्यादानमधिश्रयणं पश्चिमे ऽग्नौ ।
उदामनमुत्पवनं प्रोक्षणमेतद्गृह्योक्तं हत्वा तत आज्यस्य बर्हिष्यामा-
दनम् । पूर्वस्याग्नेः पुरस्तात्पलाशग्राखानिखननं । पशोरेकद्वारेनो-
पस्पर्शनमुपाकरणम् । प्रोक्षणं प्रोक्षणावशिष्टाभिरङ्घ्रिः । द्विगुणरश्नया
द्विव्यामथा कौश्या पाशं कृत्वान्तराश्टङ्गमभिदक्षिणं बद्धा नियोजनं
यथासूचम् । तत उल्लुक्नेन त्रिः प्रदक्षिणं पर्यग्निकरणम् । पशोरा-
लम्भस्तस्य च ततो यथासूचम् । पर्युक्षणान्ते मध्येन कुशानादाय
दक्षिणेन मूले सुबं विष्णोर्हस्तो ऽसीति । ततो या तिरथीत्यादि
यथासूचम् । अवदानानामाध्वर्यवः क्रमः श्रपणं च । दक्षिणादानं
माक् कुशप्रतिपत्तेः ।

४. अमन्त्रिकाः पाशुबन्धिकाश्चावृत उपाकरणप्रोक्षणपर्यग्निक-
रणरूपा अतिदिग्गन्ते । यत्रासामुपदेशस्ततो यद्दीतयाः । आ-
ध्वर्यवे च सः ।

५. यद्यपि श्रौते पशौ यूष्यवृचविशेषाः^१ प्रमाणविशेषाश्च अभ्य-
ञ्जनाष्टाश्रिनिधमाश्च सन्ति तथापि ग्राखापशुषु पलाशग्राखैव ।
इति देवतायै वपामिति । इतिकरणस्तद्धर्मप्रापणार्थः । देवतावचनं
यावतामहमौश इत्यस्य^२ निवृत्त्यर्थम् । देवतायै हविः स्विष्टकृते
चेति वचनान् वनस्यतियागवपापशुपुरोडाशनिवृत्तिरपि^३ । ननु केन

१ A यूषे instead of यूष्य । २ B ह्ये C चर्षे instead of ह्यस्य । ३ A
om वपापशु B om वषा C has वपापशुपुरोडाशयोर्निः ।

वनस्पतियागपशुपुरोलाशयोः शाखापशुपु प्राप्तिः । उच्यते । श्रौता
अपि शाखापशवो^१ ऽवकीर्णभिगस्तादीनां लौकिके ऽग्नौ भवन्ति ।
तत्रास्ति प्राप्तिः^२ । ननु भूमौ पशुपुरोलाशप्रण^३ कात्यायनेनोक्त-
भवकीर्णपशोः । सत्यम् । मनुना दूक्तम् । (११.११८) ।

अवकीर्णं तु काणेन गर्दभेन चतुष्यथे ।

पाकयज्ञविधानेन यजेत नैर्घृतं निग्नि ॥ इति ॥

ननु^४ पाकयज्ञविधानेन पशुपुरोलाशवनस्पत्योः कुतः प्राप्ति-
रिति । उच्यते । कात्यायनीये प्रत्यक्षा श्रुतिः । मानवे त्वानु-
मानिकीति । सत्यमेव । तथापि वनस्पतेः प्रतिषेधार्थमेतद्वचनम् ।
देवतायै हविः खिष्टकृते चेति । गाह्यं तु नानया परिसङ्ख्याया
निवार्यते । अप्रकृतत्वान्तस्य । संनिपत्योपकारकमपि शूलगवोक्त-
मन्येषां पशूनां न प्रतिषिध्यते । कुतः । आरादुपकारकाणां परि-
सङ्ख्यानात् । श्रौतो ऽन्येष्वपि पशुषु यथाप्राप्तं कर्म लिख्यते ।
तत्रार्थपशुवर्जं पूर्वद्युरुपवासः आवसथ्यसमारोपो मन्वन्तं प्रणयनं
परिसमूहनं ब्रह्मयजमानयोरुपवेशनं प्रणीताप्रणयनं स्तरणं पवित्र-
च्छेदनं आब्यश्याब्यादानं पश्चिमे ऽग्नावधिश्रयणमुद्वासनमुत्पवनं प्रोक्षणं
शाखानिखननं उत्तरतस्तस्याः पशोरुपश्यापनं हृषेनोपस्पर्शनं अमुष्मै
त्वां जुष्टमुपाकरोम्यमुष्मै त्वा जुष्टं प्रोक्षाम्यमुष्मै त्वा जुष्टं नियुन-
ज्मीति यथादेवतं पलाशशाखायां नियोजनं पर्यग्निकरणं उदग्रयनं
संज्ञपनं पुरस्तान्नाभेर्वपोत्खेदनं वपाथ्यपण्योः प्रच्छादनं प्रवालनं

१ A C om. शाखा । २ A om प्राप्तिः । ३ A om पशुः । ४ B C अतः
instead of अतः ।

पूर्वे ऽग्नौ अरण्यं अभिधारणं उद्वासनं ततो विष्णोर्हस्तो ऽसीति
 कुशसुवयोरादानं आघारौ महाव्याहृतिहोमः ततस्त्रिषु पलाश-
 पर्णेषु संहृष्वेषूपस्तरणं^१ वपावधानं अभिधारणं ततो ऽमुष्मै स्वाहेति
 देवतामुद्दिश्य होमस्ततः पलाशानुप्रहरणं वपाअपण्योश्च ततः पश्चिमे
 ऽग्नौ स्थालीपाकअरण्यं उत्तरतो ऽवदानअरण्यं स्थालीपाकयूषमांसा-
 व्यादीनां संनयनं ततः सुचावदानधर्मणामुष्मै स्वाहेति देवतामु-
 दिश्य होमस्ततः खिष्टकृत्ततो महाव्याहृतयः ततः सर्वप्रायश्चित्तं ततः
 प्राजापत्यान्तं ऊत्वा ततो दक्षिणादानं ततः सव्ये पाणौ ये कुशा
 इत्यादि अग्नेर्वांसो ऽसीति ततः १पर्युचणमिति ।

६. ये पर्ययाः स्थालीपाका येषां वा पशुना सह विकल्पः
 यथाष्टकायां गोपशुरजपशुः स्थालीपाको^२ वेति (ऋ० ३. १४. ३)
 तेषामग्नेयः सौम्यश्चाज्यभागौ । प्राप्तयोरेवाज्यभागयोः पुनर्वचनं
 शाखापशुषु प्रतिषेधार्थम् । देवतायै वपामिति चरोरुपरि या त्वगिव
 सा वपाकारसामान्येन^३ वपोच्यते । तां देवतायै जुहुयात् । देवतायै
 हविः खिष्टकृते चेति परिसंख्यानात् स्थानापत्तेः प्राप्तानां पशु-
 धर्माणां प्रतिषेधार्थं । आज्याहुतिस्यैवंप्रकारेष्वेव स्थालीपाकेषु खिष्ट-
 कृदनन्तरं पाठक्रमादनुमतये स्वाहेत्यनेन मन्त्रेण सुवः पाचमिति
 गार्ह्येषु वचनात् सुवेण होतव्या ।

१ A कीर्तितम् । २ B ins शमिदाधानं । ३ D यज स्वा० । ४ A वा
 वपाकारसामान्येन वपोच्यते ।

२१.

१. शाखापश्वनुकल्पसंबन्धेनेदमुच्यते । अतो यद्यथाचार्याद्या-
 ग्नेय इत्येवमादयः शाखापश्वो गृह्योक्तास्तथापि तेषामिह पाठा-
 द्वैकल्पिकमनुष्ठानम् । मधुपर्कस्तु १नियमतस्त्वैवर्णिकानामाचार्या-
 दीनां परिमंवल्लराद्गृह्यमागतानामवश्यं कर्तव्यः । तेनेहाभिधीयते ।
 ष्वत्विजो वृणोत इत्यनेनापि वक्ष्यमाणेन थाद्गस्ताद्गुगो वास्य
 संबन्धो नास्ति^१ । तेनेहोपदिश्यते । आचार्यादयश्चत्वारः प्रसिद्धाः ।
 स्वातकस्यात्र ममावृत्तमात्रो गृह्यते । प्रियञ्च दुहितुः परिणयनार्थ-
 मागतो वरः । एते ऽर्घ्या भवन्ति । अर्घ्यं इति विशिष्टैतिकर्त-
 व्यताको मान्य इत्युच्यते । प्रियशब्दो विशेषणं मा विज्ञायीति
 षड्यहणम् ।

२. अहं वर्षेत्येवमादिना मन्त्रेणाचार्यादिरर्घ्यं उदङ्मुखः प्राङ्-
 मुखो वा विष्टरमधिष्ठायास्ते तं^२ वाधितिष्ठति । वक्ष्यति । कूर्चः
 पाद्यमर्थमाचमनीयं मधुपर्कं गौरिति वेदयेतेति । अतश्चार्घ्यप्रदाचा
 पूर्वमावेदितो ऽध्यासनाधिष्ठानयोर्विकल्पः । विष्टरं कूर्चं वोपादाय ।

३. अर्घ्यदात्रावेदितं पाद्यं प्रतिगृह्णाति । विराजो दोह
 इत्येवमादिना मन्त्रेण पाद्यप्रचासनार्थमुदकं प्रतिगृह्णीयात् ।

४. अर्घ्यमित्युक्तो ऽर्घ्यदात्रानन्तरमपः प्रतिगृह्णीयात् ।

५. आचमनीयमिति प्रचोदितो ऽर्घ्यदात्रानन्तरमापो हि षा
 मयोभुव इत्येवमाद्याभिस्तिष्ठभिः प्रत्येकं चिराचामेत् ।

६. मधुपर्कं इत्युक्तो ऽर्घदाचा पाचमंमुट^१ सद्धि मधु यथा
 प्राग्निचं^२ ब्रह्मा ईचते तथेचणं कुर्यात् । कथं च तत् । मित्रस्य त्वा
 चतुषा प्रतीच इत्यनेन मन्त्रेण । ततो ऽनन्तरम् ।

७. तथैव प्रतिगृह्णाति यथा ब्रह्मा । कथं च तत् । देवस्य
 त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूषो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि ।
 तत्रैतावान्मन्त्रो ऽच तु यशसे ब्रह्मवर्चसायेति मन्त्रोपजनः ।

८. तत्पात्रं कांस्यमकांस्यं वा^३ कांस्यशब्देनोच्यते । तत्रप्रतिगृह्ण
 सव्ये पाणौ निधाय तस्मान्मधुपर्कं गृहीत्वाङ्गुष्ठेनोपकनिष्ठिकया
 चाङ्गुल्या पूर्वार्धादुपहत्य पूर्वार्धं कांस्याख्यस्य पाचस्य निलिम्पेत् ।
 वसवस्वेत्येवमादिना मन्त्रेणैकवारं द्वौ वारावमन्त्रकम् ।

९. पितरस्वेत्येवमादिना मन्त्रेण दक्षिणार्धादुपहत्य दक्षिणार्धं
 निलिम्पति । अमन्त्रकं द्विः । कांस्यस्वेत्येतदनुवर्तत एव ।

१०. आदित्यास्वेत्येवमादिना मन्त्रेण निलिम्पनमादानं च
 पूर्ववत् । पयार्धं इति विशेषः ।

११. रुद्रास्वेत्येवमादिना मन्त्रेणोत्तरार्धं निलिम्पेत् पूर्ववत् ।

१२. पाचमध्यान्मधुपर्कमङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामादाय विधे त्वा
 देवा इत्येवमादिना मन्त्रेणोर्ध्वं चिपेत्सहमन्त्रेण द्विस्रवणीम् ।

१३. उक्तार्थमेतत् ।

१४. तं मधुपर्कं महाव्याहृतिभिर्मन्त्रैस्तिष्ठभिर्भुवः स्वरिति
 प्रत्येकं प्राप्नीयात् ।

१५. महाव्याहृतिभिस्तिष्ठभिरित्यनुवर्तते । धमस्ताभिस्तिष्ठ-

भिर्महावाहतिभिश्चतुर्थं पिबेत् । प्राशनत्रयस्य पश्यान्मधुपर्कशेषस्य
कियतो ऽपि पानं कृत्वा ततः ।

१६. मधुपर्कौच्छिष्टं ब्राह्मणाय प्रदद्यात् । लिङ्गमत्राविवक्षितम् ।

१७. सर्वं वा मधुपर्कं पिबेत् ।

१८. अणु वा प्रक्षिपेदिति शेषप्रतिपत्तिपक्षत्रयम् ।

१९. ग्रं नो देवीरभिष्टय इत्यादिकाभिश्चतसृभिर्हृत्गिरुः-
स्यलमभिमृशेत् ।

२०. समानं तुल्यमित्यर्थः । ब्रह्मत्वविहितेन वा याजमान-
विहितेन वा प्राणसंमर्शनमविशेषात् । अत एव च समानमुरोऽभि-
मर्शनादौति नोक्तम् । साहचर्याद्याजमानेनैव नियमो भा भूत् ।

२१. समानं चशब्दाद्याजमानविहितेन । अन्यथासंभवात्^१ ।

२२. अनन्तरमर्घदात्रा गौरित्येव वक्तव्यम् । यद्यपि गोक्षाग-
स्यास्त्रीयाकानां विकल्पितानामन्यतमस्योपादानं कृतं तथापि गौर्गौ-
रित्येवं वक्तव्यम् । अतः प्रागेतस्माद्गोप्रवदनात्तूष्णीमर्घ्यं आसीत् ।

२३. इयं गौस्त्वदर्थमस्माभिर्हन्तव्येत्यनेनाभिप्रायेण गौरित्यर्घ्यं
इममर्थं बोधितः ।

२४. अर्थः प्रतिब्रूयात् । ओं कुरुतेति । यथाभिलषितं^२
संपादयतेत्यर्थः । ओमित्येतस्य भुतिरभ्यादानार्थत्वात् ।

२५. माता रुद्राणां दुहिता वसूनामित्येवमादिकाष्टं
जपित्वा ततः ओमुत्सृजत दृष्टान्यत्तु एवं वा ब्रूयात् ।

२६. कूर्चादीनि यथाकालमर्घप्रदो^१ वेदयेत् । चिस्त्रिर्वेद-
येतेति तन्वान्तरात् ।

द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ श्रिष्टाचारस्तदाचरणं चायु-
यमिति ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये चतुर्थी
ऽध्यायः समाप्तः ।

शाङ्खायनकसूत्रस्य समं शिष्यहितेष्वथा ।
वरदत्तसुतो भाष्यमानर्तीयो ऽकरोन्नवम्^१ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

१.

१ उक्तानि प्रागैष्टिकानि कर्माणि^१ सौमिकानि कर्माणि ।
सोमस्यावसरः । तदर्थमाह ।

१. श्रुताध्ययनग्रहणधारणश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानवन्तो ब्राह्मणा
क्षय इहोच्यन्ते । कुतः । को न ष्वयिर्भविष्यतीति त एताननू-
चानानपग्रन्निति निरुक्तदर्शनात् । शतपथश्रुतेषु । यो वै ज्ञातो
ऽनूचानः स ष्वयिरिति । तेषां पुत्रा आर्षयास्तान्यूनस्वरूपाननूचा-
नानध्ययनव्याख्यानवमानृत्विजो यज्ञकृतो वृणीते । यज्ञयापाराया-
भिप्रसादयतीत्यर्थः । सोमेन वक्ष्यमाणः । सोमेन वक्ष्य इत्यभि-
प्रवृत्तः^२ । (आश्व० ऋ० १.२३.१) ।

२. चतुरो महर्त्विजो वृणीते । सर्वान् वा सदस्यसप्तदशान् ।
उभयं शाखान्तरात् ।

३. चन्द्रमा मे दैवो ब्रह्मा एतदुपांशु । त्वं मानुष एतदुच्चै-
र्ब्रूयात् । एवं ब्रह्माणं वृणीते मन्त्रलिङ्गात् ।

४. एवं सर्वान् वक्ष्यमाणानृत्विङ्नामान्तं मन्त्रमुपांशुक्त्वा शेष-
मुच्चैरिति ।

१ B ins ष्वय । १ B C add सौमिकानि कर्माणि, C has ऐष्टिकानि कर्माणि
in marg. २ C *शय* in marg instead of प्र ।

५. उद्गातारं वृणीते मन्त्रवर्णात् । नो देव इति द्वियजमानके ।
नो देव इति ब्रह्मयजमानके^१ । एवं सर्वेषु वरणमन्त्रेषु पूर्वेषु
षोत्तरेषु च ।

६. अनेन मन्त्रेण होतारं वृणीते मन्त्रवर्णादित्युक्तम् ।

७. वायुर्म इत्येवमादिना मन्त्रेणाध्वर्युं वृणीते ।

८. प्रजापतिर्म इत्येवमादिना मन्त्रेण सदस्यसंज्ञकं वृणीते ।
प्रजापतिर्नो देव इति द्वियजमानके । नो देव इति ब्रह्मयजमानके ।
अयमुपद्रष्टा^२ भवति । सर्पस्तु न शून्यं सदस्क्रुर्यादिति कन्दोगानाम् ।

९. ऋतवो स इत्येवमादिना मन्त्रेण होत्राग्निं वृणीते ।
होचका होत्राग्निं उच्यन्ते ।

१०. भर्गं स इत्येवमादिकं मन्त्रं वृत ऋत्विक् जपित्वानन्तरं
जपात्पृच्छति यदि पूर्वं न ज्ञातो यो ऽयं यज्ञः कर्तव्यः । किमय-
महीन उत नेति । कश्चिच्छब्दः किंशब्दस्यार्थः । अनुदेशः स
उच्यते यः क्त्वान्यस्मै जीवते मृताय वा अनुदिश्यते । यथा
कात्यायनेनोक्तम् । उखां चेद्बिभ्रन्म्रियेत सोपकरणमाहिताग्न्यावृता
दग्ध्वा नेदिच्छभिं चित्वा तमस्मा अनुदिशेदित्येक इति^३ । न्यस्ता-
र्त्विज्यस्तु न्यस्तं परित्यक्तमार्त्विज्यं यस्मिन्नन्येन केनचिद्यजमानस्य
दोषेण । नीतासु दक्षिणासु यः शेषः स नीतदक्षिणो यज्ञशेषः ।
एवं दृष्टादृष्टदोषपरिहारार्थम् । यद्येतेषामन्यतमो न भवति ततः
प्रतिशृणोति । इतरथा प्रत्याचष्टे । प्रतिश्रवः क्रियाभ्युपगमः ।
प्रत्याख्यानं तद्विपर्ययः ।

१ B ins. सर्वेषा । २ C अयमपि दृष्टा । ३ का० १५ १४ १ ।

२.

१. ऋत्विग्वरणादनन्तरं देवयजनजोषणम् । महर्त्विजो यजमानश्च प्राक्प्रवणं देवयजनं जोषयेरन् । शाखान्तरात् ।

२. पूर्वोत्तरयोर्दिशोर्यदन्तरालं तदवनतं देवयजनं यज्ञकामस्य कुर्यात् ।

३. यस्मिन्देवयजने स्थितो होता सामिधेन्याद्यनुब्रुवन्नाहवनीयमादित्यमपश्च नदीतडागादिष्ववस्थिताः पश्येत्तद्ब्रह्मवर्षसकामस्य देवयजनं भवति ।

४. शुद्धपत्रे दीचाप्रक्रमः । पुण्ये नचत्रे पुष्यादौ समापनं च सोमस्य ।

३.

१. अपराह्णे दीचणीयासंज्ञका अग्नाविष्णुदेवताका इष्टिर्भवति । संज्ञाकरणं चिह्नवित्त्वं^१ दीचणीयेत्येवमाद्यर्थम् ।

२. नियमार्थं वचनम् । पूर्वकारिवशाद्भुविरन्तरे ऽपि ।

३. पञ्चदश सामिधेनीरन्वाहेति श्रुतेः ।

४. इष्टिर्विशेष्यते । उपांशुहविरियमिष्टिर्यत्रापि बहूनि हवींषि भवन्ति ।

५. प्रेङ्खो अग्न इमो अग्न इति विराजौ खिष्टकृतो याज्यानुवाको भवतः शाखान्तरात्^१ ।

६. नित्ये वा ख्रिष्टहतो घाञ्जानुवाक्ये भवतः । विराजौ ख्रिष्टहतो वेति सूत्रे कर्तव्ये विराण्णित्ययोस्तुञ्जताप्रज्ञायनार्थं सूत्रभेदः । अतश्च यत्र यातयामत्वदोष आशङ्क्यते तत्राविनियुक्तयोः क्रिया सिद्धा भवति । .

७. उत्तरस्यां देवयज्यायामुपहृतो भृयसि हविष्करण इदं मे देवा हविर्जुषन्ताम् । एता इलायां तिस्र आश्रिषः । एतासां स्थाने ऽस्य यज्ञस्यागुर उदृचमशीय इत्येतानि^१ षट् पदानि भवन्ति । उपहृतो ऽयं यजमान इत्यस्य प्राकृतस्यैह पाठः सन्धर्थः । इतिकरणश्च विस्मयार्थः । इलायामुक्तो विशेषः । सूक्तावाके उच्यते । उत्तरां देवयज्यां भृयो हविष्करणमायुः सुप्रजास्त्वं दिव्यं धामेति पञ्चाश्रिषो नामग्रहणस्थानन्तराः । तासां स्थाने ऽस्य यज्ञस्यागुर उदृचमशीयेति षट् पदानि भवन्ति । तच्च^२ वक्ष्यमाणसूत्राभिप्रायेण यजमाननामग्रहणमुत्सृज्य तस्मात्पूर्वं पदत्रयं गृहीत्वा सूत्रकारेण प्रयोगः प्रदर्शितः । आशास्त इति चावसानार्थं पठन्ति । एवं व्यवसितमिलायां सूक्तावाके च कुर्यात् । प्राक्तातींयसवनिक्याः पुरोलाशेलायाः । द्वतीयसवने भवा तातींयसवनिकी । पुरोलाशेला सवनीयपुरोलाशसंबन्धिनी इला । प्राक् तस्या आगुर उदृचमशीयेत्येवमादि यथोक्तं कर्तव्यम् ।

८. वक्ष्यत्याग्नेयः सवनीय इत्यादि । प्राक्तास्मात् ये सूक्तावाकास्तेषु चोदकप्राप्तं यजमाननामग्रहणं प्रतिपिथते ।

९. इयं दीक्षणीया इष्टिः पत्नीसयाजान्ता भवति । तपेव

श्रुतत्वात् । आहवनीयोपस्थानमप्रतिपिद्धमाशीत्तदप्यनेन प्रतिषिध्यते ।
चशब्दादयमपि दौचणीयाधर्मो न केवलं पौर्णमाशीविकारादयः ।

४.

१. दौचणीयानन्तरं नवनीताक्रं कृताञ्जनं निर्वृत्तवापनवाचनं
त्यक्त्वाङ्गुलिं यजमानं शालां प्रवेश्याध्वर्युरौद्धभणानि जुहोति ।
तमध्वर्युमन्वारभ्य मनो म इत्यादिकैः पञ्चभिर्मन्त्रैः पञ्चैवाङ्गती-
रनुमन्त्रयेत् । याजमानमेतन्न दौचम् ।

२. एतैरेव पञ्चभिर्मन्त्रैः ।

३. एकदौचे च यज्ञे वक्ष्यमाणमुपस्थानमौद्धभणानन्तरं कुर्यात् ।
एतदपि याजमानं चशब्दात् ।

४. मनो दौचामित्येवमादिना मन्त्रेणाहवनीयमुपतिष्ठत इति
वाक्यशेषः ।

५. वाचं दौचामित्येवमादिना मन्त्रेण गार्हपत्यमुपतिष्ठते ।

६. प्राणमित्येवमादिना मन्त्रेण दक्षिणाग्निमुपतिष्ठते ।

७. वहवो दौचासंख्याविकल्पाः शाखान्तरेषु । तदभिप्रायेणो-
क्तम् । अपरिमिता दौचा इति । दौचाधर्मयुक्तान्यहानिदौ चा
इति उच्यन्ते । तासां दौचाणामपवर्गे परिममाप्तावित्यर्थः । 'प्राय-
णीयसंज्ञका इष्टिर्भवति । इष्टियहणं विस्पष्टार्थम् ।

५.

१. यजतीति वाक्यशेषः । हविरूपदेशो याज्यानुवाक्यानियमार्थः ।

२. चोदनानुपूर्व्येण याज्यानुवाक्यायुगलान्याह । पथ्यायाः स्वस्तेः पुरोनुवाक्या स्वस्ति नः पथ्यासु धन्वसु । याज्या स्वस्तिरिद्धि प्रथये श्रेष्ठा ।

३. आग्नेयस्य पुरोनुवाक्याग्ने नय सुपथा राये अस्मान् । याज्या अग्ने त्वं पारया नद्यो अस्मान् ।

४. सोमस्य पुरोनुवाक्या त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा । याज्या या ते धामानि हविषा यजन्ति ।

५. सवितुः पुरोनुवाक्या तत्सवितुर्वरेण्यं । याज्या य इमा विश्वा जातानि ।

६. अदितेः पुरोनुवाक्या सुत्रामाणं पृथिवीं धामनेहसम् । याज्या महीम् पु मातरं सुव्रतानाम् ।

७. इयं प्रायणीया पञ्चदशसामिधेनीका भवति ।

८. अस्या एवापरो धर्म उपांशुहविद्धम् ।

९. चोदकप्राप्तयोः प्रतिषेधः शाखान्तरात् ।

१०. त्वां चित्रश्रवस्तम स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या । यद्वाच्चिं तदग्नय याज्या ।

११. शंखन्ता प्रायणीयेति श्रुतेः । एतावन्तो वैशेषिकाः प्रायणीयाधर्मा नान्य इति चशब्दः । अतश्च ये ऽस्मिन् प्रकरण उक्ताः प्रायणीयाधर्मास्त एवोदयनीयायामतिदिशन्ते । नान्ये आग्निधामनिर्वचनमित्येवमादयः ।

६.

१. प्रायणीयानन्तरं सोमक्रयः । ततः परिवहनम् । तत्र होतुः
संप्रेषितस्थानुवचनम् । तदेतस्मिन्नवधौ भवति । राजानमिति सो-
मस्य पर्यायो ऽन्यस्मिन्प्रदेशे संव्यवहाराय ।

२. शकटचक्रयोश्चलतोः प्रतिरुद्धे^१ वर्तनी उच्येते । तयोर-
न्तरेण तिष्ठन् भद्रादभि श्रेय इत्यादिकामनुब्रूयात् ।

३. इमां धियं शिचमाणस्य देव वनेषु व्यन्तरिचं ततान सोम
यास्ते मयोभुव इति चतस्रः । एताः षडप्यन्तरेण वर्तनी अनुसंय-
ञ्चनुब्रूयात् ।

४. शालां पूर्वेणाध्वर्यवः शकटमवस्थाप्य प्रपादयन्ति प्रवेशयन्ति
शालायां सोमम् । दग्धपेये तु ब्रह्मागारं नयन्ति । तत्रापि कथं
नाम होतान्वियादित्याध्वर्यवस्य शालामग्रेणेत्यादेरुपदेशः ।

५. येनाध्वर्यादयो प्रजेयुर्यथाहवनीयं पूर्वेण वापरेण वा ते-
नानुममियाद्धोता ।

६. या ते धामानि हविषा यजन्तीति गृहीतसोमान्प्रपद्य-
मानाननुप्रपद्य ततः ।

७. येन प्रजेयुस्तेनानुममियादिति यद्यपरेणाप्याहवनीयं गत-
स्तथापि प्रत्येत्यापेणाहवनीयं दक्षिणामुखः स्थित आगन्देव षड-
भिर्वर्धतु धयमिति परिदधात् ।

८. उपसृग्नाप उत्सृज्यते वाग्यमादेः ।

८. उपसर्जनैरधिश्यति मदन्तीश्वेत्यातिथ्यायां । मदन्त्य आ-
ध्वर्यवोक्ताः मदन्त्याख्या आपः । ताभिर्हृदकार्य उदकप्रयोजनमुप-
स्पर्शनादि कुर्यादत ऊर्ध्वमाग्नीषोमप्रणयनात् ।

७.

१. सोमपरिवहनादनन्तरमातिथ्यानामेष्टिर्भवति^१ । वैष्णवी
विष्णुदेवत्यमस्यां हविः कर्तव्यम् । संज्ञाकरणं शास्त्रसंयवहारार्थम् ।

२. वार्चनवाज्यभागावित्युक्तं भवति ।

३. प्रधानयाज्यानुवाक्ये । विष्णोर्तुं कं वीर्याणि प्र वोचमिति
पुरोनुवाक्या । प्र तद्विष्णुः स्रवते वीर्येणेति याज्या ।

४. होतारं चिधरथमध्वरस्य यस्त्वा स्वथः सहिरण्यो अग्न इति
संयाज्ये इति श्रुतेः ।

५. अग्निमन्थनीयानुवचनमामन्त्रे हविष्यमिष्टु^२ इत्यभिप्रायः ।
एवं प्रतद्यहणाभावानुद्धृत्तिर्यजमानस्य प्रदर्शिता भवति । तथा च
कात्यायनः । अग्न्यन्वाधानत्रतोपायनारण्यभोजनदानत्रद्वारणानि
दीचणीयाप्रभृति प्राग्दवमानीयायाः सोमे कृतत्वादित्यत आह ।

६. इयमिष्टिरेवंधर्मिका भवति ।

७. एवमेव श्रुतेः ।

१ B om. मदन्त्याख्या । १ O (in marg) *कयपात् instead of *कयनात्
२ C (in marg) इ instead of य ।

८.

१. आतिथ्यानन्तरं सर्वे यजमानका षड्विजो मदन्तीरुप-
सृश्य वक्ष्यमाणं तानूनप्रावमर्गनं कुर्युः । सर्वावचने हेतैव केवलः
स्यात्परिभाषितत्वादिति ।

२. अनाष्टमिद्येवमादिना मन्त्रेण तानूनप्रावमर्गमाज्यमृत्विजो
यजमानस्य समवमृशन्ति । तदाज्यं च विशेथ्यते । सहिरण्यं ध्रुवाया
आगतं पाचौस्यं वर्हिषि स्थापितं मत् । सहिरण्यमिति हिरण्य-
स्याप्राधान्यात् पक्षे केवलमपि । ध्रौवमाज्यमिति पूर्वकारिवशात्
सर्वेषामाज्ययदृष्टमिति ज्ञापनार्थम् । वर्हिष्यासन्नमिति निराधार-
शङ्कया पाचौस्यमित्युक्तम् ।

३. तानूनप्रावमर्गनादनन्तरं मदन्तीरुपसृश्यायेणाहवनीयं
परीत्य अंशुनुपसृशन्तस्त्रिपर्वाणः सोमांगवस्थानुपसृशन्तो राजानं
सोमं सृशनेन मन्त्रेण चाप्यायन्ते । यजमानपृष्ठा क्षीद्वन्नक्षोद्गावा-
शीभ्राध्वर्यवः । अंशुरंशुष्ट इत्येवमादिना मन्त्रेण । अत्र मन्त्रे
सुत्यापदस्य विहृतौ सुत्यादित्ते सुत्याचञ्जले च साधारणे सोमे
वचनोद्देशः^१ । सुत्ये उदृचं सुत्या उदृचमिति ।

४. सोमाप्यायनं कृत्वा तत्रैव स्थिता उरोऽभिमर्गनं कुर्वन्ति
यमादित्या इत्येवमादिना मन्त्रेण ।

५.^१ उपसृश्यायेति गृह्यसिद्धस्य वचनं निरुवाङ्गार्थम् । सोमा-
प्यायधितार उरोऽभिमर्गनं कृत्वा मदन्तीरुपसृश्य प्रत्येत्य निरुवते ।

१ A B (sec h) *नक्ष नोद् । २ A om. the comm. on 5 6 and the
beginning of 9, 1.

यज्ञं परिभूय दक्षिणतः सोमाप्यायनाय गतास्तदुरितं^१ नमस्कारेणापनयन्तीत्यर्थः । कथं तदित्यत आह । दक्षिणोत्तानान्पाणीन् । दक्षिणा उत्ताना इतरे तदिपरीतास्तानेवं विन्यस्य तादृशाग्रस्तरे कृत्वा निऋवते पौर्वोच्छिके निऋवने^२ । सद्योत्तानानपरारहे । आपराच्छिके निऋवने^३ । एष्टा राय इत्येवमादिना मन्त्रेण ।

६. आप्यायनसुरोऽभिमर्शनं प्रस्तरे निऋवनमित्येवमाद्युपसद्युपसदि^४ प्रतीष्टि परिसमाप्यनन्तरं कर्तव्यम् । आतिथ्यानन्तरं श्रुतिपाठक्रमेण प्रवर्ग्या वक्तव्यो यतो ऽतस्तमाह ।

६.

१. प्रवर्ग्य इति वक्ष्यमाणस्य कर्मणो नामधेयम् । तद्द्रष्टितः प्रथमप्रयोगो भवति । तत्र प्रथमयज्ञे प्रवृञ्चादिति (कौ०प. ३) श्रुतेः ।

२. अधिगतमकलवेदार्यस्थानूचानस्य प्रथमयज्ञे ऽपि विकल्पतः प्रयोगो भवति । कामं तु यो ऽनूचानः श्रोत्रियः स्वात्तस्य प्रवृञ्चादिति श्रुतेः ।

३. प्रवर्ग्यप्रचार इति वाक्यशेषः । सूचारभ्यो होतुस्तत्र पश्चादुपवेशनं कथं नाम स्यादिति ।

४. अभिष्टौतीति सूत्रच्छेदः । क्लानिर्देशः क्रमार्थः । महावीरपाचाणि प्रवर्ग्यापयोगीनि । तेषु साध्यमानेषु पूर्वेण द्वारेण पत्नीशालां प्रविशेत् । न्यायप्राप्तमथेतदुच्यते । यदा मध्यन्दिने प्रवर्ग्य-

१ C (in marg) परीतो । २ A B निऋवने । ३ B इत्येतदुप० ।

८.

१. आतिथ्यानन्तरं सर्वे सयजमानका ष्ट्विजो मदन्तीरुप-
स्पृश्व वक्ष्यमाणं तानूनघ्रावमर्गनं कुर्युः । सर्वावचने हेतैव केवलः
स्यात्परिभाषितत्वादिति ।

२. अनाष्टमिद्येवमादिना मन्त्रेण तानूनघ्राख्यमाज्यमृत्विजो
यजमानस्य समवमृशन्ति । तदाज्यं च विग्रेय्यते । सहिरष्यं भ्रुवाया
आगतं पात्रीस्यं बर्हिषि स्थापितं सत् । सहिरष्यमिति हिरष्य-
स्याप्राधान्यात् पचे केवलमपि । ध्रौवमाज्यमिति पूर्वकारिवशात्
सर्वेषामाज्यग्रहणमिति ज्ञापनार्थम् । बर्हिष्यासन्नमिति निराधार-
शङ्कया पात्रीस्यमित्युक्तम् ।

३. तानूनघ्रावमर्गनादनन्तरं मदन्तीरुपस्पृशाद्येणाहवनीयं
परीत्य अंशुनुपस्पृशन्तस्त्रिपर्वाणः सोमांशवस्तानुपस्पृशन्तो राजानं
सोमं स्पर्शनेन मन्त्रेण चाप्याययन्ते । यजमानपृष्ठा होत्रब्रह्मोद्गावा-
ग्नीध्राध्वर्यवः । अंशुरंशुष्ट इत्येवमादिना मन्त्रेण । अत्र मन्त्रे
सुत्यापदस्य विकृतौ सुत्यादित्वे सुत्यावङ्गत्वे च साधारणे सोमे
वचनोद्देशः^१ । सुत्ये उदृचं सुत्या उदृचमिति ।

४. भोमाप्यायनं कृत्वा तत्रैव स्थिता उरोऽभिमर्गनं कुर्वन्ति
यमादित्या इत्येवमादिना मन्त्रेण ।

५.^१ उपस्पृश्येति गृह्णासिद्धस्य वचनं निऋवाङ्गार्थम् । सोमा-
प्याययितार उरोऽभिमर्गनं कृत्वा मदन्तीरुपस्पृश्व प्रत्येत्य निऋवते ।

१ A B (sec h) *नस्य नोद्देशः । १ A om the comm. on 5 6 and the
beginning of 9, 1

यज्ञं परिभूय यद्वक्षिणतः सोमाप्यायनाय गतामृतदुरितं^१ नमस्कारेणापनयन्तीत्यर्थः । कथं तदित्यत आह । दक्षिणोत्तानान्याणीन् । दक्षिणा उत्ताना इतरे तद्विपरीतास्तानेवं विन्यस्य तादृशाग्रस्तरे हत्वा निऋवते पौर्वाह्निके निऋवने^२ । सव्योत्तानानपरह्णे । आपराह्निके निऋवने^३ । एष्टा राय इत्येवमादिना मन्त्रेण ।

६. आप्यायनमुरोऽभिमर्शनं प्रस्तरे निऋवनमित्येवमाद्युपसद्युपसदि^४ प्रतीष्टि परिसमाप्यनन्तरं कर्तव्यम् । आतिथ्यानन्तरं श्रुतिपाठक्रमेण प्रवर्ग्यां वक्तव्यो यतो ऽतस्तमाह ।

६.

१. प्रवर्ग्य इति वक्ष्यमाणस्य कर्मणो नामधेयम् । तद्वहितः प्रथमप्रयोगो भवति । तत्र प्रथमयज्ञे प्रवृद्ध्यादिति (कौ०प. ३) श्रुतेः ।

२. अधिगतसकलवेदार्यस्थानूचानस्य प्रथमयज्ञे ऽपि विकल्पतः प्रयोगो भवति । कामं तु यो ऽनूचानः श्रोत्रियः स्यात्तस्य प्रवृद्ध्यादिति श्रुतेः ।

३. प्रवर्ग्यप्रचार इति वाक्यशेषः । सूचारम्भो होतुस्तत्र पञ्चादुपवेशनं कथं नाम स्यादिति ।

४. अभिष्टौतीति सूत्रच्छेदः । क्वानिर्देशः क्रमार्थः । महावीरपात्राणि प्रवर्ग्यापयोगीनि । तेषु साद्यमानेषु पूर्वेण द्वारेण पत्नीशालां प्रविशेत् । न्यायप्राप्तमप्येतदुच्यते । यदा मध्यन्दिने प्रवर्ग्य-

१ G (in m.ug) परीती । २ A B निऋवने । ३ B इत्येतदुप० ।

घरणमाग्नीध्रीये भवति तदा तस्मिन् प्रवेशो दक्षिणेन द्वारेण
व्यवायात् ।

५. आहवनीयखरपात्राणामुत्तरत इति नोक्तम् । कश्चिद्वर्ष-
यामसंभवात् । तद्यथा । आग्नीध्रीये नाहवनीयो नापि द्वौ खरौ ।
यथासंभवं संचर आहवनीयासमासाह्वयते^१ ।

६. प्रवर्ग्यप्रचारप्रदेशस्य पञ्चात्मनिधावुपविशेत् ।

७. अध्वर्युणा ।

८. अर्धं च संदधदेकैकां मकारान्तप्रणवावसानयुक्तामभिष्टौति ।

९. एकशतसह्याको ऽयमृग्गणस्तम्येयं प्रथमा ।

१०. शाखान्तरीयत्वात्सकलपाठः ।

११. विकल्पितान्तस्य शाखान्तर आघानात्^२ । ब्रह्म जज्ञानं
प्रथमं पुरस्तादिति प्रतीकग्रहणात् सावित्रीः प्रथमा अभिष्टौतीति
च श्रुतेः (कौ० ८. २) ।

१२. अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्रा इत्येतां महावीरमुषे
ऽव्यमाने ऽभिष्टुयात् । स यच्चैतां होतान्वाहाञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न
विप्रा इति तदेतं प्रचरणीयं महावीरमाज्येन समनक्तीति शतपथ-
श्रुतेः (१४. १. २. १३) । अध्वर्युश्रुतिवशात्^३ पूर्वमभ्यञ्जनादारभ्यम् ।

१३. सं शीदस्व मह्यं^४ अमीति खरस्ययोर्मुञ्जप्रज्वलयोरुपरि
महावीरे साद्यमाने ऽभिष्टुयात् ।

१४. भवा नो अग्ने सुमना उपेतौ तपो ख्ये अन्तरा^५

१ A आहवनीयादीनाममासाने, C (see h) यम over याम and म over म ।
२ C (in margin) दग्नात् । ३ C om श्रुति । ४ C मह्यं । ५ C अन्तरं ।

अभिचान् यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने । एतास्त्रिस्रो ऽह्नारेषूपोह्य-
मानेष्वभिष्टुयात् ।

१५. कृणुष्व पाजः प्रसितिं नष्ट्वीमित्येवमाद्याः पञ्चाभिष्टुयात् ।

१६. परि त्वा गिर्वणो गिरः । अधि द्वयोरदधा उक्थं
वचः । एते अभिष्टुयात् । ऐन्द्रावभिरूपे अभिष्टौतीति (८. ४)
श्रुतेः ।

१७. शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत् । अर्हन्विभर्षि मायकानि
धन्वेति । पौष्णीं च रौद्रीं चाभिरूपे अभिष्टौतीति श्रुतेः ।

१८. पतङ्गमङ्गमसुरस्य मायया वचं सूक्तम् । सके द्रफस्य
धमतः समस्वरश्चिति नवकं सूक्तम् । एते अभिष्टौति ।

१९. पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते दे श्चौ^१ ।

२०. वि यत्पवित्रमित्यादिकां कल्पजामभिष्टौति । ता द्वादश
पावमान्य इति (८. ५) श्रुतेः ।

२१. अयं वेनशोदयत्पृथ्निगभां इत्येतदष्टकं सूक्तमभिष्टौति^२ ।
नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तमित्येतां वर्जयित्वा^३ ।

२२. गणानां त्वा गणपतिं हवामह इत्येकोनविंशतिकं सूक्तम् ।

२३. श्चहृददेम विदधे सुवीरा इति एतद्वमरप्राप्तं पठन्
वीरकामायै पथ्ये यथाभिज्जितं वीरं पुत्रं ध्यायात् ।

२४. का राधद्भोचाधिना वामिति एता मवाभिष्टुयात् ।

२५. आ नो विद्याभिरितिभिरित्येतामित्यो ऽभिष्टुयात् ।

१ C adds ता द्वादश पावमान्य इति इति. २ C om अभिष्टौति. ३ C इत्ये-
तामवाभिष्टुयात् ।

२६. प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वमिति पञ्चर्चं सूक्तं पौर्वाह्निके प्रवर्ग्यप्रचारे ऽभिष्टुयात् ।

२७. आ भात्यग्निरूपसामनीकमिति पञ्चर्चमेवापराह्निके प्रवर्ग्यप्रचारे ऽभिष्टुयात् ।

२८. ईले द्वावाष्टयिवी पूर्वचित्तय इत्येतत्पञ्चविंगतिकं सूक्तं सर्वमुत्तमेन खरेणाभिष्टुयात् । उत्सृज्य मध्यमां वाचम्^१ ।

२९. अप्रस्रतीमित्येतां पठित्वा धुभिरक्तुभिरित्येतां परिशि-
य्याध्वर्युणा रुचितो घर्म इत्युक्ते ऽरुरुचदुपसः षड्भिरशिय इत्येताम-
भिष्टुयात् । क्लानिर्देशः क्रमार्थः ।

३०. ईलेधावीयस्योत्तमयानुवचन परिसमाप्य । अत्रापि परि-
धायेति क्रमार्थो निर्देशः ।

३१. अनुवचनान्ते मदन्तीरुपस्पृशोत्याय ततो ऽवकाशानाम-
नुवाकेनाध्वर्यवोक्तेन महावीरमुपस्थाय मदन्तीरुपस्पृशोपविशति^१ ।

१०.

१. त्रयस्त्रिंशदुत्तरा अभिरूपा दोहनूया अभिष्टौतीति श्रुत-
त्वात् । दोहनूयाद्यवसग इदानीम् । तत्र यदा गामाङ्गयत्यध्वर्युर्दी-
हाय तदा उप ऋये सुदुषां धेनुमेतामित्येतामभिष्टुयात् ।

२. द्विंशत्सती वसुपत्नी वसूनामित्यागच्छन्त्यां गवि ।

३. गवीत्यनुवर्तते । अभि त्वा देव मक्तिरित्येतामनुष्वात् ।

अभिधूयमानायां वध्यमानायामित्यर्थः ।

४. समी वत्सं न मादभिः सं वत्स इव मादभिरिति हे ।
अप्येते अभिष्टुयात् उपसृज्यमानायां गवि । सवत्सौक्रियमाणाया-
मित्यर्थः ।

५. यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूरित्येतामभिष्टुयात् । वत्से
स्तनं गृह्णति सति ।

६. गौरमीमेदनु वत्सं मियन्तमित्येतामभिष्टुयात् स्तनादुन्मुच्य
यस्ते नीयमाने ।

७. नमसेदुप सौदत संजानाना उप सौदन्नभिश्च इत्येते
दोग्धर्युपसौदत्यभिष्टुयात् ।

८. दोहेन गामुप शिवा सत्वायन् । दुहन्ति. सपैकाम् । आ
दशभिर्विवस्वतः । आत्मन्वन्नभो दुह्यते घृतं पयः । समिद्धो अग्निर-
श्विनेति कल्पजा । समिद्धो अग्निर्दृषणा रथिर्दिव इति कल्पजेव ।
तदु प्रयत्नतममस्य कर्म । एताः सप्ताभिष्टुयाद्दुह्यमानायां गवि ।

९. अधुचत्पिष्टुषीमिपम् । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । एते अभिष्टु-
यादुत्तिष्ठति सति दोग्धरि ।

१०. उप द्रव पयसेत्यादिकां कल्पजामाह्वयमाणयोः पयसो-
रभिष्टुयात् । ननु कतमे एते हे पयसी । उच्यते । येनैव क्रमेण-
ध्वर्युर्गां दोग्धि तेनैव क्रमेण प्रतिप्रस्थाता अजां मयूषे वद्धा
दोग्धि । अतो गव्यं आज च हे पयसी ।

११. केषां चिद्ध्वर्युणामानीय पयसी शरस्य एव महावीरे
आशेकक्रिया । तत्राभियमानयोः पयसोर्यथासंगत्या सुते मिश्रत
श्रियमित्येकस्मिन्ना नूनमश्विनोर्ध्वपिरित्यपरस्मिन्नाभिष्टुयात् ।

१२. उदुष्य देवः सविता हिरण्येत्युद्यम्यमाने खरान्महावीरे ।

१३. वाजसनेयके पयश्चाहरणादनन्तरं खरान्महावीरमुद्य-
म्योपयमन्यामाधायामेकः । तत्रामेकोद्यमनकर्मणोर्विपर्यासे यथा-
कर्माभिष्टुयात् ।

१४. अनन्तरं यागार्थमध्वर्यादय^१ आहवनीयं व्रजन्ति तेषु
प्रवृत्तव्रजनेषु^२ प्रैतु ब्रह्मणस्यतिरित्येतामभिष्टुयात् ।

१५. नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तमित्येतामृचमनुसंयन्नभिष्टुयात् ।
काननुसंयन्निति चेत् । तेषु प्रव्रजन्तु पूर्वाक्ता ।

१६. यत्र तस्य संभवः । क्व च तस्य संभवः । सौत्ये ऽहनि प्रवर्ग्यं
क्रियमाणे सदसि होतृपदनमस्ति । तत्राग्नीध्रीयाद्यजतिदेशमनुगत्य
प्रत्येत्योत्तरेणाग्नीध्रीयं गत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रपद्य होतृपदन
उपविश्य वक्ष्यमाणं कर्म करोति । अन्यत्रासनमाचम । आसीनन्याय-
मिति परिभाषितत्वात् ।

१७. अध्वर्युणा संप्रेषितः ।

१८. उभा यिवतमश्विना गायत्री । तप्तो वां घर्म इत्यादिका
कल्पजा त्रिष्टुप् । आभ्यामेकीकृत्य मध्ये ऽनवस्यन् वषट्कुर्यात् । द्वाभ्यां
यजेत् त्रिष्टुब्बतीभ्यां पूर्वाह्न इति (८. ७) श्रुतेः ।

१९. घर्मस्याग्ने वीहीत्यनेनानुवषट्करोतीति पूर्वाह्ने पौर्वाह्निके
प्रवर्ग्यचरण इत्यर्थः ।

२०. यावदुक्तमेव । नाभ्यधिकं मामिधेन्याद्यपीत्यथगब्दस्यार्थः ।

१ A यदादिश्रुतः पयश्चाहोमाथम्, C (in marg) आशिचमानयो पयशः ।
२ A प्रव्रजन्तु ।

२१ अस्य पिवतमश्विना गायत्री । यदुश्वियास्वाङ्गतमित्येव-
मादिका जगती कल्पजा । जगदतीभ्यानपराह इति श्रुते ।

२२ यथा पूर्वाह्णे ।

२३ स्वाहाङ्गत इत्येवमाद्युभयत्र असयुज्यविधानात् ।

२४ सखे सखायमभ्या वदृत्खेत्येतामागच्छति सत्यभिष्टुयात् ।
उत्तरपूर्वाधिं गत्वाध्वर्युरागच्छति । सो ऽस्याभिष्टुवावधि ।

२५ साद्यमाने इति महावीर खरे सादयत्यध्वर्युस्तस्मिन्नवधौ
गन्धर्व इत्या पदमस्य रक्षतीत्येतामभिष्टुयात् ।

२६ श्रावर्तन महावीरपाचस्य न्युज्जताकरणम् । तत्कुर्वति
सत्यध्वर्यो त घेमित्या नमस्विन इत्येतामभिष्टुयात् । प्रागाथम-
ष्टम मण्डल तत्रभवा प्रागाथिका ।

२७ तत्राध्वर्युणामग्निहोत्रावृता होमस्त पुरा हविर्हविष्मो
महि सप्त दैव्यमित्येतामभिष्टुयात् ।

२८ ऊतशेषस्य प्राणभक्षो ऽवघ्राणमात्रमित्यर्थः ।

२९ शाखान्तरादुभयोस्तानेव समुपहृयेति ।

३० एवमेव द्रष्टव्यम् ।

३१ ऊत हविरित्येवमादिको भक्षमन्त्र । ययोरेव भक्ष-
स्तयोरेवाय भक्षमन्त्र । न केवलस्य यजमानस्यानन्तरत्वात् ।

३२ आ यस्मिन् सप्त वामवा इत्येवमादिकां कल्पजामभिष्टु-
यात् । समाद्यमानेषु अध्वर्युणा महावीरपाचेषु ।

३३ सूयवसाङ्गवती हि भूया इत्याश्रौवत्या परिदधातीति
(८ ७) श्रुते ।

३४. मदन्तीरुपसृश्य वाग्यमादुत्सृज्यते । शान्तिकरणं शुक्रिय-
कृपं (वा० ३६. १) वाचमित्यादिकमध्युवशादाद्यन्तयोर्भवत्येव ।

३५. सुत्ये प्रवर्ग्या वा भवत्यहन्यहनि यावत्सुत्यम् । आग्नी-
धीये प्रवर्जनम् । होमस्वाहवनीय एव । सुते वहिष्यवमाने पौवां-
हिकः प्रचारः । माध्यन्दिने पवमाने आपराहिकः । एवमेव श्रुत-
त्वात् । पूर्वकारिवशात् क्रिया ।

३६. आतिथ्यानन्तरं तानूनघ्नसोमाप्यायनोरोभिर्मर्गनप्रस्तरेनि-
ऋवनं तद्वत्पौषदा चरन्ति । प्रवर्ग्यरहिते यज्ञे । प्रवर्ग्यवति तु
प्रवर्ग्यं संस्थाप्य ।

११.

१. उपसत्स्वरूपमिदानीमुच्यते । उपसद्याय मीन्द्रुप इत्येता-
स्तिस्रः सामिधेनौराह पूर्वाह्नि । पौवांहिक्यामुपसदीत्यर्थः । कथं
पुनराह । अर्धचं संदधदनुच्छसन्नेकैकां सप्रणवां मकारान्तप्रणवाव-
सानां द्विरुक्त्वा तृतीयेन वचनेनोत्तरां संधायावस्येत् ।

२. सामिधेनौराहेति संबध्यते । इमां मे अग्ने समिधमित्ये-
तास्तिस्रः आपराहिक्यामुपसदि ।

३. अनवानसेकैकां सप्रणवां द्विरुक्त्वा तृतीयेन पूर्वस्था वचनेन
शुद्धप्रणवान्तेनोत्तरां संधायावस्यन्ति द्वे अनुच्छसन्पठतीत्यर्थः ।

४. तृतीयायाम्पृतीये वचने यः प्रणवस्तोनाग्निमावह सोममावह
विष्णुमावहेति संदध्यात् । यथापठितमेवैतन्नाभ्यधिकं^१ परिसंस्था-

नात् । प्रणवेन संधानोपदेशात् अग्ने महं असीत्येवमादेरावह
देवान्यजमानायेत्येवमन्तस्य चाभावः । तिस्र एव देवता व्यवस्रन्ना-
वाहयेत् ।

५. सुगादापनेनाग्निर्हतेत्यादिना सकलेन सुचावादाय । आ-
दाप्येति निर्देशः क्रमार्थः ।

६. तस्माद् तु तत्रोपांशु शरैर्युरिति श्रुतेः (८.१) ।

७. अग्निर्हृत्वाणि जड्वनत् अग्नेः पुरोनुवाक्या । य उप इव
ग्रयहेति याज्या ।

८. त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भ्यः सोमस्य पुरोनुवाक्या । अपाहं
युक्तु पृतनासु परिमिति याज्या ।

९. यः पूर्याय वेधसे नवीयसे विष्णोः पुरोनुवाक्या । तमु
स्रोतारः पूर्यं यथा विदेति याज्या ।

१०. यावदादिष्टं यावदुक्तमित्यर्थः । माहृतस्य स्विष्टहादादेर्नि-
ष्ट्यर्थं वचनम् ।

११. अग्नेर्यं उप इवेति पुरोनुवाक्या । अग्निर्हृत्वाणीति याज्या ।
सोमस्यापाहं युत्सिति पुरोनुवाक्या । त्वं सोम क्रतुभिरिति याज्या ।
विष्णोस्तसु स्रोतारः पूर्यमिति पुरोनुवाक्या । यः पूर्यायेति
याज्या । एवमापराह्निके उपसञ्चरणे विपर्यासः । एवमियमिष्टिद्वये-
नैकोपसङ्गच्छते । इतरे अथैवमेव द्रष्टव्ये ।

१२. इमां मे अग्ने समिधमित्येतास्मिन्ः सामिधेनीर्द्वितीये
ऽहनि पौर्वाह्निक उपसञ्चरणे ऽनुभूयात् ।

१३. द्वितीय एवाहन्यपराह्णे उपसद्याय मौल्लुष इत्येतास्त्रिषुः
सामिधेनीरनुब्रूयात् । शेषं ह्यस्नानवत् ।

१४. येनैव प्रकारेण प्रथमे ऽहन्युपसत्तेनैव तृतीये ऽप्यहनि
कर्तव्या । एवमेतास्त्रिषु उपसदः स्वश्रुतौ । श्रुत्यन्तरे तु ज्योति-
ष्टोम एव द्वादशाध्यान्नातास्तत्र किमयमेव त्रिको दण्डकलितवत्
चतुरावर्तत उत^१ स्वस्नानवद्वा द्वादशसंख्यापूरणमिति संग्रय
आह ।

१५. या प्रथमे ऽहनि सा चतुरहं क्रियते । या द्वितीये
साप्येवमेव चतुरहम् । या तृतीये सा चतुरहमिति । एवमेताः
स्वकालाः स्वस्नानस्था^२ एव विवर्धरन्नेवं क्रमो न बाधितो भवति ।
तुशब्दः संग्रयव्युदासार्थः ।

१६. प्रत्यहं वा विपर्यासं कुर्यात् । यद्युपसदो-विवर्धरन् एव-
मपि श्रुतत्वात् । केचित्तु श्रुतिमन्यार्थां मन्यमानाः पूर्वपक्षमेतदि-
च्छन्ति । सिद्धान्तसूत्रं^३ तु पूर्वम् ।

१७. शोभाविन्यां सुत्यायां यदहस्तादुपवसथशब्दवाच्यम् ।
तस्मिन्प्रातरुभे पौर्वाह्निकमुपसच्चरणमापराह्निकं च समाप्य । ततो
ऽन्यत्कर्म ।

१२.

१. अग्निप्रणयनं चातुर्मास्थेषूक्तं तदिहोपवसथे ऽहनि भवति ।
प्रवर्ग्यरहिते यज्ञे ।

२. 'उपवसथे प्रातः सप्रवर्ग्यं यज्ञे प्रवर्ग्यापसदौ समस्यं महा-
वीरपात्रोद्वासनं भवति ।

३. तत्र महावीरपात्रोद्वासने प्रस्रोता सामगानं करोति ।
किं ततः ।

४. तत्र तस्मिन्प्रस्रोतुः सामगाने होतुरपि निधनोपायः ।
सामनिधनोपगमनं पठनं होतुरपि भवति । होत्वचनं ब्रह्मादि-
निवृत्त्यर्थम् । तत्र प्रस्रोता साम गायति तत्र होतुर्निधनोपाय इति
सूत्रद्वयकरणं सौत्ये ऽहनि प्रवर्ग्यपथे तत्रैव प्रवर्ग्यात्सादनं तत्रापि
होतुर्निधनोपाय इति ज्ञापनार्थम् ।

५. ननु भ्रष्टावसरत्वाद्प्रवर्ग्यं च विधानान्न प्राप्नोति । उच्यते ।
श्रुतावविशेषेण व्याख्यातम् । ब्रह्म वा अग्निमद्यदुपवसथे ऽग्निं प्रणय-
न्तीति । तत्रप्रवर्ग्यात्सादनादूर्ध्वमुपवसथे यथा स्यादिति सूत्रारम्भः ।
येषामपि सौत्ये ऽहनि महावीरपात्रोद्वासनं तेषामप्युपवसथ एवाग्नि-
प्रणयनम् । व्याख्यातवचनात् ।

१३.

१. श्रुतिक्रमेणाग्निप्रणयनादनन्तरं हविधानप्रवर्तनमाह^१ । हवि-
धानप्रवर्तनमिति वक्ष्यमाणस्य कर्मणो नामधेयम् । तदर्थंमामन्वितो
आहृतो होता यत्करोति तदुच्यते ।

२. हविः सोमाख्यं धीयते ऽवम्यायत इति । हविधाने गकटे

१ C (in marg) क्रमेण वाधितो भवति । १ A U (acc b) समाप्य । १ U
(in marg) उपवसथं । २ C om श्रुतिः साह ।

उच्येते । ते प्राची शालामयेणाध्वर्युणावस्थापिते तयोर्दक्षिणस्योत्तरं
वर्त्मान्तरस्य च दक्षिणमन्तरेण तिष्ठन् होता हविर्धानाभ्यां प्रवर्त्य-
मानाभ्यामनुब्रूहीति संप्रेषितः । किं करोतीत्यत आह ।

२. अपेतो जन्यमित्येवमादिना मन्त्रेण लोष्टं प्रचिपेत् । कथम् ।
दक्षिणपादाद्यतलेन प्रतीचीं दिशं प्रति ।

४. प्रेतां यज्ञस्य शंभुवेति तिष्ठन्ननुब्रूयात् । आसीनन्यायप्रति-
षेधार्थं पुनस्तिष्ठद्वचनम् ।

५. द्यावा नः पृथिवी इमं तयोरिदृतवत्पथः । यमे इव यत-
माने यदैतम् । एतामिहो दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरं वर्त्मान्पमं-
सग्नो ऽनुसंयन् अनुब्रूयात् । स प्राच्यं दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरं
वर्त्मान्पनिश्रयेतेति (६. ४) श्रुतेः ।

६. अधि द्वयोरदधा उक्थ्यं वच इत्येतामनुब्रूयात् हृदिपि
कीलादावुपरि दीयमाने^१ ।

७. विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविरित्येतामनुब्रूयात् । परि-
श्रयमाणयोः रज्जुभिर्वध्यमानयोर्हविर्धानयोः ।

८. नाभिर्यग्निफलके तन्नभ्यम् । तत्स्ययोर्हविर्धानयोरा वामु-
पम्यमद्रुहेत्येतामनुब्रूयात् । यदैने नभ्यस्ये कुर्धुरथा वामुपम्यमद्रु-
हेति (६. ४) श्रुतेः ।

९. केचिदध्वर्यवो नभ्यम्यकर्म पूर्वं कुर्वन्ति । ततो मध्यमस्य
हृदिपि आरोपणम् । तत्र कर्मविषयांसे ऽध्वर्युवशाद्यथाकर्म । आ
वामुपम्यं पूर्वाधि द्वयोरित्युत्तरा ।

१०. परि त्वा गिर्वणो गिर इत्येतया परिधाय परिममा-
प्यानुवचनं ततो ऽन्यत्कर्म ।

११. यत्र स्थितेनानुवचनस्य प्रथमोक्ता तत्र स्थित्वा उत्सृज्यते
व्यवायवाग्यमनभ्रमणादिनियमात् । यत्र तिष्ठन्तन्निश्चिन्तेत्यनुवादपरेण
स्थानविधानमतो नामीनन्यायः ।

१४.

१. श्रुतिक्रमेणाग्नीषोमप्रणयनं वक्ष्यम् । तस्य तावदवधि-
माह । मितेषु निष्पादितेषु । यज्ञागारेषु सदोहविधानाग्नीध्रेषु
अग्नीषोमौ प्रणयन्ति । तत्राग्निमाग्नीध्रीयं प्रणयन्ति । सोमं हवि-
धानम् । ततः किमित्यत आह ।

२. तत्रप्रभृतीत्यग्नीषोमप्रणयनप्रभृतीत्यर्थः । आनूवन्ध्यायाः मन्दा-
नात् । वक्ष्यति । मेचावरुणौ च वशानूवन्ध्येति । आ तदीयव्यापार-
परिसमाप्तेः । अन्तरेण मध्ये चान्तासोत्करौ तीर्थं प्रवेग इत्यर्थः ।

३. कर्म कुर्यादिति वाक्यशेषः ।

४. उत्तरेणाग्नीध्रीयं धिष्यं आग्नीध्रशरणस्वमग्निं सदस्योत्तरेण
गत्वा ततः ।

५. अध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता चाध्वर्युः । तावुत्तरेण यज्ञपात्राणि
चान्तःपात्यदेशस्थानि^१ तानि चोत्तरेण गत्वा । पूर्व्या दारुं शान्तां
प्रविश्य । अयं यज्ञसंचरः सूचान्तरे प्रसिद्धः । तत्रप्रतिपात्यमव्यवायो-
दाहरणप्रपञ्चार्थं शोक्तम् ।

६. शालामुखे भवः शालामुखीयो ऽग्निस्तस्य पद्यादुपविश्य
संप्रैषमपेक्षत इति शेषः ।

७. इति कार्यान्तरे । तेन^१ कदाचिदध्वर्युवगादग्नये प्रह्विय-
माणयानुब्रूहि सोमाय प्रह्वियमाणयेति वेति ।

८. एतामेवामीनः शेषमनुवचनस्य तिष्ठन् ।

९. उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति लिङ्गादुत्तिष्ठत्सु ।

१०. प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्येतां प्रमजत्सु लिङ्गादेव ।

११. होता देवो अमर्त्य इत्ययं द्वचः । उप त्वाग्ने दिवेदिव
इति द्वचः । एतौ द्वचावनुसंयन्ननुब्रूयात् लिङ्गाध्यायाच्च ।

१२. होता देवो अमर्त्य इत्यस्य द्वचस्य द्वतीयायामृचि
भूतानां गर्भमा दध इति यः पादस्तं ब्रुवन् गर्भकामायै पश्यै
गर्भमियं लभतामिति ध्यायादुत्तरेण सदो ऽनुसंयन् । उदरं वै
सद इति सामान्यात्^१ ।

१३. आग्नीध्रीयशरणे ऽध्वर्यवो ऽग्निं निदधति स्थापयन्तीत्यर्थः ।
अतःप्रभृत्याग्नीध्रिये प्रायश्चित्तमाध्वर्यवं यथा स्यादिति सूत्रारम्भः ।

१४. अग्ने जुषस्व प्रति ह्यं तद्वच इत्येतामाग्नीध्रीय आहुतौ
ह्वयमानायामनुब्रूयात् । तां संप्रत्येतामनुब्रूयात् । अग्ने जुषस्व प्रति
ह्यं तद्वच इति तस्या एवैषा याज्येत्यर्थवादादाहुतिग्रहणाच्च तदा-
वृत्तावावृत्तिः । (कौ० ब्र० ८. ५)

१५. उत्तरेणाग्नीध्रीयमग्निं अनुसंयन् । सोमो जिगाति गात-
विदित्येतास्त्रिस्रो ऽनुब्रूयात् ।

१६. उप प्रियं पनिप्रतमित्याहवनीये ह्यमानायामाहुताव-
नुब्रूयात् । अस्यामप्याहुतिरेव^१ प्रयोजिका । अर्थवादात् ।

१७. तस्य राजा वरुणस्तमश्चिनेति हविर्धानं प्रपाद्यमाने
सोमे ऽनुब्रूयात् । प्रजं च विष्णुः सखिवां अपोर्षुत इत्येतद् ब्रुवन्
गोत्रपदं गृह्णीयादिति वृद्धवार्त्ता ।

१८. अन्तश्च प्रागा अदितिर्भवाभीत्यनुब्रुवन्ननुप्रपद्य ततो
ऽन्यत्कुर्यात् ।

१९. दक्षिणे ऽनसि ह्यष्टाजिनमास्तीर्य तस्मिन् सोमं निदधा-
तीत्याध्वर्यवे निवृत्ते श्वेनो न योनिं सदनं धिया कृतम् । गणानां
त्वा गणपतिं हवामहे । अस्तध्नाद् धामसुरो विश्ववेदा इत्येता
उत्तरतो दक्षिणस्थानसो दक्षिणमुखस्तिष्ठन्ननुब्रूयात् ।

२०. एवा वन्दस्व वरुणं वृहन्तमित्यागीर्वत्या परिदधातीति
(८.६) श्रुतेः ।

२१. मथ्यावृद्धविधानयोर्यदागारं तस्य पूर्वस्थां द्वारि । प्रवे-
शनिष्काग्नाविरोधेन बहिरुपविशतीति । विनापि कर्मणेहोपदेशन-
विधिरयम् ।

२२. यद्यपरया द्वाराध्वर्युभिः सोमः प्रपाद्यते ततस्तेनैव होता-
नुसमियास्य ब्रह्मयजमानौ होत्ववचनात् ।

२३. प्रपाद्यमाने ऽनुप्रपद्येत्येवमाद्यपरयापि द्वारा प्रपाद्यमाने
पूर्वैणैव तुल्यम् ।

२४. दक्षिणेन वाहुना आहृतो दक्षिणाहृत् । तादृगो ऽपरया

द्वारा निष्क्रम्य ततः सव्यावृत्सनुत्तरेण हविर्धाने हविर्धानशकटोप-
लक्षितमागारमुत्तरेण गत्वा तत्रैव पूर्वस्थानेव द्वार्युपविशति ।

१५.

१. अग्नीषोमदेवताकेन पशुना शोभाविनि सौत्ये यजते ।
य एवासौ सोमस्योपवसथे ऽग्नीषोमीयस्तमेव तेनाप्नोतीति लिङ्गात् ।
नचन्यत्रोपवसथशब्देन पौर्णमास्यमावासे उच्येते । सत्यम् । प्रधान-
यागात्पूर्वमहस्तत्राप्युपवसथशब्दवाच्यम् । अत्रापि तत्समानमेव ।
ननूपवसथशब्दो ऽतिरिच्यते । प्रकृतत्वात् । सत्यम् । अग्नीषोमीयस्यै-
वाय कालनियमो यथा स्यात् । नान्येषां तत्प्रकृतीनाम् । तथा च
निरुद्धेनायनाद्यन्तयोर्यजत इतीव्यार्थेऽध्वेवाग्नीषोमीयधर्मा नान्येषु ।

२ यूपायोज्यमानायानुब्रूहीत्युक्तं अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्त
इत्यन्वाह ।

३ उच्छ्रीयमाणायानुब्रूहीत्युक्तं उच्छ्रयस्व वनस्पते । समिद्धस्य
अयमाणं पुरस्ताज्जातो जायते सुदिनत्वे अङ्गाम् । ऊर्ध्वं ऊ पु ण
ऊतये । ऊर्ध्वो न पाह्यहसो नि केतुना । इत्येता अनुब्रूयात् ।

४. परिवीयमाणायानुब्रूहीत्युक्तं युवा सुवासाः परिवीत
आगादिति परिधाय परिभाम्यानुवचनम् । यूपायोज्यमानायेत्येव-
मादिसप्रैषग्रहणं प्रयोजकार्थम् । अतस्तद्दशादुपशये ऽपि यूप-
धर्मप्राप्तिः ।

५ अञ्जुकायावभ्यो ऽग्निमन्यनीथा अन्वाह । तिष्ठन्निति वच-
नाच्च पथादेदे । अन्वाहेति वचनात् सति मन्यने । मन्यनमन्वित्यर्थः ।

६. यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा इत्येतया परिदध्यान्तं मर्जयन्तेति
सकदुक्ता । एतया न्वच च चातुर्मास्येषु चाथ यत्र पशुरास्रभ्यते
तदेतां पराचीमनूच्य यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा इति त्रिष्टुभा
परिदधातीति (८.२) श्रुतेः ।

७. अत्रैव तिष्ठन्सामिधेनीरन्वाह^१ । मनोतासूक्तादनन्तरं श्रुता-
बुक्तत्वात् । स एव क्रमो मा भूदिति वचनम् । नन्वाङ्गतिचपणार्थ-
त्वादिभ्यस्य श्रुतिक्रमाच्च तत्रैवेभाधानमनुवचनं च युक्तम् । उच्यते ।
नेभ्यस्य^२ हविःचपणार्थतैव^३ सद्धानियमात् । मनोतासाम्प्रदृशार्थवा-
दमन्वेनार्थवादार्थ^४ । तत्र श्रुतिः ।

८. पशुशब्दः प्रधानावदानवचनम् । अतः प्रधानावदानदेवता-
भावाच्च अय्यवहितं वनस्पतिभावाद्दयेत् । एवमेव श्रुतत्वात् ।

९. प्रकृतिवद्ध्वर्युमाग्नीध्रं च संश्रुय्य पणोर्वीरित्येवमादिकं
मन्त्रं जपित्वा तिष्ठति ।

१०. मित्रावरुणयोरित्येवमादिना मन्त्रेण यजमानो मैत्रा-
वरुणाय दण्डं समर्पयति ।

११. मित्रावरुणयोरित्येवमादिना मन्त्रेण यथार्थम् । यादृश-
प्रतिपक्षणार्थस्तादृशं विपरिणम्य दक्षिणपूर्वार्धं^१ होतुस्तिष्ठन् प्रति-
गृहीयात् ।

१२. दण्डं प्रतिगृह्य मैत्रावरुणो दक्षिणदक्षिणेन होतारं
गत्यायतः स्थितः पूर्वां होतुः प्रतिपद्यते ।

१ C om अथैव • च । १ A C (sec. h) आङ्गति instead of हविः । २ A
रं । ३ B • नदमाथि ।

१५. उत्तरेण हविर्धाने इति हविर्धानागारमुत्तरेण दक्षिणे-
नाग्नीध्रीयं धिष्यमदूरे गत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रपद्य स्वस्य धिष्यस्य
पश्चादुपविश्य मैत्रावरुणः होता तु^१ होत्स्यदने एवमनेन क्रमेण
संचरप्रवेशनोपवेशनानि कृत्वा एकादश वक्ष्यमाणकान् प्रयाजान्यजति ।
कथमित्यत आह ।

१६.

१. प्रेषा होता यत्तदग्निमित्येवमादयः पाशुकाः । होता
यत्तदिन्द्रं हरिवानित्येवमादयस्य सौमिकाः प्रसिद्धाः । ते सर्व
एव मैत्रावरुणस्य भवन्तीति लाघवार्थं परिभाषणम् ।

२. संप्रैषे च प्रदाने पुरोनुवाक्या मैत्रावरुणस्य भवन्ति ।
चकारः पूर्वेण सह समुच्चयार्थः ।

३. प्रयाजाधिकारादूर्ध्वम् उत्सृज्यते मैत्रावरुण इति यावत् ।
यथा प्रेषा मैत्रावरुणस्य तथानुवचनान्यपि । पर्यग्निकरणादीनि
तस्यैव भवन्ति ।

४. प्रेषानुवाक्यानुवचनानि प्रहाणः कुर्वक इव तिष्ठन्द्ण्डाव-
ष्टम्बस्यो मैत्रावरुणो ऽनुब्रूयात् ।

५. समिधः प्रेष्येति विशिष्टेन संप्रैषेण संप्रैषितो होता यत्त-
दग्निं समिधा सुपमिधा समिद्धमित्येवमादिना प्रैषसूक्तेनोभयवता
तनूनपान्नराशंसान्यतरप्रयोगेण प्रत्येकमुत्तरेषु^१ प्रेष्यप्रेष्येत्युक्तो मैत्रा-
वरुणः प्रेष्यति । प्रेषानाहेत्यर्थः ।

६. दाशतयीषु दशैवाप्रीसूक्तानि । तेषां सामान्यविनियोगार्थमेतत्सूत्रम् । तेन घृतं मिमिचे देव त्वष्टर्यद्वा चारु त्वमानलित्ये-
तयोर्विशेषविनियोगे सति प्रयाजत उद्धारः । एतयोः स्थाने इत्या-
र्षये कर्तव्ये । यातयामलदोषपरिहारायेति वृद्धसंप्रदायः ।

७. यदार्षयो यजमानस्तदार्ष्य्या आप्रियो भवन्ति । तद्यथा ।
वैश्वामिचस्य यजमानस्य समित्समित् । वासिष्ठस्य जुषस्य न इति ।

८. अथवा समिद्धो अथ मनुष्य दुरोण इत्येताः सर्वेषां भवन्ति ।
घेषामपि समानार्ष्यमाप्रीसूक्तमस्ति । अत्राङ्गणस्य तु समिद्धो अघे-
त्येतदेव भवति । न पुरोहितार्ष्यम् । प्रवरमाचस्य तदीयस्य
वचनात् ।

९. यस्तु नारागंध्याजी^१ संभवत्सार्ष्येयनारागंसप्तस्य खैव कार्या
समिद्धो अथ मनुष्य इत्येतासंभवात्नारागंध्याः । अचोदाहरणम् ।
आचेयस्य समिद्धो अघेति वैकल्पिके प्रयोगे नरागंधः सुपूदतीति
भवति । येषां स्था न विद्यते तेषां वासिष्ठी । निरुक्ते तथा
दृष्टत्वात् ।

१०. दग्निः प्रयाजैश्चरित्वा पर्यग्नये इनुभूहीत्येवं^२ मंप्रेषितो
ऽग्निर्हता नो अध्वर इत्याद्यास्तिस्रश्चोऽन्वाह मैचावरुणः परि-
भाषितत्वात् ।

११. उप प्रेष्य होतर्हथा देवेभ्य इत्याध्वयेणा मंप्रेषितो मैचा-
वरुणो ऽजेदग्निरसनदाजमित्येवमादिकमुपप्रेषसंज्ञकं प्रेषमाह ।

१२. उक्ते मैचावरुणेनोपप्रेषे दैव्याः शमितार इत्यादिक-

मग्निगुमंजं प्रैषं होतानुब्रूयात् । उक्तवचनादग्निगोरावृत्तावुपप्रैष-
सावृत्तिः ।

१७.

१. मेधपतिशब्दस्योद्भविकारो वक्ष्यत एव ।

२. 'अस्मा इति पुल्लिङ्गैकवचनम् । 'आभ्यामिति द्विवचनम् ।

'एभ्य इति बहुवचनम् । तत एवं पशुद्वित्वे पशुबहुत्वे च वच-
नोद्भवः । एकस्मिन्स्त्रीपशौ प्रास्या अग्निं भरत । द्वयोः प्राभ्यामग्निं
भरत । बहुषु प्राभ्यो अग्निं भरत । पुल्लिङ्गपशुद्वित्वे अन्वेनौ माता
मन्यतामिति । बहुत्वे अन्वेनान्माता मन्यतामिति । स्त्रियाम् ।
अन्वेनां माता । द्वित्वे अन्वेने माता । बहुत्वे अन्वेना माता । मन्यता-
मित्यस्थानूहो ज्ञातिनामभिः समानाधिकरणत्वात् ।

३. पुरुषे एकस्मिन्नालभ्यमाने उदीचीनां अस्य पदो निधत्तात् ।
पुरुषपशुद्वित्वे^१ उदीचीनां एनयोः पदो निधत्तात् । पुरुषबहुत्वे
उदीचीनां एषां पदो निधत्तात् । स्त्रिया एकत्वे उदीचीनां अस्याः
पदो निधत्तात् । स्त्रीपशुद्वित्वे उदीचीनां एनयोः पदो निधत्तात् ।
बहुत्वे उदीचीनां आसां पदो निधत्तात् । ननु चास्येति प्रथमा-
देशस्तेन द्विवचने अनयोरिति प्राप्नोति । नेत्युच्यते । अस्मा अग्निं
भरतेति प्रथमकथनादन्वेनमिति च प्रकृतत्वात् । चरकाणां^२ चानु-
दात्तपाठादन्वादेशो ऽस्यशब्दः । पृथिवीं शरीरमिति पशुकत्वे ।
शरीरे शरीराणीति द्विवक्तोः ।

४. एकधैकधेति वक्ष्यत्येव । अस्येति पूर्ववद्ब्रूहो विकारेषु । पुरागब्दो ऽय्यम् । तस्य द्विवचनवज्जवचनयोर्विगोपभावात् वीषया द्विलवज्जत्वप्रदर्शनमन्यथानभिधानात् । पिश्र अवयवे पिश्र च्छेदने वा धातुः । अतो निरवयवां वपामुत्खिदतादच्छिन्दन्त इति वेति । अपिश्रस इत्येकवचने प्राप्ते ऽपिश्रस इति वज्जवचनं तेनायथार्थनियमादनूहम्^१ । वपामुत्खिदतात् । वपे उत्खिदतात् । वपा उत्खिदतात् । यथावचनं विकारेषु । अन्तरित्यय्यम् । तस्य वीष-स्यैव द्विलवज्जलयोरभिधानम्^२ ।

५. अस्येति प्रदर्शितम् । द्विले वक्ष्मी वज्जले वतामि । प्रा-सेति प्रकृष्टेन शासेनेति^३ केषां चिन्मतिः । अपरेषां प्रग्रस्तौ बाह्व इति । ततश्चोदनासंदेहादनूहः । बाह्वनिति बाह्ववज्जले । दोषा-णीति वज्जवचनं तद्वज्जले । कश्यपेवांमानच्छिद्राः श्रोणीः कवपोह-न्सेकपर्णाष्टीवतः । पशुनेकले वज्जवचनान्येतानि । ननु च्छान्दम आकारः सर्वासां विभक्तौनामविगोपेण स्मर्यते । किं तत्रोहेन । उच्यते । गलादिप्रतिषेधो ज्ञापकम् । भवत्येवरूपाणामूह इति ।

६. षड्विंशतिशब्दस्योपरिष्ठाद्विचारः करिष्यते । अस्येति इत-विचारम् । अतुष्येत्यथयं निश्चयेनेत्यर्थः । गाधंगाधमिति वीषयै-वाभिहितत्वाद्विचारः । अस्येति पूर्ववत् । अनूनमित्यस्याविकारः । प्रकृतावनूहितत्वात् ।

१ C (orig) • नियमत्वाद्ब्रूहो अतः नियममादनूहः । २ A • भाग, C • धातात् ।

३ A शासेनेति ।

७. ऊवध्यगोहमिति वक्ष्यति । पार्यिवमित्यस्येहानूहः । ऊव-
ध्यविशेषणत्वात् ।

८. अस्नेति विकारेषु यथासमास्रातमिति वक्ष्यति ।

९. वनिष्टु सूलान्त्रम् । पशुनेकत्वे तस्योहः । अस्नेति पूर्व-
वदूह्यम् । मा राविष्ट मा क्विस्तीष्टेत्यर्थः । ततश्च पशुद्वित्वे वनिष्टु
एनयोर्मां राविष्ट । वङ्गत्वे वनिष्टुनेषां मा राविष्ट । स्त्रियाम् ।
अस्या एनयोः आसामिति यथोक्तम् । वनिष्टुमंनिधानादुरुक्तेषु
वपाभिधानमिति मीमांसकाः । तस्मादपाभिधानं । सर्ववङ्गत्वादुरु-
करोतीत्युरुक्कम् । हविरभिप्रायं नपुंसकम् । अत ऊहः । उरुक्के
उरुक्काणीति यथावचनम् । नेद्युष्माकमपि पुत्रे वा पौत्रे वा रविता
क्तेत्यर्थः । रवच्छिद्यादित्यर्थः । हे शमितारो युष्माकमपि कल्या-
णमन्त्रेत्यभिप्रायः । न्युने ऽप्यभिगौ नवैवोच्छ्वासाः । तदधिकारे मत्य-
भिगुवचनात् । नवहत्त्वो ऽभिगाववानिति (१०.४) श्रुतेः । हृदयनाशे
ऽन्यमालभेतेति वपानिवृत्तौ पुरा नाभ्या अपिशसो वपामुत्खिद-
तादुरुक्कं मन्यमाना इत्युद्धरेत् । प्राप्ता अभिं भरतीवध्यगोहमस्रा
रक्षः संजृतादिति च हतत्वात् । तत्र षष्ठ उच्छ्वासे मध्ये ऽवसानम् ।
मृतेन संस्थापने सर्वसभिगुं ब्रूयात् । अनन्तरायसु तर्हि यजूंषि जपे-
दिति शतपथे (१.१.२.८) पात्र्यां हविर्घण्णे आनोयजुषां दर्शनात् ।

१०. अभिगो शमीध्वमित्यादिना चिः परिधाय तत उभाव-
पापद्येत्युपांशु जपेत् ।

११. नेदस्य संज्ञप्यमानस्याध्या अमामेति शतपथे (३.८.१-
१५) सर्वेषामविशेषात्संज्ञप्यमानस्येत्तन्प्रतिषेधः ।

१२. पृथदाज्यावेक्षणमेव न भवंप्रायश्चित्तमपि । प्रायश्चित्त-
वचनात् ।

१२. यां कांचिद्वैष्णवीमित्यविशेषान् । प्रथमं वा नियम्येति
न्यायादिदं विष्णुर्वि धकम इति ।

१८.

१. स्तोत्रेभ्यो ऽनुव्रूहीति संप्रेषितो मैत्रावरुणो जुषस्व सप्रयत्न-
भमित्येकां इमं गो यजममृतेषु धेहीति पञ्चकं सूक्रमन्वाह ।

२. स्वाहाकृतिभ्यः प्रेष्येति संप्रेषितो होता यत्तदग्निं स्वाहाज्य-
स्येति प्रेष्यति ।

३. आप्रीणां विनियुक्तानामविनियुक्तोत्तमा याज्या ।

४. प्रसिद्ध उत्तमः प्रयाजः । तं वर्षां चान्तरेण होतृमैत्रावरु-
णयोर्वाग्यमनं भवति । न स्वाहाकृतीश्च वर्षां चान्तरेण वाचं
विष्टजेतेति (१०.५) श्रुतेः ।

५. तौ न पशौ न सोमे करोतीति वचनान् । भवनीये^१
चावाहनश्रुतेरयावाहन आवह देवान्यजमानायाग्निमग्न आवह वन-
स्पतिमावहेति दर्शनात् ।

६. यदि यजति ततो ऽग्निः प्रथेन सोम गौभिरित्येवेति ।
श्रुत्यन्तरादयं विकल्पः ।

७. ये दार्गपौर्णमासिका निगमा आवाहनादयन्तेष्व्याज्यभाग-
देवते अग्नीषामौ निगच्छत । यथायथं निगमान् लभेते इत्यर्थः ।

निर्वपति तेषां खिष्टकृद्भूयस्त्वादिति युक्तं तत् । त्रीणां^१ तत्र प्राधान्यात् भूयस्त्वात्^२ न्यायस्य परिपुष्टत्वादिति^३ हेतुर्थः ।

४. प्रयोगः कर्तव्य इति वाक्यशेषः । अन्वायातानि हवींषि अतुल्यानि । अतस्तेषामतुल्यानामनूहेन प्रयोगः कार्यः । कस्यायमूह-प्रतिषेधः । हविरभिधानस्येति ब्रूमः । यद्ययमूहप्रतिषेधो न स्यात् ततश्चरुपुरोलाशानामन्वायातने ऽग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः पचन् पक्नोः पचंश्चरुपुरोलाशानिति प्राप्नुयात् । न चेष्यते । तदर्थं प्रतिषेधः क्रियते ।

५. नेति प्रतिषेधस्य सन्तीत्यनेन अह संवन्धः । निगमा निगदाः । आहृत्यपेचं वज्रवचनम् । खिष्टकृन्निगदस्य चायं प्रतिषेधः । केषाम् । पशुतन्त्रे चोद्यमानानाम् । यदि पुनः कथं चिदिष्ट्यावृत्तिर्भवति हविषो नाशदोषापहारनिमित्ता ततः खिष्टकृन्निगदो भवत्येव । कुतः । पशुतन्त्रे चोद्यमानानामिति विशेषणात् ।

६. अग्नीषोमा यो अद्य वामिति^४ पशुपुरोलाशस्य पुरोनु-वाक्या भवति ।

७. होता यत्तदग्नीषोमौ पुरोलाशस्य इत्येवमादिकः प्रेषो भवति । पुरोलाशयो. पुरोलाशानां जुपतां जुपन्तामिति यथा-प्राप्तो विकारेपूहः ।

८. अग्नीषोमा पिष्टतमर्वतो न इति पशुपुरोलाशस्य यान्या ।

। A कान्यायनानां चातुर्भाष्यशेवतानां तेषां । १ C प्राधान्यभू. B C •न्यायाय• ।

२ C ins नष। ३ C om पशु ।

८. इलामग्ने पुरुदंसं सनिं गोरिति पशुपुरोलागस्त्रिष्टतः पुरोनुवाक्या भवति ।

१०. होता यदग्निं पुरोलागस्येत्येवमादिकः पशुपुरोलागस्य स्त्रिष्टतः प्रैपो भवति ।

११. अग्निं सुदीतिं सदृशं गृणन्त इति याज्या ।

१२. संमार्जनान्तामिलां निर्वृत्य पशुना धरन्ति । क्रमार्थं सूचम् ।

१३. मनोतायै हविषो ऽवदीयमानस्थानुभ्रूहीत्युक्तं क्षमे प्रथमो मनोतेत्येतन्मनोतासूक्तमन्वाह । मनोतेति संब्यवहारार्थं संज्ञाकरणम् ।

१४. अग्नीषोमा य आङ्गतिमित्येषा पशोः पुरोनुवाक्या । प्रधानपशुवदानानामित्यर्थः ।

१५. होता यदग्नीषोमौ ऋगस्येत्येवमादिकः प्रैपो भवति देवतान्यत्वे प्रातिपदिकोऽहः । एकत्ववङ्त्वयोर्वचनोऽहः । ऋगस्येति द्वित्ववङ्त्वयोर्वचनोऽहः । स्त्रिया लिङ्गोऽहः । मेषादिषु प्रातिपदि-
कोऽहः । पुनश्चान्य ऊहविकारो वक्ष्यते ।

१६. अग्नीषोमा हविषः प्रम्यितस्येत्यस्या याज्याया अर्धर्चं तावद्विरमेद्यावदमाहोम ।

१७. ऊते वमाहोमे अस्या एव याज्याया उत्तरार्धर्चान्ते वर्षद्भरोति प्रधानशेषाय ।

१८ देवेभ्यो वनस्पते हवीषीत्येवमादिका वनस्पते पुरोतु-
वाक्या ।

१९ होता यच्चद्वनस्पतिमित्येवमादिक प्रेष । अत्र छाग-
स्येति यथाविकारमूहम् । छागयोश्छागानामिति । तत्रैतौ पशु-
द्वित्वे तत्रैतान्पशुबहुत्वे । स्त्रिया तत्रैतामिति एकत्वे तत्रैते इति
द्वित्वे तत्रैता इति बहुत्वे । रभीयास वक्ष्यति ।

२०. वनस्पते रशनया नियूयेत्येवमादिका याज्या भवति ।

२१ पिप्रीहि देवां उग्रतो यविष्ठेति खिष्टकृत पुरोतुवाक्या
कार्या । प्रकृतिसिद्धस्याप्युपदेशो नियमार्थः । ततो वार्हस्पत्यमैचा-
वरुण्योर्विराजो ।

२२ छागस्येति विकारेपूक्त ऊह ।

२३ ये यजामहे ऽग्ने यदद्येति याज्या । निगदप्रतिषेध
शाखान्तरात् ।

२४. इलामुपङ्गास्यमानस्येत्यत आरभ्य मार्जनपर्यन्त कर्म कृत्वा
तत एकादशानुयाजान्यजति ।

२०.

१ देव बर्हि सुदेव देवै स्यादित्येवमादिभिरेकादशभिर्य-
जेत्यन्तैर्मध्ये ऽनवान^१ प्रेष्यति मैचावरुण परिभाषितत्वात् । वसु
वार्याणि यजमानाभ्या वसु वार्याणि यजमानेभ्यो यथाविकारमूह ।

१. प्रथमद्वितीयौ तु पलन्तरेणेत्येवं नवसु यथाक्रमेण प्राप्ते-
ष्वह^१ ।

२. अष्टमनवमौ देवो नरागंघो देवो अग्निरित्येतावन्तरेण-
गन्तु वक्ष्यमाणौ भवतः । आगन्तुवचनानिरेकादिष्टकापग्नौ द्वाद-
शानुयाजके अत्रैवागन्तुप्रक्षेपः^२ ।

४. देवो वनस्पतिरिति नवमः । देवं वर्द्धिर्वारितीनामिति
दृग्मः ।

५. सूक्ता मेत्येति संप्रेषितो ऽग्निमथेत्यादिकं सूक्तवाकप्रैपमाह ।
द्वियजमानके । अग्निमद्य होतारमवृणीतामिमौ यजमानौ पचन्तौ
पक्नोः पचन्तौ पुरोस्ताशं वध्नन्तावग्नीषोमाभ्यां ऋगम् । वङ्कयज-
मानके । अग्निमद्य होतारमवृणतेमे यजमानाः पचन्तः पक्नोः
पचन्तः पुरोस्ताशं वध्नन्तो ऽग्नीषोमाभ्यां ऋगम् । पुरोस्ताशदित्व-
वङ्कत्वयोः । पुरोस्ताशौ पुरोस्ताशान् । देवतापदमूर्ध्नि यथादेवतम् ।
ऋगदित्ववङ्कत्वयोः । ऋगौ ऋगान् । स्त्रियां ऋगां ऋगे ऋगाः ।
सूपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवदग्नीषोमाभ्यां ऋगेन । देवतापद-
मूर्ध्नि यथादेवतम् । ऋगदित्ववङ्कत्वयोः । ऋगाभ्यां ऋगैः । स्त्रियां
ऋगया ऋगाभ्यां ऋगाभिः । अघत्तां तं मेदस्तः^३ । एकदेवत्ये ।
अघत्तं मेदस्तः । वङ्कदेवत्ये । अचंत्तं मेदस्तः^४ । पशुदित्ववङ्कत्वयोस्तौ
मेदस्तः तान्मेदस्तः^५ । प्रति पचतायभीष्टामित्यत्र पचतेत्योकारान्तं^६

१ C प्रीक्षेष्वाह । २ B अथागन्तुक । ३ B ins प्रति पचतायभीष्टामवीहसेतां
पुरोस्ताशेन । ४ A ins अघत्तं मे अघत्तं म इति वा । ५ A ins ते मेदस्त ।
६ B •त्याका• ।

वाजसनेयिनां । प्रत्यगभीष्टां पचतो यजमानस्तेत्यर्थः । अपि वा
मेदसश्च पशोश्च सात्त्वं द्विवचनं स्यादिति चोदनामंदेशात्पचते-
त्यनूहम् । अगभीष्टामित्युपरिष्ठादक्ष्यति^१ । अवीवृधेतामिति च ।
पशुपुरोलाशदित्वबहुत्वयोः । पुरोलाशाभ्यां पुरोलाशैः । त्वामश्च
ऋषे अपर्यय ऋषीणां नपादित्यग्निप्रार्थनत्वादनूहानि^२ । अष्टणीतायं
यजमान इत्यूहेन । प्रदर्शित ऊहः पूर्वच । ता या देवा देव दा-
नान्यदुरित्ययथार्थत्वादनूहम् । तान्यस्मै । द्वियजमानके तान्याभ्यां ।
बहुयजमानके तान्येभ्यः ।

६. प्रसङ्गेनोक्तं गन्धलाघवाय । अग्निमद्य होतारमष्टणीतायं
सुन्धन्यजमान इत्येवमादिकं सौमिकाख्यं सवनीयपशौ ब्रूयात् ।
अत्रापि द्वियजमानके । अग्निमद्य होतारमष्टणीतामिमौ सुन्धन्तौ
यजमानौ पचन्तौ पक्तीः पचन्तौ पुरोलाशौ वध्नन्तौ । यथादेवतं ।
ह्यगौ ह्यगान् । इन्द्राय सोमं सुन्धन्तौ भृञ्जन्तौ हरिभ्यां धानाः ।
बहुयजमानके । अग्निमद्य होतारमष्टणतेमे सुन्धन्तो यजमानाः
पचन्तः पक्तीः पचन्तः पुरोलाशान् वध्नन्तः । यथादेवतं । ह्यगौ
ह्यगान् । इन्द्राय सोमं सुन्धन्तो भृञ्जन्तो हरिभ्यां धानाः । अवी-
वृधेतामिति द्विवचनं सवनीयदेवतां पशुपुरोलाशदेवतां चाभि-
प्रेत्य । कुत एतत् । ऐतरेयश्रुतेः । सवनीयस्य चेत्यशुपुरोलाशं
कुर्धुरवोवृधेतां पुरोलाशैरित्येवं ब्रूयात् । सवनीयैरेवेन्द्रो वर्धते
पशुपुरोलाशेन पशुदेवतेति ।

७. होवा शंयोर्वाक उक्ते यथाप्रपन्नं येनैव मार्गेण प्रविष्टस्ते-

मैवोपनिष्क्रम्योत्सृज्यते । यथायभ्रमणवाग्यमादिभ्यः । उत्सृज्यते^१ मैत्रा-
वरुणः । नाच हृदयशूलोपम्यानापैचा ।

८. शालामिति पत्नीशालोपलक्षणम् । तां होता गत्वा पत्नी-
मंयाजान्तमग्नीपोमीयमस्तमिते समापयति । शालाघृष्टणं मद्ध्येवा-
वस्थितस्य पत्नीमंयाजा सा भूवन् । होत्र्यघृष्टणमुत्सृज्यते मैत्रावरुणः
शालां गतेति संदेहव्युदासार्थम् ।

द्विरभ्यामो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारस्तदाचरणं चायुथ-
मिति ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये पञ्चमो-
ऽध्यायः समाप्तः ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

—*—

१.

१. अग्नीषोमीयेणोपवसथे पशुना यज्ञत इत्यत आरभ्य यः पशुर्धतथा कर्मकलाप उक्तः १स एवान्येषां पशूनां प्रकृतिर्द्रष्टव्यः । कुतः । प्राथम्याद्भ्रमाकल्याच्च । ऊहयोग्यं मन्त्रजातं प्रायेण दर्शपूर्ण-मासयोरग्नीषोमीये च पश्चात्प्रातः यतो ऽतो २ विकृतिपूहचिन्ता प्रसूयते ।

२. षष्ठीणामिदमार्थम् । किं पुनस्तत् । आम्नानमध्ययनं मन्त्राणाम् । ३अभिधायकमनभिधायकं वा नोहित्यं प्रकृतौ । कुतः । अपूर्वत्वात्प्रकृतेः । तेन दृढवतीमध्वर्यो सुचमित्येकवचनं द्वयोः सुचोरादापने ऽनभिधायकमपि ४ सत् यथाम्नातं भवति । आर्ष-माम्नातं मन्त्राणां प्रकृताविति यत्राद्वैदिक ऊहः । अतो ऽस्य विनाग्रे सर्वप्रायश्चित्तम् ।

३. यथार्थमिति योयो ऽर्थसं तमभिधातुम् । उत्तरस्यां तता-वित्युत्तरस्यामिध्यायां विकृतावित्यर्थः । अर्थस्य विकारो ५ ऽर्थवि-कारः । स च क्व चिद्रूपान्यत्वेन क्व चिन्निर्गान्यत्वेन क्व चित्सद्धान्यत्वेन क्व चिद्वचनान्यत्वेन क्व चित् प्राकृतद्रव्याभावेन । तस्यार्थविकारस्यो-त्पत्तिरूपेणानभिधानात् ६ । उत्पत्तिः प्रकृतिः । तद्रूपेण वैकृतस्यार्थ-

१ C अपावन्ते । २ B एतो । ३ B C अधिकम् । ४ C om. न ।

५ यथार्थमिति यो ऽर्थविकारः स च क्व । ६ C om. न ।

स्थानभिधानात् । शब्दविकारमनार्थं वैकृतार्थाभिधायकं क्रियमाण-
मूहं ब्रुवते याजिक्ताः । रूढा हि तस्येयं मञ्जेत्यर्थः । तदन्वाख्यानं
शास्त्रसंयवहारार्थम् । ऊहेद्विदेवतवज्रदेवतेषु । यथार्थमूह इत्येव-
मादिषु द्रष्टव्यम्^१ ।

४. अथाघत्तं यजमानाय शंथोरिति द्वियजमानकवज्रयज-
मानकेषु यजमानस्य विकारे प्राप्ते वचनादृच्छन्नभिधाने^२ ऽपि विकारो
न विद्यते । यूयते^३ वा एतदृचो ऽचरं यदूहति । तस्मादृचं नोहे-
दिति श्रुत्यन्तरे प्रतिषेधात् ।

५. अवाह देवान्यजमानायेति प्रकृतौ । द्वियजमानके विकारे
यजमानाभ्याम् । वज्रयजमानके यजमानेभ्य इति । ननु यथार्थमु-
त्तरस्यां तताविति लक्षणरम्भाद्धर्चिरादिभिः प्रतिषेधाच्च विनाप्यु-
दाहरणेन भिद्भुमेव । सत्यम् । प्रयोगनियमार्थस्त्वारम्भः । अतः
अकर्त्तृभिप्राये ऽप्यनुदेशे कृत्वा चिन्तया क्रियायां यजमानशब्द एव
प्रयोक्तव्यो न प्रयोगान्तरमिति वक्ष्यमाणस्य शब्दविकारस्य संक्षेपतः
प्रयोजनमुच्यते^४ । प्रयोगनियमार्थमाचार्येण सूचं कृतम् । अतो ऽयं
यथापठितः कर्तव्यो ऽन्यत्र लौचणिकः ।

६. आशासना मेधपतिभ्यां मेधमिति प्रकृतावग्नीषोमाभिप्रायं
द्विवचनम् । एकदेवत्ये पशौ मेधपतये । वज्रदेवत्ये मेधपतिभ्यः ।
प्रयोगनियमार्थं वचनम् । एतेन स्त्रीपशौ मेधापतिरिति^५ न

१ B adds ऋचु द्रष्टव्यम् । cf Comm. on I, 15, 5 २ C अविधाने । ३ A
यूयति, B C वृषते । ४ A ms श्रुत्यन्तरे एवमेव आगत (श्यापान् ?) । ५ C
मेधप० ।

भवति । यज्ञाभिधाने तु मेधशब्दे विवक्षिते देवतायाश्च स्त्रीत्वे सति मेधपत्न्या इति प्रयोगसंदेहो मा भूदिति । .

७. मेधपतिभ्यां मेधमित्यत्र मेधमित्येतत्पशुपदम् । तत्पशु-
द्वित्वे मेधौ । वज्रत्वे मेधानित्येवं प्रयोक्तव्यम्^१ । अनारम्भाद्यज्ञाभि-
धानमिति गम्येत प्रकरणात् । ततो ऽनूहः स्यात्तस्मात्सूचारम्भः ।
स्त्रीपशौ मेधाम् । द्वयोर्मेधे । वज्रपु मेधाः । के चिन्मेधशब्दं जाति-
वचनं मन्यन्ते । तेषां स्त्रीपशौ मेधीं मेधौ मेधीरिति । एवं क्वाग-
लेयिनां सूत्र एवोह^२ ईदृशः पठितः ।

८. आत्तामधेत्यस्य विकारः । एकदेवत्ये आददद्य । वज्रदेवत्ये
आदन्नधेति । प्रयोगनियमार्थं सूत्रम् । श्रुत्यन्तरात् । भूते अन-
घतने ऊङ् स्यात् । ततश्चाघमदघसन्निति प्राप्नुयात् । ननु आत्ता-
मधेति प्रकृतौ लुङः प्रयोगादाददादन्निति युक्तमेव । उच्यते ।
क्वान्दसः प्राकृतः प्रयोगः । ऊङ्हेन तु साचणिकेन भवितव्यम् । स
मा भूदिति सूचारम्भः^३ ।

९. घस्तां नूनमित्यस्य विकारः । एकदेवत्ये घस्तु नूनम् ।
वज्रदेवत्ये घसन्तु नूनमिति । प्रयोगनियमः श्रुत्यन्तरात् । साच-
णिकं अन्तु नूनमिति । तन्न कर्तव्यम् । क्वान्दसमपि सूचोक्तं कर्त-
व्यम् । सूचारम्भसामर्थ्यात् ।

१०. अघत्तां तमित्यस्य विकारः । एकदेवत्ये अघसत्तं मेदस्तः ।
वज्रदेवत्ये अघसत्तं मेदस्तः । अघसतामिति न्याय्यं द्विवचनम् ।
अघत्तामिति क्वान्दसम् । मन्त्रे घसङ्करेति (पा० १.४.८०)

लेर्लुकं क्त्वा अघत्तामिति तु सकारस्य तकारोत्पत्तिः । अदृष्टो वर्णव्यत्ययस्तस्यालाक्षिकत्वात् । एकवचनवङ्गवचनयोः सकारस्य श्रवणं युक्तम् । अघसदघसन्निति ।

११. अघत् एकदेवत्ये । अचन् वङ्गदेवत्ये । रूपद्वयमेतच्छान्दसं अघत्तामिति प्राकृतस्य वर्णव्यत्ययस्य छान्दसत्वसामान्यात् । श्रुत्यन्तराद्वा प्रयोगनियममङ्गीकृत्याचार्येणोपदिष्टम् ।

१२. उपाव सूत्रभूयामिति^१ पशुविशेषणम् । तस्य पशुद्वित्वे रभूयांभाविव क्तवी । वङ्गत्वे रभूयस इव क्तवी । उपमानस्य संप्रत्यर्थे वोपमार्थे वोभयथा दर्शनात् । यत्र पक्षेणाप्यार्थचोदनात्पक्षः स्यात्स पक्षो ज्यायानिति ऊह एव न स्यात् । इत्यते च श्रुत्यन्तरपाठात् । तदर्थः सूचारम्भः । स्त्रीपशावपि के चिदिच्छन्ति । रभूयसीमिव रभूयस्याविव रभूयसीरिवेति ।

१३. अघभूयामिति देवतावचनम् । अघभूयामिति एकदेवत्ये । अघभूयामिति वङ्गदेवत्ये । इकारप्रतिषेधार्थं सूत्रम् । अघभूयामिति वङ्गदेवत्ये । इकारप्रतिषेधार्थं सूत्रम् । अघभूयामिति वङ्गदेवत्ये । इकारप्रतिषेधार्थं सूत्रम् । अघभूयामिति वङ्गदेवत्ये । इकारप्रतिषेधार्थं सूत्रम् । अघभूयामिति वङ्गदेवत्ये । इकारप्रतिषेधार्थं सूत्रम् । अघभूयामिति वङ्गदेवत्ये । इकारप्रतिषेधार्थं सूत्रम् ।

१४. अघभूयामिति देवताभिधायकम् । एकदेवत्ये अघभूयामिति । वङ्गदेवत्ये अघभूयामिति । हेतुर्कर्मसंभवादणिजन्तादेव सिचः स्थाने चङ् क्तो व्यत्ययेन । लाक्षिकं तु अवधिष्ट अवधिपतेति । तन्मा भूदिति सूचारम्भः ।

१५. तदग्नादिति सूत्रवाके यजमानस्याग्नीर्वचनम् । तदङ्ग-

यजमानके अग्नासुरिति भवति । प्रदर्शनार्थमेतत् । तेन द्वियज-
मानके अग्नास्तामिति सिद्धं भवति । आग्निपां सूक्तवाके परिगण-
नादनाग्नौ रथमेतत्पदमिति । व्यत्ययेन च श्रुशब्दस्य^१ लोप इति
मन्यमानः कश्चिदश्रुयातामश्रुयुरिति द्विवचनवङ्गवचने कुर्यात् ।
तन्निवारणार्थं सूत्रम् ।

१६. तदृध्यात्सूक्तवाक एव । तस्य पूर्वोक्त एव न्यायः । ऋधा-
स्तामिति द्वियजमानके ।

१७. यद्यदचौकमतेति यजमानाभिधायि । तस्य द्वियजमानके
यद्यदचौकमेताम् । वङ्गयजमानके^२ यद्यदचौकमन्तेति । अचकमेतां
द्विवचनमचकमन्तेति वङ्गवचनं लाक्षणिकम् । तत्सूचारम्भमामर्थ्यात्
वाधते ।

१८. इतीतिप्रकारे^३ अनेन प्रकारेण यजमानाभ्यां यजमानेभ्य
इत्यादिकः शब्दविकारः कर्तव्यः । वक्ष्यति । सप्तदशमीपोमीया
इति । तत्र होता यद्यदमीषोमौ ऋगस्यऋगस्येति वीष्णुया चाभि-
धानं प्राप्नोति । प्रकृतानां सप्तदशानां । वङ्गवचनेन वा ऋगानामिति ।
तत्र वङ्गवचनेनैवाभिधानं कार्यम् । कुतः । यजमानाभ्यां यज-
मानेभ्य इति दर्शनात् । एवं च सति प्रातिपदिकोपग्रहौ परस्मै-
पदमात्मनेपदं च काल्पपुरुषा उत्पत्तिवद्भवन्ति । न विक्रियन्ते
ऽर्थभेदात् । तेषु विक्रियमाणेष्वन्य एवार्थः संपद्यते । शब्दविकार
इति । यः शब्दो विकर्तुं शक्यते स एव विकर्तव्यो नाव्ययम् ।

१ O (orig.) वाक्श in marg. चथो.०, A यशुश.० । २ C om. वङ्गयजमानके ।
३ C ० प्रकरणे ।

तद्वीक्ष्यैवानेकार्थाभिधायक भवति । तत पुरापुरा नाभ्या ।
अन्तरन्तरेवेत्यादि सिद्ध भवति ।

१८ सृणीत वरिं । सूर्यं चक्षुर्गमयतात् । दिश ओचम् ।
वात प्राणम् । अन्तरिचमसुम् । एकधास्य त्वच । पुरा नाभ्या ।
अन्तरेवोष्माणम् । माता मन्यतामित्येवमादीनि ज्ञातिनामानि ।
श्वेनमस्य वव । शला दोषणी । कश्यपेवासा । क्वया सेकपर्णेति
पदद्वयम् । ऊवथगोह पार्थिवम् । अस्त्रा रच मसृजतादित्येतानि
सूत्रपठितानि विकारे ऽप्यनूद्धानि । यथासमास्रातम् । प्रकृतिवद्दि-
कारेषु भवन्ति । नेति वक्तव्ये यथासमास्रातवचनमधिकारार्थम् ।

१० सोदनाशब्देनात्राभिधेयमुच्यते । न तु क्रियाप्रवर्तक वच-
नम् । तत्र प्रकाशस्य संदेहे यथाग्ने त्व सूक्तवागसि तदसौ देवा
रामन्तामित्येवमादौ अग्निपदे आहवनीये होद्यगुणविशिष्टे वा
विस्तृतिष्वपि यथासमास्रात कर्तव्यम् ।

११ शेषशब्द एकदेशवाचौ । भूतशब्द उपमायाम् । शेषभू-
तानि शेषतुल्यानि शाकाद्यस्य मन्त्रस्य निराकांक्षीकरणानि । अपू-
र्वाणि पूर्वमन्त्रमध्ये अपठितानि तानि यथासमास्रात भवन्ति ।
यत्र न समास्रातानि तत्र न भवन्तीत्यर्थः । तत उपहृतौ वायु-
रिन्द्रवायू सह प्राणेन सह वर्चसा तयोरहमुपहृत सह प्राणेन
सह वर्चसेत्येवमन्तो मन्त्रो न भवत्यामीत्यप्याहारः ।

१२ आय इत उत्तरो वक्ष्यमाणको घन्यः । तत्र निगदा
यजुर्विंशेपा । ते च यथासमास्रात भवन्ति । अशब्दाग्निविद्यः ।

प्रेयासूत्रघ्नन्ते प्रतीकग्रहणात् । य एते प्रियास्य निगदास्येति च व्यप-
देशात् । आग्रहणादग्ने मह्यं अग्निं ब्राह्मणं भारतेत्येवमादी-
नामूहः ।

२२. एकधाम्य त्वधमाद्यतादित्यत्रैकधाशब्दस्थानेकपशौ वीष्णा ।
अथयत्वादयन्नसिद्धे सूचारम्भः इति समासेन वेत्यस्यापि विकल्पो
यथा स्यादिति । तेन द्विधा चिधेत्येवमाद्यपि सिद्धं भवति ।

२४. षड्विंशतिरस्य वङ्गय इत्यत्र षड्विंशतिशब्दस्थानेकपशौ
वीष्णा ।

२५. अनन्तरसूत्रदयोक्तमितिकरणेन परामृश्यते । तदा भवति ।
समासेन वा प्रयोगः सङ्घासंकल्पनेनेत्यर्थः^१ । तद्यथा । द्विपशौ
द्वापञ्चाशदेनयोर्वङ्गयः । षन्नग्रीतिगते^२ इत्येकादशिन्याम्^३ ।

२६. वङ्गीसङ्घासंकल्पनस्य प्रयोगः । एष गोभनतरः पक्षो
ऽभिप्रेत आचार्यस्य । तदर्थं न्यायवचनम् ।

२७. एकदेवतद्विदेवतयोश्चाभिधेययोः शब्दान्तरयोः शब्दान्त-
रेण परामृश्यमानयोर्बहुवचनं कार्यम् । तद्यथा । निरुल्हपशुवन्धे
ब्यूहनमिन्द्राग्नी वनस्यतिसामपशुदन्विति । नन्वेतदुदाहरणं प्रकृतिव-
त्सिद्धम् । उच्यते । मन्त्रगते ऽभिधाने क्व चिदन्यथापि दर्शनात् संदेहः
स्यादिति । तद्यथा । उपहृतौ वायुरिन्द्रवायू इति प्रकृत्य तयोरह-
मुपहृत इति द्विवचनेनैव^४ परामर्शस्तदेवं संदेहो ना भूदिति
सूत्रम् ।

१ A B एकस्यने । २ B •ने श्वते A •ति इ श्वते । ३ A ins कैमिनिमतम् ।
४ B om द्वि ।

२८. समानजातीययोः पुंस्त्रियोः सह वक्तव्ययोः^१ पुंवत्प्रयोगः कार्यः । तद्यथा । मेघस्य मेघी च मेघौ ।

२९. अपिशब्दो विकल्पार्थः । तरशब्द ईपदर्शे । अन्यतरस्यां शब्दप्रवृत्तौ मिथुनेषु^२ पुंवद्भावैकगेषौ न भवतः । इन्द्रेन्द्राण्याविति यथा पितरावित्यत्र भिन्नाग्र्यामपीति^३ समासविकल्पार्थं सूत्रम् ।

३०. करत एवाग्नीषोमावित्यत्रायमेवशब्दो देवतानामधेयेन सहकारान्तः संधीयमानो दृष्टः । वानस्पत्यमैत्रावरुणादिप्रैषेषु मकारान्तः । तस्य विकृतिषु व्यवस्था क्रियते । देवतानामधेयस्य खरादेर्द्धि-देवत्यस्य यत्प्रधान एवंशब्देन करतशब्दपूर्वेण तल्लुप्तमकारेण कार्यम् । ततः सामर्थ्यादकारेण सन्धिर्भवति । तद्यथा । करत एवाग्नीषोमौ । करत एवाश्विनौ । करत एवेन्द्राग्नी । करत एवेन्द्रवायू इति । खरादेरिति वचनादिह न भवति । करत एवं मित्रावरुणा । द्विदेवत्यस्येति वचनादिह न भवति । करदेवमग्निरिति ।

३१. पशुवङ्गत्वे ऽपि सति यः सूक्तवाकप्रैषे वध्मञ्छब्दो ऽग्नौ सहदेव भवति । न प्रतिपशु आवर्तते ।

३२. सूपस्या अद्य देवो वनस्पतिरभवदित्येतत्पशुभेदे ऽपि सहङ्गवति । व्याख्यातो ऽग्नीषोमीयः प्रकृतिः पशूनामिति सर्वविधानां पशूनां प्रकृतिमभिधाय तत्प्रसङ्गेनोभयविधानाह ।

३३. रौब्यादादित्योदगयमस्यादावन्ते च तयोरेवाङ्गोरैन्द्राग्नी निरुद्धपशुयन्त्रः कार्यः । कुतः । श्रुत्यन्तरान् । निरुद्धो नित्य इत्यर्थः ।

१ B om सह वक्तव्ययोः । २ A C (sec h) पि instead of षु । ३ A C (sec h) भिन्नपोरपीति ।

३८. चोदकप्राप्तमपि^१ सदेतदेव उच्यते । दौर्घणीयाधर्मप्राप-
णार्थम् । एवमेव शाखान्तरश्रवणात् । ततो ऽपराद्धे पौर्णमासी-
विकारः पञ्चदशसामिधेनीकोपांशुहविर्विराजौ खिष्टकृतो नित्ये
वेत्येते विधयः सिद्धा भवन्ति । कृत्स्ना चयमिष्टिश्चशब्दात् ।

३९. प्रकृताद्ग्रीषोमीयादन्यस्मिन्पशौ सूक्तवाके नामग्रहणं
यजमानस्य कार्यम् । चशब्दान्निर्वचनं चाश्रियामिति । प्राक्कार्त्वीय-
सवनिक्या इत्येवमाद्युक्ते ऽपि अन्यत्र चाग्रीषोमीयादित्युच्यते । तेन
विशेषवचनात्सामान्यस्य बाधो ना भूदिति ।

४०. वक्ष्यमाणमनुवचनं प्रातरनुवाकः । तत्रभृति यान्यादि-
प्रदिष्टानि आदिं (ऋच) गृहीत्वा विनियुक्तानि तानि शस्त्रानुवच-
नयोः सूक्तानि सकलानि वेदितव्यानि । इह परिभाषा सूक्तवड-
त्वप्रदेशप्रसङ्गात्^१ ।

४१. शस्त्रानुवचनेभ्यो ऽन्यत्रादिप्रदेशे ऽप्येक

२.

१. ऊर्ध्वमर्धराचान्महाराचम् । तस्मिन् प्रातरनुवाकार्थं होता-
मन्त्रितो ऽपेणाग्नीध्रीयं धिष्ण्यं तिष्ठन् प्रपदः अग्रपद्भ्यां स्थितः
प्राग्दिगुपस्थानादेवमवस्थो जपति ।

२. भूः प्रपद्य इत्येवमादिकं पितृभ्यः प्रतिनमस्कारेभ्यो वो
ऽपि नम इत्येवमन्तं मन्त्रं प्रपदो जपति । नमः पितृभ्य इति
प्राचीनोपवीती ।

३. वक्ष्यमाणैर्मन्त्रैः यथारूपं च मन्त्रलिङ्गिभ्यो देवताः ।

३.

१. अस्यां मे प्राच्यां दिशीत्येवमादिना मन्त्रेण प्राचीम् ।
तदभिमुखो ऽन्यदिक्स्थे ऽपि चन्द्रमस्युपतिष्ठते ।

२. अस्यां मे दक्षिणस्यां दिशीत्येवमादिना मन्त्रेण दक्षिणां
यथारूपमुपतिष्ठते । दक्षिणामिति नियमार्यम् । नैर्ऋत्यां मृत्युरिति
संदेहः स्यात् ।

३. अस्यां मे प्रचीप्यां दिशीत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतीचीं
यथारूपमुपतिष्ठते ।

४. उदीच्यनुवादः मय्याद्यद्विधानार्थः ।

५. उपतिष्ठत इति सर्वानुवर्तते । दिगनुवादः प्राडित्यस्य
विधानार्थः ।

६. अग्निमे अन्तरिच इत्येवमादिना अन्तरिचमुपतिष्ठते ।
प्राडेवाधिकारान् ।

७. उपतिष्ठत इति वाक्यगेशो ऽनुवर्तत एव ।

८. गृहद्रयन्तरे म इत्यत आरभ्य सुत्रामाणं पृथिवीं घागनेह-
समित्येतयर्चा मृद्व् अपित्वा । अनन्तरं किं करोति ।

९. जपानन्तरं दक्षिणेन याङ्गनाद्यन्त्याग्नीध्रीषे ऽग्नी भृशुवः
स्वरित्येवमादिकैर्मन्त्रैः स्वाहाकारानैः पलाङ्गतीः सुवेण ऊत्वा ततः
मय्याद्यद्विधानयोः पूर्वस्यां दार्युपविशेत् ।

१०. देवेभ्यः प्रातर्यावभ्यो ऽनुब्रूहीत्युक्तौ चिंकारमपि मध्य-
मेन स्थानेन कृत्वा प्रातरनुवाकाख्यमनुवचनमाह ।

११. प्रातरनुवाके याः पङ्क्तयस्तासामयं धर्मः । त्रीन्पादान्शं-
घायावस्थेत् द्वाभ्यां पादाभ्यां प्रणुयात् ।

१२. अनूचेत्येतदित ऊर्ध्वमनुवर्तते । यावत्प्रतिप्रियतममिति ।
आपो रेवतीः क्षयथा हि वस्र इत्येतामापोरेवतीमंजिता^१ चिरनूच्य
तत आग्नेयं क्रतुमन्वाह । अथोषथमिति प्रागत आग्नेयः क्रतुरुच्यते ।
अथानुष्टुभमिति प्रागतो गायत्रमुच्यते । अनयोः संज्ञाकरणं वाङ्-
क्ष्यार्थं शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थं च ।

४.

१. नवर्चं सूक्तम् ।
२. नवर्चं सूक्तम् ।
३. द्वादशर्चं सूक्तम् ।
४. अथं न त्वा वारवन्तमित्येता षड्यो दश ।
५. पञ्चकं सूक्तम् ।
६. पञ्चर्चं सूक्तम् ।
७. नवर्चं सूक्तम् ।
८. दूतं वो विश्ववेदमम् । अष्टकं सूक्तम् ।
९. अग्ने मृल मर्हा अमि । अष्टकं सूक्तम् ।
१०. अर्चन्तस्ता हवामहे । पङ्क्तं सूक्तम् ।

११. अग्निं स्तोमेन बोधय । षड्गं सूक्तम् ।
 १२. उपसदाय मील्लुषे । पञ्चदशर्षं सूक्तम् ।
 १३. इमे विप्रस्य वेधसः । चयस्त्रिंशत्पृथक् सूक्तम् ।
 १४. समिधाग्निं दुवस्यतेति । चिंशदृषं सूक्तम् ।
 १५. अग्निं हिनन्तु नो धियः । पञ्चकं सूक्तम् ।
 १६. प्राग्गये वाचमीरय । पञ्चकं सूक्तम् ।
 १७. त्वमग्ने यज्ञानामित्यत आरभ्य पञ्चिंशतिर्ष्वचः ।
 १८. अथशब्दः क्रमनियमार्यः । संज्ञाकरणं वाङ्मत्यार्थम् ।

संयवहारार्थं च ।

१९. ते ते अग्ने लोताः शाखान्तरे सूक्तादिस्ततः^१ सूक्तप्रति-
 धेधार्थमेकेत्युक्तम् ।

२०. होताजनिष्ट चेतनः । अष्टकं सूक्तम् ।
 २१. त्वं हि चैतवद्यज्ञ इत्येता ष्वचो नव ।
 २२. अग्ने कदा त आनुपगत्येवमाद्याः पञ्च ।
 २३. क्रमार्थो ऽथशब्दः । संयवहारार्थं संज्ञा । वाङ्मत्यार्थं

छन्दोवचनम् ।

२४. ससस्य यदियुता सस्मिन्नुधन्वित्येता ष्वचः पञ्च ।
 २५. यो मर्त्येष्वस्यत ष्वतावा । त्रींशेतानि सूक्तानि । एक-
 पञ्चाशदृषः ।

२६. प्र वो देवं चिस्वहसानमग्निमित्यादीनि पञ्च सूक्तानि ।
 चिंशदृषः ।

२७. अग्ने वृहन्नृपसामूर्ध्वो अस्यात् । एवमादीनि सप्त सूक्तानि । एकोनपञ्चाशदृचः ।

२८. अगन्म महा नमसा यविष्ठं चिकं सूक्तम् ।

२९. उक्तार्थम् ।

३०. एना वो अग्निं नमसा द्वादशचं सूक्तम् ।

३१. प्र वो यङ्गं पुरुषां विंशत्यृचं सूक्तम् ।

३२. अग्ने विवस्वदुपस एता षचो द्वादश ।

३३. सखायस्त्वा वावृमहे । एता षचो ऽष्टौ ।

३४. अदर्शिं गातुवित्तमः । एता षचश्चतस्रः ।

३५. समिद्धस्त्रिभ्यमिध्यसे । एतास्त्रिषु षचः ।

३६. अयमग्निः सुवीर्यस्येति षड्गं सूक्तम् ।

३७. उक्तो ऽर्थः पूर्वच ।

३८. सूक्तं नवकम् ।

३९. ईस्त्रिष्वा हि प्रतीव्यं सूक्तं चिंशदृचम् ।

४०. पुरु त्वा दाश्वान्वोचे । सूक्तं द्वाचम् ।

४१. पूर्ववदुक्तो ऽर्थः ।

४२. वेदिषदे प्रियधामाय सुद्युते । एताः सप्त षचः ।

४३. एति प्र होता व्रतमस्य माययेति सूक्तं सप्तर्चम् ।

४४. यज्ञेन वर्धत जातवेदसं चयोद्गर्चं सूक्तम् ।

४५. जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविः । षड्गं सूक्तम् ।

४६. याख्यातमेतत् ।

४७. अग्निं सं मन्ये यो वसुः सूक्तं दशकम् ।

५.

१. क्रतुं वक्ष्यामीति शेषः । अनुवचनैकदेशस्य वक्ष्यमाणस्य संज्ञा प्रागाश्विनात् ।

२. अथशब्दः क्रमार्थो ऽनुवर्तते । गायत्रमिति संज्ञा चान्वर्था ।

३. कस्त उषः कधप्रिय इति तिस्र षच एताः ।

४. प्रति या सूनरी जनी सप्तकं सूक्तम् ।

५. क्रमार्थो ऽथशब्दः । संज्ञार्थं चानुष्टुभमिति ।

६. उपो भद्रेभिरा गहि सूक्तं चतुष्कम् ।

७. उपस्यमिति वर्तते ।

४. उपो रुरुचे युवतिर्न योषेत्यादीनि चत्वारि सूक्तानि ।

ऊनविंशतिरेताः ।

८. उक्तार्थः ।

१०. प्रत्यु अदर्शीति सूक्तं यद्दम् ।

११. सह वामेन न उषः । षोडशर्चं सूक्तम् ।

१२. कृतव्याख्यानम् ।

१३. उपस्तच्चिचमा भरेति तिस्र षचः ।

१४. उक्तार्थम् ।

१५. एता उ त्या उपसः केतुमक्रतेति चतस्र षचः ।

१६. कृतव्याख्यानम् ।

१७. महे नो अघ बोधयेति द्वाशर्चं सूक्तम् ।

६.

१. क्रतुमन्वाहेति वाक्यशेषः ।
२. वक्ष्यमाणम् ।
३. अग्निना यज्वरीरिष इत्येवमाद्यास्तिस्र ष्वचः ।
४. प्रातर्युजा वि बोधयेत्येताद्यतस्र ष्वचः ।
५. अग्निनावद्यावत्या एतास्तिस्र ष्वचः ।
६. एषो उषा अपूर्या पञ्चदशकं सूक्तम् ।
७. गोमदू पु नासत्या एते द्वे ष्वचौ ।
८. दूरादिहेव यत्सती एता ष्वचः षट्चिंशत्
९. उदौराथामृतायते अष्टादशकं सूक्तम् ।
१०. आ मे ह्वं नासत्या नवकं सूक्तम् ।
११. कृतव्याख्यानम् ।
१२. चयोविंशत्यृचं सूक्तम् ।
१३. यदद्य स्रः परावतीत्येते सूक्ते दशके । अनूष्येत्येतदनु-
वर्तत एव ।
१४. कृतव्याख्यानम् ।
१५. आ भात्यग्निरुपषामनौकमिति द्वे सूक्ते पञ्चके ।
१६. नासत्याभ्यां बर्हिंरिव प्र वृञ्जे एतानि चीणि सूक्तानि ।
एकपष्टिरेताः ।
१७. वसू रुद्रा पुरुमन्तू वृधन्ता तिस्र ष्वचः ।
१८. युवो रजांसि सुयमासो अथा इति द्वे सूक्ते । जन-
विंशतिर्ष्वचः ।

१८. तं युञ्जार्था मनसो धो जवीयानिति द्वे सूक्ते। दादश षष्ठः^१ ।

१९. द्यावाणैव तदिदर्थं जरये अष्टकं सूक्तम् ।

२०. धेनुः प्रन्नस्य कामान्दुहाना नवकं सूक्तम् ।

२१. क उ अवत्कतमो यज्ञियानां द्वे सूक्ते सप्तके ।

२२. सृषे नरा दिवो अस्य प्रसन्तेति द्वे सूक्ते। अनूच्येति वर्तते ।

परिहाय परित्यज्येत्यर्थः । सं वां श्रतेत्येतां^२ शकरीमुक्त्वा अन्यां विंशतिमाह ।

२३. आ वामित्येवमादीनि पञ्च सूक्तान्यनूच्य एकत्रिंशदेता षष्ठः ।

२४. उक्तार्थमेतत् ।

२५. इमा उ वां दिविष्टय इति पङ्कं सूक्तम् ।

२६. अयं वां मधुमत्तम इत्यस्य सूक्तस्य प्रथमानुवक्तव्या ।

ततस्तृतीया । ततः पञ्चमीत्येवं तिस्रः ।

२७. उक्तार्थम् ।

२८. युवोर् धू रथं ऊवे एताः पञ्च ।

२९. व्याख्यातम् ।

३०. त्रिष्टिन्नो अद्या भवतं नवेदसा दादशर्चं सूक्तम् ।

३१. ईले द्यावापृथिवी पूर्वचित्तये पञ्चविंशकं सूक्तम् ।

३२. धो वां परिज्मा सहृदश्चिना रथ इति द्वे सूक्ते चतुर्द-

शक्ये। घोषा। समानमु त्याप्युल्लतमुक्यगमिति ढचं^३ तत्पुत्रः । एवं मपुत्रायां घोषायामेकत्रिंशत् ।

३४. उक्तार्थम् ।

३५. प्रति प्रियतमं रथं नवकं सूक्तम् । सह त्रिर्वचनेनैका-
दश । इति एतदेव प्रातरनुवाकानुवचनम् । आद्यन्तयोस्त्रिर्वचनेन
वृद्धिः^१ ।

३६. उत्सृज्य वाचं मध्यमाम् । उत्तमेन स्थानेन^२ प्रति प्रियत-
ममित्यस्योत्तमया परिदध्यात् । अभूदुषा सुगत्पशुरित्याशीर्वत्या
परिदधातीति (११. ६) श्रुतेः । तस्यां वाचमुत्सृजतीति च ।

३७. परिधानानन्तरमया वाजं देवहितं सनेमेत्येतां द्विपदां
जपति ।

३८. इति प्राग्द्विपदायाः सप्तपरिमाणः^३ प्रातरनुवाकः ।
मंज्ञाकरणं संव्यवहारार्थम् ।

३९. वाग्ब्रह्मः पचान्तरपरिग्रहार्थः । विनापि कामसयोगम् ।
एतस्य साहसस्य सूत्रोक्तस्य यानि च्छन्दांसि तेषामपरित्यागेन
प्रतिच्छन्दस्य । प्रतिपत्समारोहणीयानां चाद्यन्तानामित्यर्थः । षष्ण-
धिकानि चोणि^४ शतान्यनुब्रूयात् । तानि च वृद्धेः कल्पितान्युच्यन्ते ।
तत्र के चिद्धौ श्लोकौ पठन्ति । ताविमौ ।

आद्यन्तयोः प्रतिच्छन्दः सूक्तभृत्वापि वोभयम् ।

पञ्च सप्तेति^५ यत्तद्व्याह्रादशानुष्टुभान्तसु ॥१॥

अग्निमीलेय ईन्निच्च नासत्याभ्यां पुरस्य यत् ।

अश्विना द्वादशोषस्य एवं षष्टिशतत्रयम् ॥

१ C om आद्य० वृद्धि । २ C om स्थानेन । ३ C ० प्रमाण । ४ C षष्टिशतानि ।
५ A तप्याद् C तप्याद् or तप्याद् ॥ सत्ख्याद् ।

अन्ये तु दण्डकं पठन्ति । सो ऽप्युच्यते । आपो रेवतीस्त्रिर्व-
चनमुपप्रयन्तो नवाग्निमीले नव तसु त्वा पाथ्यो वृषेति चयोदश
होताजनिष्टेत्यष्टौ अग्ने कदा त आनुषगिति दश यो मर्त्येष्विति
विंशतिरगन्म महेति तिस्रः एना वो अग्निं दादशायमग्निः सुवीर्य-
स्येति षट् त्वामग्ने मनीषिण इति नबेलिष्वेति चिंशत्पुरु त्वेति त्वचं
वेदिषद् इति सप्त जनस्य गोपा इति षलग्निं तं मन्य इति दश
कम् उष इति तिस्रः प्रति य्या सप्तोषो भद्रेभिश्चतुष्कमुपो रुरुच
इत्येकोनविंशतिः प्रत्यु अदर्शायतीति षट् सह वामेन षोडशोपस्त-
श्चित्रमिति तिस्रः एता उ त्या इति चतस्रो महे नो अचेति
दशाश्विना यज्वरौरिष इति तिस्रः प्रातर्युजेति चतस्रः आश्विना-
वश्वावत्येति तिस्रः आ मे ह्वं नवा नो विश्वाभिरिति चयोविंशतिः
कूठो देवाविति दश भातौति दश नामत्याभ्यामिति पञ्चविंश-
तिरतारिष्येत्येकादश याभिः कण्वमित्येका युवोरु धू रथमिति पञ्च
त्रिंशन्नो अघेति दादश समानमु त्वं त्वचं प्रति प्रियतममिति
नवोत्तमा चिरेवं षष्टिश्च चौणि च शतानि ।

४०. वाशब्दो विकल्पार्थः । ऊर्ध्वं शतान् शतमेवेत्यभिप्रायः ।
याथाकामौ यजमानः श्रुत्युक्तानां सङ्ख्यानामन्यतमामङ्गीकुर्वात् ।

४१. सर्वेषु पत्रेषु पाङ्गानि सूक्तानि^१ नोद्धरेत् । विंशोत्तर-
शतः प्रातरनुवाक उच्यते । आपो रेवतीः चयथा हि वस इति
तिस्रः उपप्रयन्तो अध्वरमिति नवाग्निमीले पुरोहितमिति तिस्रः
स हि यो मानुषा युगेति चतस्रः तेते अग्ने त्वोता इत्येका

षड्तावानं विचेतममिति चतस्रः ससस्य यद्वियुता सस्मिन्नूधन्नित्येका
 न मङ्गा विश्वा दुरितानि साङ्गानिति दे एना वो अग्निं नमसेति
 तिस्रः म त्वं नो रायः शिश्रीहीति चतस्रस्त्वामग्ने मनीषिण इति
 तिस्रः स चन्द्रो विप्र मर्त्य इत्येका वेदिपदे प्रियधामाय सुद्युत
 इति तिस्रस्त्वामग्ने अङ्गिरसो गुहा हितमित्येका अग्निं तं मन्ये यो
 वसुरिति दग् कस्त उप इति दे आ द्यां तनोषि रश्मिभिरित्येका
 उपो भद्रेभिरा गहीत्येका युच्छन्ती हि रश्मिभिरित्येका उपो
 रुचे युवतिर्न योषेत्येका अश्ववतीर्गोमतीर्न उषस इत्येका प्रत्यु
 अदग्यायतीत्येका सं नो राया वृहता विश्वपेक्षेत्येका उपसत्त्रि-
 च्चमा भरेति तिस्रः एता उ त्या उषसः केतुमकृतेत्येका अधि पेशांसि
 वपते नृत्वरिवेत्येका महे नो अद्य बोधयेति दगाश्विना यज्वरीरिष
 इत्येका युञ्जाथां रामभं रथ इति तिस्रः आ नो विश्वाभिरुतिभि-
 रित्येका कं याथः कं ह गच्छथ इत्यष्टौ आ भात्यग्निरूपमामनीक-
 मिति नव अहेम यज्ञं पथामुराणा इति तिस्रः दमा उ वां
 दिविष्टय इति दे याभिः कण्वमभिष्टिभिरित्येका युवोरु पू रथं ऊव
 इत्येका जुङ्गराणा चिदश्विनेत्येका चिश्चिन्नो अद्या भवतं न वेदसेति
 दे अध्वर्युं वा मधुपाणिं सुहस्यमित्येका प्रति प्रियतमं रथमित्येकादश
 एतद्विंशतिशतम् ।

त्यजेदनुष्टुभः सप्तगताष्ट्विंशकाद्बुधः ।

चिष्टुभौ^१ दे जगत्येका एवं दगशतं भवेत् ॥

सप्तविंशतिशतान्यनुब्रूयादित्यत्रापि दृष्टसंप्रदायो लिख्यते ।
अर्चन्तस्वेत्यतः प्रवृत्ति शतमये दृष्टन्नपञ्चाशत् प्र वो यक्कमिति
विंशतिरेति प्र होतेति सप्ता नो यातं दिवस्परौति विंशतिर्ग्रा-
वाणेवेत्यूनपष्टिरीले द्यावाष्टयिवी पूर्वचित्तय इति पञ्चविंशतिरेत-
स्मिन् सहस्रादुद्धृते सप्तविंशतिशतानि भवन्ति ।

४२. पुरोदयाद्ध्वर्यव उपांशुनाम्नो ग्रहस्य होमकालं संभा-
वयिष्यन्तीति मन्यमानः सङ्ख्यादिनियममुत्सृज्यापि परिदध्यात् ।

४३. उदिते ऽन्तर्धामग्रहहोम आध्वर्यवः । आ तस्य परि-
समाप्तेर्वाग्यमनं हेतुः ।

७.

१. अप इव्य होतरित्येवमुक्तो ऽध्वर्युणा होता प्र देवचेत्ये-
तत्सूक्तं पञ्चदशकं द्वादशीं परिहाप्य वक्ष्यमाणेन क्रमेणानुब्रूयात् ।

२. प्र देवचेत्यतस्त्रिर्वचनमगणयित्वा^१ नवानुच्य ततो ऽध्वर्युणा^२
आहुतावपु ह्यमानायामेकादशीमनुब्रूयात् ।

३. आनीयमानास्वपु दशमीमनुब्रूयात् । अप इव्य होतरि-
त्युक्त इति संप्रैषवचनादप्लिति गम्यते ।

४. प्रति यदापो अदृशमायतीरिति दृग्गमानासु अपु तदा-
धारेषु सामर्थ्यात् ।

५. मैत्रावरुणचमसस्य वसतीवरीणां च संपर्के क्रियमाणे भमन्या
यन्त्युप यन्त्यन्या इत्येतामनुब्रूयात् ।

१७. अध्वर्युं संवृण्य षण्णोर्वारिरिति जपित्वा प्रचारानुपूर्व्येण^१
वक्ष्यमाणके प्रवृताङ्गत्याख्ये आङ्गती जुहोति^२ ।

१८. जुष्टो वाच इत्यादिना सरस्वत्या इत्येवमन्तेन मन्त्रेण
पूर्वाङ्गतिं जुहोति । यदा मुख्यः कुर्यात्परार्थानौति मुख्यो द्वियज-
मानके जुहोति । वङ्गयजमानके वा । तदा चथार्थमूहः । स उच्यते ।
जुष्टौ वाचो भूयास्त जुष्टौ वाचस्यतेरिति द्वियजमानके । जुष्टा वाचो
भूयास्त जुष्टा वाचस्यतेरिति वङ्गयजमानके । नान्ते स्वाहाकारः
कृतत्वात् पुरस्तात्स्वाहाकारेणेति च श्रुतौ मन्त्रविशेषणात् ।

१९. उत्तरामाङ्गतिममन्त्रिकां जुङ्गयात् ।

१०.

१. अग्ने नय सुपथा राये अस्मानित्याग्नेयस्य पशोर्वपायाः
पुरोनुवाक्या । अग्ने त्वं पारथा नथो अस्मानिति पशुपुरोस्ताग्नस्य
पुरोनुवाक्या । अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा इति पशोः पुरोनुवाक्या ।
एवमेतास्त्रिस्तः । वक्ष्यति । तिस्रस्त्रिस्तः पूर्वा पुरोनुवाक्या वपायाः
पुरोस्ताग्नस्य पशोरिति । तत्र तावत्पुरोनुवाक्या उक्ताः । भुवो यज्ञस्य
रजमश्चनेतेति वपाया याज्या । प्र च. शुक्राय भानवे भरध्वमिति
पशुपुरोस्ताग्नस्य याज्या । प्र कारवो मनना वक्ष्यमाना इति पशो-
र्थाज्या । वक्ष्यति । तिस्रस्त्रिस्त उत्तरा याज्या इति । एवं सर्वेषु
घट्केषु योज्यम् ।

^१ Com अध्वर्युं- पूर्वेषु । ^२ A C (sec b, and also in the text of the
Sātra) जुहोति ।

२. आ नो दिवो वृहतः पर्वतादा । सरस्वतीं देवयन्तो
हवन्ते । सरस्वत्यभि नो नैषि वस्यः । पावीरवी कन्था चिचापुः ।
प्र लोद्सा धायसा मस्य एषा । इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः ।
इत्ययं षड्ङ्कः सारस्वतस्य ।

३. त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा । त्वमिमा ओषधीः सोम
विश्वाः । सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुम् । या ते धामानि दिवि
या पृथिव्याम् । अवाहं द्युत्सु पृतनासु पशुम् । या ते धामानि
हविषा यजन्ति । एता पट् सौम्यस्य ।

४. पूषेमा आशा अनु वेद् सर्वाः । प्रपथे पथामजनिष्ठ पूषा ।
पथस्यथः परिपतिं वचस्या । शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत् । यास्ते
पूषन्नावो अन्तः समुद्रे । पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्याः । इति
पट्कं पौष्णस्य ।

५. आ दैव्या वृणीमहे स्वांसि । आ वेधसं नीलवृष्टं वृहन्तम् ।
वृहस्पतिः समजयदसुनि । स हि शुचिः शतपत्रः स शुन्धुः । स
सुद्युभा स अग्वता गणेन । स आ नो थोनिं सदतु प्रेष्ठः । इत्येताः
षड् बार्हस्पत्यस्य ।

६. विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती । यं देवासो ऽवथ वाजमातौ
यं त्रायध्वे यं पिपृथात्यंहः विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे । ये के च
ज्मा महिनो अहिमायाः । ते हि यज्ञेषु यज्ञियाम ऊमाः सधस्यं
विश्वे । स्त्रीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्नौ सूक्तेन मद्वा । एताः षड्
वैश्वदेवस्य ।

७. इन्द्रं नरो नैमधिता हवन्ते । इन्द्रो राजा जगतथर्षणीनाम् ।

इन्द्र चत्रमभि वाममोजः । उरुं नो लोकमनु नेषि विदान् । आ
नो विश्वाभिच्छ्रुतिभिः सजोषाः । आ ते शुभ्रो वृषभ एतु पश्चा-
दिति षडैन्द्रस्य ।

८. गोमदश्चावद्रथवत्सुवीरम् । ह्ये नरो मरुतो मृसता नः ।
शुची वो ह्यथा मरुतः शुचीनाम् । अरा इवेदचरमा अहेव । या
वः शर्म शशमानाय सन्ति । यूयमस्मान्नयत वसो अश्क । एता
षड्भारुतस्य ।

९. उभा वामिन्द्राग्नी आङ्गवधे । आ वृचहणा वृचहभिः शुभ्रैः ।
ता योधिष्टमभि गा इन्द्र नूनम् । शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य ।
गौर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः । प्र चर्षणिभ्यः पृतनाह्वेषु । एता
षडैन्द्राग्रस्य ।

१०. आ नो देवः सविता त्रायमाणः । आ देवो यातु सविता
सुरदः । सविता यन्त्रैः पृथिवीमरम्णात् । वाममद्य सवितर्वामसु श्वः ।
ये ते पन्याः सवितः पूर्यासः । अस्मभ्यं तद्विवो अद्भ्यः पृथिव्याः ।
एता षट् सावित्रस्य ।

११. अस्तधाद् घामसुरो दिश्ववेदाः । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा
वन्दमानः । अत्र ते हेलो वरुण नमोभिः । एवा वन्दस्व वरुणं
ब्रह्मन् । इमां धियं शिचमाणस्य देव । उदुत्तमं वरुण पाग्रमस्मात् ।
एताः षड्वारुणस्य ।

१२. एता षचो याज्यानुवाक्या ऐकादशिनानां भवन्ति ।

१३. न केवलमेकादशिनानामेवैते षड्धाः किं तर्हि अन्वेषा-
मप्येवंदेवतानां पशुनाम् । नेष्टिष्वेवदेवतास्वपि । पशव इति वचनात् ।

११.

१. इन्द्रा नु पूषणा वयमित्याद्या ऐन्द्रापौष्णस्य पशोः षड् भवन्ति ।
२. सोमा पूषणा जनना रथौष्णमित्येताः षट् सोमापौष्णस्य पशोः ।
३. सं वां कर्मणा समिषा दिनोमीत्येताः पल्लेन्द्रावैष्णवस्य पशोः ।
४. नासत्याभ्यां यर्हि रिव प्र वृञ्जे । धलेता आश्विनस्य पशोर्भवन्ति ।
५. विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचम् । एताः षड्वैष्णवस्य पशोः ।
६. राचौ व्यखदायती । एताः षड्वाच्या भवन्ति । रात्रिदेवत्यस्य पशोः ।
७. भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम् । एताः षड् द्यावापृथिवीयस्य पशोः ।
८. जनौयन्तो न्वयव इत्येतास्त्रिस्रः । स वावृधे नर्या योषणासु । दिव्यं सुपर्णं वायसं वृहन्तं । यस्य व्रतमिति च पृथी खैलिका । एताः षट् सरस्वतः । सरस्वानाम देवताविशेषस्तस्य ।
९. य इमा विश्वा भुवनानि जुङ्गदित्येताः षट् चतुर्थी परिहाय वैश्वकर्मणस्य पशोर्भवन्ति ।
१०. आ ते पितर्मरुतां सुश्वमेतु । एताः षड् रौद्रस्य पशोः ।
११. अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चरामीति वाग्देवत्यस्य पशोरेताः षड् भवन्ति ।
१२. उक्तानां षड्दानामयं विनियोगः । सूचोक्तेन क्रमेण प्रति-

पदं तिस्रस्त्रिंशः पूर्वाः पुरोनुवाक्याः कर्तव्याः । एका वपायाः । एका पशुपुरोलागस्य । एका पशोः । एवमेव तिस्रस्त्रिंश उत्तरा याव्याः ।

१३. भवनीयस्य पशोः के चित्पशुपुरोलागं न कुर्वन्ति तुभ्य-
त्वादुपालमथस्यापि ।

१४. करणं पशुपुरोलागस्येत्येष एव न्यायः । कुतः । सोमार्थैः
भवनीयहविर्भिः पश्वर्थस्य निवृत्तिरन्याथ्येति ।

१५. सावित्रस्य वाग्देवत्यस्योपांशु भवतः । न केवलं प्रदेशान्त-
रोक्तौ सौर्यप्राजापत्यौ ।

१६. पशुगणे प्रतिपशु मनोतासृक्कमावर्तते कालभेदात् ।

१७. प्रातरनुवाकादि प्रातःभवनम् । तस्मिन्प्रातःभवने परि-
व्ययणीयादि वपान्तं पाशुकं कर्म कृत्वा^१ यथाप्रपन्नमुपनिष्कम्याग्नी-
धोमीयवदुपस्पृश्य चालाले^२ । प्राप्तस्थानुवादः क्रमार्थः ।

१२.

१. वक्ष्यमाणेन विधिना धिष्यन्त्वक्ष्यमाणानुपम्याय सदः
प्रविशन्ति । होता मैत्रावरुणो ऽच्छावाको यावस्तुत् ब्रह्मा ब्राह्म-
णाच्छंभौ पोताग्नीध्रः सदस्यो यजमानस्य । युगपच्छाखान्तराद्ब्र-
वचनाच्च । स्वशाखायां तु ते नमसिता होतारमतिस्तृजन्त इति
होतेवोपस्थाता ।

२. अग्रेण हविर्धानि तिष्ठन्तो नोपस्थेयसमीपं गत्वा तंतमीच-
माणा अन्यदिङ्मुखा अपि । न केवलं प्राङ्मुखा उदङ्मुखा वा ।

२. सम्राजसौत्येवमादिना मन्त्रेणाहवनीयमुपतिष्ठन्ते ।
४. उदकोऽनुषङ्ग इत्येको ऽर्घ्यः । रौद्रादिर्मन्त्रशेष उत्तरेष्वप्यनुषक्तव्यः । तान्सदः प्रक्षस्यन्नमस्यति नमो नम इति (१ २. १) श्रुतेः ।
५. अननुषङ्गो वा शाखान्तरात् ।
६. अपिजो ऽसि दुवस्त्रानित्यनेन मन्त्रेणोपतिष्ठन्ते । यो^१ ऽग्निराहवनीये मघित्वानुप्रहतः ।
७. परिषद्यो ऽसि पवमान इत्यनेन मन्त्रेणास्तवमुपतिष्ठन्ते । आस्ताव उच्यते यत्र बहिष्यवमानेन च्छन्दोगाः स्तुवते ।
८. प्रतक्तासि नभस्त्रानित्यनेन मन्त्रेण चाल्वास्तवमुपतिष्ठन्ते ।
९. कथो ऽसि हव्यसूदन इत्यनेन मन्त्रेण पशुश्रपणमुपतिष्ठन्ते ।
१०. समुह्यो ऽसि विश्वभरा इत्यनेन मन्त्रेण उत्करमुपतिष्ठन्ते ।
११. दक्षिणावृतो भूत्वा विभूरसि प्रवाहण इत्यनेन मन्त्रेणाश्रीधमुपतिष्ठन्ते ।
१२. सदस्याग्नीध्रं च प्रविशन्तो यथाकालं तयोरेवोपरि द्वारस्युणाविशाखस्यं बलीकाद्यभिमृशन्ति दिवस्पृष्टमसौत्येवमादिना मन्त्रेण ।
१३. षतस्य द्वारवित्येवंमादिना मन्त्रेणोभाभ्यां हस्ताभ्यां दार्यौ मंशुश्च प्रविशेयुः ।
१४. आग्नीधीयं प्रविशोत्तरेणाग्निं गच्छन्ति । ये सदः^१ प्रविष्टाः सन्तः प्रत्यक्षो धिष्ण्यानतिक्रामन्ति । के पुनस्ते । यजमानथावस्तुत्सदस्यवर्जिताः । येषां संचरं वक्ष्यति अयेणोत्तरेण सर्वान् धिष्ण्याग्नाच्छन्तीत्येवमादिना यन्थेन ।

१५. मल्लिमुचो ऽसीत्येवमादिना मन्त्रेणासादमच्छावाकस्योप-
तिष्ठन्ते । तं च वक्ष्यति । अच्छावाकः सीदेत्युक्तो ऽप्येण सद् उत्तरेण
स्रुतिमुपविशेति ।

१६. वङ्गिरसीत्यादिना मन्त्रेण होतृधिष्यमुपतिष्ठन्ते । धि-
ष्यग्रहणं सदोऽधिकारनिवृत्त्यर्थम्^१ ।

१७. धिष्याधिकारो ऽनुवर्तते । श्राचो ऽसि इत्यादिना
मन्त्रेण मैत्रावरुणधिष्यमुपतिष्ठन्ते ।

१८. तुथो ऽसीत्यादिना मन्त्रेण ब्राह्मणाच्छंसिनो धिष्य-
मुपतिष्ठन्ते ।

१९. उग्निगमीत्यादिना मन्त्रेण पोतृधिष्यमुपतिष्ठन्ते ।

२०. अक्सुरसीत्यादिना मन्त्रेण नेष्टृधिष्यमुपतिष्ठन्ते ।

२१. अंहारिरसि बभारिरित्येवमादिना मन्त्रेणाच्छावाक-
धिष्यमुपतिष्ठन्ते ।

२२. शुन्ध्युरसि मार्जालीय इत्यनेन मन्त्रेण मार्जालीयमुप-
तिष्ठन्ते । तत्रैव स्थिता अवेक्ष्येत्यारम्भात् ।

२३. शुन्ध्युरस्युपमद्य इत्यनेन मन्त्रेण ब्रह्मसदनमुपतिष्ठन्ते ।
अवेक्ष्यैव । तत्रैव स्थिताः ।

२४. ऋतधामासि स्वर्ज्योतिरित्यनेन मन्त्रेणौदुम्बरीम् । अवे-
क्ष्योपतिष्ठन्ते । तत्रैव स्थिताः ।

२५. समुद्रो ऽसि विश्वव्यचा इत्यनेन मन्त्रेण सद् उपतिष्ठन्ते ।
तत्रैव स्थिताः । अन्तर्बहिश्चासुवीक्ष्य ।

२६. अजो ऽस्यैकपादित्यनेन मन्त्रेण^१ शालामुखीयमुपतिष्ठन्ते ।
पत्नीशालासंनिधिस्थाः ।

२७. अहिरसि बुध्य इत्यनेन मन्त्रेण प्राजहितमुपतिष्ठन्ते ।
प्राजहितश्चिरंतनो गार्हपत्यः ।

२८. अन्नदास्यन्नपतिरित्यनेन मन्त्रेण व्रतश्रपणमुपतिष्ठन्ते ।
व्रतश्रपणो दक्षिणाग्निः । सत्तेषु केषां चिन्नानागार्हपत्यव्रतश्रपणाः ।
तेषां यथास्वमुपस्थानमूहो वा । अहयः स्य बुध्याः । अन्नदाः स्याप-
पतय इति ।

१३.

१. अग्नयः सगरा इत्येवमादिना मन्त्रेण सर्वान् धिष्यन्नुप-
तिष्ठन्ते । सदसः पुरस्तात्तिष्ठन्तः । तत्र हि बहवो दृग्गन्ते । भूयसां
साधर्म्यात् ।

२. अध्वन इत्यादिना पथि स्तादित्येवमन्त्रेण मन्त्रेणादित्य-
मुपस्थाथानन्तरम् ।

३. मैत्रावरुणपूर्वा उदश्च इति येषामघेणोत्तरेण सर्वान्धिष्यन्ता-
न्गच्छन्तीति संवर उक्तस्ते निर्दिश्यन्ते । अतश्च मैत्रावरुणप्रभृतयो
धिष्यन्वन्त इत्युक्तं भवति । अच्छावाकं परिहायेति वदता^२ याव-
स्तुतः प्रवेशः साधितो भवति । पूर्वया दारा सद इति वचनादा
ग्रीभः स्वमागारं दक्षिण्या दारा संमृग्य पूर्ववत्सदः प्रविशेत्^३ ।

१ B मन्त्रेण शाल तन्निधिस्थान । २ B पूर्वपातिवदता C (in marg) वचनात् ।

३ B om सदः ।

४. सद्ः प्रसर्पन्तीति वर्तते । विश्वे देवा अन्तु मा प्रसर्पत इति मन्त्रः । प्रतीकगृहीताश्च तिस्र ऋचो जपन्तः सद्ः प्रसर्पन्ति ।

५. अश्वावाकधिष्यं यावदग्रेण ततस्तान्सर्वानुत्तरेण । एवं गच्छतां दक्षिणधिष्योदक्षिणधिष्यः पूर्वा गच्छेत् ।

६. गत्वा स्वधिष्यप्रदेशं दक्षिणधिष्योदक्षिणधिष्यः स्वस्यस्वस्य धिष्यस्य पश्चादुपविशेत् ।

७. द्वितीयं सदोग्रहणं सद्ःप्रवेशधर्मप्रापणार्थम् । शिष्टं निगदव्याख्यातम् ।

८. एते ये प्रविष्टास्ते नाममाप्ते सवने पश्चिमेन दारेण निःसरन्ति^१ श्रुत्यन्तरवचनात् ।

९. अविद्यमानधिष्यानामन्तरेण होतृधिष्यं मैत्रावरुणधिष्यं चाममाप्ते सवने संचरो भवति । प्राग्गतिषु ब्रह्मणो ऽपरया दारा प्रविष्टत्वात् । प्रत्यग्गतिस्वितरेषां पूर्वया दारा प्रविष्टत्वात् ।

१०. सदस्यन्यत्र वा ये धिष्यवन्तस्तेषां स्वसं धिष्यमुत्तरेणाग्नीध्रस्य प्राग्गतिपूत्तरेण स्वं धिष्यं प्रत्यग्गतिस्वपरेण ।

११. यद्यधिकृताः स्वकार्येणोदञ्चो गच्छेयुः पश्चार्धनाग्नीध्रीयस्य गच्छेयुः । स्वहृथोदग्च्छतामेव विमंस्थितसंचरः ।

१२. १दक्षिणा चेद् ब्रजेयुर्माजालीयस्य पश्चार्धेन वा ब्रजेयुः ।

१३. येनैव मार्गेण गतास्तेनैवाव्यावर्तमानाः प्रत्यायन्ति । धग्-श्चादविलम्बितम् ।

१४. ऊर्ध्वं प्रातःसवनाद्यत्प्रसर्पणमुच्यते तत्र समस्तोपस्थानप्रभृ-
तिनाग्नयः सगरा इत्यादिना ययोक्तेन मन्त्रकर्मकलापेन^१ प्रसर्पन्ति ।

१५. यदाध्वर्युराह प्रशास्तः प्रसुहीत्यो सर्पतेति प्रशास्त आहेति
संप्रैषवशात्संस्त्रेषु च्छन्दो (०) गेषु सृष्ट्वा षोडशिनमुपयन्तीति च श्रुति-
दर्शनात् प्राप्तस्य समस्तोपस्थानप्रभृतेरादित्योपस्थानं रात्रिपर्यायाश्वि-
नयोः प्रतिविध्यते । अन्यत्र दैवान्मानुषाद्वा प्रतिबलात् । कालोत्कर्षं
सत्यस्तमिते ऽथादित्योपस्थानं प्राप्स्यर्थम् । तत्र हि प्राण उपस्थेयो
यद्यं^२ प्राणो ऽध्यात्ममित्यर्थवादात् ।

द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारस्तदाचरणं चायु-
थ्यमिति ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये षष्ठो
ऽध्यायः समाप्तः ।

शाङ्खायनकसूत्रस्य समं ग्रिथ्यहितेच्छया ।
वरदत्तसुतो भाव्यमानतींयो ऽकरोन्नवम्^३ ॥

अथ सप्तमो ऽध्यायः ।

१०.

१. श्रुतिक्रमेण सदःप्रसर्पणादनन्तरं सवनीयपुरोलाशप्रचार-
माह । प्रसृष्येति प्रसर्पणानुवादः परिभाषासूत्रैर्व्यवहितत्वात् । प्रातः-
सवनसवनीयाङ्गार्थः प्रसर्पणस्यानुवाद इति वृद्धसंप्रदायः । अथ हवि-
ष्यङ्ग्या चरन्ति पशवो वै हविष्यङ्गिः पशूनामेवाप्यै तानि वै पञ्च
हवींषि भवन्ति दधि धानाः मत्तवः पुरोलाशः पयस्येति (१३.१) श्रुतेः ।
एवंरूपेष्वपि हविःषु पुरोलाशैरित्युक्तं पौर्णमासीविकारार्थम् । सव-
नीयसंज्ञाकरणं शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थम् ।

२. धानावन्तं करमिणमिति पुरोनुवाक्या भवति । वैशा-
मिचीरनुसवनमित्यादिश्रुतेः (१८. १) ।

३. होता यद्यदिन्द्रं हरिवं इत्यादिको ऽनुसवनं सवनीयपुरो-
लाशानां प्रैयः । अनुसवनमिति प्रसङ्गमुपजीवता लाघवार्थमिहैवोक्तं ।
नैत्तिरीयाणामितरयोरपि सवनयोः पयस्यास्ति । तदुपलक्षणप्रति-
षेधार्थं यथासमाप्नातवचनम् ।

४. सवनीयहविःप्रैयस्य यथासवनमभिदधत्प्रयोगं करोति । वक्ष्य-
त्युत्सर्गिणामयने (१३. १०) यद्देवतो वा सवनीयः स्यात् तत्र
पशुतन्त्रे हवींष्यन्वायातयन्तीति । तत्र सवनपदानां सविशेषणाना-
शुत्सर्गः कथं नाम स्यात् । सवनाभावादित्येवमर्थं सूत्रम् ।

५. तादृशेनैवानुसवनं यथासवनाभिधायिना प्रैषेण यजति ।
किमविशेषेण । नेत्युच्यते । उद्धृत्य होतायचमित्येवंशब्दमुद्धृत्य
होतयजशब्दं च । इन्द्रमित्यस्य देवतादेशनस्योद्धारः । प्रैषे तु न
विद्यत इति परिभाषितत्वात् (१. २. २०) । उद्धृत्यादेशपदमिति
(५. ४. ४) चाश्वलायनस्यासंदिग्धमादेशपदमेतत् ।

६. सवनीयहविःस्विष्टकृतो वैश्वामिचीरनुसवनमित्याद्यविशेषश्रुतेः ।

७. होता यचदग्निं पुरोस्ताशानामित्येवमादिकः सर्वेषु सवनेषु
हविष्यङ्क्त्यां स्विष्टकृत्यैषो भवति ।

८. अनुसवनमेव चशब्दात् । समानमन्यत्प्रातःसवनेनेति सिद्धे
ऽनुसवनवचनं^१ नियमार्थम् । ततो यवापि पशुपुरोस्ताशस्य सवनीयानां
च समानः स्विष्टकृतत्रायेष एव प्रैषो याज्या च^२ । अवचने तु न
स्यात् । पुरोस्ताशस्विष्टकृतसमवाये ऽपि इति (५. १८. २) घञात् ।

२.

१. ऐन्द्रवायवस्य मैत्रावरुणस्य द्वौ यद्वयागौ^१ आग्निं यत्ततीय
इत्येते द्विदेवत्यसंज्ञा अनेनैव क्रमेषु सवनीयपुरोस्ताशानन्तरं भवन्ति ।

२. माधुच्छन्दस्यावभिरूपे द्विदेवत्यानां प्रथमस्य पुरोनुवाक्ये
अन्वाहेति (१८. २) श्रुतेः ।

३. होता यचद्वायुमपेगाः । होता यचदिन्द्रवायू अर्हन्तेत्येव-
मादिकौ प्रैषौ ।

^१ C om नुवम । ^२ C एव । प्रैषो याज्यावचने हि स्यात् । पुरोस्ता- । ^३ C इति
पक्षे याज्यावचि- ।

४. अयं पिवा मधूनाम् । अतेना नो अभिष्टिभिः । एते याज्ये भवतः । श्रुत्यन्तरात् ।

५. गार्त्समदीं च मैधातिथीं चोत्तरयोरभिरूपे अन्वाहेति श्रुतेः (२८. २) ।

६. होता यच्चन्मिवावरुणेत्येवमादिकः प्रैषो (०) भवति ।

७. श्रुत्यन्तरात् ।

८. प्रातर्युजा वि बोधयेत्याश्विनस्य पुरोनुवाक्या । मैधातिथीं चेति श्रुतेः ।

९. होता यच्चदश्विना नासत्येत्येवमादिकः प्रैषो भवति ।

१०. वावृधाना शुभस्यती इति याज्या । श्रुत्यन्तरात् ।

११. द्विदेवत्यानामयं वैश्वेषिको धर्मः ।

१२. तस्मादनवानं यजतीति (१३. ५) श्रुतेः ।

१३. इतरयोरसंभवात् ऐन्द्रवायवग्रहणं नियमार्थम् । तेनोत्तरयोः षष्ठे ऽप्यहनि न द्वौद्वौ प्रणवौ । ऐन्द्रवायवस्य च द्वावेव न चत्वारः ।

१४. ऐन्द्रवायवस्यैव नानावपङ्कारे एव । अतश्च षष्ठे ऽहन्यैन्द्रवायवस्य द्वौ वपङ्कारौ पारुक्खेष्योस्तद्यदाभिस्तदहनं वपङ्कुर्वन्तीति श्रुतिज्ञापकम् । इतरयोरथेकैको वपङ्कारः । एतदेव ज्ञापकम् ।

१५. वपङ्कारद्विले ऽपि सति पुरस्ताज्जपो येयजामहोजःषष्ठः षष्ठदेव ।

३.

१. ऐतु वसुः पुरुवसुरित्यनेन मन्त्रेण ऐन्द्रवायवमध्वर्युहस्ताङ्ग-
हीलापोर्णुत्य^१ दक्षिणमूर्धं तस्मिन्निदध्यात् । निहितानां चाच्छादन-
मवेक्षणं च न कुर्यादा प्रतिभक्षितस्य शेषस्य निनयनात्^२ ।

२. ऐतु वसुर्विद्वसुरित्यनेन मन्त्रेण भैत्रावरुणं प्रतिगृह्य तं
दक्षिणेनैन्द्रवायवं नीत्वा तस्य दक्षिणतःपश्चान्निदधाति^३ ।

३. ऐतु वसुः संयद्वसुरित्यनेन मन्त्रेणाश्विनं प्रतिगृह्य तं
दक्षिणेन पूर्वान्नैन्द्रवायवभैत्रावरुणौ नीत्वा तयोरेवोत्तरतःपश्चान्निद-
धाति । संलग्नान्निदध्यात् । अभिधानत^४ इवामित इति (१२.५)
श्रुतेः । तानवगृह्यास्ते नेत्रवर्तन्ता इति श्रुतेः । स्वयं धारयेत् ।
अप्रवर्तनपरत्वादन्यो ऽपि वा धारयेत् ।

४. याः सोमद्रव्यसंबन्धेन याज्या विधीयन्ते तासु सर्वासु सोम-
स्याग्ने वीहीत्यनुवपद्धारसंज्ञको मन्त्रो याज्यात्वेन भवति । अन्वयसंज्ञा
चेयं वपद्धारमसुभवतीति । न सप्रैषमपेक्षत इत्यर्थः । यत्राप्युक्त्या
यज सोमानामिति सप्रैषस्तत्रापि सोमस्याग्ने वीहीत्येकवचनमेव ।
सर्वगृहणात् । द्विदेवत्यादीन्परिहाण्य । नानुवपद्धारोतीति श्रुतेः^५ ।

५. अग्नीत्याद्वीवतस्योपांशु यज । माचा^६ त्व याचीरिति
तैत्तिरीयाणां संप्रैषः । तत्र प्रतिषेधो ऽन्यत्र विकल्पः ।

१ A C प्रोर्णुत्य । २ B प्रतिभक्षितस्यावगयात् । ३ B has दक्षिणा तयोरेव
दक्षिणापरे प्रदेशे कुर्यात् इतिदधाति instead C has ऐतु इदधाति in marg.
in the text: स्पष्टमेतत् । ४ B C अभिधानतः । ५ A C तदवगृह्यते । ६ B
C माचा नू A माच तु ।

४.

१. उन्नीयमानेभ्यश्चमसेभ्य इत्युक्त उन्नीयमानसूक्तमा त्वा वहन्तु
हरय इत्येतत् । ता वै नवान्वाह नव न्वा अच चमसानुन्नयन्तीति
(२८. २) श्रुतेः । षलु हैके प्रातःसवन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाङ्गरि-
त्ययं पक्षो नेष्टः सूक्तवचनात् । संप्रैषपाठः क्रमार्थः ।

२. होता यचदिन्द्रं प्रातः प्रातःसावस्येत्येवमादिकं प्रैषं मैत्रा-
वरुणो ऽन्वाह । पूर्वं चानुवचनम्^१ । परिभाषितत्वात् ।

३. इदं ते सोम्यं भध्विति प्रस्थितानां याज्येति (१३. ६)
श्रुतेः ।

४. नृचक्षमित्येवमादिना मन्त्रेण होत्रचमससंज्ञकं चमसं होता
प्रतीचते ।

५. वयोधसमित्येवमादिना मन्त्रेण प्रकृतं होत्रचमसं प्रति-
गृह्णीयात् ।

६. प्रकृतं होत्रचमसमुरः संस्पर्शयेद्विदेवत्यांशोरुस्थान् ।

७. पूर्वमुन्नीयमानसूक्तेनानूच्यमानेन ये चमसा उन्नीतास्ते सर्व
एव वषट्कारेण ऊताः । ततश्चत्वारः सद्ः प्रवेगिताः । होत्रब्रह्मोद्गाढ-
यजमानचमसाः । शिष्टानां पुनरुन्नीतानां वक्ष्यमाणा होत्रकसंज्ञका
यजन्ति ।

८. मित्रं वयं हवामह इत्येतया मैत्रावरुणो यजति ।

९. इन्द्र त्वा वृषभमित्येतया ब्रह्मपुरुषो ब्राह्मणाच्छंसी होत्रको
यजति ।

१०. ब्रह्मपुरुष एव होचकः पोता मरुतो यस्य हि चय इत्येतया यजति ।

११. नेष्टाध्वर्युपुरुषो होचकः । सो ऽग्ने पत्नीरित्येतया यजति ।

१२. उचान्नाथ वगान्नायेत्येतयाम्नीध्रो ब्रह्मपुरुषो होचको यजति ।

१३. अयालम्नीदित्येतस्मिन्नध्वर्युणोक्ते ऽयालित्याम्नीध्रो ब्रूयात् । ननु कथमेतज् ज्ञायते ऽध्वर्युणोक्त इति । उच्यते । उत्तरसूत्रे होह-वचनात् ।

१४. स भद्रमित्यादिकं सवनधर्मेणाह होता ।

१५. सोमभक्षपरिभाषेयम् । अनारभ्य किञ्चिदुच्यते । उत्त्विष्य सोमपाचं प्राग्भक्षणात् । भक्षयिष्यन्त इति भविष्यत्प्रयोगात् । चाञ्जिकैर्नामधेयैर्न लौकिकैः । असावित्यामन्त्रितकर्तृनामधेयप्रयोगेणोपह्वय-स्वेत्यनेन सह सामर्थ्यात् । कर्तार ष्ट्विजो यजमानश्चान्योऽन्यस्मिन् कर्मव्यतिहारेणोपह्वयमनुज्ञामिच्छन्ते । प्रार्थयन्त इत्यर्थः । साधारणेषु सोमेष्वयं न्यायो युज्यते । कदा चिद्दुतरं पास्यामीति । असाधारणेषु च । नानुषङ्गतेन सोमः पातव्य इति श्रुतेः ।

१६. होमाभिषवकारिणः पूर्वा वषट्कर्ता भक्षयद्वचनात् । तस्मिंश्च सति तद्विपरौतस्य न्यायस्थानवतारात् ।

१७. द्विदेवत्या ऐन्द्रवायवमैत्रावरुणाश्विनाः नारागंसवन्तश्च यहाः । आज्यप्रउगमरुत्वतीयनिष्केवल्यवैश्वदेवेषु । एतेषां प्रतिभक्षितमध्वर्युणैकदेशेऽग्रयणं होहचमसे ऽद्वययेत् । ऊते वा भक्षितमित्येव-मादिना मन्त्रेण ।

१८. अत्र श्रुत्यन्तरोक्तं द्विरैन्द्रवायवश्रेयस्यावनयनम् । -मन्त्रश्च द्विरुच्यते ।

१९. अवसर्जनं विमोकः । स न कर्तव्यो द्विदेवत्यागाम् । यावत्स्वस्वस्वस्व श्रेयस्यावनयनं न कृतमिति । उक्ता सोमभक्षपरिभाषा । इदानीमवसरप्राप्तो द्विदेवत्यभक्ष उच्यते ।

५.

१. इह वसुरित्यादिना मन्त्रेणैन्द्रवायवग्रहमध्वर्यवे दत्त्वानन्तरमुपहृतौ वायुरित्यादिना भक्षयित्वा तमेवैन्द्रवायवं प्रग्रहणमन्त्रेण पुनः प्रगृह्य भक्षमन्त्रेण पुनर्भक्षयति । ऊरौ न निदधाति । नाध्वर्युर्मुञ्चति^१ न^२ होता परिसृष्ट्यानात् ।

२. अध्वर्यव इति वर्तते । इह वसुरित्यादिना - मन्त्रेण । मैत्रावरुणं ग्रहमध्वर्यवे प्रगृह्यानन्तरम् ।

३. उपहृतौ मित्रावरुणावित्यनेन मन्त्रेण मैत्रावरुणं ग्रहं भक्षयति ।

४. आश्विनं ग्रहं तमूरोरादाय शिरः प्रदक्षिणं पर्याणीय श्रवेक्ष्य तेनैव मार्गेण प्रत्यानीयावेक्षते । सर्वतः परिहारमाश्विनस्य भक्षयतीति (१२. ६) श्रुतेः । श्रवेक्षणं तु शाखान्तरात् ।

५. इहाध्वर्यवे प्रयच्छति । न पूर्वम् । आश्विनवचनात् ।

६. उपहृतौ देवावित्येवमादिना मन्त्रेणाश्विनं भक्षयित्वानन्तर-

मुपस्पृग्^१ । द्विदेवत्यभवपद्धतिरत्रोच्यते । अध्वर्यं उपकृत्यस्वेत्युप-
हवमिद्धा तेनोपहृत उपहृतो वायुरित्यादिना भक्षयेत् । तत
उरोऽभिमर्गनमपामुपस्पर्शनं च^२ । एवं यथोक्तमैन्द्रवायवं मैत्रावरुण-
माश्विनं च । अध्वर्यं उपहवस्तस्य होमाभिषवकारित्वात्^३ । वपङ्कार-
निमित्तो हि भवो दिर्हि तस्य वपङ्करोतीत्यैन्द्रवायवे हेत्वारम्भात्^४ ।

७. उपस्पृग्घोष्ठनिलिम्पनादिना इलामुपकृत्यते । इलाङ्गमुप-
स्पर्शनम् । तेनेतरयोरपि सवनयोर्भवति । द्विदेवत्यानां प्रथमो भवो
ऽथेलाथ होतृचमस इति (१३.६) श्रुतेः ।^५ उपस्पर्शनं प्राखान्तरात् ।

८. चमसाध्वर्यवक्ष्यमसानिलासमीपमुत्तिचपन्ति ।

९. होता सथेन होतृचमसं पात्रीं च संयच्छतीति (७) श्रुतेः ।

१०. सर्वत्राज्यलेपेन सोमसंस्पर्शा वर्जनीयो न केवलमत्र ।

११. इलामुपकृत्यत इति प्रकृतम् । तामुपहृत्य अभवयित्वेत्यर्थः ।

इलायाश्चार्यं नियमः । तत उत्तरेलां प्राश्रात्येव प्रकृतिवत् । उप-
हृथेलामवध्रायावस्थिति प्राश्रात्युत्तरेलामथाप आचम्य होतृचमसं
भक्षयतीति श्रुतेः । एवमुत्तरेलाभचाचमनानन्तरं प्रस्थितसंज्ञका-
न्सवनमुखीयान्दोत्रादिभिर्वपङ्कृतान्भक्षयन्ति^६ होत्रादयः । प्रातःसवने
प्रस्थितभक्षे वृद्धसंप्रदाय उच्यते । होता^७ तावदध्वर्यं उपकृत्यस्व प्रति-
प्रस्थातरूपकृत्यस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृतस्तेजसे त्वं ब्रह्मवर्चसाय
भक्षयामीति भक्षयत्ययं शुक्रनिमित्तो भवः । भक्षयित्वा शं नो भवे-

१ A ins अथ A B om अनोच्यते B om भव । २ A ins. सर्वत्र । ३ C
•कारित्वात् । ४ A ऐन्द्रवायवे हेत्वारम्भात् B •यायववद्योय हे• । ५ C अतुप-
alt to अनप• । ६ A C (orig) •सवनीयान्दोत्रा• । ७ C होता वचनाद्
अध्वर्ये ।

त्यनयोरो ऽभिमृश्य तत उपस्पृशेत् । ततो ऽध्वर्युणा भचिते होता
 प्रतिप्रस्थातरूपङ्गयस्वेत्युपहवमिद्धा तेनोपहृत पूर्ववद्भक्षोरोऽभिमर्श-
 नोपस्पर्शनानि कुर्यात् । अयं मन्थिनिमित्तो भक्षः । ततः प्रतिप्र-
 स्थात्रा भचिते होता पुनरध्वर्युं पृश्ना ताभ्यामुपहृत उन्नीयमान-
 वयङ्कारनिमित्तं भक्षयत्युरोऽभिमर्शनादि च करोति । ततः^१ पुन-
 र्हीद्वचमसे समाख्यानिमित्तभचार्यमध्वर्यं उपङ्गयस्व प्रतिप्रस्थातरूप-
 ङ्गयस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृतो भचादि पूर्ववत् कुर्यात् । तत
 आप्यायनं यथोक्तम् । अथ ब्रह्मचमसम् । ब्रह्मन्नुपङ्गयस्वेति तेनोपहृतः
 पूर्ववद्भक्षणादि सर्वं कुर्यादाप्यायनवर्जम् । तत उद्गाढचमसम् । उद्गातार
 उपङ्गयध्वमिति उपहवमिद्धा तैरुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् । सर्व-
 माप्यायनवर्जम्^१ । न त्वस्रोद्गाढवर्जं भक्षणप्रसिद्धेः । अथ यजमानचम-
 सम् । यजमानोपङ्गयस्व सुन्वन्नुपङ्गयस्वेति वोपहवमिद्धा तेनोपहृतः
 पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् । अथ मैचावरुणचमसम् । प्रशास्तरूपङ्गयस्व
 अध्वर्यं उपङ्गयस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् ।
 ततो ब्राह्मणाच्छंसिनश्चमसम् । ब्रह्मन्नुपङ्गयस्वाध्वर्यं उपङ्गयस्वेत्युपहव-
 मिद्धा ताभ्यामुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् । ततः पोढचमसम् । पो-
 तरूपङ्गयस्वाध्वर्यं उपङ्गयस्वेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि
 कुर्यात् । ततो नेष्टृचमसम् । नेष्टरूपङ्गयस्वाध्वर्यं उपङ्गयस्वेत्युपहवमिद्धा
 ताभ्यामुपहृतः पूर्ववद्भक्षणादि कुर्यात् । तत आग्नीधचमसम् । अग्नी-

१ A हीद्वचमसे B C om the passage beginning with होता पुनरध्वर्युं
 ending with तत पुनः C हीद्वचमसे वषटकारसमाख्या (वषटकार in marg) ।

C in marg यदोक्तम् ।

दुपङ्गयस्त्राध्वर्यं उपङ्गयस्त्रेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपङ्गताः पूर्ववद्गच्छणादि
 कुर्यात् । एवं होतुर्भक्षः । अथ ब्रह्मोद्गाता यजमानश्च होतरुपङ्गयस्त्रे-
 त्युपहवमिद्धा तेनोपङ्गता यथाचमसं होत्वद्गच्छणादि कुर्युराथायये-
 युश्च । अथ मैत्रावरुणो ब्राह्मणाच्छंभो पीता नेष्टाम्नीध्रश्च होतरुप-
 ङ्गयस्त्राध्वर्यं 'उपङ्गयस्त्रेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपङ्गताः' स्वंस्वं चमसं
 होत्वद्गच्छयेयुः । पुनश्च समास्यानिमित्तं^१ होतरुपङ्गयस्त्राध्वर्यं उप-
 ङ्गयस्त्रेत्युपहवमिद्धा ताभ्यामुपङ्गताः स्वंस्वं चमसं होत्वत्^२ भक्षितं
 भक्षयेयुराथाययेयुश्च । इति प्रथितभक्ष उक्तः । अथ प्रकृतमुच्यते ।

१२. तेजसे त्रेत्यादिभक्षमन्त्रः प्रातःसवने^३ श्रौत्सर्गिकः ।

१३. ओजसे त्रेत्यादिमन्त्रो माध्यन्दिने सवने^४ श्रौत्सर्गिक एव ।

१४. व्यवस्थितः प्रतिमवनेमुत्सर्गः । वचनात्प्रकरणं भिक्षा ।

१५. ग्रं नो भव द्द आ पीत इन्दो इत्यनयोरो ऽभिष्टोत्
 सोमं भक्षयित्वा । भक्षयित्वातिरेकात्सर्वत्र दिदेवत्यादिष्वपि ।

१६. एतावदाथायनं न सोमासेक इति ज्ञापनार्थं 'यथा-
 प्राप्तसोपदेगसूत्रम् ।

१७. आ थायस्त्रेत्यादिका षड्गाथायनी । ततो न द्रव्यान्तरम् ।
 अनया मय्यहस्तस्थितस्य चमसस्य दक्षिणेन स्पर्शनम् । प्रातःसवनवच-
 नात्प्रातःसवन एवानया । नोत्तरयोः सवनयोः । अन्यथा विकल्प-
 समुच्चयौ^५ स्याताम् ।

१ होतरुपङ्गयस C in marg । २ B तेज । ३ B C (orig) om होत-
 यरुपङ्गयस । ४ According to C (marg), A has एतावदाथाययुषा भ० ।
 ५ C om तेजसे० इने । ६ C om ओजसे० इने । ७ C in marg थाया
 instead of यथा । = C (see h) ins. वा ।

१८. सं ते पयांसि समु यन्तु वाजा इतीयमाप्यायनी उत्तरयोः
सवनयोः ।

१९. क्षोद्वन्नक्षोद्गाद्वयजमागमैत्रावरुणत्राघ्नाणां संपोदने द्वच्छा-
वाकाग्नीध्रचमसाः सवनमुखीयाः प्रस्थिताः । तान्मन्त्रितप्रतिभक्षिता-
न्नाराशंसार्थमाप्याययन्ति^१ ।

२०. आप्यायनप्रसङ्गमुपजीवन्नन्यत्राप्याह । आज्यशस्त्रे ग्रहमन्त्रा-
नन्तरं ये चमसास्ते नाराशंसाख्या वक्ष्यन्ते । तान्मन्त्रितप्रतिभक्षिता-
नाप्याययन्ति महत्त्वतीये च^२ ।

२१. आज्यादिषु यथोद्दिष्टेषु ये षडङ्कारेण चमसा हविर्धानस्या
एव कम्प्यन्ते यदुक्तं कात्यायनेन नाराशंसानां च कम्पनमिति ते
नाराशंससंज्ञाः । संव्यवहारार्थं^३ संज्ञाकरणं । नाराशंसानां सन्ना-
नामुपवाते नाराशंस इति च ।

२२. देवो ऽसीत्येवमादिना नाराशंसानां प्रातःसवने भक्षमन्त्रः ।
प्रातःसवनवचनमुत्तरयोरविकल्पार्थम् । नाराशंसवचनं सहापि ग्रह-
श्लेषेणायमेव नाराशंसानां भक्षमन्त्र इति नियमार्थम् ।

२३. तस्य त ऊर्वै. पितृभिरित्यर्थसंबन्धादेव प्राप्नोति । विकार-
वचनमग्निष्टुति विकारान्तरप्रतिषेधार्थम् ।

२४. तस्य ते काथ्यै. पितृभिरिति द्वतीयसवने प्रयोगः ।

१ A C नाराशंसादनार्थं । २ A om, the Comm on this Sūtra.
३ C वै नाराशंसा । संज्ञाकरणं नाराशंसानां ।

६.

१. अकारान्तस्याप्यच्छावाकशब्दस्य सीदेतिशब्देन सद्य संवन्धे सकारस्य द्वित्वं ह्यान्दसम् । शाखान्तर एवमेव प्रैषपाठात् । अथ वा । अच्छावाकः एतावत्सूत्रमधिकारार्थम् । अनन्तरं कर्म कुर्वन्नप्रसूतो ऽप्यच्छावाकः उच्यते यदि सीदेत्यविशेषेण शाखान्तरे प्रैषः । वाज-सनेयिनां प्रैषो नास्ति । तथाप्यासनमासीनन्यायं बाह्वृचमिति परि-भाषितत्वात् ।

२. अग्रेण सदसो वहिः उत्तरेण^१ अदूरेण क्षुतिं शालामुखी-यादारभ्य उत्तरवेदेर्दारपरंपरया यो मार्गः क्षुतिशब्देन स उच्यते तमुत्तरेणोपविश्य । किमनन्तरमित्यत आह ।

३. पुरोलाग्रखण्डमध्वर्युणा दत्तं गृहीत्वा ततः ।

४. क्रमार्थं संप्रैषवचनम् । केषां चिदभ्यधिको ऽपि संप्रैषः ।

५. अच्छा वो अग्निमवस इत्येवमाद्या च्यवो ऽच्छावाकस्तिष्ठो ऽन्वाह ।

६. तिसृणां यो ऽन्यो प्रणवस्तृतीये वचने तेन संततं वक्ष्यमाणं निगदमाह ।

७. अयं निगदः । एतस्मिन्नच्छावाकेनोक्ते ।

८. सर्वार्थो ऽयं^२ मध्ये ऽध्वर्युवचनात् द्वितीय उपहवमयमित्या-दिस्तं द्योतरूपङ्गयस्वेति द्योचर्यः ।

१ A C (see b.) कुर्वन्नप्र. B C (orig) कुर्वन् प्र. । २ A उत्तरेण मुत्तरे अदूरेण B उत्तरेण क्षुतिं C उत्तरेण । उत्तरे अदू. (orig) अदूरेण । ३ A वाज-सानेत्यादि मध्ये ऽध्व. ।

८. अयं तावत्प्रथमः कल्पः । यदा होता नोपह्वयते तदेतर उपह्वयेरनुत्तरस्माद्यज्ञात् ।

१०. नायं निगदः । पूर्वस्य निगदवचनात् । ततो नैकस्वर्यं नोच्चैर्द्वं । अयं सुन्वन्यजमानो अग्रभीदित्यस्य विकारेपूहः । य उपह्वयास्त्रमानो भवति स प्रत्येतेत्येवमादिकं मन्त्रं गाव उपह्वता इत्येवमन्त्रं जपित्वा तत उत्तोपह्वत इत्यैकस्वर्येण ब्रूयात् ।

११. यः पुनरनुपह्वयास्त्रमानो भवति स उत नो गाव उपह्वता इत्यातो जपेत् । अभिविधौ चायमाङ्ग् द्रष्टव्यः । उत्तोपह्वत इति न^१ ब्रूयादित्यर्थः । उपह्वयास्त्रमान उच्यते । उपह्ववं दातुमिच्छन् । तद्विपरीतो ऽनुपह्वयास्त्रमानः । न चायमुपह्ववः प्रायश्चित्तार्थो यथा कात्यायनेनोक्तः । शास्त्रासनास्त्रप्रौ सन्धिवेलयोर्वेद्यां सुत्यास्त्र-प्रायश्चित्तमपराध इतरेतरस्मिन्वोपह्ववमिच्छेरन्पन्थामेकदीचीति (०. ५. १२) । न च क्रियाविशेषणार्थो यथा नानुपह्वतेन सोमः पातव्यः । तत्रोपह्वतः । इत्युपह्ववच्छन्दोगानां । अतो ऽयं यथोक्तमेवं क्रियमाणमभ्युदयकारि भवतीति कृत्वा कर्तव्यः ।

१२. उत्तोपह्वत इति नोक्तो ऽच्छावाको यजमानत्वेनापि सत्तेषु स्थितो ऽच्छावाकवचनात्^१ । निवर्तध्वं मानु गातेत्येतस्य सूक्तस्य । सूक्तवचनान्तत आरभ्य वेदशेषस्य यावच्छ्रुयात् प्राक् संप्रैषान्ताव-दनुद्रवेत् । यावतीरिति (१३. ८) श्रुतेः । प्रक्रान्ताया ष्टचः समा-पनम् । अनुद्रवेदिति वचनाच्च गणधर्मा नैकस्वर्यम् ।

१३. होता वान्यतमो वा यजमानादीनां अरोचमानमच्छा-
वाकं प्रत्युपहृय निवर्तध्वमिति यथोक्तं कुर्यात् ।

७.

१. उन्नीयमानायानुब्रूहीत्येवमध्वर्युणा संप्रेषितः प्रत्यस्मै पिपी-
षत इत्येतत्सूक्तमन्वाह चतुर्ध्वचम् । स्वयमच्छावाकः सप्तमीमिति
पचान्तरश्रुतेः । सूक्तवचनं स्वाभिप्रेतसिद्ध्यर्थम् । अच्छावाकवचनं
मैत्रावरुणनिवृत्त्यर्थम् ।

२. प्रातर्यावभिरा गतमित्येन्द्रान्या यजतीति (२८.७) श्रुतेः ।

३. पूर्वप्रसृतस्याच्छावाकीयां कुर्वतः समाख्याभवो न प्राप्नोति ।
तदर्थं भचितवचनम् । अप्रस्थितत्वादाप्यायनं न प्राप्नोति । तदर्थं-
माप्यायितवचनम् । अध्वर्यवे प्रदायेति नारागं ससादनार्थम् । तथा
च कात्यायनः । होद्वचमभवत्सर्वमित्याह । दक्षिणार्दित्यादि नि-
यमार्थम् । सदोवधनं दिवस्पृष्टमित्यादिक्रियार्थम् । स्वस्य धिष्यस्य
पश्चादुपविश्य निर्गत्य पुरोलाशं प्राप्नोति । उच्छिष्टदोषपरिहारार्थं
निर्गमनम् ।

४. पूर्वप्रसृता मैत्रावरुणादयः । तेषामन्यतमो यदि श्रुत्यन्त-
रीयाद्भोत्रासमासवचनादच्छावाकीयां कुर्यात् ततः स्वेन विसंस्थित-
संचरेण सदसो निष्कम्याच्छावाकस्य वहिष्कर्मच्छावाकस्त्रीदेत्युक्तो
ऽप्येष सद इत्यादिकं कृत्वा स्वकर्म कुरुते । पुरोलाशप्राशनं कुरुत
इत्ययं क्रमः । केचित्पूर्वपहणाद्यो ऽच्छावाकात्पूर्वः प्रसृतः करोति ।

६. अयं तावत्प्रथमः कल्पः । यदा होता नोपह्वयते तदेतर उपह्वयेरनुत्तरस्माद्यज्ञात् ।

१०. नायं निगदः । पूर्वस्य निगदवचनात् । ततो नैकस्वर्यं नोच्चैर्द्वं । अयं सुन्वन्यजमानो अग्रभीदित्यस्य विंकारेषूहः । य उपह्वयास्यमानो भवति स प्रत्येत्येवमादिकं मन्त्रं गाव उपह्वता इत्येवमन्त्रं जपित्वा तत उतोपह्वत इत्यैकस्वर्येण ब्रूयात् ।

११. यः पुनरनुपह्वयास्यमानो भवति स उत नो गाव उपह्वता इत्यातो जपेत् । अभिविधौ चायमाङ् द्रष्टव्यः । उतोपह्वत इति न^१ ब्रूयादित्यर्थः । उपह्वयास्यमान उच्यते । उपह्ववं दातुमिच्छन् । तद्विपरौतो ऽनुपह्वयास्यमानः । न चायमुपह्ववः प्रायश्चित्तार्थो यथा कात्यायनेनोक्तः । शालासनास्त्रप्रौ सन्धिवेत्तयोर्वेधां सुत्यास्व-प्रायश्चित्तमपराध इतरेतरस्मिन्वोपह्ववमिच्छेरन्पन्थामेकदीचीति (७. ५. १२) । न च क्रियाविशेषणार्थो यथा नानुपह्वतेन सोमः पातव्यः । तत्रोपह्वतः । इत्युपह्ववच्छन्दोगानां । अतो ऽयं यथोक्तमेवं क्रियमाणमभ्युदयकारि भवतीति कृत्वा कर्तव्यः ।

१२. उतोपह्वत इति नोक्तो ऽच्छावाको यजमानत्वेनापि सत्तेषु स्थितो ऽच्छावाकवचनात्^१ । निवर्तध्वं मानु गातेत्येतस्य सूक्तस्य । सूक्तवचनान्तत आरभ्य वेदशेषस्य यावच्छकृयात् प्राक् संप्रैषात्तावदनुद्रवेत् । यावतीरिति (१२. ८) श्रुतिः । प्रक्रान्ताया चक्षुः समापनम् । अनुद्रवेदिति वचनात्त गणधर्मो नैकस्वर्यम् ।

१३. होता वान्यतमो वा यजमानादीनां अरोचमानमच्छा-
वाकं प्रत्युपह्वय निवर्तध्वमिति यथोक्तं कुर्यात् ।

७.

१. उन्नीयमानायानुब्रूहीत्येवमध्वर्युणा संप्रेषितः प्रत्यस्मै पिपी-
षत इत्येतत्सूक्तमन्वाह चतुर्ध्वचम् । स्वयमच्छावाकः सप्तमीमिति
पदान्तरश्रुतेः । सूक्तवचनं स्वाभिप्रेतसिद्ध्यर्थम् । अच्छावाकवचनं
मैत्रावरुणनिवृत्त्यर्थम् ।

२. प्रातर्यावभिरा गतमित्येन्द्राग्न्या यजतीति (२८.७) श्रुतेः ।

३. पूर्वप्रसृतस्याच्छावाकीयां कुर्वतः समाख्याभवो न प्राप्नोति ।
तदर्थं भक्षितवचनम् । अप्रस्थितत्वादाप्यायनं न प्राप्नोति । तदर्थ-
माप्यायितवचनम् । अध्वर्यवे प्रदायेति नारागं सप्तादनार्थम् । तथा
च कात्यायनः । होद्वचमसवत्सर्वमित्याह । दक्षिणावृद्धित्यादि नि-
धमार्यम् । सदोवचनं दिवस्पृष्टमित्यादिक्रियार्थम् । स्वस्य धिष्यस्य
पश्चादुपविश्य निर्गत्य पुरोलाशं प्राप्नोति । उच्छिष्टदोषपरिहारार्थं
निर्गमनम् ।

४. पूर्वप्रसृता मैत्रावरुणादयः । तेषामन्यतमो यदि श्रुत्यन्त-
रीयाद्भोचाममासवचनादच्छावाकीयां कुर्यात् ततः स्वेन विषस्मित-
संचरेण सदसो निष्क्रम्याच्छावाकस्य वहिष्कर्माच्छावाकस्मीदेत्सुक्तो
ऽप्येण सद इत्यादिकं कृत्वा स्वकर्म कुरुते । पुरोलाशप्राशनं कुरुत
इत्ययं क्रमः । केचित्पूर्वपक्षणाद्यो ऽच्छावाकात्पूर्वः 'प्रसृतः करोति ।

इतरस्तु यावस्तुदप्रसृप्तः । अपूर्वत्वात् । सो ऽच्छावाकसंचरेणैव प्रति-
 पद्यते । अच्छावाकीयावचनात्सकलाम् । न वहिष्कर्ममात्रम् । पूर्व-
 प्रसृप्तो ऽपि न यजमानो न सदस्यो विमंस्थितसंचरेणेत्यारम्भात् ।
 प्रत्यग्गमने हि स^१ विमंस्थितसंचरो न तु प्राग्गमने । सहद्विष्योप-
 स्थानम् । अच्छावाकस्य वहिःकर्मैति नियमात् । प्रसङ्गेनान्यत्रापि
 होत्रासमासे ये विशेषास्त उच्यन्ते । होत्रासमासशब्दस्य तन्त्रान्तरे
 प्रसिद्धः । एकस्य कर्तुरनेकार्त्विज्यक्रियायोगे । तत्र संचराणां सह-
 क्रिया । गन्तव्यस्य प्रधानत्वात् । इलाभचणमाश्रीध्रे । दधिभक्षणं
 दशरात्रे । शाखान्तरोक्तं मध्वशनं दृतस्य वा । तथा षट्त्विग्भ्यस्तं
 कारयेदिति पशुभक्षणम् । महत्त्विग्भ्यो निर्वपतीत्योदनभक्षणम् ।
 एतानि भक्षणानि सहसन्तलक्षणात् । ^१सहस्रधुपकों गुणभृतत्वात् ।
 सहद्वियमाणप्रश्नः । तथा तानूनघ्नम् । सहदुपस्यर्शनानि । सहसंज्ञ-
 यमानपश्वीक्षणप्रायश्चित्तम् । सहद्विष्योपस्थानाद्युपवेशनान्तं । भेदे-
 नान्यान्युपस्थानानि । अथा विष्टेति च गच्छन् जपो भेदेन । स्वा-
 श्रयत्वात् । धिष्योपस्थानादि तु पराश्रयं सर्पणगुणभृतत्वात् ।
 तान्सदः प्रसृप्त्यन्नमस्यतीति श्रुतेः । सर्पणं सहस्रवेशगुणभृतत्वात्^२ ।
 प्रत्युपह्वनस्थाभेदस्तथा^३ श्रुतेः । धानाव्यादानं भेदेन । धिष्येक्षणं^४
 सहस्रिःसर्पणाद्भवत्वात् । निधनोपायः सहस्रकालासंभवात् । सहस्रसु
 पादावधानम् । षृच्छामि लेत्यादिको ऽयमेधे यजमानप्रश्नो भेदेना-
 पूर्वार्थत्वात् । सर्वौषधहोमे होत्रासमास एव नास्ति । परिकर्म्या-

१ A B सः तयोर्वि० । १ C (in marg) त् षस० । २ A C भावात्
 instead of भृतत्वात् । ३ B भेदः ।

रोहणन्यायात्^१ । प्रायश्च एतदेव न्यायप्रदर्शनार्थं वा प्रपञ्चः । प्रकृतमिदानीमुच्यते । स्वकर्म कुरुते इति वचनं नापरया द्वारा प्रविश्य स्वस्य^२ धिष्यस्य पश्चादास्त इत्यर्थः । ततश्चमधमध्वर्यवे प्रदाय पुरोस्तात्रं प्राश्न्य पूर्वया द्वारा प्रविश्य स्वकर्म कुर्यात् ।

५. होता स्व एव धिष्ये स्थितो ऽच्छावाकीयां करोति । नाच्छावाकीये । तुशब्देनान्यस्यापि होत्रकस्य होत्रधिष्य एव प्राप्तिर्दृढीकृता ।

६. होत्रविकाराणां च मैत्रावरुणप्रभृतीनां । होत्रकाणां या याज्यास्ताः स्वधिष्य एव स्थितो होता कुर्यात् । गत्वा वा तदीयं धिष्यन् । व्येषु वा होत्रकेषु प्राप्तिः शाखान्तरीयावचनात् । प्रैषानुवचनशस्त्रादीनि स्वधिष्य एव । याज्यावचनात् ।

७. अधिकारो ऽयम् ।

८. अत्र प्रातःसवने प्रस्थितयागे होत्रका होता चानवानन्तो अनुच्छसन्तो ऽर्धर्चेषु यजन्ति । तथा च श्रुतेः । चिप्रं देवेभ्यो हविः प्रदास्याम इति हेत्वर्थवादात्^३ । अर्धर्चशो वेत्यर्धर्चशः प्राप्तौ । न तु षष्ठे ऽह्नि विकल्पो ऽनवानवचनात्तत्र ।

९. कर्तार इत्यनुवर्तते । अचेति च । यज्ञकर्तारो ऽत्र प्रतयन्ति । प्रतं कुर्वन्ति भुञ्जन्त इत्यर्थः । प्रतयन्तीति क्रियाभिधानात्सर्वकामिकमिति गम्यते ।

१ B परिक्रमो C (in marg) प्र instead of परि । २ C om स्वस्य ।

३ A C (in marg) ऽस्य अर्धर्चेषु वा । एतद्देवस्य पर्वे यदधर्चेश इति चेन्नयेवादात् ।

यजतीन्द्र सोममित्याम्नायक्रमेण । प्रगास्तुर्यजेति मैत्रावरुणो ब्रह्मन्
यजेति ब्राह्मणाच्छंभी ।

७. अध्वर्युं यजतमिति प्रैषान्ते होतरेतद्यजेत्यध्वर्युराह । एव-
सुक्तो होता क्रमप्राप्तां तदीयां याज्यामाह ।

८. गृहपते यजेत्येतप्रैषान्ते यजमान आह होतरेतद्यजेति ।
ततो होता यजति ।

९. तयोः संबन्धिन्यौ क्रमप्राप्तावित्यर्थः ।

१०. येषामध्वर्यूणामसर्वङ्गतास्तेः सह क्रियायामेवं भवति ।
तत्र यो यस्य होमकारौ स तस्मिन्नुपहवमिद्धा सावनेन भक्षमन्त्रेण-
वजिघ्नत्योष्ठौ वा निलिम्पति ।

११. अन्ते^१ ऽध्वर्यौ^२ प्रतिप्रस्थातरि वोपहवमिद्धा सावनेन
मन्त्रेण यथोक्तं भक्षणम् । पुनः^३ प्रतिप्रस्थातर्यवोपहवमिद्धा । एवं
द्विरन्ततो होता । अध्वर्युगृहपत्योर्भवो मा भूदिति सूत्रारम्भः ।
वाजिभिः सह क्रियायां पूर्वेषां दृशानामभक्षणमेव । सर्वङ्गतत्वात् ।

१२. एवो नियोगे^४ । इवशब्दः संप्रत्यर्थे ऽनर्थः । अत्र षट्-
त्याजेषु भक्षयिष्यभिरोष्ठलेपनं^५ वा कर्तव्यमवघ्राणं वा । न पातयः
सोमः । द्विदेवत्येष्वप्येवमेव । तत्रोक्ते होतुरेव केवलस्य स्यात् ।
अयत्तुयाजैश्चरन्तीत्ययमशब्दस्यास्य चितिकरणस्यैतन्नयोजनम् । कथं
नामेतरयोः सवनयोः सर्वमेतन्नप्रतिषिध्यतेहोतसंबन्धस्य केवलस्य प्रति-
षेधो मा भूदिति ।

१ C om अन्ते । २ A ins अध्वर्युः इद्धा । ३ A C एवानि० B एवा ।

४ B लिम्पनं ।

६.

१. आज्यमिति वक्ष्यमाणस्य शस्त्रस्य नामधेयम् । तच्छंसिच्य-
न्विता मातरिश्वेत्येवमादिकं मन्त्रं जपित्वा ततः श्रोत्रावोद्दृष्ट्या-
हावसंज्ञकः सुतान्तः । आयनिगदस्यायं प्रतिमवनं यथा पठितस्तेन
प्रतिप्रस्थाचादिष्वपि प्रतिगृणत्सु न विक्रियते । शस्त्रादाविति वच-
नात्सर्वत्र शस्त्रादावयमौत्सर्गिकः । प्रातःमवनवचनं प्रातःमवन्तिको
ऽयमित्यस्य प्रतिपादनार्थम् । तेनाह्वय तेनतेन यो यत्राहावाख्य-
स्तेनतेन प्रतिगरितारमाह्वय तत उपांशु त्वष्णीं शंसाख्यमग्नि-
ज्योतिरित्यादिकं शंसेत् ।

२. नियमतो ऽवसानार्थमिह सर्वत्रावसानवचनं । नायमाय-
निगदः^१ । प्रउगे पुरोरुचामृत्वचनात् । ततश्च विक्रियेयु यथार्थमूहः ।
एवमेतं त्वष्णींशंसं शस्त्रा ततः पुरोरुचमनन्तरां पच्छो ऽवस्यन् शंसेत् ।

३. अग्निर्देवेह इत्यादिकां पुरोरुचं प्रणवान्तां^२ यथापठितां
शंसेत् । विकारेखनायनिगदत्वादियमूहितव्या ।

४. प्रणवेन प्र वो देवाद्येत्याज्यसूक्तं संदध्यात् । सूक्तविष्टद्वावपि
प्रथमस्य सूक्तस्यार्थं धर्मस्तस्येत्यतिरेकात् ।

५. मरुत्वतीयं नाम माध्यन्दिने सवने प्रथमं शस्त्रम् । तथा
वैश्वदेवं तृतीयमवने । तयोश्च शस्त्रयोः । न केवलमाज्यस्य प्रथमस्य
सूक्तस्य प्रथममर्धं पच्छो ऽनवानं शंसेत् ।

६. ष्टतावा यस्य रौद्रीत्येवमादिकमुत्तमावर्जं सूक्तशेषं शस्त्रा
तत आह्वय आहावमुक्तेत्यर्थः । उत्तमया परिधाय शस्त्रं परिसमा-

येत्यर्थः । उक्त्ववीर्यसंज्ञकं तदङ्गं मन्त्रे जपति भा विभा इत्येव-
मादिकम् । ननु सूक्तशेषं शस्वेत्यतिरिच्यते । सत्यम् । आवापेषु
सति सभावे सकलसूक्तस्य प्रचेप इत्येतत् ज्ञापयितुं सूक्तशेषं शस्वेति
वचनम् । तथा च श्रुतिहेत्वर्थवादः कश्चित् । तद् ह साध कौषी-
तकिः शंभेदेव सूक्तस्याव्यवच्छेदायेति ।

७. शस्त्वयान्यासम्रैपनिमित्तमुक्त्वशा इत्यध्वर्युराह सर्वासु शस्त्व-
यान्यासु । न केवलमत्रैव ।

८. अग्न इन्द्रश्च दाशुषो दुरोण इति यजति । तथा श्रवणात् ।

१०.

१. यदाज्ये शस्ते समाप्ते स्तवते इन्द्रोगास्तस्यैवानुशंसनमेतदि-
त्येतदर्थः सूक्षारम्भः । ननु सर्वत्र वाचनिकमाज्यम् । को ऽस्य विषयः ।
उच्यते । वाचःस्तोत्रे कश्चित्कात्पनिकेषु शस्तेषु^१ । अन्येषां शस्त्राणां
पूर्वं स्तोत्रमनन्तरं^२ शस्त्रमस्य द्वन्तरं स्तोत्रम्^३ । पवमानस्तोत्राणि^४
प्रउगमरुत्ततीयवैश्वदेवानामेव^५ श्रुतत्वात् ।

२. परिभाषासूत्रमेतदिह क्रियते । प्रउगस्य व्यवहितस्तोत्रस्या-
प्याज्यस्तोत्रेण साममन्ततिर्यथा^६ स्यात् । स्तोत्रवतां शस्त्राणाम् । न तु
शौचामणीशस्त्रप्रमृतीनां शाखान्तरदृष्टानां अस्तोत्रवतामयं धर्मः ।
एवेति प्राह स्तोत्रकारौ । तस्यायमर्थः । एषोत्तमा ष्टक् शंसतु

१ C (in marg) गिरद instead of तदङ्गं । २ C om. शस्तेषु । ३ C (orig.)
पूर्वमनन्तरं स्तोत्रम् ; in marg स्तोत्र and मन्त्र । ४ C om. स्तोत्रम् । ५ B ins.
तु । ६ B एवमेव । ७ C om. साम ।

भवानिति । उक्तमात्रतीक्ष्णदूर्ध्वमिति । प्रतीक्षारः सामभक्तिविशेषः ।
स उक्तमत्वेन विश्रेयते । तस्माद्दूर्ध्वमाह्वय प्रतिगरितारं ततः शंसन्ति ।
आह्वयेति वचनादाहावो न शस्तम् । तेन तन्मोहे न प्रायश्चित्तम् ।

३. प्रउगे वक्ष्यमाणे या अन्तरेण माधुच्छन्दसांश्रुचान्वायवा
याहि दग्धेति वक्ष्यमाणकानृचो व्यवयन्ति व्यवदधतीत्यर्थः । ताः
पुरोरुच इत्याचक्षते । प्रसिद्धा हि तामामियं संज्ञेत्यर्थः । प्रउग-
ग्रहणं संज्ञार्थम् । ततश्च शास्त्रे संव्यवहारसिद्धिज्ञानाच्च धर्मः ।
माधुच्छन्दसानिति प्रउगस्य संज्ञार्थं पूर्ववत्प्रयोजनम् । अचो व्यवय-
न्तीति पुरोरुचासृग्वचनं विकारेष्वनूहार्थम् । पुरोरुग्वचनमृक्सञ्ज्ञायां
नामग्रहणार्थं^१ न केवलं संज्ञार्थमेव । श्रुतिप्रसिद्धत्वात्तस्याः ।

४. तामां पुरोरुचां पुरस्तात्प्रत्येकमाहावः । संग्रस्य पुरोरुचा
सूक्तं पुरोरुचे पुरोरुच एवाकृत्यत इति (१४. ४) श्रुतेः ।

५. परिधानीयायाश्च पुरस्तादाहावः कार्यः ।

६. विश्वान्देवान्त्वामह इत्येषा वैश्वदेवी पुरोरुक् । षट्पदा
एव जागते सर्वेलेऽपि । सा षट्पदा भवतीति नियमश्रुतेः ।

७. तस्यां षट्पदायां द्वाभ्यां पादाभ्यामवसाय ततो ऽनन्तराभ्यां
मुनरवसाय पुनश्च द्वाभ्यां प्रथौति । नाच गायत्रीशंसनमवसानोप-
देशात् । विनाशे चावसानादावृत्तिः । तस्यै द्वेदे पदे अवसाहं
शंसतीति (५) श्रुतेः ।

८. सारस्वत्यां पुरोरुचि वाचःस्तोत्रेऽपि विकल्पः । शसेन वा
शंसेत् । अशंसनमेवाभीष्टं तेन गुरुसूत्रं कृतम् । तथा च श्रुतिः ।

अथ द्वैके सारस्वतीं पुरोरुचं शंसति न तथा कुर्यात् । आहावस्तु नित्यः । तदङ्गत्वादिकल्पे प्राप्ते वचनम् । एवं च सति नितरां परिधानीयां शंसेदिति (७. १०. १०) निष्कौवले । तत्राहाव-
स्यापि तादङ्गात्तद्धर्मता । अङ्गप्रधानयोः संस्कारन्यायता युक्ता । ननु प्रतिवचनमाहावः प्राप्नोति । नेत्युच्यते । तन्नं भवत्यभिन्नकालतात् । एवं च सङ्गोपपत्तिः । षोडशाहावं वैश्वदेवं शंसत्येकविंशत्याहाव-
माग्निमास्तं शंसतीति ।

६. आह्वय वायुरग्नेना इत्यादिकां वायव्यां पुरोरुचं सङ्गच्छस्वा ततो वायवा याहि दर्शतेत्येतासां तिसृणां त्रिः प्रथमां शंसेत् । वायवा याहि दर्शतेत्येतास्त्रिः शंसेत्तासां च प्रथमां त्रिरिति वाक्यभेदे ऽपि सूत्रेषु न दोषः ।

१०. आह्वय हिरण्यवर्तनी इत्येवमादिकामैन्द्रवायवीं पुरो-
रुचं शस्वा तत इन्द्रवायू इमे सुता इत्येतास्त्रिः शंसेत् ।

११. आह्वय काव्ययो राजानेत्येवमादिकां पुरोरुचं शस्वा ततो मित्रं ऊवे पूतद्वमित्येतास्त्रिः शंसेत् ।

१२. आह्वय दैव्यावध्वर्यू इत्येवमादिकां पुरोरुचं शस्वा ततो ऽश्विना थञ्वरीरिष इत्येतास्त्रिः शंसेत् ।

१३. आह्वयेन्द्र उक्थेभिरित्यादिकां पुरोरुचं शस्वा तत इन्द्रा याहि त्रिभानो इति त्रिः शंसेत् ।

१४. आह्वय विश्वान्देवानित्येवमादिकां पुरोरुचं षट्पदां शस्वा तत ओमासश्चर्षणीधृत इत्येतास्त्रिः शंसेत् ।

१५. आह्वय वाचामहमित्येवमादिकां पुरोरूचं पत्ने शस्त्रा ततः
पावका नः सरस्वतीति तिसृणामुत्तमया परिधायानन्तरमुक्त्यवीर्यं
वाचं मे जिन्वेत्येवमादिकं जपति । वाचं मे जिन्वेत्येतैः सप्तभिर्वाक्यैः
सप्तैव वायव्यादिद्वचदेवता आश्रित्यः प्रार्थन्ते । तत्र सरस्वतद्वचभावे
ऽपि द्दशममहादौ सप्तैवाग्नीर्वाक्यानि कथं नाम स्युरित्येवमर्थ-
मुक्त्यवीर्यग्रहणम् । अन्वर्थसंज्ञाविज्ञानात्समुदायाद्गमित्यर्थः ।

१६. विश्वेभिः सोम्यं मध्वित्युक्तं शस्त्रा यजतीति (५) श्रुतेः ।

११.

१. परिभाषेयम् । स्तोत्रियानुरूपा उच्यमानान्तृषाः प्रत्येतव्याः ।
किमविशेषेण । नेत्याह । प्रगाथान्परिहाण प्रगाथान्त्वर्जयित्वेत्यर्थः ।

२. आ नो मित्रावरुणेति स्तोत्रियः । आ नो गन्तं रिशाद्-
धेत्यनुरूपः । वैश्वामित्रौ मित्रावरुणस्य चाच्छावाकस्य च स्तोत्रियौ
भवत इति श्रुतेः ।

३. प्र वो मित्राय गायतेति पञ्चममुक्त्यमुत्तमम् । उच्यमुत्तमवच-
नाद्वाचःस्तोमे ऽस्योर्ध्वमावापः । अहर्गणे तु भवम् । होचक्षाणां प्रातः-
सवने कर्मेति कर्मवचनातिरेकात् श्रुतेः ।

४. प्र मित्रयोर्वरुणयोरित्येतासां नवानामनुवादेन विधिः ।
उत्तमया परिधाय ममाप्य शस्त्रम् उप नः सुतमा गतमिति
एतया यजति ।

१२.

१. आ याहि सुपुमा हि त इति स्तोत्रियः । आ नो पाहि परावत इत्यनुरूपः । ब्राह्मणाच्छंसिन ष्टलिविग्विशेषस्य ।

२. वास्तोष्यते ध्रुवेत्येव प्रगाथो बार्हतो ह्ये इति तं परिहाप्य श्रेयः सूक्तस्य अथमु त्वा विचर्षण इत्यादिकं सप्तकमुक्त्यमुखं भवति ।

३. इन्द्र त्वा वृषभं वयमिति नवर्चमेतत्सूक्तं शंसेत् ।

४. उद्देदमि श्रुतामघमिति तिसृष्णामनुवादसरूपो विधिः । तासामुत्तमया परिधाय समाप्य शस्तम् । तत उक्त्यग्रा यज सोमानामिति संप्रेषित इन्द्र क्रतुविदं सुतमिति यजति ।

१३.

१. क्रमेण पूर्वः स्तोत्रिय उत्तरो ऽनुरूपः । आवन्तः स्तोत्रियानुरूपास्तयाणामपि द्वौचकाणाम् । तथैव श्रुतत्वात् । वैश्वामिचौ मैत्रावरुणाश्चावाकथोः । एवमेव श्रुतत्वात् ।

२. इह एवोक्त्यमुखं नवर्चत्वात् सूक्तस्य ।

३. अनन्तरमेताः शस्तव्याः ।

४. वासिष्ठौ नवर्चो पर्याभाविति श्रुतेः । इयं वामस्य मन्मन इत्येतासां नवानामुत्तमया परिधायिन्द्राग्नी आ गते सुतमिति यजति । पूर्ववदुक्त्यग्रा यज सोमानामिति संप्रेषितः ।

१४.

१. वक्ष्यति । रथन्तरं पृष्ठं निष्क्रेवलय्य दृष्ट्वेति । तत्र रथन्तरे क्रियमाणे रथन्तरपृष्ठो यज्ञः । दृष्ट्विति क्रियमाणे दृष्टत्पृष्ठता स्यात् । अतश्च रथन्तरपृष्ठपक्षे पूर्वोक्त एव शस्त्रन्यासः^१ । दृष्टत्पृष्ठपक्षे त्वय-मुच्यते । मैत्रावरुणादीनां चयाणां प्रकृतत्वाद्यथासङ्घेन सम्बन्धः । मित्रं वयं हवामह इति मैत्रावरुणस्य स्तोत्रियः । इन्द्रमिन्द्रापिनो दृष्टदिति ब्राह्मणाच्छंसिनः । इन्द्रे अग्ना नमो दृष्टदित्यच्छावाकस्य । दृष्टत्पृष्ठस्येति यज्ञविशेषणम् । अर्थः प्रकृतिं निवर्तयतीति पूर्वेषां निवृत्तिः ।

२. राथन्तरमिति तद्धितसंबन्धात् पूर्वा रथन्तरपृष्ठपक्षे शस्त्र-रचनेति सिद्धम् ।

३. अनुरूपं राथन्तरमच्छावाक उच्यमुखं कुर्वते । राथन्तर-मुत्सृजेत्^२ । स वा एषो ऽग्निष्टोम आव्यप्रभृत्याग्निमास्तान्तो यच्छस्यं चीणि यद्विग्रतान्यूचां सम्पद्यन्त इति (१६.८) श्रुतेः । इन्द्रे अग्नेति च पर्यासमध्ये धुन.शंसनं विनियुक्तस्यापि स्तोत्रियत्वे । वाशिष्ठौ भवर्चां पर्यासाविति श्रुतेः ।

४. होचका मैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंस्यच्छावाकाः स्वग्रस्तेषु सर्वेषु चतुराहावा भवन्तीत्ययमुत्सर्गः ।

५. वक्ष्यति । आश्विनादूर्ध्वमतिरिक्तोक्त्यानि । ऊर्ध्वे षोडशिनो ऽतिरिक्तोक्त्यमित्यादौ । तेष्वतिरिक्तोक्त्येषु होता चतुराहावो भवति । चतुराहावशब्दस्यकारेणानुह्यते ।

६. अन्यपदार्थगतो ऽप्याहावशब्दो ऽधिक्रियते दृष्टतो ऽधिकार-
प्रवृत्तेः^१ । सोत्रियानुरूपाभ्यां प्रत्येकमाहावः । चतुराहावा होत्रका
इति वचनात् । आहावस्थाननियमार्थं सूत्रम् ।

७. अनुरूपादनन्तरो यः प्रगाथः प्रकृतो तस्मादूर्ध्वं पञ्चममा-
हावस्थानं^२ होत्रकाणां माध्यन्दिने सवने भवति ।

८. उक्त्यमुखादूर्ध्वं पञ्चममाहावस्थानं सर्वेषां होतुश्च होत्रकाणां
च रात्रौ । रात्रिपर्यायेष्वित्यर्थः ।

९. अन्यत्रापि^३ सवनान्ते ऽन्यत्र वा यदाध्वर्युरेवमाह प्रगास्तः
प्रसृष्टीति तदा मैत्रावरुण ओं सर्पतेति ब्रूयात् ।

१०. प्रसृताः सन्तो दक्षिणादृष्टो दक्षिणेन शरीरभागेन परि-
वृता इत्यर्थः । अपरया सदोद्वारा निःसर्पन्ति । नानियमेन ।
कथं तर्हि । उत्तरेणौदुम्बरीसंज्ञां स्थूणाम् । तामेव दक्षिणेन ब्रह्मा
निःसर्पेत् । ननु स्तंखं धिष्यमुत्तरेण संचरतामुत्तरेणौदुम्बरीं सर्पणं
कृतं भवति । किं वचनेन । उच्यते । यजमानसदस्यमैत्रावरुणग्राव-
स्तुदर्थम् । यथा न शून्यं सदो भवति तथा सदस्यः प्रसर्पेत् । सर्पत्सु
न शून्यं सदः कुर्यादिति तस्य ह्यन्दोग्ये वचनात् । आग्नीध्रस्तु^४
स्वस्माद्गारादक्षिणया द्वारा । तथा संभवात् ।

११. यथार्थमृत्विजो भूचपुरीषादिकरणाय सर्पन्ति ।

१२. माध्यन्दिनाय सवनायेति तादर्थ्यं चतुर्थी । ततश्च सम-
स्तोपस्थानप्रभृतिना प्रसर्पणमूर्ध्वं प्रातःसवनादित्येतत्सिद्धं भवति ।

१ B षष्ठी ऽधिकार० •क्रियत इति C प्रवृत्तिः A •प्रवृत्तेः । २ A. ms.
सर्वेषाम् । ३ C (by alt) अपापि । ४ BC तस्मा० ।

अपरयैव द्वारा प्रसर्पयुः । यथानिःसृष्टमिति वचनात् । यथासन-
मुपविशन्तीत्ययमतुवादो दक्षिणधिष्ण्यो इत्यस्य निषेधार्थः ।

१५.

१. आदौ माध्यन्दिनस्य सवनस्य राजानमभिपुष्पन्धध्वर्यवः ।
यावन्मुक्तर्मावध्वर्यमेतत्सूत्रम् । ननु राजानमभिपुष्पन्तीत्येतावदाद्यम्
अन्यत्क्रमप्रकरणाभ्यां सिद्धम् । उच्यते । माध्यन्दिनस्य सवनस्याद्य-
मादिरित्येतद्विधिं प्रतिपादयितव्यमेव । कथं नाम । यानि माध्य-
न्दिनादावुपदिशन्ते प्रेङ्खनावटखननादीनि तानि प्रागभिपवात्किथे-
रन्निति ।

२. यावन्मुदृत्विविशेषः । स पूर्वया द्वारा हविर्धानशरणं प्रवि-
शोत्तरस्य हविर्धानशकटस्य दक्षिणं पादमपेण दक्षिणाभिमुख-
स्तिष्ठन्सोमोपनहनेन वाससा मुखमुत्तमाङ्गं परिवेष्ट्य घाव्णां सोम-
मभिपुष्पतां शब्दं श्रुत्वा संप्रैषनिरपेचः प्रणवेनासंदधत्^१ प्रत्यर्धर्व-
मुच्छसन्नवानं^२ वा वक्ष्यमाणमनुवचनं पठति ।

३. प्रतीकोक्ताः पञ्चेता ऋचो ऽभिष्टौति । शाखान्तरश्रुतेः ।

४. आ प्यायस्व ममेतु ते । आ प्यायस्व मदिन्तम । मं ते पर्यासि
समु यन्तु वाजा इत्याप्यायितवत्यः । एतासां तिसृषां प्रथमामभि-
ष्टुत्य ततः प्रैते वदन्तु प्र वयं वदामेत्यर्बुदार्यस्य सूक्तस्य दे अभिष्टौति ।
देवा वा अर्बुदेन च पावमानोभिय घाव्णो ऽभिष्टुत्याप्रुवन्नमृतत्वमिति
श्रुतेः^३ । अर्बुदग्रहणं व्यवहारार्थम् ।

१ C (in marg) स्ये (instead of स्या) in सवनस्याद्यम् । २ C न अभिष्टौति ।

३ C प्रथमेन वासंदधतत (sec h.) इ । ४ Com प्रति । ५ C ऽभिष्टुत्येति श्रुतेः ।

५. द्वितीयामाष्यायितवतीनामा ष्यायस्व मदिन्तसेत्येतामा-
ष्यायितवतीमभिष्टुत्यार्बुदस्य द्वे । एते वदन्यविदक्षना मध्वित्येता-
मभिष्टुत्य ततः सुपर्णा वाचमक्रतोप द्यवीत्येतामभिष्टुयात् ।

६. तृतीयामाष्यायितवतीनां सं ते पयांसीत्येतामभिष्टुत्य ततो
ऽर्बुदस्यैका उया इव प्रवहन्तः समाद्युरित्येतामभिष्टुयात् ।

७. तुल्यप्रतीकत्वे प्राथम्येन व्यवस्था । ष्टवतीरिति संज्ञा ।
कथं नामाधवनक्रियाकाले स्युः ।

८. अत्रापि पूर्ववत्संज्ञाकरणप्रयोजनम् ।

९. आ ष्यायस्व समेतु त इत्येतत्प्रभृति कलगवत्यन्त एवं
विद्वतः पूर्ववदाष्यायितवत्यर्बुदस्यस्यो द्वितीयो ऽपि सवः । अपि-
शब्दात् प्रथमो ऽपि कलगवत्यन्तः सवसंज्ञ एव । इयांसु विशेषः ।
षष्ठीप्रभृतयः पञ्चार्बुदस्य पूर्ववद्विहृत्याः ।

१०. 'आष्यायितवतीप्रभृत्येकादशीप्रभृतयस्त्रिसो ऽर्बुदस्य वि-
हृत्याः । तत्र यथासंभवमेकैकां विहरेदयमपि तृतीयः सवः ।
संज्ञाकरणं शास्त्रसंबन्धवहारार्थम् ।

११. यस्मिन्सवे ऽभिषोतारो वृहद्वृद्धं कुर्युर्द्वृहद्वदन्ति मदिरेण
मन्दिनेति तत्रोत्कर्षेत् । अथ यत्र वृहद्वृहदिति वृहद्वदन्ति मदि-
रेण मन्दिनेति तत्रेति (२८. १) श्रुतेः ।

१२. प्रथमे सवे षष्ठीमपकर्षेत् ।

१३. पवित्रमूर्णामयं सोमगलनार्थमुद्गातारो वितन्वन्ति । तस्मि-
न्वितते सति पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पत इति द्वे अभिष्टुयात् ।

१४. वितत एव पवित्रे वि यत्पवित्रं धिषणा अतन्वतेत्येका पठितव्या ।

१५. प्रास्य धारा अहरन्प्र धारा अस्य शुश्रिणः । प्र ते धारा असद्यत इति प्राथम्यात् । एतास्त्रिस्तः प्र चरन्तीषु धाराषु पठेत् । धारास्त्रिति बह्वचनमविवक्षितम् । कालोपलक्षणत्वात् ।

१६. पावमानौनां मध्ये याः कामयेत ता अभिष्टुयात् । धारा-
ग्रहेषु गृह्यमाणेष्वध्वर्युभिः । अवचने प्रथमा एव स्युः । प्रथमं वा
नियम्येति न्यायदर्शनात् । तुल्ये ऽपि पावमानौले मौस्य एव स्युः
प्रकरणात् । न तु गृह्यत्वत्याद्याः । विनियुक्तत्वात् । सूत्रकारानुप्रस्था-
नादनुष्टुभो^१ युक्ताः । तथा हि दशमे ऽहनि गृजानो वारे पव-
मानो अव्यय इति यावस्ततो याथाकाम्यमित्येतदुपपन्नं भवति ।
तथा च तल्लवाभि नो वाजसातममित्येता अनुष्टुभः प्राथम्या-
त्प्रकृतौ प्रसिद्धाः ।

१७. याथाकाम्यनिवृत्त्यर्थं यमेवन्धनार्थस्य प्रयोगः ।

१८. उत्तमे ग्रहे गृह्येत् इति कालविधिः । अर्बुदस्योत्तमया
परिधायेति नियमः । आदायोष्णीपमुत्सृज्यत इत्युष्णीषादानविधिः ।
वाग्यमादिनियमकर्मणस्योत्सर्गः^२ ।

१९. प्रत्यहमुष्णीषादानांपवादः । अन्य एवाहन्युष्णीषमा-
दद्यात्तुशब्दात्^३ ।

१ C (in marg) सूत्रकारानुप्रस्थादाद् । २ A = नियमात् । ३ I beg to state that the words from उत्तमो to ऽहनि constitute one Sutra and the words from अर्बुद another. I have in the edition of the text erroneously taken them together

१०. प्रैते वदन्तु प्र वयं वदामेत्यर्बुदः । तथैवार्धागुक्रमणी-
दर्शनात्काद्रवेयो ऽर्बुदः प्रैत इति । तमर्बुदं शुद्धमविद्यतं वाभिष्टु-
यात् । पूर्वोक्तेन विद्यारेण सह विकल्पः । स च यदाध्वर्यवो निष्ठा-
भासेचनं पूर्वं कुर्वन्ति त्रिष्वपि स्वनेषु तदाप्यायितवत्यः पूर्वं ततो
ऽर्बुदः सकलस्ततो मृष्टवत्यः कलशवत्य इति । देवा वा अर्बुदेन च
पावमानीभिश्चेत्यविशेषश्रवणात् ।

१६.

१. माध्यन्दिनः पवमानः कन्दोगानां प्रसिद्धः । तेन स्तवने
कृते दधिघर्माख्येन हविषा चरन्ति अध्वर्यवः यदि प्रवर्गवान्यज्ञः ।

२. होतर्वदस्व यत्ते वाचमित्यध्वर्युणा संप्रेषित उत्तिष्ठताव-
पश्यतेत्येतामभिष्टौति ।

३. आतं हविरित्येवमध्वर्युणोक्ते द्वितीयां सूक्तस्य आतं हवि-
रो ध्विन्द्र पाहीत्येताम् । अभिष्टौतीत्यनुपज्यते । प्रथमामभिष्टौति
द्वितीयां सूक्तस्येति सूक्तग्रहणातिरेकात्प्रथमाग्रहणातिरेकाच्च सर्व-
स्वारादिष्वथेता एव नियमतो भवन्ति ।

४. दधिघर्मस्य यजेत्येवमध्वर्युणोक्तसृतीयया आतं मन्य ऊध-
नीत्येतया यजति ।

५. अनवानमर्धर्चान्ते ऽनुच्छसन्नेकैकां सप्रणवामिति प्रत्यूचं
प्रणवेनावस्यस्यभिष्टौति ।

६. मध्ये ऽनवस्यन्नेव ।

७. तथा यजतीत्यस्थानन्तरमनुवषट्कारस्य वचनमायनिगद-
प्रतिषेधम् ।

८. वषट्कारानुवषट्काराभ्यां ऊतस्य दधिघर्मद्रव्यशेषस्य मयि
त्यदिन्द्रियं दृष्टदित्यादिको भक्षमन्तः ।

९. सवनीयपशोर्वपान्तं प्रातःसवने हृतम् । अयेदानीं पशुपुरो-
लाशेन स्विष्टकृदित्सेन^१ चरित्वा अनन्तरं पुरोलाशैः सवनीयेर्दधि-
धानादिभिश्चरन्ति ।

१७.

१. माध्यन्दिनस्य सवनस्य धाना इति सवनीयपुरोलाशानां
पुरोनुवाक्या । प्रैष उक्तो याज्या च^१ ।

२. माध्यन्दिने सवने जातवेद इत्येषा सवनीयहविःस्विष्टकृतः
पुरोनुवाक्या भवति । उक्ता याज्या प्रातःसवने प्रैषश्च ।

३. असावि देवं गोच्छज्जीकमन्थ इत्येवमादिकमुन्नीयमानसूक्तं
भवति । नामधेयं प्राकृतनिवृत्त्यर्थम् । वासिष्ठीर्मध्यन्दिन उन्नीय-
मानेभ्यो ऽन्वाह ता वै दग्धान्वाहेति (२८. २) श्रुतेः ।

४. होता यजदित्त्रं माध्यन्दिनस्य सवनस्येत्येवमादिकः प्रैषो
भवति । सुन्वतो यजमानस्येत्यनयोः पद्योर्विहृतौ ययार्थमूहः ।
द्वियजमानके सुन्वतोर्यजमानयोः । षडयजमानके सुन्वतां यज-
मानानामिति ।

५. पिवा सोममभि यमुग्र तर्द इति होता यजति ।

६. पिवा सोममित्यस्यैव सूक्तस्य द्वितीया मैत्रावरुणस्य याज्या भवति ।

७. अस्यैव सूक्तस्य ।

८. अर्वाङ्घ्रि सोमकामं त्वाङ्घ्रिरिति पोता यजति ।

९. तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ्घ्रिति नेष्टुः प्रस्थितयाज्या भवति ।

१०. इन्द्राय सोमा इत्येवमादिकाश्चावाकस्य प्रस्थितयाज्या ।

११. आपूर्णे अस्य कलगः स्वाहेत्याग्नीध्रस्य प्रस्थितयाज्या ।

१२. प्रातःसवनापेक्षमुत्तरत्वम् ।

१३. उत्तरयोः सवनयोरित्येतत्प्रकृतमेव ।

१४. होतृचमसप्रतीक्षणं च भद्रमकर्यो नः सोमं पाययिष्यती-
त्येवमादिकं यदिह नोक्तं तत्समानं तुल्यं प्रातःसवनेन द्रष्टव्यम् ।

१५. क्रमार्यो ऽनुवादः ।

१६. अग्निङ्काले प्रस्थितभवानन्तरं दक्षिणा दातव्या । सूत्रा-
रम्भप्रयोजनं दृष्टस्यतिसवे चिष्यपि सवनेष्वेव दक्षिणाकालः ।

१७. द्वादश अधिका यस्मिञ्छते तत् द्वादशं शतम् । गवामिति
न्यायप्राप्तस्य सद्योयस्य सूत्रणं सुखप्रतिपत्त्यर्थम् ।

१८. वसन्तेवसन्ते ज्योतिषा यजेतेति नित्यत्वात् आवश्यककर्तव्य-
तायामसम्भवे च द्वादशशतस्य ययोपपादं यथामसम्भवेकविंशति-
प्रभृति चेति विकल्पः ।

१८.

१. अग्नये त्वेत्येवमादिना मन्त्रेण हिरण्यं प्रतिगृह्णाति । ननु गोदानाधिकारे हिरण्यं प्रतिगृह्णातीति किमर्थमुच्यते । अमंयुज्य विधीयमानं साधारणमिति कथं नाम स्यात् । इहैव सा भूदिति ननु दातात्र नोपात्तो^१ नापि प्रतिग्रहीतारः । आह । न्यायादन्या-परेभ्यश्च वचनेभ्य एव सिद्धम् । यजमानो दाता प्रतिग्रहीतारश्चर्त्विज इति । प्रतिविभज्य दानम् । पत्नी च ददाति विप्रिष्टेन क्रमेणेत्येतच्छाखान्तरात् ।

२. रुद्राय त्वेत्येवमादिना मन्त्रेण गाः प्रतिगृह्णाति । होता च कुर्यादनादिष्टमित्येतदत्र नाश्रीयते । गवाधिकारे हिरण्यप्रतिग्रह-मन्त्रपाठात् ।

३. दृहस्यतथ इत्येवमादिना मन्त्रेण वासः प्रतिगृह्णाति ।

४. यमाय त्वेत्येवमादिना मन्त्रेणैकगर्षं प्रतिगृह्णाति । एकगर्ष-मित्यथो ऽथतरो गर्दभ इति प्रसिद्धः ।

५. अन्यन्मन्यौदनतिलमापादिकं प्रजापतय इत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतिगृह्णाति ।

६. ओमित्यनेन वा मन्त्रेण सर्वं प्रतिगृह्णाति । वा पूर्वैरग्नये त्वेत्येवमादिकैर्मन्त्रैः^१ ।

७. को ऽदादित्येवमादिकेन मन्त्रेणानुमन्त्रयते यत्प्राप्ति^१ ।

८. को ऽदादित्येवमादिना मन्त्रेणोपस्पृशेदितरदमाणि ।

१ C (in marg) प्राप्तिः । १ C in marg विकल्पार्थम् । १ C (in marg) ३२५ ।

८. अस्रद्राता इत्येवमादिकं मन्त्रं यजमानो जपति । पत्नी चाविशेषाद्दक्षिणां दत्त्वा । दातारमित्यस्य विकारे ऽप्यनूहः स्वात्मनिर्देशात् ।

१६.

१. इन्द्राय मरुत्वते ऽनुम्रुहीत्यध्वर्युणा संप्रेषितो मरुत्वतीय-
यद्यथागार्थम्^१ । तस्य कथं प्रदानं भवतीत्यत आह ।

२. इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोममिति पुरोनुवाक्या भवति ।

३. होता यच्चदिन्द्रं मरुत्वन्तमित्यादिकः प्रैषो भवति ।

४. सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिरित्यनया यजति । एवमयं संप्रैषप्रदानः ।

५. केषांचिदध्वर्युणामत्र यद्दान्तरस्थानुहोमो ऽस्ति । तच्छेष-
भवनिवृत्त्यर्थं तमिति निर्देशः । भवयित्तेति क्त्वाप्रत्ययः क्रमार्थः ।
मरुत्वतीयमिति संज्ञानिर्देशः^२ शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थः ।

६. अध्वर्यो शोसावोश् इत्येवमाहावः शास्त्रप्रारम्भे सर्वत्र
प्रायश्चित्तार्थेष्वपि शास्त्रेषु माध्यन्दिने भवने ।

७. प्रातःभवने भवः प्रातःभवनिकः^३ शोसावोश् इति य उक्तः
स माध्यन्दिने भवने शास्त्रमध्ये भवति ।

८. आ ह्य इत्थं यथोक्तय इत्येवमादिकं द्रव्यं शास्त्राद्भ्यः । प्राति-
पदमिति शास्त्रप्रारम्भणमित्यर्थः । संज्ञाकरणं शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थम् ।

१ B • यद्यथा । २ C • तीयमिति संज्ञार्थं निर्देशः । ३ B सर्वत्र । ४ C om.
शास्त्र मरुत्वोक्तः ।

८. अतुचरमिति संज्ञाकरणं शास्त्रसंयवहारार्थम् ।
 १०. इन्द्रनिहवं प्रगाथमिति संज्ञानिर्देशः स्वशास्त्रोपयोगी ।
 ११. ब्राह्मणस्यत्यमिति संज्ञाकरणमुक्तार्थम् ।
 १२. अग्निर्वेता भग इव चितीनामित्येकां शस्त्राह्वय । एका-
 वचनं ह्यचनिवृत्त्यर्थं एकपातिनीसंज्ञार्थं चोत्तरथोरपि ।
 १३. त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूरित्येताम् ।
 १४. पिबन्त्यपो मरुतः सुदानव इति ।
 १५. जनिष्ठा उपः सहसे तुरायेत्यस्य सूक्तस्य पञ्चमं शस्त्राह्वय
 निविदं शंसेत् । षट् शस्त्रेत्यनुवाद आहावविधानार्थः । निविदं
 वक्ष्यति । प्रथमा निविन्मरुत्वतीयस्येति ।
 १६. अस्मिन्सूक्ते मदान्मदा मोदैवेति प्रथमः प्रतिगरो भवति ।
 तस्य प्रथमायामभ्वर्युः सहन्मदप्रत्यागृह्णातीति (१६. ३) श्रुतेः ।
 होहप्रत्ययः प्रतिगर इति कथितः ।
 १७. विषमर्चानां सूक्तानामेकयाभ्यधिकार^१ अर्धां शस्त्रा
 निविदं दध्यात् ।
 १८. समसङ्ख्याका षष्ठी येषां सूक्तानां तानि समर्चानि । तेषां
 मध्ये निविदं दध्यात् ।
 १९. द्वचानां निविद्धानामेकां शस्त्रा निविदं दध्यात् ।
 २०. यदा सूक्तविरुद्धिः पञ्च सूक्तानि मरुत्वतीये शस्यन्त
 इत्येवमादिका भवति तदान्ये सूक्ते निविदं दध्यात् ययोक्तेन प्रकारेण ।
 २१. तुशब्दः सूक्तविरुद्धावित्यस्थानुकर्यणार्थः ।

१ C *अधिकार्या ; in marg. विषमसंख्याका षष्ठी येषां तेषां ।

२२. तृतीयसवने यानि सूक्तानि निविद्धानानि तेषामुत्तमाः परिशिष्य निविदो दध्यात् । एकैकां^१ सूक्तस्यसूक्तस्योत्तमामित्यर्थः ।

२३. वियतं विलम्बितं पच्छः पदंपदमवखण्ड्यानेन^१ धर्मेण निविदः शंसति ।

२४. उत्तमे निवित्पदे प्रणवः कार्यः ।

२५. अष्टौ सूत्राणि परिभाषारूपाण्युक्तानि । अयेदानीं क्रम-
प्राप्तमुच्यते । जनिष्ठाउग्रौयस्य पक्षां यः शेषस्तमुत्तमावर्जं शस्त्वा तत
आह्वयोत्तमया परिधाय परिसमाप्य शस्तम् ।

२६. उक्त्यवैर्ये रूपमनुरूपमित्येवमादिकं जपित्वा ये लाङ्घि-
हृत्ये मघवन्नवर्धञ्चिति जपति ।

२०.

१. रथन्तरमिति साम्ना नामधेयम् । तन्निष्केवल्यस्य शस्तस्य
स्तोत्रं भवति । आरम्भप्रयोजनं योन्यनुशंसनम् ।

२. दृष्ट्वा पृष्ठं निष्केवल्यस्य स्तोत्रं भवति ।

३. अभि त्वा शूर नोनुमः । अभि त्वा पूर्वपीतय इति स्तोत्रि-
ष्यानुरूपौ यथासङ्गेन । प्रथमः स्तोत्रियो द्वितीयो ऽनुरूप इति ।
रथन्तरस्तेत्यनुशंसनसंबन्धेन पठ्ये ।

४. स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथाविति वर्तते । प्रगाथग्रहणं सर्वत्र
धर्मविशेषप्रतिपादनार्थम् ।

५. यदावान पुरतमं पुराषालिति धाव्या । असंयोगविहित-
त्वादुभयच । धाव्येति संज्ञा शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्था ।
६. इह प्रगाथयहणं हृषार्यम् ।
७. उभयं शृणवच्च न इति इहत्यच्चे इहत्साम्नः प्रगाथो भवति ।
८. इन्द्रस्य तु वीर्याणि प्र वीषमित्येतत्सूक्तं रथन्तरपृष्ठे
सति भवति ।
९. तसु पृष्टि यो अभिभूत्योजा इति इहत्पृष्ठे सति सूक्तं भवति ।
१०. मीषैस्तरामित्यर्थः ।
११. सूक्ताद्याष्टवचः शस्त्रेन्द्रो देवः सोमं पिबत्वित्यादिका
निविद्भवति । द्वितीया निष्केवस्यस्येति वचनात् । तस्याश्च निविदो
ऽन्तरमावायपाठे सप्तासमीत्येवमादिकं तदिह जपत्वेन षोडशितम् ।
१२. पिषा सोममिन्द्र मन्दतु त्वेत्यादिकया विराजा यजति ।

२१.

१. उभे इहद्रथन्तरे सामनी यस्य स उभयमामा सोमः । इ
एव केनचित्प्रत्ययादिना विशेषेण रथन्तरपृष्ठो इहत्पृष्ठो वाभिधीयते ।
तत्र तावद्रथन्तरपृष्ठे यो विशेषः स लभ्यते ।
२. यः सूक्तात्पूर्वः प्रगाथ उक्तः पिषा मुनस्य रश्मि इत्ये-
त्मादिभ्रमपनीय तस्मिन्नेव स्थाने इहतो योनिं ग्रंथति । तस्मिन्नि-
वसामह इति यदधूतं माम गीयते । मा तस्य श्रावो योनिरिन्द्रुच्छदे ।

1 B C अपिमेव चरि. C (in many) इति श्रुतेः । • C (in many)
चरिरे instead of चरिरे and शीरे दवा instead of शीरे ।

१. ऋचिप्रदेशविशेषे दृष्टति गीयमाने दृष्टपृष्ठः सोम इत्युच्यते । तत्र दृष्टपृष्ठे यः सूक्तात्पूर्वः प्रगाथ उभयं शृण्वच्च न इत्येवमादिकास्तमुद्धृत्याभि त्वा शूर नोनुम इत्येवमादिकां रथन्तरस्य योनिं शंसति ।

४. यदेतद्योन्यनुशंसनमुक्तमेतदुत्तरासु संस्थासु । प्राकृतामग्निष्टोमसंस्थां मुक्त्वा । अन्यासु सामप्रगाथादूर्ध्वं भवति । सामप्रगाथो नोत्सृज्यत इत्यर्थः ।

५. यदेतदुक्तं सामप्रगाथमुद्धृत्यानुद्धृत्य वा रथन्तरादेः शंसनमेतद्योन्यनुशंसनमित्याचक्षते याजिकाः ।

६. दृष्टरथन्तरयोरेव योनिमनुशंसेन्नान्यत्रेत्येवमाह कौषीतकिः । कौषीतकिग्रहणं विकल्पार्थम् । इति च स्मार्हेत्यतिरिक्तवचनादयमेवाभीष्टः पक्षः सूत्रकारस्य इति ज्ञायते । तथा च श्रुतिः यत्रतु क्व चैते सामनी इत्यारभ्याम्रातैव ।

७. परिमितं शस्यमस्मिन्प्राकृते ऽग्निष्टोमे । सो ऽयमेवंरूपः । प्रगाथे शस्यमाने योन्यां चातिरिच्यते । तस्मात्प्रगाथमुद्धरति । परिमितशस्यता श्रौता । स वा एषो ऽग्निष्टोम आज्यप्रभृत्याग्निमास्तान्तो यच्छस्यं चीणि पष्टिशतान्यूचां संपद्यत इति (कौ० ब्र० १६. ८) । सा न शक्यते बाधितुम् । तस्मात्प्रगाथमुद्धरति ।

८. तादर्थ्याय चतुर्थ्या निर्देशादाहावेन सहावृत्तिर्नाग्ने सिद्धा भवति ।

९. प्रकरणान्निष्केवल्यनिविदि शस्तायां होत्रे वरो देयः । स चान्धः श्रेष्ठः । वरो वा । गौरित्यर्थः ।

२२.

१. वामदेवाख्यं साम मैत्रावरुणशस्त्रस्य स्तोत्रं भवति ।
२. कथा नक्षत्रि च आ भुवदिति स्तोत्रियः । कथा तं न
कृत्येत्यनुरूपः ।
३. कस्तमिन्द्र त्वावसुमिति साम्नः प्रगाथो भवति ।
४. सद्यो ह जातो वृषभः कनीन इत्येतत्सूक्तं सामप्रगाथादन-
न्तरमाह्वयं शंसेत् ।
५. द्वितीयमेतत्सूक्तं मैत्रावरुणस्य ।
६. उग्रन्तु पु णः सुमना उपाके याव्यामेतां करोति ।

२३.

१. नौधसमिति साम । तद्ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्रस्य रथन्तरपृष्ठे
सोमे घति स्तोत्रं भवति ।
२. वृहत्पृष्ठे सोमे श्वेतं साम ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोत्रं भवति ।
तत्संबन्धेन शस्त्रव्यवहारार्थं छान्दोग्यमण्युक्तम् ।
३. तं वो दस्मष्टृतीयहम् । तत्त्वा यामि सुवीर्यमित्येतौ प्रगाथौ
स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमधर्मविशिष्टौ नौधसस्य साधो भवतः ।
४. अभि प्र वः सुराधसम् । प्र सु श्रुतं सुराधसमित्येतौ
स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमधर्मविशिष्टौ श्वेतस्य साधो भवतः ।
५. उभयोः श्वेतनौधसयोरसंयोगविधानात् ।
६. इन्द्रः पूर्भिदातिरद्वासमर्कैरित्येतत्सूक्तं नौधसे सार्व्वि मति
भवति ।

७. अमावि सोमः पुरुहूत तुभ्यमित्येतस्मूक्तं श्यैते माचि सति भवति ।

८. उदु मद्भाष्यैरत श्रवस्येत्येतस्मूक्तं समानम् । सामान्तरेष्वपि वचनादृते नोद्धर्तव्यमित्यभिप्रायः^१ ।

९. षड्जीषी वज्री वृषभस्तरापालित्येतया यजति ।

२४.

१. कालेयाख्यं सामाच्छावाकशस्त्रस्य स्तोत्रं भवति । तस्मिन्मति शस्त्रमुच्यते ।

२. तरोभिर्वा विददसुम् । तरणिरित्थिषामतीति स्तोत्रिया-
चुरुषी प्रथमनधर्मविशिष्टौ ।

३. उदिन्वस्येत्येवमादिको वृचः सामप्रगाथः कार्यः ।

४. भृय इदावृधे वीर्यायेत्येतस्मूक्तं शंसेत् ।

५. इमाम् पु प्रभृतिं सातये धा इत्येतत् द्वितीयं सूक्तं शंसेत् ।

६. पिवा वर्धस्त्र तव धा सुताम इत्येतया यजति ।

२५.

१. इत उत्तरं यदक्ष्यामस्तच्छस्त्रेषु भवतीति वेदितव्यम् ।

२. प्रायेण वाङ्मन्येन श्रययासमाधानं यदृग्जातं भवति तदुच्यते ।

३. दृहती षट्त्रिंशदचरा सा पूर्वाम्नायक्रमेण । ककुब्वास्त्राय-
क्रमेण पूर्वस्या मध्यमेन द्वादशाचरेणाष्टाविंशत्यचरा । सतोदृहत्यु-
त्तरा । सतोदृहती चत्वारिंशदचरा । यस्याः प्रथमद्वतीयौ द्वादशा-
चरौ द्वितीयचतुर्थावष्टाचरौ सा चेदृहत्याः ककुभो वास्त्रायक्रमे-
णोत्तरा तमेवंरूपं ह्यचं प्रगाथ इत्याचचते याज्ञिका नान्यम् ।

४. बार्हतः प्रगाथ इत्युच्यते । दृहत्यां पूर्वस्यां सत्याम् । पुरस्ता-
द्दृहत्याद्विविकाररूपायामपि सतोदृहत्यामुत्तरस्यामिति स्थितम् ।

५. ककुभः प्रगाथो भवति ककुभि पूर्वस्यां सतोदृहत्यां
द्वत्तरस्यां विपरीताद्विहतायामपि ।

६. दृहती सकर्त्ता शस्त्रा तस्या एवोत्तमं पादं प्रत्यादाय पुनः
शस्त्रेत्यर्थः ।

७. उत्तरस्या ष्वचः प्रथमेन पादेन सह संधानं कृत्वावसाय ।

८. उत्तरस्या इति वर्तते । उत्तरस्या द्वितीयेन पादेन प्रणवं
कृत्वा ।

९. तं द्वितीयं पादं प्रत्यादाय द्वितीयेनावसाय ।

१०. द्वितीयस्या उत्तमेन प्रणौति ।

११. दे तिस्रः करोतीति^१ यास्तिस्र उक्तास्ता एवं भवन्ति ।
दृहती पूर्वा भवति । सोपपदा निरूपपदा वा^२ । उत्तरे ककुभौ
भवतः । एवं तिस्रो भवन्ति ।

१२. उक्तः प्रथमधर्मः । एष दृहद्रथन्तरयोः प्रगाथस्ययोरनु-
शंसने भवति ।

षट्पदानां पादद्वयेनावसानं कृत्वा पुनस्तथैव ततो द्वाभ्यां प्रणौति
उभे यदिन्द्र रोदसी इत्यादि^१ ।

६. अपुनःपदानां षट्पदानामयं शस्यधर्मः । द्वाभ्यामवसानमेकेन
प्रणवः । पुनरथेवमेव । अत्रोदाहरणम् । अवितासि सुन्वतो वृक्त-
वर्हिष इति ।

१०. यासु षट्पदास्त्रिंशत्पदाचरौ तृतीयषष्ठौ भवतस्तत्रायं शस्यधर्मः ।
ततस्तव स्वादिष्टा तच्छम्योरा वृणीमहे इत्यर्धर्चशः ।

११. सप्तपदानामयं शस्यधर्मः । एकेनावसानं ततो द्वाभ्यां प्रणवः
पुनर्द्वाभ्यामवसानं ततो द्वाभ्यां प्रणवः । अष्टपदानामर्धर्चशः शस्यम् ।
विशेषानुपदेशात् ।

१२. रात्रिपर्यायान्वक्ष्यति । प्रथममध्यमोत्तमभेदेन । तत्र
गायत्राणां स्तोत्रियानुरूपाणां शंसितारः प्रथमान्यादानभ्यस्यन्ति ।

१३. मध्यमेषु रात्रिपर्यायेषु गायत्राणां स्तोत्रियानुरूपाणां
मध्यमान्यादानभ्यस्येयुः ।

१४. गायत्राणां स्तोत्रियानुरूपाणामुत्तमान्यादानभ्यस्येयुः । अथ
याम्रथमेषु पर्यायेष्वित्येवमुपक्रम्य श्रुतौ (१७. ८) सर्वमभिहितम् ।

१५. वाग्रब्द उक्तेन सह विकल्पार्थः । अर्धर्चशो वा प्रातःसवनं
शंसेत् । विहृतच्छन्दस्कमपि ।

१६. इतरयोरपि सवनयोः प्रगाथवर्जितान्स्तोत्रियानुरूपाणां
र्धर्चशः शंसेत् ।

२७.

१. मन्त्रेष्वित्यधिकारो ऽनुवर्तते । मन्त्रेषु त्रिभिः मन्त्रैः
द्रष्टव्या । न ष्वन्दोविचित्युक्ता विभक्ता द्वाभ्याः ।
२. ३.१ उष्णिगपि त्रिपदा मन्त्रेषु । पुरःप्रवर्ति ।
४. प्रकारचयस्यापि तुभ्यताप्रतिपादद्वयं दृश्यम् । न च ष्वन्दो-
व्यामभेद इति ।
५. त्रिपदैव । एकादशादरैः पादैरिह ष्वन्दोवर्ति । ततो
यद्यपि द्वाभ्यामस्तयः पादा इति ष्वन्दोविचित्युक्ता इति एवं त्रिपि-
पानस्याद्वैरित्युपदेशे ष्वन्दोवर्ति । ष्वन्दोवर्ति पञ्चः दृश्यम् ।
अक्षरवैराजोपदेशे ऽर्धचंदाः । ष्वन्दोवर्ति ।
६. उत्तरा या विराट् न ष्वन्दोवर्ति ।
७. चतुष्पदेति वर्तते ।
८. चतुष्पदैव ।
९. चतुष्पदैव ।
१०. चतुष्पदैव । तेन ष्वन्दोवर्ति इति तत्र ष्वदिषेति शक्यते ।
चतुष्पदैवानुष्टुप् । न ष्वत्पदेति दृश्या । यद्यपि ष्वन्दोविचित्या-
मुदाहरणोपदेशे ।
११. चतुष्पदैव ।
१२. पञ्चेः पञ्च पादा भवन्ति ।
१३. पञ्चा मन्त्रातिष्वन्दोवर्ति पादा भवन्ति । एवंरूपाणा-

मेव षष्ठे ऽहनि याज्याप्रतिषेधो लक्षणविधानात् । प्रायिकं च लक्षण-
मन्यत्र श्रुतिवचनात् ।

१४. आम्नायसिद्धत्वात्स्या अष्टपदावचनमन्यासामष्टपदानां
संभवे सति सप्तपदावच्छस्यम् । अन्तैस्त्रिभिः प्रणवः ।

१५. स्तोत्रियानुरूपत्वे ऽपि पञ्चःशस्यार्थं वचनम् । द्विर्द्विपदा
ष्टचः समामनन्तीति षड्धर्मे ऽपि स्तोत्रियानुरूपयोर्द्वैचः पादद्वय-
रूपमनुशंसनमन्यत्रापि^१ ।

१६. त्रिपदा गायत्रीत्येवमादिषु द्वौ द्विपदायां इत्येवमन्तेषु
च्छन्दःसु ये पादास्ते ऽष्टाचराः प्रायेण भवन्तीत्ययमुत्सर्गः । प्रायेणैतिवच-
नाद्यच्छन्दस्काः पादा बहवो भवन्ति तदीयमेव शस्यं व्यवतिष्ठत इति ।

१७. जगत्याः प्रायेण द्वादशाचराः पादा भवन्ति । द्वादशाचर-
वाङ्मले^२ जगतीवत्पञ्चःशस्यं यथा स्यादिति सूचारम्भः ।

१८. उष्णिगृहत्योस्तृतीयौ द्वौ पादौ द्वादशाचरौ भवतः ।
शेषा अष्टाचरा उत्सर्गात् ।

१९. द्वादशाचराधिकारो ऽशुवर्तते । चतुष्पदा सतोऽहतीत्यु-
क्तम् । तस्याः प्रथमद्वितीयौ द्वादशाचरौ भवतः । शेषावष्टाचरावुत्सर्गात् ।

२०. ककुम्भिपदोक्ता । तस्या मध्यमः पादो द्वादशाचरः । इत-
रावष्टाचरावुत्सर्गात् ।

२१. पुरउष्णिगपि त्रिपदोक्ता । तस्याः प्रथमः पादो द्वादशाचरः ।

२२. त्रिष्टुविराजोरेकादशाचराः प्रायेण पादा भवन्ति । पूर्वा
विरालेवोपादीयते^३ ।

२२. चतुष्पदोत्तरा विरालित्युक्तम् । तस्या^१ उत्तरस्या विराजो
दशाचराः पादा भवन्ति ।

२४. तामुत्तरां विराजं याञ्जिका अचरपङ्क्तिरित्यथाचचते ।
अथचरविराजम् ।

२५. पदपङ्क्तिनाम गायत्रीविकारः । सा पञ्चभिः पादैः पद्या-
चरैर्भवति^२ । इन्द्र जुपस्व प्र वष्टेत्यस्य स्तोत्रियस्य प्रत्यूचं नवनवाच-
राणि वाचःस्तोत्रे ऽपि परिहायाणीत्येवमर्थः किल सूचारम्भः ।
त्रिष्टुविराजोरिष्टं तौ^३ ताः पञ्चविंशत्यचरा इति ।

२६. न केवलं द्वादशाचरा जगत्याः पादाश्चत्वारः^४ । क्वचित्
पलप्यष्टाचरा भवन्ति । सर्वस्यास्य च्छन्दोविधित्यामुपदिष्टस्योपदेशः
ग्रन्थितुरसंमोहार्थः संक्षेपेणोपदिष्टः ।

२७. गायत्र्यादौ छन्दस्येकेन द्वाभ्यां वोनके तच्छन्दस्कैव निष्ट-
दास्या षष्ठमवति ।

२८. एकेन द्वाभ्यां वाचराभ्यामतिरिक्ते तच्छन्दस्कैव भुरिक्-
संज्ञा भवति । ग्रन्थाविकारार्थं^५ वचनम् ।

२९. संपाद्यं यच्छन्दः श्रुतिवचनात् । यथा । तस्मान्नाछन्द-
स्यानां महसंमहसं दृश्यः संपद्यन् इति । यथा महसं च पञ्चदश
चानुष्टुभः स्युन्तथैतदहः संपादयेदित्येवमादि । संपाद्यस्य च्छन्दसद्य-
तुर्थभागेनाहार्यस्य संपादादितरस्य षष्ठः संमिताः समानमह्यया
मिताः । तस्याहार्यस्य चतुर्थभागेन संपद्या भवन्ति । तद्यथा ।

१ Com. चतुष्पदोत्तरा । २ A ms. before इन्द्र पङ्क्तिवचनात् । ३ This
passage seems doubtful. C reads •विराजोरिष्ट । ४ B om. चत्वार । ५ B
•विकारः ।

वनस्पतिः स्विष्टकृदिल्लामार्जनं चेत्येतत्पशुकर्म^१ कृत्वातः पुरोस्ताग्नैः
 सवनीयैश्चरन्ति । इत्ययं पदार्थक्रमः । अथ स्तुते पवमाने पशुना
 चरन्तीत्येवमादि प्रदर्शितं श्रुतौ ।

२.

१. तृतीये धानाः सवने पुरुष्टुतेति सवनीयपुरोस्तागानां
 पुरोनुवाक्या भवति । होता यच्चदिन्द्रं हरिवानित्येवमादि यथा-
 समाम्नातं यथासवनं वितारयति । तेनैव यजतीत्युक्तम् ।

२. अग्ने तृतीये सवने हि कानिप इति स्विष्टकृतः पुरोनु-
 वाक्या भवति । प्रैषो याज्या च पूर्वाक्ता ।

३. इहोप यात शवसो नपात इत्युन्नीयमानसूक्तं भवति ।
 वामदेव्यास्तृतीयसवन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाहेति श्रुतेः ।

४. होता यच्चदिन्द्रं तृतीयस्य सवनस्य च्छभुमतो विभुमतो
 वाजवत इत्येवमादिकः प्रैषो भवति ।

५. इन्द्र च्छभुभिर्वाजवद्भिः समुचितमित्येतया होता यजति ।

६. इन्द्रावरुणा सुतपाविमं सुतमित्येतया मैत्रावरुणो यजति ।

७. इन्द्रश्च सोमं पिवतं बृहस्पत इत्येतया ब्राह्मणाच्छंसी यजति ।

८. आ वो वहन्तु सप्तथो रघुय्यद् इत्येतया पोता यजति ।

९. अमेव नः सुहवा आ हि गन्तनेत्येतया नेष्टा यजति ।

१०. इन्द्राविष्णु पिवतं मध्वो अस्येत्येतयाच्छावाको यजति ।

११. इमं सोममर्हते जातवेदस इत्येतयाग्नीध्रो यजति ।
अन्धस्त्रत्यो मद्दत्यः पीतवत्यो जगत्यो याज्या इत्येतासु श्रुत्युक्तं
यथासंभवं लिङ्गम् ।

१२. अयाल्लग्नौदित्येवमादि यदिह नोक्तं तस्मात्सवनेन
समानं द्रष्टव्यम् ।

१३. वक्ष्यमाणस्यावध्यर्थानुवादः ।

१४. पुरोलाशस्य परिवापमिश्रस्येति । परिवापः मारस्वतं^१
दधि । तेन मिश्रस्य पुरोलाशस्य शींस्त्रीन्निण्डानच पितर इत्येव-
मादिना मन्त्रेण । प्रतिपिण्डं मन्त्रमावर्तयन्ते । नाराग्रंशानां श्वानां
चमसानां यथाचमसं चमसिनो दक्षिणत उपास्यन्ति । श्रौपासनां-
श्रुतीयसवन उपास्यन्ति पितृनेव तत्प्रीणन्तीति (१६.१) श्रुतेः ।

३.

१. देवाय सविने ऽनुमूहीत्यध्वर्युणोक्तः ।

२. यदर्थं प्रेषितस्तस्याभुद्देवः सविता वन्द्यो नु न इति पुरो-
नुवाक्या भवति ।

३. होता यद्देवं सवितारं परामिवां माविपदित्येवमादिकः
प्रेषो भवति । अस्मै सुष्वते यजमानाय तस्य विकारेपु यथार्थमूहः ।

४. दग्ना देव इत्येवमादिकया यजति । चिष्टुभं माविषयस्य
पुरोनुवाक्यामनुच्य जगत्या यजतीति (१६.२) श्रुतत्वात् ।

५. साविचयहानन्तरं वैश्वदेवं शस्त्रं वक्तव्यम् । तत्प्रसङ्गेनाह्राव-
माह । अर्ध्वर्यां शोशोसावो ३ इत्ययमाह्रावः शस्त्रादौ तृतीयसवने ।
वैश्वदेवाग्निमाहृतयोरित्यभिप्रायो ऽग्निष्टोमेषु शस्त्रान्तरस्थामग्नवात् ।
सन्ति च संस्थान्तरेषु उक्त्याख्यानि शस्त्राणि तृतीयसवन एव ।
तेषामप्याह्रावो ऽयमिष्यते तदर्थं सोऽथ इत्याह ।

६. तृतीयसवने ऽन्तःशस्त्रं प्रातःसवनिक आह्रावः । पूर्वसूत्रो-
क्तेषु शस्त्रेषु शोमावो इत्यर्थं भवति ।

७. तृतीयसवने प्रातःसवनिकः शस्त्राधिकारस्यानुवर्तते । न
चान्तःशस्त्रमिति^१ । षोडशप्रभृतौ च तृतीयसवने 'शस्त्रादावन्तर-
विशेषेण प्रातःसवनिक आह्रावो भवति ।

८. तत्सवितुर्हृणीमहे ऽद्या नो देव सवितरित्येतौ तृचौ प्रति-
पदनुचराख्यौ वैश्वदेवाख्यस्य शस्त्रस्य भवतः । वैश्वदेवाधिकारो ह्यतस्य
यजेत्युक्त इति यावत् ।

९. अश्वदेवः सविता वन्द्यो नु न इति सावित्रं सूक्तं सनिवित्कं
शसेत् । सावित्रं शंसतीति (१६.१) श्रुतत्वात् ।

१०. एकया चेत्येवमादिकां शंसति । वायव्यां शंसतीति श्रुत-
त्वात् । श्रुत्युक्ता चास्याः शास्त्रसंबन्धवद्धारार्था वायव्येति संज्ञा द्रष्टव्या ।

११. प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋताहृधेत्येतद्द्यावापृथिवीयाख्यं
सूक्तं सनिवित्कं शसेत् । द्यावापृथिवीच शंसतीति श्रुतत्वात् ।

१२. अस्मिन्सूक्ते मद्शब्दवानध्वर्युणा प्रतिगरः कार्यः । तस्मिन्-
ध्वर्युर्मदप्रत्यागृणातीति श्रुतेः । श्रुत्यनुकरणार्थं च सूत्रमसम्बोधाय ।

१३. सुरुपशुमुतय इत्येतां शंसेत् । एकापहणं सूक्तनिवृ-
त्त्यर्थम् । एकेति प्रथमानिर्देशः संज्ञाभिप्रायेण । सुरुपशुमित्ये-
वास्याः शास्त्रसंबन्धकारार्था संज्ञा भवति ।

१४. तच्चत्रयं सुरतं विद्वन्नापस इत्येतसूक्तमार्भवाण्यं धनि-
वित्कं शंसेत् । आर्भवं शंसतीति श्रुतत्वात् ।

१५. अयं वेनशोदयत्पृथ्निगर्भा इत्येका । येभ्यो माता मधु-
मत्पिप्वते पय इत्येका । एवा पिचे विश्वदेवाय वृष्ण इत्येका ।
एता एकपातिन्यो नाम शंसेत् । अथ वै नामादित्यां वार्हस्पत्या-
मिति शंसतीति (१६.३) श्रुतत्वात् ।

१६. आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वत इत्यस्य वैश्वदेवाण्यस्य
सूक्तस्योत्तमे दे षडशौ शिद्धा निविदं दध्यात् । आनोभद्रीयस्य
धर्मविधानसंबन्धानुवादेन शंसनविधिः । वैश्वदेवं शंसतीति श्रुत-
त्वात् । अवध्यर्षो निविदनुवाद उक्तमाः परिशिष्य तृतीयसवन
इति प्राप्ते ।

१७. आ नो भद्रा इत्येतस्य सूक्तस्योत्तमा वैश्वदेवस्य शस्त्रस्य
परिधानीया भवति । तस्या धर्मविशेष उच्यते ।

१८. पच्छो दिःशंसनमर्धर्षशफृतीयं कार्यम् । तस्य दिः पच्छः
परिधानीयां शंसत्यर्धर्षशफृतीयमिति श्रुतत्वात् ।

१९. 'उक्त्ववीर्यं भृतममीत्येवमादिकं जपित्वा पिचे देवाः
शृणुतेमं हवं स इत्येतया यजति । योसगाहावं वैश्वदेवं शंस-

तीति प्रकृत्य तत्सप्रदग्गविधं भवत्येकादश देवतास्यतस्रो निविद
उक्त्ववीर्यं याज्येति (१६.४) श्रुतत्वात् ।

४.

१. घृतस्य यजेत्यध्वर्युणोक्तः घृतं मिमिचे घृतमस्य योनिरि-
त्येतयोपांशु यजति ।

२. सौम्यस्य यजेत्यध्वर्युणोक्तस्यं सोम पिबभिः संविदान इत्ये-
तया यजति ।

३. परीव्यार्थम् ।

४. उरु विष्णवित्यादिकयोपांशु यजति । यागत्रये यथा-
संख्यमग्निः सोमो विष्णुरिति देवताः श्रुतिमन्त्रलिङ्गाभ्याम् ।

५. परीज्या सौम्यसोभयत उपांशुविशिष्टो घृतयागास्य
आज्यद्रव्यको यागः । एषोऽन्यतरतो^१ वा कर्तव्य उभयतो वेति ।

६. सौम्यं चरुं^२ यागावशेषमाज्यमिश्रं सदो नयन्त्यध्वर्यवस्तं
होतावेक्ष्य तत्र यत्सर्पिस्तदङ्गुलिभ्यामुपस्पृशेत् । शाखान्तरात् ।
स्वशाखायां तु हरन्त्येतं सौम्यं सदस्तं होता प्रतिगृह्णोपनिधत्ते
ऽथास्य सर्पिस्थात्मानं पर्यवेक्ष्याङ्गुलिभ्यां सर्पिरुपस्पृशतीति (१६.५)
श्रुतिदृष्टैः प्रतिग्रहोपनिधानात्मावेक्षणैः सह विकल्पः ।

७. यत्तदङ्गुलिभ्यां सर्पिरुपस्पृष्टं तेन चतुष्ठी विमार्ष्टि ।

१ A च श्रुत्यन्तरत एकतो वा कतया, C यागः च श्रुत्यन्तरत एकतो in marg.
२ B धावशेषं ।

चक्षुष्या इत्येवमादिना मन्त्रेण संस्कारो ऽपि सन् वचनाद्भोतुर्भवति न यजमानस्य । तसुद्गाढभ्यः प्रयच्छतीति वैकल्पिकत्वान्न सूचितम् । तथा च कात्यायनः । आञ्ज्यभाषिच्योद्गात्रे सौम्यं प्रयच्छतीत्याह ।

५.

१. अग्नीत्पाद्वीवतस्य यजेत्यध्वर्युणा संप्रेषित आग्नीध्र ऐभिरग्ने मरयं याह्यर्वाडित्येतयोर्पाशु यजति । अथ पाद्वीवतयद्देहे चरन्तीत्युपक्रम्य पाद्वीवतस्य श्रुतौ (१ ६. ३) सर्वमाह्वातम् ।

२. वषट्कृते आग्नीध्रो ङतगोषमभचयित्वा ग्रहपात्रमादाय पूर्वया द्वारा षट् प्रपद्य वक्ष्यमाणकं करोतीति वाक्यगोषः ।

३. नेष्टा षट्पिक्तस्य समीपे उत्तरत उपविश्य ।

४. उपस्थे वा नेष्टुरूपविश्रेत् । अग्नीन्नेष्टुरूपस्यमाश्रीदेति संप्रेषितत्वात् ।

५. नेष्टुरूपङ्गयस्य इत्युपङ्गय नेष्टारं ततः ।

६. तं पाद्वीवतं ग्रहं भचयित्वापस्पृश्य तत उरोऽभिमर्शनादि कुर्यात् ।

७. यचेतमिति यथागतं प्रत्येत्य प्रत्यागच्छेत्पूर्वपैव द्वारा ।

६.

१. स्रोत्रवदेतच्छस्त्रमाग्निमाहताख्यमित्यस्यार्थस्य ज्ञापनार्थमेतत्सूत्रम् ।

२. वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इत्येतत्सूत्रं वैश्वानरीयाख्यं

सनिवित्कमाग्निमारुतस्य शस्त्रस्य प्रथमं भवति । वैश्वानरीयं शंस-
तीति (१६.७) श्रुतेः ।

२. आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेत्वित्येका । रौद्रीं शंसतीति श्रुतत्वात् ।

४. प्रत्वक्षसः प्रतवसो विरप्णिग्न इति मारुताख्यं सनिवित्कं
सूक्तं शंसेत् । मारुतं शंसतीति श्रुतत्वात् ।

५. यज्ञा यज्ञा वो अग्रय इति स्तोत्रियः । देवो वो द्रवि-
णोदा इत्यनु रूपः । एतौ स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ यज्ञायज्ञीयस्य
भवतः । अथ यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रियानुरूपौ तौ वै मध्ये भिया
एव शंसतीति श्रुतेः ।

६. प्र तथ्यसीं नथ्यसीं धीतिमग्रय इति जातवेदसीयाख्यं
सनिवित्कं सूक्तं भवति । जातवेदसीयं शंसतीति श्रुतत्वात् ।

७. आपो हि षा मथोभुव इत्येतास्तिस्त्रः शंसति ।

८. तिस्त्र इति प्रहृतं पूर्वसूत्रे तत्संदेहनिवृत्त्यर्थमेकाग्रहणम् ।

९. देवानां पत्नीरुग्रतीरवन्तु न इत्येते द्वे भवतः ।

१०. राकामहं सुहवां सुष्टुती ऊव इत्येते द्वे भवतः ।

११. अविदद्दृचं मित्रो नवीयानित्येतास्तिस्त्रो ऽक्षरपङ्क्तिः संज्ञाः
शंसेत् ।

१२. उदौरतामवर उत्परास इत्येताः पैचीसंज्ञिकास्तिस्त्र
शंसेत् ।

१३. इमं यम प्रस्तरमा हि सीदेत्येका । मातली कथैर्यमो
अङ्गिरोभिरित्येका । अङ्गिरोभिरा गहि यज्ञियेभिरित्येका ।
एतास्तिस्त्रः शंसेत् । संज्ञाकरणं शास्त्रसंबन्धव्यहाराथम् ।

१४. स्वादुष्किलायं मधुमं उतायमित्येतास्त्रिषुः स्वादुष्किलीयाः शंसेत् । संज्ञाकरणमापोहिष्ठीयानां देवानां पत्नीनां राकायाद्याचरपत्नीनां पैत्रीणां यामीनां स्वादुष्किलीयानां चेत्येवमाद्यर्थम् ।

१५. शाखान्तरात्^१ ।

१६. ययोरोजसा स्तमिता रजांभौत्येवमादिकां शंसेत् । वैष्णुवारुणीं शंसतीति श्रुतत्वात् । विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचमित्येका । तनुं तन्ववजसो भानुमन्विधीत्येका । वैष्णवीं चाग्नेयीं च शंसतीति (१६. ८) श्रुतत्वात् । एकपातिन्य इति शास्त्रमन्व्यवहारार्थं संज्ञाकरणम् ।

१७. एवा न इन्द्रो मघवा विरप्सौत्येतया परिदधात् । ऐन्द्रा परिदधातीति श्रुतेः । विशेषस्तु शाखान्तरात् ।

१८. उक्थवीर्याख्यं तेजो ऽसि धृष्टिरभीत्येवमादिकमग्निर्जातवेदा इत्यस्या त्रिविदो ऽनन्तरमाघ्नातं तज्जपिला पाठकमात् ।

१९. अग्ने महद्भिः शुभयद्भिर्ऋकभिरित्येतया यजति । उक्तानि महत्त्वतीयनिष्केवज्यवैश्वदेवाग्निमास्ताप्यानि शस्त्राणि तेष्वन्यदपि किं चिद्वक्तव्यं । तदर्थमाह ।

१ A सग्राह्यात्, B C शाखान्तरात् । C (10 ms B.) ना अथपूर्वदशम्या-
यजतीति श्रुतत्वात् ।

७.

१. आयनिगदप्रतिषेधार्थं निविदां पाठ उत्तरच कृतस्तत्र या प्रथमा निविदा महत्वतीयस्य भवतीन्द्रो महत्वान्मोमस्य पिव-
त्वित्येवमादिका ।

२. द्वितीया निष्केवस्यस्य भवतीन्द्रो देव इत्येवमादिका ।

३. तृतीयाप्रभृतयो निविदो वैश्वदेवाग्निमारुतयोः सप्त । तत्र
षतस्रो वैश्वदेवे तिस्र आग्निमारुते ।

४. उत्तमा निविद्योत्तग्निनो भवत्यस्य मदे जरितरिन्द्र इत्ये-
वमादिका ।

५. यावन्ति यस्मिञ्छस्ते सूक्तानि तावत्य एव तत्र निविदः ।
एकादश देवताश्चतस्रो निविद इति वैश्वदेवे दर्शनात् सूक्तदेवता-
संयोगाच्च ।

६. वैश्वदेवाग्निमारुतयोरिति वर्तते । वैश्वदेवाग्निमारुतयोः
प्रतिसूक्तं पुरस्तादाहावः ।

७. निविदोनिविदश्च पुरस्तादाहावः ।

८. पुरस्तात्पुरस्तादाहावः । अभ्यधिकाया अपि विहृतिष्वेकै-
कस्या इति यन्नात् ।

९. सकृच्चतुर्थीनिर्देशात् ।

१०. प्रत्येकमाहावः । षोडशाहावं वैश्वदेवं शंसतीति (१६.४)
श्रुतेः ।

११. प्रत्येकमाहावः । संख्यानियमात् ।

११. अग्निमारुत एवाधिकारात् । ततो न शस्त्वान्तरे वाचःस्तोमे ऽपि ।

१२. अग्निमारुताधिकारात् । ततो न वैश्वदेवे हयो न विद्वानिति शंसनप्रसङ्गेन ।

१४. पुरस्तादाहावः । अग्निमारुत एवाधिकारात् ।

१५. पूर्ववद्वाख्या ।

१६. तस्मादेना अन्ये शस्ते शंसतीति (१६. ७) श्रुतिदर्शनात् । वाचःस्तोमे ऽपि । नान्यत्र शंसनमासाम् । तस्मादाग्निमारुत एव शंसनमाहावश्च ।

१७. पूर्ववद्वाख्या ।

१८. अग्निमारुत एव पुरस्तादाहावः प्रकृतत्वात् । अन्यत्र शंसने सत्यप्याहावो न भवति ।

१९. वियतं विसृजितं शंसनं वैश्वदेवस्य भवति । तस्मादेन-
दारतं शंभेद्रमन्ते चास्मिन्पशव इति श्रुतेः ।

२०. अभ्ययं द्रुतमाग्निमारुतस्य शम्वं भवति आपोहिष्ठीया-
वर्जम् । एवमेव श्रुतेः । तस्मादेनदभ्ययं शंभेदित्याग्निमारुतं प्रकृत्य
(कौ० ब्र० १६. ७) तस्मादेनदारतं शंभेदित्यापोहिष्ठीयाः प्रकृत्य ।

२१. अस्मि सोमाग्नादयित्वेत्यवध्यर्थमुच्यते । अनुषाजादि
शंध्यन्तं पशुकर्म हत्वित्यस्यासु सोमभादनेन मह मयन्धो ऽस्तीति
ज्ञापनार्थम् । ततो वाजपेथे शस्त्रेभ्य ऊर्ध्वं हारियोजनप्राजापत्य-
प्रचारवनस्पतिस्त्रिष्टुहृदिस्त्रासुमोमभादमं ततो ऽनुषाजादि ।

८.

१. हारियोजनेन चरन्तीत्युक्तम् । तस्य हारियोजनस्य तिष्ठा सु कं मघवन्मा परा गा इति पुरोनुवाक्या भवति ।

२. धानाः सोमानामिन्द्राद्धि च पिष चेत्येवमादिकः प्रेषो भवति । अस्मिन्सुन्वति यजमान इत्यत्र द्वियजमानके बज्रयजमानके च विकारे यथार्थमूहो भवति । अनयोः सुन्वतोर्यजमानयोः । एषु सुन्वत्सु यजमानेषु । तस्मै किमरास्याः^१ ताभ्यां किमरास्यास्तेभ्यः किमरास्याः । यद्यदचीकमेतां यद्यदचीकमन्त ।

३. युनक्ति ते ब्रह्मणा केशिना हरी इति याज्या भवति । त्रिष्टुभं हारियोजनस्य पुरोनुवाक्यामनूच्य जगत्या यजतीति श्रुतत्वात् ।

४. धानाः सोमानामित्येवमादिको ऽनुवपङ्कारो भवति ।

५. ननु धानाः सोमानामग्ने वीहीति वानुवषङ्कार^२ इति वक्तव्यम् । ततः पचे सामान्यप्राप्तो भवति^३ । सत्यम् । सोपपदेषु^४ सोमेषु सर्वत्रैवं भवतीति प्रदर्शनार्थम् । ततश्च सुरायहेषु सुरासोमानामग्ने वीहीत्यनुवषङ्कारः । सोमस्याग्न इति वेति सिद्धं भवति ।

६. अषु धूतस्तेत्येवमादिना मन्त्रेण प्राणभक्षान्मचयित्वा । सर्व एवर्त्विजः शाखान्तरात् । होत्रधिष्ण्यस्यादेव द्रोणकसग्नादुद्गृह्य

१ Om in A. C in marg १ B भविष्यति । ३ पचे । C प्राप्तो । पत्य in marg १ C (by marg. alt) सोमपदेषु ।

प्राणभवः । तान्^१ स्वपद्वर्चं हरतीत्यन्यत्र स्वासनस्यस्यैव वपद्वर्तुर्भव-
हरणम्^२ । इह तु भवं हरेदिच्छन्निति कात्यायनवचनादिकल्पः ।
प्राणभवादनन्तरं सर्व एव धाना व्याददते^३ ।

७. तासां भूयिष्ठा धानानामाददीतेति श्रुतेः ।

८. येन द्वारेण सदः प्रातःसवने प्रसर्पन्ति तेनेह निःसर्पन्ति ।
पूर्वणेति नोक्तम् । पश्चिमेन प्रातःसवने ब्रह्मणः प्रवेशात् ।

९. यथा ह त्यदभवो गौर्यं चिदित्येवमादिकयर्चा सर्व
एवलिङ्गो धिष्यन्ममीक्ष्यामीधीयं धिष्यन्मुत्तरेणाहवनीयमाग-
च्छन्ति ।

१०. भूर्भुवः स्वः स्वाहा स त्वं नो अग्ने ऽवमो भवोती । तं
नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् । तदस्तु मित्रावरुणा तदग्ने । इत्येतैर्मन्त्रै-
रामीधीये चतस्र आऊतीत्यतुर्गृहीतवतीः सर्वं अलिङ्गो जुहति ।
अनिमित्त एव । प्रायश्चित्ताऊतीरिति वचनास्तुर्गृहीत-
मिद्धिः ।

११. आपुरस्ता भेत्येवमादिनेन मन्त्रेणाहवनीयस्य भग्नान्त-
प्रदेशे भग्नान्येव । न षड्भिः । धोनिर्वं^४ पशुनामाहवनीय इति
दर्शनात् । धामा न्युष्य मन्त्रान्तेन भग्नान्ते धामाः प्रक्षिप्य ततः
पशुपशु यूपशकमानाहवनीय एवाद्धते । वष्ट्रमापौर्मन्त्रैः ।

१ A अद्यः । तासु व. C प्राणभव-त न्, D अक्षिणात् वप. २ B
अद्वर्तु, A C अद्वर्तु. ३ अददते ॥ ४ धोनिर्वं, A C अक्षिणात् ।

६.

१. एतैरस्यन्तैर्मन्त्रैस्तिष्ठन्तः शकलाञ्जुङ्गति ।

२. शकलाधानादनन्तरं सद्यं वाङ्मन्वाद्युत्तरेणाहवनीयमपु
षोमान्मन्त्रान्यथास्वं चमसान् पश्चादुपोपविश्य दर्भपवित्रैर्वक्ष्यमाणेन
मन्त्रेण चेष्टयन्ते चालयन्तीत्यर्थः ।

३. समाप इत्येवमादिना मन्त्रेण दर्भपिञ्जूलैश्चमसस्यद्रव्यचेष्टनं
कुर्वन्ति ।

४. चेष्टयितार उच्चैर्मन्त्रमाङ्गरकर्मकरणत्वात् ।

५. अपु धूतस्येत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतिचमसं प्राणभवान्
भवयन्ति ।

६. अच्चायं वो भरतः श्लोक एतु । ययोरोजसा स्तभिता
रजांसीत्याभ्यां मन्त्राभ्यां प्रतिचमसमापो यास्ताः प्राचीर्निनयेयुः ।
उदीचीर्वा ।

७. समुद्रं वः प्र हिषोमीत्येवमादिना मन्त्रेण ता एवाभि-
मन्त्रयेयुः ।

८. ग्रं नो देवीरभिष्टय इत्येवमाद्याभिष्टयसृभिरुो ऽभि-
ष्टय ।

९. उक्त्वाथमेतदर्घकर्मणि । ननु निनयनप्रभृति मुखविमार्ज-
नान्तं पूर्ववदिति लाघवार्यं वक्तव्यम् । उच्यते । यजमानस्यैव
केवलस्य मा भूदिति पुनरुक्तम् ।

१०. दक्षिणाद्यत षड्विज आग्नीधीयममीपमागत्य दधिभक्षणं

कुर्युः । यथा दधिभक्षमित्यनेन दधिकाव्णो अकारिषमिति मन्त्रसिद्धिः ।

११. शौत्ये ऽहनि सावनस्य पशोः शाखान्तरे प्रविभागेन कर्म षोडशतम् । वपया प्रातःसवने चरन्ति पुरोक्षाशेन माध्यन्दिने ऽङ्गैस्तृतीयसवन इति । तत्राप्येकत्र मनोतादौलान्तम् । अपरचानुयाजादि शंखन्तम् । इह तृतीयसवने पत्नीमंथाजाम्भंस्त्राप्यङ्गतेषु नवसु समिष्टयजुःध्वस्त्रिस्रवसरे ऽवभृथाख्यं कर्म कर्तुमपो ऽभ्यवेति ।

१०.

१. पुनर्माभैत्विन्द्रियमित्येवमादिना मन्त्रेण यजमानो धिष्ण्यां-
शेत्समीक्षते तस्याचावसरः ।

२. ष्वत्विजो वानूबन्धायां संम्यितायां यंजमानः समीक्षेतीभा
कवी युवाना सत्येत्येवमादिना मन्त्रेण । वाग्धो धिष्ण्यसमीक्षणेन
मह विकल्पार्थः ।

३. उरुं हि राजा वरुणश्चकारेत्येवमादिकं मन्त्रमनुसंधयन्नपति ।

४. सर्वे कर्तारो ऽवभृथमाधो निधनमुच्चारयेयुः ।

५. नमो वरुणायेत्येवमादिना मन्त्रेणासु यजमानः पादमव-
दध्यात् ।

११.

१. अश्ववभृथेन चरन्तीति श्रुतेरर्थावादादप्सु वारुणीष्टिर्भवति ।
२. वार्चघ्नावाज्यभागौ भवत इति श्रुतत्वात् ।
३. अश्वमे सधिष्टवेत्याग्नेयः । अप्सु मे सोमो अन्नवीदिति मौम्यः । अप्सुमन्तौ हेके कुर्वन्तीति (१८.१०) श्रुतत्वात् । अप्सु मे सोमो अन्नवीदिति परापि सती गायत्री परिगृह्यते प्रायोवचनात् ।
४. सर्वमवभृथकर्म तिष्ठन्करोति । आखान्तरात् ।
५. उदुत्तमं वरुण पाशमस्मत् । अत्र ते हेलो वरुण नमो-
भिरिति प्रधानस्य याज्यानुवाक्ये ।
६. स त्वं नो अग्ने स्वमो भवोती । त्वं नो अग्ने वरुणस्य
विद्वानिति स्विष्टकृते याज्यानुवाक्ये स्थानान्तरे कुर्यात् । अग्नी-
वरुणावादिशतीति वचनात् । प्राकृतस्याग्निं स्विष्टकृतमित्यस्य
निवृत्तिः ।
७. स्विष्टकृन्निगदम् । प्रकरणात् ।
८. स्विष्टकृन्निगदमेव वेति विकल्पार्थः ।
९. बर्हिःमंजकवर्जितान् प्रयाजानुयाजान्यजति ।
१०. वारुणीष्टिरेतावती भवति ।
११. स्विष्टकृत्स्ना वेद्यमिष्टिर्भवति, आखान्तरात् ।
१२. पडाङ्गतिपत्तेः प्रयाजचतुष्टयं । वरुणः१ अग्नीवरुणौ वैता-

वह्नवति । अथ याः पद्मा अष्टौ वा वषट्कृतय इति (१८. १०) श्रुतत्वात् । पञ्चत्रयं सूचितम् ।

१२. येन स्त्रियावित्येवमादिना मन्त्रेण होतात्मानमभ्युचते । होत्वचनं यजमाननिवृत्त्यर्थम् ।

१४. उपेच्छिवेत्येवमादिकं मन्त्रं यजमान आगच्छन्नपति ।

१५. इहो सहस्रदक्षिण इत्येवमादिना मन्त्रेण यजमानः स्वासन उपविशति ।

१६. आहवनीये यजमानः स्वासनोपवेग्ननात् ऊर्ध्वं समिधावादधाति । देवानां समिदसीत्यनेन मन्त्रेण पूर्वाममन्त्रिका-मुत्तराम् ।

१७. द्विरेवादधाति^१ । पूर्वामुत्तरामिति प्रकृतत्वात् ।

१२.

१. प्रायणीयया उदयनीया तुल्येत्यर्थः ।

२. याः प्रायणीयायां पुरोनुवाक्यास्ता उदयनीयायां याज्याः करोति या याज्यास्ताः पुरोनुवाक्या इति (७-८) श्रुतेः ।

३. अयं सोदयनीयायां विशेषः ।

४. अग्निं प्रथममुदयनीये यजत्यथ सोममथ सवितारमथ पथ्यां स्वस्तिमयादितिमिति श्रुतौ यागक्रमनियमात् ।

५. उदयनीयायां अनन्तरं मित्रावरुणदेवताका वशा बन्ध्या^१
गौरनूबन्ध्याख्या कर्तव्या ।

६. पयस्या वा मैत्रावरुणी भवति । न गौरेवानूबन्ध्येति ।
एवं नु यदि पशुरनूबन्ध्या भवति यद्यु वै पयस्येति (१८. १२)
श्रुतत्वात् ।

७. आ वां मित्रावरुणा हव्यजुष्टिमिति वपायाः । तत्सु वां
मित्रावरुणा महिलमिति पुरोस्ताशस्य । आ नो मित्रावरुणा
हव्यजुष्टिमिति हविषः । अप्रथमापि त्रिष्टुप्प्रायात् ।

८. युवं वस्ताणि पीवसा वसाथे इति वपायै याज्येति श्रुतेः ।
यद्वंष्टिं नातिविधे सुदानू इति पुरोस्ताशस्येति श्रुतेः । प्र बाहवा
मिसृतं जीवसे न इति हविष इति (१८. १२) श्रुतेः ।

९. दौक्षणीयात आरभ्य यावदनूबन्ध्यासमाप्तिः तावद्दर्शपूर्ण-
मासविकारेषु कर्मसु न वेदे पत्नीं वाचयति न च वेदं स्तृणोति ।

१०. स्तरणप्रदेशविशेषार्थः सूत्रारम्भः ।

११. मापो मौपधीरित्येवमादिना मन्त्रेण हृदयशूलोपस्थानं
कुयात् । द्विंष्टिं शुचौ स्य इति द्वयोः सतोः । द्विंष्टिं शुचः
स्य इति वज्रपु । तं वां शुचावृच्छताम् । तं वः शुच ऋच्छन्तु ।
एवं ययार्थमूहः ।

१२. सुमिन्विधा न इत्येवमादिना मन्त्रेणैव उपसृष्टं ततः ।

१३. दुर्मित्रिया इत्येवमादिना मन्त्रेण ता अपो दक्षिणा
चिपन्ति पशुकर्तारः ।

१४. वाग्भद्रात्सकलाङ्गकलापा वा ।

१५. वृधन्वन्तावाज्यभागावित्यर्थः ।

१६. खिष्टरुन्निगदरहितेस्तान्ता कर्तव्या ।

१३.

१. देवयजनप्रदेशादुद्ववस्त्रानं कृत्वा तस्मिन्प्रदेशे वैष्णव्यर्चान् न दूष्णीं गृह्णेति कर्तव्यतया पूर्णाङ्गतिं केवलां ऋत्वोदवसानीयाख्येष्वपि यजति ।

२. उदवसानीयाख्या आग्नेयीष्टिः सद्यःकाला भवति ।

३. वार्चभावाज्यभागावित्यर्थः ।

४. याः पुनराधेये प्रधानहविषः खिष्टरुतश्च याज्यानुवाक्या उक्ता अग्ने तमद्येति व्यतिषक्ता दृष्टापि तास्तथैव भवन्ति ।

५. पञ्चकपाले क्रियमाणे पुनराधेयिकीष्टिर्भवति ।

६. समाभाष्यामुदवसानीयायां मायंतनहोमविधिना यजमानो ऽग्निहोत्रं जुहोति । मस्थितायामिति वचनादनन्तरमेव । अथ यदैवैषोदवसानीयेष्टिः सतिष्ठते ऽथ मायमाङ्गतिं जुहोति काल एव प्रातराङ्गतिमिति प्रतपये श्रुतत्वात् ।

१४.

१. उक्तानि सवनानि । धर्मविशेषाः केषिन्नोक्तानि उच्यन्ते । मन्त्र्या वाषा मन्त्रेण स्वरेण प्रातःसवनं प्रयुञ्जीत ।

२. आज्यादुक्षेत्रां प्रथमं प्रयुञ्जीत ।

३. मध्यमया वाचा कण्ठस्थेन मारुतेन माध्यन्दिनं भवनं प्रयुञ्जीत ।

४. ईषदर्थे तरप्गब्दः । स्वस्थानादप्रच्यवन्नृचैस्तरां मरुत्वती-
यान्निष्केवल्यं प्रयुञ्जीत ।

५. तारस्थानप्रयोगेण ।

६. उच्चैस्तरामग्निमारुतमित्यर्थः ।

७. कल्पान्तरमेतत् । नात्रोच्चैस्तरां निष्केवल्यमिति विशेषः ।

८. सर्वमेवाविशेषात् ।

९. तृतीयभवनमेवानन्तर्यात् ।

१५.

१. यस्मै प्रयोजनाय कश्चित्सेष्यति स तस्यापवर्गाद्वाग्यमनं करोति ।

२. वाचं यच्छतीति वर्तते । शस्त्रादौ य आहावस्तप्रभृत्या-
नुवषद्धारार्च्छंसितुर्वाग्यमनम् ।

३. प्रातरनुवाके ऽनुच्यमाने ब्रह्मा वाग्यतो भवति ।

४. चमसभवादनन्तरमा सौचप्रसवाद्वाग्यमनम् ।

५. प्रसवप्रभृति च धावदनुवषद्धारस्तावद्वाग्यमनम् ।

६. इह मद् एव मघवन्नित्येवमादिको ऽतिप्रैषस्तदन्तं श्रुत्वा
ब्रह्मणो वाग्यमः । आग्नीध्रेणाप्युक्ते आ वसतीवरीणां परिहरणात् ।
प्रायणीये वा यथासमाभ्यातमिति तद्यदतिप्रैषः स्यात्तत आ पत्नी-
संयाजेभ्यो वाग्यमनं वसतीवरीणां परिहृतत्वात् ।

७. यस्ते द्रुष्यः स्कन्दति यस्ते अंशुः द्रुष्यस्कन्द प्रथमां अनु
धूनित्याभ्यामृग्भ्यामृचमृचं विप्रुषां संवन्धी होमः । या एवास्याच
विप्रुषः स्कन्दन्ति ता एवैतदाहवनीये स्वाहाकरोतीति श्रुतेः । न
चैतत् सोमस्कन्दनप्रायश्चित्तं नित्यत्वादस्य पुरस्तात्पवमानानामिति
प्रतिपवमानम् ।

८. समन्वारन्धान्सर्पतस्तथैव ब्रह्मानुसर्पति ।

९. अन्वारन्धो ऽनुसर्पति । न च होमं करोति । पृथग्योग-
करणात् ।

१०. चानुरुष्टमुत्तरच नानुवर्तत इति न्यायाद् ब्रह्मेत्येतदनु-
वर्तते । अग्निचित्यायामिष्टकास्रले यदग्निप्रणयनं तस्मिन्नग्नौ प्रणी-
यमाने ब्रह्मा जपत्यप्रतिरथाख्यमाशुः शिशान इति सूक्तम् ।

११. होमार्थं नीयमानं महावीरमनुष्यं ब्रह्मा जपति
विद्या आशा इत्येवमादिकं मन्त्रम् ।

१२. अग्निना घर्मं पातं हादानमहर्दिवा इत्येवमादिकं मन्त्रं
वषट्कृते महावीरद्रव्ये ह्यमाने ब्रह्मा जपति ।

१३. अपातामित्येवमादिकं मन्त्रं ब्रह्मानुवषट्कृते जपति ।
प्रधानशेषो ऽयं जपो ऽनुवषट्कृते कालः ।

१४. दक्षिणतो न्यायं ब्रह्मकर्मण्येवादि यदिहानिर्दिष्टं तस्य-
मानं तुल्यमिहापि द्रष्टव्यं ब्रह्मकर्म । अतिक्रमाधारणं यत्कर्म
धिष्योपस्थानरचनाधारणादिकं तदपि ब्रह्मणो भवत्येवाविशेषात् ।

चतुर्थे ऽध्याये ब्रह्मत्वं विधाय सोमे चेति नोक्तम् । यजमानप्रकरणे
 ऽवान्तरप्रकरणेन ब्रह्मत्वविधानात् । सोमे चेत्युच्यमाने याजमानमपि
 चतुर्थंविहितं सोमे स्यात् । तन्निरुच्यर्थं तत्र सोमे चेति नोक्तम् ।
 प्राप्ते ऽपि को दोषः स्यात् । सोमानां प्राग्घोमाद्भुवा असदन्नित्य-
 भिमर्शनमग्ने वायो विद्युदित्येवमादिकमभिधानमनुपदस्येत्यादि-
 नाकाशादिध्यानं^१ निष्केवल्यग्रस्वहोमान्ते च स्यात्^२ । तत्रधानत्वा-
 त्सोमस्य ।

१५. निर्दिष्टानिर्दिष्टमेतत्सोमे ब्रह्मकर्म । नान्यत् । ततस्त्वयो-
 दशाध्यायविहितमनष्टमे^३ निर्दिष्टं महावीरभिन्नानुमन्त्रणादि ब्रह्मणो
 न भवतीति । सोमे ब्रह्मकर्मेति परिसङ्ख्यानात् ।

निविदामनन्तरं पाठः "पदच्छेदविज्ञानार्थं ऐतरेयिपाठव्युदा-
 सार्थश्च । उक्त्यवीर्याणां च न स्वस्थाने पाठः ।

अनुष्ठष्टसु यः कश्चित्कल्पे ऽथ ब्राह्मणे ऽपि वा ।

मन्त्रः पद्यो ऽथ गद्यो वा वामदेवं निबोधत ॥ इति ।

वामदेवार्थता सा भूत् । निविदां तु मध्ये पाठादुक्त्यवीर्याणा-
 मपि विश्वामित्र ऋषिर्भवति । तन्मध्यपठितत्वात् । निवित्पुरोरुचः
 प्रैषा विश्वामित्रस्य सर्वश इति । प्रयोगकाले च ऋषेरभिध्यामं श्रुत्य-
 न्तरदर्शनात् ।

१ B •दिकृताकाशा• । २ B Com च स्यात् । ३ B ऋषिर्भवे ।

४ B पादः ।

१६.

श्रवद्ब्रह्माण्यावसा गमदित्येवमन्ता मरुत्वतीये निविदिंशत्य-
वसाना । प्रेमं सुन्वन्तं यजमानमवत्वित्यस्य यथार्थमूहो यजमान-
दित्ववज्जत्वयोः ।

१७.

निष्केवल्यस्त्रेयं निवित्सह पूर्वेः पञ्चभिः प्रेमां देवो देवहृति-
मवतु देव्या धियेत्याद्यैरुनविंशत्यवसाना ।

१८.

सावित्री निविदियं सह पूर्वेः पञ्चभिः विंशत्यवसाना ।

१९.

धावापृथिवीयेयं निवित्तयोद्ग्रावसाना । ऊहः प्रेमं सुन्वन्तं
यजमानमिति यजमानदित्ववज्जत्वयोः ।

२०.

आर्मवीयेयं निवित्सप्तदग्रावसाना । अस्यां प्रेमं सुन्वन्तं यज-
मानमिति यथार्थमूहो विकारेषु ।

२१.

वैशदेवीयं निवित्सह पूर्वेः पञ्चभिरुनविंशदवसाना ।

२२.

वैश्वानरीया इयं निवित्स्वह पूर्वैः पञ्चभिः पञ्चदशावसाना ।

२३.

मरुत्वतीयं निवित्पूर्वैः पञ्चभिः सह चतुर्दशावसाना ।

२४.

जातवेदसीयं निवित्पूर्वैः पञ्चभिः सह षोडशावसाना अस्यां निविदि समेद्भारमित्येतत्पदं यजमानाभिधायि तस्य विकृतिपु यथार्थमूहः ।

२५.

१. षोडशिन इयं निवित्पूर्वैः पञ्चभिः सह षोडशावसाना सर्वासु निवित्स्ववसाने प्रणव. शुद्धः ।

२. नाक इत्येकारान्तं शाखान्तरदृष्टत्वात् ।

द्विरभ्यामो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारस्तदाचरणं चायुष्यमिति ।

शाङ्खायनकसूत्रस्य समं शिष्यहितेच्छया ।

वरदत्तसुतो भाष्यमानर्तीयो ऽकरोन्नवम् ॥

इति शाङ्खायनसूत्रभाष्ये ऽष्टमे

ऽध्यायः समाप्तः ।

THE
ŚĀNKHĀYANA ŚRAUTA SŪTRA

TOGETHER

WITH THE COMMENTARY

OF

VARADATTASUTA ĀNARTĪYA

EDITED BY

ALFRED HILLEBRANDT, PH. D

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF BRESLAU

VOL. III

Adh IX—XVI

THE COMMENTARY OF VARADATTASUTA ĀNARTĪYA

NEW SERIES NOS 827, 835 853, 892.

PUBLISHED FOR THE BIBLIOTHECA INDICA

CALCUTTA

PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

57, PARK STREET

1897

BAPTIST MISSION PFF95

PREFACE, VOLUME III

It is with a certain degree of hesitation that I lay this volume before the public on account of its many deficiencies owing partly to the unsatisfactory state of my manuscripts. Besides the materials described in page 241 of the first volume, I had, through the kindness of the late Dr Rost, access to the manuscript belonging to the India Office (Eggeling Catalogue No. 261, marked in the present edition with the letter D), but it proved to be of little value and not worthy of careful collation. For it generally agrees with C, and is apparently derived from the same archetypal type, as will be seen from the selection of various readings, mostly intended to show the close relation of the two manuscripts. Much more trustworthy and even better than C is the manuscript belonging to His Highness the Maharaja of Alwar, most kindly transmitted to me through His Excellency the Under Secretary of State for India (A). It consists altogether of 506 leaves and contains all eighteen Adhyayas. Though quite modern it is a very good copy and has, in many cases, rendered me valuable service. I only regret, that I have not been able once more to revise the various readings taken from it, after the original.

Notwithstanding all the labour this work has cost me, I feel that I have fallen short of my own intention to present the text in a most satisfactory condition. Though many difficult passages have been made the object of repeated and careful reflection I have found it impossible without further materials to offer it in a more satisfactory form. On the other hand, I think that a Commentary like that of Anartya is not edited for its own sake, but for the aid which it affords to a proper understanding of the main work. In this respect, I trust my edition will meet all reasonable demands.

BRISLAI,

MONHAN STRASSE, 14

A II

ADDITIONS AND CORRECTIONS

Page	line	read	१०	११	१ instead of	०	६	११
29	11		६				५	
33	19		•ग्ङ्				•ग्ङ्	
34	1		अय निवेध इति चारि०					
38	11		प्राहमम्					
45	21		•नर्घान्त					
49	note 1		over the line		instead of		in marg	
54	line 13		•याञ्चस्त्वा					
56	14		श्रुतत्वात्					
	18		श्रुते					
	note 1		•दम					
57			वैश्वानरीय					
71	4		O (orig)					
74	1		O वेत्त०					
75	1	insert	the Visarga					
95	line 17	read	२०	६				
107	7		उत्त०					
142	12		चतुर्विंश					
145	note 1		C ह्यस्य (?)					
149	4		परी०					
150	2		•ह्यन्यमाने					
151	1		१९	६।	instead of	९	C	
165	2		कुर्मोय (?)					
172	4		•दया०					
175	line 6		•दियना दय०					
190	note 1	insert	C •शा०					
192	6	read	•भयास्तप					
199	1		•सि०		instead of	•सि०		

Page 204	line 6	read	पशुः instead of पशः
"	208 note 4	"	C अमरूपकुपट०
"	210 "	1	" CD परिभंख्यापरिग०
"	214 line 7	"	" अशान्भित्ये०
"	220 note 5	"	" मभा०
"	223 "	2	" पुरोस्तागा
"	234 "	1	" अथंतरं
"	236 "	2	dele (?)
"	248 "	2	read युक्तं instead of यक्तं
"	253 "	1	insert after कथं instead of उपगतवन्तः किमर्थे-
"	254 "	1	after A the sign , , '
"	273 "	3	read om in CD
"	274 "	1	" सभि०
"	282 line 18	"	" 2
"	283 note 1	"	" C गदावि०
"	288 "	3	" अद्वितवेत्त०
"	289 "	3	" धनुष्य०
"	301 line 16	"	" संज्ञके
"	309 "	6	dele ९
"	310 "	13	read चैवपत्या and cancel note 1
"	325 note 1	"	" पिष्टयामो
"	328 line 9	"	" रोचिबो इत्याद्यु प्राप्त०
"	" note 3	"	" अशुतो
"	335 line 9	"	" मयद्यु०
"	338 line 3	"	" एतद्देदुत
"	360 "	11	" अराष्ट

* On pages 26, 131, 156, 314, 319, note 1, should be cancelled on page 113, notes 1 and 2, and on page 161, note 6. In note page 58, omit the first three words, also the remark with regard to C in note 3, page 202, and note 1, in page 205.

अथ नवमोऽध्यायः ।

१०.

व्यकारगिरां यत्र विनष्टं लेखनादिना ।

रं तद्द्वार्षमा मुञ्चसूत्ररकल्पयत् ॥

१. यो ऽधं व्याख्यात च्छलिम्बरणप्रभृत्युदवसानीयापर्यन्त एषो ऽग्निष्टोमसंज्ञः । स वा एषो ऽग्निष्टोम इत्येवमादिश्रुतेः । प्रथमसोम-
श्चायम् । यो ह वा एतेनानिष्टेत्येवमाद्यर्षवाददर्शनात् । प्रकृतिः ।
चतुसंख्यो ऽपि । द्वादशाहस्येति द्वादशसुत्यः क्रतुर्द्वादशाहवाच्यः ।
तस्य चायं प्रकृतिः । एकसुत्या एकाहाः । विषुवदादयः । एतेषां
चायं प्रकृतिः । प्रकृताववगतायां विहृतिषु सुखमवगमो भवतीति
प्रकृतिकथनम् ।

२. तस्येत्यग्निष्टोमः परामृश्यते । तस्याग्निष्टोमस्य प्रकृतिरूपेण
व्यवस्थितस्य^१ यो विकार उक्त्यादिसंख्याविशेषस्तं व्याख्यास्याम इति
प्रतिज्ञाचार्यस्य शिष्यहितार्थां । प्रकृतिसंबन्धेनेदं तावत्सर्वप्रकृति-
विहृत्यर्थमाह ।

३. प्रकृतौ भवं प्राकृतम् । किं पुनस्तत् । पदार्थविशेषाभिधा-
यकं नाम । तद्यथा । पञ्च प्रयाजान्यजति समिधः समिधो अग्न
आज्यस्य ध्वन्विति प्रथम इत्येवमादि तदेतत्पञ्चवाराभ्यस्तस्य विजिष्ट-

१ D om प्रकृतिरूपेण व्यवस्थितस्य ।

याज्यासंयुक्तस्य यजेनामधेयम् । एतद्विहृतमन्यस्मिन्द्रव्ये श्रूयमाणमन्यसद्भ्याविशिष्टे चैष्टिककर्तृकालभित्तमपि पशावेकादग्र प्रयाजान्यजतीति श्रूयमाणं निवर्तयति । न प्राकृतेन सह विकल्पते नापि समुच्चैयत इत्यभिप्रायः ।

४. प्रकृतिं निवर्तयतीति वर्तते । प्राकृतस्य वस्तुनो विहृतौ प्रतिषेधः श्रूयमाणः प्रकृतिं निवर्तयति । अत्रापि विकल्पशङ्कानिष्टत्पर्यभिदमुक्तम् । उदाहरणम् । उत्सर्गा जपानां न निगदमाहेत्येवमादि ।

५. प्रकृतिं निवर्तयतीति वर्तते । प्राकृतो ऽर्था विहृतौ श्रूयमाणो विहृतौ भवादर्थान्निवर्तते । तद्यथा । चतुस्त्रिंशदिति पुरस्ताद्भङ्गीणामित्यनेन (१६.२.२४) वङ्गीणां सद्भ्यार्थकतत्वात् पञ्चिंशतिरस्य वङ्ग्यस्ता अनुष्ठयोऽध्यावयतादित्येवं निवर्तते ।

६. प्रकृतिं निवर्तयतीत्यनुवर्तते । प्राप्तस्य पुनर्वचनं परिसङ्ख्या । तद्यथा । वासोऽप्यते प्रतिजानीहीत्यनूच्य वासोऽप्यते श्रुत्वायेति यजतीत्येतावदेव भवति । शिष्टं प्रकृतं धर्मजातं निवर्तयति ।

७. उपजनः प्राकृतस्याभ्यधिकता । सा च प्रकृतिं निवर्तयतीति । वाग्रब्दश्चग्रब्दस्यार्थः । तस्योदाहरणम् । पञ्चपञ्च सूक्तानि निष्केवल्यमरुत्वतौययोः शस्यन्त इति । पञ्चसूची द्वयं विकल्पसमुच्चयसंदेहव्युदासार्थोक्ता । इदानीं तस्य विकारं व्याख्यास्याम इत्येतस्यानन्तरं यदक्तं तदुच्यते ।

८. आग्निमारुतादूर्ध्वं शस्त्रचयस्यागमादुक्त्याख्यः क्रतुर्भवति ।

९. एकस्य शस्त्रस्यागमादुक्त्याख्यशस्त्रेभ्य ऊर्ध्वं षोडशी भवति ।

१०. त्रयोदशानां शस्त्राणां षोडशिनः ऊर्ध्वमागमादतिरा-
चाख्यः क्रतुर्भवति ।

११. यान्येतान्युक्थ्यशस्त्रादीन्युक्तानि एतेषामन्तरेणाग्निमारुत-
मनुयाजांश्च स्थानं भवति । ननु उक्तमेवैतदाग्निमारुतादूर्ध्वमित्येव-
मादिभिः सूत्रैः । सत्यम् । एतत्कमनियमो मा भृदित्येवमर्थमेत-
त्सूत्रम् । तेनात्यग्निष्टोमे आग्निमारुतादूर्ध्वं षोडशिघृहे स्तुते शस्त्रं
शाखान्तरात् । उक्थ्यशस्त्रेभ्यो ऽप्यूर्ध्वं नावश्यं षोडशिचरणम् । अ-
कृत्वापि षोडशिनं त्रयोदशागमादतिरात्रो भवत्येव ।

२.

१. उक्थ्यशस्त्राण्युच्यन्ते । तत्र साकमशाख्यं स्तोत्रं नैचावरुणस्य ।
तस्मिन्सति यच्छस्त्रं भवति तदाह ।

२. एहू पु ब्रवाणि ते । अयं त्वचः स्तोत्रियो भवति । अन-
न्तरो ऽनुरूपः ।

३. चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्यमिति त्वचः । अस्तभ्राह्मामसुरो
विश्ववेदा इत्ययं च त्वचः ।

४. सूक्तमेतत् ।

५. आ वां राजानावध्वरे घटत्यामिति सूक्तम् ।

६. ऐन्द्रावरुणी नैचावरुणस्येति श्रुतत्वात् ।

३.

१. सौभरं स्तोत्रं ब्राह्मणाच्छर्मिनो भवति । तस्मिन्सति ।

२. वयसु त्वामिति स्तोत्रियः । यो न द्रदमिदं पुरेत्यनुरूपः ।
एतौ^१ प्रगाथौ । उत्तमं ककुभः प्रत्यादत्ते सतोदृष्ट्या (७. १५.
१५) द्वितीयमिति ।

३. प्र मंहिषाय दृष्टते दृष्टद्रथ इति द्रवः । यो अद्रिमि-
प्रथमजा च्छतावेति च द्रवः ।

४. अस्तेव सु प्रतरं लायमस्यन्निति सूक्तमुद्धृत्य उत्तमां शंसेत् ।

५. उदप्रुतो न वयो रचमाणा इत्येतसूक्तं शस्त्वा ततः ।

६. या पूर्वस्य सूक्तस्योद्धृता तथा परिदध्यात् । दृष्टस्यतिर्न इति
परिधायेति वक्तव्ये गुरुसूत्रकरणं पर्यासानामुत्तमांस्तृचान्शोचकाः
शंसन्तीत्युक्ते (११. ३. १) अन्यास्तिस्र उत्तमाः इयं तु पृथग्भूता
परिधानीयैव इत्येतदर्थम् ।

४.

१. नार्मेधाख्यं स्तोत्रमच्छावाकशस्त्रस्य भवति ।

२. अधा हीन्द्र गिर्वण इति स्तोत्रियः । परिशिष्टो ऽनुरूपः ।

३. चतुर्जनित्री तस्या अपसरौति सूक्तम् ।

४. विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचमिति सूक्तम् ।

५. प्र वः पान्तमन्वसो धियायत इति सूक्तम् ।

६. सं वां कर्मणा समिधा हिनोमौति सूक्तम् ।

७. ऐन्द्रावैष्णव्यच्छावाकस्येति (१६.११) श्रुतेः । ऐन्द्राग्रा-
न्युक्त्योक्त्यानि भवन्तीत्युक्त्यग्रखेपु शंसनं सामान्येनोक्तम् । विशेषः
शाखान्तरात् ।

५.

१. यजमानः षोडशियदसुपतिष्ठेतेति सूत्रच्छेदः । षोडशि-
ग्रहाय स्तोत्रं स्तोत्र्यमाणेषु च्छन्दोगेषु ।

२. यस्मान्जात इत्येवमादिना मन्त्रेण षोडशियदसुपतिष्ठेत ।

३. इन्द्र जुषस्वेत्येवमादिकं स्तोत्रियं शस्त्रा । इन्द्र जुषस्व प्र
वहा याहि शूर हरिहेत्ययमनुक्तस्य ब्राह्मण आम्नातस्य स्तोत्रियस्य
दीर्घपाठः शाखान्तरीयत्वात् ।

४. अन्यस्मिन्नपि स्तोत्रिये षति शस्तव्या विभक्त्यन्तरनिर्देशात् ।

५. आ ता वहन्तु हरयः स्वादोरित्या विषूवतः । इत्येतौ
द्वौ विहरेत् । गायत्रं पाङ्कं चेति वचनं यथासमाम्नातपक्षे क्रमार्थम् ।

६. प्रथमेन गायत्रेण पादेन आ ता वहन्तु हरय इत्यनेन
प्रथमं पाङ्कं पादं स्वादोरित्या विषूवत इत्येतं संधाय अवस्यति ।
पादेन पादमिति वचनं वालखिल्यासु^१ तथाक्रमधर्मार्थम् ।

७. वृषणं सोमपीतये मध्वः पिबन्ति गौर्यः ।

८. तृतीयेन गायत्रेण पादेन इन्द्र ता सूरचक्ष इत्यनेन या
इन्द्रेण मयावरीरित्येतं संधायावस्यति ।

८. वृष्णा मदन्ति गोमसे वस्त्रोरनु खराज्यमित्येताभ्यां प्रणौति ।
एवमुत्तरास्त्रपि द्रष्टव्यम् । गायत्रीश्च पङ्क्तीश्च विहरतीति श्रुतेः ।

१०. इन्द्राय साम गायतेत्येतनौष्णिहं त्वचं आ मन्द्रैरिन्द्र हरि-
भिरिति वार्हतं च विहरति । उष्णिहस्य वृहतीश्च विहरतीति श्रुतेः ।

११. प्रथमेनौष्णिहेन पादेन इन्द्राय साम गायतेत्यनेन प्रथमं
वार्हतं पादं आ मन्द्रैरिन्द्रं हरिभिरित्येतं संधायावस्यति ।

१२. द्वितीयेनौष्णिहेन विप्राय वृहते वृहदित्यनेन द्वितीयं
वार्हतं पादं याहि मयूररोमभिरित्येतं संधाय प्रणौति ।

१३. अष्टाचरनौष्णिहस्य पादस्य धर्मकृते विपश्चित इति ।
अष्टाचरं वार्हतस्य मा ता केचिच्चि यमन्विमिति । एताभ्यामौ-
ष्णिहवार्हताभ्यामष्टाचराभ्यां संदधत् ताभ्यामन्ते ऽवस्यति ।

१४. चतुरचरे उभयोरौष्णिहवार्हतयोर्ये श्रवशिष्टे । पनस्यवे
न पाग्निन इत्येते । ते उभे चतुरचरे समस्य एकत्र पादरूपे
कृत्वा उत्तममन्यं वार्हतं पादं अति धन्वेव तां इहीत्येतं संधाय
प्रणौति । पनस्यवे न पाग्निनो ऽति धन्वेव तां इहोर् इति ।
एवमुत्तरास्त्रपि द्रष्टव्यम् ।

६.

१. आ धूर्ध्वस्यै दधाताश्चानिति द्विपदां विंगत्यचरामुहं नो
सोकमनु नेपि विद्वानिति त्रिष्टुभं च विहरति । द्विपदां च
विंगत्यचरां त्रिष्टुभं च विहरतीति (कौ० १७.२) श्रुतेः ।

२. प्रथमेन द्वैपदेन पञ्चाक्षरेण आ धूर्ध्वस्मा इति सविकर्षण प्रथमं चैष्टुभं पादं उरुं नो लोकमनु नेषि विद्वानित्येतं संधायावस्यति ।

३. द्वितीयेन पञ्चाक्षरेण दधाताश्वानित्यनेन द्वितीयं चैष्टुभं पादं स्वर्वज्ज्योतिरभयं स्वस्तीत्येतं संधाय प्रणौति ।

४. तृतीयेन पञ्चाक्षरेण इन्द्रो न वञ्चीत्यनेन तृतीयं चैष्टुभं पादं षष्ठा त इन्द्र स्यविरस्य बाह्य इत्येतं संधायावस्यति ।

५. चतुर्थेन पञ्चाक्षरेण हिरण्यवाङ्गरित्यनेन चतुर्थं चैष्टुभं पादं उप खेयाम शरणा वृहन्तेत्येतं संधाय प्रणौति । छन्दोग्रहणं अचर-
ग्रहणं च सर्वत्रापूर्यमाणे विकर्षार्थम् ।

६. एष ब्रह्मेत्येवमादिको द्वैपदसूचस्तं च प्र ते महे विद्ये शंसिषं हरी इत्येवमादिकं च जागतं विहरति । द्विपदाश्च षोड-
शाक्षरा जगतीश्च विहरतीति (कौ० १७.२) श्रुतेः ।

७. प्रथमेन द्वैपदेन चतुरक्षरेणैष ब्रह्मेत्यनेन प्रथमं जागतं पादं प्र ते महे विद्ये शंसिषं हरी इत्येतं संधायावस्यति ।

८. द्वितीयेन चतुरक्षरेण थ षत्विय इत्यनेन द्वितीयं जागतं पादं प्र ते वने वनुषो ह्येतं मदमित्येतं संधाय प्रणौति ।

९. तृतीयेन द्वैपदेन चतुरक्षरेणोन्द्रो नामेत्यनेन तृतीयं जागतं पादं घृतं न यो हरिभिश्चारु सेचत इत्येतं संधाय अवस्यति ।

१०. चतुर्थेन द्वैपदेन चतुरक्षरेण श्रुतो गृण इत्यनेन चतुर्थं जागतं पादं पादं च विष्णु हरिर्वर्षं गिर इत्येतं संधाय प्रणौति ।

एवमुत्तरास्वपि द्रष्टव्यं । इन्द्र त्वघ्नना यं पृणन्ति हरिभिर्न धेनव
(१०.८.६.२) इत्यवसाय तिरातय इति शब्देन तिकारेण प्रारम्भः ।
त्वामिच्छ सो अस्य वज्रो हरितो य आयस इत्यवसानम् । विक-
र्षेण द्वैपदं चतुरस्रं वसस्यते (८.६.२१) हरिर्निकामो हरिरा
गभस्योरिति वकारेण आरम्भः ।

११. इन्द्रो दधीच अस्यभिरित्येतासां तिसृणां गायत्रीणां
शस्यधर्म उच्यते । द्वाभ्यामवसाय पादाभ्यां । इन्द्रो दधीचो अस्य-
भिर्वृचाष्प्रतिष्कृत इत्येताभ्यां । ततो द्वाभ्यां प्रणौति । जघान नव-
तीर्नवेच्छस्यस्य यच्छिर इति । द्वाभ्यामवसाय । पर्वतेष्वपञ्चितं
तद्विद्वच्छर्यणावतीत्येताभ्याम् । ततः । द्वाभ्यां प्रणौति । अत्राह
गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्योर् इति ।

१२. उत्तमेन गायत्रेण पादेन इत्या चन्द्रमसो गृह इत्यनेन
प्रो ध्वस्मै पुरोरथमित्येतस्याः पादं संधायावस्यति ।

१३. द्वितीयद्वितीयाभ्याम् ।

१४. चतुर्थपञ्चमाभ्याम् ।

१५. प्रणौतीति वाक्यशेषः । गायत्रीः शंसति सप्तपदां शंस-
तीति श्रुतेः ।

१६. प्र प्र व इत्येवमादिकं ढचं शंसति । अथ नित्या अनु-
ष्टुभः शंसतीति (१७.३) श्रुतेः । नित्या इति वचनात् पूर्वाश्व-
तसो ऽनुष्टुभः क्वचिमा इति ज्ञायते ।

१७. एकाग्रहणं ढचाधिकारनिवृत्त्यर्थम् ।

१८. यो व्यतीरफाणयदित्येतासां तिसृणामुक्तमां परिशिष्य

अर्भको न कुमारक इत्येतां । ततो ऽस्य मदे जरितरिन्द्र इति^१
निविदं दध्यात् ।

१८. श्लोत्रिये चाहावः । चण्डादनु रूपे च क्रियमाणे । न तु
खश्रुत्या^२ । निविदे च परिधानीयायै च ।

२०. ततो ऽर्भको नेति परिशिष्टां शस्त्रा उद्यद्गृह्येत्यनया
परिदध्यात्^३ । उद्यद्गृह्यस्य विष्टपमिति परिदधातीति (१७.३) श्रुतेः ।

२१. रोहोभ्यामित्यादिकम् ।

२२. अपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानामिति यजति ।

२३. इन्द्र जुषस्वेत्येतस्मिन् श्लोत्रिये क्रियमाणे, शाखान्तरीये
ऽनुरूपे सत्यपि, चत्वारिंशत्संपदानुष्टुभो भवन्ति । तत्र तावतः पुरु-
वसो (८.४६.१) अत्राह गोरमन्वत (१.८४.१५) प्रो खस्मै
पुरोरथ (७.६.१२) मित्येतास्मिन् उद्धरेदनु रूपाचरपरिमाण-
साम्यात् । एतन्नतिरूपसु द्वैके ऽनुरूपं कुर्वन्तीत्याश्वलायनके पठित
एवानुरूपः । स्वशाखायां तु तस्मादत्रानुरूपं नाद्रियेतेत्यकरणमेवा-
नुरूपस्य युक्ततरम्^४ ।

२४. विक्रियमाणे श्लोत्रिये शाखान्तरादन्यस्मिन् क्रियमाणे
यथासमाह्वानमविद्धतं शस्त्रं भवति । तेनेदं चेत्योल्लिखिसाम कुर्यु-
रविद्धतः षोडशी शस्त्रय इत्याश्वलायनकम् । अत्र प्रत्यस्मै पिपी-

१ O D om the beginning of the nivid

२ A adds रतन् प्रतिरूपसु द्वैके ऽनुरूपं कुर्वन्तीत्युपक्रम्य तस्मादत्रानुरूपं नाद्रि-
येतेति श्रुतेः ।

३ O D om from ततो up to परिदध्यात् ।

४ O in marg युषी च न मे इत्याद्य ।

यत इति स्तोत्रिय इममिन्द्र सुतं पिबेत्यनुरूपः । स्वरमाग्नि दृष्ट-
त्वात् । यद्यनुरूपः क्रियते सर्वमन्यत्तुन्यम् ।

२५. इन्द्रश्च मघाडित्येवमादिना मन्त्रेण यद् भक्षयति ।
शाखान्तरे क्वचिद्यजमानाय भक्षाक्षरणं सोमस्यांशान्यजमानद्यानेन
मन्त्रेण भक्षयति ।

७.

१. पान्तमा वो अन्वस इत्येवमादिकौ^१ दृषौ । प्रथमः स्तोत्रिय
उत्तरो ऽनुरूपः । होद्यग्रहणं होत्रकाणामपि स्तोत्रियानुरूपग्रहण-
निवृत्त्यर्थम्^२ । प्रथमेषु रात्रिपर्यायेष्विति विशेषणं रात्रिपर्यायेषु
त्रिष्वेव^३ भेदप्रदर्शनार्थम् । ततश्च सर्पणादयः प्रथममध्यमोत्तमाः
पर्यायाः ।

२. उक्तमेतत् प्रथमेषु रात्रिपर्यायेषु गायत्राणां स्तोत्रियानु-
रूपाणां प्रथमान्यादानभ्यस्यन्तीत्येवमादि । तदपवादो ऽयमुच्यते ।
प्रथमस्य रात्रिपर्यायस्य प्रथमं पादं नाग्नेडयति । नाभ्यस्यतीत्यर्थः ।

३. स्तोत्रियानुरूपावशिष्टो यः सूक्तशेषस्तदुक्त्यमुखं भवति ।
उक्त्यमुखमिति संज्ञाकरणं शास्त्रसंख्यवह्यारार्थम् ।

४. अभि त्वं मेघं पुरुहूतमृग्मियमिति सूक्तं शंसति । जागत-
मिति संज्ञायाः शास्त्रे संख्यवहारः प्रयोजनम् । उक्त्यमुखानां जगतीनां
च द्वे शंसेयुरिति ।

५. अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममित्येतया यजति ।

१ C in marg यजमानाय instead of चं सोमस्यांशान्य । २ C in marg. हो ।

३ A •मृदवा• C •पदवाग्नि• D •पदवानि• । ४ A त्रिष्वपि ।

८.

१. स्तोत्रियानुरूपौ होत्रित्येतस्मात् स्तोत्रियानुरूपविति वर्तते । प्र व इन्द्राय मादनमिति स्तोत्रियः । प्र हतान्यृजीषिण इत्यनुरूपो मैत्रावरुणस्य ।

१. सुरूपकृद्गुमूतय इत्येतस्मूक्तमुक्थमुखाख्यं मैत्रावरुणः शंसति ।

२. त्य सु मेघं महथा स्वर्विदमित्येतस्य सूक्तस्य जागताख्यस्य नवमीं चोत्तमां चोद्धृत्य शंसनत्वेन परिहाय चतुर्दशीं पूर्वां शस्त्वा चयोदश्या परिहाय पाता सुतमिन्द्रो असु सोमं हन्ता वृचमित्येतया यजति । ननु चतुर्दशीं पूर्वां शस्त्वा चयोदश्या परिधायेत्युक्ते सिद्ध एवोत्तमाया उद्धारः । किं वचनेन । उच्यते । अनुरूपादनन्तराण्येन्द्राणि जागतान्यन्यानीति (१२.१०.२) वचनात्तत्राप्यस्य विनियुज्यमानस्य समान^१ उद्धारः कथं नाम स्यादिति वचनम् । इहैव व्युत्क्रमशंसनं । त्रिष्टुभिः परिदधतीति वचनात् । नवमीं चोत्तमां चेति द्विच्यब्दात् नवस्युत्तमे मरुत्वत्यौ इन्द्रप्रसादादेवास्य स्तोत्रात् । मरुत्वतीये पुनरनुद्धारः^२ ।

९.

१. पूर्वः स्तोत्रिय उत्तरो ऽनुरूपः ।

२. इन्द्र त्वा वृषभं वयमित्येतत् सूक्तमुक्थमुखाख्यं शंसति ।

१ A समानस्तोत्रमाया उद्धारः । C (orig) D •युज्यमानस्येति मत्वा ।

२ C •शब्दात् मरुत्वतीये पुनरनुद्धारो नवस्युत्तमे मरुत्वत्यौ इच तत्प्रसादादेवास्य (orig इन्द्रप्र•) स्तोत्रात् D इन्द्रप्रसादादे• M इन्द्रतत्प्रसादादेवास्य All MSS with the exception of A have मरुत्वतीये पुनरनुद्धारः immediately after •शब्दात् ।

२. पूर्वेण सह विकल्पः। उत्तमाया उद्धारो गायत्राण्युक्त्यमुखानि
शंसतीति वचनात् ।

४. न्यु पु वाचं प्र महे भरामह इत्येतस्मूक्तं जागताख्यं शंसति ।

५. वृषा मद इन्द्रे झोक उक्थेत्येतया यजति ।

१०.

१. इन्द्राय मद्धने सुतमिति स्तोत्रियः । इन्द्रमिन्द्राधिनी
वृहदित्यनुरूपः ।

२. इन्द्रमिन्द्राधिनी वृहदित्येतस्य सूक्तस्य यो ऽनुरूपशेषस्त-
दुक्त्यमुखं भवति ।

३. मा नो अस्मिन् मघवन् इत्स्वंहमीति जागताख्यं सूक्तं
शंसेत् ।

४. इदं त्यत्पात्रमिन्द्रपानमित्येतया यजति ।

११.

१. होत्रवचनमसंदेहार्थम् । मध्यमेपु रात्रिपर्यायेष्विति संज्ञा-
करणं शास्त्रसंख्यवहारप्रयोजनाय । मध्यमान्मध्यमेपु । मैत्रावरुणाय
ब्राह्मणाच्छंसिने च मध्यमानामिति ।

२. उद्देभि श्रुतामघमित्येतस्मूक्तमुक्त्यमुखाख्यं शंसेत् । उत्त-
मासुद्भृत्य गायत्रीसंदेहात् । उत्तमासुचमैन्द्रार्भवीं इन्द्र इषे ददातुं
न इत्येतां सूक्तादुद्भृत्य वक्षिःकाला ।

२. अहं भुवं वसुनः पूर्व्यस्यतिरित्येतज्जागतं सूक्तं शंसेत् ।
 ४. अपाय्यस्यान्धसो मदायेत्येतथा यजति ।

१२.

१. एतौ स्तोत्रियानुरुूपौ मैत्रावरुणस्य यथाक्रमेण ।
 २. एन्द्र मानसिं रयिमित्येतत्सूक्तमुक्थमुखाख्यं शंसेत् ।
 ३. प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमित्येतत्सूक्तं जागताख्यं शंसेत् ।
 ४. अस्य मदे पुरु वर्षांसि विदानित्येतथा यजति ।

१३.

१. अभि त्वा वृषभा सुत इति स्तोत्रियो ब्राह्मणाच्छंसिनः ।
 अभि प्र गोपतिं गिरेत्यनुरूपः ।
 २. आ त्व न इन्द्र मद्रगिति एतत्सूक्तमुक्थमुखाख्यं शंसेत् ।
 ३. तदस्मै नव्यमङ्गिरस्वदर्चतेति जागताख्यं सूक्तं शंसेत् ।
 ४. यस्ते रथो मनसो जवीयानित्येतथा यजति ।

१४.

१. इदं वसो सुतमन्ध इति स्तोत्रियः । इन्द्रेहि मत्स्यन्धस
 इत्यनुरुूपो ऽष्वावाकस्य ।
 २. इन्द्रेहि मत्स्यन्धस इत्यस्य सूक्तस्य अनुरुूपगोपमुक्थमुखाख्यं
 शंसेत् ।

३. अजातशत्रुमजरा स्वर्वतीत्येतस्य सूक्तस्योत्तमामुद्धृत्याग्नि-
लिङ्गात् त्रिष्टुभं चेति कृत्वा उद्यत्सहः महम आजनिष्टेति परिधाय
ऐन्द्रेषु जागतेष्वजातशत्रुमिति प्रयुज्यमानमेवं भवति परिधायेति
वचनात् । इदं ते पाचं मनवित्तमिन्द्रेत्येतया यजति ।

१५.

१. एतौ स्तोत्रियानुरूपौ होतुर्भवत उत्तमेषु रात्रिपर्यायेषु
सत्सु । उत्तमेषु रात्रिपर्यायेष्विति संज्ञा शास्त्रसंख्यवहारार्था ।
त्रिष्वपि पर्यायेषु प्रायशो हेतुः स्तोत्रियानुरूपौ न व्यभिचरत इति
स्तोत्रियानुरूपवचनमधिकारार्थम् ।

२. महौ इन्द्रो य ओजसेत्यस्य सूक्तस्यानुरूपगोपमुक्वमुखाख्यं
शंसेत् । उत्तमास्त्रिस्तो दानसंस्तवादुद्ध्रियन्ते ।

३. विश्वजिते धनजिते खर्जित इत्येतज्जागताख्यं सूक्तं शंसेत् ।

४. तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमानेत्येतया यजति ।

१६.

१. आ त्वेता नि पीदतेति स्तोत्रियः । आ त्वशत्रवा
गक्षीत्यनुरूपः ।

२. यस्य संख्ये न वृण्वत इत्युक्वमुखाख्यं सप्तर्षे शंसेत् । .

३. अहं दां गृणते पूर्यं वस्विति जागताख्यं सूक्तं शंसेत् ।

४. प्र घा न्वस्य महतो महानीत्येतया यजति ।

१७.

१. योगेयोगे तवस्तरमिति स्तोत्रियो ब्राह्मणाच्छंघिनः ।
युञ्जन्ति ब्रध्नमरूपमित्यनुरूपः ।

२. युञ्जन्ति ब्रध्नमित्येतस्य सूक्तस्यानुरूपावशेषमुक्थमुखाखं
शंसेत् ।

३. इमां ते धियं प्र भरे महो महौमिति जागताख्यस्य
सूक्तस्योत्तमामुद्धृत्य शेषमन्यत्रापि जागतत्वविनियोगे शंसेत् । उत्तमा
त्रिष्टुप्^१ मित्रादिभ्यो वाच^२ पञ्चः कृता इत्येवानैन्द्रीत्युद्ध्रियते ।

४. तदस्येदं पश्यता भूरि पुष्टमिति त्रिष्टुभा परिधाय ।

५. प्रो द्रोणे हरयः कर्माग्नमित्येतया यजति ।

१८.

१. इन्द्रः सुतेषु सोमेष्वित्ययं स्तोत्रियो ऽच्छावाकस्य इन्द्रं
वर्धन्तु नो गिर इत्यनुरूपः ।

२. उष्णिहावेतौ स्तोत्रियानुरूपौ । तयोर्हत्तमानि चतुरच-
राण्यभ्यस्यन्ति । तथा ह्यानुष्टुभौ रात्रिरिति च्छन्दसो ऽन्यस्थानूहः^३
कृतो भवति ।

३. उप नः सुतमा गहि सोममिन्द्र गवाशिरमित्येवमादिक-
मुक्थमुखाखं सूक्तं^४ शंसेत् ।

१ C D M उत्तमां त्रिष्टुभं । २ ? A वा D वा वषट्भ्य कृताभ्य ।

३ C D इन्द्रा चन्द्रस्या० M च्छन्दाम्यस्य । ४ C D om सूक्तं ।

प्रीतिद्वये तेन स्थानेन शंसेत् ।

प्राग्नेयं प्राग्नेयं प्राग्नेयं प्राग्नेयं । एवं वा आश्विनं शंसेत् ।

योगेद्देशो ऽयम् । ततश्चन्द्रोऽनन्तरेण वेत्यादि यदुक्तं

ब्रह्म तदभिव्योषाश्विनेऽपि भवति ।

युञ्जाश्चिनप्रकृतेः प्रातरनुवाकस्य यो विकारस्तं व्याख्यास्यामः ।

१. इमां तेषां दानि समस्य पङ्क्तीनामवस्थेदिति न भवति ।

२. इमां तेषां दानि समस्य पङ्क्तीनामवस्थेदिति न भवति ।

३. इमां तेषां दानि समस्य पङ्क्तीनामवस्थेदिति न भवति ।

४. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

५. प्रो द्रोपं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

६. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

७. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

८. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

९. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

१०. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

११. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

१२. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

१३. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

१४. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

१५. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

१६. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

१७. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

१८. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

१९. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

२०. तदस्येदं तस्यैवैतद्रूपं क्रियत इति श्रुतेः । (१८.२) ।

तानि नित्यानि । अभिव्योषाश्विने^१ ऽपि नोद्धर्तव्यानि नित्यत्वात् ।
तथा युवो रजांसीति सूक्ते तं युञ्जाथामिति सूक्ते । एतानि चत्वार्यागस्त्यानि त्रिष्वपि षष्टिश्रुतेषु नोद्धर्तव्यानि ।

१२. प्रथमं कालीवतं नामत्याभ्यामिति सूत्रं शस्त्वा ततः
का राधङ्गोचाश्विना वामिति नव ग्रंसेत् ।

१४. सुपर्णमादित आरभ्य अधिकं शतं ग्रंसेत् आगस्त्येभ्यः
सूक्तेभ्य ऊर्ध्वं । इमानि वां भागधेयानि सिन्धत इत्येताः सप्त जगत्यो
वरुणेन्द्रदेवत्याश्च । ततश्च न शस्तव्या आश्विने ।

१५. वाशब्दो विकल्पार्थः । अन्यासां वाश्विनीनां सौपर्णव्यति-
रिक्तानां वा तावन्मात्रं ग्रंसेत् अधिकं शतं यावत्परिमाणं सुपर्णं ।
आश्विनीनामिति वचनात्^१ उद्धृतानामपि प्रचेपः । आश्विनीत्वात् ।
चिश्रुतप्रचेपं वक्ष्यामः । यावाणेवाष्टौ (२. ३८. १-८) । नामत्या मे
पितरा बन्धुपृच्छेत्येका (२. ५४. १-६) । धेनुः प्रद्वस्य काम्यं दुहा-
नेति नव (२. ५८. १-८) । क उ अवदिति चतुर्दश (४. ४२.
१-१४) । प्र वामवोचमश्विनेत्येका (४. ४५. ७) । अचिर्यद्वाम-
वरोहनृवीषमित्येका (५. ७८. ४) । स मे वपुच्छदयदश्विनोर्य
इत्येका (६. ४८. ५) । उत त्या मे हवमा जग्म्यातमित्येका
(६. ५०. १०) । सुषे नरा दिवो अस्य प्रसन्तेति विंशतिः
(६. ६२. १-७. १०-२२) । यद्गोदसौ प्र दिवो अस्ति भूमेति
(६. ६२. ८. ८) द्वे उद्धरेत् । प्रति वां रथं नृपती जरथा इति
दश (७. ६७. १-१०) । वृकाय चिज्जसमानाय शक्तमित्यष्टा-

विंशतिः (७. ६८. ८-७२. ५) । उभा उ नूनमित्येकादश (१०. १०६. १-११) । एतच्छस्त्रा ततः समारोहणीयं सूक्तं शंसेत् ।

१६. समिद्धश्चित्समिधस इत्येतास्त्रिस्त उद्धरति । आश्विनप्रकृतेः प्रातरनुवाकात् ।

१७. अयं वां मधुमत्तम इति प्रथमा द्वतीया पञ्चमी चेत्युक्तं । तस्यापवादः । एता अष्टौ यथाक्रमं शंसेत् ।

१८. श्रौष्णिहाच्छन्दस एकादश च उद्धरेत् । पञ्चमी-निर्देशात् ।

१९. यथा एकादशश्रौष्णिहादुद्धर्तव्यास्तथाग्नेयात् क्रतोर्जाग-ताच्छन्दसः ।

२०. आश्विनप्रकृतेः प्रातरनुवाकस्थोत्तमेन पाङ्केन पादेनाश्ले-नादित्योदयं प्रतीचते ।

२१. उदित आदित्ये शौर्याणि वक्ष्यमाणानि सूक्तानि शंसेत् ।

२२. उदु त्यं जातवेदसमित्याद्या नवर्चः ।

२३. चित्रं देवानामुदगादनीकमित्येतत्सूक्तम् ।

२४. नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षस इत्येतत्सूक्तम् ।

२५. इन्द्रं क्रतुं न आ भरेत्ययं प्रगाथः शस्तव्यः । प्रगाथवचनं सर्वानिन्द्रान्प्रगाथान्प्रगाथस्यायतन इति (१८. ३) चोदनार्थम् । तेन चतुःशतमैन्द्राः प्रगाथा च्छ्वेदप्रसिद्धाः ।

२६. मही द्यौः पृथिवी च न इत्येतास्त्रिस्तः शंसेत् ।

२७. विश्वस्य देवीमित्येवमादिका द्विपदा शस्तव्या विंशत्यक्षरा । प्रथमः पादो द्वादशाक्षरो ऽर्थाद्वितीयो ऽष्टाक्षरः ।

२८. दृष्टस्यते अति यदयो अर्हादित्येतया परिदध्यात् ।
वार्हस्यत्यया परिदधातीति श्रुतेः ।

२९. दिरेवाश्विनावाङ्मयते प्रतिपदे चैव परिधानीयाये
चेति (१८ ४) श्रुतेः ।

३०. तथा शंसेद्यथा तच्छस्त्रमाश्विनं नानाकन्दस्यमपि संपदा
दृहतीनां सहस्रं संपद्यते । यद्यथन्यच्छन्दस्काः स्तोत्रियाश्चन्दोगानां
तथापि ककुप्कार एव कर्तव्यः सूचारममार्थात् । अत्र कैश्चि-
दाश्विनपद्धत्यर्थाः सप्त श्लोका उपदिष्टास्ते लिखन्ते ।

ज्ञातं तथाश्विनं प्राज्ञैर्यथा सूचकतोदितम् ।

वृक्तमारभ्यते वक्तुं मन्दधीप्रतिपत्तये ॥१॥

त्वमग्ने ऽग्ने कदागन्म पुरु त्वेति जनस्य च ।

युवोरित्यन्तरैश्चकैराभ्यो याः प्रागनन्तराः ॥२॥

दशाधिकाश्चतुर्भिर्द्वे चिंशदभ्यधिका त्रिभिः ।

एकादश दशैकाग्यास्तिस्रो द्वे च पृथक्पृथक् ॥३॥

आश्विनप्रकृतेरेता यथासह्यं सुमेधसा ।

षष्ठः प्रातरनुवाकादुद्धर्तव्या यथाक्रमम् ॥४॥

धेनुः स्रुपे नरेत्या वामतारिमेत्यतः परा ।

यथासह्यं प्रयोक्तव्या नासत्या मे प्र वामिति ॥५॥

अत्रिर्यदां स मे वपुरुत त्या प्रति वां रथम् ।

दृचो वृकाय भृतांश्र आसामेका यथाक्रमम् ॥६॥

चतस्रो द्वादश ताभ्य एकादश ततः पराः ।

अग्निं समिद्धः काथं वामिति कार्यं यथोदितम् ॥७॥

२१. इमे सोमामस्तिरोऽश्रद्धास इत्येवमादिका प्रैषान्तः^१
पठिता पुरोनुधाक्या कार्या ।

२२. होता घृत्तश्चिना सोमानामित्येवमादिकः प्रैषो भवति ।
आप्तोर्यांसे ऽप्ययमेव प्रैषो ऽतिरिक्तोक्थेऽवचाहितः^२ ।

२३. उभा पिवतमश्विनेत्येतया प्र वामन्वांसीत्येतामध्वर्धां
संधायोत्तरेणार्धर्चनं वषट्करोति ।

२४. विराजैव यजेदिति ह स्माह कौषीतकिरिति श्रुतेः ।

२५. अश्विना वायुना युवं सुदधेति त्वेव स्थिताश्विनी त्रिष्टुप्
तिरोऽश्रद्धावतीति (१ ८. ५) श्रुतौ विशेषप्रशंसनादिपमेव युक्ततरा ।

२१.

१. त्रिवृत्सङ्ख्याको बहिष्यवमानो भवति । सत्यपि च्छन्दो-
गानां स्तोत्रे^१ नानारूपे स्वमतप्रकाशनार्था षट्सूचीः ।

२. सन्धिषाम अश्विन स्तोत्रं तदपि त्रिवृदेव भवति ।

३. आदौ बहिष्यवमानस्तोत्राणि^२ चत्वार्याज्यानि माध्यन्दिनश्च
पवमान इत्येतानि पञ्चदशानि भवन्ति ।

४. रात्रिपर्यायस्तोत्राणि पञ्चदशान्येव । सङ्ख्यासामान्यात् क्रमेण
वचनं सन्धिषामवत् ।

१ CD त्रैपस्त ।

२ C अत्र दित in marg नूनं instead of व D + व दित ।

३ CD स्तोत्रे स्तोत्रे ।

४ C आदौ बहिष्यवमानस्तोत्रम् । तत्रैः ऽनन्तराणि पञ्च स्तोत्राणि । चत्वार्या
ज्यानि etc

५. चत्वारि पृष्ठान्यार्भवस्य पवर्मानः ।

६. अग्निष्टोमसाम चीष्णुक्यानि षोडशौ च ।

७. एष ज्योतिष्टोमो नाम चतुःसंख्यो ऽपि भवतीत्यर्थः । ज्योतिष्टोमसोदनायामेतस्य ग्रहणं द्रष्टव्यं । सोमयागस्य प्रधानं । इतराणि दीक्षणीयादीनि तदङ्गानि । सोमयागस्य ज्योतिष्टोम-शब्दवाच्यत्वात् । एतानि ज्योतींषि चिदृदादयः स्तोमाः यस्यैते भवन्ति स ज्योतिष्टोमः । सोमपणनाचैते भवन्ति । तत्संनिधौ श्रवणात् । ग्रहं गृहीत्वा चमसं सोचीय स्तोत्रमुपाकरोतीति ।

८. एत एव स्तोमा ये चिदृदादयसो ऽभिप्लवस्यापि प्लवहस्य भवन्ति । एत एवेति वचनान्नायमेव क्रमः । प्रथमोत्तमे अहनी ये एवंक्रमेण ।

२२.

१. अग्निरिष्टकाचयः सोमयागाङ्गं द्वितीयादिषु सोमयागेषु । तत्संबन्धेन धर्मविशेषा वक्तव्यास्तदर्थस्तुशब्दः । चेदग्निं चेष्यमाणस्य यदृच्छया यजमानस्य अदीक्षितस्य प्राग्दीक्षणीयाया इत्यर्थः । इष्टिर्वक्ष्यमाणिका भवति ।

२. एतानि त्रीणि हवींषि भवन्ति ।

३. गुणाशङ्कया सदेहो मा भूदिति सूचम् ।

४. ब्रह्म प्रजावदा भरेति पुरोनुवाक्या । ब्रह्म च ते जात-वेदो नमश्चेति याज्या । १ किमर्थमग्रये ब्रह्मण्वत इत्युच्यते । द्विप्र-

भृतिषु चोदनानुपूर्व्येणेति सिद्धत्वात् । उच्यते । शाखान्तरेण प्रकृत-
गुणमिष्टिचयं समादातं कचिद्वकचिदिष्टिद्वयं । तस्यार्थस्य प्रति-
पादनार्थमेवमुक्तम् ।

५. अर्चन्तस्त्वा हवामहे अग्नेः चवतः पुरोनुवाक्या । अस्मा-
कमग्ने अध्वरं जुपस्वेति याज्या । अग्ने धुम्नेन जागृवे इत्यग्नेः चव-
भृतः पुरोनुवाक्या । स्वदस हव्या समिषो दिदौहीति याज्या ।
उत्तरयोरिति चवत्चवभृतोः पृथगपीष्टिर्ब्रह्मण्यत एवमिष्टिद्वय-
मपि शाखान्तरे ऽस्तीति ज्ञायते । स्वशाखायां तु चिहविष्का
एकैवेष्टिः ।

६. द्वयमिष्टिः संनिवपनप्रयोजना बहूनां चेष्यमाणानां भवति ।
ते वै दीक्षिय्यमाणा अग्नीन्संनिवपन्त इत्येवमुपक्रम्य सर्वमादातं ।
बहूनामिति सन्निषो ऽभिप्रेत्योक्तम् ।

७. एकस्य चिन्वतः संनिवपनाभावात् उखामंभरणप्रयोजना
द्वयमेवेष्टिर्भवति । उखा विशिष्टाग्निप्रधारणार्था स्यालीविशिष्टप्रमाणा
आध्वर्यवधर्मसमुदायवती । तस्या इध्यनन्तरं उपकरणानि संनिवप-
तीत्यत्र ब्रह्मणः साध्यर्थं वचनम् ।

२३.

१. अग्निचित्यायामयं चापरो धर्मविशेषः । आध्वर्यवाधीतेन
क्रमेण प्राजापत्यः पशुबन्धो भवति । अथैतेन प्राजापत्येन पशुना
यजन्त इति श्रुतेः ।

२. वायव्यो वा पशुबन्धो भवति शाखान्तरात् ।

३. पशुबन्धो भवतीत्यनुवर्तते । वाग्बद्धो विकल्पार्थः । पूर्वसूत्रा-
दनुवर्तमान एवोच्यते । कथं नाम अग्निभ्यः कामाद्येतच्छाखान्त-
रोक्तमुपसंगृह्येत ।

४. पुरुषो वैश्वो राजन्यो वा । अजः क्वागः । अविर्मेषः ।
गौरश्वश्च । पशुशब्दः^१ पुरुषे ऽपि द्रष्टव्यः । इति पञ्च पशवः । इति
प्रकारप्रदर्शनार्थः । एवंप्रकारा अध्वर्युशाखास्तु बहवो विकल्पाः ।

५. अजो वा एक एव पशुर्भवति । त्वपरो विषाणरहितः ।

६. प्राजापत्ये पशौ केचिद्वायव्यं पशुपुरोलाशं कुर्वन्ति । यद्देवत्यः
पशुर्भवति तद्देवत्यं पशुपुरोलाशमनुनिर्वपतीति प्राप्ते ।

७. वायव्ये पशौ एके प्राजापत्यं पशुपुरोलाशं कुर्वन्ति ।

८. अग्नये वा कामाद्येति यो ऽयमुक्तस्तस्मिन्नेके वैश्वानरीयं
पशुपुरोलाशं कुर्वन्ति ।

९. प्राजापत्यस्येति वचनान्न सर्वत्र ।

१०. प्राजापत्यस्येति वर्तते ।

११. एकया च दशभिश्च स्वभूते । राये तु यं जज्ञत् रोद-
सीमे । कुविदङ्ग नमसा ये वृधासः । इत्येताः पुरोनुवाक्या वायव्यस्य
वपापुरोलाशपशूनां । पौवोश्चान् रयिवृधः सुमेधाः । प्र याभि-
यांसि दाश्यांसमच्छ । प्र वायुमच्छा वृहती मनीषेत्येताः पूर्ववत्
याज्या वायव्यस्य । नियुत्वतो ऽप्येता एव ।

१२. आ ते वसो मनो धमत् तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाग्निः परेषु

धामस्त्रित्येता आग्नेयस्य^१ वपापुरोक्षाशपशुनां पुरोनुवाक्याः । वयं ते
अद्य ररिमा हि कामं अग्नाम तं काममग्ने तवोती ईले च त्वा
यजमानो हविर्भिरित्येता याज्याः । अग्नेः शुद्धस्थाप्येता एवान्या-
संभवात् । आग्नेयस्येति शुद्धस्थाप्येवं निर्दिष्टात् ।

१२. यज्वत् यज्वचनेनेति यावत् । पशुनिगमाः सेधमित्येव-
मादयः पञ्चसु पशुषु क्रियमाणेषु पृथिवीं शरीराणीति यावत् ।
प्राप्तमेवैतदुच्यते संदेहव्युदासार्थम् ।

१४. एकवचनान्तेन पशुनिगमा अत ऊर्ध्वं । चतुर्णामसु
कायप्रासनं ततो मृदिष्टकार्यापद्येति (का० १६.१.१८) शरीराणां
विनियोगात्^२ । अजेन यज्ञसमाप्तिस्मात्सादेकवदत ऊर्ध्वम् ।

२४.

१. अयं चापरो धर्मविशेषः साग्निचित्ये ।
२. एतानि त्रीणि हवींषि दौक्षणीयायां भवन्ति ।
३. त्वान्नु चत्रियां अत्र दति पुरोनुवाक्यादित्येभ्यः । धारयन्त
आदित्यामो जगत्स्था इति याज्या । इतरयोः पूर्वापदिष्टाः ।
४. पञ्चहविषं दौक्षणीयामिष्टिमैके तन्वत इति (१८.४) श्रुतेः ।
५. क्रमार्थं वचनं चतुर्थः पञ्चम इति ।
६. एकहविः पञ्चहविर्वातिथ्या कार्या । अथैतामातिथ्यां पञ्च-
हविषमवेष्टिमैके तन्वत इति श्रुतेः ।

७. आग्नेयैन्द्रौ पुरोलाशौ वैश्वदेववार्हस्पत्यौ चरु वेणवश्च
मवकपालः ।

८. शुचिमर्कैर्दृष्टस्पतिमिति वार्हस्पत्यस्य पुरोनुवाक्या । तं
शग्मासो अरुषासो अथा इति याज्या । शेषाणां पूर्वोपदिष्टाः ।

९. चितिभ्यः प्रणीयमानाभ्य इत्येवमादिना निगदेन संप्रेषितो
वक्ष्यमाणमनुवचनमाह ।

१०. पुरीय्यासो अग्नयः प्रो त्थे अग्नयो ऽग्निषु विश्वेभिरग्ने
अग्निभिः अग्ने विश्वेभिरग्निभिरित्येता षट्चो ऽनुब्रुवन् इष्टकाः
प्रणीयमानाः पश्चादनुसमेति । अथैता वङ्गमीरन्वाह वङ्गन् ह्यमीन्
प्रणयन्ति ता वै चतस्रो भवन्तीति (१८. ४) श्रुतेः ।

२५.

१. संचिते ऽग्निस्थले परिष्टुते सामभिर्वक्ष्यमाणं कर्म ।

२. प्रजापतिहृदयसामपरिष्टवादनन्तरं अन्युक्थमनुशंस इति^१
संप्रेषितो ऽग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निरिन्द्रो ज्योतिर्ज्योतिरिन्द्रः सूर्यो ज्योति-
र्ज्योतिः सूर्य इत्याज्येयस्त्रुष्णींशंस उक्तः । यश्च त्रुष्णींजपः पिता मात-
रिश्वेत्यादिस्तेन जपेन महोक्तं शंसति । आहावस्तत्र य उक्तं न
करोति । यत्तत्पहणात्स एव क्रमः परिगृह्यते ।

३. वैश्वानरायानुब्रूहीति संप्रेषितः पुरोनुवाक्यामनूच्य याज्यया^२

१ C D om the Praisha

२ A in marg. अनायासं and नाभिं यज्जाना ।

यजति । प्राप्तस्य पुनर्वचनं परिसङ्घातं । परिसङ्घा च प्रकृतिं निवर्तयति ।

४. प्रयाजानुयाजान्वा सुक्वा शिष्टान्यङ्गानि भवन्ति ।

२६.

१. अयं चापरः साग्निचित्ये विशेषः । अग्नीषोमीयस्य पशोः पुरोलाशमनुगतानि देवसूभ्यो वक्ष्यमाणभ्यो देवताभ्यो देवसूसंज्ञिकाभ्यो हवीषि भवन्ति । काभ्यः पुनस्ताभ्य इत्यत आह ।

२. अग्नये गृहपतय इत्येवभादिभ्यो ऽष्टभ्यः सगुणेभ्यो ऽष्टौ हवीषि भवन्ति । ता वा अष्टौ भवन्तीति (१८. ५) श्रुतेः ।

३. अग्निर्होता गृहपतिः स राजेत्यग्नेर्गृहपतेः पुरोनुवाक्या । ह्यथवालश्रिजरः पिता न इति याज्या । त्वं च सोम नो वग् इति सोमस्य वनस्पतेः पुरोनुवाक्या । ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामिति याज्या । आ विश्वदेवं न प्रमिय इति सवितुः सत्यप्रसवस्य क्रमेण याज्यापुरोनुवाक्ये । यथा नो अदितिः करदिति रुद्रस्य पशुपतेः पुरोनुवाक्या । उप ते स्तोमान् पशुपा इवाकरमिति याज्या । वृहस्पते प्रथमं वाचो अपमिति वृहस्पतेर्वाचस्पतेः पुरोनुवाक्या । हंसैरिव सखिभिर्वावदङ्गिरिति याज्या । इन्द्रं वयं महाधन इतीन्द्रस्य ज्येष्ठस्य पुरोनुवाक्या । उहं नो लोकमनु नेपि विद्वानिति याज्या । मिचस्य चर्षणीष्टतो महौ आदित्य इति मिचस्य सत्यस्य । अनधिगच्छंस्तक्षिङ्गे दैवतेन तुय्येदिति वचनात् (१. १७. ५) ।

इमं मे वरुण शुधीति वरुणस्य धर्मपतेः पुरोनुवाक्या । यत्किं चेदं वरुण दैव्ये जन इति याज्या ।

४. देवसूहविर्भ्या ऽनन्तराणि सर्वपृष्ठानि हवीषि वक्ष्यमाणानि भवन्ति ।

२७.

१. अग्नये वामन्तिकाय गायत्राय चिहृते राथन्तरायेत्येवमादिभ्यः मगुणेश्यो^१ दग् सर्वपृष्ठानि हवीषि । तानि वै दग् हवीषि भवन्तीति श्रुतेः ।

२. अर्चन्तस्त्वा हवामहे अग्नेर्वामन्तिकादिगुणयुक्तस्य पुरोनुवाक्या अस्माकमग्ने अध्वरं जुषस्वेति याज्या । इन्द्रस्य पूर्वापदिष्टे । इन्द्रं वो विश्वतो मादयस्व हरिभिरिति गुणविशिष्टलिङ्गानधिगमात् । विश्वे देवासः स्तोत्रं बर्हिषीति वैश्वदेवस्य पूर्वापदिष्टे । षड्तेन यावतावृधाविति मित्रावरुणयोः शारदादिगुणयुक्तयोः^२ पुरोनुवाक्या प्र बाहवा सिष्टतं जीवसे न इति याज्या । दृहस्पतेर्जुषस्व न इति दृहस्पतेर्हैमन्तिकादिगुणयुक्तस्य पुरोनुवाक्या । एवापि वै विश्वदेवाय वृष्ण इति याज्या । अनागसो ऽदितय इति सवितुः गैशिरादिगुणविशिष्टस्य^३ पुरोनुवाक्या वाममद्य सवितर्वा-मसु श्व इति याज्या । अन्वद्य नो अनुमतिरित्येवमादिकानुमतेः पुरोनुवाक्या अन्विदनुमते त्वमित्येवमादिका याज्या । वैश्वानरो न ऊतय इत्यग्नेर्वैश्वानरस्य पुरोनुवाक्या पृष्ठो दिवौति याज्या । एते

१ C D मगुणेश्यो ।

२ C D मृषयो ।

३ C मृषदुक्तविशिष्टस्य । D मृषदुक्तस्य ।

पूर्वापदिष्टे एव । द्विरण्यगर्भं समवर्तताय इति कस्य पुरोनुवाक्या यः
 प्राणत इति याज्या । एते अपि पूर्वापदिष्टे एव । उत त्वामदिते
 महीत्यदितेर्विष्णुपत्न्याः पुरोनुवाक्या महीमू पु मातरमिति
 याज्या । तस्मिन्नानधिगमात् ।

२. यत्र^१ तन्त्रे पशुप्रयुक्तमङ्गजातं तस्मिन्ध्वींषि चोद्यमानानि
 प्रधानदेवतासंबन्धेन परतन्त्रोपनिपातीनि निगमानावाहनादीन्
 लभन्ते ।

४. वपान्तमनूबन्ध्यायाः कर्म परिसमाप्य त्वष्टृदेवताकेन पशु-
 नोपांशु पत्नीशाले प्रचरन्ति । नाग्निः प्रणीयते । अथ सुन्वन्ति
 यावद्दहं कामयन्ते । अथानूबन्ध्यस्य वपायां संस्थितायां त्वाष्ट्रेण पशु-
 नेत्येवमाद्युपक्रम्य (१६.४) सर्वमाद्यातम् ।

५. तं त्वाष्ट्रं पशुं त्वाष्ट्रपशुकर्म पर्यग्निकरणान्तं कृत्वा उत्सृजन्ति
 न संस्थापयन्ति । पर्यग्निकृतमुत्सृजन्ति न संस्थापयन्तीति श्रुतेः । न
 संस्थापयन्ति वपायाः पूर्वं सकलं कुर्वन्तीत्यर्थः । तत आवाहनं
 भवति । तथा च श्रुतिः । तदाऽऽर्यदेते देवते आवाहयति त्वष्टारं
 च वनस्पतिं च कास्यैते दृष्टे भवत इति प्रयाज्ञेषु वा एते देवते
 यजति तत्रैवास्यैते दृष्टे भवत इति (१६.६) ।

६. वाशब्दो विकल्पार्थः । पशुधर्मणा आज्येन । न प्रतिनिधि-
 विधिविकारः शब्दानां । न च पशुद्रव्यसंबन्धिनो धर्माः कर्तव्याः ।

७. शिवस्त्वष्टरिद्वा गहीति पुरोनुवाक्या प्रथमभाजं यशसं
 वयोधामिति याज्या । त्वाष्ट्रस्य पशोराज्यपत्तेरं भवेत् ।

२८.

१. साग्निचित्य एव प्रकरणात् । अथानूबन्ध्यस्य पशुपुरोक्षाग्र-
मन्वञ्चि देविकाभ्यो हवींषि निर्वपन्तीति (१६.७) श्रुतेः ।

२. अनुमत्यादीनि पञ्च हवींषि भवन्ति । तानि वै पञ्च
हवींषि भवन्तीति श्रुतेः ।

३. अनुमत्याः पूर्वोपदिष्टे । विभक्तिकृतस्तु विशेषः । १राका-
श्विनीवालीभ्यां पूर्वोपदिष्टाः ।

४. देविकाहविर्भ्यां जनन्तराणि देवीभ्यो हवींषि भवन्ति ।
चकारः पूर्वैः सह समुच्चयार्थः । अत्र द्वैके देवीभ्यो हवींषि निर्व-
पन्ति । तथा^१ तानि वै दग्ध हवींषि भवन्तीति श्रुतेः ।

५. अद्भ्य इत्येवमादिभ्यो दग्धभ्यो दग्ध देवीहवींष्युच्यन्ते । तेषां
वक्ष्यमाणिका याज्यानुवाक्याः ।

६. आपो हि षा मयोभुव इत्यपां पुरोनुवाक्या । यो वो
दृताभ्यो अरुणोदु लोकमिति याज्या ।

७. या ओषधीः पूर्वा जाता इत्योषधीनां पुरोनुवाक्या ।
अति विश्वाः परि षा इति याज्या ।

८. यूयं गावो सेदयथा कृगं चिदिति गवां पुरोनुवाक्या ।
न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुत इति याज्या ।

९. प्रति या सूनरी जनीत्युषमः पुरोनुवाक्या । मत्या सत्ये-
भिर्महती महद्भिरिति याज्या ।

१०. राक्षी व्यख्यदायतीति राक्षेः पुरोनुवाक्या । ये ते राक्षि
नृचक्षस इत्येवमादिका याज्या ।

११. द्वे ते चक्रे सूर्य इति सूर्यायाः पुरोनुवाक्या । सुकिं-
शुकं शल्मलिं विश्वरूपमिति याज्या ।

१२. एन्द्र याहि हरिभिरिति दिवः पुरोनुवाक्या । सखे
विष्णो वितरं वि क्रमस्वेति याज्या ।

१३. स्योना पृथिवि भवेति पृथिव्याः पुरोनुवाक्या । बलित्या
पर्वतानामिति याज्या ।

१४. देवीं वाचमजनयन्त देवा इति वाचः पुरोनुवाक्या ।
यद्वाय्वदन्यविचेतनातीति याज्या ।

१५. माता रुद्राणां दुक्षिता वसूनामिति गोः पुरोनुवाक्या ।
वचोविदं वाचमुदीरयन्तीमिति याज्या ।

१६. देवीभ्यो ऽनन्तरं दिशामवेष्टीर्भवन्ति । चकारः पूर्वेः
सह समुच्चयार्थः । अत्र हैके दिशामवेष्टीः कुर्वन्तीति श्रुतेः तथा
तानि वै पड्भुवींषि भवन्तीति च ।

१७. अग्नय इत्येवमादिभ्यो देवताभ्यः षड्भ्यः पड्भुवींषि ।
तेभ्यः पूर्वेपदिष्टा याज्यापुरोनुवाक्याः ।

१८. अयं चापरः साग्निचित्ये विशेषः । संस्थितायामुदवमा-
नीयायामिष्टौ अग्निहोत्रहोमान्ते मैत्रावरुष्णा पयस्यया यागो
भवति । तथा चानिद्वाग्निचिन्मैयुनं न चरेत् । प्राजापत्यपशुयागा-
दारभ्यायं प्रतिषेधः । तथैव शतपथश्रुतेः । तत्र हि प्राजापत्यपशु-
प्रकरणोक्तं । तदाङ्गर्नैतेन पशुनेहोपरि शयीत न मांसमश्रीयान्न

मिथुनमुपेयात्^१ पूर्वदीक्षा वा एव पशुः अनवकृतं वै तद्यद्दीक्षित
 उपरि शयीत यन्मांसमश्रीयाद्यन्मिथुनमुपेयादिति । न त्वेषा
 दीक्षा नैव हि मेखलास्ति न कृष्णाजिनमिष्टकां वा एतां कुरुते
 तस्माद्दु काममेवोपरि शयीतेतदु सर्वमन्नं यदेते पशवस्तदस्याचा-
 समारब्धं भवति तद्यानि कानि चामधुनो ऽग्नानि तेषामस्य सर्वेषां
 कामाशनं यदि लभेत । मिथुनं तु नोपेयात्पुरा मैत्रावरुण्यै पय-
 स्याया इति । द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारस्तादाचरणं
 चायुष्यमिति ।

इति शाङ्खायनसूत्रभाष्ये नवमे
 अध्यायः समाप्तः ।

अथ दशमोऽध्यायः ।

—*—

१.

भाष्यकारगिरां घञ् विनष्टं लेखनादिना ।

अचरं तद्दासशर्मा सुञ्जसूनुरकल्पयत् ॥

उक्तो ज्योतिष्टोमः सामिचित्यः । इदानीं श्रुतिक्रमेण गवाम-
यनप्रकरणान्नातानि चतुर्विंशतिरहान्यनभ्यावृत्तिरूपाणि, वक्तव्यानि ।
तेषां तावदुपदेशलाघवार्थं सत्राह्वीनोभयप्रकृतिरूपं द्वादशाहमाह ।

१. शुद्धपचविशिष्टायामष्टम्यां द्वादशाहाय दीक्षन्ते । तिथि-
नियमः शाखान्तरात् । प्रक्रमप्रसवोत्यानान्येवमेव हि शुक्ते संभा-
ष्यन्ते । प्रकृतिवत् ।

२. दीक्षापरिमाणं शाखान्तरात् ।

३. नियमार्थं वचनम् ।

४. सुत्यान्यहामीति सावनमानपरिच्छिन्नान्यहानि द्वादश
भवन्ति ।

५. अतिराचसंज्ञं सुत्यानां प्रथममहसूक्तमं च भवतः ।

६. प्रथमोत्तमयोरङ्गोर्मध्ये दशकोऽहर्गणो दशराचसंज्ञको
भवति । तस्याप्यवयवयो नामान्युच्यन्ते शास्त्रसंबन्धव्यवहाराय ।

७. तस्य दशराचस्य यः प्रथमः षडहः स पृथ्व्यसंज्ञो भवति ।

८. षडहानन्तरं त्रयोऽहर्विशेषाच्छन्दोमसंज्ञा भवन्ति ।

९. छन्दोमेभ्योऽनन्तरं दशममहर्भवति । संज्ञा शास्त्रसंबन्ध-
व्यवहारार्था ।

१०. अयं यज्ञो देवया अयंमिधेध इति हा रियोजनस्य याज्या भवति ।

११. अननुवपद्भूत एव हारियोजने ऽसंप्रेषितो मैत्रावरुणः परा याहि मघवन्ना च याहीत्येतां पुरोनुवाक्यामुक्त्वा जायेदस्त्वं मघवन् सेदु योनिरित्येतां वा । इह मद एव मघवन्निद्र तेभ्य इत्येवमादिकमतिप्रैषमाह द्वितीयप्रभृतिस्वहःसु ।

१२. प्रायणीयाख्यं प्रथममहरतिरात्रसंख्यं तस्मिन्पत्नीसंयाजान्ते तद्दहरेवाग्निष्टोमसंख्यमहः प्रारभ्यते । अतः प्रायणीयहारियोजने ऽननुवपद्भूते पुरोनुवाक्यामनूच्यातिप्रैषो विकल्पेन भवति । यदा च प्रयुज्यते तदा यथासमासातं भवति । श्वःशब्दस्य सुत्यामिप्रायात् ।

१३. आग्नीध्रो ऽतिप्रैषिते स्वस्य धिष्यस्य पश्चादुपविश्याह श्वः सुत्या वामित्येवमादिकं मन्त्रम् ।

१४. अयं यज्ञ इत्यादि यदनुकान्तं तदेतत् प्रागुत्तमादङ्गो नित्यं भवति ।

१५. प्रागुत्तमादङ्गः पत्नीसंयाजान्तान्यहानि भवन्ति ।

१६. प्रागुत्तमादङ्ग इति वर्तते । इलासूक्तवाक्योः प्रागुत्तमादङ्ग आग्निषो न निर्वक्तव्याः ।

१७. यजमाननामधेयस्य सूक्तवाक्ते प्रागुत्तमादङ्गो ऽयहणम् । अद्वादशाहविकारेष्वण्यहर्गणेषु नित्यमेतत् प्रागुत्तमादङ्ग इत्यादि यदनुकान्तं तद् भवतीत्यस्यार्थस्य प्रकाशनार्थश्चकारः ।

१८. प्रायणीयोदयनीयथोरतिरात्रयोः प्रउगे मारस्वतसृचो नित्यः । नित्यमेतदित्यधिकारात् । माधुच्छन्दसे वेति विकल्पो मा

भृदिति सूचारम्भः । अन्येष्वहःसु वचनप्रामाण्यात् यथोक्तः सारस्वतः ।

१८. माधुच्छन्दसः प्रउग इत्येवमुच्यमाने अद्वादशाहविकारे-
व्यहःसु वा सारस्वतसृचो भवति ।

२०. अहःसंघातेष्विति द्विराचयदृष्ट्यात्सिद्धे संघातयदृष्टं सन्धि-
क्षोचार्थं । तेनायमर्थो भवति । द्विराचयप्रभृतिषु अतिराचयणेषु
यस्मिन् काले होता आश्विनं शंसेत्तत्समकालमेव सैवावरुणः
प्रातरनुवाकमनुभूयादहर्गणेषु अग्नीषोमीयान्तं तन्त्वमङ्गजातं ऊर्ध्वं
चावभृथाद्भिभावात् ।

२.

१. चिद्वत्सोमं सर्वमेवाहः । रयन्तरष्टं नियमतः । अग्नि-
ष्टोमसंख्यं । प्रथममिति शास्त्रसंख्यवहारार्थं नाम द्वाग्राधिकं तस्येद-
मिति । चिद्वत्सोमं रयन्तरष्टमग्निष्टोम इति पूर्वकारिवशादन्य-
थापीति चेत् । सत्यं । तथापि स्वश्रुत्यनुकारेण^१ वचनम् ।

२. व्यूह इति द्वाग्राचस्य विगोषाख्या । समूह इति च । तत्र
यूहपत्ते उपप्रयन्तो अध्वरमित्येतदान्यसूक्तं भवति । प्राहृतस्याव्य-
सूक्तस्यैव निवृत्तिर्नामधेयात् । प्र वो देवायाग्रय इति समूहपत्र
आश्व्यं भवति । तथैव श्रुतत्वात् ।

३. उभयोरपि व्यूहमसूक्तयोः सह सारस्वतेन । प्रउगवचनात् ।

४. आ यान्तिन्द्रो इवम उप न इति महत्त्वतीयमेतत्सूक्तं भवति ।
प्राहृतस्य सूक्तमाचस्यैव निवृत्तिः । तथा श्रुत्युपचारात् ।

५. आ न इन्द्रो दूरादा न आसादित्येतस्सूक्तं निष्केवल्यं भवति ।
 ६. अध्वर्या उपहवमिद्वाग्ने वर्चस्विन्नित्येवमादिना मन्त्रेणाति-
 याह्यं माहेन्द्रमनुकृतं^१ भक्षयति । यजमानो मन्त्रलिङ्गात् । भक्षणं
 यजमानैरिति च कात्यायनस्य ।

७. युञ्जते मन उत युञ्जते धिय इति सावित्रमिति वच-
 नात्प्राकृतनिवृत्तिः । इहेह वो मनसा बन्धुता न इत्यार्भवं । हयो
 न विद्धाँ अयुजि स्वयं धुरीति वैश्वदेवं । देवानां पत्नीरिति द्वे वा
 परिहाप्य । एवमेव श्रुतत्वात् । इति वैश्वदेवे विकार इति वचना-
 स्त्वेयं प्राकृतम् ।

८. अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिचमित्येषा पञ्जनीया परिधा-
 नीया । सर्वत्र द्वादशाहविकारेऽपि^२ कार्या ।

९. विकार इत्यनुवर्तते । प्र शर्धांय भारुताय स्वभानव इत्ये-
 तन्मारुतं प्राकृतस्य निवृत्तिं करोति ।

१०. एतावतो ऽग्निष्टोमसंख्यादूर्ध्वं सप्ताहान्युक्थ्यसंस्थानि भवन्ति ।

११. दाशरात्रिकं चतुर्थमहः षोडशन्तं कार्यम् । अथोक्थ्या-
 न्युपेत्य सृष्ट्वा षोडशिनमुपयन्तीति चतुर्थ एव श्रुतेः ।

३.

१. पञ्चदशस्तोमं स्तोत्रम् । एवमेवाहर्द्वहत्पृष्ठविशिष्टं द्वितीय-
 मित्येवमाख्यं भवति ।

२. अग्निं दूतं वृणीमह इत्येतदाख्यसूक्तं बृहत्पचे भवति ।

२. त्वं हि चैतवद्यश्च इत्येतदाज्यसूक्तं समूह्ये भवति । किंतु यच्चैतत्सूक्तं प्रयुज्यते तत्र सर्वत्रोत्तमां सुक्ता प्रयुज्यते ।

४. वक्ष्यमाणः प्रउगो गार्त्समद् इत्येवंनामा । शास्त्रसंबन्धवद्धारार्थं नामकरणम् ।

५. अयं त्वचो वायस्यः ।

६. शुक्रस्थाद्य गवाग्निर इत्येका । उभा देवेति द्वे । इत्यय-
मैन्द्रवायवस्तुचः ।

७. अयं वां मित्रावरुणेत्येवमादीनि चत्वारि त्वचानि मैत्रा-
वरुणमाश्विनमैन्द्रं वैश्वदेवमिति ।

८. उत स्यां नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिरित्येवमादिकः
सारस्वतस्तुचः । इत्येतानि सप्त प्रउगत्वचानि प्राहृतानां निवृत्तिं
कुर्वन्ति नान्यस्य । प्रउगत्वचानीति वचनात् ।

९. विश्वानरस्य वसतिमिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् । इन्द्र
इत्सोमपा एक इत्यनुचरो मरुत्वतीयस्य शस्त्रस्य । तथैव श्रुतेः ।

१०. प्राहृतस्य प्राहृणस्यत्यस्य निवृत्तिः । तन्नामधेयस्य द्रव्या-
न्तरे श्रुतत्वात् ।

११. इन्द्रसोमं सोमपते पिबेमभित्येतत्सूक्तं मरुत्वतीयं भवति ।
अर्थाप्राहृतनिवृत्तिः ।

१२. या त ऊतिरवमा या परमेत्येतत्सूक्तं निष्केवन्धं भवति ।
तथैव श्रुतेः ।

१३. इन्द्रौजस्विचित्येवमादिना मन्त्रेण यजमानो ऽतिपाद्यं
भक्षयति । प्रत्यगाग्नीर्यागात् ।

१४. विश्वो देवस्य नेतुरित्येषा वैश्वदेवस्य प्रतिपद्भवति ।

१५. विश्वो देवस्येत्येतस्या उत्तरे । अस्य हि स्वयंशस्तरमित्येते भवतः ।

१६. आ विश्वदेवं सत्पतिमित्यथं वृचो ऽनुचरः ।

१७. तद्देवस्य सवितुर्वीर्यं महदिति सावित्रं । ते हि द्यावा-
पृथिवी विश्वग्रंभुवेति द्यावापृथिवीर्यं । यज्ञस्य वी र्यं विश्वपतिं
विश्वामिति वैश्वदेवम् । इति वैश्वदेवे विकारः । विकारवचना-
दन्यत्प्राकृतम् ।

१८. वृचस्य वृष्णो अरुपस्य नू सद् इति वैश्वानरीर्यं । वृष्णे
ग्रधाय सुमखाय वेधस इति मारुतं । नू चित्सर्होजा अमृतो नि
तुन्दत इति जातवेदसीयमित्याग्निमारुते विकारो ऽन्यत् प्राकृतम् ।

४.

१. सप्तदश स्तोमाः सर्वेषु स्तोत्रेष्वस्त्रिन्वहनि तद्विदं सप्तदश-
स्तोममहः । वैरूपपृष्ठमिति वैरूपं नाम निष्केवल्यस्तोत्रस्य साम ।
तृतीयमिति शास्त्रसंख्यवहारार्थं नाम । स्तोमातिशंसनार्थं स्तोम-
सङ्ख्यावचनम् ।

२. त्रिष्वप्यहस्तु गायत्राण्यज्यानि व्यूल्हपचे । गायत्रप्रातः-
सवनो ह्येष अह इति (२२. ३) श्रुतेः ।

३. त्वमग्ने वसूरिहेति समूल्हपचे आज्यं भवति । अन्यत्रापि
यत्रास्य प्रयोगस्तत्र सर्वत्रोत्तमां परिहाप्य ग्रंसेत् ।

४. श्रौष्णिह आचेय इत्येवंसंज्ञको ऽस्मिन्नहनि प्रउगो वाय-
व्यादिद्वचसप्तको भवति ।

५. वायव्यस्य द्वचस्यैका भवति ।

६. वायो याद्वि शिवा दिव इत्येते द्वे पूर्वा चैका एवमधौ
वायव्यसूचः ।

७. एवमेष ऐन्द्रवायवसूचः ।

८. आ मित्रे वरुणे वयमिति मैत्रावरुणसूचः ।

९. श्रौष्णिह आश्विनसूचः समाख्यानात् ।

१०. आ याह्यद्रिभिः सुतमित्यैन्द्रसूचः ।

११. सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरित्येवमादिको वैश्वदेवसूचः ।

१२. उत न प्रिया प्रियास्त्रिति सारस्वतसूचः । इति प्रउग-
द्वचानीति वचनात् प्रउगद्वचानामेव निवृत्तिरन्यत्राहृतम् ।

१३. तंतमिद्राधसे मह इति महत्वतीयस्य प्रतिपदिति श्रुतेः ।
चय इन्द्रस्य सोमा इत्यनुचर इति च ।

१४. प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्ययं ब्राह्मणस्पत्यः स्वधर्मेण प्रगाथः ।

१५. च्यर्यमा मनुषो देवतातेति सूक्तं महत्वतीयं भवति ।

१६. यद् घाव इन्द्रेति वैरूपस्य स्तोत्रियः प्रागाथेन धर्मेण ।
यदिन्द्र यावतस्वमित्यनुरूपः प्रागाथेन^१ धर्मेणैव । वैरूपस्यैतावन्यत्रा-
ण्युच्यमानौ प्रत्येतथौ ।

१७. इन्द्र त्रिधातु शरणमिति चिवाभ्यामप्रगाथ इति श्रुतेः ।

१८. अहं भुवं वसुनः पूर्यस्पतिरितीन्द्रसूक्तमिति श्रुतेः । यो

जात एव प्रथमो मनस्वानित्येतस्मिंस्त्रैष्टुभे निविदं दधातीति च
श्रुतत्वात् । द्विषूक्तं निष्केवल्यं । उपजनञ्च प्रकृतिं निवर्तयति । सूक्त-
विवृधावन्त्ये निविप्रथमे त्वाहाव इत्येतद्यथोक्तं कार्यम् ।

१८. सूर्यं भ्राजस्त्रिभ्रियेवमादिना मन्त्रेणातिग्राह्यभञ्जो यज-
मानकर्त्तकः । तत्सवितुर्वृणीमह इति प्रतिपदग्निष्टोमस्य ।

१०. अभि त्वा देव सवितरित्यभिवाननुचर इति श्रुतेः ।

२१. उदु य देवः सविता हिरण्ययेति साविचंसृचः । एत-
वती भुवनानामभिञ्जियेति द्यावापृथिवीयसृचः । अनयो जातो
अनभीशुरुक्थ्य इत्यार्भवम् । परावतो ये दिधिपन्त आप्यमिति^१
वैश्वदेवे विकारः । अन्यप्राकृतम् ।

१२. वैश्वानराय धिषणामृतावृध इति वैश्वानरीयं । धारा-
वरा मरुतो घृष्णोजस इति मारुतम् । स्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा
ष्टधिरिति जातवेदसीयं । तथैव श्रुतत्वात् । इत्याग्निमारुते विकार
इति वाक्यशेषः । प्राकृतमन्यद्विकारवचनात् ।

५.

१. एकविंशस्तोममिति समाप्तो ऽहर्वचनः । स्तोमसङ्ख्या सर्वच
स्तोममिति शंभने शोचकाणामुपयज्यते । वैराजशृष्टमिति वैराजशब्दो

२. अग्निं नरो दीधितिभिररणोरिति समूहे वैराजमाज्य-
मिति (१२. ५) श्रुतेः ।

४. तथैव श्रुतेः । स उच्यते ।

५. वायव्यस्य प्रथमा ।

६. विहि होवा अवीता इत्येते द्वे । एवं वायव्यसृचः ।

७. इन्द्रश्च वायवित्येवमादिको वायव्यात्परसृच ऐन्द्रवायवो भवति ।

८. यच्चिकेत स सुकतुरिति मैत्रावरुणसृचः ।

९. आ नो विश्वाभिरित्येवमादिसध्वंस आश्विनसृचः ।

१०. आ ता गिरो रथौरिवेत्यैन्द्रसृचः ।

११. अप त्वं वृधिनं रिपुमित्येषा वैश्वदेवद्वचस्यैका भवति ।

अप त्वं परिपन्थिनमित्येषा न भवति । यूयं हि छेति साहचर्यात् ।

१२. यूयं हि षा सुदानव इत्येते वैश्वदेवस्य द्वे पूर्वोक्ता चैका ।

एवं वैश्वदेवसृचः । एकयानुष्टुभा क्वचिन्यायेनान्या अनुष्टुभः ।

१३. इयमददाद्रभसमृणच्युतमिति मारस्वतसृचो जागतः ।

जगत्प्रातःसवनो ह्येष अह इति (२२. ७) श्रुतेः ।

१४. सामूल्लिके प्रउगे प्र णो देवीति मारस्वतसृचो भवति ।

१५. तं ता यज्ञेभिरीमह इति यज्ञवत्या भरुत्वतीयं प्रतिपद्यत

इति श्रुतेः ।

१६. पार्थिकस्य प्रथमस्य अहस्यानुचराः । इदं वसो सुतमन्धः ।

इन्द्र इत्सोमपा एकः । चय इन्द्रस्य सोमा इति । ये च ब्राह्मणस्यत्याः

प्र नूनं ब्रह्मणस्यतिरुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्यते प्रैतु ब्रह्मणस्यतिरिति उत्तर-

स्यापि अहस्य यथासङ्गेनैत एव ।

१७. शुधी हवमिन्द्र मा रिपण्य इति मरुत्वतीयमिति
(२२. ७) श्रुतेः ।

१८. इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोममिति त्वचः । इमं तु मायिनं
ऊव इति च । एतौ त्वचौ पूर्वं च सूक्तम् ।

१९. सूक्तविष्टद्वावन्त्ये निवित्रयमे त्वाहाव इति यथोक्तम् ।

२०. वैराजस्य पृष्ठस्य पिवा सोममिन्द्र मन्दतु त्वेत्येतौ स्तोत्रि-
यानुरूपौ सन्धूह्वौ भवतः । न्यूह्व इत्योकारो ऽभ्यस्त उच्यते । तद्धर्म-
युक्तं स्तोत्रियानुरूपयोः शंसनम् ।

२१. त्रिपादा एता विराजः । तत्र मध्यमस्य पादस्य
द्वितीये ऽचरे यः स्वरस्य द्विरोकारः सप्तमे ऽचरे यस्तस्यापि
स्थाने द्विरोकारइत्येवंरूप आनुष्टुभाख्यो न्यूह्वः । तस्योदाह-
रणम् ।

२२. न्यूह्वनीयस्येत्याद इत्यादि (१२. १. ७) तत्रैव वक्ष्यामः ।

२३. वैराजाख्यं न्यूह्वस्वरूपमुच्यते । इह तावन्मध्यमाख्यस्यैव
पादस्य द्वितीये ऽचरे द्वादशकाल ओकारो ऽभ्यस्तः । तत्र श्रुतत्वात् ।
चिष्कृत्व ओ उच्चार्य तत एकं दीर्घं स्वधर्मेण पुनरप्येवं द्विः इति
वैराजो न्यूह्वः । अस्योदाहरणम् ।

२४. यं तो ओ ओ ओ३ ओ ओ ओ ओ३ ओ ओ ओ ओ३
सुपाव ह्यथाद्रिः ।

२५. ओथा भोदैवेति प्रतिगरस्य^१ षलचरस्य द्वितीयचतुर्थयो-

रचरयोर्द्विष्वूर्व दिरुत्तरमित्यानुष्टुभः प्रतिगरः । अस्योदाहरणम् ।
 ओथो३ ओ३ मोदो३ ओ३ एवेति^१ ।

२६. ओथा मोदैवेत्यस्य वैराजन्यूपच द्वितीये ऽचरे वैराजः^२
 प्रतिन्यूङ्घः प्रतिगरो^३ भवति^४ । आनुष्टुभप्रतिगरोदाहरणम्^५ ।

२७. वैराजप्रतिगरोदाहरणम्^६ ।

२८. ओथो ओ ओ ओ३ ओ ओ ओ ओ३ ओ ओ ओ ओ३
 मोदैव इति ।

२९. इन्द्रमिद्देवतातय इत्यष्टेन्द्रः साम्नः प्रगाथः इति श्रुतेः ।

३०. तुभ्येदिमा भवना शूरविश्वेत्येतामां तिसृणां पूर्वयोर्न्यूङ्घः
 कर्तव्यः । सोत्रियानुष्टुपयोश्चैव न्यूङ्घा उक्त्यमुखीययोश्चेति श्रुतेः ।

३१. कुह श्रुत इन्द्रः कस्मिन्नघेति सूक्तं । युष्मस्य ते वृषभस्य
 स्वराज इति सूक्तं । त्यसु वः सत्रामाहमिति तिस्रः । इत्येतस्मूक्तद्वयं
 द्वयं च निष्कैवल्यम् ।

३२. विश्वो देवस्य नेतुरिति । एषा प्रतिपद् द्वितीयादकः
 प्रतिपत्तया^७ ।

३३. हिरण्यपाणिमूतय इत्यूतिमाननुचर इति (२९. ८) श्रुतेः ।

३४. आ देवो सविता सुरन्न इति सावित्रं । प्र धावा यज्ञैः
 पृथिवी नमोभिरिति धावापृथिवीयं । प्र ष्वभुभ्यो दूतमिव वाचमिय

१ A om from अस्योदाहरण up to २९ •न्यस्य । D om ओथो मोदैवेति ।

२ वैराजन्यूपचं तु ओथा मोदैवेत्येतस्य । ३ C om प्रतिगरो । ४ D om 26 27.

५ C अस्य instead of आनुष्टुभप्रतिगरः । ६ CD om Sutra and Text

७ D om C in marg

इत्यार्भवं । त्रैष्टुभान्येतानि । त्रिष्टुप् तृतीयसवन इति श्रुतेः । प्र
शुक्रेतु देवी मनीषेति वैश्वदेवे विकारौ अन्यप्राकृतम् ।

३५. प्र मन्नाजो असुरस्य प्रगस्तिमिति वैश्वानरीयम् । क ई
यक्ता नरः सनीला इति मारुतं । ऊवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिमिति
जातवेदसीयं । त्रैष्टुभान्येतानि । त्रिष्टुप् तृतीयसवन इति श्रुतेः ।
इत्याग्निमारुते विकार इति शेषः ।

६.

१. पञ्चमसंज्ञकं दाशरात्रिकं पञ्चममहः । त्रिणवस्तोमं । स्तोम-
षड्धा होत्रकाणां स्तोमातिशंसनप्रयोजनायां । शक्येयं महानाम्न्यः ।
तद्योनिकं पृष्ठं सामेत्याहुः ।

२. इमन् पु वो अतिथिमुपर्वुधमिति व्यूल्हपचे नवर्चमाज्यं
भवति । जगत्प्रातःसवनो ह्येष अह इति श्रुतेः ।

३. अग्निं तं मन्ये यो वसुरिति समूल्हपचे आज्यं कार्यम् ।

४. तस्याग्निं तं मन्य इत्येतस्य प्रथमाथै शंसनार्थं प्रकृतिवत्पदं
अवगृह्य पदमवगृह्य^१ अवस्य द्वे अवगृह्य अवस्य^२ एकेन प्रणोति ।
एवमेतां सचिर्वचनां शस्वा ततः ।

५. अर्धर्चगो वा प्रातःसवनमित्यस्य निवृत्त्यर्थं वचनम् ।

६. श्रुत्यनुकरणार्थं वचनमदृष्टतीनां चोद्धारः पचे ।

७. आ नो यज्ञमिति दे । आ नो वायो महे तन इत्येका ।

इत्यथं वायव्यस्तृचः ।

८. आ वां सहस्रं हरय इत्यैन्द्रवायवसृचः । तिस्रो ऽपि गायत्र्यः बार्हताख्यस्तु च्छत्रिन्यायेन ।

९. षडधगित्या स मर्त्य इत्येते द्वे । प्र मित्राय प्रार्थम्ण इत्येका मैत्रावरुणो ऽयं त्वचः ।

१०. आश्विनो ऽयं त्वचः ।

११. त्वचो ऽयमैन्द्रः ।

१२. देवदेवं वो ऽवसे देवदेवमभिष्टय इत्येवमादिको वैश्वदेवसृचः । यस्तु प्राथम्यादाशङ्कते देवदेवं वो ऽवसे इन्द्रमिन्द्रं गृणीषणीत्ययं न बार्हतो नापि वैश्वदेवः । तत्र केचिदाङ्गर्न्यो ऽप्येवमादिको बार्हतस्य वैश्वदेवस्य शाखान्तरे ऽस्ति । तन्निवृत्त्यर्थं विज्ञेयम् ।

१३. इयमददाद्रभममृणच्युतमिति सारस्वतसृचः । एतान्युक्तानि प्रउगत्त्वानि । पुरोरुचस्तु नित्याः ।

१४. उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिरिति सामूल्लिके प्रउगे सारस्वतसृचः ।

१५. यत्पाञ्चजन्यया विग्रेति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदिति श्रुतेः ।

१६. इत्या हि सोम इन्मद इति मदत्पांक्तमिति (२३.१) श्रुतेः सूक्तं । अवितामि सुन्वतो वृक्तवर्षिष इति षट्पदा इति श्रुतेः । मरुत्वां इन्द्र वृषभो रणायेति विज्ञातवैष्टुभमिति श्रुतेः । अयं च येन वा इदमिति तिस्रः । एवमेकसृचः क्षीणि च पूर्वाणि सूक्तानीति मरुत्वतीयं । सूक्तविष्टुद्भावन्त्ये निवित्प्रथमे त्वाहाव इति यथोक्तम् ।

१७. शक्रर्षो महानामस्य इत्यनर्थन्तरं । ता अरण्ये अनूच्याः । अतो न प्रतीकग्रहणम् ।

१८. नवानां महानाम्नीनां शस्त्रविधिरुच्यते । यथा तिस्रोऽनुष्टुभः शस्यन्ते अर्धर्षंश एवमेकैका शस्यते । त्रिभिस्त्रिभिरेकैका भवतीत्यर्थः । ततस्त्रिस्त्रिरुच्यन्ते । षडगादौ तिस्र आवर्तन्ते । यथातथेति निर्देशात् । महानाम्नीनां योन्यनुगमनेऽपि विनियुज्यमानानामयो धर्मः । न^१ निवृत्तिः वैराजन्योह्वनिवृत्तिवत् ।

१९. अथमुत्तमाशब्दमृतीये द्वे वर्तते । तस्या एवरूपाया उत्तमाया आन्नायप्रसिद्धाया उत्तमा सा पङ्क्तिरिति । पङ्क्तिधर्मेण शस्यत इत्यर्थः ।

२०. या सां पङ्क्तिरुत्तमा तस्या उत्तमे पादे पञ्च पदानि पुरीषाख्यानि निविच्छंसं शंसेत् । न प्रणवमन्तरा कुर्यादित्यर्थः । तानि चारण्येऽनूच्यानि ।

२१. प्रत्यस्मा इत्येवमादिका यथोपदिष्टास्त्रयमृचा अस्माअस्मा इति दशमी । एवा ह्यसि वीरयुरिति वा दशमी । स एषोऽनुरूपः । स इत्यतिरेकात्परोक्षपृष्ठेऽस्य स्तोत्रियत्वेन विनियुज्यमानस्य महानाम्नीस्तोत्रियवत् प्रथममृचस्त्रिरुच्यते । स इति सादृश्यायै शब्दनिर्देशात् ।

२२. यदिन्द्र नाहुषीष्वेति साम्नः प्रगाथ इति (२३.२)श्रुतेः ।

२३. इन्द्रो मदाय वावृध इति मदत्पांक्तं प्रेदं ब्रह्म वृत्रतूर्ये-
खाविथेति षट्पदाः । अहूरेको रथिपते रयीणामिति विज्ञात-
चैष्टुभं सवनधरणं^२ तमिन्द्रं वाजयामसीति तिस्रः^३ । गायत्रमध्य-

१ C (orig) D नामधेय धर्मः । १ C (orig) D om न ।

२ Om in A ४ C D om तिस्रः ।

न्दिनो ह्येष अह इति श्रुतिवचनादिति (२३. २) निष्केवच्यं ।
सूक्तविवृद्धावन्त्ये निवित्प्रथमे त्वाहाव इति यथोक्तम् ।

२४. तत्सवितुर्वरेण्यमिति वैश्यामित्रो ऽनुचर इति श्रुतेः ।

२५. उदु य देवः सविता दमूना इति द्यवं भावित्वं । मही
द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे इति द्यावापृथिवीयं चतुर्द्वयम् । सभ्रुर्विम्भा
वाज इन्द्रो नो अच्छेत्यार्भवं । को नु वां मित्रावरुणावृतायन्निति
वैश्वदेवं प्र श्रंतमेति वा श्रुत्यन्तरात् । इति वैश्वदेवे विकारो न्य-
त्याहृतम् ।

२६. हविष्यान्तमजरं स्रविदीति वैश्यानरीयं । अग्निपृष्ठे
एक एवाग्निर्वृद्धा समिद्ध इति खैलिकापि मती नोद्धृत्या ।
प्रश्रय्याकरणयोः साहचर्यात् । वपुर्तुं तच्चिकिनुषे चिदस्ति मारु-
तम् । अग्निर्होता गृहपतिः स राजेति ज्ञातवेदसीयं । अग्निपृष्ठे
अग्ने यद्घ विगो अध्वरस्य होतरिति यथादग्नादरपाटुः ।

अनुदात्तं तु पादादौ नोवर्जं विद्यते पदम् ।

इति । होतरित्यनुदात्तं । इत्याग्निमास्ते । विकार इति वाक्य-
शेषः ।

२७. सामूहिके पत्रे मूर्धानमित्येतमाटोनि सूत्रानि वैश्या-
नरीयमास्तज्ञातवेदसीयानि भवन्ति । तथा च श्रुतावयव समुच्च-
इत्यारभ्य सर्वमाह्रातम् ।

७.

१. षष्ठमहर्थाख्यातयं । तस्य तावत्सामान्यमेतत् स्वरूपं ।
स्तोमसङ्ख्या होत्रकाणां स्तोमातिशंसनार्था । रैवतपृष्ठमिति स्वमत-
प्रकाशनं । षष्ठमिति संश्ववहारार्थम् ।

२. नित्याभिः प्राकृतीभिर्याज्याभिः पारुच्छेपीर्वक्ष्यमाणिकाः
संधाय यजन्ति । होत्रादयः । नित्याः पूर्वा याज्याः कृत्वा पारु-
च्छेपीभिर्यजन्तीति श्रुतेः । पारुच्छेपीभिरिति समानेषु प्रतीकेषु
नियमार्थम् ।

३. आ त्वा जुवो रारहाणा अभि प्रय' आ वां धियो वदत्यु-
रध्वरां उपेत्यैन्द्रवायवस्य पुरोनुवाक्ये भवतः । श्रुत्यन्तरात् नित्याभ्यां
सह संधाय । नेदृष्युतं यज्ञस्य प्रियं देवानामन्तरयामेति चार्थ-
वादस्य तुल्यत्वात् ।

४. स्त्रीर्णं वर्हिरूपं नो याहि वीतये आ वां रथो नियुत्वा-
न्वचदवम इति याज्ये नित्ययोरुत्तरे । तद्यदाभिसदृहर्णं वपट्कुर्व-
न्तीति (२३. ४) श्रुतेः ।

५. सुपुमा यातमद्रिभिरिति नित्याया उपरि मैत्रावरुण-
यहस्य पुरोनुवाक्या कार्या । उत्तरा याज्या । इम आ यातमिन्द्रव
इत्येषा नित्याया उपरि उत्तरा याज्या ।

६. युवां स्तोमेभिर्देवयन्तो अश्विनेत्येषा अश्विनस्य यहस्य
पुरोनुवाक्या नित्याया उपरि । उत्तरा याज्या अचेति दक्षेत्येव-
मादिका ।

७. दृपश्विन्द्र दृपपाणाम इन्द्रव इति होतुः प्राकृताया उपरि ।

तां वां घेनुं न धासुरौमिति मैत्रावरुणस्य नित्यानन्तरा । विश्वेषु
हि त्वा सवनेषु तुङ्गत इति ब्राह्मणाच्छसिनो नित्यामुक्त्वा । सो षु
वो अस्मदमितानि पौष्टेति पोतुर्नित्या च पूर्वा । आ यज्ञः पत्नी-
गमन्यच्छेति नित्याया उपरि द्विपदा । ततस्ता नो रासचातिषाचो
वसूनीति नेष्टुः । यथासह्याभावान्नेष्टुर्वचनं । द्विपदा विष्टुप् चेति
च^१ समुच्चयार्थः । अग्निं होतारं मन्ये दास्यन्तमित्याग्नीध्रस्य नित्या
च पूर्वा । दध्यद् ह मे जनुषं पूर्वा अङ्गिरा इत्यच्छावाकस्य नित्याया
उपरि । प्रातःसवने प्रस्थितानामेता याज्याः ।

८. तुभ्यं हिनानो वषिष्ठ गा अप इति षष्ठचयोः सूक्तयो-
रेकैका होत्रादीनामृतुप्रैषादूर्ध्वं याज्या भवति । नित्यान्पूर्वानृतु-
याजान् कृत्वा गार्त्समदैर्यजन्तीति (१२. ४) श्रुतेः ।

९. होतरेतद्यजेत्यध्वर्युराह गृहपतिश्चेत्यस्यापवादः । सचिय-
वैश्वयोरपि स्वयंक्रिया स्वयमिति वचनात् ।

१०. साग्निचित्ये^१ कर्मणि चित्यस्याग्नेः पश्चादुपविग्नाध्वर्यु-
र्यजति । अनग्निजे उत्तरवेदेः^२ शालामुखीयस्याग्नेः पश्चादुपविग्न
गृहपतिर्यजति ।

११. पिवा सोममिन्द्र सुवानमद्रिभिः इन्द्राय हि द्यौरसुरो
अनघ्नत । तस्या वय मघवन्पूर्व्यं धने । पाहि न इन्द्र सुष्टुत स्विधः ।
मू इत्या ते पूर्वथा च प्रवाच्य । अवर्मह इन्द्र दादृहि श्रुधी नः ।
वनोति हि सुवन् चय परीणमः । इत्येता माथ्यन्दिने सवने होत्रा-
दीनां प्रस्थितयाज्याः । यागो यथासह्येन नित्यानामुपरि ।

१२. न पारुच्छेपीसंधानं । कियांस्तु विकारः । उत माता
वृहद्दिवा शृणोतु न इति नित्या अमेव न इति निवर्त्य^१ प्रस्थित-
याज्या भवति ।

१३. अनवानन्तो ऽर्धर्चेध्वनवस्यन्तः । त्रिष्वपि सवनेषु प्रस्थितानां ,
दिदेवत्यर्तुयाजानां च^२ यजन्ति ।

१४. तद्दे खल्वैकाहिकौभिरेव यजेयुरिति (२३. ५) श्रुतेः ।
अस्मिन्नपि पचे ऽनवानन्त एव ।

८.

१. अयं जायत मनुषो धरीमणीत्याज्यमिति श्रुतेः । पद-
विघट्टणमेकस्मिन्पादे ।

२. वक्ष्यमाणकः । श्रुत्यन्तरे विशेषवचनात् ।

३. स्त्रीर्णं बर्हिरुप नो याहि वीतय इति वायव्यसृचः ।

४. आ वां रथो नियुत्वान्वत्तदवस इत्येन्द्रवायवसृचः ।

५. अयं मित्राय वरुणाय शतम इति मैत्रावरुणसृचः ।

६. युवां स्तोमेभिर्देवयन्तो अश्विनेत्याश्विनसृचः ।

७. वृषत्रिन्द्र वृषपाणास इन्द्रव इत्येका ऐन्द्रस्य वृचस्य ।

८. अवर्मह इन्द्र दादृहि श्रुधी न इत्येते द्वे पूर्व्यां सहैन्द्र-
सृचः ।

९. ओ पू णो अग्ने शृणुहि त्वमौलित इति वैश्वदेवसृचः ।

१ A निर्देष्ट C नित्यां निवर्त्य प्र० D नित्यां निवर्त्य प्र० । २ C D वृ
instead of च ।

१०. इयमददाद्रभममृण्युतमिति मारस्वतमृचः । इति प्र-
उगहचानि । पुरोसुचस्तु नित्याः ।

११. उत नः प्रिया प्रियास्विति नमूल्हपवे मारस्वतमृचो
भवति ।

१२. स पूर्वो महानामिति महत्वतीयस्य प्रतिपदिति श्रुतेः ।

१३. यं त्वं रयमिन्द्र मेधमातये । स यो वृषा वृष्णेभिः
समोक्ताः । मरुतां इन्द्र मीढ इति तिस्र इति एतन्मरुततीयं ।
सूक्तविवृद्धावन्ये निवित्प्रथमे त्वाहाव इति यथोक्तम् ।

१४. रेवतीर्नः सधमादे रेवां इद्रेवतः स्तोतेति रेवतस्यान्य-
चापि सत एतौ स्तोत्रियानुरूपौ भवतः ।

१५. मा षिदन्यदि गंमतेति माध्वः प्रगाय इति श्रुतेः ।

१६. एन्द्र याङ्मप नः परावतः । प्र घा न्यम्य महतो महानि ।
उप नो हरिभिः सुतमित्येतास्त्रिभ इति निष्कोवन्धं । सूक्तविवृद्धा-
वन्ये निवित्प्रथमे त्वाहाव इति यथोक्तम् ।

१७. अभि त्वं देवं सवितारमोष्णोः । कविकतुमित्यति-
च्छन्दमा वैश्वदेवं प्रतिपद्यत इति (१३. ८) श्रुतेः ।

१८. तस्या इत्यन्यचापि गंमने मति प्रतिपत्त्वे वर्तमानाया
एष एव धर्मः । षोडशाक्षरेण प्रतिपत्पदविग्रहणं । सतोऽष्टादशा-
क्षरेण प्रणवः । पुनः पञ्चदशाक्षरेणावसानं । पञ्चदशाक्षरेण प्रणवः ।

१९. अस्य हि स्वयशन्तरमित्येवमादिके प्रतिपद् उक्तरे
भवतः ।

२०. अभिवाननुचर इति श्रुतेः ।

११. उदु य देवः सविता सवायेति सावित्रमिति श्रुतेः ।

१२. कतरा पूर्वा कतरापरायोरिति द्यावापृथिवीयमिति
(१३. प) श्रुतेः ।

१३. किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्नित्यार्भवमिति श्रुतेः ।

१४. इदमित्या रौद्रं गूर्तवचा इति वैश्वदेवं । तस्य द्वे उत्तमे
परिश्रिय्य ये यज्ञेन दक्षिण्या समक्ता इत्येतं नाराशंसं समावपतीति
श्रुतेः । परिशिष्टे इदमित्येत्यस्य सूक्तस्य ये मुक्ते तस्मिन्क्रमे शंस-
तीति वैश्वदेवे विकारो ऽन्यत्राकृतम् ।

१५. अहश्च कृष्णमहरर्जुनं चेति वैश्वानरीयमिति श्रुतेः ।

१६. प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टय इति मारुतमिति श्रुतेः ।

१७. इमं स्तोममर्हते जातवेदस इति जातवेदसीयमिति
श्रुतेः । इत्याग्निमारुते । विकार इति वाक्यशेषः । विकारवचना-
दन्यत्राकृतम् ।

१८. मध्यमस्त्यद्वयतुर्थपञ्चमषष्ठान्यहानि । तत्र ये उक्ता निष्के-
वल्यमरुत्वतीययोरुत्तमारुचास्तानुत्सृजति समूल्हपचे । ब्यूल्हपच एव
गायत्रमध्यन्दिनत्वं युज्यते । अन्यत्रकृतिवत् त्रैष्टुभं माध्यन्दिनसवन-
मिति ।

१९. ब्यूल्हपचे^१ यान्युक्तानि वैश्वदेवानि मध्यमे अहे तानि
शस्त्वा तदन्ते समूल्हपचे^२ स्वस्ति नो मिमीतामिति च तिस्रः ।
चकारः समुच्चयार्थः । एतास्तिस्रः प्राक् पञ्चजनीयायास्तिष्वप्यहसु
साकन्धेन व्यवस्थिताः करोति । यथामह्यं ।

३०. समूह एव क्रियमाणे ऽथमपरो विशेषः । ततं मे अप-
स्तदु तायते पुनरित्येतच्चतुर्थस्याङ्ग आर्भवं भवति । प्र च्छुभ्य इत्ये-
तन्निवर्तते ।

३१. चतुर्थ एवाहनि चग्भ्वात् । चतुर्थे ऽहनि यन्मास्तमुक्तं क
ई व्यक्ता इति तस्यान्ते समाप्तावित्यर्थः । प्र यन्तु वाजास्तविषीभि-
रग्रय इति तिस्रः करोति शंसतीत्यर्थः । प्र यन्तु वाजास्तविषीभि-
रग्रय इति तिस्रो ऽधिकाः समूहा इति^१ (२२. ८) श्रुतेः ।

३२. चतुर्थस्य समूह इति वर्तते । वसुं न चित्रमहमं गृणीष
इत्येतच्चतुर्थे ऽहनि समूहे जातवेदसौयं भवति । ऊवे वः सुद्यो-
त्मानमिति निवर्तते ।

३३. विसृष्टिकात्पल्लहात्सामूहिके यो विशेषः स उक्तः ।
परोक्षपृष्ठादिषु तु च्छन्दोगवग्नेन स्तोत्रियातुरूपान्शामप्रगाथांश्च
क्षुर्यात् । तत्र हि सामपरोचे एतेष्वेव स्तोत्रियेषु अन्यानि सामानि
क्रमात् सामपरोचे ऽनुरूपेष्वन्यानि तत्रानुरूपे ऽपि वैराजे क्रिय-
माणे न्यूहो भवत्येव । वैराजस्येति सामाश्रयत्वात् । यदि पुनर्वि-
राटसु सामान्तरं भवति ततो न न्यूहः । न हि वैराजं तदयान-
मन्यूहनायेति श्रुतेः । शाकरं तु नान्यास्त्वु न शकरीष्वन्यसामेति
समाख्यानात् । वृहद्रथन्तरमितरे । अथ कस्मादन्वहं वृहत्क्रियत
इति श्रुतेः । दशमे वाहनि स्वयोनौ रथन्तरं । उपाङ्गपृष्ठ आपर्क-
पृष्ठे तनूपृष्ठे ब्रह्मसामानि च्छन्दोरुद्स्तोमे न्यूहाः स्तोमा इति
च्छन्दोगवार्त्ता ।

२४. उक्तानां पलहानां ये विशेषा उक्तास्तद्वातिरिक्तमन्यन्तुं समूह्येन । ततश्च समूह्य एषां प्रकृतिः^१ । उक्त्यमुखीययोस्तु न्यूह्यो भवत्येव होतुः । यस्माच्छन्दोगवगेन स्तोत्रियानुरूपान्नामप्रगाथां-
येति वचनं । श्रुत्यर्थवादस्यानुगृहीतो भवति । अथ कस्माच्चतुर्थे ऽहनि न्यूह्यतीत्येवमादिकः ।

२५. विश्वजिदपि परोक्षपृष्ठो दृष्टयन्तरपृष्ठ उपाङ्गपृष्ठ आ-
पर्क्यपृष्ठस्तनूपृष्ठश्चन्दोरुत्सोम इत्येतैः प्रकारैर्भवति । तस्यापि तथैव
भवति यथा पलहस्य च्छन्दोगवगेन स्तोत्रियानुरूपक्रिया साम-
प्रगाथक्रिया च । अग्निं नर इत्यग्निष्टोमसाम्नः स्तोत्रियानुरूपा-
वित्येतदसंयुज्य विधीयमानत्वात्सर्वत्र साधारणम् । दृष्टयन्तरपृष्ठ-
योर्यदि भवति दृष्टयन्तपृष्ठस्तत्रापि^२ तं हि चैतवद्यग इत्येतदाज्यं
भवति । उभयसामापि दृष्टयन्तपृष्ठो भवत्येवाथ कस्मादन्वहं दृष्टयन्तयत
इति लिङ्गात् । तनूपृष्ठस्य सामप्रगाथांश्चस्त्वा योनीं परोक्षपृष्ठे ।
न^३ काण्डदृष्टयन्तरयोरीनी । स्वस्ति नो मिमीतामिति च तिस्रो
ऽन्ते वेश्यदेवानां करोतीत्येतत्समानमन्यत्समूह्येनेति वचनाद्विश्वजि-
त्यपि सर्वेषु^४ भवति । परोक्षपृष्ठे ऽपि न होतुः प्रतिशिल्पक्रिया
होत्रकाणां तत्राधिकारात् ।

६.

१. मध्ये दृशरात्र इति प्रकृतम् । तस्य पृष्ठयपलह उक्तः ।

२. चन्दोमा वक्तव्याः । तत्र तावच्छान्दोमिकं प्रथममहर्दश-
साकन्येन व्यवस्थात् ।

रात्रस्य सप्तमं तदुच्यते । चतुर्विंशत्सोमं सर्वमहः । शौचकाणां
 स्तोमातिशंसनार्थं वचनं । बृहत्पृष्ठमिति स्वश्रुत्यभिप्रायः । बृहद्र-
 थन्तरपृष्ठे ऽपि दशरात्रे युचु बृहदयुचु रथन्तरमेवं प्राप्ते ऽप्यस्य
 सप्तमस्याङ्गो बृहत्पृष्ठतैव वचनात् ।

९. प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वमित्याज्यमिति (१६. ८) श्रुतेः ।

१०. वक्ष्यमाणकः ।

११. प्र वीरया शुचयो दद्रिरे वामिति वायव्यमिति श्रुतेः ढचम् ।

१२. ते सत्येन मनसा दीध्याना इत्येन्द्रवायवस्तृचः ।

१३. उदां चक्षुर्वरुण सुप्रतीकमिति मैत्रावरुणमिति श्रुतेः ।

१४. आ गोमता नामत्या रथेनेत्याश्विनम् ।

१५. आ नो देव शवसा याहि शुभ्रिन्नित्येन्द्रम् ।

१६. प्र वो यज्ञेषु देवयन्तो अर्धन्निति वैश्वदेवम् ।

१७. प्र सोदसा धायसा सस एषेति सारस्वतम् । इत्येतानि
 प्रउगढचानि ।

१८. ये पार्थिकस्य प्रथमस्य अहस्य प्रतिपदनुचराः सत्राङ्गण-
 स्यत्याशोक्तास्ते कन्दोमेषु भवन्ति । खरषामानश्च वक्ष्यन्ते तेषु च
 त एव भवन्ति । अभिप्लवे च पलहे आहृत्या^१ त एवं भवन्ति ।
 एवमतिदिष्टानां विशेषविनियोग उच्यते ।

१९. पार्थिकात्प्रथमादङ्गः प्रथमस्य च्छान्दोमिकस्याङ्गो भवन्ति ।

२०. द्वितीयात्पार्थिकात् द्वितीयस्य च्छान्दोमिकस्याङ्गो भ-
 वन्ति ।

१४. तृतीयात्पार्थिकात् प्रतिपदनुचराः सम्राट्प्राणस्यत्यासृती-
यस्य च्छान्दोमिकस्याहो भवन्ति ।

१५. एवमेवेति पाठक्रमेण अहस्य पूर्वस्याभिप्रविकस्य पार्थिकाः
प्रतिपदनुचराः सम्राट्प्राणस्यत्याः प्रथमश्चहोक्ता भवन्ति ।

१६. आभिप्रविकस्येति वर्तते । येन क्रमेण पूर्वस्याभिप्रविकस्य
अहस्य तेनैव क्रमेणोत्तरस्यापि । ये अहस्य प्रथमस्य प्रतिपदनुचराः
सम्राट्प्राणस्यत्यासो छन्दोमेखेवमादियन्तदोर्निर्देशं^१ कुर्वन्नेकादिकानां
पक्षे प्राप्तं दर्शयति ।

१७. इत्थं छान्दोमिकेनैव क्रमेण स्वरसाम्नामपि पार्थिक-
प्रथमश्चहोक्ताः प्रतिपदनुचराः सम्राट्प्राणस्यत्याः । स्वरसामभ्यः श-
स्त्राणौत्यत्र प्राकृतविकल्पार्थमेवमित्यतिरेकवचनं । व्युत्क्रमाद्युपदेशः
छन्दोमानामभिप्लवस्य च वैश्वदेवसाहचर्यार्थं ।

१८. कया शुभा सवयसः सनीलाः । त्वं सु मेघं महया
स्वर्विदमिति वैष्टुभजागते सूक्ते महत्वतीयम् एवमेव श्रुतत्वात् ।

१९. तसु घृहि यो अभिभृत्योजा अभि त्वं मेघं पुरुहृत-
मृग्नियमिति वैष्टुभजागते सूक्ते उभे अभिवती । तद्रायन्तरं रूपं
देहे सूक्ते निष्केवल्यमहत्वतीययोः शस्येते इति (२६.६) श्रुतत्वात् ।

२०. यद्यु कण्ठरथन्तरं कुर्युर्नास्य योनिमनुशंसेत् इति श्रुते ।

२१. ये प्रथमयोः प्रथमद्वितीययोरित्यर्थः । अहोः पार्थिकयो-
रेवंनामत्वात् । प्रथमे ऽहनि च्छान्दोमिके प्रथमात्पार्थिकात् ।

द्वितीये द्वितीयात् । तृतीये प्रथमात् । राथन्तरं शस्तमिति श्रुति-
लिङ्गात् । एवमाभिप्लविके प्रथमे प्रथमात्पार्थिकात् द्वितीये द्विती-
यात् तृतीये प्रथमादित्यादि ज्ञेयम् ।

११. तत्सवितुर्वरेण्यमिति सावित्रं त्वचं सूक्तं । प्रेतां यज्ञस्य
शंभुवेति द्यावापृथिवीयं त्वचं सूक्तं । अयं देवाय जन्मन इत्यार्भवं
त्वचं सूक्तं । त्वचग्रहणात् । षड्जुनीती नो वरुण इति पञ्चर्च वैश्व-
देवं । आ याहि वनसा सहेति इचं सूक्तं । सूक्तसङ्ख्यावचनादात्मा-
नाञ्च । कुन्दोविचितौ च पितुभृतो न तन्तुमिदित्युदाहृतत्वात्
चतुस्पदा । ओमामश्रुषणीष्टत इति तिस्रः । इत्येष वैश्वदेवे
विकारः ।

१२. वैश्वानरो न ऊतय इति कल्पजा पुनराधेयपठिता ।
वैश्वानरो न आ गमदित्येवमादिके गायत्र्याविह पठिते । एतत्तृचं
वैश्वानरोथं सूक्तं । प्र यदस्तिष्टुभमिति पञ्चदश नव वेति भारुतं ।
अचंन्तस्त्रा इवामह इति जातवेदसौथं । इत्याग्निभारुते विकारः ।

१०.

१. दग्ग्रात्रस्याष्टममहश्चतुश्चत्वारिंशत्सोमं । सोमसङ्ख्या होत्र-
काणामेकधा द्वाभ्यां वा सोममतिश्रमतीत्येवप्रयोजना । राथन्तर-
पृष्ठमिति स्वश्रुतिप्रकाशकम् ।

२. अग्नि वो देवमग्निभि सजोषा इत्याज्यमिति श्रुतेः ।

३. वक्ष्यमाणकः ।

४. कुविदङ्ग नमसा ये वृधाम इत्येते प्रथमादृतीये द्वे वाय-
यस्य दृचस्य ।

५. आ वायो भूप शुचिपा उप न इत्येका । पूर्वाभ्यां सह
समुच्चयार्थश्चकारः ।

६. थावत्तरस्तन्वो थावदोज इत्यैन्द्रवायवः ।

७. प्रति वां सूर उदिते सूक्तैरिति मैत्रावरुणमिति श्रुतेः ।

८. अप स्वसुरूपसो नग्जिहीत इत्याश्विनमिति श्रुतेः ।

९. अयं सोम इन्द्र तुभ्यं सुत्वं इत्यैन्द्रमिति श्रुतेः ।

१०. प्र ब्रह्माणो अङ्गिरसो नचन्तेति वैश्वदेवमिति श्रुतेः ।

११. उत स्या नः सरस्वती जुषाणेति मारस्वतमिति श्रुतेः
(२६. ११) । इत्येतानि प्रउगदृचानि ।

१२. मह्यं इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा इति वैष्टुभानां प्रथमं
मरुत्वतीयानामित्येवमारभ्य सर्वमाम्नातं श्रुतौ । क्व स्य वीरः को
अपश्यदिन्द्रमित्यत्र सूक्ते भद्रमिदं रुशमा अग्ने अक्रन्निति चतस्रः
सर्वत्रोद्धर्तव्याः । श्रुत्यन्तरात् । नरसुतेर्देवतासदेहाच्च ।

१३. त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यं ह चा इति वैष्टुभानां प्रथमं निष्के-
वल्यानामित्येवमनुक्रम्य श्रुतौ सर्वमाम्नातम् ।

१४. चतुर्ध्वचमेतत्सावित्रम् ।

१५. मही धौः पृथिवी चन इति दृचं सूक्तं द्यावापृथिवी-
यम् । युवाना पितरा पुनरित्यार्भवम् ।

१६. देवानामिदवो महदिति नवर्चं वैश्वदेवमिति श्रुतेः ।

१७. इमा तु कं भुवना मीपधामेति द्विपदा इति श्रुतेः ।

१८. विश्वे देवा ष्यतावृध इत्येतास्मिन् । सूक्तविष्टुद्धावक्त्ये निविदस्मिन्प्रथमे ताहावो देवानामिद्वो महदित्यस्मिन् । इति वैश्वदेवे विकारः ।

१९. द्वे इह पठिते कल्पजे द्वितीया चाप्युपदिष्टाभुद्धृष्टाया-
मिति वैश्वानरीयम् ।

२०. माहृतमेतच्छ्रुतेः ।

२१. दूत वो विश्ववेदममिति जातवेदमीयम् । इत्याग्निमा-
रुते विकारः ।

११.

१. दशराचस्य नवममहर्षच्छ्रमाणं तदष्टाचत्वारिंशत्सोमं ।
होचकार्णां श्लोमातिशंसनायां श्लोमसद्व्या । दृष्टत्पृष्ठमिति स्वश्रुत्य-
भिप्रायः ।

२. अगम्य महा नमसा यविष्ठं सोमस्य मा तवमं वक्ष्य इत्येते
उभे तदाज्यमिति श्रुतेः ।

३. अगम्य महा नमसा यविष्ठं सोमस्य मा तवमं वक्ष्य इत्ये-
तयोर्दत्पूर्वं तदेव केवलमाज्य भवति । तथा च श्रुतेः ।

४. वक्ष्यमाणकः ।

५. आ वायो भूय गृध्रिपा उप न इति पद्यकण्य सूक्तस्य
प्रथमादृतीये द्वे षण्णौ उत्तमा षेडं वायय्यम्बः ।

६. आ वायो भृपेत्यस्येव सूक्तस्य द्वितीयाचतुर्थ्याष्टौ । अर्वन्तो न श्रवसो भिन्नमाणा इति च तृतीयेत्येवमैन्द्रवायवमृचः ।

७. दिवि क्षयन्ता रजमः पृथिव्यामिति मैत्रावरुणमिति श्रुतेः ।

८. आ विश्ववाराश्विना गतं न इत्याश्विनमिति श्रुतेः ।

९. इन्द्रं नरो नेमधिता हवन्त इत्यैन्द्रमिति श्रुतेः (२६. १५) ।

१०. ऊर्ध्वा अग्निः सुमतिं वसो अश्रेदिति वैश्वदेवमिति श्रुतेः ।

११. प्र चोदसा धायसा सस एपेति सारस्वतमिति श्रुतेः । इत्येतानि प्रउगट्चानि ।

१२. अर्यमा मनुषो देवतातेत्येवमनुक्रम्य पञ्च सूक्तानि मरुत्वतीये शस्यन्ता उत्तमे कुन्दोम इति श्रुतेः ।

१३. आ सत्यो यातु मघवां षड्जीषीति षैष्टुभानां प्रथमं निष्केवल्लानामित्येवमाद्यनुक्रम्य^१ पलन्ततो निष्केवल्य इति (२६. १६) वचनात् षट्सूक्तं निष्केवल्यम् ।

१४. अभि त्वा देव सवितरिति साविचं त्वचं सूक्तं । प्र वां महि क्षवी अभीति द्यावापृथिवीयं त्वचं सूक्तम् ।

१५. इन्द्र इषे ददातु न इत्येका । ते नो रत्नानि धत्तनेति द्वे इत्यार्भवमिति श्रुतेः ।

१६. अग्निरुक्थे पुरोहित इत्येवमादीनि पञ्च सूक्तानि । तृतीयेन सूक्तेन तेषां तृतीयं वा कश्यप इति सविकल्पेन ।

१७. ये चिंशति चयस्वर इत्येतत्सूक्तमुपोत्तमासुद्धृत्य ।

१८. सूक्तनिवृत्त्यर्थमेकाग्रहणम् ।

१८. आ शर्मं पर्वतानामित्येताद्यतसः ।

२०. बभुरेको विपुणः सूनरो युवेति चैतत्सूक्तं भवति । वाशब्दः पूर्वेण मह विकल्पार्थः । मनुप्रवर्धवचनादुभयपक्षे ऽपि भारद्वाजसूचो भवति । उभयोः पक्षयोस्तुल्यत्वात् । ये चिंशतीत्युपोत्तमासुद्धृत्य न हि वो अस्यर्भक इत्येका शर्मन्ति पतसो बभुरेक इति वा मनुप्रवर्धौ । मनोः प्रवर्ध इति वृह उद्यमन इत्यस्य प्रपूर्वस्याजन्तस्य रूपं । प्रकर्षोऽतमार इत्यर्थः । यस्माच्चायं सार-स्तस्माच्च किञ्चिदुद्धर्तव्यम् । तेन चिवृहृगरात्रपक्षे एकैकामितरेषां सूक्तानामित्युद्धारवचनान्मनुप्रवर्धपक्षो न भवति ।

२१. विश्वे देवास आ गतेत्येतद्भारद्वाजं ह्यं शस्त्वान्यं भवति । इति विश्वदेवे विकारः । अभि त्वा देवेत्यत आरभ्य भारद्वाज-व्यावधिकः ।

२२. दिवि षष्ट इत्येवमादिके द्वे कल्पजे । द्वतीया च सार्व-कामिक्यां । इत्येतत्तृचं वैश्वानरीयम् ।

२३. मरुतो घस्य हि चय इति मारुतमिति श्रुतेः ।

२४. अग्निर्होता पुरोहित इति जातवेदशीयमिति श्रुतेः ।

२५. विकार इति वाक्यशेषः । थूलपक्षे ह्यन्दोमानां यद्दत्तव्यं तदुक्तं । समूलपक्षे इदानीमाह ।

१६. व्यूहपत्ते यानि ग्रहस्य प्रथमस्य प्रातःसवनद्वितीयसवना-
न्युक्तानि तानि समूहपत्ते कन्दोमानामिति^१दिश्यन्ते । किंचान्यत् ।

१७. यानि च निष्केवल्यमहत्वतीययोः कन्दोमगतयोर्जाग-
तानि व्यूहे ऽभिहितानि तानि समूहपत्त उत्सृजति । चशब्दात् ।

१८. स यो वृषा वृष्येभिः समोका इत्येताः पञ्चदश कया-
शुभौयादूर्ध्वं भवन्ति ।

१९. यो जात एव प्रथमो मनस्वानित्येतत्सूक्तं तमुष्टुहीया-
दूर्ध्वं भवति ।

२०. ऋहद्रथन्तरष्टो दशरात्रः पात्तिको ऽस्ति । तस्मिन्क्रिय-
माणे सर्वे कन्दोममध्यन्दिना होतुर्दिपूक्ता भवन्ति । सर्व इति
वचनात् संघातप्रयुक्ताः नैकैकत्वेन प्रयुज्यमानाः^२ ।

१२.

१. दशममहरिदानीं वक्तव्यं । तदेवंसंज्ञकं न विवक्तव्यमित्य-
विवाक्यं । केचित्तु मन्यन्ते न नामधेयमित्येतत् संव्यवहाराभावात्
अविवाक्यमिति गुणविधानमेतत् । नात्र विचारयितव्यमिदं साधु
ह्यतमिदमसाध्विति । चतुर्विंशस्तोमं । स्तोमसङ्ख्या होत्रकाणां स्तोमा-
तिग्रंथनार्था । अत्यग्निष्टोमो ऽविवाक्यं दशममहरिति कात्यायनस्य ।

२. चयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाग्निमारुतस्तोत्रं भवति ।

३. मानसं स्तोत्रं चिकं भवति ।

१ C D om व्यूहपत्ते । C has व्यूह in marg १ C चितिदिश्यन्ते ।

२ A in² माध्यन्दिनसवनानि सूक्तद्वयपूक्तानि भवन्ति । ४ C (orig.) D •मानात् ।

४. वामदेवस्य साधो या योनिस्तस्यां रथन्तरं पृष्ठं । रथ-
न्तरपृष्ठे गीतिर्भवतीत्यर्थः । एवं च सति चः शस्त्रहतो विशेषः^१ स
उपरिष्ठादक्ष्यते ।

५. यदि चेत्कस्यचिच्चंसतः^२ प्रतिभाहानिः स्यात्ततो ऽन्यो
ऽविनियुक्तस्तदुपदेशार्थं स्वाध्यायवदनुब्रूयात् । नन्दति ह वै यज्ञो
विदुषागच्छता^३ यतो ऽसमृद्धं भविष्यत्ययं मे तत्समर्थयिष्यतीति ।
यदि कश्चित्प्रमत्त उपहन्याद्यस्तदधीयात् स तं देशं पार्श्वतः स्वाध्या-
यमधीयीतेति (२७. १) श्रुतेः ।

६. उद्धृत्यानुष्टुभं कन्दो यत्प्राकृतमितरेषामनुष्टुप्त्रिवर्जितानां
कन्देषामनुष्टुप्संपदं संपाद्य पञ्चदशं सहस्रं कार्यमेकस्मिन्सवनीये^४ ।
यथा सहस्रं च पञ्चदशं चानुष्टुभः स्युन्त्यैतद्वहः संपादयेदिति
वचनात् । तत्र तावद्यदेतस्मिन्नहनि शस्यमनुप्रथोक्तव्यम् तच्चाव-
दुच्यते । आपो रेवतीः त्रयथा द्वि वस्र इति त्रिरुक्तायां तिस्रः ।
उपप्रयन्तो अश्वरमिति नव । स द्वि यो मानुषा युगेति चतस्रः ।
अग्निं नरो दौधितिभिररणोरिति तिस्रः । सप्तस्य यदियुता
सस्मिन्नूधन्निति पञ्च । अग्नय महेति तिस्रः । एना वो अग्निं
नमसेति प्रगाथाः^५ । अयमग्निः सुवौर्यस्येति प्रगाथाः^६ । त्वामग्ने
मनीषिण इति त्वचौ मध्यमं विना । ईस्त्रिष्या द्वि प्रतीव्यमिति
त्वचा दश । पुरु त्वा दाश्वान्बोच इति च तिस्रः । वेदिषदे प्रिय-

१ A C (orig) D कन्दम । २ A om the passage from शस्त्रता to श्रुते ।

३ C (see h) adds सति । ४ C (in marg) सय ।

५ C (in g) ' ।

धामाय सुद्युत इति सप्त । जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृद्विरिति पट् । अग्निं तं मन्ये यो वसुरिति दृश । कस्त उपः कधप्रिय इति तिस्रः । यावयदेपसं लेति चतस्रः । प्रति या सूनरौ जनौति तिस्रः । उपो रुचे युवतिर्न चोपेति षट् । प्रति स्तोमेभिरुषसं वसिष्ठा इति तिस्रः । प्रत्यु अदर्शायतीति षट् । उपो यद्य भानुनेति द्वे । उपस्तच्चित्रमा भरेति तिस्रः । एता उ त्या इति चतस्रः । महे नो दृश । अश्विना यज्वरौरिष इति तिस्रः । आ ने हवं नव । आ शुभ्रा यातमिति तिस्रः । आ भातीति द्वे । उप त्या वक्त्री इति द्वे । इमा उ वां दिविष्टय इति षट् । अयं वां मधुमत्तम इति प्रगाथौ । युवोरु षू रथमिति तिस्रस्त्रिद्विजो अद्येति तिस्रः । क्व स्विदद्य कतमास्त्रिनेति चतस्रः । प्रति प्रियतममिति नव । त्रिरुत्तमया परिधाय एकादश । एष प्रात-रनुवाकः ।

प्रशास्तुः स्तोकीयाः । जुषस्तु सप्रथस्तममिति प्रथमा त्रिः । इमं नो यज्ञमित्येका । अभि प्रवन्तेति द्वे । तुभ्यं श्योतन्यभिगो शचीव इति त्रिद्वितीया ।

अच्छावाकस्य । अच्छा नः शीरशोचिषमिति तिस्रः । यजमान होतरध्वर्यो इत्यादिको निगदः । उन्नीयमानाय प्रति श्रुताय वो धृपदिति तिस्रः । अस्माअस्मा इदन्धस इति चतुर्थी । गणधर्मस्तु प्रकृतिवत् ।

आज्यमुच्यते । शौं० अग्निर्ज्योतिरित्यारभ्य प्रकृतिवत् । भो

अध्वरा करति जातवेदोश्च अग्ने तमद्य । अयं न सोमैः क्रतुं न भद्रं । इदिस्यृशमृध्याम त ओहोश्च अधा ह्यग इत्यादि । शो० शिवा नः सख्या सन्तु भ्रात्रेति । माधुच्छन्दसः प्रउग. । विश्वे देवासो अस्त्रिध इति परिधानीया ।

मैत्रावरुणस्याज्यं । शो० ता नः शक्तमिति स्तोत्रियः । शो० आ नो मित्रावरुणेत्यनुरूपः । शो० आ नो गन्तं रिग्नादसेत्येका । प्र वो मित्रायेति पञ्च । प्र मित्रयोरित्यष्टौ शस्त्रा शो० ते स्याम देव परिधानीया ।

ब्राह्मणाच्छमिन आज्यम् । शो० युञ्जन्ति ब्रध्नमिति स्तोत्रियः । शो० आ याहि सुपुमा हि त इत्यनुरूपः । उच्चा मन्दन्तु सोमा इति तु 'च्छन्दोगाः स्तोत्रियं कुर्वन्ति । तत्रायमेवानुरूपः । उदय-नीये परे । सुरूपकन्तुमृतय इति महाव्रतेः । तत्रा याहि सुपुमा हि त इति द्वादश । प्रकृतं ब्रूमः । शोमावो आ नो याहि सुतावत इति दश । इन्द्र त्वा वृषभं वयमिति द्वे । उद् घेदभि श्रुतामघं । शोमावो स न इन्द्रः शिवः सखेति परिधानीया । अच्चावाकस्याज्यं । शोमावो ता हि शश्वन्त ईलत इति स्तोत्रियः । शोमावो इन्द्राग्नी आ गतं सुतमित्यनुरूपः । शोमावो तोशा वृच-हणा ऊव इति षट् । इहेन्द्राग्नी उप ऋय इति पञ्च । इन्द्राग्नी अवसा गतमिति द्वे । शोमावो गोमद्विरण्यवदस्त्रिति परिधानीया । समाप्तं प्रातःषवनम् ।

१ D इन्दोमा ; C (ong) इन्दो आ सो० ।

२ C D महाव्रते परे । परे ६ lines to be struck out in C

धामाय सुद्युत इति सप्त । जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरिति पट् । अग्निं तं मन्ये यो वसुरिति दश । कस्त उपः कधप्रिय इति तिस्रः । यावयद्वेषं लेति चतस्रः । प्रति त्या सूनरी जनौति तिस्रः । 'उपो रुरुचे युवतिर्नं योषेति पट् । प्रति सोमेभिरुषं वसिष्ठा इति तिस्रः । प्रत्यु अदग्नायतीति पट् । उपो यदद्य भानुनेति द्वे । उपस्तच्चिचमा भरेति तिस्रः । एता उ त्या इति चतस्रः । महे नो दश । अश्विना यज्वरीरिप इति तिस्रः । आ मे हवं नव । आ शुभ्रा यातमिति तिस्रः । आ भातीति द्वे । उप त्या वङ्गी इति द्वे । इमा उ वां दिविष्टय इति षट् । अयं वां मधुमत्तम इति प्रगाथौ । युवोरु पू रयमिति तिस्रस्त्रिश्चित्रो अद्येति तिस्रः । ऋ खिदद्य कतमास्त्रिश्चिनेति चतस्रः । प्रति प्रियतममिति नव । त्रिरुत्तमया परिधाय एकादश । एष प्रातरनुवाकः ।

प्रशास्तु स्तोकीयाः । जुषस्व सप्रथस्तममिति प्रथमा त्रिः । इमं नो यज्ञमित्येका । अभि प्रवन्तेति द्वे । तुभ्यं श्वेतन्वधिगो शचीव इति त्रिर्द्वितीया ।

अच्छावाकस्य । अच्छा नः शीरगोचिषमिति तिस्रः । यजमान होतरध्वर्या इत्यादिको निगदः । उन्नीयमानाय प्रति श्रुताय वो धृषदिति तिस्रः । अस्माअस्मा इदन्वस इति चतुर्थी । गणधर्मस्तु प्रकृतिवत् ।

आज्यमुच्यते । शो० अग्निर्ज्यातिरित्यारभ्य प्रकृतिवत् । शो

अध्वरा करति जातवेदोश् अग्ने तमद्य । अथं न स्तोमैः क्रतुं न
भद्रं । द्वादिस्पृशन्वृथाम त ओहोश् अधा ह्यम इत्यादि । गो०
गिवा नः सख्या मन्तु भावेति । माधुच्छन्दसः प्रउगः । विश्वे देवासो
अस्त्रिध इति परिधानीया ।

मैत्रावरुणस्याज्य । गो० ता नः शक्तमिति श्लोचियः । गो०
आ नो मित्रावरुणेत्यनुरूपः । गो० आ नो गन्तं रिशादसेत्येका ।
प्र वो मित्रायेति षष्ठ । प्र मित्रथोरित्यष्टौ शस्त्वा गो० ते श्याम
देव परिधानीया ।

ब्राह्मणाच्छमिन आज्यम् । गो० युञ्जन्ति ब्रह्ममिति श्लोचियः ।
गो० आ याहि सुपुमा हि त इत्यनुरूपः । उत्या मन्दन्तु स्तोमा
इति तु 'च्छन्दोगाः श्लोचियं कुर्वन्ति । तत्रायमेवानुरूपः । उदय-
नीये परे । सुहृपुरुदुमृतय इति महाप्रते^१ । तत्रा याहि सुपुमा
हि न इति दादग । प्रकृतं ब्रूमः । गोमावो आ नो याहि सुता-
वत इति दग । इन्द्र त्वा वृषभं वयमिति द्वे । उद् घेदभि युता-
मघं । गोमावो स न इन्द्रः गिवः मघेति परिधानीया । अश्वा-
वाकस्याज्यं । गोमावो ता हि श्यन्त ईसत इति श्लोचियः ।
गोमावो इन्द्राग्नी आ गतं मुतमित्यनुरूपः । गोमावो तोशा वृ-
हणा ऊव इति षट् । इहेन्द्राग्नी उप ऊय इति षष्ठ । इन्द्राग्नी
श्रवमा गतमिति द्वे । गोमावो गोमद्विरश्वदक्षिति परिधानीया ।
समाप्तं प्रातःसवनम् ।

१ D बन्दीम । C (orig) बन्दी वा स्तो० ।

१ CD ब्रवाववे परे । परे s ums to be struck out in C

मृजानो वारो पवमानो अथय इत्येता यावस्तुतः । उत्तिष्ठन्नो-
 जसा सह आतं हविरिति संमानं ॥ मस्तुतीयं । अध्वर्यां शोसावो
 चिकद्रुकेषु महिषो यवाग्रिरं तुविशुभ्र इत्येका । तुविशुभ्रेति द्वे ।
 शोसावो इदं वसो सुतमन्व इत्यनुचरः । शोसावो इन्द्र नेदीय
 एदिहीति प्रगाथः । शोसावो प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिरिति प्रगाथः ।
 शोसावो अग्निर्नेतेत्येका । शोसावो त्वं सोम क्रतुभिरित्येका ।
 शोसावो पिन्वन्त्यप इत्येका । इहदिन्द्राय गायतेति प्रगाथः । तथा
 प्र व इन्द्राय इहत् इति । शोसावो जनिष्ठा उपः सहस इत्यादि
 प्रकृतिवच्छेपं ।

निष्केवल्यम् । अध्वर्यां शोसावो कया नश्चिच आ भुवदिति
 स्तोत्रियः । शोसावो कया त्वं न कृत्येत्यनुरूपः । शोसावो यदा-
 वानेति धाथ्या । शोसावो पिवा सुतस्य रसिन इति प्रगाथः ।
 अभि त्वा सूर नोनुमः । अभि त्वा पूर्वपीतये । सखाय आ
 ग्रियामहीति नव । आ धूर्ध्वस्त्रै दधाताश्वान् । वज्रमेको विभर्ति
 इक्ष्वा आहितं । तिग्ममेको विभर्ति इक्ष्वा आयुधं^१ । शोसावो इन्द्रस्य
 तु वीर्याणि प्र वोचमित्यादि प्रकृतिवत् ।

मैत्रावरुणस्य पृष्ठं । अध्वर्यां शोसावो मा चिदन्यदि शंसतेति^१
 स्तोत्रियः प्रगाथः । मा भेम मा अभिभेत्यनुरूपः । कस्तमिन्द्रेति
 सामप्रगाथः । अप प्राच इन्द्रेत्युक्थमुखीया । आ धूर्ध्वस्त्रै दधाता-
 श्वानिति द्विपदा । सद्यो ह जात इति सूक्तं । एवा त्वामिन्द्र

१ तिग्ममेको विभर्ति इक्ष्वा आयुधम् is struck out in O.

१ O in marg मैत्रावरुणस्य ।

वञ्चिमिति सूक्तं । आह्वयोत्तमया परिधानीया । स्तोत्रिये लिखित
 एवाहावः । अनुरूपे शोषावो इति । तथा सामप्रगाथे तस्य चान-
 न्तरं परिधानीयायै चेति । उक्तं मैत्रावरुणस्य पृष्ठम्^१ । ब्राह्मणा-
 च्छंसिन उच्यते । अर्धर्यां शोषावो तं वो दक्षमिति स्तोत्रियः^२
 प्रगाथः । शोषावो तत्ता यामि सुवीर्यमित्यनुरूपः प्रगाथ एव ।
 शोषावो कं नव्यो अतस्यैनामिति द्वे । शोषावो ब्रह्मणा त इति
 चोक्यमुखीया^३ । हृन्दोगवशादेवं । स्वभाखाभिप्रायस्तु । उदु त्वे
 मधुमत्तमा इति स्तोत्रियः । उदित्वस्य रिच्यत इत्यनुरूपः । यद्वा
 त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाग्निरं तुविभ इति स्तोत्रियः । तव त्वं नर्यं
 नृतो ऽप इन्द्र । तमिन्द्रं जोहवीमि । विद्याः धृतना इत्यनुरूपः ।
 ततः कदान् । तत उच्यमुखीया । ततो रायस्क्रामो वज्रहस्तमिति
 द्विपदा । तत इन्द्रः पूर्भिदातिरदिति सूक्तं । तत उदु ब्रह्माणीति
 यथोक्त आहावः शस्तशेषश्च ।

अच्छावाकस्य पृष्ठम् । अर्धर्यां शोषावो तरोभिर्वा विददसु-
 मिति स्तोत्रियः प्रगाथः । शोषावो तरणिरिस्मिषासतीत्यनुरूपः
 प्रगाथ एव । शोषावो कदू न्वस्त्राकृतमिति कदान्^४ प्रगाथः ।
 शोषावो उरुं नो लोकमनु नेषि विदानित्येका^५ । अथा वाजं
 देवहितं सनेनेति^६ द्विपदा । भूय ददावृधे वीर्यांथेति सूक्तं ।

१ D om the text from परिधानीया up to अन्तरं । २ C D om.
 प्रगाथ । ३ A एका instead of उच्यमुखीया । C एका over the line ४ C D
 om कदान् । ५ C D उच्यमुखीया instead of एका । C एका over the line
 ६ The MSS differ as to the length of the quoted Pratiksa. I have
 not registered these minutiae

अभि तष्टेव दौधया मनीषामित्यस्योत्तमया आहावपूर्वया परिदधाति ।

वैश्वदेवम् । अध्वर्यां शोसावो अभि त्वं देवं सवितारमोष्योः कविक्रतुमित्येका । अस्य हि स्वयग्रस्तरमिति द्वे । इति वैश्वदेवस्य प्रातिपदिकस्तृचः । शोसावो अभि त्वा देव सवितरित्यनुचरस्तृचः । शोसावो अश्रुदेवः सविता वन्द्यो तु न इति सनिवित्कं सूक्तं । शोसावो एकया च दग्गभिश्च स्वभूते । शोसावो प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ष्टतावृधेति सनिवित्कं सूक्तं । शोसावो सुरूपकद्रुमूतये । शोसावो तत्त्वयं सुवृतं विद्वानापस इति सनिवित्कं सूक्तं । शोसावो अयं वेनश्चोदयत्पृथ्निगर्भाः । शोसावो येभ्यो माता मधुमत्पिन्वते पयः । शोसावो एवा पिबे विश्वदेवाय वृष्ये । शोसावो प्र शुक्रैतु देवी मनीषेति सूक्तं । आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वत इति सूक्तं सनिवित्कं । शोसावो अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिचमिति परिधानीया । उक्थवीर्यं थाज्या च प्रकृतिवत् । द्वितीया छतयाज्या भवा मित्रो न श्रेय इति ।

आग्निमारुतं । अध्वर्यां शोसावो वैश्वानराय पृथुपाजसे विप इति सनिवित्कं सूक्तं । शोसावो आ ते पितर्महतां सुधमेतु^१ । शोसावो प्रत्वचसः प्रतवस इति सनिवित्कं सूक्तं । शोसावो अग्निं नरो दौधितिभिररण्णोरिति सोत्रियः । शोसावो प्र ते अग्रयो ऽग्निभ्यो वरं निरित्यनुरूपः । शोसावो प्र तयसीं नयसीं धीति-

मग्रय इति सनिवित्कं सूक्तं । शोसावो आपो हि एा मयोभुव
इत्यादि प्रकृतिवच्छेषम् ।

अथ समूह्ये ऽतिरिक्तोक्तम् । अध्वर्यां शोशोवो आथं गौः
पृथ्निरकमौदिति स्तोत्रियः । शोसावो मही द्यौः पृथिवी च न
इत्यनुरूपः । शोसावो तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथेति त्रयोदश ।
शोसावो यज्ञो बभूव स आवभूवेति परिधानीया । प्रजापते न
त्वदेतान्यन्य इति याज्या ॥ इति प्रातरनुवाके शतद्वयं पञ्चदशा-
धिकमनुष्टुभां संपन्नं । तत्पूर्वलिखितमेवानुष्टुभां प्रातरनुवाकः पञ्च-
दशे शते इत्यत्र सूचे । अष्टौ शतान्यन्यान्यनुष्टुभां । तत्र गायत्रीणां
शतद्वयं पञ्चाशदधिकं षोडशोष्णिहः । अष्टौ विराजः । चिचत्वारिं-
शद्वृहत्यः । षोडश पङ्क्तयः । शतद्वयमेकषष्टिश्च विष्टुभः । अशीति-
र्जगत्यः । द्विपदाः षड्विंशतिः । द्वे शक्यौ । पलष्टय इति ।

अथ गायत्र्यस्त्रिस्रो ऽपोनघ्नीये । एकचत्वारिंशत्पशुकर्मणि
वपान्ते द्वे हविष्यंत्वां । द्विदेवत्येऽष्टौ । त्रयोदशोऽक्षीयमानसूक्ते ।
षट् प्रस्थितयाज्याः^१ । प्रति युतायेति पञ्च । प्रातर्यावभिरित्येका ।
द्वादशर्तुयाज्याः । त्रयोविंशतिः प्रउगे मयाज्ये । षड्विंशतिः षड्विंशति-
र्हाचकाणामाज्येषु । त्रयस्त्रिंशदभिपवे । एका दधिघर्मै । पञ्च मरु-
त्वतीये । अष्टौ निष्केवल्ये । षड्विंशदेवे । तिस्र आग्निमासते । द्वे
पद्मीसंयाजेष्विति गायत्र्यः ।

अथोष्णिहः । तिस्रो ऽभिपवे । चतस्रो मरुत्वतीये । नव
निष्केवल्ये इत्युष्णिहः ।

अथ विराजः । आज्यनिष्केवल्ययोरांज्ये । अग्निष्टोमसाक्षस्य
स्तोत्रियानुरूपयोः षलिति ।

अथ दृहत्यः । नव वह्निःकर्मण्यच्छावाकस्य । चतस्रो मरुत्वतीये ।
तिस्रो निष्केवल्ये । नवनव शस्त्रेषु होचकाणामिति दृहत्यः ।

अथ पङ्क्तयः । स्तोकीयासु तिस्रः । एकाच्छावाकस्य वह्निः-
कर्मणि । एकैवाभिषवे । द्वे मरुत्वतीये । तिस्रो निष्केवल्ये । एकैका
होचकाणां शस्त्रेषु । तिस्र आग्निमासते इति पङ्क्तयः ।

अथ त्रिष्टुभः । अपोनग्नौये विंशतिः । पशुकर्मणि वपान्ते
त्रयोविंशतिः । सप्तभिषवे । द्वे दधिघर्मे । चतस्रः पशुपुरोलागे ।
द्वे हविष्यंक्ष्यां । चतुर्दशोन्नयमानसूक्ते । सप्त प्रस्थितयाज्याः । द्वे
मरुत्वतीययज्ञे । शस्त्रे षोडश सयाज्ये । अष्टादश निष्केवल्ये ।
विंशतिर्मेत्रावरुणस्य शस्त्रे । एकविंशतिर्ब्राह्मणाच्छंसिनः । एकोन-
विंशतिरच्छावाकस्य । द्वे आदित्ययज्ञे । सप्तदशकं मनोतासूक्तं ।
षट् पशुयागे । त्रयोदशोन्नयमानसूक्ते । इन्द्राविष्णु पिवतं मध्वो
अस्येति त्रिष्टुप् प्रस्थितयाज्या । सावित्रयज्ञस्य च पुरोनुवाक्या ।
सूक्तस्य च सावित्रस्याद्योत्तमे । एकया च दशभिद्येति वायव्या ।
अधुर्भराय सं शिशात् सान्तिमित्यार्भवस्योत्तमा । अयं वेनद्योद-
यत्पृथ्विगर्भाः^१ । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे^२ । ता नो रामन्वाति-
याद्यो वसूनीति चतस्रः । षष्ठी चानोभद्रीयस्य । भद्रं कर्णेभि-
रिति च । विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे । हतं मिमिचे हतमस्य

धोनिः^१ । तं सोम पिबभिः संविदानः^२ भवा मिचो न श्रेयो दृता-
सृतिः । ऐभिरग्ने सरथं पाद्मर्वाड् । आ ते पितर्महतां सुन्नमेतु ।
अप्रयुच्छन्नप्रयुच्छद्भिरग्ने । उत नो ऽर्चिर्बुध्नः शृणोतु । उत ग्रा
यन्तु देवपत्नीः । पैत्र्यस्तिस्रः । स्वादुष्किलीयास्तिस्रः^३ । ययोरोजसा
स्कभिता रजांसि । विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचम् । एवा न इन्द्रो
मघवा विरप्सीति तिस्रः । तिष्ठा सु कं मघवन्मा परा गाः ।
अतिप्रैपस्य पुरोनुवाक्या । परा याहि मघवन्ना च याहीति पञ्च
पत्नीसंयाजेष्विति चिष्टुभः ।

अथ जगत्यः । एका अपोनश्रौये । षोडशाभिषवे । पितृन्मयप
इत्येका । द्वे हविष्यंश्यां । षट् प्रस्थितयाज्याः । सावित्रगृहस्य च
याज्या । चतस्रः सावित्रे सूक्ते । पञ्च घावाष्टधिवीये । चतस्र आर्भवे ।
येभ्यो मातेत्येका । पत्नानोभद्रीये । वैश्वानराय ष्ट्युपाजस इति
चयोद्गश । प्रत्नसः प्रतवर्षो विरप्सित इति षट् । प्र तयसीं
नयसीं धीतिमग्रय इति सप्त । देवानां पत्नीरित्येका । राका-
महमिति द्वे । तनुं तन्वन्नित्येका । अग्ने महद्भिः शुभयद्भिरित्येका ।
धुनज्मि ते मद्गणा केग्निनेत्येका । पुनय देवानां पत्नीरिति ।

अथ द्विपदाः । द्वे निष्केवन्त्ये । एकैका होचकाणां शस्त्रेषु ।
एकविंशतिर्वैश्वदेव इति । अथाष्टयः । चिकद्रुकेषु महिषो यवा-
ग्निरं तुविशुश इत्येषा चिः । अभि त्वं देवं सवितारमोष्योरित्येषा^४
चिरिति ।

१ C D ins इत्येका ।

२ C (orig) D om स्वादुष्किलीयास्तिस्रः ।

३ C D ins इत्येका ।

४ C D इत्येषा वीरिः ।

अथ शक्यौ । तच्छंघोरा वृणीमह इति शकरी द्विः प्रयुज्यते ।
एवमेतद्यथोपन्यस्तदृढीकरणाय संपत्त्यर्थैः श्लोकैरनुद्यते ।

शतद्वयं सपञ्चाशमप द्रव्येत्यतः परम् ।

गायत्रमुष्णिहश्चात्र षोडशाष्टौ विराजकाः ॥१॥

दृहत्यो ऽपि भवन्त्यत्र चत्वारिंशत्त्रिभिः सह ।

एकषष्टधिकं विद्धि त्रिष्टुभां च शतद्वयम् ॥२॥

पङ्क्तयः षोडशाश्रौतिर्जगतीनां सुनिश्चिता ।

द्विपदा विंशतिः षट् च द्वे शक्यौ पल्लव्यः ॥३॥

उक्ता एवं पृथग्भूताः क्रियन्ते ऽनुष्टुभो यदा ।

तदानेन प्रकारेणान्यथा वा यथेच्छया ॥४॥

शक्यौ^१ दृहतीरष्टीर्गायत्रीणां गणे चिपेत् ।

अनुष्टुभस्तथेताः स्युस्त्रिष्टुवेकातिरिच्यते ॥५॥

^१त्रिष्टुभात्पूर्वसंख्यातादेकपष्टाच्छतद्वयात् ।

अष्टानवतिरन्वेति चतुरचरवर्जिता ॥६॥

चतुरचरहीनानि शतानि चोष्णानुष्टुभाम् ।

संपन्नान्यूनपष्टानि त्रिष्टुप्सपि न संशयः (३ ५

उष्णिहश्च विराजश्च पङ्क्तयश्चेकधा कृताः ।

द्विचत्वारिंशदेताः स्युः श्रुतेरन्या अनुष्टुभः ॥७॥

जगतीनामश्रौतिर्या तद्विंशतिशतं भवेत् ।

संपदा षोडश त्रैया द्विपदोत्था अनुष्टुभः ॥८॥

सप्ताशीतानि सप्तैव (७८७) पूर्वाक्तानि ह्यनुष्टुभाम् ।

द्वादशाग्ने तमित्यष्टेः^१ संपन्नाः श्रुतिचोदिताः ॥१०॥

^१गायत्र्यादिगणास्त्रिष्टुप्पादस्य द्विपदोत्थितः ।

चतुरचरमादाय पूरयेत्त्रिष्टुभं ततः ॥११॥

शेषैरनुष्टुभं कुर्यादिवमष्टौ शतानि तु ।

षोडशैवातिरिक्तानि^२ अचराणौह योजयेत् ॥१२॥

त्रिष्टुभस्य द्विरुक्तेयं^३ द्वादशाचरद्वीनिका ।

तुभ्यं श्रुतन्ति तिसृभिरेवं षोडश योजयेत् ॥१३॥

सहस्रमेतच्छ्रुत्युक्तं^४ पूर्णं पञ्चदशाधिकम् ।

सहस्रातरनुवाकं संपदानुष्टुभामिह ॥१४॥

मिस्त्रामिनोक्ता अत्रैव श्लोका लिख्यन्ते ।

अथान्यानुष्टुबुद्धारः स हि सर्वत्र चोदितः ।

न यथर्याप्रियाभावे नोद्धारः^५ स्यादनुष्टुभाम् ॥

प्रजाकामवशाद्यागः सिनीवान्याः क्रियेत चेत् ।

नात्र तत्र तु कर्तव्ये स्त्रे खल्वस्या^६ अनुष्टुभौ ॥

उद्धृत्यानुष्टुभं यस्माच्छन्दमां संपदुच्यते ।

शतातिरात्र उक्थ्यादेस्तस्माच्चानुष्टुभस्यजेत् ॥

उच्छ्रयस्वेति न त्याज्या सप्तानां चोदनारम्भान् ।

ये वृत्ताम इति त्वेषा त्यक्तव्या तद्विचारितम् ॥

१ A षाष्टेः २ C नपत् । ३ A षोडशैवां । ४ C द्विरुक्तेः D न विज्ञेः ।
५ C यतःप्रपुङ्गं D प्रपुङ्गः । ६ I am not able to make out the meaning of
this and several other passages in these verses I have given the text
as it is in the MSS ७ D सहस्रं च० ।

देवो ऽग्निस्त्वभिकृतिरेषा पृथक्त्वाद्दिगण्यताम् ।
 इति स्यान्नेतरः शुद्धसुख्यप्रत्यायको ह्ययम् ॥
 सर्वां दाश्रतयौष्वेता उत्तरास्तु सुभेषजः ।
 अनेन व्यपदेशेन ऋक्ष्यस्या अतुल्यता ॥
 चिकद्रुकेष्वभि त्यं च शंयोर्वाके तथैव च ।
 द्वावतिच्छन्दसां वर्गावतिवर्गौत्तराश्रयात् ॥
 अतुल्या इति चेत्तत्र प्रतिपत्संपदश्रुतेः ।
 सर्वार्थां वेतरच्छन्दो^१ विराजस्तेन न त्यजेत् ॥
 विराजनुष्टुभोरैक्यादुद्वियेरन्विराजो ऽपि ।
 संपत्स्याच्छन्दसामत्र सवनीयविशेषणात् ॥
 अतिरिक्तक्रियायां हि संपन्नैवेति^२ चेद्भवेत् ।
 एकस्मिन्निति वारम्भादधिकेषु त्वनादरः ॥
 एकस्मिन्नित्यसत्येतदाक्यं स्यादविवचितम् ।
 इति स्यात्तत्र येनोक्तमनारम्भो भवेद्यस्य ॥
 आज्यभागौ विकल्पेन शंयोर्वाक्यश्च यः परः ।
 ब्रह्मसामपरान् स्त्रा च सिनीवाली च राका च ॥
 तथा पशुपुरोन्नाशः स्त्रिष्टकृतश्च यो भवेत् ।
 एकाहेन च विद्यन्ते तायमानस्य रूपाणि ॥
 पूर्वकारिवशात्कर्म स्वशास्त्रे यदि कल्पितम् ।
 क्रियेताभ्यधिकं किञ्चिदूनं वापि कदा चन ॥

१ C चेतश्चन्दो D चेतश्चन्दो । २ A संपन्नैरिति C संपन्नैवेति ; over the line
 for D संपन्नैवेति ।

स्वशास्त्रविहितं वा स्यात् पूर्वकारौ न चेत् कुर्यात् ।
 संपत् तत्रापि संपाद्या तदारम्भः^१ प्रयोजनम् ॥
 अथाय्यांप्रीप्रयोगेन क्रतुयाज्या विकल्पने ।
 न चेत्तथापि पूर्यत संपत्तत्रावपेदिह ॥
 यथाकामी प्रकरणे ज्ञापकं परमेकेति ।
 ऊर्ध्वं चोक्ष्यमुखीयाया आवापो ऽत्रापि चोदितः ॥
 अथवोक्षीयमानेषु सूक्तानां परिमाणतः ।
 श्रुतेः संपत्सु संपाद्या श्रुतिदृष्टा क्रिया यदि ॥
 अदृष्टं तु यदस्माकं क्रियेताभ्यधिकं सूचितम् ।
 संपत्तत्र न संपाद्या ज्ञापकं पशवो ऽधिकाः ॥
 वाजिनं च न संख्येयं तद्व्यस्माकमचोदितम् ।
 पयस्यांगमिदं ह्येति स्यादियं कस्य चिन्मतिः ॥
 साकमेधेषु तत्रापि प्रतिषेधान्न युज्यते ।
 गण्यते चातिरिक्तोक्त्ये समाख्या हितयोस्तथा ॥
 अत्यन्तं चैव भेदाव्यात्संपदा विषमे हिते ।
 सोमातिरेकशस्त्रं च वै ताभ्यामुक्तकारणम् ॥
 शस्त्रं कस्तत्रभेदे यद्वावभेदे च यद्भवेत् ।
 संपत्तत्रापि संपाद्या तत्रैतन्नास्ति कारणम् ॥
^१सोमारम्भात्तिष्ठत्सोमेन संपाद्या भवेत्संपत् ।
 कार्यस्त्वनुष्टुप्द्वारः सूचारम्भात्पुनःपुनः ॥
 उक्तारम्भो विशेषार्था न तेषां साङ्गि चोदना ।

कुर्युरित्युपदेशाद्धि तस्मात्तेषु न संपत्स्यात् ॥
 अनुष्टुप्संपदमत उच्यमानां निबोधत ।
 द्वे प्रातरनुवाके तु श्रुते पञ्चदशाधिके ॥
 जगत्येकापोनघ्नीये त्रिष्टुभां विंशतिसिद्धः ।
 गायत्र्यो यस्य पीत्विति न संख्या निगदा गण्णाः ॥
 संपदानुष्टुभो ह्येषा एकविंशत्संपादिका ।
 यत्परिचयणीयादि सवनीयान्तमत्र तु ॥
 अन्यभागावसंख्याय संख्यायैकं पशु^१ तथा ।
 आप्रियस्त्रिष्टुभः संख्य^२ (?) सर्वेषां संपदस्तथा ॥
 प्रजाकामवदाप्रीणां नाराशंस्यपि वासिष्ठी ।
 गायत्री वा भवेन्मला संपङ्कणा ऋचो ऽत्र तु^३ ॥
 सतोदृहत्यस्त्रिष्टो ऽत्र द्वाविंशतिश्च त्रिष्टुभः ।
 तुभ्यं श्योतन्ति वाप्येषा विराटरूपाष्टकोत्तमा ॥
 चत्वारिंशच्च तिस्रश्च गायत्र्यः स्युरनुष्टुभाम् ।
 अष्टावष्टिस्तु^४ संपन्नाः पोलशाचरवर्जिताः ॥
 द्विदेवत्यादि चाज्यात् प्रागृतुयाज्या ऋचो^५ ऽत्र तु ।
 दृहत्यो नव गायत्र्यः चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥
 एका सतोदृहत्यत्र संपदानुष्टुभः पञ्च ।
 चत्वारिंशच्च ताः सार्धं चतुर्भिः स्युरिहाचरैः ॥
 संपदानुष्टुभश्चाज्ये दश तिस्रश्च निश्चिताः ।

१ C D पशुम् । २ C D मख्य । ३ C seems to read तेषो ऽत्र तु ।
 ४ D •ष्टिष C ष्टिषु • । ५ C D ऋचो ।

सयाज्ये प्रउगे च स्युः संपदा दश सप्त च ॥
 होत्राज्येषु सयाज्येषु षष्टिरधर्धया विना ।
 सवने ऽनुष्टुभां संपन्नारिंशच्च पञ्च च ॥
 शतानि पञ्च चत्वार्यचराणि च विंगतिः ।
 यावस्तोत्रे तु गायत्र्यस्त्वयस्त्रिंशत्तथोष्णिहः ॥
 तिस्रः सतोदृहत्येका जगत्यः षोडशैव तु ।
 त्रिष्टुभः सप्त संपन्ना द्विषष्टिः स्यात्सपादिका ॥
 दधिघर्मादिशस्त्रात् प्राक् स्याच्चेत्पशुपुरोलाशः ।
 तत्स्त्रिष्टुभत्पृथक्त्वे तु त्रिंशत्सैकात्र त्रिष्टुभाम् ॥
 गायत्र्येका च संपन्नाश्चत्वारिंशदनुष्टुभः ।
 अधिका तिस्रभिर्ज्ञेया अचराणि च द्वादश ॥
 एका मरुत्वतीये तु सयाज्ये जगत्यस्त्रिः ।
 अष्टयः पञ्च गायत्र्यस्रतस्रः ककुभस्तथा ॥
 दृहत्यः सतोदृहत्यस्त्रिष्टुभः षोडशैव तु ।
 चत्वारिंशत्तस्रस्र संपन्नाः पादवर्जिताः^१ ॥
 निष्केवल्ये सयाज्ये तु गायत्र्यो ऽष्टौ विरालेका ।
 तिस्रः सतोदृहत्यो ऽत्र दृहत्यस्त्रिः एव च ॥
 त्रिष्टुभो ऽष्टादश ज्ञेया द्विपदे द्वे नवोष्णिहः ।
 चत्वारिंशत्सहाष्टाभिः संपन्नाः स्युरनुष्टुभाम् ॥
 मैत्रावरुणशस्त्रे तु सयाज्ये द्विपदैकिका ।
 एका सतोदृहत्यत्र त्रिष्टुभो दश सप्त च ॥

त्रिष्टुभस्त्रिविराट्स्थानान्मुख्यात्स्यन्नवको^१ नव ।
 दृहत्यः संपदा तु स्यात्तारिंशद्विनोष्णिहः ॥
 ब्राह्मणाच्छंसिनः शस्त्रे वार्धते स्तोत्रिये कृते ।
 एका सतोदृहत्यत्र सयान्ये द्विपदा तथा ॥
 दृहत्यो नव विज्ञेयाः त्रिष्टुभश्चैकविंशतिः ।
 संपदानुष्टुभस्त्रेताश्चत्वारिंशत्सहोष्णिहा ॥
 अच्चावाकस्य त्रिष्टुभः शस्त्र एकात्रविंशतिः ।
 एका सतोदृहत्येका सयान्ये द्विपदा तथा^२ ॥
 दृहत्यो ऽनुष्टुभां त्रिंशत्साष्टा सचतुरवरा ।
 सवने ऽनुष्टुभां संपच्छतानि त्रीणि पञ्च च ॥
 ज्ञेयानि दशभिः सार्धमचराणि च षोडश ।
 स्याच्छस्त्राद्वैश्वदेवात्प्राग्यदादित्ययहादि तु ॥
 जगत्यो ऽत्र नव ज्ञेयाश्चत्वारिंशच्च त्रिष्टुभः ।
 अभ्द्रेव इति त्रिष्टुभेवमन्यस्याश्चिन्मता^३ ॥
 संपदानुष्टुभो ह्येता अष्टाषष्टिः सहार्धेन ।
 वैश्वदेवादि संख्याय परीज्या^४ साग्निमारुतम् ॥
 त्रिष्टुभो विंशतिस्तत्र जगत्यश्चैकविंशतिः ।
 षट् गायत्र्यो ऽष्टयस्त्रिस्रो द्विपदाश्चैकविंशतिः ॥
 संपन्नानामशीतिः षट्विंशत्यचरसंयुता ।
 एकत्रिंशच्चगत्यः स्युः सयान्ये त्वाग्निमारुते ॥

१ A मुख्यास्य D • मुख्या स्यात्मुख्या स्यात् • ।

२ C नव ।

३ A • चिन्मता C • विन्मता ।

४ C D पराज्या ।

यास्ते राके सुमतथ एषोपजगती स्वता ।
 त्रिष्टुभो ऽष्टादश ज्ञेयास्त्रिस्तथाचरपङ्क्तयः ॥
 विराजः षट् च गायत्र्यस्त्रिस्तः स्युः संपदा त्रिह ।
 अनुष्टुभां त्रिमीतिः स्यादधिकाष्टाभिरचरैः ॥
 ग्रंथोर्वाकादि ग्रंथन्तं ग्रंथुः स्युः(?) स्यादिहोत्तरः ।
 सिनीवाली च राका च क्रियेयातां न चेदिह ॥
 गायत्र्यौ द्वे जगत्येका शक्यर्यौ द्वे तथैव च ।
 उपत्रिष्टुप् च विज्ञेयायं यज्ञ इतीयमृक् ॥
 त्रिष्टुभो ऽष्टौ तु संपन्नाः स्युः षोडशभिरचरैः ।
 अधिका दशभिः सार्धं सदा ज्ञेया अनुष्टुभः ॥
 सवने ऽनुष्टुभां संपच्छतान्यर्धद्वतीयानि ।
 द्वे चैवान्नापरे ज्ञेये चतुरचरवर्जिते ॥
 यास्ते राके जगती वा ज्ञेया त्रिष्टुवथापि वा ।
 एवं संपादिता संपद्युक्ता ब्राह्मणकल्पयोः ॥

७. उपप्रयन्तो नव स हि थो मानुषा युगेति चतस्रः कस्र
 उषः इति तिस्रो यावयदेषमं त्वेति चतस्रो ऽश्विना यज्वरीरिष
 इति तिस्र आ मे हवं नवेति ।

८. अग्नि नरो दौधितिभिररण्योरिति द्वचमाग्नेये । प्रति था
 सूनरी जनैत्युषस्ये । आ शुभ्रा यातमश्विना स्वश्वेत्याश्विने ।

९. आपो रेवतीः चयथा हि वस्र इति त्रिः समस्य यद्वि-
 युता सस्मिन्नूधमिति पञ्चागन्म महेति तिस्र उपो रुहृचे षट् प्रति
 स्तोमेभिरिति द्वचं । आ भात्यग्निहृषसामनौकमिति द्वे उप त्या

वक्त्रौ गमतो विग्रं न इति द्वे इति चतुर्विंशतिं त्रिष्टुभोऽनुब्रूयात् ।

१० वेदिषद् इति सप्त जनस्य गोपा इति षट् एता उ त्या इति तिस्रः त्रिञ्चिन्नो अद्येति चतस्रः क स्विद्य कतमास्वश्विनेति चतस्र इत्येताश्चतुर्विंशतिं जगतीरनुब्रूयात् ।

११. एना वो अग्निं नमसेति त्रयः प्रगाथाः । अयमग्निः सुवीर्यस्येति त्रयः प्रगाथाः । प्रत्यु अदृश्यायतीति त्रयः प्रगाथाः । उषो यद्द्य भानुनेत्येकः प्रगाथः । दूमा उ वां दिविष्टय इति त्रयः प्रगाथाः । अयं वां मधुमन्तम इति द्वौ प्रगाथौ । एतान्पञ्चदश प्रगाथाननुब्रूयात् ।

१२. त्वामग्ने मनौषिण इति तिस्रः । अग्ने यजिष्ठो अध्वर इति तिस्रः । ईलिष्वा हि प्रतीव्यमिति दश ढचाः पुरु त्वा दाश्या-
न्चोच इति तिस्रः । उपस्तच्चित्रमा भरेति तिस्रः । युवोरु पू रथं ऊव इति तिस्रः । तथा च श्लोकः ।

त्वामग्ने मनौषिण इत्युद्धार्या मध्यमस्तृचः ।

ढचोपदेशात् कर्तव्यास्तिस्र उष्णिह आश्विने ॥

१३. सर्वाण्येव भवन्ति । संख्यार्थं वचनं । सह त्रिर्वचनेनैक-
चिंशत्पङ्क्तयः ।

१४. यः पूर्वमुक्तः प्रातरनुवाको द्वाचिंशतं गायत्र्य इत्येवमादिः
सोऽनुष्टुभां द्वे गते पञ्चदशाधिके संपद्यते । तत्संपत्त्यर्थाः श्लोकाः ।

द्वाचिंशदेव गायत्र्यः षड्विराजस्तथैव च ।

भवन्त्यनुष्टुभस्त्रिंशत्संपन्नास्ता यथा श्रुतिः ॥

चतुर्विंशतिं चिष्टुभो जगत्यश्च तथैव चाः^१ ।
 अनुष्टुभो ऽपि संपन्ना ऊनसप्ततिरेव ताः ॥
 पृथक्कृत्य प्रगाथेभ्यो वृहत्यो दश पञ्च च ।
 ताः सप्तदश संपन्नाश्चतुरचरवर्जिताः ॥
 य उक्ताः परिसंख्याय वृचाः पञ्चदशौष्णिहः ।
 चिंशस्रश्च च संपन्ना अधिकद्वादशाचराः ॥
 सतोवृहत्यः पञ्चदशैकचिंशश्च यङ्गयः ।
 प्रति स्या सूनरी तिष्ठो द्वादशाचरमौष्णिहम् ॥
 अनुष्टुभस्तु सपन्नाः षष्टिरेताः समासतः ।
 चतुरचरमत्येति तत् चिपेत् वृहतौगणे ॥

इति समाप्ता संपत् । ननु सिद्धैवाचैतावत्यनुष्टुभसंपत् । उच्यते ।
 ज्ञापयत्याचार्यो जपानामत्र नोद्धारो न संपत् । तथा च वृद्धश्लोकाः ।

या प्रातरनुवाकस्य संपत् सिद्धैव चोदिता ।
 जपास्तेन न संख्येयाः संपदुद्धारयोरिह ॥
 यज्जपेन्नोत्तरेलां वै जपमन्त्राणि चोक्तवान् ।
 आषायनादयस्ते न करणे जपधर्मिणः ॥
 अनुद्भवो ऽपि तद्धर्मा प्रायश्चित्तश्रुतिर्यतः ।
 वाक्यभेदादनित्यत्वाच्चतुर्थत्वादथापि च ॥
 पावभेदो ऽर्बुदः शुद्धो यद्वत्तद्वद्भवेदिदम् ।
 इति स्यात् तन्न सोमार्थं विकल्पतो^१ यतः स्यतौ ॥
 यदद्य होत्वूर्याद्य इन्द्रमन्वारभामहे ।

१ C over the line च instead of य ।

१ CD विकल्पेते ।

इदमाप ष्टचस्तिस्त्रो दधिक्राव्णो अकारिषम् ॥

समुद्रं वो नि वर्तध्वं नेतास्त्राज्या अनुष्टुभः ।

जपत्वात्करणत्वाच्च तथानुष्टुवणादपि ॥

१५. स्तोकीयानां द्वितीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभौ । ते उद्धृत्याभि
प्रवन्त समनेव घोषा इत्येते द्वे प्रयोक्तव्ये ।

१६. अच्छा नः शौरशोचिषमित्येतास्तिस्त्रो ऽच्छा वो अग्नि-
भवस इत्येतासां तिसृणां स्थाने ।

१७. प्रति श्रुताय वो घृषदित्येतास्तिस्त्रः । प्रत्यस्मै पिपीषत
इत्येतासां तिसृणामनुष्टुभां स्थाने ।

अस्माअस्मा इदित्येषा गण्शोद्धारो ह्यनुष्टुभाम् ।

तेनेतासामिति प्रायः सूक्तमेतद्विचोदितम् ॥

१३.

१. तदेतत्सृष्टं दशमायाङ्गे न संपादयेन्नाद्रियेतात्रैव संपन्न-
मिति (२७. २) श्रुतेः ।

२. चिष्वपि वचनेषु उष्णिगुदेतीति मेनिमहे (२७. १) ।
गायत्री वेति श्रुताबुक्तं । तदिहाज्ययाज्यासंबन्धेन पूर्वाचार्याक्तं लि-
ख्यते श्लोकेः ।

अग्निं नरसृचे वीण्या श्शुभेति द्वचे तथा ।

स्तोत्रिये चानुष्टुपे च षट्सु चैवाग्निमारुते ॥

एकं चाज्यम्य याज्यायां निष्केदन्त्यम्य चापरम् ।

राया हिरण्ययेत्यम्यां पादयोरचरदयम् ॥

सुते अध्वर इत्यस्यां चिरुक्तावचरद्वयम् ।
 अभूद्देव इत्युभये अधिके द्वे तथाचरे ॥
 अचरे अधिके अन्ये स्यातामचरपङ्क्तिषु ।
 पादयोरधिके चान्ये अया वार्ज रथा इव ॥
 आ नो यज्ञाय पादे ऽस्मिन्नेकं चाधिकमचरम् ।
 षट्पदाजेषु चत्वार्यचराण्यधिकानि तु ॥
 उष्णिच्छा कलमेत्येषोदिता तद् ज्यधिकाचरा^१ ।
 षट्पदाजेषु^१ चत्वार्या नो यज्ञाय चापरम् ॥
 एतानि नातिरिच्यन्ते प्राकलानामियं ततः ।
 तेषामेतेन गायत्री उदिता अचराधिका ॥
 तां प्रातरनुवाके वै वचनात्संपदं विदुः ।
 अनुष्टुपि न त्याज्या या पञ्चम्यत्र षट्पदा ॥
 श्रुतेर्यम्नाच्च विहिता सूत्रे ऽनुष्टुप् षट्पदा ॥

२. सह सारस्वतेनेति ह्यत्कार्यं आरम्भः ।

४. पूर्वोक्तस्य विकल्पार्थं वचनं । आरम्भमामर्थ्याम् गायत्र्य इति वचनमग्निष्पत्ते संपदनुष्टुभामिति ज्ञापनार्थं ।

संपदर्थं च कर्तव्ये गच्छा नाच पुरोरुचः ।

प्रकृतौ या श्रुता संख्यासंख्या सा चेह सोदिता ॥

त्याज्या सारस्वते संख्या गायत्रीणामयं भवेत् ।

पुरोरुचो ऽपि नैवाच गच्छाः सूत्रमिदं तथा ॥

१ A मध्यधिकाचरा C सेरो—उष्णिः तयचराधिः, in marg. न ह्य D उरिता
 अचरे सेरोदिता तयचराधिका । १ C तु instead of वु ।

५. मृजानो वारे पवमानो अयय इत्येवं यावस्तुतः श्लोचे यथाकाम्यं । यथाकामत्वेनेत्यर्थः^१ ।

६. उत्तिष्ठताव पश्यतेत्येतस्याः स्थाने उत्तिष्ठन्नोजसा महे-
त्येतामभिष्टुयात् ।

७. चिकद्रुकशब्दो यस्यां विद्यते सा चिकद्रुकीया । चिकद्रु-
केषु महिषो यवाशिरं तुविशुभ इत्येषा मरुत्वतीयस्य शस्त्रस्य प्रति-
पद् भवति ।

८. चिकद्रुकीयायां चत्वारः षोलशाचराः पादाः^२ । तत्रैकेन
पादेन षोलशाचरावधिना^३ विग्रहणं । द्वितीयेन प्रणवः तृतीयेना-
वसानं । चतुर्थेन प्रणव इति शस्यम् ।

९. तुविशुभ तुविक्रतो इत्येते चिकद्रुकीयाया उत्तरे भवतः ।

१०. बृहदिन्द्राय गायत प्र व इन्द्राय बृहत इत्येतौ जनिष्ठा-
उषीयात् सूक्तात् पूर्वा प्रगाथौ पिबन्त्यपीयया संग्रंसति । समि-
त्येकीभावे । एकीभावस्याच्चाहवेनाव्यवच्छेदः । तत एतदुक्तं भवति ।
पिबन्त्यपीयायामाहावं छत्वा ततः सूक्ते करोति । इति मरुत्व-
तीयमिति नियमार्थम् । ततः सत्यामसत्यां वा संपदि सर्वत्रैवं
भवति । चिवृद्गृशराचे ऽपि ।

११. निष्केवल्ये ऽयं संग्रंसनक्रमः । वामदेव्यस्य श्लोत्रियानुरूपौ
शस्त्वा कथा नश्चिच आ भुवत्कया त्वं न ऊत्येत्येतौ धार्यां च तत

१ A adds इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इत्यनश्चभि त्वा देवेत्यादिक प्राष्ठत शस्त्वा मृजान
इत्यन्ताश्चिप इन्द्रावेकसेदिति भाष । २ G D om पादा । ३ C (orig) D
•वधिकविग्रहण, C alt क to ना ।

ऊर्ध्वं धाय्याया रायन्तरं प्रगाथं पिवा सुतस्य रश्मि इत्येतं
स्तोत्रियानुरूपौ च रायन्तरौ शंसेत् ।

१२. रायन्तरादनुरूपान्तरम् ।

१३. आ धूर्ध्वंमै दधाताश्वान् वज्रमेको विभर्ति हस्त आहि-
तमित्येते द्विपदे शंसेत् । चकारः समुच्चयार्थः ।

१४. इन्द्रस्य तु वीर्याणीत्येतत् ।

१५. धाय्यानन्तरो यः प्रगाथ उक्तस्तवाहावं हत्वा हैरण्य-
रूपीयादौ करोतीत्यर्थः ।

१६. इति यदेतदुक्तं । एवं नियमतो निष्केवल्यं भवति ।
यदापि स्वयोनौ रायन्तरक्रिया तदापि सखाय आ गिषामहोत्येता
नव भवन्त्येव द्विपदे च । त्रिवृद्गृहाराचे । तत्र हि संपदसंभवात्^१
अभाव आशङ्क्येत । तत्संपन्नमिति श्रुतेरत्रैव स्यात् ।

१७. अभि त्वं देवमित्येवमादिकौ ।

१८. अयं चापरो विभेषः । एकपातिनीनामुपर्याहावं^२ हत्वा
पुरस्ताच्चानोभद्रौयात्प्रशुक्लीयं शंसेत् । एतावान्मैश्वदेवे विकारः ।
विकारवचनं संसवे विद्व्यनिवृत्त्यर्थम् ।

१९. उरु विष्णो वि क्रमस्वेत्येतां एतयाज्यामुद्धृत्य भवा मित्रो
न श्रेयो एतासुतिरित्येतया यजति ।

२०. अग्नि नरो दौधितिभिररण्योरित्यग्निष्टोमसाम्न आग्नि-
मारुते स्तोत्रियानुरूपौ ।

१ C D om शंसेत् । १ C D उपदां । २ C धाय्यानामुपर्याहावं D om.
this passage.

यज्ञायज्ञीययोनिस्तु विकल्पेनात्र शस्यते ।

संपन्नत्रान्यथा गण्ठा वृहत्याः^१ संभवे तथा ॥

२१. अतिरिक्तोक्त्यमिदानीमुच्यते । आयं गौः पृथ्विरक्रमी-
दित्ययं स्तोत्रियः । मही द्यौः पृथिवी चन इत्यनुरूपः ।

२२. तं प्रत्नया पूर्वथा विश्वथेमथेत्येता चयोदश शस्त्वा ।

२३. ^१यज्ञो बभूव स आ बभूवेत्यनया परिधाय तेनैव स्वरेण ।

२४. प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्येतया यजति ।

२५. चतुराहावा होत्रका होता चातिरिक्तोक्त्येध्विति । तत
उक्त्यैर्व्याख्यातस्तैस्तुल्य इत्यर्थः ।

२६. इति यदेतदुक्तमेतत्समूहे ऽतिरिक्तोक्त्यं भवति । अति-
रिक्तोक्त्यवचनान्नात्र संपदः कार्याः । उत्तरमथतिरिक्तोक्त्यमेवा-
विशेषात् ।

२७. प्राक् पत्नीसंयाजेभ्यः । संस्थिते दशमे ऽहनि पुरा
पत्नीसंयाजेभ्य इति श्रुतेः । संस्थाप्य वा पत्नीसंयाजान् । संस्थितेषु वा
पत्नीसंयाजेध्विति श्रुतेः । गार्हपत्ये जुवा सो ऽनिरुक्ते गार्हपत्ये
प्राजापत्ये द्वे आहुती जुहोतीति श्रुतेः । अन्वारब्धेध्विह रतिरिति
जुहोतीति कात्यायनस्य । पूर्वथा द्वारा सद्ः प्रपद्य नियमतः स्वस्य
धिष्यस्य एकैकं पश्चादुपविशेत् । ब्रह्मा तु स्वदेगे एव धिष्यवचनात् ।
मानसेन स्तुत इति वचनं स्तोत्रप्रसवे मानसो व्यापार इत्यस्य

१ C (in marg) न instead of त्व । १ This Sutra is in the text edi-
tion erroneously counted as No. 22 It ought to be No. 23 and
the following Sutras numbered accordingly

भावार्थम् । आद्यं गौरित्येतास्मिन्नक्षत्रः सार्षराज्ञीरित्येवं संज्ञिता ।
पराङ् अनाद्यत्वा । त्रिर्वचनरहिता उपांशुप्रणवन् । आहेति वाक्यशेषः ।

१८. मानसेन स्तुते गोसावो इत्यनेनेवाध्वर्योरामन्त्रणम् ।
आहावप्रकरणे^१ शस्त्रादावित्यतिरिक्तवचनात् ततश्च सार्षराज्ञीशंस-
नादनन्तरमध्वर्यो इत्यामन्त्रितो ऽध्वर्युर्होवा वा गृहपतिना वा
होद् होतरिति प्रतिशृणोति । प्रत्याभाषं सर्वत्र करोति । सर्वत्र-
ग्रहणाद्यथान्यायं^२ होद् गृहपत इति गृहपतेः ।

१९. ओ होतरित्येकस्मिन्नवमाने^३ तथा होतरित्यपरस्मिन्नेवं
वक्ष्यमाणमर्थमाचक्षणे होतरि गृहपतौ वाध्वर्युरनुगृह्णाति । गृहणन्-
मर्थविशेषानुच्चरन्तमनुब्रूलयतीत्यर्थः ।

१४.

१. दशहोता नाम यज्ञस्तत्र वदित्यन्नेवमामन्त्रयेत् । न केवल-
मत्र कर्मणि । पृथग्येतस्मात्कर्मणः । चरकश्रुतेः । यः प्रजाकामः स्यात्सो
ऽरण्यं प्रतिपरेत्य ब्रह्माणं दक्षिणत उपवेश्य दशहोतारं निगदेत् ।
अयजमानस्यापि शौन.शेषाख्यानवचने यद्वत्प्रतिगदयदर्शनादत्र
समविच्छेदा इत्यन्ते । तान् पूर्वाचार्यैर्हक्ताननुब्रूम ।

२. एतावानयमेकान्नविगदचरो विच्छेदः ।

३. एकान्नविगतिरक्षराण्यं विच्छेदः ।

४. इतिगद्वेनानन्तरं निर्दिश्यते । उक्तेति संकीर्तनविभागे
आद्यत्यर्थः । अथोपांशित्ययमन्त्रादनन्तरमुपांशुमुद्रवेत् ।

५. अचरो विच्छेदः । अध्वर्यादि वदिष्यन्तमित्युक्त्वादिफलचरं
इत्युपांशु तथातीतमन्यत्सर्वमिहोच्यते^१ ।

६. चतुरचरो विच्छेदः ।

७. अचरो विच्छेदः ।

८. पञ्चाचरो विच्छेदः ।

९. चतुरचरो विच्छेदः ।

१०. पञ्चाचरो विच्छेदः ।

११. फलचरो विच्छेदः ।

१२. फलचरो विच्छेदः ।

१३. चतुरचरो विच्छेदः ।

१४. चतुरचरो विच्छेदः ।

१५. पञ्चाचरो विच्छेदः ।

१६. चतुरचरो विच्छेदः^१ ।

१७. नवाचरो विच्छेदः ।

१८. चतुर्दशाचरो विच्छेदः ।

१९. एकाचरो विच्छेदः ।

२०. पूर्वोक्तमुपांशु तत उच्चैरित्यर्थः ।

२१. त्रयोविंशत्यचराण्यं विच्छेदः ।

२२. त्रयोदशाचरो विच्छेदः ।

२३. चतुर्दशाचरो विच्छेदः ।

१ I propose वदिष्यन्तमित्युक्त्वादिफलचरोः । १ C D चतुरचरोः । विच्छेद इति
अपे सर्वेषु संवधये, they omit from here in this chapter the word विच्छेदः ।

१४. षड्विंशत्यक्षराण्ययं विच्छेदः^१ ।
 १५. पूर्वोक्तमुपसंहृतम् ।

१५.

१. चतुर्द्वेतरि वक्ष्यमाणे वदियन् अर्धयोर् इ इत्यामन्त्रयेत् ।
 २. सप्तदशाक्षरः । विकर्षणाष्टादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ३. पञ्चत्रिंशदक्षराण्ययं विच्छेदः^२ ।
 ४. एकविंशत्यक्षरो ऽयं विच्छेदः^२ ।
 ५. सूत्रमेतदुक्तार्थम् ।
 ६. पञ्चाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ७. चतुरक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ८. त्र्यक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ९. षलक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १०. पञ्चाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ११. चतुरक्षरो विच्छेदः ।
 १२. अष्टादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १३. चतुर्दशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १४. नवाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १५. एकादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १६. यत्पूर्वमुक्तम् ।
 १७. चतुर्विंशत्यक्षरो ऽयं विच्छेदः ।

१ C D परिच्छेदः । २ C D •क्षरो विच्छेदः । ३ C D om. from here in this chapter अयं विच्छेदः (with the exception of Sūtra 22)

१८. त्रयोदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १९. एकादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २०. त्रयोदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २१. पञ्चदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २२. सप्तविंशत्यक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २३. परिसमाप्तं पूर्वमुक्तम् ।

१६.

१. अनुगरार्थमाभगव्य वक्ष्यमाणमुपन्यस्यति । पञ्चहोतरि वदित्यन्निति^१ ।

२. अष्टादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः^२ ।
 ३. विंशत्यक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ४. प्राग्व्याख्यातम् ।
 ५. चतुरक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ६. षलक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ७. त्र्यक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ८. अष्टाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ९. पञ्चाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १०. चतुरक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ११. अर्धदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १२. द्वादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १३. प्राग्व्याख्यातम् ।

१४. अष्टादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
१५. त्रयोदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
१६. द्वादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
१७. पञ्चविंशत्यक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
१८. परिममाप्तं पूर्वमुक्तम् ।

१७.

१. अध्वर्योऽ इत्यनुगरार्थमामग्न्य पद्भूतरि व्याख्यातव्य इत्यर्थः ।
२. चतुर्दशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
३. अष्टादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
४. पूर्ववद्वाख्यानम् ।
५. पञ्चाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
६. चतुरक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
७. षलक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
८. पञ्चाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
९. त्र्यक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
१०. षलक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
११. पञ्चाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
१२. चतुरक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
१३. षोडशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
१४. पञ्चदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
१५. छतव्याख्यानमेतत् ।
१६. एकादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।

१०. त्रयोदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १८. त्रयोदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १९. सप्तविंशत्यक्षराण्यं विच्छेदः ।
 २०. एतावत्पूर्वाक्तम् ।

१८.

१. सप्तहोतरि विषयभूते वदित्यन्तर्ध्वर्युमामन्त्रयेत ।
 २. एकोनविंशत्यक्षराण्यं विच्छेदः^१ ।
 ३. विंशत्यक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ४. छतव्याख्यानम् ।
 ५. पलक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ६. सप्ताक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ७. सप्ताक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ८. नवाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ९. त्रयोदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १०. पलक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 ११. पञ्चाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १२. चतुरक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १३. चतुर्दशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १४. अष्टाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १५. त्रयोदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।

१६. सप्तदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १७. पूर्वोक्तं उपांशु ब्रूयात् ।
 १८. अष्टाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 १९. द्वादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २०. अष्टाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २१. त्रयोदशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २२. द्वादशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २३. चतुर्दशाक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २४. त्रयोविंशत्यक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २५. षट्त्रिंशदक्षरो ऽयं विच्छेदः ।
 २६. 'प्रागुक्तं यत् ।

१६.

१. वक्ष्यमाणिकास्तन्वः । अतो वदति । प्रजापतेः प्रत्यक्षं तन्वस्ता होता वदेदिति श्रुतेः । अतो वदतीत्यतःशब्द आनन्तर्यं । ततो नान्तरा धागः । अतो ऽन्ये वापि कामं यज्ञेयुरिति श्रुतौ विकल्पो^१ न सूचितः । उपरिष्टादुपदेशात् ।

२. अध्वर्या इत्येको ऽवच्छेदो द्वितीयः शेषेण । एवमुत्तरास्तपि द्रष्टव्यं । उत्तमा तु अत्रसाना^२ ।

१४. परिसमाप्तास्तन्वः ।

१ Omitted in D and (orig) in C २ A 10^a 57 ।

२ There is no commentary on Sutra 3-13

२०.

१. वक्ष्यति गृहपतिसप्तदशाः सत्तमाभीरन्निति । श्रुत्यन्तरे दीक्षाक्रमविधौ तेषां गृहपतिः प्रथमो दीक्षित^१ इति । स गृहपतिः सत्तभूते द्वादशाहे तनूवदनादनन्तरं वदति । असत्तभूते त्रैकणका एव यजमानः । सो ऽपि गृहपतिरित्युच्यते । गृहपतिवदनं वक्ष्यमाणकम् ।

१. अध्वर्या इत्येको विच्छेदः । येषां वै गृहपतिर्गृहपतिं विद्वान् गृहपतिर्भवतीति द्वितीयो विच्छेदः ।

२. तृतीयो विच्छेदः ।

४. चतुर्थो विच्छेदः ।

५. गृहपतिवदनस्य पञ्चमो विच्छेदः ।

६. षष्ठो विच्छेदः ।

७. सप्तमो विच्छेदः ।

८. अष्टमो विच्छेदः ।

९. समाप्तं गृहपतिवदनम् ।

२१.

१. प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति मनसा यजति ।

२. उच्चैस्तरामित्यस्य प्रतिषेधार्थं मनसा वषट्करोतीति वचनम् ।

३. प्रसिद्धम् ।

४. ग्रहं गृह्णाति प्राजापत्यं वायुं पृथिव्या पात्रेण ग्रहणमादन-
स्तोत्रोपाकरणहोमभक्षाहरणभक्षणानि मनसेति कात्यायनस्य^२ ।

५. तार्तीयसवनिक एव भक्षमन्त्रः । प्रकरणात् ।

६. श्रौदुम्बरीं यजमाना अन्वारभन्ते । सात्त्विके द्वादशाङ्गैश्चत्विज इति तस्मिन् अघेण धिष्यन्परीत्यामीनाः । सामर्थ्यात् ।

७. अपरेण धिष्यन् ये नातिक्रामेयुस्ते ऽप्यामीनाः पलाश-
शाखाभिः स्पृशेयुः ।

८. तेषां स्पृशतामुत्तमौ हस्तौ होता कुर्यात् ।

९. अनेन कामेन । इति मनसा संकल्पेदित्यर्थः १ ।

१०. अपिधाय सद्मो द्वारावित्यस्मिन्नवधौ पत्न्यो ऽपि
शालायामासते । शालायाश्चेति वचनात् । छते वागुपाकरणे वाग्यमनं
नेचसंमौलनं च ।

११. नक्षत्रेषु दृश्यमानेषु सत्सु मार्जालीयदेशे स्थिताः ।
तच्चतुर्दिवहितं शुक्रमुच्चरदित्यनयर्चा नक्षत्रेषु विषयभूतेषु यजमाना-
श्चतुर्विंशजन्ते । सूर्यं चतुर्विंशर्गः शतातिरात्रे नक्षत्रासंभवात् ।
सौर्यत्वादा^१ मन्त्रस्य ।

१२. ते ऽपरया द्वारा हविर्धानि प्रपद्यन्ते । अथाध्वर्युरुत्तरस्य
हविर्धानस्य कूर्बरीमभिपद्याह संक्षर्यर्धि गायेति गायति सत्तस्यर्धि
तत्सत्तस्यर्धिमाप्नुवन्ति सर्वे सास्त्रो निधनमुपयन्तीति (२६.२) श्रुतेः ।
उत्तरस्य हविर्धानस्थाधोऽत्वं यजमानाः सर्पन्ति ।

१३. उत्तरेणागारं यजस्यानुसचरन्त इति श्रुतेः ।

१४. युवं तमिन्द्रापर्वता पुरोधुधेत्येतामतिच्छन्दसं जपन्तो
ऽधोऽत्वं सर्पन्ति । उत्तरेण वा गच्छन्तो ऽक्षवेस्त्रायां तदुद्देशं

१ C in marg. यजमानाः । १ C D have only अनेन कामेन । १ A छर्यादा ।

इत्यर्थः । ततो ऽग्रेण हविर्धाने समुपविश्य । संग्रब्धादेकप्रदेश
आसीनाः कामान्ध्यायन्ते यत्कामाः सत्त्रिणः ।

१५. ये वज्रकामाः सत्त्रिणो ऽनेककामाः पृथक्कामा इत्यर्थः ।
भूर्भुवः स्वरित्येतास्ते व्याहृतीर्न तु प्रतीकग्रहणात् सुप्रजा इत्येव-
मादिकं मन्त्रम्^१ ।

१६. ते यजन्तो यजमानास्ते वा चत्विजः असत्त्रे । शाखा-
न्तरोपदेशात् । ते प्राञ्च उदञ्च उत्क्रम्य वाचं विह्वयन्ते विस्पष्ट-
सुचैराङ्गयन्त इत्यर्थः । कथम् । वागैतु वागुपैतु वागुप मैतु वागिति ।

१७. सुब्रह्मण्याप्रतीकं सुब्रह्मण्योमिति^२ चिरुपांशुत्वा वाचं
विस्पृजन्ते ये पूर्वं वाग्यताः ।

१८. केचिन्मानसमहरन्तरं^३ वदन्ति । केचिदुदयनीयान्ते ।
अपरे दशमाहरङ्गं । तदभिप्रायं सूत्रमेतत् । तन्निराकरणायेद-
मारभ्यते ऽनन्तरं सूत्रम् ।

१९. कालवाद एषः । यो ऽयं पुरा पत्नीसंयाजेभ्यः संस्थाप्य
वेति (१०. १३. २७) । यथा दिवि देवनादीनामभिषेचनीयमध्ये
पठितानामपि नाभिषेचनीयाङ्गत्वं । कालमाचवादो ऽस्मिन्नवधौ ।
पठौहीं दीव्यति राजन्यं जिनातीत्येवमादयो ऽभिषेचनीयमध्ये ऽपि
क्रियमाणा राजसूयाङ्गं एवं सत्त्रोत्थानं दशमे ऽप्यहनि क्रियमाणं
द्वादशाहाङ्गमिति । अतो वाग्रब्दः पराभिप्रायनिवृत्त्यर्थः ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये दशमे ऽध्यायः समाप्तः ।^४

१ C D • दिवो मन्त्र । २ C D सुब्रह्मण्याम् । A मानसमहरन्तर (रि ?)
C (orig) मानसमहरन्तर, alt by marg add. of र to मानसमहरन्तर • D
मानसमहरन्तर ।

अथ एकादशोऽध्यायः ।

१०.

भाष्यकारगिरां यत्र विनष्टं लेखनादिना ।

अक्षर तद्दामशर्मा^१ मुञ्जसूत्ररूपयत् ॥

शाङ्खायनसूत्रोक्त[स्य] एकादशाध्यायस्य भाष्यं लिख्यते^२ । व्याख्यातो ऽग्निष्टोम प्रकृतिर्दादशाहस्यैकाहानां चेति सूत्रितत्वात् पूर्वकारिवशाच्च द्वादशाहः सत्समहीनस्येत्युभयरूपस्यापि द्वादशाहस्य श्रुत्यन्तरात् धर्मान् विधाय यथाप्राप्ते च हौत्रयाजमाने^३ । अथेदानीं स्वश्रुतिक्रमेण चतुर्विंशतीन्यहानि वक्तव्यानि । तेषां च श्रुतौ हौत्रमेवोक्तं । न हौत्रकाः । पुनश्च पृथक्प्रकरणे हौत्रकाणां कर्मविधिः । तेनैव न्यायेन द्वादशाहशेष परिभाषां घोक्त्वा प्रक्रमते ततो भगवान् सुयज्ञः सूत्रकारः ।

१. सत्समहीनानामन्ये ऽपि द्वादशाहाः सन्त्येव तदर्थं व्याख्यात इति विशेषणं । न्यायप्राप्तं चैतत् । वज्रनो धर्मजातस्य विधानाद्यमेव प्रकृतिः सत्समहीनानां युज्यते ।

२. स्तोत्रियानुसृष्टौ तृतीये ऽहनीत्येवमादिकं वचनं । लक्षणं च स्तोत्रिया हौत्रकाणां प्रातःसवने समसङ्ख्याकाः । एवमादिको वचनलक्षणो विधिः । सो ऽस्यैव द्वादशाहस्य विशेषः सकलीकरणत्वेन वेदितव्यः । शाखान्तरीयस्य मध्याग्रयेत् एतं वेत्येवमादि ।

१ D मञ्जु० ।

२ Δ om from मा० to लिख्यते ।

३ C (sec 1) याज० A C D यज० ।

३. द्विरावप्रभृतयः अर्हीना इत्युच्यन्ते । एकोत्तरास्तु याजन इति प्रतिषेधार्थं पृथग्भिधास्यन्ते ।

४. न तु प्राक् द्वादशाहात्प्रायः ।

५. उभयतोऽतिरात्रं सत्तमुपरिष्टाद्दहीनस्येति तन्त्रान्तरम् ।

६. अर्हीनेषु न विद्यन्ते ।

२.

१. चतुर्विंशस्तोममित्येवमादिः स्वमतपरिग्रहः । चतुर्विंश-मित्याचक्षत इति संज्ञार्थम् ।

२. होताजनिष्ट चेतन इत्यष्टर्षमाव्यमिति (१६. ५) श्रुतेः ।

३. सह सारस्वतेन हृषेन ।

४. आ त्वा रथं ययोतय इत्येवमाद्यनुक्रम्य श्रुतत्वात् ।

५. अनुत्तमा ते मघवन्नकिर्षित्वेषा परिधानीया कर्तव्या । न स्वक्रमेण किं तर्हि उत्तरा या एकस्य चिन्ने विभ्वस्त्वोज इत्येव-माद्याः षट् पूर्वाः शस्त्वा यत्रास्मिन् धीयते निवित् । अन्यत्रापि यत्रयत्रैतस्मिन्निविद्धानं भवति तत्रतत्रायं धर्मः ।

६. तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति दृहद्विवो निष्केवत्यमिति श्रुतेः ।

७. तद्देवस्य ते हि द्यावापृथिवी इति ।

८. द्वितीयादेव पार्थिकात् यज्ञस्य वो वृष्ये शर्धाय ।

९. किमु श्रेष्ठ इति ।

१०. वैश्वानराय धिषणामृतावृध इति ।

११. यज्ञेन वर्धत जातवेदसमिति जातवेदसीयं भवति ।

१२. चतुर्विंशे ऽन्यत्र वा यो विशेषस्तं वक्ष्याम इति वाक्य-
शेषः । अनारभ्यवादश्चायं । तथापि ऋन्दोगानामस्त्रिचहनि प्रायेण
पाठादिहैवोच्यते ।

१३. यज्ञा यज्ञा वो अग्नय इत्यत्राहावं कृत्वा ततो ऽस्य
स्तोत्रियानन्तरमेह्यु यु वयमु त्वामधा हीत्येतानुक्थ्यस्तोत्रियान्
संशस्य तत आहावः ।

१४. उक्थ्यग्रहणमनुवर्तते यज्ञायज्ञियग्रहणं च ।

१५. अग्ने मरुद्भिरित्येवमादिका कल्पजा । आग्निमास्तोक्थ्य-
ग्रस्तदेवतालिङ्गा । एतां शस्त्वा तन्तुं तन्वन्नित्येतस्या अनन्तरमा-
हावमेकैकस्याथैकपातिन्या इति (८.७.८) वचनात् । ततो यथो-
क्त्या परिदधात्यन्तया ।

१६. यद्दान्तस्तुक्थ्यो ऽप्यनारभ्यवाद एव । तत्रायं विशेषः ।
अग्ने मरुद्भिर्द्वैकभिरित्येतथैव यथोक्तम्यानशस्तया यजेत् । एता-
मेव याज्यां कुर्यादित्यर्थः । स्तोत्रियानुरूपप्रतिषेधार्थमेतयेत्यति-
रिक्तवचनम् ।

३.

१. एकचिको ऽप्यनारभ्यवाद एव । तत्रायं विशेषः । षष्ठकृतं
शस्त्रं वक्ष्यमाणेन विधिना ।

२. यथास्तुतमिति ऋन्दोगापेक्षा । तदपेक्षया स्तोत्रिया-

ष्कस्ता । तृचान्वा सकलां योनिमित्यर्थः । शस्वेतिवचनादविशेषेण
होतृर्होत्रकाणां चायमुपदेशः ।

३. यादृक्सह्याका स्तोत्रियास्तादृक्सह्याकाननुरूपान् कुर्यात् ।
अर्हगणे तु तृचानेव । तायमानरूपत्वात् ।

४. क्रमार्थं वचनम् ।

५. पर्यासा इत्यन्यानां सूक्तानामाख्यां वक्ष्यति । तेषामुत्तमां-
सूचान् होत्रकाः शंसन्ति ।

६. उत्तमानेव तृचान् होता शंसति । उत्सृज्यन्त एवान्यानि
सूक्तानि वज्रसूक्तेषु ।

७. उक्ताद्यदन्यत्तत्सर्वं प्रकृत्या भवति । तद्यथा । प्रतिपदनु-
चरेन्द्रनिहवब्राह्मणसत्यैकपातिनीधाय्यापोहिष्ठीयादेवपत्नीराकाचर-
पङ्कीपैचीयामीसादुष्किलीया इति ।

४.

१. वक्ष्यमाणः शलाहो ऽभिन्नवाक्यः पृष्ठ्यविकारो भवति ।
ततस्तृतीये ऽहनि सावित्रैशानरीये षष्ठे चार्भवं सिद्धु भवति ।

२. यानि पार्थिकस्य प्रथमस्य त्र्यहस्याज्यानि सामूहिके पत्रे
तानि पूर्वेषामभिन्नविकारानां त्रयाणां यथासहो न भवन्ति ।

३. प्रथमे ऽहनि रथन्तरं द्वितीये वृहत्तृतीये रथन्तरमित्यनेन
क्रमेण विपर्यासमेते षष्ठे भवतः ।

४. ज्योतिःसप्तकमग्निष्टोमसंख्यं प्रथममहर्भवत्युत्तमं च षष्ठम् ।

५. प्रथमोत्तमयोरङ्गोर्मध्ये चत्वार्युक्थ्यसंस्थानि वक्ष्यमाणसंज्ञ-
कानि भवन्ति ।

६. गां द्वितीयमहरूपयन्ति । गां चतुर्थमहरूपयन्तीति श्रुतेः ।

७. आयुस्तृतीयमहरूपयन्ति । आयुः पञ्चममहरूपयन्तीति
(२०. ४. २१. २) श्रुतेः ।

८. इन्द्रो रथाय प्रवतं क्षणोतीति भरुत्वतीयमिति श्रुतेः ।

९. आ याङ्गर्वाङ्गुप वन्धुरेष्टा इति निष्केवत्यमिति श्रुतेः ।

१० कथा देवानां कतमस्य यामनीति वैश्वदेवम् । अथ
पञ्चमे चाहनि ।

११. मारुतं सूक्तमेकसुत्याहादग्निष्टोमाङ्गवति ।

१२. एति प्र होता व्रतमस्य माययेति जातवेदस्यैवं भवति ।

१३. यदिह नोक्तं तत्पार्थिवेन प्रथमेनाङ्गा समानम् ।

५.

१. इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोरित्येतन्मरुत्वतीयं द्वितीय-
स्थाभिन्नविकस्य भवति ।

२. सुत इत्वं निमिष इन्द्र सोम इति निष्केवत्यमिति श्रुतेः ।

३. अभृद्देवः सविता वन्धो तु न इति सावित्रमुद्ददिति श्रुतेः ।

४. ततं मे अपस्तदु तायते पुनरित्यार्भवमित्युद्ददिति
(२०. २) श्रुतेः ।

५. ततं म इत्येतदेवार्भवं पञ्चमे चाभिन्नविके ऽहनि । साध-
वार्थमिहोक्तम् ।

६. देवान्भुवे दृष्टच्छ्रवमः स्वस्तय इति वैश्वदेवमुद्धदिति (१०.

२) श्रुतेः । विपुवति चेति नोक्तमसंमोक्षार्थम् ।

७. यज्ञेन वर्धत जातवेदसमिति जातवेदसीयमिति
(१०. २) श्रुतेः ।

८. यदिह नोक्तं तद्वितीयादङ्गः पार्थिकात् यहीतयं । तथा
च गां द्वितीयमहरूपयन्तीत्यत आरभ्य सर्वमेवाघातम् ।

६.

१. वक्ष्यमाणकः^१ प्रउग श्रौष्णिहो वैश्वमनस इत्येवंसंज्ञकसृती-
यस्याभिप्लविकस्याङ्गो भवति । तथैव श्रुतत्वात् । स उच्यते ।

२. वायो याहि शिवा दिव इति दृचो वायव्यः ।

३. आ वां सहस्रं हरय इत्येन्द्रवायवः ।

४. ता वां विश्वस्य गोपेति मैत्रावरुणः ।

५. आ वां वाहिष्ठो अश्विनेत्याश्विनः ।

६. इत्येन्द्रसृचः ।

७. इति वैश्वदेवसृचः ।

८. उत नः प्रिया प्रियास्विति सारस्वतसृचः ।

९. वायो याहि शिवेत्येवमादीनि सप्त यान्युक्तानि ।

१०. तिष्ठा हरौ रथ आयुव्यमानेति मरुत्वतीयमिति श्रुतेः ।

११. इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्र वोचमित्येतत् ।

१२. एतेन द्यावापृथिवी अभीवृते इति द्यावापृथिवीयं वृषं
लिङ्गात् श्रुतेः ।

१३. एतेन द्यावापृथिवी इत्येतदेव षष्ठे चाभिष्वविके
द्यावापृथिवीयं प्रसङ्गादिहोक्तम् ।

१४. एकाहात्प्राकृतादारभवं तच्छन् रथं सुवृतं विद्वानापस इति ।
वैश्वदेवं चा नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वत इति ।

१५. आ रुद्रास इन्द्रवन्तः सजोषस इति मारुतमिति
श्रुतेः ।

१६. नामस्य च्छताथवः समीधिर इति जातवेदस्यैथमिति
श्रुतेः ।

१७. एवं विशिष्टमाग्निमारुतम् ।

७.

१. होताअनिष्ट चेतन इत्येतदाग्न्यं चतुर्यस्याङ्गः आभिष्ववि-
कस्य भवति ।

२. मैधातिय इत्येवंसंज्ञः प्रउगो भवति । नामधेयविज्ञान-
मपि फलाय ।

३. ये गार्त्समदे प्रउगे वायुयैन्द्रवायवे ते अचापि भवतः ।
क्रियास्तु विशेषः । तत्र गार्त्समद्यः पूर्वा मैधातिथ्य उत्तराः ।
तद्यथा । वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे तीव्राः सोमास आ
गक्षीत्येका शुकसाद्येत्येकोभा देवा दिविस्पृगेति द्वे (१०.२.५) ।

इह तु मैधातिथ्यः पूर्वास्तीव्राः सोमास आ गृहीत्येतां शस्त्वा ततो वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे । एवमुभा देवा दिविस्पृगेति द्वे शस्त्वा ततः शुक्रस्याद्येत्येकां शंसेत् ।

४. मित्रं वयं हवामह इति मैत्रावरुणः ।

५. प्रातर्युजा वि बोधयेत्याग्निम् ।

६. आ त्वा वहन्तु हरय इत्येन्द्रम् ।

७. ऐभिरग्ने दुवो गिर इति वैश्वदेवस्तृचः । इति द्वचानौ-
त्यसंदेहार्थम् ।

८. अतिदेशो ऽयं सारस्वतानां प्रउगद्वचानां । ततः प्र णो देवीति चतुर्थे । उत स्या नः सरस्वती घोरेति पञ्चमे । उत नः प्रियेति षष्ठे ।

९. एकाहात् प्राकृतादग्निष्टोमादित्यर्थः । तच्च जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायेति ।

१०. उग्रो जज्ञे वीर्याय स्वधावानिति निष्केवल्यम् ।

११. पार्थिकस्य द्वितीयस्याङ्गो द्वितीयमिति संज्ञा । तस्मात्सावित्रद्यावापृथिवीये इह भवतः । तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावित्रम् । ते हि द्यावापृथिवी विश्वगंभुवेति द्यावापृथिवीयम् ।

१२. तृतीयसंज्ञकात् पार्थिकादारभवं भवति । अनशो जातो अनभौशुरूक्य्य इत्येतत् ।

१३. अग्निरिन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमेति वैश्वदेवं भवति ।

१४. वैश्वानराय पृथुपाजसे पृथस्य वृष्णो वैश्वानराय धिष-
णाम् ।

१५. प्र ये शुम्भन्ते जनयो न सप्तय इति मारुतम् । जनस्य
गोपा अजनिष्ट जागृद्विरिति जातवेदसौयम् ।

८.

१. अग्न ओजिष्ठमा भरेत्येतदाज्यं पञ्चमस्याभिस्रविकस्य भवति ।

२. यत्रयत्राग्न ओजिष्ठमा भरेति शस्यते तत्रतत्रोत्तमां
परिहास्य शस्यते ।

३. निजातनामधेयः शस्तव्यः । श्रुत्यनुकरणात् ।

४. वायव्य इति वाक्यशेषः । अग्रं पिबा मधूनां तव वाय-
व्यतस्यते स त्वं नो देव मनसा इति ।

५. शतेना नो अभिष्टिभिरित्यैन्द्रवायवस्तृचः^१ ।

६. इति भैचावरुणस्तृचः^२ ।

७. आ नो गोभन्तमश्विनेत्याश्विनः ।

८. अतश्चिदिन्द्र ष उपेत्यैन्द्रः ।

९. विश्वे देवा इत्येवमादिवैश्वदेवः । इत्येतानि यथोक्तानि
प्रउगृह्यचानि नान्यानि । भिन्नाभिर्चंगिरिति क्रमसमाह्वरणाशङ्का
मा भूत् ।

१०. क स्य वीरः को अपश्यदिन्द्रमिति मरुत्वतीयं भवति ।

११. एतायामोप गथ्यन्त इन्द्रमिति निष्क्रेवस्यं भवति ।

इह तु मैधातिथ्यः पूर्वास्तीव्राः सोमास आ गह्वीत्येतां शस्त्वा ततो वायो ये ते सहस्रिण इति द्वे । एवमुभा देवा दिविस्पृशेति द्वे शस्त्वा ततः शुक्रस्याचेत्येकां शंसेत् ।

४. मित्रं वयं हवामह इति मैधावरुणः ।

५. प्रातर्युजा वि बोधयेत्याग्निम् ।

६. आ त्वा वहन्तु हरय इत्येन्द्रम् ।

७. ऐभिरग्ने दुवो गिर इति वैश्वदेवसूचः । इति दृषानीत्यसंदेहार्थम् ।

८. अतिदेशो ऽयं सारस्वतानां प्रउगदृचानां । ततः प्र णो देवीति चतुर्थं । उत स्या नः सरस्वती घोरेति पञ्चमे । उत नः प्रियेति षष्ठे ।

९. एकाहात् प्राकृतादग्निष्टोमादित्यर्थः । तच्च जनिष्ठा उषः सहसे तुरायेति ।

१०. उषो जज्ञे वीर्याय स्वधावानिति निष्केवल्यम् ।

११. पार्ष्टिकस्य द्वितीयस्याङ्गो द्वितीयमिति संज्ञा । तस्मात्सावित्रद्यावापृथिवीये इह भवतः । तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावित्रम् । ते हि द्यावापृथिवी विश्वग्रंभुवेति द्यावापृथिवीयम् ।

१२. तृतीयसंज्ञकात् पार्ष्टिकादारभवं भवति । अनश्वो जातो अनभौशुरुक्थ्य इत्येतत् ।

१३. अग्निरिन्द्रो वरुणो मित्रो अर्थमेति वैश्वदेवं भवति ।

१४. वैश्वानराय वृधुपाजसे वृचस्य वृष्णो वैश्वानराय धिष-
णाम् ।

१५. प्र ये शुम्भन्ते जनयो न सप्तय इति मास्तम् । जनस्य
गोपा अजनिष्ट जागृविरिति जातवेदसीयम् ।

८.

१. अग्न ओजिष्ठमा भरेत्येतदान्यं पञ्चमस्याभिप्लविकस्य भवति ।

२. यत्रयत्राग्न ओजिष्ठमा भरेति शस्यते तत्रतत्रोत्तमां
परिहाय्य शस्यते ।

३. निज्ञातिनामधेयः शस्यत्यः । श्रुत्यनुकरणत् ।

४. वायथ्य इति वाक्यशेषः । अग्नं पिबा भधूनां तव वाय-
वृतस्यते स त्वं नो देव मनसा इति ।

५. शतेना नो अभिष्टिभिरित्यैन्द्रवायवसृचः^१ ।

६. इति मैत्रावरुणसृचः^२ ।

७. आ नो गोमन्तमश्विनेत्याश्विनः ।

८. अतश्चिदिन्द्र ण उपेत्यैन्द्रः ।

९. विश्वे देवा इत्येवमादिवैश्वदेवः । इत्येतानि यथोक्तानि
उपगच्छानि नान्यानि । भिक्षाभिर्घृग्भिरिति क्रमसमाहरणाशङ्का
न भूत् ।

१०. क स्य वीरः को अपश्यदिन्द्रमिति मरुत्वतीयं भवति ।

११. एतायामोष गथन्त इन्द्रमिति निष्केवस्यं भवति ।

११. तृतीयात्पार्थिकात् सावित्र्यावाष्टयिवीये सूक्ते भवतः ।
उदु य देवः सविता हिरण्येति सावित्रम् । घतवती भुवनाना-
मभिन्त्रियेति चावाष्टयिवीयम् ।

१२. प्र वः स्फुल्लकम्बुविताय दावन इति मारुतम् । चित्र
इच्छिग्रोस्तरुणस्य वचय इति जातवेदसीयम् । वैश्वानरीयमत्र
पृचस्य वृष्णो अरुपस्य नू सह इति । इत्याग्निमारुतम् ।

६.

१. षष्ठ्याभिन्नविकस्य सखायः सं वः संयञ्जमित्याज्यम् ।
२. यत्रयचैतच्छेत् ।
३. श्रुत्यनुकरणं प्रउगनाम् ।
४. इति वायवम् ।
५. इत्यैन्द्रवायवः ।
६. अन्यतरन्मैत्रावरुणम् ।
७. पुरुप्रिया ण ऊतय इत्याश्विनम् ।
८. उप नो हरिभिः सुतमित्यैन्द्रः ।
९. विश्वे देवास आ गतेति वैश्वदेवं भारद्वाजं न तु गार्ह-
मदम् ।

१०. एतानि द्वयानि प्रउगे शंसेत् । सह सारस्वतेन यानि
हस्योत्तरस्थेत्येवमाद्यतिदिष्टेन ।

११. महौ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा इति महत्तृतीयं भवति ।

१९. यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति निष्केवस्यं भवति ।

१२. द्वितीयात्पार्थिकात्सावित्रं तद्देवस्येतत् ।

१४. अबुभसु त्व इन्द्रवन्तो अग्रय इति वैश्वदेवं भवति ।

१५. वैश्वानराय धिषणामृतावृध इति वैश्वानरीयं । यानि अहस्य पूर्वस्य वैश्वानरीयाणीत्येवमादिवचनात् । धारावरा मरुतो धृण्वोजस इति मारुतम् । त्वमग्ने शुभिस्त्वमाशुशुचिणिरिति जातवेदभीयम् । इत्याग्निमारुतम् । एतावता विकारेणाग्निमारुतं षष्ठे आभिन्नविके ।

१६. इन्द्र वृद्ध मघवन् त्वावदिद्भुज इति वैश्वदेवं भवति षष्ठस्याऋ आभिन्नविकस्य द्वितीये ऽभिन्नवप्रयोगे ।

१७. उषामानक्ता वृहती सुपेशेति वैश्वदेवं षष्ठे आभिन्नविके द्वितीये ऽभिन्नाभ्यासे ।

१८. अग्निरिन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमेति वैश्वदेवं षष्ठे आभिन्नविके चतुर्थे ऽभिन्नाभ्यासे ।

१९. शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभिरित्येतद्वा वैश्वदेवं भवति षष्ठे आभिन्नविके चतुर्थे ऽभिन्नाभ्यासे । ननु कायमभिन्नाभ्यासो यत्रैतानि वैश्वदेवान्यन्वायात्यन्ते । उच्यते । इष्ट्यपञ्चमांश्चतुरो ऽभिन्नवानुपयन्तीति समास इति वक्ष्यति गवामयने (१९.१९.९) । तत्रैतानि वैश्वदेवान्यन्वायात्यन्त इति ।

२०. अग्निरिन्द्र इति चतुर्थे शं न इन्द्राग्नी इति वेत्येतयोर्वा व्यवस्थितो विकल्पः । प्रथममग्निरिन्द्र इत्येतत्पूर्वस्मिन्पटले । प्राग्विषु-

वत इत्यर्थः । द्वितीयं शं न इन्द्राग्नी इत्येतदुत्तरे पटले । ऊर्ध्वं विपुवत इत्यर्थः ।

२१. परावतो ये दिधिषन्त आप्यमिति वैश्वदेवमाभिप्लविकस्य षष्ठस्याङ्गः पञ्चमे ऽभिप्लवप्रयोगे । षष्ठ्यस्याभिप्लवःस्थाने तदभिप्लवा-
यनमित्यत्रावकाशः (१३.१८.२०) ।

१०.

१. षष्ठ्याभिप्लवयोरनन्तरं श्रुतिक्रमेणाभिजितमाह । अभि-
जिन्नामैकाहः । सर्वस्तोमस्त्रितृत्पञ्चदशसप्तदशैकविंशच्चिणवत्रयस्त्रिंशेषु
सर्वशब्दो ऽयं । उभयसामा वृहद्द्रथन्तरसामेत्यर्थः । प्रत्यचं षष्ठं वृह-
द्द्रथन्तरं षष्ठं वास्य भवति संख्यया चाग्निष्टोमः । पूर्वकारिणामाय-
न्तमपि सदेतदुक्तं स्वमतप्रकाशनार्थम् ।

२. प्र वो देवायाग्रय इति सूक्तं । यद्वाहिष्ठं तदग्रय इति
तच्चमित्येतदाण्यं भवति ।

३. माधुच्छन्दसश्च गार्त्समदश्च द्वौ प्रउगौ संप्रवयेदिति ।

४. शंसनक्रमो ऽयं । तथैव श्रुतिः । वायव्यां पुरोरुचं शस्त्राथो
उभे वायव्ये तच्चे इत्येवमाद्याह ।

५. माधुच्छन्दस एव प्रउगे सति गार्त्समदं वैश्वदेवमुपरिष्ठा-
न्माधुच्छन्दसस्य वैश्वदेवस्य पर्याहरेदित्युक्त्वाथ माधुच्छन्दसं सारस्वत-
मिति शस्त्रक्रमः श्रुतेः ।

६. ऐकाहिकं च यथोक्तं वा । ऐकाहिकं प्रातःसवनं स्यादिति
। स्थितिरिति श्रुतेः । द्योतुरेव प्रकरणात् ।

७. माध्यन्दिने सवने ऽय विशेषः । ऐकाहिक जनिष्ठाउषीयं
शस्ता ततस्तस्योर्ध्वमिन्द्र पिव तुभ्य सुतो मदायेति श्रवेत् ।

८. ऐकाहिकादूर्ध्वमित्यनुवर्तते ।

९. वृहस्पृष्टपचे ऽभिजिति । इन्द्र पिव तुभ्यमित्यस्योर्ध्वं जनि-
ष्ठाउषीय । या न कतिरित्यस्योर्ध्वं हैरण्यसूपीयम् ।

१०. एकसूक्ते वा निष्केवल्यमरुत्वतीये भवत । तस्मिन्पचे पिवा
सोममभि यमुय तर्दं इति मरुत्वतीयं शूद्धमेव । तथा तमु षुष्टि
यो अभिभूत्योजा इति निष्केवल्य । पूर्वस्य पिवा सोममभि यमुय
तर्दं इत्येतस्योत्तमामुत्सृजति दिपदेति ह्यत्रा अथा वाजमिति ।

११. प्राकृतादग्निष्टोमात् । अथ नित्यमेवैकाहिक तृतीयसवनं
स्यादिति सा स्थितिरिति श्रुते ।

११.

१. अभिजितो जनन्तर श्रुतिपाठक्रमेण खरसामानो ऽवसर-
प्राप्ता उच्यन्ते । सप्तदशस्तोमा इति स्तोमातिशसनार्थं । खरसामान
इति नामधेयं शास्त्रसम्बन्धव्यवहारार्थं । एव खरसामाना (१०.८.११)
ते कन्दोमेपु (५) खरसामस्त्रित्येवमादौ ।

२. एवमेव श्रुतत्वात् ।

३. खरसज्ञानि षष्ठान्येषामिति खरषष्ठा कौषीतकेर्भगवतो
मतेन । खराणि त्वेव षष्ठानि स्युरिति ह स्माह कौषीतकिरिति
(२४ ८) श्रुते ।

४. त्रयाणामपि^१ स्वरसाम्नां यथानिर्दिष्टे वृहद्रथन्तरे पव-
मानेषु गीयेते । न वृष्टमाने^२ । तथापि योन्यनुशंसनं यथोपदिष्टं
भवति । स्वमतोपदेशार्थं वचनम् ।

५. अग्निष्टोमा इति पैङ्गं ब्रह्मवर्चस्विनो^३ भवन्ति ये अग्नि-
ष्टोमानुपयन्तीति श्रुतेः ।

६. उक्थ्याः स्युरिति ह स्माह कौषीतकिरित्येवमादि त्रियो
विराजो ऽज्ञाद्यस्योपाष्टा इति (२४. ८) श्रुतत्वात् ।

७. आ यज्ञैर्देव मर्त्य इति प्रथमस्य स्वरसाम्नः श्राव्यमावद्राय-
न्तरं वृहद्वयो हि भानव इति द्वितीयस्य वृहद्द्वार्हतमग्न ओजिष्ठमा
भरेति तृतीयस्यावद्रायन्तरमिति (२४. ५) श्रुतेः ।

८. यथोक्तानामाव्यानामेकैकस्योत्तमां चोत्तमां चेत्युत्तमाः
परिहाय्य शंसनं सर्वत्र ।

९. माधुच्छन्दसः प्रथमस्य स्वरसाम्नः प्रउगो गार्त्समदो द्विती-
यस्यौष्णिह आत्रेयस्तृतीयस्येति (२४. ५) श्रुतेः ।

१०. क स्य वीरः को अपग्नादिन्द्रमिति प्रथमस्य स्वरसाम्नो
मसुत्वतीयं क्वेति कदत्क्या शुभा सवयसः मनीला इति द्वितीयस्य
कयेति कदत् गायत्र्याम नभन्यं यथा वेरिति तृतीयस्य ता कर्मा-
घतरास्ना इति कर्मति कददिति श्रुतेः (२४. ५) ।

११. एकस्यैव सामप्रगाथस्यावृत्यपेक्षं ब्रह्मवचनं । प्राकृतसाम-
प्रगाथशंसनादनन्तरं वक्ष्यमाणकान् कदतः प्रगाथसंज्ञकान् प्रगाथान्
शंसेत् ।

१२. कं नव्यो अतसीनामिति कदान्प्रगाथ इति प्रथमे श्रुतत्वात् । तथा कदू च्चल्ल्याहृतमिति कदान् प्रगाथ इति द्वितीये श्रुतत्वात् । तथा इमा उ त्वा पुह्वमो इति प्रगाथः पावकवर्णाः कवर्णा इति कदानिति तृतीये स्वरसाम्नि (२४.७) श्रुतत्वात् । कदत्प्रगाथादनन्तर वृहत्तश्च योनिं शंसेत् ।

१३. यस्ते साधिष्ठो ऽवस इत्येतत्सूक्तमुत्तमाष्टकं परिहाय्या-
र्वाद्यथं विश्ववारं त उयेति च प्रथमे स्वरसाम्नि शंसेत् ।

१४. गायन्ति त्वा गायत्रिणो ऽपादित उदु नक्षित्रतम इति
आनुष्टुभत्रैष्टुभे^१ द्वितीये स्वरसाम्नि ।

१५. इन्द्रं विश्वा अवीवृधन् सं च त्वे जग्मुर्गिर इन्द्र पूर्वी-
रित्यानुष्टुभत्रैष्टुभे तृतीये स्वरसाम्नि निष्कैवल्यसूक्ते भवतः ।

१६. यो ऽयमुक्तो विधिरित्येष वृहद्रथन्तरपृष्ठानां स्वरसाम्नां
भवति नोत्तरः ।

१७. यज्जायथा अपूर्वैत्येष स्तोत्रियः स्वरपृष्ठानां । स्वरपृष्ठाः
कौषीतकेरिति य उक्ताः स्वरसामानस्तेषां चयणामथविशेषेण ।

१८. द्वे अनुष्टुभौ तृतीया वृहती ।

१९. वाग्रब्धो विकल्पार्यः । पूर्वोक्तेन सह द्वितीयस्य स्वरसाम्नो
मत्स्यपायि ते मह इति वा स्तोत्रियो भवति । एतामेव प्रथमां
वृहतीं तृतीयां करोति । द्वितीयतृतीये अनुष्टुभौ शस्त्रा ।

२०. मत्सि न इत्यादिके द्वे अनुष्टुभौ । वयं घ त्वा सुता-
वन्त इति वृहती^२ तृतीयानुरूपस्य कार्या ।

११. प्रत्यस्माँ इत्येवमादिके द्वे अनुष्टुभौ शस्त्वा तृतीयामुत्सृज्य ततो अस्मा अस्मा इदन्वस इति वृहतीं तृतीयां करोति । एष स्तोत्रियस्तृतीयस्य स्वरसाम्नो ऽनुरूपस्य वक्ष्यमाणो यज्जायथा इत्येवमादिना सह विकल्पो ऽर्थात् ।

१२. इममिन्द्र सुतं पिबेति द्वे अनुष्टुभौ । क इँ वेद सुते सचेति वृहती तृतीयानुरूपस्य कार्या ।

१२.

१. आदिवृहतीको मध्यवृहतीको ऽन्तवृहतीको वा यतोवृहतीकः स्तोत्रियस्ततोवृहतीक एवानुरूपो ऽपि कर्तव्यः ।

२. धाय्यानन्तरं त्रिष्वपि स्वरसामसु कदतो यथोक्तान् शंसेत् । ततो रथन्तरस्य धोनिं प्रथमे वृहती द्वितीये वृहद्रथन्तरयोस्तृतीये ।

३. यत्रयत्रोभयोपदेशस्तत्र पूर्वां रथन्तरस्य शंसेत् ततो वृहतः ।

४. धोन्यनुशंसनानन्तरं यमिन्द्र दधिपे त्वमिति वृचः प्रथमे स्वरसाम्नि । स्वरन्ति त्वा सुते नर इति वृचो द्वितीये स्वरसाम्नि । दाना मृगो न वारण इति वृच एव तृतीये स्वरसाम्नि । तथैव श्रुतत्वात् ।

५. इन्द्र तुभ्यमित्येवमादीनां नवानामृचां प्रत्यहं तिस्रस्त्रिस्र षडचः शंसेत् । पूर्वाणि च सूक्तानि । तद्यथा । यस्ते साधिष्ठ इति

प्रथमे । गायन्ति त्वा गायत्रिण इति द्वितीये । इन्द्रं विश्वा इति तृतीये ।

६. इन्द्र तुभ्यमित्येवमादौनि वृचानि न वा श्रमेत् । कथं कुर्यात् । वृचानन्तरमुभयानि सूक्तानि श्रमेत् । तद्यथा । यस्ते साधिष्ठ इत्युत्तमां परिहाण्यार्वायथमिति च प्रथमे । गायन्ति त्वापादित उदु नसिचतम इति द्वितीये । इन्द्रं विश्वाः सं च ले जग्मुरिति तृतीय इति ।

७. श्रयमेव शंसनक्रमः स्वरयोनिषु वृद्धयन्तरयोश्चन्दोगैः प्रापितयोः ।

८. एकस्मिन्पक्षे प्रागानुष्टुभात् अपरस्मिन्पक्षे प्राक् वृचात् यदुक्तं तत्रगायेन संगंसति । नान्तराह्वयत इत्यर्थः ।

९. प्रथमात् अद्यात्पाठिकाद्यथासह्यं तृतीयमवनानि वृद्धयन्तरपृष्ठानां स्वरसाध्यां भवन्ति ।

१०. स्वरपृष्ठानां स्वरसाध्यां पृष्ठस्य षडहस्य समुत्स्य याः पूर्वस्य अहस्य वैश्वदेवानां प्रतिपदस्ताः प्रतिपदो भवन्ति ।

११. स्वरयोनीनां च स्वरसाध्यामेवं प्रतिपदः ।

१२. पान्युत्तरस्य अहस्य तृतीयमवनानि तानि तृतीयमवनानि मानुषराणीति (१४.८) श्रुतेः ।

१३. तुग्रब्दो मध्यमाद्युहादित्यस्य विगोपणार्थः । तत्र यानि वैश्वदेवानि शस्त्रान्युक्तानि तेषामुत्तमानि सूक्तान्युद्गत्य । सन्ति नो मिमीतामिति च तिस्रो ऽग्ने वैश्वदेवानां करोतीति

(१०. ८. १७) यस्मिन् उक्तसं चोद्भूतस्य प्र वः पान्तं रघुमन्यवो ऽन्व इति प्रथमे खरसाग्नि वैश्वदेवं करोति । तं प्रत्नया पूर्वथा विश्वधे- मधेति द्वितीये । कदित्या नुंः पात्रं देवयतामिति तृतीये । तद्यानि तत्र वैश्वदेवानि भवन्ति (१४. ८) इति प्रकृत्य श्रुतौ सर्वमाघातम् ।

१४. वाग्भ्यो विकल्पार्थः । अग्निरिन्द्रो वरुणो मित्रो अर्य- मेति वा वैश्वदेवं प्रथमे खरसाग्नि भवति ।

१५. प्रथम एव खरसामनि । यस्मिन्कल्पे ऽग्निरिन्द्रो वरुण इति वैश्वदेवं तस्मिन्नेव कल्पे प्र ये शुभन्ते जनयो न सप्तय इति मारुतं भवति ।

१६. देवान्हुवे वृहस्पतिवसः स्वस्तय इति द्वितीये खरसाग्नि वैश्वदेवं भवति ।

१७. उषासानक्ता वृहती सुपेशेति तृतीये खरसामनि वैश्वदेवं भवति । तद्वै खलु प्रत्यक्षं वैश्वदेवान्येवावधीयेरन्वित्येव- मादि (१४. ८) प्रकृत्य कल्पान्तरं श्रुतौ सर्वमाघातम् ।

१३.

१. खरसामानन्तरं श्रुतिपाठक्रमेण विषुवान् वक्रव्यः । तदर्थ- मेकविंशस्तोममिदमहर्हत्पृष्ठं पक्षे महादिवाकीर्त्ये वा । अग्नि- ष्टोमो विषुवानिति शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थं संज्ञाकरणम् ।

१. नियमार्थमेतद्वचनं । पुरादित्यस्यास्तमथादेतदहः संख्या-
पथिषेयुरिति (२५. १०) श्रुतेः ।

२. अस्मिन्नहनि उदित आदित्ये प्रातरनुवाकः कार्यः ।
सप्रातरनुवाकमेतदहर्दिवाकीर्त्यं भवति । सप्रातरनुवाकेन सपत्नी-
संयाजेनैतेनाङ्गा पुरादित्यस्यास्तमथात्ममीषेयुरिति (२५. १०)
श्रुतेः ।

३. महारात्रे प्रातरनुवाको^१ भवति । तदु ह आह कौषी-
तकिः प्रजापतिर्वै प्रातरनुवाको न तमस एव तद्यथायथमेव तमुपा-
क्षुर्यादिति (२५. १०) श्रुतेः ।

४. यस्मिन्पत्रे उदिते प्रातरनुवाकस्तस्मिन्पत्रे अग्निं मन्ये ऽपि
पितरमग्निमापिमित्येका प्रतिपद्भवति ।

५. अस्मिन्नहनि प्रातरनुवाकस्य नियमत इमे सद्भ्याविकल्पाः ।
शतं दशशतं विंशतिशतं वेति । अनुब्रूयादिति प्रत्येकमभिसंबध्यते ।
वाशब्दस्य ।

७. वसिष्ठेन दृष्टं वासिष्ठं । जुषस्य न इत्येतदाग्नीसूक्तं भवति ।

८. सूर्यदेवत्यः पशुः सवनौयस्य पशोरुपालनयो न प्रधान-
उपशब्दात् ।

९. चिचं देवानामुदगादनीकमिति तिष्ठो वपायाः पुरो-
स्ताशस्य पशोः पुरोनुवाक्या भवन्ति । तिष्ठ उत्तरा थाज्या अने-
नैव क्रमेण । सौर्यस्येति वचनाच्चेतरस्य सावनस्य ।

१०. सौर्यस्य पशोरुपांशु प्रदानं भवति । तथा च श्रुतिः ।

ते वा एते चत्वार एव पञ्चव उपांशु भवन्ति । सौर्यः सावित्रः
प्राजापत्यो वाग्देवत्य (२५. १०) इति ।

११. समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदित्याज्यसूक्तं भवति ।

१२. वक्ष्यमाणकः ।

१३. प्रथमे वायव्येन्द्रवायवे उत्तमं सारस्वतमिति मध्यमा-
च्छन्दोमात् । तथा चैव श्रुतिः । कुविदङ्ग नमसा ये वृधास इति
वायव्यमत एवोत्तरं दृचमैन्द्रवायवमुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति
सारस्वतमिति ।

१४. प्रथमाच्छन्दोमात्तीणि दृचानि भवन्ति । मैत्रावरुण-
माश्विनमैन्द्रं । तथा चैव श्रुतं । उदां चतुर्वरुण सुप्रतीकमिति
मैत्रावरुणम् । आ गोमता नासत्या रथेनेत्याश्विनम् । आ नो देव
श्रवसा याहि शुभ्रिन्नित्यैन्द्रमिति ।

१५. आश्विने त्वयं विशेषः । क्रमप्राप्तां दतीयामुत्सृज्य वि-
चेदुच्छन्त्यश्विना उषाम इति भानुशब्दवती दतीया कर्तव्या । तस्योर्ध्वं
भानुं सविता देवो अथेदिति भानुमती दतीयेति (२५. १) श्रुतेः ।

१६. प्र ब्रह्मैतु सदनादृतस्येति वैश्वदेवमिति (२५. २) श्रुतेः ।

१७. वाशब्दो विकल्पार्थः । अस्मिन्नहन्यैकाहिकं प्रातःसवनं
भवति पूर्वाह्नं वा । तदाङ्गर्न त्रेष्टुभं प्रातःसवनं स्यान्मोहयति कृत्त-
च्छन्दसो यज्ञमुखमैकाहिकमेव स्यादिति (२५. ३) श्रुतेः ।

१८. तस्यं प्र वो देवायाग्रये त्वं हि ह्येतेवद्यज्ञ इत्येते उभे
तदाज्यमिति (२५. ४) श्रुतेः । तच्छब्दादयमिष्टतरः पचः ।

१८. तस्मिन्कल्पे माधुच्छन्दसश्च प्रउगो भवति । माधुच्छन्दसे^१ वेति सारस्वतस्य विकल्पः । एवमेतत्पञ्चत्रययुक्तं प्रातःसवनमुक्तम् ।

२०. कया शुभा सवयसः सनीला इति महत्वतीयम् । त्वं सु मेघं महया स्वर्विदमिति जागतमिति श्रुतेः । जनिष्ठा उयः सहसे तुरायेत्येतस्मिंस्त्रैष्टुभे निविदं दधातीति श्रुतेः । ता वा उभयस्त्रिष्टुजगत्यः शस्यन्त इति (२५. २) च श्रुतत्वात् ।

२१. आयन्न इव सूर्यमित्येष स्तोत्रियो भवति । वक्ष्यति एकशतं निष्केवल्यमिति । तत्र तावदयमस्त्रयोनी दृहति गीयमाने आयन्तीयः स्तोत्रियो भवति । न चेत्त्रयोनी आयन्न इव सूर्यमिति सूर्यवान् स्तोत्रिय इति (२५. ६) श्रुतेः ।

२२. यद् द्याव इन्द्र ते शतमित्यनुरूप इति श्रुतेः ।

२३. अस्त्रयोनी दृहति^२ महादिवाकीर्त्यं वा वक्ष्यमाणकं पृष्ठं भवति^३ ।

२४. चित्रं देवानामुदगादनीकमिति स्तोत्रियो महादिवाकीर्त्यस्य पृष्ठस्य ।

२५. चित्रं देवानामित्यस्य दृहस्य धे उत्तरे ष्टचौ^४ तसूर्यस्येत्येवमादिके ते चानुरूपार्थत्वेन शस्यते ।

२६. उत्सूर्या दृहदचौ^५ अत्रेत्येषा द्वतीयानुरूपस्य कर्तव्या ।

२७. षण्महाँ असि सूर्येति स्तोत्रियः । उदु त्यद्गर्तं षपुरित्यनुरूप इत्येतौ महादिवाकीर्त्यस्य स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ वा भवतः ।

१ C sec h, * श्री ।

२ C D पृथग्; sec h, वा ४० ।

३ C D om पृष्ठ भवति ।

४ C D om, अथौ ।

१८. विभाङ् एहत्पिबतु सोम्यं भध्विति स्तोत्रियस्तृचः ।
वि सूर्यो मध्ये अमुचद्रथं दिव इत्यनुरूपः । एतौ वा स्तोत्रियानु-
रूपौ महादिवाकीर्त्यस्य पचे भवता ।

१९. विश्वाहा त्वा सुमनसः सुचक्षुस इत्यनुरूपो वि सूर्यो
मध्य इत्यनेन सह विकल्पते ।

२०. अस्वयोनौ वृहति महादिवाकीर्त्यपचे वण्मर्हं अग्नि
सूर्येति सामप्रगाथो भवति ।

२१. सामप्रगाथः पूर्वेण सह विकल्पते ।

२२. स्वयोनपचे वृहतः स्तोत्रियानुरूपौ शस्त्वा सामप्रगाथं
च वार्हतं ततो रथन्तरस्य योनिं शंसेत् । वृहत आतानं शस्त्वा
रथन्तरस्य योनिं शंसतीति (२५. ५) श्रुतेः ।

२३. अस्वयोनिवृहत्पृष्ठपचे^१ सामप्रगाथादनन्तरमुभयोर्द्वद्रथ-
न्तरयोर्द्योनी शंसेत्^२ । अथ वृहद्रथन्तरयोर्द्योनी शंसतीति श्रुतेः ।

२४. महादिवाकीर्त्यं पृष्ठं चेत् सामप्रगाथानन्तरं वृहद्रथ-
न्तरयोर्द्वयोरपि साम्नोर्द्योनिं स्वीयांस्वीयां होता शंसेत् महादिवा-
कीर्त्यपृष्ठपचं प्रस्तुत्यापि । अथ वृहद्रथन्तरयोर्द्योनिं शंसतीति श्रुतेः ।
तस्य च महादिवाकीर्त्यस्य^३ चयः पचाः । तद्धैके विष्टुप्स कुर्वन्ति
तथा वृहतीषु स्यादिति हैक आहुः तथा जगतीषु स्यादिति त्वेव
स्वितमिति पचत्रयं (२५. ४) श्रुतेः ।

१ C D om वृहत्पृष्ठ । २ C D om. the text from अथ to Sutra 3-4
शंसतीति श्रुतेः C in marg महादिवाकीर्त्यं च । विष्वयस्वयोनौ वृहद्रथन्तरयोर्द्योनी
• यत । ३ महादिवाकीर्त्यस्य om C D.

१४.

१. यद्येने दृहद्रयन्तरे माध्यन्दिने एवमाने सामगाः कुर्युः
ततो योन्यतुशंसनम् ।

२. अयमयुद्धृतदृहद्रयन्तरपक्षः । एवमेते षट् पक्षाः । अस्व-
योनिपक्ष एकः । महादिवाकीर्त्यपक्षास्त्रयः । स्वयोनिपक्ष एकः ।
उद्धृतदृहद्रयन्तरपक्ष एकः । एते सूत्रकारेण सूत्रिताः । इन्दोग-
वशात्तु बहवो ऽन्ये ऽपि संभाव्यन्ते । तदणुक्रमेण स्तोत्रिये इन्दो-
गमित्यादि ।

३. इन्द्रः किल श्रुत्या अस्य वेदेत्युक्त्यमुखीया । त्रिषु कल्पेषु
स्वयोनौ अस्वयोनौ उद्धृतदृहद्रयन्तरे च ।

४. शं नो भव चक्षसा शं नो अङ्गेति महादिवाकीर्त्यपक्षे
इयमुक्त्यमुखीया ।

५. धौर्न य इन्द्राभि भूम्यार्य इति चयोदशकं सूक्तं वैष्टुभं
स्वयोनौ दृहति षति ।

६. य एक इद्भ्यश्चर्षणीनामित्यस्वयोनिपक्षे एकादशर्चं वैष्टुभं
सूक्तम् ।

७. य एक इद्भ्य इत्येतदेव सूक्तं भवति ।

८. तसु छुहि यो अभिभूत्वोजा इत्येतत्सूक्तं वैष्टुभं पञ्चदशक-
मुद्धृतदृहद्रयन्तरपक्षे शंसेत् ।

९. वैष्टुभादनन्तरमभि त्यं मेघं पुरुद्धतमृग्मियमित्येतज्जागतं
सूक्तं पञ्चदशर्चं शंसेत् ।

१०. षत्तुर्जनिची तस्या अपस्परौत्येतस्य षयोद्गर्चस्य नव
शस्त्वा सर्वहरेर्वा प्र ते महे विदधे शंसिषं हरौ इत्येतस्य षयो-
द्गर्चस्यैव पूर्वेण सह विकल्पितस्य नवैव शस्त्वा ततो निविदं शंसेत् ।

११. आ सत्यो यातु मघवां षजौपीत्येकविंशतिमृचो
निविद्धानानन्तरं शंसेत् ।

१२. विश्वजिते धनजिते खर्जित इत्येतस्य षड्दस्य सूक्तस्यो-
त्तमां परिहाय पञ्च शस्त्वा ततः ।

१३. विश्वजित इत्यस्य पञ्चर्चस्थानन्तरमाह्वय दूरोहणं रोहति ।
शंसनप्रकारमेवंसंज्ञकं करोति । तस्य खहूपमाह ।

१४. हंसः शुचिपदसुरन्तरिचमदित्येतामृचं सप्त वाराञ्छंसेत्
पच्छो ऽर्धर्चशस्त्रिपच्छो ऽनवानं त्रिपच्छो ऽर्धर्चशः पच्छ इति ।
अस्या दूरोहणसंज्ञा शास्त्रसंयवहारार्था ।

१५. विश्वजित इत्यस्य या उत्तमा शिष्टा^१ तां दूरोहणा-
नन्तरं शंसेत् ।

१६. एष प्र पूर्वोरव तस्य चमिष इति जागतं षल्लच-
मिति (१५. ७) श्रुतत्वात् ।

१७. पतङ्गमक्रमसुरस्य भाययेति तिस्र इति श्रुतेः ।

१८. उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वानिति त्रिःशस्तथा परि-
धानीययेत्यादि (१५. ८) श्रुतेः ।

१९. इति यदेतदुक्तं पूर्वाक्तया रचनया निष्केवल्यमेतत्पेद्गं
मतमिति पैङ्गी संपदिति (१५. ७) श्रुतेः । संपदुपेतं च श्रुत्युक्तम् ।

२०. अथग्रब्दो विशेषार्थः । सविशेषो ऽपि विधीयते । '

२१. स्तोत्रियप्रभृति सर्वेषु पक्षेषु पूर्वोक्तेन तुल्यमोक्य
मुखीयायाः ।

२२. य उद्धृतदृष्टन्तरपक्षस्तस्मिन् षतुर्जनित्रीयं त्रयोदशं
शंसेत् ।

२३. षतुर्जनित्रीयस्यैव एकादशं शंसेत् । स्वयोनौ दृष्टद्यत् ।

२४. षतुर्जनित्रीयस्य नव शंसेत् । अन्यत्र पूर्वोक्ताभ्याम् ।

२५. सव्येन दृष्टं सायं । अभि त्वं मेषमित्येतदुद्धृत्यैन्द्र याहि
हरिभिरिति पञ्चदशं शंसेत् ।

२६. प्र ते महे विदथे षडिर्नाम्ना सूक्तं । षडिर्वरुः । तस्यै-
कादशं शस्त्रा निविदं दध्यात् ।

२७. अभूरेको रथिपते रथीणामिति त्रैष्टुभं पञ्चमेष प्र
पूर्वोरित्येतस्य सायस्य स्थाने ।

२८. त्वमू पु वाजिनं देवजूतमिति तार्क्ष्यः । पतङ्गमक्तमसुरस्य
माययेत्येतस्मात्पूर्वः शस्यः ।

२९. एकाधिकं शतं निष्केवल्यं पैङ्गमतेन कौषीतकिमतेन
च श्रुतिरेव सूचीकृता ।

३०. प्रथमादङ्गः पार्थिकात्माविधं । युञ्जते मन उतेत्येतत् ।

३१. द्वितीयात्पार्थिकाद्वावाष्टयिवीयं भवति । ते हि चारवा-
ष्टयिवी इत्येतत् ।

३९. षष्ठात्पाठिकादाभवंमारुते भवतः । किमु श्रेष्ठ इत्याभवं प्रयज्यव इति मारुतम् ।

४०. देवान् ऊवे वृहच्छ्ववसः स्वस्तय इति वैश्वदेवं भवति ।

४१. तृतीयात्पाठिकाद्वैश्वानरीयं पाद्यं । वैश्वानराय धिषणा-
मृतावृध इत्येतत् ।

४२. मूर्धानं । दिवो अरतिं पृथिव्या इत्यग्निष्टोमसाधः
स्तोत्रियः । मूर्धा दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या इत्यनुरूपः ।

४३. वेदिषदे प्रियधामाय सुद्युत इति जातवेदसीयं भवति ।

४४. गवामयनप्रयोगे विपुवतो ऽनन्तरमावृत्ताः स्वरसामानः
कार्याः । यस्तृतीयः स प्रथमो यो द्वितीयः स मध्यमो यः प्रथमः
स तृतीय इत्येवमावृत्ताः । अथ चीन् स्वरसाम्न आवृत्तानुपयन्तीति
(१५. १०) श्रुतेः ।

१५.

१. विश्वजित्संज्ञक एकाहः । सर्वस्तोमस्त्रिवृदादिभिस्त्वयस्त्रिं-
शानैः स्तोमैर्युक्तः । सर्वपृष्ठो रथन्तरादिभिः पृष्ठैः रैवतांतेर्युक्तः ।
वृहत्पृष्ठो वा विकल्पेन । अग्निष्टोमः । त्रयोदशं वा एतं मासमाप्नु-
वन्ति यद्विश्वजितमुपयन्तीति प्रक्रम्य (१५. ११) श्रुतौ सर्व-
मान्नातम् ।

२. तस्याग्निं नरो दौधितिभिररण्योरिति वैराजमाज्यमिति
श्रुतेः ।

३. त्वं हि चैतवद्यश्च इत्येतदाज्यं भवति । वृहत्पृष्ठस्य विश्व-

जितः । अग्निं नर इत्येतत्स्वसंयोगविहितं^१ परोक्षपृष्ठादिषु भवति ।
दृष्टद्रव्यन्तरपृष्ठस्य यदि दृष्टप्रत्यक्षं ततस्त्वं हि चैतवदित्येतंदाज्यम् ।

४. सह सारस्वतेन भवति । सूचारुभात् ।

५. चतुर्विंशदक्लौ मध्यन्दिनो भवति । मध्यन्दिनशब्देन
निष्केवल्यमरुततीथे उच्यते ।

६. वैराजस्य साधो यौ स्तोत्रियानुरूपौ सन्धुह्वावुक्तौ तौ
तथैव शस्त्रा सर्वपृष्ठे विश्वजिति नेतरस्मिन् तनूपृष्ठे ब्राह्मणाच्छंसिनो
ऽपि स्तोत्रियत्वविशेषात्^२ । सन्धुह्ववैराजयोनिगतस्य वैराजस्य^३ न्युह्वो
भवति । स्तोत्रिय एव न्युह्वस्थोपदेशात् । तत्तत्स्थाने तु भवत्येव ।
न हि वैराजं तत्स्थानमन्युह्वनायेति (२५: ११) श्रुतेः । प्रगाथं
चाम्निष्टोमपचे ऽपि नियमतः शंसेत् । तनूपृष्ठे ऽपि तथा रथन्तरस्य
योनिं दृहतस्य ।

७. अनुचरादारभ्य षष्ठात्पाठिकावैथुल्हिकात्सानुल्हिकादा
द्वितीयसवर्गं भवति ।

८. कथा देवानां कतमस्य यामनीति वैश्वदेवं भवति ।
सात्त्विकस्य विश्वजितो दृष्टपृष्ठस्य । उभयपृष्ठे ऽपि दृहति प्रत्यक्षे ।
दृचस्तु न निवर्तते षष्ठाङ्गिकः^४ ।

९. आ नो भद्रीयं वैश्वदेवमेकाहस्य विश्वजितः ।

१०. सर्वपृष्ठे विश्वजिति यो विशेषः स उच्यते । पुरस्ता-
न्मारुतस्य सूक्तस्य होता म वो महे मतय इत्येवमादिकमेवयामरुतं

१ A इत्येतत्तु च० C is not quite legible, but it seems to agree by
alt (संज्ञ) with A. २ A साविशेषात् । ३ A om. वैराजस्य । ४ O (orig)
D षष्ठाङ्गः ।

३२. षष्ठात्पार्थिकादाभ्रवमारुते भवतः । किमु श्रेष्ठ इत्याभ्रवं प्रयव्यव इति मारुतम् ।

३३. देवान् ऊवे वृहच्छ्वसः स्वस्तय इति वैश्वदेवं भवति ।

३४. तृतीयात्पार्थिकाद्वैश्वानरीयं याह्यं । वैश्वानराय धिपणा-
मृतावृध इत्येतत् ।

३५. मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इत्यग्निष्टोमसाम्नः
स्तोत्रियः । मूर्धां दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या इत्यनुरूपः ।

३६. वेदिषटे प्रियधामाय सुद्युत इति जातवेदसीयं भवति ।

३७. गवामयनप्रयोगे विपुवतो ऽनन्तरमावृत्ताः स्वरसामानः
कार्याः । यस्तृतीयः स प्रथमो यो द्वितीयः स मध्यमो यः प्रथमः
स तृतीय इत्येवमावृत्ताः । अथ चीन् स्वरसाम्न आवृत्तानुपयन्तीति
(२५. १०) श्रुतेः ।

१५.

१. विश्वजित्संज्ञक एकाहः । सर्वस्तोमस्त्रिष्टदादिभिस्त्रयस्त्रिं-
शतैः स्तोमैर्युक्तः । सर्वष्टो रयन्तरादिभिः षष्ठैः रैवतांतेर्युक्तः ।
वृहत्पृष्ठो वा विकल्पेन । अग्निष्टोमः । त्रयोदशं वा एतं मासमाप्नु-
वन्ति यद्विश्वजितमुपयन्तीति प्रक्रम्य (२५. ११) श्रुतौ सर्व-
माघ्नातम् ।

२. तस्माग्निं नरो दीधितिभिररण्योरिति वैराजमाज्यमिति
श्रुतेः ।

३. तं हि चैतवद्यम इत्येतदाज्यं भवति । वृहत्पृष्ठस्य विश्व-

जितः । अग्निं नर इत्येतत्संयोगविहितं^१ परोक्षपृष्ठादिषु भवति ।
 दृष्टद्वयन्तरपृष्ठस्य यदि दृष्टप्रत्यक्षं ततस्त्वं हि चैतवदित्येतदाज्यम् ॥

४. सह सारस्वतेन भवति । सूचारम्भात् ।

५. चतुर्विंशत्तु मध्यन्दिनो भवति । मध्यन्दिनशब्देन
 निष्केवल्यमरुत्वतीये उच्यते ।

६. वैराजस्य साधो यो स्तोत्रियानुरूपौ मन्वूह्यावुक्तौ तौ
 तथैव शस्त्रा सर्वपृष्ठे विश्वजिति नेतरस्मिन् तनूपृष्ठे ब्राह्मणाच्छंसिनो
 ऽपि स्तोत्रियत्वविशेषात्^२ । मन्वूह्यवैराजयोनिगतस्य वैराजस्य^३ न्यूह्यो
 भवति । स्तोत्रिय एव न्यूह्यस्योपदेशात् । तत्तत्स्थाने तु भवत्येव ।
 न हि वैराजं तत्स्थानमन्यूह्यनायेति (१५. ११) श्रुतेः । प्रगाथं
 चाग्निष्टोमपक्षे ऽपि नियमतः शंसेत् । तनूपृष्ठे ऽपि तथा रथन्तरस्य
 योनिं दृष्टतस्य ।

७. अनुचरादारभ्य पथात्पार्थिकाद्वैधूल्लिकात्सामूल्लिकाद्वा
 द्वितीयसवनं भवति ।

८. कथा देवानां कतमस्य यामनीति वैश्वदेवं भवति ।
 सात्त्विकस्य विश्वजितो दृष्टत्पृष्ठस्य । उभयपृष्ठे ऽपि दृष्टति प्रत्यक्षे ।
 द्वचसु न निवर्तते पथाङ्गिकः^४ ।

९. आ नो भद्रीयं वैश्वदेवमेकाहस्य विश्वजितः ।

१०. सर्वपृष्ठे विश्वजिति यो विशेषः स उच्यते । पुरस्ता-
 न्माहृतस्य सूक्तस्य होता प्र वो महे मतय इत्येवमादिकमेवयामरुतं

१ A इत्येतत्सु च C is not quite legible, but it seems to agree by
 its (चसु) with A. २ A इतिशेषात्; ३ A. ७२. वैराजस्य; ४ G (अपु);
 D पथाङ्गः ।

शंसति । तत्तत्पृष्ठे ऽप्ययं धर्मो^१ विश्वजिति सर्वपृष्ठस्याविशेषत्वात्^२ ।
तनूपृष्ठपरोक्षपृष्ठे अश्वावाकस्य शिष्यत्वात् । विश्वजितीत्यतिरेको न^३
ऐकाहिकमाप्तिकाहीनिकार्यत्वादिश्वजिद्वहणस्य^४ । भारतस्य सूक्तस्येति
सूक्तग्रहणात् आहावोत्तरकालमेवयामरुतं । तत्राग्निभारते रौद्रीं
शस्त्वा होतैवयामरुतं पङ्क्तिग्रंथं शंसतीति (१५. १३) श्रुतेः ।

११. जगतीग्रंथं पञ्चः शस्यमित्यर्थः । अतिजागतत्वाच्च स्यात् ।
अन्युद्धमिति न्यूक्षस्य प्रतिषेधाच्चित्यो ऽस्य न न्यूक्ष इत्येतत्
ज्ञापयति ।

१२. पङ्क्तिग्रंथं वा शंसेत् । सह न्यूक्षेन ।

१३. पङ्क्तिग्रंथमेव ।

१४. त्वमग्रे यज्ञानां होतेति क्रमेण द्वौ दृष्यावग्निष्ठोमसाक्षः
स्तोत्रियानुरूपौ भवतः । दिग्भ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचार-

५२ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

इति शाङ्खायनसूत्रभाष्ये एकादशो

ऽध्यायः समाप्तः ।

शाङ्खायनसूत्रस्य समं शिष्यहितेच्छया ।

वरदत्तसुतो भाष्यमानर्तोऽथो ऽकरोन्नवम् ॥

४. आ याहि सुपुना हि ते । इन्द्रमिद्गायिनो वृहत् । इन्द्रेण सं हि वृषसे । इन्द्रो दधीचो अस्यभिः । उत्तिष्ठन्नोजसा सह । भिन्धि विश्वा अप द्विष । प्र ससाजं चर्वणीनां । तमिन्द्रं वाजयामसि । मह्यं इन्द्रो य ओजसा । युञ्जन्ति ब्रध्नमरूपमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोत्रिया दग्गरात्रे यथासंख्येन ।

५. प्रातःसवने स्तोत्रिया अच्छावाकस्य दग्गानामङ्गां । तमीलिव्य यो अर्चिषा ता हि शश्वन्त ईलत इत्येतयोर्विकल्पो दग्गमे ऽहनि ॥

२.

१. द्विरात्रप्रभृतिषु द्वादशाहविकारेषु अद्वादशाहविकारेषु च । षष्ठ्यस्य पञ्चमं चतुर्थमहः इत्येवमादिषु अहःसंघातेषु सत्ताहीनादिषु अनुरूपाः शोभाविस्तृत्ये ऽहनि ये स्तोत्रियास्ते भवन्ति । यदि पुनः समानस्तोत्रियं श्वस्तनमहस्ततः^१ परस्मिन्नहनि ये स्तोत्रियास्ते ऽनुरूपाः कर्तव्याः । अपिशब्दात्परतरे ऽप्यहनि ।

२. परे ऽहन्यसमानस्तोत्रिये ।

३. नित्यानवशंभाविनो ये ऽल्पेष्वपि स्तोत्रेषु न ह्रसन्ति^२ तानन्याञ्छस्त्राणां पर्यासा इत्येवमाचक्षते याज्ञिकाः । संज्ञाकरणं शास्त्रसंख्यव्यहाराथं^३ । स्तोत्रियानुरूपौ च नित्यौ । छन्दोगानुविधानात् । ततः^४ स्तोत्रियानुरूपपर्यासानां नास्ति ह्रासः ।

१ C च'वमादिषु तत' प०, over the line शदे (?) D वयादिषु न तत ।

२ M ते भवन्ति । ३ M om शास्त्र । ४ C D M om तत ।

४. प्रति वां सूर उदिते भिचं गृणीष इत्येवमादिकस्तृचः पर्याप्तो भेचावरुणस्य भवति ।

५. यदा प्रति वां सूर उदिते इत्ययं द्वचः स्तोत्रिचले वा विनि-
द्युक्तो ऽनुरूपले वा तदा काव्येभिरदाभ्येत्ययं द्वचः पर्याप्तो भवति ।

६. विद्यमाने श्वस्तनस्तोत्रिये काव्येभिरदाभ्येति वा पर्याप्तो भवति ।

७. उच्छेदभि श्रुतामघमित्ययं द्वचः पर्याप्तो भवति ब्राह्मणा-
च्छंसिनः । यद्यपि विपुवति च्छन्दोगाः स्तोत्रियमेतं कुर्वन्ति तथा-
प्ययमेव पर्याप्तो भवति ।

८. इन्द्राग्नी श्रवसा गतमित्येव द्वचो ऽच्छावाकस्य पर्याप्तः ।

९. अन्तरेणानुरूपं पर्याप्तं च वक्ष्यमाणं श्रावापस्थानं भवति ।
श्रावाप इति वक्रव्ये स्थानघट्टणं सर्वेण शस्त्रेण स्तोममतिशंसेत् ।

१०. एकयर्चा द्वाभ्यां वा यथासंख्याविशिष्टं स्तोमं त्रिवृदादि-
कमतिशंसन्ति होचकाः । न स स्तोमो देवान् गच्छति यो नाति-
ग्रस्यत इति श्रुतेः । ^१ अदृष्टत्वान्भेचावरुणस्तोमातिरेकः वाचस्तोमे
ऽप्येवमेव^२ ।

११. भृयसा शस्त्रेण त्रिवृति स्तोमातिशंसनं । ननु स्तोत्रिया-
नुरूपपर्याप्तानां नित्यत्वादर्थसिद्धमेतत् । सत्यम् । त्रिवृतो ऽल्पतराः
स्तोमास्त्रिवृद्विकाराः । कुतो ह्यन्यं स्तोममाहरिय्यञ्चिति श्रुति-
वचनात् । त्रिवृत्येवायं धर्मो नान्येषु त्रिवृद्विकारेषु सूचारभात् ।

१ A श्वन इ० । २ O (orig.) D अदृष्टत्वात् C (sec h) adds इव ।
M अदृष्टत्वाद्दृष्टस्तोम० ।

१७. दाशतयीष्विति वर्तते^१ । स्तोमातिशंभनाधिकार एव ।
 सर्वास्वपि दाशतयीषु निपुणमन्विथमाणानि चतुश्चत्वारिंशदैन्द्राणि
 गायत्राणि । तेषां यथोपयोगं यथाहृन्दो ऽनुहृपं स्तोमातिशंभ-
 नार्थमावापस्थाने शंसेत् । अथ चाग्निस्वामिना तत्रख्यापनाय श्लोकाः
 छतास्त उच्यन्ते ।

सङ्ख्यामेषां प्रवक्ष्यामि वेदान्नायक्रमेण तु^२ ।

इन्द्रा याहीति तिष्ठः स्युः सूक्ते च दे सुहृपेति ॥१॥

युञ्जन्तीति त्वचो ज्ञेयः सूक्तानि चीण्यथेन्द्रमित् ।

सूक्तमा त्वा वहन्तु स्यादा व इन्द्रं त्रिपञ्चकम् ॥२॥

त्वच इन्द्रो दधीचः स्यादिन्द्रो अङ्ग महत्तृचः ।

वार्चहत्याय दशकमिन्द्र त्वा चीणि सूक्तानि ॥३॥

इदं ह्यचो जसा तिष्ठो धानावन्तश्चतस्रस्तु ।

चीणि स्युर्नकिरिन्द्रेति तेभ्यः षष्ठचमुद्धरेत् ॥४॥

वामं वाममथैतद्वेत्कनीनकेव बहुचम् ।

अपोषा इति चोषस्ये दे निरुक्ते यतः प्रोक्ते ॥५॥

य आनयत्परा त्रिंशत्प्र^३ व इन्द्राय मादनम् ।

इदं वसो सुतं सूक्तं दे अन्ये अत छद्धरेत् ॥६॥

एका च स्वादवः सोमा मह्यं इन्द्र इति सूक्तम् ।

त्वचं विनान्यं यदिन्द्राहं प्र मस्राजं ततः सूक्ते ॥७॥

१ M. om. दाशतयीष्विति वर्तते.

२ I am not able to account for all the readings in these partly
 obscure verses.

३ C D य आनयत्परा ।

आ याहि सुपुमान्याभ्यां^१ प्र कृतान्यथ सूक्ते दे ।

घतसस्त्रावतः पुरु उत्ता मन्दन्तु सूक्ते दे ॥८॥

अभि प्र गोपतिं त्वच उत्तिष्ठन्नोजसा तिस्रः ।

अतः पञ्च नवर्चानि ।

जज्ञानः पुरोलाशं स्यान्नक्षत्रं बला तु नः ॥९॥

आ प्र द्रवेत्यन्तिमैषां पुरुहृतं पुरुष्टुतम् ।

द्वात्रिंशत्सूक्तमुद्देत्या जनं तेष पञ्चकम् ॥१०॥

ईक्ष्वयन्तीर्भवेत्सूक्तं स्यात्त्वं त्यमिततस्तथा ।

आ यदिन्द्रश्च ददहे न हि षस्तव नो मम ॥११॥

सङ्ख्यानाङ्घ्रिभेदाच्च त्वचौ त्याज्यौ मतौ मम ।

इयमु ते चतुर्ध्वं सूक्तले गण्यतामिदम् ॥१२॥

यस्य ते स्वादु च त्वचमिति स्यात्कस्य चिन्मतिः ।

तामघे अतु हि देदे यत्प्रगाथोत्तरे ततः ॥१३॥

पान्तमित्युत्तरे तस्य गण्ये गायत्री चान्ये दे ।

गायत्रीवचने कार्यं प्रतिषिद्धो यतो ऽभ्यासः ॥१४॥

तिस्रो मरुत्वतीयास्तु मरुत्त्वन्तं हवामहे ।

न गण्यन्मिश्रदेवत्या न वा चेमं नु मायिनं ॥१५॥

षड्वादहेति मास्त्य ऐन्द्रमधात्तदुद्धृता ।

क्रियन्ते रात्रिपर्याया इति स्याद्वचनं तु तत् ॥१६॥

^१अन्तध्वनिं त्यजेत्तस्मादितो वा सातिमित्येका ।

१ C D सुपुमेताभ्या D प्राकृतान्यायसूक्त दे M सुदुवेनाभ्या प्राकृतान्याथाये ।

१ D षत० ।

इन्द्रं धोमं पिवाध स्या पिशङ्गं ब्राह्मणानि तु ॥१७॥
 इन्द्रं^१ विश्वानि गवेषु विश्वामित्रो अध प्रियम् ।
 दश श्वास्त्वमिंद्रं वं नह्यंती^२ याथ चैव च ॥१८॥
 वह ऊरुभ्य उदगिति चैका चैकपातिन्यः ।
 तद्वधान्य^३ इति चैषा^४ मरुत्वत्येकपातिनी ॥१९॥
 तं त्वा मरुत्वती परीतीयमपि स्यात्पतिर्नु^५ तत् ।
 वात्याविशेषणमिदं तदानींद्रोवन्योच्यते ॥२०॥
 यो यजातीति चोत्तमं तु तुविशुभं न यस्य ते ।
 स्यादियमु ते तथा चाभिष्टये सदा ॥२१॥
 देवा^६ एते च संत्याज्याः सूक्तानां चोदना यतः ।
 जागतेषु हि सूक्तेषु क्रियन्ते ऽनुष्टुभो यतः ॥२२॥
 गायत्रमध्ये धानुष्टुप्रसूक्तानामपि न त्यजेत् ।
 अर्थवादे यतश्चाह गायत्रीत्वमनुष्टुभः ॥२३॥
 ० इत्यामन्तरायुष्यार्थप्रायाद्भोचकतुल्यत्वात् ।
 पर्यायेषु प्रयत्नान्तु या गवेषु तथा भवेत् ॥२४॥
 अर्थवादान्न तत् कुर्यात् गायत्र्या अपि संपदम् ।
 दशमे ऽहनि मुख्यार्थं तव चेस्वादिहापि सः ॥२५॥
 ० मध्याद्भोद्वियमाणायामेकमेव भवेत्सूक्तम् ।
 ज्ञापकं त्वं सु मेघं जागतं नवमं^७ विना ॥२६॥

१ C D इन्द्रं । २ A इन्द्रं वं न ह्यति या०, C इन्द्रं वन् ह्यंतीया०,
 D इन्द्रं व नह्यंतीयाय । ३ C D तद्वधान्य० । ४ C चैषां, U D ०त्येकपा० ।
 ५ A पतिर्नु । ६ C D देव । ७ C D इत्यामन्तरायुष्यार्थप्रायोद्भोचक० ।
 ८ C मध्याद्भोद्वि०, D मध्याधोभिय० । ९ C (in marg.) ०ती ।

उद्धृत्यान्त्या षट्चः सर्वगायत्र्यो चैष मध्यमा^१ ।

यथान्तरेषु शस्यन्तामिति चेत्तत्र युज्यते ॥२७॥

वशो हि विविधच्छन्दाः यत आरण्यके श्रुताः ।

वाज्येन्द्र इव इत्येषा पर्याये यत उद्धृता ॥२८॥

आभवे शस्यते वापि वचनं कार्यवद्भवेत् ।

सूक्तेकदेशाः कर्तव्याः संख्याने तत्प्रयोजनम् ॥२९॥

रैवतस्य तु तृचाः स्याद्यै अपेतो जन्य इत्यपि ।

इन्द्रस्य नः शुनासौरीये तास्य दासतद्यो^२ हि ॥३०॥

वाच.स्लोमे प्रयोक्तव्याः सर्वशब्दो यतस्तत्र ।

दयोर्होत्रकयोर्ध्वं प्रोक्तं दाशतयीष्विति ॥३१॥

छन्दोरूपान्विता आसां कर्तव्याः श्रुत्यनुपहात् ।

विमुक्तान् षट्चविंशत्या प्रयोज्यानां शतानि षट् ॥३२॥

१८. इहेन्द्राग्नी तोशेत्येवमादिके षष्ठ्ये स्तोमातिशंसनाया-
च्छावाकस्यावापे भवतः ।

१९. यत्सोम आ सुते नर इत्येते द्वे भवतः ।

२०. उप स्रकेषु वस्यत इत्येका भवति । एकेति नियमार्थं ।
ततो यद्यपि छन्दोगा महाव्रत आ सुते सिद्धत श्रियमिति स्तोत्रियं
कुर्वन्ति तथाप्येकैवावापे प्रयोक्तव्या ।

२१. जुषेयां यज्ञमिष्टय इति सप्तवापिक्यः ।

२२. षट्चत्वारिंशत्सर्वास्वपि दाशतयीष्वेन्द्राग्न्यो गायत्र्यस्तासां
यथास्तोमातिशंसं छन्दोरूपसंपत्त्या आवपेदच्छावाकः । इन्द्रे अग्नेयं

वामस्य वामस्य ता ऊवे ता हि शशन्त इत्येताः सहात्सुहृद्गणाः
सह्योपदेशात् ।

१२. १तस्य ता नः शक्रं पार्थिवस्य युञ्जन्ति ब्रह्मरुषं ता
हि शशन्त ईक्षते तमील्लिख्य धो अर्चिषेति वा स्तोत्रिया इति
(१५.१५) श्रुतेः । तनूष्टे परोक्षष्टे चैत एव ।

१४. पठस्त्राङ्गः पार्थिवस्य स्तोत्रियास्तानुरूपान् कृत्वा तत
इतरेषां पञ्चानां प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमानां^१ ये स्तोत्रिया-
स्तानावापे शंसन्ति । इतरे पञ्च तदुक्तमिति (१५.१५) श्रुतेः ।

१५. आवृत्तांस्तृचेष्वावृत्तस्तोत्रेभ्यु विश्वजित्येवावृत्तेभ्यु स्तोत्रिये-
ध्वित्यर्थः । तस्मात्स चतुरावृत्युदयो भवतीति श्रुतेः ।

१६. एकाहभूतस्य^२ विश्वजित आवृत्तस्तोत्रेभ्यपि ऊर्ध्वानिव
शंसेत् ।

१७. चिकैः पर्यासैः परिदधति । एवमेव श्रुतेः ।

३.

१. माध्यन्दिन इति माध्यन्दिनानि सवनानि चतुर्विंशतेरे-
वाङ्गां वक्ष्यमाणानि तेषु विकारो ऽत उच्यते । विकारवचनादनुक्तं
प्राकृतम् ।

२. शस्त्राणां यान्यन्यानि सूक्तानि तानि पर्याससंज्ञानि भवन्ति ।
उत्तरयोरित्यप्राकृतस्यापि तृतीयसवनस्य ग्रहणं यथा स्यादिति ।

३. द्वे द्वे सूक्ते होत्रकाणां माध्यन्दिने सवने भवत इत्यर्थः ।
प्राहृतानां निवृत्त्यर्थं वचनम् ।

४. उक्त्यानि तृतीयसवनेषु होत्रकाणां शस्त्राणि । तानि चतुः-
सूक्तानि भवन्ति । प्राहृतानि च निवर्तन्ते सूक्तानि । चतुःसूक्तान्ये-
वेत्यारम्भसामर्थ्यात् ।

५. अप प्राच इन्द्र विश्वां अमित्रानिति सौकीर्तीं मैत्रावरुण
इति (२८. ४) श्रुतेः ।

६. शंसा महामिन्द्रं यस्मिन् विश्वा इति सूक्तं । यन्न इन्द्रो
जुजुषे यच्च वष्टीति सूक्तं । विश्वामित्रस्य च वामदेवस्य च मैत्रावरुणः
शंसतीति श्रुतेः ।

७. युधस्य ते वृषभस्य खराज इति सूक्तं । कथा महामवृधत्
कस्य होतुरिति सूक्तं । विश्वामित्रवामदेवौ पूर्ववत् ।

८. प्र वो महे महिवृधे भरध्वं यजामह इन्द्रमिति त्वचौ ।
वक्ष्यति । मध्यमे अहे त्वचाञ्छिल्पानीत्याचक्षत इति १४ । तत्र
इमौ शिल्पत्वचौ । विराजस्य वै मध्यस्य चतुर्थे ऽहन्निति श्रुतेः ।
सद्यो ह जातो वृषभः कनीन इति सूक्तम् । आ न इन्द्रो
दूरादा न आसादिति च सूक्तम् । एतच्चतुर्थे ऽहनि सूक्त-
द्वयम् ।

९. प्रो अग्ना उषन्तुतिम् । उषे यदिन्द्र रोदसी । इत्येतौ
शिल्पत्वचौ । पङ्क्तयश्च महापङ्क्तयश्च पञ्चमे ऽहन्निति श्रुतेः ।

१०. गर्भे तु सन्नन्वेपामवेदमिति सूक्तं । का सुष्टुतिः श्रवसः
सुनुमिन्द्रमिति सूक्तम् । एते पञ्चमे ऽहनि भवतः ।

११ इन्द्राय हि द्यौरसुरो अनन्ततेति शिल्पवचमतिच्छन्दस
षष्ठे ऽह्निति (१८ ५) श्रुते ।

१२ आ न सुत इत्येवमादिक सूक्तम् । आ सत्यो यातु
मघवां षड्जीषीति सूक्त षष्ठे ऽहनि ।

१३ तदिति सर्वनाम्ना अनन्तरस्य नियम । तेन आ सत्यो
यात्वित्यहीनसूक्त भवति । अहीनसूक्तमिति च शास्त्रसम्यग्द्वारार्थं
सञ्ज्ञाकरणम् ।

१४ दशरात्रस्य मध्यमे अहे चतुर्थपचमषष्ठेऽवहसु होत्रकाणा
यानि वचानि तानि शिल्पानीत्याचक्षते याज्ञिका । आख्यातवचन
सञ्चार्यम् । अथैतानि शिल्पानि मध्यमे अहे ग्रस्यन्ते । तथा तानि
वै वचानि भवन्तीति (१८ ५) श्रुते ।

१५ प्रदेशो ऽतिदेश । 'अन्यत्रोपदिष्टस्यान्यत्र वचन । तस्मि-
न्प्रदेशे सति यदन्यत्स्तोत्रियानुरूपाभ्या वचभ्यश्च तद्भवतीति विद्यात् ।
ग्रस्तप्रदेशो ऽनन्तरमेवोदाहरणमस्य ।

१६ प्रथमद्वितीययोरङ्गोर्यच्छस्त्र होत्रकाणा तदेकीकृत प्रथमे
हन्दोमे भवति । यदन्यत् स्तोत्रियानुरूपाभ्या वचभ्यश्चेति पञ्चपञ्च
सूक्तानि मैत्रावरुणं शसति सर्वेषु हन्दोमेष्विति श्रुते ।

१७ सर्वेषामिति वर्तते । द्वितीयपञ्चमयोरङ्गो^१ सर्वेषां होत्र-
काणामात्मीयमात्मीयं शस्त्रं स्तोत्रियानुरूपवचवर्जितं तन्मध्यमे
यथास्त्रं भवति ।

१८. सर्वेषां होत्रकाणां^१ यच्चतुर्थयष्टयोरङ्गोः श्रुतं तदुत्तमे
ह्रन्दोमे यथास्वं^२ भवति ।

१९. त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यं ह चा इत्येतस्मिन् मैत्रावरुणस्याहीन-
स्रक्तम्याने भवति । यत्र यस्मिन्नहनि होताहीनस्रक्तं शंसेत् ।
तद्यथा । नवमे ऽहनि विपुवन्महाप्रतयोद्य । यद्यपि च चतुर्विंशे
ऽभिजिति विपुवति विश्वजिति महाप्रतीये ऽहन्निति श्रुतेस्तथा-
प्यविरोधः अहीनस्रक्तानि शस्त्रैकाहिकानि शंसन्तीति श्रुतेः ।

२०. त्वेह यत्पितरश्चिन्न इन्द्रेत्येता एकविंशतिर्षष्ठ्यह्रन्दोमेपु
त्रिष्वपि पुरस्तात्पर्यासस्य मैत्रावरुणः शंसेत् ।

२१. मा षिदन्यद्वि शंसतेति स्तोत्रियः प्रगायः । मा भेम
मा अग्निमेत्यनुरूपः प्रगायः । एतौ दशमे ऽहन्यस्य मैत्रावरुणस्य
भवतः । अख्येति वचनात् स्वयोनौ रथन्तरक्रियायां वामदेव्यमेवास्य
भवति ।

२२. आ धूर्ध्वसौ दधाताद्यानिति चास्य मैत्रावरुणस्य द्विपदा
भवति ।

४.

१. उक्तं दशानामङ्गां मैत्रावरुणस्य माध्यन्दिनमनन्तरं ब्राह्म-
णाश्चमिन उच्यते । कं नवौ अतसीनामित्यथं प्रगायो ब्राह्मणा-
श्चमिनो माध्यन्दिनेष्वनुरूपादनन्तरो नान्यस्मात्तेन न द्विष्यन्दी-

मेपु । कदानिति तस्य संज्ञा । ऐकादिकस्य स्थान इत्यैकादिक-
नितृत्त्यर्थं वचनम् ।

२. ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनञ्जीत्युक्त्वमुखीया भवति । चशब्दा-
दनन्तरमेव । तत इयमपि तद्विशिष्यते । छन्दोमेपु यदार्षये सूक्ते
तदार्षये उक्त्वमुखीये इतरयोरिति (२८. ४) श्रुतेः । इतीयमेव
युक्ता वचनाच्च ।

३. उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येत्यहरहः पर्यास एव भवति । छन्दो-
मेपु तद्विशिष्यते । सदैवास्य पर्यासत्वे^१ विनियोगत्वात् ।

४. वयं घ त्वा सुतावन्तः क ई वेद सुते सचेति स्तोत्रियानु-
रूपौ द्वितीये ऽहनि भवतः ।

५. पूर्वोक्तावेव स्तोत्रियानुरूपौ प्रथमद्वितीययोश्चन्दोमयोः ।

६. तुशब्दो विशेषार्थः । सो ऽयं विशेषः । मध्यमे छन्दोमे
पूर्वोक्तावेव स्तोत्रियानुरूपौ विपर्यस्तौ भवतः ।

७. यदिन्द्र प्रागपागुदगिति वा स्तोत्रियः प्रगाथः । श्रौपरिच्छो^२
ऽनुरूपः । एतौ वा स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ मध्यमे छन्दोमे भवतः^३ ।
स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथाविति स्तोत्रियानुरूपग्रहणमविपर्यासार्थम्^४ ।

८. अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममित्येता एकादश शंसेत् द्वितीये
पार्ष्टिके ऽहनि^५ । द्वितीयवचनादयं^६ विधिर्मध्यमे छन्दोमे न भवति ।
पूर्वं एव तु भवति ।

१ C (orig) D पर्यासे, A •योगात् । २ A उपरि• M उपरिष्ठा• D om
३ C om मध्यमे छन्दोमे भवत D om the whole passage. ४ C विपर्येसार्थं,
M विपर्येसार्थम् । ५ C D om. पार्ष्टिके ऽहनि । ६ C D हतोपपत्त्याद्,

८. विश्वा. घृतना अभिभूतरं नरमिति चतुर्थे ऽहनि स्तोत्रियः कार्यः ।

१०. तमिन्द्रं जोहवीमि मघवानमुषं मत्स्यपायि ते महः अस्माअस्मा इदन्धस इति सहायो ऽनुरूपः ।

११. कदा वसो स्तोत्र ह्येत आ यो वाचा विवाचो मृध्र-वाचः । एतौ शिष्यद्वचौ भवतः ।

१२. य एक इद्भुव्यश्चर्षणीनामित्येतत्सूक्तं चतुर्थे ऽहनि ।

१३. इन्द्रो मदाय वाद्यधे मदेमदे हि नो ददिरित्येतौ स्तोत्रियानुरूपौ पञ्चमे ऽहनि भवतः ।

१४. आ याहि हणवाम ते । यो न इन्द्राभितो जन इत्येतौ शिष्यद्वचौ पञ्चमे ऽहनि भवतः ।

१५. यस्तिग्मगृह्णो वृषभो न भीम इत्येतत् स्तोत्रियादारभ्य पञ्चमे ऽहनि भवति ।

१६. सुरूपकनुमूतय इत्येतौ स्तोत्रियानुरूपौ षष्ठे ऽहनि भवतः ।

१७. त्वया वसं मघवन्सूर्जे धन इत्येतत् शिष्यद्वचं षष्ठे ऽहनि भवति ।

१८. अस्मा इदु प्र तवसे तुरायेति सूक्तमित्येतत् सुरूप-कनुमूतय इत्यत आरभ्य षष्ठे ऽहनि भवति ।

१९. तदेतदस्मा इदु प्र तवस इत्युक्तम् ।

२०. आयन्त इव सूर्यं शग्धू खित्येतौ स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथा उत्तमे कन्दोमे । यत्प्रथमयोरङ्गो शस्त्रं^१ तच्च समानम् ।

२१. तं महौ इन्द्र यो ह शुभैरित्येतत्सूक्तमधीनसूक्तस्य^१ स्थाने
शस्यते ।

२२. इन्द्रं स्रवा नृतमं यस्य मङ्गैत्येतत् सूक्तं त्रिष्वपि च्छन्दो-
भेषु पुरस्तात्पर्यासस्य भवति ।

२३. उदु त्वे मधुमत्तमाः उदिग्न्वस्य रिच्यत इत्येतौ स्तोत्रि-
यानुरूपौ प्रगाथौ दशमे ऽहनि क्रियेते ।

२४. त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुभ इत्यथं वा
स्तोत्रियो दशमे ऽहनि ब्राह्मणाच्छंसिनो भवति ।

२५. उत्तमा च चिकद्रुकीयस्य । तमिन्द्रं जीहवीमि मघ-
वानमुयं । विद्याः घृतना अभिभूतरं नरमित्येष संचार्यो ऽनुरूपः ।

२६. रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणमित्येषा । द्विपदाग्रहणा-
द्योन्यनुशंसनयोग्यत्वे ऽपि नापरा प्रचेष्टव्या ।

५.

१. कद्रु च्छाकृतमित्यथं कदाग्रगाथो ऽच्छावाकस्यानुरूपाद-
नन्तरो भवति । अच्छावाकाधिकारो ऽन्तरेण प्रायणीयोदयनीया-
विति यावत् ।

२. उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वानित्युक्त्यमुखीया भवति ।

३. अभि तष्टेव दीधया मनीषामित्यहरहः पर्यासः ।

४. त्वामिदा ह्यो नरो वयमेनमिदा ह्य इत्येतौ स्तोत्रियानु-
रूपौ प्रगाथौ भवतः ।

५. अपूर्व्यां पुरुतमान्यस्त्रा इति सूक्तं द्वितीये ऽहन्येतच्छस्यम् ।

६. तरणिरित्थिपासतीति स्तोत्रियः । तरोभिर्षो विददस-
मित्यनु रूपः ।

७. य ओजिष्ठ इन्द्र तं सु नो दा इत्येतत्सूक्तं यथोक्तेन शस्येन
सह तृतीये ऽहनि भवति ।

८. यो राजा चर्षणीनामिति स्तोत्रियः । नकिष्टं कर्मणा
नग्नादित्यनु रूपः ।

९. सचायोरिन्द्रश्चर्ष इति षष्ठः । इन्द्र सोममिमं पिबेति
षष्ठः । एतौ शिन्पट्चौ ।

१०. सं च त्वे जग्मुर्गिर इन्द्र पूर्वीरित्येतत्सूक्तं चतुर्थे ऽहनि
पूर्वोक्तेन स्तोत्रियादिना सह भवति ।

११. स्वादोरित्या विषूवत इति स्तोत्रियः । इत्या हि सोम
इन्मद इत्यनु रूपः ।

१२. यच्चिद्धि सत्य सोमपा इति षष्ठः । अत्र यत्त्वं शतक्रत-
विति षष्ठः । एतौ शिन्पट्चौ ।

१३. कदा भुवचथचयाणि ब्रह्मेति पञ्चमे ऽहनि
भवति ।

१४. उभे यदिन्द्र रोदसी इत्येतौ आम्नायक्रमेण स्तोत्रियानु-
रूपौ भवतः । उभे यदिन्द्रेति स्तोत्रिय उत्तरो ऽनुरूप इत्येवं
नोक्तम् । कथं नाम हृन्दोगानां स्तोत्रियक्रमान्यत्वे तथैव शस्त्रा
शेषो ऽनुरूपः स्यादिति ।

१५. विदुष्टे अस्य वीर्यस्य पूरव इत्येतास्त्रिसः शिन्पम् ।

१६. शासदङ्गिर्दुहितुर्नक्षं गादित्येतत्सूक्तं च शिन्त्वं षष्ठे ऽहनि भवति^१ ।

१७. शासदङ्गिरित्येतत् ।

१८. नकिष्टं कर्मणा नश्रदिति स्तोत्रियः । न त्वा दृष्टन्तो अद्रय इत्यनु रूपः । एतौ प्रथमे छन्दोमे भवतः ।

१९. उभयं दृष्टवचन इति स्तोत्रियानु रूपौ मध्यमे छन्दोमे भवतः ।

२०. यत इन्द्र भयामह इति स्तोत्रियानु रूपौ उत्तमे छन्दोमे भवतः ।

२१. चिध्वपि च्छन्दोमेषु यथोक्ताः ।

२२. इच्छन्ति त्वा सोम्यासः सखाय इत्येतत्सूक्तं चिध्वपि च्छन्दोमेषु पुरस्तात्पर्यासस्य भवति ।

२३. अया वाञ्छं देवहितं सनेमेत्येषा द्विपदा दशमे ऽहनि भवति ।

२४. ऐकाहिकमाग्निष्टोमिकं भूय इद्वाष्टध इत्येतत् पूर्वं द्वयो-
रैकाहिकयोः । चग्न्दाद्विपदाया अनन्तरं प्राक् पर्यासात् ।

६.

१. कुर्यादिति वाक्यशेषः । सर्वे चकाराः साहचर्यसमुच्चयार्थाः ।

२. अन्तरेणोक्त्यमुखीयां^२ प्रतिहोचकं सूक्ते च प्रक्षेपः पर्यास-
स्थावापस्य स्थानम् ।

३. होचकाधिकारो^१ ऽनुवर्तते । पृष्ठयाद्धोचकविहितात् सूक्तानि माघन्दिने सवने ऽभिप्रवे ऽतिदिश्यन्ते । अभिप्रवः षलहः पृष्ठ्य-विकार इत्येतत्तु होतुरुक्तं । तेनेह न सिध्यति । यदन्यत् स्तोत्रि-थानुरूपाभ्यां ह्येभ्यश्च तत्प्रदेशे प्रतीयेतेति परिभाषणमिहापि समानं । सूक्तपहणात् प्रातःसवने पार्थिकाणां स्तोत्रियानुरूपाणां सिद्धिश्छान्दोग्ये ऽप्येवमेव ।

४. यान्यद्दीनसूक्तानि संज्ञाविशिष्टानि षष्ठे ऽभिहितानि तेषां स्थाने द्वितीयादङ्गः सूक्तानि भवन्ति ।

५. शंसा महं यन्न इन्द्र इति द्वयोर्यदुत्तरं तन्मैत्रावरुणस्था-दीनसूक्तस्थाने भवति ।

६. प्रथमात्प्रहात्पार्थिकात् खरसामसु होचकाणां शस्त्रं भवति ।

७. चतुर्विंशतिषु षष्ठात्^१ शस्त्रं भवति पूर्वसूत्रयोरपादानं प्रथममधिकरणमुत्तरम् । इह तु तद्विपरीतं क्रियते कार्याथं तच्चै-तत्कार्यं । प्रातःसवने न षष्ठात् स्तोत्रियाः ।

८. इत उत्तरं यदुच्यते तद्विश्रजिति सर्वषष्ठे भवति । परोच-षष्ठे ऽपि वक्ष्यमाणं भवत्येवोद्धृत्य वासुखिल्या इति सिद्धवदुप-देशात् । उपाङ्गपृष्ठानि प्रयुज्यन्ते । तत्राप्येतद्भवति ।

९. शंसतीति वाक्यशेषः ।

१०. ब्राह्मणाच्छंसी वैरूपस्य स्तोत्रियानुरूपाौ कदन्तं च प्रगाथं शंसति ।

१ C D होचधिकारी ।

२ C D यल्ल instead of षष्ठात् श०, M यथाशक्तं ।

११. रेवतीसंज्ञिकानां थौ स्तोत्रियातुष्टपौ तावच्छावाकः
कद्वन्तं च शंसति ।

१२. वासुखिख्या अभि प्र वः सुराधममित्यारभ्य षट् सूक्तानि
इन्द्र नेदीय एदिहीतीन्द्रनिहवं प्रगाथं^१ परिहाया नो विश्वे
सजोषस इति च प्रगाथं परिहाय शेषा अविद्यता मैत्रावरुणः
शंसति । इह विहारप्रतिषेधादन्यत्र विद्यतानामेव शंसनम् ।

१३. वृषाकपिं वि हि सोतोरेष्टतेत्येतदृते कुन्तापेनेत्यर्थः^२ ।
श्वते कुन्तापमिति च ब्रुवन् वृषाकपेः सर्वत्र कुन्तापसाहचर्यं दर्श-
यति ततो यत्र वृषाकपेरुद्धारस्तत्र कुन्तापस्यापि भवति । अन्यूह्य-
मिति च ब्रुवन् वृषाकपेर्नित्यं न्यूह्यं दर्शयति । एवंलक्षणं ब्राह्मणा-
च्छंसी शंसति ।

१४. घौर्नं य इन्द्राभि भूमार्यं इति विष्णुन्यङ्गाख्यमच्छावाक
एवयामरुतः स्थाने शंसति ।

१५. अभूरेको रथिपते रथीणामिति सामसूक्ताख्यं मैत्रा-
वरुणस्य भवति ।

१६. यो जात एव प्रथमो मनस्वानित्येतत्सूक्तं ब्राह्मणाच्छंसिनः
सामसूक्ताख्यं शस्यं भवति ।

१७. प्र घा न्वस्य महतो महानीति सामसूक्ताख्यमच्छावाकस्य
शस्यं भवति ।

१ C D M om प्रगाथं ।

२ A न्येतन् श्वते कुन्ताप विमा इदं जना इत्यनेनेत्यर्थं । श्वे०

१८. 'सामसूक्तादनन्तरमहीनसूक्तानां शंसनं कृत्वा ततो होत्रका एकाहिकीभिर्ह्वयिभिः परिदधति । या एकाहे परिधानीयास्ताभिः परिधानं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

१९. एकाहभूतस्य विश्वजितः सर्वष्टस्यैकाहिकान्पर्यासान् सकलानेवोर्ध्वमहीनसूक्तेभ्यः शंसेयुः ।

७.

१. विश्वजिदधिकारो ऽनुवर्तते । विश्वजित्युक्थेषु क्रियमाणेषु माध्यन्दिने सवने वालखिल्या वृषाकपिं विष्णुन्यङ्गमित्येतदुद्धृत्य यथोक्तान्परिशेषान्माध्यन्दिने सवने होत्रकाः शंसन्ति ।

२. विश्वजिति^१ षष्ठादङ्ग उक्त्यानि भवन्ति ।

३. प्रदेशान्तरार्था अपि परिभाषेयं । तदर्थं ऽथशब्दो विशेषाधिकारार्थः । यदिशब्दो ऽपि तृतीयसवनातिदेश एवेत्येतत् ज्ञापयितुं नाङ्गः षष्ठ्याहान्यनुपूर्वमित्यादौ (१४. ६८. २) । षष्ठाङ्गिकं तृतीयसवनं असर्वष्टे ऽहनि अन्यस्मिन्नहनि प्रदिष्टं । तद्यथा वाजपेये पुरुषमेधे गर्गचिरात्रे पञ्चरात्रादिषु द्वितीयादङ्ग उक्त्यानि भवन्ति ।

४. परोवष्टे विश्वजिति प्रतिशिल्पानि वक्ष्यमाणानि क्रियन्ते ।

५. शंसतीति मैत्रावरुणस्य प्रतिशिल्पक्रियोच्यते^२ । उद्धृत्य वालखिल्याः पिबा सुतस्य रश्मिन् इत्यैन्द्रान् प्रगाथाञ्छंसति । यावत्

षड्विंशत्यन्ते प्रगाथर्षा ऽपि तावत्यः प्रतिशिल्पवचनात् । ततो माध्य-
न्दिने सवने षड्विंशतिं प्रगाथाञ्कंसति । तृतीयसवने त्रयस्त्रिंश-
त्तृचान्^१ तत्परिमाणत्वात् । पिवा सुतस्य रसिन इति पञ्च । यदित्र
प्रागपागुद्गिति सप्त । वास्तोष्यते ध्रुवा स्यूषेत्येकः । उभयं शृण-
वचन इति नव । तरोभिर्वः सप्त । यो राजा वर्षणीनामिति त्रयः^२ ।
विश्वेत्ता विष्णुरित्येकः । बार्हताः प्रगाथाः प्रतिशिल्पत्वात् ।

६. वृषाकपिं सकुन्तापमुद्धृत्य वृषाकपिसंमिता एव न्यूङ्ख-
वर्जिता इन्द्रो मदायेत्येवमाद्याः पङ्क्तौरेन्द्रोः शंसति^३ । इन्द्रो मदा-
येति चतुर्दश स्वादोरित्येति तिस्रः अस्माकमिन्द्रेहि न इत्येका
अस्मा इत्कान्यं वच इत्येका प्रो अस्मा उपसृतिमिति षट् उज्जात-
मिन्द्र ते शव इति तिस्रः आ ह्य शुश्रिम दंपते कन्या वारवाय-
तीति द्वे नकिर्देवा मिनोभसीति च नूनं तं मथ्यमिति च । उक्तमा
या पङ्क्तिरिति व्यपदेशात् ।

७. अश्वावाकस्तु प्रतिशिल्पक्रियायां विष्णुन्यङ्गमेव शंसति ।

८. इति यदुक्तमेतत्परोक्षपृष्ठे भवति ।

८.

१. अयानन्तरं विश्वजिच्छिन्ये यो विधिः स उच्यते ।

२. ऐकाहिकाप्रगाथाञ्कस्ता ततो ऽनन्तरं मैत्रावरुणो
वालखिल्याः शंसति । ब्राह्मणाङ्गं वृषाकपिं । अश्वावाको

१ C वचनं । २ C (orig) D तिस्रः ।

३ C (orig) D om the text from वृषाकपिं to शंसति ।

विष्णुन्यङ्गमिति । होता नाभानेदिष्टं । ऐकादिकवचनमग्निष्टोमस्यैव विश्वजितो ऽधिकारार्थं । यद्यपि श्रुतौ स्तोत्रियानुरूपौ शस्त्रा वालखिल्याः शंसतीत्युक्तं तथापि पूर्वकालमात्रं तद्विश्वजित्प्रकारा-
दूर्ध्वं प्रगाथेभ्यः शिल्पविधानं । अहर्गणे चोर्ध्वमुक्थमुखीयायाः परिभाषितत्वात् । त्वचान्ना वालखिल्यादीन् शंसेत् ।

३. त्वचपत्ने वालखिल्यानां चतुर्ध्वं भवति ।

४. प्रत्येकं सामसूक्तादीनां चयस्त्रयस्तृचास्तद्व्यां वीष्ठा । हो-
चका विश्वजिति सामसूक्तादीनां^१ त्रींस्त्रींस्तृचान् शंसन्ति । होच-
काधिकारे पुनर्होत्रकग्रहणं होतुर्नाभानेदिष्टार्थम्^२ ।

५. य एष विश्वजिति त्रींस्त्रींस्तृचान् होचकाः शंसन्ति साम-
सूक्तानां यथायथं त्वचशंसनेन चयस्तृचा एवमहीनसूक्तानां पर्या-
सानामित्येष विकारो नियमतः । उत्तरस्तु विकल्पेन । विश्वजि-
च्छिष्यग्रहणं होतुरपि यथा स्यात् ।

६. येषु निविद्धीयते तान्निविद्धानीयांस्तृचान् होता शंसेत् ।
आ यदुवस्थाद् दुवसे न कारुरिति^३ अनुत्तमा ते भगवन्
नकिर्न्वित्येका कयाशुभीया एवं त्वचः क्रियते । अनुत्तमा त इति
परिधानीयोत्तराः पूर्वाः शस्त्रा यत्रास्मिन् धीयते निविदित्य-
विशेषेणोक्तत्वात् ।

७. युवोर्यदि सख्यायास्ते इति नाभानेदिष्टस्य यस्तृचश्चोदितः
सो ऽथमेव कर्तव्यो निविद्धानीय इति ।

८. ये यज्ञेन दक्षिण्या समक्ता इत्येतस्मूक्तं नियमतो न दक्षः । युवोर्धदीत्येकां^१ शस्त्वा तत एतस्मूक्तं ततः परिशिष्टे शंसति ।

९. स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इत्येतत्सूचं^२ सामूल्हिके वैयूल्हिके वा द्वतीयसवने निविद्धानीयं कर्तव्यम् । दक्षवचनं विकल्प-
बाधनार्थं क्रियते ।

१०. प्र वो मह इत्येवयामरुतसूचं शंसेत् । चकारो भारुता-
नारेण सह^३ समुच्चयार्थः ।

११. प्रातःसवने यदुक्तं विश्वजित इतरेषां पञ्चानां स्तोत्रिया-
ङ्कंसन्ति तस्यापवादः । यथास्तोमं रुन्दोगवग्नेन होतुर्होत्रकाणां च
प्रातःसवनं भवति । पश्चात्प्रातःसवनस्य वचनं विकल्पनिवृत्त्यर्थम् ।

६.

१. होत्रकाधिकारोऽनुवर्तते । तत आग्न्याधेयिकं दक्षकृतमिह
न भवति । चिद्वृद्गरात्रस्य विधिं वक्ष्याम इति वाक्यशेषः । दक्ष-
कृतं शस्त्रं भवति वक्ष्यमाणेन विधिना ।

२. निविद्धानवचनसामर्थ्यादौ परिशिष्टसूत्रे^४ होता होत्रकाश्च
आव्यानामाद्यांस्तृचान् शंसेयुः ।

३. निविद्धानानां सूक्तानामुत्तमांस्तृचान् होता शंसेत् ।

४. यानीतराणि निविद्धानव्यतिरेकेण सूक्तानि तेषामेकेकां
शंसेयुः शिन्पट्टचानां च ।

१ M युवोर्धदीति दक्षस्यैकां ; om. तत एतस्मूक्तं । २ M inserts नियमतः ।

३ C D om सह । ४ A C D परिष्ट० ।

५. षष्ठस्याङ्गः समानं विश्वजिच्छिन्पेन ग्रह्यं शिष्यानाम् ।
षष्ठ्यहणादन्यत्रापि षष्ठे ऽह्न्यग्निष्टोमसस्ये शिष्यानामेव भावार्थं^१
आरम्भः । सपेसत्ते दशरात्रे चाहीने अदशरात्रे ऽपि षष्ठ्ये तुग्र-
न्दात्पृष्ठशिष्यावियोगो न्याय्यः^२ ।

६. समानसेव विश्वजिच्छिन्पेन शौचत्वादारम्भः^३ ।

७. समानं विश्वजिच्छिन्पेन ।

८. यदि पूर्वकारिणो गवामयने ब्राह्मणाच्छंसिने तदीयाय
ग्रस्ताय प्राग्विपुवत ऐन्द्रेषु प्रगाथेषु अभीवर्ताख्यमन्वायातयेयुस्ततो
ब्राह्मणाच्छंसिनो यो विग्रेषः स उच्यते । यस्मिन् सुवते कन्दोगाः
स एव स्तोत्रियः कार्यः श्वस्तोत्रियो ऽनुरूपः कार्यः^४ । न पृष्ठे^५
ऽन्वायातनं तत्र स्तोत्रियानुरूपाणां प्रत्यचशिष्टत्वात् । एकान्त्रविंश-
तेरेवाङ्गामन्वायातनम् तत्र चतुरस्रं शतं प्रगाथानामैन्द्रा^६ वार्हताः
प्रगाथा दाशतयौष्विति च्छन्दोगानां ।

त्वमङ्गैकस्ततः^७ सप्त सुस्वामिद्धि इवामहे ।

षयोद्ग्र च मरे पु त्वा तृतीयां त्वत उद्धरेत् ॥

उदु त्यद्गर्तं लेको द्वौ तु मा चिदिति स्मृतौ ।

पिवा सुतस्येति द्ग्र षदिन्द्र प्रागपाक्सप्त ॥

वास्तोप्यते भ्रुवेत्येको न हि ते शूर चापरः ।

न भागे^८ द्वितीये तु तरोभिर्वा विदत्सप्त ॥

१ A एवंभावार्थं । २ CD न्यायाः । ३ A शौचत्वाद् CD शौचत्वाद् M शौचः ।
४ CD कर्तव्यः । ५ A पृष्ठे CD पृष्ठे । ६ M प्रगाथानामैन्द्राणां विद्यते । चतु-
स्रमैन्द्राः । ७ CD त्वमङ्गैकस्ततः प्र शविष्य इत्येकः । ८ CD भागः ।

यो राजेति त्रयो ज्ञेया विद्येत्ता विष्णुरित्येकः ।
 तं वो दस्रं तु पञ्च सुरा नो विश्वास्विति त्रयः ॥
 त्वामिदा ह्यो ऽथ चत्वारः स्यादेको बण्महानिति ।
 सं मा तपन्ति^१ कवयो^२ विज्ञेयाः सप्तविंशतिः ॥
 वासुखित्ये प्रगाथा ये षड्विंशेन विवर्जिताः ।
 नकिः सुदास इत्येको द्वौ चापि बृहदिन्द्राय ।
 एवं^३ महत्वतीयेषु न हि ते विपरीतातः^४ ॥
 सूर्यदेवौ च विज्ञेयाबुदु त्वं बण्महान् असि ।
 सर्व एते ऽपि कर्तव्या नान्यथास्ति चतुःशतम् ॥
 अन्यशाखाश्रयाभावा ह्यन्दोग्ये गणना भवेत् ।
 अथर्ववेदे त्वपरे ज्ञेयाः पञ्चदशान्विताः ॥

९. एतदपि परमतमेव । यदिवाशब्दात् कदाचिच्छन्दोगा
 गवामयने तत्प्रकृतिषु च संवत्सरसत्रेषु प्राग्विधुवतः षट्प्रगाथेनयुः ।
 द्वादशभिरेतद्यमिति^१ च्छन्दोगानां वचनम् । तस्मिन्पत्रे वक्ष्यमाणाः
 षट्प्रगाथा अन्ये संप्रयोक्तव्याः^२ ।

१०. यदि गवामयन इत्यस्मिन्नपि कल्पे तृतीये ऽहनि
 बृहत्यो भवन्ति । विकल्पार्थं सूत्रम् । न चात्र श्वःस्तोत्रियक्रिया ।
 बृहत् एवानुरूपः । एवं सति षष्ठस्यापि विकल्पेनाश्वयातनम् ।
 नित्यमभिस्रवे^३ ऽश्वयातनम् । तृतीये ऽहनि बृहतीविकल्पः ।

१ C मतयन्ति कवयो विज्ञेया ; in marg मा as insertion between म and त
 D मतयन्ति कवयो वि० । २ A कवये । ३ C D एव । ४ C D परितातः ।
 ५ C D एमभ्यमिति । ६ M अश्रयाभि प्रयोक्तव्याः । ७ C D अभिस्रवेन ।

चतुर्विंशे ऽभिजिति खरसामसु नित्यमन्वायातनम् । न प्रायणीये ।
प्रायणीयमतिरात्रमुपेत्येति सूत्रातिरेकात् (१३. १६. ७) न
च्छन्दोमेषु प्रदेशे तु नित्यमेव च ।

११. तं वो दस्ममृतीषमिति स्तोत्रियः प्रगाथः । तत्त्वा
यामि सुवीर्यमित्यनुरूपः । अभि प्र वः सुराधममिति स्तोत्रियः
प्रगाथः । प्र सु श्रुतं सुराधममित्यनुरूपः । आ त्वा सहस्रमा शत-
मिति स्तोत्रियः प्रगाथः । आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिरित्यनुरूपः । यो
राजा चर्षणीनामिति स्तोत्रियः प्रगाथः । नकिष्टं कर्मणा नश-
दित्यनुरूपः । न त्वा दृहन्तो अद्रय इति स्तोत्रियः प्रगाथः ।
त्वमिन्द्र यशा अषीत्यनुरूपः । त्वमिन्द्र प्रद्वर्तिष्विति स्तोत्रियः
प्रगाथः । पिवा सुतस्य रसिन इत्यनुरूपः । षडेते प्रगाथाः ।

१२. विपुवति यदि च्छन्दोगा आदित्यव्रताख्यं साम कुर्युः
तत उत्तमे खरसाम्नि विपुवतः स्तोत्रियानुरूप. कर्तव्यः ।

१३. चिचं देवानामुदगादनौकमिति स्तोत्रियः । उत्तरे
षोडश्यां दृहदूर्वाधीति द्वतीयानुरूपस्येति (११. १३. २५. २६)
तत् पूर्ववत् द्रष्टव्यमविशेषात् ।

१४. विपुवति । ब्राह्मणाच्छंसिनो गवामयने यदि विकर्ण-
मन्वायातयेयुः चिचं देवानामित्यनयोरेवान्वायातयेयुः । प्रष्टतत्वात् ।
तत्र प्रस्तुतमेव शस्यम् ।

१५. यण्णहां अशि सूर्येति स्तोत्रियः प्रगाथः । उदु त्यद्गर्गत-
मित्यनुरूपः । विकर्णस्येत्यनूच्यमाने^१ पूर्वसूचस्यायमर्थ इति विज्ञायते ।

१६. प्रगाथपहणमनुवर्तते । इन्द्र क्रतुं न आ भरेत्ययं स्तोत्रियो विकर्णस्यान्यस्य बोर्ध्वं विपुवतः । भेदेनोपदेयात् । इन्द्र ङ्येष्ठ न आ भरेत्यनुरूपः ।

१७. पौरुमील्हादीनि सामानि नामविशिष्टानि यदूर्ध्वं विपुवतो ऽभीवर्तस्थाने ऽन्वायातयेयुश्छन्दोगा इन्द्र क्रतुं न आ भरेत्य-
चैव कुर्युः तत्रायमेव स्तोत्रियो भवति ऊर्ध्वं विपुवतः ।

१०.

१. होत्रकाणामिति वर्तते । उक्तो माध्यन्दिनेषु सवनेषु विकारो होत्रकाणाम् । अथेदानीमवसरप्राप्त उक्त्येषु यः प्राकृतादिकारः स उच्यते । तार्तीयसवनिकान्युक्त्यसंबद्धानि होत्रकप्रस्ताण्युक्त्यानुच्यन्ते । साकमश्वं मैत्रावरुणस्येत्येवमादिना सूचजातेन । तद्विषयो विकारः । विकारवचनादनुक्तं प्राकृतं । चतुर्थे ऽहनि ब्राह्मणाच्छंसिनः स्तोत्रि-
यानुरूपौ प्रयोजनम्^१ ।

२. अन्येषां जागतानां पञ्चे विधानार्थं सूत्रम् । द्वितीयं नित्य-
वचनं नित्यपरिमाणान्येवेत्यवधारणार्थम् । तत्र प्राकृतेभ्यो ऽन्यानि
दृष्टसंप्रदायानुगमादैन्द्राणि जागतानि लिख्यन्ते । एवा पतिं द्रोण-
माचं सचेतसमिति मैत्रावरुणस्य द्वितीये ऽहनि वृषायस इति वृष-
णवत् । द्वितीये अथावति प्रथमो गोषु गच्छतीत्यथावत् । चतुर्थे
जज्ञान एव व्यबाधत स्पृध इति जातवत् । पञ्चमे अनातुदो वृषभो
दोधतो वध इति वृषभवत् । अष्टमे तुभ्येदमिन्द्र परि पिच्यते

मध्विति खर्जितं महीति महदत् । नवमे एवेवापागपरे सन्तु दूढ्य
इति द्यौः क्रन्ददिति दिव इति तदमुष्य लोकस्य रूपम् । चतुर्विंशे
आदङ्गिराः प्रथमं दधिरे वय इति समविन्दन्त भोजनमिति
संवत् । प्रथमे खरसान्नि द्यो न इन्द्राभितो जन इति वृकायुरिति
कदत् । द्वितीये खरसान्नि उभे यदिन्द्र रोदसी इति तर्मीं हृधीति
कदत् । तृतीये खरसान्नि अत्र यत्नं शतक्रतो इति कदत् । अथ
ब्राह्मणाच्छंसिनः । ऐन्द्राणि जागतानि । प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय
सृष्टुमिति त्वचं द्वितीये ऽहनि' हस्ते वज्रं भरतीति वज्रवत् ।
तृतीये ऽहनि त्रिविष्टिधातु प्रतिमानमोजस इति चिवत् । चतुर्थे
द्यो नो दास आर्या वा पुरुष्टुतेति परि कुत्सादिहा गहीति परि-
वत् । पञ्चमे विश्वे ह्यसौ यजताय धृष्णव इति वृषभायेति वृष-
भवत् । अष्टमे नाना हि त्वा हवमाना जना इम इति धिषणा
तिलिषे महीति महदत् । नवमे अस्य अत्रो नद्यः सप्त विभ्रती-
त्यस्माकमंशमुदवा भरेभर इति निवृत्तिः । चतुर्विंशे प्र ते नावं
न समने वचस्युवमिति संवाधादिति संवत् । प्रथमे खरसान्नि
शेहान उय पृतना इति एकराक्षिति कदत् । अथाच्छावाकस्यैन्द्राणि
जागतानि । द्वितीये ऽहनि अभि त्यं मेपं पुरुहृतमृग्नियमिति
चयोदश वृचं यदिन्द्र श्रवसावधीरक्षिमिति वृत्रवत् । तृतीये त्यं सु
मेपं महया खर्विंदमित्यष्टौ द्यौश्चिदस्यामवां अहेः खनादिति च
पञ्च हवनस्यदं रथमिति रथवत् । चतुर्थे अहं भुवं वसुनः पूर्यस्य-
तिरित्येकादश । एता विश्वा सवना त्रुतुमा हृष इति द्वे । चिताय गा
अजनयमिति जातवत् । पञ्चमे ऽहं दां गृणते पूर्य वस्वित्येकादश ।

प्र वो महे मन्दमानायान्धस इति च द्वे स्यार्हे गवामूधःस्विति
 पशुमत् । सप्तमे तदसौ नव्यमङ्गिरस्वदर्चतेत्यष्टौ । अजातशत्रुमजरा
 खर्वतीति पञ्च महिमानमातिरदित्यावत् । अष्टमे प्र ते महे
 विद्ये ग्रंथिषं हरी इति चयोद्गम मह इति महदत् । नवमे
 अर्चा दिवे वृहते शूयं वच इति नव दिवसिदस्य वरिमा वि
 पप्रथ इति चतस्रो दिव इति तदसुय्य लोकस्य रूपमिति । चतु-
 र्विंशे न्यू पु वाचं प्र महे भरामह इत्येकादश । मा नो ऽस्मिन्
 मधवन् पृस्त्वंहसीति द्वे । समिन्द्र रायेति संवत् । प्रथमे स्वरसाधि
 अर्द्धा म इन्द्रं मतयः स्वर्विद् इति नव । अत्ते दधामीति चतस्रः ।
 ले इत्काममिति कदत् । द्वितीये स्वरसान्नि स इन्द्रहानि समिथा-
 नीति चतस्रः । एष प्र पूर्वीरिति षट् । युनज्मि ते ब्रह्मणेत्येका
 दमां ते धियमित्येका । मह. सु वो अरमिति चैका कृणोति
 युध इति कदत् । तृतीये स्वरसान्नि तमस्य धावापृथिवी सचेतसेति
 द्वे । जज्ञान एवेति पञ्च । तव त्य इन्द्र सख्येपु वक्रथ इति षट् ।
 कृष्वान इति कदत् । सप्तमे ऽहनि मैत्रावरुणस्य ब्राह्मणाच्छंशिन-
 स्यैकाहिके । तत्रैव च यद्गत् । षष्ठ्ये यानि तान्येवाभिज्ञवे । अभि-
 जिद्विषुवद्विश्वाजिम्भहाव्रतेषु चातुर्विंशिकान्येव तद्धितोपदेशान् ।
 षष्ठ्याभिज्ञवप्रथमयोर्दशमे चाहन्यैकाहिकानि । उत्तमे चाभिज्ञविके
 द्वितीयात् तार्तीयकानि । यत्तदित्यारम्भात् । विश्वजिति सर्वप्रष्टे
 परोक्षप्रष्टे च मैव^१ विद्यते । षष्ठे ऽहन्यभावात् । वृहत्पृष्ठपरोक्षप्रष्टेभ्य-

स्वन्यप्रकारे^१ विश्वजिति द्वितीयादेव । उक्थविकार^२ उक्थवचनात् ।
अन्यस्मिन्नहनि संघातमापद्यमाने जागतविशेषः । स्तोमातिशंसने
प्राकृते एतेषां त्वङ्गामेकाहीभवतामपि^३ अहःसवनोपदेशे (१४.
१. २) च सहौचं । तदित्यारम्भात् । शस्तातिदेशो^४ ऽपि यदा
सहौचस्य प्राप्तिः ।

३. उक्थेध्विति वर्तते । प्र वो वाजा अभिद्यव इति स्तोत्रियः ।
प्र वः सखायो अग्नय इत्यनुरूपः । गायत्रीषु मैत्रावरुणाय प्रणयन्तीति
श्रुतेः । अनुरूपादनन्तरमेवा पतिं द्रोणसाचं सचेतसमिति ढचः ।

४. प्र सघाजे दृहदर्चा गभीरमिति सूक्तं । इन्द्रा को वां
वरुणा सुधमापेति च । मैत्रावरुणपक्षणमितरयोर्निवृत्त्यर्थं । अहनि
द्वितीय इति नियमार्थम् ।

५. आ वां राजानावध्वरे ववृत्यामित्ययं पर्यासस्तृतीयपञ्चम-
धोरङ्गोर्मध्यमे च ष्छन्दोमे । न तु द्वितीये ऽहनि सूक्तं क्रमभेदात् ।

६. मैत्रावरुणस्येत्यनुवर्तते^५ । पुनीषे वामरक्षसं मनीषामिति
पर्यास इतरेष्वहःसु द्वितीयचतुर्थषष्ठसप्तमनवमेषु ।

७. ककुषु मैत्रावरुणाय प्रणयन्ति द्वितीये ऽहन्निति श्रुतेः ।
अनुरूपादनन्तरो अथावति प्रथमो गोषु गच्छतीति ढचः ।

८. धीरा तस्य महिना जनूषीति सूक्तम् । इन्द्रावरुणा युव-
मध्वराय न इति च^६ द्वितीये ऽहनि ।

१ M ••••• C D •••••स्वन्यप्रकारवि । २ M उक्थविकारि उक्थव ।

३ A रेकादिकीर्णं अहनि तामपि C D रेकादिकीर्णं भवतामपि अहः । सवनो
(D अहः सवः) । ४ A शस्तातिदेशो C शस्तातिदेशो D शस्तापि देशो ।

५ om in C D M ६ A ins तत पर्यास इति ।

८. गायत्रीयु मैत्रावरुणाय प्रणयन्ति चतुर्थे ऽह्निति श्रुतेः ।
अनुरूपादनन्तरो जज्ञान एव व्यवाधत स्पृध इति वचः ।

१०. रदत्पयो वरुणः सूर्यायेति सूक्तम् । श्रुष्टी वां यज्ञ
उद्यतः सजोषा इति च । ततः पर्यास इति चतुर्थे ऽहनि ।

११. आ ते अग्न इधीमहीत्येका । सो अग्निर्वा वसुरित्येका ।
अग्निं तं मन्ये यो वसुरित्येका^१ । अयं क्रमः स्तोत्रियः ।

१२. आ ते अग्न ष्टचा हविरित्यनुरूपः । पङ्क्तिषु मैत्रावरु-
णाय प्रणयन्ति पञ्चमे ऽह्निति (३०. ३) श्रुतेः । अनुरूपादनन्तरो
अनानुदो वृषभो दोधतो वध इति वचः ।

१३. प्र शुन्ध्युवं वरुणाय प्रेषां इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नः ।
ततः पर्यास इति पञ्चमे ऽहनि ।

११०.

१. द्विपदाः पष्ठे स्तोत्रियानुरूपतया सर्वेषां होत्रकाणां न
केवलं मैत्रावरुणस्य ।

२. अग्ने त्वं नो अन्नम इति स्तोत्रियो द्वैपदस्तृचो भवति
मैत्रावरुणस्य ।

३. आम्नायक्रमेण या चतुर्थी तां तृतीयां करोति ।

४. अग्ने भव सुषमिर्धा समिद्ध इत्ययमनुरूपो भवति ।

५. बालखिल्या ष्टचो ऽभि प्र वः सुराधसमित्यष्टौ सूक्तानि ।

तच्छंसनं विहारश्चेति विधीयते । स्तोत्रियानुरूपौ शस्त्रा वाल-
खिल्याः शंसतीति श्रुतेः ।

६. विहारो नाम अन्यदीयस्य सूक्तस्य अन्यदीयेन पादादिना
संधायाम्नामम्^१ । तस्यानियमे प्राप्ते नियम उच्यते । पच्छः प्रथमे
इत्यनेन प्रथमद्वितीये उच्यते । प्रथमद्वितीये सूक्ते पादंपादं वि-
हरन् शंसति ।

७. अर्धर्चमर्धर्चं विहरन् द्वितीयचतुर्थं सूक्ते शंसति ।

८. षट्चमृचं विहरन् द्वितीये सूक्ते शंसति । द्वित्वापेचं द्विती-
यत्वं । पञ्चमपष्ठे इत्यर्थः ।

९. उत्तमसूक्ते उत्तमोपत्तमे सप्ताष्टमे विपर्यस्येत्^२ । अष्टमं
शस्त्रा सप्तमं शंसेत् ।

१०. विहतास्वन्यत्राप्येवमेव प्रतिगृणन् प्रतीचितय इति
सूचारम्भः ।

११. वाक्यद्वय प्रतिगरः । तत्रायं विभागविनियोगः । श्रोत्रा
मोदैव मदे इत्यवसाने मोदा मोदैवो थो २ इति श्रुतान्तं प्रणवे ।

१२. त्यमू पु वाजिनमिति ताच्छं तस्यानुवादेन शंसनं विधा-
योक्तमां परिशिष्येत्येवमादि विधीयते । उत्तमां मुक्त्वाहावं करोति ।
ततो दूरोहणं हंसः श्नुचिपदिति । यथा विपुवति शंसनमस्यास्त-
थात्रापि शंसति । यथा विपुवतीत्युक्तमाहावस्य नित्यार्थम् ।

१३. ताच्छंः प्रकृतस्तस्योत्तमाष्टमुपसंगस्य तत ऐकाहिकौ

दृशौ शंसति । ऐकाहिकौ प्राकृतादित्यर्थः । तौ चर्षणीधृतमस्तभ्राद्
घामिति ।

१४. ऐकाहिकाभ्यां दृचाभ्यामनन्तरास्तिष्ठ षष्ठो ऽस्माकमत्र
पितर आसन्निति ।

१५. इन्द्रावरुणा युवमध्वराय न इति सूक्तं शंसेत् । ततः
पर्यासमिति षष्ठे इत्युपसंहरन्नेतद्दर्शयति । नाच चतुःसूक्तान्युक्त्वा-
नीति नियमः ।

१६. आ ते वसो मनो यमदिति स्तोत्रियः । आग्निरगामि
भारत इत्यनुरूपः । एतौ प्रथमे छन्दोमे भवतः ।

१७. पर्यासं त्रीणि च पूर्वाण्यैकाहिकान्यन्तरेणेमानि वां
भागधेयानि सिञ्चत इति पञ्च शंसेत् । युवां नरा पश्यमानास
आप्यमिति पञ्चैव^१ । षट्त्रिंशत्तं मैचावरुणश्चतुर्विंशे शंसतीति (२०.
१०) श्रुतेः । चतुर्विंशे शस्त्रं प्रथमाच्छन्दोमादित्यतिदेशः ।

१८. प्रेष्ठं वो अतिथिमिति स्तोत्रियः । प्रियो नो अस्तु विश्व-
तिरित्यनुरूपः । मध्यमे छन्दोमे छन्दोमाधिकारात् । ततो ऽनुरूप-
पादनन्तरं जागतं तुभ्येदमिन्द्र परि पिच्यते मध्विति ।

१९. भद्रो नो अग्निराहुत इति स्तोत्रियः । यद्दी हतेभिराहुत
इत्यनुरूपः । प्रगाथौ काकुभौ । उत्तमे छन्दोमे छन्दोमाधिकारात् ।

२०. पूर्वाभ्यां सह विकल्पः । ततो जागतमेवैवापागपरे सन्तु
दूढ्य इति ।

१ A has वा instead of आप्यमिति and inserts [after पश्यमानास] चर्षणी-
धृतमित्यादीनि त्रीणि शस्त्रेणानि वामिति पञ्च युवां नरेति वा पञ्च शस्त्रा पर्याससूक्तं
शंसेदित्यर्थे ।

२१. न हि ते चत्रं न सहो न मन्यमित्युभयोश्चन्दोमयो-
र्मध्यमोत्तमयोः सूक्तशेषो दशर्चः ।

२२. इन्द्रा को वां वरुणा सुभ्रमापेति मध्यमे चन्दोमे ।

२३. श्रुष्टी वां यज्ञ उद्यतः सजोषा इत्येतस्सूक्तमुत्तमे चन्दोमे ।

२४. इमा उ वां श्ममयो मन्यमाना इति तिस्र उभयो-
श्चन्दोमयोः । उक्तान्युक्त्यानि मैत्रावरुणस्य । ब्राह्मणाच्छंसिन इदानीं
वक्तव्यानि । तदर्थमाह ।

१२.

१. एवा ह्यसि वीरयुरिति स्तोत्रियः । एवा ह्यस्य सूनृते-
त्यनुरूपः । गायत्रीषु ब्राह्मणाच्छंसिने प्रणयन्ति द्वितीये ऽह्निति
श्रुतेः । अनुरूपादनन्तरं जागतं प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुति-
मिति । एवैवापागपरे सन्तु द्रुव्य इति केचित्^१ । तद्विचार्यम् ।

२. यस्तस्तम्भ सहसा वि ज्मो अन्तानिति षड् द्वितीये ऽहनि ।
ब्राह्मणाच्छंसिन इत्यधिकार आ अश्वावाकशब्दात् ।

३. यस्तस्तम्भेति षलुत्तरयोरपि च्चन्दोमयोः सूक्तानां मध्ये
भवन्ति ।

४. यो अद्रिभित्प्रथमजा ष्टतावेति सर्वत्र पूर्वं पर्यासाच्छंसेत् ।
दक्षप्रहणं षष्ठे चोर्ध्वं दक्षेभ्य इत्यत्रोपयुज्यते ।

५. अस्तेव सु प्रतरं स्नायमस्यन्निति पर्यासस्तृतीयपञ्चमयोरङ्गो-
र्मध्यमे च च्चन्दोमे भवति ।

६. अक्षा म इन्द्रं मतयः स्वविंद इति पर्यास इतरेष्वहःसु
द्वितीयचतुर्थषष्ठसप्तमनवमेषु ।

७. तं ते मदं गृणीमसीति स्तोत्रियः । तम्बभि प्र गायते-
त्यनुरूपः । उष्णिह एताः । ककुषु मैवावरुणाय प्रणयन्ति तृतीये
ऽहंसेनो स ब्राह्मणाच्छंसिनो वप्रमेतीति (२०. ६) तुल्यच्छन्दसः
प्रंसनं वप्रगमनम् । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं । त्रिविष्टिधातु
प्रतिमानमोजस इति केचित् । तदपि विचार्यम् ।

८. अनर्वाणं वृषभं मद्रजिहमिति सूक्तं तृतीये ऽहनि भवति ।

९. उदप्रतो न वधो रचमाणा इति सूक्तं चतुर्थे ऽहनि भवति ।
स्तोत्रियातुरूपावत्र नोक्त्रौ उक्थेषु विकारवचनात्^१ (१२. १०. १) ।
प्राकृतौ वयसु तामपूर्थं यो न इदमिदमिति (६. ३. १) । उष्णिचु
ब्राह्मणाच्छंसिने प्रणयन्तीति चतुर्थे ऽहन्निति श्रुतेः । उष्णिक्कुभ-
स्तुत्याचरत्वात् । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं । यो नो दास आर्यो
वा पुरुष्टुतेति । परि कुत्सादिहा गहीति परिवत् । अपरे जज्ञान
एव व्यवाधत स्पृध इति वदन्ति ।

१०. उदप्रत इत्येव ।

११. प्र मंहिष्ठाय यो अद्रिभिद्व द्रस इत्येतेभ्यः ।

१२. इन्द्राय साम गायतेति स्तोत्रियः । तम्बभि प्र गायतेत्यनु-
रूपः । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं विश्वे ह्यस्यै यजताय धृष्णव इति ।

१३. यज्ञे दिवो नृषदने ष्टिय्या इति सूक्तं पञ्चमे ऽहनि
मथ्यमे स च्छन्दोमे यज्ञे दिव इति ।

१४. इमा नु कं भुवना सीपधामेति द्वैपदः स्तोत्रियः कार्यः ।

१५. द्वितीयमनुरूपकृत्तिः । इमा नु कमिति द्वैपदस्य द्वच-
स्योत्तरे द्वे श्रया वाजं देवहितं सनेमेति द्वितीयानुरूपस्य कार्या ।

१३.

१. अप प्राच इन्द्र विश्वां अमिचानिति सूक्तं सुकीर्तिसंज्ञितं
शस्त्वा पङ्क्तिशंसं वृषाकपिं शंसित् । वृषाकपिर्नाम वि हि सोतो-
र-
सृचतेति सूक्तमृषिनाम्ना निर्दिश्यते । तं पङ्क्तिशंसं न्यूङ्क्ष्यति ।
कथमित्याह । मध्यमस्य पादस्य द्वितीयोत्तमयोरक्षरयोर्न्यूङ्क्षं
विशेषयन्नाह ।

२. वैराजः पूर्वस्मिन्निति । वैराज उक्तस्वरूपश्चतुर्थे ऽहनि । स
पूर्वस्मिन् न्यूङ्क्ष्यस्थाने द्वितीये ऽक्षर इत्यर्थः^१ । द्वितीयस्थाने^२ स्वरूपं
उदाहरत्यन्यत्रापि व्यञ्जनान्ते सन्धिविशेषज्ञापनार्थं । मद्वृषाकपो ३
श्री ३^३ अर्थः पुष्टेषु मत्सखेत्युत्तरस्मिन्निति पूर्वाभिप्रायम् ।

३. प्रतिगृणाति यावत्तावत्प्रतीचते शंसिता । तदुभयमुदा-
हरति ।

४. वैराजं द्वादशोकारं न्यूङ्क्ष्यमुक्त्वा ततो मदेथ मदैवो श्री
श्रीथा मोदैव एवं प्रतिगृणाति ।

५. तदिति वाक्योपादाने । यत्र शाखान्तरीयमहः "सर्वाह-
न्यूङ्क्ष्यपचे उपद्रुतसन्धियुक्तमक्षरं तस्मात् यथा चतुर्थमहस्तैत्तिरीयाणां

- १ M om. द्वितीये ऽक्षर इत्यर्थः द्वितीये स्थाने । २ A द्वितीये । ३ C D कपो
श्री श्री ; sec. b. कपो ३ श्री श्री ३ । ४ C M D सर्वाहन्यु A सर्वाहन्यु ।

सर्वन्यूङ्गम् । उपद्रुतो नाम सन्धिर्वाष्कलानां प्रसिद्धस्तस्योदाहरणं ।
 न च्छते आन्तस्य सख्याय देवा इति । अभिनिहित उक्तः सन्धिः
 प्रातिशाख्ये । अथाभिनिहितः सन्धिरित्येवमादिना ग्रन्थेन (२. १३) ।
 तस्योदाहरणं । परे ऽवर उभया अमित्रा इति संभवे प्रयोगः ।
 प्रसिष्ट उक्तः । समानाचरे सख्यान (२. ६) इत्येवमादिना ग्रन्थेन
 प्रातिशाख्ये प्रतिपादितः । तस्योदाहरणं । माश्रेयसो ऽवीरता परि
 वेति । अथ चिप्रसन्धिः । समानाचरमन्तःस्थां(८) स्वामित्येवमादिना^१ ।
 तस्योदाहरणं । स्वयामः सुचेतुनेति प्रगाथे^२ । सन्धिवचनं कृत्रिम-
 स्वाभाविकयोर्भयोर्यहणार्थं । न्यूङ्गनीयस्य पादस्यादाविति^३ न
 मध्ये । उपातीत्यातिक्रम्य तदुपद्रुतादिसन्धियुक्तं । द्वितीये प्रदर्शनार्थं
 द्वितीयवचनं । ह्यंश्चाद्रिरित्युदाहरणं^४ ज्ञापकं । श्वा न्वो^५ इति
 चिप्रस्योदाहरणम् । क स्यो इति स्वाभाविकस्य प्रदर्शनार्थम्^६ ।
 कृत्रिमस्योदाहरणस्य द्वित्वं तु विशेषणार्थम् । ततस्तृतीये ऽप्यचरे
 मध्ये एव^७ (?) । यस्येदमप्यमिति । यथा त्वं देव मघवद्भ्यः सुषूद् इति
 वाष्कलिकायां^८ लक्षणमुक्तं तस्य परिहरणार्थम् संनिपातसन्धियो-
 गयोः सन्धिं^९ व्युद्घेदिति ततो ऽत्र दकारे न्यूङ्गः स्यात् । श्रौतकेन

१ A ins उक्तः । २ A प्रगाथः । ३ C (orig.) D पादस्येवमादाविति ।

४ C D •हरणम् । ५ A •दर्शनार्थं । द्वित्वे तु मध्यमस्य पादस्य द्वितीयोक्तमवधारितं
 (१०. ५. १०) मित्रे द्वितीये ऽचरे इति पुनर्द्वित्वं तु कृत्रिमस्य विशेषणार्थं; तेन शब्दस्य
 यस्येदमित्यादौ द्वितीयस्यापि सन्धिः कृत्वा द्वितीयत्वं सपाद्य मत्र च(?) न्यूङ्गवेत् त्वं
 देवेत्यत्र तु लक्षणान्तरात् त्वं देव इति न्यहाभाव इति दकार एव द्वितीयं इति फलिते ।
 स्ये विशेषणार्थम् । ततस्तृतीये ऽप्यचरे मध्ये एव न्यूङ्गवेत् । यस्येद० । ६ C D मध्ये४ ।

७ A C D वाचविकारायां M वाचविकारायल् C in marg •कृत्वा । ८ C D लक्षण-
 युक्तस्य । ९ C D मध्ये व्युद्घेदिति ।

त्वविशेषेण व्यूहस्य उक्तत्वात् वकारे प्राप्नोति^१ तच्च न युक्तं क स्यो
इत्युदाहरणत्वात् ।

६. अथ यच्च स्यादिति ब्रुवन् कचिच्छाखान्तरे पञ्चालपद-
वृत्त्याख्या विवृत्तिर्नास्तीति ज्ञापयति । तथा च नो इत्युदाहरण-
पाठः । शाकलाभिप्रायेण विवृत्तिप्रत्यये विवृत्तेः प्रत्युदाहरणं^२ ये
अस्या आचरणेषु दध्निरे इत्यकारे न्यूहः^३ । ननु अकार एवात्र
द्वितीयः तत्रैव न्यूहनेन भवितव्यं । किमर्थं सूत्रमेतत् । उच्यते ।
सुचारभादेवं^४ ज्ञायते । मन्ध्यचराणामपि न्यूहने^५ पादे विकर्षो
भवति । तेन एकार एव द्विधाकृते द्वितीये भागे न्यूहः प्राप्नोति ।
स मा भृदिति विवृत्तिप्रत्यये न्यूहयेदित्युक्तं । यस्मैदमथं हविः
यदायुक्त त्मनेत्युभयोः पदयोः सन्धिं कृत्वा न्यूहः^६ श्वा चो इत्युदा-
हरणतुल्यत्वात् । मुष्को ओ इदस्या एजत इत्यकृत्वा^७ सन्धिं उप-
द्रुतादिपरिसंख्यानात् । विश्वञ्चाविति सानुनासिकेन^८ प्रत्यादानं
पराङ्गत्वात्^९ । प्र ओ ओ ओ ओ इ ओ ओ ओ ओ इ ओ ओ
ओ ओ इ धायेति रेफस्वरभक्तिदकारेण पराङ्गपदे तु लोपः ।
विष्णो ओ ओ ओ इ इत्येवमादिषु तु लोप^{१०} एव पराङ्गत्वात्^{११} ।

७. तं वृषाकपिं शस्त्रा कुन्तापं शंसति । तमिति साहचर्यार्थम् ।

१ C D इभिप्राप्नोति । २ A = प्रत्यये कृते ययुं इ = M पदे उदा = । ३ A = भादेन-
ततचकारौति । ४ A न्यूने । ५ C D तान सन्धिं । ६ A सानुनासिकेन ।
७ C D M पदान्कत्वात् । ८ C D लोपोप M फलो = । ९ C D M पदान्कत्वात्
^ (in marg.) प्रत्यादानं पदान्कत्वा देव प्र ओ ओ ओ ओ इ धायेति स्वारः क्रमजः
साहचर्य ततो लोपः ।

१४. १५.

Without commentary.

१६.

१. उक्तानां च तिस्रो नाराशंस्यः । ततस्त्रिस्रो रैभ्यः ततः कारथास्त्रिस्र एव । ततस्त्रिस्र इन्द्रगाथास्त्रिस्रथानन्तरा भूतेद्धदः ।

२.^१ शस्त्रा ततो ऽनन्तरं वक्ष्यमाणायतसः पारिचित्यस्तासां तृतीये पादे प्रथमचतुर्थयोरचरयोर्वैस्त्र्यं कुर्यात् । उदात्तानुदात्त-स्वरितप्रचितानां स्वरान्तरैः ।

१७.

१. एताश्चतस्रः पारिचित्यः ।

२. वैस्त्र्यांनन्तरमेव प्रतिगृह्णातीत्यर्थः^२ ।

३. पारिचित्यैः शस्त्रा तत एतश्चतस्रापि वक्ष्यमाणो विंगति-पदः । तमेतश्चतस्रापि निविच्छंसं शंसति ।

१८.

१. इत्येतश्चतस्रापः ।

१९.

१. षट्पदेयं तस्यां दाभ्यांदाभ्यामवसाय दाभ्यां प्रणौति ।

२. चिष्टुमेया ।

२. पङ्क्तिरियं द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसायैकेन प्रणौति ।

४. इयं गायत्री ।

५. इत्येताश्चतस्र आदित्या अङ्गिरसः ।

६. एवाह जरितरोथा मोदैवेत्यवमाने तथा ह जरितरोथा मोदैवेति प्रणवे भृतान्ततान्येषां पाठात्^१ । अन्ये तु प्रकृतिदृष्टत्वात्^२ भृतं न पठन्ति ।

२०.

१. दिशां कृष्णीः शंसतीति श्रुतेः ।

२. एताः पञ्च दिशां कृष्णयः संज्ञया ।

२१.

१. जनकन्याः शंसतीति श्रुतेः । षलिति संदेहव्युदासार्थम् । अत इति क्रमार्थम् ।

२. एता जनकन्याख्याः ।

३. चतस्रः प्रवल्हिकासंज्ञा अतस्त्वयश्च प्रतीराधा अनन्तरं^३ तस्मिन्निष्कंसं शंसेत् ।

१ M भुताशब्दान्ये ।

२ C प्रकृतिपठे D प्रकृतिउच्यते (?) ।

३ C D अनन्तरमन्तरं ।

२२.

No commentary.†

२३.

१. इति षतस्रः प्रवल्हिकाः ।

२. एतास्त्रयः प्रतीराधाः ।

३. अस्त्रावूनि जरितरित्येवमादीनामेकैकमुक्त्वा नित्यं प्रतिगरं श्रोथा मोदैव इति ब्रूयात् । अध्वर्युः प्रतीक्षितव्यः ।

४. इयमतीवादा । प्रवल्हिकाः प्रतीराधानतीवादात्माह्नस्या इति श्रुतौ संज्ञाकरणत् ।

५. पत्नी यियस्त्र्यमाना^१ जरितरोथामोदैवेत्यवमाने । होता विद्धी मे जरितरोथा मोदैवेति प्रणवे एवमस्यामतीवादायां प्रति-
गृहणन्तं प्रतीक्षेत ।

२४.

१. अतीवादाया अनन्तरं वक्ष्यमाणा दशाह्नस्यासंज्ञाः शंसति ।

२. अष्टौ एताः । ता वा अष्टौ भवन्तीति श्रुतेः ।

३. कष्टधरः कष्टयभुद्धान्तन । यद्वा प्राचीरजगन्तेति द्वे इति श्रुतेः । एवमेताः पूर्वाभिरष्टभिः सह दश ।

४. तामामाह्नस्थानां तृतीये पादे न्यूनः कर्तव्यो यथा वृथा-
कपावुक्तः ।

† vers 7 is left out in all MSS. † C (in marg.) ऋषिदक्षमेधादो
कुक्षयभिमेषत्रमध्वर्युप्रत्यपाद्यदा तदध्वेमिष पाठः । † C यपस्याः ।

५. कष्टन्नरः कष्टयमुद्धातनेत्येतस्या द्वितीयदशमयोरक्षरयो-
र्यथा वृषाकपौ तथा न्यूह्वः कर्तव्यः ।

६. इतरासामाहनस्थानां द्वितीये ऽक्षरे वैराजन्यूह्वमुक्त्वा
द्वितीयस्य पादस्थान्ते आनुष्टुभेन न्यूह्वेनावसाय तत उपरितनं पादं
शंसेत् । चतुर्थः पादः संतानायोत्तरस्या षचः कर्तव्यः^१ ।

७. अत्र प्रतिगरे विप्रभृतयः^२ त्रय इकारा ह्रस्वाश्चतुर्थः
श्रुतः । एवमपरौ द्वौ चतुष्कौ । ततः किमयमिदमाहो ओ ओथा
भोदैवेति प्रतिगृणाति ।

२५.

१. आहनस्थानन्तरं दधिक्रावणो अकारिषमित्येकां शंसेत् ।
दाधिकीं शंसतीति (२०. ८) श्रुतेः । एकाग्रहणं त्वाशङ्कानिरा-
सार्थम् ।

२. सुतासो मधुमत्तमा इति त्वचं । प्र मंहिष्ठाय वृहते वृह-
द्रय इति त्वचं । यो अद्रिभित् प्रथमजा षतावेति त्वचं । अत्र
द्रष्टो अश्रुमतीमतिष्ठदिति त्वचं । एतानि^१ पूर्वं च यदुक्तमिमा
भु कमित्यारभ्य एतत्पष्ठे भवति ।

३. त्वं न इन्द्रा भरेति स्रोत्रियः । तदिन्द्राव आ भरेत्यनुरूपः ।

४. स्रोत्रियानुरूपपादनन्तरं प्र मंहिष्ठाय वृहते वृहद्रय इत्ये-
तदेव पष्ठचं सूक्तमैन्द्रं जागतं भवति । न विकल्पो ऽन्येन सह । प्र

१ C D अश्रुमतीमतिष्ठदिति । M अश्रुमतीमतिष्ठदिति । २ C D om. अत्र प्रतिगरे विप्रभृतयः ।
३ M ins इतानि ।

मंदिष्टाय दृष्टते दृष्टद्रव्य इति पल्लवं द्विस्तावद्यावन्मैत्रावरुणस्येति
(३०. ८) श्रुतिवचनमेवंविषयमेव ।

५. यो अद्रिभित्प्रथमजा च्छतावेत्येका शस्यते । सा चशब्दात्
सूक्तस्थाने गण्यते । चत्वारि सूक्तानि ब्राह्मणच्छंभी शंसति प्रथमे
कन्दोम इति श्रुतेः ।

६. एन्द्र नो गधि प्रिय इति स्तोत्रियः । एदु मध्वो मदि-
न्तरमित्यनुरूपः । मध्यमे कन्दोमे कन्दोमाधिकारात् । अनु-
रूपादनन्तरं जागतं ऐन्द्रं । नाना हि त्वा हवमाना जना इम
इति । अमाचं त्वा धिपणा तिलिपे महीति महद्दत् । शेषं पुर-
स्तादुक्तं यस्तस्तमेत्यादि ।

७. उष्णिचु ब्राह्मणच्छंभिन इति श्रुतेः । प्राथम्याद्देशमनघः^१ ।
एतो न्विन्द्रं स्तवाम सखाय इति स्तोत्रियः । सखाय आ शिपा-
महीत्यनुरूपः । उत्तमे कन्दोमे कन्दोमाधिकारात् । अनुरूपा-
दनन्तरमैन्द्रं जागतं । अस्य- अत्रो नद्यः सप्त विभ्रतीत्यस्माकमंश-
मुदवा भरेभर इति निवृत्तिः । शेषमुक्तम् ।

२६.

१. इन्द्रं विश्वा अवीरुधधिति स्तोत्रियः । इन्द्रमीशानमोज-
सेत्यनुरूपस्य प्रथमा । ये पूर्वं अस्यास्तवाहं शूरेत्येते^१ ते उत्तरे
भवतो द्वितीये ऽहनि^१ । एवमयं लघः । अग्निं दूतमित्याग्नेयत्वाद-

१ M. म्याह वै. CD om प्राथम्याद्देशमनघ । १ CD M om. तवाह शूरेत्येते ।
१ CD M_om द्वितीये ऽहनि C (orig.) M भवत एव त ।

नन्तरस्य । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं । अभि त्वं मेघं पुरुहृत-
मृगिमयमिति त्रयोदश । वृचं यदिन्द्र शवसा वधीरहिमिति
वृचहवत् ।

२. नू मर्तो द्यते मनियन्त्रित्येतस्मूक्तमच्छावाकस्यैन्द्रादनन्तरं
द्वितीयचतुर्थयोरङ्गोः प्रथमोत्तमयोश्च च्छन्दोमयोः शस्यम् ।

३. विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचमित्येतस्मूक्तमच्छावाकस्यैन्द्रा-
दनन्तरं तृतीयपञ्चमाष्टमेपु ।

४. उरुं यज्ञाय चक्रधुरु लोकमित्येतत्तृचं पर्यामात्पूर्वं भवति
सर्वेष्वहःसु । सर्वग्रहणमितरेषु इत्यम्भःनुवृत्तिर्मा भूत् ।

५. सं वां कर्मणा समिपा हिनोमीत्येष सर्वदाच्छावाकस्य
पर्यासो भवति । अत्र सर्वदाग्रहणादुरं यज्ञायेत्यस्य क्वचिदग्रंसन-
मपि । तथा च षष्ठे ऽहनि परो मात्रयेत्यत्र विनियुक्तस्य न पुनः-
ग्रंसनम् ।

६. शुधी हवं तिरस्थ्या इति स्तोत्रियः । आश्रुत्कर्णं शुधी
हवमित्यनुरूपसृतीये ऽहनि । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं त्वं सु
मेघं महया खर्विदमित्यष्टौ । धीश्चिदस्त्रामवां अहेः खनादिति
पञ्च । हवनस्यदं रथमिति रथवत् ।

७. इममिन्द्र सुतं पिबेति स्तोत्रियः । पिवा सोमं मदाय
कमित्यनुरूपः चतुर्थे ऽहनि । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं । अहं
भुवं वसुनः पूर्व्यस्पतिरेकादश । एता विश्वा सवना त्वत्तुमा कृष
इति द्वे । चिताय गा अजनयमिति जातवत् ।

८. असावि सोम इन्द्र त इति स्तोत्रियः । इममिन्द्र सुतं
पिवेत्यनुरूपः पञ्चमे ऽहनि । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं । अहं
दां गृणते पूर्वं वस्त्रित्येकादश । प्र वो भवे मन्दमानायान्धस इति
द्वे स्याहं शवामूधःस्त्रिति पशुमत् ।

९. प्र व इन्द्राय वृषहन्तमायेत्यारण्यकपठितः स्तोत्रियः ।
अनुरूपो विश्वतोदावन्विश्वतो न आ भरेति षष्ठे ऽहनि ।
षष्ठग्रहणमुपरिष्ठादिह चोच्यमानमतिरिच्यते । तस्य प्रयोजनं
इन्द्रमीशानमोजसेति द्वितीय एवाहनि (२६. १) । अना-
रभवादाशङ्कात्र नं कार्या । सर्वेष्वह.सु स्तोत्रियानुरूपवि-
धानात् ।

१०. एवयामरुतं^१ प्र वो मह इति यथा वृषाकपिमेव शस्त्रा
ततो ऽनन्तरं । यथा वृषाकपिमिति मध्यमस्य पादस्येत्येवमाद्यति-
दिश्यते (१३. १) ।

११. इह मदो ओ ओ ओर्^२ ओ ओ ओ ओर् ओ ओ
ओ ओर् मदे मधोर्मदस्य मदिरस्य मदैवो ओ ओया मोदैव
एवं प्रतिगृणात्यध्वर्युः प्रतीक्षितव्यः ।

१२. सतुर्जनित्री तस्या अपस्वरीति सूक्तमेवयामरुतो ऽन-
न्तरं प्रसेत् ।

१३. तमस्य छावाष्टयिवी सचेतसेति सूक्तमृतुर्जनित्रीयानन्तरं
प्रसेत् ।

१ A ins रुद्र विद्या ।

२ M तु ।

३ A om. एवयामरुत ।

४ C adds one or more

१४. विष्णोर्नुं कं वीर्याणि प्र वोचमिति सूक्तं तमस्य द्यावा-
पृथिवी इति शस्त्रा ।

१५. प्र वः पान्तमन्वसो धिया यत इति सूक्तं विष्णोर्नुं-
कीयादनन्तरं शंसेत् ।

१६. प्र वः पान्तमन्वस इत्येतत्सूक्तं कन्दोमेषु च शस्यते न
केवलमत्र ।

१७. प्र वः पान्तमन्वस इत्येतस्य तिस्रः शंसेत् प्रथमे कन्दोमे ।
तुशब्दो नियमार्थः । ततो न सूक्तं विकल्प्यते ।

१८. उरुं यज्ञायेत्यस्मानृचात्पूर्वं भवामित्रीयमुत्तरयोश्चकन्दो-
मयोर्भवति । तत्रैव नोच्यते । पष्ठे ऽप्यहनि भवामित्रीयं कयं नाम
स्यादिति । तच्च शाखान्तरादिकल्पेन प्रकरणपाठस्य^१ कारणाच्चेहा-
पि सूचितमेव ।

१९. नू मर्तो दयते सनियन्निति सूक्तं । परो माचया तन्वा
दृधानेति सूक्तं उत्तमामृचमुद्धृत्य शस्यते । उरुं यज्ञायेत्यस्य
सूक्तस्य^२ शंसनं कृत्वा न पुनरिति (26. 5 Comm) । पष्ठ इत्युपसंहारात्
विष्णोर्नुं कमितीतरेष्वित्यस्य^३ विशेषेणाप्युक्तं^४ भवति । ननु^५
भवत्येव नू मर्तः परो माचयेति ।^६ सत्यम् । चोदनाक्रमेणानुरूप-
दानन्तरं पुनर्मा^७ भूत् ।

१ O D •पाठाकरणात्; O in marg स्य । M पावाच । २ A इत्थस्य परो
माचयेत्यस्य सूक्तस्य । ३ A •रेष्वेत्यवि, C रेष्वित्यस्य वि० । ४ A •प्युक्तं जागतं
च । ५ A न मनु । ६ A माचयेति नू मर्तस्यस्मिन् सति कृत्वा विष्णोर्नुं कमिति
चेत् । सत्यम् । ७ A पुनर्विष्णोर्नुं कमिति ना भूत् । पर्याप्तु भवति सदापद्यमान्
अप्युपवासे भोवाकरति कुनेच ।

२०. यदिन्द्र चित्र मेहनेति स्तोत्रियः । यदिन्द्र ते चतस्र इति अनुरूपः । प्रथमे कन्दोमे । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं । तदसौ नयमङ्गिरस्वदर्चतेत्यष्टौ । अजातशत्रुमजरा स्वर्वतीति पञ्च । ओजो मिमानो महिमानमतिरदित्यावत् ।

२१. पुरां भिन्दुर्युवा कविरिति स्तोत्रियः । अस्यैव यः पूर्वस्तृचः सोऽनुरूपः । द्वतीया तु प्रथमा । उत्तरयोराम्नायक्रमः । मध्यम इति मध्यमे कन्दोमे कन्दोमाधिकारात् । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं । प्र ते महे विदधे शंसिषं हरी इति त्रयोदश । मह इति महद्वत् ।

२२. गायन्ति त्वा गायत्रिण इति स्तोत्रियः । अनन्तर एवानुरूपः । उत्तमे कन्दोमे कन्दोमाधिकारात् । अनुरूपादनन्तरमैन्द्रं जागतं । अर्चा दिवे दृष्टते शूयं वच इति नव । दिवश्चिदस्य वरिमा वि पप्रथ इति चतस्रः । दिव इति तदसुय्य लोकस्य रूपम् ।

२७.

१. उक्त्येषु विकार इत्यनुवर्तते । द्वितीयप्रभृतीनां पञ्चानां पार्थिकानां कन्दोमानां चोपदिष्टान्युक्त्यानि । तान्येवेतरेषामुपदिश्यन्ते । चतुर्विंशे ऽहनि प्रथमात् कन्दोमाच्छस्त्रं सर्वेषां होचकारणां भवति । षट्चिंशतं मैत्रावरुणश्चतुर्विंशे शंसति चत्वारिंशतं ब्राह्म-

णाच्छंसी चतुश्चत्वारिंशतमच्छावाक इति (३०. १०) लिङ्गात् ।
शस्त्रग्रहणात्मकलानि स्तोत्रियानुरूपौ चानुवृत्तेः^१ । सर्वग्रहणमच्छा-
वाकाधिकारनिवृत्त्यर्थम् ।

२. यच्चतुर्णां द्वितीयप्रभृतीनां पार्थिकानां शस्त्रं तदवशिष्टं
चतुर्णामभिज्ञविकानां द्वितीयप्रभृतीनाम् ।

३. द्वितीयप्रभृतिभ्यः पार्थिकेभ्यः स्वरसामसु यथासञ्ज्ञेन
शस्त्रम् ।

४. अभिजिदादीनि यदि परमतेनोक्त्यसंस्थान्यहानि कुर्वु-
स्ततश्चातुर्विधिकानि सद्भिन्नेभ्यः जागतेभ्यः सकलान्येवोक्त्यानि
कार्याणि । अन्यसंस्थेषूक्त्यवस्तु न्यायकल्पितानि । नकाहिकान्युत्तर-
त्रैकाहिकवचनात् । न्यायकल्पे वृद्धसंप्रदायो लिख्यते । जागत-
विशेषपर्यासवैष्णवविपर्यासः^२ । वैष्णवे विपर्यासो^३ योश्चद्विभीयोर्ह-
यज्ञायशित्पानि^४ चतुःसूक्तान्येव । जागतपर्यासयोर्मध्ये .मैत्रावरु-
णस्य मध्यमे द्वे जागते । ब्राह्मणाच्छंसिन उद्भृतीयं योश्चद्वि-
भीयात् पूर्व । अच्छावाकस्य न्यायकृतमेव महाव्रतीयमहरिति वा ।
अहर्वचनस्य कृत्स्नार्थस्य पुरुषमेधीयमध्यमे प्रतिषेधार्थं आरम्भः । स
हि षोडशिसंस्थो दिवसः संज्ञापकज्ञापितत्वात् । अन्यसंस्थस्य न्याय-
कल्पनात् ।

५. अथ यदीति वचनात् अत्रापि परमतमेव । ऐकाहिका-
न्येन न न्यायकृतानि । प्राप्तेषु पुनर्वचनात् ।

१ C D • क्त्वावमुत्तेः । २ A द्वैयुतपर्यासा । ३ C विपर्यासो M विपद्वेसा ।

४ C (orig) • संयाज्ञाया D • संदज्ञाय ।

६. ततो ऽथ यदीत्यनुवर्तत एव । अथ यद्युत्तममाभिप्रविक-
 सुक्थं कुर्युः ततो द्वितीयस्त्राङ्गः पार्थिकस्य यत् तृतीयसवनं होत्र-
 काणां होतुश्चोक्तं तदुत्तमस्याभिप्रविकस्य भवति । द्विरभ्यासो
 ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारस्तदाचरणं चायुष्यमिति ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये द्वादशो
 अध्यायः समाप्तः ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

१०

१. अभिजिदादयो ऽग्निष्टोमाः स्वश्रुतावुक्तास्तेषां स्वश्रुतिं परित्यज्य किमर्थमुक्थान्युपदिष्टानीति । यत इदमाह । पूर्वकारिणश्चन्दोगा अध्वर्यवः । उत्तरकारिणो वक्त्रुचा इत्यर्थाङ्गम्यते । न हि ग्रहग्रहणं^१ स्तोत्रस्तवनं च शस्त्रमन्तरेण परिसमाप्यते श्रुतेर्न्यायाच्च ।

२. एवं तावदुपदिष्टं युज्यते कर्तुं । यदि पुनस्तो च्चन्दोगाध्वर्यवो ऽस्मच्छ्रुतिकल्पानुपदिष्टं कुर्युस्ततः कथमिति । उक्त एव न्यायो यथास्तुतमनुश्रुत्यं^२ कल्पशस्त्रैर्युत्तरकारिभिर्भवितव्यं^३ । शाखान्तर-विहिते तद्वा कल्पं^४ वा स्यात् । सूत्रारम्भयत्नात् । अत्रोदाहरणं । यदि चिकद्रुकीयाखटाचत्वारिंशेन वृद्धता तदा रात्रिपरिशेषं च शंसति असंलोपाय ऐन्द्रीं त्रिष्टुब्भवति । याज्या पिवा सोमं महत इन्द्रियायेत्युत्तरा वा मदती भवति । यानि चोत्तमस्य च्चान्दोमि-कस्य^५ निष्केवल्यसूक्तानि तानि वा शंसेत् अष्टाचत्वारिंशस्तोम-सामान्यात् । पूर्वैव तु याज्या । यदोत्तममतिरिक्तं तद्वा कुर्युरिति भारद्वाजकानां । तत्राश्विनीभिः स्तोममतिशंसेदाश्विनीयाज्या जग-त्यस्तु कर्तव्याः । सवनश्चन्दोगवशात् । तत्र त्रिषु षष्टिशतेषु या न प्रयुक्तास्ताः कार्याः । संभवे सकृत्क्रियान्याय्या । आ वां रथं

१ C D om. पक्ष ।

२ A कल्पशास्त्रेण ।

३ D ययि० ।

४ A •विरहिते तद्वा कल्पं वा ऽस्यात् ।

५ C D om. स्य ।

पुरुमार्यं मनोजुवमिति दश । अवोध्यग्निर्ज्म उदेति सूर्य इति
 चतस्रः । अभृदिदं वयुनमो पु भृषतेति पञ्च । कः खिहृषो
 निष्ठितो मध्ये अर्णस इत्येका । अर्वाञ्चमद्य यय्यं नृवाहणमित्येका ।
 एष स्य भानुरुदियति युज्यत इति षट् । यदिन्नेण सरथं याथो
 अश्विनेत्येका । उभा हि दसा भिपजा मयोभुवेति पञ्च । यो वां
 परिज्मा सुष्टदश्विन रथ इति पञ्च । भुज्युमंहसः पिष्टयो निर-
 श्विनेत्येका । एता वा याज्ञाः । अर्वाञ्चमद्य यय्यं नृवाहणमिति
 याज्या । उत स्या वां मधुमन्मत्तिकारपदिति वा मद्धती ।

३. इष्टीनां शम्भ्वतादिनि^१ क्रियमाणे हविषां यागक्रमेण
 दैवते शब्दे सगुणनिर्गुणे उच्चैत्पांशुतायां च मन्त्रादेः शब्दस्य ।
 एतेष्वध्वर्युमनुविदधीत । तदुक्तं कुर्यादात्मीयमुपदिष्टमथुपेचेत ।
 यजमानो ऽज्यो वाध्वर्यवत्वादस्य ।

४. स्तोत्रियादिषु च्छन्दोगमनुविदधीत । उपदिष्टमथात्मीयं
 नाद्रियेत तत्राधान्यात् ।

५. छन्दोगानुविधानस्थायमपवादः । अत्रोदाहरणं । सुरूप-
 क्कन्मृतये सुदुघामिव गोदुहे जुह्वमसार द्यविद्यवाद द्यविद्यवाद
 द्यविद्यवाद^२ ।

६. पूर्वेणानादरे^३ प्राप्ते विशेषे ऽनुविधानं । षड्वां विपर्यास-
 मनुविदध्यादेव ।

७. येन वृक्षाणि हर्यथ इमीत्येवमादिको न्यूहनीयः पादो

१ D शाङ्खानि क्रि० C in marg दत्तावत्ते । वेर्षा परि ।

२ A om द्यवि द्यवार ।

३ A •वादरे ।

विकर्षेण पूर्यते । ततस्तस्य विकर्षस्य द्वितीयं भागं गणयित्वा न्यूहनीयं संपादयेत् । तथा निष्टिग्र्यः पुत्रमा च्यावयोतय इति । संख्यानमात्रमेव विकर्षस्यात्र विधीयते । न तु विकृष्टप्रयोगः । ननु न्यूह्याधिकार एवास्य विधानं युक्तं । उच्यते । इह विधानस्यैतत्प्र-
योजनं न्यूहनीयपादव्यतिरेकेणान्यत्र न्यूहने पादे छन्दोगैर्विकृष्टे तदनुविधानाधिकारात् विकर्षप्रयोगेणापि पादपूरणं यथा स्यादिति ।
अत्रोदाहरणं । मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्य इति ।

८. अयं च न्यूहसंबन्धो विशेषः प्रसङ्गादिहोच्यते^१ । न्यूह-
नीयात्स्वरादूर्ध्वं यानि समानि छन्दोमानानि तेनैव स्वरेण तुल्यं
छन्दोमानं कुर्वन्ति । तदङ्गानीत्यर्थः । तानि लुपेरन् अदर्शनं^२
तेषां कार्यमित्युक्तं भवति । व्यञ्जनग्रहणादनुस्वारस्य लोपो भवति ।
अस्योदाहरणं । चतुर्थे ऽहनि न्यूह्ये प्रातरनुवाके तपूंथ्ये जुह्वा
पतङ्गानिति ।

२.

१. अथ यदि पशुरानीतो ऽनुपाकृतो म्रियेतत्विग्भ्यस्तं कार-
येदिति श्रुतेः । पश्रुत्विग्भ्य एव तत्प्रकृतत्वात् ।

२. यद्युपाकृतः पशुः कम्पते तत आञ्ज्याङ्गतिं होता जुहुयात्
यस्माद्गीषावेपिष्ठा इत्येवमादिना मन्त्रेण ।

३. ऽप्याकृते वाश्र्यमाने यस्माद्गीषावाग्निष्ठास्ततो न इत्येव-
मादिना मन्त्रेणाञ्ज्याङ्गतिं जुहुयात् ।

४. पलायितुं प्रवृत्ते ।

५. उपाकृते पशुवुपविष्टे ।

६. यस्माद्गीषा संज्ञप्ता ततो न इत्येवमादिना मन्त्रेणाज्याहुतिं जुहुयात् । उपाकृते स्वयंमृते पशौ ।

७. यद्रूपः यद्देवत्यो पशुः पूर्वः । पशुशब्दे ऽनुवर्तमाने पुनः-पशुशब्दात् शाखापशुस्वथेतन्नैमित्तिकं न वेपमानाद्याज्याहुतयः ।

८. उपाकृतस्य मृतस्थायं विनियोगो वचनात् ।

३.

१. प्रवृत्तेषु प्रयाजेषु मृते पशौ तेनैव संस्वाप्यं कर्म । यदि त्वथेकयैवाप्रिया प्रीतः स्यात्तेनैव प्रचरेयुरिति सा स्थितिरिति श्रुतेः (१८. १२) ।

२. अवदाने जिह्वादौ नष्टे अनुपलभ्यमाने । दुष्टे शिष्टभक्षणायोग्ये । विमथिते । उपलभ्यमान^१ एवाप्राप्ये भंसिते वाच्यं प्रतिनिदध्यात् । इति प्रतिनिधेयनियमः ।

३. पूर्वसूत्रस्यैकदेशस्थायमपवादः । हृदयस्य नाग्ने ऽन्यमालभेत । न तु दुष्टविमथितयोः । तत्र हि आच्यं प्रतिनिधानमेव । अन्यवचनात्^२ पूर्वस्योपलक्षणं वक्तुं ह्यगमिति । आलभेत प्रतिनिदध्यादित्यर्थः । प्रतिनिध्याधिकाराद्दालभतिः^३ प्रतिनिध्वर्थः । अतो नाग्निप्रणयनादीनामावृत्तिः । वपापशुपुरोलाशयोर्न पुनःक्रिया

१ C • लभ्यमाना ।

२ A आश्रवचनात् ।

३ A आलभति CD • भति ।

कृतत्वात्^१ । सर्वेषामवदानानां परित्यागो भारद्वाजवचनात् । अभि-
गोरावृत्तिः संग्रासनत्वात् उपप्रैषस्य च तादर्थ्यात् । मनोतापर्यग्निक-
करणानामावृत्तिः । संनिपातात् ।

४. यदीच्छेद्यजमानो ये मे पशुप्रध्वंसितारस्त त आतिं प्रा-
प्नुयुरिति ततः कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिदित्यनेन मन्त्रेणाग्नीध्रीये
आज्याहुतिं^२ जुहुयात् । होता च कुर्यादनादिष्टमिति परिभाषि-
तत्वात् ।

५. अष्टापद्यां गर्भिण्यामित्यर्थः । वंशायामनूवन्ध्यायामिति
विशिष्टचोदना । चोदितायामष्टापद्यां सत्यामेतद्गर्भस्य^३ त्वचो
वपारूपं फलीकरणानां फालीकरणान् । फलीकरण मध्यमास्त-
पडुलास्ते हि स्वविष्टान्फलीकुर्वन्ति तेषां ये फालीकरण अवकण^४
इति प्रसिद्धास्ताग्गर्भं च । इतिशब्दस्य स्वार्थे । ग्रामिचे ऽग्नौ अप-
यित्वेतरस्य वपाप्रधानस्विष्टकृदादेराहुतिजातस्य वपट्कारेषु वपा-
द्युपजुहुयात् ।

४.

१. अनपवृत्ते यूपकर्मणि स्वरुहोमे यदि यूपविरोहणं स्यात्त-
तस्त्वाहं वज्ररूपमनेकवर्णं पशुमालभेत । पशुवन्धं कुर्यादित्यर्थः ।
अहर्गणेष्वन्त्ये ऽहनि स्वरुहोमस्तबोर्ध्वं स्वरुहोमकालाद्विरोहणे उत्तरे
पश्चावन्वायातनम् ।

१ A मरुष्ट० ।

२ A ins होता ।

३ A वतद्गर्भस्य, C न तद्गर्भस्य, D न तद्गर्भस्य । ४ D अकण M om

९. वपायाः पुरोस्ताशस्य पशोः पुरोनुवाक्या यथासङ्घेन ।

१०. प्र सू महे सुगरणाय सेधामिति वपाया थाज्या । प्रथम-
भाजं यग्रमं वयोधामिति पुरोस्ताशस्य थाज्या देव लष्टरिति
पशोर्याज्या ।

५.

१. क्रियमाणकर्मज्ञानगोचरे देवयजनान्तर्गते विद्विषाणयोर्यज-
मानयोः सुत्ययोरङ्गोर्यः संनिपातः । एककालोपनिपातः पदा-
र्थानां । तं संसव इत्याचक्षते थाज्निकाः ।

२. इतरापेक्षं^१ पूर्वत्वम् ।

३. याः काञ्चिदाङ्गतीः ।

४. प्रातःसवनादावाज्याङ्गतीर्जुहोति संवेग्रायेत्येवमादिना म-
न्त्रेण ।

५. माध्यन्दिने सवने एतावान्मन्त्रविकारः ।

६. चिष्टुभे जगत्या इति नोक्तमदित्वायं ऋकारस्य ।

७. इतरयज्ञकारिणमध्वर्युमितरेऽध्वर्युर्मृतमिच्छन्प्राजापत्या-
भिन्तिष्टभिर्चग्भिः प्रातःसवने आज्याङ्गतीर्जुङ्गयात् । अस्त्रामिषो
ऽपि वचःफलवचनात्^२ ।

८. होतारं मृतमिच्छन् होता माध्यन्दिने सवने प्राजापत्या-
भिन्तिष्टभिराज्याङ्गतीर्जुङ्गयात् ।

६. उद्गातारं मृतमिच्छन् द्वतीयसवने उद्गाता प्राजापत्याभि-
स्तिष्ठभिराज्याहुतीर्जुहुयात् ।

१०. ब्रह्माणं मृतमिच्छन् प्राजापत्याभिस्तिष्ठभिराज्या-
हुतीरनुसवनं ब्रह्मा जुहुयात् ।

११. यजमानं मृतमिच्छन् प्राजापत्याभिस्तिष्ठभिराज्या-
हुतीरनुसवनं यजमानो जुहुयात् ।

१२. सर्वानितरानृत्विज इतरयज्ञस्थान् मृतानिच्छन्तः सयज-
मानकान् सर्वे सयजमानकाः^१ । प्राजापत्याभिस्तिष्ठभिराज्या-
हुतीरनुसवनं जुहुयुः ।

१३. संसवे उभे दृष्टद्रथन्तरे कुर्यादिति वचनात् । संसवा-
पन्नाः कुर्युः ।

१४. आभीकादीनां साम्नामुपदेशः । एतेषु सत्सु कयाशुभी-
यादीनि कथं नाम स्युरिति ।

१५. कथा शुभा सवयमः सनीला इति मरुत्वतीयं भवति ।
प्रक्रान्तनिवृत्त्यर्थं मरुत्वतीयादीनां ग्रहणम् ।

१६. यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति ।

१७. समाम्ने वर्च इति ।

१८. यदि प्रथमाः संस्थापयेयुरितरे तत उत्तरां संस्थां
कुर्यात् । अग्निष्टोमे प्रक्रान्ते उक्थ्यादिकम् ।

१ A inserts between स and यजमानकाः the following passage: पूर्वं
प्रातरनुवाकमिति संसवदोषनिवृत्त्यर्थं । प्रथमारम्भका' सवमां वदमान् पूर्वंप्रातरनुवा-
कारम्भकाल प्रथमो विदितसंश्लिप्त हेष्टार' प्रातरनुवाकारम् परित्यजतीति मत्वा तत
पूर्वमेवमहानिग्निं प्रातरनुवाकारम् कृत्वा समापनकालान् पूर्वमेव समापयेत् ।

१६. तस्यैवाङ्गो ऽभ्यासेन द्विरात्रकरणम्^१। विशेषणानुपदेशादन्यः सोमः केतव्यो ऽहरन्तरत्वात्। तत्रानुक्रमस्थाप्यायनप्रणयनानि सानिपातिकानि कर्तव्यानि सद्यैवाप्यकृतत्वात्। सोमस्यैव केवलस्य प्रणयनं। तत्राग्नेयीरूप प्रियमिति सोद्धरेत्^२। यथासवनविधिपशावाग्नीध्रप्रणयने^३ सोमो जिगति गातुविदित्येवमादिनां प्राक्परिधानीयायाः उद्धारः। तत्र चाग्नीध्रसमीप एव परिधानं प्राङ्मुखस्थार्थस्य परिसमाप्तत्वात्। एवमिहापि यावदर्थं कर्म। नैवात्राहर्गणधर्मा भवति निमित्ते कर्मान्तरत्वात्। आशिषां निर्वचनमेव समाप्तपेक्षितत्वात्। समिष्टयजुरन्तं च पूर्वपूर्वमहरङ्गत्वात्^४।

१०. संसवधर्मरहितं प्रकान्तशब्दाभिधायकमहरभ्यासेनाहरन्तरं सुख्यद्रव्याभावे प्रतिनिधनुष्ठेये संसवाहनि तस्याभ्यासः तादृशस्यैवाभ्यासो न युज्यते। प्रतिनिधौ तत्कालादिति न्यायात्। तेन पूतीकैरनुष्ठीयमाने संसवाहनि तस्याभ्यासः सोमेनैव न पूतिकैः।

२१. वाशब्दः पक्षान्तरे। तस्यामग्निष्टोमादिकायां संकल्पितायां संख्यायां भूयसीः संकल्पितयज्ञचोदिताभ्यो बह्वतरा दक्षिणा दद्यात्।

२२. स्रवन्त्यो वा विहरन्ति। स्रवन्त्य आपो नदीतडागादिस्थाः संस्रवन्त्यो विहरन्ति। विच्छिन्दन्तीत्यर्थः। वायुर्वान्तरावती विहरत्याकाशश्चेति वा संख्यानं भावयेत्। चकारः सर्वत्र विद्विषाणानामित्यस्य प्रापणार्थः।

१ A C D M *रात्रं क०। २ C M वे०। ३ A यथासवनविधि०
M यथा स च विधिरूप०, C D यथासववि०। ४ C पूर्वे D om' once पूर्वे।

६.

१. क्रीत इति विशेषणादक्रीतापहारे चोदितकालस्थाति-
नयनमपि^१ । सोमभावे सर्वास्ववस्थासु करिय्यमाणप्रयोजने । अपहृत
इत्यपगब्दाददृश्यमाने विनाप्यपहरणेन । अमेध्यसंसृष्टे^२ तु शक्ये
अमेध्यापनयने श्रद्धिः कार्या ।

यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गन्धो लेपश्च तत्कृतः ।

तावन्मृदारि वादेयं सर्वासु द्रव्यश्रद्धिषु ॥ इति

सर्ववचनात् । अभिपुतेषु दुष्टे परित्यागो ऽपहृतवच्च कर्म ।
अन्यमाहृत्येत्यन्यस्थाहरणमात्रम् । न क्रयः । अभिपुण्यादिति प्राग-
भिषवात्क्रीतापहृतस्य लक्ष्यस्यापि तेन सह समुच्चयः । उभयोः
संस्कृतत्वात् ।

२. सोमाहरणशालिने मूल्यानिरपेक्षयापि सोमविक्रयिणे वा
मूल्यार्थिने किञ्चिद्द्यात् । न तु शास्त्रीयम् ।

३. यजेतेति वाक्यशेषः । अभिपुण्यादिति यागचोदनानुवर्तत
एव । अनुपलभ्यमाने सोमे पूतीकादीनभिपुत्य यजेत्^३ । पूतीका
रोहितवर्णायाणि^४ । अर्जुनो ऽपि वृणजातिरेव । तत्पुष्पाण्यपि
श्रुक्तानि ।

४. वृणानां पूर्वेक्तानां यागमाधनानामभिपुतानामयं संस्कारः ।
प्रतिदुष्टा क्षीरेण सद्योदुग्धेन प्रातःसवने श्रीणीयात् । मिश्रयेत् ।
गृतेन वृतातञ्जनेन माध्यन्दिने श्रीणीयात् । दध्ना वृतीयमवने ।

१ All MSS. कासाप्या• or कासाप्या• ।

२ A •सृष्टे तु शब्दे ।

३ A वा यजेत ।

४ M रोहिंर•, C रोहिष्य• (F) D रोहिष• ।

५ एका स्त्रीगौर्देया । दक्षिणाग्रहणात् प्राञ्जतस्य दाक्षिण्यस्य निवृत्ति । अवभृथादुदेत्य तदन्त कृत्वा पुनर्दोचेत तादृशेनैव कल्पेन ।

६ तत्र तस्मिन् पुनर्यज्ञे प्रक्रान्तक्रतुदक्षिणा दद्यात् । पुनर्यज्ञो ह्येष तत्र क्रतुप्रायश्चित्तिरिति^१ श्रतपथश्रुते (४ ५ १० ६) । एकस्यामपि त्वाङ्गतौ पूतीकादिभि कृतायामेतप्रायश्चित्तम् । अनेकयागाभ्यस्ते ह्येतदेकमपूर्वं सोमेन यजेतेति चोदनैक्यात् ।

७ दुष्टे ऽपि कुर्यादिति वाक्यशेष ।

८ सोमाभावे पूतीकादि यदुक्तं तत्र दाहेनाभावे । पञ्च गा दक्षिणा दद्यादित्यय विशेष । शेष पूर्ववत् ।

७

१ प्रातः सवनात्सोमो ऽतिरिच्येत । ततो वक्ष्यमाणं कर्म ।

२ अस्ति सोमो अयं सुत इति स्तोत्रिय । आघायक्रमेण उत्तरो ऽनुरूप । होतृग्रहणं पूर्वत्राधिकारविच्छेदात् ।

३ वक्ष्यमाणाभिरन्याभिश्चैव देवताभि^२ सह स्तोत्रियानुरूपाभ्यां स्तोमातिशसनम् । ऐन्द्रावैष्णवीभिरिति सहार्थं तृतीया ।

४ विष्णो कर्माणि पश्यतेति नैघण्टुके^३ ऐन्द्रावैष्णव्युक्ता । अन्यत्राप्येव स्वरूपस्य परिग्रहः । कथं नाम स्यादिति ।

५ इन्द्रमिन्द्रायिनो वृहत्सूक्तम् । अतो देवा अवन्तु न इति षष्ठ्य एता सूक्तासभवात्^४ ।

६. अतो देवा अवन्तु न इत्येतस्य षष्ठ्यस्योत्तमया परिधाय
विष्णोः कर्माणि पश्यतेत्येतया यजति ।

८.

१. वक्ष्यमाणं कर्म । सोमाधिकारो होद्यहणं चानुवर्तते ।
२. वषमहाँ अग्निं सूर्येति स्तोत्रियः प्रगाथः । उत्तरो ऽनुरूपः ।
३. विष्टुवर्थं वचनम् । अखेदु मातुः सवनेषु सद्य इत्येका ।
दिवो न तुभ्यमन्विन्द्र सत्रेत्येका । सं वां कर्मणा समिषा दिनो-
मीत्यष्टौ । उरुं यज्ञाय चक्रथुरु लोकमिति तिस्रः । सूक्तमेव
गायत्र्यः । एताः छत्रिवत् । व्यर्थमा वरुणश्चेति पन्यामित्येका ।
वर्धान्यं विश्वे मरुतः सजोपाः । प्रोतये वरुणं मित्रमिन्द्रमित्येते
विकल्पिते ।

४. या विश्वासां जनितारा मतीनामिति यद्वा इन्द्राविष्णू
तत्पनथाय्यं वामित्येतयोरन्यतरा ।

९.

१. यथा पूर्वयोः सवनयोः शस्त्रं तथेहापि द्रष्टव्यम् । आश्वि-
नादतिरिक्त इति विशेषारम्भात् ।

२. प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामेति स्तोत्रियः । प्र तद्विष्णुः
स्तवते वीर्येणेत्यनुरूपः ।

२. जगत्यर्थं आरम्भः । प्र वः पान्तमन्वसो धियायत इति तिस्रः सूक्तं वा । आ यो विवाय सचथाय दैव्य इत्येका । सखे विष्णो वितरं वि क्रमखेत्येका । तमस्य विष्णुर्महिमानमोजसेत्येका सूक्तं वा । मरुक्षिज्ञान् परित्यजेदन्वाञ्च ।

४. त्वेषमित्या समरणं शिमौवतोरिति ।

१०.

१. सोम इति वर्तत एव । आश्विनं शस्त्रं समाख्यानात् । तस्मात्सोमे ऽतिरिक्ते वक्ष्यमाणं शस्त्रम् ।

२. अत्र स्तोत्रियानुरूपौ प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट प्र तद्विष्णुरिति द्वतीयसवनत्वाविशेषात्^१ । स्तोमातिशंसनायाश्विन्यः^२ प्रचुरा एव ।

३. अविशेषाद्या काचित् ।

४. पर्याधैरस्तुते यद्यादित्य उदियात्ततः पञ्चभिः स्तोमैः पञ्चकैः स्तोमैर्हावकेभ्य इति तादर्थ्यं चतुर्थी । स्तुवते छन्दोगाः ।

५. आदितो ऽवच्छेद इति न्यायात्^३ आद्ये द्वे ऋचौ । जाग-
तानामिति नोक्तं त्रिष्टुप्परिहारार्थम् । ततो मां धुरिन्द्र नाम्ना
देवतेत्युद्धार्या ।

६. कर्तव्या इति वाक्यशेषः । अगस्त्यापि चतुर्दशीं त्रयोदश्या
परिधानं नित्या इति वचनात् ।

१ C D •नवाविशेषात्, A M •नवाद्विशेषात् । २ A स्तोमातिशयेनू नायाश्विः ।

३ A आयात् ।

७. कन्दोगाः स्तुवते तथैव शस्त्रम् ।
 ८. होत्रे वा प्रथमानां स्तोत्राणां हस्तं भवति । तथैव शस्त्रम् ।
 ९. हस्तस्त्ववनशंसने कर्तव्ये ।
 १०. हस्तस्त्ववनं शंसनं च ।
 ११. आश्विनमथेतावत्परिमाणमभिव्योषे कार्यम् ।
 शतानि त्रीणि पश्चा च^१ द्युष्टायामाश्विनं भवेत् ।
 प्रत्यक्षाणामृचां नात्र दृहतीनां च संपदा ॥१॥
 प्रतिपत्तिर्नवोपेत्यग्निमीले पुरो नव ।
 ता राजाना चतस्रस्तु ज्ञेया अग्ने कदाचन ॥२॥
 यो मर्त्यैश्चिति चैका स्यादग्नेति द्वचः स्मृतः ।
 प्रगाथो ऽग्ने विवस्वत्सादेश एव ककुपहतः ॥३॥
 एते द्वे अयमग्निः षट् त्वामग्ने द्वे द्वचं पुरु ।
 सप्त वेदिषदे ज्ञेयास्तृचे मेति^२ जनस्य च^३ ॥४॥
 अग्निं तं दश तिस्रः कः पञ्च चोत सखासीति ।
 उपो भद्रेभिरा सूक्तमेकोपो रुरुचे तथा ॥५॥
 प्रति स्तोमेभिरुपसं सूक्तमुपो यदद्य द्वे ।
 उपस्तान्तिस्व एता उ चतस्रः स्युर्महे दश ॥६॥
 अश्विना यज्वरीरिपस्तिस्व एका न यत्परः ।
 दूरादिहेव षट्त्रिंशदुदीरायां दशाष्टौ च ॥७॥
 आ मे हवं नवैका नः को वामद्य चतस्रस्तु ।

१ A तथैव । २ A पश्चा, C पश्चा, M पशानि । ३ C •धुचे मेति, A सृचमेति ।
 ४ A जनस्य षट् ।

एका भात्यग्निद्वेषसां नामत्याभ्यां सूक्तं तथा ॥८॥
 का राधन्नव मध्वस्तु सूक्ते सूक्ते युवोस्तथा ।
 तं युञ्जार्थां नवा मे हवं नामत्या पञ्चपञ्च^१ ॥९॥
 युवोहू पू रथं विश्विदेका तिस्रः समानमु ।
 नव प्रति म्रियतमं तुल्यं सूर्यादि यत्परम् ॥१०॥
 अकूभियेत (?)^२ ता ज्ञेया गायत्रेकोष्णिहा परे^३ ।
 अनुष्टुबुष्णिहौ च द्वे दृहत्युष्णिगनुष्टुभः^४ ॥११॥

११.

१. सत्ते गणयज्ञे वा । यदि दौचितो म्रियेत कथं स्यादित्यत आह ।

२. दग्ध्वा निर्मन्थेन ग्रामित्रादा आहतेन सौक्तिकेन वा शाखान्तरात् । अस्थीन्युपनद्य ततः पुत्रं^५ भ्रातरं वा दौचयित्वा सांनिपातिकैः संस्रुतं तेन सह यजेरन् ।

३. पुत्रं भ्रातरं वा दौचयित्वा सह यजेरन्नित्येतन्निरासेन^६ कल्पान्तरमेतदाशब्दात्^७ । दग्ध्वास्थीन्युपनद्येतदस्मिन्नपि पक्षे भवत्येव । अभिपुत्र्य सोमं राजानमगृहीत्वा यद्द्वान्दक्षिणापरस्यां वेदिश्रोण्यां यजमानास्त्रिकुम्भं निधाय तस्मिन्देगे दक्षिणापरवेदिश्रोण्या देगे हृन्दोगाः सर्पराज्ञीभिरायं गौरित्येताभिः परा-

१ C in marg मे गोमतादशाहौ चान्वयं धृतः । २ CD चकूभ्रीयत । ३ A परे ।

४ CD उब्धिक्निष्टुभ । C in marg चित्र देवानामित्यादि शब्दात्मं प्रकृतिसदित्यर्थः ।

५ C तत् । ६ CDM निरासेन । ७ CDM •दादमशब्दात् ।

चीभिरनावृत्ताभिः स्तुवते । तत्र दक्षिणतो ब्रह्मा मैत्रावरुणद्योप-
विश्व स्तोत्रप्रसवं कुर्याताम् ।

४. मार्जालीयमंनिधौ वा अस्थिकुम्भं निधाय सर्पराज्ञीभिः
पराचीभिः स्तुवते ।

५. यजमानास्त्रिः प्रसव्यं प्रदक्षिणं मार्जालीयं परियन्ति भ्रमन्ति
सव्यानूरूनपाद्मनास्ताडयन्ति^१ । सव्यैरेव पाणिभिः ।

६. आयं गौरिति स्तोत्रदेश^२ एव प्राचीनावीती दक्षिणा-
मुख इति शाखान्तरात् । निगदेदिति नैकस्वयं न गणधर्मः ।

७. असंमितमपरिमितं न्यूनमतिरिक्तं वा । न प्रमाणाद्भूयः ।
अपरिमितेष्टके^३ ऽग्नौ श्रुतिदर्शनाद्वैवरे^४ च यथा नवम्यां यथेति(?) ।

८. नियमतो ऽस्मिन्नहनि भवन्ति ।

९. मरणात्संवत्सरे ऽस्त्रीनि याजयेयुरितरे यजमानाः । अस्थि-
मतो याजयेयुरिति केचिदाहुः ।

१०. स्तोत्रेस्तोत्रे स्तुयमाने स्तोत्रसंनिधाने ऽस्थिकुम्भं निदधुः ।

११. तदीयान् ।

१२.

१. कलशो द्रोणकलशः । पूर्वपदलोपेन । तस्मिन् दीर्घं सोम-
नाग्रे सतीति^५ शाखान्तरात् । नैमित्तिकमुच्यते ।

१ C D om ताडयन्ति । २ A स्तोत्रशेष । ३ A अपरिमिते इष्टके । ४ D श्रुति-
दर्शनादिति वैचर्येण । यथा नवाभ्या यथेति । C liko D, M • दर्शनादिवैचर्येण ।
यथा नवाभ्या यथेति; in marg ये । ५ A om इति ।

९. विधुं दद्राणं समने वह्नानामित्यस्यां वपङ्कारनिधनेन साम्ना^१
पृष्ठं ब्राह्मणाच्छंसिने सुवते छन्दोगाः । स एव स्तोत्रियः कार्यः ।

१०. महत्तन्नाम गुह्यं पुरुस्सृगिति । पूर्वं ऽनुरूपः ग्रंसितव्य-
स्ततः स्तोत्रिय इति । संदेहो मा भूदिति त्वचपहणम् ।

११. यावन्तीत्येकवचनमविवक्षितं । किं तत्र भवतीत्यत आह ।

१२. स्तवनाधीनत्वाच्छंसमस्येति सूत्रारम्भः ।

१३. अश्वैवोत्तरो ऽनुरूपो मह उग्राय तवसे सुवृत्तिमिति ।
यदि पुनः कलशदरणं यावदरणं चोभे भवेतां ततः पूर्वदौर्बल्यं
न्याय्यम् ।

१४. उभयोरपि यावदरणकलशदरणयोः ।

१५. त्रिष्टुप् माध्यन्दिनत्वात् ।

१६. अभ्युचीत नाराग्रंसमन्तःपरिधि भस्मनि जुहुयात् कृता-
कृतस्येत्येवमादिना मन्त्रेण ।

१७. शुक्ले^१ नाराग्रंसे वक्ष्यमाणकं विध्यपराधे नैमित्तिकम् ।

१८. यं ग्रहं जघन्यं गृह्णीयात्तस्यान्पमर्धादूनमुपवाते नाराग्रंसे
सोमचमसे ऽवनयेत्प्रजापतये स्वाहेत्यनेन मन्त्रेण ।

१९. दुष्टं सोममविशेषात् नाराग्रंसमन्यं वा प्राजापत्याभि-
र्हिरण्यगर्भं इत्याद्याभिस्यतसृभिरध्वर्युर्मन्त्रान्तेन प्रतिमन्त्रमुत्तरार्ध-
पूर्वार्धं उपरवाख्ये श्रवटे ऽवनयेत् ।

२०. यस्याभिपुतस्य सोमस्योपरिष्ठादववर्षणं भवति तस्य
भक्ष्यणकार्ये यथाशक्तं मन्त्रमपनीय मन्त्रान्तरेणेन्दुरिन्द्रमित्यादिना

भक्षणं कुर्यात् । ह्यत्त्रं वेदममृतमन्त्राद्यमित्यादेश्य ध्यानं युगपत्
कार्यम् ।

१४. हिरण्यगर्भः समवर्तताद्य इत्यनेन मन्त्रेणाज्याहुतिं जुहु-
याद्यस्य चमसो ऽभ्युपाहृतः ।

१५. उत्तरशिवावच्छाद्येति^१ (?) च्छन्दोगानां । तेन वान्येन
वावच्छाद्य सदसो निर्हरेदभ्युपाहृतं चमसम्^२ ।

१६. य ष्यते चिदभिन्निष इत्यनेन त्वचेन महावीराणां^३
भिन्नपाचमनुमग्न्य तत आहुतीर्जुहुयात् । निर्हरेत्कर्मानादिष्टत्वात्^४ ।

१७. चयस्त्रिंशत्तन्त्रव इत्येवमादिना देवानित्येवमन्त्रेण
पैकाम् । द्वितीयां यज्ञस्य दोहो वितत इत्यादिना स्वाहाकारा-
न्त्रेण मन्त्रेणैते आज्याहुती होता जुहोति । चशब्दादध्वर्युश्च ।
स्वशास्त्रोक्ता ।

१३.

१. यदीति वचनाभिन्निन्नं न स्वयमुत्पाद्यम् । सत्ताय दीक्षितः
सत्तार्थं दीक्षादिषु प्रवृत्तक्रियः । अथशब्दाद्बुद्धिरपि कथंचित्सा-
म्युक्तिष्ठेदपरिसमाप्तसत्तस्य तदनुष्ठानभङ्गो भवेत् । ततः सोममप-
भज्य सोमं विभज्य राजानं प्रधानद्रव्यत्वेन सत्त्रिभिरङ्गीकृतं क्रौत-
मकीतं वा विश्वजितातिराचेण यजेत सर्वस्तोमेन सर्वपृष्ठेन सर्व-
वेदसदक्षिणेनेति विशिष्टो विश्वजिद्यागो नैमित्तिकः । सत्ताङ्गं

१ A चि सा० । २ C निर्हरेद्यस्याभ्युपाहृतं । D निर्हरेद्यस्या चभ्युपा० ।

३ CD महावीरपापं भिन्नम् । ४ A महत्वात्, M • लक्ष्मं नोपदि० ।

सोच्यते । अनिष्टप्रथमयज्ञस्याहिताग्नेः सच्चिणः साम्युत्थाने आग्ने-
यीष्टिः सर्ववेदसदचिणा भवति । अनाहिताग्नेराग्नेयश्चरित्वेवं^१
केचिदाहुः ।

२. संकल्प्यापि सत्तमकुर्वन् विश्वजितातिरात्रेण यजेत । वा-
शब्दो विकल्पार्थः ॥

१उक्तो द्वादशाहः सशौचस्तद्भूर्मातिदेशश्च केषांचिदङ्गाम् । तद-
नन्तरं ते चेदनुपदिष्टं कुर्युरित्यनेनोपदिष्टानुपदिष्टप्रयोगेन नैमि-
त्तिकान्युपदिष्टानि । तत्र द्वादशाहो ऽहर्गणः । अहर्गणानां च
कानिचित्सत्राणि केचिदहौनाः । अस्ति तेषु धर्मभेदः । तत्र
द्वादशाह उभयात्मा समाने ऽप्यहर्गणले । तस्याप्यनेन विशेषेण
सत्तवं । सत्तसंज्ञस्तु यो ऽहर्गणस्तस्य धर्मविशेषो वक्तव्यास्तानाह ।

१४.

१. गृहपतिसप्तदशा होत्रादयो यथोपदिष्टाः^२ सत्तार्थमासी-
रन् । य ष्वत्विजस्ते यजमाना गृहपतिसप्तदशाः^३ सत्तमासीरन्निति
शाखान्तरश्रुतेः । आहिताग्नय इष्टप्रथमयज्ञा^४ दीचिता इत्येतदेषा-
मेव विशेषणचयम् ।

२. सत्ते गृहपतिरोधो^५ नास्ति । यथा साक्ष्यं याजमानं च
सयौदमिति ब्राह्मणः । अशक्ये तु यौगपद्ये सति आर्विव्यस्थानु-

१ C D अनाहिताग्नेराहिताग्नेश्चरि (चरि. ?) २ C D om. the passage
beg with उक्तो and ending with तानाह । ३ C D यथोदिष्टा । ४ A यजमान ।
५ A ius एषमेधतः । ६ Δ गृहपदीतिरो, M गृहपतिः रा० ।

रोधेन क्रिया । यथा होतुरिलोपङ्गानं मयीदमिति जपश्च ।
तत्रार्त्विज्यमिलोपङ्गानं कृत्वा तस्यानुरोधेन^१ पश्चान्मयीदमिति जपः ।

२. दीक्षणानुपूर्व्यं दीक्षणाक्रमः । तेषां गृहपतिः प्रथमो दीक्षेत्^२
इत्येवमादिकः । तेनानुपूर्व्येण सर्वेषां यजमानानामिदमिति याज-
मानमार्घ्याभिधाहरणादि ।

४. परार्थानि क्रत्वर्थान्यौदुम्बरीसंमानादीनि^३ तानि मुख्यः
प्रधानः कुर्यात् । स च एकः कुर्यात् । तथा च कात्यायनः^४ परार्थ-
श्वेकः^५ कृतत्वादिति (१२. १. १४) ।

५. केचिन्नाराशंसकन्याः केचित्तनूनपात्कन्याः केचित्तुभय-
कन्या^६ मन्त्रकल्पे द्वैधे^७ भूयसां यः कल्पस्तत्साधर्म्यमितरेषाम् ।

६. ऊतेषु दक्षिणेष्विति सत्यमिति घा^८ दक्षिणाहोमे काला-
वधिरयं^९ । दक्षिणापथेन दक्षिणामार्गेण । ते शालामदसौ दक्षिणे-
नाग्नीध्रतीर्थेन कृष्णाजिनानि धून्वन्तश्चालयन्तो दीक्षिताः प्रतिदिन-
मेवं^{१०} जपेयुरिदमहमित्यादिकं मन्त्रम् ।

७. उत्थाय परिसमाप्य सत्त्वमग्निष्टोमसंख्यः सहस्रदक्षिणः पृष्ठ-
गमनीयाख्यः कायः । सत्त्रिणः सत्त्रादुदवसाय पृष्ठगमनीयेन यजे
रन्नितिशाखान्तरश्रुतेः । स काममेव पृष्ठगमनीयेन यजेत कामं न
यजेत (१८. १४. ३०) यदि तु यजेतैत एवास्य सत्त्रिणश्चत्विजः
स्युरित्यारण्यके वचनात् पृथक्पृथक् पृष्ठगमनीय इत्येवावसीयते ।

१ C D तस्यानुरोधेन । २ A प्रथमदीक्षित । ३ C D M समादीनि ।

४ C D M कात्यायनः । A कृष्णायन । ५ M एव instead of एक ।

६ C D M om उभयकन्या, C (in marg) •भयास्तत् । ७ A मन्त्रकल्पद्वैधः ।

८ A om चमति । ९ C D M •विधिरिय । १० A एव नमन्तो गच्छेयुरिदं ।

८. साधारणं सत्त्रिणामभिन्नं षष्ठ्यमनीयमेके मन्यन्ते । इत्यब्दः
श्रुत्यनुकरणः ।

९. षष्ठ्यमनीय प्रकृतः । स केषु नित्यः केवलनित्य इति
तद्विवेकायाह । रात्रिसत्त्रेषु नित्यः षष्ठ्यमनीयो ऽन्येखनित्यः । स
काममेव षष्ठ्यमनीयेन यजेत कामं न यजेतेति दर्शनात् आह ।
कीदृशानि तानि रात्रिसत्त्राण्युच्यन्ते । द्वादशाहप्रभृतीनि । किय-
त्यर्थन्तानि । आ चत्वारिंशद्रात्रात् । अभिविधावयमाकारः । एको-
त्तराणि एकैकदृष्ट्या द्वादशरात्र इत्येवंप्रकाराणि । एकास्रपञ्चाश-
द्रात्र एकषष्टिरात्र इति रात्रिसत्त्रेष्वेवानुप्रवेशात् रात्रिसत्त्राख्यां
क्षभेते । रात्रिसत्त्रापीति ज्ञात्वानुष्ठेयानि^१ । धर्मविशेषश्च । छान्दोग्ये
संज्ञाप्रयोजनम् ।

१०. व्याख्यातो द्वादशाहः प्रकृतः सत्त्राहीनानामित्युक्तः ।
स धैरहोभिर्विवर्धते तानि त्रयोदशरात्रादिसंपत्त्यर्थमुदाहरित्यामः ।
षष्ठ्यमनीयप्रसङ्गेन रात्रिसत्त्राण्युपदिदिचोराचार्यस्य प्रतिज्ञा ।

१५.

१. एकाहार्यं महाव्रतस्येत्येवमादि यदारण्यकोक्तं तदाहरन्ति
कुर्वन्ति सत्त्रिणः ।

२. वागब्दो विकल्पार्थः । सर्वस्तोमं वातिरात्रमेकाहार्यं आह-
रेयुः । सर्वस्तोमो ऽतिरात्र उत्तममहरित्यश्वमेधे यो वक्ष्यते तमा-
हरेयुः ।

१ A •ष्ठेयानि C (orig) D अनुष्ठेयानीति ।

३. सर्वस्तोमस्यातिरात्रस्य स्थानं शाखान्तरात् ।

४. ब्रह्मार्थं गोआयुषी आहरेयुः । के पुनस्ते गोआयुषी इत्यत आह ।

५. गोआयुषी इत्येतस्यां चोदनायां द्वितीयं तृतीयं चाभि-
स्रविके द्वे अहनी प्रत्येतये ।

६. व्यहेणापूर्यमाणे त्रीणि प्रथमान्याभिस्रविकान्युपेयुः ।

७. त्रीणि पूर्वाण्याभिस्रविकानि महाव्रतं चतुर्थमिति चतुर-
हार्थं ।

८. आभिस्रविकानि पूर्वाणि पञ्चाहार्थं पञ्चावपेयुः ।

९. अभिस्रव इति नोक्तं लाघवाभिप्रायेण ।

१०. षष्ठाभिस्रविकानि महाव्रतसप्तमानि । सप्ताहेनापूर्यमाणे
सप्ताहरेयुः ।

११. एतेन न्यायेन । कतमेन । यद्यदल्पसङ्ख्यं तत्तत्पूर्वं कुर्वाणा-
स्तांतां सङ्ख्यां पूरयन्ति याया सङ्ख्या पूरयितव्या । यथा त्रयो-
विंशतिरात्रे पञ्चाहः षलक्षो द्वादशाह इति ।

१२. एतेषां गोआयुषीप्रसूतीनां प्राथम्यं पृष्ठं चान्तरेण
स्थानमनुष्ठानक्रमः ।

१३. एकाहार्थं महाव्रतमाहरन्तीत्युक्तं । तस्यायं स्थान-
नियमः । तुशब्दो ऽवधारणार्थः ।

१६.

१. अथशब्दो विशेषाधिकारार्थः । एतानि वक्ष्यमाणान्यहानि यथोक्तां न्यायकृत्तिमपवदन्ति ।

२. विंशतिराचाख्ये अभिस्रवः पलहः अभिजिद्विश्वजिच्च । एतान्यागन्तूनि प्राक् पृष्ठ्यात्ततो दशराचः ।

३. अभिस्रवः पलहस्ततो ऽतिराचस्ततो द्वावभिस्रवौ प्रथम-द्वितीयौ । अनुभ्रमु त्य इति वैश्वदेवं (११. ८. ७) षष्ठ्याङ्को द्वितीये ऽभिस्रव इत्यनेन द्वितीयेन विशेषेण द्वितीयः । एवमेता-न्यूनविंशतिरहानि^१ प्रायणीयोदयनीयसहितानि एकविंशतिराचः पूर्वः ।

४. पृष्ठ्यः पलहः स्वरसामानस्त्रयस्ततो विपुवान् तत आवृत्ताः स्वरसामानः ततस्त्रयस्त्रिंशारम्भण इति । त्रयस्त्रिंशारम्भणं प्रथमं^२ । यज्ञशेषाणि पञ्च । तेनैव प्रातिलोम्यक्रमेण स एवमुच्यते त्रयस्त्रिंशार-रम्भणः पृष्ठ्य इति । अथं प्रायणीयोदयनीयाभ्यां सदैकविंशतिराच उत्तरो ऽभिधीयते । अहो ऽभिस्रवो महाव्रतं चेति द्वादशाह-सहितानीति द्वाविंशतिराचे तु कृत्तिः । पञ्चाहो ऽभिस्रवश्च द्वादशाहसहितानीति त्रयोविंशतिराचे तु कृत्तिः ।

५. इति चतुर्विंशतिराचः संसदामयनमित्याचरते । इति सूत्रच्छेदः । खण्डशस्त्रच्यते । पृष्ठ्यस्य ये स्तोमास्त्रिदवादयस्ते स्तोमा

१ C D एवमेतानि न्यून० ।

२ Δ त्रयस्त्रिंशारम्भण इति त्रयप्रथम ।

यस्य सो ऽयं षष्ठ्यस्तोमः षलहः । स्तोमा एव न तु तानि षष्ठानि ।
परिसंख्यानात् । तेनाथं न्यायतो वृहद्रथन्तरषष्ठो भवति ।

६. षलहानन्तरं त्रयस्त्रिंशस्तोमकमहः षष्ठं पार्थिकमनिरुक्ता-
विशिष्टं कार्यम् । अहरतो न तद्विधीयते न षष्ठस्याङ्गो गुणविधिः ।
अनिरुक्ता च पूर्वकारिवशात् कार्या । एवं स्वरूपाभिधानं ।
तदनिरुक्तं भवतीत्यभितष्टीय^१ देवतायाः परोक्षाभिधानेन स्वश्रुतौ
(१८. ७) प्रदर्शितम् ।

७. तस्य त्रयस्त्रिंशस्याङ्गः अनिरुक्तस्य कण्ठरथन्तरं माध्यन्दिने
रुन्दोगाः कुर्वन्ति । तत्र योन्यनुशंसनं कार्यम् ।

८. वचनाच्छेषं पूर्वेण तुल्यं । न तु^२ कण्ठरथन्तरं तस्येति
पूर्वत्र यत्रान् ।

९. ततस्त्रयस्त्रिंशान्निरुक्तादनन्तरं त्रिणवस्तोमकमहः ।

१०. एकविंशस्तोमं वैराजषष्ठं चतुर्थमिति । तदेव केनचि-
दभेदेन^३ द्वित्युक्तम् ।

११. एकविंशयोः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च ।

१२. यथोक्तं पूर्वत्र तथा त्रिणवादनन्तरमेतावान्विशेषः ।

१३. ^४पूर्वत्र षष्ठ्यस्तोमात्षलहादुत्तरमिह तु त्रयस्त्रिंशा-
न्निरुक्तादुत्तरमेतावान्विशेषः ।

१ C (orig) D अभितष्टीयं C (see h.) अभितष्टीय । १ C D M तत्
instead of तु A यत्रान् O M •यत्रान् । २ C D M अभेदद्वित्युक्तं ।
३ A om. Sūtra 13 and gives the words from पूर्वत्र to विशिष्ट्ये as

१४. चयस्त्रिंशारम्भण इत्येतावता विशेषेण पूर्वस्मादयं विशि-
यते ।

१५. ततः पञ्चदशानन्तरं चिद्वत्तोमकमहर्दाशरात्रिकमनिरुक्तं
भवति ।

१६. अनिरुक्ताच्चिद्वत्तोमकादनन्तरे ज्योतिष्टोमो ऽग्निष्टोमः
कार्यः ।

१७. इत्येतेनाहर्ष्येणायं चतुर्विंशतिरात्रः संसदामयनाख्यः ।
प्राक् चयस्त्रिंशद्रात्रादहर्ष्येणः परिभाषानुसारेणोच्यते । द्विरभिष्ववो
महाव्रत इत्यागन्तूनि पञ्चविंशतिरात्रे गोआयुषी अभिष्ववो द्विरि-
त्यागन्तूनि षड्विंशतिरात्रे । अहो द्विधाभिष्वव इत्यागन्तूनि सप्त-
विंशतिरात्रे^१ । अहो दावभिष्ववौ महाव्रतं चेत्यागन्तूनि अष्टा-
विंशतिरात्रे^२ । पञ्चाहो दावभिष्ववावित्यागन्तून्वेकात्रचिंशद्रात्रे^३ ।
त्रिरभिष्ववा इत्यागन्तूनि चिंशद्रात्रे । त्रिरभिष्ववो महाव्रतं चाग-
न्तून्वेकचिंशद्रात्रे । गोआयुषी चिधाभिष्ववा इत्यागन्तूनि द्वाचिंश-
द्रात्रे ।

१७.

१. ^४आभिष्वविकान्यहानि पञ्च चिरावृत्तान्युपेत्य ततो विश्व-
जिद्वतिरात्र उपेयः^५ । तत एव एवाभिष्वविकः पञ्चाहस्ततो दशरात्र

१ Δ षड्विंशतिः ।

२ Δ एकविंशतिरात्रे षड्विंशतिः ।

३ Δ एकविंशतिरात्रे ।

४ Δ inf. इति ।

५ OD उपेयः ।

इत्येतेनाहर्योगेन त्रयस्त्रिंशद्वाचाख्यो ऽतिरात्रसत्तविशेषः^१ । प्राक् सप्तत्रिंशद्वाचादहर्योग उच्यते । पारिभाषिक एव । त्रीणाभिप्रविकानि त्रयश्चाभिप्रवा महाव्रतं चेत्यागन्तूनि चतुस्त्रिंशद्वाचे । पञ्चाहश्चाभिप्रवास्तय इत्यागन्तूनि पञ्चत्रिंशद्वाचे । चत्वारो ऽभिप्रवा आगन्तूनेन षट्त्रिंशद्वाचे ।

२. चतुर्विंशमहस्ततो ऽभिप्रवः पलहस्ततः षष्ठ्यः पलहस्ततो नवाहो नवरात्रो यो वक्ष्यते । अभिजित्स्वरसामानो विपुवानावृत्ताः स्वरसामानो विश्वजिज्ञेति । अत्रापि तेष्वेवाभीवर्तान्चायतनं संवत्सरसंमित इति वचनात् । ततो गोश्रायुषी । तदनन्तरं दशरात्रस्ततो महाव्रतमित्येष सप्तत्रिंशद्वाचः । त्रयाणामहर्योग उच्यते । परिभाषान्यायेन गोश्रायुषी चतुरावृत्तो ऽभिप्रव इत्यागन्तून्षट्त्रिंशद्वाचे । अहश्चतुरावृत्तो ऽभिप्रव इत्यागन्तून्वेकान्नचत्वारिंशद्वाचे^२ । अहश्चतुरावृत्तो ऽभिप्रवो महाव्रतं चेत्यागन्तूनि चत्वारिंशद्वाचे ।

३. संवत्सरसंमित इति सूचान्तः । खण्डग्रस्तु व्याख्या क्रियते । चतुर्विंशमहस्ततस्त्वयो ऽभिप्रवास्ततो नवरात्रो वक्ष्यमाणकः ।

४. अभिजिदादयो यथादिष्टक्रमसमुच्चिता नव ।

५. संज्ञाकरणं शास्त्रसंबन्धव्यवहारार्थम् । अभितो^३ नवरात्रं (१३. १८. १) चेत्येवमादयो ऽपदेयाः ।

६. अभिप्रवो नवरात्रानन्तरम् । गोश्रायुषी अभिप्रवानन्तरम् । दशरात्रो गोश्रायुभ्यामनन्तरं महाव्रतं दशरात्रानन्तरम् ।

१ A पारिभाषिकः C D ऽतिरात्रिसत्तविः M ऽतिरात्रिसत्तविः ।

२ A षट्त्रिंशद्वाचे । ३ A C D अभिजितो ।

७. चतुर्विंशं त्रयो ऽभिप्रवा इत्यारभ्य य उक्तो ऽसावेकान्न-
पञ्चाशद्रात्रो ज्ञेयः ।

८. संवत्सरसत्त्वेण तुल्यतामापादितः । संवत्सरसत्त्वधर्मैर्युक्त
इत्यर्थः । तत्र उच्यन्ते दीक्षासङ्ख्याकालविशेषाः । अबुधसु त्य इत्येव-
मादयश्च वैश्वदेवविशेषा अनारभ्यवादसिद्धाः^१ । अभीवर्तान्वायातनं
विपुवति ब्रह्मसामाभिप्रवस्थान्वहमावृत्तिः । यज्ञागाराणां दाह-
विकल्पः^२ । अनूयन्ध्यावपान्ते (का० १३. ४. ६) वपनं । पूर्णाङ्ग-
त्युदवसानीययोर्भेदेन करणम् । पयस्याथाद्य । साग्निंके यज्ञ^३ पृष्ठ-
ग्रमनीयो विकल्पेन रात्रिसत्त्वेषु नित्यः । तेषु नित्यो द्वादशाह
(१३. १४. ८) इति । यत्र तु ङ्तानग्रीन्विभजन्ति । अन्येषु तु
सत्त्वेषु प्रागग्निहोत्राङ्गतेरग्निविभागः । एवमाद्यर्थं संवत्सरसंमित
इत्युक्तम् ।

१८.

१. अथशब्दाद्ब्रह्ममाणको विशेषः । शेषं पूर्वेण समानम् ।
एकषष्टिरात्रे विधिं वक्ष्याम इति वाक्यशेषः ।

२. अभिजित्प्रभृति नवरात्रमभितः पृष्ठयौ कर्तव्यौ । ८

३. तयोः पृष्ठयथोरावृत्तस्त्रयस्त्रिंशादारभ्य प्रतिलोम उत्तरः ।

४. वक्ष्यमाणः शतरात्रो ऽनूद्यमानो न्यायकृतः । किमस्थानु-

वादस्य प्रयोजनं । संवत्सरसंमितधर्मप्राप्तिः^१ । एतस्यात्र धर्मभेदाच्च-
त्वारिंशद्वाचाद्राचिसत्ताष्णीत्युक्तम्^२ ।

५. प्रथम आभिन्नविकल्पः पुनश्चतुर्दशाभिन्नवास्ततो दश-
रात्रस्तदनन्तरं महाव्रतमित्येवं प्राप्तः शतरात्रः ।

१६.

१. गवामयनं नाम वक्ष्यमाणकं संवत्सरसत्तम् । तस्य सप्तदश
दीक्षाः कर्तव्याः ।

२. द्वादश वा गवामयनस्य दीक्षा भवन्ति । तुल्यकल्पार्थं
पृथग्योगकरणम् ।

३. तैषः पौषः । तस्य यामावास्या तां लोका मार्गशिरसो
ऽमावास्यामाहुः । कृष्णपक्षादिमासाङ्गीकरणेन सा तैषस्य भवति ।
ज्योतिषामयने ऽपि क्वचित्कृष्णपक्षादिमासाङ्गीकरणमस्ति । स्वश्रु-
तिलिङ्गानि च विद्यन्ते । अतस्तस्या अमावास्याया उपरिष्ठादेका-
हेन ते दीक्षेरन् द्वितीयायामित्यभिप्रायः । माघस्य वेति विकल्पः
कृष्णपक्षादिमासाङ्गीकरणेनैव^३ ।

४. तेषां दीक्षितानां माघस्यामावास्यायामुपवसथः पौषशुक्ल-
पक्षप्रवृत्तानाम् । फाल्गुनस्य वा माघशुक्लप्रवृत्तानां । एवमेव श्रुत-
त्वात् । नियमार्थं चैतद्वचनं । प्रतिपदि स्यात्तदमावास्याविशेषात् ।

१ A संवत्सरधर्मसंमितप्राप्ति । २ A om. द्वाभा ।

३ C D •कारेणैव ।

ततो अवमराचे^१ ऽत्पावशिष्टे पूर्वं पातयित्वा दीक्षारम्भः । दुहेयं(?)
पर्वं चेत्पाद^२ इति सांवत्सराः ।

५. यदि द्वादश दीक्षा अङ्गीकुर्वन्ति ततः पौर्णमास्याः पुर-
स्ताच्चतुरहे दीक्षेरेत्नेकादश्यां द्वाभ्यां वावमराचे सति ।

६. तेषामेकादश्यां द्वाभ्यां वावमराचपचे दीक्षां प्रारम्भमा-
णानां । ज्यौत्स्त्रस्य शुक्लपक्षस्येत्यर्थः । पञ्चम्यां प्रसवः सुत्याकालः ।

७. अहर्योगक्रमार्थो ऽनुवादः ।

८. तदनन्तरम् । चमब्दः समुच्चयार्थः । तेन तथा युक्तान्पञ्च
मासानुपेत्येत्थानयोरङ्गोर्यदृष्टं^३ न भवति ।

९. षष्ठ्यः पञ्चमो येषां त इमे षष्ठ्यपञ्चमा अभिष्रवाः । तेन-
तेन क्रमेण सत्त्रिण उपयन्ति ।

१०. प्रायणीयादारभ्य एवमहर्षुक्तः प्रथमो मासः । स इति
विशेषणाच्चेतरे ।

११. तथा युक्तान् । कथं युक्तान् । षष्ठ्यपञ्चमाभिष्रवयुक्तान्
पञ्च मासान् प्रथमं द्वितीयं तृतीयं चतुर्थं पञ्चममिति । एतानुपेत्य
हत्वेत्यर्थः ।

१२. षष्ठस्य मासस्याहर्षुक्तो उच्यते । षष्ठ्यचतुर्थान् चीनभि-
ष्रवानुपयन्त्यनेन क्रमेण ।

१३. ततश्चतुर्थं^४ पक्षहेभ्यो ऽनन्तरं नवरात्रमनेन विभागेनो-
पयन्ति । अभिजितं चींश्च स्वरसाद्यस्ततो विषुवन्तम् । एवमयं

१ M नवराचे, C अथमराचि । २ M विशीयं पर्ववेत्पाद ।

३ C D •पेत्येत्येतधीर । ४ C D M चतुर्थे ।

प्राग्विपुवतो ऽष्टाविंशी मासः । विपुवांसु तावदगणित एवास्ते ।
नावरेषां न परेषामित्याङ्गरिति^१ (कौ० २६. १) श्रुतेः ।

१४. षष्ठ्यारम्भणान्वा ऊर्ध्वं विश्वजितश्चतुरश्वतुरो ऽभिप्लवानु-
पयन्तीति श्रुतेः ।

१५. षष्ठ्याभिप्लवौ चान्वहं खेनखेनाह्येयागेन षष्ठ्यादारभ्य
प्रातिलोभ्येनावर्तते । चकारः समुच्चयार्थः । अतश्च भासावृत्तिरह-
र्थागावृत्तिश्चोभयं भवति ।

१६. अबुधसु त्य इत्येवमादीनि यान्युक्तानि षष्ठ्याङ्को
द्वितीये ऽभिप्लव इत्येवमादिना ग्रन्थेन तान्यावर्तन्ते । चतुर्थद्वितीय-
द्वितीयप्रथममिति ।

१७. विपुवतो ऽगणितादूर्ध्वमावृत्तास्वरसाधो विश्वजितं चो-
पेत्य ततः षष्ठ्यास्ततस्त्वीनभिप्लवान् ष मासो ऽष्टाविंशी । अष्टा-
विंशिनावभितो विपुवन्तं भासाविति (कौ० २६. २) श्रुतेः ।

१८. एवमियमावृत्तिः । षष्ठ्यप्रथमैर्मासैः । य एष षष्ठ्यः पल्लवः
पुनः परस्तात्पर्येति तेन भासा आवृत्ता इति वदन्त इति
(२६. १) श्रुतेः । एवमेते द्वितीये पटले पञ्च भासा उक्ताः । षष्ठ
उच्यते ।

१९. चीनभिप्लवानुपयन्ति पूर्ववदन्वहमावृत्तान् । आयुर्गा-
मिति यथोद्दिष्टौ^२ न क्रमेण । ततो दशरात्रं । ततो महाव्रतं तत
उदयमतिरात्रम् ।

१ Com अ परेषाम् ।
C रधीदिष्टौ ।

२ A तत षष्ठ्य पल्लव तः ।

३ M यथोपदिष्टेन

२०. सप्तदश गवामयनस्य दौचा इत्येवमादिको य उक्तः ।
स्त्रश्रुत्या तावदेवं पूर्वकारिवशादन्यथापि भवतीति सूचारम्भः ।

२१. तदिति सर्वनाम्ना गवामयनं निर्दिश्यते । गवामयन-
प्रकृतीनि संवत्सरमक्षाणि भवन्ति ।

२२. तेषु संवत्सरसत्त्वेषु विकारो वक्ष्यमाणो ऽन्यत्र दशरात्राद्
द्रष्टव्यः ।

२३. दशरात्रेयः पृष्ठ्यस्तं वर्जयित्वान्यस्य स्थाने^१ ऽभिप्लवः कार्यः ।
तदेवंयुक्तमभिप्लवायनं नाम संवत्सरसत्तम् । चतुर्थादीनि वैश्व-
देवानि सप्तमे मासे । पञ्चमादीन्युत्तमे । आदितो ऽवच्छेद इति
न्यायात् ।

२०.

१. उत्सर्गिणामयनं नाम संवत्सरसत्तं गवामयनधर्मपाहि ।
तत्र विधिं वक्ष्यामः ।

२. यानि गवामयनप्रकृतेः पौर्णमासीभिः सह सुत्यान्यहानि
संगच्छेयुस्तान्युत्सृजेरन् सत्तिणः । पौर्णमासीशब्दो ऽयं यजमानाया-
हर्वचन^२ उत्तरसूत्रे कर्मनिर्दिशात् ।

३. वाशब्दो विकल्पार्थः । दर्शपूर्णमासाभ्यां यजनीयदिवसाभ्यां^३
सह यान्यहानि संनिपतेयुस्तान्युत्सृजेरन् ।

१ A om the first six words.

२ A शब्दो पात्रमासीयावचन ।

३ C यजमान - - य दि । see. b. यजनी D has lacuna between या-य
M यजमानाय । A यजनी ।

४. उभयोरपि कालकल्पयोरविशेषादेकचिकं स्तोमं^१ कुर्वीरन् ।

५. एवाशब्दो विकल्पार्थः ।

६. एकैकामृचं स्तोत्रियाणां वोत्सृजेरन्^२ ।

७. यजुषां चैकैकस्योत्सर्गः । आध्वर्यवस्योपदेशः । एकैकस्य प्रतिगरस्योत्सर्गार्थः ।

८. अहस्तसर्गपचे तस्मिन्नहनि प्राजापत्यः पशुः कार्यः ।

९. तस्मिन्नहन्यत्सृज्यमाने यद्देवतः सवनीयस्तेन वा यजेरन् ।

१०. तत्र तस्मिन् पशौ पशुतन्त्रे सवनीयहवींथन्वायातयन्ति । पशुतन्त्रवचनाद्दपापशुपुरोलागहवींथन्वायातयन्ति । तस्य वपया प्रचरन्ति । ततः सवनीयेनाष्टाकपालेन । तत आग्नेयेनाष्टाकपालेन । ततश्चरुषैन्द्रेण । तन्मातःसवनं संतिष्ठते । पशुपुरोलागेन प्रचरन्ति । ततः सवनीयेनैकादशकपालेन । ततो मरुत्वतीयेनैकादशकपालेन । ततो दध्नैन्द्रेण । तन्माध्यन्दिनं सवनं संतिष्ठते । पशुना प्रचरन्ति । ततः सवनीयेन द्वादशकपालेन । ततो वैश्वदेवेन द्वादशकपालेन । ततश्चरुणाग्निमारुतेन । तत्तृतीयसवनं संतिष्ठते । इति च्छन्दोगानां । तैत्तिरीयाणामध्वरकल्पे वैश्वानरेषु^३ सवनीये च पशुपुरोलागे^४ त्रैकस्मिन्सवनीये होता यच्चदिन्द्रमिन्द्रस्याप्तपुरोलागमिन्द्र प्रस्थितं

१ A om अपि कालकल्पयोर । २ The words of the text एकैकां वा स्तोत्रियाणां यजुषां च formed orig. one Sūtra in A, but have been disjoined in three. In M they form three Sūtras, in C D 5 and 6 form one Sūtra, which in C has been alt. by sec. h

३ A om. च । ४ A C (orig.) D वैश्वानरेषु । ५ A M पुरोलागो जे C शो भे । sec. h. जे D पशुपुरोलागे त्रैक ।

जुषाणो वेत्विति । न यथासवनीयवितारणं^१ सवनाभावात् । संतिष्ठत इत्यर्थवादः पशूपदेशात् । इमं तु मायिनं ऊवे स यो वृषा वृष्ण्येभिः समोका इति मरुत्वतीयस्य याज्यापुरोनुवाक्ये मन्त्रान्नाद्ये वृष्टे एव^२ । दध्नः प्रति त्वं चारुमध्वरमित्याग्निभारुतस्य पुरोनुवाक्या यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वेति याज्या ।

११. तेषां सवनीयानां वा तदाख्यानां स धर्मो भवति यः पशुतन्त्रे चोद्यमानानाम् । कश्चासौ । न निगमाः सन्ति । पशुतन्त्रे चोद्यमानानामिति सूचारम्भे यथैते सवनीयहविर्देवतानिगमाः प्रेषे च तथैव स्युरिति ।

१२. परस्याङ्गो ये स्तोत्रियास्तानुरूपान् कुर्वीरवाङ्ग^३ उत्सृज्यमानस्य ।

१३. यथार्थमतिप्रैषो ह्यहे स्रत्यामग्नीदिति ।

१४. उत्थायेति वचनात् पृष्ठशमनीयमश्रुत्वा । अश्रुत्वाद् द्वादशाक्षान्ते पृष्ठशमनीयं च ।

१५. उभयीः पौर्णमास्यमावास्या उत्सृज्यमानाः उत्सृग्मिणामयनं समाप्य^४ संस्रामयनमुपेयुः । संयोगाद् व्यवतिष्ठत इति (१.१.५) सिद्धं उभयीरुत्सृज्यमाना इति वचनादितरयोरपि पक्षयोरेकत्रिकं वेत्यनयोर्दादृशाह एव ।

१ A वीतारणं In C the words from वितारणं to अर्थे are bracketed by sec. h. २ A om वृष्टे एव । ३ A • प्राद्वरुह • C • रग्नि । नेष्ट M • श्रोतव्य । ४ C M om. उत्सृग्मिणामयनं समाप्य D om the text from उत्सृग्मिणा • to इति वचनाद् :

२१.

१. आदित्यानामथने संवत्सरसत्त्रे वक्ष्यमाणको विकारविधिः ।
 २. एकस्मिन्नहनि त्रिवृत्परस्मिन्नहनि^१ पञ्चदशः । एवमहर्ष्य-
 त्यासः । पूर्वस्मिन्पटले प्राग्विपुवतः पटले ऽहःसमुच्चये इत्यर्थः^२ ।
 ३. अभिभवस्तोमाविति वर्तते । विपुवत उत्तरस्मिन् पटले
 पञ्चदशत्रिवृतौ स्तोमौ । पूर्ववद्भ्यासः ।
 ४. मध्ये पृथ्याः पार्श्वयोरभिभवो इत्येवंरूपा मासाः ।
 ५. षष्ठे मास्यभिभवत्रयं कृत्वा ततः पृथ्यमुपयन्ति नवरात्रं च
 पाठक्रमेण ।
 ६. नवरात्रे यो ऽभिजित् तस्य स्थाने दृहस्पतिषवम् । दृह-
 स्पतिषवेन्द्रस्तुतावभिजिद्विश्वजितोः स्थान इत्यैतरेयिणाम् ।
 ७. विश्वजितः स्थाने इन्द्रस्तोमम् ।
 ८. इन्द्रस्तुतो ऽनन्तरं पृथ्यमुपेत्याभिभवः पृथ्यादनन्तरम्^३ ।
 ९. उपप्रयन्तो अध्वरमिज्याञ्चं ब्यूल्ह इत्येवमादिभिर्विशेषैर्य
 उक्तो नवरात्रः सह दशमेनाङ्गा स उच्यते ब्यूल्हच्छन्दा दशरात्रः ।
 शाखान्तरीयो वा यथावचनं छन्दसां व्यभिचारेण ।
 १०. संस्थान्तरे पञ्चप्राप्ते^४ नियमः ।
 ११. देवा ह पशुकामा इत्येवमादिनोद्भिद्वक्तव्यस्तदनन्तरं^५
 वलभित् । ताबुद्भिद्वलभिदौ यथोद्दिष्टौ दशरात्रादनन्तरमुपयन्ति ।

१ O D M om. परस्मिन्नहनि C in marg परस्मि । २ M प्राग्विपुवतः
 षष्ठ्याय इत्यर्थः । ३ A O D om. द । ४ Δ प्राप्ते । ५ Δ उक्त
 instead of वलभ्य ।

१२. सप्तमं मासं यथोक्तं कृत्वा ततो मध्येष्टयांश्चतुरो मासानुपेत्य क्रमेण ।

१३. द्वादशे मासे मध्येष्टयौ द्वावभिज्ञवौ कुर्वन्ति ।

१४. मध्येष्टयथोरभिज्ञवयोरनन्तरे गोआयुषी उपेतये ।

१५. कन्दोमदशाह इति शाखान्तरे विशिष्टस्य दशाहस्याख्या । कन्दोमरूपो वा दशाहश्चकन्दोमदशाहः । दृहद्रथनारष्ट्रसारूप्यात्^१ । तं कन्दोमदशाहं गोआयुर्भ्यामनन्तरमुपयन्ति^२ ।

२२.

१. अङ्गिरसामयनाख्ये संवत्सरसत्ते विधिं वक्ष्याम इति वाक्यशेषः ।

२. अभिज्ञवास्त्रिष्टोमकाः ।

३. प्राग्विपुवतः षट्त्वं पूर्वं षट्त्वं । तस्मिन्ष्टयारम्भणान्मासानुपयन्ति ।

४. ष्टयोदयान्पृष्ठयान्तानिति यावत् ।

५. यथोद्दिष्टेन क्रमेण ।

६. अभिजितः स्थाने दृहस्यतिषवमिन्द्रस्तोमं (११. ६) विश्वजित इत्येवमादि ।

१ not quite legible in A ; M प्रष्टमा - - यान् ।

२ A om. चमकारम् C सामरूप्यात् alt to शारूप्यात् D सामरूप्यात् ।

२३.

१. दृतिवातवतोरयनाख्ये संवत्सरसत्त्वे वक्ष्यमाणको विधिः ।
२. पृष्ठ्यस्तोमानां चिद्वदादीनामेकैकेन मासंमासमुपेयुः ।
३. विपुवतः स्थाने महाव्रतं भवति ।
४. 'आवृत्तानां त्रयस्त्रिंशदारभ्य प्रातिलोम्येन पृष्ठ्यस्तोमाना-
मेकैकेन मासमुपेयुः ।
५. सर्पसत्त्वं वक्रुमारभ्यते^१ । तचातिरात्रावभितः । सर्पसत्त-
विशेषणमेतत् ।
६. सर्पसत्तस्य मध्ये सर्व एवाग्निष्टोमसंस्था दिवसाः ।
७. दशकाः स्तोमाः प्रत्यहमस्य भन्तीति दशदशौ । ईदृशः
संवत्सरः सहातिरात्राभ्याम् ।
८. द्वादशकाः स्तोमा अथेति 'द्वादशीको ऽसौ विपुवान्सर्प-
सत्तस्यायं विधिः । गवामयनमेवैतत् स्तोमसंस्थाविशिष्टमिति गवा-
मयनं वाभिगरश्रुतेरिति तत्र (२४. ४. ४८) कात्यायनस्य ।

२४.

१. कौण्डपायिनामयनं नाम संवत्सरसत्त्वं । तस्य माससंमिता
दौचाः । दौचानियमैर्मांसं व्याप्नुयुरित्यर्थः । अत्सरुकाः कुण्डप्रति-
रूपाश्चमसासैः^२ पीयते सोम इति यागाख्या^३ ।

१ C D आहतपृष्ठ्यस्तोमानामेकैकेन मासंमासमुपेयुः । २ C D M सर्पसत्त्वं च
तत्क्रुमारभ्यते । ३ A C M (orig) D (?) द्वादशीको । ४ A (orig) असत्,
in marg. नृ C असत्प्रतिरूपाः ; in marg क instead of प D असत्प्रतिरूपाः
M असत्काः कुण्डप्रतिरूपाः असासैः । ५ C योगा० M योग्या० ।

१. शीला सोमं राजानमुपनह्येति वाचनिकमेतदुपनह्यस्यो-
पनहनम् । तस्योपसद् उपेत्य कर्तव्यं । तथा च स्रुत्यन्तरमुप-
सद्भिश्चरित्वा सोममुपनह्य स्रुत्यास्थानेषु मासमग्निहोत्रं जुहति
(का० २४. ४. २४) । तन्ववत्सायंप्रातर्होमक्रमतो^१ ददान्मासं
भवति (?) ।

२. दर्शपूर्णमासकर्मभ्यामेकतन्त्रक्रियया मासमुपेयुः । तन्त्रेण वा
समस्तचोदितत्वात् अग्निहोत्रं चेति (२८. २९) कात्यायनस्य ।

४. चातुर्मासपर्वणां वैश्वदेवप्रभृतीनां चतुर्णां एकैकेन मासं-
मासमुपेयुः ।

५. चिह्नता मासमुपेयुः । पञ्चदशेन मासं । सप्तदशेन मासं ।
एकविंशेन मासं । चिह्नेन मासमिति ।

६. उत्तमे मासे ऽयं विधिः । अष्टादशाहं चयस्त्रिंशसोमे-
नोपेयुः ।

७. अष्टादशाहानन्तरं दशरात्रं ततो महाप्रतं ततो ऽति-
रात्रम् । इतिकरणान्न प्रायणीयः ।

८. यो हौत्रस्य कर्ता चोदनाप्राप्तः सो ऽध्वर्युः स पोतेति^२ स
एवाध्वर्यवपौत्रीये कुर्यात् ।

९. यो मैत्रावरुणपदार्ये^३ प्रवृत्तः स एव ब्रह्मालप्रतिहर्त्से^४
कुर्यात् ।

१ A सोमं क्रमतो ददायान्नाम भवति C सोमक्रमतो ददान्मा० M तन्त्रेण वा
सायंप्रातर्होमक्रमतो ददान् मा० । २ C D M om स पोता ।

३ C D M •पदार्यं । ४ C •ध्वर्ये D प्रतिहर्त्से M •ध्वर्ये A om, स ।

१०. य औद्गात्रकृत्स नेद्राच्छावाकीये कुर्यात्

११. यः प्रस्तोत्राख्यः स ब्राह्मणाच्छंसिपावस्तोत्रिये कुर्यात् ।

१२. यः प्रतिप्रस्थातोच्यते स आग्नीध्रोचेदत्वे कुर्यात् । एवमेते
पञ्च खानीतराणि च कुर्युः ।

१३. यः सुब्रह्मण्यः स सुब्रह्मण्य एव ।

१४. गृहपतिरपि स्वकर्मेव कुर्यात् । परिमह्याश्रद्धायां
द्वयोरनुवादः ।

१५. देशो होत्रपदनाहवनीयसमीपादिः । कालो निमेष-
क्षणाद्युपलक्षितः । स च यज्ञे प्रयुज्यते अस्मिन्काल एतत्कुर्यादिति ।
तद्यथा वषट्कृते जुहोति वषट्करोतीत्यादि । देशश्च कालश्च देश-
कालौ । तौ च व्यवस्थितौ क्रियाङ्गत्वेन क्रियाभेदाच्च भिन्नौ । तत्र
कर्त्तृभेदे^१ प्रकृतिवदनुष्ठानं शक्यमेव^२ । इहैकस्य कर्तुरनेकक्रियोपदेशे
तत्तत्संबद्धयोर्देशकालयोः संनिकर्षणेहोपनिपाते^३ अनियमकारिणः
शास्त्रस्थाभावादिति प्राप्त आह । अत्रैदेश्याप्रधानस्य^४ वशं नयेत् ।
होत्रादेरयमुपदेशः । तत्र क्रियाविशेषयौगपदेनासंभाव्यदेशकाले सत्त-
मप्रधानस्य मैत्रावरुणादेर्वशं नयेत्^५ । तदापन्नं कर्त्तृत्वं^६ कुर्यात् इत्यर्थः ।
आत्मीयं^७ मैत्रावरुणादेः समर्थं^८ स्वयमाध्वर्यवादि कुर्यात् । तस्य
प्रत्यक्षत्वात् । अप्रधानस्य वशमनया व्यवस्थया नयेत् । कथा । उच्यते ।

१ CD परिमह्याया । २ CD प्रकृतवद् । ३ A वाक्यम् ।

४ A •कर्षणे• । ५ CD •देश्या चप्र• । ६ CD om the words from
तत्र क्रिया• to नयेत् । ७ A तदापदं तत्कर्त्तृत्वं C तदापन्नं तत्कर्त्तृत्वं DM तदापत्तं
तत्कर्त्तृत्वं । ८ A आत्मीय C M •य• । ९ A समर्थं C मैत्रावरुणादसमर्थः
M मैत्रावरुणादेवमर्थः ।

अवैदेश्या । विदेशे भवं वैदेश्यम्^१ । न विद्यते वैदेश्यमस्यां व्यवस्था-
यामिति सा व्यवस्था अवैदेशी । ईकारेण स्त्रीप्रत्ययेन । अतस्तया
युक्तं भवति । मैत्रावरुणादिर्होचं^२ कुर्यात् । होत्वघटन एव कुर्याच्च^३
विदेशे । अत्रोदाहरणम् । परिव्ययणीयां मैत्रावरुणो ब्रूयात् ।
यूपानां परिव्ययणं होता कुर्यात् । विप्रतिषिद्धकरणसमवायादिति^४ ।
तथा^५ इतरमन्यस्तेषां यतो विशेषः स्यादिति मीमांसकाः ।

१६. गत्वागत्वा यथादेशमितराणि पोत्राच्छावाकनेद्वादिधि-
ष्यानि मुख्यासनसंबन्धीनि^६ कर्माणि कुर्युः । तथा च कात्यायनः ।
मुख्यासनेभ्यो ऽनुप्रसर्पन्नितराणीति (१४. ४. ४७) ।

१७. एकादशतुर्विंशमभिजिद्विश्वजिद्विषुवन्महाव्रतादिः । तत्सं-
घातः समानजातीयसमुदायः । तत्रैकादशतुर्विंशमित्येवमादिरहः-
संघातमापद्यमानः समुदायं प्रविशन् वक्ष्यमाणानि तायमानरूपाणि
लभेत । परिभाषाप्रसङ्गेनेदमारब्धम् ।

१८. संघाताः पृथ्याभिन्नवच्छन्दोमस्वरसामप्रभृतयस्तेषु भवं
सांघातिकमहः । तद्यदेकाहीभवतीति^७ तत्सस्मात्तायमानरूपाणि
निवर्तन् न भवन्ति इत्यर्थः ।

१९. अयं यज्ञ इति याज्या हारियोजनस्य । इह मद एव^८
मधवन्नित्यतिप्रैषः । सह पुरोनुवाक्यया परा याहीत्येतयाङ्गभृतया^९ ।

१ A (by alt) उच्यते विदेशस्य भाव वैदेश्य M विदेशभायो । १ A M •वादि-
द्वोचं कुर्यात् CD •दिर्होचं । १ C कुर्यात् विदेशे । ४ A •विदे करणं ।
५ A ins. देश । ६ CD मुख्यासं । ७ CD तेषुदेकादिकी भवति
A तदादे । ८ C D om एव । ९ C D M चन्मभृतया ।

प्रैषस्य पुरोनुवाक्यामहणं प्राधान्यार्थम्^१ । तेनाग्निष्टुति शोभत
 आग्नेयी कर्तव्या श्वःस्तोत्रिया । अनुरूपाः श्वःस्तोत्रिया इति (१२.
 २. १) ये उक्ता होचकाणां कदन्तः कर्तव्याः । तद्यथा । यदिद्
 नाङ्गधीष्वेति द्वतीयः । शाकरं मैत्रावरुणस्येत्यत्र संभवः । उक्थमुखी-
 यास्य । अप प्राचो ब्रह्मणा ते उरुं नः । अभि तष्टेव दीधया मनीषा-
 मित्यभितष्टीयमित्येतानि तायमानरूपाण्युच्यन्ते । संज्ञाकरणं शास्त्र-
 संबन्धव्यवहारार्थम् । नित्यमेतन्नागुत्तमादङ्गो ऽन्तरेण प्रायणीयोदयनी-
 यावित्यादिभिः सिद्धे (१२. ६. १) पुनर्वचनमद्वाद्शाहविकारार्थ-
 म् । प्रसङ्गेन परिभाषां कृत्वा कौण्डपायिनामयनस्य यद्वक्तव्यं तदाह ।

२०. यद्यपि कौण्डपायिनामयने संपूर्णा विधिस्तथाप्यभीवर्ता-
 न्वायातनमहःसंस्त्राहर्ष्यो गो गवामयनस्यैव यः स एव यहीतव्यः ।
 एवग्रब्दो नाम मध्ये प्रयुक्त एकदेशस्यापि संज्ञाज्ञापनार्थः । तथा च
 जैमिनिः । गव्यस्य च तदादित्वादित्याह^२ ।

२५.

१. उपेयुरिति वाक्यशेषः ।

२. चतुर एव मासानुपसद उपेयुः ।

३. चतुर एव मासान् सुन्वन्तीति^३ सुत्याभिव्याप्नुवन्ति ।

१ C (orig.), D धान्यार्थं C (sec h) प्रधान्यार्थं M प्राधान्यार्थं A प्राधन्यार्थं ।

२ C तदादिष्टनादि (in marg. •त्यादि) D तदादिष्टत्यादि M तदादित्यादिष्टेत्यादि ।

३ C D M om. इति ।

४. यादृशौ गवामयनस्य प्रथमोत्तमौ मासौ तादृशावस्थापि भवतः ।

५. चशब्दात् गवामयनवत् ।

६. गवामयनवत्^१ ।

७. तदेतत्संवत्सरसत्त्वं चतुरो मासानित्यत आरभ्य क्षुत्तकतापश्चितमित्याचचते । प्रसिद्धा हीयमस्य संज्ञेत्यभिप्रायः ।

२६.

१. तापश्चितं दीक्षासंवत्सरमिति च कात्यायनः (२ ४. ४. १) ।

२. उपसदो ऽपि^२ तापश्चितः संवत्सरमेव भवेद्युः ।

३. सुत्याभिरपि संवत्सरं व्याप्नुवन्ति । इतिकरणः परिमाणार्थः ।

४. तदा सर्वनाम्ना दीक्षादेरुक्तस्य निर्देशः । तदेतत्तापश्चितं नाम प्रसिद्धम् ।

२७.

१. दीक्षानियमा महातापश्चिते संवत्सरत्रयं कार्याः ।

२. संवत्सरानेव प्रकृतत्वात् ।

३. चीन् संवत्सरान् सुत्याभिर्याप्नुवन्ति ।

१ In A the words विदुषांश्च form one Sutra and are explained by गवामयनवत् । This is probably more correct than the reading of C D which unites both words with the following Sutra
१ C D उपश्चितो ऽपि ।

देशः । सत्त्रयापेक्षं^१ वज्रवचनं । तेषु षट्चिंशत्प्रक्रमेषु आहवनीय-
मभादधाति स्थापयतीत्यर्थः ।

७. सदो यज्ञागारं चक्रीवदाकारं भवति^२ ।

८. आग्नीध्रमप्यागारं तथैव चक्रीवदाकारं^३ भवति ।

९. उलूखलबुध्राकारो यूपो भवति ।

१०. अखातानुपरवान् कुर्वन्ति ।

११. योयो ऽत्रापूर्वमाणपक्षमेतममावासेन कर्मणा शम्या-
पाते ऽभ्यसन्तो^४ यन्ति ।

१२. तेषामेवं गच्छतां क्रमप्राप्तायां पौर्णमास्यां गौःसंज्ञक^५
उक्थ्यसंक्षो दृष्टत्वाभा भवति ।

१३. योयो ऽत्रापक्षीयमाणपक्षमेतं पौर्णमासेन कर्मणा
यन्ति सत्त्रिणः ।

१४. तेषां सत्त्रिणाममावास्यायां क्रमेणागतायामायुःसंज्ञक
उक्थ्यसंक्षो रथन्तरक्षामा भवति ।

१५. प्रतीपमनार्जवं^६ पूर्वेण पक्षेण सह यजमाना यन्ति ।

१६. अपोनप्ता देवता । अस्य सो ऽयमपोनप्त्रियश्चरुः । तं
निरुप्य वक्ष्यमाणदृषदत्ययये ।

१७. तदस्थानीकमुत चारु नामेति पुरोनुवाक्या । अस्मिन्पदे
परमे तस्त्रिवांसमिति याज्या । अपोनप्त्रियस्येति वचनात् । तेषां
चिच्छास्त्रिनामपांनप्त्रियस्तुचैते न भवतः^७ ।

१ OD सवषया • । २ CD तचक्रीवदाधान । ३ CD चक्रीवदाधानं ।

४ A •भ्यसन्तो । ५ ACD गौ, M om. ६ C खानार्जं • A अनार्जवपूय •

७ A •नामपक्षत्रीयस्त्रैते ।

१८. दृषदती प्रसिद्धा । तदप्ययो देशविशिषः । तस्मिन्नपो-
नस्त्रियश्चरुः ।

१९. निरुप्येति क्रमार्थः प्रत्ययो ऽनुवर्तते । अपोनस्त्रिययागाद्-
नन्तरं दृषदत्यथयात् सरस्वतीमपि यन्ति । सरस्वतीमप्येते यन्ति^१ ।
अपिशब्दात्प्रतिषिद्धामप्यवमृथे । तथा च कात्यायनः । नावमृथं
सरस्वत्यामित्याह (२४. ६. २२) ।

२०. अतसद्द्यासु गोषु गर्भिणीषु शाखान्तरात् । ष्षभमप्यु-
त्सृजन्ति । गोमण्डल एवोत्सृजेयुर्दीक्षाकाले ।

२१. यदैवैतच्छतं गोहृपाणां सहस्रं संपद्यते तदैवोत्थानमथ-
शब्दात् ।

२२. तेषु गोहृपेषु मृतेषु वा सत्तोत्थानं भवति । वाशब्दो
विकल्पार्थः ।

२३. सत्तोत्थानं वा^१ भवति ।

२४. अयमपर उत्थानपचः । शम्याप्राप्त्येन गच्छन्तः प्राचं
प्रस्रवणं प्राप्य तस्मिन्नेवाग्नये कामायेष्टिं निर्वपेयुः । ज्ञाच.^२ प्रस्रवणो
लोकप्रसिद्धः ।

२५. या अग्नये कामायेष्टिस्तस्यां समाप्तार्थां सत्यां न तु
तदर्थं ते^३ । अतश्चान्यस्मा अनृत्विजे दानम् । अथां च वडवां ।
पौषयीं च मानुषीं । धेनुके प्रत्यग्रप्रसवे । केन^४ प्रयोगाद्भुक्तमित्ये

१ A om these four words

२ CD om वा ।

३ Com. : 1

४ CD (?) M om समाप्तार्थां ।

५ A क अयोगाद्भुक्तमित्ये अत्रियजनः ।

अप्रियत्वेन । कारपचवं नाम प्रसिद्धं । तं प्रति यमुनामवभृथमभ्य-
वयन्ति ।

२६. यदेतदुक्तं सारस्वतमेतन्मित्रावरुणयोरयनं नाम सन्नम् ।

२७. आद्यन्तयोरिहातिराचवचनात् । पूर्वस्मिन्नेतौ स्तः । अभि-
जिद्विश्वजितौ व्यस्तौ संवत्सरं भवतः । शुक्ले ऽभिजित् कृष्णे विश्व-
जित् । इन्द्रकुची उत्तरे पौर्णमास्यामावासे उच्येते । तत्र गोआ-
युषी व्यस्ते भवतः । एकस्यां गौरपरस्थामायुः । उभा कुची
पृष्णतां वार्धमं च माघोनं चेन्द्रकुच्योः प्रैषलिङ्गम्^१ ।

२८. इत्येतत्सन्नं सारस्वतमिन्द्राग्नोरित्येवंसंज्ञकम् ।

२९. आद्यन्तयोरतिराचौ मध्ये व्योतिर्गौरायुरित्येतान्यद्धानि
दृषडकलितवदावर्तैरन् । विश्वजिदभिजिताविन्द्रकुची । विश्वजिदेक-
स्थामभिजिदपरस्थाम् । एतत्सारस्वतमर्थम्णः समाख्यातम् ।

३०. संवत्सरं दृषद्वत्या एव समीपे ब्राह्मणस्य गा रचेत् ।
ष्टत्विज आचार्यस्य चेति च्छन्दोगानाम् । तेन यत्रैव तेषां वासस्तत्रैव
गा रचेत् ।

३१. व्यर्षे नैतंधवो लोकप्रसिद्धः । तस्मिन्मन्त्रजितमग्निं
धारयेदपरं संवत्सरम् ।

३२. तृतीये संवत्सरे एतत्कर्म । अग्न्यन्वाधानं परीणहि स्थाने
दर्शपूर्णमासान्तं कृत्वा सरस्वतीदृषद्वतीसगमात्प्रवृत्तो दृषद्वत्या दक्षि-
णेन तीरेणाग्नेयेनाष्टाकपालेन पुरोडाशेन शम्यापराशेशम्यापराशे
यजमानो ऽवभृथप्रदेशमेति ।

३३. [स्र्चान् जनपदं प्राप्य तत्रैव यमुनायामवस्थयार्थं गच्छन्ती-
त्यर्थः] स्र्चाख्यं तीर्थं यमुनां प्रति तामवस्थयमभ्यवैति ।

३४. दार्षद्वृतं दृषद्वत्यां भवं^१ । संवत्सरं ब्राह्मणस्य गा रक्षे-
दित्येवमारभ्य यदुक्तं संवत्सरत्रयमेतत् दार्षद्वृतं नाम सत्तं एका-
किनो ऽप्येतद्भवति । यजमानशब्दात् ।

३५. आदावतिराचस्ततस्त्रिष्टुप्सोमकाः संवत्सराः सहस्रस-
ष्ट्याकास्तेषां रूपं पूर्वकारिवशात् ज्ञेयम् । अभ्यासो बह्वसंवत्सरे गवा-
मयनस्येति (१३. २७. ५) स्वशाखोक्तं । तेन वा संवत्सरसहस्रपूरणं ।
ततो ऽतिराचः । एतत् प्रजापतेः सहस्रसंवत्सरसप्तम्^१ । द्विरभ्यासो
ऽथाथपरिसमाप्तौ श्रिष्टाचारस्तदाचरणं चायुष्यमिति ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये त्रयोदशो
ऽध्यायः समाप्तः ॥

M have only वि स्र्चाख्यं तीर्थं । यमुनां प्रति तामवस्थयमभ्यवैति
M विद्) and om. the words from स्र्चान् to अर्थः A om both,
text and Comm, and gives the reading quoted above in marg.
In the text of the Sūtra I beg to read विद्* । १ C (orig.)
D दार्षद्वृतं three times (once in the text and twice in the Comm);
we should expect दार्षद्वृतं A om text and Comm.

१ C D M •संवत्सरं ।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः^१ ।

१०.

१. व्याख्यातो द्वादशाहः प्रकृतिः सत्ताहीनानामित्युक्तम् ।
 उद्देशक्रमेण सत्ताणुक्तानि । अथेदानीमहीनानामवसरसुवैकोत्तराणां
 धर्मविशेषात्पृथग्भूतानामुत्तरत्र वचनमितरेषां केषांचिदेकाहैः सह^२
 धर्ममामान्यादिहानुक्रमणं^३ न्याय्यं । तदर्थमाह । एकाहेषु एकसृत्येषु
 कृत्येषु अहीनेषु इहप्रकृतिषु यो विकार उच्यते स प्रकृतेरग्नि-
 ष्टोमस्य विकारः प्रत्येतद्यः । न त्वेकाहा अग्निष्टोमधर्मका एव ।
 तेषां हि वचनेन अहीनानां द्वादशाहविकाराणामुपदेशविरोधः
 उच्यते । द्वादशाहिकस्याह एकाहेति संदिश्यमानस्य^४ द्वादशाह-
 धर्माः प्राप्नुवन्ति । समुदायकानां धर्माणामवयवे^५ ऽभिसंभवात् ।
 तेन द्वादश दीक्षा द्वादशोपसद आग्निपामनिर्वचनं नामधेया-
 यद्वणमित्येवमादयः प्राप्नुवन्ति । तन्निवृत्त्यर्थमेकाहेषु प्रकृतेर्विकार-
 वचनम् । यद्येवं व्याख्यातो ऽग्निष्टोमः प्रकृतिर्द्वादशाहस्यैकाहानां
 चेत्येतस्यैकाहवचनस्य किं प्रयोजनमिति । उच्यते । धर्मप्रवृत्त्यर्थमेत-
 द्धर्मं सत्ताविश्रमहाप्रतादिषु । इतरस्य द्वादशाहिकानां समुदाय-

१ C D ins षष्ठस्रोतरार्धस्य । २ A सर्वे instead of सह ।

३ C D इत्यन्वयम् । ४ C D ०८० । ५ C D कर्मोपामवयवेति सभवात् ।
 in marg भि ।

धर्माणामवयवे ऽपि संभवात् तन्नित्यर्थमेकाद्देविति । अहीनेषु
चेत्यहीनानामग्निष्टोमस्य प्रकृतिर्द्वादशाहस्य कथं नाम स्यातां ।
एकोत्तराणां तु मासापवर्गां अहीना (१६.२०.८) इत्येवमा-
दिकं धर्मजातमुपरिष्टाद्दक्ष्यामः ।

१. दशमैकादशयोरध्याययोरुपदेशातिदेशौ प्रायेण परि-
भाषितत्वात् होतुरेव । द्वादशाध्याये प्रकरणं^१ होत्रकाणामेव ।
तस्य समुद्रितस्य प्रदेशार्था परिभाषा । यस्मिन्नहनि यस्मिन्कृतौ
धनजिदादौ यदहश्चतुर्विंशादि प्रदिग्नेत^२ सवनं वानुचरप्रभृति
षष्ठान्तृतीयसवनमित्येवमादिनातिदेशेन (११.१५.७) सचौत्रं
तत्सह होत्रादिभिस्तद्भवतीति वेदितव्यम् ।

२. अहीनानामुभयप्रकृतित्वात् विकल्पे प्राप्ते नियमः । ऐका-
हिकमेवानादेशे भवति । न विकल्पः ।

२.

१. अग्न्याधेयो नाम हविर्यज्ञसोमः । तेन ब्रह्मवर्षसकामो
यजेत । अग्न्याधेयसोमयागेन ब्रह्मवर्षसं साधयेदित्यर्थः । अपरे
यजेतेत्यतिरेकं मन्यमाना आर्त्विज्यप्रतिषेधमेवमादिषु कामेषु
मन्यन्ते । प्रतिषेधे ऽपि चापज्जतस्य पुत्रदारात्यये^३ प्रवृत्तिः ।

२. तस्याग्न्याधेयसोमस्य स्तोत्राण्यष्टास्रष्टासु स्तोत्रियासु भवन्ति ।

१ CD प्रकरणाद् । २ C प्रदिग्नेत । ३ उ seems doubtful
C (orig) पुत्रदारात्ययो ।

३. ननु स्वरूपमात्रकथनमेतन्नागमस्य विषयः । उच्यते । अर्थ-
वादो ऽयं विधादेशस्य स्तावकः । न त्वाम्नायगतस्य मतिरेषा^१
न पौरुषेयस्य कल्पस्य । एवं तर्ह्यनुब्राह्मणमेतन्महाकौपीतकादाहतं
कल्पकारेणाध्यायत्रयं^२ । कथं नाम^३ नैतद्ब्राह्मणमनुष्ठीयमानं कर्मा-
कर्मविशिष्टफलदानसमर्थं^४ स्यादिति । अष्टाधरा गायत्री । अष्टा-
धरेत्युक्ता ।

४. भक्तिवादो ऽयम् ।

५. तस्याग्न्याधेयसोमस्य रथन्तरं पृष्टं भवति । तत्रार्थवादः^५ ।

६. भक्तिषाहचर्यात् ।

७. संस्थानियमार्थं वचनम् ।

८. केनचिद्गुणसामान्येन ।

९. गायत्रीरथन्तराग्निष्टोमाख्येन त्रिःसष्टद्धेन ब्रह्मणा तेजो
ब्रह्मवर्चसमाप्नोति । तस्मादेवं कर्तव्यम् ।

१०. अग्न्याधेयाख्ये हविर्यज्ञसोमे ढचक्लृप्तं शस्त्रं कार्यम् ।

११. यथोद्दिष्टस्य त्रिवृतो ऽन्नाद्यस्य प्राप्तये कर्तव्यमेवार्थवादो
ऽयं न फलविधिः ।

१२. गवामियं सङ्घ्ना न्यायात् ।

१३. इति सख्यपमेतत् । संवत्सरस्यैवाष्ट्या इति च फलार्थवादः ।
भयमेतत्, स्वल्पार्थम्^६ ।

१४. तस्येति स्तुत्यर्थो निर्देशः । अग्नये पवमानयेत्येवंदेवत्य

१ A om न ।

२ A चर्यं C D (२) चर्ये M चर्य ।

३ A om. न ।

४ A om चकर्म ।

५ C D वादाः ।

एकः पशुः । तथाग्नये पावकाय तथाग्नये शुचय इत्यग्निपदानु-
पङ्गात् । इतिवचनमेवं स्वशाखायां^१ । पूर्वकारिवशात्स्वयथापि
भवति । सवनीयमन्वास्तुभ्या एते पशवः । नैकेषां^२ पशुपुरोस्ताग्नो
भवति । ततश्चतसृभिर्हविः प्रयोजनं । तत्र हविषो विहिता एव ।
यदि तु पूर्वकारिवशात् पशुपुरोस्ताग्नो भवति ततः षड्भिः प्रयो-
जनं । अग्निर्हविः पवमान इत्येका । यत्ते पवित्रमर्चिधीति पञ्च ।
एता अग्नये पवमानाथ । अस्वाजरासो दमामरित्रा इत्येका ।
उग्निक् पावको अरतिः सुमेधा इत्येका । वयं ते अग्न उवथैर्विधे-
मेत्येका । समिधमानः प्रथमानु धर्मेत्येका । स द्यितानास्तन्यत् रोच-
नस्या इत्येका । विशां कविं विश्पतिं शश्वतीनामित्येका । इत्यग्नये
पावकाय । वि ते विश्वम्वातजूतासो अग्न इत्येका । यदीं गणस्य
रथनामजीगरित्येका । तिस्रो यदग्रे शरदस्वामिदित्येका । विशां
कविं विश्पतिं भानुषाणामित्येका । उच्छोचिषा सहससुत्र स्तुत
इत्येका । चिरस्य ता परमा सन्ति सत्येत्येका । इत्यग्नये शुचये ।

१५. अदितिदेवत्या वशा बन्धानुबन्धायाः स्थाने उपा-
स्तुभ्या^३ । एवंविधाशब्दो विधिवचनः । एष एव विधिरित्यर्थः ।
ततो न पयस्यापचे । एवंविधेति वचनात् पयस्यापचे पयस्यैव ।
अस्वा याज्यानुवाक्याषट्कः । उत त्वामदिते मदीति तिस्रः । मदीमू पु
मातरं सुप्रतानामित्येका । सुत्रामाणं पृथिवीं धामनेहसमित्येका ।
अदितिर्घौरदितिरन्तरिष्ममित्येकेति ।

१ A •शाखायां । २ C D M om षां C D M पुरोस्ताग्नो न भवन्ति ।
३ C D उपास्तुभ्या ।

१६. तद्यदित्युद्देशप्रतिनिदेशौ । एवमिति प्रकारवचनं । यदेवं पशवो नियुक्ता भवन्ति तदेतत्करोमि नैवाग्न्याधेयात्कर्मणो ऽयानि अन्यत्रापगच्छामि । एवंकृते ऽग्न्याधेयादनपगमः कृतः स्वाद्यग्नेत्यभिप्रायः ।

१७. तस्याग्न्याधेयसोमस्य^१ प्रातःसवनीयपुरोलाग्नानन्तरं अग्नये पवमानायाष्टाकपालं पुरोलाग्नं निर्वपेत् ।

१८. अग्नये पावकायाष्टाकपालं पुरोलाग्नं निर्वपेत् ।^२

१९. तृतीयसवनीयान् सवनीयपुरोलाग्नानन्वग्नये शुचये ऽष्टाकपालं पुरोलाग्नं निर्वपेत् ।

२०. वैशब्दो हेत्वर्थः । यतः कारणात् सवनीयपुरोलाग्नहविषामावापोद्वापस्तत एतदुच्यते । श्रावपनं वै सवनीयाः पुरोलागाः ।

२१. उच्यते एष्वित्यावपनं । दृष्टेय्वेव प्रकृतेषु स्थानेष्व्यावपन एव^३ तदावपतीति ।

२२. अर्थवादायः पुनरुपन्यासः ।

२३. वैशब्दो हेत्वर्थः । यस्माददितिमनु समाप्यते ऽग्न्याधेयं तस्मान्नाम सामान्येनेहापि तथैव करोति ।

२४. तु इत्यवधारणे । यैवाग्न्याधेयस्य संख्या तादृशीमेवात्रापि करोति ।

३.

१. एवमिति प्रकारवचनः । एवमनेन प्रकारेण^१ हविर्यज्ञेषु सोमेषु पशवः पुरोस्ताशास्त्रान्वाथात्यन्ते हविर्यज्ञाख्येषु सोमेषु ।

२. तस्येति प्रकान्तस्य प्रतिदेशेषु शस्त्रं । तस्येत्यवधारणार्थः । अतस्तस्य न ज्योतिष्टोमिकं विकल्पेन । शस्त्रं वक्ष्यमाणं । अधि-
कारस्यायं । तेनैतदुत्तरमतिदेशेषु शस्त्रमेवातिदिश्यते ।

३. यद्वाहिष्ठं तदग्र्य इत्येतत्तृचमाज्यं भवति ।

४. अन्यत्रापि त्रचकृष्टः सकल एव ।

५. एकाहिकानां यथाप्राप्तानां परिसंख्यानार्थं वचनम् ।

६. इन्द्र मरुत इह पाहि सोममित्येवमादिकं त्रचं मरुत-
तीयं भवति । प्राकृतस्य निवृत्तिः परिसंख्यानात् । एकां शस्त्रा
निवृत्परिभाषितत्वात् ।

७. नृणामु त्वेत्येवमादिकं त्रचं निष्कैवल्यं कार्यम्^२ ।

८. अध्वर्या वीरेत्येवमादिकं^३ त्रचं नैत्रावरुणस्योक्त्यमुखीयं
भवति ।

९. अध्वर्या वीरेत्येतस्मात्पूर्वं त्रचमिन्द्र तुभ्यमिन्द्रघवन्नभृमे-
त्येतद्वाङ्मणार्च्छं चिन उक्त्यमुखीयं भवति ।

१०. उत्तरं त्रचमिदं त्यत्पात्रमिन्द्रपानमित्येतदुक्त्यमुखीय-
मच्छावाकायं भवति ।

१ CD एतेन A ins एव । २ A om कार्यम् CD om त्रच ।

३ A वीर प्र महे सुतानामिति ।

११. प्राकृतानां पर्यामानामुत्तमांस्तृचाञ्छति^१ ।

१२. वक्ष्यति वैश्वदेवाग्निमास्तयोः सूक्तानां स्थान इति ।
तत्रैतत्सावित्रस्य स्थाने त्वचम् । उत्तराण्यपि त्वचान्येव वक्ष्यमाणानि ।

१३. दृतवती भुवनानामभि श्रियेति द्यावापृथिवीयं त्वचम् ।

१४. इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः समुचितमित्यार्भवं त्वचम् ।

१५. स्वस्ति गो मिमीतामश्विना भग इति वैश्वदेवम् ।

१६. वैश्वानरं मनसाग्निं विवायेति^२ वैश्वानरीयम् ।

१७. प्र यन्तु वाजास्तविषीभिरग्नय इति त्वचमाग्निमास्तम् ।

१८. समिद्धमग्निमित्येवमादिकं त्वचं जातवेदसीयम् ।

१९. उदु व्य देवः सवितेत्येवमादिकानि त्वचानि वैश्वदेवा-
ग्निमास्तयोः सूक्तानां स्थाने यथार्थं भवन्ति । संयोगाद्भवतिष्ठत
इति परिभाषितत्वात्^३ ।

२०. त्वचकृतमित्येवमेतस्यामिति वचनात् व्यामिश्रचोदनायां
ततो नैककदंते^४ ।

२१. वागब्दो विकल्पार्थः । ऐकाहिकं वा शस्त्रजातं त्वचकृतं
भवति । आनोभद्रीयस्य परिधानीयोत्तमेति^५ वचनात् । सा चतुर्थी ।

२२. एतेनाग्निहोत्रसंज्ञकौ द्वौ हविर्यज्ञसोमौ व्याख्यातौ भवत
इत्यर्थः । ततः स्तोमकामपृष्ठदक्षिणासंस्थादि तुल्यं । यद्वाह्विष्ठ-
मित्यादिकं शस्त्रमेतेनेति वचनात् । द्विरात्रो ऽयमहीनः । विना

१ C D M om. त्वचान् ।

२ RV III, 26, 1 निषाय्या ।

३ C D परिभाषणात् ।

४ A •कविके O नैककदंते ।

५ C in marg. इ (•तमे इति) ।

दक्षिणा^१ इत्यथमहीनधर्मो भवति अविरोधादतश्च प्रत्यहं चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्दद्यात् ।

२३. अग्निहोत्रसोमं^२ ऊत्ताग्नेयं पयस्तातो^३यसवनीयपुरोलागाननु रात्रौ होतुर्यदद्य इति लिङ्गात् ।

२४. पय एवानुपङ्गात् । प्रातःसवनीयाननु ।

२५. पूर्वैणैव न्यायेन^४ चशब्दात् । तत आग्नेयः पूर्वस्मिन्सौर्य उत्तरस्मिन् ।

२६. प्राजापत्येति देवतानिर्देशः । वगेति पशुद्रव्यविशेषणम् । अनूबन्ध्याया उपालम्भेति स्थाननियमः । एवंविधेत्यनूबन्ध्याप्रकारातिदेशः । तेन यदि तत्र पयस्या अनूबन्ध्यास्थाने^५ तत उपालम्भ्यास्थाने ऽपि तथैव ।

४.

१. पुनराधेयसोमो वक्ष्यमाणः । तेन तेजस्कामो यजेतेति चोदना ।

२. तस्य सर्वस्यैवाङ्गः पुनराधेयसोमस्य पञ्चसुपञ्चसु स्तोत्राणि भवन्ति ।

३. पञ्च पादा अस्या इति ।

१ A वैन विना दीक्षितेन विना दक्षिणा इत्यास्य • M विना दक्षिणा इत्यथमहीन । विना दक्षिणा इत्यथमहीनधर्मो भ० । १ C D अग्निहोत्रसोमाङ्गत्याग्नेय । २ a न्यायेन । ५ C M om अनूबन्ध्या ।

४. वैशब्दस्यशब्दस्यार्थं पाङ्क्तो यज्ञश्च^१ हविष्यङ्क्त्या ।

५. यज्ञस्यैवाप्तये पञ्चकानि स्रोत्राणि^२ कर्तव्यानीत्यर्थवादः ।

६. सर्वाग्नेयो यो ऽग्निष्टुत् ततः शस्त्रं हौत्रमस्य^३ भवति ।

शस्त्रमात्रातिदेशाद्भविरन्वायातनमनूबन्ध्यादि^४ यथोक्तमन्यदेवतानू-
बन्ध्याद्या^५ (१२. ८. ३) सवनीयेति कात्यायने ।

५.

१. दर्शपूर्णमासौ नाम हविर्यज्ञसोमः^१ । अन्नाद्यकामस्य यज-
मानस्य भवतः । केचिदाङ्गरन्नकामस्येति वक्तव्यं । तथा च लिङ्ग-
मस्ति । अन्नकामाय चरते कृगायेति । अन्नाद्यकामस्येत्यनेन^२ च
गृह्णति भोष्यं भोजनशक्तिश्चेति कामः । तदेतन्न युज्यते । अवि-
शेषेणान्नं प्राप्नोति । तेनान्नमेवान्नाद्यमिति व्याख्यानतरं^३ । पर्याय-
शब्दावेतौ । तथा वसिष्ठो हान्नाद्यकाम इत्येवमादयः प्रयोगा
एवं व्याख्यातव्याः । द्विरात्रो ऽयमहीनः । अन्यशस्त्रस्यावचनादैका-
हिकशस्त्रः । अन्यस्यातिराचभावः पाचिकः । हविरन्वायातनं सव-
नीयान्वायातनं च यथादेवतं । परिभाषितत्वात् ।

२. अन्नाद्यकामस्य^४ सर्वं एवैते चशब्दात् । सोमेष्टिर्हविर्यज्ञसोमः

१ A यज्ञश्च । C पाङ्क्तो वै यज्ञश्च । २ A स्रोत्रियाणि । ३ A सद्रोत्रम् ।
४ C D विभिर instead of हविर । ५ C M अन्यः । ६ A सोमैः ।
७ C D अन्नाद्यकामो येन गव गृह्णति भोष्यं भोजनम् । ८ C (orig)
D •ध्यामं C (acc. b) •मं । ९ C O D M सः ।

प्रवर्गैरहितो भवति । इलादधाविति न^१ सुत्यादन्वे नाहीन एक एव क्रतुः । यथा दाचायण्यज्ञाश्चत्वारः सर्वकामस्य । बद्धत्वेनापि^२ भाषितत्वात् । आययणो ऽयेकाहोरात्रः । त्रीह्रियवाग्रयणदेवतानामनूबन्ध्या पशवो हवींषि चान्वायात्यानि सोमेद्याख्येये^३ हविर्यज्ञसोमे एकसुत्यता सौम्यः पशुरुपालम्भ्यो ऽनूबन्ध्या^४ हविरन्वायातनमेवं पूर्वकारिवशात्सर्वत्र नियमः ।

३. बद्धवचनाभिधान एक एव क्रतुर्दाचायण्यज्ञाख्यः सर्वकामस्य यजमानस्य भवति । अत्रापि पशवो हवींषि च यथादेवतं यथापरिभाषितं च द्रष्टव्याः । पूर्वकारिवशात्त्रियमः । चतुरहो ऽहीनः ।

४. सर्वकामस्यैव चगब्दान्महायज्ञसोमे ।

५. तस्मिन्महायज्ञे चातुर्मास्यहवींष्यष्टादश सवनीयहविसामन्वायात्यन्ते । पित्र्यानूबन्धोपासनकाले ।

६. पशवस्य पर्वदेवताभ्यो भवन्ति । वैश्वदेववारुणभारुतमाहेन्द्रशुनासीरीयाः ।

७. चातुर्मास्येषु या एककपालदेवतास्ताम्भस्थानूबन्ध्याया उपालम्भ्याः पशव एवंविधाः । एवंविधा^५ अनूबन्ध्याया उपालम्भ्या द्रव्यकल्पेन समानविधानात् ।

८. अयं यज्ञः महायज्ञः । अतिरात्रसंख्य एकाहः ।

१ A om न । २ A नाद्धत्वेन C बद्धपरिभाषितत्वात् D बद्धभाषित* ।
३ A om ये । ४ C D M om ऽनूबन्ध्या । ५ C D M om एवंविधा ।

६.

१. वैश्वदेवाख्यो हविर्यज्ञसोमः । तस्यायं पुरस्तादर्थवादः । प्रजातिशब्देन^१ पुत्रा दुहितरश्चोभयमभिधीयते । तामिच्छन्प्रजापतिरेतं यज्ञक्रतुमपश्यत् । दर्शनं चात्र तदितिकर्तव्यतालोचनं । वैश्वदेवं यज्ञक्रतुमालोचितवान् ।

२. तस्य साधनद्रव्यमाहरत् । तदुपाहृतवान् तेनायजत द्रष्टवामासीत् ।

३. प्रजात आसीत् ।

४. य कश्चिद्यजमानः प्रजातिकामः स यजेत । यद्यपि समान-तन्वा भिक्षुपलाश तथापि हविर्यज्ञियचातुर्मास्यसाख्याच्चातुर्मास्य-सोमा एते सोमयागाः । तथा चान्तरालयागचोदना ।

५. अस्य चातुर्मास्यसोमस्य वैशेषिका धर्मा उच्यन्ते । वैश्वदेवः पशुरुपालम्भ^२ सवनीयानन्तरम् ।

६. धावापृथिवीयदेवत्यानूबन्ध्याया उपालम्भ्या एवंविधेत्य-नूबन्ध्याविधिनिर्देशः । अयं चापरो विशेषः पुरोलाशान्वायातन परिभाषितत्वात् ।

७. त्रिवृत्स्तोमसंस्वं शस्त्रं हौचं^३ होत्रकाणां वृहतीकारो विशेषः ।

८. वागब्दो विकल्पार्थः । वृचकृत्तं वा शस्त्रं भवति ।

९. आग्नेयेन हविषाग्नेयी । आग्नावैष्णवेन हविषाग्नावैष्णवी ।

अनयाग्नेय्या वाग्नेयवैष्णव्या वाह्वरिर्ह्यजेत चतुरो मासानन्तरालेषु ।
सर्वसोमानाम् ।

१०. दीक्षान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ।

७.

१. वरुणप्रघासाख्यो हविर्धञ्जसोमो द्विरात्रो ऽहीनस्तस्यायं
पुरस्तादर्थाद्दो विधिप्ररोचनार्थः । उन्नेयो विधिरर्थवाददर्शनात् ।
वैश्वदेवेन कर्मणा प्रजापतिर्देवताविशेषः प्रजा असृजत ।

२. ताः प्रजाः सृष्टाः प्रजापतिना अप्रसृता अननुज्ञाता^१ वरु-
णस्य यवान् भक्षितवत्यः^२ ।

३. प्रतिपूर्वां मुञ्चतिर्वन्धने । वरुणो नाम देवताविशेषः । ताः
प्रजा^३ उदरव्याध्यादिभिः प्रतिमुक्तवान् ।

४. ताः प्रजा वरुणगृहीताः सत्यः प्रजापतिं पितरनेत्य यथा-
र्हमुपाधावन् नतिना^४ अब्रुवन् वक्ष्यमाणमर्थं पुरस्तात्कृत्य ।

५. उपज्ञा प्रथमा प्रवृत्तिः^५ । उपजानीहि प्रकाशय तं यज्ञकतुं
येनेद्वा वरुणपाशेभ्यः सकाशात्सर्वस्माच्च पाप्मनः सम्यक् प्रमुच्येमहि
विमुच्येमहीत्येतमर्थं^६ प्रजाः प्रजापतिमूचुः ।

६. ततस्ताभिः प्रजाभिरभ्यर्थितः प्रजापतिर्वैश्वदेवहविर्धञ्जसो-

१ C D om वा । २ C D om अप्रसृता C अननुज्ञाता । ३ M ता
सृष्टा प्रजापतिर्वक्ष्यमाणमर्थं पूर्वसृष्टम् । ४ C D M प्रजा वरुणपाशे व्याध्या ।
५ C D उपाधावप्रिति न । वक्ष्य । ६ A इति ।
७ C D M om. विमुच्येमहि ।

मादनन्तरं मासचतुष्टयं मुनिमत्तेश्चादिकं तपः प्रचर्य चतुर्थं मासि पूर्णं एतं यज्ञक्रतुमपश्यत् साध्यसाधनयोग्यं दृष्टवान् कृतवरुणप्रघासाख्यं^१ द्विराचमहीनम् ।

७. तं यज्ञं संभारयुक्तमाहरत्संपादितवान्^२ तेन यज्ञेनेष्टवान् ।

८. तेन यागेन वरुणं प्रीणितवान् ।

९. अनेन द्विरात्रेण क्रतुना वरुणप्रघासाख्येन स वरुणः प्रीतो वरुणपाशेभ्यः सर्वस्माच्च पाप्मनः प्रजाः प्रमुक्तवान् ।

१०. प्रशब्द उपमर्गः क्रियापेक्षी । यस्य योग्यतालक्षणमुच्यते इति क्रियाविशेषो ऽध्याहार्यः । इशब्दो विनिश्चयार्थः । वैशब्दो वाक्यपूरणः । प्रमुच्यत एव प्रजा वरुणपाशेभ्यः । अयं च यजमानः^३ सर्वस्माच्च पाप्मनः संप्रमुच्यते । य एवरूपं पुराकल्पं विद्वान् जानानः वरुणप्रघासैर्यजेत । तस्मादेवंविद्वान्वरुणप्रघासैर्यजेत । अर्थवादादेव परिकल्प्यमस्य फलं । रात्रिसप्तप्रतिष्ठान्यायेन ।

११. द्वावप्येतौ दिवसौ उक्त्यसंस्तौ भवतः । संस्तानियमार्थं वचनम् ।

१२. वरुणदेवताकः पशुः सवनीयमंविधान आसन्नभ्यः पूर्वस्मिन्नहनि । वरुणप्रघासहविषामन्वायातनं परिभाषितत्वात् । केचित्तु प्रविभज्य चिध्यपि सवनीयपुरोलागेषु पुरोलाशहविषामन्वायातनमिच्छन्ति । तत्र पूर्वकारिवशाच्छिष्यः । तथा चोक्तम् । आनुपूर्व्यं हविषां देवत उच्चैरुपांशुतायां चेति (१२.१.३) ।

१ C वृत्तवद्वयं D वृत्तवद्वयं M च त वः । २ C D om. संपादितवान् ।
३ A om. अयं च यजमानः ।

१२. आलम्ब्य इति वाक्यशेषः ।

१४. को देवता अस्या इति काथी । काथी वग्ना गौरनू-
बन्ध्याया उपालम्ब्या । एवंविधा एवंप्रकारा । पयस्यापत्वे अनू-
बन्ध्यादेवतायै पयस्येत्यर्थः ।

८.

१. अर्थवादेन प्रयोगवचनैरेक्यं दर्शयति ।

२. तत आभिः प्रजाभिरुक्तः प्रजापतिः क्षतपुरश्चरणश्चतुर्थं
मासि त्रिरात्रं यज्ञक्रतुं दृष्टवान्साक्रमेधाख्यम् ।

३. तमिति क्रतोराहरणासंभवात् साधनान्याहरत् ।

४. तेन क्रतुनेष्टवान् ।

५. प्राप्तवान् ।

६. प्रयोगवचनाच्चोदनैषा ।

७. क्रमनियमः संस्थानियमश्च ।

८. अग्नये ऽनीकवहुणाय प्रथमे ऽहनि पशुः सवनीयस्योपाल-
म्ब्यः । तस्य दृष्टेः षड्को लिख्यते^१ । यत्ते मनुष्यदनीकं सुमित्रः ।
भद्रं ते अग्ने सहसिन्ननीकं । भद्रा ते अग्ने खनीकसंदृक् । अस-
न्नित्ते आहवनानि भूरि । अग्निं मन्ये पितरमग्निमापिम् । अस्य
देवस्य संसद्यनीके । इत्यग्नेरनीकवतः ।

९. द्वितीये ऽहनि पशुः सवनीयस्योपालम्ब्यो सांतयनगुलेभ्यः^२ ।

सो ऽपि षड्गः पूर्वसंप्रदायात् उच्यते । आ वो यनूद्वाहासो अघ ।
सं यद्वनन्त मन्युभिर्जनासः । युष्मोतो विप्रो मरुतः शतस्त्री । अरा
द्वेदचरमा अहेव । अज्येष्टासो अकनिष्ठास एते । मिमातु धौर-
दितिर्वीतये नः । इति मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः ।

१०. सवनीयस्योपालम्भो भाहेन्द्रसृतीये ऽहनि पशुः कार्यः ।
अस्य पूर्वाचार्याक्तः षड्गः । सचाहणं दाष्टपिं तुम्रमिन्द्रं । त्वं महर्
इन्द्र तुभ्यं ह वाः । महो महानि पनयन्त्यस्य । महौ उयो वावृधे
वीर्याय । युष्मस्य ते वृषभस्य खराजः । मह उयाय तवसे सुवृ-
क्तिमिति ।

११. विश्वकर्मा देवता अस्या इति ।

१२. प्रथमे रथन्तरं द्वितीये वृहत्तृतीये वृहद्भ्यन्तरे । यादृशं
वृहद्भ्यन्तरपृष्ठवादेशेन शस्त्रं विहित तादृशमचातिदिश्यते । एवं
यथापृष्ठ^१ शस्त्रमैकाहिकं ।

१३. वाशब्दो नानार्थः अन्यस्मादन्यस्माच्च पार्थिकादङ्गः स्तोत्रा-
णीह व्यहे छन्दोगवशादाह्रियन्ते । तथैव शस्त्राण्यपि भविष्यन्ति ।

१४. वाशब्दो विकल्पार्थः । यो विश्वजिद्वृहत्पृष्ठ उक्तस्त-
सृतीये ऽहनि सर्वेषु कल्पेषु विशेषशस्त्रं भवति ।

१५. विश्वजितो वा वृहत्पृष्ठादित्येतत्सौत्रामणे च भवति ।
पक्षे वैकाहिकं वाशब्दात् ।

१६. सर्वकामस्य महायज्ञ उक्तः । प्रतिप्रयोगं च कामभेदो
नैकेन प्रयोगेण कामा इति । स यस्मिन् पक्षे आयुष्कामयज्ञो भवति

तस्मिन्पक्षे विश्वजितो वा दृहत्पृष्ठाच्छस्त्रं भवति । ऐकाहिकं वा परिभाषितत्वात् ।

१७. स एतौ यज्ञक्रतु अपश्यद्विनुत्त्यभिभूती इति^१ । तयोर्विनुत्त्यभिभूत्योर्विश्वजितो वा दृहत्पृष्ठाच्छस्त्रं भवति^२ । ननु च यद्विश्वजितो दृहत्पृष्ठस्य तदेनयोः शस्त्रमिति (१४. ३८. ८) वक्ष्यत एव । ऐकाहिकस्य पक्षे विधानार्थं वचनम् ।

१८. उत्सन्नयज्ञ इव वा एष यः स्वर्जिंदिति (१४. ४७. २) वक्ष्यति । तस्मिन्स्वर्जिति विश्वजितो वा दृहत्पृष्ठाच्छस्त्रं भवत्यैकाहिकं वा ।

१९. इषुवञ्चौ श्रेनाजिरावितीन्द्रवञ्चं च वक्ष्यति (१४. २२. ४) । स एवेन्द्रवञ्च इहोक्तः । तस्मिन्निन्द्रवञ्चे विश्वजितो वा दृहत्पृष्ठाच्छस्त्रं भवत्यैकाहिकं वा ।

६.

१. शुनासीरीयो हविर्यज्ञसोमो वक्ष्यमाणस्तस्यायं पुराकल्प-रूपो^१ ऽर्थवादः ।

२. हविर्यज्ञं शुनासीरीयं काममिव^२ विशेषवचनात् बहूनां यज्ञक्रतूनां मध्यस्थितमेतं^३ कामसंपन्नियोग्यं^४ पर्यालोचनया दृष्टवान् ।

१ A ins वक्ष्यति । २ A om शस्त्रः । ३ A om क्वी । ४ C (orig.) M कासमेव. D not quite legible. ५ C मन्था० । ६ C D कामसंपत्तिः A संपत्ति ।

३. तस्य संभारानाहरत्^१ । तेनेष्टवान् ।
४. तेन वर्तितयागः प्रतिष्ठां प्राप्तः ।
५. यत एवं पुराकल्पो ऽतस्तेन प्रतिष्ठाकामो यजमानो यागेन प्रतिष्ठां भावयेत् ।
६. शुनासीरीयः पशुः भवनीयस्योपासन्ध्वयः ।
७. सूर्या देवता अस्या इति सौरौ ।
८. गवामियं संख्या न्यायात् ।
९. ददातीत्यनुषङ्गः । चिंशच्छब्दो द्वितीयान्तो गवां कर्म-
भूतत्वात् । प्रतिविभज्य दानयोगो ऽन्वहं दक्षिणा इति वचनात् ।
१०. चिख्यप्यहःसु प्रतिविभज्य दानं पूर्ववदहीनत्वात् ।
११. ददातीत्यनुषङ्गः सर्वत्र ।
१२. भवतीति वाक्यशेषः । अर्थवादार्यः^२ संख्योपन्यासः^३ ।
१३. ष्वलर्थं संपाद्यम् । तचाहोरात्रविभागे^४ विंशतिशतमहो-
रात्राणि भवन्ति ।
१४. तदनया गीसंख्यया^५ दैविकाहोरात्रपरिच्छिन्नमृतुं का-
मोपभोगमाप्नोति ।
१५. प्रणाडिकाद्वारेण संवत्सरमाप्नोति । दैवमेव संवत्सरं काम-
फलमुपभुङ्क्ते^६ ।

१ नमाहरत् ought to have been marked with 3 in the edition of the text and the numeration of the other Sūtras altered accordingly.

२ C अर्थवादः (२) । ३ M संक्षपन्यास । ४ C D •भागौ ।

५ A C D गीसं० । ६ C D द्वेषं A संवत्सर० ।

१६. न ह वा संवत्सरात्कश्चन वहिर्धा कामो ऽस्तीति । अयं दक्षिणादानविधिविशेष उक्तः । प्रवृत्त्युपरोचनाय ।

१०.

१. स्वयुतौ द्वाविर्यज्ञिकानि चातुर्मास्थान्युक्तानि । तेषामेव पशुगुणविशिष्टानामिदानीं विधानं । महाकौषीतकिब्राह्मणाभि-
प्रायेण नाम्ना धर्मातिदेश इति तद्धर्मप्रवृत्तिः ।

२. गुणभूतस्यापि पशोरिहाम्नावैष्णवी च (६. १. २९)
यच्छ्रमाणस्येतद्भवति ।

३. अपरेद्युः अपरे ऽहनि वैश्वदेवः पशुर्भवति ।

४. पशुपुरोलाशानन्तरं याः यस्मिन्पर्वणि चातुर्मास्यदेवतास्ताः
सर्वा भवन्ति ।

५. पशोरयं पाशुकः । पशुपुरोलाशकः समामार्यः । तदीय-
स्त्रिष्टकद्भवति । ननु च पशुर्यानि विभवादयं साधयन्तीति वच-
नाद्वाच्यमेतत् । नैत्युच्यते । पशुपुरोलाशार्थानामसाधकत्वात् ।
पशुर्यानीति विशेषणात् त्रिष्टकतश्च संस्पर्शित्वात् । कुतो विभवः ।
पुरोलाशस्त्रिष्टकत्वमत्राये ऽपीति (५. १८. ३) चेत्सिद्धेरवाच्यम् ।
पशुपुरोलाशस्त्वान्वायात्यानां चानङ्गत्वे ऽपि विशेषस्थानापत्तेः^१ पशु-
पुरोलाशतन्त्रं न्याय्यम् । इह^२ चातुर्मास्थानां प्राधान्याद्वैराजः^३ स्यात् ।
अध्वर्यवश्च यजमैषं कुर्वन्ति । तेषां त्रिष्टकद्वयस्तादिति हि (५. ११.

२४) कात्यायनस्य । तस्मादारम्भः । ननु चैवमन्यायः स्यात् ।
 नेत्युच्यते । नियमपरत्वात् । पूर्वकार्यनुविधानात् प्रैषाभावः^१ । सद-
 दर्शयारम्भः । ननु चैवं पशोद्याज्यभागयोः क्षतत्वाज्यायविरोधः ।
 द्रव्यसामान्याच्च पशोर्वृधन्वन्तौ । श्रुतौ हि चातुर्मास्येषु सामान्यात्
 न्यायतः श्रुतेर्बहुसवत्त्वं । पूर्वकार्यनुविधानात् तु प्रैषाभावः । न
 चान्यायो नियमपरत्वाद्भूयसां त्वद्गानां करणादेव^२ एकादशप्रयाजा-
 दिविकारः । अथमग्निस्वामियन्यः । अत्र पूर्वकारिवशात्प्रैषाभाव
 इत्यन्यायः^३ वचनपूर्वकत्वात्पाशुकः स्त्रिष्टकदित्यस्य सूत्रस्य^४ सददा-
 ज्यभागयोश्च पूर्वकार्यनुविधानात् प्रैषाभाव इत्येतदप्ययुक्तमुक्तं । कुतः ।
 यथोक्तमविरुद्धमिति (५.१२.२५) कात्यायनवचनाद्यथैव प्रसूतं
 वर्हिः प्रसूरो वा प्रथमप्रश्न^५ गौरित्येवमादिकं धर्मजातं पशुधर्माच्च
 विरुणद्धि । एवं सददाज्यभागावप्यविरुद्धौ तस्मात्सप्रैषावेव ।

६. न पशुतन्त्रे हवींषि चोद्यमानानि निगमान् लभन्त इत्ये-
 तदुक्तं यत्र प्रधानः पशुः । इह तु गुणभूते ऽपि पशौ तन्त्रवाङ्-
 म्यात्तस्यात्^६ । चातुर्मास्यहविषां प्रधानानामपि तच्चानुप्रवेशः^७ । निग-
 मस्थानवर्जं । तेन निगमस्थानानां प्राप्तानां वाचनिकः प्रतिषेधः ।

७. पशुपुरोलाशमनु प्राप्तस्यार्यं प्रतिप्रसवः ।

८. हृदयशूलोपस्थानान्तं कर्म परिसमाप्यते । येषां शाखिनां
 सक्तदुद्धृतेष्वग्निषु साकमेधास्तेषां मैत्रश्चररदितये वेति क्त्वा हृदय-
 शूलोपस्थानं । येषां प्रतीष्टिविहारस्तेषां शाखिनां महाहविषो ऽन्ते ।

१ C D om. नु । २ C D om. एव । ३ C D अन्याय्य । ४ A om. सूत्रस्य ।

५ C om. ज । ६ A तस्य instead of तस्यात् । ७ C D M अनुविधेय ।

९. वारुणमारुतौ पशू वरुणप्रघासेषु भवतः ।

१०. उत्तरे विहारे वारुणः पशुः । दक्षिणे मारुतः । तत्रो-
त्तरे यूपमुच्छ्रयन्ति पूर्वकारिणः । तथैवानुविधेयं । समानयूपौ^१
वा विशेषोपदेशादिति काठके ।

११. उत्तरयोर्द्वयोः पर्वणोः साकमेधशुनासीरीययोर्यथासं-
ख्येन माहेन्द्रशुनासीरीयौ पशू भवतः । इन्द्रश्च नः शुनासीराविति
पङ्क्तौ ऽन्यस्याभावात् ।

१२. पूर्वाह्णादिषु कालविशेषेषु स्थानशब्दः । चातुर्मास्येषु
यद्यदिष्टीनां स्थानं तत्तदेवात्रापि ।

१३. यथास्थानैव । इष्टित्वात्पूर्वेण प्राप्ते परिभाषार्थं वचनम् ।
तेन महायज्ञसौमिकादिषु च पिब्या यथास्थानैव ।

१४. वाशब्दो विकल्पार्थः । यथा देवता चातुर्मास्येषु तस्यै-
तस्यै पशवो भवन्ति ।

१५. तत्कर्म व्याख्यातमेकादशिन्या । तथा तुल्यमित्यर्थः ।
तेन प्रतिपशु यूपा भवन्ति ।

१६. आनीकवतादयश्च पशवो महाहविषि भवन्ति । आग्ने-
यादयश्च यथोक्तदेवताः^१ ।

१७. अयमपरः पाशुकचातुर्मास्यप्रकारः ।

१८. ऐष्टिकैश्चातुर्मास्यैस्तुल्यमन्यत् । तेन पशुपुरोलागान्वक्ष्य-
श्चातुर्मास्यदेवता न भवन्ति ।

१८. अथशब्दः सांवत्सरिकचातुर्मास्याद्युपसंग्रहार्थः^१ । वाशब्दो विकल्पार्थः । अपिशब्दो यदि सांवत्सरिकाणि न शक्नुयादेतमर्थं प्रतिपादयति । एकशब्दः संख्यावाची । पर्वशब्दो वैश्वदेवादिकर्मवचनः । मुख्यकल्पाशक्तौ नित्ये ऽवश्यकर्तव्ये एतमपि पक्षं कुर्यात् । एकस्मिन्पर्वणि तन्त्राधिके अनाहृतानि हवींषि समानतन्त्रतया कुर्यात् । ऐन्द्राग्ने वा पश्चावेकस्मिन्पशुपुरोलाशानन्वधि सर्वाणि चातुर्मास्यहवीषि कुर्यादयं पक्षः ।

२०. इल्लोपज्ञानादनन्तरं स्वतन्त्रैव पिव्या भवति ।

२१. व्यम्बकात्कर्मण ऊर्ध्वमनुयाजप्रभृति कर्म भवत्यैष्टिके । पशुना वा समानतन्त्रले क्रियमाणे मनोतादि कर्म भवति ।

२२. यथादेवतं वा पशव इति सर्वपशूनि चातुर्मासान्युक्तानि । तेष्वय दक्षिणाकल्पः । सौमिकैश्चातुर्मास्यैस्तुल्यदक्षिणानि भवन्ति ।

२३. याश्चातुर्मास्यदक्षिणा याश्च पशुदक्षिणास्ताभिः समानदक्षिणानि पाशुकानि^२ चातुर्मासानि भवन्ति ।

११०

१. प्रत्यवरोहणीयो नामैकाहः प्रतिष्ठाकामस्य यजमानस्य भवति ।

१ C (orig) •संहार्यं, C (set b) D •संहारार्थं ।

१ A ५

C D om पाशुकानि ।

१. संकल्पेन विकृतः संकल्पविकृतः । ज्योतिष्टोमधर्मयाही ज्योतिष्टोम एव । केचिदेनं चातुर्मास्यसोमोत्सर्गार्थं मन्यन्ते ।
२. पशुबन्धो नामैकाहः पशुकामस्य यजमानस्य भवति ।
४. पशुबन्धो विशिष्यते बद्धव्रीहिणा ।
५. एकादशसंख्याकस्तोमस्यार्थवादो ऽयम् ।
६. गुर्वचराणां गुरुवृत्तिं सर्वं गुर्वचरं त्रैष्टुभमेव विद्यादिति भक्त्या^१ । त्रैष्टुभाः पशवः ।
७. पशुप्राप्तये एवंरूपः स्तोमः क्रियते ।
८. ऐन्द्रत्वात्रैष्टुभत्वात् द्वित्वाच्च निष्केवल्यमहत्त्वतीर्थयोः ।
९. गव्यन्त इति लिङ्गेन गोसंस्तुतिः । तदेतस्याहो लिङ्गम् । पशुकामस्यैतदहः पशवश्च गावः ।
१०. एते एव निविह्वाने पशुकामसामान्यात् ।

१२.

१. अथशब्दो विशेषाधिकारायः । हविर्यज्ञसंख्यासामान्यात् सुराद्रव्यविशेषाद्यविशेषः । अतःशब्दो हेत्वर्थः । यस्मात्किल तुल्यता तैः पूर्वैः सह तस्मादुच्यते । सौचामण इति वक्ष्यमाणस्यैकाहस्य नामधेयम् ।
२. पुराकल्पो ऽर्थवादायः । इन्द्रः किलायुष्कामस्तपस्तप्तवान् ।
३. स ध्यानं कृत्वा एतं सौचामणं यज्ञक्रतुमालोचितवान् ।

४. तस्य साधनद्रव्याणाहरत् ।

५. तेनेष्टवान् ।

६. तेन घागं कृत्वा दीर्घायुत्वं प्राप्तवान् ।

७. उहेति निपातौ वाक्यपूरणौ । तं सौचामणमैन्द्रं भरद्वा-
जाय ष्यपये जीर्णाय प्रोक्तवान् ।

८. वैशब्दो निपातो यस्मादर्थे । अनेन सौचामणेनाहमिष्ट्वा
दीर्घायुत्वं प्राप्तवान् त्वमप्यनेन यज येन दीर्घायुर्भवसीत्येवमुवाचेन्द्रो
भरद्वाजम् ।

९. ह्यशब्दो विनिषद्दार्थीयः । तेनैव सौचामणेनेद्वा भरद्वाजः
सर्वमायुः प्राप्तः । षोडशोत्तरवर्षशतं पुरुषायुरिति ।

१०. वर्षशतं सायं जीवति यः सौचामणं वेद् ययोक्तेन पुरुष-
कल्पेन विदित्वा यजते ।

११. तस्य सौचामणस्य रयंतरं पृष्ठं भवति ।

१२. संस्थानियमार्थं वचनम् ।

१३. श्रद्धानुसारेण दक्षिणा देयेत्यभिप्रायः ।

१४. तस्य सौचामणस्य चिदृत्स्तोमकानि चीणि स्तोत्राणि
भवन्ति ।

१५. चतुर्थपञ्चमषष्ठानि चिदृत्स्तोमकेभ्यः प्रथमेभ्यस्त्रिभ्यो
ऽनन्तराणि ।

१६. सप्तमाष्टमनवमानि चीणि सप्तदशस्तोमकानि ।

१७. दशमेकादशद्वादशानि ।

१८. पूर्वस्मादुद्गततर उत्तरः । स चाधिक्येनोत्तरी । उत्त-

रक्षासावुत्तरी चेत्युत्तरोत्तरी । तस्य भाव उत्तरोत्तरिता । तस्ये
उत्तरोत्तरिताया इति^१ तादर्थ्यं चतुर्थी ।

१८. उत्तरोत्तरोत्कष्टं दीर्घमायुः प्राप्नुयामित्याग्निषि प्रत्ययः ।

१३.

१. तस्य सौचामणस्याश्विनः पशुर्लौहितेन वर्णेन विशिष्टः
सारस्वती च नेपी इत्येतौ पशू उपालम्भौ भवनीयस्य ।

२. इन्द्रसुचामदेवत्या वशा बन्ध्या गौः । अनुबन्ध्यायाः
संनिधावास्तव्या । एवंविधा अनुबन्ध्यापचतुल्या । इमा मध्येन्द्र
तुभ्यं शशि । चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रम् । इन्द्रः सुचामा स्वर्वा
श्रवोभिः । उयो जज्ञे वीर्याय स्वधावान् । अध स्मा ते चर्षणयो
यदेजान् । तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्येति प्रथमा । एता इन्द्रस्य
सुचाम्णः षट्कः ।

३. अनुबन्ध्या सौचामणी पशुभिस्तुल्यदेवत्या । नैर्हतः^२ सौचा-
मणा अपगतो न भवामीति ।

४. तस्य सौचामणस्यायं क्रियाविशेषः । प्रातःभवनीयस्य पुरो-
स्ताशानन्तरं बाह्यतः परिधित आहवनीयमपनीयोपसमाधायाम्नि^३
तस्मिन्नेवाग्नौ सुरासोमेन प्रचरन्ति । सुरया प्रचरन्तीत्यर्थः । प्राग्नि-
देवत्येभ्यः स्विष्टकृद्भेदेन^४ ।

१ A तस्यै उत्तरोत्तरितार्थमुत्तरोत्तरिताया M तस्यैव उत्तरोत्तरितायमुत्त० ।
२ congeci A नैर्हत C नैर्हते M नैर्हते । ३ A om चाम्नि । ४ A० इन्द्रभेदेन ।

५. सावित्रं द्वादशकपालं पुरोस्तांशं निर्वपेत्तृतीयसवनीयान्पु-
रोस्तांशाननु ।

६. पूर्वं निर्वपेत् ।

७. पूर्वयोरनन्तरम्^१ ।

८. हतध्याख्यानं पूर्वमेवेतत्^२ ।

९. हेतुत्वेनार्थवादोपन्यासः ।

१०. वैशब्दो निपातः । इन्द्रं सुत्रामाणं प्रति सौत्रामणी
संतिष्ठते यतः ।

११. हविर्यज्ञसंस्था सौत्रामणी । सोमयागः^३ सौत्रामणः ।
हविर्यज्ञसोमप्रकरणे सौत्रामणिकः संस्थां^४ प्राप्तुमिच्छते । तामेवा-
र्थवादेन योजयति ।

१२. पूर्वमग्निष्टोम उक्तस्तमेव सौत्रामणं केचिदतिराचसंस्तं
कुर्वन्ति । एक इति विकल्पार्थम् ।

१३. एकविंशतिस्तोमं तं सौत्रामणं सर्वमेवेति । दृहत्पृष्ठ-
मिति नियमार्थम् । उभयसामानमिति च्छान्दोग्यकृतो विशेषः ।

१४. तस्थानन्तरोक्तधर्मस्य यद्विश्वजितो दृहत्पृष्ठविशेषणस्य
शस्त्रं तच्छस्त्रं भवति । तस्य दृहद्रथन्तरं पृष्ठमित्यर्थः । स्वस्ति नो
मिमौतामिति यस्मृषो^५ न भवति ।

१५. अत्र अस्मिन्सौत्रामणे हविर्यज्ञाः सोमाः समाप्यन्ते ।

१ C has in marg. the gloss यदि मथ . नाभिप्रायमेतत् ।

२ Δ पूर्ववत् ।

३ C सोमयागधो ।

४ CD कृष्टा ।

५ Δ यस्मृषो ।

यदुक्तमेवं पशवः पुरोलाग्राद्यान्वायात्यन्ते हविर्यज्ञेषु सोमेष्विति तत्सौचामणान्तं भवति^१ ।

१४.

१. देवाः पशुकामाः । ह्यशब्दो निपातो वाक्यपूरणः । चतुरो मासान् व्रतं चरित्वा प्रकरणाद्द्वीचाव्रतम् । एतमुद्भिदाख्यं यज्ञक्रतुं दृष्टवन्तः ।

२. तेनोद्भिदा ह्यतयागाः पशुग्राप्ताः ।

३. एतदत्र विधिवाक्यम् ।

४. उद्भिदा ह्यतयागो यदि मन्येत चिरेण मे पशवो भविष्यन्तीति तदा^२ मासचतुष्टयं व्रतं चरित्वा बलभिदा यजेत । अनेनार्थवादेनैतत् ज्ञायते । पूर्वोत्तरेणावश्यमिति ।

५. एनं यजमानं चिप्रमभिलषिताः पशव आगच्छन्ति ।

१५.

१. गोसवेन यागेनैकाहेन पशुकामो यजेत ।

२. एवंधर्मकेण गोसवेन । तत्रार्थवादः ।

३. स्वरूपतः ।

४. चतुष्यात्सामान्यात् ।

१ M adds धेव सौचामत्या सङ्गति लिङ्गात् सौचामत्यापि च विषयसंख्यानां मध्ये भवतीति सापि भवति । २ CD om तदा ।

५. प्राण्यर्थम् ।

६. षट्त्रिंशत्सहस्राणि घासां ताः षट्त्रिंशत्सहस्रा बद्धप्रीहिणा विग्रेथ्यन्ते । गोसवस्येति पुनर्वचनादस्यैतच्छाखान्तरे दक्षिणाकस्यान्तरमस्ति ।

७. गोसवस्य दक्षिणात्वेन 'गवां संख्यान्यायतः ।

८. उक्त्यसंख्य इत्यर्थः ।

१६.

१. षतपेयो नामैकाहस्येन तेजस्कामो यजेत ।

२. दीक्षाणां परिमाणानियमे प्राप्ते नियमः । उपसदां तु द्वादशत्वं विधीयते ।

३. अद्भुष्टमध्यमपर्वणेति विवक्षितम् । तदेतेन मध्यमेनाद्भुष्टपर्वणा प्रमितमौदुम्बरं चमसं दारवं घृतस्य प्रतयेत्^१ ।

४. अयुजासु दीक्षासु घीरौदनं प्रतयेद्यथाक्रमम् ।

५. अत्रापि सोमस्याभिषुतस्य चमसो दक्षिणेति विवक्षा । उदुम्बर एव प्रकृतत्वात् । वचनात् प्राकृतस्य 'दक्षिणादानस्य निवृत्तिः । चतुरो मासान् प्रतं चरित्वा वलभिदा यजेतेति निवृत्तिः ।

६. तं चमसमृत्विजो गृहीत्वा षतं घृतमित्येवं ब्रुवन्तो भक्षयेयुः ।

१ C D M मास C D मस्यामन्यायत । १ C प्रतयेत्याश्रुमितिं D •प्रतयेत्याश्रुमितिं । २ A दामस्य प्राकृतस्य दक्षिणामिष्ट• ।

७. भृभुवः स्वरिति वानेन मन्त्रेण भवयेयुः ।

८. समानं गोधं यस्यासौ सगोचः । स च ब्राह्मणत्वेन विशि-
ष्यते । तस्मै सगोचाय ब्रह्मणे । ब्रह्मनाब्रह्मणयोरैक्यात्सगोचाय ब्राह्म-
णायेत्यभिप्रायः ।

९. निष्केवल्यमस्तुतीययोः ।

१०. षटपेयाख्यमेतदहः । षटलिङ्गे चैते सूक्ते ।

१७.

१. भूर्णामैकाहः । तस्यायमर्थवादः । प्रजापतिरिदं लोकमी-
षन्नित्येवमादिकः ।

१८.

१. भुवमन्तरिचलोकमीषन्न्यजेतैकाहिकेनेति विधिस्तस्यायम-
र्थवादः । प्रजापतिरन्तरिचलोकमित्येवमादिकः ।

१९.

१. स्वर्णामैकाहः^१ । तस्यायमर्थवादः । प्रजापतिरसुं लोक-
मीषन्नित्येवमादिकः ।

२. सप्तदशश्लोभाः खरसामान (११. ११. १) इत्युक्तम् ।

तेभ्यो व्याहृतियज्ञानां यथासंख्येन शस्त्राणि भवन्ति । यथास्तोमं
च यथासंख्येन । केपां चिच्छाखिनां स्तोमान्यत्वं तदपीथ्यत एव ।

३. आनुष्टुभानि निविद्धानानि न त्रैष्टुभानि^१ ।

२०.

१. शुक्रस्तोमो नामैकाहस्तेन तेजस्कामो यजेत । तत्रार्थवादः ।
सूर्यो ह तेजस्काम इत्येवमादिको ऽनुष्ठानप्ररोचनार्थः ।

२. प्राकृतदक्षिणानिवृत्तिः श्रूयमाणं प्राकृतं नामधेयमन्यस्मि-
द्भ्ये प्रकृतिं निवर्तयतीत्युक्तत्वात् ।

३. सप्रातरनुवाकमेतदहर्दिवाकीर्त्यं भवतीत्येवमादिधर्मजात-
महर्वचनात्^२ ।

२१.

१. तीम्रसवो नामैकाहः स भवति प्रजया पशुभिस्तीम्रस्य
भवितुमिच्छतः ।

२. अयं तीम्र इत्येवमादिका कल्पजा त्रिष्टुप् पुरस्तान्मरुत्व-
तीयस्य ।

३. तीम्रस्याभिवयसो अस्य पाहि निविद्धानमित्येतावाचिष्के-
वस्ये विकारः ।

२२.

१. सूतसवो नामैकाहस्तत्र यज्ञो ज्योतिरग्निष्टोम. प्रथममा-
भिप्लविकमहर्भवति ।

२. स्यपतेः कुड्यकारस्यायं भवति । स्यपतिसवो नामैकाहः ।
गोसंज्ञकमाभिप्लविकमहर्भवति ।

३. यामणीर्वैश्वस्तस्य यामणीसवो नामैकाहः । स आयुःसंज्ञ-
कमाभिप्लविकमहर्भवति ।

४. संदंशश्च अनुस्तोमश्च संदंशानुस्तोमौ द्वन्द्वनिर्दिष्टौ । पूर्व-
षेद्धोत्तरेणावश्वमित्येवमादि शाखान्तरीयान्धर्मानपेक्ष्य द्वन्द्वनिर्देशः ।
इपुश्च वज्रश्च इपुवज्रौ । श्वेनश्चाजिरश्च श्वेनाजिरौ । मृत्युश्चान्त-
कश्च मृत्य्वन्तकौ । चुरवपिश्च शीर्षच्छिश्च चुरवपिश्रीर्षच्छिदौ ।
महरेककः । श्वेन एककः । इत्यभिचरणीयाः । अभिचरणकार्य-
क्षमा इत्यर्थः । एतेषां क्षामान्यविशेषधर्मा इदानीमुच्यन्ते ।

५. निविद्धीयते यथोक्ते निविद्धाने । यस्ते मन्यो त्वया मन्यो
इत्येते मन्युसूक्ते निष्केवल्यमरुत्वतीययोर्निविद्धाने भवतो लिङ्गकृपे
इत्यर्थवादात् । त्वया मन्यो इति मरुत्वतीये हर्षमाणसो धृपिता
मरुत्व इति मरुत्वलिङ्गान् । यस्ते मन्यो इति निष्केवल्ये मन्युरिन्द्र
इतीन्द्रलिङ्गान् ।

६. आत्मसंरक्षणार्थमभिचर्यमाणस्य प्राकृतो ऽग्निष्टोमो भवति ।
किं तु यदेव पृष्ठमभिचारे यज्ञे शचवः कुर्युस्तदेवतरेणापि कर्तव्यम् ।

७. इपुसंज्ञे ब्रह्मसाम वृहत्पृष्ठं भवति । तत्र थोन्यनुग्रंसनं कार्यम् ।

८. इतरेष्वभिचारयज्ञेषु अभीवर्ता ब्रह्मसाम भवति ।

९. शिखरैरिपुफलतोमरकर्णिकादिभिरायुधैः^१ सदम्बुत्रं यथा भवति तथा कुर्यात् ।

१०. कार्मुकाणि धनूंय्यारोपितानि संधामकर्मयोग्यानि^२ तानि शयाना अपि न मुञ्चन्तीत्यभिप्रायः । तत्कर्तृणामयमुपदेशो^३ रचणार्थं ऽपि तुल्य एव ।

११. बाणाः शरस्तदङ्घ्रिः शिखरैः^४ संधामयोग्यैराग्नीध्रमागारं कर्तुं कुर्युः ।

१२. धन्वनामा वृक्षस्तन्मयानि धनूंषि आग्नीध्रशायिन उपशेरते । संधामयोग्यानि तानि शयाना अपि न मुञ्चन्तीत्यभिप्रायः । तत्कर्तृणामुपदेशो रचणार्थं ऽपि तुल्य एव ।

१३. सौत्ये ऽहनि प्राधान्यात् । मयट्वचनात् शरपक्षाणि^५ ।

१४. सुवर्णशेषालिकावाचक इत्ये(?) गिरिमालक इति प्रसिद्धवृक्षो^६ बाधकस्तद्वयव इधो भवति परिधयश्च ।

१५. वैभीदकः प्रसिद्ध एव । तद्वयवो यूपः कार्यः ।

१ C शिखरैश्चफल, in marg चं instead of शं, om. आयुधै D शिखरे
शृङ्गक० om आयुधै । २ A om संधाम० ग्यानि । ३ C तत्कर्तृकाया D om
अथ । ४ C D शरस्तै संधामयोग्यैराग्नी० । ५ C D शरवादि M शस्ताणि ।
६ C सुवर्णशेषालिका तावन्निकतियाकतियाकतियाकतियाकति [वा] प्रसिद्धा । स
ह्वो बाधक । D like C (with exception of the last कतियाकति [वा])
M corrupt Read शेषा० ।

१६. उपतापो रोगः । स यासामस्ति ता उपतापिन्यस्तासां यदाज्यं तद्वाह्यम् ।

१७. अनुस्तरणी गौः । कस्यचिद्दहनक्रियायां^१ नियुक्ता या तदीयचर्म अधिषवणम् । अनुस्तरणीचर्मं सोमाभिषवाधारो भवति ।

१८. यजमानशवशरीरं^२ येन उद्धते अनघा तस्य नभ्ये फलके ये अधिषवणफलके ते भवतः ।

१९. चमूशब्दः सेनावचनः । इह लक्षणया समुदाये श्मशाने या आपः संस्रुताः संस्रन्दिन्य आसते ताभिरद्भिर्वसतीवरीरामि-
अयन्ति ।

२०. परुषा इषवस्ते उताः प्रचिन्ना येषु ते उतपरुषा इयु-
धय उच्यन्ते । संपूर्णशराः । उपसमीपे पृष्ठे बद्धा येषां पुरुषाणां
त उपोतपरुषाः कर्तारः । अधिज्यधन्वान आरोपितधनुष्काः ।
सोहितोष्णीयाः कुसुमादिरक्तोष्णीयाः । असिबद्धाः असयो बद्धाः
यैस्त उच्यन्ते । एवंरूपाः प्रचरेयुः ।

२१. नेति निषेधः । ह इति निपातो विनिघहार्थीयः ।
एतमित्यभिचर्यमाणनिर्देशः । कश्चनेति निपातसमुदायः कश्चिद-
पीत्यस्य वाचकः । ईशीतेति प्रार्थनायां लिङ् । इयदित्यल्पपरि-
माणाभिप्रायम्^३ । स इत्यभिचर्यमाणनिर्देशः । अकारो निपात
आडर्चे^४ । एतदुक्तं भवति । ^५नैवैतमभिचर्यमाणं कश्चनागामन्नपि
इयत्परिमाणमल्पकालं द्वादशार्हं प्रापयितुं न कश्चित्पारयति ।

१ A तदहनम् । २ CD om शव । ३ CD इयदित्यपरि । ४ CD आडर्चे ।
५ CD न वैतम् ।

२२. नेति प्रतिषेधः । ह वा इति वाक्यपूरणे । न वैव^१ तं कश्चन स्तृणुते हिनस्ति य एतैः संदंशादिभिः प्रत्यभिचरति । प्रत्यभिचार उच्यते । यो ऽस्माकं नाशाय^२ विहितं विदधाति तत्तस्यैव भवत्वित्यनेन^३ कामसंयोगेन ।

२३. सदो नामैकाहः । प्रत्यभिचारतः^४ स^५ भवति । पाप्म-
गृहीतस्य च तदपनुत्तये ।

२४. अन्तसमीपवर्तिन्यः^६ उपोत्तमा इति । शस्त्रवज्ज्वाद्भव-
चनं । चशब्दादुभयकामसंयोगे ऽपि^७ ।

२५. उपसदो नामैकाहः । स प्रजाकामस्य यजमानस्य भवति ।
पशुकामस्य च प्रयोगान्तरेण युक्तः ।

२६. उपजायन्त इत्ययमस्य विशेषको धर्मः । शस्त्राणां या
उपोत्तमास्तासामनन्तरमभ्यधिकास्तद्देवत्यास्तच्छन्दस्का उपजायन्ते ।

२३.

१. षडभो नाम वक्ष्यमाणक एकाहस्तस्यायं पुरस्तात्पुराकन्धो
ऽर्थादत्वेनाभिधीयते । देवासुराः समयतन्नेति देवाश्चासुराश्च ते
देवासुराः । ते परस्परं संग्रामं प्रति यत्नं कृतवन्तः ।

१ C नैवै • D नैवैव तं । २ A नाशयति हिनं विदधाति C नाशाय विहि • ।
३ C भवत्वित्यनेन । ४ A •चर• I prefer the subst. ५ C D स च ।
६ C D उपोत्तमा. समीपवर्तिन्य. उपोत्तमा इति शस्त्र • । ७ C D संयोगो ऽपि ।

१. ते देवा यत्ता दृहस्यतिं पुरोहितमुपाधावन्त उपगतवन्तः^१ ।
किमर्थं पुरस्त्रात्थ । उपजानीहि तं यज्ञक्रतुम् । उपज्ञा प्रथमत
उपलम्भिरभिमयीयते । तदर्थं देवा दृहस्यतिमुक्तवन्तः । तमुपजा-
नीहि यज्ञक्रतुं येनेद्वा वयमसुरानभिभवेमहीति ।

२. स दृहस्यतिर्वक्ष्यमाणकमृषभाख्यं यज्ञक्रतुं दृष्टवानुपलम्भ-
वानित्यर्थः ।

४. तेन षष्टभेणेद्वा देवा असुरानभवन् जितवन्तः ।

५. तेन षष्टभाख्येन यागेन द्विषतो भ्रातृथान् शत्रून् अभिभवि-
तुमिच्छन्त्यजेत ।

६. पञ्चदशस्तोमस्त्राङ्गः सप्तदशो माध्यन्दिनः पवमानो भवति ।
तदस्त्राङ्गं षष्टभरूपं ककुदमिव सप्तदशो माध्यन्दिनः पवमानो
ऽभ्यधिकत्वेन ।

७. निष्क्रेवल्यमरुत्वतीययोर्थासंख्यमेते निविद्धाने भवतः ।

८. षष्टभमृषभशब्दयोरेकार्थत्वात् ।

२४.

१. व्योमं नामैकादशस्तस्यायं पुराकल्पो ऽर्थवादः ।

२. तेन व्योमाख्येनैकादशेनेद्वा सूर्यस्तेज आप्तवान् पुराकल्पः ।
सांप्रतमपि तेजस्कामस्तेन यजेतेत्यभिप्रायः ।

१ C D कथं A omits from. तं यज्ञक्रतुं to उपजानीहि । १ C (sec. 1.)

३. सप्तदशस्तोमस्याङ्ग एकविंश आर्भवः पवमानो भवति ।
तत्रार्थवादः ।

४. द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य पञ्चतवस्त्रयो लोका एष
एवैकविंशो य एष तपतीत्येवमेकेन विंशस्तदेनमादित्यं स्त्रैकविंशेन
रूपेण समर्धयति^१ ।

५. इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोः । इन्द्रं स्तवा नृतमं यस्य
मङ्ग्रेति निष्केवल्यमरुत्वतीययोर्निर्विद्वाने भवतः ।

६. नैघण्टुकेन^२ सूर्याभिव्याहारेण क्षिप्तेनैवाङ्गो रूपसंपत्तिः ।
स सूर्यः पर्युह वरांसीति इकारान्तः पादः ।

२५.

१. विराण् नामैकाद्यो ऽन्नाद्यकामस्य । तस्यायं पुराकल्पसरूपो
ऽर्थवादः ।

२. ग्राहवानन्नाद्यं वसिष्ठः ।

३. वसिष्ठानुष्ठानात् प्रशस्तेन ।

४. बद्धिष्यवमानो माध्यन्दिनस्य पवमानः पञ्चदशभिःपञ्चद-
शभिः^३ स्तोत्रियाभिः । इतराणि दश स्तोत्राणि त्रिवृत्स्तोममि-
तानि^४ । एताः स्तोत्रियाः संख्यया विंशतिशतम् ।

१ The Comm. on 4 is om in A C D एकैकविंशस्तदे । M एकैव ।
२ A om. न । ३ once om. in A. ४ A • स्तोमक • C (orig)
D स्तोत्रियाणि instead of स्तोत्राणि ।

५ स एकाहो विरालाख्यो दशत्वेन सामान्येन विराजमभि-
संपद्यते ।

६. फलार्थवादो ऽयम् । न फलविधिरुक्तत्वात्फलान्तरस्य ।

७. अक्षरवैराजे इति संज्ञाकरणं शास्त्रसंख्यवह्यारार्थम् ।

२६.

१. अत्रैव खराद् नामैकाहः खाराज्यकामस्य । तस्यार्थं पुरा-
कल्पसखूपो ऽर्थवादः ।

२. तत्खाराज्यं प्राप्तवानिन्द्रः ।

३. फलविधिरयं । खाराज्यमुच्यते ज्ञातिश्रेष्ठ्यं वा^१ ।

४. एवमेतच्चतुर्विंशतिशतं स्तोत्रियाणाम् ।

५. पूर्वाक्षां विराजं चतस्रो ऽतियन्यतिरेषयन्ति ।

६. चतसृभिरतिरिक्ताभिः ।

७. पूर्ववद्चाप्यक्षरवैराजे निविद्वाने भवतः ।

२७.

१. उग्नस्तोमो नामैकाहस्तस्यार्थं पुराकल्पेन सखूपो ऽर्थवादः ।

उग्नानाः शुक्रः कवेः पुत्रः काव्यः । स किष्वासुराणां पुरोहितो
बभूव ।

२. ईच्च दर्शनांकनयोः । एवं^१ पर्यालोक्षितवान् । कथं पुन-
स्तेन यज्ञक्रतुनेद्वा पाप्मानमपह्न्यामित्येतच्चित्ते कृतवान् ।

३. साध्यसाधनसंबन्धेन^२ परिदृष्टत्वात् ।

४. तेन यागेनेद्वा पाप्मानमपह्नवान्^३ ।

५. अस्य विधिः । उग्रना ह काव्य इत्येवमादिकः सर्व एव
शेषः ।

६. अनेनैव यजेतेति वाक्यशेषः । उदरं जलोदरमिति प्रसि-
द्धम् । इतिकर्तव्यतामिदानीमाह ।

७. अस्य चिष्टस्तोमकं प्रातःसवनं भवति ।

८. ब्रह्म चिष्टङ्गक्तिमाहचर्यादित्युक्तम् ।

९. सह दशभिः सदशः । दशकाः स्तोभा इत्यर्थः । माध्य-
न्दिनः सवनाभिधानम् ।

१०. दशसामान्येन विराट्संपदो ऽर्थवादः ।

११. चिष्टस्तोमकं तृतीयसवनम्^४ ।

१२. अपह्नवान् ।

१३. एते निष्केवल्यमरुत्तृतीययोर्यथामंथ्ये निविद्धाने भवतः ।

१४. उग्रनवती सूक्ते द्वे अप्युक्ताभ्यां लिङ्गाभ्याम् ।

१ A •नदीति पदा० ।

१ 3 and 4 are om in A.

१ C D साध्य A साध्ये ।

४ A om 10 11

२८.

१. उत्तरो ऽयमुग्रनस्तोमो वक्तव्यस्तस्यायमर्थवादः । पूर्वेणो-
त्तरेणावश्यमिति नियमादुत्तरमुत्तरमुग्रनस्तोमं यजकृतमुग्रना-
ययत्^१ ।

२. प्राप्तवानित्यर्थः ।

३. विधिवाक्यमेतत् ।

४. त्रिवृत्स्तोमकं प्रातःसवनमत्र । तत्रार्थवादः ।

५. भक्तिमाहचर्यात् ।

६. सद्गको माध्यन्दिने सवने स्तोमं इत्यर्थः ।

७. दृग्वत्सामान्येन विराट् । विराद्वत्सामान्येनाज्ञायम् ।
विविधदीप्तिहेतुत्वाद्ज्ञाद्यस्य ।

८. त्रिवृत्स्तोमकं तृतीयसवनम् ।

९. उक्तार्थमेतत् ।

१०. माध्यन्दिने सवने विराट्मंबद्धमन्त्राद्यं तदुभयतस्त्रिवृता
ब्रह्मणा सद्गंशवत्परिष्टद्वात्मनि स्थापितवान् ।

११. माध्यन्दिने सवने विराट्मंबद्धमन्त्राद्यं तदुभयतस्त्रिवृता
ब्रह्मणा सद्गंशवत्परिष्टद्वात्मनि स्थापयति^२ ।

१२. इह सूक्ते निष्केवल्यमरुत्वतीये भवतः । उग्रना यत्सहस्ये-
रयातं वरिवस्यधुग्रने काव्यायेति ।

१ A om in A २ A ins माध्यन्दिने स्तोम इत्यर्थः । ३ CD घट्टवत् ।

४ CD सद्गंशवत्परिष्टवत् । ५ A om II.

१३. विविधो नामैकाहो ऽप्येवंस्तोम एव । एवंशब्देनोशन-
स्तोमस्य निर्देशः । अन्नाद्यकामस्येति फलसंबन्धनिर्देशः ।

१४. निविद्धाने विविधस्य ।

१५. विविधस्यायं दक्षिणाविशेषः । सहस्रं गवां अश्वगतं च
दक्षिणा भवति ।

२६.

१. कुलायो नामैकाहस्तस्यायं पुरस्तादर्थवादः । देवेषु देवानां
मध्य इन्द्राग्नी अहंश्रेयसे विवदेयाताम् । अहं श्रेयानहं श्रेयानि-
त्यहंश्रेयसम् । तस्मिन्नहंश्रेयसे ।

२. ते देवा एवमुक्तवन्तो यद्येताविन्द्राग्नी एवं विवदियेते
हृतयसत्वीभं दृष्ट्वाभिभवियन्ति नो ऽसुराः ।

३. उपजानीम उपलभामहे^१ तं यज्ञक्रतुं येन हृतेनैताविन्द्राग्नी
संग्रमयेमहि । संग्रमं^२ सांगत्यमुच्यते । परस्परसंवित् ।

४. ते देवा एतं यज्ञक्रतुमुपलभवन्तः । इन्द्राग्न्योः कुला-
यास्यम् ।

५. तेनेन्द्राग्न्योः कुलायाख्येनैकाह्येन संग्रमनं संविदं हृतवन्तः ।

६. यं वा चचियं पुरोधास्यमानो ब्राह्मणः स्यात् यं वा
ब्राह्मणं चचियः पुरोधास्यमानः स्यात् स च ब्राह्मणस्य कुलायेन
संयजेयाताम् ।

७. सह यजमानावेकेन क्रतुना ।

८. व्यत्यासेन भवतः ।

९. भक्तिवादेनैवमुच्यते ।

१०. तस्मात्त्रिवृत्पञ्चदशौ कर्तव्यौ ।

११. तिष्ठा हरौ रथ आ युज्यमानेति महत्त्वतीयम् । तमु
ष्टुहि यो अभिभृत्यो जा इति निष्केवल्यम् ।

१२. ऐन्द्रे सूक्ते । अग्नेः पिबेति अग्निर्न शुष्कमित्यग्निमती ।

३०.

१. विराट्स्वराजं वदन्पुराकल्पमाह । मित्रावरुणयोरेको
वैराज्यमैच्छदन्यः स्वराज्यम् ।

२. मैत्रावरुणौ दृष्टवन्तौ ।

३. मित्रकामयोरेक एव क्रतुर्वचनसामर्थ्यात् ।

४. निविद्धाने भवत इति वाक्यशेषः ।

३१.

१. ज्येष्ठस्तोमो नामैकाहो भवति कनिष्ठकुलीनस्य । कनिष्ठ-
कुले जातस्य ज्येष्ठमिच्छत इत्यभिप्रायः ।

२. सप्तदशभिः स्तोत्रियाभिर्वह्निष्यवमानः कार्यः ।

३. एष एकप्रभृतीनां स्तोमामां सप्तदशो ऽथधिकत्वाज्ज्येष्ठः ।

४. यज्ञमुखे वह्निष्यवमाने ।

५. एते ज्यैष्ठ्याभिव्याहारे जनिष्ठा उय इत्यक्षरसामान्यात्
प्र वः सतामिति ज्येष्ठशब्दात् निविद्धाने भवतस्तदेतस्याहो रूपम् ।

३२.

१. दुराग्रनामैकाहः शाखान्तरे द्विनामा वज्रहिरण्यो दूणा-
ग्रथेति । आत्मलाभं शत्रुपराभवं चेच्छतो भवतीत्यर्थः । अर्थवादा-
द्विधिसुन्नीयमाना (!) व्याख्या^१ कर्तव्या । समयतन्नेति संपूर्वा यतिः
सयामार्थं यत्ने वर्तते । तस्मिन्सति ते देवा बृहस्पतिं पुरोहितमुपा-
धावन्निति^२ । बृहस्पतेरुपाधावनक्रियायाः कर्म^३ । बृहस्पतिशरण-
मुपागता^४ इत्यभिप्रायः^५ ।

२. उपजानीहि तं यज्ञक्रतुं यज्ञकर्म । येनेद्वासुरा नान्ववेयु-
र्नाभिभवेयुरित्येवं वदन्त उपाधावन् ।

३. स बृहस्पतिर्देवानुग्रहाय दुराग्रनामानं शाखान्तरे वज्र-
हिरण्यनामानं दूणाग्रनामानं चैतं यज्ञक्रतुमपयत् ।

४. परावरयोगे चेति क्वाप्रत्ययः ।

५. ततो ऽनन्तरं वै देवा अभवन्परासुराः । पराहता असुरा
येस्ते तथा^६ ।

१ A अर्थवादादुद्विगति शेषो बोध्यः विधिः C (orig.) D om य ।
२ C D repeat बृहस्पतिमुपाधावन्निति । ३ O (orig.) A बृहस्पतिमुपाधावनः
O (sec. b) D क । ४ A C D बृहस्पतिं । ५ C D इत्यर्थः । ६ the comm.
on this Sutra is om in C D M

६. अनेन यजमानः स्वात्मना परास्य द्वेष्यो भवति । भवनं भावः प्राधान्यमुच्यते न सत्तामाद्यम् । पराभवन्ति शत्रवः पराभवन्ति यजमानशत्रवो य एवं वेद ।

७. कृष्णपक्षे सूर्यदेवत्येष्टिः पूर्वाह्नि कार्या । प्राप्तस्य पूर्वस्थानुवाद उत्तरार्थः । [शत्रुपराभवकामस्य मासं सौर्याचन्द्रमसीभ्यामिष्टिभ्यां यजेतेत्याश्वलायनः^१] । प्राग्दीचणीयाया^२ इयमिष्टिः । साग्निके प्रागिष्टकापशोः । समुदायाद्गत्वादस्या ष्वत्विग्वरणं क्रलङ्गत्वान् ।

८. इष्टिस्थान्द्रमसी तस्मिन्नेवाहनि राशौ ।

९. याज्यानुवाक्ये प्रधानस्य चन्द्रमसः । विधुं दद्राणं समने बहूनामिति पुरोनुवाक्या । नवोनवो भवति जायमान इति याज्या । चन्द्रमसमावह । स्वाहा चन्द्रमसम् । अयाद् चन्द्रमसः । चन्द्रमा हविरजुपतेति ।

१०. सौर्येणः सौर्याकारो^३ दक्षिणा पूर्वस्थामिष्टौ सौर्याम् । शतवल्निरिति प्राप्ते यच्छतवल्न इति वचनं तत्र केवलमाकृतिमाद्यं शाखान्तरान्मानसंख्यापि ज्ञातव्या ।

११. उत्तरस्थां चान्द्रमस्यामिष्टौ चन्द्रकारो राजतः शतवल्नो दक्षिणा^४ ।

१२. दृष्टपृष्ठं भवति । भारद्वाजमिति श्रुत्यर्थं वचनम् ।

१ The words in brackets are not given by C D M. २ C D सौर्याया ।
३ C D सौर्याकारो । ४ C D राजतः शतवल्नयन्त्राकारो दक्षिणा चान्द्रमस्या ।

१३. भारद्वाजे एव । पिवा सोममभि तसु छुहीति । पूर्व-
स्थोत्तमामुत्सृजेत् ।

१४. पूर्वाक्तानां शतवत्तानां त्रिंशतं त्रिंशतं प्रतिस्तोत्रं दद्यात् ।

१५. अयं विकल्पस्तावच्छतवलीयुक्तां स्तोत्रेस्तोत्रे स्तुते त्रिंशतं-
त्रिंशतं दद्यादित्यनेनैव । दक्षिणाकाले तु द्वादशशतं^१ देयमेव ।
यावद्वा यजमानो हिरण्यस्येच्छेदिति यजमानवचनात् प्रतिग्रहीता ।
हिरण्यवचनमविकारार्थम् ।

३३.

१. अपचितिः पूजा । तेनापचितिकामो यजेतेति विधिः ।
शेषो ऽर्थवादः ।

२. वहिष्यवमानो माध्यन्दिनस्य ।

३. व्यत्यासं भवन्ति ।

४. व्यत्यासमेव ।

५. त्रिणवस्तोमक आर्भवः पवमानो भवति ।

६. आग्निमारुतं स्तोत्रम् ।

७. तस्यापचितेर्गायत्रीमभि स्तोत्रियासंख्याभिः प्रातःशवनं संति-
ष्ठते । अपचितिकामस्य अपचिती राजयज्ञ इत्येक इति । अप-
चितेरेवं स्तोमविधिः । वहिष्यवमाने चतुर्विंशतिस्तोमसंख्या^२
गायत्री । द्वयोराव्ययोस्त्रिवृत्पञ्चदशयोश्चतुर्विंशतिः । सापि संप-
द्यते । अपरथोरपि द्वयोरेवमेव ।

८. प्रातःसवनमाह्वयमान्येन ।

९. तेन गायत्रीसंपद्विशेषेण वसुध्वपचितिं कुर्वन् । स प्राप्तवानपचितिम् ।

१०. गायत्रच्छन्दसो ब्राह्मणा भक्तिसाहचर्यात्^१ । तेनायमिति प्रत्यक्षमेवेन्द्रं पूज्यमानं ब्राह्मणैर्दर्शयति । तथा चायं पूज्यत एव ।

११. चतुर्विंशो माध्यन्दिनः पवमानः । सप्तदशैकविंशानि षष्ठानि । तत्र त्रिष्टुषांख्या परिकल्प्या^२ एकातिरिच्यते^३ । नद्येकेनान्यच्छन्दो भवतीति त्रिष्टुबेव ।

१२. सवनभाज इति हत्वा ।

१३. रुद्रेष्वपि पूजां प्राप्तवानिन्द्रः ।

१४. यथा पूर्वं भक्तिसाहचर्याद्ब्राह्मणा गायत्रच्छन्दस एव चत्रियास्त्रिष्टुषच्छन्दस इति इहापि भक्तिवादेन द्रष्टव्यम् ।

१५. तेनायमिन्द्रो भक्तिसंपत्तिविशेषेण चत्रियेष्वपि पूजां लभते ।

१६. त्रिणव आर्भवः पवमान एकविंशमग्निष्टोमसाम । तत्र जगतीसंख्या परिकल्प्या ।

१७. सवनमाह्वात् ।

१८. तेन जगतीसंपद्विशेषेण आदित्यापचितिं कुर्वन्नादित्येष्वपिन्द्रो ऽपचितिं प्राप्तवान् ।

१ A भक्तिसाहचर्याद्ब्राह्मणा गायत्रच्छन्दस । तेनाय- is the beginning of a Sūtra in A. २ A C M परिकल्प्या । ३ A इत्यमिति ।

१९. भक्तिवादेन ।

२०. तेन भक्तिसाहचर्येणैन्द्रो विक्षपि पूजां लभते ।

२१. इति ब्राह्मणम् ।

२२. संपत्त्या ।

२३. तेन संपद्विशेषेण विश्वेषु देवेष्विन्द्रः पूजां प्राप्तवान् ।

२४. तुर्यत्वसामान्यात् ।

२५. तेन सामान्येनायमिन्द्रः शूद्रेष्वपचितिं लभते ।

२६. अश्वयुक्तो रथो ऽथरथः । खड्गस्य विकारः खड्गः स चास्मै^१ कवचस्य खड्गकवचः । एवं वैयाघ्रपरिच्छद आर्चापाषड्गो द्वैपधन्वधिः श्यावाश्व एषा दक्षिणा भवति ।

२७. इति यजमानस्य कामः । अपचितिमता पूजावता रूपे-
णापचितिं पूजां प्राप्तवानिति पूजाकामस्यायमपचितिनामा यज्ञः ।

२८. एते इन्द्रशब्दाभिव्याहारे निविद्धाने भवतः । तदेत
स्याङ्गो रूपम् ।

३४.

१. तेन लिपिकामो यनेतेति विधिः । शेषो ऽर्थवादः ।

२. एषा दक्षिणा अस्मिंस्त्रिपिनाम्नि एकाहे ।

३. लिपिर्दीप्तिस्तामाप्रवानीतिकामस्त्रिपिना यागेन यज्ञ
इत्यर्थः ।

४. इमा उ त्वा पुरुतमख्येन्द्रं स्तवा नृतमं यस्य मङ्गेत्येते नैघ-
ण्डुकेन नाम्ना सूर्याभिव्याहारे निविद्धाने भवतः ।

५. तत्सूर्याभिव्याहाररूपमेतदहरित्यर्थः ।

—
३५.

१. वृष्टिनामैकाहस्तेन वृष्टिकामो यजेतेति विधिः । शेषो
ऽर्थवादः ।

२. अवगतार्थम् ।

—
३६.

१. आदित्यनामैकाहस्तेन तेजस्कामो यजेतेति विधिः । विधि-
शेषत्वेनान्यो विधिस्तावक एवार्थवादः ।

२. एते आदित्याभिव्याहारे निविद्धाने भवतः । एतदेवा-
स्याहो रूपम् ।

—
३७.

१. स्वर्गनामैकाहस्तेन स्वर्गकामो यजेतेति षोडशा । शेषो ऽर्थ-
वादः ।

२. इन्द्र सोमं सोमपत इन्द्रं स्तुवेत्येते निविद्धाने भवतः ।
तदेतदिन्द्राभिव्याहारलक्षणमेतस्याङ्गो रूपम् ।

३८.

१. देवाश्चासुराश्च देवासुराः । ते संगामार्थं यत्रं कृतवन्तः ।
ततः ।

२. ते देवा असुराणां जयसाधनमिच्छन्तो वृहस्पतिं पुरोहि-
तमुपगतवन्तः । उपगम्येतदुक्तवन्तः ।

३. भगवन्वृहस्पते तौ यज्ञकृत् उपजानीहि प्रकाशय याभ्यां
साधनाभ्यामसुरान्वितुत्याभिभवेमहि जयेमेत्यर्थः ।

४. स वृहस्पतिरेतौ वितुत्यभिभूतिनामानौ संघयञ्चौ^१ अप-
श्यत् ।

५. तानसुरान्वितुत्तिना यागेन वितुत्य अभिभूतिना देवा
अभ्यभवन् ।

६. तस्य वितुत्तिनाम्नो यागस्य षट्संख्याका ऊर्ध्वास्त्रित्यञ्च-
दशसप्तदशैकविंशत्रिणवत्रयस्त्रिंशाः पृथ्व्यस्तोमाः । षट्संख्याका आ-
वृत्तास्त्रयस्त्रिंशत्रिणवएकविंशसप्तदशपञ्चदशत्रिवृतो विष्वञ्चो व्यस्ता
भवन्ति । यतो विष्वञ्चो वै भूत्वा वितुदन्ति तदस्य वितुत्ते रूपम् ।

७. अस्त्रापि शास्त्रोपदेशात् । पूर्ववदेवार्थवादाय स्तोमवचनम् ।

८. दृहत्पृष्ठस्य विश्वजितो यच्छस्त्रं तदेनयोर्विनुत्त्यभिभृत्योः
शस्त्रं द्योतुर्होत्रिकाणां च भवति ।

३६.

१. राशिश्च मरायश्च द्वावेकाहौ संघातयज्ञौ माहीनः^१ ।
यज्ञो ऽयमहीनः । अन्नाद्यकामस्यान्नाद्यकामयोर्वा भवतः ।
२. समूह्ये यावुत्तमौ बन्दोमौ ताविह भवतः ।
३. दक्षिणे देवयजने स्त्रीणां गवां सहस्रं दद्यात् ।
४. पुंसां गवासुत्तरे सहस्रं ददाति देवयजने ।
५. प्रायणीया क्रयश्चार्थात् । अदीक्षितेष्टिश्च विभवात् ।
दष्टकापशवश्च द्विगुणाश्चयनद्विवात् ।
६. एवमेव तथाग्रहणात् ।
७. वैमाद्योरनूचीनगर्भता न संभवति ।
८. विघ्नो नामैकाहः । स पाश्चानमपजिघांसमानस्य द्विपन्तो
ऽसूयवस्त्रांश्चापजिघांसमानस्य भवति ।
९. वाशब्दो विकल्पार्थः । प्राकृताभ्यां सह विकल्पो भवति ।
१०. अयमेवैकाहो भ्रातृव्यमपहन्तुमिच्छतः ।

४०.

१. साद्यःक्रस्यार्थवादो ऽयम् । आदित्याश्चाङ्गिरसश्च वै किल
स्पर्धां कृतवन्तः ।

२. स्वर्गगमने ऽहंपूर्विका स्पर्धा ।

३. तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः स्पर्धमाना आदित्येभ्यः प्रोचुः ।
प्रोक्तवन्तः । कथम् । श्वः सुत्या नो ऽस्माकं याजयत न इति ।
तेषामङ्गिरसामग्निर्दूतो ऽभवत् ।

४. त आदित्या एवमुक्तवन्तो यद्येतेऽङ्गिरसः पूर्वं यक्ष्यन्ति
तत एते पूर्वं स्वर्गलोकं गमिष्यन्ति । किमत इत्यत आह ।

५. ततो ऽस्मानसुरा अभिभवियन्ति इति पूर्वस्वर्गगमनोपा-
याकाङ्क्षिणो बभूवुः ।

६. तं यज्ञक्रतुमुपलभामहे येनाङ्गिरोभ्यः प्रकान्तपंजेभ्यो ऽपि
वयं पूर्वं यजेमहीत्येवमादित्या ऊचुः ।

७. त आदित्या एतं साद्यःक्रसंज्ञमेकाहं यज्ञक्रतुमपग्यन्
दृष्टवन्तः ।

८. तेन साद्यःक्रेण कृतयागा आदित्या अङ्गिरोभ्यः पूर्वं स्वर्ग
लोकं गतवन्तः ।

९. एष एव प्रयोगविधिः । शेषो ऽर्थवाटः ।

१०. अस्याङ्गः ।

११. नियमार्थं वचनम् ।

१२. उक्तं पूर्वच ।

१३. मंध्यानिधमार्थं वचनम् ।

१४. यवभूमिकायां तत्सखायां वेदिः कर्तव्या^१ प्राशतेनैव प्रमाणेन । तथा च कात्यायनः । ग्रीहीन्यवान्वा वगस्यतीनिति (२२. २. ४२) ।

१५. यत्र यवान्गृह्णन्ति^२ सा उत्तरवेदिः कार्या । यत्र चोत्तर-वेदिस्तत्र यवमर्दनं । ये वेदिमभितस्तानुत्तरवेदिदेशे सृदन्तीति तन्वान्तरात् ।

१६. लाङ्गलयष्टिर्यूपः कार्यो भवति ।

१७. यवकस्तापिः मस्ययूनधस्यपालत्वेन^३ कार्यः ।

१८. तस्यैव यजमानस्य गृहादसतीवर्यां पाह्याः ।

१९. सोमप्रवाकरथेषु दृतयो दधिपूर्णां आरोप्यन्ते । तेखारो-पितेषु रथा वनीवाह्यन्ते ।

२०. वनीवाहितेषु दृतिषु यदुत्पद्यते नवनीतं तत्परिपकं सर्पिर्भूतमाज्यं कार्यं । तेन प्रचरन्तीति^४ सद्यर्षे हतीया प्राप्तानु-वादथायम् ।

२१. अद्ययुक्तो रथ इत्यथरथः । सोमं प्रवक्तीति सोमप्रवाकः । तदारूढाः प्रासर्पकानामन्वयेषु.^५ ।

२२. सर्वविमहृष्टान्योजनावरात्पूर्वयोजनात्^६ ।

२३. प्राहताया निवृत्तिर्दक्षिणायाः ।

१ C •भूमिकायां (क over the line) त् सखाया (over the line या) वेदिः In marg: सख्यमपद्मा भूमिद्वारेत्युच्यते D •मिकायां तत्सखायां वेदिः । २ C यत्र यद्विद्वन्ति, D यत्र यदाद्विद्वन्तिः । ३ A पून कथं । ४ C प्रचरिष्यतीति । ५ A om. the comm on this Sutra. ६ A •रात्पूर्वं C D •वरा पूर्वयोः Doubtful.

१४. अपराह्णे प्राप्तया अपवादः ।

१५. स्वस्याःस्वस्या वृत्तेरीषदभ्यग्रता सभ्या^१ सद्यःकन्याः
कर्तव्याः ।

१६. असंभाव्यमानत्वात्प्रवर्ग्यस्याभावः^२ ।

१७. तिस्र उपसदो ऽत्र पराचीरनावृत्ताः कर्तव्या इत्यभि-
प्रायः ।

१८. अग्नीषोमीयस्य पशोः स्थाने ऽग्नीषोमीयदेवताकः पुरो-
लाशः कार्यः ।

१९. सवनीयस्य पशोः काले स्थाने चयो ऽपि पशवो ऽग्नी-
षोमीयसवनीयानूबन्ध्याः समानतन्त्राः कर्तव्याः^३ ।

२०. आश्विनदेवताका वशा प्राकृताया अनूबन्ध्यायाः स्थाने
कार्या ।

२१. वाग्रब्दो विकल्पार्थः । मैत्रावरुण्याः पयस्यायाः प्रकृति-
वत्तात्तया यजेत ।

२२. अथो अपि च पूर्वप्रक्रान्तमनुप्राप्त एवं कुर्यात् ।

४१.

१. एषैव उत्तरस्यापि साद्यःकस्य पूर्वोक्ता एव विधा विधिः
प्रकार इत्यर्थः^४ ।

१ A सभ्या C सस्रकल्प कर्तव्या । D सकन्या कर्तव्या M सद्य कलाः कर्तव्याः ।
२ O (in marg) सभ्या । ३ Comm. or 29 is om in A and partly
in M. ४ C विधिः विधा प्रकार D om. प्रकार इत्यर्थः ।

२. अपवादाथं वचनम् । तेन चिष्टस्तोमा न भवन्ति सर्व-
स्मिन्नहनि ।

३. वहिष्यवमानमाध्यन्दिनाभवा ।

४. यान्यन्यानि स्तोत्राणि तानि चिष्टस्तोमकानि भवन्ति ।

५. सख्याविशेषमाह ।

६. कामार्थं वचनम् ।

७. वेदिर्भवतीति वाक्यशेष ।

८. उत्तरवेदिर्भवतीति वाक्यशेष ।

९. यवकलापिवत् ।

१०. ईजानकुलीना एव ।

११. नाश्वरयो विशेषवचनात् ।

१२. पदशब्दो विभागवचन । पूर्वोक्तस्याध्वनो योजनस्य

भागचय सोमप्रवाको गच्छेत् ।

१३. वडवाश्वेत्येको ऽर्ष्य^१ । प्राकृताया दक्षिणाया निवृत्ति ।

४२.

१. एषेवोत्तरस्यापि साद्यःकस्य । प्रथमस्य साद्यःकस्य यदिधान
तदिय्यते ।

२. यवोर्वरा वेदिरित्येवमादिक पूर्वयोर्ष्यदुक्त तदिकल्पते ।

३. ययो ऽपि पत्रमानायतुर्विष्णा ।

४. इतराणि स्तोत्राणि त्रिष्टुप्स्तोमकानि ।

५. संख्याविशेषः ।

६. पोलग्रं ग्रहं भवतीत्यभिप्रायः ।

७. प्रथमो ऽनुक्तीः । द्वितीयः परिक्रीः । तृतीय उक्तीः ।

एवमेते त्रयः साद्यःकाः । तद्यदि कस्यचिद्यजमानस्य द्विषन् भ्रातृव्यः
ग्रहो ऽनुक्रमेण^१ यजेत तत इतरः परिक्रिया यजेत । परिक्रिया
चेच्छत्रुः तत इतर उक्त्रिया यजेत ।

८. एकत्रिकस्य त्रिकैकस्य एकत्रिकत्रिकैकौ । ताभ्यां ब्रह्मवर्च-
सकामो यजेत । द्वन्द्वयज्ञौ चोदनैक्यात् ।

९. एकस्यामृचि स्तोत्रं गीयते^२ । तत्स्तिष्टुष्वन्यत् । एवं द्वादश
व्यत्यासं । एवं प्रथमस्य स्तोत्राणि भवन्ति ।

१०. तिष्टुपु स्तोत्रम् । तत एकस्याम् । एवं द्वादशविपर्ययेण^३
स्तोत्रविन्यासः ।

११. षट्सु स्तोत्रेष्वष्टादश । इतरेषु षट्सु षट् । एवं चतु-
विंशतिः स्तोत्रियास्तुत्रार्थवादः ।

१२. अष्टाचरैस्त्रिभिः पादैः ।

१३. जपात्फलावाप्तिदर्शनात् ।

१४. तदाभ्यामेकत्रिकत्रिकैकाभ्यां साधनाभ्यां तेजो ब्रह्मवर्चस-
माप्नोति ।

१ I propose अनुक्रिया. C M D अनुक्रमयेण A •क्रमेण A C शक्रो ।

२ C •स्तोत्रं गीक्रियते M स्तोत्रं गीक्रियते । ३ A विपर्ययेणो ।

१५. द्वावप्येतौ त्वचकृत्प्रमिष्येत्यां चो-
दनायामेतच्छ्रुत्त्वं प्रतीयेतैकादिकं वा त्वचकृत्प्रमिष्येतदुक्तम् ।

१६. अभिजिदेकाहः अभिमुख्यस्यं जेतुमिच्छतो भवेत् ।

१७. विश्वजिदेकाहो विश्वं जेतुमिच्छतो भवति ।

१८. अतिरात्रसंख्यावित्यभिप्रायः । इन्द्रयज्ञो दिवचननिर्देशात् ।

१९. अवयुत्यवादः स्तुत्यर्थः^१ ।

२०. उक्त्यस्तोत्रशस्त्रसंपन्नौ भूत्वेत्युक्त्यसंस्त्रस्तुतिरवयवद्वारेण ।

२१. प्रत्यतिष्ठतामित्यनुषङ्गः ।

४३.

१. नृजिज्ञामैकाहः ।

२. तेन यागेन नृञ्जितवान्^२ ।

३. तेन नृञ्जेतुमिच्छन् यजेतेति प्रयोगवाक्यं विधिः । शेषं
ऽर्थवादः ।

४४.

१. घृतनाजिज्ञामैकाहः । घृतनेति संघाम उच्यते । तमाचि-

पति यः स घृतनाजः । अज गतिवेषणयोरिति स्मरणात् । घृत-
नाजः शूरः ।

१ C चवमुत्यक्तवादस्तुत्यर्थः (वा in marg) M चवमुत्यवादः दुः D चवमुत्य-
वादः स्तुत्यर्थः । २ The Comm. on these Sūtras is given here accord-
ing to the division of A, which makes three Sūtras while C D give it
without interruption. ३ om in D

४५.

१. सचाजिन्नामैकाहः । तेन सचाजं जेतुमिच्छन्त्यजेतेति चो-
दना । श्रेषो ऽर्थवादः । सचाजः सदोजेता । सचा त्वं पुरुष्टुतेति
स्त्रिङ्गात् । सत्येन वा जेता । सचाशब्दस्य सत्यनामसु पाठात् ।

२. प्रथमात्पार्थिकात् अद्यान्माध्यन्दिनेषु सवनेषु । यथासंख्येन
चिष्वपि नृजित्पृतनाजित्सचाजित्सु निविद्धानानि कार्याणि निवि-
द्धानानीति वचनात् । नाहं भुवं तत्र निविदौ ऽभावात् ।

४६.

१. धनजिन्नामैकाहः । तेन धनं जेतुमिच्छन्त्यजेतेति चोदना ।
वाक्यश्रेषो ऽर्थवादः ।

२. अहर्वचने^१ सांघातिकधर्मशङ्कानिवृत्त्यर्थम् ।

४७.

१. स्वर्जिन्नामैकाहः । तेन स्वर्जेतुमिच्छन्त्यजेत । स्वरिति स्वर्ग
उच्यते । तन्प्राप्तिर्जयः ।

२. उत्सन्नः स उच्यते येनोपरि^२ सता प्राप्यते राज्यं श्रेष्ठ्यं वा ।
श्रेष्ठयज्ञः स्वर्जिदित्यभिप्रायः । उता न महौदंसिन इति (?)
प्राधान्येन दर्शनात्^३ । उत्सन्नयज्ञ इव वा श्य यदत्यमेध इति
महत्यत्यमेधे दर्शनात् ।

१ C M स्वर्जिषो० ।

२ C D M येनोपरि सत्यप्रा० A य ।

३ C D M उत्तानमद्यो दंसिन ।

४८.

१. महामतीयमहः सर्वजिन्नामैकाहः । तेन सर्वं जेतुमिच्छ-
न्यजेतेति विधिः । शेषो ऽर्थादो विध्युद्देशस्य स्तावकः ।
२. अहर्ग्रहणं सांघातिकधर्मशद्धानिवृत्त्यर्थम्^१ ।

४९.

१. उज्जिन्नामैकाहः । तेन सर्वमुज्जिगीपन्यजेतेति विध्युद्देशः ।
शेषो ऽर्थादो ऽस्यैव स्तावकः ।
२. एकं महत्वतीयमपरं निष्केवल्यम् ।
३. उदरन्त उन्तूर्वाणमित्येताभ्यामुदती सूक्ते । तदेतस्याहो
रूपम् ।

५०.

१. उपहयो नामैकाहः । तस्यायं सुराकल्पमरूपो ऽर्थादः
कर्तव्यताविध्युद्देशस्य स्तावकः ।
२. अरवो ऽसुराः । एवंनामानो ऽसुराः मखसंज्ञका यति-
संज्ञकाश्च । ताम्साक्षात्केभ्यो मर्कटेभ्यः प्रायच्छत् । अर्पितवान् ।
न केवलं चिग्नीर्षाणं त्वाद्महनत् ।
३. तमिन्द्रं ब्रह्महेति कृत्वा सर्वाणि भूतान्यभ्याक्रोगन् । तदा-
क्रोगपराणि बभूवुरिन्द्रं प्रति ।

४. स इन्द्रो देवेभ्यः पार्श्वतो वेदिःकृत इव चचार ।

५. ते देवा एवमूर्चुर्यद्यमिन्द्र^१ एवं पार्श्वतश्चरिष्यत्यभिभवि-
यन्ति नो ऽसुराः ।

६. उपजानीम तं यज्ञक्रतुं येनैनमिन्द्रमुपाकृयेमहि । उपा-
कृतानं संसर्गः । संसृजेमहीत्यर्थः ।

७. ते देवा एतमुपहव्याख्यमेकाहं यज्ञक्रतुं यज्ञकर्म अपश्यन् ।
दृष्टवन्तः । तेनैममुपाकृत्यन्त समसृजन्त ।

८. तेन यज्ञक्रतुना उपहव्याख्येनावरुद्धो राजा राज्यभ्रष्टो
यजेत राष्ट्रमवजिगीषन् राज्यं कर्तुमिच्छन्नित्यर्थः ।

९. अवगच्छति देव^२ आप्नोत्येवेत्यभिप्रायः ।

१०. यथोक्तलिङ्गाभ्यां हतशब्दाभ्यां तद्वती सूक्ते निष्केवल्य-
मरुत्वतीययोर्निविद्धाने^३ ।

११. उपहव्यसंज्ञस्य तद्भूतवद्रूपम् ।

५१.

१. कृते ऽप्युपहव्ये भूतानि तमिन्द्रमभ्याक्रीशन्नेव ।

२. अग्निष्टुतो ऽयमुपक्रमः । अनहर्जातता मूलनक्षत्रे जन्म ।
तेन वा । पापरूपा अलक्ष्मीस्तया वासाधुवादः^४ । एताभ्यां निमि-
त्ताभ्यामग्निष्टुत्कार्यः । अभिशस्यमानं याजयेदिति च श्रुत्यन्तरात् ।
अनिष्टता^५ च निमित्तम् ।

१ CD इन्द्र । २ CD हे प्रा० । ३ CD om योर ।

४ CD शब्द । ५ A अभिष्टिता ।

३. स इन्द्रो ऽग्नये सर्वाणि सवनानि प्रदत्तवान् ।
 ४. तस्येन्द्रस्याग्निः सर्वाभनहर्जाततां मूलनक्षत्रजाततां सर्वां च पापीमलक्ष्मीमसाधुवादहेतुं दत्तवान् ।
 ५. सो ऽग्निष्टुता यजेतेति विधिः । शेषो ऽर्षवादः । आस्तां तावद्यजनम् । य एवं वेद तस्यापि अद्वावतो ऽग्निः पापीमलक्ष्मी-भनहर्जाततां च निर्दहति ।

६. यज्ञैतेन— the Commentary from this Sūtra up to XIV 52, 3 is wanting in all M SS.

५२.

२. विनियुक्तानन्तरा उत्तराश्वतसो ऽच्छावाकसूक्तस्य स्थाने भवन्ति ।
 ४. अग्ने दिवः सूर्युरसि प्रचेता इति याज्याज्यस्य । प्राकृताया निवृत्तिः परिभाषितत्वात् ।
 ५. उप त्वा जामयो गिर इति वायव्यस्य स्थाने दृचः । ऐभिरग्ने दुवो गिर इत्येन्द्रवायवस्य । कक्षे जामिर्जनानामिति मैत्रावरुणस्य । न योरुपद्विरश्य इत्याश्विनस्य । अग्निर्वृचाणि जह-नदित्वेन्द्रस्य । अग्ने सुतस्य पीतय इति वैश्वदेवस्य । अग्ने धृतप्रता-चेति सारस्वतस्य । इत्येतानि प्रउगदृचानि ।
 ६. अग्ने विद्येभिरग्निभिरिति याज्याया प्रउगमस्तान्ते यज्ञैः । प्राकृताया निवृत्तिः परिभाषितत्वात् ।

७. कसे जामिर्जनानामिति स्तोत्रियः । कया ते अग्ने अङ्गिर इत्यनुरूपः ।

८. मैत्रावरुणस्यैव माध्यन्दिने सवने एतावेव स्तोत्रियानुरूपौ विपर्यस्तौ भवतः ।

९. अग्निर्दृचाणि जह्नदित्येतौ स्तोत्रियानुरूपौ ब्राह्मणाच्छंसिनो भवतः ।

१०. अग्निर्मूर्धा दिवः ककुदित्येतौ स्तोत्रियानुरूपौ अष्वावाकस्य भवतः ।

११. अर्चन्तस्ता हवामह इत्येतत्सूक्तं मैत्रावरुणस्य भवति ।

१२. अर्चन्तस्वेत्येतस्योत्तरं सूक्तं ब्राह्मणाच्छंसिनो भवति ।

१३. अग्ने धृतप्रताय त इत्येता पलच्छावाकस्य भवन्ति ।

१४. मैत्रावरुणादयः स्वाभिःस्वाभिरन्याभिर्यजन्ति ।

५३.

१. अग्निं वो देवमाग्निभिः सजोषा इत्येता दग्ध उन्नीयमानेभ्यो ऽनुब्रूयात् ।

२. प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वमित्येताः सप्त प्रस्थितानां याज्या भवन्ति ।

३. उत्तरे मरुत्वतीयस्य याज्यानुवाक्ये भवतः ।

४. विशोविशो वो अतिथिमिति प्रातिपदस्तृचः । त्वग्ने यज्ञानामित्यनुरूपः । एतौ मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ ।

५. इन्द्रनेदीयत्राह्मणस्पत्ययोः स्थाने ।

६. अग्निं न मा मयितं सं दिदीपः । त्वग्ने प्रथमो ऽङ्गिरा
 ष्यधिः । प्रकृत्यैव पूर्वा इत्येता एकपातिनीनां स्थाने ।

७. अग्ने स क्षेपदृतपा ष्यतेजा इत्येतन्निविद्धानं भवति मरु-
 त्वन्तीये शस्त्रे ।

८. पूर्वोक्तस्योत्तमा याज्या भवति ।

५४.

१. पाहि नो अग्न एकयेति स्तोत्रियः प्रगाथः । पाहि नो
 अग्ने रक्षस इत्यनुरूपः प्रगाथः । एवं निष्केवल्यस्य तौ भवतः ।

२. प्र ते अग्ने हविष्मतीमियमिति धाय्या कर्तव्या ।

३. एना वो अग्निं नमसेति धाय्यानन्तरः प्रगाथो भवति ।

४. यथा होतर्मनुषो देवतातेति निविद्धानं कार्यम् ।

५. अग्निं नरो दीधितिभिररण्योरिति याज्या भवति ।

५५.

१. अग्निमग्निं वो अग्निगुमिति स्तोत्रियः प्रगाथः । अग्ने जरि-
 तविष्प्रतिरित्यनुरूपः प्रगाथः । एतौ ब्राह्मणाच्छंसिनो भवतः ।

२. स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ क्रमेणाश्वाकस्य भवतः ।

३. एते मैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंस्यश्वाकानां क्रमेण प्रगाथा
 भवन्ति ।

४. तेषामेव क्रमेण यज्ञस्य होतरित्यादीनि भवन्ति ।

५. त एव मित्रावरुणादयस्तेषामेव सूक्तानामुत्तमाभिरुत्त-
माभिः क्रमेण यजन्ति । याव्या उत्तमाः कुर्वन्तीत्यर्थः ।

५६.

१. एते आदित्यग्रहस्य पुरोनुवाक्यायाञ्चे भवतः ।

२. एता उन्नीयमानेभ्यो ऽनुब्रूयात् ।

३. नवभ्यो द्वे उत्तरे हारियोजनस्य स्थाने भवतः ।

४. त्वामग्न च्छतायव इत्याद्याः सप्त प्रस्थितानां याव्या भवन्ति ।

५. एति प्र होतेति पुरोनुवाक्या । अस्या एवोत्तरा याव्या
सावित्र्यग्रहस्य ।

६. भवत इति वाक्यशेषः^१ ।

७. स्थाने भवन्तीति वाक्यशेषः ।

८. पूर्वाङ्गाभ्य^१ एव उत्तरास्तिस्र आर्भवस्य ।

९. आर्भवीभ्यस्तिष्ठभ्य उत्तराश्चतस्रश्चो द्यावापृथिवीयस्था-
न्नायक्रमेण ।

१०. त्वमग्ने ऋविणोदा इत्यस्याः पूर्वाः षड्वैश्वदेवस्य भवन्ति ।

११. स्थाने भवतीति वाक्यशेषः ।

१२. स्थाने भवतीति वाक्यशेषः ।

१३. समिद्धो अग्निर्दिवि शोचिरश्रेदिति तिस्रो भवन्येक-
पातिनीनां स्थाने ।

१४. पञ्चजनीयायाः स्थाने तदद्य वाच इति भवति ।।

१५. यज्ञेन वर्धत जातवेदसमिति याव्या । अनथा यजति
घोता परिभाषितत्वात् ।

५७.

१. स्थाने भवतीति वाक्यशेषः ।

२. पाठक्रमेणैवोत्तरा सौम्यस्य स्थाने भवतीति ।

३. एषा रौद्राः स्थाने भवति ।

४. एतन्मासतस्य स्थाने ।

५. आ नो यज्ञं दिविस्पृशमिति स्तोत्रियः । आ नो वायो
महे तत इत्यनुरूपः प्रगाथः । एतौ अग्निष्टोमसाम्नः स्थाने भवतः ।

६. वाग्बद्धो विकल्पार्थः । नित्यौ वा स्तोत्रियानुरूपौ भवतः ।
नित्यौ प्राकृतानुच्येते ।

७. अस्वग्ने सधिष्टवेत्येतास्तिष्ठ आपोहिष्ठीयास्थाने भवन्ति ।

८. तं देवा बुध्रे रजसः सुदंसमिति वैश्वदेव्याः स्थाने । उत
नो ऽर्चिर्बुध्न इत्येतस्याः ।

९. इमम् पु वो अतिपिमुपबुध्नमित्येताश्चतस्रः । तत्र द्वे
देवानां पत्नीनां स्थाने^१ । उत्तरे द्वे राकायाः स्थाने^२ ।

१०. ऊवे वः सुद्योत्मानमित्येतास्तिष्ठो ऽचरपङ्कतीनां स्थाने ।

११. त्रिमूर्धानं सप्तरश्मिं गृणीष इत्येतास्तिष्ठः पैचीणां स्थाने ।

१ A has only एतासां चतस्रणां स्थाने ।

२ C D om. उत्तरे स्थाने ।

१२. कथा ते अग्ने शुषयन्त आयोरित्याघास्तिस्रो घामीनां स्थाने भवन्ति ।

१३. मथीघदीं विष्टो मातरिश्वेत्येतास्तिस्रः स्वादुष्किली-
यानां स्थाने ।

१४. मथीघदीमिति तिसृभ्य उत्तरे उत्तरयोः स्थाने ।

१५. एवाग्निर्गतमेभिर्घतावेति परिधानीया कार्या ।

१६. यहाणां विकारपक्षे उक्तो धर्मः । तस्याग्नेया यहा भवन्ति । आग्नेय्यः पुरोरुचः सर्वमाग्नेयमहरिति^१ । एतस्मिन्पक्षे अविहृतेषु यहेषु यः प्रकृतेर्विकारः स उच्यते । तिष्ठा हरौ रथ आयुज्यमानेति मरुत्वतीयम् । तसु छुद्दि यो अभिभृज्योजा इति निष्केवल्यम् । नियमत एते निविद्धाने भवतः ।

१७. वाग्ब्रह्मो विकल्पार्थः । अनङ्गान्दक्षिणा हिरण्यं वा दक्षिणा ।

१८. अनङ्गानग्निरेतसो वै हिरण्यमित्यर्थवादात् ।

१९. परिसमाप्याग्निष्टुतं ततो ऽग्निष्टोमः कर्तव्यः ।

२०. उत्थाय चाग्निष्टोम इत्यस्यावश्यकर्तव्यतार्थो ऽर्थवादः । ओमसू क्सेदन इत्यस्याङ्पूर्वस्य लटि रूपम् । आवृश्यते सर्वाभ्यो देवताभ्य उच्छिद्यत इत्यभिप्रायः^२ । अग्निष्टुता यजेत सर्वाग्नेयेन तस्माद्वश्यं तेनाग्निष्टोमः कार्यः ।

५८.

१. इन्द्रसुत्नामैकाहस्तेन वलकामो यजेतेति विधिः । शेषो ऽर्थवादो ऽस्यैव स्तुत्यर्थः ।

२. इन्द्र सोमं सोमपत इन्द्रक्षवेत्येते । यद्विकारे^१ ऽपि वचनादेवमेव विकाराभावात् ।

५९.

१. सूर्यसुत्नामैकाहस्तेन तेजस्कामो यजेतेति चोदना । शेषः पुराकल्पस्य रूपो ऽर्थवादो विधिशेषत्वेनार्थवान्^२ ।

२. इमा उ ता पुरतमखेन्द्रस्तवेत्येते । तस्य सौर्या यद्वा भवन्ति । सौर्यः पुरोरुचः सर्वं सौर्यमहरिति^३ शतपथवचनात् । तेषामेवार्थविकारो^४ नास्माकं शस्त्रेषु वचनाभावात् ।

६०.

१. वैश्वदेवसुत्नामैकाहः । तेन प्रजातिकामो यजेतेति विध्यु-
द्देशः । शेषो ऽस्यैव स्तावको ऽर्थवादः ।

२. यद्विकारे ऽपि न शस्त्रे उत्तरकल्पनावचनाभावात् ।

१ C यदो(०) विकारे D यदीविकारे । २ A ०रूपी ऽर्थवादो विधिशेषत्वेनार्थवान् D ०वादो विधिशेषत्वेनार्थवान् C शेष । पुराकल्पस्यरूपार्थवादो विधिः । शेषत्वेनाथे वादात् । ३ M अथदिति C om See 57, 16 ४ C D M तेषामेवार्थविकारे ।

६१.

१. तेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेतेति विधिः । श्रेयो ऽर्थवादः ।
२. चतसृषु स्तोत्रियासु बहिष्पवमानो भवति ।
३. होतुर्होत्रकाणां च अष्टास्वष्टासु स्तोत्रियास्वाज्यानि भवन्ति ।
४. द्वादशसु स्तोत्रियासु माध्यन्दिनः पवमानो भवति ।
५. होतुर्होत्रकाणां च षष्ठानि पोलशसुपोलशसु भवन्ति ।
६. विंशतिसंख्यासु स्तोत्रियास्वार्भवः पवमानो भवति ।
७. षतुर्विंशतिस्तोत्रियाकमग्निष्टोम सोम भवति ।
८. सामान्तरूप्यो यो^१ विकारः स पूर्वाक्तः ।

६२.

१. इदानीं वक्ष्यत इति वाक्यशेषः ।
२. मरुतः पुरा अनपिसोमपीथा अकृतसोमपाना इत्यर्थः ।
एवंरूपा आसुः । ते यत्रेन्द्रं मरुतः पुपुवुस्तदेनानिन्द्रः सोमपीथे
अन्वाभेजे अन्वाभक्तवान् । पुपुवुरिति पवमानमिन्द्रस्य कृतवन्तो
निमित्ते ।
३. स य इति वाक्यपूरणौ उद्देशप्रतिनिर्देशौ । अनपिसो-
मपीथः पिता पितामहो वा यस्य सोम न पिबेत् यश्च मरुतां
सप्तोक्तां सायुष्यं चेच्छुः सोमेन यजेत ।

४. पञ्चगारदीये धर्मविशेषः । पञ्चोवाणः प्रजनने समर्थाः
अनङ्गाहः पञ्च गरदः पञ्च वर्षाणि मरुद्भ्यः प्रोचिताश्चरन्ति ।
तत्कपवमानान्यत्र(?) नियुञ्जते^१ । षष्ठे गरदि सवनीयस्योपालमयाः
कर्तव्याः ।

६३.

१. वक्ष्यमाणा उच्यन्त इति वाक्यशेषः ।
२. ष्वपिस्तोमसंज्ञमृषिणानुष्ठितत्वात् । प्रशस्ततास्योच्यते ।
३. तेन हतयागो गोतम ष्वपिर्ब्रह्मवर्षसं प्राप्तवान् ।
४. उपरितनैः पञ्चभिः संवन्धेषु प्रत्येकफलश्रवणेष्विति ।

६४.

१. भरद्वाज ष्वपिः किल वलार्थी तप उपसदादिकं कृत्वा
एतं यज्ञफलं दृष्टवान् ।
२. प्राप्तवान् ।
३. विधिरयम् । श्रेया फलश्रुतिः ।

१ The reading of A is given above C D तन्व (or तन्व) कपवमानान्यत्र
M तन्वकपवमानाः The passage is doubtful.

७१.

१. वक्ष्यमाणं उक्त्वा न्तिर्नाम क्रतुः । सो ऽतिरात्रसंस्थो भवति ।
तच्छेषत्वेनायं वक्ष्यमाणवादः ।

२. इन्द्राविष्णु महता तपसा त्वं यज्ञक्रतुमुक्त्वा न्तिमंजकम-
पश्यताम् ।

३. तेनोक्त्वा न्तिनेद्वा ताविन्द्राविष्णु स्वर्गं लोकमुत्पुत्याक्रमताम् ।

४. एवं फलसंबन्धेन^१ कार्यं । फलश्रवणात् । इतरे तु फला-
श्रुतेरौचिता शुद्धये^२ ।

५. इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोरिति मरुत्वतीयम् । धौर्न य
इन्द्राभिभृमार्य इति निष्केवल्यमेते निविद्धाने भवतः ।

६. विष्णुन्यङ्गे विष्णुसिङ्गे । इन्द्राविष्णु वै स्वर्गकामावित्येक-
देशसिद्धितमेतस्याङ्गो^३ रूपम् ।

७२.

१. मित्रावरुणयोरश्विनोर्ब्राह्म्यस्तोमः । वसूनां ब्राह्म्यस्तोमः ।
मरुतां ब्राह्म्यस्तोमः । साध्यानां ब्राह्म्यस्तोमः । आप्यानां ब्राह्म्यस्तोमः ।
विश्वसृजां ब्राह्म्यस्तोमः । भूतहृतां ब्राह्म्यस्तोमः । ज्येष्ठानां ब्राह्म्यस्तोमः ।
मध्यमानां ब्राह्म्यस्तोमः । कनिष्ठानां ब्राह्म्यस्तोमः । एवमेते दश
ब्राह्म्यस्तोमाः । प्रायश्चित्तार्थं प्रत्येकं कर्तव्याः ।

१ A अथ फलश्रवणि ।

२ Doubtful C त्वेषिता शुद्धये ।

३ C (ong) •द्विवेत्त• alt to •द्विनवेत्त• ।

२. चतुर्दशस्तोत्रियाकः स्तोम एतेषां भवति ।

३. विष्टयुरिति विलम्बयन्त्र^१ उग्रदामाजीर्णाक्षचक्रः । संप्रतोदः महं प्रतोदेन संप्रतोद् उच्यते । प्राणकेनैतावता विशिष्टो रथः । अन्यद्रज्ज्वादिकं^२ न भवति । सेपुधन्वा । सह द्युणा धन्व यस्मिन्नसौ सेपुधन्वा रथः । धन्वशब्दो नकारान्तो धनुःपर्यायः^३ ।

४. एतेषां देवगणानां पूर्वपदानां ब्राह्म्यस्तोमानां समूह्याद्ग्रन्थाच्छस्त्रं भवति । समूह्यग्रहणं ब्रूहनिवृत्त्यर्थम् ।

७३.

१. एवमेव स्तोमदक्षिणाशस्त्रं यत्पूर्वमुक्तं भवति ।

२. पूर्वोक्तमेव स्तोत्रदक्षिणाशस्त्रं च । नाकशब्दोऽपरे नवज्ञाः । न तेषु ब्राह्म्यस्तोमशब्दः । [तेषामपीदमेव स्तोत्रदक्षिणाशस्त्रं च शाखान्तरीयाः^४ ।

३. चपालमुखतर^५ एकः प्रथमः । अनन्तरं मपुरोलागो द्वितीयः । निष्टुमवन्ततीयः । ब्रह्ममवद्यतुर्थः । चत्रमवः पञ्चमः । भूमिमवः षष्ठः । श्रोत्रमवः सप्तमः । श्रोत्रमवो^६ ऽष्टमः । वनस्यत्तिसवो^७

१ Corrected A विलम्बयन्त्रपदानाम् । M विलम्बयन्त्रपदानाम् । C D विलम्बयन्त्रपदानाम् । २ 'A' •द्रज्जा• CD (P) द्रज्ज्वादिकं M द्रज्जा । ३ CD धनुष्य । A om the words from तेषाम् to शस्त्रं and has only एते शाखान्तरीयाः । C D चपालमुख एकः । ४ C श्रोत्रनि ।

नवमः । केनचिद्योगेन शाखान्तरीयाष्टेतानि । एतेषामपि कृत्स्नां
पूर्ववत्सोमदक्षिणाशस्तम् ।

७४.

१. स्तुतिरूपो^१ ऽयमर्थवादः । प्रजापतिः किल परमेष्ठो प्री ;
ष्ठाकामस्तप.क्रियानन्तरमेतं यज्ञकृतुमपग्रद्गममहः ।

२. प्रजापतिः प्रतिष्ठां प्राप्तवान् ।

३. अः कृद्धिदक्षिकारो ।

७५.

१. ष्टुस्तोमा अनन्तरमुच्यन्ते ।

२. ष्टुस्तोमानां नामानि वचनाधारेण । स्तुत्यर्थो ऽर्थवाद
पठेते भवन्तीति प्रदर्शनार्थम् ।

३. विध्यर्थो ऽर्थवादः ।

४. प्रत्येकमहःशब्दवचनात् । एवमुत्तरेष्वपि द्रष्टव्यम् ।

७६.

१. वक्ष्यमाणा अन्नाद्यकामस्य । तत्रायमर्थवादः ।

२. उक्तो ऽर्थवादः ।

४. फलार्थिनः प्रवृत्तिवाक्यमेतत् ।

७७.

१. उत्तरे ।
२. सृत्यर्थो ऽर्थवादः ।
३. एवमख्याक्ता अर्धमासस्तोमाः^१ ।
४. अर्थवादो ऽयं सृत्यर्थः ।
५. फलार्थिनः प्रवृत्तिवाक्यम् ।

७८.

१. उच्यन्त इति वाक्यशेषः ।
२. तैर्नक्षत्रस्तोमैस्तेजस्कामो^१ यजेतेति विधिः । शेषो ऽर्थवादः ।

७९.

१. उच्यन्त इति वाक्यशेषः ।
२. अर्थवादो ऽयं विधिस्तावकः ।
३. विधिरथम् ।

८०.

१. वक्तव्या इति वाक्यशेषः ।

२. एतावन्तः संवत्सरे सुहृता भवन्ति । तावत्संख्याकास्तेषां स्तोमाः ।

३. त्रिधिप्ररोचनार्था फलश्रुतिः ।

४. एतावान्विधिः । शेषो ऽर्थवादः ।

८१.

१. अनन्तरा एव वक्ष्यमाणा उच्यन्ते ।

२. तैरचितिकामो यजेतेति विधिः । शेषः स्तुतिरूपो ऽर्थवादः^१ । संवत्सर एतावन्तो निमेषा भवन्ति । सुहृता एव दशभिर्गण्यन्ते ।

८२.

१. उच्यन्त इति वाक्यशेषः ।

२. निमेषा एव दशभिर्गण्यन्ते । एषां संवत्सरध्वंसीनां संख्या भवति ।

३. अर्थवादो ऽयम् ।

४. विधिरेषः । शेषो ऽर्थवादः स्तावको ऽस्य ।

८३.

१. उत्तरे ।

२. चतुर्णां दिशां चत्वारः सोमास्तैरनन्तकामो यजेतेति विधिः । अन्यो ऽर्थवादः ।

८४.

१. दिक्स्तोमव्याख्या ।
२. ते सर्वे दृष्टद्रव्यन्तरपृष्ठा भवन्ति ।
३. ऐकाहिकं शस्त्रं येषु ते तथोक्ताः ।
४. एते वा निविद्धाने विशेषरूपे भवतः ।
५. दिग्गनियमो ऽयम् ।

द्विरभ्यासो दृष्टसमाचारस्तदनुष्ठानमायुष्यं भवतीति ।

इति शाङ्खायनसूत्रभाष्ये चतुर्दशो
ऽध्यायः समाप्तः ।

१ C omits the Comm. on XV 1 2 3 and adds after XIV: 'श्रीं चत्वारिंशत्' (1) मन्त्रमन्त्रीपिकया पूजितमन्त्रिणं प्रदारेर्विशयं प्रपारणोयम् । मन्त्रमन्त्रः श्री । D has the same remark and gives first the text of the Sūtras (from XV, 1, 1 to 3 12) without any Commentary adding at the end the words श्रोतव्यान् । तेनात्र पद्यवर्ण-
नयोपदेशे ?) एव श्रोतवेषु प्रतिवचनं मन्त्रदत्तं । एवमेते पद्य मन्त्रदत्तारेषु । अनेन विमर्शसार्थं कुर्यात्प्रत्येकं ऽनुषन्ते । Then it repeats the Sūtras with their respective commentaries

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

एकाहानुक्त्वा वाजपेयमाह ।

१.

१. सप्तानां सोमसंस्थानां मध्ये पञ्चमः सोमयागो वाजपेयः । स शरदि शरत्संज्ञके षष्ठौ भवति । वचनात् वसन्ते । प्रौष्ठपदी-मारभ्य कार्तिकी^१ यावत् शरत्सिद्धा । अथवा कन्यासंक्रान्तिमा-रभ्य वृश्चिकसंक्रान्तिं यावत् । अथवा तुलामारभ्य धनुःसंक्रान्तिं यावत् ।

२. स वाजपेयो नित्यो ऽपि फलश्रवणात् अन्नाद्यकामस्य यजमानस्य भवति । वाजपेयशब्दस्य निर्विवक्षयाह ।

३. अनेन वाजेन क्रतुना यक्ष्यमाणो यजमानः पुरस्तात्पूर्वं संवत्सरम् । अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । पेयसंज्ञकैर्यज्ञैर्यजते ।

४. पीयन्त इति पेयाः पानम् । अद्यत इत्यन्नं वाज इत्यन-र्थान्तरम् । अन्धः वाजः पाज इत्यन्नामसु पाठात् वाजो ऽन्नम् ।

५. पानपूर्वं भोजनमिति पेयसंज्ञकाः पूर्वमनुष्ठेयाः । ततो वाजसंज्ञको यागः ।

१ A कार्तिकी O, कार्तिकं O, indicates the reading of MS Cham-bers 419b

६. तयोः पानान्नयोः प्राप्तये । पूर्वं पेयाः पश्चादाजः^१ । एवं वाजपेयस्य वाजपेयनामधेयता । के ते पेया इत्यपेचयामाह ।

७. एते द्वादशान्निष्टोमाः प्राकृता भिन्नतन्त्राः । प्रतिमामं संवत्सरं भवन्ति । विकल्पमाह ।

८. गोतमो ह ब्रह्मवर्चसकामस्तपस्तप्यैतं यज्ञक्रतुमपश्यद्गोतमस्य चतुरुत्तरस्तोममिति प्रसिद्धः । अश्वमेधे च प्रथममहर्भवति । प्राकृतेनाग्निष्टोमेन व्यत्यासम् । अग्निष्टोमो गोतमस्य चतुरुत्तरस्तोम इत्येवं षडग्निष्टोमाः षड्गोतमस्य चतुरुत्तरस्तोमा व्यत्यासेन भवन्ति ।

९. अयं यज्ञक्रतुरपरियज्ञः । परियज्ञाः पेयसज्ञकाः । तद्द्रवितो भवति^२ । एक इति वचनाद्विकल्पः परियज्ञानाम् । अन्नाद्यफले पुराकल्पमाह ।

१०. इन्द्रादृहस्यती अपि अनेन क्रतुनेद्धान्नाद्यं प्राप्तवन्नावित्यन्नाद्यप्रापको यज्ञः ।

११. तेन क्रतुनान्नाद्यकामो ऽन्नाद्यं प्राप्तोतीति काम्यो ऽप्ययं यज्ञो भवतीति गम्यते । प्रकारान्तरेण^३ निर्वचनमाह ।

१२. अथो अथर्थे । हेति प्रसिद्धः । एतेन यज्ञेन वाजो नाम लोकस्यापत्यं^४ सो ऽपीद्वा भवन्तिकामानाप्तवान् । पेयसंज्ञानिरपेचस्याप्यनया व्युत्पत्त्या वाजपेयनामधेयता । एवं वाजपेययागस्य नामधेयमुद्भिदादिवत् । न गुणविधानम् । तथा च जैमिनिः । पूर्वपचं

१ D पश्चादाजो वाजः ।

२ C, तद्द्रवितो ।

३ A निर्वचनमाह ।

४ C, लौक्यः ।

सूत्रयामास । नामधेये गुणश्रुतेः स्याद्विधानमिति चेत् तुल्यत्वात्क्रिययोर्न । तस्मान्नामधेयं वाजपेयः^१ । एकशब्दे परार्थवहुणविधाने दोषस्तस्माच्चानामधेयता । विग्रोपमाह ।

१३. षड्ज्वर्यं ।

१४. षोडश कलाः । पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि । पञ्च कर्मेन्द्रियाणि । पञ्च विषयाः । षोडशं मनः । सप्तदशः पुरुषः प्रजापतिः । तस्य पूरणे ङट् (५. २. ४८) इति ङट्प्रत्ययान्तः । स प्रजापतिरेव वाजपेयः ।

१५. तस्मात्सप्तदशसंख्यात्मकेन स्वेन रूपेणैवं प्रजापतिर्वाजपेयं समर्धयति समर्धं करोतीत्यर्थः^२ ।

१६. श्रुतौ प्राकृतो यूपो ऽष्टाश्रिर्भवति^३ । अर्धं तु वैल्वश्रुतरश्रिः सप्तदशारश्रिप्रमाणको गोधूमचषालश्च ।

१७. कृतव्याख्यानमेतत् ।

१८. अग्नीषोमीयेणोपवसथे पशुना यजत (५. १५. १) इत्येक एवाग्नीषोमीयो ऽन्येषु धामेषु । वाजपेये सप्तदश वचनाद्भवन्ति ।

१९. मनोतया अथनावृत्तिरेकप्रदानत्वात् ।

२०. आग्नेयादयः सारस्वतपर्यन्ताः^४ कतुपशवो ऽतिरात्रे । वाजपेये तु मरुद्भ्य उज्जेधेभ्यो वशा ष्टश्रिः पञ्चमी भवति । वृष्णिः^५ प्रजननसमर्थः । वशा वन्ध्या ष्टश्रिश्विचवर्णा गौः ।

१ D om. the text from 'वाजपेय' to 'तस्मान्' । २ D समर्धयतीत्यर्थः ।

३ C, •ष्टारश्रि । ४ A नेषीप • । ५ A वृष्टिप्रज • ।

२१. श्यामा श्यामवर्णा । त्वपरा अविधाणा । लसुदिन^१
कूर्चला । तस्मिन्नेव यूपे क्रतुपशुसमीपे आलभ्या ।

२२ प्राजापत्याना पर्यग्निकरण प्रसिद्धम् । तदन्त सवनी-
याना तन्त्र भवति । उत्तरत्र विगेषविधानात् भिन्नतन्त्रता^२ भवि-
ष्यतीति विगेषवचनम् । विगेषमाह ।

२३ ब्रह्मसाम सामवेदे प्रसिद्धम् । तेन सप्तदश प्राजापत्या
पशव आलभ्यन्त इति सवनीयेभ्यो विगेष । विगेषान्तरमाह ।

२४ क्रतुपशूना यथाप्राप्तमभिगुमत्र प्राजापत्यानामेकदेवत्यैक-
पशुधर्मकं प्रतिपशुभावर्तते । आवृत्त्या पठनीयमित्यर्थ^३ । यत्रा-
भिगोरावृत्तिस्तत्राजैद्गिरित्युपप्रेषस्यावृत्ति । उक्त उपप्रेष इति
वचनात् । जुषस्व सप्रथस्तममित्याद्या षडृच स्तोत्रा । ता क्रतु-
पशूना प्रैषादनन्तरमुक्त्वा प्राजापत्याना सप्तदशकृत्व आवर्तन्ते ।
आवृत्त्या सप्रेषनिरपेक्षेण^४ वक्तव्या । तत्राभिगौ विगेष ।

२५ सवनीयानामभिगौ प्रैभ्यो अग्नि भरतेत्येतावान् । ऊष-
ध्यगोह पार्थिव खनतादिति च तत्र पठितम् अभिगोरावृत्तादुप-
तिष्ठते अत्र^५ न पठनीय वचनात् । ऊमे ऽप्यभिगौ नवोच्छ्वासा
भवन्ति । नवकृत्वो ऽभिगाववानितीति श्रुते । तत्र षष्ठे उच्छ्वासे
षड्विंशतिरित्यस्मिन् मध्ये ऽवसानं कुर्यात् । उक्तम प्रयाज^६ स्वाहा-
कृतिप्रैषादनन्तरमाप्रीणामुत्तमा याज्येत्ययमपि तन्त्रेण भवति ।

१ C •तन्त्र भ• D भिन्नतन्त्रा । २ D om पशुधर्मक प्रति । ३ C D om च ।

४ C तत्र । ५ D •ज्ञातप्रयाजादनन्तर ।

परिवाषी च । परिपश्याङ्गती अध्वर्युवेदे प्रसिद्धे स्वाहा देवेभ्य^१
स्वाहेति ते अपि तन्त्रेण भवत । सवनीयाना तन्त्रमिति वचना-
दन्यत्पृथक् प्राप्नोतीति वचनम् ।

२६ प्राजापत्याना हविषा प्रदान हारियोजनादनन्तर भवति
वचनात् ।

२७ तस्मिन्पक्षे वनस्पत्यादीनामङ्गानामुत्कर्षा ज्ञेय । न्याया-
नुगृह्यैतवचनात्^२ ।

२८ अनुयाजेषु वा दृष्टेषु प्राजापत्याना हविषा प्रदान भव-
तीति पवान्तरम् । अस्मिन्नपि पक्षे ऽङ्गानामुत्कर्षं ।

२९ य एवेतरेषा पशना वपादिभि प्रचारकाल स एवै-
तेषा^३ प्राजापत्यानां वपादिभि प्रचारकाल । अयमेव पक्ष
कात्ययने । विगोपमाह ।

३०. स्तोत्रेषुस्तोत्रेषु^४ सप्तदश स्तोमो भवति । वचनात् ज्योति-
ष्टोमस्तोमनिवृत्ति । विगोपमभिधाय होतु शस्ताण्णाह ।

३१. अग्नि नरो दीधितिभिररण्णोरिति बेराजमाज्य होतु-
र्भवतीति । पञ्चविशत्यृचम् । अष्टादशार्धचंग । गिष्टा पच्छ ।
पच्छस्त्रिष्टुप्जगतौनामिति न्यायात् ।

३२ एतस्तोमौय समुद्रादूमिरित्येतदाज्य भवति ।

३३ माधुच्छन्दस प्रउगो नाम वायवा याहि दर्शतेति सूक्त-

१ D in देवेभ्य ।

२ षोडश ।

३ A न्यायात् २० ।

४ D स एवेतरेषा ।

द्वये सप्त त्वचा तत्प्रउगमस्त्व मात सवने द्वितीय होतुर्भवति ।
अत्रार्थवादमाह ।

३४ विरालयन्न घृतमथन्नम् । अद्यत इति द्युत्पत्त्या ।

३५ माधुच्छन्दस प्रउगो रस सारभूत । इमे सोमा अर-
क्षता सोमपीतय इति रससारलदर्शनात् ।

३६ यद्वैराज घृतस्तोमीय वाज्य कृत्वा माधुच्छन्दस प्रउग
करोति तदन्नेन रसविशेष दधाति ।

३७ ऐकाहिक वा होतु मात सवन भवतीति । प्र वो
देवायेत्याज्यम् । प्रउगस्तु स एव । तत्रार्थवादमाह ।

३८ एकाहो ऽग्निष्टोम सर्वव्रतुप्रतिष्ठानमिति । प्रतिष्ठित्यै
प्रतिष्ठानायैव ऐकाहिक मात सवनमिति ।

२.

१ माधुच्छिन्दे सवने मरुत्ततीयमस्त्वस्य विकद्रुकीयातिच्छन्द-
स्का प्रतिपद्भवति । तुविशुभ तुविक्रतो इत्युत्तरे । इत्येष प्राति-
पदस्तृच । एतच्छन्द प्राजापत्य । अतिच्छन्दा वै प्रजापतिरिति
साम्यात्^१ प्राजापत्या अतिच्छन्दा इति वचनाच्च अतिच्छन्द^२
प्राजापत्यम् ।

२ अतिच्छन्दा वै प्रजापति । प्रजापतिर्वाजपेय । यज्ञ उ
वै प्रजापतिरिति वचनात् ।

३. आ त्वा रथं यथोतय इत्येव प्राकृतं प्रातिपदं त्वचं वाज-
पेये भवति ।

४. प्राजापत्यं वै कन्दो ऽनुष्टुप्^१ प्रजापतेर्मुखनिःसृतत्वादनुष्टुभो
वाचः । वागनुष्टुप् । तस्मादनुष्टुप्कन्दः प्राजापत्यम् । व्याख्यातः
शेषः ।

५. कथेति कद्वदिति श्रुतेः । कथाशुभीयं कद्वत् । को वै
प्रजापतिर्वाजपेयः । तदेनं कथाशुभीयेन स्वेन रूपेण समर्धयति ।

६. बृहस्पतिदेवताकः सप्तदशशरावश्चर्भवति वाजपेये । शेषं
कृतव्याख्यानम् ।

७. निष्केवल्यमरुत्वतीययोरन्तरेण मध्ये स चर्भवति । न
केवलं वाजपेये । बृहस्पतिसवे च । तत्रैव भवतीत्यर्थः ।

८. तस्य चरोः प्रधानावदाने ऊते तत्रैव यजमानो ऽभिषि-
च्यते ।

९. परिसंख्यार्थमुक्तम् । एतच्चितयमेव भवति । नान्यत् ।
तथा च सूत्रम्^१ । परिसंख्या प्रकृतिं निवर्तयति । तस्य याज्यानु-
वाक्ये शुचिमर्कैस्तं शग्मास इति । चरुत्वसामान्याद्विराजौ स्विष्ट-
कृतः । रथन्तरं पृष्ठं भवति । तस्मिन्नथन्तरे स्तुते^१ ।

१०. नवर्षं सूक्तं निष्केवन्यं निविद्धानीयं भवति । रथन्तरस्य
निवृत्तिः ।

१ D om the first three words १ C, D om from परि० to ०च्छं ।
A D शक्ते instead of स्तुते ।

११. त्रिषु भुवनेषु यज्ञः प्रजापतिर्व्येष्टः श्रेष्ठः स एव वाज-
पेयस्यदेनं ज्येष्ठं प्रजापतिं वाजपेयं स्वेन रूपेण ज्येष्ठेन समर्धयति ।

१२. षष्ठे ऽहन्यभि स्वा देवेत्यनुचरः । उदु य्य देवः सविता
सवाय कतरा पूर्वा किमु श्रेष्ठ इत्यादि तृतीयमवनं होतुः षष्ठात्मा-
मूर्ल्लिकाङ्गवति ।

१३. अथ पुरुष एव षष्ठमहः स वै पुरुषः प्रजापतिरिति
श्रुतेः । अनेन कृतव्याख्यानम् ।

१४. विषुवतस्तृतीयमवनं वा होतुर्भवति ।

१५. दूरोहणादिषुवान् रोहः ।

१६. वाजपेये रोहो भवति । तस्माद्वाजपेयो रोहः । तदेनं
कृतव्याख्यानम् ।

१७. पूर्वेण सह विकल्पः ।

३.

१. तत्रैकाहिकतृतीयमवनपक्षे मधुनाडीमंजके सूक्ते विहरे-
दिति पैश्यां । न कौपीतकेः । ऐकाहिकतृतीयमवनपक्षे वाज-
पेये^१ मधुनाडीमंजके^२ कथं विहरेदित्याह^३ ।

२. इमे मधुनाडीमंजके द्वाविंशके सूक्ते षड्को विहरेत्^४ ।

१ C, ins अनुचरप्रवृत्ति D विभुवनेषु । २ C, adds प्राजापत्य षष्ठमहः स वै
पुरुष प्रजापतिर्वाजपेयस्यदेन स्वेन रूपेण समर्धयति । ३ A ins के ते ।

४ C, वि कथं । ५ D has instead तत्रैकाहिकतृतीयमवनपक्षो वाजपेये । के ते
मधुनाडीमंजके कथं विहरेदित्याह । ६ A ins इत्याह ।

पूर्वां पूर्वस्य सूक्तस्य पच्छः शंसेत् । तत उत्तरस्य सूक्तस्य प्रथमां ।
एवं क्रमेण द्वे अपि सूक्ते शंसेत् ।

३. ते यदि छन्दोगा यदि । चित्रशब्दो विद्यते यासु तासि-
चवत्यः । तासु यदग्निष्टोमसाम यज्ञा यज्ञा व इत्यत्र यज्ञीयते
तत्कुर्युम्भदा ।

४. पूर्वः प्रगाथः स्तोत्रियः ककुप्कारम्^१ । द्वितीयो ऽनुरूपः^२ ।
अनुचरप्रभृति षष्ठात्तृतीयसवनमिति वचनाद्दृश्यं कृष्णं प्रयज्यव
द्मं स्तोममित्याग्निमाहृते । यज्ञा यज्ञा व इत्येतयोः प्राकृतयोर्नि-
वृत्तिः^३ । आपोहिष्टीयादि समानम् ।

५. वाजपेये उक्थेभ्य ऊर्ध्वं षोडशौ^४ भवति । उक्थानि तु
द्वितीयादङ्गो भवन्ति । अथ यदि षष्ठाङ्गिकं तृतीयसवनमसर्वपृष्ठे
ऽहनि प्रदिष्टं स्याद्वितीयादङ्ग उक्थानीति वचनात् (१२.७.३) ।
षोडशिशिशुमुक्तम् । षोडशिन ऊर्ध्वमतिरिक्तोक्तं होतुः शस्त्रं
भवति । तदाह ।

६. छन्दोगवशात् । किञ्चित्ते प्र तत्ते षष्ट् ते विष्णवित्ययं
क्रमः । आहावपूर्वाविमौ त्वौ पच्छः शस्त्रातः ।

७. आह्वय ब्रह्म जज्ञानं इयं पित्रे धीती वा ये । एताः
पच्छः शंसेत् ।

८. एताः पञ्च ष्टचः^५ शंसेत् । स्वशाखायासुत्सजत्वात्तत्स्थाने
सूत्रकारो विकल्पमाह ।

१ Ṃ. IX, 9, 9 २ C, D द्वितीयोऽनुचरः । ३ C, D om प्राकृतयोः ।
४ C, षोडशौ शस्त्रम् । ५ C, in marg वेमस्त्यमिद्विहितं etc. (Yāj Samb
32, 8). ६ A ins पश्. D पश्ः ।

८. पञ्च पच्छो वा^१ श्सेत् ।

१०. १^० तं प्रक्षथेत्यारभ्य^२ द्वादश ष्टचः पच्छः शस्त्वा आहावं करोति । ततो दूरोक्षणं हंसः शुचिषदिति । यथा विषुवति शंस-
नमस्त्रास्तया तत्रापि शंसति^३ ।

११. तं प्रक्षथेति प्रकृतः । तस्योत्तमामृचमुपसंशस्य चयोद-
शौमित्यर्थः । सुतंभरो यजमानस्येत्येतां शस्त्वाह्वय ।

१२. यज्ञो बभूव स आ बभूवेत्येषा परिधानीया । प्रजापते
न लदिति याज्या^४ ।

१३. गवां सप्तदश शतानि दद्यात् । सप्तदश वाससां सप्तदश
यानानि युक्तानि रथानपि सप्तदश दद्यात् । न तु शतानि रथानां
सप्तदशैव । हस्तिनः सप्तदशैव । निष्कान् । चतुःसुवर्णमितान् सप्तदश
निष्कान् दद्यात् । दुन्दुभीन् सप्तदश दद्यात्^५ ।

१ A D om वा । १ om in A २ C, ms ष्टकासुक्ता । ३ D हंसः
शुचिषदिति । तं प्रक्षथेत्यारभ्य द्वादश ष्टच पच्छ शस्त्वाह्वय षच शुचिषदिति यथा
विषुवति शस्त्वा । ४ A यज्ञो बभूवेति कर्त्तव्योक्तया पच्छस्मि परिधाय प्रजापते-रिति
याज्यां कुर्यात् D om ५ A सप्तदश गवां शतानि दद्याति । वाजपेये श्वाप्ते गवां
सप्तदश शतानि दद्यात् । सप्तदश वाससाम् । सप्तदश बलाणि दद्यात् । सप्तदश
यानानि युक्तानि । बलौषदादिवाचनयुक्तान् सप्तदश गवासाम् शकटान् दद्यात् ।
रथान् । चतुःसुवर्णमितान् सप्तदश निष्कान् दद्यात् । दुन्दुभीन् । नैजमान् दुन्दुभीन्
सप्तदश दद्यात् । D सप्तदश गवां शतानि द० । गवां सप्तदश शतानि दद्यात् ।
सप्तदश वाससां । सप्तदश यानानि युक्तानि रथान् । रथानपि सप्तदश दद्यात् यामं तु
शतानि रथानां । सप्तदशैव । हस्तिनः । सप्तदशैव । निष्कान् । चतुःसुवर्णमितान्
सप्तदश निष्कान् दद्यात् । दुन्दुभीन् । नैजमान् etc It appears that both
MSS divide the text into more and shorter Sutras than C.

१४. दक्षिणाभेदात्स आप्तोवाजपेयः कथ्यते । को दक्षिणाभेदः । तानि गवादीनि सप्त सप्तदशानि भवन्ति यस्मिन् ।

१५. सप्तदश गवामिति गोवचनात्^१ पञ्चवधोवस्याभेदभिन्ना गावो ऽभिधीयन्ते । तेन पञ्चवधोवस्यारूपासु गोषु सप्तदशसप्तदश देया इति । एवं पञ्चाशीतिर्गावो भवन्ति । स कुरुवाजपेय तमित्याचक्षते याज्ञिकाः । अन्या दक्षिणा निवर्तन्ते । दक्षिणाभेदाच्चाभेदः । अन्यत्सर्वं समानमिति ।

४.

१. वाजपेयेनेद्वेत्यङ्गाङ्गिलक्षणः^१ क्वाप्रत्ययः ।

२. भेदेनानुष्ठाने^२ फलश्रवणात् ।

३. रोहात्प्रत्यवरोहः सर्वत्राभीष्टः ।

४. यद्बृहस्पतिमवेन यजते ।

५. अस्मिन्नहनि ।

६. विकल्पे प्राप्ते नियमः ।

७. उक्तस्वरूपं तत् ।

८. संघ्यानिधमार्थं वचनम् ।

९. यस्तस्मिन् महसा वि ज्मी अन्तानित्येतासां चतसृणां निष्के-
वन्धप्रभृतिषु शस्त्रेषु पुरस्तात्सूक्तानामनुपूर्वग एकैकां शंसेयुः^३ ।

१ C, om गो ।

२ C, भेदाभिन्ना गवा० ।

३ A ०त्यङ्गाङ्गिलक्षणः ।

४ A ०न । ५ Partly om in A

१०. दक्षिणाग्रहणं प्राकृतनिवृत्त्यर्थम् ।

११. प्रतिविभज्य देया इत्यभिप्रायः ।

१२. अनूबन्धस्य पशोर्वपायां परिसमाप्तायां बड्वां ब्राह्मणे दद्यात्^१ । अनुशिष्टं सकिशोरामित्यर्थः ।

५.

१. आप्तोर्यामसंज्ञकः क्रतुर्वेक्ष्यमाणः^२ । तस्य^३ महाभाग्यभागा-
व्यापनेन स्तुतिरभिधीयते । प्रजापतिः किल देवान् सृष्ट्वा तेभ्य
एतदन्नपानं ससृजे । तदर्थंमन्नपानं सृष्ट्वान् इत्यभिप्रायः^४ । किं
उनस्तान् । एतान्वेक्ष्यमाणान् यजान् । तानाह ।

२. तेषामग्निष्टोमं प्रथमं सृष्ट्वानित्यभिप्रायः^५ ।

३. सो ऽग्निष्टोमो देवाननुपोषणाय न समर्थः । कर्मप्रवचनीयो
तुर्हीनार्थः^६ ।

४. ससृज इति वर्तते ।

५. सो ऽण्यत्तुग्निष्टोम एतान्परिपोषयितुं न क्षमः ।

६. अत्यग्निष्टोमादनन्तरमुक्त्य सृष्ट्वान् ।

७. सो ऽण्युक्त्यो देवाननुपोषणाय न समर्थः ।

८. प्रजापतिः ससृजे ऽनन्तरमुक्त्यात् ।

१ A om from अनूब. to परिसमाप्ताया — C D अनुशिष्टं instead of अनु. ।
C D om वक्ष्यमाणः । २ C D भाषा. । ३ C D इत्यर्थे । ४ C D प्रथम-
पशोर्न ससृजे । ५ C D तुर्हीना. ।

८. सो ऽपि घोक्षग्रौ एतान्देवाननुपोषणाय न क्षमः ।
 १०. षोलश्वनन्तरं प्रजापतिर्वाजपेयं सृष्टजे ।
 ११. सो ऽपि वाजपेय एतान्देवान्भ्रान्भवत् ।
 १२. वाजपेयादनन्तरमतिरात्रं प्रजापतिः सृष्टजे^१ ।
 १३. सो ऽप्यतिरात्र एतान्देवान्परिपोषयितुं न क्षमः ।
 १४. अतिरात्रादनन्तरमाप्तोर्यामाणं सृष्टवान् ।
 १५. स एतान्देवाननुपोषणाय प्राभवत् समर्थो ऽभवत् ।
 १६. तस्याप्तोर्यामस्य चयस्त्रिंशत्स्तोत्राणि भवन्ति ।
 १७. तस्याप्तोर्यामस्य शस्त्राण्यपि चयस्त्रिंशत्संख्याकानि भवन्ति ।
 १८. उक्थ्याङ्गतयो ऽपि चयस्त्रिंशद्भवन्ति ।
 १९. संख्यासामान्यं स्तोत्रादिभिर्देवानाम् ।
 २०. तस्मात्संख्यासामान्यात् स्तोत्रैः शस्त्रैरुक्थ्याङ्गतिभिः सर्वा-
 न्देवाग्रौणाति । स आप्तोर्यामः । एकैकं प्रत्येकम् ।
 २१. तस्याप्तोर्यामस्य स्तोत्रा नव भवन्ति ।
 २२. पृष्ठानि च आप्तोर्यामस्य नव भवन्ति ।
 २३. संख्या अग्निष्टोमादिकाः षड् भवन्ति ।
 २४. एतानि स्तोमादीनि सामस्येनैकत्र गृह्यमाणानि चत-
 विंशतिसंख्याकानि भवन्ति ।
 २५. संवत्सरार्धमाससंख्यासामान्यात् संपत्त्या स आप्तोर्यामः
 संवत्सरस्यैवाप्तौ प्राप्तये भवतीति ।

१६. वैशब्दो यस्मादर्धे । यतो ऽयं बलं प्राप्तो यामः सारो यो देवांस्त्रयस्त्रिंशत्सामान्येन संवत्सरं च चतुर्विंशत्यर्धमाससामान्येन अन्वभवत् प्रीणाति स्मेति तस्मान्निर्वचनादाप्तोर्याम इत्यर्थवादो विधिस्त्यर्थः ।

६.

१. बहिष्यवमानमाध्यन्दिनार्भवाः पवमानाङ्कान्दोमा भवन्ति ।

२. एतान्याज्यानि भवन्ति ।

३. भवन्तीति वाक्यशेषः ।

४. यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम त्रयस्त्रिंशं भवति^१ ।

५. आज्यानां ये स्तोमा उक्तास्ते एवातिरिक्तोकथानां स्तोमा भवन्ति ।

६. प्रजापतिरेतैरग्निष्टोमस्तोमैस्त्रिवृदादिभिरुभयतः सर्वान् कामान् गृहीत्वा आत्मनि निहितवान् । अर्थवादो ऽयं चोदना-
रोचनार्थः ।

७. यथा पुराकल्पे प्रजापतिः सर्वान् कामानुदधत् तथाधुना यः कश्चिदाप्तोर्याग्णा यजते स सर्वाङ्कामानुभयतः क्रीडीकृत्या-
त्मनि दधाति ।

८. आप्तोर्याग्णि कर्तव्यमिति वाक्यशेषः ।

१२. एषो उपा अपूर्यति होतुर्नवर्चम् । दूरादिहेव यत्सतीति मैत्रावरुणस्य नवर्चम् । उदीरायामृतायत इति ब्राह्मणाच्छंसिनो नवर्चम् । आ मे ह्वं नासत्येत्तच्छावाकस्य नवर्चम् ।

१४. आ भात्यग्निरुपसामनीकमित्येतस्मूक्तं नवर्चादनन्तरं होतुर्भवति ।

१५. प्रातर्यावणेत्येतत् ।

१६. आ गोमता नासत्या रयेनेत्येतस्मूक्तं ब्राह्मणाच्छंसिनो भवति ।

१७. अतारिण तमसस्सारमस्येत्येतत् ।

१८. चेत्रस्य पतिना वयमित्येतास्त्रिस्तयाणां होत्रादीनां परिधानीया भवन्ति ।

१९. अं नो देव इत्येवमादिकाच्छावाकस्य परिधानीया भवति । चेत्रवत्याः^१ परिधानीयाः कुर्वन्त इतीयं श्रुतिर्वाङ्मयात् ।

२०. इमे सोमासस्तिरोऽज्ञास इति प्रेषेण पठिता । इमे मन्द्रासो अश्विनेति सौपर्णी । अत्या यातं निवत उद्धतश्चेति सौपर्ण्येव । आ नो गच्छन्तं हवनोप यज्ञमिति सौपर्ण्येव । एताश्चतस्रो यथोद्दिष्टा होत्रादीनां याज्या भवन्ति ।

२१. पुराणमोक इत्येवमादिका वा अनुपूर्वं चतस्रो होत्रादीनां याज्या भवन्ति । अथ यत्तिरोऽज्ञवत्यस्त्रिष्टुभो याज्या भवन्तीत्यन्यत्रापि न्यायेन लिङ्गं विद्यत एव ।

६.

१. अनन्तर उच्यते ।

२. यमस्तोमो नामैकाहः स्वर्गकामस्य भवति । तस्यायं प्रकृतिरूपो ऽर्थवादः । यमः किल स्वर्गकामः पूर्वं तपस्तप्त्वा एतं यज्ञ-
क्रतुं यमस्तोमाख्यं दृष्टवान् ।

३. तमाहरत्संभारद्वारेण । आहृत्य च तेनेष्टवान् ।

४. प्राप्तवान् ।

५. प्रयोगचोदना वाक्यमेतत् ।

६. ऐकाहिकानां शस्त्राणां स्तोत्रियानुरूपानुद्धृत्य सामातानांश्च । सामाताना इति सामप्रगाथा उच्यन्ते ।

७. यावत्प्रस्ता देवता^१ भवन्ति तावत्प्र एव तद्देवतास्तच्छन्दस उपजायन्ते व्याक्रियन्त इत्यर्थः । प्रगाथस्थाने ऽपि तथैव च्छन्दो ऽनुसर्तव्यम् ।

४. परेष्विवांसं प्रवतो महीरन्वित्येतासां पञ्चानां मरुत्वतीय-
निष्केवल्यशोचकशस्त्रेषु यानि सूक्तानि तेषां पुरस्तादेकैकां शंभेयु-
र्मध्यन्दिने ।

१०.

१. सर्वस्वारो नामैकाहः । स सर्वगायत्री मरणकामस्य यज-
मानस्य भवति । प्रयोगान्तरे च स्वर्गकामस्य ।

२. सर्वनिधन इति गुणयोगादुच्यते । स च गुणम्हान्दोग्ये प्रसिद्धः । सर्वचैष्टुभो ऽयं भवति ।

३. सर्वेक्ष इति गुणयोगादुच्यते । स च प्रसिद्धो गुणम्हान्दोग्ये । स सर्वजागतो भवति । पशुकामस्य^१ फलचोदना ।

४. सर्ववाद्भिधन इति गुणयोगादुच्यते । श्रुतकामस्य कौर्ति-
मिच्छतः । सर्वानुष्टुभो ऽयं भवति ।

५. गायत्रचैष्टुभजागतानुष्टुभेषु प्रत्यचमेवैतानि च्छन्दांसि प्राह-
तानुद्धृत्य^२ कर्तव्यानि । नानाह्रन्दस्येषु वा प्राहृतेष्वेतेषु संपदा
यथाश्रुति संपादयितव्यम्^३ ।

६. नृजित्पृतनाजित्सक्षजिह्वः ।

११०

१. वाचस्तोमस्यायमर्थवादेनोपक्रमः^४ । वाक्किलाकामयत सर्व-
भूतयामस्य प्रशस्ता स्यां श्रेष्ठ्यस्वाराज्याधिपत्ययुक्ताहं भवामीति^५ ।

२. वक्ष्यमाणविधिकं दृष्टवती ।

३. तस्य संभारानाहरत् । आहृत्य चेष्टवती ।

४. परिगता आसीत् ।

५. तस्माच्छ्रेष्ठ्यादिकामो वाचःस्तोमेन यजेतेति ।

६. स्तोत्रियास्त्रेवंसंख्यासु बहिष्पवमानस्तोत्रगानं कर्तव्यम् ।

७. सप्तस्य^६ स्तोत्रियाणामान्यस्तोत्रगानं भवति ।

१ C D 108 इति । २ D प्राहृता अनुद्धृत्य A C प्राहृतानुद्धृत्य । ३ C
D यथाश्रुति A C D संपादयितव्या । ४ A •स्तोमोस्य C D •स्तोमे ऽस्या • ।
५ नी instead of नी all MSS ६ C D सप्त • ।

८. दश स्तोत्राणि यथाक्रमेण स्तोत्रियाणामेतासु संख्यासु
गेयानि ।

९. सर्वा षट्चो ऽभ्यावर्तन्ते^१ । स्तोमसंख्यां निरूप्य प्रयोक्तव्याः
स्तोमातिशंसनायायुतादिषु स्तोत्रेषु^२ ।

१०. एवं सर्वाणि सामानि प्रयुज्यन्ते सर्वाणि यजूंषि च ।

११. उत्थाय परिसमाप्य वाचःस्तोमं ततोऽग्निष्टोमः कार्यः ।

प्राहृतार्थमग्निष्टोमवचनम् ।

१२. गवानेव न्याघात् ।

१३. महायज्ञः पूर्वमुक्तो हविर्यज्ञसोमेषु । तस्यापि सहस्रं

दक्षिणा ।

१४. स एतौ यज्ञक्रतु अपश्यद्विदुच्यभिभृती इति पूर्वमुक्तौ ।

तयोरपि सहस्रं दक्षिणा ।

१५. सहस्रं दक्षिणेत्यनुवर्तते ।

१६. प्रक्रान्तौव दक्षिणासंख्या ।

१७. सहस्रं दक्षिणा ।

१८. सहस्रं दक्षिणा । महायज्ञादिषु सप्तमीनिर्देशाच्छाखा-
न्तरीया अपि दक्षिणाकल्प्या अनुवर्तव्याः ।

१९. प्राहमेवैतदुच्यते शाखान्तरीये ऽप्यनादेशे यथा स्यात् ।

१ C D ऽभ्यावर्तन्ते । २ A om. from सर्वा to प्रयोक्तव्या ।

१२.

१. राजसूयो वक्तव्यः । तस्यार्थवादेनोपक्रमः । वरुणः किला-
कामयत सर्वेषां राज्यानां दिव्यान्तरिचभौमानां श्रेष्ठं स्वाराज्य-
माधिपत्यं परीयाम् । मान्यता श्रेष्ठ्यमानुकूल्यं^१ स्वाराज्यमाधिपत्यं
प्रसिद्धमेव ।

२. स वरुणो राजसूयाख्यं यज्ञक्रतुं साध्यसाधनभावेनोप-
लभवान् ।

३. तं राजसूयोपकरणमाहरत् । आहृतवान् । तेनेष्टवान् ।

४. परिप्राप्त आसौद्वरुणः ।

५. तस्मादेवंकामो राजसूयेन यजेत ।

६. अत्र भार्गवो मृगुसमानगोत्रो होता भवति^२ ।

७. माघ्या अमावास्याया उपरिष्टादेकाह्ने फासुगुनप्रथमाह्ने
ऐन्द्रापौष्णेन बलेनेष्टा दीचेत^३ ।

८. पवित्रो नामाभ्यारोहणीयो ऽग्निष्टोमः । तस्मै दीचितेति
पूर्वेण संबन्धः ।

९. स एव पवित्रश्चतुष्टोमो भवति ।

१०. रथन्तरं वृष्टं यस्मिन्स तथोक्तः ।

११. एवंसेस्यः^४ ।

१ C आनुकस्यं । २ M has विशिष्टो जातीयो होता सधमात् instead.
३ M om the beginning 7, 8 seem to form one Sūtra in this MS., it
reads ... प्रतिपदि दीक्षा । मस्मिन्पवित्राय दीचेत । ४ M वृष्टसंख्यानिधमाद्य
तत्र ऽग्निष्टोमाख्यानकीर्तनननुवादः ।

१२. एषो ऽग्निष्टोम एव पवित्रः । एतेनाग्निष्टोमेन क्लृप्त
पूतः पवित्रोक्तः सवमश्रुते प्राप्नोति^१ ।

१३ चतुर्दोचस्त्युपसक्तो ऽष्टम्यां सुत्यमहर्भवति^२ ।

१४. पचगोपं तमिष्टिभिः परिसमापयेत्ता दृष्टयः स्वरूपे-
णोक्ताः । पूर्वकारिवशाद्भवस्थिता द्रष्टव्याः^३ ।

१५. प्रयुज्येति सकलस्य प्रयोगस्य^४ चोदना तन्वमेवानुवृत्तेः^५ ।
ततो वैश्वानरपार्जन्या उत्सर्गश्च भवतः(७) ।

१६. नित्यादन्यो ऽयमिति नियमात् ।

१७. साकमेधैरिष्टान्वचं शुनामीयं माध्यां वा पौर्णमास्यामिति
विकल्पे प्राप्ते माध्यामेवेति नियमार्थं वचनम् ।

१८. समापयेत्पूर्वकारिवशात् ।

१९. पूर्वफाल्गुन्यामभिषेचनीयदशपेयाभ्यामर्थाय दीचते ।

२०. २१. अर्थवादाय वचनं संख्यामात्रविध्यर्थं च^६ ।

२२. दीचाभिः षोडशभिरिदं सर्वं^७ च षोडशकलमिति
संपत्त्या^८ । अस्मैव सर्वस्यास्यै भवत इमौ अभिषेचनीयदशपेयौ ।

१ M Sutra: एष एव पवित्रः Comm पावन इत्यर्थः । Sutra एतेन० अश्रुते
Comm एतेन० अभिषेकस्य वेद्यो भवतीत्यभिप्रायः । ० C D अस्ती M .. दीचोप-
चद्वियमार्थं वचनं । २ A व्यवस्था । ३ A बाणस्य instead of प्रयोगस्य ।
५ C D एतानुवृत्ते । ६ M Sutra द्वादश० उपसदः Comm दीचाणामुपसदा च
नियमार्थं वचनम् । Sutra सुत्य अहः Comm अर्थवादापत्त्याचार्यम् । 20 21 are
one Sutra in A C (D) ७ A पूर्व C (in marg) षोडशत् and रक्षोभिः ।
८ C D सपत्त्यास्यै (D ०त्या०) ।

१२. नवमीमिष्टिं नवमे ऽहनि निर्वपेत् सोमाय राज्ञे ।
सोमो देवता । राजेति गुणः^१ ।

१३. दशमे ऽहनि दशमीमिष्टिं निर्वपेत् । विष्णवे देवतायै ।
शिपिविष्टायेति विशेषणम् । देवयजनान्तरमेकैकेनोत्सर्पतोत्येव-
मादिकः^२ शाखान्तरीयो धर्म इतिकारणात्प्रभ्यते ।

१४. दशमी चन्द्रतिथिर्गृह्यते । तस्यां दशपेयः कार्यः ।
सौत्यमहरिह दशपेयाख्यम् ।

१५. अपि वेति प्राकृतो विष्णवे शिपिविष्टायेत्यन्तेन^३ सह
विकल्पसमुच्चयः । एताभिर्दशभिर्देवताभिः सहोच्चारणेन सदः प्रसर्पे-
युर्भक्षान्वा भक्षयेयुः ।

१६. प्रयोगगतस्य प्रतीकवचनम्^४ ।

१७. एवमन्तो भक्षणमन्त्रः ।

१८. ऋत्विजो ऽनेन विशेषणेन विशिष्टा याजयेयुः येषां
मादतः पितृतश्च दशदश पुरुषाः श्रोत्रिया भवन्ति^५ ।

१९. शतसंख्याका ब्राह्मणाः सोमं भक्षयन्ति ।

२०. यजमानचमसे ऽपि ब्राह्मणा एव । शतसंख्यायोगात् ।
दशदशैकैकं चमसमनुसर्पन्तीति श्रुतिः शाखान्तरात् ।

२१. तस्मात् दशदशैकैकं चमसमनुसर्पन्ति । तस्माद्दशपेय
इति निर्वृत्तेनेह श्रुतिः^६ ।

१ C D M देवता । तेन मूचेन । २ C D •केनातः सपै• A om शाखान्तरीयो ।
३ C D M om इत्यन्तेन । ४ C प्रयोगसंबन्धं प्रतीकं • M प्रयोगमन्त्रस्य प्र • D
योगसंबन्धप्रतीकं । ५ A adds श्रोत्रियग्रन्थोऽपीत इति वेदपाठपारगाः ।
C D श्रुति C (orig.) इति वचने • D इति वचने • A उपसर्पन्ति ।

२२. परिसमाप्य दग्धपेयमनन्तरं पञ्चबिलश्चस्र्भवति । यागो ऽयं द्रव्यनिर्देशात् ।

२३. परिसमाप्ते पञ्चबिलयागे श्येनीपृषतीभ्याम् । श्येनी लोहिता । पृषती शुक्लाञ्जनादियोग्यलक्षणा^१ । श्येनीपृषतीभ्यामिति पञ्चमी । पष्टौही चतुर्वर्षा निगमेषु प्रसिद्धा । गर्भिणीभ्यामन्तर्वतीभ्यां^२ पूर्वा अदितिदेवत्या वैश्वदेवी वा मातृव्युत्तरा ।

१५.

१. अथशब्दादियं सौत्रामणी चरकाणां राजसूयाद्वहिरपि वर्णत्रयस्यापि भवति । काम्येष्टीनां च मध्ये पाठात् । तस्याः संस्कारमध्ये च पाठात् । स्यतौ संस्कारार्था भवति । कौकिला तु सौत्रामणी येषामध्वर्यूणां पठिता तदधीनमेव वाङ्मयम्^३ ।

२. आश्विनदेवत्यो लोहितवर्णो ऽज आलभ्यव्यः ।

३. सरस्वतीदेवताका मेधी कर्तव्या ।

४. इन्द्राय सुषामगुणाय षडभ आलभ्यव्यः ।

५. पर्यग्नितेध्वेतेषु सुरामोमेन प्रचरन्ति । सुराया एव सुरा-
सोमाभिधानम् ।

६. पवित्रेण पुनीद्धि मेत्येवमादिना कल्पपठितेन^४ मन्त्रेण सुरां स्रवन्तीमुपतिष्ठन्ते मयजमाना ष्वत्विजो गृह्यमाणाविशेषात्^५ ।

१ C •दिग्योग्य• । २ A अन्नवली•, C •वृत्तीभ्यां, D •वृत्ती•, M वागां• ।
३ C D वाङ्मयं । ४ C D कल्पे । ५ M गृह्यमाणे ।

७. पिश्याभिर्वेति नोक्तम् । कथं नाम सोमवतां वर्द्धिषदा-
मग्निष्यात्तानां च या उक्तास्ताः स्युरिति ।

८. युवं सुराममित्येषा सुरासोमानां पुरोनुवाक्या भवति ।

९. होता यच्चदश्विना सरस्वतीमिन्द्रं सुचामाणं सोमानामिति
प्रेषो भवति ।

१०. सर्वाग्नेषानेक आचार्या विद्यतानूहितानामनन्ति ।

११. तद्गर्हितमास्त्रातं तथा न कुर्यात् । आसुरं तत् ।

१२. पुत्रमिव पितरावश्विनोभेत्येषा याज्या कर्तव्या । सोम-
स्वामि वीक्षीत्यनुवषट्कारः । सुरायाः सोमशब्दात् ।

१३. यमश्विनेत्येवमादिकः सुराभक्षणमन्त्रः ।

१४. ब्राह्मणं सुरापं परिक्रौणीयादित्येवं ज्ञात्वा तस्मै भव
उपनीयते । परिक्रौणीयादिति ब्राह्मणवचनं सृष्टिविरोधाशङ्कानि-
वृत्त्यर्थम् ।

१६.

१. सौचामण्यनन्तरं केशवपनीयो नामैकाहः । यद्यस्मिन्नवसरे
सौचामणी क्रियते ततो ऽयं क्रमः । ऽतःशब्दादन्यत्रापि भवतीति
विज्ञायते ।

२. चैधातवी नामोद्वसानीया कार्या ।

३. पुरोलाशः शाखान्तरात् । आग्नावैष्णवस्य याज्यापुरोनुवाक्ये
पूर्वापदिष्टे । इन्द्राविष्णु दृंहिताः शम्बरस्य उभा जिग्ययुर्न परा

जयेथे इति याज्यानुवाक्ये भवतः^१ । सं वां कर्मणेति द्वितीया-
सप्तम्यौ वा^२ ।

४. वैधातव्यनन्तरं व्युष्टिर्द्विरात्रः कार्यः ।

५. अग्निष्टोमसंख्यमेकमहर्द्वितीयमतिरात्रसंख्यम् ।

६. अग्निष्टोमसंख्यस्य ब्राह्मणसंस्तवः । व्युच्छत्यसौ ब्राह्मणाय
सुप्रभातमहर्भवति यो वेदमनुब्रूते शिष्येभ्यः ।

७. अतिरात्रसंख्यस्य चत्रियसंस्तवः । चत्रियस्यापि तस्य सुप्र-
भातं यो ऽभिषिच्यते । तस्मा अमृधा उपसो व्युच्छान्य इन्द्राय
सुनवामेत्याहेति मन्त्रवर्षवचनात् ।

८. व्युष्टिद्विरात्रादनन्तरं चत्रधृतिनामैकाहस्तेन^३ यजते ।

९. चत्रधृतेर्विशेषणान्येतानि पदार्थानि प्राकृतान्येवानुच्यन्ते^४ ।

१०. उहेति नियततो वाक्यशूरणार्थः । तेन चिष्टोमेन वृद्ध-
द्युक्तो नामाभिप्रतारण इष्टवान् ।

११. तं वृद्धद्युक्तं ब्राह्मणः कथिदनुव्याजहार । अनुव्याजहारो
नामाभिप्रायः^५ ।

१२. एवं ब्राह्मणो ऽनुव्याजहार । नायमयष्ट चत्रधृतिना
वृद्धद्युक्तः । अत एतस्माद्यज्ञापचारादिममेव समरं संपाप्तं प्रति
कुरवो राजानः कुरुचेचाद्देशाच्चोच्यन्त इति ।

१३. यथैवैतेन ब्राह्मणेनोक्तं तथैवाभूत् ।

१४. न चिष्टोमेन ।

१ C D om भवत । २ C D om वा । ३ C D •धृतिनामै• ।

४ C वृद्धद्युक्ते, M •वाभूद्युक्ते, D •न्येवाच्युक्ते । ५ A •प्रायः ।

१५. प्रतिष्ठा यज्ञानां चतुष्टोमः प्राथम्यात्^१ ।

१६. श्रयुतं दश सहस्राणि दक्षिणा देया । गवामियं संख्या
न्यायप्राप्तेः ।

१७.^२ न वै तस्माद्राष्ट्रात् यस्याधिपतिः । तस्मान्न युवते प्रजा ।
तस्यै वा विशो राजा । तस्या न युवते न पृथग्भावं गच्छतीत्यर्थः ।
यो ऽयुतं ददाति ।

१८. श्रयुतमित्यस्य निर्वचनम् ।

१९. स्रवं वा दद्यादित्यभिप्रायः ।

उक्तमाध्वर्यवे । शौनःशेषं च प्रेष्यति^३ द्यूतान्ते वेति ।
ततः प्रेषितेन होत्रा ख्यातव्यम् । तदिह सूत्रकारः पठति ।

१७.

p 187, l 22 हरिश्चन्द्रो नाम राजा । वेधाः प्रजापतिः ।
तस्यायं वैधसः । ऐत्लाक इति वंशाख्या । स किल राजापुत्र
आस आसीत्^४ ।

p. 188, l. ५ तस्य ह राज्ञः शतंपरिमाणा जाया बभूवुः ।

अनेकास्त्रपि पत्नीषु सतीष्वयपुत्र एव । साधनसंपन्नो ऽपि
पुत्रं न लभ्वानित्यर्थः ।

2. तस्य राज्ञो हरिश्चन्द्रस्य गृहे कथंचित्पर्वतनारदादृषी
सहोपितौ ।

१ C D प्राधान्यात् । २ om. 10 A. ३ C D प्रेषतिद्यूतान्तेवेति । ४ cf
Streiter, *be Sunalssepo, fabula Indica*, Berolini 1861. ५ the numerals
indicate here page and line of the text in vol L.

स राजा नारदं पृष्टवान् ।

3 4 यदेतद्वयं पृच्छामस्तद्भगवन्नारदास्माकं प्रब्रूहि । तुदति वितर्के । इममित्यभिप्रेतस्य प्रत्यक्ष एव निर्देशान् । सर्व एव जना विद्वांसो ऽविद्वांसश्च पुत्रफलं पुत्रमिच्छन्ति । किं पुनस्तत्पुत्रफलं यत्पुत्रेण पिता विन्दत इति ।

5 स नारद एकयर्चा पृष्टो दग्धभिर्वक्ष्यमाणभिः प्रत्युवाच ।

6 7 पुत्रेण जातेन पिता पितृणामनृणो भवतीत्युच्यते । षणमस्मिन्सनयतीति । अमृतत्वं च विन्दते^१ । नैवासौ द्रियते यस्य पुत्रः । पिता पुत्रस्य जातस्य कर्मयोग्यस्य^२ निष्पन्नस्य पश्येच्चैज्जीवतो मुखं संप्रतिकाले^३ ।

8 9 सर्वेषां प्राणिनां पृथिव्यां यावन्तो भोगाः क्षुद्रुपशमा-
दयः । यावन्तो जातवेदमि आलोकप्रकाशरूपोपलब्ध्यादयः । अस्तु
च यावन्तो भोगास्तृडुपशमादयस्तेभ्यो भोगेभ्यः पितुः पुत्रे
भूयान्भोगः ।

10 11 पितरो नरकपातलक्षणं सान्द्रं तमः पुत्रेणात्याधन् ।
किं चान्यत् । आत्मा हि स आत्मनः सकाशाज्जातो अपृथग्भूत
एवेत्यर्थः । स इरावत्यतिताश्चणी^४ । इरावत्यन्नवति आङ्गोदक-
दानादौ कर्मणि अतिता(।) । सांतत्येन^५ प्रापयिता । अवश्यकर्तव्यस्य
च अद्वादेर्चणी ।

12 13 हे ब्राह्मणाः । ब्रह्मब्राह्मणयोरविशेषात् । हे ब्राह्मणा

१ C D ति । २ C M पुत्रयोग्यस्य । ३ Streiter proposes संप्रतिकाले ।
४ C ० च, D र । ५ C D सांतत्येन ।

इत्यामन्त्रिताः^१ किं नु मलं धारयथ नखलोमादिकं । कि-
मजिनं धारयथ कृष्णाजिनं मुमुक्षवः सन्तः । किमु भ्रश्रूणि
धारयथ वैखानसाः सन्तः । किं तपो धारयथ कृच्छ्रचान्द्रायणा-
दिकं । विष्णुलोकप्राप्त्यर्थं किं तर्हि कुर्मः । पुत्रमिच्छध्वं स वै
लोको ऽवदावद् इति । वद स्वर्यं । ^१चिरविष्णुलोकप्राप्तिहेतुः पुत्र
एवेत्यर्थः ।

14. 15. अन्नं ह प्राण इत्येवमादीनां दृष्टान्तत्वेनोपादानम् ।
यथानिश्चितमन्नमेव^१ प्राणः । शरणं वस्तं सर्वतः परिचाणम् ।
हशब्दो ऽवधारणार्थः । रूपं हिरण्यं सर्वद्रव्येभ्यः शोभनद्रव्यम् ।
पशवो ऽविवाहा विवाहरहिताः । सखा ह जाया इहलोकपर-
लोकसुखधर्मसाधनरूपत्वाद् । दुहिता कृपणं । सर्वदादीनैव शोक-
करी । यथेतानि यथायथं निश्चितानि एवं ज्योतिः पुत्रः परमे
थोमन् परमे स्थाने ।

16 17. पतिर्जायां सर्वाङ्गीकृत्य रेतसा प्रविशति । तत्र
गर्भा भूत्वा मातरमिवाश्रित्य तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि
जायते ऽभिव्यज्यते ।

18. 19. जायाशब्दस्य निर्वचनार्थं पुनरुक्तं । यस्मादस्यां
पुनर्जायते तस्माज्जाया जाया^२ । आसंसारमेवाभूतिर्भवनं यदस्या-
मेवैतद्बीजं निधीयते ।

20 21. देवा ष्टपयश्च एतां जायां महत्तेजः संभारं कृत्वा

देवा मनुष्यान्ब्रुवन्नेषा पुनर्युष्माकं जननी भविष्यति । जायास्तुति-
रपत्योत्पत्तिस्तुत्यर्था ।

1. 22 and p. 189, J. एष इति प्रकृतसंनिहितपरामर्शकः । पत्न्या
मार्गः । विततो विस्तीर्णा देवयानो^१ न पिदयानो येनाक्रमन्ते
पुत्रिणः । येन गच्छन्ति पुत्रिणः ये विगतशोकाः । तं पश्यन्ति
पशवो वयांसि च पक्षिणश्च । तस्मात्ते मातर्यपि मिथुनं चरन्ति ।
एवं नाम पुत्रोत्पत्तिः प्रशस्यते येन विरुद्धमप्यभिधीयते । यथा
लोके ... श्रौत्वा^२ निष्पादयितव्यं किमपीति ।

23. अर्थवादो ऽयं पुत्रोत्पत्तिप्रशंसार्थः । गावो वा एतत्
सन्नमासतेति यथा ।

१८.

4. अर्थवादो ऽयं पुत्रोत्पत्त्यभिमुखीकरणाय । हशब्दो नि-
पातो वाक्यपूरणार्थः । तमुपायं कथय येन पुत्रो जायेतेति ।

5. स नारदस्त्रं हरिश्चन्द्रमुवाच वरुणं राजानमुपधाव । उप-
धावनं श्रयणं । उपधावित्वा तं देवं ब्रूहि^३ पुत्रो मे जायतां तेन
हे वरुण त्वा यजे । एवं वरुणं ब्रूहि^४ ।

6. हरिश्चन्द्रेण नारदवचोऽभ्युपगतम् ।

6. हरिश्चन्द्रो वरुणं राजानमुपससार । कथं तदाह ।

१ CD •स्तीर्णा देवयान, देवयानः पिदयानो । २ A मन्त्रादश्रौत्वा, C
हन्त्रादश्रौत्वा M हन्त्रादश्रौत्वा, D हन्त्रादश्रौत्वा । ३ CD ब्रूहि । ४ CD
ब्रूहि ।

6. 7. पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजा इति । स हरिश्चन्द्र
एवं वरुणमुक्तवान् ।

7. तथेति वरुणो ऽभ्युपगतवान् ।

तस्य हरिश्चन्द्रस्य पुत्रो जातो वरुणप्रसादात् ।

तस्मै तत्पित्रा नाम दत्तं रोहित इति ।

8. तं हरिश्चन्द्रं वरुण उवाच । अजनि वै ते पुत्र इति । अजनीति
लुङि चिणि रूपं । जातस्ते पुत्र इति यावत् । यजस्व मानेनेति ।

9. 10. स राजा हरिश्चन्द्रः पुत्रस्त्रेहादरुणं प्रत्येतदुत्तरं कृत-
वान् । यदनतिक्रान्तदग्नाहो ऽयं पशुस्ततो ऽमेधो ऽतिक्रान्तदग्नाहो
मेधो भवति पूर्णदग्नाहो ऽस्त्वय त्वां यजा इति ।

10. राज्ञोक्तं वरुणो ऽङ्गीचकार ।

स रोहितो निर्दग्गो ऽभूत् ।

11. तं हरिश्चन्द्रं वरुण उवाच निर्दग्गो ऽयमभूद्यजस्व मानेन ।

12. दन्तैर्विना पशुरमेधो भवति । नु अहो भवन्तु दन्ता
अस्य । अथ त्वा यजा इति ।

13. हरिश्चन्द्रोक्तमभ्युपगतं राजा वरुणेन ।

तस्य रोहितस्य दन्ता जाताः ।

14 तं हरिश्चन्द्रं वरुण उक्तवान् । दन्ता अस्य रोहितस्य
जाताः । अनेन मां यजस्व ।

14. 15. पत्रैर्दन्तैः^१ पशुर्मेधो भवति । दन्ता त्वस्य पतन्तु
अनन्तरं तव यागमनेन करवै ।

16 तथैव वरुणो मेनिरे^१ ।

तस्य दन्ताः पतिताः ।

16 17. तं वरुण उक्तवान् दन्ता अस्य पेतुः यजस्र मानेनेति ।

18 पुनर्दन्तजन्मोत्तरं कृतवान् हरिश्चन्द्रः ।

19 अस्त्वैवम् ।

पुनर्दन्ता अभवन् ।

20 वरुण उक्तवान् ।

21 संनाहप्राप्त्यनन्तरं चक्षियः पशुर्मध्यो भवति । इत्येवं हरिश्चन्द्र उक्तवान् ।

22 भवत्वैवमिति वरुण उवाच ।

स रोहितः संनाहं प्राप्तवान् ।

p 190, l 1 वरुणेनोक्तम् ।

स हरिश्चन्द्रस्तथेत्यङ्गीकृत्य पुत्रं रोहितमामन्त्रितवान् ।
किम् ।

2. ततेति^१ पुत्रमभिधाय संबोधनं कृतम् । अयं भगवान्वरुणस्त्वा अनेन समयेनाददाच्चत्वार^२ पशुना इमं यजा इति । स समयः संप्राप्तः । हन्त इति खेदे । परमखेदं प्राप्तवान् हरिश्चन्द्रः । एवमुक्तो रोहितः किं कृतवान् ।

2 3 स रोहितः पितुः खेदं वरुणस्य चेतिकर्तव्यतां

१ All MSS मेनिरे । १ C (see 'b') ततेति C D read also in the text of the Sutra तातः । २ C D अददादन्त त्रया instead of •यत्वार ।

आत्मनश्च मरणं दुष्करमालोच्य नैत्युक्त्वा न करिष्यामीत्यभिधाय
चापं गृहीत्वा पितुरप्यविधेयो भूत्वा वनं गत्वा स्थितः ।

३. स रोहितो धनुष्याणिः सन्नेकं संवत्सरं यावदरण्ये निर्जने
देशे चकार ।

४. अधानन्तर्ये । रोहितवनगमनानन्तरं इच्छाकुवंश्या^१ राजानं
हरिस्यन्द्रं वरुणो गृहीतवान् ।

तस्य हरिस्यन्द्रस्य उदरं जलोदरनामानं व्याधिं कृतवान् ।

५. तत्पितुर्वरुणकोपास्त्रिप्यत्समुदरं रोहितो वनस्यः श्रुतवान् ।
स रोहितो ऽद्भ्याराममागतः ।

६. तं रोहितमुपगम्य ब्राह्मणवेषपुरुषरूपेणैन्द्रो वक्ष्यमाण-
मुक्तवान् ।

१६.

७, ८. हे रोहित नीतिनिपुणानां मितिवाक्यं^२ वयं श्रुतवन्तो
यद्दान्तायानलसाय नानाप्रकारा श्रीरस्ति तथा निषदरो^३
अल्लघो जनः पापो दुःखी । चरत उद्यमवत इन्द्रो देवराजो मिवं ।
तस्मात्^४ ।

९. हे रोहित चरैव उद्यममेव कुरु इति ब्राह्मण उवाच ।
स रोहितो ब्राह्मणवचस्तथ्यं पथ्यं दुःखान्तकरं भूत्वा पुन-
श्चरैवेति मां यद्यमवोचत्तदवश्यं कर्तव्यं मया । इति कृत्वा

द्वितीयं संवत्सरमरण्ये षषार । स रोहितः पितुर्दुःखं मनसि विमृश्य
पुनर्पाममेयाय द्वितीयसंवत्सरान्ते ।

11. तं रोहितं तथैव पुनरिन्द्र उवाच ।

12. 13. भगो भाग्यं पुण्यं संपदिति यावत् । स आसी-
नस्योपविष्टस्यास्ते उपविशति न वर्तते^१ । स एव भगस्तिष्ठत ऊर्ध्व-
स्थितस्य पुरुषस्योर्ध्वस्तिष्ठति वृद्धाभिसुखो भवति । स एव निपद्य-
मानस्य पततो ऽधः पतति । स भगश्चरत उद्यमवतश्चरति वर्धते
दृष्टप्राप्तिं करोति । तस्मात् ।

14 उक्तार्थम् ।

15. द्वितीयमपि संवत्सरमरण्ये^१ बभ्राम ॥

पूर्ववद्वाख्यानम् ।

16 कृतव्याख्यानम् ।

17 18 19. हे रोहित तस्माच्चरैव । एवग्रब्दो ऽन्यव्यवच्छ-
दार्थः । यतः स्वपन् पुरुषः कलिः पापी भवति । संजिहानो
निद्रां परित्यजन् द्वापरो ऽपापो भवति । उत्थित ऊर्ध्वः स्थितः
त्रिपाद्गर्मक्षेता भवति । चरन् चलन् चतुष्पाद्गर्मः कृतयुगं संपद्यते
इति मन्त्रोत्कवोधपूर्वं संबोधोवाचेन्द्रः ।

20. गतार्थम् ॥

चतुर्थं संवत्सरं वने चरित्वा तदन्ते पुनररण्याद्भाममागाद्गोहितः ।

21. वक्ष्यमाणं वाक्यम् ।

22; p. 191, 1. चरत उपायपूर्वमुद्यमं कुर्वतो जडे पुष्यफलवत्यौ
अनन्तरफलकारिण्यौ । चरतः पुंस आत्मा सुखदुःखफलभोक्ता फले-
यहिर्दक्षस्त्रेष्टफलो भृष्णुर्भवनशीलः । अस्य पुरुषस्य चरत^१ उद्यमवतः
पाप्मान दृष्टफलहन्तारो ऽनिष्टफलदातारः विषादात्मकास्तमोग-
णोद्भवा हताः उद्यमेन नाशं नीताः प्रपथे दूरमार्गं अमेण ग्लानिना
शेरते भयादिव लीयन्ते उद्यमवन्तं न स्पृशन्तीत्यर्थः । तस्मात् ।

2. पुनः संबोधेन्द्रेण वनं प्रहितो रोहितः ।

3. ब्राह्मणवाक्यं तच्च पुनःपुनर्मन्त्रवर्णपूर्वं महोदयकारि मन्त्र-
मानः पञ्चममपि संवत्सरमरण्ये दुःखान्तमिच्छन् रोहितश्चचार ॥
मदर्थं मत्पिता वरुणेन महाव्याधिं घोरमुदरमुत्पाद्य पीड्यते किं
मया पुत्रेण जीवतेति कृत्वा स रोहितः पुनर्याममागतः ।

4. उक्तार्थम् ।

5 6 चरन्नुद्यमं कुर्वन् मधु अमृतं मोचं विन्दति । स निश्च-
येन योक्तव्यो^१ योगो ऽनिर्विस्वचेतसेति स्मरणात् । यथा यत्नं पच्यते
स्य कर्मफलं उदुम्बरं फलकाल एव व्यक्तं भोगरूपं चरन्नुद्यमवान्
प्राप्नोति । अनिर्वेदः श्रियो मूलमित्यादेशागमेन संबोध्य सांप्रत
प्रत्यक्षेण प्रमाणेन बोधयन्नाह । सूर्यस्येति । हे रोहित पश्य प्रत्यक्षां
सूर्यस्य श्रीमत्तां यो न तन्द्रयते चरन्न कदा चनालस्यं करोतीत्य-
भिप्रायः ।

१ A om. पुंस to चरतः and has सर्वे instead.
instead of योक्तव्यो ।

१ CD यो यत्नयो

7 पुनरिन्द्रेण प्रेरितः ।

8. पूर्ववत् षष्ठमपि संवत्सरम् ।

9. हतव्याख्यानमेतत् ।

10. 11. यतो वनेचरो वने चरन्मधुकरो वा मधु विन्दति न निषण्णः । अपचिन्वन्परुषकं विन्दति । य एवावचिनोति^१ वने स एव परुषकाख्यं फलं विन्दति । न तु निषण्णो निहृद्यमः । उत्तिष्ठन्विन्दति श्रियम् । उद्यमं कुर्वन् श्रियं लभते । निषण्णस्तु किमपि न लभते । तस्मात् ।

12 पुनः प्रेरितः ।

13 चरैवेति वै ब्राह्मणो ऽवोचदिति मन्वानः स सप्तमं संवत्सरमरण्ये चचार प्रयतः ।

14. स रोहितः सप्तमे संवत्सरे ऽरण्ये वम्भ्रम्यमाणो ऽजीगर्तं सौयवसिमृषिमग्नायापरीतं बुभुक्षया परीतं सर्वतो व्याप्तं पुत्रं भक्ष्यमाणं भचार्यमुपस्थितमरण्ये^२ उपेयाय उपगम्य दृष्टवान्^३ ।

२०.

15 तस्याजीगर्तस्य सौयवसेख्यः पुत्रा वक्ष्यमाणका आसुः ।
किंनामानः पुनस्त दत्त्यत आह ॥
एते चयः ।

१ A० पचिनोति ।

२ C D० णं ।

३ C D om. उपगम्य दृष्टवान् ।

16. 17 तमजीगर्तं सौयवसिं रोहितं उवाच । हे ऋषे ।
हन्त हन्तेत्ययं निपातः सप्रणये वर्तते । अहमेपां त्वदीयानां^१
पुत्राणामेकेनात्मानं निष्क्रीणा इति । कं विक्रीणासीत्यर्थः । तुभ्य-
महं गवां शतं ददानीत्येवमुवाच रोहितः ।

17. स सौयवसिरजीगर्ता ज्येष्ठं पुत्रं पितृणामर्थं निगृह्णान्
उक्तवान् ।

18. नेति प्रतिषेधे । न्वित्यवधारणे । इमं तावज्ज्येष्ठं नाहं
विक्रीणामि ।

नो इति निषेधार्थः । एवेति निषेधावधारणार्थो निपातः । कनिष्ठं
पुत्रं माता नितरां विक्रेतुं नेच्छति ।

19 तौ पितरौ मध्यमे द्वावपि विक्रयमिच्छतः ।

20. तस्य क्रयार्थं रोहितः शतं गवां दत्त्वा स रोहितो
गृहीत्वा शुनःश्रेपमरण्याद्द्वामभेयाय पितरं हरिश्चन्द्रमागत्योक्तवान् ।
तत इति पितुरत्राभिधानम् । हे भगवंस्तत हन्ताहमनेन शुनःश्रे-
पेनात्मानं निष्क्रीणा इति ।

21. स हरिश्चन्द्रस्तथेत्युक्त्वा वरुणं राजानं सत्कारपूर्वमामन्त्रयां
वभूव । अनेनेत्येव मामौपमिकं^१ पशुनानेन त्वा यजा इति ।

वरुणस्तथेत्युक्तवान् प्रशस्तरो ब्राह्मणः चक्षियादिति परि-
तोषेणोक्तवान् ।

१ C D भवदीयानां । १ A अनेनेत्येवममौपमिकं C अनेनेत्येवममौपमिकं
प्रति पशुनानेन in marg. ना M corrupt.

p 192, 1. तस्मै हरिस्यन्द्राय बरुणो राजा एतं राजसूयाख्यं यज्ञक्रतुं प्रोक्तवान् ।

2. स हरिस्यन्द्र एतं शुनःश्रेपं पुरुषं पशुं राजसूये आसन्धवान् । यद्यपि राजसूये पुरुषस्यासन्धो न षोदितस्तथाप्याख्यानकवशादेवं प्रचीतव्यम् ।

२१.

3. तस्य क्रतोर्विश्वामित्रो होता बभूव ॥ अयास्य आङ्गिरस उद्गाताधीत् ॥ जमदग्निर्नामर्षिः सो ऽध्वर्युरासीत् ।

4. तदानीं बभूव ॥

तस्मै शुनःश्रेपायोपासताय नियोक्तारं न सन्धवन्तः । को हि ब्राह्मणं यूपे नियुञ्ज्यात् ।

5. एवं सौयवसिर्भूवान् ।

6 तस्मै अजीगर्ताय सद्यजमाना ष्वलिजो ऽपरमपि शतं नियोजनाय परिकल्पितवन्तः ॥

तं शुनःश्रेपं सो ऽजीगर्ता यूपे नियुयोज ।

7. विश्वास्तान् चिंशिता^१ ऽभिप्रेतः ।

8 अपरेण शतेन तृतीयेन दत्तेन विश्वसनमप्यहं करिष्यामीति सौयवसिर्वाच ।

९. सौयवसये ॥ स गृहीतद्वतीयगतो ऽसिं तीक्ष्णं^१ कुर्वन्नु-
मेयाय ।

10. चित्तेन पर्यालोचितवान् ।

11. अमानुषमिवात्मचाणामर्थं द्वागादिकं पशुं यथा तथा
मां विशसिष्यन्ति ष्वत्विजो यजमानस्य । हन्त हन्तेति निपातो
ऽभिप्रेतकामप्राप्तीच्छाविजिज्ञासायां^२ वर्तन्ते । देवताः प्रजापत्यग्या-
दिका उपधावनि । स्तुतिभिरुपगच्छानीत्येवं शुनःशेष ईचां बभूव ।

२२.

12. स शुनःशेषः प्रजापतिमेव प्रथममर्थ्यं देवतानां मध्ये
श्रेष्ठमुपससार । उपसरणं चात्र भक्तिमात्रेण मनसा स्तुतिकरणम् ।

13. प्रजापतिमुपससार ।

नेदिष्ठो ऽत्यन्तसंनिहृष्टः ।

14 पूर्वस्था इयमृगनन्तराग्रेरुपसरणाय ॥

अग्निः^३ स्तुत्या सवितरुपधावनमुपदिष्टवान् ।

16. स सवितारमुपससारानन्तरेण त्वचेन । अभि त्वा देव
सवितरित्येवमादिकेन ।

17. अहं तावत्तुष्ट एवेत्यभिप्रायः ।

18 स शुनःशेषो वरुणं राजानमुपससारात् उत्तराभिराम्ना-
यक्रमेणैकचिंशता ।

10. सुहृदयः कारुणिकः ।

20. शुनःश्रेपो ऽग्निं स्तुतवान् द्वाविंशतिसंख्ययानन्तरया ।

21. अग्निः परितुष्टो विश्वान्देवान् स्तोतथेनोपदिदेश^१ ।

22. नमो महद्भ्य इत्येतर्षचा विश्वान्देवां स्तुतवान् । विश्वे देवा

स्तुताः परितुष्टा इन्द्रं स्तोतथेनोपदिष्टवन्तः ।

p. 193, 2. इन्द्रं शुनःश्रेपः स्तुतवान् ।

3 तस्मै शुनःश्रेपायेन्द्रः स्तुयमानो मनसा हिरण्यरथं दत्तवान् । अनेन दत्तवानथं ज्ञायते ॥

तं हिरण्यरथं शुनःश्रेपश्चाश्चदिन्द्रः- पोप्रुथङ्गिर्जिगायेतथर्षां प्रतीयाय प्रतिगृहीतवान् । स्तोतैव देवताहृदयं जानाति^२ इति ।

4. स्तोतथ्याविन्द्र उपदिदेश ।

5. स शुनःश्रेपो ऽग्निं स्तुतवानुत्तरेण हृत्वेन ।

6. अग्निं दिवचनेनोत्सृष्ट्याव इत्युचतुरुषसं स्तुहीति चोपदिष्टवन्तौ ॥

स शुनःश्रेप उषसं तुष्टावात आग्निनाचृचादुत्तरेण हृत्वेनैव ।

7. तस्मैति शुनःश्रेपस्य प्रतिनिर्देशः । ह स्मेति निपातो विस्मयार्थः । ऋचिश्चि उक्तायां पाशो मुमुचे । नितरां ऋचिश्चि पाशो विस्मस इत्यर्थः ॥

ऐच्छाकस्य हरिसन्द्रस्योदरं कनीयो बभूव ।

8 उत्तमाथामृच्युक्तायां पाशो विमोकं गतः ॥

अगदो रोगनिवर्तित ऐष्वाको बभूव ।

०. अथानन्तरमेनं शुनःश्रेपमृत्विज ऊचुः । हे शुनःश्रेप त्वमेवै-
तस्याङ्गः संसां जानीहीत्यभिप्रायः ।

२३.

10. आख्यानमेतन्नानुष्ठेयत्वे द्रष्टव्यम् ।

11. तं सोमं घच्चिद्धि त्वं गृहेगृह इत्येताभिस्यतसृभिरुसूखले
ऽभिपुत्य ।

12. उच्छिष्टं चम्बोर्भरेत्येतयर्षां द्रोणकसृगे सोमं समवनिनाय ।

13. अथानन्तरं^१ अस्मिन्नस्वारथे सोमे एतस्यैव सूक्तस्य याः
मथमाद्यतस्य ष्वपस्ताभिर्जुष्टवां चकार ।

14. अथ हैनं यजमानं अवमृथमभ्यवनिनाय स त्वं नो ऽग्ने
ऽवमो भवोती त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्येताभ्यामृग्भ्याम् ।

15. अथानन्तरमेनं यजमानमग्निमुपस्थापयामास शुनश्चिच्छेपं
निदितं सहस्रादित्येतयर्षां ।

२४.

1. अथानन्तरं शुनःश्रेपो विश्वामित्रस्य हार्तुरुपस्यमाससा-
राजगाम ।

17 तं विश्वामित्रमजीगर्त उवाच ।

18. विश्वामित्रो ऽजीगर्तेन याचितो नेत्युवाच । वै । यतो देवा इमं शुनःश्रेपं मह्यं दत्तवन्तः ।

18 स शुनःश्रेपो देवरातो नाम्ना वैश्वामित्रो गोत्रेणासीत् ।

19. तं विश्वामित्रमजीगर्त उवाच । त्वं च अहं च विह्वयामहे(!) । विवदावहे । यस्य वचो ऽयं शुनःश्रेपो मन्यते तस्याथमित्यस्मिन्नर्थं प्रमाणं स एव भवत्विति ॥

20 तपेत्येवं विश्वामित्र उक्तवान् ।

21 22 अजीगर्त उवाच । अङ्गिरसो जन्मनासि हे शुनः-श्रेप अजीगर्तः । श्रुतो विख्यातः । कविर्मेधावी यतो ऽतः कार-णात् स्रष्टे पैतामहात्तन्तोः पैतामहात्संतानान्नापगाः पुनरेहि मामित्युवाच ।

p 194, 1-3. शुनःश्रेपो ऽजीगर्तमुवाच । अद्राचुस्त्रां ग्रासहस्तं सर्वे जनाः । न यच्छूद्रेष्वलक्षत । शूद्रेष्वपि ब्राह्मणवधकर्म न लब्धवन्तः । गवां चीणि प्रतानि त्वमटणीया मदधकर्मणि । हे अङ्गिरसोप... न^१ ।

4-6 शिष्टस्मरणमस्ति । पाप कृत्वाभिमतय तस्मात्पापात्प्र-मुच्यत इति । तत्ते वदामि हे १तात दुश्चरितं मां तपति यत्पापं कर्म मया कृतं तदहं निङ्गुवे तुभ्यं । तुभ्यं चमापयामि प्रतियन्तु गवां चीणि प्रतानि ।

१ A •चीपनमित्तेति B C D •चीपनात्तेति न M •धी भगवसेमेति । १ A तावद् ।

7-9 शुनःश्रेपो ऽसंधेयमित्यवोचदेतदेवमवधार्याजीगर्तं पाप-
मसंधानार्हमित्यभिप्रायः । किं कारणम् । अविश्वसनीयत्वात् । कथ-
मविश्वसनीयता । यः सकृत्पातकं कुर्यात् कुर्यादेनत्पातकं ततो
ऽपरं ततो ऽभ्यधिकमित्यर्थः । शौद्रस्वायं न्यायो यदपत्यविक्रयः ।
ततश्चैतस्मान्नाद्यान्नापगाः सकृत्प्रवृत्तो यः किमपशुं धनेनेति^१ यज-
मानाय यजनाय अदात् ।

10 अयं शुनःश्रेपो असंधेयमित्यवोचदेवमवधार्याजीगर्तं चोपा-
स्तभ्य विश्वामित्र उपपपाद् शुनःश्रेपमुपपत्तिभिरात्मीयं चकार ।

२५.

11. 12 भयानक एवासौ सौयवसिः शासेन विश्वसनं
कर्तुमिष्टवान् एतमस्यात्^१ तस्मान्मारणात् एतस्य पुत्रो मा भूर्म-
मैवोपेहि पुत्रतां सुहृदयस्य ।

13-15. शुनःश्रेप उवाच । हे राजपुत्र विश्वामित्र तव
पुत्रतामुपेयामिति ।

16-18. विश्वामित्रः शुनःश्रेपमुवाच । ज्येष्ठो मे त्वं पुत्राणां
स्याः । किं चान्यत् । तव श्रेष्ठा प्रजा स्यात् मत्प्रसादादुपेया दैवं
मे दायं । मे दायो दैवो विद्यारूपः^२ धनदायो मानुषः । तेनैतेनैव
ज्येष्ठत्वेन सुप्रजास्त्वदैवदायोपायनेन निमित्तेन त्वामुपमन्त्रये ऽहमिति
विश्वामित्र उवाच ।

१ O (orig.) D किमपशुधनेनेति O प in marg (D वध०) । २ C एव-
माद्यात् तस्मान्मारणात् माय एतस्य D एवमगस्यात् । तस्मान्मारणान्याय । ३ O D
दायं । मे दायो दैवो धनदायो मानुष ।

19—21. शुनःश्रेण उवाच विश्वामित्रं यत्तु त्वयाभिहितं
तत्संज्ञानानेषु मूयाः । संज्ञानानेषु भ्रातृष्ववबुध्यमानेषु सौहार्दाय
च नः प्रीतये श्रियै च विद्यादायलक्षणायै च^१ यथाहं^२ भरतवश-
प्रधानं तव पुत्रतामुपेयामिति ।

22 अयानन्तरं शुनःश्रेणेनोक्तो विश्वामित्रः पुत्रानामन्वयि-
तवान् । आमन्त्रणमुच्यते । सत्कारपूर्वकं प्रयोजनेषु व्यापारणम्^३ ।

२६.

p 195, 1-2 क आमन्त्रितो । मधुच्छन्दा नाम । तथा षड्यमः ।
अपरो रेणुः । अन्यो ऽष्टकः । एवमादयो ऽत उच्यन्ते । हे भ्रातरः
ऽष्टपोतनं अस्मै शुनःश्रेणाय ज्यैष्ठ्याय तिष्ठध्वं ये के च भ्रातरः स्य
ते सर्व उच्यन्ते ।

3 तस्य विश्वामित्रस्य एकाधिकं शतं पुत्रा आसन् ।

4 मधुच्छन्दसः सकाशात् पञ्चाशन्नन्तना वृद्धाः पञ्चाशत्
कनीयांशो मध्ये मधुच्छन्दा एकपञ्चाशत्तमः ॥

तद्विश्वामित्रवाक्यमस्मै ज्यैष्ठ्याय तिष्ठध्वमिति मधुच्छन्दसः
सकाशाद्ये वृद्धाः पञ्चाशत्ते कुशलं शोभनं नाङ्गीचक्रुः ।

5 तान्पञ्चाशत्संख्याकान् व्यायमो ऽनुव्याजहार विश्वामित्रः ।
कथं शप्ताः ।^१ अन्तं वः प्रजा भवीष्ट^२ प्रत्यन्तदेशवासिनी युष्माकं
प्रजा भविष्यति ।

१ CD 129 च । २ A व । ३ CD भरतं । ४ M •पूर्वप्रयोगव्यापारं
५ A जकार । ६ A चत्वं ।

6. एतद्देशवाचिन एवंनामानो बभूवुरिति ।

7. तानेवं नामभिरुदाहरन्ति लोका इतिशब्देनोक्तार्थत्वात्
न द्वितीया ।

8. ये मधुच्छन्दसः पूर्वा एकपञ्चाशत्संख्याकास्ते विश्वामित्रवचो
ऽङ्गीचक्रिरे । एवमुक्तवन्तः ।

9-10 स मधुच्छन्दाः पञ्चाशत्कनीयांसो ज्येष्ठं विश्वामित्रं
अगौ । यन्नो ऽस्माकं पिता संजानीते तस्मिन्नादेशे वयं तिष्ठामहे ।
पुरस्ताज्ज्येष्ठं शुनःश्रेयं कुर्महे त्वामन्वञ्चो वयं स्यामेति शुनःश्रेयं
प्रति पितुरादेशादुक्तवन्तः ।

11. पुत्रैरादेशे ऽङ्गीकृते तान्पुत्रान् विश्वामित्रः प्रीतस्तृष्टाव ।

२७.

12 18 ये पुत्रा मम मानमनुगृह्णन्तः प्रजा^१ वर्धयन्तो मां
वीरवन्तं पुत्रवन्तं हतवन्तः ते यूयं प्रजावन्तः पशुमन्तो भविष्यथ
मत्प्रसादात् ।

14. 15 हे पुत्रा देवरातेन सुरएवा पुरोगामिना व्येष्टेन
सर्वे वीरवन्तो गाथिना राधाः पूज्याः स्य । एष वः सहपूजनो ऽस्ति ।

16. 17 हे कुशिका एष देवरातो युष्माकं मध्ये वीरो
ज्येष्ठस्तमनुगच्छत युष्मांयानुगच्छतो ऽयं च दायमुपेतां विश्वा
यामुत वेदसि उपगमसाधुकारौ सर्वमैतन्मयास्त्री प्रतिपादितमित्य-
भिप्रायः ।

18 19. ते वैश्यामित्रा मधुच्छन्दःप्रभृतयः सम्यञ्च एक-
चित्ता भक्तिप्रवणहृदया देवराताय तस्थिरे । तदनुयायिनः सर्व-
कार्येषु स्थिता इत्यर्थः । ज्यैष्ठ्ये श्रेष्ठ्ये च गाथिनाः । संज्ञा ।

20. 21. रिक्त्यं दायो वेद इत्येकार्थाः^१ । उभयो रिक्तयो-
र्देवरातो द्रष्टा षड्पिरधीयते जङ्गूनां च मध्ये गाथिना अधित-
स्थिरे । दैवे विद्यायां^२ वेदे धने वेद इति धननामात्र ।

22. हरिश्चन्द्रो ह वैधस इत्येवमादिकम् ॥

परःशतमितमृचां गाथानां च रचितं^३ पुनर्यस्मिंस्तत्परःशत-
गाथम् । अभ्यधिकशतगाथमित्यर्थः । कियत्परिमाणं पुनस्तत् ।
अपरिमितं । वज्रवृत्तान्तमित्यर्थः ।

P. 196, 1. तदाख्यानमभिषिक्ताय राज्ञे होताचष्टे ॥

१ कश्चिपुरासनं हिरण्यस्य कश्चिपुः हिरण्यकश्चिपुस्तस्मिन्हिर-
ण्यकश्चिपौ होतासीन उपविष्ट आचष्टे । हिरण्यकश्चिपावासीनः
प्रतिगृण्णात्यध्वर्युः प्रतिगरं ददाति ॥

अक् प्रसिद्धैव । यथार्थवादो न पादव्यवस्था ॥ सो ऽन्ते एव-
मिति तथेत्येवम् ।

३. अर्थवादार्थ उपन्यासः ।

४. उभयरूपेण प्रतिगरेणेत्यर्थः ।

५ यस्मादाख्यानप्रतिगरेण^४ सर्वस्मादेनसः संप्रमुच्यते तस्माद्यो

१ ऽ न्य । २ ऽ ऽ वैश्याः । ३ ऽ ऽ रचितः । ४ ऽ ऽ यस्मात्
प्रतिगरेण ।

राजा अविजितौ विजयासमर्थो ऽध्ययजमानो राजसूयेन वह्निरपि
 क्रतुराख्यापयेतैवैतच्छैनःशेषमाख्यानं किमस्य भवतीत्यत आह ।

6. चनशब्दो ऽप्यर्थे^१ । न ह्यस्मिन् राजनि स्तोकमथेनः परि-
 श्रियते ॥

सहस्रं गवामाख्यात्रे दद्यात् । शतं गवां प्रतिगरिचे दद्यात् ॥

हिरण्यस्यै कश्चिपू यथास्रं दद्यात् ।

7. सुचकामाः अद्धाना आख्यापयन्ते ॥

द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ शिष्टाचारः । तदाचरणं चायुष्य-
 मिति ।

इति शाङ्खायनश्रौतसूत्रभाष्ये पञ्चदशो
 ऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ षोडशोऽध्यायः ।

इदानीमश्वमेधपुरूपमेधसर्वमेधैकोत्तरा अहीना वक्तव्यास्तवाश्व-
मेधस्य तावदर्थवादेनोपक्रमः ।

१०

१. एवं कामितवान् । तद्वाप्तये ।

२. स प्रजापतिरेतं चिराच्चं चिसुत्यकं^१ । यज्ञकतुमिति सुत्यायं
वचनम् । अपश्यत् दृष्टवान् साध्यसाधनसंबन्धेन विज्ञातवान् । अश्व-
मेधाख्यम् ।

३. संभारादिना द्रव्यजातेन ।

४. निज्ञातस्वरूपेण^२ फलसंपत्तिशक्तियुक्तेन ।

५. यथाभिलषितं प्राप्तवानित्यभिप्रायः ।

६. प्रजापतिवन्ननुय्ययजमानो ऽपि ।

७. ब्रह्मोद्गाढहोषध्वयुंभ्यो महर्त्विग्भ्यस्तुरः पाचान् कांशा-
दीन् चतुरस्याञ्जलीन् । उभयहस्तायोगो ऽञ्जलिः । प्रसृतांस्तुर
एव । प्रसृतिथैकहस्तो ऽङ्गुलिकोगः^३ ।

८. दादग्नप्रकारम् ।

६. पाचाञ्जलिप्रसृतैश्चतुष्कैस्त्रिभिर्दादशमह्यया संवत्सरो व्याप्यते ।

१०. ब्रह्मौदनदानादनन्तरमध्वर्युर्यजमानाय निष्कं प्रतिमुञ्च-
त्यावध्नाति^१ ।

११. सायमाहुतौ नित्यहोमायां हुतायां पद्याद्गार्हपत्यस्यो-
दक्शिरा यजमानः संविशति वावातया प्रियतमया पत्न्या सह ।

१२. वावाताया ऊर्वन्तरे असंवर्तमानो अचुभ्यमानः शयीत ।

१३. अनेन वावातासंवेशनेन तपसा इमं स्वस्ति कन्याणं
संवत्सरमाप्रवामहा इति प्रार्थना । सावित्र्युत्तरमन्द्रागानपारिष्व-
धृतीः संवत्सरमर्धमासमासचैमास्त्रयण्सास्थानि चैके इति (का० २०.
२. ७; ३. ५) यद्यपि तन्त्रान्तरे पत्रपञ्चकमाध्नातं तथाप्यत्र वावा-
तासंवेशनं संवत्सरं भवतीत्यस्यायमेव पत्रः ।

१४. तं निष्कं प्रातर्होमे निवृत्ते ददाति ।

१५. अथशब्दः आनन्तर्यायः । निष्कदानादनन्तरमाग्नेय-
मष्टाकपालं पुरोलाशं निर्वपति ।

१६. सुखतो ऽथमेधस्यादितः ।

१७. तस्मिन्नेवाहनि अथशब्दात् ।

१८. यत्पूष्णे पयिक्तते चरुं निर्वपति ।

१९. शुक्लरुष्णनीलपीतादीनि सर्वाणि रूपाणि यस्मिन् स
सर्वरूपः । तमथं जवेन वेगेन संपन्नं संवत्सरायोत्सृजन्ति । संवत्सर-
ब्रह्मचर्यनियमाय वा^१ । सर्वकामिनं खेच्छाप्रवृत्तम् । अब्रह्मचर्यच्छां
वर्जयित्वा ।

१०. शतसंख्याका राजपुत्राः । राजपुत्रा इत्यभिषेकाद्याधि-
पत्ययुक्तस्य राज्ञः पुत्राः । कवचिनः संनद्धाः । राजन्याः चक्षि-
जातयो निषङ्गिणो बद्धतैणिराः^१ । शतसंख्याका एव । सूतग्राम-
णीनां पुत्रा उपवीतिनः । उपवीतमिति संनाहविशेषः । सूतः
प्रतिलोमजो ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् । ग्रामणीर्महत्तरः । शतमेवैतदु-
भाभ्यां^२ । चत्रसंघहीदृणां^३ पुत्रा दण्डिनः । घत्ता सारथिः
संघहीता मन्वी । दण्डिनो दण्डहस्ताः । शतसंख्याका एव । अना-
वर्तयन्तो ऽथं रचन्ति । अनेन नियमेन ।

२१. अथानन्तरं सवित्रे प्रसवित्रे प्रथमा एकहविष्का दष्टिः ।
सवित्रे आसवित्रे द्वितीया एकहविष्कैव । सवित्रे सत्यप्रसवायेति
तृतीयाण्येकहविष्कैव । एतानि हवींषि संवत्सरं भवन्ति ।

२२. कथं नाम सविता । घतः प्रसविता महान् स मम रमं
थञ्जं प्रसुवै ।

२३. आङ्पूर्वः सव आभिमुख्येनाभ्यनुज्ञा ।

२४. तस्मात्सवित्रे सत्यप्रसवायेति ।

२५. य इमा विद्या जानान्या देवो यातु सविता सुरस
इत्येते याव्यानुवाक्ये प्रथमस्य हविषः । विद्यानि देव सवितः स
घा नो देवः सविता महावेति द्वितीयस्य । आ विश्वदेवं सप्ततिं
न प्रमिये सवितुर्देव्यस्य तदिति तृतीयस्य ।

२६. संवत्सरमेव सप्रश्यात् ।

१ C बद्धतैणिरा ; sec. h ली ; M बद्धतैणः ; D बद्धतैणिरा (by alt.), not quite legible. २ C शतमेवैतराभ्यां ; D शतमेवैतराभ्यां । ३ C (orig) चक्षि sec. b. चक्षु D चक्षु ।

१७. उक्तार्थम् ।

१८. अस्याप्युक्त एवार्थवादो दशमे ऽहनि ।

१९. अथशब्द आनन्तर्ये वीणानां गणा वीणागणाः । वीणा-
गणैर्गायन्तीति वीणागणगिनः । तानध्वर्युः संप्रेष्यति । पुराणै
राजभिः पुण्यकृद्भिः मगरदिल्लीपादिभिरेनं राजानं संगायत ।
समानं कृत्वा गायतेत्यभिप्रायः ।

२.

१. मनुर्वैवस्वतो राजेत्येवमादिकमाख्यानं परिश्रवाख्यं प्रथमे
ऽहन्याचष्टे ।

२. तस्य राज्ञो मनुय्या विशः प्रजास्त इम आसते ऽद्यापि
स्वधर्मान्न चलन्ति ।

३. पञ्चमहायज्ञानुष्ठानकारिणो गृहमेधिनो गृहस्थाः । ता-
नुपदिशति ।

४. ऋचोवेदः ऋग्वेदः सो ऽयमिति वदन् सूक्तं निगदेत् ।
सूक्तं किञ्चिदाचचाण इवानुवदेत् ।

५. यमो वैवस्वतो राजेत्याहेति द्वितीय एवाहनि शतपथे
दर्शनात् ।

६. पूर्वोक्तं ब्रुवन् स्यविरान्वयोऽधिकान् प्रदर्शयति ।

७. आश्वमेधिकमेव प्रकरणात् ।

८. वरुण आदित्यो राजेत्याह पारिश्रवं तृतीये ऽहनि ।

६. शोभनानव्यङ्गान् यूनः प्रदर्शयति ।

१०. या ओषधीरित्येतस्मूतं केचिदाहुः । तद्युक्तम् । समाख्यानाद्^१ भेषजगन्धस्थार्थवर्णिकानाम् ।

११. सोमो वैष्णवो राजेति शतपथश्रुतेः । प्रतीकग्रहणान्येतानि ।

१२. तस्यैताः सभायामन्यासामप्रवेशात् ।

१२. घोरमाथर्वणे गन्धः ।

१४. अर्बुदः काद्रवेद्यो राजेत्याहेति श्रुतेः ।

१५. सर्पान्वा प्रदर्शयति सर्पविदो वा जनान् ।

१६. सर्पविद्यां गारुडां^२ कङ्कतौथं वा ।

१७. कुबेरो वै श्रवणो राजेत्याहेति श्रुतेः ।

१८. सेष्ठागायत्र्याः^३ (?) पापहतो वा सौच्छानुपदिशेत् ।

१८. रक्षोविद्या^४ रक्षोहणं सर्वान्वेदानाचष्ट इति वचनात्तस्मात्प्रसिद्धैव^५ कुङ्ककरूपा रक्षोविद्येति ।

२०. २१. कुसुमेदिनो वार्धुषिकप्रयोगजीविनः ।

२२. असुरविद्येन्द्रजालादिना तन्निर्देशान्मायामपि काञ्चित् कुर्यात् अद्भुतलिङ्गासरूपाम् ।

२३. मत्स्य. सांमदो राजेति श्रुतेः प्रतीकग्रहणमेतत् ।

२४. मत्स्यानुपदिशति जातिभ्रंशेन मत्स्यविदो वा भौतिकान्पाठीनादिविशेषविकल्पान्विदन्ति पताम्वा^६ ।

१ C ०ऽख्यानाद् । २ A गारुडी । ३ C सेलगायत्र्येयं पागायत्र्या (ल 10 m 17g)
D सेलगायत्र्या MI सेष्ठागायत्र्या वा cf Comm Sit. Br 13, 4, 3, 0
४ C 119 त M विद्या नाम रक्षोहणं सूत्रम् । ५ C D कुङ्कक । ६ A पताम्वा
D पताम्वा ।

२५. इतिहासवेदस्य पृथग्भावेन दर्शनात् ।
 २६. तार्क्ष्या वैपश्नतो राजेत्याहेति प्रतीकश्रुतेः ।
 २७. वयांसि पक्षिणो ब्रह्मचारिण उपकुर्वाणका नैष्ठिका वा ।
 २८. पुराणं वायुप्रोक्तमन्त्राख्येयम् । न तु यो यज्ञो विश्वत-
 स्तान्मुभिस्तत इति सूक्तमस्य वेदैकदेशत्वात् ।
 २९. धर्म इन्द्रो राजेत्याहेति शतपथे प्रतीकदर्शनात् ।
 ३०. मनुष्यदेवा हि त^१ इत्यभिप्रायेण ।
 ३१. यत्किञ्चिदनिच्छं^१ वायुभेदिकं वा प्रकरणात् ।
 ३२. परिश्रवाख्यानेन दशभिरक्षोभिर्यथानुक्रमणम् ।
 ३३. मनुर्वैश्वतो राजा यभो वैश्वतो राजेत्येवमादीनि ।
 ३४. तस्य मनुष्या विश्वस्तस्य पितरो विश्व इत्येवमाद्याः ।
 अर्थवादार्थ उपन्यासः ।

३५. सर्वं वा अश्वमेध इत्युच्यते । पुष्टमस्मात्परं नास्तीति
 क्त्वा ।

३६. यदेतद्दशभिरक्षोभिराख्यानजातमुक्तमेतदेकादशाहे पुन-
 रावर्तते एवमेकविंशाहे । अनेन प्रकारेण संवत्सरमाचष्टे । तस्मा-
 त्पारिश्रवमाहेतत्पारिश्रवं । तथा च शतपथश्रुतिः । षट्त्रिंशतं दशा-
 चानाचष्ट इति ।

३.

१. एकविंशतिरिति संख्यानिघमः । एकविंशत्यरक्ष इति प्रमाणनियमः ।

२. अष्टौ यूपा वैल्वा भवन्ति । दश खादिरा भवन्ति ।

३. पैतृद्रवौ देवदारवौ^१ । उपस्थावानो^२ अग्निष्टयूपपार्श्ववर्तिनौ ।

४. राज्जुदालः^३ श्लेषान्तकः^४ सो ऽग्निष्टः कार्यः ।

५. एकविंशतिसंख्याकां धूपपङ्क्तिं प्रकृत्य तस्मिन्नेकविंशति-
मग्रीषोमीयान् पशूनालभन्त इति श्रुतेः ।

६. समानप्रचार इत्यभिप्रायः ।

७. अथ प्रातर्गौतमस्य चतुरक्षरस्तोमो भवतीति (१२. ५. १-२)
श्रुतेः । तिसृणां सुत्यानां प्रथममेतदहर्भवति ।

८. तेन गौतमस्य चतुरक्षरस्तोमेनेमं लोकमाप्नोतीत्यर्थवादः
पूर्वस्य विधेः शेषः ।

९. एकविंशः स्तोमो यस्य तदिदमेकविंशस्तोमं द्वितीयमहर्षञ्ज-
मीहिणोच्यते ।

१०. द्वादश वै नामाः पञ्चतंत्रस्तय इमे श्लोका असावादित्य
एकविंश इति । सो ऽयमादित्य एकविंशस्तदेनं स्तेन रूपेणैक-
विंशतिसंख्येण समर्धयति ।

११. एतस्मादादित्यादयो निस्तष्टसात्पूर्वमुत्पन्नः^५ ।

१ A D M देवदा० । २ C D M om रूप । ३ C D शेषात्तत्र ।

४ C एतस्मादादित्यो विद्यतः । तत्पूर्वमुत्पन्नं C (in marg) नि D निष्पद्यते ।

१२. अश्वस्तोमीयेयमृगात्मनो दीर्घतमस^१ आर्षे । यमेन दत्तमेनमश्वं त्रिस्थाने चित एमं युनक्ति युक्तं च सन्तमेनम्^२ इन्द्रः प्रथमो अर्धतिष्ठत् अधिष्ठितवान् । गां धारयतीति गन्धर्वः । षोऽस्य रश्मनां गृह्णीतवान् । ईदृशं महाभागमश्वं हे वसवः सूरात् सूर्यात् निरतष्ट यूयं निष्पादितवन्त^३ इत्यर्थः ।

१३. प्रजापतिदेवत्या यथोद्दिष्टा अश्वाद्यः ।

१४. सृष्ट^४ हिंमायां अनुद्धिमना इत्यर्थः ।

१५. चातुर्मांसदेवताभ्य एकविंगतये एकविंगतिमंख्याभ्यः प्रत्येकमेकविंगतिरेकविंगति. पगवो भवन्ति । एवमेकचत्वारिंशानि चत्वारि शतानि । एकविंगतिः चातुर्मांसदेवताः पितृश्वम्बपुन-रुक्तवजं वैश्वानरपार्जन्ययोरवभृथदेवताया मित्रस्योत्सर्गदेवतायाश्च षर्जनम् ।

१६. अर्थवादो ऽयं पूर्वस्य विधेः^५ प्रबोधनार्थः ।

१७. अश्वं विविधैरलंकारैरलंकृतमध्वर्यादय आस्तवं वहिष्पव-भानस्थानमाग्रापयन्ति ।

१८. सुगन्धं नो वाजी स्वस्थं पुंस इत्येवमादिकयर्चावप्राप-यन्ति ।

१९. अनवजिघ्रत्यास्तवमश्वे सुगन्धं न इति यजमानं वाच-येत् ।

१ A आस मनो दी M आन्प्रा. - A आर्षं C अश्वस्तोमीये इयमृगलिगात्मनो-
र्षां D दीर्घतमममाप । २ A सतमेन M सतापन । ३ C उपादि. । ४ A C
] सृष्ट (?) D सृष्ट । ५ A विधे C M विधिः ।

२०. होताभिष्टौतीति वाक्यशेषः । तमेकादशभिर्होता अभि-
ष्टौति । यदक्रन्दः प्रथमं जायमान इति शतपथश्रुतेः ।

२१. समिद्धो अञ्जन्तदरं मतीनामित्येवमादिका आप्रियो
ऽथस्य भवन्ति ।

२२. अधिगो शमीध्वमित्येव निर्वचन^१परिशिष्य मा नो मित्रो
वह्णो अर्यमायुरित्येतत्सूक्तमावपेत् ।

२३. उप प्रागाञ्छ्वसनं वाज्यर्वा उप प्रागात्परम धत्सधस्व-
मित्येते उत्तमे उत्तमस्य सूक्तस्थाने चाप्रणवच्चावपेत् ।

२४. वङ्गीणां निगमादावच्चावपेत्^२ ।

२५. अश्वायेति तादर्यं चतुर्थी^३ । वाधो वस्त्रम् । अधीवासः
कम्वलः । हिरण्यं सुवर्णम् ।

२६. ष्टवाभ्युदितमिति दृढीकरणार्थमुक्तम् ।

२७. अथानन्तरमथं मेथं यज्ञार्धमध्यगमालभन्ते^४ ।

२८. पञ्चदश पर्यङ्गास्तानालभन्ते । आरण्याथ वसन्ताथ
कपिञ्जलानित्येवमादीन् ।

२९. पूषा देवताविशेषः । तस्य पूषो ऽथललाटे नियोजनं
पौरुषेणोपायेन^५ ।

३०. अचासमेधे पूषणः प्रथमो भागः प्राप्नोति ।

३१. अथस्य नाभ्यामैन्द्रापौष्णः ग्यामवर्षं आलभ्यथ्यः ।

१ A ० लक्ष । २ A निगममादावपेत् O निगमादावपेत्, alt to निगमादावपेत् ।
D निगममादावपेत् M निगममात् । ३ A चतुर्थमथ्य । ४ C पर्यन्त्यास्तान् (in the Sutra
पर्यन्त्यान्) D (Sutra) पर्यन्त्यान् Com. पर्यन्त्यास्तान्) । ५ C पौरुषेणैव । ६ A १५, ४१ ।

३२. याथो ऽन्नं तस्मिन्नश्वमेधे इन्द्रापूष्णोः प्रियमयेति ।

३३. संज्ञप्तायाश्चाय सोपस्त्रेयां महिषीमुपनिपातयन्ति ।

३४. अश्वं च महिषीं च । महिषी यजमानस्य प्रथमपत्नी ।
तद्यैव प्रथमा वित्ता सा महिषीति (६. ५. २. १) दर्शनात् ।

३५. अश्वं च महिषीं च यजमानो ऽभिमेयति ।

३६. अभिमेथनमस्त्रीलभाषणेन बर्मयुक्तः परीहासः । आक्रोशो
वा । हे अश्व सक्थोरूर्वाजङ्घयोर्वा^१ भद्रमस्या गुदमवधेहि उपरि
स्थापयेत्यर्थः । अर्वाञ्चमभिमुखाञ्चितम् । अञ्चिं प्रजननं शिश्रं^२
आभराभिमुखेनानयोः ऊर्वाः^३ । यः कौटुशः स्त्रीणां जीवभोजनः ।
यमुपभुञ्जत्यः स्त्रियो जीवन्ति ।

३७. तं यजमानं न कश्चन प्रत्यभिमेयति । न यजमानं प्रति-
प्रतिः कश्चिदसदिति^४ (१३. ५. २. ३) श्रुतपथे ।

४.

१. एतां महिषीं होताभिमेयति । अनयाभिमेयिन्या^५ आक्रो-
शतीत्यर्थः । हे महिषि माता च पिता च ते वृक्षस्य वृक्षविकारस्य
मञ्चकस्याग्रे उपरि क्रीलतो विहरतः । म तिलामीति ते पिता ।
तिलस्य स्त्रेहने । प्रस्त्रेहयाम्येनामिति मन्यमानस्वदीयः पिता गर्भे वर्ण-

१ C D M om ऊर्वां and वा । २ C D M om. शिश्रं । ३ C D M om.
:। ४ A न यः प्रति कश्चनावदिति C यजमान प्रतिप्रति D •यजमानं
•। ५ C D •मेयिन्याह महिषी ।

त्रिपर्ययं कृत्वा भग इत्यर्थः । किं भगे मुष्टिमन्तमयत् मुष्टिरङ्गुलि-
संनिवेशसं गभीपरि^१ त्रिपर्ययतीत्यभिप्रायः^२ ।

२. ब्रह्मा वावातामभिमेषति । ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयतात् । लोण्म-
थमपुरुषस्यैकवचनं । उच्छ्रयतादित्यनराशिष्यपि च्छान्दमत्वात्^३ । गिरौ
भारं हरन्निव यथा गिरौ भारमारोपयन् ऊर्ध्वमुच्छ्रयति । एव-
मेनामुच्छ्रयतात् । अथास्या एवमवस्थायै मध्यं कायस्य^४ गृह्यमेजति
चलति ग्रीते वाते पुनन्निवेति पुंस्यजननमुच्यते ।

३. यदस्या अङ्गभेद्या इत्यनया आचनस्ययोद्गाता^५ परितृक्ता-
मभिमेषति ।

४. पालागली नाम पत्नी । तामुर्ध्वयुरभिमेषति । यद्वरिण
इत्येवमादिकया । परकीयं यवं हरिणः शून्ये^६ भक्षयति । तत्पु-
ष्टमात्मानं न वज्र मन्यते । भुंथो ऽपि तदश्नाति । एवं शूद्रा
भवत्यर्थञ्जारा । अर्थं जरयतीति अर्थञ्जारा । न तस्मै पोषाय^७
धनायति तदेव कामयतइत्यर्थः ।

५. अथपालानां राजपुत्रादीनां प्रत्येकं शतसंख्याका अनुच-
र्यस्ता एता चत्विजः प्रत्यभिमेषन्ति ।

६. राजपुत्रो महिष्या अनुचर्यो होतारं प्रत्यभिमेषन्ति ।
यिथस्यत इव ते मन इत्यादिकया । चत्विजदुहितरो वावातानुचर्यो
ब्रह्माणं प्रत्यभिमेषन्ति^८ ऊर्ध्वमेनामुच्छ्रयताद्गिरौ भारं हरन्निवेत्येव-

१ A गभीपरि C D M भग्ण । २ A चप० L ३ C अनाशिष्यपि इत्यामत्वात्
D अनादिष्यपीत्यामत्वात् । ४ C मध्यकायस्य प्रजनस्य० D कायस्य० धुपप्रजनेन ।
५ C प्रचस्यनेयोद्गाता D प्रचसनया । ६ C शून्ये । ७ C तस्य । ८ C M पोषाय
धना (M धने) कामयत इ० । ९ C D प्रत्यभिमेषन्ति from यिथस्यत to ऊर्ध्वः ।

मादिकया । अथास्य मध्यमेजत्विति च विकारः । सूतपामण्यः
परिवृक्ताया अनुचर्य^१ उद्गातारं प्रत्यभिमेथन्ति यद्देवासो ललामगु-
मित्येवमादिकया । चचमंघहीहृणां दुहितरो पास्तागत्या अनुचर्यो
ऽध्वर्युं^२ प्रत्यभिमेथन्ति यद्दुरिणो यवमत्तीत्येवमादिकया शूद्रो
यदर्यजायाः[ः]पतिरित्यस्यां^३ विकारः ।

७. सदस्युपविष्टा ब्रह्मोद्यं वदन्ति^४ । वक्ष्यमाणमनया संज्ञयो-
च्यते । होताध्वर्युं^५ वृच्छति किं स्विस्सूर्यमममिति । द्वितीयया
प्रत्याहाध्वर्युः ब्रह्म सूर्यमममिति । तृतीयया वृच्छत्यध्वर्युः कः
स्विदेकाकीति । चतुर्था प्रत्याह होता सूर्य एकाकीति ।

५.

१. प्रश्नचतुष्टयमस्याम् ।
२. यथासंख्यं प्रतिवचनानि ।
३. अस्यामपि प्रश्नचतुष्टयमेव ।
४. यथासंख्यं प्रतिवचनानि ।
५. पूर्ववत्^६ ।

१ C D om. परिवृक्ताया अनुचर्य । २ M यदर्यायापति । ३ A ins स्वाहा-
द्यतिभिद्यत्तिने रवि बान्दोग्ये सद प्रक्ष्य स्वाहाद्यतिभिद्यत्तिना ब्रह्मोद्यं यदभौत्याद्यत्ता-
पने । A ब्रह्मणाचैर्मन्त्रैः प्रश्नोत्तरूपेण यद्ददनं तदेवं । ४ C om.

६.

१. प्रश्नद्वयं ब्रह्मोद्गातारं पृच्छति ।
२. इति प्रतिवचनद्वयम् । अथोद्गाता ब्रह्माणं पृच्छति ।
३. ब्रह्मा पृष्ट उद्गात्रोत्तरया प्रत्याह ।
४. प्रतिवचनम्^१ ।
५. पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्येवमादिकथा यजमान-
मृत्विजः पृच्छन्ति ।
६. इयं वेदिरित्येवमादिकथा ।

७.

१. सुभ्रुः स्वर्धंभूरित्येवमादिका महिम्नः सहस्रं पुरोनुवाक्या ।
२. होता यज्ञप्रजापतिमित्येवमादिकः प्रैषो भवति ।
३. प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इत्येषा याज्या भवति ।
४. अश्वमेधं कुर्वन्प्रीणातीत्येवं मन्यमानाः ।
५. वपया चरित्वा तदन्वया वपा जुहुयुरिति केचित् ।
६. वपया चरित्वा तदन्वया वपा इति वा ।
७. इन्द्रोतो नाम शौनकः । स एवमाह । किमुत त्वरेरग्निकं
पुनः कारणं प्रवृत्तास्त्वरं कुर्युः न त्वरमाणी विधिर्युक्तः^२ ।
८. पृथक् पृथग्देवताभिर्वपाभिः । पृथक्पृथगेव प्रचरेयुरित्य-
भिप्रायः ।

१ C om. २ C D M om. पदम् । ३ A स्वरमाणी विधिर्युः • C • स्तरा ब्रूत
यूषमाणी वि • D स्तरा ब्रूतत्वर • I propose to read स्वरमाणीविधि • ।

८. याः समानदेवता वपास्तोभिः सहतन्त्रेण प्रयोग इत्यर्थः ।
अव्यवस्ताभिरव्यवहृताभिः ॥

१०. समानदेवताभिरूपाभिरपि व्यवहृताभिर्नानैवेति^१ सूत्रा-
रम्भः ।

११. याया देवता तांतां यथानुपूर्व्येण ।

१२. यादृशः पूर्वा महिमा तादृशोऽयमप्युत्तरः समैश्वर्य एव ।
अस्योत्तरस्य याव्यानुवाक्ये विपर्यस्येदिति एतावान्विकारः ।

१३. उभे इति वचनात्प्रशब्दाच्च पक्षे पूर्व पाङ्कमुत्तरमैका-
द्विकम् । तथा च शतपथश्रुतिः । अग्निं तं मन्ये यो वसुरिति
होता पाङ्कमान्यं प्रस्त्वैकाद्विकमुपसंगंसतीति (१३.५.१.८) समा-
नेनाहावेनोप संगंसनम्^२ ।

१४. ऐकाद्विकपाङ्कयोरान्ययोरन्यत्र श्रुतस्य फलार्थवादस्याग्नि-
वचनादर्थत्रादार्थम्^३ ।

१५. ऐकाद्विको माधुच्छन्दसो बार्हतः पाञ्चमार्त्तिकः उभा-
विति वचनात् । ^४द्विषकारकारणात्पक्षे पूर्वा बार्हतः प्रउगः ।
तथा च शतपथे । बार्हतं च प्रउगं माधुच्छन्दसं च हृचगं उभे
संगंसतीति (१३.५.१.८) ।

१६. पूर्ववदुक्तार्थमेतत् ।

१ C D om from अपि to एव । २ C D om. उपम । ३ C • त्रिवचनाद
D • त्रिवचनादार्थे A • त्रिवचनादात् • । ४ A द्विषकार इति कारणान् पक्षे
C M om. पूर्वा ।

८.

१. तदुक्तं महानाभ्यः स्तोत्रियो यथा तिस्रो ऽनुष्टुभस्तथैके-
केत्येवमादिना चत्वेन (१०.६.१०) ।

२. सर्वे वै कामा महानाभ्यीध्वित्यर्थवाददशंणात् ।

३. सर्वेषां फलानां साधनत्वात् ।

४. सानुरूपाः सप्रगाथाः शंसन्तीति श्रुत्यन्तरान् ।

५. इन्द्रो मदाय प्रेदं ब्रह्मेति तत ऐकाहिकम्^१ । तस्मिन्नि-
वित् महत्त्वतीये । निष्केवल्ये ऽप्येवमेव ।

६. अर्थवादो ऽयमैकाहिकयोः^२ क्रमस्तुत्यर्थः ।

७. वागब्दः पूर्वेण सह विकल्पार्थः । 'मध्यन्दिनशब्दो निष्के-
वल्यमहत्त्वतीयेवांचकः ।

८. गायत्र्यादेर्यन्दमो^३ गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्धृत्यौ पङ्क्तिश्च बि-
ष्टुब्जगत्यौ इत्यनेन क्रमेणैकैकश्रुत्वारिंशत्तंचत्वारिंशत्तं महत्त्वतीये
शंसेत् ।

९. नित्या अपि गणाः सूचारभात् । नित्या महत्त्वतीये पञ्च-
दश । महत्त्वत्तं हवामहे इति तिस्रः । षयमिन्द्रं त्वायवो हविष्मन्त
इति षट् । इयं उ ते अनुष्टुप्तिरि चतस्रः । इमं तु मायिमं ऊव
इति द्वादशैता गायत्र्यः । य इन्द्र सोमपातम इति चयस्त्रिंशत् ।
इन्द्र त्वमवितेदमीति तिस्रः । नित्याभिः सह एतायन्वारिंश-
दुष्णिहः^४ । पूषणते महत्त्व इति द्वे । किं न इन्द्र जिघाममीति

१ A इत्या विनो मरुत्वा इन्द्र षष्ठं च इति तत । २ A अ क्रम । ३ C वाप
दुष्णिहश्चादनु । ४ C in marg चत्वारिंशत् प्रतिपदादिभिः महाचरदुपात्तात्...

तिस्रः । आ नस्ते गन्तु मत्सर इति तृतीयासुद्धृत्य तिस्रः । मस्ति न
इति प्रथमा चतुर्थी पञ्चमी च । अर्वावतो न आ गहीत्यष्टौ । य
इमे रोदसी उभे पर्युहं नाम । क इमं दशभिर्मम । एतद्देदुत वीर्यं ।
यस्ते मदो वरेष्ण य इति वशस्वार्थम्^१ । यत्पाञ्चजन्यया विगा ।
सोम इदः सुतो अस्तु । कुविच्छकदिति चतस्रः । प्र नूनं धावता
पृथगिति तिस्रः । प्रेतो मुञ्चामि नामुतः । इमां त्वमिन्द्र मौह्वः ।
प्रेता जयता नरः । आ यस्मिन्सप्त कल्पजा^२ । यद्द प्राचीरजगन्त^३ ।
येनेन्द्रो हविषा कृत्वी । यदिन्द्र प्रह्वणस्यते । अहमस्मि सहमानेति
हे । ध्रुवं ध्रुवेण हविषा । येनेन्द्रो हविषा कृत्वीत्यनुष्टुभस्यत्वारिंशत् ।

स्वमङ्ग प्र शंखिषः । बलं धेहि तनूषु नः । यः सवाहा विच-
र्षणिः । युजानो हरिता रथे । वर्यो इन्द्रासि मे पितुरिति
चयोविंशतिः पिषा त्स्तेत्युद्धृत्य । विश्वे त इन्द्र वीर्यमिति चतस्रः ।
प्र वो महे मतयो यन्तु विष्णव इति चतस्रः^४ । तवेदिन्द्राहमाश-
सेति । इहदिन्द्रायेयि प्रथमा तृतीया च पञ्चमी च । इति चत्वारिंशदुद्धृत्यः ।

इत्या हि सोम इन्द्रदे यदुदञ्चो वृषाकपे द्वितीयस्यामुद्धृत्य
पङ्क्त्यस्यत्वारिंशत् ।

जनिष्ठा उग्र इति निविद्धानम् । इन्द्र सोमं सोमपत इति
द्वादशीं परिहाय । तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमानेत्येतास्यत्वारिंश-
त्त्रिष्टुभः ।

त्यं सु मेषं महया स्वर्विदमिति चयोदर्शीं चोत्तमां चोद्धृत्य ।
 प्र मन्दिने पितृमदर्चता वच इति चतस्रः । षष्ठीसप्तम्यौ च । उत
 स्य न इन्द्रो विश्वचर्षणिः । तुभ्यं हिन्यान इत्येका । आ रुद्रास
 इन्द्रवन्तः सजोषस इत्येका । प्र सु ग्मन्तेति चतस्रः । मह्यं तृष्टा
 वज्रमतच्छदायसं कष्टन्नरः कष्टथमुद्घातन तमस्य द्यावापृथिवी सचेत-
 सेति नवेति महत्त्वतीयम् ।

१०. विंग्रत्यधिकानि सप्तग्रतानि निष्केवल्ये शंसेत् । छन्दस-
 ष्छन्दसस्यधिकञ्चधिकं^१ शतं द्व्यधिकमानुष्टुभम् । सह नित्याभि-
 र्महत्त्वतीयवत् । चतुर्दशानुष्टुभो महानाम्न्यः^२ । एकां च पङ्क्तिमनु-
 पुरीषम^३ एव केवलेति च व्यपदेशात् । शास्तरं प्रगाथं शस्त्राह्वय
 सुरूपकनुमिति सूक्ते । इन्द्रमिन्द्रायिन इति च चीणि । अथा ते
 अन्तमानाम् । पुरुहत्तमं पुरुषणाम् । य एक इद्रव्यथर्षणीनामित्युद्धृत्य
 वार्षहत्याय शवस इति दश । इन्द्र त्वेति चीणि । जज्ञानो नु
 शतक्रतुरिति भव । शिवा ण इन्द्रेत्यधिका । दृष्टती चेदनुरूपाभ्यां ।
 य एक इद्विदयत इति तिस्रः । आ द्याह्वद्रिभिरिति तिस्रः ।
 यस्य त्यच्छम्बरं मद् इति चतस्रः । द्युयं हि षा सुदानव इति
 भारदाजी अनुष्टुभेति (?) पञ्चविंशतिः ।

इमा अस्य प्रवृत्तय इति पञ्च । तन्वभि प्र गायतेति दशमी-
 मुद्धृत्य । वयसु ता तदिदर्थाः । आ याहीम इन्द्रवः । सौदन्तसे

१ A अधिकमानुभा सह - तीषवत्तुर्दं । २ C म्यः । ३ A पङ्क्तिमनुपुरीषमनु
 पुरीषा एव केवलेति । C एका षट् पङ्क्तिमनुपुरीषमनुपुरीषा तुभ्यो षट्प । D एका
 च पङ्क्तिमनुपुरीषमिति द्यानुष्टुभे एव । See को० ब्र० ११ १

वयो यथा । नूत्ना इदिन्द्र ते वयम् । यो न इदमिदं पुरा । तया
ह स्त्रिद्युजा वयम् । अभ्रातृव्यो अना त्वम् । मा ते अमाजुरो
यथा । सखाय आ शिषामहीति तिस्रः । न ते सव्यं न दक्षिण-
मिति नव । नह्यङ्ग पुरा चनेति द्वे । एतो न्विन्द्रं सवाम
सखायः स्तोम्यं नरमिति पञ्च । तदिन्द्राव आ भरेति तिस्रः ।
दधानो गोमदश्वत् । सखायः क्रतुमिच्छतः । कर्णगृह्णा नघवा
शौरदेव्यः । इन्द्राय सामेति चतुर्थीमुद्धृत्य । सवायोरिन्द्र इति षट्
चतुर्थीमुद्धृत्येत्युष्णिहः ।

गायन्ति ता गायत्रिण इति द्वे सूक्ते द्वितीयामुद्धृत्य । उत स
ते वनस्पते असावि सोम इन्द्र त इति पञ्चमी द्वितीयामुद्धृत्य ।
यस्ते साधिष्ठो ऽवस इति द्वितीयामुद्धृत्य । उरोष्ठ इन्द्र राधस इति
सप्तमी द्वितीयामुद्धृत्य । एन्द्र याहि हरिभिरिति त्रयोदश द्वितीया-
पञ्चम्यामुद्धृत्य । स प्रत्नथा कविरुध इति द्वे । तं ता यज्ञेभिरीमह
इति । प्रप्र वस्त्रिष्टुभमिपमित्येका । उद्यद्भ्रस्य विष्टपं । अव स्वराति
गर्गर इति द्वे । यो व्यतीरफाणयदिति तिस्रः । यज्जायथा अपूर्व्यति
द्वे । आ त्वा गिरो रथौरिवेति सप्तमीमुद्धृत्य । तं त्वा चिदात-
स्यान्वागाः त्व न इन्द्र शूर शूरैः । शस इत्या । उन्निष्ठतेत्येका ।
अयं ते अस्त्रिति सूक्ते । अस्मा इति गायत्री चेदनुरूपाभ्यां ।
त्वामिद्धि हवामह इत्येका । इन्द्र विधातु शरणं । अध स्मा नो
वृधे भव । यदिन्द्र सर्गे अर्वतः । मो घु ता वाघतश्चनेत्येका ।
रम इन्द्राय सुन्विरे । स वीरो अप्रतिष्कृतः । उदिन्वस्य रिच्यते ।
तेवेदिन्द्रावमं वंसु । यदिन्द्र थावतस्त्वं तरणिरित्तिषासति । अभि

त्वा शूर नोनुम । अभी षतस्रदा भर । इन्द्र क्तु न आ भर ।
 मा चिदन्यद्वि शमतेत्येका । यच्चिद्धि त्वा जना इमे । पिषा सुतस्य
 रसिन इत्येका । इमा उ त्वा पुह्वसो । इन्द्रमिहेवतातये । अभि
 त्वा पूर्वपीतय इन्द्र स्तोमेभिरिति । तत्त्वा यामि सुवीर्यम् । शग्धी
 न इन्द्र यत्त्वा । उदु त्ये मधुमत्तमा । २युञ्जा हि वृत्रहन्तम ।
 निरिन्द्र वृहतीभ्य । यदिन्द्र प्रागपागुदगित्येका । यथा गौरो अपा
 हतम् । प्र चक्रे सहसा मह । अथौ रथौ सुरूप इत् । अध्वर्यो
 द्रावया तम् । रथेष्टाय अध्वर्यव । वय घ त्वा सुतावन्त इति पञ्चदश ।
 तस्मिन्नि सग्न्यतथ । अभि प्र व सुराधसमित्येका । प्र सु श्रुत
 सुराधसमित्येका । उभय गृणवच्च न इत्येका । आ वृषस्य पुह्वसो ।
 शग्धू यु शचीपते । त छेहि चेरवे । अविप्रो वा यद्विधत् । न
 पापाशो मनामहे । यत इन्द्र भयामहे । इन्द्र स्यानुत वृत्रहा ।
 अद्याद्या श्व य । वयमेनमिदा ह्य । वय घा ते ले इदु । त
 घेमित्या नमस्विन प्रथमैव । नकिष्ट कर्मणा नशश्वकार । यद् द्याव
 इन्द्र ते शत । विश्वेत्ता विष्णुराभरत् । त वो दस्रमृतीषहम् । आ
 नो विश्वास हव्य इत्येतयोरयुग्मयो । इन्द्रेभुज शग्रमानास आशतेति
 च । समी रेभामो अस्वरन्निति हे । त्वामिदा ह्यो नर इत्येतस्या
 अयुग्माया । स मा तपन्वभित इति कवषस्यार्षा । प्र ते रथ
 मिधूहृतमित्येका । अन्नार्धच्छ जिघासत । त विश्वस्य जगत ।
 यच्चिद्धि सत्य सोमपा इति द्वितीयासुद्धृत्य । इन्द्रो मदायेति

चतुर्दश । स्वादोरित्या विपूवत इति तिस्रः । मा ते राधांसि मा
 त ऊतयो वसो । अस्माकमिन्द्रेहि नः । अस्मा इत्काव्य वचः । वि
 पिप्रोरहिमायस्य दृष्ट्वाः । स त्वं नश्चिन्न वज्रहस्त धृष्णुया । बाधमे
 जनान्वृषभेव मन्युना । त्वासुघमवसे चर्षणीमहम् । ये गव्यता मनसा
 श्चुमादभुः । सिन्धोरिव । इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा । मा
 खेधत सोमिनो दक्षता महे । मन्त्रमखर्वं सुधितं सुपेशसम् । त्वं
 विश्वस्य धनदा असि श्रुतः । शिचेयमिन्महयते दिवेदिवे । न दुष्टुती
 मर्त्यां विन्दते वसु । न त्वावां अन्यो दिव्यो न पार्थिवो । मा नो
 अज्ञाता वृजना दुराधः । वि तर्त्वर्यन्ते मघवन्विपश्चितः । भृयाम
 ते सुमतौ वाजिनो वयम् । अयं सहस्रमृषिभिः सहस्रकृतः । इन्द्रो
 मङ्गा रोदसी पप्रथच्छवः । अस्त्रेदिन्द्रो वावृधे वृष्णं शवः । येना
 समुद्रमसृजो महीरपः । शग्धी नो अस्य यद्गु पौरमाविय । कषा
 रव भृगवः सूर्या इव । इमे हि ते कारवो वावशुर्धिधा । निरग्नयो
 रुचुर्निष्ठ सूर्यः । यद्वा रुमे रुग्मे श्यावके छपे । मन्दन्तु त्वा
 मघवन्निन्द्रेन्दवः । सहस्रेणैव सचते यवीयुधा । सव्यामनु स्त्रिग्यं
 वावसे वृषा । ऋष्यो न ह्य्यन्नवपानमा गहि । स्वयं चित्त मन्यते
 दाशुरिर्जनः । उप ब्रह्मं वावाता वृषणा हरी । ष्टदाकुमानुर्यजतो
 गयेपणः । उप त्वा कर्मभूतये स नो युवा । अच्छा च त्वैना नमसा
 वदामसि । विद्वा सखिलमुत शूर भोज्यम् । हर्यश्वं सत्यतिं चर्षणी-
 महम् । जयेम कारे पुरुहृत कारिणः । नकी रेवन्तं सव्याय
 विन्दमे । मा ते गोदच निरराम राधसः । य ऋष्वः श्रावयत्सया ।
 तं हि खराजं वृषभं तमोजसे । अप्रामिसत्य मघवन् तथेदसत् ।

पौरो अथैश्वर्यं पुरुहन्तवामसि । उषवा ऊर्ध्ववहता पुरंदरः । उषं युयुज्म
 पृतनासु सासहिम् । त्वं हि राधण्यते राधसो महः । प्रभङ्गी शूरो
 मघवा तुवीमघः । अयुजो असमो नृभिरिति पञ्च । उज्जातमिन्द्र
 ते शव इति तिस्रः । निखातं चिद्यः पुरुसंभृत वसु । सचा
 सोमेषु पुरुहन्त वज्रिवः । वृकश्चिदस्य वारण उरामयिः । पूर्वोचिद्धि
 त्वे तुविकूर्मिन्नाशस । त्वं नो अस्या अमतेरुत जुध । आ त्वा सुशिप्र
 दम्पते । इन्द्रं तं शुकुम् पुरुहन्तास्रवसे । अपाह्नुमुषं पृतनासु सासहिम् ।
 आ पमाथ । तं वो दक्षसृतीपहम् । आ नो विश्वासु ह्यथ इत्यन-
 धोर्युग्मा । कन्या वारवायतीति द्वे । मन्ये त्वा यजियं यजियानाम्^१ ।
 इन्द्र सोममिमं पिव । एवा तदिन्द्र इन्दुना । मन्ये त्वा यजियं
 यजियानाम् । इन्द्रस्य तु वीर्याणि प्र वोचमिति निविद्धानम् ।
 एतायामेति त्रयोदश । तत्त इन्द्रियं परमं पराचैरिरित्यष्टौ ।
 यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति पञ्चमीमुद्धृत्य नवमीं च ।
 अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममिति पञ्च उक्तमामुद्धृत्य । प्र घा न्वस्य
 महतो महानि । आ सत्यो यातु मघवां षड्जीषी । इन्द्रं कामा
 वसूयन्तो अग्नन् अनुष्टुभं^२ इत्युद्धृत्य । आ न इन्द्रो हरिभिरित्यष्टौ ।
 अभि त्वं मेपमिति त्रयोदश । शचीव इन्द्रेति सप्त । मा नो
 अस्मिन्मघवन्निति पञ्च । अत्र खेदा इति चीणि । अथावतीं पञ्च ।
 इमां ते धियमिति दश । प्र वः सतां ज्येष्ठतमाद्येत्यष्टौ । तदसौ
 नथ्यमिति षट् । विश्वजित इति पञ्च । अजातशत्रुमिति सप्त ।

अग्निन् इन्द्रं वृक्षुतौ यगस्वतौति । प्र ते महे विदधे शंसिषं
हरौ इति ।

११. सह मरुत्वतौयेन ।

१२. परिपूर्णत्वात् ।

१३. परिपूर्णकामत्वात्^१ ।

१४. सप्तस्येण सर्वेण सर्वमश्वमेधम् ।

१५. पञ्चमे ऽहनि भवानि पाञ्चमाह्निकानि सामूहिकानि
परिगृह्णन्ते । आज्यप्रउगमाहचर्यात् । न स्वस्तिनोमिमीतीयं पूर्वा-
णीति वचनात् ।

१६. अर्थवादो ऽयमेकाह्निकानां निविद्धानानां प्रशंसार्थः ।

१७. उक्थ्यसंश्रमेतदहः समाप्यते ।

१८. अर्थवादो ऽयमुक्थ्यसंश्रम्य अग्निष्टोमादुच्छ्रितत्वसामान्येन ।

१९. अश्वमेधस्य चिरात्रस्य तृतीयमहः । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो
भवति ।

२०. अर्थवादो ऽयम् ।

२१. एवं सामान्यम् ।

२२. प्रार्थना ।

२३. अर्थवादो ऽयमतिरात्रसंश्रमस्याश्वमेधस्य ।

२४. आभिष्विकाद्वितीयादहः शस्त्रं कर्तव्यम् ।

२५. पुराकल्पो ऽर्थवादः परश्रुतिरूपं वा^२ ।

२६ तदेतदिन्द्रोतायाजनां^१ (?) प्रति एषा यज्ञगाथा मसिद्धैव शब्दशते^२ । उतान्यापि ।

८

१ आमन्दीवत्यधिष्ठाने देग्ने वा । धान्य भक्षमाणमथ सधम्वन्त धरितस्रज सर्वास्कारालङ्कृत देवेभ्यो जनमेजय आलम्बवान् इति यज्ञगाथा यज्ञस्तुति । यज्ञमयोगाद्राजस्तुति ।

२ एते एव द्वे यथोक्ते अहनी । तृतीय ज्योति मज्जको ऽतिरात्रस्तेन उग्रसेन शौनको याजया चकार ।

३ पूर्वाक्ते द्वे अहनी । तृतीय गोमज्जकमहस्तेन भीमसेन याजया चकार शौनक ।

४ एते एव पूर्वे अहनी । आयु मज्जो ऽतिरात्रस्तृतीयम् । तेन श्रुतसेन याजया चकार इन्द्रोत शौनक ।

५ उग्रसेनादय ।

६ वक्ष्यमाणिका ।

७ पारिचिता परोवरम् । पुत्रपौत्रादिभिरश्वमेधयाजिभिः पुण्या पापकमपुण्यकर्म तद्यजु^३ प्रायश्चित्तार्थम् । तेनाश्वमेधयाजिनो भवन्ति^४ ।

१ A इन्द्रतायाजनां प्रति M इन्द्रो वाच्यानां C इन्द्रोवाच्यानां D तदेतदिन्द्रो नां ।

२ D विद्यते C शब्दशते । ३ A C पुण्यकर्म instead of अपुण्य० D पुण्या पापकर्म तद्यजुः M पुण्य पुण्यकर्म । ४ C om भवन्ति ।

८. उक्ते एव पूर्वं अहनी । अभिजिदतिरात्रस्तृतीयः । तेनेष्ट-
वानृषभो याज्ञतुरः ।

९. उत्तैषाप्यन्या ।

१०. षष्ठभाष्ये राजनि पुरा याज्ञतुरे ऽश्वमेधेन यजति सति
दत्त इन्द्रः सोमेनासीत् । ब्राह्मणाद्याभिलषितैर्धनैः ।

११. एते एव पूर्वं अहनी । तृतीयो विश्वजिदतिरात्रः । तेन
ह वैदेहः पर आह्वार ईजे ।

१२. अप्येषा अप्यन्या शाखान्तरात् ।

१३. आह्वारो धनस्य पूर्णं अश्वमेधे दिगो दत्तवान् ।

१४. गोतमस्य चतुरुत्तरस्तोम इत्येवमादिके पूर्वं अहनी उक्ते
एव । महाप्रतमतिरात्रस्तृतीयम् । तेन तादृशेनाश्वमेधेन मरुत्तो
नामाविचित ईजे ।

१५. स सर्वस्वार्थस्य^१ स्तुत्यर्थः ।

१६. इयं विभूतिरश्वमेधयाजिनो मरुत्तस्यासीत् ।

१७. विशिष्टस्य अद्धानस्य कर्मोपासकस्य फलार्थवादो ऽयम् ।

१८. दानेन दिक्संबन्धो ऽस्य क्रियते । विजयमध्यात् दिग्वि-
भागाः^२ ।

१९. दिग्गहणमनुवर्तते ।

२०. दिग्भवति ।

१ A D om. स C श्रुत्यर्थः ।
विलग्नमेधा दिग्विभागाः cf 24 ।

२ A मध्यात् विजयदिग्विभागाः C D (?) M

२१. षष्ठीनिर्देशादन्यत्रापि दिग्भवंत्यः ।

२२. भूमिपुरुषब्राह्मणस्ववजे दिग्दानमिति तन्त्रान्तरे ।

२३. तदेव होत्रका अन्वाभक्ता इति (१३. ५. ४. २४) शतपथश्रुतेः ।

२४. विजयमध्ये । तुशब्दः समविभागार्थः^१ ।

२५. विशाखो विविधशाखो यूपस्तत्र पञ्च पशव उक्ता आक्ष-
न्ध्याः । आध्वर्यवविहिता देवता इह स्वरूपादर्शनात्^२ ।

२६. ष्टुपशवो वक्ष्यमाणाः । वसन्तादारभ्य प्रत्यूतु कर्तव्याः ।

२७. षलाग्नेया एकतन्त्राद्योदनैक्यादेकप्रदानाश्च विभवात् ।

२८. षलेव पूर्ववत् ।

२९. अत्रापि च देवताविकल्पः । कालविशेषय सूचोपात्तः ।

श्रेयं पूर्ववत् ।

३०. अत्रापि देवता ष्टुश्व । श्रेयं समानम् ।

३१. पूर्ववद्ब्राह्मणाः ।

३२. षलेत्र पशव ऐन्द्रावैष्णवाः शिशिर षतौ पूर्ववदेकतन्त्राः ।

१०.

१. उक्तो ऽश्वमेधः । पुरुषमेधो वक्तव्यः । तस्यार्थं पुरस्तात्पुरा-
कल्परूपो ऽर्थवाद उच्यते । प्रजापतिः किलाश्वमेधयागं निर्वर्त्य^३
पुरुषमेधाख्य यागं साध्यसाधनमवन्वहारेण वेदादपलभ्यवान् ।

२. महाभाग्यस्याख्यापनार्थो^४ ऽर्थवादः ।

१ O D om अथे । २ A om the text from उक्तं M स्वरूपादर्शनात् ।

३ A निर्वर्त्य G निर्वर्त्य M निर्वर्त्य ।

४ C D om था ।

३. यथा प्रजापतिस्तथैव वर्तमानिकोऽपि यजमानः पुरुषमे-
धेनाभिलषितं फलमाप्नोति ।

४. महर्षिर्गन्धो निर्वपतीत्येवमादिकमिति कर्तव्यताजातं पुरु-
षमेधे ऽप्याश्वमेधिकं भवति ।

५. उपजनश्च पञ्चविंशतिर्यूपा इत्येवमादिक^२ आश्वमेधिकस्य
निवर्तको भवति । किमुपजन एवायं न भवति । विकारो ऽयं ।
पुरुषालम्भादिप्रातिपदो विधिरिहोपजनशब्देनाभिप्रेतः ।

६. तिस्र इष्टयस्त्रीणि हवींषि । एकहविष्का^३ ।

७. अग्नये कामायेत्यस्त्रार्थवादः ।

८. अग्नये दात्रे हविर्यत् कर्तव्यं तस्यायमर्थवादः ।

९. अग्नये पथिहते कर्तव्यमिति यदुक्तं तस्यायमर्थवादः ।

१०. पूर्ववदश्वयोत्सर्गं कृत्वा ततः पुरुषं ब्राह्मणजातीयं चत्रि-
यजातीयं वा महस्त्रेण गवां श्रताश्चाभ्यधिकेनावक्रौय संवत्सरायोत्सृ-
जन्ति । अश्वरक्षण इवास्यापि तत्संख्याका एव रक्षिणः^४ ।

११. अनावर्तयन्तो ऽन्यत्र द्वेष्यादिगृह्यात्तथा चैवेत्येवशब्दप्रयो-
गादद्यमप्यधिको ऽर्थो लभ्यते ।

१२. एतानि त्रीणि हवींषि संवत्सरं कार्याणि ।

१३. आश्वमेधिकेः सावित्रैरहरहर्विपर्याममनुष्ठेयानि ।

१४. प्राश्निःश्रौतैर्विप्रश्रांसं नारःप्रश्रांसि कश्रांसि ।

१५. अनुमतय इति यदुक्तं तस्यायमर्थवादः ।

१ M वर्तमानानि को ऽपि । २ C om जा । ३ A •का •धिकं ।

४ M एष ८० । ५ C इवस्यापि, C D om का इव ।

१६. पथ्याथै स्वस्तय इति यदुक्तमिति तस्यायमर्थवादः^१ ।

१७. अदितय इति यदुक्तं तस्यायमर्थवादः ।

११.

१. ग्रीनःश्रेपमाख्यानं पौरुषमेधिकानां प्रथममाचष्टे ।

२. एतदाचष्टे ।

३. शूनःश्रेपस्य प्रथमे कस्य नूनमित्येवमादिके निगदेत् । व्या-
चक्षाण इवानुद्भवेदित्यर्थः ।

४. काचीवतमाख्यानं द्वितीयमाचष्टे । एकान्तरिते ऽङ्गि ।

५. कचीवानुग्निजः पुत्रः स्वनये भावयथ्ये^२ राजनि षनिं षसान
दक्षिणां सन्धवानित्यर्थः ।

६. प्राता रक्षमित्येतत्^३ ।

७. श्यावाश्रमाख्यानं तृतीयमाचष्टे ।

८. तथा तद्वृत्तकमिवाचष्टे यथा श्यावाश्र षपिरार्धनामो
वैददशौ राजनि षनिं षसान दक्षिणां सन्धवान् ।

९. निगदेदिति प्राकृतमनुवर्तते ।

१०. चतुर्थमाख्यानं भारद्वाजं क्रमप्राप्ते ऽह्न्याचष्टे ।

११. तथा तद् वृत्तकमिवाचष्टे यथा सवौ राजनि तच्छिण
वर्णापसदे प्रस्तोके ष राजनि सार्धये भरद्वाजः षनिं षसान दक्षिणां
सन्धवान्^४ ।

१ D om the second इति G यदुक्तं यथायमर्थवादः । २ U भाष्ये D भाष्ये ।

३ A तेरे । ४ C रस्यर्दे ।

१२. अधि ह्यवुः पणीनामिति तिस्रः । प्रसोक इनु राधसस्त
इन्द्रेति चतस्रः । एताः सप्त निगदेत् । व्याचक्षाण इवानुद्रवेत् ।

१३. पञ्चममाख्यानं क्रमप्राप्ते ऽहनि वामिष्ठमाख्यानमाचष्टे ।

१४. तथा वृत्तकमिवाचष्टे यथा वमिष्ठ ष्यपि । सुदामो नाम
राजा पित्रवनस्य^१ पुत्रस्य सुदामः पेत्रवनस्य वमिष्ठः पुरोहितो
बभूवेति ।

१५. द्वे नप्तुर्देववत. श्रते गोरित्येतस्मृक्तगोपमेव^२ सूक्तमित्याह ।
देवतासूक्तमिति प्रसिद्धा ।

१६. मैधातिथमाख्यानं षष्ठं क्रमेणाचष्टे ।

१७. तथा^३ तद्वृत्तकमिवाचष्टे यथा आसङ्गो नाम राजा
पुमान्बभूव स्त्रौलमनुभूय ।

१८. सृष्टि सृष्टीदेते घा त इति सूक्तगोपं व्याचक्षाण इवानु-
द्रवेत् । निगदेदित्यनुवृत्ते ।

१९. ^४वात्समाख्यान तेन क्रमेणाचष्टे येन सप्तमं भवति ।

२०. तथा वृत्तकमिवाचष्टे यथा कण्वपुत्रो वत्स ष्यपिसिरि-
न्दिरे राजनि पारगव्यये सनिं समान दक्षिणां लब्धवान् ।

२१. निगदेत् ।

२२. वागमाख्यानकमष्टममाचष्टे ।

२३. तथा तद् वृत्तकमिवाचष्टे यथा वश ष्यपिरश्वपुत्र^५ ।

१ C सुदामनामराज्ञः पित्रवनस्य पुत्र । २ C गोरिति च सृक्तगोपमेव सूक्तमित्याह ।

३ D यथावृत्तमिवाचष्टे ।

४ C D here not in the Sutra वात्स ।

पृथुश्रवा नाम राजा कानीतः । तस्मिन् षनिं समान । दानं प्राप्त-
वानित्यर्थः ।

१४. आ स एतु य ईवदैत्येवमादिकं सूक्तमेवं च निगदेत् ।

१५. प्रास्कण्डमाख्यानं नवम यथाप्राप्तक्रमेण नवममाचष्टे ।

१६. तथा तद्वृत्तकमिवाचष्टे यथा प्रस्कण्ड षड्विः पृथगे मेधे
मातरिश्वे राजनि मातरिश्वनि वा समन्तस्त्रिङ्गात् । षनि समान
दक्षिणां सप्तवान् ।

१७. भूरोदिन्द्रस्य वीर्यमिति सूक्ते निगदेत् ।

१८. नाभानेदिष्टमाख्यानं क्रमप्राप्तं दशममाचष्टे ।

१९. तथा तद्वृत्तकमिवाचष्टे यथा अङ्गिरःसु सत्सिपु नाभाने-
दिष्ट षड्विर्दक्षिणां प्राप्तवान् ।

२०. न केवलमाख्यानकमाचष्टे सूक्तं च ये यज्ञेनेत्येवमादिकं
निगदेत् ।

२१. सर्वाण्येतानि आख्यायानानि नराणां पुरुषाणां दक्षिणाप्रशं-
सकानीत्येतेन रूपेण भवन्ति ।

२२. पुरुषरूपः पुमाक्षररूपेण प्रशंस्यत इति नाराशंसः । नरेवां
परमात्मदर्शिभिः अर्द्धभागेर्दशमपक्षैः प्रशंस्यत इति नाराशंसः ।

२३. 'यद्यनाराशंसान्याख्यानान्याचष्टे ।'

१२०

१. पञ्चविंशतिमंत्याका यूपाः पुरुषमेधे भवन्ति ।

२. एकैकः पञ्चविंशत्यरत्निः ।

३. दश विल्वजातीया^१ द्वादश खदिरजातीयाः ।

४. पैतुद्रवौ देवदारुपण्डितौ । उपस्यावानौ पार्श्ववर्तिनावग्नि-
ष्ठस्य ।

५. राज्जुदालः श्लेष्मान्तकः^२ सो ऽग्निष्ठो भवति ।

६. पशवो भवन्ति ।

७. समानदेवतत्वात् ।

८. यान्याश्वमेधिकानि^३ श्रौत्याहान्युक्तानि गोतमस्य चतुरत्त-
रस्तोम इत्येवमादीनि तेषां प्रथमे च^४ उत्तमं चैतदिहातिदिशते ।

९. अहर्भवतीति श्रेयः^५ ।

१०. दश हस्ताङ्गुलयो दश पाद्याश्वत्वार्यङ्गान्यात्मा पञ्चविंश
इत्यनेन पञ्चविंशो वै पुरुष इत्युक्तम् ।

११. पुरुषमेधं पुरुषरूपेण ।

१२. पुरुषः पूर्वमुक्तो ब्राह्मणः अचियो वा परिक्रीतः । अपरः
पशुर्गामृगः । तृतीयो ऽजस्त्रपरः । एते प्रजापतिदेवत्याः कर्तव्याः ।

१३. गौरादयः पञ्च पुरुषस्यानुस्तरणाः कार्याः ।

१४. पञ्चविंशतिः पशवस्तास्यातुर्मास्यदेवताः पञ्चविंशतिरनुष-
चीतव्याः । अश्वमेधे पितृचैयम्बकपुनरुक्तवर्जमिह^६ तु पितरस्त्रैयम्ब-
कदेवता इत्येवं पञ्चविंशतिः । पुनरुक्तानि तु वर्जनीयानि ।

१ A विल्वजाती । २ C श्लेषान्तकः । ३ Com यानि C M D श्रौत्यानि ।

४ C D ins द्वे । ५ C adds तृतीयमह पञ्चविंशस्तोमकं भवति ।

६ C = यथा A अश्वमेधपितृश्वव ।

१५. चातुर्मास्यदेवतानां 'सर्वदेवताप्रीत्यर्थं पशव आलभ्यन्त इत्यर्थवादः ।

१६. अलङ्कृतं पुरुषं पौरुषैरलङ्कारैराश्ववमवघ्नाप्य उदीरता-
मवर उत्परास इत्येकादशभिः । प्रणवो गणधर्मात्प्राप्तो वार्यते ।

१७. अग्निर्मृत्युरित्येवमादिकाः 'शाखान्तरोक्ता आमियो भवन्ति ।

१८. अग्निगो इति (१६.२.२२) परिग्रिय्य मेनमग्ने वि
दहो माभि गोच इत्येतत्सूक्तमावपेत् । तथैव । यथाश्वमेधे ।

१९. कौशं कुशमयम्^१ । ताप्यं हताक्तं^२ घौमं हपाणं वा ।
अरुणं पीतांशुकम् । आंशवं पट्टसूत्रमयम् ।

२०. संज्ञप्तं पुरुषं यामेन साध्या यामाख्येन साध्या उद्गाता
उपतिष्ठते ।

१३.

१. सहस्रग्रीषां पुरुष इत्यनेन पुरुषेण नारायणेन पोसगनेन
होताभिष्टुयात् ।

२. होचादयो यथोद्दिष्टास्तार षट्त्रिजः परेयिवांसं प्रवतो
महौरन्वित्येवमाद्यारभ्य द्वाभ्यांद्वाभ्यामेकैक उपस्थानं कुर्यात् ।

३. अयानन्तरष्टत्रिजो यजमानं भिषज्यन्ति । अगदं कुर्वन्ती-
त्यर्थः । हणाभ्यामुपमार्जयन्ति सर्पदष्टादौ दर्शनात् ।

१ O (orig) घने । २ CM शाखान् । ३ A जो. CD कुशमय (D क) ।

४ O हताक्त M हतोक्त D हताक्तः ।

४. उत देवा अवहितमित्यनेन होता । मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनाय कमित्यनेन ब्रह्मा । अक्षीभ्यां ते नामिकाभ्यामित्यनेनो-
द्गाता । वात आ वातु भेषजमित्यनेनाध्वर्युः ।

५. प्र तार्यायुः प्रतरं नवीयं इत्येतासां नैर्घतीनां^१ होचादय
श्चत्विजो यजमानसेकैकयाभिषज्यन्ति ।

६. शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभिरित्येताः शंतातीयाः । एता-
सामाघ्रायक्रमेण तिसृभिस्त्रिसृभिर्होचादयो यथोद्दिष्टा यजमानं
भिषज्यन्ति ।

७. संज्ञप्ताय पुरुषाय महिषीं यजमानस्य प्रथमविन्नामुपनि-
पातयन्ति ।

८. पुरुषं च महिषीं च ।

९. तौ पुरुषमहियौ तथैव यथाश्वमेधे ऽश्वमहिय्यावुत्सक्योरव
गुदं धेहीति ।

१०. होता महिषीं परिदृक्ता च महिषीत्यनया । ब्रह्मा
वावातां अप्रपाणा च वेगन्तेत्यनया । उद्गाता परिदृक्तां यो ऽणा-
क्ताचो इत्यनया । अध्वर्युः पास्ताग्लीं न सेग्रे यस्य रोमशमित्यनया ।
तथैवेत्यधिकारात् ।

११. उक्ताभ्यो ऽभिमेथिनीभ्यो या उत्तरास्ताभिरंश्वमेधवत्
प्रत्यभिमेथन्ति । वावाता च महिषी । सुप्रपाणा च वेगन्ता । य
आक्ताचः स्वभ्यक्त इति ।

१२. न सेमे यस्य रम्वत इति ।

१३. उदीर्य नार्यभि जीवलोकम् । उदीर्यातः पतिवती
क्षेपा । उदीर्यातो विश्वावसो । अश्वत्पती रीयते सं भरध्वमि-
त्येता उत्थापिन्यः । आभिर्होत्रादयो महिषीमुत्थापयन्ति ।

१४. होत्रादयो महिषीम् । मनो ऽत्वा ऊवामह इति त्वचेन
होता । असुनीते मन इति त्वचेन ब्रह्मा । यत्ते यम वैवस्वतमिति
त्वचेनोद्गाता । यथा युगं वरत्रयेति त्वचेनाध्वर्युः ।

१५. ब्रह्मा महिषीं वाचयति^१ । तुग्रब्दान्मानुमन्त्रयते ।

१६. षत्वजः सदसि ब्रह्मवर्धं वदन्ति वक्ष्यमाणकम् ।

१७. गावो यवं प्रयुता अर्यो अत्रन्निति होताध्वर्युं पृच्छत्य-
नयर्चा ।

१८. स यद्वय यवसादो जनानामित्येतया ।

१९. होताध्वर्युमत्रेदु मे मससे सत्यमुक्तमित्येतया ।

२०. अध्वर्युश्चतुर्था प्रत्याह । यस्यानचा दुहिता जात्वामेत्यनया ।

२१. हे सुती इत्येवमादिकया ब्रह्मोद्गातारं पृच्छति । हे
समीची विभृत्यरन्तमित्येतयोद्गाता प्रत्याह ।

२२. कस्यग्रयः कति सूर्यास इत्येतया ।

२३. एक एवाग्निर्वज्रधा समिद्ध इत्येतया ।

१४.

१. आशुमेधिकं कर्म ब्रह्मवधानन्तरं प्रागाश्याद्भवति ।

१ A om the first three words. In the text of the Sutra I ought to have written ब्रह्मा तु वाचयति

२. 'ऐकाहिकं च प्र वो देवाय माहाप्रतिकं च विशोविशो वः ।
एते उभे शंसित् ।

३. फलार्थवादो ऽयं न फलविधिः ।

४. 'ऐकाहिकं च माधुच्छन्दसं माहाप्रतिकं च कुविदङ्गैत्यादिकं
प्रउगौ संभवयेत् । दृचग्रः^१ । सितेतरमणिवत् ।

५. फलार्थवादो ऽयं । द्वितीयादाभिप्रविकान्प्रातःसवने होचकाः ।

६. अस्याङ्गो महाप्रतान्मध्यन्दिनो निष्कोवल्यमहत्त्वतीये भवतः

'षष्ठाद्याङ्गो होचकाः ।

७. राजमाख्यमस्याङ्गः पृष्ठं भवति ।

८. पुरुषविधं पुरुषप्रकारमेतस्मामार्थवाददर्शनात् ।

९. वैश्वदेवानुचरादारभ्य षष्ठादङ्गसृतीयसवनं भवति ।

१०. ये यज्ञेनेति शंसनादर्थवादो ऽयम् ।

११. नरैः शंस्यत इति क्त्वा ।

१२. यत्षष्ठाहिकं तृतीयसवनं करोति ।

१३. अर्थवादार्थ उपन्यासः ।

१४. महादिवाकीर्त्यप्रशंसार्था ऽर्थवादः ।

१५. षोडश्यन्तमेतदहः समाप्यते स्वग्राखाभिप्रायेण ।

१६. उक्तार्था ऽयमर्थवादः ।

१७. पुरुषमेधे चतुर्थमहः पृष्ठस्य यत्पञ्चमं तद्भवति । सकल-

स्याङ्गो ऽतिदेशः ।

१८. स्वमण्डलं पुरुषमेधे सहपुरुषं दीयते । पुरुषाः किल
ब्राह्मणवर्जं संवत्सरमङ्गथ्यष्टिं कुर्युः । तेषां च राजैवाग्रनं ददाति ।

१९. विविधशाखो यूपस्तस्मिन्दश पशव आलभ्यन्ते शाखान्त-
रात् ।

२०. द्वादशद्वादश^१ क्रमेण चतुषु पशव भवन्ति । पलाग्नेया
(१६.९.२८) वसन्त इत्यनेनेव क्रमेणाश्वमेधवत् ।

१५.

१. सर्वमेधो वक्रथः । तस्यायं पुरस्तात्पुराकन्यरूपो^१ ऽयं वाद
उच्यते । ब्रह्म किल स्वयम्भु तपो ऽतप्यत ।

२. वैशब्दो निपातः । न आनन्त्यमपवर्गाण्यं तपसः फलमस्ति ।
चन्त तर्हि सर्वेषु भूतेष्व्वात्मानमेकान्तेन सर्वक्रतुविशिष्टदर्शनेन जुह-
वानीत्येवमैचत ।

३. तद्ब्रह्म स्वयम्भु सर्वेषु भूतेषु श्वावरजङ्गमेष्व्वात्मानमद्वैतदर्श-
नेन ज्ञत्वा सर्वाणि भूतानि सर्वमेधाख्ये क्रतौ जुहवां चकार ।

४. श्रेष्ठ्यं प्राधान्यं स्वाराज्यं मानसौ सिद्धिः । आधिपत्यं प्रभुता ।
एतत्सर्वं ब्रह्मणा प्राप्तम् ।

५. यथैवेतद्ब्रह्म स्वयम्भु तथैवाद्यापि यत्रमानः^२ सर्वभूतशरण्यो
ऽद्वैती^३ सर्वमेधयाजी सम्यग्दर्शनमम्पन्न^४ । सर्वेषु भूतेष्व्वात्मानं सर्वाणि
भूतानि चात्मानि जुहोति । जुहवां करोतीति च्छन्दोऽनुकरणम् ।

१ M तेषां बरादिवा मत । २ A has only once इत्यत्र । ३ C सक्तो ।

४ C ins तद् । ५ C M द्वितीय ।

६. ततो ऽनेन दर्शनेन समं पश्यन्नात्मयाजौ त्रैष्यं स्वाराज्य-
माधिपत्यं पर्येति । सर्वतः प्राप्नोति ।

७. प्राग्नीषोमीयात् ।

८. सर्व एव सर्वमेधो दशरात्रो यज्ञक्रतुर्भवतीति । तस्याग्निष्टु-
दग्निष्टोमः प्रथममहर्भवति । इन्द्रस्तदुक्थो द्वितीयमहर्भवति । वैश्व-
देवस्तृतीयम् । चतुर्थं सूर्यस्तुति अश्वमालभन्ते ।

९. पौरुषमेधिकं मध्यमं पञ्चममहर्भवतीति शतपथश्रुतेः ।

१०.^१ तस्मिन्नेव पौरुषमेधिके पञ्चमे ऽहनि पुरुषमालभन्ते ।

११. अपरियज्ञो^२ वाजपेयः षष्ठमहर्भवति ।

१२. आप्तोर्यामः सप्तममहर्भवतीति च शतपथश्रुतेः ।

१३. तत्र तस्मिन्नाप्तोर्यामि सर्वाग्निधानालभन्ते । मेधान्वदान्य-
शून्^३ । ये के च प्राणिमस्तान् । प्रजापतिरेकैकस्य । नेति केचित्^४ । देव-
तास्तु नानाप्रकारा आध्वर्यवे सर्वस्मै जुहोतीति (१३. ७. १. ८) शतपथे ।

१४. ये वपावन्तः पशवस्तेषां वपाहोमः ।

१५. अवपाकानां लघो जुहति ।

१६. ओषधिवनस्पतीनां संक्वेदं प्रक्षिपेयुः ।

१७. त्रिणवमष्टममहर्भवति । त्रयस्त्रिंशं नवममहर्भवति ।

१८. सर्वमेधस्योत्तममहर्विंशजित्त्वंस्तोमः सर्वष्टो ऽतिरात्रो
भवति ।

१ om C २ C D अपरियज्ञो । ३ Doubtful. A om तत्र-पशून् but in
a repetition of this pas-ages after xvi, 29, 16, 16 reads मेधानाद्यानपशून् ।

४ M केचिन् । केचिन् D केचित् । केचिदेव वास्तु नाना० C केचित् । केचि-
षतास्तु नाना० ।

१८. फलार्थवादो ऽयम् ।

१९. विंशतिः पशवो यस्मिन्नालभ्यन्ते स विंशतिपशुः विवि-
धश्राखो यूपो भवति ।

२०. वसन्तादिष्वृतुध्वाग्नेयादीन् प्रत्यूतु चतुर्विंशतिं चतुर्विंशति-
मालभन्ते ।

२१. वक्ष्यमाणा^१ दक्षिणा विकल्प्यते^२ । अत्र संतिष्ठत इति
वचनात् ।

२२. सृष्टभूमि सपुरुषं^३ । प्राची दिग्घोतुर्दक्षिणा मघ्नणः
प्रतीचध्वर्योऽदीच्युद्गातुस्तदेव शोचका अन्वाभक्ता इति श्रुतेः ।

१६.

१. अरण्यं प्रमजेदिति सूचान्तः । गार्हपत्ये ऽग्नावधरारणिम् ।

२. आहवनीये ऽग्नावुत्तरारणिं प्रक्षिप्य ।

३. दक्षिणाग्निमपि यज्जवचनात् ।

४. न यामं प्रविशेदित्यर्थः ।

५. विश्वकर्मा नाम भौवनो ऽन्तत ईजे । अन्तेनेष्टवान् ।

६. तं विश्वकर्माणं भूमिः किञ्च विशिष्टेन स्त्रीरूपेण साक्षा-
दुवाच ।

७. हे विश्वकर्मभौवन मां दिदासि^४ त्वं चान्ये च युष्मदीया
अन्ये च भ्रातरः कश्चाप दातुमिच्छतः(?) । स ईदृशः मंगर आरम्भो

१ O D = B । २ O D विकल्पते । ३ O = भूमिपुरुषः । D सपुरुषः ।

४ A चने । C M दासक । ५ C D दिदास्य C also in the text.

भवतो मृषा । किं कारणम् । येन मां सलिलमध्ये मञ्जन्तीं क
उद्धर्तुं शक्नोति यच्च स्ववशे वर्तते तद्दीयत इति ।

८. विश्वकर्माणमाचिष्य स्वतन्त्रां मञ्जन्तीमुदके कश्यप ऋषि-
रुद्धृतवान् । विश्वकर्मा भौवन इत्येवमादिको ऽर्थवादस्तस्यायं संचे-
पार्थः । ज्ञानकर्मसमुच्चयकारिणा यजमानेन परमात्मदर्शनसम्पन्नेन
सर्वमेधः कर्तव्यः । स एव यथाचोदितं भूमिदानाद्यपि सर्वं कर्तुं
पारयति । ऋत्विग्भिरप्यचेत्यम्भूतैर्भवितव्यं ये भूमेः प्रलये ऽप्युद्धर-
णक्षमाः ।

१७.

१. वाजपेयः षष्ठमित्युक्तम् । तत्रायं विधिरनित्यः वाजपेय-
प्रकरणेऽपठितत्वात् ।

२. वाजस्याहमित्येवमादिकेन मन्त्रेण ब्रह्मौदुम्बरं रथचक्रमा-
रोहेत् ।

३. दृहस्यतेरित्यस्य स्थाने षष्णन्तमेवेन्द्रस्येति ।

४. वैश्वे यजमाने दृहस्यतेरित्यस्य पदस्य स्थाने प्रचेपः^१ ।

५. तस्मिन्वथचक्रे ब्रह्मासनमन्त्रेणोपविश्य अविद्धे नाभिद्वज्ज
उद्धिते^२ असंप्रेषितो ब्रह्मा चिराविर्मयां इति ऋचि साम गायात्^३ ।

६. पचान्तरं वाग्ब्रह्मात् । तस्यैव साधो योनिं वक्ष्यमाणिकां
चिर्जपेत् ।

१ C पदस्य चेप D रथस्य चेप । २ A उद्धिते C अविद्धेर्नाभिद्वज्जुद्धत
D उप्रिते । ३ C D om. from आविर to ऋचि ।

७. एतच्च जपेद्वायेद्वा ।

८. वाजस्याहमित्येवमादिकेन ।

९. श्रारोहणमन्त्रस्य प्रत्यवरोहणे उत्तमं नाकं रोहेयमिति स्थाने अरुहमिति^१ विकारः ।

१०. ब्रह्मेत्येतत्प्रकृतमेवानुवर्तते । वाजपेय इति च^२ । मधुघ-
हस्याध्वर्युणा समर्पितस्य हिरण्मयेन पात्रेण प्राणभर्त्तं भवयित्वा ।
हिरण्मयपात्र एव मधुघहः केषांचित् । उपयच्छते पात्रं प्रतिगृह्णा-
तीत्यर्थः^३ । अथैतं^४ सहिरण्यपात्रमेव मधुघहं ब्रह्मणे दददमृतमा-
युरात्मन्वत्ते ऽमृतं ह्यायुर्हिरण्यं । तेन स यं भोगं कामयते तं कुरुते ।

११. पत्नीयजमानयोर्यूपारोहणकाले ब्रह्मा शौचं मन्त्रं प्रठेत्^५ ।
मन्त्रविकल्पः ।

१२. वाजपेयाधिकारः । प्रकृत एव^६ वाजपेये पत्नीयजमानौ
यूपमारोहतः । तत्र यजमानविशो यजमानमूयपुटैराग्नन्ति ।

१८.

१. प्राक् शौचःशेषात् राजसूये ऽभिषिक्तो यजमानो ब्रह्मन्वि-
त्येवं पञ्चश्रुत्वो ब्रह्माणमामन्त्रयते ।

२. प्रतिवचनं^७ ब्रह्मा करोतीत्यर्थः ।

३. त्वं ब्रह्माधीत्येवमुक्त्वा^८ सविताभि सत्यमस्रव इति प्रति-

१ A अवरोहमिति C D om from स्थाने to विकारः । २ C वा ।

३ D प्रतिगृह्णीयात् । ४ A सहिरण्यपात्रं । ५ C M om. from पत्नी-
to प्रठेत् । ६ C M प्रकृत । प्रकृत एव वा । D अधिकारः । प्रकृत एव । A वा ।

७ C repeats त्वं ब्रह्माधीत्येव ब्रह्मा सर्वं प्रतिगृह्णीति । ८ C उक्तः ।

गृणुयात्^१ । न ब्रह्मन्नित्येवं प्रथममामन्त्रयते । तथा त्वं ब्रह्मामि इतीतरः प्रत्याह सवितासि सत्यप्रसव इति श्रुतेः ।

४. द्वितीये आमन्त्रणे ब्रह्मा प्रत्याह त्वं ब्रह्मामि इन्द्रो ऽमि विश्वौजा इति ।

५. तृतीये आमन्त्रणे ब्रह्मा प्रत्याह त्वं ब्रह्मामि वरुणो ऽमि धर्मपतिरिति ।

६. चतुर्थे आमन्त्रणे ब्रह्मा प्रत्याह त्वं ब्रह्मामि रुद्रो सुगेव इति ।

७. पञ्चमे आमन्त्रणे ब्रह्मा प्रत्याह त्वं ब्रह्मासीत्येवमादिकम् ।

८. अस्मै ब्रह्मणे यजमानो मनसा हिरण्मयी प्रवृत्तावलंकारौ ददाति ।

९. दक्षिणामन्त्रं मनसा पठतीत्यर्थः ।

१०. अश्वमेधकतौ होता ब्रह्मोद्गाताभ्वर्युरित्येतदृत्विजो ऽश्व-
बन्धनाग्नि धारयन्तः । अश्वं हृदयोः किंविशिष्टयोः संस्थन्दिनोः
परस्परं स्थन्दिनोः स्थापयन्ति ।

११. अनेनायमित्येवमादिना मन्त्रेण गृहीताश्वरशना च्छ्वित्विजो
ऽश्वं हृदयोः संस्थापयेयुः ।

१२. यदि च^२ केचिच्छास्त्रिन इतमश्वं यजमानेन पृष्ठे ऽभि-
मर्शयेयुः ततो यजमानो ऽहं च त्वं च वृत्रहन्नित्येतामृचं जपेत् ।

१३. अश्वमेध इति वर्तते । आश्वमेधिके मध्यमे ऽहनि संस्थिते
यजमानमुख्या आहवनीयमभितः सर्वासु दिक्षु प्रासादाङ्कुर्वन्ति ।

१ A inserts त्वं ब्रह्मामि सवितासि सत्यप्रसव इति यजमानं प्रतिगृणोति ।

२ C D प्रवृत्ताव (D च) । २ A वा ।

१४. तान्प्रासादानुपरिष्ठात्प्राकारग्निखरैः सगवाचैः परिघ्नन्ति
परिवेष्टयन्ति ।

१५. सत्विजो ब्रह्मादयः प्रासादानारुह्य सर्वौषधिमाध्वर्यव-
विहितामाध्वर्यवैरेव मन्त्रैर्जुह्वति तैर्गवाचैः ।

१६. सर्वरात्रं जुवा प्रातरनुवाकवेलायामृत्विजः प्रत्यवरोहन्ति ।

१७. परिकर्मिणस्तत्पुरुषाः प्रासादानारोहन्ति । आरुह्य च
जुह्वत्योदयात् पूर्ववत् ।

१८. अथशब्दादशमेधावभ्य एव । अबभ्यप्रवृत्ता आचैयं
सहस्रेण गवावक्रीय । किंविशिष्टो । य आचैयः शुकः पिद्वाचः
वलिनः । तिलकाद्यावलीपु यस्य । विक्रिधः कुष्टी । खण्डो हीनाङ्गः ।
वण्डः प्रजननासमर्थः । खलतिः प्रसिद्ध एव । तमादाय नदीं यन्ति ।

१९. अथैनमवक्रीतमुदके प्रगाह्य समाप्तायामवभ्येष्टौ प्राग-
भ्युक्षणात् यदास्यावक्रीतस्यावगाढस्योदकं मुखमास्यन्देत मुखं प्रवि-
शेत् अथास्मा अध्वर्युर्मस्तके श्लोहितं जुहोति भूणहत्याये स्वाहा
इत्यनेन मन्त्रेण ।

२०. अथानन्तरं तं पुष्टं निःपेधन्ति निर्गमयन्ति । निः-
शब्दाद्दूरं नयन्तीत्यर्थः ।

२१. तस्मिन्नवसरे स्नाता निर्गतपाभान अपगामा महा-
पातकिनः ये यामाद्वन्भुभिः परित्यक्तास्ते पूता भवन्ति । इति-
करणो ऽधिकारपरिच्छेदार्यः ।

१६.

१. अथशब्दो धर्मविशेषाधिकारार्थः । एकोत्तरा अहीना इति संज्ञा । अनेकोत्तरास्य पूर्वोक्ताः ।
 २. अवयवार्थवादो ऽयम् । यदेकविधमधिदैवतमग्निरध्यात्मं^१ मन इत्येवमादिकं तदेकरात्रेणाप्नोति ।

२०.

१. अथशब्दादियमप्यवयवस्तुतिः ।
 २. द्वे इमे प्रतिष्ठे इति पूर्वयोर्थाख्यानम् । प्रतिष्ठे द्वे द्यावा-
 पृथिवी इति श्रुतेः^२ । अधिदैवतमश्विनौ अध्यात्मं चतुषी ।
 ३. यत्रयत्राव्यक्तो ऽहःसंघातश्चोद्यमानो दशरात्रमधिकुर्वीत ।
 ४. यत्रयत्रावच्छेदो न संपूर्णो दशरात्रस्तत्राद्यानां^३ यद्वहणे प्राप्ते
 नियमः क्रियते । अवच्छेदो निर्दिश्यमान आदितो निर्दिश्यमानो
 भवति ।
 ५. अन्यस्याह्नो ऽतिरात्रभावो भवति । अबुध्यमानो दशरा-
 त्रत्रिक एवाहुर्योगः स्यात् ।
 ६. क्रत्वेक्रत्वे ऽपि प्रत्यहं दक्षिणादानम् ।
 ७. अदौक्षिता षड्विजो दौक्षितं यजमानं याजयेयुः । केषां^४
 चिच्छाखिनामहीनैर्यजेरन्निति वहवो ऽपि यजमानाः स्युः । अन्ये-
 धामेकयजमानका अहीना इति । स पद्यः सूत्रितः ।

१ A आधात्ममात्मा मन इ० M आत्म ० अधिदैवतमग्निरात्ममन इ० D अधिदैव-
 .मग्निरात्मा मन । २ C D M om. from द्वे to श्रुते । ३ A ins अन्यद्यानां वा ।

४ A केषांचिच्छाखिनां अहीनां अहीनैर्धर्मैर्दक्षिणैर्वहवो ऽपि ।

८. मासपरिसमाप्तिका अहीना भवन्ति । उभयरूपा अय-
हीनवचनात् ।

९. मासस्य यत्सुत्याभिर्न व्याप्यते तद्दीचावृद्ध्या व्याप्नुयुः ।

१०. असंबत्सरदीचिताय यजमानाय महदुक्तं न शंसेत् ।

११. येन संबत्सरमुखाधारणं न कृतं तस्मै महाव्रतं न शंसेत् ।

१२. अस्य द्विरात्रस्य प्रथममहर्निव्यमाग्निष्टोमिकं प्रथममहः
स्यादिति द्वैक आहुः ।

१३. स्वरूपेण चायं (१) स्तुतिः ।

१४. अपरिहारायेत्यभिप्रायः ।

१५. निष्केवल्यमरुत्वतीययोर्निर्विद्वाने संपातसूक्ते भवतः । आ
यात्विन्द्रो ऽवस इति मरुत्वतीयमा न इन्द्रो दूरादिति निष्केवल्यम् ।

१६. ततं मे अपस्तदु तायते पुनरित्यार्भवम् । यज्ञेन वर्धत
जातवेदसमिति जातवेदसीयम् । इत्येते द्वितीयस्याहुः भवतः ।

१७. त्रिरात्रे च वक्ष्यमाणे द्वितीयस्याहु एते एवाभ्वजात-
वेदसीये भवतः ।

१८. द्विरात्रस्याहुर्योगः ।

१९. वक्ष्यमाणेन वाशब्देन विकल्पो ऽत्रापि द्रष्टव्यः ।

२०. गौश्र आयुश्च ।

२१. अधिदेवतमध्यात्ममित्युक्तम् ।

२१.

१. अथ यत्त्रिविधं त्रिप्रकारं तत् चिराचेण वक्ष्यमाणेन
प्राप्यत इति ।

१. अधिदैवतं चन्द्रमःप्रजापतिरुद्रा अध्यात्मम् मनोबुद्ध्यहं-
काराः१ ।

२. प्रथमस्याङ्गस्त्रयस्त्रिष्टम्भतयः स्तोमा भवन्ति चिद्वत्पञ्च-
दशसप्तदशा इति ।

४. पञ्चदशः सप्तदश एकविंश इति ।

५. योल्लगस्तोत्रियकं ब्राह्मणाच्छंसिन आन्यं भवति ।

६. एकविंशः त्रिणवः त्रयस्त्रिंश इति तृतीयस्याङ्गः स्तोमा
भवन्ति ।

७. अस्य चिराचस्य प्रथममहरग्निष्टोमसंख्यं भवति ।

८. उक्थ्यसंख्यं द्वितीयमहः ।

९. अतिराचसंख्यं तृतीयमहर्भवति ।

१०. स्वमतेन ।

११. ऊन्दोगवशादन्यथापि भवति ।

१२. तृतीयस्याङ्गो वृहत्पृष्ठं भवति । अर्थवादार्थं पृष्ठानां
वचनम् । पूर्वकारिवशाद्भवत्या ।

१२. भक्तिसाहचर्यात् ।

१४. भक्तिसाहचर्यादेव ।

१५. पूर्ववद्वाग्या ।

१६. प्राप्तये ।

१७. सामूहिकात् फलहादाज्यानि भवन्ति ।

१८. मध्यमाच्छन्दोमात्रैष्टुभ इत्यनेन विशेषेण प्रउगो भवति
द्वितीयस्याहः ।

१९. द्वितीयस्याहः । प्रकृतत्वात् ।

२०. यद्वितीयस्याहः पार्थिकस्य मरुत्वतीयं तन्तृतीये ऽहनि
करोति ।

२१. अन्योऽन्योपभोग. परस्परैण पालनमभिप्रेतम् ।

२२. द्वितीयतृतीये । अधिकारात् । 'चिदृत्स्तोमं प्रथमं सप्त-
दशस्तोमं द्वितीयं पञ्चदशस्तोमं तृतीयम् । एवमहर्षोऽगो वा कर्तव्य
इत्यर्थः ।

२३. कस्तमिद्र त्वावसुमित्ययं सामप्रगाथो निष्केवल्यस्य भवति ।
दोत्रकाणामनन्तरेषु सदेशो मा भूत् इत्यारम्भः ।

२४. मो पु त्वा वाघतसनेत्येतौ स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ
द्विपदां व्यवधायिकामुद्धृत्य नैत्रावरुणस्य भवतः ।

२५. कं नथो अतर्षीनामित्ययं कदाग्रगाथः । कद्वदचनं
प्रगाथादेशार्थम् ।

२६. द्वितीयात्पार्थिकादहः सूक्ते भवतः ।

२७. अस्तावि मन्म पूर्यमिति स्तोत्रियः प्रगाथः । उभय
शृणवच्चन इत्यनुरूपः प्रगाथघृष्टानुरुत्तेः ।

२८. ब्राह्मणाश्चसिन एव ।

१८. आयन्त इव सूर्यमिति स्तोत्रियः । शम्भू ध्वित्यनुरूपः ।
 १९. प्रगाथग्रहणमनुवर्तत एव ।
 २०. यथाप्राप्ते एव ।
 २१. होतुः पष्ठात् होत्रकाणां द्वितीयादङ्ग उक्त्यानि ।

२२.

१. एष चिराचः सहस्रस्तोत्रियो येन प्रजापतिरिष्टवान् । न्वा इति निपातसमाहारः ।

२. एतमेव चिराचमपरे गर्गचिराच इत्येवं वदन्ति ।

३. द्वितीयो ऽपि चिराचो ऽश्वचिराच इत्येवंनामा ।

४. अश्वचिराचे ऽयं विशेषः ।

५. यदक्रन्द इत्येतदग्निगावावपेत् ।

६. तृतीयस्त्रिराचश्छन्दोमपवमानो^१ भवति ।

७. चतुर्थस्त्रिराचः पराकाख्यः ।

८. एवंस्तोमकान्यदानि चीणि भवन्ति ।

९. यथोक्तलक्षणः ।

१०. लोकान्तरप्राप्तिमिच्छन् ।

११. विशिष्टया वक्ष्यमाण्या ।

१२. सूक्तैर् गायत्रीसंपन्नः सूक्तैररञ्ज । अथं तु जगतीसंपन्नः ।

तत्र आधिक्येन प्रशस्यते । अतो ऽयं जगतीसंपन्नः कर्तव्यः । इतरौ गायत्रीसंपन्नौ ।

१३. सम्यक्प्रशंसार्थं वचनम् ।

१४. वक्ष्यमाणकस्त्रिराचो ज्योतिर्गौरायुरित्यहयोर्गेन कुसुह-
विन्दुत्रिराचनामा^१ ।

१५. प्रथमे ऽहनि गवां त्रीणि शतानि ददाति ।

१६. चयस्त्रिंशतं गवां गोः कलाद्य पञ्च^२ ।

१७. ददातीत्यनुवर्तते ।

१८. या सहस्रतमी गौस्तस्याः सहस्रतम्या गोरेका कलादत्ता
परिशिष्यते । किं तस्या इत्यत आह ।

१९. तां कलामन्यथा गवा सकलया निष्क्रीयामाकुर्वीत ।
ततो ऽमा यजमानस्य गृहे कुर्वीत ।

२०. अमाकार्थेत्यिवमाङ्गराचार्या यजमानस्यैव संभृत्या इति ।
संभृतिविशेषप्रादुर्भावः । अमाकुर्वीतेत्यस्यायमर्थवादः ।

२१. घायन्तीनां दक्षिणाकाले गच्छन्तीनां प्रथमोपरमेत् सा
सहस्रतमी देयेत्याहुः ।

२२. प्रथमोपरमणं गोर्बहनां गच्छन्तीनां यत्कस्या अपि
चेद्भवति^३ तदप्रचयवरूपम् ।

२३. या संतिष्ठन्तीनां घनप्रचयच्छायाश्रितानां^४ या प्रथमोप-
विशेत् सा सहस्रतमी कार्येति ।

२४. संस्थायिनीनां^५ प्रथमोपवेशनम् ।

२५. अथ वा शो वा विजनिष्यत^६ इत्यथथीना ।

१ C = विन्दुत्रिराचनामा । २ C कलापच । ३ Δ C (ong) कस्यापि ।

४ C घनप्रचयश्चि० M आश० । ५ Corr, C संस्थापिन्यां प्र० A = स्थापिनीनां ।

६ न om C M

१६. संनिहृष्टप्रभवः प्रजात्यै रूपमिति ।

१७. सत्तमा शोभनतमा अयङ्गा वज्रवीरा नवप्रजेत्यादिगुणा ।

१८. कथं नाम यद्यत् शोभनं तत्तद्गृहे स्यादित्यर्थवादः ।

१९. सर्ववेदचिरात्रो नाम अहीनस्तस्मिन् चिवेदाध्यायी ब्रह्मा भवति यस्य चोभयतः पितृतश्च मातृतश्च त्रिपुरूपं श्रोत्रिया भवन्ति ।
एवंविधो ब्रह्मा सर्ववेदचिरात्रे कार्यः ।

३०. पूर्वोक्तानां चिरात्राणामर्थवादः ।

२३.

१. वक्ष्यमाणेन प्राप्यत इत्यर्थः ।

२. भेदोऽसृङ्गांसमञ्जावयवाः ।

३. अपि च चतुष्पादाः पशवः ।

४. ऋग्यजुःषामाथर्वणमधिदैवतं ब्रह्मा चतुर्विधम् । अध्यातां चत्वार्यङ्गानि ।

५. एवंस्तोमकान्येव चत्वारि ।

६. पूर्वस्य स्तोमविधेः^१ स्तुत्यर्थः श्रेयः ।

७. जमदग्नेश्चत्वारत्रो ऽयमुच्यते ।

८. वक्ष्यमाणो ऽनेश्चत्वीरसंज्ञकश्चत्वारत्रः ।

९. एष प्रथमस्याङ्गः स्तोमसमाहारः ।

१०. एष प्रथमस्याङ्गस्त्रिदुत्सृज्यते । एकविंशं प्रजन्यते^१ ।

११. सर्वस्मिन्नहनि पञ्चदशो दृष्टः । स उत्सृज्यते । त्रिणवः प्रजन्यते ।

१२. अत्रापि सप्तदश उत्सृज्यते । त्रयस्त्रिंशः प्रजन्यते ।

१३. उक्तेन न्यायेन ।

१४. स्पष्टम्^२ । वीरसाधनः सोमो वीर इत्युच्यते ।

१५. तस्य^३ चत्वारश्चस्य शस्त्रं वक्ष्यत इति श्रेयः ।

१६. तदभिप्रायेण शस्त्रमपि भवति ।

१७. यो जात इति ।

१८. वा यथयोक्ते ।

१९. तृतीयं^४ वैरूपपृष्ठं भवति पत्रेण । तस्मिन्सति वैराजा-
नृतीयसवनं । चतुर्थादङ्ग इत्यर्थः ।

२०. आदितो ऽवच्छेद इति परिभाषितत्वात् चतुर्थं वैराज-
पृष्ठमेव भवति । तस्य पुनर्वचनं विकल्पार्थम् । वैरुपात्तृतीयसवनं
तृतीयादङ्ग इत्यभिप्रायः ।

२१. चतुर्थमङ्गमवतीत्यानन्तर्यात् ।

२२. प्राकृतमतिराचम । इह प्रकरणे संबन्धव्यवहारार्थं संज्ञाकरणम् ।

२३. अयमपरश्चत्वारश्चाहयोर्गविशेषः । आभिन्नविकानाम-
ङ्गामभिजिच्चतुर्थो भवति ।

२४. पार्थिकानामङ्गां विश्वजिच्चतुर्थः । आभिन्नविकानां पार्थि-
कानीतराणि ।

१५. पार्थिकानामेव^१ मासतो ऽतिरात्रस्यतुषो^२ भवति
महाव्रतं वा ।

१६. अर्थवादो यथाविहितानुष्ठानप्ररोधनार्थः ।

२४.

१. आप्रोतीति वाक्यगोपः ।

२. चीणि सवनानि अग्नीषीमीयो ऽनून्ध्येति पाङ्गो यज्ञः ।
पञ्च जना^३ इत्यधिदैवतं पञ्चेन्द्रियाण्यधात्मम् ।

३. तत्तार्थवादः ।

४. तदिदमहुर्योगरूपमाषामेवाङ्गुलीनां रूपेणार्थवादः ।

५. कनिष्ठा ।

६. उपकनिष्ठिका ।

७. मध्यमा ।

८. अनामिका ।

९. अङ्गुष्ठः ।

१०. मध्यमामभिनयेनाह^४ ।

११. चतुर्व्यंहः^५ व्यस्ताः स्तोमास्त एव चात्र^६ समस्तास्तेनाय
मङ्गुष्ठः सर्वाङ्गुलीः प्रत्येति^७ ।

१२. तस्यैवंविधस्य पञ्चरात्रस्य ग्रन्थमुच्यते ।

१३. एवमयं चतुरात्रः । पञ्चममहर्निक्षयते ।

१ A मासतानाम् । २ CD om इति । ३ A नयेवान्नाच् । C नभिः

४ C चतुर्व्यंहः M चतुर्व्यंहः । ५ CD om, अत्र । ६ A प्रति इति ।

१४. पञ्चमस्य आभिन्नविकस्य द्वे सवने । पृष्ठस्य षष्ठादह्न-
सृतीयसवनमित्येतच्छ्रुत्वा पञ्चमे ।

१५. पञ्च वाभिन्नविकस्य । वाग्ब्रह्मो विकल्पार्थः ।

१६. उत्तमादाभिन्नविकात्पञ्चमे तृतीयसवनं भवति । अत्र द्वे
सवने पञ्चमादाभिन्नविकात् ।

१७. पचान्तरमेतद्विधानसामर्थ्यात् ।

१८. पार्थिवानां चतुर्थ इत्यर्थः ।

१९. उभयोरपि पचयोः पञ्चमत्वेन ।

२०. आभिन्नविकपच इतरत्र ।

२१. उक्तार्थोऽर्थवादः ।

२५.

१. प्राप्यत इति वाक्यशेषः ।

२. द्यौष पृथिवी चेत्यादि षण्णोर्वीरिति पञ्चिधमधिदेवतम् ।
अन्तर्ज्ञोऽयमात्मेत्यध्यात्मम् ।

३. एवं युक्तानि पल्लवानि ।

४. वाग्ब्रह्मो विकल्पार्थः ।

५. यस्मिन्पचे अभिजितोऽनन्तरं महाव्रतम्

६. स एक एव पचे पृष्ठस्यः पचेऽभिन्नवः ।

७. उक्तार्थोऽर्थवादः ।

२६.

१. वक्ष्यमाणेन प्राप्यते ।
२. सप्तको मरुद्गणो ऽधिदैवतम् । पलङ्गानि विद्या^१ सप्तमो-
त्यध्यात्मम् ।
३. एवमुक्तः सप्तरात्रः ।
४. वक्ष्यमाणः सप्तरात्र एवंसंज्ञकः ।
५. यथोक्तानि सप्ताहानि ।
६. वक्ष्यमाणः सप्तरात्रस्तेनाप्तः ।
७. अस्यैव संज्ञान्तरं जनकसप्तरात्र इति ।
८. घलाभिश्चविकान्यहानि सप्तमो ऽभिजिदित्ययमहुर्योगपचः ।
९. इतरेषां पार्थिकानां विश्वजित्सप्तम इत्ययमपरो ऽहुर्योगपचः ।
१०. घला^२ सप्तमो वैश्वानरो महाव्रतं वा विकल्पेन ।
११. इतथाख्यानमेतत् ।

२७.

१. प्राप्यत इति वाक्यशेषः ।
२. अष्टावदितेः सुत्रा अधिदैवतम् । अष्टावज्ञानौत्यध्यात्मम् ।
३. उक्तार्थमेतत्सूत्रम् ।
४. पार्थिकानामेव सप्तमः ।
५. अष्टममहर्विकल्पितम् ।

६. वागब्दो विकल्पार्थः । उभयोः षष्ठ्याभिप्लव्योरभिजित्सप्तमो विश्वजिदष्टमः ।

७. उक्तार्थो ऽर्थवादः ।

२८.

१. अनुष्ठीयमानेन प्राप्यत इति वाक्यशेषः ।

२. अष्टौ वसवः प्रजापतिश्चेति नव इत्यधिदैवतम् । नव प्राणा इत्यध्यात्मम् ।

३. अनेन वाहयोगेन नव^१ ।

४. ज्योतिःसंज्ञको ऽग्निष्टोमः । गोसंज्ञक उक्थ्यः । आयुःसंज्ञको ऽतिरात्रः । ^१एवं चिरूपयन्ति । एवं नवरात्रम् । तं ब्रह्मलीपिशङ्ग इत्याचक्षते ।

५. कृतव्याख्यानो विधिगेषः^२ ।

२९.

१. देवलोकं पितृलोकं जीवलोकमित्यादयो ऽधिदैवतम् । दग्नेन्द्रियाणीत्यध्यात्मम् ।

२. दशरात्रस्याहयोग उच्यते । अर्धर्धो ऽभियवस्तानि नवाहानि भवन्ति । नवाग्निष्टोमा इत्येवं वा नव । वैश्वानरश्चेति दशमं वक्ष्यति ।

३. प्राकृते वा दशरात्रः संस्थाविकारेण विहृतः ।

४. पूर्वेक्तानां नवानां दशम इत्युक्तम् ।

५. पुरोधामस्यामहीनश्चोदितः । तद्वायमर्थवाद उच्यते । एतेन दशरात्रेण किल जलो जातृकर्णं दृष्ट्वा त्रयाणां राज्यं निगुस्यागोचावयववंशजानां जातृकर्णः प्राप । कतमे पुनस्ते निगुस्यागोचा इति । अत आह । काश्ववैदेहयोः पुरोहितो बभूव । कौशत्यस्य च राज्ञः ।

६. तस्य ह जातृकर्णस्य तां त्रियमभिधाय^१ मम स्यादिति मन्वानः पितरमधूहे ऽधिप्रापितवानुपलब्धवानित्यर्थः । पलित यज्ञकामान्यान् जनान्क्रिया यज्ञसा समर्धयितुं जानामि येनान्येभ्य एव एतां विद्यां प्रयच्छामि । आत्मानं समर्धयितुं अस्मत्समृद्धिद्वारेण नैवेच्छामि ।

७. ततः श्वेतकेतुं पुत्रमुवाच । हे पुत्र श्वेतकेतो मा भैवं वोचः । उपदेशयज्ञक्रतुरेव लोके प्रसिद्धिं यायादित्येतत्फलं ममाभीष्टम् ।

८. तदेतन्मयोच्यते यज्ञक्रतोरप्रकाश्रीकरणे^२ विद्यादानं फलं^३ तत्त्वमेव^४ कृत्स्नके^५ ऽथेकस्मिंश्चिद्ब्रह्मण्यन्वौ विज्ञातवानसि । एतदुक्तं भवति । तदेतद्यज्ञक्रतोः फलं श्रूयते । एतत्परिच्छिन्नं । यज्ञशास्त्र-प्रकाशने तु फलस्येयत्ता नास्ति ।

१ A राज्यधिगुण्या । गोवा । C M निगुस्या गोवा—दयववंशः । D निगुस्या गोवा । aet to निगु(?)दृष्ट्यान गो । २ A (?) धिगुण्यागोवा ।

३ A अतिथ्याप C (orig) मानमस्यादिति M मानस्या । D अतिथ्याममस्यादिति ।

४ A यायात्यिवा इत्ये । ५ A करण । ६ A om फल ।

७ A C (orig) D M तलम् । ८ C छकारके D छन्दकारे ।

८. उग्रब्दो प्रग्रब्दस्यार्थः^१ । किलेति विद्याप्रकर्षः । यथास्य
श्वेतकेतोः पित्राभिहितं यज्ञशास्त्रप्रकाशयितुः फलम् ।

१०. तथैतद्धेदितव्यम् । अद्वा तु कर्तव्येत्यर्थः ।

११. स एष दशरात्रः पुरोधामस्य ब्राह्मणस्य यज्ञः ।

१२. प्राप्नोति पुरोधामेवंविहितानुष्ठानेनेत्यर्थः ।

१३. त्रिककुद् इति^२ चतुष्टोमो दशरात्रो यज्ञः शाखान्तरे ।

तत एवं व्याख्यातव्यम् । चतुष्टोमस्त्रिककुदाभिधानस्तस्मादस्य^३ शस्त्रं
भवति ।

१४. अयमपि चतुष्टोम एव क्रमान्तविशेषविहितः ।

१५. छन्दोमस्तोमैर्विशिष्टं छन्दोमत्रिककुदित्युच्यते^४ । चयो
ऽप्येते छान्दोग्ये विहितान्तर्वाहयोगो दशरात्रतो वा ।

१६. अयमपरो ऽस्य दशरात्रस्याहयोगकल्पः । पूर्वस्मिन्नपि
कल्पे वैश्वानर एव^५ दशमस्यशब्दात् ।

१७. अयं चापरो दशरात्रकल्पः ।

१८. पूर्वस्मिन्कल्पे विशेषः । तेनैव तत्कल्पान्तरम् ।

१९. अनुष्ठानप्ररोचनो ऽयं विधिगो^६ ऽयंवादः ।

— —

१ A उग्रब्दो प्राग० C D तद्दब्दो नशब्दस्यार्थः । २ A त्रिककुप् इति C D M
त्रिककुद् इति चतुष्टोमस्य शाखान्तरे । ३ A त्रिककुदाभिधान० C D त्रिककुदाभि-
धानः तदस्य शस्त्रं M त्रिककुदाभिधानस्तदशरात्रः । ४ A •त्रिककुप् इत्युच्यते C D M
•त्रिककुद् इत्युच्यते । ५ A. inserta. hetsvan एव and दशम. the fact and
comm of xvi, 15, 3 ff beginning with भूतेष्वान्तरं उवा and ending with
इतिरात्रः (19) । ६ C •रोचनायाय विधि ।

THE
ŚĀNKHĀYANA ŚRAUTA SŪTRA

TOGETHER

WITH THE COMMENTARY

OF

VARADATTASUTA ĀNARTĪYA

AND

GOVINDA

EDITED BY

ALFRED HILLEBRANDT, PH D.,

Professor of Sanskrit in the University of Breslau

VOL. IV.

Adh XVII. XVIII.

THE COMMENTARY OF GOVINDA.

NEW SERIES, No 938

FOR BIBLIOTHECA INDICA

CALCUTTA.

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS

AND PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

1899

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

१०

मधुसूदनगुरुं वन्दे देवमातं प्रयीविदम् ।

हृष्यं विनायकं रामं हरिरामं हलायुधम् ॥१॥

सप्त चैतान् गुरुन् नत्वा तेषां वै पादपांसवः ।

भायं महाप्रतस्थाहं कुर्वे गोविन्दमञ्जकः ॥२॥

व्याख्यातो द्वादशाहः प्रकृतिः सत्ताहीनानामित्यनेन वाक्येन
शुद्धपञ्चाष्टम्यां द्वादशाहाय दीक्षन्त इत्येवमाद्युक्तो द्वादशाहः
सत्ताहीनेषु प्रकृतित्वेनातिदिश्यते । तत्र विहृतौ द्वादशाहो चैर-
होभिर्विवर्धते तान्युदाहरिष्याम इति प्रतिज्ञाय^१ एकाहार्थं महा-
प्रतमाहरन्तीत्यनेन वाक्येन चयोद्गाराचसंपत्त्यर्थमाचार्यो महाप्रतं
विद्धे तस्य धानुष्ठानकाले क्रमापेक्षायामूर्ध्वं तु (१३. १५. १६)
दशमादहो महाप्रतस्य स्नानमिति स्वकीयानुष्ठानस्थानानुरोधेन
सूचकारस्य दशमादहः परमयातो महाप्रतस्येत्यादि महाप्रतस्य
सूचणं युज्यते । कथं तर्हि सर्वकर्माभिधानोत्तरकालमयातो महा-
प्रतस्येत्येवमादिना सूचेण महाप्रतं कर्म पृथगेवोपदिश्यते । सत्यम् ।
उच्यते । न हि पाठकमवशेनानुष्ठानक्रमो भवति । सर्वस्वरपर-
कयोर्मध्ये दर्शनात् । तथा चास्य क्रतोरारण्यक्रमंयन्धात्पृथगुपदेशः ।
कथं पुनरारण्यकसंयन्धः । युतेः । ऐकाहिकमेव स्याद्ब्रह्म वा एकाहो

ब्रह्मैतद्दहन्नङ्गाणैव तद्ब्रह्म समर्धयतीति ब्रह्मस्वरूपत्वेनास्य क्रतोः
 श्रवणात् । उपनिषदाक्यान्यपि ब्रह्मनिरूपणपराणि भवन्ति । एव-
 मेकनिरूप्यत्वेन संबन्धः । श्रुतिक्रमो ऽप्येवमेव । सर्वकर्मविधानानन्तरं
 प्रजापतिर्वै संवत्सर इत्यादि पृथगेव श्रूयते । तस्मात्सूत्रकारस्यापि
 सर्वकर्मविधानानन्तरं पृथगुपदेशो युज्यते । अनुष्ठानक्रमानुपाह-
 काणि कानि चिदङ्गानि तत्रैवोक्तानि । यथा होत्रकाणां शस्त्रकृत्तौ
 प्रातःसवने श्वःस्तोत्रियानुरूपत्वं माध्यन्दिने सवने चतुर्विंशे ऽभि-
 जिति विषुवति दृष्टपृष्ठे विश्वजिति महाप्रते च (१९. ६. ७)
 षष्ठादिति । तथा तृतीयसवने । अथ यद्यभिजितं विषुवन्तं दृष्ट-
 पृष्ठं विश्वजितं (१९. २७. ४) महाप्रतीयमहरित्युक्थ्यानि कुर्यु-
 रिति । एवमनुष्ठानक्रमो ऽप्यनुगृहीतो भवति । होत्रकाणां परि-
 गणितपदार्थत्वादनुष्ठानक्रमानुसहायं तत्रैवोपदेशं कृत्वा होतुः
 कर्मवाङ्मन्यात्पृथक् १सविस्तरान्महाप्रतीयपदार्थान् २ सूत्रकार उप-
 दिशति ।

१. विधिरुस्यत इति वाक्यशेषः । अथशब्दो विशेषाधिका-
 रार्थः । महाप्रतीयकर्मविशेषो ऽधिक्रियत इत्यर्थः १ । आनन्तर्यायिं
 वा । अथ सर्वकर्माभिधानानन्तरं महाप्रतीयं कर्माच्यत इत्यर्थः ।
 अतःशब्दः क्रमार्थः । सर्वकर्माणि क्रमेणोपदिष्टानि । अतः क्रमप्राप्तं
 महाप्रतीयं कर्माभिधीयत इत्यर्थः । हेत्वर्थो वा । यतः सर्वाणि
 कर्माण्युक्तानि अतो हेतोर्महाप्रतीयं कर्म वक्ष्यत इति हेत्वर्थः ।

१ C om नपदा । २ C सुवि० । ३ C महाप्रतीयान् । ४ C ०प्रतीयकर्म
 वक्ष्यत इत्यर्थः । विशेषाधिक्रियत इत्यर्थः ।

२. महाप्रतीयादङ्गः कतिपयाहेनोपलक्षिते पुरस्तादेव काले कियद्भ्यो दिवसेभ्यः पूर्वमित्यर्थः । होता प्रेङ्खफलकमुदुम्बरकाष्ठा-मनं तदर्धमौदुम्बरीं शाखामुत्पाटयति उच्छिनत्तीत्यर्थः । ननु संस्थिते दशमे ऽहनि (१०. ६. ३) सदो हविर्धानानि समु-हन्तीत्येतस्मिन्नवसरे दशमादङ्गः परं महाप्रतीयाहःसंनिधौ प्रेङ्ख-फलकादि कथं नाम न क्रियत इति चेत् । उच्यते । अपि दे वा चीणि वा (१०. १. ८) फलकानि मंड्युरिति मंतष्टमिति चाधे वक्ष्यते । संतर्दनं संतक्षणं चार्द्रकाष्ठेन कर्तुं न युज्यत इति कति-पयेभ्यो दिवसेभ्यः पूर्वमेव प्रेङ्खफलकाद्यर्थमुदुम्बरोत्पाटनं कर्तव्य-मिति ।

३. प्रेङ्खफलकोत्पाटनं कर्तव्यमिति श्रेयः । समस्य परिवारणं मा-भ्रदिति तिष्ठत एवेत्युच्यते । दृश्यते च । अथत्यो यः शमी-गर्भः प्रशस्तोर्वीसमुद्भवः । तस्य या प्राङ्मुखी शाखा उदीची बोद्धं-गापि वेत्येवमाक्षरणिप्रकरणे ऽपि शाखाया एव ऋदेनमस्ति । तस्मादत्रापि शाखाया एव ऋदेनं युज्यते न समस्येति ।

४. होतोदुम्बरस्य प्रेङ्खफलकमुत्पाटयतीति प्रकृतम् । कथ-मुत्पाटयतीत्यपेक्षायां पुरस्तात्पूर्व्यां दिग्वादित्योदयनदिग्भि-मुखीयौदुम्बरी शाखा गतवती सा क्लेत्तव्या । ननु भवदा पूर्व्यां दिग्नेवादित्योदयनं भवतीति । कथं पुरस्तादित्युक्ते आदित्यस्यो-दयनत इत्युच्यते । मत्तम् । राशिभेदात्पूर्व्यां दिग्नापि आदि-त्यस्योदयनं भेदेन संभाव्यते । अतो राशिं विचार्य यस्मिन्नाशौ यस्यां दिशि सूर्य उदेति तदभिमुखीमुदुम्बराशामुत्पाटयतीति

शास्त्रनियमः । अथवा अयमर्थः । पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि या शाखा सा हेतव्या । यतः पूर्वस्यां दिग्वादित्यस्योद्गमनं भवेदिति ।

५. पुरस्तादविद्यमानशाखस्योदुम्बरस्य कथमुत्पाटयेदिति यदि उदुम्बरस्य पूर्वभागे तादृशी शाखा न लभ्यते तदोदगाश्रितापि च्छेत्तव्या । अचोत्तरत इति सामान्योक्तेर्न कोणाभिमुखी याद्या । तत्र दिगन्तरत्वश्रवणात् ।

६. उदुम्बरस्य पूर्वोक्तयोर्दिशोरविद्यमानशाखात्वे पचान्तरमेतत् । यद्युदुम्बरस्य दक्षिणे भागे प्रेङ्खफलककरणसमर्था शाखा कोणाभिमुखत्वरहिता स्यात् सापि याद्या । दक्षिणा दिक् पिच्यत्वान्न प्रयोच्येति नाशङ्कनीयं वचनात् ।

७. जघन्यपचान्तरमेतत् । यदि प्रकृतस्योदुम्बरस्य पश्चाद्भागे प्रयोजनसमर्था शाखा भवेत् सापि कोणाभिमुखत्वरहिता पूर्वोक्ताभावे याद्या ।

८. ह्रसीयस्युदुम्बरे पचान्तरमेतत् । समथमप्युदुम्बरं स्वपरिजनेर्मूले क्सेदयित्वा प्राङ्निष्ठन्नुदङ्गान् तिष्ठन्नुत्पाटनमात्रं होता कृत्वा प्रेङ्खफलकं कुर्यादिति शेषः ।

९. प्रकृतस्योदुम्बरस्य द्वे वा चीण्यपि वा फलकानि संदधुः । संतष्टार इति शेषः । द्वे वा चीणि वेतीच्छाविकल्पः । यथा पविचकरणे । कुशतरुणे अविषमे अविच्छिन्नाये अनन्तगर्भे प्रादेशेन मापयित्वा कुशेन च्छिनन्ति पवित्रे स्य इति । द्वे चीणि वा भव-

न्तीति उदुम्बरस्य महत्त्वे फलकद्वयम् । अणुत्वे फलकत्रयमिति कस्य चिद्भवस्याग्रंका स्यात् । तन्निवृत्त्यर्थमिदमुक्तम् ।

१०. तत्फलकं प्राग्ग्लम्बं वाङ्गमात्रं वाङ्गप्रमाणं भवतीति ।

११. तत्फलकं तिर्यक् पृथुत्वतो ऽरद्विमात्रम् । अरद्विप्रमाणं भवतीति ।

१२. होतुः सुखेनोपवेग्नार्थं सम्यक्तृष्टं सुनिष्पादितं भवतीति ।

१३. वक्ष्यति तत्पश्चादुदीचीनायं फलकं (१७. १०. ४) निधायेति । तस्माद्यथा तस्यायं ज्ञायते तथा भवतीति ।

१४. तत्फलकमन्तेषु चतुर्षु कोणेषु चतुर्धा चतुःप्रकारं वितर्दयति मच्छिद्रं कारयतीति ।

१५. अथ फलककरणानन्तरं यस्योदुम्बरस्य^१ फलकं हतमेतस्यैवोदुम्बरस्य विगाखीकरणसमर्थंविद्यमानशाखस्य^२ । तद्रहितत्वे ऽप्यन्यस्य प्रयोजनसमर्थोदुम्बरस्य वा । विगाख्यौ वंशधरणसमर्थंशाखे ह्येदयन्ति स्वपुरुषाः ।

१६. किंप्रमाणे ते विगाख्यौ । पुरुषप्रमाणं किंचिदतिशान्ते । परःशब्दो निपातः । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थं द्वितीययेति^३ समासः ।

१७. एतस्योदुम्बरस्यान्यस्य वा ह्येदयन्तीति शेषः । वंशं विगाख्योरुपरि रञ्जुबन्धनार्थः शाखाविशेषः तदपि परःपुरुषं ह्येदयन्ति ।

१ C यस्योदुम्बरस्य तद्रहितत्वे ऽप्यन्यस्य प्रयोजनसमर्थं हतम् । २ C शाखस्य समर्थोदुम्बरस्य वा । ३ A क्रान्ताद्यर्थं दिताये० ।

१८. इति संबन्धः । यदि देगविशेषादुदुम्बरान्नाभस्तथा सति यो ऽन्यो वृक्षः फलप्रदणशीलो यज्ञियत्वादश्वत्यो विन्वो वा तस्यै-
तत्सर्वं फलकादि कुर्यात् ।

२.

१. अतःप्रभृति सर्वज्ञानन्तर्याणो ऽयमब्दः । मुञ्जमथरञ्जुद्वयं
कारयन्ति स्वरूपाः ।

२. ते रञ्जू दृढे फलकधरणसमर्थे कारयन्ति स्वरूपाः ।

३. तद्रञ्जुद्वयं चिदृत्कारयन्तीति ।

४. द्विव्यायामं किञ्चिदतिक्रान्ते परोद्विव्यायामे । प्रमाणतस्ते
एवंविधे कारयन्तीति ।

५. एतावत्पूर्वोक्तं सर्वं होतारमभितो देवयजनसमीपे उप-
कल्पयन्ति स्वरूपाः ।

६. उदुम्बरविकारामासन्दीमामनविशेषमुद्गात्रथं संभ्रन्ति सम्य-
ग्निष्यादयन्ति ।

७. तस्या इति षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । तस्या आमन्द्याः प्रादेश-
प्रमाणाः पादा भवन्तीति ।

८. चत्वार्यपि काष्ठानि श्रन्निप्रमाणानि भवन्तीत्यर्थः ।

९. तामासन्दीं सम्यग्निष्याद्य विवथन्तीति संबन्धः ।

१०. तामासन्दीं मुञ्जविकाराभिः सन्द्याभी रञ्जुभिर्द्विगुणी-
कृताभिः प्रदक्षिणप्रोताभिर्विवथन्ति । वेञ् तन्तुमंतान इत्यस्य

धातो रूपं विवयन्ति विगोषेण अच्छिद्रां वयन्ति 'वेष्टय-
न्तीत्यर्थः ।

३.

१. अथ पूर्वोक्तकरणानन्तरं तन्तुग्रतयुक्तां वीणामुपकल्पयन्ति
कुर्वन्ति स्वपुरुषाः ।

२. तस्या वीणायाः पालाशी पलाशविकारा सूना भवति ।
सा च काष्ठविगोषरूपा^१ ।

३. तस्या इत्यनुवर्तते । तस्या वीणाया उदुम्बरविकारो दण्डो
भवतीति ।

४. विपरीतं वा कर्तव्यमितीच्छाविकल्पः ।

५. तां वीणां मर्वप्रदेशरक्षेण^२ शानडुहेन चर्मणा उपरिस्रोष्वा-
भिषीयन्ति । सुदृढां कुर्वन्तीति ।

६. तस्या वीणाया दण्डं दशप्रकारं विद्धं कुर्वन्तीति ।

७. तदिति सप्तम्यर्थे ऽव्ययं तस्मिन् दशधाविद्धे दण्डे प्रति
च्छिद्रं दशदश रञ्जूः^३ प्रवयन्ति ।

८. ता रञ्जूर्वीणाया अप्रदेशे पृथक्पृथक्वध्मन्तीति ।

९. सा वीणा दण्डसमस्तैस्तन्तुभिः शततन्तु भवतीति ।

१०. पर्णयुक्ता वेतसदृचशाखा वीणावादनार्थं कर्तव्या ।

१ Com. वेष्टयन्ति । २ Partly om in A. ३ om in A. ४ C. प्रदेशेन ।
५ Both MSS दण्ड ।

११. स्वयंनघीभूता शरस्येपीका वीणावादनार्थं कर्तव्या ।
 १२. शाखानारोक्तलक्षणास्तुःप्रकारा वीणाः पत्न्यः कुर्वन्तीति ।
 १३. पिच्छोरासंज्ञकां वीणामुपमुखेन मुखममीपेन वादयेत् ।
 पत्नी पूर्वकृतत्वात्^१ ।
 १४. या पत्नी काण्डवीणां वादयेत्सा वादनेन वेतसशाखया
 वादयेदित्यर्थः ।
 १५. तां काण्डवीणां घाटरीरित्याचक्षते वीणावादिनः ।
 १६. या घाटरीसंज्ञका वीणा मृदुं शब्दं वादयति सा
 अरातिरूपा स्यात् । वैरीरूपा स्यात् ।
 १७. अरातिरूपत्वाद्विधां जनयिषी भवति ।

४.

१. हननं वादनं तेन सहितं दुन्दुभिचतुष्टयमध्वर्युः समीपे
 करोति ।
 २. चतुर्णां दुन्दुभीनां मध्ये द्वौ दुन्दुभी सहननौ सवादनौ
 पूर्वद्वारवाह^१ अभितः सदसो वहिरामञ्जयति । आवध्नाति ।
 ३. चतुर्णां परिशिष्टौ द्वौ दुन्दुभी सहननौ सवादनावपर-
 द्वारवाह^२ अभितः सदसो अन्तर्मध्ये^३ आसञ्जयति आवध्नाति ।

१ C • छत्रत्वात् । २ C पूर्वद्वारद्वारेण द्वारवाह । ३ C अपरद्वारेण द्वारवाह
 अभित । ४ C in. अभित. ।

४. यदि दुन्दुभयः षट् स्युस्तथा सत्येकं दुन्दुभिं सदसो दक्षिणार्धं मैत्रावरुणधिष्यं दक्षिणेनासञ्जयति । एकं सदस उत्तरार्धं ऽच्छावाकधिष्यमुत्तरेणासञ्जयति ।

५. सुञ्जकुशानां मिश्रितानामध्वर्योरर्थं कूर्चमासनविशेषं संकुर्वन्ति स्वपुर्याः ।

६. महदुक्तं शंसते होत्रे ऽध्वर्युस्तस्मिन्नेव तिष्ठन्नेव प्रत्यागृणाति । अथाध्वर्युर्माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णीतैत्येण होतुर्धिष्य प्राहुपविशतीति (१७. ११. २) । तत्रोपवेशनमात्रमाहावोत्तरकालं कूर्चं तिष्ठन्नेव प्रतिगृणाति ।

७. अथ होत्रुद्गात्रध्वर्युभ्य इतरे गृहपतिप्रभृतयो दीचिताः प्रतिपुर्यं चतुर्दशापि दीचिताश्चतुर्दश ह्यभीः कुग्रमयानासनविशेषान्कुर्वन्ते । दीचितानां ह्यभीकरणमत्र विहितमपि प्रातरनुवाकोत्तरकाल एव युज्यते । कतिपयान् कुग्रभारान् निदधति प्रातर्ह्यभीभ्य इति (१७. ६. ६) सूत्रारम्भात् ।

८. ता ह्यभीस्तादृशीः कुर्वन्ते यादृशो भूभावुच्छ्रिताः प्रादेशप्रमाणा भवेयुः । दीचितानां ह्यभीकरणप्रसङ्गेनान्यदपि करणीयपदार्थजातमुच्यते ।

गणनाथ प्रणम्यादौ सुखेनोहादिभिद्भ्ये ।

सात्त्विकद्वादशाहस्य पद्धतिः क्रियते मया ॥

तत्र सात्त्विकस्य द्वादशाहस्य समहान्नतस्य साम्निचित्यत्वात् प्रथममग्निचयनधर्माः प्रदर्शयन्ते । सत्त्वं चिकीर्षवः सर्वं यजमाना आहि-

ताम्रंय इष्टप्रथमयज्ञा दौचिता गृहपतिमत्तद्गाः शुद्धपत्रे सुष्ठे
 नक्षत्रे सुष्ठ्याहे पूर्वाह्ने मातृयागपूर्वकमाभ्युदयिकं श्राद्धं विधायाथैतां
 मंनिवपनीयामिष्टिं' तस्यत इति श्रुतौ यजुवचननात्पृथक्पृथक् मंनि-
 वपनीयेष्टिं करिष्यमाणाः मंनिवपनीयेष्ट्यर्थं गार्हपत्यादाहवनीय-
 सुद्धरामि मंनिवपनीयेष्ट्यर्थं गार्हपत्यादक्षिणाग्निमाहरामीत्येवमग्नीं
 विहत्याग्न्यम्नाधामं कुर्वते । ततो ऽपराह्ने सर्वे यजमानाः पथ्यश्च
 यथास्त्रावमयं प्रत्यमश्रीयुः । राशौ भूमौ गेरते । प्रातः मंनिवप-
 नीयेष्टिः । तत्र विशेषः । यजमानो ब्रह्मवरणादि सर्वं प्रकृति-
 वत्करोति । ब्रह्मा चाहं भूपतिरित्यादि आमन्त्रितो होता
 प्राञ्जुखो यज्ञोपवीत्याचम्य दक्षिणादक्षिणं यथामंकरं^१ प्रतिपद्य
 यद्विराक्रमणादि करोति । मत्तद्गं सामिधेन्यः । आवाहने अग्नि-
 मग्ना आवह सोममावह । अग्निं ब्रह्मण्यन्तमावह । अग्निं चचवन्त-
 मावह । अग्निं चचभृतमावह । देवा इत्यादि । इदमहं मत्तद्ग्रेण
 वज्रेण होतृयजमानयोः । उत्तमे प्रयाजे ये ह यजामहे स्वाहाग्निं
 स्वाहा सोमं स्वाहाग्निं ब्रह्मण्यन्तं स्वाहाग्निं चचवन्तं स्वाहाग्निं चच-
 भृतं स्वाहा देवा इत्यादि । वार्चघ्नावाज्यभागौ । प्रधानस्य पुरोनु-
 वाक्या । ब्रह्म प्रजावदाभर० दिवो ह ॐ भूर्भुवः ये ह यजामहे ऽग्निं
 ब्रह्मण्यन्तं ब्रह्म च ते जातवेदो नमये० अप्रयुच्छा ह श्वौ ह षट् ओजः
 सहः सह ओजः स्वः । द्वितीयस्य प्रधानस्य^२ पुरोनुवाक्या । अर्च-
 न्तस्त्रा हवामहे० तयो ह्म भूर्भुवः ये ह० हे ऽग्निं चचवन्तमस्माक-
 मग्ने अर्ध्वरं जुषस्व० पाशौ वौ ह षट् ओजः सहः । तृतीयस्य प्रधा-

१ C • प्रीम् । २ C चरंति ३ A om.

नस्य^१ पुरोतुवाक्या । अग्ने द्युत्वेन जागृवे ० ममो^२ र्म भूर्भुवः पे ० मिं
 चवभृतं स्वदस्य हव्या समिपो^३ दिदीहि ० दीदिही नार वौषट्
 ओजः सहः । नित्यः खिष्टकृत्पिप्रौहि देवान् ० षो^४ र्म भूर्भुवः । चे ०
 हे ऽग्निं खिष्टकृतमयात्नमिग्नेः प्रिया धामान्यथाट् सोमस्य प्रिया
 धामान्यथात्नमेर्द्ध्वात्नतः प्रिया धामान्यथात्नमेः चववतः प्रिया धा-
 मान्यथात्नमेः चवभृतः प्रिया धामान्यथाट् देवानामित्यादि । अग्ने
 थदधेति याव्या । अन्वाहार्या दक्षिणा । सूक्तवाके । अग्निर्हविरजु-
 पत सोमो हविरजुपता ० अग्निर्द्ध्वात्नान्हवि ० अग्निः चववान्हविः
 अग्निः चवभृद्भुविः देवा आन्वया इत्यादि मिष्टं^५ प्रकृतिवत् । अग्न्य-
 द्रभृता चेषमिष्टिः । अग्निं तु चेष्यमाणस्यादीचित्तस्येष्टिरित्युक्तात्वात् ।
 कर्तृविशेषाभ्यामविशेषवती चेषमिष्टिः । तथा हि बहूनां चेष्यमाणानां
 संनिवपनीयेकस्योखासंभरणीया । अग्निं चिन्वत एकस्य यजमानस्य
 या इष्टिरुक्ता सा बहूनां सक्षिणां चिन्वतां संनिवपनीयाख्या
 भवति । एकस्य चिन्वत उखासंभरणीयाख्या भवति । यौगिकी
 चेषं संज्ञा । संयुष्यन्ते ऽग्नयो ऽनयेति संनिवपनीया । उखा संधिपते
 ऽनयेत्युखासंभरणीया । संनिवपनमग्न्योरेकचकरणम् । कुतः । श्रुतेः ।
 ते वे दीचिष्यमाणा अग्नीन् संनिवपन्तं एकधैव तद्वत्^६ वीर्य-
 मात्मन् दधते ऽयेतां संनिवपनीयामिष्टिं तन्वत इति (कौ० १८. १) ।
 तसंनिवपनप्रयोजनेयमिष्टिः । अतश्च संनिवपनात्प्रागेव कर्तव्या ।
 संनिवपनं प्रयोजनं यस्याः सा संनिवपनप्रयोजना । संनिवपनार्थं

१ A om.

२ O समिपो दिदीहि चीना १ नो ० ।

३ O om. मिष्टं ।

४ A संनिवपना ।

५ A तन्वत् ।

क्रियते । यद्यदर्थं क्रियते तस्य तस्मात्पूर्वभाव एव युज्यत इति युक्तं
 संनिवपनादिष्टेः पूर्वभावः । तथा च प्राजापत्यस्य पशुबन्धो वायव्यो
 वेत्येतस्मिन् सूत्रे सूत्रभाष्यकारेण व्याख्यातम् । आध्वर्यवाधीतेन
 क्रमेण प्राजापत्यः पशुबन्धो भवतीति । अध्वर्युणामयं क्रमः ।
 प्रथममग्निं संनिवापः ततः प्राजापत्यः पशुरिति । अस्माकं तु अयं
 क्रमः । संनिवपनीया संनिवपनं प्राजापत्यः पशुरिति तत्र संनिवप-
 नीया पूर्वमुक्ता संनिवपनमिदानीमुच्यते । स्वशाखायां तु ते वै
 दीक्षित्यमाणा अग्नीं संनिवपन्त इति सामान्येन संनिवाप उक्तः ।
 कथं संनिवपन्तीति शाखान्तरादुच्यते । तत्र प्रथमं संवादः गृह-
 पतिपुरःधरा ब्रह्मोद्गाढहोषध्वर्युना द्वाणाच्छंसिप्रस्तोढमैचावरुणप्रति-
 प्रस्थाढपोढप्रतिहर्षच्छावाकनेद्रग्नीत्सु ब्रह्मण्यथावस्तुदुजेतारो गृहपत्य-
 रणी समुपस्यग्नेमं मन्त्रं पठन्ति । य इतो ऽग्निर्जनियते स नः सह
 यद्नेन यज्ञेन जेष्यामो ऽनेन पशुबन्धेन तस्रः सह नः साधुहृत्या
 नाना पापहृत्या य एव पापं करवन्तस्त्वैव तत् । इति गृहपति-
 र्भूसंस्कारपूर्वकं समारोपार्थमाहवनीयमुद्धृत्य स्वकीयारणी आदाय
 तयोः स्वाग्नी गथमं समारोहयते । ततो ब्रह्मादय उन्नेदपर्यन्ताः
 गृहपतिगार्हपत्यसुत्तरेण षोडशाग्यायतनानि गोमयोपलिप्तानि
 कृत्वा तेषु पूर्वाङ्गेन क्रमेण यथास्वमग्नीं संस्थापयन्ति । भूसंस्कार-
 पूर्वकं समारोपार्थमाहवनीयमुद्धरन्ति च । द्वितीयो ब्रह्मा गृह-
 पत्यरणी आदाय तयोः स्वाग्नीं समारोहयते । तत उद्गाता गृह-
 पत्यरणी आदाय तयोः स्वाग्नीं समारोहयते । ततो होता गृह-

पत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततो ऽध्वर्युर्गृहप-
 त्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततो ब्राह्मणाच्छर्मे
 गृहपत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततः प्रस्रोता गृह-
 पत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततो मैत्रावरुणो
 गृहपत्यरणी आदाय ततोः स्वामी समारोहयते । ततः प्रतिप्रस्थाता
 गृहपत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततः षोढा गृह-
 पत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततः प्रतिहर्ता गृह-
 पत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततो ऽच्छावाको
 गृहपत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततो नेष्टा गृह-
 पत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततो ऽग्नीडृहप-
 त्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततः सुब्रह्मण्यो
 गृहपत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । ततो यावस्तु-
 दृहपत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । तत उन्नेता
 गृहपत्यरणी आदाय तयोः स्वामी समारोहयते । एवं गृहपति-
 प्रमुखाः सर्वे सन्निषो गृहपत्यरण्योरग्नींसमारोह्य निर्मथ्य अनू-
 वन्ध्यासमाग्निपर्यन्तं तं सन्निषाधारणैकाग्निं मथित्वा तत्र प्रजा-
 पत्येन पशुना यजन्ते । दौचाकाले यथासंप्रकीर्णमग्नेः^१ समारोपः
 संवाद्समारोपमन्यनादिवचनाद्भविष्यति । प्रजापत्यपशौ विग्नेषः^२ ।
 दृष्टकापश्चर्यं गार्हपत्यादाहवनीयमुद्धरामि दृष्टकापश्चर्यं गार्हपत्या-
 दक्षिणाग्निमुद्धरामीत्येवमग्नी^३ विद्वत्याग्नन्वाधानं मुख्यः (१३.१४.४)

१ C = संप्रकीर्णमग्निं समारोपसः ।

२ C om प्रजा = शेषः ।

३ A C om

कुर्यात्परार्थानीति गृहपतिरेवाग्न्यान्वाधानं कुरुते । परार्थात्पार्थ-
भेदिनां पदार्थानां सुखावबोधनार्थं स्वयंकृताः श्लोकाः प्रदर्शन्ते ।

आज्यावेक्षणं सर्वाः क्रत्वर्थं चैक एव तु^१ ।

अन्वारभ्यो गृहपतिः कुरुते भुवा असदन्^२ ॥१॥

कुर्वीरन्पाहि मां सर्वे भिन्नकालतयान्तिमे^३ ।

वृष्टिरसीति सर्वेषामग्ने प्रतपते तथा ॥२॥

अग्ने वायो ऽनुपदस्यमेतत्सर्वं सहैव तु ।

मयीदं ब्रध्न पिन्वस्व कुर्वीरन्सर्व एव तु ॥३॥

अत्र पितरो ऽमीमदन्तेको मुख्यः परार्थतः ।

कुर्युः सुग्व्यूहनं सर्वं यं वां गृहपतिस्तथा ॥४॥

एक आप्यायन्तां^४ कुर्यात्समिष्टे ऽन्वारभेत च ।

सदसि सन्न इत्यादि कुर्युः सर्वं सहैव तु ॥५॥

पञ्च श्लोका मयाख्याता सात्त्विके द्वादशाहके ।

पदार्थानां विवेकाय परार्थात्पार्थभेदिनाम् ॥६॥

त्रेषु ब्रह्मवरणाभावः । वृहस्पतिर्ब्रह्मा इत्यत्र द्वियजमानके
यज्ञपती वृद्धयजमानके यज्ञपतीनित्यूहः । अग्निप्रणयनं । ततो दम्बे-
नेत्यादिना सर्वाः पत्न्यः सहैवाज्यावेक्षणं कुर्वन्ते । ततस्तेजो ऽसि
शुकमित्यादिना गृहपतिर्वेद्यामासादितमाव्यमवेक्षते । ततो भुवा
असदन्नित्यादिना गृहपतिराव्यान्यभिमृशति । द्वियजमानके यज्ञ-

१ A सर्वस्यतिमद्विरन्वाकभे जाते इत्यर्थं चक्रेत् । २ C in marg. कुर्वीरभि-
ष्टमेतत् । ३ C (orig) भिन्नकाले तयान्तिमे । ४ C •पतां ।

पती वज्रयजमानके यज्ञपतीनित्यूहः । ततो यूपान्नं । अग्निमन्य-
 नम् । ततो मतपहणम् । गृहपतिप्रमुखाः सर्वे संचिषो दृष्टि-
 रशीत्यादिनाचम्याग्ने मतपत इत्यादिनाहवनीये समिधमादधते ।
 सप्तदश समिधेन्यः । एकविंशतिर्वा । एकविंशतिपत्रे समिधमानो
 अध्वरे समिद्धो अग्न आहुतेत्येतयोर्मध्ये यजूंषि^१ समास्वाग्न इति
 षट् दध्यात् । १ इदमहं सप्तदशेन वज्रेण इदमहमेकविंशेन वज्रेणेति
 वा । सर्वेषां यजमानानां होतृषु च्यव्यभिव्याहरणे विग्रेषः । गृह-
 पत्यार्षेयाण्यभिव्याहृत्याथ ब्रह्मणः । अयोद्गातुः । अथ होतुः ।
 अथाध्वर्योः । अथ ब्राह्मणाच्छंभिनः । अथ प्रस्रोतुः । अथ प्रशास्तुः ।
 अथ प्रतिप्रस्थातुः । अथ पोतुः । अथ प्रतिहर्तुः । अथाच्छावाकस्य ।
 अथ नेष्टुः । अथाग्नीध्रस्य । अथ सुब्रह्मण्यस्य । अथ यावस्तुतः ।
 अथोचेतुः । एवं सर्वेषां ष्टकष्टयक् अर्षेयाण्यभिव्याहृत्य देवेद्
 इत्यादि । आवाहने द्वियजमानके । आवह देवान्यजमानाभ्यां ।
 वज्रयजमानके । आवह देवान्यजमानेभ्यः । अग्निमग्न आवह । सोम-
 मावह । प्रजापतिं उपांशु आवह । वनस्पतिमावह । देवां आञ्च्य-
 पानित्यादि । सुगादापने ऊहः । द्वियजमानके अग्निर्होता वेत्वग्नि-
 र्होत्रं वेतु प्रावित्रं साधु वां यजमानौ देवता । यावग्निं होतार-
 मवृषायां । छतवतीमित्यादि । वज्रयजमानके । अग्निर्होता वेत्वग्नि-

१ C मंत्रे समास्वाग्नम् । १ The text from इदमहं as far as प्रकृतमनुष्ठानि
 is based upon the Msc. Chambers only. It was not originally
 intended to publish this Paddhati. When the editor resolved for
 the sake of completeness upon adding this part of the Comm. also,
 the Alwar Msc. had already gone back to India.

शैर्षं वैतु प्राविचं साधु वो यजमाना देवता । ये ऽग्निं होतार-
 मवृद्धं । घृतवतीमित्यादि । 'एकादशाप्रियः प्रयाजयाज्याः । ऊर्ध्वा
 अस्य समिधो भवन्तीति द्वादशाप्रियो वा यजुर्वेदप्रसिद्धाः । एका-
 दंशान्ते पर्यग्नय इत्यादि० दैव्याः शमितार उत च० मेधपतये
 मेध । प्राप्ता इत्यादि । सुगादापनं पूर्ववत् । ततो वपायां विगेषः ।
 ध्रुवा असदन्नित्यभिमर्शनं० यज्ञपतिशब्दस्योद्घः पूर्ववत् । वृधन्वन्ता-
 वाज्यभागौ सप्रैषौ । मैषावरुणस्य सर्वमग्नीषोमीयवत् । विगेषस्तु
 वपायाः पुरोनुवाक्याः । हिरण्यगर्भः समवर्तताये० विधेम । ओम् ।
 होता यच्चत्प्रजापतिं उपांशु ङ्गागस्य वपाया मेदसो जुषतां हवि-
 र्हीतयंज । येद्० यस्येमे हिमवन्तो महित्वा० विधेम वौ ३ पट्
 लचैः । पशुपुरोडाशे ध्रुवा असदन्नित्यभिमर्शनं । पशुपुरोडाशस्य
 पुरोनुवाक्या । य आत्मदा बलदा यस्य० धेम । ओम् । होता
 यच्चत्प्रजापतिमुपांशु पुरोलाशस्य जुषतां हविर्हीतयंज । येद् यजा-
 महे येन द्यौरुद्या पृथिवी च दृल्हा० धेम । वौ ३ पट् । इलोप-
 ज्ञाने सर्वेषां मयीदमिति जपः । होतुस्त उपहृतो ऽयं यजमान
 इत्यतः प्राङ्मयीदमिति जपः । द्वियजमानके । उपहृताविमौ यज-
 म्नानावुत्तरस्यां देवयज्यायामुपहृतो भृयसि हविष्करण इदं मे
 देवा हविरजुषन्तामिति तस्मिन्नुपहृतः । वज्रयजमानके उपहृता
 इमे यजमाना उत्तरस्यां इत्यादि । अत्र केचिदूहान्तरं कुर्वते ।
 तद्वायविरुद्धत्वादस्माभिर्नाद्रियते । ब्रह्म पिन्वस्वेत्यादि सर्वे यजमाना
 वर्हिषदं पुरोलाशमभिमृशेयुः । अत्र पितर इति गृहपतिः कुर्यात् ।
 अमीमदन्त इति च । हृदयादीनामासादनोत्तरकालं ध्रुवा अस-

दन्वित्यादिनोहितयज्ञपतिशब्दकेन गृहपतिः सर्वाणि हृदयादी-
 न्यास्तभते । ततः सर्वे यजमानाः पाहि मां यज्ञान्यमिति मन्त्रेण-
 त्मानमभिमृशेयुः । पशोः पुरोनुवाक्या । यः प्राणतो निमिपंतो
 महित्वा० धेम । ओम् । होता यच्चमजापतिं उपांशु० ह्यगस्य
 हविषः करदेवं प्रजापतिः उपांशु० जुपतां हविर्द्वैतयज । ये ३०
 हे यं क्रन्दसी अवसा तस्तुभाने ० धेम उपांशु० वौषट् । देवेभ्यो
 वनस्यतेः पुरोनु० होता यच्चदनस्यतिं यच्च प्रजापतेः उपांशु०
 ह्यगस्य० यज । ये ३० वनस्यते रशनया निधूयेत्यादिका याज्या ।
 ततः सर्वे यजमानाः अग्ने वायो विद्युदिति ध्यानं कुर्वते । अनुप-
 दस्यमिति च० पिप्रीहि पु० होता यच्चदग्निं स्विष्टकृतम० सोमस्य
 प्रिया धामान्यघाट्० प्रजापतेः उपांशु ह्यगस्य हवि० अग्ने यद्-
 र्द्येति याज्या इत्यायां पूर्ववत् । ब्रह्मणो देव सवितरित्यत्र द्वियज-
 मानके यज्ञपती वज्रयजमानके यज्ञपतीनित्यूहः । देवी जोष्ट्री०
 वसु वार्याणि यजमानाभ्यां द्वियजमानके० यजमानेभ्य इति वज्र-
 यजमानके । यूहनं सर्वं सह कुर्युः । अग्नये इत्वारभेयुर्मन्त्रं ब्रुवाणाः ।
 प्रजापतेर्वनस्यतेरुञ्जितिमिति प्रजापतिर्वनस्यतिस्लामित्यादि । द्विय-
 जमानके अग्निमद्य होतारमदृणीतामिमौ१ यजमानौ पचन्तौ पक्तीः
 पचन्तौ पुरोडाशं बध्नन्तौ० प्रजापतये उपांशु० ह्यगं । सूपस्या०
 रभवत्० प्रजापतये ह्यगेन० नपाददृणीतामिमौ१ यजमानौ
 वज्रभ्य आ संगथेभ्यः (वा० सं० २१. ६०) । एष मे देवेषु० न्यदु-
 स्तान्याभ्यामा च शा० ब्रूहि । वज्रयजमानके अग्निमद्य होतारम-

वृणीतेमे यजमानाः पचन्तः पक्तीः पचन्तः पुरोडाशं वध्नन्तः प्रजा-
 पतये उपांशु क्वागं । सूप० वत्० प्रजापतये० क्वागेन० नपाद-
 वृणीतेमे यजमाना वङ्गभ्य आ संगयेभ्यः । एष मे देवेषु० न्यदुस्तान्येभ्यः
 आ च शाखा० ब्रूहि । सूक्तवाके । इदं द्यावापृथिवी० ओमन्वती
 वामस्मिन्यज्ञे यजमानौ द्यावापृथिवी स्तामिति । अग्निर्हवि० सोमो
 हवि० प्रजापति० उपांशु हवि० वनस्पतिर्हवि० देवा इत्यादि०
 देवंगमायामाशासते इमौ यजमानौ । इयोर्नक्षत्रनामनी श्रमान्ते
 उच्चार्यावसानं । अमुकशर्मा अमुकशर्माणविति । ततो द्वयोरपि द्वे
 व्यावहारिकनामनी श्रमान्ते उच्चार्य उत्तरां देवयज्यामाशासते
 भूयो हविष्करणमाशासते आयुराशासते सुप्रजास्त्वमाशासते
 दिव्यं धामाशासते यदनेन हविषाशासते तदग्न्यास्तां तदृध्यास्तां
 तदाभ्यां देवा रासन्ताम्० मानुषाः । उभे चैनौ^१ द्यावापृथिवी
 इत्यादि द्वियजमानके । वङ्गयजमानके ओमन्वती वो ऽस्मिन्यज्ञे
 यजमाना द्यावापृथिवी स्तां० अग्निर्हवि० सोमो हवि० प्रजापतिः
 उपांशु० हवि० वनस्पतिर्ह० देवा इत्यादि देवंगमायामाशासते
 इमे यजमानाः । गृहपत्यादीनां सप्तदशानां सप्तदश नक्षत्रनामानि
 श्रमान्तान्युच्चार्यावसानं । अमुकशर्मा अमुकशर्मा अमुकशर्मा अमुकश-
 र्माण इति । ततस्तेषामेव सप्तदश व्यावहारिकनामानि श्रमान्ता-
 न्युच्चार्यामुकशर्मा अमुकशर्मा अमुकशर्मा अमुकशर्माण उत्तरां देव-
 यज्यामाशासते भूयो हविष्करणमाशासते सुप्रजास्त्वमाशासते दिव्यं
 धामाशासते यदनेन हविषाशासते तदग्न्यास्तदृध्यास्तदभ्यो देवा

रामन्तां० मानुषाः । उभे चैनान्^१ द्यावापृथिवी इत्यादि । ततः
 पत्नीसंयाजेषु गृहपतिः अग्निष्टे गृहपती गार्हपत्ये ऋवेण जुहोति ।
 यं वां देवा इति । होतुर्हृदयशूलोपस्थानं । गृहपतिराप्यायतां भुवा
 हविषा हतेन भुवामाप्याययति । गृहपतिरेव समिष्टयजुर्ह्यमान-
 मन्वारभते । पूर्णपात्राभिमर्शनादि प्राशनान्तं सर्वं सर्वं यजमानाः
 कुर्युः । प्राजापत्ये पशौ शिष्टमग्नीषोमीयवत् । तत उखासंभरणा-
 दियाजुर्वेदिककर्मणो ऽन्ते यथासंप्रकीर्णमग्नीनां समारोपः । ततः
 सर्वेषां मन्यनं । ततो दीक्षाकाले पुनर्गृहपत्यरण्योः संवदन्ते । य
 इतो ऽग्निर्जनिष्यते० य इतो ऽग्निर्जनिष्यते० पशुबन्धस्थाने अनेन
 सूत्रेणैति विकारः । ततः पुनः सप्तदशाग्न्यायतनानि गोमयेनोप-
 सिप्तानि कृत्वा पूर्वं गृहपतिर्गार्हपत्यं स्थापयति । तदुत्तरेण पूर्वा-
 क्तेन ब्रह्मादयः स्वान्स्वानग्नीन् स्थापयन्ति ततो गृहपतिः प्रथमं
 भूमिसंस्कारपूर्वकमाहवनीयमुद्धृत्य स्वकीययोररण्योः स्वावग्नी समा-
 रोहयते । एवमितरे ब्रह्मादयो यथाक्रमं गृहपत्यरण्योः स्त्रौस्त्रावग्नी
 समारोहयन्ति । निर्मथ्याग्नी विद्धत्य दैविकवरणं । तत्र गृहप-
 तियन्द्रमा^२ नो देवो ब्रह्मा इति उपांशु त्वं मानुष इत्युच्चैरेवं
 कुर्यात् । तथा आदित्यो नो देव उद्गाता त्वं मानुषः । अग्निर्नो
 देवो होता त्वं मानुषः । वायुर्नो देवो ऽध्वर्युस्त्व मानुषः । प्रजा-

१ C (ong) उभे च नो ; in marg. उभे चैनानिति वा । २ C in marg.
 धन्मा नो देवो ब्रह्मा । उपांशु । उच्चैस्त्व मानुष । आदित्यो नो देव० । अग्निर्नो देव० ।
 वायुर्नो देवो प्रजापतिर्नो देव० । अतवो नो देवा० । द्वियजमानके ब्रह्मयजमानके
 गृहपति ।

पतिर्नो देवः सदस्यः त्वं मानुषः । अतत्रो नो देव्या होचार्गसिनो
यूयं मानुषाः । देविकवरणानन्तरं पठितत्वाद्देविकवरणाद्गत्वात् सर्वं
वृता भर्गभर्गं म इत्यादिकं मन्त्रं जपन्ति । ततो देवयजनजोषणं ।
ते पुरस्तादेव दीक्षाः प्रसवाङ्कल्पयन्त इति श्रुतेः । प्रागेव दीक्षा-
प्रसवकल्पनं । इष्टाशनं । अषु दीक्षा । ततो दीक्षणीया । प्रथम-
मग्न्यन्वाधानं । ब्रह्मा संस्कारादि करोति । पञ्चदश सामिधेयः ।
अथभिव्याहरणादि इष्टकापगौ व्याख्यातं । आवाहने । अग्निमग्न
आवह । सोममावह । अग्नाविष्णु आवह । वैश्वानरमावह । आदि-
त्यानावह । देवां इत्यादि । ये ३ ० हे स्वाहाग्निं स्वाहा सोमं स्वाहा-
ग्नाविष्णु स्वाहा वैश्वानरं स्वाहा आदित्यान् स्वाहा देवा इत्यादि ।
वार्त्रेणावाज्यभागौ । प्रधानस्य पुरो० अग्नाविष्णु महि तत्० ष्यत्
ओम् ये ३ अग्नाविष्णु मयि धाम० ष्यत् । वौषट् । अतावानं
वैश्वानरं० मीमहे । ओ । ये० वैश्वानरं नाभिं यजानां० देवा ३
वौ ३ षट् । त्यान् तु चक्षियाँ अव० ष्ये । ओम् । ये ३ ० हे आदि-
त्यान्वारयन्त आदित्यासो जगत्० अणानि । वौ ३ षट् । नित्यः
स्विष्टकृत् । इत्यायां उपहृताविमौ यजमानौ द्वियजमानके वज्र-
यजमानके उपहृता इमे यजमाना इत्यस्य स्थाने अस्य यज्ञस्यागुर
उदृचमग्रीयेति^१ तस्मिन्नुपहृताः । सूक्तवाके । ^२देवंगमायामाशासते
इमौ यजमानौ अस्य यज्ञस्यागुर उदृचमग्रीयेत्याशासते^३ द्विय-
जमानके । देवंगमायामाशासते इमे यजमाना अस्य यज्ञस्यागुर उदृ-

१ C (orig.) उदृचमग्रीयेति तस्मिन्नुपहृत in marg शिषीवही तस्मिन्नुपहृत... ।

२ C adds in marg, यजमानौ यावार्शथवी क्षाम् । ३ C in marg शिष...ही ।

चमग्रीयेत्यागामते बह्वयजमानके । अन्यत्सर्वं पशुना व्याख्यात ।
 अध्वर्युमन्वारभ्यौद्गमणानि जुहुत गृहपतिप्रमुखा सर्वे यजमाना
 मनो मे मनसा दीक्षतामित्यादिभि पञ्चभिर्मन्त्रै पञ्चाहुतोरनु-
 मन्त्रयेरन । प्रायणीयेष्टि प्रकृतिवत्० क्रयस्य । आतिथ्यपि प्रकृति-
 वत् । सोमाण्यायने सुत्ये उदृचमग्रीयेति सुत्यादित्त्वे० सुत्या उदृच-
 मग्रीयेति सुत्यावङ्गले । अग्रीपोमीयस्य पशुपुरोलाशमनु देवसूभ्यो
 हवीषि निर्वपन्ति । यजप्रैर्धाणि । शाशुकानां सवित्रे सत्यप्रसवा-
 चाशुनामग्नये गृहपतये श्नामाक सोमाय वनस्पतये नैवारो गृह-
 स्पतये वाचस्पतये द्वायनानामिन्द्राय ज्यैष्ठ्याय रुद्राय पशुपतये
 नाम्बो^१ मित्राय सत्याय वरुणाय धर्मपतये इत्यष्टौ हवीषि ।
 शाशुका पुन प्ररूढा व्रीहय । आश्व पञ्चयपाकिनो व्रीहय ।
 उज्जरे चरव द्वायना रक्तगालय । स्वयजाता व्रीहयो नाम्बा^१ ।
 तेषां याज्यापुरोनुवाक्या । आ विश्वदेव न प्रमिये० अग्निर्होता
 गृहपतिर्हव्यवाल्मि । त्व ष सोम नो वगो ब्रह्मा देवानां पदवी
 कवीना० गृहस्पते मथम वाचो अग्र हमेरिव सखिभिवावदद्भि ।
 इन्द्र वय महाधन उरु न० यथा नो अदिति करन् उप ते
 स्तोमान्यगुपा इवाकर० मित्रस्य चर्षणीधृतो महा आदित्य० इम
 मे वरुण शुधी हव यत्कि चेद वरुण दैत्ये जने । अग्रीपोमीये
 सर्वमिष्टकापशुवत् । इत्योपज्ञानसूक्तवाकयोर्दीक्षणीयावत् । सवाज-
 पेयदादशाहकरणवाले पदार्थसुखावसोधार्थं हतां पद्धति प्रदर्श
 प्रकृतमनुमरामि ।

^१ the first letter is indistinctly written

८. अथ पूर्णकुम्भा अपो विभ्रत्यो माजालीयं परियन्तीत्यपे वक्ष्यते । ताश्च दास्यो भवन्तीति कात्यायने । माजालीयं दास्यः परियन्ति । ताभ्यस्तदर्थं प्रत्येकं यावत्यस्ता भवन्ति तावत्संख्याकान् नवान् नूतनान् कलशान् घटान् उपकल्पयन्ति उपस्थापयन्ति यजमानाधिकारिणः ।

५.

१. विततो विस्तीर्णा वरूयः संनाहो यस्मिन् तं विततवरूय-मश्वरथमश्वयुक्तं रथमुपकल्पयन्ति संनिधौ कुर्वन्ति यजमानपुरुषाः ।

२. धनुः प्रसिद्धम् । इषवश्च । तानुपकल्पयन्तीति ।

३. उपकल्पयन्तीति श्रेयः । राजानं देशाधिपतिं । राजमात्रं चतुर्विधमात्रम् । तं कौटुम्भमिति । आजेरस्तारं । आजिः संग्राम-स्तत्रेषुष्वसनसमर्थम् । व्यत्ययो बज्रलमित्यनेनाजेरिति सप्तम्यर्थे षष्ठी ।

४. राज्ञो ऽस्त्राभे राजमात्रस्यास्त्राभे वैश्वो ऽन्यो वा य एतत्कर्म कर्तुं जानाति स एव कुर्यात् ।

५. आग्नीध्रायतनादुत्तरस्मिन् संनिहितप्रदेशे प्राञ्च्यौ प्रक्रे प्राग्दिङ्गमनग्रीले स्थूणे शाखे विमिन्वन्ति निखनन्ति । किमर्थम् । आखणाय^१ वेधाय ।

६. तदाखणं चर्मणाभिवितन्वन्ति अभिविस्तृतं कुर्वन्तीत्यर्थः । तत्कौटुम्भं कुर्वन्तीत्यपेक्षायां विशेषणत्वेनोच्यते । इलसंवर्तं वा । वेतौ-

ष्वाविकल्पः । इला भूमिस्तया संवते तिरोहितं यथा स्यात् तथा कुर्वन्ति । स्यूणयोरन्तराले किञ्चित्खनिता भूमिर्द्वन्द्वमभिवितनुयुः । इलाशब्दस्य ड्यापो संज्ञाकृन्दसोर्वङ्गलमिति (६. २. ६३) इत्युक्तम् । अथ वोत्करमुत्त्विषं स्यूणयोरन्तराले भूमेरूर्ध्वमभिविततं कुर्वन्तीति । एतद्विशेषणमर्थान्तरेणापि व्याख्यातुं शक्यते^१ । कथम् । उद्गतं करान्^२ हस्तप्रमाणादूर्ध्वं गतमित्यर्थः । स्यूणयोरन्तराले भूमेः सकाशात् हस्तमात्रं सुक्लोर्ध्वं चर्मणाभिनिविद्धुं^३ कुर्वन्तीति । उत्करमिति कुगतिप्रादय इति (२. २. १८) समासः । कात्यायने तु उत्तरेण चालासं वशाचर्म कटे विग्राह्यां वास्तीर्णं वोच्छ्रितं वा विध्यत्यनिष्पन्नमिति (१२. २. १२) वेध्यस्यानान्तरमस्ति तेषां तत्रैवास्तु । अस्माकं तु स्थानस्य कण्ठोक्तत्वादाग्नीध्रमुत्तरेणैव वेध्यकरणं युज्यते ।

७. राजा वा राजमाचो वा एतमाखणं^४ विध्यतीत्यपे (१७. १५. ४) वक्ष्यते । तत्कथं विध्यतीत्यपेक्षितं उच्यते । तदाखणम् । वेध्यं सपत्त्रेण शरेण नातिविध्यति । पत्रपर्यन्तं निर्गमयतीत्यर्थः ।

८. आग्नीध्रागारस्य करणमन्तर्वेध्यमिति कात्यायनवचनादूर्ध्वं बहिर्वेदि भवत्यूर्ध्वमन्तर्वेदीति तस्मादाग्नीध्रागारस्य अधनप्रदेगे वेदेर्बहिःप्रदेगे ऽवटं खनन्ति ।

९. ऐन्द्रश्च षडभः प्राजापत्यस्याज उपालम्भावित्यपे (१७. ७. ८) वक्ष्यते । तमवटमेतस्य षडभस्य चर्मणा चर्मास्तुत्तरलोमानि

१ C व्याख्यायते । कर्तुं शक्यते । २ A उद्गतं करान् C उद्गतम् तं करान् ।

३ C चर्मणाभिनिविद्धं । ४ MSS *७० ।

प्राग्घीवाणीत्युक्तत्वात् प्राचीनघीवेण वोदीचीनघीवेण वा उपरि-
लोम्ना चर्ममधेर्दारकैरभिषीव्यन्ति ।

१०. आहन्ति दुन्दुभिमित्यग्रे (१७. १४. ११) वक्ष्यते ।
तस्मिन्काले तं भूमिदुन्दुभिं तस्यैव ऋषभस्य उपालभ्यस्य लाङ्गूले-
नाग्नन्ति । लाङ्गूलं पुच्छं तेन वादयन्ति ।

६.

१. अथानन्तरं शूद्रजातिः स्त्री आर्यजातिः पुरुषः । ईदृग्ल-
क्षणी स्त्रीपुमांशौ । वण्डः प्रजननासमर्थः । खलतिः खल्वाटः ।
ईदृग्लक्षणं पुरुषद्वयं उपकल्पयन्ति । संनिधौ कुर्वन्ति दीक्षितपुरुषाः ।
वण्डस्य खलतिश्च वण्डखलति^१ । सर्वो दग्धो विभाषा एकवद्भवती-
त्येकवद्भावः । स नपुंसकमिति (२. ४. १७) नपुंसकत्वाद्भ्रूस्वता
वण्डखलति ।

२. एतस्मिन्समुपकृते महाव्रतसामर्थ्यां तदेतद्यत्किंचिदाचिष्यते
तत्सर्वं पुराणं जीर्णमुत्सन्नं न कर्तव्यं वचनात् ।

३. दग्धमे ऽहनि पत्नीसंयाजान्संस्थाप्य सदः हविधाने च
समूहन्ति संमार्जयन्ति ।

४. आग्नीध्रागारं पत्नीनां शास्त्रां च समूहन्ति मार्जयन्ति ।
विभाषा सेनासुराह्वयाशास्त्रानिगानामिति (२. ४. २५)
शास्त्रागब्दान्तस्य^२ तत्पुरुषस्य नपुंसकता । नपुंसकत्वाद्भ्रूस्वो नपुंसके
प्रातिपदिकस्येति (१. २. ४७) प्रातिपदिकस्य ऋस्वः ।

५ अथ अनन्तरमेव नवेनूतने कुशीर्बर्हिभिर्बङ्गल घन सदसि
 छविर्धानयोराग्नीध्रे पत्नीगालाया च शिष्टेष्वपि च महावेदे प्रदे-
 शेषु स्तरण कुर्वन्ति अध्वर्यादयः ।

६ स्तरणवर्हिभ्यः कतिपयान् कियत कुशभारान् अपहृत्य
 प्रातरुंसीकरणार्थं निदधति कुचचित्प्रदेशे स्थापयन्ति । वृषीशब्देन
 दर्भमयो वर्तुंलाकार आसनविशेषो ऽभिधीयते ।

७.

१ अथानन्तरमध्वर्यवो महारात्रे महाप्रतार्थं प्रातरनुवाकमु-
 पाकुर्वन्ति देवेभ्य प्रातर्यावभ्यो ऽनुब्रूहीत्यनेन प्रैषेण ।

२ अनूक्तं प्रातरनुवाको यथा परिसहस्रं महस्यपरिमितं
 प्रातरनुवाकमनुब्रूयात् ।

३ सर्वमह पञ्चविंशस्तोमकं भवतीति ।

४ माहेन्द्रस्तोत्रे राजन साम भवतीति ।

५ अग्निष्टोमस्यमेतदहर्भवतीति ।

६ अथ एते स्तोमा राजनपृष्ठस्य परिष्टवनार्थं भवन्ति ।

एते के । चिष्टपञ्चदशं सप्तदशं एकविंश इति ।

७ ऐन्द्राम् सवनीयो ऽप्यहमिति कात्यायनवचनादैन्द्राम्ना वा ।

ऐकादग्निना वा य कश्चित्क १ सवनीयो भवति ।

८ सवनीयस्य पशोरेतावुपास्तम्भो भवतः ।

८. उपालम्भयोरैन्द्र उच्चैर्भवतीति ।

१०. उपालम्भयोः प्राजापत्य उपांशु भवतीति ।

११. वपामार्जनान्तं यशुकर्म कृत्वा प्राक्कर्षणात्तदेतत्प्रेङ्खमिश्रं
प्रेङ्खवम्भनार्थं यत्किञ्चिद्रज्ज्वादि तत्सहितं बहिर्वेदि वेदेर्वह्निःप्रदेशो
नदीतडागादौ प्रक्षाल्य अथवा चालालात्पुरस्ताद्भ्युद्धृतैर्जलैः^१ प्रक्षाल्यान्तरेण
चालालोत्तरौ तीर्थेन प्रपद्योत्तरेणाग्नीधीयं धिष्यं
पर्यादृत्य पूर्वया द्वारा सदः प्रहृत्य ^२होतुर्धिष्यस्योत्तरतःपुरस्ता-
त्प्रागगं प्रेङ्खफलकं विग्राख्यौ वंश रज्जुं चोपस्थापयन्ति होत्रादयः ।

१२. प्रशास्त्रादीनां यस्यस्य वृक्षादि वेदेर्वह्निर्भवति^३ तद-
प्येवमेव प्रक्षाल्य यथा संचरः संप्रसर्पणे भवति उत्तरेणाग्नीधीयं
धिष्यं गच्छन्ति ये प्रत्यक्षो धिष्यानतिक्रामन्तीत्यनया व्यवसया
(६. १२. १३) यावत्सुद्धृहपती एकाहे सदस्यश्च दक्षिणेनाग्नीधीयं
धिष्यं गत्वा प्रशास्त्रादयो ऽच्छावाकपर्यन्ता धिष्यवन्तो यथो-
क्तेन संचरेणाग्नीध्रं प्रविश्योत्तरेणाग्नीधीयं धिष्यं कृत्वा पूर्वया द्वारा
सदः प्रविश्य धिष्यानग्रेण कृत्वाच्छावाकधिष्यमुत्तरेण कृत्वा [स्वस्य
स्वस्य धिष्यस्य पश्चादानीय उत्तरतो धिष्यं]^४ तत्रतत्र स्थापयन्ति ।
अच्छावाकस्त्वपरया द्वारा सदः प्रहृत्य उत्तरेण धिष्यं स्थापयति ।

१३. ^५स्वमतस्थापनार्थं परमतं दर्शयति । तस्य महाव्रतस्य
पेङ्गशुष्कभृद्गारयोर्मतेन त्रैष्टुभं प्रात मवनं स्यादिति ।

१ C. देवेन । २ A. चभ्युह. । ३ C. om. उत्तरत । ४ A. वृक्षादेर्वे. ।

५ C. om. । ६ A. Om.

८.

१. यदुक्तं तस्य चैष्टुभं प्रातःषवनं स्यादिति तदनेन विरुध्यते ।
 क्वचिन्व्यायात् । तस्य विगो विगो वो अतिथिमिति द्वादशर्चमाज्यं
 द्वादश वै मासाः संवत्सरः संवत्सरस्यैवाप्यै तस्मिन्वै द्वे ह्यन्दी
 भवतो गायत्र्यश्चानुष्टुभश्चेति श्रुतेः ।

२. तस्य विगो विगो वो अतिथिमित्येतस्य द्वादश षष्ठः
 अर्धर्चावसानाः शस्त्राग्निं नरो दौधितिभिररण्योरित्येतत्सूक्तमाहाव-
 रहितं शंसति । अग्निं नरो दौधितिभिररण्योरित्येतत्पञ्चविंशत्यृष-
 सुपसंशंसति । तस्मिन्वै द्वे ह्यन्दी भवतो विराजस्य चिष्टुभश्चेति
 श्रुतेः ।

३. तदग्निं नर इत्येतदादिष्टशस्त्रम् । आदिष्टं कथितं शस्त्रं
 शंसनधर्मो यस्य । अर्धर्चगो वा प्रातःषवनमित्येतन्मा भूदित्येवमर्थं
 सूत्रम् । विराजो ऽर्धर्चगः शस्यास्त्रिष्टुभः पञ्च इति ।

४. तस्य चैष्टुभं प्रातःषवनं स्यादित्येतस्मात्सूत्रान्मण्डूकप्रुतिन्या-
 येन तस्येत्येतत्पदमनुवर्तते । तस्य महाप्रतस्य चैष्टुभः प्रउगो भवतीति ।

५. चैष्टुभं प्रउगस्येत्यर्थः ।

६. कुविदङ्गैत्येतस्मादुत्तरं यावत्तर इति ।

७. विषुवति मध्यमाच्छन्दोमात्त्रीणि तृणानि प्रथमे शोत्तमं च
 (११. १२. १३) प्रथमात्त्रीणीति । अतद्योदां चतुर्वर्ण्यं सुप्र-
 तीकमित्येतद्भवति ।

८. एष वा उ कदांस्त्रैष्टुभसृचकृप्तो वामदेव्यः प्रउग इति श्रुतेः ।

९. त्रैष्टुभं^१ प्रउगस्येति संबध्यते ।

१०. पूर्ववद्वाख्या ।

११. पूर्वाणि त्रीणि^२ त्वचानि वासिष्ठानि । इदमपि वामिष्ठम् । तथापि वामदेव्यः प्रउग इत्युच्यते कृत्स्नित्यायेन ।

१२. स त्रैष्टुभः प्रउगसृचकृप्तः । कृप्तानि त्वचानि यस्य । यद्यपि निष्ठान्तस्य पूर्वनिपातः प्राप्नोति तथापि^३ वाहिताग्न्यादिषु पूर्वनिपातबाधः (२. २. ३७) ।

१३. पच्छस्त्रिष्टुपजगतीनामिति त्रिष्टुभां^४ पच्छःशंसने ऽपि प्राप्ते वचनमर्धर्चशो वा प्रातःसवनमित्येतस्य बाधनार्थम् ।

१४. वाशब्दो ऽवधारणार्थः । ऐकाहिकमेव प्रातःसवनं स्यादित्यर्थः । तदाङ्गर्न त्रैष्टुभं प्रातःसवनं स्यान्मोक्षयति कृप्तच्छन्दसो यज्ञमुखमैकाहिकमेव स्यादिति श्रुतेः ।

१५. स्वमतपरमतभेदेन प्रातःसवनस्य कृत्स्निजातेत्यर्थः ।

६.

१. अथ प्रातःसवननिरूपणानन्तरं माध्यन्दिनं सवनं क्रमप्राप्तं निरूप्यत इत्यर्थः ।

२. आ त्वा रथं यथोतय इत्येवमाद्यास्तिस्त्रः शस्त्रप्रारम्भणीया प्रतिपद्भवन्ति ।

३ इदं वसो सुतमन्थ इत्येवमादिरनुचराख्यस्तृचो भवति ।

४ एष प्रतिपदनुचरलक्षणो विधिर्नित्यं प्राकृत एव एका-
हाम्रकृतिभृताद्ग्नियोमात्तायते । अत्रापि भवतीत्यर्थः । इन्द्रनि-
हवादिवत् प्रकृतिविकृतिभावेन प्राप्तो ऽप्येष विधिर्विस्पष्टार्थं कश्चि-
दनुचते ।

५ सूक्तविट्छ्वावन्य इति (७ १८ २०) प्राप्तस्य पुनर्वचन
विस्पष्टार्थम् ।

६ पच्छस्त्रिष्टुप्जगतीनामिति प्राप्ते वचनं प्राकृतधर्मस्मर-
णार्थम् ।

७ निष्कैवल्यस्य महत्तया मरुत्वतीयस्य कस्यचिदतिरिक्तशङ्का
स्याच्छन्दोभवत् तन्निष्ठस्यर्थं वचनम् । इति एतावदव मरुत्वतीय
नैमदधिकमिति ।

१०.

१ एतत्सूत्रमारभ्येति प्राप्तेति (१७ १७ १०) यावत्त
दन्तर्गमस्य सकृत्स्य पदार्थकलापस्य निष्कैवल्यताज्ञापनार्थमिदं
सूत्रम् । अथानन्तरं कामप्राप्तं निष्कैवल्यस्यवन्धि कर्मोच्यते इत्यर्थः ।

२ कौपीतकिसमतो ऽयं पक्ष स्थितिलिङ्गात् ।

३ मरुत्वतीयगसनानन्तरं होता प्रेक्षावटौ खानयेदिति पैङ्गस्य
मतम् ।

४. दानवाचनान्वारम्भणवरवरणव्रतप्रमाणेषु यजमानं प्रतीया-
दिति यजमानस्यैव प्रमाणं प्राप्नोति । अत्र तु समानकर्तृताविरो-
धाद्दोतुरेव प्रमाणात् । स्वं धिष्ण्यं जघनेन स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चाद्भागे
चतुरङ्गुलाधिकं पदं होता प्रमिमीते ।

५. तस्य 'चतुरङ्गुलपदस्य पश्चात्प्रदेशे उदीचीनायं फलकं
निदधाति ।

६. तस्य फलकस्य उभयतो दक्षिणप्रदेशे फलकादक्षिः^१ उत्तर-
प्रदेशे च स्वकीयदयोर्हस्तयोश्चतुरङ्गुले उपदधाति । सर्वत्र तु
क्लाप्रत्ययान्तत्वात् खानयेदिति धोष्यम् ।

७. 'हस्तद्वयनिहितचतुरङ्गुलाभ्यां' वहिःप्रदेशे स्वपरिजनेर्दक्षि-
णपूर्वं लेखाद्वयं कारयित्वा प्रेङ्गवटौ दक्षिणपूर्वां खानयति होता ।

८. उत्किरौ धूलितौ प्राञ्चौ वोदञ्चौ वा उत्किरन्ति निचि-
पन्ति खनितारः ।

९. तयोरवटयोस्ते विशाख्यौ ये पूर्वं तस्यैव अन्यस्य वा उदु-
म्बरस्य च्छिन्ने ते दक्षिणपूर्वं आरोप्य उत्तरायं वंशं रञ्जुबन्धनशाखां
तयोर्विशाख्योरुपरि अभ्यादधाति होता ।

१०. यजमाननिवृत्त्यर्थं होतृग्रहणं । भूमिस्यो होता शीर्षसंमितं
वंशं करोतीत्यर्थः ।

११. अन्पीयसि होतयूर्ध्ववाङ्गसंमितं वंशं कार्यम् ।

१२. ते विशाख्यौ दृढपर्यृष्टे दृढनिखाते पर्यृष्टि परिती

दृढयति^१ यथा न व्यथेयाताम् । न कम्पेयाताम् । सुदृढे करो
तीत्यर्थः ।

१३. तच्चतुर्धान्तेषु वितर्दयतीत्युक्तम् (१७. १. १४) । तेषु
सच्छिद्रेषु अन्तेषु अधस्तात्फलकं रज्जुद्वये गन्यद्वयं^२ बद्धा रज्ज्वी-
ञ्चतुर्भिरनौश्चतुर्षु च्छिद्रेषु परिव्ययति यथा न संभ्रमेत । रज्जुच्छि-
द्रेषु भ्रंशनभिया गन्यचतुष्टयं कर्तव्यमित्यर्थादवसीयते ।

१४. दक्षिणरज्ज्वन्तद्वयं गृहीत्वा दक्षिणां प्रेङ्खसूणामुत्तरेण
वंशस्योपर्यन्योन्यनिर्गमनेन रज्ज्वन्तौ गृहीत्वा बध्नन्ति शोतुः परिजनाः ।

१५. उत्तररज्ज्वन्तद्वयं गृहीत्वा उत्तरां प्रेङ्खसूणां दक्षिणेन
वंशस्योपरि अन्योन्यनिर्गमनेन रज्ज्वन्तौ गृहीत्वा बध्नन्ति शोतुः
परिजनाः ।

१६. तप्रेङ्खफलकं सुदृढं बद्धा तथा प्रास्यति अधः प्रक्षिपति
यथा प्रक्षिप्तमुपरि भ्रमेः प्रादेशमाक्षेण स्याद्भवतीति ।

१७. तस्य फलकस्याधस्तात्प्रादेशे प्रागपैरुदगपैश्च दर्भैरुपोहति ।

१८. तत्फलकमभिनिबद्धं^३ यथा भवति तथा पर्युषति दृढी-
करोति । यथा न व्यथेत न प्रकम्पेत ।

१९. तत्फलकं संवाध्य सुदृढं बद्धोत्तरस्यां प्रेङ्खसूणां धामपा-
श्रयति^४ उत्तरस्यां विशाख्यां प्रतिमुञ्चतीत्यर्थः ।

२०. तत्फलकं महत्त्वतीयशंसनानन्तरं यथास्थानं स्यापयेद्भोता ।

११.

१. माहेन्द्रग्रहणानन्तरमध्वर्युः सदस्येति आगच्छति ।
२. होतृधिष्ण्यस्यागतो ऽध्वर्युः प्राङ्मुख उपविशति ।
३. तं होतृधिष्ण्यस्यागत उपविष्टमध्वर्युं होता आह अध्वर्युं
उप नु रमा ३ इति ।

४. स होता उत्तरां प्रेङ्खस्युषामध्वर्युं च उत्तरेण गत्वा प्राङ्द्वारेण निष्क्रम्य पूर्वद्वारेणाग्नीध्रगृहं प्रपद्य आग्नीध्रीयं धिष्ण्यमुत्तरेण पर्येति आवर्तनेन सर्वतो गत्वा पश्चात्प्राङ्मुख उपविश्य दक्षिणजान्मरुः सन् सुवेणान्यस्याख्याः सकाशादाज्यं गृहीत्वा वक्ष्यमाणैर्मन्त्रैरष्टाधा-
ऊतीर्षुहोति ।

१२.

१. अष्टानामाऊतीमामियं प्रथमा ।
२. मन्त्राणामल्पाक्षरत्वात्तिसृष्ट्यामाऊतीनामत्रोत्तरत्रापि^१ स-
होपादानम् ।
३. गवे स्वाहेत्येवमादिभिस्त्रिभिर्मन्त्रैः स्वाहाकारान्तेरपर-
स्त्रिस्र आऊतयो होतव्याः ।
४. यदिदमित्यादिना मन्त्रेणाष्टमौ ऊत्वा वक्ष्यमाणं करोति ।
५. सुवं स्यान्त्यां सुक्त्वा वक्ष्यमाणं करोति ।

६. उत्तरेणाग्नीध्रीयं^१ धिष्ण्यं पर्यत्याग्नीध्रमृष्टहात्पूर्वया द्वारा निःसृत्य मदसो ऽऽग्रे गत्वा^२ अन्तःपात्यादुत्तरवेदिपर्यन्तरेखा स्तुति-संज्ञका । तामुत्तरेण प्राङ्मुखस्तिष्ठन्परिमादसंज्ञकान् जपाञ्जपति ।

७. अथैतान्परिमादाञ्जपाञ्जपति । कौदृश्या परिमादसंज्ञे-ति चिन्त्यते । रूढा वा रथौगिकी वेति । अत्र योगो न दृश्यते । अथ कथंचित् दृश्येत तथापि रूढियोंगाद्वलीयसीति रूढिरेवा-अयणीया ।

८. अथ परिमादाञ्जपादनन्तरमचैव^३ मदसः पुरस्तात् स्तुति-मुत्तरेणैव तिष्ठन्पूर्वार्धपक्षं पुच्छाद्यङ्गयुक्रमग्निचयनमुपतिष्ठते शोता ।

१३-

१. नमस्त इत्यादिना मन्त्रेण चयनस्य पूर्वभागमुपतिष्ठते ।

२. नमस्तो रथन्तरायेत्येवमादिना मन्त्रेणाम्निचयनस्य दक्षिणं पक्षमुपतिष्ठते ।

३. नमस्तो रथत इत्येवमादिना मन्त्रेणाम्निचयनस्योत्तरं पक्ष-मुपतिष्ठते ।

४. नमस्तो वामदेव्यायेत्येवमादिना मन्त्रेणाम्निचयनस्य मध्यमु-पतिष्ठते ।

^१ C दक्षिणेन instead of उत्तरेण । १ A •पर्येण । १ C •तिद्वेति ।

^४ C •मादाञ्जपात्तम् ।

५. नमस्ते यज्ञायज्ञीयायेत्येवमादिना मन्त्रेणाग्निचयनस्य पुच्छ-
मुपतिष्ठते ।

६. यद्यपि यजुःशाखिनां महाव्रते चयनस्य नियमो ऽस्ति
तथाप्यस्रच्छाखायामेतस्मादेव सूचारम्भसामर्थ्यान्महाव्रते चयनस्य
विकल्प इत्यनुमौयते । यदुत्तरवेदावग्निराहितो^१ भवति तथा
सति समिद्धस्य दीप्तस्याग्नेरेव पूर्वार्धादिभागान् कल्पयित्वा क्रमे-
णोपतिष्ठत इत्यर्थः ।

७. आदित्यदर्शनाय कुचचिद्दलोपस्थास्यत इति मत्वाचैव ति-
ष्ठन्नित्युच्यते । अथेत्यानन्तर्ये ।

८. केचिदेवं वदन्ति । सदसः पुरस्तात्स्रुतिमुत्तरेण स्थित
आदित्यमपश्यन् शालाया आकाशं कृत्वा तदन्तरालेनादित्यं दृष्टो-
पतिष्ठते ।

९. शालाभेदनस्यायुक्तत्वात् यस्मिन्देशे आदित्यो ऽस्ति तद्दे-
शस्यमेवादित्यं ध्यात्वोपतिष्ठत इति सिद्धान्तः ।

१०. आदित्यमुपतिष्ठत इत्युक्तम् । तत्रायं मन्त्रः करणत्वेन^२
विनियुज्यते ।

११. अथ अनन्तरं दक्षिणेन षाड्जनावृत्य सदः प्रविशेत् पूर्वा-
क्लेन संचरेण प्रेक्ष्यफलकस्य पश्चाद्गच्छेत् ।

१२. प्रेक्ष्य पश्चात्प्राङ्मुख उपविश्य तन्प्रेक्ष्यमन्वारभाविमुच्च-
स्वागत आसीताय समधिष्ठयेति (१७. १६. ५) यावत् ।

१ C अग्निराहितो । पूर्वार्धादिभः । २ C शालाभेदे न युक्तत्वाद् । ३ A मन्त्रकरणेन ।

१४.

१. स होता पुरस्तात्प्रथमं हृन्दोगैः शीर्षस्थान् शिरोरूपान्
दक्षिणादिदधेत् । भाषयति ।

२. स होता पुरस्तात्प्रथममेवाध्वर्युणा सह संवादं कुर्यात् ।
कथमित्याकाङ्क्षिते आह ।

३. इतिकरणः संवादानन्तर्गत एव संवादस्यार्थ उच्यते । ब्रह्म
जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादियं पित्रे राष्ट्रैत्यप्ये विश्वे देवा मम शृण्वन्तु
यज्ञिया इत्येतास्त्रिष्व ष्वचः स तृष्णींशंस इत्येतस्य द्वादशसंख्याक-
पादसमुदायस्य तृष्णींशंससज्ञा । हे अध्वर्यो तस्मिंस्तृष्णींशंसे प्रति-
पादं^१ द्वादश प्रतिगरास्त्वया देया इत्यर्थः । आत्मनो विद्वत्त्वा-
त्पदानुषङ्गानां वैपरीत्येन शंसनात्प्रतिगरस्यापि^२ वैपरीत्यभावात्
निराचष्टे^३ । होतैवमाह । हे अध्वर्यो अहं आत्मानं विद्वत् पदानु-
षङ्गांश्च विद्वतान् शंसिष्यामि तत्र त्वया अविद्वत् एव प्रतिगरो
दातव्यः ।

४. अवापि इतिकरणः संवादानन्तताज्ञापनार्थः । अथ अनन्तरं
होता प्रस्तोतारमाह । हे प्रस्तोतः तव यदा सप्त स्तोत्रियाः परि-
शिष्यन्ते तदा नः अस्मान् प्रतिब्रूतात्^४ । अवसरो वक्तव्यः । तस्मि-
न्वसरे मम इदं वक्ष्यमाणं सं महानित्यादि जप्तव्यमस्ति ।

५. परशाखौयमपि क्रमज्ञापनार्थमुच्यते । अथानन्तरमध्वर्युः
पार्थिकं स्तोत्रमुपाकरोति ।

१ A 103 इति । २ A वैपरीतम् । ३ A निराकियवे । ४ C = शिष्यति
A = ब्रूयात् ।

६. अथेतरे दीक्षिताः प्रतिपुरुषं दृमीः कुर्वन्त इत्युक्तम् । यत्र काले तद्गातासन्धारोक्षणं करोति तदानन्तरमेव प्रस्तोताप्रतिहर्तारवेव^१ दृम्यावारोहयतः ।

७. एतत्सूत्रकरणमामर्ष्यादेव दीक्षितानां दृमीकरणकाले उपगातारो ऽपि प्रतिपुरुषं दृमीः कृत्वाम्निष्काले ऽधारोहेयुरिति ज्ञायते ।

८. कदाचिदपि पत्न्यः प्रथमं न प्रवादयेयुरित्येतदर्थमिदं सूत्रम् । प्रथमं वीणावादनमुद्गातैव कुर्यात् ।

९. तमुद्गातारमनु पश्चात्पत्न्यो ऽपि वीणावादनं कुर्युः ।

१०. पूर्वद्वारादिषु स्थापितान् दुन्दुभीन् वादनेर्वादयन्ति यजमानपुरुषाः ।

११. तं तस्यैव स्नाङ्गूलेन काले (१०. ५. १०) भूमिदुन्दुभिमाग्रन्तीत्युक्तम् । अतो ऽस्मिन्नवसरे तं दुन्दुभिभृष्टमस्य स्नाङ्गूलेनाहन्ति ।

१२. स्तोत्रोपाकरणकाले बहवो घोषाः कर्तव्या इति सूत्रान्तरम् । तस्मादस्मिन्नवसरे महावादिनो^२ घोषान् कुर्वन्तीति ।

१३. अथ या मार्जालीयं पर्येच्छन्त्यो भवन्ति ताभ्यः प्रत्येकं नवान् कलशानुपकल्पयन्तीत्युक्तम् । अथानन्तरमुदकपूर्णान् घटान् विभ्रत्यो दास्यो मार्जालीयं परियन्ति परिभ्रमणं कुर्वन्तीत्यर्थः ।

१४. मार्जालीयं परिगच्छन्त्यो दास्यो हैमहा^३ इदं मध्विदं मधु इत्येतां वाचं वदन्ति ।

१५. अप्रादक्षिण्येन चिवारं भ्रमणं कुर्वन्तीति ।

१६. तत ऊर्ध्वमप्रदक्षिणगमनानन्तर प्रदक्षिणं त्रिस्रणी परियन्तीति ।

१५.

१ अथैतमश्वरथमुपकल्पयन्तीत्युक्तम् । अथ एतमुपकृतं रथ-
मस्मिन्नवसरे युञ्जन्त्यध्वर्यव क प्रदेशे युञ्जन्तीत्यपेक्षिते उच्यते ।

२. दक्षिणवेद्यसस्य पुरस्ताद्भागे युञ्जन्ति ।

३. यथासपन्नं चक्षियं सनद्धस्तीषु धतुरादाय त रथमा-
तिष्ठति ।

४. स राजा वा राजमात्रो वा अभितो वेदिं प्रदक्षिणं वर्त-
मानो भ्रमन्नुत्तरेणाग्नीध्रं प्राच्यां प्रके सूषे (१७. ५. ५) विमि-
न्वन्त्याखणायेत्युत्पलक्षणमेतमाखणं चि श्रुत्वा विध्यतीति ।

५. तमाखणं पत्नसहितेन श्वरेण नातिविध्येत । आखणमलग्न-
मेव श्वरं करोतीत्यर्थः ।

६. चि प्रदक्षिणं विध्यतीति वेधस्य चित्त्वे मिद्धेऽपि द्वितीय-
द्वितीयश्वराभ्यां सपत्नवेधो ना भूदिति सूत्रान् आखणे चयोऽपि
श्वरा मलग्ना एव कर्तव्या ।

७. त रथं प्राञ्चमुदक्षमुत्तरपूर्वस्यां दिशि श्रद्धन्ति त्रिधिस्र-
यन्त्यध्वर्यव ।

८. तं रथं तत्रैव उत्तरपूर्वस्यामेव विमुञ्चन्ति योक्त्वार ।

८. अथ यस्मिन्नवसरे प्रस्तोता स्तोत्रियाणां सप्तक परिशिष्य वेलेत्याह तदा होत्रा किं कर्तव्यमित्युच्यते ।

१०. अथ प्रस्तोत्रा वेलेत्युक्ते होता दक्षिणेन प्रादेगेन भूमिलग्नान्नुष्ठेन प्रेङ्खफलकं भूमिं च सहैव संमृशन् संमहान् महत्या दधादिति मन्त्रं जपति ।

११. अथ प्रेङ्खफलकस्योपरि प्रागयं प्रादेशं निधाय स देवो देव्या दधादिति मन्त्रं जपति ।

१२. अथ प्रेङ्खफलकादुपरि प्रादेशमात्रे आकाशे प्रागयं प्रादेशं धारयन् सं ब्रह्म ब्राह्मण्या दधादिति मन्त्रं जपति ।

१३. अथ प्रेङ्खफलकमघतः समौषे कृत्वा तस्मिन्प्रेङ्खफलके ऽयतः स्थिते चिरभ्यन्व चि.कृत्वः श्वासं मुक्त्वा चिरभ्यवानिति चि.कृत्वः श्वासं प्रतिगृह्णातीत्यर्थः :

१६.

१. अथ अनन्तरसेतप्रेङ्खफलकसुरसा हृदयेन संस्पृश संलग्न कृत्वा प्रेङ्खफलकस्य दक्षिणं भागमात्मनो ऽतिहरन् हृदयात्पृथक् कुर्वन्नको ऽसीत्यादिकं मन्त्रं जपति । इतिकरणश्च मन्त्रान्त इति मन्त्रान्तज्ञापनार्थं इतिकरण ।

२. अथ दक्षिणं भागमात्मसंलग्नं कृत्वा उत्तरभागमात्मनो ऽतिहरन् रुद्रास्त्रेत्यादिकं मन्त्रं जपति ।

३. अथोत्तरं भागसुरं संलग्नं कृत्वा दक्षिणं भागं हृदयमनपदेशात्पृथक् कुर्वन्नादित्यास्त्रेत्यादिकं सासाज्यायेत्येवमन्त्रं मन्त्रं जपति ।

४. अथ दक्षिणं भागमात्ममंसृष्टो हत्वा उत्तरं भागमात्मनो विधोजयन् विश्वे त्वा देवा इत्यादिकं कामप्रायेत्येवमन्तं मन्त्रं जपति ।

५. अथ प्रेक्षफलकरञ्जु अन्तरेण समधिष्ठय आरुह्य प्रागधौ पादौ हत्वा भूमौ सुस्थितौक रोति ।

६. हतव्याख्यानम् ।

७. अथ भूमौ स्थापितौ पादौ प्रेक्षफलकश्चोपरि दक्षिणपूर्वा नीत्वा^१ उपेत्याद्याग्निमुचादयन्निष्ठन्तीत्युक्तमवपदक्षिणभागोद्यतमुपम्यं हत्वा दक्षिणपार्श्वप्रदेशेन^२ प्रागयेण दक्षिणेन प्रादेशेन^३ प्रेक्षफलकस्य पश्चाद्भागमुपस्पृशति । प्रजापतिदेव्येवमादिना मन्त्रेण । इतिकरणो मन्त्रान्तश्चापमार्थः ।

८. हतव्याख्यानम् ।

१७.

१. अथ प्राक्षमुभयहस्तमन्त्रियेणं हत्वा^४ सं वागित्यादिकं अग्निसिद्धित्येवमन्तं मन्त्रं जपति ।

२. हतव्याख्यानम् ।

३. स होता विष्टो वाचो गन्तरो इन्द्रभद्रो यथा^५

१ C वेद्यः । २ C (वेत्ता) अरुह्य दक्षिणम् । ३ C (वेत्ता) अ । ४ C (वेत्ता) वाग्दिव्ये ।
५ A (वेत्ता) वेत्ताः । ६ C (to mark) 100 वा ।

भवति तथा विनिनीषमाण उपवचणं^१ स्तुतिपर आस्ते^२ यावत्सोत्रं प्रवदन्ति ।

४. प्रस्तोतप्रतिद्वर्तुड्गाढअध्वर्युव्यतिरिक्ताः^३ सर्वे गृहपतिमहिता दौचिता षट्विजो वा यत्र अथ समधिसृष्येत्येतस्मिन्नवसरे होता प्रेङ्गावरोहणं करोति तदा वृषीरधिसर्पेयुः धिष्यवन्तो धिष्य-संनिधौ अपरेण होतुः पद्यादिति प्रकृतिमिद्धम् ।

५. यदा उद्गाहणामुत्तमा स्तोत्रिया परिशिष्यते तदा स्तोत्रे स्त्रयमाने वाद्यमानान् दुन्दुभीनवदणन्ति । उपरमयति होता ।

६. स्तोत्रे स्त्रयमाने वाद्यमानं भूमिदुन्दुभिमुपरमयति ।

७. उद्गातुरामन्धारोहणकाले कुर्वन्ति घोषं घोषकत इत्यु-क्तम् । अस्मिन्नवसरे उत्तमस्तोत्रियापरिशेषे^४ ते ऽप्युपरमन्तीति ।

८. अथ अस्मिन्नवसरे दास्यो मार्जालीयं परिभ्रमन्ति पूर्व-वदिति नोक्तत्वात्सकृदेवेति गम्यते ।

९. ता दास्यस्तानुदकपूर्णान् घटान् मार्जालीये निनीय उप-निधाय तत्रैवमुक्त्वा यथागत गच्छन्तीति ।

१०. वाग्यमनावध्वर्यं सूत्रम् ।

११. प्रस्तोत्रा एपेति प्रोक्ते होता वाग्यमनं करोति तावद् यावदनुवपद्धारं करोति ।

१२. प्रतिहारसंनिधावाहावं बुद्धिस्यं करोतीत्यर्थः ।

१३. उत्तमात्प्रतीहारादूर्ध्वमाह्वय (७. १० ९.) शंसतीत्यु-क्त्वाजदनन्तर एव आहावो युक्तः ।

१४. यथास्य होतुर्वाक् वाणी सर्वा अन्या वाचो ऽतिक्रम्य^१
वदति तथातितरामुच्चैराह्वय चिरुपांशु हिंसृत्य द्वृष्णींशंशं शंशतीति
संबन्धः ।

१५. पूर्वसूत्रे आहावधर्मोपदेशः । अत्र तमेवाहायमनूद्य द्वृष्णीं-
शंशंसंबन्धं विधाय तस्य द्वृष्णींशंशस्यातः परं विधिरुच्यत इति शेषः ।

द्विरभ्यासो ऽध्यायपरिभ्रमात्तौ शिष्टाचारस्तदाचरणं
चायुष्यमिति द्विरभ्यस्तम् ।

इति महाव्रतभाष्ये प्रथमो ऽध्यायः
समाप्तः ।

अथाष्टादशोऽध्यायः ।

१. यथास्य वाक् सर्वा अन्या वाचो ऽतिवदेदित्यनेन प्रकारेण उच्चैस्तरामाहावं कृत्वाहावान्तेन प्रणवेन प्रथमस्य हिंकारस्य प्राणसंधानं कृत्वा मकारेणावसानं कार्यम् । ततो द्वितीयो हिंकारो मकारान्तः कर्तव्यः । ततस्तृतीयं हिंकारं मकारान्तमेव कृत्वा प्राणसंततं त्वष्णींशंसस्य संधानं कार्यम् । श्रुतिरपि प्रथमस्य हिंकारस्याहावेन सह प्राणसंधानं दर्शयति । हिंकारेण प्रतिपद्यत एतदुक्त्यम् प्राणो वै हिंकारः प्राणेनैवैतदुक्त्यं प्रतिपद्यत इति । प्रतिपदः प्राणरूपेण संस्तवात्प्राणसंततमाहावस्य हिंकारेण प्रथमेन गम्यते । ननु आहावस्योच्चैश्चाद्धिंकारस्योपांशुत्वात्सहसंधानं न युज्यत इति चेत् । सत्यम् । न दोषः । आश्वलायने उपांशुयाजे प्रणवयेयजामहवषट्काराणामुच्चैश्चे याज्यापुरोनुवाक्ययोरुपांशुत्वे प्राणसंधानस्य दर्शनात् प्राणसंततः प्रणवः पुरोनुवाक्यायास्तथागूर्वपट्टाराविति । आगूरिति तेषां येयजामहस्य संज्ञा । एवमत्रापि उच्चैराहावं कृत्वा उपांशुसंज्ञेण मकारान्तेन हिंकारेणावसानं ततो ऽसंज्ञितमेव द्वितीयं हिंकारं मकारान्तं कृत्वा ततस्तृतीयेन मकारान्तेन हिंकारेण संतनेन त्वष्णींशंपादस्य^१ संधानं कार्यम् ।

२. ब्रह्म जज्ञानमित्याद्यानां तिसृषामृषां द्वृष्णींशंसंज्ञा ।
ताद्योपांशुधर्मकाः सप्रणवो द्वितीयश्च चतुर्थश्चेति (७. १६. ५)
प्राप्तं प्रणवमकुर्वन् पञ्चः शंसेत् । अथैतं द्वृष्णींशंसमुपांशु शंसति ।
वाग्वा एतद्दृष्टं मनस्वृष्णींशंसो मनसैव तद्वाचं समर्धयतीति श्रुतेः ।

३. मध्यमया माध्यन्दिनमुच्चैस्तरां भरुत्वतीयाभिष्केवस्यमिति
(८. १४. ३. ४) सकलस्य निष्केवस्यशस्त्रस्य भरुत्वतीयाशस्त्रादुच्चै-
स्तरां मध्यमस्वरे प्राप्ते ऽपि शस्त्रारम्भे आहावस्योच्चैश्चात्तृष्णींशंस-
स्योपांशुत्वादात्मने वाचमुत्सृजतीत्यात्मशब्देन सकलं परिधानीयान्तं
शस्त्रमुपलक्ष्य प्रकृतिप्राप्तो मध्यमस्वरो ऽनुद्यते ।

४. तस्य पञ्चविंशः स्तोमो राजनं पृष्ठमित्युक्तम् (१७. ७. ३. ४) ।
तस्य पृष्ठस्थायं स्तोत्रियस्तृचः । ननु स्तोत्रियं शस्त्रानुरूपं शंसतीति
स्तोत्रियातुरूपयोः सर्वत्र सादृश्यम् । कथं तर्ह्येवानुरूपाभाव इति
कथं ज्ञायते ऽवानुरूपाभाव इति । अनुक्तत्वादिति ब्रूमः । नैतद्युक्तम् ।
नवर्चमिदं सूक्तं तन्मध्ये प्रथमस्तृचः स्तोत्रियत्वेन विहितः सादृश्या-
दपरो ऽथनुरूपत्वेनानुमीयतां को दोष इति चेत् । न हि वचन-
मन्तरेण द्वितीयस्तृचो ऽनुरूपत्वेन भवितुमर्हति । अनुरूपाभावे ज्ञा-
पकमप्यस्ति चिरेवाङ्गयते स्तोत्रिये निविदे परिधानीयाया इति
(१८. ११. ३) । चिद्येव स्थानेष्व्याहाववचनात् ज्ञायते नात्र
कश्चित्तृचो ऽनुरूपत्वेन शस्यत इति चेच्छस्यते तर्ह्याहावेन^१ भाष्यम् ।
अतु मास्ति तस्मान्नदभाव एव^२ वैषम्यादपि द्वितीयस्तृचो ऽनुरूप-

१ C प्राप्त । २ C (in marg) संतमीयमन्ने कुर्वन् । ३ A एतद्दृष्टमि
C चदमन् । ४ C सादेत् । ५ A तर्ह्येविति । (C cm. एव ।

त्वेन न भवति । कथं वैपम्यम् । स्तोत्रियस्य प्रथमस्य द्वचस्थान्यो ऽर्धर्चं उत्सृज्यते न द्वितीयस्य द्वचस्य तस्मादपि द्वितीयसृचो नानु-
रूपत्वेन शस्तव्य इति । पञ्चविंशात्मस्वरूपसिद्ध्यर्थमेव तस्य शंसनं
युज्यते । तस्माद्चानुरूपामाव इति मन्तव्यम् ।

५. पञ्चविंशात्मके आत्मनि प्रथमायाः सहस्रङ्गणे एता नवर्चः
संख्येयाः ।

६. स एष आत्मा पञ्चविंश इत्यग्रे (१८. १. ११) वक्ष्यते ।
तस्मिन्नात्मनि एता अष्टौ संख्येयाः ।

७. पञ्चविंशात्मकमध्ये गण्यते ।

८. पञ्चविंशात्मनि मध्ये गण्यन्ते ।

९. प्रथमायाः सहस्रङ्गणेनेतास्त्रयोविंशतिसंख्याका भवन्ति ।

१०. संपद्यत इति श्रेयः ।

११. तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति एवमादिकः पञ्चविंशत्युक्-
संख्याकः पञ्चविंश आत्मसंज्ञको^१ भवति ।

१२. तमात्मानं नदेन नदं व ओदतीनामित्येतया पादश
उपसृष्टं संयुक्तं शंसति ।

१३. पूर्वसूत्रे नदेनोपसृष्टं शंसतीत्युक्तम् । तत्र न ज्ञायते
नदशब्देन किमुच्यते इति । प्रदर्शनार्थं प्रतीकग्रहणम् । नदशब्दे-
नैयममुच्यत इत्यर्थः ।

१४. तं नदेनोपसृष्टं शंसतीत्युक्तम् । उपसर्गस्वरभयथापि भव-

तीति वैष्टुभानां पादानां पूर्वप्रयोगनियमार्थं वचनम् । तमेव प्रयोग-
प्रकारं विवरीतुमाह ।

१५. तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठं नदं व श्रोदतीनाम् ।

१६. यतो जज्ञ उद्यस्त्वेपनुम्णो नदं योयुवतीनो इति ।

१७. सद्यो जज्ञानो नि रिणाति श्रून्पतिं वो अघ्नानामिति ।

१८. अनु यं विश्वे मदन्धूमा धेनूनामिपुध्यसोमिति ।

१९. एवं नदेन विद्यतामित्यर्थः ।

२०. प्रथमा व्यतिरिक्ता । उत्तरा द्वाविंशतिमृचो^१ नदेन
विद्यता^२ श्रानावृत्ताः शंसति ।

२१. एवं नदेन विद्यता तदिदामीयसूक्तस्य^३ या तृतीया
ष्टक् तस्या उत्तरमर्धर्वसुसृजति नदस्योत्तरम् । एवं द्वावर्धर्षावुत्सृ-
जति । स्वादोः स्वादीयः स्वादुना सृजा सं पतिं वो अघ्नानाम् ।
अदः सु मधु मधुनाभि योधीः धेनूनामिपुध्यसो इति ।

२२. तौ इत उद्भूतावर्धर्षौ^४ द्विपदानामिमा नु कमित्याद्यानां
पुरस्ताच्छंसेत् ।

२३. पूर्वांशं पञ्चविंशाख्यमात्मानं गत्वा तदमन्तरं सूददोहमं
शंसेत् । सूददोहःगब्देन^५ किमुष्यत इति प्रदर्शनायं प्रतीकपणं
ता अस्य सूददोहस इति । अर्धर्वशःशंसनं प्राप्तमेवानुधते ।

१ A. तिष्ठं. C. तिष्ठ. २ C. om. नदं विद्यताः च। ३ C. om. तदिदामीय
A in marg. ४ C. दोहस इति ।

२.

१. अथो यमेवैतच्छ्रुतं यजुर्मयं माममयं पुरुषं संस्कुर्वन्तीति श्रुतौ पुरुषरूपेण संस्तवात्तस्य शीर्षमंबन्धीनि शीर्षणानि त्रीणि वा अथ शीर्षाः कपालानि भवन्तीत्यर्यवादात्त्रीष्वेव तानि भवन्ति ।

२. इन्द्रमिद्गायिन इन्द्रो दधीच उद्देदभि श्रुतामघमुदु त्वं जातवेदसमित्येतेषु^१ सामगाः स्रुवन्ति । अत एतान्येव शंसेत् । तच्चेन्द्रमिद्गायिन इत्यत्र द्वचे प्रथमाद्वतीयाचतुर्थीषु स्रुवते अतः ताः शंसेत् ।

३. छन्दोगवशात्पञ्चान्तरमेतत् ।

४. ते छन्दोगा यदि तथा कुर्वन्ति तदास्माभिः किं कर्तव्यमित्यत आह ।

५. नवर्चमिति शेषः ।

६. छन्दोगानां विकल्पो ऽस्ति नवर्चे स्रोतथं द्वचे वेति ।

७. छन्दोगैः प्रथमे द्वचे स्रुते ऽस्माभिः किं कर्तव्यमित्याह ।

८. इन्द्रमिद्गायिन इत्यादीनां पञ्चानां द्वचानां^२ मध्ये ये द्वे द्वचे इच्छेत्ते उदु त्वं जातवेदसमित्येतस्मान्पञ्चात्परे शंसेत् ।

९. महति शस्त्रे विस्मृतिशङ्कया प्राप्त एव शस्यधर्मः^३ सर्वचानूचते ।

१ A C (sec. h) om. the vers इन्द्रेण सं दि contained in the text of the Sūtra. C in marg. उतिष्ठनो जसा । २ C (in marg) पञ्चानां द्वचानां ।

३ A om. श्वचानां । ४ C शस्यधर्मः ।

३.

१. पुरुषस्य शीवारूपमित्यर्थः ।
२. अस्य दृचस्य शाखान्तरीयत्वात्सकलपाठः ।
३. तं द्वैवं दृचमित्यर्थः ।

४.

१. अथैतामर्चां शंसति । सा वै चिष्टुप् भवतीति श्रुतेः ।
 २. ग्रस्यधर्मः प्राप्त एवानूद्यते ।
 ३. अस्तोचिद्यत्वे ऽपि ककुप्कारप्रापणार्थं^१ वचनम् ।
 ४. अत्राप्यननुरूपत्वात् ककुप्कारप्रापणार्थं^२ वचनम् ।
 ५. प्राप्त एव ग्रस्यस्थानुवादः ।
 ६. अर्धर्चशंसनं प्राप्तमेवानूद्यते ।
 ७. तदिमौ पक्षौ व्यतिपन्नव्यविवर्हायेति श्रुतेः ।
 ८. अथेतं प्रष्टव्यं शंसति । ता वै तिस्रः पक्षो भवन्ति^३ ।
- श्रीणि वा अस्य पाण्डेः पक्षाणि भवन्तीति श्रुतेः ।
९. निगदव्याख्यानम् ।

५.

१. इयं द्वितीयाद्या । अचाशब्देन वाङ्मरुच्यते । अस्वा त
इन्द्र स्यविरस्य वाङ्म इति वाङ्मोरभिरूपेति श्रुतत्वात् ।

२. कृतव्याख्यानम् ।

३. पूर्ववद्वाख्यानम् ।

४. कृतव्याख्यानम् ।

५. शस्त्रभेदाभावात् ।

६. कृतव्याख्यानम् ।

७. पञ्चव्यतिषञ्जनार्थम् ।

८. सुगतार्थम् ।

९. कृतव्याख्यानम् ।

१०. अथनपि प्राप्तानुवादः

११. प्रहस्तकसंज्ञकं त्वचमित्यर्थः ।

६.

१. वक्ष्यमाणानीत्यर्थः । चतुरहतराणि चतुर्विंशत्यक्षरादीनि
चतुर्भिश्चतुर्भिरक्षरैरधिकानां सप्तानां छन्दसां सप्त त्वचानि ।

२. गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीनामित्यर्थः ।

३. सुगतार्थम् ।

४. द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसायेकेन प्रणौतीति धर्मकम् ।
५. पृथक्पृथक्करणं ग्रन्थभेदात्^१ ।
६. गतार्थम् ।

७.

१. गायत्रीद्वयद्वयिष्णुद्वयमित्यर्थः ।
२. एतया च्चचा^२ अग्नीतिहचात्मके गायत्रीकन्दस्क षड्गणः प्रारभ्यते ।
३. अग्नीतिमध्ये गण्यन्ते ।
४. अग्नीतिमध्ये हचा गण्यन्ते ।
५. अग्नीतिमध्ये गण्यन्ते ।
६. अग्नीतिमध्ये गण्यन्ते ।
७. तानि समस्तानि परिगणितानि चत्वारिंशत्तृषानि भवन्ति ।
८. पूर्वा भाग इत्यर्थः ।
९. अपरो भाग इत्यर्थः ।
१०. गायत्र्याग्नीतिमध्ये गण्यन्ते ।
११. १२. १३. १४. १५. resp अग्नीतिमध्ये गण्यन्ते ।
१६. शीर्षेण्यष्टमथे उचिष्ठघोषेति यचः श्रुतः । तस्मिन्वदा कन्दोमाः श्रुवन्ति तदाच तमुद्धरेत् ।

१ C ग्रन्थभेदात् । २ C जापया instead of च्चचा ।

१०. यदि शीर्षणद्वयमध्ये अस्मिन्न ऋवते तथाप्यशीतिमध्ये उद्धरेदेव ।

१८. अशीतिमध्ये गण्यन्ते ।

१९. तानि समस्तानि उत्तरभागसंबन्धीनि चत्वारिंशत्तृचानि भवन्ति ।

२०. गायत्र्यशीत्या उत्तरो भागः । इयमेव दक्षिणं पार्श्वं गायत्री सव्यमौष्णिही मध्यं वार्हतीत्यात्मनो ऽङ्गसंपादनं दृष्टम् । अतश्च कपलशब्दो भागवचन इति युक्तम् । पूर्वोत्तरभागकरणप्रयोजनं चिन्त्यम् ।

२१. आहावरूपत्वादन्तरांगसनम् ।

८.

१. दृष्टीसंबन्धिनीमशीतिं प्रारभत इत्यर्थः ।

२. दृष्टीसदृशं संपद्यत इति वक्ष्यते । तत्रेमाः प्रत्यचदृष्टव्यो ऽन्याः संपादिताः ।

३. ता विंशतिः प्रत्यचदृष्टव्य इत्यग्रे (१८. १०. ४) वक्ष्यते । तत्रैतास्त्रिंशो भवन्ति ।

४. विंशतिमध्ये गण्यन्ते ।

५. विंशतिमध्ये गण्यन्ते ।

६. चत्वारिंशत्प्रगाथानां पुरतः परतश्च विंशतिर्विंशतिः प्रत्यचदृष्टव्यः शक्यः ; पुरतः गण्यन्ते ता एताः प्रत्यचदृष्टव्यः ।

७. ग्रस्यन्त इति वाक्यशेषः ।

८. ते चत्वारिंशत्प्रगाथा इत्यग्रे (१८. १०. १३) वक्ष्यते ।
तत्रैते चत्वारो भवन्ति ।

९. रायस्क्राम इत्येतां द्विपदामुद्धृत्य भो पु त्वेत्यादिकाश्च-
त्वारः प्रगाथा भवन्ति ।

१०. चत्वारिंशन्मध्ये भवन्ति ।

११. चत्वारिंशति प्रतिप्रतीकं द्वौद्वौ भवतः ।

१२. चत्वारिंशन्मध्ये गण्यन्ते ।

१३. चत्वारिंशत्प्रगाथेषु गण्यन्ते ।

१४. चत्वारिंशन्मध्ये गण्यन्ते ।

१५. प्रगाथा भवन्ति ।

१६. यः शक्र इत्यादीनां षष्ठां प्रगाथानां मध्ये चयः प्र-
ग्रस्यन्ते चीन्परिगिनष्टि । उत्तरचत्वारिंशतः प्रारम्भार्थम् ।

१७. ये निविदः पूर्वतः प्रत्यक्षदृष्टतौविंशतिद्वयमध्ये १
त इमे चत्वारिंशत्प्रगाथाः ।

६.

१. अथ चत्वारिंशत्प्रगाथानन्तरमित्यर्थः ।

२. प्रत्यक्षदृष्टतौ भवन्ति ।

२. महे चन त्वामित्यादीनां विंशतिं शस्त्वानन्तरं सूददोषं
शंसति ।

४. निविद्धीयते यस्यां सा निविद्धानीया ।

५. तां निविद्धानीयां पच्छः शस्त्वा शोभावोश् इत्याह्वय
निविदं दधाति ।

६. तां निविदं पच्छः पादेन व्यवगृह्य समयसूक्तां शस्त्वा
इत्यर्थः ।

७. निवित्पदानां मध्ये यदुत्तममन्यं तेन प्रणवं कृत्वा सजाते-
भिरृचहा सेदु ह्यैरित्येतां निविदा सह निवित्संलग्नां शंसतीत्यर्थः ।

८. तां सजातेभिरित्येतां त्रिष्टुभावन्तरेण त्रिष्टुभैविदी^१ वैश्या-
मिश्रावर्कवत्यावभिरूपे इति श्रुतेः ।

१०.

१. यथा निविदः पूर्वभागे गायत्र्यगोतिः सूददोहा विंशतिः
प्रत्यचष्टहत्यः चलारिंशत्प्रगाथाः पुनर्विंशतिः प्रत्यचष्टहत्यः सूददोहा
निविद्धानीया निविचेत्येवं क्रमः तथा निविदुत्तरभागे ऽपि निवि-
त्संशंसनीया^२ सूददोहाः पञ्चविंशतिः प्रत्यचष्टहत्यः चलारिंशत्प्रगाथाः
पुनर्विंशतिः प्रत्यचष्टहत्यः सूददोहा श्रौष्णिह्यश्रौतिरिति ।

२. महे चन त्वामद्रिव इत्यादिपञ्चविंशतेयाः पञ्च परिशि-
ष्टास्ताः^३ शंसति ।

१ A त्रिष्टुभैविदि । २ A (in marg.) सजातेभिरिति । ३ A in marg.
या सा रय इत्याद्याः ।

३. प्रत्यक्षदृश्यो भवन्ति ।

४. परिशिष्टाभिः पञ्चभिः सहेत्यर्थः ।

५. उक्तार्थम् ।

६. तेषां त्रीणादत्त इत्युक्तम् । तान् प्रथमतः शंसति ।

७. चत्वारिंशति प्रगाथा भवन्ति ।

८. चत्वारिंशति भवति ।

९. चत्वारिंशति भवन्ति ।

१०. प्रगाथा भवन्ति ।

११. चत्वारिंशत्प्रगाथेषु गण्यन्ते ।

१२. सूक्तपद्धे ऽष्टाविंशतिः प्रगाथास्तन्मध्ये द्वाबुद्धृत्य पञ्चिंशति-
प्रगाथान् शंसति ।

१३. पूर्वं चतुर्दश वालखिल्यानां पञ्चिंशतिरेवमेते चत्वारिं-
शत्प्रगाथा भवन्ति ।

११०

१. सुगमम् ।

२. प्रत्यक्षदृश्यो भवन्ति ।

३. अस्मिन् सूक्तद्वये द्वय प्रत्यक्षदृश्यो भवन्ति ।

४. ते सूक्ते अर्धशंखे शस्त्राय यादृशं गीतिसमाप्त्यनन्तरं सू-
दोहसं शंसति ।

१२.

१. एतथोष्णिक्रन्दस्क्रामग्रीतिं प्रारभते ।
२. तानि षट्त्रिंशत्तृचानीत्यग्रे (१८. १२. ७) वक्ष्यते ।
तन्मध्ये एतान्येकादश भवन्ति ।
३. एतस्मिन्नुद्धृते षट्त्रिंशत्तृचमध्ये दश तृचानि भवन्ति ।
४. षट्त्रिंशन्मध्ये भवन्ति ।
५. षट्त्रिंशन्मध्ये भवन्ति ।
६. षट्त्रिंशन्मध्ये भवतः ।
७. तानि समस्तानि षट्त्रिंशत्तृचानि भवन्तीत्यर्थः । एताः
षट्त्रिंशत्प्रत्यचौष्णिकसूत्राः (१) ।

१३.

१. श्रौष्णिकग्रीतिसंपादनार्थम् ।
२. चतुःशतमध्ये गण्यन्ते ।
३. चतुःशतमध्ये गण्यन्ते ।
४. चतुःशतमध्ये सूक्ते भवतः ।
५. चतुःशतमध्ये सूक्ते भवतः ।
६. चतुःशतमध्ये सूक्ते भवतः ।
७. चतुःशतमध्ये भवन्ति ।

८. श्रौष्णिह्यग्रीतिमध्ये शंसतीत्यर्थः ।

९. श्रौष्णिह्यग्रीतिमध्ये गच्छन्ते ।

१०. द्वादशश्रौष्णिह्यग्रीतिमध्ये भवन्ति ।

११. गच्छधर्मः प्राप्त एवानूद्यते ऽसंदेशार्थम् । इन्द्राय माम् गायतेति तद्यदेतदन्ततः शंसति संसिद्धाभिरुष्णिग्भिर्विशं समारोहाणौति श्रुतेः ।

१४.

१. वगशब्देन वगर्षिसंबन्धि सूक्तं लक्ष्यते । अर्धर्चगस्यमौत्सर्गिकम् ।

२. वगशब्देन किमुच्यत इति संदेश्युदामार्थं प्रतीकपदार्थं लावतः पुरुवसो इति ।

३. विगेषस्त्वर्धर्चगस्यमपवदति । तस्य वगस्य मप्रदगी षग्जगतीकन्दस्का । तां पच्छः शंसति ।

४. द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसायेकेन प्रणौति पल्लीनामिति (७. २६. ३) पल्लिशंसनधर्मं लक्ष्मण्डुमेकाः शंसन्तीत्यर्थः ।

५. द्वाभ्यामवसायद्वाभ्यामवसायेकेन प्रणौति पल्लीनामित्युक्तम् । तदिह न भवति वचनात् ।

६. अग्निस्सूक्ते कन्दोषकनाप्राप्तो ऽपि गच्छधर्मो ऽनूद्यते ।

७. तौ पुरनाद्विपदानां शंसतीत्युक्तम् (१८. १. २२) ।

अतो ऽपि शंसनं वचनात् ।

८. अर्धर्चद्वयं मिलितं स्त्रीत्वविशिष्टेन तच्छब्देन परामृश्यते । सा
स्वादोः स्वादीयः स्वादुना सृजा सं पतिं वो अघ्नानाम् ।

अदः सु मधु मधुनाभि योधीर्धनूनामिपुधसो ॥

इतीयमृक्^१ । तत आत्मन एवोत्सृज्यते । अतो ऽत्र शस्तव्या एवे-
त्येतदर्थं वचनम् ।

९. सूददोहसः परिगणनमिदम् । आत्मनो ऽसंभवात् । ता
अस्य सूददोहस इत्येषा अत्र द्विपदानां प्राक्शंसने चतुर्विंशति-
क्षलः शस्ता भवति ।

१५.

१. अयेति वग्नशंसनानन्तरम् ।

२. ता एकविंशतिर्द्विपदा इत्येषे (१८. १५. ७) वक्ष्यते ।
तत्रैताः पञ्च गण्यन्ते ।

३ ४. ५. resp. एकविंशतिमध्ये गण्यन्ते ।

६. आ धूर्ध्वस्यै दधाताश्वान् । वज्रमेको विभर्ति हस्त आ-
हितम् । अया वाजं देवहितं सनेमेत्येतास्त्रिस्र एकविंशतिमध्ये
गण्यन्ते ।

७. ता एता एकविंशतिर्द्विपदा भवन्ति । ताः यच्छः शस्यन्ते ।

१६.

१. गायत्रीशंसमिति दाभ्यामवसायैकेन प्रणौति दाभ्यामवसायैकेनाष्टाचरस्तु प्रणवनीयः (७. १६. १०) इत्येतद्धर्मयुक्तम् ।

२. एकेनावसाय सप्तपदानां दाभ्यां प्रणौति दाभ्यामवसाय (७. १६. ११) दाभ्यामित्येतद्धर्मव्यावृत्त्यर्थमिदं सूत्रम् । शंसं गायत्री-सुत्तरामिति उत्तरा गायत्रीवच्छ्रुत्येत्यर्थः । दाभ्यामवसायैकेन प्रणौति ।

३. विस्पष्टार्थं वचनम् ।

१७.

१. श्रावणमिति छन्दसामन्वर्थमंज्ञा । कियन्ति छन्दांश्चो-
प्यन्ते । जागतपाङ्कवैराजानुष्टुभानि । एकाधिकसूक्तद्वयानि शंसती-
त्यर्थः । चतसृत्तरद्वयेषु छन्दसामानुलोम्येन द्वयानि शस्यन्ते । अत्र
तु तद्वैपरीत्यम् । अथो एतान्येव पुनरर्वाचोनि भवन्तीति श्रुतो
दृष्टत्वात् ।

२. जगतीच्छन्दस्का ।

३. जगतीच्छन्दस्काः पद्यैका त्रिष्टुप् ।

४. प्राप्त एव शस्यधर्माः श्रूयन्ते विस्पष्टार्थम् ।

५. दाभ्यामवसाय दाभ्यामवसायैकेन प्रणौति पङ्क्तीनामित्येत-
द्धर्मकम् ।

६ अत्रापि प्राप्त एव धर्मो ऽनूद्यते ।

७. एतानि चत्वारि क्त्वांस्यावपनमंजकान्यवरोहेण शस्तव्यानि ।

१८.

१. आनुष्टुभमिति समूहार्थं भिच्वादित्वाद्दण् (पा० ४. ९. २७. २८) । अनुष्टुप्समुदायं शंसतीत्यर्थः । समान्नायं समान्नाय-
क्रमविशिष्टम् । गायन्ति त्वेत्यारभ्य शास इत्येत्येतत्पर्यन्तं समा-
न्नायक्रमेणानुष्टुप्समुदायं शंसतीत्यर्थः । गायन्ति त्वेत्यस्य प्रथमस्तृचश्च-
तुरुत्तरहचेषु शस्तत्वात्परित्यक्तः ।

१. आनुष्टुभे गण्यन्ते ।

२. अनुष्टुप्समुदाये गण्यन्ते ।

४. गण्यन्ते । अस्मिन् सूक्ते षडेवानुष्टुभः ॥ मत्स्यपायि ते मह-
इत्येकपातिनीषु दशसु वृहतीषु शस्तत्वादुत्सृष्टा । उभयोः सूक्तयोर-
न्यात्त्रिष्टुवत्सृष्टा ।

५. गण्यन्ते ।

६. अन्या पङ्क्तिरुत्सृष्टा ।

७. गण्येते ।

८. अन्या पङ्क्तिरुत्सृष्टा ।

९. अस्मिन्सूक्ते षडेवानुष्टुभः ।

१०. अन्त्यप्तृचो गायत्रः परित्यक्तः ।

११. स मन्त्रथा ऋविष्टध इति ळचमर्कवत्तेन समृद्धं गायत्र्यु-
त्तमा तथा समृद्धमिति श्रुतेः ।

१२. गण्येते ।

१३. नव गण्यन्ते ।

१४. पञ्च गण्यन्ते ।

१५. तत्सर्वमानुष्टुभमनुष्टुप्सुदायो ऽर्धचर्चः शस्यते ।

१६.

१. अथानन्तरमेतत् वक्ष्यमाणं चिष्टुभां गतं ग्रमेत् ।

२. इन्द्रश्च तु वीर्याणि प्र वीचमित्येतत्पञ्चदशर्चं चिष्टुप्रागते
प्रथमं शस्यते ।

३. या त ऊतिरवमा या परमेत्येतद्वचर्चं ग्रमति ।

४. यो जात एव प्रथमो मनस्वानित्येतत्पञ्चदशर्चम् । चकारः
सर्वाच्च ममुषये ।

५. द्वादशर्चं चैतत् ।

६. अष्टर्चपञ्चर्चं विश्वामिचश्च ग्रमेद्विश्वामिचो ह्येनदपश्यदिति
श्रुतेः ।

७. विश्वामिचश्च ग्रमेदित्युक्तम् ।

८. एकविंशचे वामदेवश्च ग्रमेद्दामं ह्येतद्देवानामिति श्रुतेः ।

८. यत्तर्चं वसिष्ठस्य शंभेद्वामिष्ठं ह्येतद्देवानामिति श्रुतेः । एव-
नेतत्परिधानीयामहङ्गणने त्रिष्टुभां शतम् ।

१०. तत्र त्रिष्टुप्शते वामिष्ठसूक्तद्वये^१ उदु ब्रह्माणैरत श्रवस्ये-
त्येतस्य सूक्तस्य पुरस्तात्पदानुपङ्गान्वक्ष्यमाणाऽऽमति । तदर्थं यो
व्यतीरफाणयदित्येतस्मिंस्तृचे प्रथमाया अर्धचं शस्त्वा उपरमति । यूयं
पात स्वस्तिभिः सदा नोऽथो व्यतीरफाणयत्सुयुक्तां उप दाशुषे इति ।

२०.

१. तको नेता तदिदपुरतीदु शक ओहतो इति ।

२. यथा उपमा यो श्रमुच्यतेन्द्रो विश्वा अति द्विप इति ।

३. यथा भिनत्कनीन ओदनमर्भको न कुमारको इति ।

४. यथा पच्यमानं परो गिराधि तिष्ठन्नवं रयमिति ।

५. यथा स पचन्नाहिषं मृगं पित्रे मात्रे विभुक्तो^२ । उदु
ब्रह्माणैरत श्रवसा इति ।

६. शोऽमावो एवेदिशं वृषणमिति ।

७. त्रिष्टुप्शते सकृद्गणितत्वात्संदिह्युदाभायं प्राप्ताथानुवादः ।

८. नितरां परिधानीयां शस्त्वा सम्राजधीत्यादि जपित्वा
महदमीत्यादि जपति ।

२१.

१. चतुर्विंशतिक्रलः शस्तापि सूददोहास्ता अस्य सूददोहस इत्येषा मकृदेव गण्यते । यावच्छस्त्रं शस्त्रे यावत्य च्चवः शस्यन्ते तावतीनां सहस्रं वृहत्यः संपद्यन्त इत्यन्वयः । तं नदिनोपसृष्टं शंस-
तीत्युक्तम् । अतो नदं व ओदतीनामित्येषा ऋगुपसर्जनी । सा
पञ्चविंशतिक्रलः शस्तापि वृहतोसंपत्त्यर्थं गण्यत एव । ऋते तूष्णीं
शंसमिति ब्रह्म अज्ञानमित्येतास्त्रिस च्चरो वृहतोसंपत्त्यर्थं न
गण्यन्ते ।

२. स्तोत्रियायाहावो ऽनुरूपाय धाम्यायै प्रगाथाय सूक्ताय
निविदे परिधानौधायै चेत्यनेन सप्तसु स्थानेषु प्राप्त आहावस्त्रिवेव
नियम्यते ।

३. स्थाननियमार्थं सूत्रम् ।

४. पिवा सोममिन्द्र मन्दतुलेति ।

५. होत्रा याज्याया वषट्कारे सज्जपेन कृते प्राक् अनुवषट्कारात् ।
प्रानर्पकाः प्रेङ्खं अथ्नन्ति ईषदिसुञ्चन्ति ।

६. आगच्छन्तमध्युं [ममाहृतमचहस्रं शाला प्रेङ्खात्पाड्]१
प्रेङ्खंसनिधावेवारोहति२ । न तु धिष्योपरि ।

७. धिष्यस्य पश्यात्सुस्वामनार्थम् ।

८. यद्दं प्रतिगृह्णन् यमिमं प्रजयमिति मन्त्रं जपति ।

१ A 115. आहन्ति प्रत्युपसृष्टा चो । २ A संपत्त्ये C संपत्त्ये । ३ C om
the words enclosed in brackets. ४ A चरोहति ।

९. प्रहृत्यनुवादः क्रमार्थः ।

१०. अस्मिन्नहनि भवतीत्यर्थः ।

११. तस्यातिघाह्यस्य उप मा यन्तु भज्जय इत्येवमादिना मन्त्रेण भवः कार्यः ।

१२. क्रमार्थाऽनुवादः ।

१३. प्रहृत्यनुवादसहितविशेषेण सम्यक् प्रोक्तमिति ।

२२.

१. अथ माध्यन्दिनसवनकृत्तोरनन्तरम् । अतो हेतोर्यतो मा-
ध्यन्दिनं सवनं कृतमित्यर्थः । अतस्तृतीयसवनं कल्पते ।

२. प्रहृत्यनुवादो विस्पष्टार्थः ।

३. एष प्रतिपदनुचरलक्षणो विधिर्नित्य^१ एकाद्यात्प्रकृतिभृता-
दग्निष्टोमात्तायते^२ । अत्रापि क्रियते ।

४. सुगमार्थम् ।

५. इदमपि तथा ।

६. इदमपि तथा ।

७. एतन्मिन्सूक्ते एतावान्निशेषः । ऋग्द्वयमर्धचर्चगः शस्त्रं वन्दो-
विशेषत्वात् । इतरासां पञ्चोऽविशेषात्^३ ।

; १ A नित्य एव यत एकाद्यात्प्र । २ A om) तायते । ३ A ऽविशेषात् ।
A adds the following passage इदं च सूक्तं सलिलसवनं गौरिभिर्माय सलिल
कानीति तन्नत्यायाष्ट्यभिधानात् सलिलस्यानापमत्वात् सूक्तस्य तथा च श्रुति
सलिलं श्रेतदेवानामिति ।

८. ऐकाहिके निविदं दधातीति श्रुतेः ।

९. यद्यपि पञ्चजनीया परिधानीया सर्वत्र वैश्वदेवस्येत्युक्तं तथापि विस्पष्टार्थमनूद्यते ।

१०. इतिशब्देन तत्सवितुर्वृणीमह इत्यादि सर्वं पराश्रयते । एवंविधमत्र वैश्वदेवशस्त्रं भवति ।

२३.

१. अथानन्तरमाग्निमारुतं शस्त्रं वक्ष्यत इति शेषः ।

२. सुगमार्थमेतत् ।

३. इदमपि विस्पष्टार्थम् ।

४. ते सामगा यदि यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोममाम कुर्वन्ति ।

५. यज्ञा यज्ञा वो अग्नये देवो वो द्रविणोदा इति स्तोत्रियानुरूपौ प्रगाथौ यज्ञायज्ञीयस्येत्युक्तम् (८. ६. ५) ।

६. प्रगाथानां ककुप्कारशंसनमुक्त्वा सर्वत्र यज्ञायज्ञीयस्येत्युक्तम् ।

७. 'यदि सामगा इलादसंज्ञकमग्निष्टोममाम कुर्युरिति शेषः । तथा सति किं स्यादित्याह ।

८. संज्ञागौ स्तोत्रियानुरूपावित्यर्थः ।

९. छन्दोगापेक्षया विकल्पः ।

१०. [अग्रे तवेत्यादीनां दादशानामृषां शंसनप्रकार इत्यर्थः ।

इत्सादं सामाग्ने तवेति प्रथमे त्वचे गेयमिति पचे उक्तौ स्तोत्रि-
यानुरूपौ । यदि त्वग्ने तवेति द्वचद्वये सुवीरंस्तदाग्ने तवेति षट्
स्तोत्रिय अग्निनेति षडनुरूप इति]^१ प्राप्तमेवैतद्विस्पष्टार्थमनूयते ।

११. छन्दोगा यदि अतिच्छन्दःसु अग्निष्टोमसाम कुर्वन्ति ।

१२. एतावपि संलग्नावेव स्तोत्रियानुरूपौ । कियांसु विभो-
पस्तमाह ।

१३. अतिष्टतिच्छन्दस्वात्पष्ठीमुद्धृत्य तत्स्थाने सप्तमीं कृत्वा
एवंविधो ऽनुरूपः कार्यः ।

१४. छन्दोगापेक्षया विकल्पः ।

१५. विविधाश्चत्वारो ऽर्धर्चा भवन्ति यस्मिन् शंसने तद्विचतु-
रम् । एकेनावसाय सप्तपदानां द्वाभ्यां प्रणौति द्वाभ्यामवसाय द्वा-
भ्यामिति (७. २. ६. ११) शस्त्रधर्मेण न पदं च पुनःपदं
चान्तरेणावान्यादिति (कौ० ब्र० २. २. ६) पदपुनःपदमध्ये ऽव-
सानरहितविशिष्टाश्चत्वारो ऽर्धर्चा भवन्ति यस्मिञ्छस्त्रे तदेवंविधं
विचतुरं शस्तम् । शंसनमतिच्छन्दमामग्निं होतारं मन्ये दास्वन्तमि-
त्यादीनां स्तोत्रियानुरूपाणां भवतीति प्राप्तमेवानूयते । अपूर्व-
स्थायान्तरस्यासंभवात् ।

१६. दृष्टद्वयन्तरपृष्ठयतिरेकेण योन्यनुशंसनस्य निषेधो ऽस्ति ।
अतो ऽत्रापि योन्यनुशंसनं निषिध्यते । न ह्यन्येषां पृष्ठानां योनिः
शम्या भवतीति च स्माह कौपीतकिरिति श्रुतेः ।

१७. सूक्तं भवतीत्यर्थः ।

१८. वैश्वानराय पृथुपाजसे प्रयज्यवो महतो वसित्येत्येतान्याग्निमारुतग्रस्ते निविद्धानानि सूक्तान्युक्तानि ।

१९. इतिशब्देन महत्त्वतीयप्रभृतीन्वेतस्त्राङ्गः सर्वाणि सूक्तान्युक्तानीत्यर्थः ।

२०. तदेतदक्षरग्नितोमसंख्यं भवतीत्यर्थः । छन्दोगवशादुक्त्यसंख्यं^१ भवतीत्यर्थः । अथ यद्यभिजितं (१२. २७. ४) विपुवन्तं वृहत्पृष्ठं विश्वजितं महाप्रतोयमहरित्युक्त्यानि कुर्युंयात्तुर्विश्विकान्युक्त्यानीत्युक्तम् ।

२१. अग्निष्टोमसंख्यमेतदक्षः परिसमाय प्राक् प्रातरनुवाककास्तादेता^२ रात्रिं वसन्ति निर्यांपारा यथासुखं स्वपन्ति सच्चिणः ।

२४.

१. सच्चिण इति शेषः ।

२. यः प्रायणीयो निश्चांतस्वरूपः । उदयनीयो ऽपि स एव । विशेषस्तथ्यते ।

३. तत्रोदयनीयातिराधे मैवावरुणः सर्वाङ्करयाम्बंवाद्य वसादिमा बद्धा मैवानाह । यद्यपि करद्यौ बाह्य कर्मणां प्रघातारा-

विति करस्रशब्दो वाङ्मवचनस्रथाप्यत्र तदवयवभूतानां नखानां वाचकः करस्नानिति वङ्मवचनानुपपत्तेः^१ । करे स्नान्ति रुहन्तीति करस्ना^२ नखा धातूनामनेकार्थत्वात् । बहुकरस्रसंप्रेषणप्रयोजनम-
दृष्टोत्पत्तिरेव ।

४. ते दौचिता गवामयनस्य प्रथमे मासे दौचितवसनानि दौचाकाले यानि^३ धृतानि तान्येव वसते वसनार्थं धारयन्ति । वाग्शब्दो ऽत्रावधारणे ।

५. तानि प्रथममासधृतानि दौचितवसनानि नवरात्रार्थं कस्मिं-
श्चित्प्रदेशे स्थापयन्ति ।

६. यानि दौचितवसनानि प्रथममासि धृतानि नवरात्रार्थं निहितानि तान्युत्तममासे परिधानार्थं धारयन्ति । केचिदुत्तराय च मासाद्येत्येवं पठन्ति । तदयुक्तम् । उत्तरमासस्य नवरात्रान्तर्गतत्वादिषुवतः परेषु चतुर्ध्वहःसु पुनर्विधानं व्यर्थं स्यात् । तथा पूर्वोत्तरपटलयोर्दौचितवसनपरिधाने वैषम्यं स्यात् । यथा^४ प्रथमपटले प्रथममासे दौचितवसनानि धृतानि पुनश्च विषुवतः पूर्वेषु चतुर्ध्वहःसु नवरात्रैकदेशभूतेषु एवमेवोत्तरपटले ऽपि विषुवतः परेषु चतुर्ध्वहःसु दौचितवसनानि धत्वा उत्तममासे द्वाधिंशद्दहरात्मके धारयितव्यानि । उत्तराय च मासाद्येत्येतस्मिन्पाठे एवं न स्यात् । अतश्च वैषम्यम् । तस्मादुत्तमाय च मासाद्येत्ययमेव पाठः माधी-
यान् ।

७. अथेतराग्रयमोत्तममासनवराचवर्जितान् दश मासान् अ-
जिनानि पाविश्यात्^१ कृष्णाजिनानि दीक्षाद्यतथ्यतिरिक्तानि परि-
धानयोग्यानि कृत्वा वा वसते परिधत्ते । अथवा आर्द्राण्युदकस्नि-
क्षानि वसनानि वसते परिधत्ते । एवं मामविशेषे वसनविधौ^२
दृष्टप्रयोजनाभावाददृष्टं कल्पनीयम् ।

८. तस्मिन्नुदयनौघातिरात्रे संस्थितकर्माणि समाप्तिबंधनीनि
कर्माणि क्रियन्ते ऽध्वर्यादिभिः ।

९. अहर्गणे व्युत्क्रामताच्चत्वं वसतौवरीयहणं चेत्युक्तं (१३.
४. २७. २८) कातीयसूत्रे । तदेतस्मिन्न भवति ।

१०. इह मद^३ एव मघवन्नित्यतिप्रैषमाह द्वितीयप्रभृतिस्थिति
(१०. १. ११) यदुक्तं तदिह न भवति ।

११. सस्त्रिण इति शेषः । सर्वेषां यागाधिकाराद्ब्रह्मवचनम् ।

१२. सस्त्रिणश्चमसाध्वर्यवश्च ।

१३. सस्त्रिभिरिति शेषः ।

१४. ते दीक्षिता यदि यज्ञागारेषु समहाप्रतं सत्तान्तरं
प्रारभ्युकामा भवेयुस्तथा सति प्रेक्ष्मिभ्यमादधत एव । दुधान्
धारणपोषणयोरिति धारणार्था दधातिरिह ज्ञातव्यः ।

१५. यदि सत्तान्तरमारभ्यमाना न^४ भवेयुस्तथा सत्यादीय^५
प्रविशन्तीत्युक्तत्वात्सर्वान्यज्ञागारानग्निशात्कुर्वते । तथा सति प्रेक्ष्म-
फलकमपि तत्रैव प्रचेत्प्रथमित्यर्थः ।

१ A पाविश्यात् ।

२ C वसनविशेषविधौ ।

३ O इदमह ।

४ Com न ।

५ A आदिह ।

१६. अवभृथमवैतीत्यत्र निर्जातपदार्थस्वरूपः ।

१७. प्राचणीययोदयनीया व्याख्यातेत्यत्र ।

१८. नैचावरुणी वग्नानूवन्ध्या पयस्था वेत्यत्र ।

१९. व्यत्ययो वज्रलमिति तस्या इति षष्ठ्यर्थं चतुर्थी ।

अनूवन्ध्याया वपाकर्मणि समाप्ते^१ । वेदेरर्धद्वयमस्ति उत्तरार्धं दक्षिणार्धं च दक्षिणार्धं ऽप्यर्धद्वयम् । पूर्वार्धमपरार्धं च । तस्माद्दक्षिणापरार्धाद्दक्षिः^२ पश्चाद्भागे पटकुटीं^३ कृत्वा सर्वे दीचिताः केशसश्रुवपनं कुर्वन्ते ।

२०. वैधवपनं कश्चिद्द्ववर्जमिति निषेधो ऽस्ति । तद्बोधनार्थं सर्वाणीत्युक्तम् ।

२१. स्रतिप्राप्तमपि विशिष्टस्नानार्थमनूद्यते । विशेषय वज्रकालमस्नातत्वात्सर्वमस्नापकर्षः ।

२२. चन्दनकेशरसुगन्धितिलकमाल्यसुवर्णवस्त्रसुवर्णाभरणादिभिः स्वग्रौराणि सुभूषितानि कुर्युः । स्नानमलंकरणं च पद्मीनामपि समानं मलिनताविशेषात् ।

२३. स्नानकृता दीचिता उष्णीषान् गिरोवेष्टनानि पर्यस्नानि वध्नन्ति । आ केशानां संजननात् । केशोत्पत्तिं मर्यादीकृत्य ।

२४. परिशेषं वपायागोत्तरानुष्ठेयं कर्मशेषम् । अनूवन्ध्यायै अनूवन्ध्यायाः संस्कारयवन्ति स्नानयवन्ति ।

२५. षट्पदयशूलान्ता अनूवन्ध्या संतिष्ठते समाप्यते ।

२६. तस्यामनूवन्ध्यायां संस्त्रितायां समाप्तायां गृहपत्यरण्योः
यथासंप्रकीर्णमेकीकृतानामग्नीनां समारोपं कृत्वा ततः ।

२७. गृहपतिप्रभृतयथात्वाशोत्करावन्तरेण उपनिष्क्रमणं कु-
र्वन्ति ।

२८. सात्त्विकदेवयजनप्रदेशादुत्तरत उत्तरस्निग्धदेशे उद्धृता-
शोक्षिते सप्तदश अन्यायतनानि अग्निस्थानानि कृत्वा ततः ।

२९. तानि गोमयोपसिद्धानि कृत्वा ।

३०. तत उदवसानीयेष्टिसुपक्रम्य गृहपत्यरण्योः सर्वेषां मन्यनं
कृत्वा गृहपतिप्रह्लादयः स्वान् स्नानग्नीन्संस्थापयन्ति ।

३१. प्रणीताप्रणयनं कृत्वा गृह्येतिकर्तव्यतया इदं विष्णुरित्य-
नेन सर्वं पूर्णाहुतीर्जुह्वति ।

३२. नाना उदवसानीयाभिरिष्टिभिर्यजेरन् । य आहिताग्नयो
भवन्तीत्यनेन अनाहिताग्नीनामपि सत्तासनं दर्शयति ।

३३. ये अनाहिताग्नयः सत्त्रिणस्ते गृहपतिमेव उदवसानीय-
येद्वा^१ उपासीरन् । उदवसानीयाकाले गृहपतिसमीपे उपविश-
न्तीत्यर्थः । गृहपतिमेवेत्येवकारकरणं नेदिष्टिप्रतिषेधार्थम् । मुख्यं
गृहपतिमेव न नेदिष्टिनमिति । अथवा तद्देवतैः स्नात्वाकैर्यजे-
रन्ननाहिताग्नय इति च्छान्दोग्यभाष्ये ।

३४. उत्थाय चाग्निष्टोमः सहस्रदक्षिणः पृष्ठग्रमनीयः इति
(१२. १४. ७) य उक्तस्तस्य इच्छ्यानुष्ठानं भवति ।

३५. विकल्पेन न भवतीत्यर्थः ।

३६. यस्मिन्पक्षे यजेत तस्मिन्पक्षे एते एव सत्त्रिण ऋत्विजो भवन्ति । स काममेवेत्याद्येकवचननिर्वादेन^१ गृहपतेरेव पृष्ठग्रमनीयो^२ भवतीत्यवसीयते । अस्य गृहपतेः पृष्ठग्रमनीययागे एते एव सत्त्रिण ऋत्विजः स्युरित्यर्थः । सत्त्रिणः सत्त्रादुदवसाय पृष्ठग्रमनीयेन यजेरन्निति । शाखान्तरयुतेस्तु एकैको यजमान अन्या-नन्याग्घोडग्रघोडग्र ऋत्विजो वृत्वा पृथक् पृथक् पृष्ठग्रमनीयं करोतीत्यपि च ।

३७. तेभ्यः सत्तच्छ्रुतिभ्यः तद्द्याद्यद्देयं स्यात् पृष्ठग्रमनीये । महस्रं गावो विभज्य देया इत्यर्थः ।

३८. अत्र उदयनीयातिरात्रसमाप्तौ^१ संवत्सरसत्तं समाप्तं भवतीत्यर्थः ।

३९. अथशब्दो मङ्गलार्थः । अतः होचनुष्ठानविचारानन्तरं होत्राणामेव मीमांसा होत्रकाणामेव विचारो ऽवशिष्टः । तस्मात्तः । तस्य होत्रकानुष्ठानस्य अत एव उक्तादेव शास्त्रान्निर्वाह इत्यर्थः । यथा । ऐकाहिकं वा (११. १०. ६) प्रातःसवनमित्यत्र वाग्रश्रु-स्यावधारणार्थत्वात् प्रातःसवने होत्रकार्णामैकाहिकान्येव शस्त्राणि । चतुर्विंशे ऽभिजिति विषुवति वृहस्पृष्टे विश्वजिति महाव्रते च षष्ठादिति (१२. ६. ७) माध्यन्दिने सवने^२ पाठिकान्त्यष्टादेव ।

१ A • देन C • देन । २ Mac छ throughout. ३ C • राषि • ।

४ C उत्तरयोः सवनयो instead of माध्यन्दिने सवने ।

अथ यद्यभिजितं विपुवन्तं वृहत्पृष्ठं विश्वजितं महाव्रतीयमहरि-
त्युक्त्यानि (१२. २७. ४) कुर्युश्चातुर्विंशिकान्युक्त्यानीत्युक्त्यसंख्ये
चातुर्विंशिकानीत्यादि ।

द्विरभासो ऽध्यायपरिसमाप्तौ त्रिष्टाचारस्तदाचरणं चायुथ-
मिति

इति महाव्रतभाष्ये द्वितीयो ऽध्यायः^१
समाप्तः ।

१ A •कल्पकृत्याख्यासमाप्तः। C इति महाव्रतभाष्ये ऽथादमी ऽध्यायः ।

CORRECTIONS

P. 7,	line 8	read	बीषा०	instead of	बीषा०
„ 13	„ 21	„	C	„ „	A C om
„ 14	„ 16	„	देने०		
„ 38	„ 4	„	अन्वयं च मदान		
„ 61	„ 18	„	पुत्रा०		